

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

DR BOROVSZKY SAMU

TITKÁR.

1910 ÉVI FOLYAM

I. FÜZET.

BUDAPEST.

NYOMATOTT AZ ATHENAEUM R.-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

1910.

TARTALOM.

	Lap
A mérges vipera és az antimonialis. Korkép Kun László idejéből. Irta Karácsonyi János	1
Bethlen István támadása 1636-ban. (Első közlemény.) Irta dr. Lukinich Imre	24

Kisebb közlemények.

A törökök első fellépése az Aldunán és az első török-magyar összeütközés. Irta dr. Germanus Gyula	41
Margit királyné, III. Béla király neje. Irta Karl Lajos	49

Történeti irodalom.

<i>Dr. Fintér Jenő</i> : A magyar irodalom története a legrégibb időktől, Bessenyei György fellépéséig. Ism. dr. Tordai Ányos	53
<i>Dr. Erdélyi László</i> : A tihanyi apátság története. Ism. Karácsonyi János	61
<i>Dr. Békefi Remig</i> : A pécsi egyetem. Ism. Šufflay Milán	64
<i>Hellebrant Árpád</i> : Diplomatariumok és Monumenták.	65

Tárca.

Gyulai Pál †. Irta Váczy János	67
Széll Farkas †. Irta G. K.	70
Tocilescu Gergely †. Irta —s.	72
Vegyes közlések	73
Könyvészet. (Folytatás.)	76
Hivatalos értesítő	79

TABLE DES MATIÈRES.

Vipera venenosa et antimonialis. par J. Karácsonyi	1
L'attaque de I. Bethlen en 1636, par I. Lukinich	24
Mélanges : L'apparition des turcs près du Danube et les premières rencontres turco-hongroises, par Gy. Germanus 41. — La reine Margherite, femme de Béla III., par L. Karl 49.	
Comptes-rendus : <i>J. Fintér</i> : Histoire de la littérature hongroise, par Á. Tordai 53. — <i>L. Erdélyi</i> : Histoire de l'abbaye de Tihany, I. Karácsonyi 61. — <i>B. Békefi</i> : L'université de Pécs, M. Šufflay 64. — <i>A. Hellebrant</i> : Diplomataria et Monumenta 65.	
Chronique : Paul Gyulai †, par J. Váczi 67. — F. Széll †, par K. G. 70. — G. Tocilescu, par —s 72. — Mélanges 73. — Bibliographie 76.	

Titkári hivatal: Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.

SZÁZADOK

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE

XLIV. ÉVFOLYAM.

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTETTE

DR. BOROVSZKY SAMU

TITKÁR.

1910 ÉVI FOLYAM.

BUDAPESTEN, 1910.

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

51593

Budapest, az Athenaeum r.-t. könyvnyomdája.

TARTALOM.

ÁLDÁSY ANTAL.	Lap
A magyar országgyűlés követsége V. Lászlóhoz 1452 október havában	554
ECKHART FERENCZ.	
A pápai és császári kancelláriai gyakorlat hatása Árpádkori királyi okleveleink szövegezésében	713
HORVÁTH SÁNDOR.	
Még egyszer az »átkos emlékű«. Válasz Kubinyi Miklósnak.....	817
KARÁCSON IMRE.	
A Porta terve a magyarokkal 1788-ban.....	89
KARÁCSONYI JÁNOS.	
A mérges vipera és az antimonialis. Korkép Kún László idejéből ..	1
Az oláhországi (havaselyi) vajdák családfája	177
Tomašić könyve a horvát királyság államjogáról	641
KOMÁROMY ANDRÁS.	
Verbóczy István és fia. I., II., III., IV. és befejező közlemény	193, 283, 38 460
KUBINYI MIKLÓS.	
Az »átkos emlékű« János deák	701
LUKINICH IMRE.	
Bethlen István támadása 1636-ban. I., II., III., IV., V. és befejező közlemény	24, 98, 212, 298, 477
ORIOLI EMILIO.	
A bolognai Marco da Saliceto, az utolsó Árpád nevelője	789
PIVÁNY JENŐ.	
Mann Dudley Ambrus küldetése	353
REISZIG EDE.	
A János-lovagok Sopronban. I, II. és befejező közlemény....	542, 633
RELKOVIĆ NÉDA.	
Embervásár a török időkben	113

*

SZENTKLÁRAY JENŐ.

Bakics Pál, II. Brankovics György és Csernovics Arzén. I., II. és befejező közlemény 725, 802

VÁCZY JÁNOS.

Báró Wesselényi Miklós ifjúkora. I., II. és befejező közlemény 529, 617

VISZOTA GYULA.

Széchenyi és a pesti hengermalom. I., II., III. és befejező közlemény 265, 372, 441

Kisebb közlemények.

<i>Angyal Dávid</i> : Az elfelejtett pozsonyi csata	659
<i>Angyal Dávid</i> : Az 1440 : IV. törvényczikk	591
<i>Angyal Dávid</i> : Brankovics György szereplése I. Ulászló uralkodásának kezdetén	660
<i>Dudás Gyula</i> : Az utolsó Homonnay-Drugeth	405
<i>Eckhart Ferencz</i> : Egy politikai házasság terve a XIV. századból	228
<i>Germanus Gyula</i> : Angolok Magyarországon	316
<i>Germanus Gyula</i> : A törökök első fellépése az Aldunán és az első török-magyar összeütközés	41
<i>Karácson Imre</i> : Rákóczi lakása Konstantinápolyban	402
<i>Karácson Imre</i> : Rákóczi rodostói cselédjei	230
<i>Karácsonyi János</i> : Új adat a Sylvester-bulla koholásához	315
<i>Karl Lajos</i> : Eugelida magyar királyleány	495
<i>Karl Lajos</i> : Margit királyné, III. Béla király neje	49
<i>Kemény Lajos</i> : A magyar valuta történetéből	231
<i>Kont Ignác</i> : Az Eszterházi Vigasságok egy francia tanúja	124
<i>Némethy Lajos</i> : II. Rákóczi Ferencz és a zaborhegyi kamaldoliak	824
<i>Pivány Jenő</i> : Damburghy követ úr	497
<i>Pivány Jenő</i> : Mann Dudley Ambrus jelentése Clayton M. János külügyministerhez. I., II.	563,
<i>Pór Antal</i> : Kükkülei János történetíró lakása Esztergomban	122
<i>Wertner Mór</i> : Clericus	739
Az almakeréki Apafi-emlékről és udvarházról	739
Egykorú följegyzés Apafi sírjáról	738

Történeti irodalom.

<i>Bayer József</i> : Shakespeare drámái hazánkban. Ism. Váczy János ..	670
<i>Békefi Remig</i> : A pécsi egyetem. Ism. Süfflay Milán	64
<i>Békefi Remig</i> : A káptalani iskolák története. Ism. Erdélyi László ..	662
<i>Berkssai István</i> : Tenzevári művészek. Ism. GR.	834
<i>Berzeviczy Albert</i> : A cinquecento festészete, szobrászata és művészi ipara. Ism. Éber László.	596
<i>Czobor Alfréd és Kemény Lajos</i> : Történelmi közlemények Abauj-Torna vármegye és Kassa multjából. Ism. Iványi Béla	594
<i>Déri Gyula</i> : Petőfi Zoltán. Ism. Gálos Rezső	837
<i>Éble Gábor</i> : A nagykarolyi Szentháromság-kápolna története. Ism. Békefi Remig.	593
<i>Erdélyi László</i> : A tihanyi apátság története. Ism. Karácsonyi János ..	61
<i>Erdélyi László</i> : A tihanyi apátság kritikus oklevelei. Ism. Horváth Sándor.	407
Északi szláv történelmi szemle. Ism. Sztripszky Hiador	241

	Lap
<i>Gerencsér István</i> : Adalékok a magyar iskolai drámák történetéhez. Ism. Gálos Rezső	331
<i>Gergely Sámuel</i> : Teleki Mihály levelezése. III. IV., V. köt. Ism. Lukinich Imre	826
<i>Hellibrant Árpád</i> : Diplomatariumok és monumenták	65
<i>Hoernes Moritz</i> : Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegowina. Ism. Téglás Gábor	838
<i>Ivić Aleksa</i> : Ansiedlungen der Bulgaren in Ungarn. Ism. Holub József	413
<i>Jordan E.</i> : Les Origines de la domination Angevine en Italie. Ism. Kont Ignác	852
<i>Jurkovich Emil</i> : Történeti tárczák. Ism. Bagyary Simon	675
<i>Kármán Miklós</i> : Szent Ambrosius milanói püspök közéleti munkássága. Ism. Révay József	835
<i>Kecskeméthy Aurél</i> naplója 1851—1878. Ism. Mangold Lajos	320
<i>Kemény Lajos</i> : Történelmi közlemények stb. L. Czobor Alfréd a... <i>Khვენmüller-Metsch Johann Josef</i> : Aus der Zeit Maria Theresias. Ism. Áldásy Anta'	846
<i>Lea H. Ch.</i> : Geschichte der Inquisition im Mittelalter. Ism. Rác Lajos	505
<i>Lengyel művek</i> . Ism. Divéky Adorján	415
<i>Lindner</i> : Világtörténelme. Ism. Obál Béla	126
<i>Magyarország nemesei és a magyar főrendiház</i> : Ism. Bodrogi Lajos <i>Mayer Theodor</i> : Der auswärtige Handel des Herzogthums Österreich im Mittelalter. Ism. Eckhart Ferencz	678
<i>Molnár István</i> : Rozsnyai Dávid török deák. Ism. Gálos Rezső....	238
<i>Művelődéstörténeti értekezések</i> : Ism. Perepatits István	509
<i>Nyári Sándor</i> : Brooky Károly festőművész élete és művei. 1807—1855. Ism. Ortvas Tivadar	135
<i>Pintér Jenő</i> : A magyar irodalom története a legrégibb időktől Beszenyei György fellépéséig. Ism. Tordai Ányos	53
<i>Rác Miklós</i> : A három Villani (Giovanni, Matteo és Filippo) krónikája. Ism. Pethő Sándor	131
<i>Br. Radvánszky Béla és Závodszy Levente</i> : A Héderváry-család oklevéltára. Ism. Iványi Béla	235
<i>Rudnay Béla</i> : Ujjalussyak és Rudnayak pereit a Petrócziak ellen. Ism. Bagyary Simon	677
<i>Smičiklas T.</i> : Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Ism. Süfflay Milán	333
<i>Szádeczky Lajos</i> : A magyar kultúra nemzeti hivatása. Ism. Pethő Sándor	832
<i>Tóth Sándor</i> : Sáros vármegye monographiája. Ism. Iványi Béla	742
<i>Tóth Sándor</i> : Észrevételek dr. Iványi Béa úrnak »Sáros vármegye monographiája. I. köt.« című művemről írt bírálatára	856
<i>Tragor Ignác</i> : Vác története. Ism. F. I.	767
<i>Urkundenlehre von Wilhelm Erben, Ludwig Schmitz-Kallenberg und Oswald Redlich</i> . I. Th. Ism. Eckhart Ferencz	150
<i>Ursu J.</i> : Die auswärtige Politik des Peter Rares, Fürst von Moldau. Ism. Lukinich Imre	850
<i>Varjú Elemér</i> : Oklevéltár a Tomaj-nemzetségbeli Losonczy Bánffy-család történetéhez. Ism. Wertner Mór	137
<i>Zagorsky Vladimír</i> : François Rački et la renaissance scientifique et politique de la Croatie. Ism. Kont Ignác	852
<i>Závodszy Levente</i> : A Héderváry-család oklevéltára. I. Br. Radvánszky a.

Tárcaza.

	Lap
A belgrádi tudományos akadémia magyar oklevelei	153
<i>Angyal Dávid</i> : Jelentés a herceg Dohna család schlobitteni levéltárában található magyar történeti anyagról.....	867
<i>Borovszky Samu</i> : Jelentés a Társulat 1909-iki munkásságáról.....	340
<i>G. K.</i> : Széll Farkas †	70
<i>Gragger Róbert</i> : Három német politikai költő. (Grün, Freiligrath, Herwegh.)	771
<i>Karácson Imre</i> : A történetírás felújítása Törökországban	513
— <i>n.</i> : A török történelmi tárca a folyóirata	865
Országos levéltár ügye a képviselőházban.....	603
<i>Supka Géza</i> : Történelem-művészettörténet. I—II.	250, 336
— <i>s.</i> : Tocilescu Gergely †	72
<i>Gr. Teleki Géza</i> : Elnöki megnyitóbeszéd	338
<i>Váczy János</i> : Gyulai Pál †	67
Városy Gyula †	777
<i>Wlassics Gyula</i> : Thaly Kálmánról	685
<i>Történetíróink munkássága</i>	154, 252, 433, 605, 686
<i>Angyal Dávid</i>	605
<i>Ballagi Aladár</i>	606
<i>Barabás Samu</i>	433
<i>Berzeviczy Albert</i>	154
<i>Csoma József</i>	868
<i>Csontos János</i>	868
<i>Gombos F. Albin</i>	154
<i>Hodinka Antal</i>	154, 869
<i>Illés József</i>	253
<i>Iványi Béla</i>	434
<i>Karácsonyi János</i>	252
<i>Komáromy Andor</i>	434
<i>Lóránd Lajos</i>	869
<i>Mahler Ede</i>	253
<i>Melich János</i>	686
<i>Némethy Lajos</i>	687
<i>Schwarz Ignác</i>	434
<i>Szádeczky Béla</i>	434
<i>Thallóczy Lajos</i>	433
<i>Téglás Gábor</i>	253
<i>Tóth-Szabó Pál</i>	687
<i>Váczy János</i>	154
<i>Veress Endre</i>	687
M. Tört. Társulat emlékünnepé <i>Horváth Mihály</i> születése századik évfordulóján, 1909. okt. 21.	79
M. Tud. Akadémia nagygyűlése 1910 ápr. 26—28.....	431
Történeti és rokon társulatok	254, 345, 779
Magy. Heraldikai és Genealogiai Társulat:	
<i>Bártfai Szabó László</i> felolvasása a Forgách-család történetéből 1910 febr. 24.	254
Erdélyi Múzeum-Egyesület V. vándorgyűlése Désen.....	780
<i>Veress Endre</i> felolvasása Züllich Rudolfról 1910. febr. 23.	345
Munkácsi Lehoczky Tivadar Múzeum-Egyesület	779
Hunyadmegyei tört. és régészeti társulat közgyűlése.....	687
Vegyes közlések	73, 154, 344, 434, 515, 606, 687, 781, 869

	Lap
Új könyvek	155, 254, 436, 685, 870
Könyvészet	76, 159, 256, 439, 517, 608, 689, 785, 871
Hazai hírlapok repertoriuma. Összeállította <i>Mangold Lajos</i> . 164, 520, 611, 693	164, 520, 611, 693
Helyreigazítás	264, 346, 876
Hivatalos értesítő	79, 172, 258, 347, 522, 785, 872
Választmányi ülés 1909 okt. 21-én	80
Választmányi ülés 1909 decz. 2-án	85
Választmányi ülés 1910 január 13-án	173
Választmányi ülés 1910 febr. 17-én	346
Választmányi ülés 1910 ápr. 14-én	522
Választmányi ülés 1910 május 19-én	526
Választmányi ülés 1910 okt. 20-án	785
Választmányi ülés 1910 decz. 1-én	872
Rendkívüli választm. ülés 1909 decz. 7-én	172
Közgyűlés 1910 márcz. 17-én	350
Rendkívüli közgyűlés 1909 decz. 2-án	84
Rendkívüli közgyűlés 1910 decz. 1-én	872
Jelentése. — Az 1909. évi számadások megvizsgálására kiküldött bizottság	258

A MÉRGES VIPERA ÉS AZ ANTIMONIALIS.

Korkép Kun László király idejéből.

Hogy az asszonyok nagy bajokat okoznak néha az országokban, azt, a ki belepillantott a nemzetek történetébe, eddig is nagyon jól tudta, de Magyarországon aránylag még nem is sok eset volt e szomorú tételre ismeretes.

Ha egy-egy asszony is sok kárt, veszedelmet hoz néha, hát még kettő; s hát még olyankor, mikor gyermek a király! Egyszerre kettős veszedelem támadt tehát Magyarországon 1288-ban két asszony féktelen nagyravágásából és élvezetvágýából. Az egyiket kortársai mérges viperának, a másikat antimonialisnak nevezték el.

Keresztnevük, cselekedeteik már előbb is ismeretesek voltak, de csak homályosan. Most azonban egy derék francia történetírónak kutatásai egyszerre meglepő fényt vetnek e két nő történetére s ezzel kapcsolatosan hazánk 1288-iki eseményeire is.

A kutatás eredménye látszólag a véletlen műve, tulajdonképpen pedig a derék francia történetíró, Langlois Charles Victor párizsi egyetemi tanár éles elméjének gyümölcse. Ő 1908 novemberben az Archives Nationales egy eddigelé még nem számozott és fel nem dolgozott szekrényében a többek között egy borítékot talált s arra XVIII. századbeli kéz ezeket írta fel: »Louis segoviai érsek 1288. évi levelei. Érdekesek stylusuk miatt.«

Magyar embert e czélzás teljesen félrevezetett volna és nem keresett volna ezekben semmiféle magyar vonatkozást, mert mi köze a segoviai érseknek Magyarországhoz. De Langloisnak figyelmét éppen e tévedés vonta magára, mert neki eszébe jutott, hogy hiszen Segoviának sohasem volt érseke. Felbontotta tehát a borítékot és az eredetiben bámulva olvasta, hogy se nem Lajos az érsek, se nem Segovia az érseki székhely, hanem a levelek Lodomér esztergomi érsektől valók.

Mivel az oklevelek lemásolása fáradságos és, ha esetleg Magyarországon ismeretes, akkor nagyon kárba veszett fáradság lett volna, Langlois Párizsban élő hazánkfiához, Kont Ignácához

fordult felvilágosításért, ez Szily Kálmánnak írt, Szily pedig engem kért fel. Én váltig biztosítottam Langlois urat, hogy a levelek ismeretlenek s ennél fogva ő közölje, ismertesse, de nem másolta le, hanem inkább lefényképeztette mindkét levelet s így küldötte hozzám ismertetés végett.

A levelek oly nagy jelentőségűek, hogy egész terjedelemben közöljük. :f

Sanctissimo Patri Domino N. divina providentia sacrosancte Romane Ecclesie Summo Pontifici Lodomerius miseratione divina Strigoniensis Ecclesie minister humilis cum summa reverentia devota pedum oscula beatorum.

Olim puerulus ad addiscendas ¹ poeticas positus vanitates, quid sibi vellet, fuisse nullisque nodis potuisse teneri Proteum fabulosum, mutantem vultus vanas in figuras, puerili quadam curiositate queritare solebam. Et ecce iam vetulus et grandevus, huiuscemodi figmenti poetici quodam rugoso velatum cortice granum veritatis generali totius regni Ungarie periculoso dispendio et meo proprio et privato luctuoso periculo per notam celo et terris rerum evidentiam experior, velim nolim. Et nisi in hoc regno magno et spatioso multisque in longum et latum porrecto milliaribus ² per sua monstruosa flagitia Deo celi, civibus et omni humane nihilominus creature semetipsum prodigiosus proderet Proteus iste novus, dominus scilicet Ladislaus, Dei gratia vel divina potius patientia, quantum est de dignitate regia, regni Hungarie rex illustris, lingue mee calamus a patefaciendis continue mutabilitatis sue sinistris mobilitatibus aut omnino quiesceret, aut refragante honesti pudoris obstaculo perpauca promeret, imposita modesti silentii sibi sera. Quis enim, nisi, ut vulgo dici solet, nimis attrite frontis et iuxta verbum ethnici natus in triviis et pene forensis, quis, nisi nobilis verecundie, que natales prodit ingenuos, omnino irreverenter oblitus nedum virtuosam, sed et mediocriter et utcumque tolerabiliter ³ vitiosam domini naturalis, regis et principis sui, vitam Theonino dente dilanians verbis exulceret virulentis? Et utinam sua sibi sine intermissione mutabilitas in sinistra et proclivus semper in deteriora defluxus tanto posset esse pudori, quanto mihi meisque collegis adhuc et cunctis regnicolis, sana sapientibus, est dolori. Immensorum quippe dolorum causam multiplicem et materiam copiosam, cum secundum omnem viam considerationis humane nullis iam futura speretur facundiis svadibilis, nullis curis sanabilis, nullis unquam precibus placabilis, nullis svasionibus reducibilis, nulla reparabilis arte, mihi meisque collegis ac regnicolis universis indesinenter ingerit, quod non lacrimandum quis referat, quod non lugendum quis audiat, novi, proh pudor, Protei prefati, domini regis adversio flagitiorum. Cuius pensatis plagis crudelibus, omni, ut pretactum est, desperatis a cura, tota Ungarica non sine preamaris emissis ad celestem consolatorem suspiriis ingemiscit Ecclesia, totus luget clerus, totus acclamat populus in ipsius regis persona consumptas inaniter omnes curas. In ⁴ cuius, proh dolor, obstinatione totum coacervatum, totumque reperitur congestum, quidquid de cordis durtia stilo prosequens eleganti facundia Bernardina, quid est, inquit,

¹ Az eredetiben hibásan: addicendas.

² Az eredetiben: militibus.

³ Az eredetiben: tollerabiliter.

⁴ Az eredetiben: im.

cor durum ? ipsum est, quod nec compunctione scinditur, nec pietate molitur, nec movetur precibus, minis non cedit, flagellis durum, ingratum ad beneficia, ad consilia infidum, ad judicia seivum,¹ inverecundum ad turpia, inavidum ad pericula, inhumanum ad humana, temerarium² ad divina, preteritorum bonorum obliviscens, presentium negligens, futura non providens, ipsum est, inquit, quod nec Deum timet, nec hominem reveretur. O quot juramentorum, quot literatorialium obligationum, quot interdictorum, suspensionum adhuc et excommunicationum solemnium³ effractis impudenter funibus, ruptis nodis, et ne ad vicina regni confiniis Tartarica castra se conferens, personam suam totumque regnum suum manifestam et promptam⁴ precipitaret in mortem, per, nescio, quas simulatas recognitiones, per, unde defluentes ? ignoro, lacrimas, per quantas utique sponiones, quot corporalium impedimentorum illis et elusis obstaculis⁵ facinorosarum fere omnium factionum positus in profundo, clara voce confederatum Tartaris factumque Tartarum se fatetur. Nec adhuc saturatus Catholicorum regni sui cum multarum lacrimarum profluviiis recolendo cruore, quem per ipsum regem⁶ mediantibus multorum ministeriis nuntiorum *pleno quinquennio* continue procuratus Tartarice feritatis effudit impetus, ferina quavis immanium⁷ feritate universorum Christianorum non solum regni sui, sed et catholicorum regnorum omnium usque sanctissimos Urbis muros extremum patenter exterminium comminatur. Et cum a tempore venerabilis patris domini Philippi, Dei gratia Firmani episcopi, ante iam preteritos plures annos in Ungaria et Polonia Apostolice legationis fungentis officio, pluries et vix credibilibus perjuriis fuerit involutus, istius Protei monstruosi factam hoc anno mutibilitatem, vestre fore clementie non pigeat presentibus patefactam. Nam, cum anno proxime preterito, antequam beati Petri apostolorum principis, eterne vite clavigeri, sanctissimam conscendisse cathedram supercelestis providentia Vos fecisset, per infusam Vobis divinitus pietatem misericorditer procuratas venerabilis cetus cardinalium excepi literas, continentes, ut omnes occupatores indebitos et violentos regnialium jurium invasores usque ad satisfactionem condignam et restitutionem plenariam arcere deberem auctoritate summe Sedis ecclesiasticam per censuram. Cujus sanctissimi mandati, celestique pietate pleni, mee commissam humilitati non mediocriter me notoriam executionem effectui mancipaviet cum magnam partem proventuum humilis ancille vestre, quantum sancte vite commendabilis⁸ conversationis et iuxta precelse nobilitatis sue decentiam clare fame, tantum infelicis regine restitui effectualiter procurassem, et ipse rex eo tempore, ne ferale totius regni procurare posset exitium, Tartaris, ad quod anhelabat et anhelat⁹ per suas execrabiles sollicitudines, introductis, per quosdam barones de totius regni consilio ab effectu propositi tam nefandi fuisset corporaliter prepeditus, tandem allectis et illectis per grandes opum et honorum temporalium permissiones per multiplicia juramenta, quorum sibi grandis est copia, roboratas, duobus ambitiosis baronibus, post dies proditionis sue paucissimos divinam

¹ Az eredetiben : suum.

² Az eredetiben : temarium.

³ Az eredetiben : sollempnium.

⁴ Az eredetiben : promptam.

⁵ Az eredetiben : ostaculis.

⁶ Egy szó helye üres.

⁷ Az eredetiben : immaniorum.

⁸ Az eredetiben : commendabilisse.

⁹ Az eredetiben : anelabat et anelat.

in se excipientibus ultionem, id est in ipsa curia regia vita functis, ipse rex sue perversissime restitutus et redditus voluntati cum toto regio comitatu Strigonium ad me venit et, ut de sua non ficta conversione seu recognitione mihi suisque regnicolis indubitata facere fidem posset, magne humiliationis indicia pretendendo, productis, quam graviter advertere christiana valet sinceritas, arte mira ¹ ex oculis fallacibus lacrimis copiosis, absolutionis beneficium humiliter imploravit. Huic de preteritis ejus expertus perjuriis quamvis credere parum possem, ne tamen debitum excedentis modum rigoris arguerer et simplicibus animabus magis scandalo forte forem, ante absolutionem suam, quos coram astante regularium et secularium prelatorum cujuscunque conditionis multitudine, ut ita dixerim, infinita, jurare deberet, articulos hos expressi. Primo omnium, quod de confederatione et familiaritate Tartarice perfidie publica vel occulta ² se omnino separaret ex corde, nec ad ipsos Tartaros nuntios solemnes ³ vel leves nacta quavis occasione dirigeret, cum ex approbatione concilii mei provincialis imo et totius ecclesie Ungarice nuncios omnes eque, ut nuntiatores, patenter vel latenter sub pretextu regie missionis vel cujusvis alterius, Catholice fidei professores proficiscentes ad ipsos vel profectos iam olim excommunicaverim, quin verius excommunicatos denuntiaverim, sicut hereticorum et ⁴ dampnatorum fautores, eterni incendii, nisi digne penituerint, penis perempnibus deputandos. ⁵ Item quod, sicut Tartarum sic nec Sarraecenum, Neugarium, Judeum, Cumanum vel quemcunque alium, quocunque nomine censeatur, ab unione ⁶ orthodoxe fidei alienum, vel in domesticis ministeriis vel in extraneis obsequiis presertim in dignitatibus, castellaniis seu quibuslibet officiis regalium vel regni officiorum administrationibus publicis vel privatis teneat vel sustineat nec apud suos teneri vel sustineri sinat, donec pure et non fecte baptismi gratiam consecuti, firmati clarescant et appareant evidenter in fide. Item quod abjectis omnino paganicarum adinventionum sacrilegis, fedis et divino iudicio dampnatis ritibus in Catholici habitus honestate reformare incontinenti debeat se et suos, exceptis aliis specialiter in victu, vestitu, barbibus, crinibus seu capillis et quod de ipsis nichilominus flagitiosis catholicis, malignorum, perfidorum, immundorum consiliorum magistris, non minus quam de veris venenis sibi et suis solito cautior esse sciat, vitando eos eo studio et cautela, quibus scit et scire debet, cavendum esse sibi de contingendis animalibus venenosis. Item quod immunitates et prerogativas privilegiorum ecclesiarum omnium regni sui non qualitercunque deformatas, sed pene in nichilum redactas, reformet et reformatas conservet iuxta statuta provida canonum paternorum, prout palam est egisse catholicos progenitores suos, eos precipue, qui propter suorum excellentiam meritorum in sanctorum catalogo conscripti non solum inter celestes cives summe sancti, sed et esse in terris inter homines honorabiles ⁷ Item quod ⁸ dominam E. reginam regum sublimium catholico sanguine propagatam, provisam sibi divinitus legitimi thori sui sociam et consortem, pure et plene, fideliter et non fecte reconciliatam sibi maritali affectione pertractet, omnibus iuribus reginalibus plene et sine defalcatione

¹ Az eredetiben : mura.

² Az eredetiben : occulta.

³ Az eredetiben : sollempnes.

⁴ Egy szó helye üres.

⁵ Az eredetiben : duputandos.

⁶ Az eredetiben e fölösleges szó következik : et.

⁷ Egy szó helye üres.

⁸ Az eredetiben : per.

qualibet effectualiter restitutus. De his omnibus et pluribus aliis explicitis et implicitis, de arcendis quoque predonibus et reformationibus libertatum et conditionum omnium regni sui in conspectu et sub testimonio cleri et populi, secularium et regularium personarum, tactis sacro-sanctis evangeliiis et vivifico dominice crucis ligno publice et solempniter, ut est dictum, prestitit corporaliter sacramentum. Cui, et antequam absolveretur, pronuntiavi audientibus omnibus, qui aderant, quantum potui, clara voce, dum adhuc mei peccatoris pedibus flexis genibus humiliter advolutus audiret hec omnia cum mansuetudine, nec audita alias neque visa, quod si, quod absit, commaculaverit se priorum errorum lapsibus recidivis, in eandem excommunicationis canonis et hominis sententiam non tam reducendum quam ipso facto noverit se reductum. Nec hoc intactum preterii, quia nec preterire debui, in iuramentorum serie prescriptorum, quod illam personam, per quam, adulterinis sibi amplexibus colligatam, in maxima parte inter ceteras aliorum suorum errorum inconveniencias averterat se a Deo, omnino abjectam in remotissimis regni sui vel potius in conterminalium seu contingentium sibi regnorum procul motam finibus alicui, dum tamen catolico, matrimonialiter copularet. Premissis equidem, sicut ab eo per me exactis, sic per eum mihi et regno prestitis juramentis et ante absolutionem et post continuis tribus diebus sequentibus Strigonii moram traxit, multis et horrendis imprecationibus intermixtis voce protestans publica, se totum regnum suum corporaliter et spiritualiter fuisse mortuum et nunc per infusionem divine gratie, illuminantem terribissimas tenebras cordis sui, novam resuscitatum in lucem, dominam reginam maritalem se recollegisse simulabat in sinum, iuribus sibi reginalibus simulatorie restitutus, prout diebus paucissimis subsecutis in propatulo patuit ex post facto. In qua simulatione senes simul et juvenes callide circumvenit, ut visis et auditis hujusmodi personalibus et verbalibus recognitionibus, prestitis, ut pretaetum est, corporaliter juramentis et mirabilibus imprecationibus, cominus et eminus positorum pervenientibus ad auditum, regnicolarum suorum ad se ¹ revocaret animos, a se propter suam perfidiam elongatos a pluribus retro annis. Cujus dyabolice sagacitatis effectum fuit non post multe more spatium assecutus. Convenientibus enim in spe et grandi fiducia pure, ut putabatur, recognitionis et non fecte conversionis suis ad se baronibus et nobilibus regni sui, ad assignandum sibi obsides et blanditiis delinitos et pecunie sue perunctos oleo, mortis etiam et cujuslibet periculi corporalis comminationibus non parum perterritos, vellent nollent, induxit, quin verius arctavit ² eosdem, quorum ad se receptis obsidibus et in fortissimis castrorum regalium munitionibus sub cauta custodia collocatis, a longo tempore preconceptum in omni malitia indurati cordis sui virus, quod diu latuerat, palam omnibus patefecit. Nam incontinenti illi *venenose vipere*, habenti non parum magicarum artium magistratum, adultere scilicet Edua vulgariter nuncupate, captivi patris et captive matris filie, in conspectu omnium cohabitare cepit carnaliter, ut uxori, proventibus reginalibus in contemptum late prius per me sollempniter sententie assignatis eidem adultere impudice. Et cum primum ipsam dominam reginam in quodam telonio, quod reginalis tricesima vulgariter est vocatum, mille et ducentis marcis fini argenti locato, quadam spoliasset in parte, novissimis hiis diebus destituit et privavit in toto, predictae muliercule, nedum regalibus et nobilibus vel liberis, sed ³ vix servilibus digne thoris, honores et redditus applicans reginales, exposita ipsa famula vestra, domina regina, quam corporalis fame venerabili venustate, tam et

¹ Az eredetiben : a se.

² Az eredetiben : artavit.

³ Az eredetiben : set .

plus castissime fulgore vite et universorum honestissimorum morum precogniis, ut regalem phas est prolem, eminentius insignita, exposita, inquam sicut prius, estivi caloris et brumalis algoris squaloribus ¹ et familie reginalis aliquali consolatione, quam habuit, miserabiliter destituta, quibusdam sceleratis in ipsius regine jugulum sub magne promissione pecunie deputatis. Et creditur, quod nisi in Strigoniensi castro, licet non satis tuto, suam recollegisset personam, quod veneno latenter propter cautam sui custodiam extingui, Deo protegente, non potuit usque modo, ferro vel incendio vel alio quovis mortis genere vitam finiens infelicem propter suorum prerogativam meritorum, procul dubio victura perempniter, temporaliter iam nunc desisset. Cujus autem dissidii inter regem et reginam seminarium serpentinum Elishabet, soror regis, in maxima parte fuit, que in claustro sororum de insula Budensi triginta ingressionis, viginti sex regularis professionis, velationis et consecrationis circiter habens annos, ab annis iam pluribus ad Tartaricas aspirans nuptias, cum ad eas minime venire potuisset, tertia feria ante festum Pentecostes proxima cuidam Boemo, Zoys nomine, qui antea ipsius Elishabet consanguineam, in secundo gradus consanguinitatis contingentem eandem, dominam scilicet olim suam, relictam Othocari regis Boemie, perempto dicto rege Boemie nuptiali sibi federe copulatam, fuit sortitus uxorem, eadem E., non tam *sancti quam antimoniali*, fratris sui regis animum, ad omnia Deo displicentia circiter habens annos, et proclivem, crebris super hoc sollicitationibus excitante, a prefato claustro, effractis ipsius claustris januis, sancte vite viro fratre Paulo ordinis fratrum Predicatorum per Ungariam patre provinciali et quibusdam aliis fratribus ejusdem ordinis per satellites regis de mandato regio turpiter tractatis in corpore, quodam et fratre converso crudeliter vulnerato, cujus etiam vestes ipsius ejusdem sanguine rubricatas ipse prior provincialis in concilio ² meo provinciali illis, quibus hec acta sunt, celebrato diebus emissis ostendit lacrimis, universis, qui in concilio ² aderant, tam nefarie factionis horrore ³ concussis, ad amarissimas lacrimas provocatis, a claustro erepta, magna libidinosi animi ambitione eripi se affectans, multa execrabili sollemnitate, ne dicam nuptialiter, sed turpius quam contubernialiter, extitit copulata. Cum qua, scilicet Elishabet nec nominari digna, quandam parvulam, sororis sue, uxoris regis Servie, filiam, mediante ministerio spirituali indutam habitu regulari, in ipso claustro annis pluribus nutritam, plorantem et pro tenelle etatis viribus, ne educeretur, modo quo poterat, renitentem, ipse rex extraxit, magnam Jesu Christo cum sororibus religiosis, in claustro permanentibus, misericordiam faciente in eo, quod violente corruptionis opprobrium evadere potuerunt, cum quam flagitiose, tam insolenti illud claustrium expugnantium multitudini, quod eis libuisset, horrendum, ⁴ licentiantem rege, facere licuisset. Et ne crassam quandam divini pariter et humani, naturalis et positivi juris ignorantiam vel ipse rex, totus, pro nefas, factus exlex, vel ille Boemus incestuosus adulter vel prefata incestuosa pretendere possent adultera, adhuc re integra, satis, antequam ad hoc sacrilegum et incestuosum adulterium ventum esset, verbalia per idoneos directa nuncios et litteratoria concepta persuasitio, quo poterat simplicitas mea, stilo non semel, secundo, sed pluries destinata non defuere consilia. Sed nec in hiis subsistere ⁵ finibus visum fuit. Nam ex

¹ Az eredetiben : scalaribus.

² Az eredetiben : consilio.

³ Az eredetiben : orrore.

⁴ Az eredetiben : orrendum.

⁵ Az eredetiben : substinere.

mea et totius provincialis concilii mei parte duo venerabiles ad dominum regem directi fuere pontifices, quorum alter lybens secundum scientiam potiorum, alter zelum legis, cum ea, que ex mea et collegarum meorum aliorumque quamplurium secularium et regularium prelatorum parte nuntiata fuerant, referens, eo, quo debebat, divine legis ferventi succensus ardore, efficacibus rationibus assignatis regi, rem hanc nephariam facienti, restitisset in faciem, per ipsum regem multis contumeliosis conviciis est affectus, horribilibus ¹ in totum Ungaricum et ulteriorem adhuc clerum comminationibus fulminatis. Ab archiepiscopo, inquit, Strigoniensi suffraganeisque incipiens gladiis Tartaricis amputari faciam omnem obertam (!) usque Romam. Et adjecit, si quindecim, inquit, vel plures in quantumlibet claustris religiosi haberem sorores, extractas licitis vel illicitis copularem conjugii, per quas ad explendas voluntates meas totis mihi viribus assistentes acquirerem parentelas, ut efficere possem omne, quod mihi suggerit animi mei motus, parvamque facerem vim vel nullam, hoc quod vellem, quodque facerem ecclesiasticis, qui semper allegare soletis consonum vel dissonum videretur statutis, ipse enim mihi sum lex nec aliquorum astringi patiar legibus sacerdotum. Sed et cum plurimis ante vicibus blandis eum placare precibus, palpare lenibus intenderem blandimentis, cum personaliter vel per nuncium et per litteras, quam efficaces, tam dulces ipsum regem salutis sue consiliis commonerem, ne perfidis se regnum suum subjiceret Tartaris et totius Chatolicæ Ecclesie crudelibus inimicis, ne Saracenos, Neugarios, Cumanos et quoscunque alios, ab orthodoxe fidei unione per suas perfidias extraneos et extorres, proficeret Christianis, ne in ludibrium ² et contemptum fidei catholice catholica genua Sarracenorum, Neugariorum seu quorumcunque paganorum pedibus provoluta; ne legitime Christianorum regni sui sponse per ipsius potentiam, sponsis ablata legitimis, detestandis Sarracenorum, Neugariorum suorum amplexibus applicate; ne Sarracenis, Neugariis et Cumanis et presertim Tartaris per regalem occupata potentiam Christianorum assignata castra; ne per prefatas odibiles Deo gentes occupate et incastellate licenter ecclesie et veneranda celestis sacrificii loca, sicut usquemodo fecerunt et nunc faciunt, effecta per eos immundarum habitacula meretricum; ne sic pro libito effractis ecclesiarum foribus a tutissimis Christianorum refugiis, sanctis scilicet ecclesiis, reposite in eis res pauperum rapte, nec solum viri et femine, senes et juvenes, pueri et [puelle in captivis deducti ³ vinculis in castra perfida et pestilentia gentium immundarum, ne in ipsis ecclesiis et, quod ipso etiam horribile ⁴ est auditu, iuxta dedicatas sacrificiis divinis quondam aras oppresse catholice mulieres, neve nec cogitari dignam violentiam ⁵ vidue stuprate per eosdem et virgines adversus se et totum regnum suum provocent iram Dei. Cum hec, inquam, ab eo flagitarem, cum hec et multa sibi similia presens et absens prefato modo consulerem, illa vel illis similia, que prefato venerabili respondit patri, meis consuevit respondere nunciis et adicere ⁶ legationum mearum latoribus, non est, inquit, domini vestri legem nobis imponere, sed impositam per nos sequi, obsequendi eum manere debet necessitas, non auctoritas imperandi. Sed et plura eque nephanda, sed magis immunda, quis referat? Aptius hic loquitur animus

¹ Az eredetiben: orribilibus.

² Az eredetiben: illudibrium.

³ Az eredetiben: deductis.

⁴ Az eredetiben: orribile.

⁵ Az eredetiben: violentiam.

⁶ Az eredetiben: adicere.

quam lingua. Illudque angustim et compendiose dicendum competere mihi credo, omnia, inquam, ¹ prolixitatis prohibeor causa. Vereor autem, ne, cum aliqua ex his elegero, hiis, qui ea noverunt, videar magis necessaria preterisse. Premissorum igitur omnium causa rerum ego et tota ecclesia vestra Ungarica omnesque de regno Ungarie catholici Beatitudini vestre cum Jacob patriarche filiis, fame lassissimis, clamare cogimur: in manu vestra, Domine Pater Sanctissime, salus nostra; ne sinatis, obsecramus, per manus hujus aversi a Deo desperabiliter hominis hanc Catholicam, divinam et apostolicam deperire familiam, non sustineatis per Tartaricam barbariem, quam hic non homo, a mansuetudine conditionis humane infinitis millibus elongatus, in hoc regnum inducere continuatis procuravit studiis et procurat, dilaniari ² crudeliter et consumi cure vestre commissas divinitus et creditas oves Christi. Et inter cetera apostolica consolationis remedia contra Tartaros adhuc et contra ipsum regem, in perversitate confederationis Tartarice pertinaciter persistentem, totum regnum tota pariter ecclesia vestra Ungarica committi predicandum nedum in regno Ungarie, sed per totam Alemaniam et Poloniam presertim per prope positas partes Alemanie, ut puta Boemiam, Austriam, Styriam et Carintiam vivifice crucis verbum non sine multis amarissimarum lacrimarum profuviis una mecum ³ et mee potius parvitas flagitat in persona dirigique Sanctitatis vestre precant litteras speciales ad Rodolfum regem Romanorum, regem Boemie, Austrie, Styrice et Carintie universos totiusque Polonie duces specialius . . . ⁴ duci Cracovie, viro valde catholico et Tartaricorum preliorum habenti experientiam multam nimis, de infelicitate quoque famule et filie vestre predictae regine, in profunda valle posite lacrimarum, apostolicis consolationibus confovenda, et Deo et celi civibus detestanda et universis per orbem Criticulis odiosa prememorata Elisabet apostasia sacrilega et incestuosa adultera apostolice ⁵ percullenda mucrone sanctissimam dignetur apponere maxima et immensa misericordia curam.

Datum anno Domini MoCC-cLXXXoVIII in quindena Sancti Georgii octavo Idus Maji.

Lodomerius, miseratione divina archiepiscopus Strigoniensis, dilectis filiis et amicis semperque diligendis preposito, decanis, plebanis universisque nobilibus Ungarorum, Saxonibus, Syculis et Volachis de Cybiniensi et de Burcia comitatibus Transilvanis ⁶ benedictionem paternam cum dilectione sincera. Cordi nobis semper fuit vestre devotionis optare prospera et, ut temporaliter et spiritualiter vitare valeretur adversa, paterne vos caritatis consiliis communire. Percepisse iam pridem vestram credimus probitatem, qualiter dominus rex in persona nostra regnicolis suis iuravit sollempniter universis: inprimis, quod nullos omnino nuncios sollempnes vel leves, patenter vel latenter, suo vel alio nomine destinaret ad Tartaros, ab eorum confederatione pure et precise separans se ex corde; quodque nullum omnino Tartarum vel Cumanum, Saracenum vel Neugarium seu quemvis alium, quocumque nomine censeantur, alienum ab unione fidei orthodoxe, in domesticis ⁷ haberet ministeriis, non in dignitatibus vel castellaniis seu sui vel regni sui publicis vel privatis officiis seu functionibus

¹ Az eredetiben: inquit.

² Az eredetiben: dilemnari.

³ Az eredetiben: mencum.

⁴ Üresen hagyott hely.

⁵ Üresen hagyott hely.

⁶ Az eredeti hibásan: Transillianis.

⁷ Az eredetiben hibásan: domesticys.

sustineret et quod se in victu, habitu et vestitu, barbis, crinibus¹ et capillis conformaret per omnia ritibus christianis; quod ecclesiarum regni sui immunitates² et privilegiatas prerogativas, miserabiliter deformatas, in statum debitum reformaret catholicorum progenitorum suorum temporibus observatum; quod totius regni sui statum, iuxta morem antiquum, liberum, pacificum, tranquillum faceret et quietum; universos regni sui raptores, fures, predones, violentos alienorum iurium invasores . . .³ sive penis arcendo regalibus iuxta legitimas sanctiones et sanctissimas regni sui consuetudines pristinis olim observatas diebus. Item, quod⁴ dominam S. (!) reginam, de regum sublimium catholico sanguine propagatam, provisam sibi divinitus legitimi thori sui sociam et consortem, pure et sincere, fideliter et non fecte, maritali semper affectione tractaret, universis sibi iuribus reginalibus ex integro absque diminutione qualibet restitutis; quodque illam viperam venenosam, Edua vulgariter nuncupatam, per quam, adulterinis sibi nexibus colligatam, alienatus a Deo⁵ miserabiliter in suum et totius regni dispendium averterat se a vero, a carnali sua cohabitatione seiunctam, in remotis⁶ finibus regni sui adhuc et in procul motis vicinorum principatuum partibus alicui, dum tamen catholico, matrimonialiter copularet. Hiis et aliis quamplurimis per nos petitis et per ipsum idonee⁷ sive spontanee prestitis iuramentis ante suam absolutionem, astante secularium et religiosorum multitudine copiosa, eidem domino regi diximus, quantum potuimus, clara voce, quod si in premissis omnibus vel aliquo premissorum involverat, quod absit, lapsibus recidivis, in eandem, qua tunc fuerat irretitus, in canonis et hominis excommunicationis sententiam recideret⁸ ipso facto. Nosque veram et non simulatam ipsius regis conversionem et recognitionem post tot et tanta sacramenta sperantes, ad omnes ecclesiastici ordinis gradus et secularium nihilominus dignitatum personas litteras nostras patentes concessimus, requirentes pariter et rogantes universos, ut ipsum dominum regem de longinqua⁹ regione dissimilitudinis, salutis sue procul raptum a portu, redeuntem ad patrem, repedantem¹⁰ ad patriam letanter exciperent cum gloria, regali congruente culmini, in ipsius regis persona sanctum dyadema regium subtiliter venerantes. Ipse autem dominus rex ad incorporatos quodammodo longa consuetudine paganicos sibi ritus et iam, ut dici solet, in naturam conversos,¹¹ calcata divini cultus reverentia, sanctissima chatholice fidei religione, contempta regalis fastigii consideratione, a suis omnino cogitatibus procul mota, ad paganorum et maxime Tartarorum errores sacrilegos longe dampnabiliore,¹² quam prius, se convertit, quin verius et plus proprie pervertit recidivo periculo lapsus sui, resumtis in se predictorum sacrilegorum rituum pestilentis universis. Nam Tartarorum, Saracenorum et omnium aliorum paganorum potentias Christicolis

¹ Az eredetiben hibásan: crenibus.

² Hibásan: emunitates.

³ Üresen hagyott hely.

⁴ Hibásan: per.

⁵ Hibásan: alienatum adeo.

⁶ Hibásan: remotis.

⁷ Hibásan: ydone.

⁸ Hibásan: resideret.

⁹ Eredetiben; longinca.

¹⁰ Hibásan: repentem.

¹¹ Hibásan: converses.

¹² Hibásan: dampnabllore.

preficiens omnibus indistincte ; in summam et sublimem redundare gloriam sibi credit, si genua catholica paganis pedibus provolvantur, si ablatas per potentiam christianis sponsis sponas legitimas Neugariorum suorum fedis adiungat amplexibus, si multorum annorum sanctimoniales professas, consecratas et velatas, effractis regularibus claustris foribus, profanis, divino et humano iure prohibitis permisceat nuptiis, si in secundo gradu consanguinitatis et affinitatis infaustas potentialiter faciat celebrari nuptias sicut de persona sororis sue dicte Elishabet, illa non solum assentiente, sed ¹ et curiosa valde sollicitudine id mirabiliter appetente, factum est palam omnibus proximis preteritis hiis diebus, si Saraceni seu Neugari seu alii de familia sua, dum tamen pagani, viduas struprent et virgines maritatas vel non maritatas opprimant et corrumpant in ecclesiis mulieres, si senes et iuvenes, pueri et puella, captivis Saracenorum seu Neugariorum vinculis mancipati, ipsarum gentium immundarum detestanda deducantur in castra, si dedicata divinis sacrificiis sanctarum ecclesiarum venerabilia quondam loca fedarum fiant, plena spurcitiis, habitacula mulierum. Quis nesciat, post quam paucissimos prefatorum sacramentorum suorum dies dominam E. reginam, non solum thoro, sed et omnibus iuribus, honoribus et redditibus reginalibus in excommunicationis iam pridem late contemptum exspoliatis, Edue, impudice adultere, captivi patris et captive matris filie, honores et redditus applicuit reginales ? Iam audientibus omnibus, clara voce confederatum Tartaris factumque Tartarum se fatetur. An ignorare potestis, post predictorum sacramentorum suorum transgressiones quot ad Tartaros iam misit nuntios ? qualiter filie Nohoy, tanquam sponse sue, suum destinavit anulum ² eidem nuntians atque dicens, in hoc annulo ³ totius regni Ungarie noverit se reginam, unde secure de cetero faciat in regno totum, quod sue complacet voluntati ? Quamobrem, quia ipse dominus rex in pristinorum excommunicationum, canonis et hominis, sententias iuxta formam premissam factis recidit iam ex suis, vestram, dilectissimi filii, paterne condensationis affectibus emulantes salutem, vobis consulimus, vos hortamur ⁴ caritati vestre sub divini interminatione iudicii et sub pena excommunicationis firmiter inponimus et distincte, quatenus ab ipsius communione regis, dum in hac ⁵ sacrilegorum suorum errorum perversitate perstiterit, vobis caveatis et vestris, scituri pro certo, quod quicumque ex vobis ad ipsius regis imperium in christianos regnicolas sacrilega assumpserint arma, auctoritate gloriose virginis et beatorum Petri et Pauli apostolorum, Strigoniensis et Colocensis et aliarum totius regni nichilominus ecclesiarum cathedralium metiri se sententiis formidare poterunt et debent, si in contemptum excommunicationis regem, factum exlegem, secuti communicaverint in crimine criminoso, eterni incendii ⁶ penis perempnibus deputandi. Preterea, cum ex approbatione concilii nostri provincialis, quin potius totius ecclesie Ungarice omnes nuntios de mandato regio vel cuiuscunque alterius proficiscentes ad Tartaros vel profectos et eorum receptatores excommunicaverimus, quin verius excommunicatos denunciaverimus, universis ecclesiasticam administrationem habentibus sub pena excommunicationis et suspensionis ab officio et beneficio firmiter et districte precipimus, quatenus omnes huiusmodi nuntios, ad Tartaricam

¹ Az eredetiben: set.

² Hibásan: anulum.

³ Hibásan: anulo.

⁴ Az eredetiben: ortamur.

⁵ Hibásan: hoc.

⁶ Hibásan: incendiis.

proficiscentes vel profectos perfidiam et eorum receptatores vel fautores auctoritate nostra excommunicatos publice nuntietis, omnibus etiam illarum partium catholicis ¹ nomine Sedis Apostolice in remissionem peccatorum et suorum culmulum ² meritorum imponimus, ut omnes huiuscemodi nuntios in subversionem catholice fidei ad perversitatem Tartarice perfidie legationes sacrilegas deferentes efficaciter ³ impedian, captivis, si aliter impediri non possent, vinculis mancipatos.⁴

Hogyan kerültek e levelek az Archives Nationales-ba, illetőleg Párizsba? arra nézve Langlois úr két eshetőséget állít fel. Vagy a királyi család régi levéltára maradványaival a Tresor des chartes de France nevű gyűjteménybe vették át s nem adták vissza, vagy pedig a midőn I. Napoleon Párizsba szállíttatta a pápai levéltárat és azt 1814-ben a pápának visszaadták, ezek vigyázatlanságból Párizsban visszamaradtak. Az első ellen szól, hogy a Tresor des chartes de France régi jegyzékei, lelettárai nem említik, úgy hogy ez esetben e leveleket csak mint a szép latin stylus mintáit (pulchra dictamina) őrizték ott. A második eshetőség ellen szól az, hogy I. Napoleon főlevéltárosa, Daunon, a Miscellenea nevű szekrényben őrzött leveleket jegyzékbe vétette s ez inventarium L. serie jelzés alatt most is megvan az Archives nationales-ban, de az esztergomi érsek két leveléről szó sincs benne.

Mivel azonban e leveleken pecsét nincs s mivel egyes szavak helye üres, én azt tartom, hogy e levelek egyszerű másolatok és valamelyik pecsétes levélnek mellékletei. Innen van az is, hogy a leveleknek semmiféle jelzése, vagy lelettárba való felvétele nincs. Azt vélem tehát, hogy e levelek tulajdonképpen a francia királyi udvarhoz küldött másolatok. Mert hiszen a francia királyi udvar rokon volt a nápolyi királyi udvarral és egyik tagjának, II. Károly nápolyi király lányának sorsát tárgyalták, ismertették e levelek. Nagyon érthető, hogy ebben az időben, midőn másként hivatalos értesítést e boldogtalan királylányról nem nyerhettek, a pápai udvar e levelek közlésével akarta felhívni a francia király figyelmét és előkészíteni, hogy egy, vagy más alakban segítségét fogja kérni, hogy e királylányt keserves fogságából megszabadítsa. A francia királyi udvar pedig, mivel e levelek csak egyszerű tudósítások voltak, nem tartotta szükségesnek kivonatolni, jegyzékbe venni, hányódtak, vetődtek, míg végre most értékessé, nagyon értékessé váltak.

De már most azután lássuk ezeket a leveleket, lássuk, mivel bővítik ki eddigi tudásunkat.

¹ Az eredetiben: catholicis.

² Hibásan: culmulum.

³ Hibásan: Efficaciter.

⁴ Negyedfél megvonalmazott sor üresen maradt.

Lodomér érsekről régen tudjuk, hogy ő szokott jelentéseket küldeni az apostoli székeknek Magyarország állapotairól. Éppen azt veti szemére 1291. január 30-án a pápa, hogy IV. László halála után ezt a jó szokást abbahagyta.¹ E jelentések egyike a Langlois úrtól felfedezett s különben az abban leírt tatárveszelem miatt minden keresztény országot érdeklő levél. A benne foglalt események tulajdonképpen nem egészen ismeretlenek, de az érsek levelének olvasásánál mintha izzólámpák gyúlnának ki, s a küzdő személyek mintegy drámai erővel ütköznének össze.

1287 elején IV. László régi gonoszságait azzal tetézte, hogy nejét Erzsébetet, a nápolyi király leányát a Margitszigeten tömlöcbe csukatta, ő pedig nyíltan összeállott Edua nevű, szolgálorsú kedvesével.

E gyalázatos cselekedet nem maradhatott sokáig titokban. Elterjedt annak híre és megérkezett Rómába is az apostoli székekhez. IV. Honorius pápa mindjárt szeretett volna a szerencsétlen királyné segítségére sietni. Elkészíttette tehát a levelet és megbízta az esztergomi érseket, hogy a királynét a fogságból szabadítsa ki és neki jószágait szerezze vissza. A levél márczius 12-én már kész volt, de később valamit változtatni akart rajta a pápa és azért nem küldötte el.² Nemsokára április 3-án meghalt, s az új pápa választása nagyon lassan ment. A szegény királyné helyzete még tűrhetetlenebbé vált s azért augusztus 2-án a bíborosok be sem várva az új pápa megválasztását, megújították IV. Honorius pápa rendeletét. Ez csakugyan megérkezett Lodomér érsekhez. A bíborosok egyúttal írtak Kőszeghy Henrik fiainak, az osztrák hercegnek és a cseh királynak is, hogy Lodomért támogassák.³ Hasonló rendelet ment a kalocsai érsekhez is.⁴

E levelek majd két hónap múlva érkeztek Magyarországra, de Lodomér érsek akkor sem mert magától érvényt szerezni azoknak, hanem összehívta az ország főpapjait és nemeseit Budára. Itt felolvasták az apostoli szék leveleit és a királyné sorsa annyira meghatotta az ország rendeit, hogy nem csupán kiszabadították őt méltatlan fogságából, hanem azt is elhatározták, hogy minden jövedelmét vissza kell adni.

Ez azonban nem ment símán. Biztosan tudjuk, hogy Lodomér esztergomi és Gimesi János kalocsai érsek parancsára Monoszló Péter erdélyi püspök visszavette a királyné beszerzei jószágát a hozzátartozó harminczaddal és vámmal együtt.⁵

¹ Theiner, *Monum. Hung.* s. ill. I. 374.

² Theiner, I. 155. l.

³ Fejér, *Cod. Dipl.* V/3. 363.

⁴ V. ö. *Urkund. zur Geschichte der Deutschen in Sieb.* I. 163. l.

⁵ *Urk.* I. 157., 163. Fejér *Cod. Dipl.* V/3. 364., 454.

Ennyit tudtunk eddig. Lodomér érsek most felfedezett leveleiből azonban tudjuk, hogy az ország rendei még többet tettek, mert kénytelenek voltak vele.

Csodálkozhattunk eddig, hogy IV. László, a vakmerő harcos, 1285 tavaszán semmit sem tett a tatárok kiűzésére. Nem olvassuk, hogy valahol csatára kelt volna velük, vagy legalább ő is segített volna úzni, hajtani őket. Most megtudjuk ennek az okát. Lodomér érsek nyíltan kimondja, hogy hiszen maga IV. László király hívta be a tatárokat! Hogyan szállhatott volna tehát velük szembe? »Nem elégítette őt ki — írja Lodomér — országa katolikusainak sok könnyhullatással megsiratható vére, melyet, őt egész év óta folyton számos követet járátván oda, az így előidézett vad tatár rajtaütés ontott ki!« Micsoda szörnyű összeütközés volt e szerint a nemzet és királya között, hogy az ország első embere a királyt a tatárok behívásáról vádolja s nincs adunk, hogy e borzasztó vádat enyhítsük.

1287 végén már megint úgy volt, hogy tatár sereget vezet be hazánkba és úgy gyilkoltatja le azokat, a kik féktelen vágyának ellenállani, vagy csupán ellenmondani mertek. De az országgyűlés beleegyezésével néhány főúr őt fogságba tette. *László ezen fogságáról eddig nem tudtunk semmit!*

De László fogsága nem sokáig tartott. Két nagyravágyó főúrnak nagy esküvésekkel vagyont, méltóságot ígért és ezek 1288 február elején őt kiszabadították. Ámde mindenki elfordult tőle és ő idegenekből álló seregével a Szepességre szorult. 1288 február 8-tól márczius 5-ig ott tartózkodott.¹ Belátta azonban, hogy így még kedvelt kúnjai sem támogathatják, a zabkenyérhez és áfonyához pedig nem volt hozzászokva, tehát a békülés útjára lépett. Márczius 5-én már megerősítette a szepesi prépost azon jogát, hogy a tizedet a Szepesség minden rendű lakosától természetben szedheti be és felkérte Lodomér érseket, hogy e tekintetben hasonlóképpen intézkedjék, mert így »az ő teljesebb kegyelmét fogja nyerni.«²

Biztosítást nyerve az érsektől, hogy Esztergomban nem fogja bántani, márczius 15. táján egész kíséretével megérkezett Esztergomba és ott elkezdett alkudozni. Alkudozni kellett pedig azért, mert részint feleségének becsukásáért, részint Eduával való összefogása miatt, főleg pedig a tatárok behívása és pártolása miatt a kath. egyházból ki volt közösítve és így a magyarok társadalmi téren nem érintkezhetek volna vele. Viszont az érsek okulva a sok szomorú tapasztalaton, óvatosan akart el-

¹ *Zichy cs. ok.* I. 65. Fejér V.2. 403. 1.

² Fejér V/3. 403. 1.

járni és bizonyítékot óhajtott szerezni előbb arra nézve, hogy komoly és őszinte-e IV. László abbeli elhatározása, hogy kiszakítja magát a bűnös együttelésből, elbocsátja-e egészen eddigi udvarát, igaz, keresztény magyarokkal véteti-e körül magát?

Szigorú bünbánatot szabott tehát ki Lodomérra a királyra. Erre éppen alkalmas idő volt a nagybőjt. Addig pedig Lodomérra érsek virágvasárnapra összehívta a főpapok és főurak egy részét és velük egyetértőleg megállapította azon feltételeket, a melyek alatt hajlandó a királyt a kiközösítés alól feloldozni!

Újra szemben állott tehát a király és a magyar nemzet, mint 1222-ben és 1231-ben! Csakhogy akkor több reménység lehetett a királyi szó megtartásához, mint 1288-ban, az öt év óta teljesen elgyengült, megromlott természetű, másrészt pedig féktelen indulatú, ifjú királynál.

Szinte csodálatos, hogy annyi retentő esküszegés, oly szörnyű könnyelműség után még hinni akartak neki. Ámde, mint Lodomérra érsek mondja: »Csodálatos művészettel csalt ő (IV. László) szemébe hazug könyveket és azoknak az őszinte keresztény nehezen tud ellenállani.« IV. László tehát mindent ígért és kérte nagy aláztatossággal a feloldozást.

A feloldozás feltételei voltak: 1. A tatárokkal kötött nyilvános, vagy titkos szövetséget teljesen bontsa fel és se ünnepies, se közönséges követeket ne küldjön hozzájuk semmiféle alkalommal. 2. Se tatárt, se szerecsent, se nyögért (neugart), se zsidót, se kúnt, se semmiféle más, az igaz hit egységétől távol álló embert méltóságokra, vagy várnagyságra, vagy bármiféle királyi hivatalra ne emeljen és ne emeltessen, míg csak őszintén és önzetlenül felvevén a keresztséget, a hitben nyilván megerősödötteknek nem tűnik fel. 3. Dobja el magától teljesen a pogányoktól tanult, rút, szentségtörő és az isteni jogtól kárhoztatott szokásokat és azonnal a katolikusok tisztességes viseletéhez alkalmazza magát. 4. A czégyeres törvényszegő katolikusokat, a gonosz, álnok, aljas tanácsok mestereit oly óvatossággal és igyekezettel kerülje, mint a mérges állatokat. 5. Az ország összes egyházainak nem csupán megsértett, hanem teljesen tönkretett jogait állítsa helyre és a helyreállott jogokat őseinek, kivált a szent királyoknak gondozása szerint őrizze meg. 6. Felsőleges, kath. királyok véréből származott és Istentől neki rendelt törvényes nejét, Erzsébet királynét, vele őszintén, teljesen, igazán és nem képmutatólag kibékülvén, házastársi szeretettel vegye magához és minden jogába, bárminemű levonás nélkül, valósággal helyezze vissza.

Különösen kikötötte Lodomérra érsek azt, hogy azt a személyt, »azt a mérges viperát, azt a közönségesen Eduának nevezett nőt, a ki miatt leginkább elfordult Istentől«, magától eltávolítsa

és ne tartsa valahol magához közel, hanem az ország véghelyeire vitesse és ott valamelyik katolikus férfiúhoz férjhez adja.

Mikor mindebben megegyeztek, megható jelenet következett.

A király majdnem megszámlálhatatlan, egyházi és világi főemberek jelenlétében letérdelt az érsek lábaihoz, rátette kezét az evangéliumra és azután a szent, éltető keresztre. Az érsek a mily erősen csak tudott beszélni, felolvasta a feltételeket, melyekre a királynak meg kellett esküdnie. Nyíltan kijelentette az érsek azt is, hogy ha ezen feltételeket meg nem tartaná, ha esküjét újra megszegné, akkor a feloldozás nem ér semmit és a király újra vissza fog esni a kiközösítésbe.

És IV. László elfogadott mindent, megesküdött, hogy ezen feltételeket teljesíti, megcsókolta az evangéliumot és feszületet és azután feloldozást nyert az érsektől.

Örömben úszott az ország! Az érsek mindenféle leveleket küldött és értesítette a magyar népet a király megtéréséről, felszólította őket, hogy már most a magyar királyt megillető tisztelettel fogadják és támogassák őt. Maga IV. László a feloldozás után még három napig maradt Esztergomban és így, mivel a feloldozás márczius 21-én, virágvasárnapján már megtörtént,¹ márczius 21—23. napjait is ott töltötte és rettentően átkozta magát, ha még egyszer visszatér a rossz útra. Nyilván hirdette, hogy ő lelkileg még volt halva, de most az Isten kegyelme megvilágosította, szívének rút sötétségét elűzte, új életre feltámasztotta. Nem csupán szóval, hanem írásban is kijelentette április 10-én a pozsonyi bírónak adott levelében, hogy Lodomérnak, az érseknek, mint lelkiatyjának, a lelkidolgokban meghajtotta fejét és teljes tisztelettel, minden jóval viseltetik iránta.² Magához vette a királynét és jövedelmeit visszaadta.

Természetesen ennek hírére jóformán megmozdult az ország és mindenünnen siettek Budára.³ Az öt év óta tartó felfordulásban annyi jogsértés történt, annyi hűség és hőstett maradt jutalmazatlanul, annyi királyi döntésre szoruló per merült fel, hogy hónapokig tartó munka várt a királyra és a kancelláriára. Maga a király is igyekezett a magyaroknak tőle elidegenedett lelkeit magához vonni. Nagy országgyűlés lőn tehát Budán. Eddig is ismertünk három olyan oklevelet, a melynek befejezése valami nagy rázkódtatást sejtetett, de nem tudtuk közelebről, mi volt e rázkódtatás? Ugyanis a Sós, a Somossy családok és Talpas

¹ Knauz, *Mon. Strigon.* II. 228—31. l.

² Wenzel, *Árp. Okmt.* V. 310. l.

³ Tkalčić, *Mon. civ. Zagr.* I. 61. IV. László márczius 27-én már ott volt.

Tamás részére kiadott oklevelek végén egyértelműleg ezt olvasuk: »Ezen leveleinket új, kettős pecsétünk erejével biztosítjuk, mert országunk jövőjéért és állandóságáért főpapjaink és főuraink tanácsából előbbi hiteles pecsétünket az országunkban történt különböző bajok, pártütések és zavarok miatt sajátkezüleg törtük össze.«¹ Azon levélben pedig, melylyel Szelniczét a túróczi prépostságnak adja, bevallja, hogy saját személyében is sérelmeket szenvedett és azért az ország javára új pecsétet készített.²

IV. Lászlónak 1288 húsvéti megtérése magyarázza meg, miért kellett neki a régi pecséteteket összetörni és újat készíttetni!

De nem csupán a nemesek, főurak igyekeztek új adományokat szerezni, vagy magukat a régi birtokban megerősíttetni, hanem az egyháziak is. Maga az esztergomi érsek és a káptalan ugyancsak felhasználta az alkalmat, hogy IV. László két hétig Esztergomban tartózkodott. Egymásután kérte meg a királyt, hogy az annyira értékes vámszedésben erősítse meg őket, hogy jobbágyaikat az országbíró hatásköre alól mentse fel és kiváltságokban részesítse. Egymásután négy terjedelmes oklevelet állított ki a királyi kancellária és azok közül egy márczius 21-ről, három április 18-ról van keltezve.³

Úgy látszott tehát, hogy az ország és a király kigyógyult a mérges vipera harapásából. Amde ekkor visszaidézte a betegséget a romboló láz rohamaival együtt az *antimonialis*, V. István és Kún Erzsébet leánya, Erzsébet. E szójátékot, hogy ez Erzsébet nem sanctimonialis, hanem antimonialis volt, nem én találtam fel, hanem a szívbeli keserűség mondatta és iratta ezt Lodomér érsekkel. »Erzsébet« — írja — »nem annyira sancti-, mint inkább antimonialis királyi testvérének az Istennek visszatetsző dolgokra a nélkül is nagyon hajlandó és kész lelkét gyakori sürgetésével felizgatta.« Hasonló szójátékkal azonban, — noha Lodomér leveleit nem ismerte — tekintetbe véve Erzsébet életét és magaviseletét, később Pauler Gyula is kénytelen volt élni s »apácza. de nem apácza hajlamú lány«-nak nevezni őt.⁴

Ez Erzsébet csakugyan nagyon elütött a másodnagynénjétől és szilaj kún vérét nem nagyon fékezte. 1255-ben született és szülei bizonyosan valami fogadásból már négy éves korában a margitszigeti apáczák közé adták. Nyolcz éves korában, 1263-ban már felöltöztették az apáczaruhába, de, mint nagynénjének, Szent-Margitnak életéről tartott 1276-iki vallomásokból kitűnik,

¹ Fejér, *Cod. Dipl.* V. 3. 397., 399—406., 411—12.

² Fejér, *Cod. D.* VII. 5. 474.

³ Knauz, *Monumenta Strig.* II. 228—40, II.

⁴ *A magyar nemzet története az Arpád-házi királyok alatt*, II. 400.

azután is nagyon csintalan volt. Mindamellett királyi származására és IV. Lászlóra való tekintetből, 1277-ben fejedelemasszonyná tették és ettől kezdve inkább kiskirályné volt ott, mint apácza. A kolostor jószágainak kormányzása, az új jószágok szerzése inkább az ő, mint a kolostor nevében történt és a tisztviselők is elsősorban az ő tisztviselői. 1285 táján meglátogatta testvérét, Katalint és ott a görög írók szerint csúfúl elvesztette pártáját. Ettől kezdve még jobban vágyott férjhez menni.

Most Lodomér érsek leveleiből tudjuk meg, hogy csakugyan előbb is kívánczozott főkötő alá jutni, annyira, hogy midőn királyi öcsce a tatárokkal mert szövetkezni, ő meg tatár fejedelemhez akart férjhez menni. De ezt nem érte el, hanem éppen 1288 húsvétkor kínálkozott új vőlegény: Rosenberg Zavisz, Venczel cseh király mellett két évig Csehország kormányzója, hatalmas, gazdag főúr és IV. László királynak már előbb is rokona, mert hiszen 1280—85-ig Kunigundát, Ottokár cseh király özvegyét és IV. László unokatestvérét bírta nőül. Ez rangra nézve ugyan nem volt király, de hatalma felért a királyéval és azonkívül szép, erős ember, korára nézve is illő az immár 34-ik évében járó Erzsébethez.

Csakhogy e házasságnak kettős nagy akadályja volt. Egyik Erzsébet szüzességi fogadalma vala, a másik az, hogy Zavisz, mivel előbbi neje, Kunigunda, Erzsébetnek másodfokú vérrokona volt, ő meg Zavisz másodfokú sógorságban voltak egymással. Mind a kettő oly nagy házassági akadály volt, hogy ezek alól azon időben teljességgel nem adtak felmentést a pápák, sőt az ünnepies fogadalom alól ma sem szoktak adni.

Előre látható volt tehát, hogy vagy megtartja IV. László Esztergomban esküvel tett ígéretét és ragaszkodik a főpapsághoz, meg a főpapsággal tartó urakhoz és akkor a házasságból nem lesz semmi, vagy ragaszkodik a házasság megkötéséhez és akkor szakítani kell a főpapsággal, sutba kell dobni minden esküvel tett ígéretet és visszatérni a teljes önkényuralomhoz!

IV. László anyai esküszegést elkövetett már akkoriban, hogy most egész könnyedén, jóformán egy pár nap alatt tette félre minden erkölcsi, becsületbeli kötelezettségét és teljesen visszatért az ország közvéleményével annyira ellenkező politikához.

Mind a mellett most roppant óvatosan járt el. Nem akart megint zabkenyérre szorúlni. Markába akarta keríteni először is a főurakat. Ezek nagy reményekkel és bizalommal jöttek hozzá, mert azt hitték, hogy őszintén megjavúlt, de mikor ott voltak Budán, részint hízelgéssel, részint egy kis pénzbeli kezegetéssel, sőt, ha ez nem használt, a megkínzás és halál fenyegetésével is rákény-

szeríttette őket, hogy nekik hűségük igazolására kezeseket adjanak és azokat legerősebb váraiban helyezte el.

Azután elkezdte üldözni feleségét. Először elvette tőle az őt illető harminczad egy részét, azután az egészet, végül az összes királynéi jövedelmeket Eduának adta, s ezt mindeneknek megbotránkozására megint magához vette. Ezután a királynét cselédjeitől megfosztotta, sőt, mint beszélték, nagy pénzért orgyilkosokat is bérelt felesége elpusztítására. Szegény királyné menekülni volt kénytelen és Esztergomba futott, bár annak vára sem volt valami nagyon biztos.

Mikor így a teljes, korlátlan hatalmat megint megszerezte, április 20. táján felzigatott sokasággal a margitszigeti kolostorra tört. A kolostor a domonkos-szerzet felügyelete alá tartozott. A domonkos- vagy prédikátor-szerzeteseknek kellett Erzsébet és a király szándékának ellenállani s a fogadalomszegést megakadályozni. Oda is állottak országos igazgatójuk, Pál vezetése alatt. De minden szép szó, minden felvilágosítás, minden könyörgés és fenyegetés hiábavaló volt. A király megparancsolta a katonáknak, hogy törjék be a kaput. Ezek teljesítették a parancsot. Az ellenálló szerzeteseket széjjelverték, az egyik egyszerű fogadalmast megsebesítették és Erzsébet kiszabadult! IV. László annyira haragudott, hogy unokahugát, a szerb király és Katalin nevű néjének a kolostorban nevelkedő és már beöltözött kislányát, bár az sírt és tőle telhetőleg ellenkezett, sajátkezűleg húzta ki a kolostorból. Isten nagy irgalmának tulajdonították, hogy a szegény szerzetesnők az erőszakos megrontást kikerülhették, mert a dühöngő király a kolostort ostromló gonosz és szentelen sokaságnak mindenre szabadságot adott!

E hallatlan, erőszakos tett mindenféle roppant feltűnést keltett. Lodomér érsek Szent-Adalbert nyolczada (április 23—30.) alatt éppen érsekségi zsinatot tartott s az esemény színhelye az ő érsekségéhez tartozott. A domonkos-szerzetesek megjelentek tehát a zsinaton és ott tettek jelentést a szörnyű cselekedetről. Felmutatták megsebesített testvérük ruháit is, úgy hogy a zsinat tagjai ennek láttára keserű könyeket hullattak.

De tettek még egy utolsó kísérletet. Két tiszteletreméltó püspököt küldtek a királyhoz. Ezek egyike tudományos okokkal, a másik a törvényekre hivatkozva adták elé a királynak a zsinat üzenetét. A törvénytudós püspök bátran szembe mert szállani a királylyal, de czélt így sem ért, csak a király dühét növesztette. IV. László szörnyű fenyegetéseket szórt a magyar és az egész világ papságára. »Az esztergomi érsektől és püspöktársaitól kezdve tatárkardokkal vágatom le a fejét az ilyen pereputtnak egész Rómáig.« »Ha 15, vagy több nőtest-

vérem volna, mind kihúznám a szerzetházakból és megengedett, vagy tilos házasságra adnám őket, hogy akaratom teljesítésére minden erejükből segítő atyafiakat szerezhessek, hogy mindent kivihessek, a mit lelkeim indulata sugall és semmit sem adok az egyháziakra, a kik mindig azt hangoztatják, mi egyezik, vagy nem egyezik a törvényekkel. Én magam magamnak vagyok törvénye és nem tűröm, hogy holmi papi törvények megkössenek.«¹

Hiábavaló volt tehát minden. Erzsébet kéjvágó lelkének nagy óhajlásával nagy ünnepek közt május 4-én egybekelt Rosenberg Zaviszszal.

E házasság oly szerencsétlen, hogy még megkötésének napja is zavarokat okoz az időrendben. Lodomér érsek felterjesztése kétségtelenül 1288. május 8-án kelt, mert kétféleképp is meg van jelölve a napi kelet a quindena sancti Georgii-vel és az octavo idus Maii-val. Mind a kettő május 8-at mutat. Más egykorú író is mondja, hogy Rosenberg Zavisz és neje a házasságkötés után négy hónapig maradtak Magyarországon és IV. László utazásai mutatják, hogy e négy hónap csak május, június, július és augusztus lehetett. Amde mégis a május 8-án írt felterjesztés szövegében most az olvasható, hogy e házasságkötés »tertia feria ante festum Pent(ecostes)« azaz május 12-én történt. E zavar szerintem onnan származik, hogy a másoló ott Rómában e felterjesztést csak pünkösöd (máj. 17.) után másolta le (előbb nem is érhetett oda az érsek felterjesztése) s így bár az eredetiben tertia feria ante festum Asc(ensionis) állott, ő mégis Pent(ecostes) írt, mert már arra járt rá a tolla.

Elhárítván ekként a mutatkozó időrendi zavart, ismertessük e házasság következményeit.

Ezzel természetesen egyszerre vége volt a békének, egyetértésnek IV. László és a magyar kath. egyház között. Maga IV. László is érezte, hogy ezzel a tétével újra eljátszotta a magyar nemzet előtt minden becsületét. Visszatért tehát az ő tatárjaihoz. Újra felvette a tatár ruhát és viseletet. A fő- és jövedelmes hivatalokat tatároknak és nyögéreknek adta, követeket küldött a tatár fejedelemhez, hogy a szövetséget megújítsa, sőt májusban már azt beszéltek, hogy mint egykor a fékevesztett Salamon, ő is elküldte gyűrűjét Nogajnak (oroszosan Nohoy-nak írja Lodomér), a tatár kán lányának és azt izente, tudja meg, hogy e gyűrűvel Magyarország királynéjává lett.

Viszont Lodomér érseknek és társának is készülniök kellett a védelemre. Sokkal erősebben összetűztek a királylyal, mintsem

¹ Nem csupán 1289 végén tett tehát IV. László olyan esztelen nyilatkozatokat, hogy ő korlátlan úr és kiszúrhatja a püspökök szeméit. Pauler i. m. 409.

más feltételek alatt kibékülhettek volna vele. A királynét sem adhatták ki a feldühödött király kegyetlenségének.

Lodomér érsek tehát négy nappal Erzsébet házassága után, május 8-án felterjesztést intézett az új pápához, IV. Miklóshoz. E felterjesztés az ő, eddig is annyiszor említett levelei közül az első. Előadja ebben, hogy mi történt 1287. augusztustól 1288. május 8-ig. Elmondja szívének rettentő fájdalmát a király gonosz-tettei felett és segítséget kér. Hisz ha a király személyes tettei, nyilvános ágyassága, feleségének üldözése, Erzsébet házasságának elősegítése még nem is volnának untig elegendők a segítségnyújtásra, ott voltak okúl a király tatár és nyögér testországnak türhetetlen rablásai és erőszakoskodásai. Erőszakkal elvették a keresztényektől a jegyeseiket és a tatároknak adták, elvették váraikat vagy jószágaikat, elvették és várákká alakították az egyházakat, a keresztényeknek odahordott javait elrabolták és özvegyeket, férjes nőket és szűzeket ott az oltárok mellett szeplősítették meg a legutálatosabb erőszakkal. S akár levélben, akár követ útján, akár szeliden, akár fenyegetőleg hiába kért az érsek a királytól orvoslást. Azt felelte, mint a zsinattól kiküldött követeknek: »Nem a ti uratok dolga, hogy nekem törvényt szabjon, hanem az, hogy a tőlem szabott törvényt kövesse.«

Méltán felkiáltott tehát az érsek és az egész magyar egyház a pápához: »Ne engedd szent atva, hogy ezen Istentől teljesen elrugaskodott ember elveszítse ezt a katolikus, Istennek szentelt apostoli családot, ne törd, hogy a vad tatárság, melyet ezen az emberi állapot szelidségétől megszámlálhatatlan mérföldre távozó *nem ember* az országba vezetni akart és akar, Krisztusnak az isteni gondviseléstől rád bízott juhait kegyetlenül széjjel szaggassa és eleméssze! A többi között az egész ország és egész magyar egyházad velem együtt keserű könyhullatásokkal esedezik, hogy a tatárok ellen és a gonosz tatár szövetséghez ragaszkodó király ellen ne csupán Magyarországon, hanem Német- és Lengyelországban is, különösen pedig Németországnak közel eső részén, úgymint Csehországban, Ausztriában, Stájer- és Korontálországokban kereszties hadat hirdettess.«

Különösen kérte még Lodomér, hogy e végből leveleket írjon a pápa Rudolf német királyhoz, a cseh királyhoz, Ausztria-, Stájer- és Korontálországok hercegéhez és a lengyel hercegekhez. A lengyel hercegek közül legkiválóbbnak tartja e végből a krakkai herceget, mert ő nagyon szereti a kath. egyházat és a tatárok hadviselésében nagyon jártas. Hogyan vigasztalja meg a siralom völgyében nyomorgó szerencsétlen királynét, hogyan büntesse meg a szerzetehagyott, szentségtörő és vérfertőző Erzsébetet? annak gondját is a pápára bízta.

De míg a felterjesztés Rómába érkezik, míg onnan megjönnek a szükséges intézkedések, addig is gondoskodni kellett némi védelemről és a szörnyű veszedelem megelőzéséről. E végből — szégyen, nem szégyen — először is vissza kellett vonni azt a körlevelet, a melyet húsvétkor a király megtéréséről az országban a főpapok szétküldöttek és fel kellett világosítani az ország lakosait, hogy nem szabad a királyt segíteni a tatár szövetség megkötésében és a tatár tisztviselők pártolásában.

Meg is tették ezt a főpapok és most május közepén új körlevelet bocsátottak ki. Ennek egyik darabja maradt fenn az Archives Nationales-bans azt Lodomér érsek éppen azokhoz intézte, kik a tatár szövetség megakadályozására legtöbbet tehettek. Volt ugyanis az esztergomi egyházmegyének két tőle egészen távol eső s éppen azért nagyon független kerülete vagy dékánása: a nagyszebeni és a barczasági. Az egyiket a nagyszebeni prépost vonta ki az erdélyi püspök rendes joghatósága alól, a másikat az 1211—24-ig hatalmaskodó német lovagrend; de mivel mégis külön püspökséget nem alakíthattak belőlük, az esztergomi érsek felügyelete alatt állottak.

Ezekhez intézte tehát levelét Lodomér érsek. Levele már abból a szempontból is érdekes nagyon, hogy ebből meglátjuk, kik laktak a szebeni és barczasági dékánáság területén 1288-ban. Nem csupán szászok és oláhok, mint a XVI. századtól kezdve jóformán napjainkig, hanem laktak ott magyar nemesek és székelyek is, csak hogy e székelyek társadalmi állapotukra nézve akkor még a szászok után következtek.

E körlevélben Lodomér érsek először is azokat adja elő, mit ígért IV. László az ő virágvasárnap megterésekor, azután pedig miként szegte meg ígését. Ez előadás bizonyos tekintetben rövidebb, de velősebb, mint a pápához intézett felterjesztés. IV. László gonosz tetteinek felsorolása után felszólítja tehát őket, hogy a király társaságától tartózkodjanak. Felvilágosítja őket, hogy ha a király parancsára keresztény társaik ellen fegyvert ragadnak, akkor az esztergomi és kalocsai érseki és az összes püspöki egyházak lelki büntetéseit vonják magukra és ha a kiközösített, teljesen »exlex« királyt valami bűnös cselekedetben segítik, még nagyobb büntetést várhatnak. Továbbá az érseki zsinat és az egész magyar egyház beleegyezésével a tatárokhoz utazó vagy már elutazott követeket és azok házigazdáit kiközösíti és kiközösítettnek jelenti ki. Megbízák a lelkészeket, hogy a hitetlen tatárokhoz utazó, vagy már elutazott követeket és azok szállásadóit, pártolóit nyilvánosan kiközösítettnek hirdessék ki; végül felszólítja az apostoli szék nevében azon vidék katolikusait, hogy a tatárokhoz követeket, hírt vivőket e szán-

dékukben akadályozzák meg és ha másként nem lehet, bilincser verjék. Lett-e valami eredménye Lodomér érsek intézkedésének? Lett. Tudjuk, hogy Monoszló Péter, az erdélyi püspök e rendeletre hivatkozva, elfogatta az erdélyi vajdát, Majst, továbbá Árbocزت, IV. László rokonát és két unokáját, bizonyosan azért, mert azt hitték róluk, hogy a tatárokhoz mennek követségbe.¹ IV. Miklós pápa pedig 1288. augusztus 8-án Reate városában kiállította mindazon leveleket, a melyeket Lodomér érsek kért a keresztes hadjárat kihirdetése végett.² Felszólította e levelekben először is arra Lodomér érseket, hogy még egyszer kísérelje meg IV. Lászlót az ő kárhozatos gonoszságától visszatéríteni és hogy immár kiszabadult nejét magához vegye, arra az apostoli szék nevében kimondandó kiközösítéssel is kényszerítse, hogy elkerülve üdvösségének kárát, a választottak társaságába jutni méltó legyen; s ne csak szájjal hangoztassa, hogy az anyaszentegyház jóra való buzdításain megnyugszik.³

Sőt tett a pápa még kétségesebb sikerű kísérletet is. Irt magának IV. Lászlónak is. Szemére hányja a ballépéseit és gonoszságait, és felszólítja, hogy hagyja oda a tatárokat, nyögéretet, fogadja el az anyaszentegyház törvényeit és vegye magához a királynét.⁴

Mivel azonban a pápa jóformán előre tudhatta, hogy mind az ő levele, mind Lodomér érsek utolsó felszólítása is kárba vész, azért megadta a felhatalmazást Lodomér érseknek, hogy a tatárok, szerescenek és nyögérek ellen keresztes hadjáratot hirdessen Magyarországon, továbbá Cseh- és Lengyelországokban, Ausztriában, Stájer-, Korontálországokban, Isztriában és a pápai udvartól egyaránt Szlavóniának nevezett Tót- és Horvátországokban. Mindazok, a kik csakugyan fegyvert emelnek a pogányok ellen, olyan búcsút nyernek, mint a kik a Szentföld segítségére mennek.⁵ Irt azonkívül a pápa az érsek kívánsága szerint a német királynak, Albert osztrák herczegnek, a cseh királynak, a lengyel herczegnek és a tót-horvátországi bánoknak, ezen országok főpapjainak és szerzeteseinek, hogy Lodomért e nehéz munkájában tettel egyaránt segítsék. E pápai levelek eredménye volt azután, hogy 1288-ban a Kőszeghyek: Miklós, István és Henrik a németekkel békét kötöttek.⁶

Viszont IV. László sem maradt tétlen. 1288. június 15-én Esztergomban tartózkodik sógorával, Zaviszszal és nejével, Erzsé-

¹ *Urkundenbuch zur Geschich. Sieb. I. 146.*

² *Theiner: Mon. Hung. S. ill. I. 357—59. l.*

³ *Theiner i. m. 358. l.*

⁴ *U. o. 357. l.*

⁵ *Fejér: Cod. Dipl. V. 3. 420. l.*

⁶ *Hazai Okmt. VI. 339. l.*

bettel együtt.¹ Az előzmények után ez korántsem volt barátságos látogatás, hanem az érseknek ostrom alá vétele vagy legalább is bekerítése a végből, hogy onnan ne tehessen lépéseket ellene. Az erdélyi püspököt azzal büntette, hogy elvette tőle Kolozsvár és Gyulafejevárvárosokat.

Július hónapban még Budán találjuk IV. Lászlót,² de azután 1288. szeptember 27-én egészen lent Brassóban ítélezik Barsa Kopasz mester és az erdélyi püspökség (s nem az erdélyi püspök!) azon perében, melyet Ugocsamegye tizedéért folytattak.

E brassai kirándulás lehet a tatárokkal való szövetség jele is, de lehet a magyar főpapoktól és főuraktól szenvedett nagy vereség jele is.

Ennek eldöntése már nem hozzánk tartozik! Ezt esetleg csak új adatok világítják meg. Sokszor egy kis oklevél-kele vagy annak pontos meghatározása új irányt ad IV. László egyes cselekedeteinek megítélésében és megfejt megfejtethetetlenek, megoldhatatlannak látszó dolgokat.

Lám Lodomér érsek itt közölt két levele is mennyire érthetővé teszi azon 1288-iki eseményeket, a melyek eddig történetíróinknak annyi fejtörést okoztak. Szabó Károly az ő becsületes, nagy szorgalommal összeállított művében felsorolja IV. Lászlónak az egyháziak javára 1288-ban kiadott leveleit, felemlíti, hogy Erzsébet királyné is »szeretett férjének« nevezí ez évben IV. Lászlót s ennél fogva kimondja, hogy: »a jobb útra tért királyt a keresztyenség megtagadásával és a pogányság tévelygésének követésével vádolni nem lehet. Annál méltóbban megütközhetünk tehát a szentszék fellépésén, mely a tévelygésből a józanság útjára tért királyt éppen akkor ítélte el, akkor sujtotta nehéz fenytékkal, mikor azt az egyház részéről legkevésbé várhatta és éppen nem érdemelte meg.« »Nem lehet ennél fogva egyebet feltennünk, mint azt, hogy a király megbuktatására törekvő olygarchák hamis vádja által félre volt vezetve, s azon sejtelmének ad kifejezést, hogy a Kőszeghyek (nála hibásan Németujváryak) adták fel a királyt.³

Pauler Gyula szelidebben, de szintén balúl ítéli meg az 1288 közepén történt dolgokat. »Az országos helyzet megváltozásával — írja — Iván, Lodomér és János kalocsai érsek, a püspökök és pártjuk lettek az ország valódi urai. IV. Lászlónak kevéssel maradt több a királyi névnel. De társaságát, kúnjait, tatárjait nem bántották. A pápai levelek, melyekben IV. Miklós kellő tájékozottság nélkül a beállott fordulatról elődjének, IV. Honorius-

¹ Wenzel: *Arp. Okmt.* IX. 471.

² Tkalčić: *Mon. Civ. Zagrab* I. 61. *Hazai okl.* 112. l.

³ *Kun László*, 148—50. l.

nak rendelkezéseit (1288. augusztus 8.) magáévá tette és szétküldé, semmi bajt sem okoztak. Ugyis feltételesek voltak; részben, a mennyiben a királyné fogságát illették, már tárgytalanná váltak.¹

Ha Szabó Károly és Pauler ismerik Lodomér érsek 1288. május 8-iki felterjesztését és megtudják ebből, hogy nem egy, hanem két fordulat volt IV. László magaviseletében az 1288. év folyamán, akkor természetesen nem tartják igazságtalannak és tárgytalannak a pápai leveleket, megtalálják a nyitját annak, miért kellett az 1288-iki kibékülés után 1289. júniusában a fővenyi országgyűlésen IV. Lászlónak megint kibékülnie hazánk rendeivel.

Más szempontból kell tehát megítélnünk az 1288. márczius 21—április 21. között kiadott leveleket és megint más szempontból az 1288. április 21. után keltezetteket. Az előbbieket a király és a nemzet kibékülése, az utóbbiak a második nagy összeveszés után keletkeztek.

Mindezt csak annak köszönhetjük, hogy Lodomér érsek levelei legalább másolatban napjainkig fenmaradtak és azokat Langlois úr oly ügyesen felfedezte.

De nem csupán hazánk közügyeinek szempontjából, hanem irodalomtörténeti szempontból is jelentősek e levelek. Nem ok nélkül írta rá a XVIII. századbeli francia, tehát teljesen érdektelen lajstromozó, hogy »érdekesek stylusuk miatt«. A szó legnemesebb értelmében megsértett, az országért és a keresztény vallás megmaradásáért mélyen aggódó erős hazafi szólal meg Lodomér soraiban s bár itt-ott a másoló hibázott, mégis méltó volna e levél a fordításban jártasabb, nyelvünk gazdag fordulatait jobban ismerő író tollára, mint a minő én vagyok. Még az iskola-történetre is találunk benne adatot, mert kitűnik, hogy már Lodomér gyermekkorában, tehát a tatárjárás előtt tanították a káptalani iskolákban a classikus meséket és onnan ismerte az érsek mind Protheusnak IV. László királyra annyira illő változatait, mind Theonak rágalmazó nyelvét.

Mindenesetre nagy köszönettel tartozunk tehát Langlois úrnak felfedezéséért és azon becses fáradozásáért, hogy Lodomér érsek levelét rendelkezésünkre bocsátotta. Hazánk 1288. márczius-májusi eseményeit, az örvendetes és kétségbeejtő eseményekben annyira gazdag napokat, Eduának, a mérges viperának befolyását, Erzsébetnek, az apáczafejedelemasszonynak hivatásával annyira ellenkező cselekedetét, IV. Lászlónak indulatosságát e nélkül talán sohasem ismertük volna meg és az 1288. augusztus 8-iki pápai levelek helyes értelme is örök homályban maradt volna.

KARÁCSONYI JÁNOS.

¹ *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt*, II. 516., a II. kiadásé 401. ll.

BETHLEN ISTVÁN TÁMADÁSA 1636-BAN.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Bevezetés.

Bethlen Gábor halálával Erdélyre ismét a válság súlyos napjai következtek. Oka ennek a trónörökösödés kérdése volt, melyet Bethlen éppen a válság elkerülése végett még életében rendezni akart, s melyet a felületes szemlélők az 1626 május 24-iki gyulafehérvári országgyűlés határozatai¹ s az azokhoz járuló portai megerősítés óta² bevégzett ténynek tekinthettek. A következmények azonban megmutatták, hogy az erdélyi rendeket a nagy fejedelemhez és feleségéhez, Brandenburgi Katalinhoz fűző kötelékek csak addig voltak szilárdak, míg Katalin trónralépése, tényleges uralkodása és Erdély hagyományos politikája közt összhang volt, s azonnal meglazultak, sőt szakadni kezdtek, mihamint a fejedelemasszony uralkodása és politikája tényeiben ellentétes jellegű mozzanatok mutatkoztak.

Az erdélyi politika jellemző sajátága, bár rövid múltú tradícióval dicsekedhetett, már ekkor is az ú. n. transzilvanismus, melynek lényege az, hogy Erdély az erdélyi magyarságé. Ezen elv, mely az erdélyi magyar faj fensőbbiségét volt hivatva kidomborítani, a rendi érdekek szolgálatában állott, s az erdélyi alkotmány értelmében tulajdonképpen az erdélyi magyar nemesi osztályra vonatkozott, mely Erdély közéletében eddig is döntő szerepet vivén, a jövőre nézve is igényt tartott a közéleti téren való kizárólagos szereplésre s ebből következőleg, az érdekeit fenyegetni látszó idegen befolyások érvényesülésének meggátlására, vagy legalább korlátozására is. Az erdélyi közfelfogás Magyarországot is idegen országnak tekintette, mely ellen épp úgy kell védekeznie, mint bármely más külső állam ellen.³

¹ *Erd. Orsz. Eml.* VIII. 63. 1.

² Borsos Tamás követségi iratai. *Tört. Tár.* 1880. 145. 1.

³ V. ö. Bethlen István feltételei. *Erd. Orsz. Eml.* IX. 447—48. 11. Egy századdal utóbb *Cseresi Mihály* nyíltan ki is mondja: »Erdélynek mindenkor Magyarországból magyar fiaktól történt veszedelme... Soha nem akart Erdély találni a maga dolgainak folytatására maga fiaiból

Ezért nem tudott megszilárdulni Rákóczy Zsigmond fejedelemsége, s ezért maradt közönyös Erdély rendeinek többsége a Forgách és Homonnai-féle vállalkozások iránt. Katalin fejedelemszony helyzete tehát felette kényes volt, mert tőle a rendek nem politikai irányváltotatást, hanem ellenkezőleg, a hagyományos politika további fentartását kívánták; neki nemcsak uralkodni, hanem egyúttal magyarrá és pedig erdélyi magyarrá is kellett volna átalakúlnia külsőségekben épp úgy, mint érzésben s gondolkozásban. Katalinnak azonban mindezekhez nem volt érzéke s éppen e miatt nem is tudott rokonszenvesse válni.¹ Bethlen Gábor figyelmét ez nem kerülte ki; az e miatt valószínűleg bekövetkező válságnak Katalin fejedelmi jogkörének korlátozásával akarta elejét venni,² sőt ellenőrző tényezőként állandó kormányzót is választatott melléje Bethlen István személyében, de ezen intézkedésével, mely úgyszólván kettős fejedelemséget létesített, csak növelte a bonyodalmat.

A portai megerősítés még 1629 végén megérkezvén,³ Katalin törvényes fejedelme lett Erdélynek. A Bethlen Gábor halálával támadt különböző politikai pártok hatalmi törekvéseivel szemben ez nem sokat jelentett; maga a kormányzó vette legkevésbé komolyan Katalin fejedelemségét. Bethlen István különben az akkori viszonyok között saját személyét vélte Bethlen Gábor trónja legilletékesebb örökösének, családja hagyományainál s nagy összeköttetéseinél fogva annak tartotta őt az erdélyi kálvinista köznemesség zöme is. A kath. rendek viszont, hangsúlyozva Katalin fejedelemségének törvényességét, köréje tömörültek, mert támogatásával felekezetőknek nagyobb szerepkört reméltek biztosítani Erdély közéletében. Katalin protestáns volt ugyan s 1629 július 31-iki nyilatkozata szerint »mindig híve volt s lesz Kálvinnak«,⁴ de köztudomású volt, s elsősorban bizonyára a kath. rendek előtt Katalin erős vonzódása a katolicizmushoz, melyet környezete sem engedett csökkenni. Ha nem is valószínű, hogy Katalin éppen e zavaros viszonyok között katholizált, — ámbár Kemény János határozottan

capax személyeket, örökké a magyarországi vertumnusi természetű fiakat admirálta, azokat amplectálta, nevelte, gazdagította, úrrá tette s im bizony a szájában is szegény hazánknak s mindnyájunknak az íze, azért vesztők el mind a fejedelemséget, mind a szabadságot.« (*Históriája*. 17. l.)

¹ V. ö. Kemény János: *Önéletírása*. (Szalay kiadása.) 173. l. Szalárdi: *Siralmas magy. krón.* 65. l.

² L. a gyulafehérvári országgyűlés végzéseit. 1626 május—június. *Erd. Orsz. Eml.* VIII. k. 312—14. ll.

³ *Hon és külföld*. 1841. 182. l. (Denjén közlése.)

⁴ Marczali: *Regesták etc. Tört. Tár.* 1880. 133. l.

állítja, ¹ — tény, hogy ilyenféle hír keringett róla s ezt Bethlenék Katalin rovására éppen úgy kiaknázták, mint azt a másikat, mely a fejedelemszony magánéletét botrányosnak tüntette fel. ²

Ha Bethlen Istvánban pártszervező képesség, híveiben pedig határozott politikai célra való törekvés lett volna, úgy Katalin fejedelemségének sorsa rövid idő alatt eldőlt volna. De Bethlen István, ellenfeleihez hasonlóan, elsősorban a bécsi udvar kegyeit kereste, ³ s versenyzett Katalinnal abban, hogy ki mutasson több hűséget és ragaszkodást a császárhoz, a nélkül, hogy magatartása II. Ferdinánd, vagy udvara bizalmatlanságát eloszlatná volna. ⁴ Viszont a jól szervezett ellenpárt, melynek az utóbbiak megnyerésére sem időt, sem fáradságot nem kellett fordítania, hiszen természetes szövetségesek voltak, s mely párt a kormányzó ajánlközásait is fel tudta használni ellene a portán, — az erőszaktól sem riadt vissza. S ha a Bethlen Gábor temetésére tervezett államsíny nem sikerült is, ⁵ melynek tervezője a szintén fejedelemségre aspiráló Csáky István volt, — a kormányzó azon törekvését, melylyel Katalint a medgyesi országgyűlésen (1630 július) megbuktatni megkísérelte, meg tudta akadályozni. ⁶

A medgyesi országgyűlés különben fordulópont e pártküzelmekben. Ez volt a katolikus párt erőpróbája, mely sikerrel járt, de itt kezdődik egyúttal bomlási folyamata is az által, hogy Csáky száműzetését meg nem akadályozták. ⁷ Csáky volt a Bethlen-ellenes pártnak lelke, melyből erős szervezőképességénél fogva elsőrendű politikai tényezőt alkotott. Hívei azt az erkölcsileg kifogásolható viszonyát, mely Katalinhoz fűzte, még hajlandók lettek volna megbocsátani, de azonnal elfordultak tőle, mihelyt nyilvánvaló lett, hogy e viszonynak s Katalin érdekében kifejtett tevékenységének valódi alapja önzés, s hogy Csáky voltaképpen az ő vállalkon, segítségükkel a trónra törekszik. A medgyesi gyűlésen elejtik tehát Csákyt s így a nélkül hogy vezérről gondoskodtak volna, készültek a további harcra. E taktikai hibát fokozta Katalin magatartása is. Ragaszkodott

¹ Kemény: *Önéletírása*. 163. l.

² Kemény: *Önéletírása*. 165. és 173. ll.

³ Kemény: *Önéletírása*. 153. l.

⁴ *Erd. Orsz. Eml.* IX. 13. l.

⁵ Kemény: *Önéletírása*. 171. l. *Erd. Orsz. Eml.* IX. k. 15. s köv. ll.

⁶ »Az gubernator az fejedelemszony ellen tevén publica querelát az ország előtt és akarván mutogatni condióinak violálását, s consequenter az országnak homagiumjától felszabadulását, az fejedelemszony degradálására s mást választásra; de az ellenkező factio praevaléálván« etc. Kemény: *Önéletírása*. 189. l. *Erd. Orsz. Eml.* IX. k. 40. s köv. ll.

⁷ Deák Farkas: *Csáky István*. 61. s köv. ll. *Erd. Orsz. Eml.* IX. 116. l.

Csákyhoz, kit pártja magára hagyott, s minden igyekezetével a medgyesi végzések megsemmisítésén fáradozott, jöllehet azok megalkotásában pártjának éppen annyi része volt, mint az ellenfélnek. Sikerült is a nádort fegyveres közbelépésre bírnia,¹ de így Erdélyt idegen beavatkozások veszedelmének tette ki. Ez, továbbá a nádor kudarcza, mely a Bethlen-pártiak éberségének volt tulajdonítható, pártját végkép felbontotta s helyzetét Erdélyben tarthatatlanná tette. A Bethlen-párt az utóbb történt események hatása alatt a közvélemény előtt nemzeti párttá lesz, melynek főerőssége éppen a sikerekre hivatkozható hagyományos politika folytatására irányuló törekvése volt s ezért a katolikus pártnak, ha csak törekvéseit teljesen népszerűtlenné tenni nem akarta, vissza kellett vonulnia. Az 1630 szeptemberi kolozsvári országgyűlésen Katalin lemondatása valóban minden nehézség nélkül megtörtént,² sőt a rendek egyhangú akaratából Bethlen is elnyerte az annyira óhajtott fejedelemséget,³ éppen akkor, midőn az csaknem elérhetetlennek látszott előtte. De ugyanebben az időben Rákóczy György, kit a pártküzdelmek kétségesebb pillanataiban maga Bethlen biztatott fel az erdélyi fejedelemségre, már útban volt Erdély felé.

A bécsi udvar már Bethlen Gábor halála után sejtette, hogy a trónért folyt versengések nem maradnak pusztán helyi jellegűek, hanem azon viszonymál fogva, mely Erdélyt a kapcsolt részekhez fűzte, Erdély határain kívül is hatással lesznek. Elsősorban Rákóczy Györgytől tartottak, kit állítólag maga Bethlen Gábor is legméltóbb utódaként emlegetett;⁴ Felső-Magyarország leggazdagabb birtokosa volt, kit azon szolgálatokon kívül, melyeket mint Bethlen Gábor hadvezére a támadások alkalmával Erdélynek s általában a magyarságnak tett, az a jogcím is ösztönözhetett, hogy atyja is erdélyi fejedelem volt.⁵ Minderre Esterházy nádor még 1629-ben felhívta az udvar figyelmét,⁶ mely Pázmány javaslataira hallgatva⁷ Rákóczyt tanácsosává

¹ *Erd. Orsz. Eml.* IX. 46. l.

² *Erd. Orsz. Eml.* IX. 50. l.

³ Kemény: *Önéletírása.* 194. l. V. ö. Bethlen 1630 okt. 19-iki levelét a budai vezérhez. *Tört. Tár.* 1885. 110—11. ll. Erre hivatkozik 1636 január 12-iki kiáltványában is. Új Magyar Múzeum. 1856. I. 237. l.

⁴ *Nagy Szabó Ferencz* krónikája. (Mikó: *Erd. tört. adatok.* I. k. 143. l.) Szalárdi: *Síralm. magy. krón.* 67. és 70. ll. Réthi István 1634 április 6-iki levele Rákóczyhoz. (Szilágyi: *Levelek és okiratok* etc Bpest. Akadémia. 1883. 187. l.) E szerint Bethlen óhajtatásáról a porta is tudott.

⁵ Erdély rendei az 1630 decemberi fehérvári országgyűlésen ugyancsak indokolják Rákóczy megválasztatását. *Erd. Orsz. Eml.* IX. 150. l.

⁶ Szilágyi S.: *I. Rákóczy György.* Budapest. 1893. 158. l.

⁷ *Erd. Orsz. Eml.* IX. k. 13. l. 1. jegyzet.

nevezte ki, hogy »új esküvel lekötve, annál hűségesebben« szolgáljon, s egyúttal komolyan figyelmeztette, hogy »nyugton maradjon s ne avatkozzék az erdélyi ügyekbe.«¹ Az udvar eljárása ez idő szerint fölösleges óvatosság volt. Az erdélyi fejedelemség gondolata, ha elméjében meg is fordult, komolyan nem foglalkoztatta; Erdélyben sem emlegették.

A kath. párt váratlan felülkerekedése a medgyesi országváltsón, az azt megelőző válságok, melyekben »periclitálna mind familiástól és vele egyetértőkkel«,² érlette meg Bethlen Istvánban azt a gondolatot, hogy kormányzóságát leteszi, de Katalinnal szemben Rákóczyt jelölteti. Ezt az eszmét fia, ifj. Bethlen István váradi kapitány vetette fel ugyan,³ de az öreg úr hajlott arra s megbízta őt s vejét, Zólyomi Dávidot, hogy Rákóczyval ebben az ügyben tárgyaljanak. Rákóczy, kinek helyzete a hét vármegye visszacsatolásával igen kényes volt,⁴ Bethlenék biztatásaira eleinte nem sokat adott;⁵ Bethlen István sürgetéseire azonban késznek mutatkozott e kockázatos vállalat megkísérlésére, természetesen kellő biztosítékok alapján. »Ott kinn azért az két urak magok pártjokra csináltak vala az hajdúságot és az partiumbeli vármegyéknek is nagyobb részét«,⁶ sőt 1630 október 3-án Váradot is átadták neki,⁷ mire őket korábban maga a kormányzó is felhatalmazni látszott.⁸ Bethlen István, kit a rendek az újabban lezajlott események hatása alatt, most pedig Rákóczy készülődéseinek hírére, — félve a magyarországiak túlsúlyától — egyhangúlag fejedelmül választottak, s a ki ezek után fejedelemségét megtartani akarta, Rákóczyt most már visszatérésre szeretete volna bírni, feledve, hogy Rákóczyra előbb éppen törhetetlen energiája miatt gon-

¹ »Moneri posset dnus Rakoczy, ut quietus sit, nec se rebus Transylvanicis misceat« etc. Pázmány 1630 január 2-iki jelent. *Erd. Orsz. Eml.* IX. k. 13. l. jegyzet.

² Kemény: *Önéletírása.* 191. l.

³ Bethlen István levele Prépostváryhoz 1630 okt. 17-ről. *Tört. Tár.* 1880. 151. l.

⁴ A budai vezérhez írt levelében a nádor maga is hangsúlyozza hogy Rákóczyt, mint II. Ferdinánd alattvalóját, az erdélyi trónra való törekvése összeütközésbe hozhatja urával. V. ö. *Tört. Tár.* 1885. 108. l.

⁵ »Irtam neki, hogy 15—16000 tallérral reá lehetne bírni Katalin szolgálait, hogy tanácsolják neki, mondjon le Rákóczy javára. Erre Rákóczy nem felelt, pedig néma gyerekek anyja se hallja szavát.« Bethlen István 1630 okt. 17-iki levele Prépostváryhoz. *Tört. Tár.* 1880. 151. l.

⁶ Kemény: *Önéletírása.* 192. l. Szalárdi: *Siralmas magy. krón.* 69. l.

⁷ *Erd. Orsz. Eml.* IX. 52. l.

⁸ Bethlen István levele Prépostváryhoz 1630 okt. 17-ről. *Tört. Tár.* 1880. 151. l. Szilágyi S.: *A Rákóczyak kora etc.* I. k. 221. l. V. ö. Szalárdi: *Siralmas magy. krón.* 69. l.

dolt. Követségei azonban eredménytelenek voltak,¹ mert »vissza nem beszélheték Rákóczyt.«² Rákóczy nyugodtan hivatkozhatott arra, hogy »gubernator uramnak hittel való fogadásához bizván«, indúlt Erdély felé s ezért — úgymond — »mivel házamból kiindultam s útban vagyok, gyalázatomra, hitem, tisztességem alatt írom, ha az életemnek el kellene fogyni is, meg nem térek«. Kéri tehát az erdélyi törvényhatóságokat, hogy jóakarattal legyenek ügye iránt, hogy Erdélyt, édes hazájukat békességben, csendességben építhesse inkább, mintsem azt kisebbtse, avagy pusztítsa.³

A rendek eleinte fegyveres ellenállásra gondoltak,⁴ abban is bizakodván, hogy Rákóczy vállalkozása a török részéről is ellenzésre talál. A budai vezért s vele a portát azonban ezalatt ifj. Bethlen István már megnyerte Rákóczy ügyének,⁵ s így az öreg úrnak a Rákóczyval való egyezkedésnél egyéb teendője nem maradt. A találkozás Topa kolozsmegyei községben történt 1630 október 23. és 24-én, hol »sok tracta után« a következőkben állapodtak meg: Hat hétig fegyverszünet legyen s ez idő alatt Bethlen fejedelemválasztó gyűlést hirdetett, szabad választást engedvén a rendeknek; igéri, hogy fejedelemsége erősítésére »Rákóczy György uram promótiója ellen« semmit sem tesz, — »se az országban, se török, vagy német, vagy egyéb nemzetek előtt«, hanem ellenkezőleg, — »sincere promoveálni« igyekszik »az Rákóczy György uram ő kglme fejedelemségére való promótióját«. Kölcsönösen elhatározzák, hogy ez idő alatt »az hadak mind az két részről elbocsáttassanak és semmi hostilitas egyik részről se legyen és az idő alatt szabados commercium engedjessék utrinque és jószágok szabadon bocsáttassanak.«⁶

A topai egyezés értelmében Bethlen István még október 24-én kelt nyilatkozatában az erdélyi rendeket hűségi esküjük alól feloldozta, biztosítva részükre a szabad fejedelemválasztás jogát, »hogy se az az szép végház (Nagyvárad) el ne idegenedjék Erdélyországától valahogy, se magának ilyen keresztyéni úrnak

¹ Bethlen id. levele, *Tört. Tár.* 1880. 151. l.

² Kemény: *Önéletírása.* 195. l. V. ö. Bethlen 1636 jan. 12-iki kiáltványával. *Új Magyar Múzeum.* 1856. I. 238. l.

³ Közölve Szilágyinál: *A Rákócziak kora* etc. I. k. 228—29. ll.

⁴ Bethlen István levele a temesvári pasához 1630 nov. 18-ról. *Tört. Tár.* 1885. 114—15. ll. Szilágyi: *I. Rákóczy György.* 168. l. »Azért engemet — írta Bethlen fiának s vejének 1630 szept. 24-én — éjjel-nappal tudósítatok cathgorice az ő kglme resolútiójáról bizonyosan, mert itt rettenetes romlásával leszen ez földnek az itt való tábor.« (1636-ból való káptalani átírat a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

⁵ Szalárdi: *Siralom magy. krón.* 70. l. Szilágyi: *I. Rákóczy György.* 172. l.

⁶ *Tört. Tár.* 1895. 657. l. Tholdalaghy naplója. *Erd. tört. adatok.* I. k. 242. l. Szilágyi S.: *A Rákócziak kora* etc. I. k. 235—36. ll. 1636-ból való káptalani átírata a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.

állapatja ne periclitáljon, se az mi egyenetlenségünk miatt istenünknek tiszteleti s nemzetünkkel együtt anyaszentegyháza ne periclitáljon, szegény nemzetünk idegen nemzetnek praedájára ne jusson, fiaim hitiben fogyatkozás ne essék, az keresztyéni vér mi miattunk ne omoljon.«¹

A topai végzés, mely Rákóczynak szabad kezet biztosított, viszont Bethlent megkötötte, eldöntötte Bethlen fejedelemségnek sorsát. Egyhangú választás útján jutott ugyan a fejedelemséghez, de ennek előzménye: az erdélyi nemzeti párt tömörülése, nem annyira Bethlen István személyét, mint inkább a hagyományos nemzeti politikát illette, melyet, mint láttuk, Bethlen tulajdonképpen csak a körülmények esetleges alakulásainál fogva, de nem tudatosan képviselt. Hogy szűk látókörű politikus volt, a topai egyezkedés után is nyilvánvalóvá lett; császári és nádori pártfogást keresett, tehát a bukott kath. párt politikájához folyamodott, melynek reakciója tette őt a közelmúltban a helyzet urává. Viszont Rákóczy, nem törődve a nádor szemrehányásaival,² Erdélyben igyekezett pártot szervezni s a váradi megállapodás szerint³ elsősorban Katalint s vele személyes híveit akarta megnyerni, a mi nem okozott nehézséget. Katalin igen örömet hajla Rákóczyhoz való jóakaratra, mert Bethlen István ellen igen nagy gyűlölségben vala,⁴ sőt Rákóczy kívánságára befolyását érdekében a portánál s magyarországi vezéreinél is latba vetette és pedig teljes sikerrel.⁵ Nem volt kicsinylendő eredmény a brandenburgi választó erkölcsi támogatásának megnyerése sem, kit erdélyi követei még a pártküzdelmek kezdetén akként informáltak Rákóczyról, hogy »hatalmas úr, a mellett becsületes és jámbor, ref. vallású«,⁶ s a kinek jóindulatát újabban Katalin is kérte Rákóczy számára.⁷

E diplomatai sikerekkel szemben Bethlen István semmire sem hivatkozhatott; gondolt ugyan arra is, hogy Rákóczyt a

¹ *Tört. Tár.* 1895. 657—58 ll. Közölve előbb Szilágyinál: *A Rákócziak kora* etc. I. k. 237. l.

² Esterházy erre vonatkozó leveleit l. *Tört. Tár.* 1886. 98. s köv. ll. *Tört. Tár.* 1895. 471. s köv. ll.

³ Ifj. Bethlen Istvánnal és Zólyomi Dáviddal. Kemény János szerint, ki ezekben tényleges szerepet vitt, itt határozta el, hogy »az fejedelemszony is Catherina lenne promotora Rákóczinak; hogy ha mi praetensiója még az fejedelemséghez lehetne, transferálná Rákóczira és iratna mind Budára, portára mellette.« (*Önéletírása.* 196. l.)

⁴ Kemény: *Önéletírása.* 200. l.

⁵ A budai vezér 1630 december körül Bethlenhez írt levele. *Tört. Tár.* 1885. 117. l. Kemény: *Önéletírása.* 201. l.

⁶ »Ein mächtig herr, dabey ehrlich und fromb. Reformirter Religion.« Marczali: *Regesták* etc. *Tört. Tár.* 1880. 134. l.

⁷ Katalin leveleit l. *Tört. Tár.* 1880. 150. és 153. ll.

Részek és Várad átengedésével visszalépésre bírhatja, de Rákóczy határozottan kijelentette, hogy inkább akarja, »ha előbbeni helyébe áll az fejedelemsasszony«; annak — úgymond — »kész is vagyok szolgálnom«, de nem Bethlen Istvánnak.¹ Katalinról azonban a rendek, okulva a multakon, hallani sem akartak, viszont Bethlen ügyének további támogatása a hatalmas Rákóczyval szemben szintén nem látszott ajánlatosnak. Az 1630 nov. 26-án megnyílt segesvári fejedelemsválasztó országgyűlés tehát, miután a török porta állásfoglalása Rákóczy mellett köztudomású lett,² s Katalin nevében Kemény János is Rákóczyra szavazott,³ egyhangúan Rákóczyt emelte az erdélyi fejedelmi székbe.⁴

I.

I. Rákóczy György egyhangú választás útján jutott a fejedelemséghez, de Bethlen István ugyancsak egyhangú megválasztása mutatta, hogy a választás ténye még egyáltalában nem jelenthet véglegesen megállapodott viszonyokat. Az erdélyi rendeket inkább opportunismus, mint meggyőződés vezette az utóbb történet hatása alatt s Rákóczy sem áltatta magát azzal, hogy a rendek ezen előlegezett bizalmában annál egyebet keressen. Ismervén Bethlen István magatartását a novemberi választás előzményei alatt, Rákóczy sejtette, hogy a választás elsősorban az öreg úr nyugalmát zavarta fel s kétségkívül érzékeny sebet ütött lelkén; beláthatta tehát azt is, hogy idő, részéről pedig figyelem és tapintat szükséges a feledésre.

Az 1630 decemberi gyulafehérvári országgyűlés tisztességes visszavonulást biztosított Bethlen részére azon érdemeire való tekintetből, hogy »az gubernátorságnak tisztit mindnyájunknak consensusából, mind ő felségének az üdvözült urunknak az országban létiben s mind pedig az ország határin kívül hadi expeditiókban lévén ő felsége occupatus tiz esztendeig, dicséretesen viselte, szegény hazánknak szabadságit és törvényeit mint igaz hazánkfia igyekezte oltalmazni«.⁵ Kikötik tehát, hogy Rákóczy Bethlen »minden collatióit, donatióit, inscriptióit, annuentiáit, valamelyek legitime emanáltattanak, ha kik olyak vadnak,

¹ Serédy István és Vetésy István 1630 nov. kelt követtségi utasításai. Közölve Szilágyi: *A Rákócziak kora* etc. I. k. 251—53. ll.

² Kemény: *Önéletírása*. 202—204. ll.

³ Katalin 1630 nov. 25-én kelt levele. *Tört. Tár.* 1880. 148. l. és *Tört. Tár.* 1899. 128. l.

⁴ Szalárdi: *Siralom. magy. krón.* 72. l. Kemény: *Önéletírása*. 204. l.

⁵ *Erd. Orsz. Eml.* IX. 149. l.

intacte et illibate megtartja és meghagyja azokban.«¹ Maga a budai vezér akként véli viszonyukat körvonalazni, hogy Bethlen István ezután is gubernator legyen, mint volt Bethlen Gábor idejében. »Egy kezembe — úgymond — fiadat, másikba az vódet vegye Ngod, s úgy oltalmazzatok az országot négyen.«²

A budai vezér ajánlata kétségkívül pusztán udvariassági tény volt, mert arra csakugyan nem gondolhatott, hogy ő szabályozza Bethlen István jövődó szerepkörét Erdély kormányzásában. Rákóczy nem is vett arról tudomást, a mi annyit jelentett, hogy Bethlent alattvalójánál egyébnek nem tekinti és nem akarja uralkodói jogait vele megosztani. Bethlen viszont nem akart alattvalója lenni annak a fejedelemnek, ki trónját felfogása szerint kizárólag fiának és vejének köszönhetette. A fejedelmi beiktatás után rövid idő múlva, a nélkül hogy Rákóczy-nak hűségesküet tett volna, el is hagyta Erdélyt s Huszt várában vonta meg magát.³

Azok a küzdelmek, melyeket Rákóczy-nak 1631 folyamán Esterházy nádorral kellett megvívnia, nem voltak alkalmasak arra, hogy Bethlen és Rákóczy közt összhangot teremtsenek. Hogy fejedelmi tekintélye rovására történik Bethlen tüntető visszahúzódása és vonakodása a homagium letételétől, azt Rákóczy igen jól tudta; mivel azonban az imént lezajlott küzdelmekben is a kis gróf és Zólyomi Dávid tevékenysége döntötte el fejedelemsége sorsát, Rákóczy éppen reájuk való tekintetből tartózkodott az öreg úr ellen való erőyes fellépéstől. Megelegedett tehát azzal az elvi jelentőségű határozattal, melyet az 1631 június-júliusi gyulafehérvári országgyűléssel hozatott. hogy t. i. »az kiknek örökös lakások oda ki vagyon és itt Erdélyben örökséget birnak, azok tartozzanak reversalist adni, hogy semmi hostilitast abból nem indítanak.«⁴ Valószínűleg főleg a kis gróf közbelépésének s nem az említett országgyűlési végzésnek tulajdonítható, hogy az öreg úr változtat merev magatartásán. gyakrabban felkeresi a fejedelmi udvart,⁵ melyet eddigszándékosan került; nem lehetetlen, hogy e közeledést a kis gróf fáradozása folytán tartós egyetértés követte volna, de az összekötő kapocs.

¹ *Erd. Orsz. Eml.* IX. 152. 1.

² 1630 decz. körül Bethlen Istvánhoz intézett levele. *Tört. Tár.* 1885. 117. 1.

³ Szalárdi: *Siralml. magy. krón.* 72. 1. A »Chronica civit. Schaesburg« tudósítása szerint »Ziehet er den 2-ten Tag nach der Ankunft des Rakoczy auf Huszt« (Kemény J.: *Fundgruben.* II. 112. 1.), a mi csak Rákóczy beiktatása után lehetett.

⁴ *Erd. Orsz. Eml.* IX. 272. 1.

⁵ V. ö. Naplókönyv 1632-ből. Abafi Lajos közlése *Tört. Tár.* 1883. 527, 528, 534—35. stb. II.

mely a kis gróf személyében Rákóczyt Bethlenhez fűzte, ifj. Bethlen Istvánnak még 1632 végén ¹ történt halálával ismét elszakadt.

A szakadás oka nem az 1631-iki országgyűlési határozat (a homagium letételéről) megújítása volt, ² melyet a fejedelem ki sem hirdettetett, ³ hanem Zólyomi Dávid elfogatása. Zólyomi »mezei szolgálatra termett serény, bátor szívű, vitéz és jó hadviselő ember« volt ugyan, de mindamellett »felemelkedett, hirtelen elméjű is vala, ki maga elméje, indulatja után nagyon vontatódnék s másoktól függeni nem akarna.«⁴ Egyedül sógora, a kis gróf tudott reá csillapítólag hatni, — »kinek intésétül is tetszésétül inkább is láttatik vala függeni, mint vagy atyjokétól, vagy másokétól akár kikétől.«⁵ Harczi babérokra vágyván, a béke napjaiban nem érezte jól magát; állandó sereget tartott maga körül, melyet a szükségesekkel ellátni nem győzván, »a szegény haza törvényi ellen mások jószágait« zaklatta. Mint udvari főkapitány és háromszéki főgenerális, mikor »tiszteire nézve valamelyik székbe menne, s fel s alá járna az országban, a meszünnen gyült környüle élődo katonaság seregenkint járván véle, mind a szegény százságnak és egész országbeli szegénységnek s minden rendeknek igen nagy terhes injuriájára vala.«⁶

Zólyomi magatartása az újabban hozott törvényekbe ütközvén, ⁷ Rákóczy kényszerülve volt őt többször komolyan meginteni, sőt reversalist is állíttatott ki vele. Zólyomi e miatt megharagudott a fejedelemre s hangoztatni kezdé, hogy »a mely karddal fejedelemmé tette, ugyanazonnal le is tenni hatalmában volna.«⁸ A budai vezért is Rákóczy ellen ingerelte, ⁹ sőt a fejedelmi hadakat szökésre csábíttatta.¹⁰ Rákóczy, kinek ugyanekkor Székely Mózes szökése és a török vezérek részéről történt

¹ 1632 december 23-án, temetési meghívója szerint. *Tört. Tár.* 1887. 812. l. Azonfelül Pálóczy Horváth-család naplója. Bpest, Akadémia. (MHH. SS. XXXI. 195. l.) s Acsády I.: *Széchy Mária*. Bpest. 1885. 53. l.

² Az 1632 májusi országgyűlésen. *Erd. Orsz. Eml.* IX. 283. l.

³ V. ö. *Erd. Orsz. Eml.* IX. 336. l. jegyzet és főleg *Erd. Orsz. Eml.* IX. 422. l. Art. XIX.

⁴ Szalárdi: *Siralom. magy. krón.* 86. l. Ugyanígy Nagy Szabó Ferencz: *Memoriale.* (Mikó: *Erd. tört. ad.* I. 145. l.)

⁵ Szalárdi: *Siralom. magy. krón.* 86—87. ll.

⁶ Szalárdi: *Siralom. magy. krón.* 87. l. V. ö. Zólyomi nótaperével. *Erd. Orsz. Eml.* IX. 340. s köv. ll.

⁷ L. *Erd. Orsz. Eml.* IX. 284. l.

⁸ Szalárdi: *Siralom. magy. krón.* 88. l.

⁹ *Erd. Orsz. Eml.* IX. 190. l.

¹⁰ Nagy Szabó Ferencz memorialeja. (*Erd. tört. adat.* I. k. 144—45. ll.) *Khevenhüller* szerint Zólyomi összeesküvést szervezett a fejedelem ellen, kit egy vadászat alkalmával el akart fogatni. Állítólag maga Bethlen István is tudomással birt Zólyomi tervéről. (*Annales Ferdinandei* etc. XII. k. col. 2147—48.)

szíves fogadtatása sok gondot okozott, »a tanácscsal való egy-értelemből« Zólyomit elfogatta s hosszas per után ¹ birtokvesztésre és örökös fogságra ítélte.

A per lefolyása, melyet maga a fejedelem irányított,² kétségtelenné tette Bethlen István előtt, hogy Rákóczy kíméletlen és erőszakos ott, hol fejedelmi tekintélye és érdeke forog kockán; nem csodálkozhatott tehát azon sem, hogy az 1633 áprilisi országgyűlés főleg ő reá czélozva ismét kimondja, hogy »minden ember tartozásképpen sine respectu personarum« hűségesküet tegyen; »az kik penig halogatnák, . . . comperta rei veritate« jóságvesztésre ítéltessenek. Ugyanezen büntetés terhe alatt kötelesek továbbá a fiscalis várak birtokosai s őrségei is hűségesküet tenni.³ Bethlen, ki az előbbi országgyűlési végzésekről tudomást sem vett, most mégis megígért annyit, hogy »jó módok alatt« hűséget esküszik,⁴ csakhogy ezek a »jó módok«, melyeket az öreg úr magatartása igazolására s talán hangulatkeltés céljából is jónak látott nyilvánosságra hozni, lényegesen rontottak viszonyukon. Bethlen felfogása, mint láttuk, eddig is az volt, hogy neki Rákóczyval szemben kivételes helyzete van, hogy ő nem egyszerűen alattvaló, hanem bizonyos tekintetben a fejedelem mellett áll, kinek kötelessége benne a volt fejedelmet tisztelni. Rákóczy ellenben tudni sem akart valóságos vagy képzelt előjogairól, s ha magatartását eddig el is nézte, azt kizárólag méltányosságból tette. Mihelyt azonban Bethlen jogokra hivatkozott és feltételekkel állott elő, Rákóczy a törvény betűinek rideg álláspontjára helyezkedett, mely kivételes jogú alattvalói viszonyt nem ismer.

Már a kis gróf halála után is — a mi Bethlenék hiedelme szerint Rákóczynak nagy örömet okozott⁵ — nyilvánvalóvá lettek a köztük fenforgó ellentétek. Rákóczy ugyanis ifj. Bethlen István hagyatékából két birtokot: Bábolnát és Monorát a kincstár számára követelt, azzal okolván meg kívánságát, hogy a Bábolnára vonatkozó donatiót, mely Bethlen Gábor végrendelete szerint a kis gróftól illette, tulajdonképpen az öreg úr iratta be

¹ Erd. Orsz. Eml. IX. 340. s köv. ll. Kemény: *Önéletírása*. 257. s köv. ll. Szalárdi: *Siralom magy. krón.* 90. s köv. ll. Illésházy Gáspár *emlékirata. Tört. Tár.* 1891. 563. l. és Szilágyi S.: *I. Rákóczy György.* 244—45. ll.

² Kemény: *Önéletírása*. 257—58. ll.

³ Erd. Orsz. Eml. IX. 325—26. ll.

⁴ Szilágyi: *Rákóczy és Pázmány. (Rajzok és tanulmányok.* I. k. 150. l.) Erd. Orsz. Eml. IX. k. 209. l. Szilágyi: *I. Rákóczy György.* 259. l.

⁵ »Rákóczy igen keveset feleségével együtt bánkódék, tudván, hogy már egyik, kitűl félténé fejedelemségét, elment az rajta valóval.« Illésházy Gáspár *emlékirata. Tört. Tár.* 1891. 563. l.

a végrendeletbe; Monorát pedig, mely Bethlen Gábor egyik adománya értelmében Mogila Iván vajdáé volt, Bethlen István erővel foglaltatta el. Mivel pedig Rákóczy Mogilával megegyezvén, jogát tőle 8000 frton megvette, a birtoknak ő a tulajdonosa.¹ Ezt Bethlen István kifogásolta, miként tiltakozott az ellen is, hogy Rákóczy a hunyadmegyei birtokok tulajdonjogainak megvizsgálásakor nem az ő gyermekeit, hanem másokat részesített előnyben, pedig »ha kiktől valami praetensiójok után való jusokat ő kglme megvötte volna is, az üdvezült kglmes urunk donatioja szerint«² Bethlen István gyermekeinek tartoznék adni. Igazságtalannak tartotta az országgyűlés azon határozatát is, melynek értelmében a jószágvesztésre ítélt Zólyomi Dávid birtokaiból Zólyomi Dávidnének kezében csupán a kerei uradalmat s a micскеi jószágot hagyták »jegyruhájában, dossában«,³ holott az öreg úr azt is kívánta, hogy Rákóczy a Bethlen Gábor által Zólyominé részére kiváltott zálogos jószágért is kárpótolja, továbbá, hogy »ura az mely arany és ezüst művet, úgymint igaz parafernumot zálogban hánytva az jószágnak vételekor, engedné meg ő kglme, hogy az köz res mobilisekből válthatná ki«; s végül »jegyruhájáról is ország törvénye szerint ő kglme contentáltatná.«⁴ Saját személyét illetőleg kívánja, hogy Rákóczy fizesse vissza neki azt a kölcsönt, melyet Bethlen István neki beiktatása alkalmával a Bethlen Gábortól végrendeletileg saját síremlékére hagyományozott összegből folyósított, mely összeg eredetileg tízezer forint volt ugyan, de Rákóczy abból ez ideig csak háromezer forintot fizetett vissza s így Bethlen kénytelen volt a hiányt részben a magáéból, részben kölcsönből fedezni. Általában — úgymond — »a miképen Topán assecuralt vala ő kglme, hogy minden jószágimban magamat, gyermekimet megtart, ezután is ő kglme tartaná abbeli reversalisához magát.«⁵ Legsérelmesebbnek tartotta azonban az 1633-iki országgyűlési végzést, melyről fentebb megemlékeztünk, melyet a valóságnak

¹ *Erd. Orsz. Eml.* IX. 210. l. és *Tört. Tár.* 1884. 121. l.

² Bethlen Gábor 1617-ben zálogba vette Hunyadvárát s az ahhoz tartozó jószágokat Enyingi Török Istvántól, (*Győri tört. és rég. füzetek.* II. 380—83. ll.) s ezekből néhányat ifj. Bethlen Istvánnak adományozott. Azonban, mint Chernel Györgynek 1633 jún. 13-iki leveléből látszik. (*Tört. Tár.* 1884. 111—13. ll.) Bethlen Gábornak nem volt joga zálogos birtokot örökös adományképp elajándékozni s azért a kis gróf Bethlen Gábor halála után egvezkedni is akart Török István örököseivel, de sikertelenül. A kis gróf halála után Rákóczy a jogot megvette az örökösöktől s ezzel igényt formált az eladományozott birtokokra is.

³ Szalárdi: *Sívalm. magy. krón.* 91. l. *Erd. Orsz. Eml.* IX. 196. l.

⁴ Bethlen István levele Kornis Zsigmondhoz 1634 aug. 24-ról. (Ercdetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

⁵ Bethlen István id. levele Kornishoz. (U. o.)

megfelelően saját személye ellen irányulónak látott; éppen ezért elsősorban ennek »a szokatlan articululus«-nak hatályon kívül való helyezését kéri a fejedelemtől.¹

E kívánságok teljesítése, melyek több tekintetben méltányosak is voltak, Rákóczy akaratótól függött s a fejedelem ellenök kifogásokat valószínűleg nem is emelt volna, ha Bethlen István azokat feltételekként nem állítja eléje s magatartása egyébként gyanúra okot nem szolgáltatott volna. A gyulafehérvári udvarban azonban nyíltan beszéltek, s erről a fejedelemnek könnyű volt tudomást szereznie, hogy az öreg úr követségeket küldött a budai vezérhez s a bécsi udvarba s hogy keresi a császári tábornokok kegyeit; feltűnt továbbá az is, hogy az 1634-iki mozgósítás alkalmából a fejedelmi parancs s az országgyűlési határozat ellenére² sem jelent meg Rákóczy táborában, állítólag betegsége miatt,³ fiát, Bethlen Pétert »száz lovas fizetett szolgál«-val pedig csak nagy későre küldötte be Erdélybe, s csak augusztus vége felé adta ki a parancsot gazdasági intézőinek, hogy a »vármegyéken levő« jószágocskáiról kapuszám után illendő gyalogokat mindenünnen mentől jobb készülettel előállassák,⁴ de intézkedése ekkor már jóformán tárgytalan volt.

A látszat tehát Bethlen István ellen szólt; ennek súlyát az öreg úr is érezte s a fejedelem környezetében lévő bizalmasai: Kornis Zsigmond, Geleji Katona István és Mikó Ferencz előtt magyarázni igyekezett magatartását és eljárását, bizonyára olyan célzattal, hogy mentségeiről a fejedelem is tudomást vegyen. »Küldtem pedig — írja — Bécsben az szegény fiam halála után az cesedi confirmatióért, mivel abban oly defectusok voltak, kire ha én újolag confirmatiót ne vegyek, maradékim meg nem maradhattanak volna benne«;⁵ ezenkívül leánya számára is vásároltatni akart. Budára lóvásárlás végett küldött, mivel húsz esztendőtől fogva »ennél lovatlanabb« még nem volt. Igaz, hallotta, hogy Buda környékén török tábor tartózkodik, de ő a vásárlással megbízott emberét arra is utasította, hogy »ennyi sok ártalmas hírek között azon egy alkalmatossággal igyekezzék értekezni, tudakozni, mi lehessen bizonyos oka annak az tábornak gyülekezetének és ha szegény hazánk ellen való dolgot értene, vigyázzon arra is«.⁶ A fejedelmet erről informálta is.

¹ Ugyanott.

² *Erd. Orsz. Eml.* IX. k. 407. l. Art. XXIX.

³ Bethlen István 1634 aug. 25-én Geleji Katona Istvánhoz írt levele. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

⁴ Bethlen István id. levele Kornishoz. (Ugyanott.)

⁵ Bethlen id. levele Gelejihez. (Ugyanott.) Ugyanerről Illésházy Gáspár is (*Emlékirata. Tört. Tár.* 1891. 564. l.), de ő 1635-re teszi mindezt, a mi téves.

⁶ Bethlen id. levele Kornishoz. (Ugyanott.)

Hogy ő a császári generálissal találkozott, az pusztán udvariasági tény volt, melyből semmit sem lehet következtetni; mikor ugyanis a generális a végvárat látogatta, Bethlen birtokain is átutazott. »Gyalázatnak tartottam volna, — úgymond — ha egy ebédre, avagy vacsorára be nem hittam volna esmeretségnek okáért, holott az én jószágim az ő kglme tiszt alatt lévén, sokszor kényszerítetem holmi szükséges dolgokból ő kglmét requirálnom.«¹

Bethlen magyarázatai Rákóczyt nem tudták megnyugtatni, mert nem hitt azok őszinteségében. Érezte azonban, hogy ezen ügy mielőbbi rendezése égető szükség olyan körülmények között, midőn egyrészt a porta részéről kétes magatartás észlelhető Erdély iránt, s másrészt differentiák vannak közte s a bécsi udvar között is. Pázmánynyal való barátságában bízva, »az közönséges békességnek megoltalmazása« végett »az békesség bontogatóknak castigatiójokat« várta ugyan a bécsi udvartól,² s Pázmány biztatta is, hogy onnan ne féljen,³ de tartott attól, hogy Esterházy nádor, ki ugyanekkor a bíborossal erős ellentétben állott, Bethlen István érdekében Pázmánynyal és Rákóczyval szemben is érvényesíteni fogja befolyását az udvarnál. A nádor azonban, bár Bethlen egyenesen hozzá fordult panaszaival, sőt mint királyi alattvaló védelmét is kérte, nem akart ügyükbe avatkozni. »Ment akarok lenni efféle veszedelmes igyekezetek tudásában«, írta Pázmánynak október 4-én, annál is inkább, mert meggyőződése szerint »ő felsége nem csak arrul adott hitet, hogy maga megtartja a békességet, hanem hogy alattvalóival is megtartatja«,⁴ a mivel egyúttal Rákóczy eljárásának helyességét is elismerni látszott.

Rákóczy tehát közvetlen beavatkozást — legalább most — a bécsi udvar részéről nem várhatott; a porta, mely ismét külpolitikai bonyodalmakkal volt elfoglalva, egyelőre szintén nem gyakorolhatott nyomást reája, jóllehet Rákóczy tisztában volt azzal, hogy a portán egyénisége is, politikája is népszerűtlen, s hogy a szakadás csak idő kérdése. De ez az időhaladék elegendőnek látszott arra, hogy Bethlen Istvánnal végkép leszámoljon. Az 1635 május-júniusi gyulafehérvári országgyűlésen törvénybe iktattatja a homagium letételének feltétlen kötelezettségét,⁵ a

¹ Ugyanott.

² Rákóczy 1634 szept. 2-án kelt levele Pázmányhoz. *Tört. Tár.* 1881. 661. l.

³ 1634 szept. 11-iki levele. *Tört. Tár.* 1881. 663. l.

⁴ Horváth Mihály: *Kismartoni regesták.* *Tört. Tár.* X. (1861.) 64—65. ll.

⁵ Artic. XIX. *Erd. Orsz. Eml.* IX. 421—22. ll.

mire őt 1631 óta majd minden országgyűlés felhatalmazta, s így Bethlen csak két eshetőség: a hódolat, vagy a nyílt pártütés közt választhatott. Az öreg úrban általában inkább az utóbbi iránt volt hajlandóság, s ez benne a mostani 1635-iki végzés s egyéb események következtében mindinkább megszilárdult.

1635 nyarán történt, hogy Bethlen Péter, István egyetlen fia, egy erdélyi nemest, ki gazdatisztje volt, felindulásában anynyira megvert, hogy az néhány napra rá meghalt.¹ Mivel pedig az ugyanazon évi gyulafehérvári országgyűlés »az sok gyilkosság és emberöldöklésre« való tekintettel ilyen ügyekben rövides törvénykezési eljárást állapított meg,² Bethlen Pétert azonnal törvényszék elé idézték, s mert nem jelent meg, elítélték s az ítéletet kihirdették.³ Az ítélet magában véve nem volt ugyan törvénytelen, teljesen fedte a törvény betűit, de Bethlen István e tényben családjá üldöztetését látta; félt, hogy a fejedelem »az harmadik fiának is megszedheti szeme szőréit, úgy hogy ne kellessék ezután tőle tartani.«⁴ Tény is, hogy Rákóczy magatartása, ki a kiegyezést a meggyilkolt gazdatiszt családjá s Bethlen Péter közt egyenesen eltiltotta,⁵ méltán ellenségesnek tűnhetett fel Bethlenék előtt. Panaszokkal fordult tehát Pázmányhoz és a nádorhoz, kik abban a hitben, hogy Rákóczy engedékenységgel elejét veheti az ellentétek teljes kiélesedésének, a fejedelem elnézését kérték. »Limitálná és temperálná oly móddal« az ítéletet, — ajánlja Pázmány — hogy »bár megérezné és másoknak is példa lenne, de mindazáltal az ő jóakarata ebből is nyilvánban mutatódnék ki mind az itt kinn való atyafiak s mind pedig egyéb rendek előtt.«⁶ A nádor is ajánlotta Rákóczynek, hogy »Bethlen István uramot szállítsa és csendesítse meg elméjében«, mert ez saját »java és méltósága öregbülése«; a fiú doigát is fejedelmi kegyességgel illesse.⁷ Rákóczy, hogy a bíborost s a nádort merevségével magától el ne idegenítse, közbenjárásukat nem utasította vissza, engedékenynek mutatkozott

¹ Kemény: *Önéletírása* 260. l. Illésházy Gáspár *emlékirata. Tört. Tár.* 1891. 563. l.

² Articul. IX. *Erd. Orsz. Eml.* IX. 417—18. ll.

³ Szilágyi S.: *Rákóczy és Pázmány. (Rajzok és tanulm. I. k. 154. l.)* »Mindjárást in prima sede judiciaria fején, jószágán marasztották, az másodikán hasonlóképen.« Illésházy *emlékirata. Tört. Tár.* 1891. 564. l.

⁴ Illésházy Gáspár *emlékirata. Tört. Tár.* 1891. 563. l.

⁵ Illésházy Gáspár *emlékirata. U. o.*

⁶ 1635 okt. 6-iki levele. Részben közli Szilágyi: *id. tanulm. (Rajzok és tanulm. I. 154—55. ll.)*

⁷ Esterházy memorialja Chernel részére 1635 nov. 29-ről. *Erd. Orsz. Eml.* IX. 441. l.

Bethlen Péter ügyében is, ki sógoránál, Illésházy Gáspárnál állítólag beteg feküdt s ezért Erdélybe se jöhetett,¹ s erről a nádort tudósította is.² Mivel azonban Bethlen István részéről a megbékülési szándéknak semmi jelét nem tapasztalta, sőt újabban volt alkalma arról is meggyőződnie, hogy az öreg úr és környezete valósággal ellenségeknek tekintik,³ magatartása Bethlenékkal szemben lényegileg változatlan maradt. Bethlen Istvánnak, ki a szolgálival törtétek miatt — hűsége hangoztatása mellett — szemrehányásokat tett Rákóczynek, nyíltan megírta (1636 jan. 4.), hogy van annyi ereje, hogy ellenségeit megszegyenítse; hűségét nem szavakból, hanem tettekből lehet megítélni; őt nem érheti az a vád, hogy a szabadságot nem tartja tiszteletben. Nagy baj az, hogy Erdélyben hiányzik az egyetértés, az Erdélyt eddig ért nyomorúságoknak mindenkor az egyetlenlenség volt az oka.⁴

Rákóczy válasza Bethlen Istvánt nem találta Ecseden, hol 1634 óta állandóan tartózkodott; az öreg úr ekkor már útban volt Eger felé, hogy »az sok Rákóczy tribulatióit, sanyarításait«⁵ megbosszulja s magának török segítséggel elégtételt szerezzen.

¹ Szilágyi: *Rákóczy és Pázmány. (Rajzok és tanulm. I. 151. l.) és I. Rákóczy György. 261. l.*

² Szilágyi: id. tan. I. 155. l.

³ 1635 decemberében Bethlen két udvari embere Erdélyben is megfordulván, borozás közben Rákóczy ellen élesen kifakadtak. A fejedelem erre magához hívatta s megdorgálta őket, az egyiket kezességen elbocsátotta, a másikat pedig letartóztatta. Szilágyi: *Rákóczy és Pázmány. (Rajzok és tanulm. I. 155. l.)*

⁴ Kivonatossan közli Szilágyi: id. tanulm. 155—56. ll.

⁵ Illésházy Gáspár *emlékirata. Tört. Tár. 1891. 565. l.*

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A TÖRÖKÖK ELSŐ FÖLLÉPÉSE AZ ALDUNÁN ÉS AZ ELSŐ TÖRÖK-MAGYAR ÖSSZEÜTKÖZÉS.

A törökökkel folytatott háborúknak és diplomatai tárgyalásoknak egész sora, mely az események fejleménye folytán oly nagy fontosságot ért el, az 1365—66. évvel veszi kezdetét. Az első magyar-török összeütközés, melyről nyugati forrásaink alapján csak hézagos ismerettel birunk, érdekes világot vet Nagy Lajosnak keleti politikájára, nehézségeire és sikertelenségének okaira. Szándéka, hogy Bolgárország megtérítésével a bolgár népet nemcsak a római vallásnak nyeri meg, hanem birodalmába egyesítheti, a törökök fellépésén szenvedett hajótörést. A pápa, VI. Orbán levelei és a savoyai krónika, tárgyalásokról és 1365-től 1377-ig terjedő háborúsodásokról szólnak, de alapos, kielégítő felvilágosítást e harcok eredményei felől nem szolgáltatnak. Hallunk a magyar király győzelméről 1366 körül valahol az Alduna mentén. Ezután több évig tartó csatározások folytak, mely idő alatt Nagy Lajos Havaselve vajdája, Lajk ellen is viselt háborút. 1377-ben Nagy Lajosnak Padova urához, Cassara Ferenczhez intézett levele ismét egy nagy diadalról szól, mely sok vérbe került ugyan, de a keresztények végre is győzedelmeskedtek a háromszor oly nagy számú török seregen. 1380-ban is készült kereszties hadjárat a törökök ellen, kik daczára e »fényes győzelmeknek« nem szüntek meg előnyomulni és egyik várat a másik után elfoglalni.

Ránk nézve különös érdeklél bír az 1366 táján vívott csata, mert erre nézve keleti kútfóink más véleménynyel vannak, mint a nyugotiak. Fontos azért is, mert ez ütközethez fűződik Mária-Czell alapítása.

Keleti kútfóirásaink közül a következők nyujtanak felvilágosítást az 1366-iki események felől: Sa'd-ud-Din : Tāğ-i Tevārih (A történelmek koronája) című krónikája ; Muhij-ud-Din Gemāli : Tārīh-i-Āl-i-'Osman (az Oszmán dynastia története) című műve

és végül Szolakzade története. Azonkívül Lutfi (p. 23.), Nešri (p. 64.) és Edrisi (p. 144.) röviden megemlékeznek a szóban forgó csatáról.

Forrásaink közül elsősorban Muhij-ud-Din Gemali története érdemel figyelmet.

E krónika bennfoglaltatik azon nagy leíró műben, melyet Gaudier és Spiegel fordítása után Leunclavius 1590-ben állított össze: *Chronica der Türkischen Sultanen Osmanier Geschlechtes von Türcken selbst beschrieben, welche der Edel und Gestreng Herr Hieronymus Beck von Leopoldstorff im nechst folgenden 1551. Jar von Constanti-nopol mit sich bracht.* (British Museum: 9135, h. 2. szám.)¹

A török eredeti kéziratban magában (Brit. Mus. add. 5969.) nem található az író neve. A Flügel által leírt bécsi kézirat sem ad erre nézve felvilágosítást. (Bécsi csász. könyvt. kéziratkat. vol. II. 1000. sz.) *Hagji Halja* vol. II. p. 112. *Tārikh-Āl-i-'Osmān* fejezetében, Muhij-ud-Din-t nevezi az említett krónika írójának. ki 'Ali Gemali fia volt. Ugyanő határozta meg halála évét (A. H. 957 = A. D. 1550.) is. Rövid idővel halála előtt ismeretlen okból bírói székétől, melyet Drinápolyban töltött be, megfosztatott.

Sa'd-ud-Din: A történelmek koronája című művében is megemlékezik róla, mint 'Ali *Elgemāli* fiáról. Ez mind, a mit életéről tudunk. Krónikájának nyelvezete sima és gyakran durva, sohasem igyekszik virágosabb kifejezéseket használni s szándékosan használja az egyszerű, faragatlan *kaba dilit*, a török népnyelvet. Adatainak megbízhatósága, a többi török krónikákkal való összehasonlítás után tűnik ki.²

Tárgyunkra vonatkozó fejezeteinek fordítása a következő:

»Ezek után Ghāzi (győzelmes) Murad khān ismét Brüssza ellen indult és udvarmesterét, Lālā Šahint, helytartó gyanánt Graeciában, avagy Rumániában hagyta, Evrenos bégnek pedig a többi tartományokat és határokat engedte át.

Nemsokára Ghāzi Murad khān ismét Galipoluba indult és Khalil Csenderelit, ki *kadiaszkere* (hadbíró) volt, pasává és vezérévé nevezte ki. Csendereli ez állás elnyerése után Khajreddin-nek (a vallás java) neveztetett. Murad, Galipoluból Bigá-ba (a régi Pegha) vonult, majd pedig Brüsszába tért vissza, téli szállásába.

¹ Gemali krónikáját rendszeresen Sa'd-ud-Din, emennél sokkal bővebb terjedelmű krónikájával tévesztik össze. Már Schlözer e hibába esett a múlt században és a British Museum könyvtárában Leunclavius krónikája, melyben Gemali kivonatban foglaltatik, ma is Sa'd-ud-Din név alatt keresendő.

² A British Museumban található kézirat 8¼ inch hosszú. 6 inch széles, sima papíron van írva és 104 oldalból áll. A szövegsorok laponként 17 és 3 inch hosszúságúak. A használt írásfaj a vokalizált *neszhi*, mely e kézirat XVII. századbeli eredetét engedi sejtetni. Egy másik kézirat a porosz kir. Diez kéziratgyűjteményben található Nr. 32. alatt.

Viszont Šāhin Zagorát és Isebulot hódította meg, a mohamedán számítás szerint a 766. évben. (A. D. 1365.)

Ezek után Ghāzi Muradnak hírül adatott, hogy Szerbiában körülbelül 50.000 keresztény gyűlt össze azon szándékkal, hogy Drinápoly ellen vonuljanak. A mint ezt hírül vette, rögtön útnak indult Galipolu felé. Mielőtt azonban a tengerparthoz ért és behajózhatott volna, a szerbek már Drinápolyhoz közeledtek és tábort ütöttek azon a helyen, melyet ma is még (1550. év) »szerb tábor«-nak (sırb sındıghı) neveznek. Šāhin vezér azonban megtudta a szerbek tervét és nem pihent. hanem elhatározta, hogy őket éjjel csellel megtámadja. Midőn ezek borral jól teleítették magukat, lepihentek s az oszmánli csapatok jövetelére ordítani kezdenek: »Itt vannak a törökök!« De részegségükben nem tudták mit csináljanak és a sötét éjjelben reggelig egymást fojtották meg. A lovak is megijedtek a támadástól és egymást rugták agyon. Mire nappalodni kezdett, szégyenteljes futásnak eredtek, pedig senki sem hajtotta őket. Ezek után az oszmánok táborukba törtek, minden ellenállás nélkül elfoglalták és kirabolták azt. Meggazdagodva, zsákmánynyal visszatértek Drinápolyba.

Šāhin Muradnak sok foglyot küldött és sok fejet. Alig pillantotta meg ezeket Murad khán, nyugodtan visszatért Brüsszába, a mohamedán évszámolás 767. évében. (A. D. 1366.)

Muhij-ud-Dīn Gemāli továbbá Muradnak a győzelem emlékére emelt mecsetét említi, és fiának, Jildirim Bajezidnak nősülését írja le.

Gemāli csak szerbekről szól s a csata helyét Drinápoly közelébe helyezi, de tudjuk, hogy Nagy Lajos, mint a szerbek és bosnyákok vezér szövetségese, a bulgárok ellen indult, kiknek fejedelme Šišman Palailogos V. Jánost, ki hozzá segítségül folyamodott, börtönbe zárta, ő maga, Šišman, pedig Muradnak meghódolt.

Sa'd-ud-Din többet ír az első török-magyar összeütközésről, s pontosan meghatározza a csata helyét.

E kútfőnk »A történelmek koronája« című krónika, melyet Hasszan Dsán fia, Sa'd-ud-Din (közönségesen Hodsza efendinek nevezték) írt s az oszmán dynastia történetét foglalja magába eredetétől I. Szelim szultán haláláig. (A. H. 926 = A. D. 1520.)

Sa'd-ud-Din, Hasszan Dsan, ben Hāfiz Muhammed ben Hafiz Dsemāl-ud-Din-i-Isfahāni fia perzsa eredetű volt, de Konstantinápolyban született A. H. 943 = A. D. 1537-ben. A vallási pályát választotta és 20 éves korában Szulejman szultán muftijának, *Ebu So'ūd* titkára lett. Később Murad herczeg tanítójává neveztetett ki (1574 körül), s uralkodása ideje alatt is benső tanácsadója maradt. Állását és befolyását Murad követője, III. Mohamed szultán alatt is megtartotta s általában ismeretes volt, mint a tudományok lelkes

pártolója. 1598 körül a jogszolgáltatás legmagasabb tisztségébe emeltetett és két évre rá mint mufti halt meg. (Lásd Naima krónikája vol. I. p. 191. Pecsevi története vol. II. p. 288., azonkívül a pontos Hadszi Khalfa : Fezleke-jében vol. I. p. 130.)¹

»A történetek koronája« mindig nagy becsben tartatott, mert ezt tekintették az oszmán dynastia legmegbízhatóbb és legtökéletesebb krónikájának. Stílusa nehézkes és gyakran erőltetett, de sok helyen átesillámlik a szerző természetes stílusérzéke s e fejezetek könnyedebb nyelvezettel vannak alkotva. Valóban kár, hogy I. Szelim halálával lezáródik.

A kötet elején található dicsérő szózatból kitűnik, hogy a munka II. Szelim szultán uralkodása alatt (1566—1574.) készült, hogy a Muslih-ud-Din Lāri által írt krónikát kiegészítse. Valamelyes oknál fogva azonban Sa'd-ud-Din nem nyújtotta át művét a szultánnak, s sokáig el volt rejtve a nyilvánosság előtt. III. Murad, *Sa'd-ud-Din*-nal folytatott beszélgetése közben rájött a krónika létezésére s nyomban meghagyta, hogy könyvtára számára egy díszes példányt írjanak le.

Fontossága és megbízhatósága csakhamar utat nyitott számára Európában. 1649-ben Bécsben Bratutti egy kivonatos fordítást készített. Első részét Kollar Ádám de Keresztén fordította le latinra és adta ki Bécsben 1735-ben. Az Orkhan szultán uralkodását tárgyaló fejezeteket W. Seaman fordította le angolra és adta ki Londonban 1652. A teljes krónika törökül 1863-ban Konstantinápolyban jelent meg. Európában több kézirat maradt fenn, melyek közül a bécsi császári könyvtárban őrzött (Nr. 119—123.) és a British Museum-ban található kéziratokat ismerem. Ezek szövege csekély, lényegtelen változásoktól eltekintve, ugyanaz. Általam a Londonban használt kézirat tiszta, neszhi írással van írva s az egyes fejezetek elején csinos rajzokkal ékesítve. (British Museum : Add. 19. 628. sz.)

Sa'd-ud-Din leírása a következő :

»A szerb hitetlenek támadása és a valláslobogó feltűnése.

Filipopolj ura Filis Bolu néven említettett és a fenti város is ez okból vált híressé, hazájától elűzetett és ide-oda barangolni kényszerült. Így került Szerbia urához, a deszpotához, kinek Lālā Sāhin felől panaszkodott és kalandjait elmesélte. Segítségért könyörgött és az iszlám ellen bosszút forralt. Követve azon mondást, hogy »rokon rokonhoz hajlik« Mihály deszpota a nyomorúlt gyaurnak sietett

¹ Sajnos, az idéztem források az általános történezs előtt mindaddig el lesznek rejtve, míg azok fordításban meg nem jelentek. A M. Tud. Akadémia kiadványai elsórangú termékek ugyan e téren, de a külföld nem használhatja őket. Nem volna-e lehetséges, hogy az Akadémiák Szövetsége *latin* fordításokat készíttetne, melyek egy csapásra megnyitnák előttünk a Kelet kútfóit ?

segítségét szerezni és pogány igyekezete feltüzeltetvén, Bosznia, Magyarország (Engerusz) és Oláhország királyával szövetséget kötött és rövid időn belül nagy sereget gyűjtött és a szövetségesek 766-ik évben mérhetetlen hadsereggel együttesen Drinápoly elé vonultak. Lālā Sāhin a hitetlenek támadása felől értesülvén, az országokat hódító padisahhoz sietve futárokat menesztett és az állapot felől jelentést tón. Miután a rosszakaratú hitetlenek száma mérhetetlen vala, tudomására hozta, hogy Rumélia hadserege képtelen lesz annak ellentállni. A győzelmes szultán hódító kedvében Galipoluba volt átkelendő. Midőn Bigha várához ért, úgy gondolkodott, hogy míg a becstelen hitetlenek Dernek-be érnek, egy kis idő fog eltelni. Bigha várát eddig különféle akadályok folytán képtelen volt bevenni, ez alkalommal ismét ostromlását határozta el és az ostromló eszközök beszerzését siettette, majd pedig az Ajdindsik és Galipoluban állomásozó hajók felszerelésére adott ki szultáni parancsot és a győzelmes szpáhik egy részét, kik a tengert voltak hivatva megvédelmezni, azokon elhelyezvén, a szultán a többi hőssel a szárazföld felől fogta a várat ostrom alá. Ezalatt a szerb sereg, az iszlam elleni tervével minden igyekezetét kifejtette s mint a mélységes tenger, istentelen támadásuk a világ békessége ellen tört. Midőn Drinápolyból csak két napi távolságra voltak és a Maricza folyóhoz leereszkedtek, Lālā Sāhin hollétüket és oktalan tervüket megtudta. De nem felejtette el, hogy az ellenség serege az iszlamét tízszeresen mulja felül s következőkép várakozó állásponton maradt. Különbén is a szultán segítségétől mitsem remélt. Istentől áldást és az ellenség megsemmisítését kérve, főbb parancsnokaival tanácskozásba bocsátkozott, melynek eredménye az volt, hogy Hadsi Ilbeki a hitetlenek állásának kikémlelése végett a rendelkezésére álló győzelmes segítőkkal (harczosokkal) kiküldetett. Hadsi Ilbeki bátorítás végett csatalovára ült és a mint az egybegyűlt hitetlenek ellen támadást intézett, azt látta, hogy az a fáradt tömeg egy oly csapat, mely össze van keverve és zavarva és szerte omló hajától csillog és lovas rabszolgái isten által kárhoztatott lévén, szerencsétlenségétől retteg. Az iszlám serege 10.000 vala. De e hatalmas sereg összehasonlítva emezekével, rendkívül nagyszámúnak volt mondható. Hadsi Ilbeki belátta, hogy ama tömeggel sem meg nem mérkőzhetik, sem össze nem ütközhetik, de egy részével diadalmasan szembeszállni remélt és így a kényserítő szükségnek engedelmességedve, könyörögni kezdett és könyörgése meghallgattatott. A hitetlenek ama számnélküli tömege, elbizakodva erejük nagyságában és a hit harcsozai csekély számát istentől rendeltnek tartván, saját magukat biztos győzőknek tekintették.¹ Következőképpen

¹ A szöveg itten meg van rontva, s minden igyekezetem daczára sem sikerült teljesen rekonstruálni. A fentebbi mondatok onnan, hogy

éjjelen át részegen és borba fulladva heverték, a nappalt pedig erkölcs-telenségben és kicsapongásban töltötték. Ezt tekintetbe vévén, a legjobb terv az vala, hogy ama tévelygő tömeget éjjeli támadással meglepje, ama mondást tartván szem előtt: »ha Allah segítséget, nincs legyőzőtök« (arab: in janszurukumu'lláhu, falá gháliba lakum). Követőit és társait öldöklésre és a tévelygés és istentagadás tüze- nek eloltására buzdítván, csapatait felosztotta és embereit négy oldalon állította fel. Ezután az éj közepében az ellenség egy része álomba, másik része borba és lakmározásba merült lévén, a hit seregének éjszinű lobogója alatt¹ a győzelmes harcosok előrenyo- multak. A sereg nemes buzgalma a jótékony éj sötétsége által segít- tetvén, a harcosok minden oldalról az ítélet napjának jeladására emlékeztető, ijedelmet keltő ordítást hallattak, mely dobszó, kürt- rivalgás és csatazaj közepett a »lá iláhá illa'lláhu« (nincsen más isten,

»Hadsi Ilbeki bátorítás végett« stb. egész az (1)-ig az általam rekonstruált szöveg szabad fordítása. Rectifikálás végett közlöm az eredetit:

حاجی ایلبکی دخی دل آلمغیچون سمند عزمه سوار
 اولوب مجمع کفار جانبنه ایلغار ایلدکده کوردی که اول
 کروه ستوه بر مرتبهده انبوه که اختلاط و ارتباطده موی
 ژولیده لرنندن تابناک تر و سیاهی سپاهی حق مغضوبلرینک
 شام ادبارلرنندن هولناک تر عسکر اسلام عشره آلف ایدی
 بو لشکر ستمکر اکا نسیت متجاوز رتبه اضعاف ایدی اول
 جمع نامکصورله مقابله میسر و مقاتله مقدور اولمادیغنه
 حاجی ایلبکی جازم و اول فریقینی توفیقی هازع اولمق
 رجاسیله مجیب المضطر درکاهنه تضرعه عازم اولیجق
 ضمیر الهام پذیرینه لایح اولدی که کروه بیشمار کفار مزید
 اقتدارلرینه اغترار ایله و قلت جمع مجاهدین محقق و
 مساعدته اسباب حسبی ایله کندیلرینی غالب مطلق اعتبار
 انمکله کیجکلر مست etc.

¹ Az Abbasszida kalifátus lobogója fekete volt. Az oszmánok itt szintén e színű lobogót használták, holott saját lobogójuk a félholddal már Orchan alatt használatban vala. Ez összhangban van azzal, hogy e háborút *dsihād*-(vallásháború)-nak tekintették, melynek nagy fontos- sága kitűnik nemcsak a fekete lobogó használatából, de Murad készül- déséből és személyes jelenlétének szükséges voltából is.

csak ő) és »Allah ekber« (Allah a legnagyobb) kiáltásokba fulladt. A hitetlenek szívébe oly rettenetes böszültség hitét keltették, hogy ezek az ámulattól fejüket vesztették. Ama számnélküli tömeg minden oldalról fütyt és kürt hangját hallván, félelem és rettegéstől eltelve, a sötét éjjelben összezavarodtak és egymást ölték és fojtották vérbe. Rettenetes ijedelmükben képtelenek lévén verekedni, a silány hitetlenek a harcz tüzébe, fekhelyükről felzavart marhák gyanánt lévén hajtva, a csatatérről sietve kereket igyekeztek oldani és az ütközetből a fújó szél gyanánt elillanni. De a Maricza hullámaiba vesztek. Sokja a gyors győzőktől való félelmében bátorságát vesztvén, e félelmetes csatatértől távol rejtkehelyeken húzta meg magát. Ama mezőt ma is még »szirb szindighi«, azaz szerb tábornak nevezik.

Harmadik kútfontk Mehemed efendi (kit közönségesen Szolakzade-nek neveztek) Fihriszt-i-Sáhán című krónikája. Szolakzade IV. Murad szultán kortársa és udvari történetírója volt († 1676.). Krónikája Konstantinápolyban jelent meg 1880-ban.

Szolakzade adatai:

»Lālā Sāhin pasa a Maricza folyón át nagy hidat veretett, melynek hossza körülbelül két nyillövés volt, széltében pedig két kocsihaladhatott el egymás mellett. Építésére és fentartására két falu jövedelme rendeltetett. Ezek után az iszlám hadsereggel ismét Drinápolyba tért vissza.

A 766-ik évben Filipopoly ura hazájából elüzetvén, a szerbek urához menekült. Lālā Sāhnak tettei és kalandjai felől panaszkodott és segítséget kért ellene. Az említett, ki már régen tervezte az iszlám kiűzetését Ruméliából, Bosznia, Magyarország és Oláhország királyával szövetséget kötött és egy hatalmas sereggel Drinápoly felé közeledett. A mint Lālā Sāhin az ellenség támadásáról értesült, rögtön hírnököket menesztett a padisahhoz, s tudatta vele, hogy a Ruméliában tartózkodó csapatok nem elég erősek az ellenséggel való megütközésre. A hitet védő padisah értesülése után habozás nélkül Ajdindsikba indult, de útjában Rumélia felé úgy gondolkodott, hogy van elég ideje, míg a gyalázatos ellenség táborhelyéhez ér és ez alkalommal Bigha várát sikerül majd elfoglalni. Terve szerint az említett várat a tenger és a szárazföld felől ostromolni kezdte. Ezen idő alatt az ellenséges szövetséges seregnek Drinápolytól két éjjeli útra való közeledtét és a Maricza folyó partjához való leszállását Lālā pasának hírül adták. Mit tehetett egyebet, mint a lehetőség szerint való összeütközést elhatározni. Hogy az ellenség felől alapos tudomást szerezzen, Hadsi Ilbekit egynehány bátor hőssel előküldte és hátországuk feltüzelése végett az ellenség ellen vezényeltette. Távolból végigtekintve látták, hogy az ellenség bőségesen van felszerelve és hogy az iszlám haderő tízszeresen gyengébb náluk.

(Hadsi Ilbeki) magában átgondolta a tervet és úgy vélekedett, hogy evvel az ellenséggel nehéz megütközni, de nincs más mód, mint hogy bevárja, hogy e sereg nagyságában és kiválóságában elbizakodva, nyugalomnak adja magát és akkor Allahban és a próféta csodáiban bizva, e seregre rontson. Társaival tanácskozásba bocsátkozott, és valamennyien a következőt látták legalkalmasabbnak: Ama környezetben egy tölgyfaerdő volt, abban elrejtöztek és onnan oroszláknént a mivel sem törődő ellenségre, négy oldal felől, Allah, Allah kiáltással reá rontottak. Az ellenség legnagyobb része részeg és sebesült lévén, a mint álmukból felzavartattak, valamennyien azt kiálták: itt a török! A sötét éjben amaz utat tévesztett nép egymást kezdte kaszabolni és végül képtelenné váltak valamelyes terv kivitelére s teljesen leverettek, szétszóródtak, míg a Maricza vizébe fulladtaknak se szere, se száma.

A holtak halmokká emelkedtek,
A mező pedig vérrel telt meg.

Miután isten (magasztaltassék és dicsértessék!) az iszlámnak ezt az alkalmat és győzedelmet adá, s oly számosat leöltek s oly számosat rabszjira fűztek, azon mezőnek máig is szerb tábor a neve. (1630.) Hadsi Ilbeki bőséges zsákmánnyal megrakodva, Lála Sáhin elé vonult és az iszlám hadsereg a győzelem öröme mulatságnak adta magát.«

A győzelmet természetesen rögtön tudtára adták a padisáhnak, ki Bigha ostromát eközben bevégezte. A foglyok között, kiket portyázói mindenfelől táborába hoztak Jilak Ábad környékéről származó építőmestereket találtak. A padisah a szövetségesek felett aratott győzelemnek annyira megörült, hogy szabadon bocsátotta az építőmestereket s Brusszában, az oszmán dynastia akkori fővárosában a szultáni szeraj előtt egy mecset építését parancsolta meg. Ezenkívül a városon kívül a *kaplıda* néven híressé vált fürdők közelében egy páratlan gazdagságú alapítványházat s ugyanott egy másik mecsetet, iskolát és a tanulók számára lakóházat építtetett.

Szolakzade a hercegek körülmetéltetése és házasságuk leírása után ismét említ egy mecsetet, melyet Murad szultán az immár biztos és ellenségtől megtisztított Drinápolyban épített.

Az említett krónikákon kívül van még egy fontos adatunk, mely a török sereg győzelmét a szövetségesek felett megerősíti. Ez Murad szultán levele Karaman hercegéhez a moh. évszámllálás 767. év Rebi usz-száni hó elsejéről Brusszából, melyben fényes győzelmét írja le. Karamán hercege válaszában szerencsekívánatát fejezte ki.¹

¹ E levelek bennfoglaltattak azon nagy gyűjteményben, melyet Hadsi Khalfa: Fezleke-jében vol. V. p. 448. említ *Elmurászalát vel mek-*

Nem valószínűbb-e, hogy Nagy Lajos a Mária-Czellbe és Aachenbe küldött gazdag ajándékokat élete megmentéséért s nem győzedelme jeléül küldötte? Nincs ugyan határozott adatunk Nagy Lajosnak jelenlétéről az említett csatában. Az egyedüli adatok, melyek erre engednek következtetni, a török kútfők, melyek Magyarország, Bosznia és Szerbia »királyairól« szólnak s egy három évvel ez ütközet után kiadott oklevél, mely egy magyar katona vitézségéről a király szolgálatában, tesz tanúságot. Az említett oklevél (Katona X. p. 393.) a következő:

»Ladislaus Dobka, strenuus miles, nobiscum, et exercitu nostro viriliter contra saevissimos Turcos et Imperatorem de Tyrno (Sisman) ipsosque invadendo, perpetravit actus militares«.

Maricza és Mariae Cella assonantiája is érdekes. Mindkettőben a Mária név az alap.

Rövid cikkemmel, melyet szerénységétől nem foszthat meg ama tény, hogy régen elfogadott álláspontot igyekszik megdönteni, történetíróink figyelmét ismét a keleti kútfők tanulmányozására igyekeztem fordítani. Ezek gyakran szolgálhatnak adatot, midőn a honi, vagy nyugati kútfők hallgatnak. Megbízhatóságuk pedig ellenőrizhető.

A közöltem kivonatok először jelennek meg fordításban s így remélhetőleg a történetíró számára némi érdeklődéssel fognak bírni.

DR. GERMANUS GYULA.

MARGIT KIRÁLYNÉ, III. BÉLA KIRÁLY NEJE.*

III. Béla király (sz. 1150, m. 1196 ápr. 23.) életéről és uralkodásáról elég sűrűn szólnak az egykorú források. Egyike azoknak az Árpád-házi uralkodóknak, a kiket történetíróink különös figyelemre méltattak és emlékezetét külön munkában örökítették meg.³ Életé-

játib cím alatt, s melynek gyűjtője Ahmed Bej Feridun volt. Feridun II. Szelim szultán alatt államtitkári állást foglalt el s e minőségében az összes hivatalos iratokat használhatta. Gyűjteményének címe: *Mensaat eszszelátin* (a szultánok levelei). Sajnos, a British Museum szultáni levelei közül a minket érdeklő Murad-tól származó levelet nem találtam. Az említett Feridun-féle gyűjteményt két évvel ezelőtt Konstantinápolyban és Kis-Ázsiában hónapokig kerestem és kerestettem, de nem volt feltalálható. Talán az alkotmányos aera beköszöntésével Törökországban, a föld alól is előkerülnek majd az oly soká rejtett történelmi kincsek.

* A) *Forrásművek.* a) Gervasius mon. Cantuarensis, *Chron. de tempore regum Angliae Stephani, Henrici II. et Ricardi I.* K. I. W. Stubbs, *The histor. works of G. of C. I.* (1879) 84—594. l. 2. Bouquet, *Recueil*, XVII.

b) *Gesta Henrici II. et Ricardi I. Angliae Regum.* (Benedictus abbas Retroburgensis neve alatt.) K. I. W. Stubbs I., II. London, 1867. *Rer. Brittan. m. aevi script.* no 49. 2. Bouquet, *Recueil* XVII.

nek nem egy adata azért ma is bizonytalan és a külfölddel, kelettel és nyugattal való összeköttetései sincsenek eléggé megvilágítva. A honfoglalás emlékére kiadott díszmű¹ hiányos és részben elavult adatokat közöl. Adataink elég bőven vannak, de azok kimerítését és feldolgozását az nehezítette, hogy széles körben vannak szétzórva és a bizánczi, a francia, az angol történelem forrásműveiben kell egyformán keresnünk. *III. Béla magyar király emlékezteté*-nek kiadása óta több munka jelent meg Angolországban, melyek második házasságának történetére vetnek világot és kiegészítik vagy helyreigazítják a magyar feldolgozásokat. Margit királynéval való házasságára szorítkozom és a források figyelembevételével elsorolom a főbb tényeket.

Margit, VII. Lajos francia király leánya, 1157. született, miután anyja, Konstancia halálakor (1160) hároméves volt.⁵ Ugyanazon évben (Norgate⁴ 1158) kérlette meg II. Henrik király hásonnevű öt éves fia számára és miután odaadták, Robertus de Novoburgo nevű normán báróra bízta nevelését. VII. Lajos hozományul adta leányával a norman Vexint, nevezetesen Gisors, Néaufles et Neufchâtel várakat.⁵ (eI, 159, f. I, 217, d. I, 303/304., Howlett, *Rolls Series*, no 82).

II. Henrik fiát megkoronáztatta 1170 június 14-én a Westminster székesegyházban. Margit Eleonora királynéval Caenben maradt, mert Henrik *nem engedte meg, hogy férjével együtt megkoronázzák*, a miből atyjának Lajos királynak szándékos kicsinylése látszott.⁶ (Beckethhez írt levelek VII, 309—311. l.). Norgate⁴ és Wertner⁷ egyaránt tévednek, a mikor azt állítják, hogy 1172 aug. 27-én Winchesterben megkoronázták (b 32, 33 és f 35—37 nyomán). Lajos és Henrik királyok között a feszültség oly nagy volt, hogy az angol király fele-

c) Guilelmus Brito, *Gesta Philippi II. regis Francorum*. K. Bouquet, Recueil XVII., 62—116. l.

d) Radulfus de Diceto, *Abbreviationes chron.* K. I. W. Stubbs I., II. London, 1876. Rer. Brittan. m. aevi script. no 68. 2. Bouquet, Recueil XVII.

e) Robertus de Monte, *Chronica*. K. Hawlett R. IV. London, 1890. Rer. Brittan. m. aevi script. no 82.

f) Rogerus de Hoveden, *Chronica seu Annalium Anglic.* I. 2. K. W. Stubbs, I—IV., London, 1868—71. Rer. Brittan. m. aevi script. no 51.

B) *Irodalom*. I. Csánki D., *Árpád és az Árpádok*. Budapest, 1908.

2. Eyton, *Court Household and Itinerary of Henry II.* London, 1878.

3. Forster Gy., *III. Béla magyar király emlékezete*. Budapest, 1900.

4. Norgate K., *England and the Angevin Kings. I., II.* London, 1887.

5. Ramsay J. H., *The angevin empire or the three reigns of Henry II., Richard I. and John.* London, 1903.

6. Round J. H., *Calender of documents preserved in France illustrative of the History of Great Britain and Ireland. I.* London, 1899.

7. Wertner M., *Az Árpádok családi története*. Nagybecskerek, 1892. Tört., nép- és földr. könyvt. LI. k.

ségét és menyét 1174 júniusáig felügyelet alatt tartotta és Margit csak jóval a koronázás után térhetett vissza Angolországba.⁵ Férje, az ifjú király elment vele Normandiába és onnan el akart zarándokolni compostellai szent Jakab sírjához Spanyolországba, de atyja nem engedte meg. 1177. állítólag Vilmos nevű koraszülött gyermekük lett és három nap múlva meg is halt.⁷ 1183. Henrik király, Margit férje elhunyt, mielőtt a trónra lépett volna (haláláról l. Uhland, *Bertran de Born*, c, Rec. XVII, 143).

Margit visszatért bátyja udvarába és a következő év végén (1184 decz. 6.) Trie és Gisors között a »hagyományos« sziffa alatt apósával szerződést kötött; ez az első gisors-i szerződés (b, I, 304—306, f. II 280—281, l. Sismondi, *France* VI, 29). E szerint Henrik megtarthatta a Margittal fiának adott birtokot mint Adél (Alais) hercegleány hozományát, a kit Richard vagy János nevű fiának eljegyzett.⁴⁻⁵ (i, a tervezett házasságról nem szól). Henrik erre elfoglalta úgy fiának mint menyének francia birtokait (a, Rec. XVII, 667).

Ugyanekkor halt meg III. Béla királynak felesége Ágnes (Anna), Chatillon Rajnold leánya (1184). A következő évben következő küldött Henrik királyhoz és tőle megkérte Mathildot, a szász hercegleányát és az angol király unokáját. Henrik a választ napról-napra halogatta, a mi már szokása volt, ezért Béla követeit a francia udvarba menesztette, hogy a francia király nővérét, Margitot kérjék meg (b, Rec. XVII, 466e). Henrik támogatta Béla leánykérését,⁴⁻⁷ ez a forrásokból is kitünik (a, Rec. XVII, 667). Azonban tény, hogy Margit távozását és férjhezmenetelét a saját céljaira kiaknáztta.

Margit elutazása előtt apósával vagyoni viszonyait rendezte. Ekkor volt a második tanácskozás Gisors-ban Henrik és Fülöp királyok, Margit és Flandria grófjának jelenlétében. Margit ünnepélyes ígérettel ismét lemondott Vexinben levő birtokairól és Henrik ennek fejében 2750 l. évjáradékot biztosított számára. Az erről szóló oklevél közölte Round,⁶ Kropf hívta fel rá a figyelmet (*Száz.* 1900, 76—77. l.) és Fejérpataky³ ismét lenyomatta. 1185⁵ vagy 1186⁶ márczius 11-ről kelt. Margit második oklevele is ebből az időből való, melyben férje lelkiüdvére abból a pénzből, a mit a magyar király fog neki küldeni, Rouen-ban 300 márka misealapítványt tesz.³⁻⁵

Margit nagy kísérettel elhagyta Párizst 1186 augusztus 24-én (d, Rec. XVII, 628; 1185⁵). A gisors-i kérdést a következő évben ismét fel kellett újítani. Gué-Saint-Rémy-ben Nonancourt közelében 1187 febr. 17-én volt a két király harmadik tanácskozása.²⁻⁵ Henrik sem Richardot és Adélt nem házasította össze, sem Margitnak nem fizette az ígért évjáradékot. Az utóbbi megtagadását azzal okolta meg, hogy Margit másodszor is férjhez ment és ezzel jogát elvesztette. Fülöp király nem tudott vele megegyezni és úgy utazott el, hogy háborúra készül (d II, 41; b I, 346). A háború nem tört ki, mert a

keresztes hadjárat kötötte le mind Franciaországot, mind Angolországot.

A következő évben az angol király Barre Richard követével levelet küldött Béla királynak, hogy hadával országán szabadon átvonulhasson és a magyar király úgy az átvonulást, mint a sereg ellátását megigérte (d Rec. XVII, 629—630). II. Henrik, I. Frigyes és Oroszlánszívű Richard keresztes hadat vezettek Magyarországon át 1189.³ III. Béla maga is keresztes hadba készült, de terve megvalósítása előtt elhunyt (1196 ápr. 23-án) s a hadvezetés kötelezettségét Endre fiára hagyta. Özvegye fiánál nagyobb buzgalmat tanúsított és csatlakozott VI. Henrik keresztes hadához, melyvel Olaszországon át elérte Accont és ott fejezte be életét 1197. (f Rec. XVII, 579 d.³⁻⁷). Bélával kötött házasságából utódok nem származtak, hamvai nem magyar földön nyugsznak, de élete a hazai történelemből nem tűnhetik el nyomtalanul. Az első királyné volt, a ki a magyar királyt a francia és angol udvarokkal közvetetlen összeköttetésbe hozta. A Béla király alatt oly erős francia befolyás részben nevéhez fűződik és mind krónikákban, mind oklevelekben ³ bő nyomaira akadunk.*

KARL LAJOS.

* III. Béla király házasságának behatásáról a Florimont-mondára l. *Ethnographia* XX. (1909) 6. f.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A magyar irodalom története a legrégibb időktől, Bessenyei György fellépéséig. A M. T. Akadémia által a Semsey-pályadíjjal jutalmazott mű. Irta dr. *Pintér Jenő*. I. kötet: A legrégibb időktől a mohácsi csatáig. II. kötet: A mohácsi csatától Bessenyei György fellépéséig. Budapest, 1909. Rényi Károly kiadása. XIX + 358, VIII + 510 lap. Ára 30 K.

Irodalomtörténeti tudásunk rendszeres összefoglalása az újabb időknek jutott feladatúl. Az anyag, bár százéves kutatás eredménye, nem teljes ugyan még mindig, de a feldolgozásra eléggé számottevő. Mégis a rendező munkásság e téren sok hézagot hagyott. Van néhány érdemes úttörő munkánk, de többé-kevésbé mindegyik megfeneklett s kitűzött céljának megfelelni nem tudott. A Beóthy—Badics-féle *Képes Irodalomtörténet*, meg akarván felelni a tudomány s a művelt közönség követelményeinek is, bár mindkét téren hasznos és élvezhető eredményt mutat, a sokszerzőségről támadt egyenetlenségek miatt egyik téren sem tud tökéletesen érvényesülni. Másik derék vállalkozás a Horváth Czirillé. Tudományos alapon ugyan, de érdekes és munkás módszerrel: az irodalom termékei tartalmának lehető bő ismertetésével írta meg annak történetét 1772-ig. Sikerült, céljának teljesen megfelelő munka. De tovább nem tudott haladni. Ha jól sejtjük, a megakadásnak nem utolsó oka Beóthynek éppen előbb említett képes műve, melylyel nem tudta a versenyt fölvenni az anyagi téren. A harmadik vállalkozás a jelen kétkötetes 1772-ig terjedő irodalomtörténet. Az oly régóta meddő Semsey-pályázatra készült s bár a követelmény itt is az volt, hogy »tartalmára és alakjára egyaránt megfeleljen a tudomány és a művelt közönség igényeinek«, — szerzője nem akarván két úrnak hiába szolgálni, elejtette a művelt közönség igényeit s a tudományos szempontot tette előbbre. Bár ez elhártozása elűtötte a teljes pályadíjtól, munkájának érdemét annál magasabbra emelte.

Hangyaszorgalommal, fáradságos munkával apró kis kövekből építette fel irodalmunk történetének épületét. Mert hangyaszorgalom kellett ahhoz, hogy összekeresse, elolvassa, megbírálja az irodalmi kutatás minden eredményét a *Specimentől* s a *Magyar Athénástól* kezdve a múlt évben megjelent értekezésekig.¹ A forrástanulmányoknak ez a minden kérdésre kiterjedő, becsületes módszere lehetetlenné teszi ugyan a népszerű feldolgozást és előadást, de megbecsülhetetlen a tudomány szempontjából. Mert adja ugyan mindenütt a kutatások már eddig is ismert eredményeit, felsorolja az irodalmi élet eddig feltűnt összes jelenségeit, de megjelöli mindenhol hűségesen az utat is, melyen át az eredményekhez jutott. Hogy saját szavait idézzük: »Azt akartam ugyanis, hogy a ki a magyar irodalomtörténet tanulmányozására szánja magát, ebben a munkában ne csak a tudomány mai álláspontjáról legyen tájékoztatva, hanem egyúttal bepillantást nyerjen minden egyes irodalomtörténeti kérdés fejlődésébe is. Pontosan megtudhassa: mikor, hogyan és kitől indult ki az első kutatás; miként fejlődött a meg-megújuló vizsgálódások fonalán; végül mennyire van megvilágítva jelenleg... Egybegyűjtöttem a napjainkig megejtett összes kutatások eredményeit.« (I., XIV.) A forrásoknak ily széleskörű felkutatása, feltüntetése és felhasználása adja meg legnagyobb értékét könyvének. Nem nagy túlzás, ha azt mondjuk, hogy művének forrásairól beszámoló jegyzetei szinte vetélkednek az elméleti rész becsével. Kincsesbányája lesz könyve a kutatóknak s hálára kötelezett minden irodalmi kérdéssel foglalkozó író, hogy elvégezze helyette a lélekölő, de alapozó forrástanulmányokat.

Műve lehető teljességgel adja mindazt, a mit az irodalmi kérdésekről a jelen kutatások alapján meg lehet állapítani. Rengeteg anyaggal dolgozik, de módszere biztos, szeme éles, alig téved meg valahol a megcsontosodott vélemények, feltevések leszűrődött tanulságok útvesztőiben. Néha talán túlságosan is ragaszkodik a tekintélyek tanításaihoz oly kérdésekben, a hol pedig már egyszer elkelve az önállóbb vélemény is. Az irodalomtörténet felosztásában a régi nyomokon halad. Megtartja a korszakok meggyökeresedett elnevezéseit, határait, — csupán a felújulás korát tolja ki 1831-ig, Kazinczy haláláig, — bár maga is utal egyik forrásának erre vonatkozó javaslataira.² Bizony vallás- vagy egyháztörténet jut az ember eszébe a ma szokásos

¹ Legutolsó forrása Deák Ferencz, *Irodalomtörténeti tanulmányok*, Budapest, 1909.

² V. ö. dr. Maczki, *Népszerű felolvasások*, 7—10 l.: mondai kor, codex-kor, sajtó-, irod. nyelv megalakulásának-, hanyatlás-, classicismus-, romanticismus kora s a nemzeti aranykor.

elnevezések után. A művelődéstörténet egy részét — az építészet, festészet, szobrászat, zene fejlődését — nagyon helyesen, mellőzi a szerző. Iskolai könyvekben inkább helyén vannak az erre vonatkozó kérdések, mert az irodalmi órán kívül máshol alig tárgyalhatók, míg a művelődéstörténet bővebb helyet nem kap a történelem mellett, — de ily összefoglaló munkában nincs helye egy más tudományágnak. Midőn ezt az elvet maga szerző is helyesli (I. 9.), arra is gondolhatott volna, vajjon a történeti életnek s a politikai jelenségeknek oly *részletes* fejtegetése feltétlenül szükséges-e az irodalmi törekvések megmagyarázása szempontjából. Jól tudjuk, kora viszonyai között kell vizsgálni az írókat, de szerző mintha túlságosan bőven hintegetné a történelmi adatokat. Így pl. az Árpádok korának áttekintése, vagy a történeti művek jellemzésekor. Önállóságra mutat pl. az is, hogy nem helyesli (I. 51.) ősműveltségünkre vonatkozólag a népi maradványokra s a rokonnépek mondáira való utalást. Meg is elégszik pl. az ősvallás kérdésénél a samánkodás rövid fejtegetésével. Ilyen újszerű, nemzeti büszkeségünknek csöppet sem hízogó kijelentése az is, hogy a magyar népnek »felöltő, viszonylag szinte páratlanul mondható haladását éppen az indoeurópai népekkel történt erős véregyülése mozdította elő. Véregyülése következtében a mai magyarság nemcsak az uraltáji közös rossz tulajdonságok nagy részét vetkezte le, hanem testileg-lelkileg áthasonult az indoeurópai derekabb népek közé.« (II. 456.) Ha nem is írhatjuk alá minden szavát, állítása gondolatokat béreszt.

Mivel a munka a legújabb kutatások eredményeinek felhasználásával készült, részint számos új adatot nyújt, részint sok elfeledett jelenséget emel ki a homályból. Hogy csak néhány példát említsünk: újra felhívja a figyelmet a tatárdúlás idejéből származó *Planctus Hungariae*-re (I. 147.), a magyar nyelvű földrajz úttörőjére, Szepsi Csombor Mártonra (II. 350.), az újonnan kiadott minorita iskoladramákat ismerteti (II. 395.), emlékünkből idézi a félig Gyöngyösitől származó *Igaz barátság tükörét* (II. 401.), stb. Igaz, hogy az ilyen új adatokkal szemben találunk fölöslegest is, de inkább legyen az ily munka adatainak bőségével hibás, mint hiányos, szűkmarkú.

Az őskorra vonatkozó feltevésekről így nyilatkozik: »Tartózkodunk a gyöngye alapú hozzávetésektől, vagy megdönthető feltevések állításától.« (I. 12.) E nyilatkozat jellemzi kritikai eljárását egész munkájára nézve. Elfogadja a már megállapított tanításokat, más szóval kritikája taposott utakon jár. Ha van is különvéleménye valamely kérdéssel, nagyon óvatos, a közfelfogással nem szívesen helyezkedik szembe: különvéle-

ménye szerényen meghúzódik a jegyzetben. Ez a hagyományokhoz, irodalmi tekintélyekhez való erős ragaszkodás túlságosan feltűnő főképp a protestáns korszak tárgyalásában. Botorság volna bárkitől is tagadni e korszak íróinak *irodalmi* jelentőségét is, de sokakban erős az a vélemény, hogy irodalmunk kutatóinak legjobbjai más szemmel nézik azt a két századot, mint a többi korszakot. Nincs rá gyöngébb szavunk: oly meggyőző elfogultsággal méltatják e korszakot s annak íróit, hogy hagyományos tekintélyük hatása alól még ily hatalmas munka szerzője sem tudja magát kivonni. Annál kevésbbé érthetünk vele egyet, ha e kérdésekben nemcsak a tekintélyek, hanem saját elvei után is indult. Persze a véglet végleteket szül, kiélezett kérdésekben a mérsékelt középutat nehéz megtalálni, de néhány megjegyzésünk megmagyarázza álláspontunkat. Heltai Gáspárról írva találjuk: »Övta gyülekezetét a megtestesült ördögnek, a pápának hálójától. Felekezete épülésére imádságokat adott ki. Mindenütt talált módot és alkalmat, hogy a barátok, római papok, pilises hóhérok és bálványimádók ellen kikeljen. A szelíd ember az üldözések láttára türelmét vesztette, s nem habozott síkraszállni az Antikrisztus hada ellen.« (II. 17.) Vajjon szabad-e, ildomos-e az idézetet — mert annak kell lennie — így át- meg átstilizálni, hogy a laikus szem hirtelen nem látja meg, melyik Heltai szava, melyik szerzőnké! Ilyen bántó eljárást nem egyet lehetne még idézni. A protestáns pap vallásáért lángoló, buzgó lélek, — a katolikus akárhányszor vakbuzgó, gyűlölködő barát. Pázmánynál kiemeli, hogy »szónoki hév jellemzi sorait, de e mellett lépten-nyomon megújuló trágár hang« (II. 195.), viszont Bod Péter csak »bátran védelmezi a reformáta apostoli szent vallást s nincs ebben megbotránkozni való«. (II. 436.) Spangár András »vakbuzgó, gyűlölködő felfogással« ír (II. 343.), de Cserei csak »hevesen védelmezi hitét minden alkalommal«. (II. 428.) Nem elnézést, elhallgatást óhajtánánk, csak egyenlő mértéket követelünk! Bármennyire becsüljük is irodalmunk protestáns nagyjait, furcsa eljárásra mutat az, mikor őket Pázmánynyal mérik össze s mindenáron mellé, sőt talán fölé is akarják helyezni. Hogy magyarázzuk különben szerzőnk pathetikus áradozását, midőn egy egész oldalon át (II. 224.) Pázmányt és Szenczi Molnárt hasonlítgatva össze Dézsi L.-al arra az eredményre jut, hogy »Molnár kisebb nála eredetiség, de felér vele, sőt talán meg is haladja *hatás* és sokoldalúság dolgában... a *dicső* ember szemben a *hasznos* emberrel!« Vagy midőn G. Katona Istvánról így nyilatkozik: »Ha e mély tudásról tanúskodó, szónoki erőtől duzzadó beszédek (a Praeconium-ot) magyarul írta volna meg, ma nevét talán Pázmány Péteré mellett emlegetnők« (II. 226.),

bár néhány sorral alább a magyarul írott *Váltság titká*-ról ily jellemzést ad: »Magyaros előadásán nincs semmi dicsérni való, olyannyira testes mondatokkal, halmozott beszéddel, szintelen okoskodásokkal él«. Ismételjük, ne takargassuk a hibákat, túlzásokat egyik oldalon sem és mellékes, akár vallási, akár tekintélyi szempont ne homályosítsa el igazságérzetünket.

Ezekon kívül találtunk a két kötetben több oly állítást, véleményt, mely szerény hitünk szerint pótlásra, javításra szorul. Lehetőleg megtartjuk a mű sorrendjét. Szó fér ahoz, vajjon a *Magyar mythologia* írójának Ipolyi Arnoldnak »már kiinduló pontja is téves volt«, mert »a keresztény álláspontra helyezkedve azt hirdette, hogy a magyarság ősvallása is a monotheismustól fajult el«. (I. 29.) Nem lehet mondani így általánosságban: »a deverbális -ni képző hasonló hivatással fordul elő a többi rokon-nyelvben is« (I. 35.), mert csak kettőben találjuk. Kissé délibábos íze van ez állításnak: »A királyság megalapítása után létrejött az a négy fő nyelvjárás, a melyből a mai nyolcz nyelvjáróterület fejlődött, megfelelően a régi magyar nyolcz törzsnak« (I. 48.). A hún-magyar mondák feldolgozói közül (I. 65.) kimaradt Fülöp Áron, a kinek munkássága pedig e nemű époszokban említésreméltó. Az Ábel-féle szójegyzék fontossága régi nyelvelméleink olvasására vonatkozólag kimaradt. (I. 171.) Elmaradt a hazai Korvin-codexek száma (I. 321.). Sok szó esett már arról is, hogy E. Sylvester bécsi professor korában még nem lehetett protestáns, mint szerzőnk állítja. (II. 14.) Ecsedi Báthori István helye zsoldárai révén nem a zsoldárfordítók között van (II. 20.), hanem a lyrikusok közé sorolandó, bár prózában ír. Száraz felsorolás a bibliás epika tárgyalása. (II. 64—65.) A Balassi Menyhért áruktatásáról megemlítendő, hogy nemcsak a katolikusokat, hanem a praedestinatio miatt a reformátusokat is támadja, fontos ez a körülmény éppen Beöthy szerint Karádi Pál szerzőségét illetőleg. (II. 125.) Pesti Gábor életadatait kétszer is megtaláljuk. (II. 12., 130.) Nagy és merész állítás: »A mi keretes novellagyűjteményünk — a Poncianus históriája — híre, hatása, terjedtsége szinte elérte a Szentírását, s felülmulta a nevezetesebb classikai munkák világirodalmi népszerűségét is...« (II. 135.) Mindszenti Gábor prózája első jelensége az érzelmes stílusnak — ez a jelentősége elmaradt (II. 145.). Inkább Bellarmínra dicsőség az, hogy Rómában lakott s bajos Rómát Bellarmín városának nevezni (II. 189.). Pázmányt következetesen (II. 190., 191., 460.) *hercege*primásnak mondja, holott csak Mária Terézia óta vannak hercegi rangban Magyarország primásai. Pázmányról olvassuk (II. 206.): »Az európai hírű katolikus egyházi szónokok közül egy sem használja oly nagy mértékben

a Szentírást, mint Pázmány«. Helyes, de vajjon e jellemvonását a gyermekkorában katholizált P. »protestáns eredetére kell visszavezetnünk,« — mint szerzőnk teszi! A kath. fegyverház a Szentírás, ez magyarázza meg, nem a prot. eredet. Sz. Molnár Albert utolsó munkája csak a jegyzetbe szorult. (II. 223.) Geleji Katona születéshelye ellenkezőleg elég távol van Eger várától s ma legalább Borsodmegyéhez tartozik. (II. 225.) A 246—253. lapokon tárgyalt kuruczköltészet nagyon halavány. Inkább a történeti szempont jut előtérbe, mint az aesthetikai. Ugyancsak melegebb sorokat érdemelne Gyöngyösi versíró módja is. (II. 290—291.) Kissé színesen rója meg a jezsuita-drámák latinnyelvűségét (II. 301.), holott ezidétt a prot. iskoladrámák nyelve is a latin volt. (II. 304.) Itt mintha hiányoznék a megrovás! Ellenmondást találunk Haller János jellemzésében. Előbb nem sok dicséretet kap: »Nyelvi tisztaságra törekvő beszéddel ír, kissé egyszínűen, különösebb jellemző hang és minden hangzatoság nélkül«. Kevéssel alább pedig: »Haller . . . gyűjteménye hamar útat talált a magyar néphez. Tetszett az ő nyugodt hangja, tiszta nyelve, egyszerű előadása«. (II. 320—321.) Apáczai Cseri János érdemeinek ily bőséges kiszínezése (II. 325—337. l.) talán fölösleges. A philosophia vagy művelődés történelmében talán kaphat ekkora helyet, de irodalmunk történetében egyáltalán nincs ily jelentősége. Kissé keményen bánik el szerzőnk Esterházy Pállal és az Esterházy-családdal katolikus és dynastikus érzelmeik miatt. (II. 356.) Legalább is fölösleges egy nagy családot irodalomtörténeti munkában ily módon bemutatni. A Mars Hungaricusról egyetlen sorban emlékezik meg, de szerzőjét fél oldalon át pellengérezi. Nagyon visszataszító, szomorú képet fest elénk a XVIII. sz. katolikus neveléséről: »Mivel a katolikus intézetek teljesen a papság kezében voltak, az iskolák első sorban az egyházpolitikai czélokot szolgálták. A tanárok vezérelve az volt, hogy növendékeiket az államvallás és a király iránt minél merevebb hűségre szoktassák.« (II. 367.) Hát olyan nagy vétek ezt tenni?! A kath. énekköltés terén nagyon is észlelhető a XVIII. sz.-ban a haladás, csak összegyűjtve nincsenek az adatok, s a XIX. sz.-ban kiadott Bozóki, Szentmihályi, P. Isaurus stb. énekeskönyvek darabjainak legtöbbje megtalálható már a XVIII. századi kéziratos könyvekben.¹ (II. 375.) Alig helyes az az állítás, hogy »az Eszter-dráma tanulsága, mely szerint az Isten nem hagyja az árva pártfogóját jutalom és üldözőjét büntetés nélkül, egyenesen *népmesei* indíték beleszövésére vall« (II. 400.), hiszen

¹ Egy ily kéziratos, nagyrészt 1783-ban összeírt kéziratos énekeskönyvet a fűzesabonyi kántorkönyvtárban találtam.

a bibliai Eszterről van szó s a biblia magyarazza ezt itt így, fölösleges itt népmesei indítékot keresni. Végül még egy ide tartozó megjegyzés. Bárhogyan méltassuk is dictióját, — egyéb érdeme úgy sincs — erőltetett magasztalása ez Karádi munkájának: »Két fésző rózsa köti le a figyelmet: egy komœdia Balassi Menyhért árulásáról s egy költeményfűzér Balassa Bálint tollából.« (II. 460.)

A munka stylusa, előadása — tekintve, hogy nem a nagyközönség számára készült — könnyen érthető, élénk, de a mellett tartalmas, tömör is. Könnyen folyik ott, a hol méltatni, jellemezni kell, persze a száraz felsorolásokba lelket önteni nehéz. Pathetikus hely alig fordul elő, jóformán csak ott, hol Szenczit és Pázmányt állítja párhuzamba s ez a hely is kevésbé sikerült mind tartalmilag, mind alakilag. Mindazáltal akadnak nehezen érthető kifejezések, hibás szólásmódok. Így: »A magyarság a latinbetűs írást a dunántúli szlovénségtől és e *szlovénséget* a IX. század óta térítgető salzburg—passauai német papságtól tanulta« (I. 69.) Az I. 120. lapon szt. Gellért *Deliberatióját* tartalmilag jellemző mondatot egymásután kétszer is megtaláljuk. Heltai (II. 27.) »tüzesen támadta a pápa káromkodó kalandos társait: Melius Pétert stb.« Ki támadja itt a pápát, szerzőnk vagy Heltai? — Istváni Pál Boccaccio novellás könyvéből merítette a *magya széphistóriáját*. (II. 85.) Magyar *reformáta* nőket is említ (II. 223.), de már Petróczy Katát derék *református* asszonynak mondja. (II. 243.) Nem egészen födi a gondolatot: »jóval vigasztalóbb jelenségeket, igazán felemelő távlatot mutat a (XVIII. századi) történetírás«. (II. 441.) Több helyen tömöríti ilyenformán — főképp biographiai — mondanivalóit: »*A derék evangélikus papjelölt* (Rotarides) latin nyelvű irodalomtörténeti művének csak előrajzát nyujthatta«. (II. 452.) Nyelvezete magyaros, ment az idegenszerűségektől, e pontban alig találunk kivetni valót (pártfogol: I. 146.; legszabatosan: II. 33., úgy . . . mint: II. 316.). Kifejezései válogatottak s ügyesen el tudja kerülni — főleg a jellemző, méltató részekben — az egyformaságot. Sajtóhiba kevés, néhány azonban bosszantó. (I. 76., 266., II. 167.)

Ezzel végeztünk mindama helyekkel, hol valami kifogásolni valót találtunk. Nem hagyjuk azonban említés nélkül e szerintünk téves részeket kiegyenlítő, sőt szinte elhomályosító jó vonásokat sem. Általánosságban már felemlítettünk néhányat, pótoljuk és kiegészítjük még ezeket részletes megjegyzéseinkkel. Szerzőnk épp úgy otthon van a magyar történelem terén, mint az irodalom mezein. A történettudós mély belátása, a történelmi vizsgálódás legújabb adatainak ismerete, szigorú, de a mai tör-

ténelmi tudomány szintjén álló kritikai felfogás jellemzik mind-ama részleteket, hol hazánk politikai multjára vet visszapillantást. Mégis e helyek közül talán legsikerültebb az őstörténet (I. 14—23.) és szt. István jelentőségének méltatása (I. 73—74.). Bár a történelmi kitérések bőségét, mint előbb már említettük, itt-ott nem tartjuk helyénvalónak, mégis e történelmi jellemzések a munka legszebb részei közé tartoznak. Hogy mennyire felhasználja a legújabb adatokat s mennyire nem kerülte el figyelmét az irodalomtörténeti kutatások terén elért legkisebb eredmény is, az előbbieket kiegészítéseképp említünk még néhány adatot. A Gyulafehérvári Glosszák írója szerinte már nem Wataikai, hanem Újtatai János (I. 99.), Tinódi halála évét már pontosan tudja Kárfly Ödönnek e folyóirat 1908. évi hasábjain megjelent közleménye után. (II. 74.) Ugyancsak említi e folyóirat 1908. évf. alapján Vüasudit, a Magyarországon lakó törökök énekmondóját. (II. 84.) Deák Ferencz értekezése alapján (1909) több kurucz-költő nevét ismeri. (II. 251.) Az I. 180—234. lapjain a codexirodalom bő és teljes ismertetését kapjuk, ha kissé rendszertelenül is. Gondja van a tárgyalt jelenségek rövid összefoglalására is. Ezek között legsikerültebbnek tartjuk a középkori magyar verselés összefoglalását. (I. 260.) Ha már Temesvári Pelbártnak oly tisztos helyet juttat irodalomtörténetünk, nagyon méltányos, mint azt szerzőnk is teszi, az ő útjait törő egyházi beszéd-írókat is felsorolni. (I. 277—278.) Mennél közelebb jut az újabb időkhöz, annál színesebb a tolla, bőséges forrásait annál jobban kamatoztatja s a protestáns kor íróitól kezdve — talán Gyöngyösit és Faludit kivéve — hű, szeretnők mondani: hiánytalan, tökéletes képet ad minden nagyobb írónkról. Méltó elismeréssel szól Pázmányról, meleg szeretettel Senczi Molnárról, Apáczairól, az újabbak közül főképp Mikesről és Amadéról.

Erős a hitünk, hogy a sok új gondolat, még több új adat, melyeket Pintér könyvében találunk, bőven kamatozik majd az irodalmi kutatás terén. Pintér könyvéből tudjuk meg, mely kérdés van már kimerítve, melyik szorúl még kiegészítésre s hol találjuk meg a búvárkodás segédeszközeit.

Egységes szellemben írta meg munkáját, lehetőleg teljes adatgyűjtéssel szerelte fel, minden kérdést a lehetőségig tisztázott, megbecsülte s felhasználta a mult eredményeit, alapot s alkalmat nyújtott a jelennek s a jövőnek a munkára: ezek Pintér könyvének érdemei. Ne feledjük el érdemül betudni azt is, hogy fiatal, szinte pályája legelején álló és vidéki tanárember munkája e két testes kötet. Szívből óhajtjuk, hogy lelkesedése ki ne apadjon, hogy irodalmunk újabb korszakainak ismertetését is mennél hamarabb megkaphassuk.

Végül megemlítjük, hogy Pintér munkáját »tanítványi igaz hálája jeléül« szeretett mesterének, dr. Békefi Remig egyetemi tanárnak ajánlja. A tanítványi szeretet e nemes megnyilvánulása csak fokozza becsülésünket a tanár iránt is, kinek áldásos hatása ily szép gyümölcsöt termett, de növeli elismerésünket a tanítvány iránt is, ki tudásának legszebb és legérettebb gyümölcsével mestere géniusának hódol.

DR. TORDAI ÁNYOS.

A tihanyi apátság története. Első korszak. Az apátság önállósága 1055—1701. Irta dr. Erdély László. (*A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története* X. k.) Budapest 1908.

Magyarország legnagyobb, legkedvesebb tavának közepéből emelkedik ki a tihanyi hegy. Hazánk multjának tengeréből gyönyörűen, messzire tájékoztatást nyujtva emelkedik ki a tihanyi apátság története. Kicsiben egész Magyarország története ez, tele szép, derült, nevelő, — de tele zivataros, romboló, sötét napokkal is. A felépítés, gyarapodás, a hozzátartozó magyar nép megizmosodása után a belviszályok csapásait érzi a tihanyi apátság, majd a második virágzás után a szent helyből valóságos vár lesz, a török ellen védi hazánkat 144 éven keresztül. S végül újra eredeti rendeltetésének szolgál.

De nem csupán egy darab földet őrzött meg ez apátság a magyar nemzet számára, hanem megőrizte a magyar nyelv legrégebb emlékét is. Az egykori szerzetesek gondoskodása, ragaszkodása mentette meg azt az alapító levelet, a mely a magyar nyelv legrégebb állapotaira vet világot. Az ő gondoskodásuk által megmentett többi levelek pedig mutatják a fokozatos társadalmi átalakulásokat, haladást, oly szépen, oly világosan, hogy azt Magyarországon ezek nélkül megfesteni, feltüntetni alig lehetne.

Ezen annyira érdekes apátság története elevenedik meg szemünk előtt a hatalmas, több mint 900 negyedrévét lapra terjedő kötet olvasásakor. S hogy megelevenedik, hogy ezt nem csupán a szakértő, hanem minden magyar láthatja, az dr. Erdélyi László érdeme, a ki szemelláthatólag nagy szeretettel és összes tudásával dolgozott ezen nem csupán terjedelmes, hanem egyszersmind valóban állandó értékű művén.

Az első 3 fejezetben természetesen az apátság alapítását, multját és egyházjogi fejlődését adja elő, de már a 4-ikben a tihanyi várról és kapitányairól beszél és 100 lapon végig ismerteti azokat a mozgalmas, bár szomorú éveket, a melyekben, Tihany szigetén nem csupán az imádság és ének, hanem a fegyverzőrej is hangzott. A leghosszabb, csaknem 200 lapra terjedő

fejezetben az apátság és Tihany vára birtokairól szól és minden egyes falunak területét, a tihanyi apátsággal vagy várral való összeköttetéseit, lakosait, azok szolgálmányait részletesen előadja. A 6-ik fejezetben a monostor belső életéről, külső hatásairól és a jobbágyok helyzetéről szól. Közli még függelékként néhai Gyulay Rudolfnak a tihanyi építkezésekről és régiségekről írt értekezését s csak azt sajnáljuk, hogy a mai monostor keleti falába beleépített oszloptöredékeket és oszlopfejeket se le nem írja, se le nem rajzoltatja és így azok koráról felvilágosítást nem nyerünk. Jeles, gonddal szerkesztett oklevéltár és névmutató fejezi be a könyvet.

Tudva, mily kevés és mily ingatag tudásunk a XI. századra nézve, nagy értékűnek kell tartanunk a szerzőnek fáradozásait az 1055. alapítólevél helyneveinek meghatározásában. Mily pontosan megjelöli például, hogy az a Disznó (Gisnav) nevű helység, — melyet I. András bizonyára az apátság sertéseinek tartására adott — a mai Kisbér vagy Kis-Apáti (Somogy megye) területén (409—12. ll.), hogy a lovak legeltetésére adott terület Székesfejérvár és Sárkeresztur között, a mai Kajtor és Báránd között állott! (422—25.) Csak a »Segistó«-nak a mai Sükösddel való egyeztetésébe nem tudok belenyugodni, mert ezt az 1389-ben készült és Szent-László nevére hamisított irat sem bizonyítja. Azon Halom falu, a mely mellé ez irat Segistót, vagy Segusdot helyezi, Kalocsától keletre az Órjeg mellett esik, Sükösd pedig onnan 25 klm.-re délre. Különben is Sükösd a Sixtus keresztény név magyaros átalakítása, Segösd pedig egészen más.

A tihanyi apátság történetének csak látszólag sötét pontjai a hamis oklevelek. Így, mikor az egésznet magunk előtt látjuk, mikor megtudjuk, hogy azokat nem az egész szerzet készítette, egyes ember hibáját pedig az összességre átvinni nem szabad, mikor látjuk, hogy e hamisítványokkal jogtalanul vagy igazságtalanul semmiféle vagyont, vagy kiűntetést nem szereztek, s így azokkal senkinek vagyonilag, vagy társadalmilag kárt nem okoztak, mikor bele látunk a műhelybe s megtudjuk mikor és miért készítették azokat? enyhül felindulásunk, s kezdünk belenyugodni, hogy még sem kell úgy haragudnunk rájuk, mint a bennünket félrevezető csalókra. Most már mint a maguk korának titkait, vágyait, ismereteit feltáró adatokat kell azokat fogadnunk, úgy hogy szerintem sokkal jobb lett volna az oklevéltárban is például a Szent-László nevére hamisítottat nem 1092-nél, hanem az 1389-ik évnél közölni, mert ide tartozik.

Erdélyi útmutatása nyomán megtanuljuk e hamisítványokból, hogy a hamisítók a maguk idejében ismert régi okleveleket

felhasználták és így azok egyes részeit megmentették. Ha már most a történeti bírálat segítségével a régít az újtól elválasztjuk, mint a nemes fémet a nemtelentől, akkor olyan hamisítványokban is találhatunk egyes részleteket, a melyeknek hiteles eredetije nem maradtak fenn. Erdélyi László a tihanyi apátság hamis okleveleit már előbb külön értekezésben is ismertette, de itt természetesen kutatásait újra felhasználta és azonkívül előadását itt fényképmutatványokkal is igazolja. Mindazok tehát, a kik a hazai oklevél-tudomány iránt csak kissé is érdeklődnek, a tihanyi apátság történetéből nagy tanulságokat meríthetnek.

Valódi kincsesbányája e kötet a régi magyar személyneveknek is. A tatárjárás előtt virágzott régi magyar nyelvre, a nemzetiségi állapotokra, a helyesírási szabályokra, vagy inkább kísérletekre a magyar onomasticon-ból, személynév meghatározásokból lehetne még több világot deríteni. De ez az onomasticon nehezen készül. Hálátlan munka! Roppant sok helynév, családnév ismerete, roppant sok összehasonlítás szükséges ehhez, s mint Kubinyi Ferencz kísérlete igazolja, nemzetünk ezt még mindig nem tudja megbecsülni. De addig is, míg eljön a tatárjárás előtti személynevek értelmezője, e kötet s különösen benne az 1211-iki összeírás sok tájékoztatást nyújt. Én nem mindenben fogadom el a szerző személynévi értelmezéseit, de azt elismerem, hogy e tekintetben is haladt és sokszor egészen sikerülten fejté meg a ma már oly nehezen érthető Buhte, Chekeu, Nuetlen, Sumad neveket.

De legnagyobb érdeme a szerzőnek az a sok műveltség-történeti ismertetés, a melylyel e műben lépten-nyomon találkozunk. A hol csak alkalma van, gazdasági, társadalmi szempontból hozzászól az oklevelek, az iratok adataihoz. Kiszámítja a penza, a márka, a rénes forint régi és mai értékét (18., 107., 153., 330. ll.), meghatározza, hogy 1314-ben mi volt az ára egy hold szőlőföldnek a régi és a mai pénzben (265. l.); előadja a régi bor- és gabonamértékeket és azok felosztását (148. l.); ha a holdak nagysága a közönségestől különbözött, megjelöli (369., 460.). De különösen szeret foglalkozni a régi néposztályok társadalmi állapotaival, kötelességeivel, átalakulásaival. Táblázatban is kimutatja, mint szaporodott a tihanyi apátság népe 1055-től 1211-ig (448—49.). Elmondja minden egyes néposztály jogait és kötelességeit (129—13.). A tihanyi várkapitányok korából meg éppen rengeteg adatot hord össze, hogy az akkori jobbágyok szolgálmányait részletesen feltüntesse. Ismerteti a 4-féle szolgálmányt, vagy azok váltásgpénzét (szántó, arató, kaszás és a szolgáló pénzét 193—95.), a szolgáló népek tartozásának rendezését (331.) stb., stb. Végül midőn ezt az egyes birtokoknál és idősza-

konként elvégezte, rendszeres képből is megmutatja a szolgáló népek, későbbi jobbágyok állapotát, jogait, terheit a különböző időszakokban (456—70.).

Nagy szolgálatot tett mindezzel a szerző hazánk művelődéstörténetének, s ezzel szemben az a pár hiba, a melyet nem is szorosan a tihanyi apátságához tartozó dologban ejt, számba sem jöhet.

A Szent-Benedekrend pedig, a mely e nagy művet annyi áldozattal adta ki, újra szaporította ezzel is hazánk művelődése körül szerzett érdemeit.

KARÁCSONYI JÁNOS.

A pécsi egyetem. Székfoglaló dr. *Békefi Remig* akadémiai rendes tagtól. Budapest, 1909. 134 l. 4 képpel. Ára 3 korona.

A magyar művelődéstörténet legfontosabb fejezeteinek egyike, a pécsi egyetem története, mely fényesen igazolja, hogy a magyar nemzet az európai fejlődéssel mindig lépést tartott, e könyvben véglegesen meg van írva. Igaz, sokkal rövidebb lesz a fejezet az egyetemes magyar művelődést leíró munka távlatában, de főleg csak azért, mert a tények bizonyítása végett a jövő kutató egyszerűen hivatkozni fog e könyvre, melyben a szerző mintaszerű szorgalommal az egész ismert, de gyér anyagot (a pécsi egyetemnek magyar földön eredeti okleveles nyoma nincs!) gyűjtötte össze, s öt új, a vatikáni levéltárból való adattal bővítette; megvizsgálta a kérdést az európai alakulás és művelődés magasabb szempontjából és a tények szilárdságához közeledő, fényes kombinációval kitöltötte a középkori adatok és modern kutatások (Kardos S., Szilvek Lajos, Gerecze Péter munkái) hézagait.

Rövid egymásutánban Közép-Európában három egyetem jött létre (Prága 1348, Krakó 1364, Bécs 1365), ezeknek sorát bezárja az első magyar egyetem, melyet 1367-ben Nagy Lajos Pécsen alapított, még pedig, a mint Békefi helyesen következteti, Copenbachi Vilmos pécsi püspök és a király titkos kancellára tanácsára. S míg a három említett egyetem keletkezését külföldön minden iskolásgyerekeknek tudnia kell, addig a pécsi egyetem létezéséről a külföldi iskolakönyvek semmit sem tudnak, sőt én magam, a ki a zágrábi gymnasiumot végeztem, csak később nagy meglepetésemre magyar könyvekből szereztem hírt a Zágrábhoz oly közel fekvő egyetemről s el kell ismernem, nem voltam minden gyanútól ment, hátha a magyar tudósok egy kisebb fajtájú iskolát fújtak föl studium generale-vá!

Pedig valódi egyetem volt ez a kanon és római jogi, úgyszintén más megengedett facultással, leszámítva a theológiát. B. szerint, és ebben a felfogásban osztozunk vele, »V. Orbán

pápa Pécsett azért nem engedélyezte a theologiai facultás felállítását, mert — miként a többi pápák, különösen az avignoniak — arra törekedett, hogy Párizsnak minél több theológus hallgatója legyen s így a párizsi egyetem minél jobban virágozzék, s mert a katolikus vallás tanainak épségét Magyarországon úgy látta legjobban biztosítva, ha a magyarok is a párizsi egyetem theologiai facultását hallgatják.

Az egyetem tényleges tanárai közül csak egyet ismerünk, a kit eddig rendszeren Galvanus Bethini néven emlegettek. B. megállapítja a tanár valódi nevét (Bolognai Bettino fia Galvano, röviden Bolognai Galvano) s eddig ismeretlen oklevél alapján kimutatja, hogy e tanár 1374 augusztus 3-án már a bolognai egyetemen tanít.

Elmondva néhány jellemző epizódot a pécsi egyetemi hallgatók életéből (1400 körül), a szerző áttér a kérdésre, hogy a pécsi egyetem mikor szünt meg. Erre döntő bizonyítékul szolgál Hunyadi Mátyás királynak 1465-iki levele II. Pál pápához. De ez oklevélnek éppen azt a helyét, a melyre a bizonyítás súlypontja esik, eddig hibás szövegben ismerték: »in regno Hungarie licet amplo et fertili non viget *aliquomodo* studium generale«. A mint az oklevélnek a műhöz mellékelt hasonmása bizonyítja, *aliquomodo* helyett *aliquod*-ot kell olvasni, s így világos, hogy 1465 május 19-én Magyarországon nem volt egyetem. Az ilyen bizonyítékkal szemben a pécsi egyetem létezéséről szóló későbbi (Gregoriancz Pál-, Istvánffy-, Timon Sámuel-, Szerdahelyi-féle) hírek teljesen elvesztik bizonyító erejüket, annál is inkább, mert általános tartalmúak s nem vonatkoznak egy bizonyos időre. Croke, Angolország velencei követének 1530-iki jelentését pedig, melyben egy magyar egyetem létezéséről van szó, egyszerűen úgy kell magyarázni, hogy a középkorban a távolabbi külföld is tudott valamit a magyarországi egyetemekről, hogy azonban ezen egyetemek csendes megszűnéséről nem szerzett értesülést s így Croke is még abban a hitben volt, hogy Magyarországon van egyetem.

ŠUFFLAY MILÁN.

Diplomatariumok és Monumenták a M. Tud. Akadémia könyvtárában. Összeállította Hellebrant Árpád, a M. Tud. Akadémia alkönyvtárnoka. Budapest. Kiadja a M. Tud. Akadémia. 1909.

Mint Hellebrant mondja Előszavában: »E jegyzék összeállítása a végből történt, hogy a történetírók tájékozást szerezhessenek, mely oklevélgyűjtemények találhatóak a M. Tud. Akadémia könyvtárában.« Tudjuk, hogy az akadémiai könyvtárnak történettudományi gyűjteménye mindig igen gazdag volt, de 1901 óta, a mikor a belügy-

ministerium 2000 koronát bocsátott az Akadémia rendelkezésére diplomatariumok vásárlása végett, az akadémiai könyvtár történeti forrásművekben jelentékenyen gazdagodott. Jeles bibliographusunk, Hellebrant Árpád e könyvében 172 lapon pontos címjegyzékét közli az Akadémia könyvtárában található oklevélgyűjteményeknek. Meg nem elégedett a szorosán vett oklevélgyűjteményekkel, hanem a »Scriptores« kiadásait is fölvette, hiszen azokban is elég oklevelet találhatunk. Úgy hogy e bibliographiai jegyzék ha nem is teljes, de elég bő katalogusa az Akadémia birtokában levő történeti forrásműveknek. Nem csupán a magyar történetről van szó, hanem az egész világtörténetről. A forrásművek címei az országok története szerint vannak fejezetekre osztva. Alig kell mondanunk, hogy e könyv milyen hasznos segédkönyve a kutatónak. Ha meg akarja például tudni, hogy e vagy ama forrásmunka a Monumenta vagy Scriptores melyik kötetében jelent meg, Hellebrant könyvéből könnyen megtudhatja. Azután meg igen sok oly forrásműre figyelmeztet e könyv, melyet nem egykönnyen találunk meg a bibliographiai kimutatásokban. Kitűnő tartalomjegyzék és névmutató is segíti a kutatót a könyvnek használatában. Igazán köszönettel tartozunk Hellebrantnak a lelkiismeretes buzgalommal és szakavatottsággal végzett munkáért. A könyvet ki fogják egészíteni Hellebrant évi jelentései az új szerzeményekről.

TÁRCZA.

GYULAI PÁL

1826—1909.

A történetírás műsája is gyászba öltözik Gyulai Pál halálával. Fájdalmas megilletődés rezg át szívünkön, s a veszteség érzése annál sajtóbb, minél több szempontból tűnik élénk oly gazdag eredményű pályája. Irodalomtörténeti s kritikai eszméi, a melyek a XIX. század második felének magyar szellemi életét áthatották, haladásunk fejlesztő elemeivé váltak s új forrásokat nyitottak, a melyekből történetírásunk eddig is meríthetett, összes műveinek közközre jutásával pedig még dúsabb táplálékot kölcsönözhet.

Korszakos hatása nemcsak kitűnő műveiben, hanem egész munkásságában, egész pályájában is határozódik. Jóllehet a *Vörösmarty M. életrajza*, a *Katona József és Bánk bánja*, emlékbeszédei, essayi, műbírálatai önmagukban is büszkeségei irodalmunknak s értekező és szónoki prózánk legművésziabb termékei: e művek általános szelleme, az ítéletalkotás új s eredeti szempontjai, a nagy költők s államférfiak jellemének biztos és eleven vonásai, a nemzeti élet fejlődésében az új változások tényezőinek éles szemmel való felismerése s az irodalom méltóságának minden körülmények közötti megőrzése avatják őt az első magyar írók, nemzetünk nagy tanító mesterei közé. Senki sem gazdagította annyi eredeti eszmével irodalomtörténetírásunkat, mint ő; s a mit akár idegenből, például Schmidt Juliántól, Planchetól, Macaulaytól, akár hazai íróinktól, például Erdélyi Jánostól, Kemény Zsigmondtól, vagy Arany Jánostól kölcsönzött is: újjá, eredetivé alkotta felfogásának mélységével, ítéletének alaposságával s előadásának ritka művészetével. Irodalomtörténeti s kritikai vizsgálódásaiból a legerősebb meggyőződés alapján szűrte le az általa igaznak hirdetett tanulságot, a melyet éppen oly bátran szembeálított jó barátja vagy ellenfele balfogalmaival,

ha kellett, egész nemzetével is, mint a mily törhetetlen híve volt az igazán nagy, az igazán nemzeti becsületünket emelő vívmányoknak. Ezeket nyomozta legtöbbször s a legnagyobb sikerrel, mint Kölcsey; mert ő is úgy volt meggyőződve, hogy a nagy írók kétszeresen hatnak a nemzeti életre: saját műveikkel közvetlenül s a kritikus eszméinek révén. S mint költői műveit: irodalomtörténeti s kritikai munkáit is a benső sugalom alkotta. Róla is elmondhatjuk, a mit ő Arany Jánosról mondott, hogy soha egyetlen sort sem írt, hanemha mély meggyőződésből, s tolla méltóságát sokkal többre becsülte, semhogy bármely mellékes czélt szolgált volna az igazság szeretetén kivül.

Az igazságnak őszinte szeretete, kutatásának forrongó heve, tanításának lelkes művészete s az érdekében indított harcnak bátorsága és semmitől vissza nem riadó elszántsága alkotta egész valóját. A vitatkozás mesteri dialektikájában éppen olyan éles elmét tanúsított, mint a mily vitézül forgatta a metsző gúny fegyvereit, ha meggyőződését kellett védelmeznie egyesek vagy az egész közönség ellen. Volt idő, midőn a jobbak elméjében szendergő gondolatot csak neki volt bátorsága kimondani kritikai harczaiban vagy ünnepi beszédeiben, bárha előre tudta is, hogy maga ellen zúdítja a tömeg felfogását.

Nincs bálványom, se' bűnbakom,
A mi igaz, nem tagadom —

énekli a *Romhányiban*. Csak az igazság volt bálványa; csak az álság, kétszínűség, téves felfogás a bűnbak, a melyet folyvást üldözött.

Nem követte azon írókat, a kik a napirenden levő kérdések mindenikéhez szeretnek hozzászólni, csakhogy nevük a tömeg ajkán forogjon. A léha népszerűség hajhászátát mindennél jobban gyűlölte. S éppen azért, mivel a legfontosabb irodalmi s politikai kérdésekben saját meggyőződését a megközelíthető igazság zsinormértékéhez igyekezett mindig alkalmaztatni: első sorban oly kérdéseket szeretett vitatni s tisztázni, a melyek az irodalmi s közéleti felfogás *erkölcsi tisztaságát s nemességét* érintették, vagy azzal egygyékapcsolódtak, s a melyek a nemzet értelmi erejének fejlesztő tényezőivé válhattak. De midőn a nemzeti közfelfogásnak *mélyebb erkölcsi tartalmat* kellett adni; midőn velünk született vagy újonnan elsajátított hibáink örvényeire kellett figyelmeztetni: senki sem szólalt fel bátrabban, az igazság sugalmától mélyebben áthatva, mint Gyulai.

A *Pesti Röpívekben* (1850) először ostorozta nemzetünk tétlen évdését, fásultságba csapó közönyét, a mely a hazafi bánat leple alatt hallgatagon tűrte a ránk rakott bilincseket a helyett, hogy a romok eltakarításáról gondoskodott volna. »Csak vesztegeljünk tétlenül, — kiált fel — hallgassunk mélyen és sóhajtsunk szomo-

rúan : haldoklunk ! Majd lesznek mások helyettünk s fel is fognak sóhajtani, csakhogy gúnyosan s egy szóval többet : már meghaltatok . . . » A multon révedező fájdalom a nemzetet még mélyebb elaléltságba süllyeszti, holott ha élni akar : orvosság után kell látnia. E türelmetlen izgató hang a Kazinczy nagy hagyományából szállt reá örökségül, a mely évek mulva vesztett ugyan hevéből : de a szellemi tényezők legkiválóbbjait csoportosítani s a nemzet eszmekörét irányítani s gazdagítani továbbra is életfeladatául ismerte s folyvást bízott sikerében.

Életének e vezérgondolata nyilatkozik irodalomtörténeti s kritikai műveiben is. Új ösvényeken indul, s új eredmény koronázza munkásságát. Bizonyos, hogy Gyulai nem a sokoldalú s hangyaszorgalmú kutató fáradságos működésére adott példákat ; nem az adatok sokaságával s részletes magyarázatával hódította meg nemzetét. Ennél magasbra tört. Ezt a közepszerű tehetségek is sikerrel végezhetik. Gyulai művei a felfogás eredetiségére, a jellemzetes vonások éles kiemelésére, a rajz biztonságára s párját ritkító szabatos szerkezetére lesznek mindenha elsőrendű példák. A milyen kimért, művészi szerkezete van Petőfi vagy Arany János legkisebb költői művének is, éppen oly szabatos művészi szerkezet jellemzi Gyulainak minden dolgozatát. Nem a részletes, gazdag színekkel festő ecset vonásait csodáljuk műveiben, hanem a szobrász vésőjét, a mely a lényeges vonásokat mindenütt kitünteti a nélkül, hogy az elmosódó árnyalatoknak kedvezne. Nem csak hirdeti új eszméit, de szinte ugyanannyit ébreszt, mint minden nagy író.

Az a művészi előadás, a mely Gyulai minden művének sajátja, egész irodalmunkban érezteti jóltevő hatását. Stilszépségeinek egyszerű bája, de mindig vonzó varázsa, szerkezetének arányossága s nyelvének classikus tisztasága a legnagyobb külföldi mesterekre emlékeztet. S e mellett az a *világosság*, a mely műveinek tökéletes szerkezetében éppen úgy, mint a gondolatok alkotásában s még az egyes mondatokban is oly magas fokon nyilatkozik, senkire sem tévesztheti hatását. A magyar értelem bámulatos világossága Deák Ferencz beszédein kívül Gyulai műveiben szól hozzánk leginkább. Az ő műveiről is elmondhatjuk, hogy a szakember éppen annyi tanulságot meríthet belőlük, mint a mily igazi élvezettel olvashatja a nagyközönség. S ha újabb történetíróink műveiben a kritikai felfogás alaposága, a jellemző adatok kiemelése, mindenen fölött pedig az előadás művészibb formája már is újabb fejlődését jelzi a magyar történetírásnak : ne feledjük, hogy mind ebben nagy része van Gyulai korszakos pályájának. Irodalomtörténeti s kritikai dolgozatai kétségtelenül gyarapítják nemzetünk újabbkori dicsőségét.

VÁCZY JÁNOS.

SZÉLL FARKAS

1843—1909.

Bessenyei Széll Farkas apai ágon kálvinista papi család sarja volt. Atyja, Széll Sámuel hódmező-vásárhelyi lelkész neve ismeretes volt a protestáns egyházi irodalomban, sőt a Péczely József *Lantjájában* költeményei is vannak. Anyja Bessenyei leány, a magyar irodalomtörténetben korszakot jelző Bessenyei György családjából. Ilyen szülei örökséggel nem csoda, ha ifjukorától fogva melegen és munkásan érdeklődött a magyar irodalom iránt.

Az Arany János befolyása alatt, kinek a nagykőrösi gymnasiumban tanítványa volt, először költeményeket írt és adott ki, majd lassanként magyar irodalomtörténeti tanulmányokra tért át. Nagy gonddal szedte össze anyai ősenek, Bessenyei Györgynek különböző könyvtárakban lappangó kézirati műveit, életadatait, és megírta kimerítő életrajzát, s kiadta később egyik művét, a *Bihari remetét*. A magyar irodalom történetében maradandó nevet szerzett magának a *Béla király és Bankó leánya* gyönyörű XVI. századi históriás ének szerencsés megtalálása és gondos kiadásával. Ezen ballada, vagy inkább trufa, habár horvát nyelvből van fordítva, a Szilágyi és Hajmási története mellett a XVI. századnak legértékesebb népies költői darabja. És a mint a Szilágyi és Hajmási történetének akadtak újabb feldolgozói, hiszem, hogy lesz költőnk, kit e pompás kis költői mű még inspirálni fog.

Nem rendszeresen, de szeretettel és alaposan foglalkozott újabb időben a magyar történelmi nyelvészettel is. A *Magyar Nyelv*-ben megjelent ily irányú apróságai mutatják, hogy gyűjtései közben mindig figyelemmel olvasott, és helyes, gondos megfigyeléseket tett. Egyik kedves gondolata és terve volt a régi magyar jogi és igazságszolgáltatási nyelvnek és kifejezéseknek összegyűjtése. Ezen a téren, mint a debreczeni kir. táblának sok éven át tanácselnöke, sokat dolgozott, többek közt a debreczeni városi levéltárnak XVI—XVIII. századbeli nagybecsű magyar jegyzőkönyveiben, és hagyatékában bizonyára nem érdektelen adatok vannak ez irányban. Jellemvonásai közé tartozott, hogy nyelvünk tisztasága, magyarossága iránt a legaprólékosabb mindennapi figyelemmel volt, és megjegyzéseit mindig valami érdekes új megfigyeléshez vagy adathoz kötötte, és ilyennel igazolta azokat, vonzó és tanulságos modorban.

Egész életének külső kereteit hivatalán kívül a könyvgyűjtés szenvedélye töltötte be, és legkiválóbb könyvgyűjtőink közé tartozik. Egyesülve volt benne az amateur szeretete és érzéke az egyes gyűj-

tések teljessége, és a tudományt szerető szakembernek érdeklődése nemcsak a könyvészeti oldal, hanem a tartalom iránt is. Például a Besseney-, Kazinczy-, Csokonai- és Széchenyi-kiadásokat és koruknak magyarázó irodalmát évtizedek gondjával olyan teljességben gyűjtötte össze, a mint ez még nagyobb könyvtárainkban is alig található. Igen értékes gyűjteménye volt az 1780—90 évek röpirataiból, versenyző a Ballagi Gézáéval.

Vannak ugyan gyűjteményében nagyértékű régi magyar nyomtatványok, köztük egy pár unicum is, de ez főképen mégis a XVIII. század második és a XIX-ik első felére terjed ki. Értéke nem annyira számában, mint inkább a hozzá értő gyűjtő aprólékos gondosságában és bizonyos írókra és kérdésekre vonatkozó teljességében áll. Széll Farkas nem a halásznak minden halra kiterjedő hálóvetésével, hanem a horgászónak türelmes és leső, vagy a vadásznak válogató figyelmével gyűjtött. Az antiquariusoknál egyenesen közmondásos szerencséje volt, például a *Bankó leányáról* szóló históriás ének kéziratára egy régi colligatumban egyenesen rányitott. Szerencséjében maga is hitt és bizott, a mi a gyűjtőnek kedvet és önbizalmat ad. De teljes mértékben megvolt benne a gyűjtőnél annyira szükséges aprólékos és gondos megtekintés fáradhatatlansága is. Az Arany János hagyatékából kiselejtezett töredékeken Aranynak érdekes széljegyzeteit antiquariusi lim-lomban kereste és találta meg. Ha magánember birtokában tudott valamely ritkább könyvet és azonnal nem szerezhette meg, meg nem szünő szemmeltartással várt, míg jó alkalom jött a megszerzésre. Látogatója volt Debreczenben a zsbivásárnak, mely, mint a régibb debreczeni gyűjtőknek, neki is nyújtott egy pár ritka darabot.

Mint gyűjtő távol állott az önzés- és eltitkolástól. Ha valaki bármely kérdésben hozzá fordult, iparkodott minél jobban szolgálatára lenni, akár valami könyvészeti vagy tudományos kérdéstről volt szó, akár Jókainak kellett regénye tárgyához történelmi felvilágosítás.

Érdekes magyar néprajzi gyűjtemény is maradt utána. Birói hivatala a fővároson kívül Kunszentmártonban, Karczagon és Debreczenben folyt le, ez utóbbi helyen 16 évet töltött mint a királyi táblának tanácselnöke, és mindenütt folytatta gyűjteményeinek gyarapítását. Két éve lépett nyugalomba és akkor a fővárosba költözött. A debreczeni Csokonai-körnek néhány évig elnöke, a Történelmi Társulatnak 1888. febr. 3-ika óta választmányi tagja volt. Munkás életét 66 éves korában 1909 decz. 17-én Budapesten fejezte be. Teme-tése december 19-én délután ment végbe nagy közönség jelenlétében. Társulatunk koszorút helyezett ravatalára s *Ballagi Aladár* tagtársunk megható búcsúbeszédben emelte ki a veszteséget, mely Széll Farkas halálában tudományos irodalmunkat sujtotta.

Aldás emlékére!

G. K.

TOCILESCU GERGELY.

1850—1909.

Tocilescu Gergely egyetemi tanár, a román nemzeti múzeum igazgatója, a romániai orsz. tört. társulat elnöke és szenátor folyó 1909. szeptember végén hunyt el alig 59 éves korában rövid betegség után Bukarestben. Temetése óriási részvét mellett, katonai díszszázad kivonulásával ment végbe s Románia a halotti pompával is sietett leróni háláját nagybecsült fia iránt, kinek munkássága a külföldön s így nálunk is sok tisztelőt szerzett, habár *Dacia inainte* (1883.) című ifjúkori munkájában megnyilatkozó erős nationalismusát eleinte bizalmatlansággal fogadtuk. Nevét örökre emlékezetessé teszi az *Adamklisinél* napfényre került s Traján korától tényleg *Tropaeum Trajaniként* említett monumentum domborműveiről *Benndorf Ottó* és *Niemann György* segítségével megírt s *Dumba Miklós* költségén gazdag illusztrációkkal német és román nyelven 1895-ben közzétett monographiája: *Monumental de la Adamklissi Tropaeum Trajani*. *Publicat eu collaboratione cu Otto Benndorf si Georg Niemann de G. Tocilescu*. Cu 3 table si 134 figuri in text. Vienna, 1895. A szerzők ama felfogása, hogy Trajanus Dacia leigázásának tropaeumául szánta ezt a hatalmas bástyaszerű s homlokzati domborművei felett életnagyságú szobrokkal díszített építményt, heves ellenzéssel találkozott. Így *Furtwängler Intermezzi*, *Kunstgeschichtliche Studien*jében a kiállítás kezdetlegességét hangoztatva, *Crassusnak* a bastárnákon még *Krisztus előtt 28-ban* nyert diadal-emlékéül nyilvánítá a Tropaeumot. *Petersen* ellenben az *aldunai barbárok*nak K. u. 317-ből feliratilag (*Corpus III. 13,734.*) ismeretes támadása s a *dobrudsai limes helyreállíttatása monumentumául* veszi azt. (*Mittheilungen der Kais. deutschen archaeol. Instituts. Römische Abtheilung. VII. 252. 1.*) Velük szemben *Cichorius Konrád*, a *Traján-oszlop monographusa*, a *Tropaeum közelében* 1895-ben kiásott síremlékből előkerült óriási emléktáblatöredéket *Domitianus* ama gárdaparancsnokának: *Cornelius Fuscusnak* tulajdonítja, kit a *dákok Kr. u. 86-ban* átcsalván a *Dunán*, seregestől felkoncizoltak. (*Orosius, VII. 10, 4.*) A *vesztcség olyszerű* lehetett, mint *Varrusé* s annak *Dacia elfoglalása* után való *ilyszzerű megörökíttetése* egy *Mars Ultornak* szóló *szentély kapcsolatában* egészen elfogadhatónak látszik, már azért is, mert az *esettek névsora rang és csapat szerint* be vala *vésve egy nagyarányú* (in honorem et) *memoriam fortis* (simorum virorum) szóló táblába, mely legfelül *Trajánra* magyarázható *betűrészeteket* mutat. (*Corpus Inscr. Latin, III. Supplem. 14,214.*) *Tocilescu óriási erőfeszítést* fejtett ki *álláspontjának* *védelmében* s a *román kormány bőkezűségéből* a *német, olasz, francia,*

angol philologusok gyűléseire utazva, felolvasásokkal harczolt támadoi ellen.

Ezen nagyszabású munkája mellett Moesia és Dacia felirattárát százakra menő új felirattal gazdagította, az Olt-menti limes Alutanát, (*Annale Academię Romanae* XVIII. 1897. 97—113.), valamint a Vaskaputól ki a Pontus mellékéig a Duna határvár-sorozatának kiegészítését a romániai alföld útjaival mind neki köszönhetjük. Ásatásaival emelte a bukaresti egyetem régiségtárát Európa számottevő felirattárává. Az általa létesített *Revista pentru istoria archaeologie si filologia* évfolyamai, valamint *Fouilles et recherches archeologiques en Roumanie* kötete s a bécsi *Archaeologisch epigraphische Mittheilungen* hasábjain az 1879-iki III. évfolyamtól kezdve megjelent s a Corpus I—LIIII. pótköteteibe felvett felirati sorozatai és régészeti felfedezései már magukban illusztrálhatják lelkes, odaadó fáradozásainak kiterjedtségét. S ha akadtak is kicsinyes irigyei, a kik nemtelen vádaskodásokkal élete végső éveit nem átallották megkeseríteni, azért érdemei előtt tisztelettel hajol meg a történelem és régészet minden számottevő munkása.

Reánk magyarokra egy nagyjelentőségű munkaterve maradt befejezetlenül. Látva és tapasztalva ugyanis, hogy a Kárpátokon kívül végzett topographiai felvételei s főleg az általa térképileg is közzétett pitest—barczasági sánczvonala nem állnak összhangzásban a magyar tudósok búvárlataival, 1902-ben, mikor a román históriai társulattal gróf Kuun Géza meghívására Hunyadmegyét beutazta volt, megpendítette a román-magyar közös archaeologiai tanulmányok eszméjét, melyet gróf Kuun Géza azonnal magáévé is tett. A szép és fontos terv ily alakban nem valósulhatott meg. De azért ő ismételen megfordult hazánkban, búvárlatokat végezvén a brassói levéltáron kívül a gyulafehérvári, dévai múzeumban s nem egyszer okulván nemz. múzeumunkban. A Romániában megfordult szakemberek széles támogatót találtak benne s Téglás Gábor is az ő ajánlatával járta be a Dobruđa híres sánczait, melyeket Schuchhardt Károly mellett Tocilescu ismertetett legbehatóbban. A római archaeológián kívül az egyházi műemlékek foglalkoztatták utolsó időben s széleskörű tudásától még igen sokat várhatott úgy hazája, mint az őt nagyra-becsülő külföldi szakirodalom. Mi különösebben déli Dacia: Dacia Malvensis lelkes monographusát gyászoljuk benne, a kinek utóda egyhamar alig akad.

—s.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— DR. CSÁNKI DEZSŐ. Társulatunk, múlt évi deczember 3-ikán tartott rendkívüli közgyűlésén, a Thaly Kálmán halálával megüresedett első-alelnöki székbe úgyszólván egyhangúlag dr. Csánki Dezső tag-

társunkat ültette. Csánki Dezső irodalmi pályája egybe van forrva Társulatunk újabb korszakának történetével; immár egy negyed század óta választmányunknak legtevékenyebb tagjai közé tartozik, s azóta, hogy *I. Mátyás udvara* című nagy munkáját a Társulat megkoszorúzta és folyóiratunk közreadta, a *Századok* egyik legszívesebben olvasott munkatársa, ki a maga fejével gondolkodik. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából készülő főmunkája: *Magyarország tört. földrajza a Hunyadiak korában*, melyből eddig már három vaskos kötet jelent meg, nem egyszerűen folytatása gróf Teleki József *Hunyadiak Kora* című művének, mint a minnek eredetileg tervezve volt, hanem Magyarországnak a legszélesebb levéltári kutatások alapján megalkotott örökbecsű történet-földrajzi monographiája. Olyan lelkiismeretes történelmi mű, mely, megalapozását és kereteit nézve, az egész világirodalomban ritkítja párját. Benne a legaprólékosabb részleteken szeretettel dolgozgató munkás igénytelen ruhájában előttünk áll a magas színvonalú tudós, ki emberfölötti erővel, egymaga törekszik új életre kelteni egész nagy-szerűségében azt a Nagy-Magyarországot, mely, fájdalom, ma már csak a múlté. Legutóbb a szerkesztésében megjelent *Árpád és az Árpádok* című nagy emlékműben példát adott arra, mint kell eszmei magaslatról nézni az olyan korszakot és korszakokat, melyekre az adatok csak gyenge világosságot árasztanak; ő, a mindig biztos adatokra támaszkodó történetíró, megmutatta, miként kell szilárd alapra helyezkedni ott is, a hol adatok vagy éppen nem vagy csak gyéren állanak rendelkezésünkre. Társulatunk a valódi tudóst jutalmazta benne, meg lévén győződve, hogy ügyeit e téren is oly lelkesedéssel és szeretettel fogja vezetni, mint a milyennel minden dolgát végezi, a mihez hozzáfog. Egyike volt mindig Társulatunk leghívebb szolgálóinak; bizonyára az alelnöki székben is minden gondja, gondolata a Társulat felvirágoztatása lesz. Mint igazi szakember a szak-tudományáért lelkesedő tudós minden igyekeztével elő fogja moz-dítani azt a célt, melyet alapítónk tűztek elébünk: művelni és terjeszteni a hazai történettudományt. Ezt várja és reméli tőle Társu-latunk minden tagja.

— ZENETÖRTÉNETI ELŐADÁS. Társulatunk múlt évi december 18-ikán, szombaton délután 5 órakor rendkívül élvezetes zenetörténeti előadást rendezett a Lipótvárosi Kaszinó dísztermében. E zenetört. hangverseny célja volt bemutatni Magyarország reform-korszakának (1790—1840) eddig ismeretlen egyházi és világi zenetermékeit, melyeket a magyar dal fáradhatatlan bűvára, dr. *Fabó Bertalan* tag-társunk fedezett föl, s melyeknek legnagyobb részét azután *Demény Dezső* udvari káplán írta át ének- és zenekarra. A Kaszinó ez alkalomra a legszívesb előzékenységgel bocsátotta Társulatunk rendelkezésére

fényesen berendezett dísztermét, mely színültig megtelt előkelő közönséggel. Az előadást gróf *Teleki Géza* elnökiünk nyitotta meg, meleg szavakkal mondván köszönetet a Kaszinó igazgatóságának, hogy lehetővé tette az élvezetesnek ígérkező előadás megtartását. Az előadás műsora a következő volt :

Dr. *Fabó Bertalan* szabad előadása : »Erkel előzői« czímen.

I. Hazafias dalok a Napoleon elleni háborúból. (P. Horváth Ádám kéziratából. 1809.)

II. Strebinger M. : »Magyar balletzene« (1830.) Solo-hegedűre, kísérőzenekarral alla concertante feldolgozta : *Szegheő Sándor* karnagy. Előadta : *Rozgonyi Ágnes*, a m. kir. zeneakadémia növendéke.

III. Halm Antal : »Magyar koronázási zenéjéből« induló, bankettmuzsika és végző ; nagy zenekarra.

IV. Két régi Magyar egyházi ének (1790), Bozóky Énekeskönyvéből vegyes karra feldolgozta *Bogisich Mihály* püspök.

V. Rózsavölgyi Márk : »Üdvözlő Liszt Ferenczhez« (1840).

VI. Ruzsitska József : »Béla futása« cz. operájából (1821) négy énekvariatió »Hunnia nyög letiporva« dallama fölött (1827).

Előadta *B. Sándor Erzsi* asszony, a m. kir. Operaház tagja.

VII. Pásztor- és betyárnóták a múlt század első feléből. (Tóth István és Kálmán Farkas kéziratgyűjteményéből.)

Az összes karének- és zenekari számokat a Szt.-István bazilika ének- és zenekara adta elő *Sztojanovits Jenő* karnagy kitünő vezénylete alatt.

Az előadás a megállapított sorrendben páratlan sikerrel folyt le. S ebből a sikerből egyforma rész jutott mindegyik köreműködőnek. Társulatunk az egyes magánrészeket előadó hölgyeket, *B. Sándor Erzsi* úrasszonyt és *Rozgonyi Ágnes* kisasszonyt díszes virgácsokkal tüntette ki. Az előadás végeztével a Kaszinó igazgatósága, melynek élén dr. *Ballai Lajos* és *Rust József* urak buzgólkodtak a siker érdekében, Társulatunk tagjait és a jelenvolt hölgyeket theával vendégelte meg.

— ALAIN CHARTIER MAGYARORSZÁGON. A. Thomas, a híres nyelvész s a francia középkori irodalomtörténet tanára a Sorbonne-on, a *Romania* most megjelent füzetében (152. sz.) *Alain Chartier en Hongrie* cz. alatt egy érdekes jegyzetet közöl, melyet e nyáron az Académie des inscriptions et belles-lettres egyik ülésén is bemutatott. A középkor e nagy szónokának életrajzirói és VII. Károly francia király történészei — közöttük Beaucourt is, kit Áldásy Antal *Zsigmond király viszonya Milánóhoz és Velenczéhez* cz. nem rég megjelent székfoglalójában idéz — azon a véleményen voltak, hogy Alain Chartier a huszitákhoz intézett beszédét, melyet három kézirat őriz (egy florenzi és két párizsi) először Prágában mondotta el, azután »au fond de la Hongrie« Zsigmond király jelenlétében ismételte. Ezen

állítás alapjául szolgált az a cím, melyet az egyik párizsi kéziratban (lat. 5961) a másoló a beszéd élére írt s a mely Beaucourt szerint így hangzik: *Persuasio Alani Aurige ad Pragenses in fide deviantes unde rorata presente Cesare*. Az »unde rorata« kifejezést, melynek értelme nincs, Delaunay Chartier-ről írt tudori értekezésében (1876) »iterum orata«-ra javította. Thomas azt hiszi, hogy az »unde rorata« hibás szöveg alatt a helyes lappang, t. i. »Bude perorata«, s hogy Alain Chartier az említett beszédet csakis Budán, Zsigmond jelenlétében, a hol a király 1425-ben májustól novemberig tartózkodott, mondotta el, s hogy a francia szónok sohasem volt Prágában. K. I.

— PÓTLÁSKÉNT ismertetésemhez, melyet Biró Venczel: *Forgách Ferencz a történelíró cz. dolgozatáról* írtam (*Századok*, 1909. 785. l.), meg kell jegyezmem, hogy ugyanezen tárgyról szól Bártfai Szabó László egyik érdemes dolgozata is: *Ghimesi Forgách Ferencz váradi püspök évkönyvei, tekintettel művelődéstörténeti adataira*. Budapest, 1904. 8-r. 201. l. (Ism. *Srs. Századok*, 1905. 457.). Szabó nemcsak a Tinódival való egyezőséget mutatta ki, hanem a lehetőségig felkutatta a Forgáchtól felhasznált hazai és külföldi forrásokat is, sőt nem mellőzte az egykorúak levelezését sem, a mennyiben Forgáchnak forrásul szolgáltak. Szabónak nagy gonddal készült dolgozata — úgy látszik — kikerülte Biró figyelmét, pedig annak alapján könnyen elejét vehette volna azon hiányoknak, melyekre ismertetésemben rámutattam s így dolgozata értékben kétségkívül nyert volna. (L. I.)

KÖNYVÉSZET.

(Folytatás.)

— LENDVAI MIKLÓS. Nemzeti kulturmunka. A temesvári magyar nyelvet terjesztő egyesület negyedszázados működése. Előszóval ellátta: Stumpfoll I de. Temesvár, 1909. „Unió“ kny. 8-r. 95 l.

— LUKCSICS JÓZSEF. A veszprémi káptalan a XVI. században. Veszprém, 1908. Egyházmegyei kny. 8-r. 34 l.

— MARCZALI HENRIK. A társadalmi fejlődés történelmi alapjai. Pécs, 1908. Taizs József kny. 8-r. 8 l. (Különlenyomat u Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. évi 7. számából: 645—650 oldal.)

— MARKOVITS SÁNDOR. Hol van Árpád sírja? — Hol állt Fehéregyháza? Budapest, 1909. Székesfővárosi házi ny. 8-r. 9—15 l. (Megjelent a bpesti II. ker. áll. főreáliskola 1908/9-iki értesítőjében.)

— MATTYÁSÓVSZKY KASSZIÁN. Bresztyenszky Adalbert élete. Győr, 1909. Győregyházmegyei kny. 8-r. 58—86 l. (Értesítő a pannonhalmi Szent-Benedek-rend győri főgimnáziumáról az 1908/9-iki isk. év végén.)

— MÉHES (A) husz esztendeje. Veszprém, 1908. Egyházmegyei kny. 8-r. 39 l.

— MULTJA (A zalai ág. hitvall. evang. egyházmegye —) és az egyházmegyei gyülekezetek története. Közzéteszi az egyházmegyei lelkészi kar. 1908. Tapolca, 1909. Lówy B. kny. 8-r. 110 l.

— MÜLLER (GEORG.) Wann sind Mediasch, Furkeschdorf und Tobsdorf kolonisiert worden? Nagyszeben, 1909. Krafft V. kny. 8-r. 11 l. (Sonderabdruck aus: Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, Jahrg. XXXII. (1909) Nr. 4—5.)

— MÜNCH SZILÁRD. Szmrecsányi Pál városi püspök. Gyula, 1909. Dobay János kny. 8-r. IV l. (Megjelent a gyulai r. kath. főgimn. 1908/9. évi értesítőjében.)

— NAGY OLIVÉRNÉ. Németországi úti emlékek. Eperjes, 1909. Kósch Árpád kny. 8-r. 32 l. Ára 1 kor.

— NOVÁK RÓZA. A bányavárosok Magyarországon. Békéscsaba, 1909. Corvina kny. 8-r. 3—34 l. (Megjelent a békéscsabai m. kir. áll. felsőbb leányiskola 1908/9. értesítőjében.)

— PACÁLA VIKTOR. A Nagyszeben vidéki resinárok lakóhelye és életviszonyai. Budapest, 1909. Fritz Ármin kny. 8-r. 19 l. (Különlenyomat a Földrajzi Közlemények XXXIII. köt. VIII. füzetéből.)

— PAP JÓZSEF (Ifj.) Adalékok Máramaros történetéhez. Máramaros-sziget, 1909. Máramarosi Független Ujság ny. 8-r. 368 l. 3 képpel.

— PAPP JÓZSEF (Cs.) Garibaldi emlékezete születésének századik évfordulóján. Kossuth Lajosnak Kolozsvárt felállítandó szobra javára. Kolozsvár, 1907. Gombos Ferenc kny. 8-r. 21 l.

— PÁL GYULA. Jean Baptist Colbert (1625—1683.) Sátoralja-ujhely, 1909. »Zemplén» kny. 8-r. 3—11 l. (Megjelent a m. kir. áll. felső keresk. iskola 1908/9. évi értesítőjében.)

— PÁRS SÁNDOR. Gróf Bethlen Miklós élete. Kolozsvár, 1907. Gombos Ferenc kny. 8-r. 64, 2 l.

— PERÉNYI JÓZSEF. Kelemen Ferencz. 1829—1905. Veszprém, 1909. Egyházegyei kny. 8-r. 3—82 l. (A kegyes-tanítórendiek vezetése alatt álló veszprémi r. kath. főgimn. értesítője az 1908—1909. tanévről.)

— PÉTER MÓZES. A Rikánbelőli komunitás ismertetése és rövid története. A református székely Mikó-kollegium félszázados működésének emlékére. Sepsiszentgyörgy, 1909. Jókai-nyomda r.-t. 8-r. 14 l. (Különlenyomat a kollégium 1908/9. évi értesítőjéből.)

— PINTÉR JENŐ. Jegyzetek a régi magyar irodalom történetéhez. Jászberény, 1909. Pesti Péter kny. 8-r. 5—17 l. (Megjelent a jászberényi m. kir. áll. főgimn. 1908/9. évi értesítőjében.)

— PÓSTA BÉLA. Kolozsvári Márton és György Szent György-szobra. Kolozsvár, 1908. Stief Jenő és társa kny. 4-r. 15 l. (Az erdélyi múzeum-egyesület Brassóban tartott IV. vándorgyűlésének emlékkönyvéből. V.)

— PÓSTA BÉLA. Jelentés az erdélyi nemzeti múzeum érem- és régiségtárának 1907. évi állapotáról. Kolozsvár, 1908. Stief Jenő és társa kny. 8-r. 23 l. (Az erdélyi múzeum-egyesületnek 1907-ről szóló évkönyvéből.)

— PÖSSL (JULIUS.) Kurz gefasste Geschichte des k. u. k. Infanterieregiments Nr. 31. Nagyszeben, 1909. Krafft V. kny. 8-r. IV, 2, 89 l.

— PRÓNAY LAJOS. Gyöngyösi István Rózsakoszorúja. Selmeczbánya, 1909. Joerges Ágost özv. és fia kny. 8-r. 3—73 l. (A selmeczbányai kir. kath. főgimnázium Értesítője az 1908/9. tanévről.)

— QUELLEN zur Geschichte der Stadt Brassó. Herausgegeben auf Kosten der Stadt Brassó. Fünfter Band. Chroniken und Tagebücher. Zweiter Bd. (1392—1851). Brassó, 1909. Ciureu és társa kny. Nagy 8-r. 833 l.

— RÁDITS DUSÁN. Vitkovics Mihály életrajza. Ujvidék, 1909. Natosevics tanítói r.-t. kny. 8-r. 92, 2 l.

— RÉZBÁNYAI JÓZSEF. Az egyházi szónoklat egyetemes története. Az e. szón. első teljes irod. tört. a világirodalomban. III. (befejező) kötet. Pécs, 1908. Taizs József kny. 8-r. 8, 375 l. Ára 9 kor.

- ROMÁNECZ MIHÁLY. Emlékbeszéd Gyöngyösy István fölött. Emléktáblájának leleplezése ünnepélyén Radváczon 1908. évi szeptember hó 20-án. Ungvár, 1908. Székely és Illés kny. 8-r. 22 l.
- SCHINDLER GYULA. A selmeczbányai céhek élete. Selmeczbánya, 1909. Joerges Ágost özv. és fia kny. 8-r. VII, 222 l.
- SÓLYOM JÁNOS. Emlékezés Fazakas Józsefről. Arcképének — 1906. nov. 16 — a tanítók Hunyadi házában történt leleplezése alkalmából. Kolozsvár, 1907. Gombos Ferencz kny. 8-r. 10 l. (Különlenjomat a »Család és Iskola« 1907. évi 13. számából.)
- SRÓFF GÁBOR. Gaal József szépirodalmi munkásságának eszmei értékelése. Nagykároly, 1909. »Kölcsey-nyomda« r.-t. 8-r. 3—15 l. (Megjelent a kegyes-tanítórendiek nagykárolyi r. kath. főgimn. 1908/9. évi értesítőjében.)
- STAEDEL WILHELM. Griechenland. Nagyszeben, 1909. Krafft V. kny. 8-r. 39 l.
- SZABÓ ADORJÁN. Kulturtörténeti képek a 250 év előtti Kassáról. Egykorú idegen utazók megfigyelései alapján. Kassa, 1909. Szent Erzsébet-nyomda r.-t. 8-r. 42 l.
- SZABÓ JÓZSEF (S.) Kálvin János élete és reformációja. A nagy reformátor születésének 400 éves fordulója emlékére kiadta a magyarországi reform. egyház egyetemes konventje. Debreczen, 1909. Debreczen sz. kir. város kny. 8-r. 32 l. Ára 20 fill.
- SZALAY GYULA. IX—XVI. A Miletz-féle pénz- és éremgyűjtemény lengyel érmei. Kiskunfélegyháza, 1909. Vesszősi József kny. 8-r. 1—31 l. (Megjelent a kiskunfélegyházi városi kath. főgimn. 1908/9. értesítőjében.)
- SZÁNTÓ KÁLMÁN. Hanusz István emlékezete. Kecskemét, 1909. Első kecskeméti hírlapkiadó és nyomda r.-t. 8-r. 1—40 l. (Megjelent a m. kir. áll. főreáliskola 1908/9. évi értesítőjében.) Megjelent külön füzetben is.
- SZÉKELY FERENCZ. Kornfeld Zsigmond báró emlékezete. Sz. F. emlékbeszéde a budapesti árú- és értéktársaság 1909 május hó 27-én megtartott rendkívüli közgyűlése alkalmából. Budapest, 1909. Pesti Lloyd-társulat kny. 4-r. 14 l.
- SZENTIRMAI IMRE. Magyar csapatermek a tizenöt éves török háború idején 1593—1608. Esztergom, 1909. Buzárovits Gusztáv kny. 8-r. 42, 2 l.
- SZENTKIRÁLYI ISTVÁN. A pécsi notredame nőzárda és iskolái. Történeti és leíró ismeret. Pécs, 1908. Taizs József kny. 8-r. VIII, 245, 6 l.
- SZÓTS FARKAS. Farkas József emlékezete. Budapest, 1909. Károlyi György kny. 8-r. 3—10 l. (Megjelent a dunamelléki ref. egyházkerület budapesti theológiai akadémiájának 1908/9-iki értesítőjében.)
- TAKÁCS MENYHÉRT. Böcklin Arnold. Művészettörténeti tanulmány. Kassa, 1909. Szent Erzsébet-nyomda r.-t. 8-r. 39 l.
- TÄTIGKEIT (Die 50 jährige) des Kronstädter Männer-Gesangvereins 1859 bis 1909. Brassó, 1909. Gött János fia kny. 8-r. IX, 124 l.
- THALLÓCZY (LUDWIG.) Benjamin Kállay. Gedenkrede. Budapest, 1909. Pesti Lloyd-társ. kny. 8-r. 49 l.
- TOLNAI világtörténelme. Szerkesztik *Mangold Lajos* és dr. *Horváth Cyrill*. III. kötet. Az ujkor története. A felfedezések, a reformáció és az ellenreformáció kora. Budapest, (1909.) Pallas r.-t. kny. Nagy 8-r. 440 l. Több száz képpel és műmelléklettel.

HIVATALOS ÉRTEŚÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

*Horváth Mihály születése századik évfordulóján 1909 évi október hó 21-én
d. u. 5 órákor tartott emlékünnepeének*

JEGYZŐKÖNYVE.

59. Zsilinszky Mihály ügyv. alelnök a társulat tagjain s a Magyar Tud. Akadémia és Kisfaludy-Társaság küldöttein kívül hölgyekből és férfiakból álló rendkívül díszes ünneplő közönséget melegen üdvözölvén, jelenti, hogy halhatatlan történetírónk Horváth Mihály emlékünnepeén Csongrád vármegye és Szentos városa képviselőletében dr. Ulár István pápai praelatus apátplébános és Balázsovits Norbert gym. igazgató jelentek meg s felkéri dr. Békefi Remig ig. vál. tagot, hogy ünnepi beszédét megtartani szíveskedjék.

Békefi a magyar történetírás fejlődésének a regösöktől elkezdve Horváthig nagy vonásokban való ismertetése után Horváth Mihályra tér át s kegyeletes szavakkal ünnepli történetírói munkásságát.

A nagy tetszéssel és köszönettel fogadott ünnepi beszéd a *Századok* egyik legközelebbi füzetében fog napvilágot látni.

Elnök a megjelenteknek köszönetét nyilvánítván, az ünnepi ülést bezárja.

Kelt mint fent.

Zsilinszky Mihály s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük :

Dr. Békefi Remig s. k.
vál. tag.

Báró Nyáry Jenő s. k.
vál. tag.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1909 évi október hó 21-én d. u. 6 órakor tartott r. vál. ülésének

JEGYZŐKÖNYVE.

Jelen voltak : Zsilinszky Mihály ügyv. alelnök elnöklete alatt dr. Angyal Dávid, dr. Békefi Remig, dr. Csánki Dezső, dr. Hodinka Antal, Horváth Sándor, dr. Illés József, dr. Kammerer Ernő, Kollányi Ferencz, dr. Komáromy András, dr. Mangold Lajos, Nagy Gyula, báró Nyáry Jenő, dr. Ortvy Tivadar, dr. Tóth-Szabó Pál, dr. Váczy János vál. tagok, dr. Borovszky Samu titkár, Cserhalmi Samu pénztárnok, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitja s jegyzőkönyvwhitelesítőkül dr. Békefi Remig és báró Nyáry Jenő vál. tagokat kéri fel.

60. Titkár előterjeszti az új tagajánlásokat, mely szerint ajánlatnak *alapító tagúl 400 koronával* : a gróf Károlyi-nemzetség levéltára Budapesten (aj. Jambrikovics László) ; *évd. r. tagokúl 1909-től* : Arszénovits Gyula pénzügyi segédtitkár Liptószentmiklóson, Balló Rudolf megyei főjegyző Liptószentmiklóson, Balog Károly miniszteri segédfogalmazó Fiumében (mind a hármat aj. a titkár), Bátor Mihály magánzó Budapesten (aj. Borovszky Lajos), Borovszky Ferencz községi jegyző Cservenkán, Kossányi Géza tb. megyei főjegyző Liptószentmiklóson, Derecskey Győrössy Sándor Gábor magyar kir. pénzügyőri vigyázó Pakson, dr. Divéky Adorján kir. kath. főgymn. tanár Lőcsén, dr. Flórián Károly jogakad. nyilv. r. tanár Eperjesen (mind az ötöt aj. a titkár), dr. Gáll Arthur ügyvédjelölt Budapesten (aj. Borovszky Lajos), dr. Gragger Róbert főreálisk. tanár Budapesten, dr. Hamel Nándor községi és máv. pályaorvos Cservenkán, Holló Barnabás képfaragó művész Budapesten, Joób-Fancsaly Miklós megyei aljegyző Liptószentmiklóson, dr. Kozsár József plébános Liptószentmiklóson, Krehnyay Béla kir. tanfelügyelőségi tollnok Liptószentmiklóson, Mattyasovszky Lajos m. kir. pénzügyi számellenőr Liptószentmiklóson, dr. Nagy Béni cist. r. főgymn. tanár Egerben, dr. Palugyay Móricz főispán Kis-Palugyán, ifj. nagysomkuti Pap József segédlelkész Szíhalomban (mind a tizet aj. a titkár), dr. Pekár Gyula író Budapesten (aj. Kammerer Ernő), Péter Mihály ref. lelkész Gálszécson (aj. Zoványi Jenő), dr. Pruzsinszky Miklós földbirtokos Mitosin-pusztán, Ruttkay Béla földbirtokos Szentpálpusztán (mindkettőt aj. a titkár), Schleicher Ferencz máv. hivatalnok Budapesten, Simonyi Endre m. kir. postatakarékpénztári tisztviselő Budapesten (mindkettőt aj. Borovszky Lajos), Szent-Ivány Béla m. kir. pénzügyi számvizsgáló Liptószentmiklóson (aj. a titkár), dr. felvinczi Takács Zoltán szépművészeti muzeumi segédőr Buda-

pesten (aj. Kammerer Ernő), Tholt József László megyei főlevéltárnok Liptószentmiklóson (aj. a titkár), tiszaujhelyi Ujhelyi Imre áll. polgárisk. tanár Békéscsabán (aj. Bándy Boldizsár); 1910-től: Andreánszky Adám földbirtokos Liptószentandrásón, dr. Germanus Gyula keleti akadémiai tanár Budapesten, Grosz Artur tanár Budapesten, dr. Matuska Péter megyei aljegyző Liptószentmiklóson (mind a négyet aj. a titkár), dr. Pintér Jenő áll. főgymn. tanár Jászberényben (aj. Békefi Remig), Simkó Károly körjegyző Liptó-Hibbén, dr. Székely Miklós polgármester Rózsashegyen, Rózsashegy rt. város közönsége (mind a hármát aj. a titkár).

Megválasztatnak.

61. Előterjeszti a pénztárnok 1909 évi május—szeptember havi kimutatását, mely szerint összes bevétel volt.. 9,247 kor. 38 fill.
 » kiadás 8,355 kor. 19 fill.
 maradvány.... 892 kor. 19 fill.

Ehhez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyószámlán levő 12,853 kor. 50 fill.
 követelést, 1909. szept. 30-án összesen 13,745 kor. 69 fill.
 készpénz állott a társulat rendelkezésére. Ebből azonban 267 kor. 59 fill. alapítványi összeg¹ s a kisorsolt kötvényekért befolyt 1000 kor., összesen 1267 kor. 59 fill. újból tőkésítendő, a Thaly-plaquetteért befolyt 120 kor. 90 fill. a *Thaly-alaphoz* csatolandó, a várnai emlékoszlopra begyűlt 198 kor. 70 fill. rendeltetési helyére volna küldendő.

A kimutatás tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatolattik.

Az elnökség utasíttatik, hogy a Thaly-plaquetteért befolyt 120 kor. 90 fillér a *Thaly-alaphoz* csatolttván, a tőkésítendő 1267 kor. 59 fill. összegben vásárolttasson 4%-os magyar korona-járadék kötvényt a társulat alaptőkéjének gyarapítására.

Az I. Ulászló várnai emlékoszlopára begyűlt 198 kor. 70 fill. elküldése, a várnai régészeti társulat elnöksége megkeresésének beérkezttéig, a f. évi 54 jk. p. a. kelt vál. határozat értelmében függőben tartatik.

62. Titkár a megboldogult Thaly Kálmán óhajtásának eleget teendő, felolvassa azon táviratát, melyben a Liptó vármegyei vándorgyűlés üdvözetére sajnálatát fejezte ki a felett, hogy a díszgyűlésen betegsége miatt nem lehetett jelen.

Tudomásul vétetik.

63. Bemutatja Thaly László orsz. képviselő levelét, melyben a megboldogult testvérbátyja halála alkalmából kifejezett részvétért a társulatnak köszönetét nyilváníttja s egyúttal jelenti, hogy a F. M.

¹ A pénztárnok értesítése szerint ebben az összegben az Első M. Ált. Biztosító-társaság f. évi 200 kor. adománya is bennefoglaltatik.

K. E. elnöksége Thaly Kálmán halála alkalmából részvétiratot intézett a társulathoz.

Tudomásul szolgál s a F. M. K. E. elnökségének részvéte köszönettel fogadtatik.

64. Javasolja, hogy a vál. a társulat néhai nagynevű első alelnöke Thaly Kálmán emlékezetére tartson díszülést.

A vál. a javaslatot általános helyesléssel elfogadván, Márki Sándor vál. tagtársunkat felkéri, hogy a vele egyetértőleg megállapítandó napon tartandó díszülésen a megboldogult felett emlékbeszédet mondani szíveskedjék.

65. Jelenti, hogy Thaly Kálmán hír szerint 50,000 koronát hagyományozott a társulatnak.

Tudomásul vétetik, azonban a vál. a hagyatéki tárgyalás befejezését bevérandónak tartja.

66. Thaly Kálmán elhunytával a társulat első alelnöki széke megürülvén, —

a vál. alapszabályaink 12. szakasza értelmében elhatározza, hogy az alelnökválasztó rk. közgyűlés a f. évi decz. hó 2-án leendő ig. vál. üléssel kapcsolatosan fog megtartatni.

67. Olvassatik ludányi Bay Ilona úrnő levele, melyben javasolja, hogy *Márki* II. Rákócziának II. kötete is a megboldogult Thaly Kálmán emlékének legyen szentelve s egyben tudatja, hogy a szerző hozzá intézett levele szerint 10—15 ívvel terjedelmesebb III. kötet költségei fedezésére posta útján újabb ezer koronát fizetett be a társulat pénztárába.

A vál. a nemeslelkű s áldozataiban kifogyhatatlan Bay Ilona úrnő javaslatát általános helyesléssel elfogadván, a beérkezett egyezer korona kegyes adományért hálás köszönetét nyilvánítja.

68. Titkár előadja, hogy a Liptó vármegyei vándorgyűlés tudományos eredményeiről beszámoló jelentések nagy terjedelme azoknak külön füzetben való kiadását teszi szükségessé.

Tudomásul vétetvén, a jelentések, minden egyéb közlemény kizárásával, az eddigi gyakorlatnak megfelelőleg a *Századok* f. évi deczemberi füzetében ki fognak adatni.

Az idei költségvetés szempontjából esetleg fedezetlenül maradó nyomtatási költségtöbblet fedezetéről a jövő 1910 évi költségvetésben fog gondoskodni a választmány.

69. Jelenti, hogy az abaújszántói tanuló ifjúság Jászay Pál születése századik évfordulója alkalmából abaújszántói szülőházát f. évi augusztus hó 15-én emléktáblával díszítvén fel, ez alkalommal

az emléktáblát társulatunk képében dr. Finkey Ferencz sárospataki jogakad. tanár megkoszoruzta.

Helyeslőleg tudomásul vétetik.

70. Sorban a Ferenczy István rimaszombati siremléke felavató ünnepélyének a bejelentése következtet, mely szerint a szept. hó 26-án rendezett ünnepség alkalmával a társulat koszoruját a siremléken Beöthy Zsolt tagtársunk helyezte el.

Tudomásul vétetik.

71. Titkár bemutatja Szádeczky Béla r. tag levelét, a Muzeumok és Könyvtárak orsz. szövetségének Nagyenyeden f. évi szept. hó 26—27. napjain tartott közgyűlésén a társulat képében való részvételéről.

Szolgál tudomásul.

72. Felolvassa Lehoczky Tivadar tagtársunk f. hó 4-én kelt s az ungvári Dayka-szobor felavatásáról szóló levelét, mely szerint az okt. 3-án rendezett ünnepélyen megjelenvén, a társulat nevében *A Magyar Történelmi Társulat — Dayka Gábor emlékének* felirattal díszes koszorut helyezett a szobor talapzatára.

Köszönettel tudomásul vétetik.

73. Jelenti, hogy a »Besztercebányai Történelmi és Régészeti Társulat«-nak f. hó 17-én, a besztercebányai muzeum megnyitása alkalmából tartott díszközgyűlésén dr. Fraknoi Vilmos tagtársunk volt szíves képviselni társulatunkat.

Tudomásul szolgál.

74. Közli, hogy a kassai Kazinczy-körnek a magyar nyelv nagy reformátora, Kazinczy Ferencz születése százötvenedik évfordulója alkalmából okt. hó 24-én tartandó irodalmi emlékünnepen Révész Kálmán tagtársunk fog a társulat képviselőjében résztvenni.

Tudomásul vétetik.

75. Sorra bemutatja :

a) a Mikszáth-jubileum végrehajtó bizottságának aláírási felhívását, világhírű írónk húsz kötetben megjelenő műveinek megrendelése tárgyában ;

b) a »Vasvári Pál szoborbizottság«-nak, a halhatatlan ifjú szabadsághősnek Nyirvasváriban emelendő szoborra adományt kérő körlevelét ;

c) az »Orsovai Széchenyi-Közművelődési Egyesület« segélykérését, és

d) a »Zágrábi Magyar Társaskör« felhívását, melyben a Zágrábban építendő magyar házra kegyes adományt kér a magyar társadalomtól.

A beadott szavazatok a mellékteremben összeszámláltatván, elnök a közgyűlést újból megnyitja, mire Horváth Sándor bizottsági elnök a bemutatott szavazó lista alapján jelenti, hogy a beadott hatvanöt érvényes szavazatból hatvannégy dr. Csánki Dezsőre, egy szavazat pedig dr. Berzeviczy Albertre esett.

A bizottság jelentése alapján elnök dr. Csánki Dezsőt az alapszabályok 12. szakasza értelmében a most folyó 1907—1909 évi cyclus hátralevő részére megválasztott első alelnöknek jelenti ki. A szavazó lajstrom a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

Dr. Csánki Dezső az elnök üdvözlő szavaira megválasztatásáért hálás köszönetét nyilvánítja.

Több tárgy nem lévén, elnök a rk. közgyűlést bezárja.

Kelt mint fent.

Gróf Teleki Géza s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük :

Daniel Gábor s. k.
vál. tag.

Dr. Gombos F. Albin s. k.
r. tag.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1909 évi december hó 2-án d. u. 5 $\frac{1}{2}$ órakor tartott r. vál. ülésének

JEGYZŐKÖNYVE.

Jelen voltak : Dr. Csánki Dezső első alelnök elnöklete alatt dr. Angyal Dávid, dr. Békefi Remig, dr. Császár Elemér, Daniel Gábor, dr. Domanovszky Sándor, dr. Fejérpataky László, Horváth Sándor, dr. Illés József, Kollányi Ferencz, dr. Komáromy András, dr. Lánczy Gyula, dr. Mangold Lajos, dr. Mika Sándor, dr. Ortway Tivadar, dr. Reiszig Ede, Révész Kálmán, dr. Sebestyén Gyula, Tagányi Károly, dr. Tóth-Szabó Pál vál. tagok, dr. Borovszky Samu titkár, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitja s jegyzőkönyvhitelesítőkül dr. Fejérpataky László és Horváth Sándor vál. tagokat kéri fel.

79. Titkár bejelenti az új tagajánlásokat, mely szerint ajánlatnak *évd. r. tagokúl 1909-től :* Borovszky Károly orsz. mezőgazdasági statisztikai felügyelő Budapesten (aj. a titkár), Csánki Benjámin ref. lelkipásztor Szeghalmon (aj. Csánki Dezső), Steier Lajos hirlapíró Budapesten (aj. a titkár), Szirmai Erika bölcsészettanhallgató Budapesten (aj. Szabó Dezső) ; *1910-től :* dr. Berecz Sándor Erzsébet-

nőiskolai tanár Budapesten (aj. Tocsek Ilona), dr. Fabó Bertalan ügyvéd és író Budapesten (aj. a titkár), Fránek Dömötör ciszt. r. főgymn. tanár Egerben (aj. Békefi Remig), Juga Elemér bölcsészethallgató Budapesten (aj. Szabó Dezső), Sebestyén János h. tanár Budapesten (aj. Madzsar Imre), a nagyváradi m. kir. honvéd hadapród iskola, a tordai m. kir. áll. főgymnasium (mindkettőt aj. a titkár).

Végül elnök jelenti, hogy dr. Hegedüs János évd. r. tag Budapesten 200 koronával az alapító tagok sorába lép.

Megválasztatnak.

80. A felolvasások során dr. Gombos F. Albin r. tag felolvassa dr. Karácsonyi János vál. tagtól: *A mérges vipera és az antimonialis* cz. kórképet Kun László király idejéből, Horváth Sándor vál. tag pedig dr. Karácson Imre r. tagnak: *A porta terve a magyarokkal 1788-ban* cz. értekezését.

Az érdeklődéssel hallgatott s köszönettel fogadott felolvasások a *Századokban* fognak megjelenni.

81. Titkár előterjeszti a pénztárnok 1909 évi október—november havi kimutatását, mely szerint összes bevétel volt 3,799 kor. 98 fill
 » kiadás 1,747 » 10 »
 maradvány 2,052 kor. 88 fill.

Ehhez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyószámlán levő 12,563 kor. 39 fill.
 követelést, 1909. nov. 30-án összesen 14,616 kor. 27 fill.
 állott a társulat rendelkezésére. Ebből azonban a gróf Károlyi-nemzetség levéltára 400 kor. s a Balás Iván részben befizetett alapítványát is magában foglaló 599 kor. 47 fill. alapítványi összeg tőkésítendő, a Bay Ilona úrnő 1000 kor. adománya a »Rodostói alap«-hoz, az egy darab Thaly-plaquetteért befolyt 10 kor. pedig a »Thaly-alap«-hoz volna csatolandó.

A kimutatás tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik s az elnökség utasíttatik, hogy 1000 koronának a »Rodostói alap«-hoz, 10 koronának a »Thaly-alap«-hoz való csatoltatása mellett 599 kor. 47 fill. összegben vásároltasson 4%-os magyar koronajáradék-kötvényt a társulat alaptőkéjének gyarapítására.

82. A pénztárnok értesítése alapján jelenti, hogy 1267 kor. 59 fill. a f. évi 61 jk. p. alatt kelt vál. határozat értelmében tőkésített, 120 kor. 90 fill. pedig a »Thaly-alap«-hoz csatoltatott.

Tudomásul vétetik s a pénztárnok értesítése a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

83. Napirenden van a számvizsgálók megválasztása.

Elnök javaslatára a jövő 1910 évre számvizsgálókul egyhan-

gulag újból dr. Illés József és dr. Reiszig Ede vál. tagok kéretnek fel azzal: szíveskedjenek a f. évi számadásokra vonatkozó jelentésüket az 1896 évi 15 jk. p. a. kelt vál. határozat értelmében a titkárnál olyan időben benyújtani, hogy az a jövő évi költségvetés tárgyalása előtt a gazdasági bizottság rendelkezésére bocsátható legyen.

84. A Zsilinszky Mihály lemondásával megürült másod-alelnökség betöltését a vál. —

tekintettel arra, hogy alapszabályaink 12. szakasza értelmében az elnökség mandatuma a most folyó 1907—1909 évi cyclussal különben is lejár, a jövő 1910 évi márcz. hóban tartandó tisztújító évi r. közgyűlésre halasztja.

85. Titkár jelenti, hogy Márki Sándor vál. tag az elnökséghez intézett levelében a megboldogult Thaly Kálmán felett való emlékbeszéd tartását készséggel magára vállalja, azon reményben, hogy a vál. az emlékűnnepélyt a jövő évi május hó előtt megtartani nem kívánja.

A jelentés örvendetes tudomásul vétetik s az emlékűnnepély egyik, 1910 után tartandó évi r. közgyűléssel kapcsolatban fog megtartatni.

86. Felolvassa ugyancsak a Márki Sándor beadványát, a Rákóczi-életrajz ügyében kiküldött bíráló bizottságnak, a Thaly Kálmán halálával esetleg szükségesnek mutatkozó sürgős kiegészítése tárgyában.

Békefi Remig vál. tagtársunk felkéretik, hogy a bírálói tisztet elvállalni szíveskedjék.

87. Bemutatja a Magyar Földrajzi Társaság elnöksége átiratát, melyben tudatja, hogy a rokon tudományos társulat ig. választmánya a néhai Thaly Kálmán elhunytá alkalmából jegyzőkönyvileg részvétét nyilvánította.

Köszönettel fogadtatik.

88. Jelenti, hogy a Thököly Imre kurucz király hamvainak f. évi okt. hó 30-án a késmárki mauzoleumban való végleges elhelyezése alkalmából tartott emlékűnnepélyen Scholcz Frigyes r. tagtársunk képviselte a társulatot, melynek nevében *A vallás, szabadság és az ősi jogok lelkes bajnokának — kegyelettel a Magyar Történelmi Társulat* feliratos díszes koszorút helyezett a sarkofagra.

Tudomásul vétetik.

89. Előadja, hogy az »Erdélyi Múzeum-Egyesület« f. évi nov. 23. és 24. napján ötven éves fennállása örömeire tartott ünnepen dr. Szádeczky Lajos vál. tag képviselte a társulatot.

Tudomásul szolgál.

90. Jelenti, hogy az elnökség a »Magyar Társadalomtudományi Egyesület«-et szabad iskolájának ez évi megnyitása alkalmából átiratilag üdvözölte.

Tudomásúl vétetik.

91. Olvassatik Csongrád vármegye közönségének 274/909. kgy. sz. átirata, melyben a Horváth Mihály emlékezetének ércszoborban és életrajzban való megörökítése céljából indított mozgalom erkölcsi és anyagi támogatására hívja fel a társulatot.

A társulat néhai nagynevű elnöke emlékezete iránt érzett hálás kegyeleténél fogva a Szentés városa és Csongrád vármegye közönsége által indított mozgalmat örömmel üdvözli s a »Horváth Mihály emlékbizottság« concret alakban hozzá intézendő megkeresésére a nemes cél megvalósítása érdekében a maga erkölcsi támogatását szíves készséggel felajánlja.

92. Az ügyrend 6. szakasza e) pontja értelmében a jövő 1910 évi hat r. vál. ülés napja kitüzendő lévén, titkár javasolja, hogy a vál. ülések jan. 13-án, febr. 17-én, ápr. 14-én, máj. 19-én, okt. 20-án és decz. 1-én tartassanak meg.

A javaslat elfogadtatik.

93. Olvassatik Sztudinka Ferencz r. tag beadványa, melyben az ipartörténeti irodalom fejlesztése céljából javasolja, hogy a társulat vegye kezébe a »Magyar ipartörténet« cz. folyóirat kiadását, és a beadványhoz csatolt névjegyzék figyelembevételével alakítandó ipartörténeti bizottsággal karöltve rendezzen ipartörténeti felolvasásokat s ipartörténeti okiratok, könyvek és ipari tárgyak gyűjtésével egybekötött kirándulásokat.

A javaslat a »Magyar ipartörténet« cz. folyóirat mutatványul beküldött füzetével együtt kiadatik Tagányi Károly vál. tagtársunknak, hogy arról a jövő vál. ülésen véleményes javaslatot tenni szíveskedjék.

94. Következik dr. Fabó Bertalan beadványa, a társulat által e hó 18-án a lipótvárosi kaszinó dísztermében tartandó zenetörténeti rendkívüli felolvasás tárgyában.

A rk. felolvasásokat rendező bizottság felkértek, hogy ez ügyben a legközelebb tartandó rk. vál. ülés elébe véleményes javaslatot terjeszteni szíveskedjék.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést eloszlatja.

Kelt mint fent.

Dr. Csánki Dezső s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük :

Dr. Fejérpataky László s. k.
vál. tag.

Horváth Sándor s. k.
vál. tag.

1909 december hónapban tagdíjat fizettek:

1905-re: Dr. Gyulai Ágost 5 kor.

1908-ra: Dr. Décsy Aladár, Haury István, Mihályfi Károly, Schaurek Bódog, Topálovics János, Veith József. Összesen 30 kor.

1909-re: Balló Rudolf, Balogh Károly, Borovszky Ferencz, Borovszky Károly, Csánki Benjámin, Flórián Károly, Földes Géza, Gragger Róbert, Grünwald Fülöp (5 kor.), Herezeg Albert, Hódmezővásárhelyi kaszinó, Körömy Árpád, (5 kor.), dr. Lóránd Lajos, Masznyik Zoltán (5 kor.), Mayer István, Palugyay Móricz, Nagysomkuti Pap József, Pekár Gyula, dr. Pruzsinszky Miklós, Smoquina Máriusz (5 kor.), Truskovszky Jenő, Újhelyi Imre, dr. Valentényi Gáspár (5 kor.). Összesen 205 kor.

1910-re: Budapesti izr. elemi és polgári fiúiskola könyvtára (10 kor. 80 fill.), Budapest: Norbertium, Budapesti ciszterczita rendi Bernardinum, gróf Chotek Rudolf, Csoma József, Eckhart Ferencz, dr. Fésüs György, Francies Norbert, Gerold et Comp., Kassai prem. főgimnázium, dr. Kohl-Medárd, Kovács János Hódmezővásárhely, Lakatos Dénes, Leleszi premontrei kanonokrendház, Márosvásárhelyei kaszinó (10 kor. 80 fill.), Nagybeeskereki kaszinó-társulat (10 kor. 80 fill.), Nagyenyei Bethlen-kollégium Kemény Zsigmond önképzőköre (10 kor. 80 fill.), Nagyvárad honvéd hadapródskola (20 kor.), Nyáry Béla, Pancsovai főgimnázium igazgatósága (12 kor.), dr. Párvy Sándor, báró Podmaniczky Gézáné, Podolini kath. gimnázium, Pozsonyi kir. jogakadémia igazgatósága, ffr. Pruzsinszky Miklós, Ranschburg Gusztáv, Simonffy Imre, Spitzer Sándor (9 kor. 90 fill.), dr. Tóth Szabó Pál, Vály Béla, Városv Gyula, Wertheimer Ede, dr. Wertner Mór, id. Wolf Lipót, Összesen 355 kor. 10 fill.

1911-re: Dr. Pruzsinszky Miklós 10 kor. Mindösszesen 605 kor. 10 fill.

Cserhalmi Sámuel

pénztárnok.

I. Vár: Országház-u. 27.

KÉRELEM.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy a folyóiratunk és kiadványaink szétküldésére vonatkozó mindennemű ügyekben közvetlenül Társulatunk jegyzőjéhez **Barabás Samu** úrhoz (I. ker. Vár. Országos Levéltár) szíveskedjenek fordulni. Nála jelentendők be a *lakásváltoztatások*, s hozzá intézendők a *rek'amációk*, melyek azonban csak *három hónap*on belül vétetnek figyelembe.

A SZÁZADOK NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓJA.

Társulatunk e nagyfontosságú, régen érzett hiányt pótló kiadványának első kötete dr. *Bányai Elemér* tagtársunk szerkesztésében megjelent. Ezen 46 nyolczadrét ivre terjedő vaskos kötet közlönyünk első tíz évfolyamának (1867—1876) anyagát foglalja magában. A következő tíz évfolyam feldolgozása munkában van s reméljük, nemsokára az *index* második kötetét is közre fogjuk bocsáthatni. Szükségtelen a munka hasznát itt bővebben fejtegetnünk. A ki történelmi tanulmányokkal foglalkozik, történelmi kutatásaink iránt érdeklődik, sietni fog azt kézi könyvtára számára megszerezni. Megrendelhető a M. Történelmi Társulat jegyzőjénél. Az első kötet ára tagok részére 8 korona.

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

DR BOROVSZKY SAMU

TITKÁR.

1910 ÉVI FOLYAM

II. FÜZET.

BUDAPEST.

NYOMATOTT AZ ATHENAEUM R.-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

1910.

TARTALOM.

	Lap
A Porta terve a magyarokkal 1788-ban. Irta dr. Karácson Imre	89
Bethlen István támadása 1636-ban. (Második közlemény.) Irta dr. Lukinich Imre	98
Embervásár a török időkben. Irta Relković Neda	113

Kisebb közlemények.

Küküllei János történetíró lakása Esztergamban. Irta Pór Antal	122
Az Eszterházi Vigasságok egy francia tanúja. Irta Kont Ignác	124

Történeti irodalom.

<i>Lindner</i> : Világtörténelme. Ism. Obál Béla	126
<i>Rác Miklós</i> : A három Villani (Giovanni, Matteo és Filippo) krónikája. Ism. Pethő Sándor	131
<i>Nyári Sándor</i> : Brocky Károly festőművész élete és művei 1807—1855. Ism. Ortvay Tivadar	135
<i>Varju Elemér</i> : Oklevéltár a Tomaj-nemzetségbeli Losonczy Bánffy-család történetéhez. Ism. dr. Wertner Mór	137
Urkundenlehre von <i>Wilhelm Erben</i> , <i>Ludwig Schmitz-Kallenberg</i> und <i>Oswald Redlich</i> . I. Theil Ism. Eckhardt Ferenc	150

Tárca.

A belgrádi tudományos akadémia magyar oklevelei	153
Történetíróink munkássága	154
Vegyes közlések	154
Új könyvek	155
Könyvészet. (Folytatás.)	159
Hazai hírlapok repertórium. Összeállította <i>Mangold Lajos</i>	164
<i>Hivatalos Értesítő</i>	172

TABLE DES MATIÈRES.

Le projet de la Sublime Porte avec les hongrois en 1788, par I. Karácson	89
L'attaque de I. Bethlen en 1636, (II.), par I. Lukinich	98
Marché d'hommes aux temps des tures, par Neda Relković	113
Mélanges : Le legis de l'historien Jean Küküllei à Esztergom, par A. Pór 122. — Un témoin français des »Fêtes à Eszterháza«, par I. Kont 124.	
Comptes-rendus : <i>Lindner</i> : Histoire universelle (B. Obál) 126. — <i>M. Rác</i> : La chronique des trois Villanis (Giovanni, Matteo et Filippo) (S. Pethő) 131. — <i>S. Nyári</i> : La vie et les œuvres de Ch. Brocky, 1807—1855. (T. Ortvay) 135. — <i>E. Varjú</i> : Le cartulaire de la famille Bánffy (M. Wertner) 137. — <i>W. Erben</i> , <i>L. Schmitz-Kallenberg</i> et <i>O. Redlich</i> : Urkundenlehre I. (F. Eckhardt) 150.	
Chronique : Les documents hongrois de l'Académie de Belgrade 153. — Mélanges 154. — Bibliographie 155. — Répertoire des journaux hongrois, par L. Mangold 164.	

1910 január havában fizettek:

a) alapítványt:

Dr. Hegedüs János 200 koronát, Győr sz. kir. város 200 koronát.

b) tagdíjat:

1905-re: Gyulai Ágost. Összesen 5 kor.

1906-ra: Dudás Gyula. Összesen 5 kor.

1907-re: Czobor Alfréd (5 kor.), Darvay Móricz (5 kor.), Écsy Ferencz (5 kor.), Papp Imre (5 kor.). Összesen 20 kor.

1908-ra: Dr. Déchy Aladár (5 kor.), Philipp Ferencz (5 kor.), dr. Steiner Zoltán (5 kor.), Szendrői Gyula (5 kor.), Veith József (5 kor.). Összesen 25 kor.

1909-re: Arsenovits Gyula, Bartos Judás (5 kor.), Bánóczy Endre, Beck István (5 kor.), Budapesti VII. ker. áll. főgymm. ifj. könyvtár, Demkó Kálmán, dr. Déchy Aladár, Joób-Fancsaly Miklós, Kalos Pál (5 kor.), dr. Makoldy Sándor (5 kor.), Nagyvárad községi iskolai könyvtár, Óbecsei községi polgári fiúiskola,

A PORTA TERVE A MAGYAROKKAL 1788-BAN.

A Rákóczi-mozgalmak lezajlása után hosszú idő mult el az 1788. évi török háborúig, melyben József császár mint az oroszok szövetségese támadott a törökök ellen.

Magyarország népe ezt a háborút közömbösen, sőt részben kedvetlenül fogadta. Legcsekélyebb nyoma sem volt a törökök ellen annak a bosszúvágynak vagy akár ellenérzésnek, mely egykor a Hunyadyak korában s még századokkal utóbb is egész a Zrinyiekig, elkeseredett küzdelemre, élethalálharczra tudta ragadni a nemzetet és népszerűvé tudta tenni a törökök ellen a háborút. De másrészt nagyon hiányzott már, vagy legalább komolyan nem jöhetett számításba az a törökbarát érzelem és irányzat sem, mely János király idejében kezdődött el és folyton növekedve, Rákóczinak Törökországba jövetelével emelkedett legnagyobb fokra, mikor a nemzet legjobbjai a török fegyverek szerencsésjétől várták Magyarország sorsának jobbrafordulását és a törökök pártfogásával reménylették a különálló, szabad és független Magyarországnak újból felállítását.

Mária Terézia hosszú uralkodása alatt új nemzedék serdült fel s egészen más eszmék és törekvések világában nevelkedtek azok, kik a nemzet sorsának intézésébe befolyást gyakoroltak s a kik után a nemzet nagyobb része indult.

A már akkor régen porladó Rákóczi nevét s Thökölyt és vele együtt a kurucz mozgalom többi hősét a magyarság vezető körei kezdték feledni s velük együtt lassanként feledésbe kezdett menni az a politikai irány is, melyet ők képviseltek.

A pozsareváci békekötés véglegesen kizárta a Porta mindenmű beavatkozását Erdély és Magyarország ügyeibe, a mikor teljesen kiszorította a törököket Magyarország területéről. A különálló erdélyi fejedelemség megszűnt, a Rákóczi-korabeli bujdosók is mind elhaltak s így lassanként el is szakadozott az összeköttetés minden szála a Porta és a magyar nemzet között.

Ilyen állapotban volt a magyar nemzet, a mikor hosszú ideig tartó békekesség után az ellenségeskedés újra kitört a bécsi udvar és a Porta között.

A számbuli Szerájnak teljesen rendezetlen levéltárában az 1788. és 1789. évekből közvetlenül nemzetünkre vonatkozó néhány török okmányt találtam, melyek eddigelé egészen ismeretlen eseményt tárnak fel előttünk, midőn világot vetnek a Portának a magyarokkal való tervére abban az időben, mikor a török kormány és a magyarság vezető elemei között a közvetlen összeköttetés már régen megszűnt.

Mária Terézia hosszú uralkodása alatt a Porta és a bécsi udvar között állandóan barátságos viszony állott fenn. József császár trónralépésével azonban ez megváltozott. A törökök gyanakodó figyelemmel kísérték a császár külpolitikáját, különösen pedig az oroszokkal való barátkozását. Már 1781-ben, mikor II. Katalin cárnő fia a császár látogatására készült, a Porta meghagyásából Áhmed tuzlai bég ügyes kémet küldött Boszniából Magyarországra, a ki bejárta Magyarország alsó részét s tapasztalatairól Áhmed tuzlai bég tette meg a jelentést a Portára.¹

A német-orosz barátság még erősebb s a törökökre nézve még fenyegetőbb lett a káinárdsii békekötés után. Az oroszok mindig több követeléssel zaklatták a Portát s a követelésekben nem maradt hátra József császár sem, a ki Boszniát követelte a Portától. A Porta tagadó választ adott, a mi csak megerősítette József császár szövetségét az oroszokkal.

József császárnak az volt a terve, hogy azokat a balkáni tartományokat, melyek egykoron a magyar királysághoz tartoztak, mind elszedi a törököktől. Célja ugyan nem az volt, hogy e tartományokat Magyarországhoz csatolva, a magyar királyság régi fényét, hatalmát visszaállítsa, hanem hogy azokat is az általa tervezett egységes Habsburg-birodalomba beolvaszssa. A balkáni tartományokhoz való jogának bizonyítására már az 1787. év elején megbizta Pray Györgyöt,² hogy dolgozza ki történelmi alapon a magyar korona igényeit Boszniára, Szerbiára, Havasalföldre, Beszarabiára. Ugyanazon évben meglátogatta Katalin cárnőt is Oroszországban, mikor a törökök és az oroszok között a feszültség már oly nagy volt, hogy mind a két fél erősen foglalkozott a hadi készülődésekkel és a háború már elkerülhetetlen volt.

¹ A kémjelentés eredetije a Szeráj levéltárában. A jelentés az 1195. évi Dsemázi-ül-evvel hó 23-án kelt, vagyis időszámításunk szerint 1781. május 16. A Szeráj nagy levéltára, melyben a tárgyamra vonatkozó okmányokat találtam, a Szeraj második udvarán, az *Üdv kapuján* belül van a régi *Kubbe-álti* mellett. Mikor e sorokat írom, megkezdték az iratok egy részének átszállítását a Magas Portára.

² Szilágyi: *A magyar nemzet története* VIII. kötet 446. l. Budapest, 1898.

Az orosz-török háború, mint ismeretes, ugyanazon évi augusztus hónapban már ki is tört.

Az orosz háború kitörésekor József császár is minden irányban mozgósította ugyan hadait, de Konstantinápolyban azért még mindig nem voltak benne biztosak, hogy a császár megkezd-e a háborút? Iszmáil pasa khotini parancsnok utasítást kapott, hogy kémleltesse ki a németek mozgósításának célját. Iszmáil pasa Ibráhim tolmácsot és Oláhországból a fetiszlámi Musztafát küldte ki kémkedésre. Ezeknek a jelentéseik azonban még mindig határozatlanok voltak arra nézve, hogy a németek megindítják-e a háborút. Az eredeti jelentéseket nem találtam, de megvar a jelentések nyomán készült nagyveziri felterjesztés,¹ melyre a szultán sajátkezűleg jegyezte rá a következő szavakat : »A khotini parancsnok iratait tudomásul vettem. Különösen azt kívánom tudni, hogy a német..... békére vagy háborúra fordul-e ?«

A mit a szultán oly nagyon kívánt tudni, azt nemsokára hivatalosan értésére adta a császár hadizenete az 1788. évi február hóban, a mikor az ellenségeskedéseket is azonnal megkezdették.

A magyar nemzet, a mely Mária Terézia alatt oly készségesen sietett még a távoli országokba is hadakozni az uralkodóház érdekeiért, most, mikor Magyarország határán tört ki a háború, sőt átcsapott magyar területre is, csak kényszerűségből tette meg azt, a mit okvetetlenül tennie kellett és majdnem aggódva gondolt arra az eshetőségre, hogy a császári sereg győzni talál. Az oka eléggé ismeretes és érthető is. József császár kormányzása más viszonyok között elegendő lett volna arra, hogy az országot forradalomba űzze, csakhogy az eseményekhez még igen közel esett Mária Terézia kora, a ki elődei által el nem ért népszerűséget tudott szerezni az uralkodóháznak.

De másrészt, az 1788. év igen kedvező lett volna azoknak a vágyaknak és politikai törekvéseknek megvalósítására, melyek a kurucz-korban magukkal ragadták a nemzet nagy részét s különösen Rákóczi idejében úgyszólván az egész nemzetet egyesítették; csakhogy ennek a korszaknak nem termett Rákóczija. A nemzet alsóbb rétegeiben élt ugyan még Rákóczi neve és politikai irányának hagyománya, de nem volt többé Magyarországon alkalmas egyén, ki a Rákóczi-kor politikai irányát kellő módon képviselni és személyével annak népszerűségét és tekintélyt tudott volna szerezni.

¹ Eredetije a Szeráj levéltárában. A felterjesztés keltezés nélkül van. A levél alsó részén van a szultán sajátkezű feljegyzése, melyből egy szót olvashatatlanak találtam.

József császár önkényes kormányzása a kurucz-kor eszméit, vágyait ébresztgette, mert az 1788. háború alatt Magyarországon több helyen a legőszintébben kivánták a török fegyverek győzelmét, sőt várták is, hogy a török haderő bejőjön Magyarországra.¹

Sokkal érezhetőbben nyilvánult meg a felébredt kurucz szellem és a németek iránt való gyűlölet a harctéren, a hol megbénította a császári haderő működését. A magyar katonák részint egyenként, rész inkább csapatokban kezdtek átszökösni a török táborba s ezek a szökevény katonák azt a hírt vitték a törököknek, hogy a magyar katonák valamennyien annyira gyűlölik a németeket, hogy készek mind átszökni és a törökökkel egyesülni.²

A törökök nagy örömmel fogadták ezeket a szökevény magyar katonákat, kedvezésekkel halmozták el őket és arra biztatták, hogy a táborban levő magyar katonáknak leveleket küldözzenek s szólítsák fel azokat is a szökésre. A török kormány megígérte, hogy megvédelmezi őket és, ha szükséges lesz, a letelepedésre lakóhelyet ad nekik Törökországban.

A Portán nagyon biztak benne, hogy a magyar katonák tömeges átszökése »a németek szedett-vedett csapatait egészen szétbontja és szétszórja.«³ Az oláh vajdának külön meghagyta a Porta, hogy a szökevény magyar katonákkal ő is előzékenyen bánjék, a kik pedig a szökevények közül »a többiek áthozása végett levelet írnak, vegyék észre, hogy okvetetlen különféle haszon háramlik rájuk«.

Az oláh vajdát még ezen szavakkal is utasította a Porta: »Okosan járj el s a németek és a magyarok közt a szétválás és szétbomlás okainak létrehozására törekedjél«.

A császári seregben éhség és nélkülözés is volt.⁴ Az éhségnél is nagyobb baj volt a rossz hadvezetés, melynek következtében a császári sereg az egész vonalon, de főleg a Duna menté-

[¹ Erre vonatkozólag érdekes adatokat szolgáltat az 1791. évben Poroszországba küldött Ahmed Ázmi török követ jelentése Magyarországon szerzett tapasztalatairól. L. e. jelentés szövegét *Két török diplomata Magyarországról a XVIII. században*, című munkámban. Budapest, 1894. Különösen Szegeden és Kecskeméten nyilatkoztak a lakosok olyképp, hogy a törökök bevonulását óhajtották.

² A Szeráj levéltárában az 1202. évi Sábán hó 22-én (1788. május 28.) kelt levél. Ez a levél az oláh vajdához intézett bizalmas utasításokat foglalja magában s ebben a Porta részletesen elmondja ez eseményeket és híreket, melyeket a szökevény magyar katonák terjesztettek.

³ A fönnebb idézett levélből vett szavak.

⁴ A szökevény katonák is jelentették ezt a törököknek. Különben ismeretes dolog, hogy Magyarországon a nép pénzért sem adott gabonát a hadsereg élelmezésére, annyira népszerűtlen volt ekkor József császár kormánya.

ben mindenütt vereséget szenvedett. A török sereg győzelmei rendkívül megnövelték a törökök önbizalmát s mivel időközben újabb és újabb magyar szökevények érkeztek a török táborba, ezeknek beszédjei után most már azt is elhitték a Portán, hogy nemcsak a magyar katonák készek átszökni, hanem egész Magyar országon kész a lakosság a lázadásra. A valóság megtudása végett a határszéli török parancsnokok kémei az ország különféle helyein megfordultak.

A Szerájban a Kházine-i Humáun, vagyis a császári kincstár földalatti helyiségeiben, meglehetősen nyirkos helyiségben őrzött iratok között találtam ilyen jelentést, mely azonban, sajnos! a nedvességtől már félig elrothadt. A levél bevezető része még teljesen jól olvasható, az a rész azonban, hol a befejezés, keltezés és aláírás volt, teljesen elrothadt.¹ A teljesen jól olvasható rész magyar fordításban a következő: »Felséges, dicsőséges, félelmes, hatalmas, kegyes Uram! Szultánom! — Régóta hallatszott már, hogy a magyar nép a németet gyűlöli, azért az oláh alattvalók közé tartozó Csernesz bojár közvetítésével nemrég egy papot megbíztam és a dolog mibenlétének megtudására Magyarországra küldöttem. Mostanáig azonban még semmi hír nem érkezett felőle. Miként már azelőtt is jelentettem, az oláh vajdát és Ibráhim pasa krajovai parancsnokot is megbíztam ezzel az ügygel. A jelenlegi fényes győzelmeink után a magyarokat a magas birodalom részére meg kell nyerni, bármikép lehet is az; ezt parancsoltam az oláh vajdának. Mihelyt erre vonatkozólag valami értesítést kapok, sáhi Felségednek azonnal bejelentem«.

Azok a jelentések, melyek a magyarok fellázításáról a Portára érkeztek, mind úgy szóltak, hogy sikerül a magyarokat a németekkel összeveszíteni és a törökök részére megnyerni, csak szépen kell a magyarokkal bánni és nyájas szavakkal kell őket dédelgetni.

Ezen jelentések alapján a Porta a moldvai vajdának és az oláh vajdának teljesen egyforma szövegű rendeletet küldött,² melyben ezt mondja: »A németek és az alájuk tartozó magyarok között egy idő óta egyenetlenség és elhidegülés történt s arról a

¹ A Szeráj harmadik udvarán, a *Boldogság kapuján* belül van a császári kincstár, melynek földalatti helyiségéből a szultán külön irádeja folytán négy láda iratot felhoztak átvizsgálás végett. Az iratok jelentékeny része elrothadt. Túlnyomó részben Napoleon-korabeli iratok voltak. A mi magyar vonatkozású volt közöttük, azokat lemásoltam. A kházinekjár állítása szerint több irat ott nincs. Saját szememmel azonban erről nem győződhettem meg, mert semmi áron nem engedték meg, hogy magam is lemenjek a földalatti helyiségbe.

² Az 1202. évi Sevvál hó 15-én (1788. július 19.) kelt rendelet szövegét a Szeráj levéltárában találtam.

vidékről érkezett levelekből, az elfogott és a szultáni hadseregbe érkezett nyelvek jelentéseiből s más megbízható beszédű egyének tudósításaiból az tűnik ki, hogy ha a magas birodalom részéről a magyar nép iránt előzékeny szívdesség mutatkoznék, a németektől teljesen elfordulnának és a magas birodalom felé hajolnának.«

Mind a két vajdának meghagyta a Porta, hogy a kivel szükségesnek vélik, érintkezésbe lépjenek s minden eszközt felhasználjanak arra, hogy a magyarokat az uralkodóháztól elhajlítva, a törökök pártjára megnyerjék.

Nem találtam közelebbi adatokat arról, hogy mennyi volt a törökökhöz átszökött magyaroknak a száma, de azt hiszem, annyi semmi esetre sem volt, hogy a császári hadsereg számbeli erejét valami nagyon megingatta volna. Ezek a szökevény magyarok azonban vérmes reményeket tápláltak az otthoniaknak felkelési kedvéről s a törököknek is szertelenül nagy biztatásokat mondtak. Konstantinápolyban arról is jól értesültek, hogy Magyarországon a vármegyékben gyülekezés, forrongás, nyugtalanság van s ezeket a jelenségeket biztosítékul tekintették arra nézve, hogy Magyarországon a forradalom egész erővel ki fog törni, mihelyt alkalom nyílik rá.

A haztérén a törökök már átlépték a magyar határt s ekkor a Portán elérkezettnek látták az időt, hogy az eddigi ingadozó tervezgetéseknek határozott alakot adjanak.

A Rákóczi által képviselt politikai irány emléke még élt a törököknél s most a török fegyverek sikerei által felbátorítva, a Porta elérkezettnek látta az időt, hogy megvalósítsa azokat a terveket, melyeket Rákóczi Ferencz és fia, Rákóczi József idejében¹ sikertelenül kísérelt meg. Konstantinápolyban azt hitték, hogy még mindig a régi idők szelleme él Magyarországon és még mindig a török fegyverektől reménylik Magyarország boldogulását. E vélemény folytán az osztrák támadás megbosszulására a Porta 1788-ban meglepő, érdekes tervvel foglalkozott.

A Porta szándéka az volt, hogy török fegyveres erővel felállítja a *független, különálló magyar királyságot nemzeti királylyal az élén és a különálló erdélyi fejedelemséget szintén nemzeti fejedelemmel.*

A török kormány e terv megvalósításával a legnagyobb csapást óhajtotta mérni a császárra, egyúttal választófalat akart emelni a német császárság és Törökország közé.

A Szeráj levéltárában találtam a hidsre szerint 1202. évi Zilkáde hónap 7-én, vagyis 1788. évi augusztus 9-én kelt érdekes

¹ A Porta szerződését Rákóczi Józseffel részletesen ismerteti Thaly Kálmán a *Századok* 1890. évi XXIV. évfolyamában, 111—123. lapokon. Ez a szerződés, azt gyanítom, hogy némi változtatásokkal a Rákóczi Ferencz számára tervezett szerződés alapján készült.

okiratot, mely a török kormány tervét előadja. Ez az irat I. Abd-ul-Hamid szultánnak az oláh vajdához intézett bizalmas levele, melyben részletesen előadja a tervet és annak végrehajtási módját.

A legérdekesebb a dologban, hogy az erdélyi fejedelemségre a Portának már félig-meddig jelöltje vagy legalább is némi óhajta volt a megválasztandó fejedelem személyére nézve. A Portán az a remény volt, hogy az erdélyiek a Bethlen család egyik tagját fogják fejedelemmé választani. »Kétségtelen — így szól a szultán levele —, hogy a közöttük tekintélyes és a magas birodalom iránt régtől fogva barátságos Bethlen nemzet-ségből fogják valamelyiket királynak választani.«

Legkevesebb nyoma nincs annak, hogy a Bethlen család vagy annak valamelyik tagja titokban összeköttetésbe lépett volna a török kormányval az erdélyi fejedelemség elnyerése végett; legalább a konstantinápolyi levéltárakban erre vonatkozólag egy betű írást sem találtam. Sőt arra sem tudok bizonyítékot, hogy talán Erdélyben a Bethlen család valamelyik tagja titkon a lázadás felszításán fáradozott volna. A Porta jelölése a Bethlen család tudtán kívül történt. Az okát könnyű kitalálni, ha az egykori hatalmas erdélyi fejedelemre, Bethlen Gáborra gondolunk. Bethlen Gábor kiváló egyénisége és nagy tekintélye oly mély nyomokat hagyott a török kormánynál, hogy másfél század multával is a Bethlen név jutott a törökök eszébe.

A választandó magyar király személyére nézve a Portának jelöltje egyáltalán nem volt. A magyar főurak közül ez időben nem volt oly kimagasló egyéniség, a kit ily forradalmi szereplésre a Porta számításba vehetett volna, de nem volt a történelmileg szereplő családok közül egyik sem olyan, a kinek elődei a törökökkel különösen barátságos viszonyban lettek volna.

Ez a körülmény egyúttal azt is igazolja, hogy a Portának, dacára hogy a kémei Magyarországon jártak, semmiféle szorosabb összeköttetései a magyarokkal nem voltak.

A szultán terve az önálló magyar királyságnak és az erdélyi fejedelemségnek felállítására a legkomolyabb volt, de hiányzott hozzá a kellő előkészítés. A terv komolyságát legjobban mutatja az a nagy ígéret, a melyet a terv megvalósulása esetére a szultán az oláh vajdának tett. A szultán azt ígérte Mavrogeni oláh vajdának, hogy ha sikerül az önálló magyar királyságot és erdélyi fejedelemséget felállítani, ez esetben — így szól a szultán levele — »az oláh vajdaságot Neked, gyermekeidnek és unokáidnak méltó sáhi jutalmúl örökösen adományozom.«¹

¹ Az 1202. évi Zilkáde 7-én (1788. aug. 9.) kelt levélből. Az alább következő idézetek is ugyanonnan.

A szultán levele részletesen elmondja, hogy mikép kell a tervet megvalósítani. A tervezet szerint először Erdélyben kellett volna az önálló fejedelemséget visszaállítani. »Mihelyt Erdélyben királyt állítottak — így szól a szultán — kétségtelen, hogy azok példája és irányítása szerint a magyar nép is maga közül fog királyt választani.«

Az erdélyi fejedelemség visszaállítását a szultán oly módon vélte lehetőnek, »hogy Erdélybe elegendő számú katonaság vonuljon be és azok parancsnoka terjeszse el a hírt, mondván: A mi szándékunk csupán az, hogy titeket a németektől elválasztva, azok zsarnokságától és önkényétől megszabadítsunk és a magas birodalom oltalma alatt fölétek királyt rendeljünk, mint régente volt.«

A szultán levelében még arra nézve is utasítást adott, hogy az Erdélybe bevonuló sereg mily irányban menjen és mit foglaljon el legelőször. »A Vulkán felől vagy a honnan alkalmasabb, Erdély kormányzósági helyét, Szebent, kell elfoglalni — így szólt a levél — mivel az erdélyi embereknek, bojároknak legkiválóbbjai az említett várnál érdekelve és azzal összeköttetésben vannak, minthogy hivatalaik mind ott vannak s a kik kívül tartózkodnak is, az említett várba folyton jönnek és mennek.«

A Portán abban a csalódásban voltak, hogy Nagy-Szeben elfoglalásával már nyert ügyük lesz a törököknek. »Mihelyt e napokban csekély fáradsággal Szeben vára elfoglalása és Isten segítségével iszlám kézbe jutása sikerül, bizonyos dolog — úgy mond a szultán levele —, hogy a magyar és erdélyi nép teljes elszakasztásának kívánatos ügye hirtelen és könnyen megvalósul.«

A mit azonban Konstantinápolyban olyan könnyűnek tartottak, az nagyon is nehéz dolog volt.

Hasztalan ígérgetett a szultán az oláh vajdának örökös fejedelemséget, hasztalan adott neki felhatalmazást hadak szerzésére, sem az oláh vajda serege, sem a török csapatok nem tudtak bevonulni Erdélybe, de főképp nem tudtak sem Erdélyben, sem Magyarországból forradalmat kelteni. Bármennyire elégedetlen volt is Magyarország népe, a nyílt felkelés mindamellet sehol sem tört ki.

Juszuf pasa nagyvezirnek még más terve is volt. Mikor a török hadak Mehádia és Pancsova felől bevonultak a három délmagyarországi vármegye területére, a nagyvezirnek az a szándéka volt, hogy Pancsovát, Mehádiát vagy legalább egy kis területet a Duna balpartján török uralom alá vet¹ s a törökök

¹ L. Musztafa pasának *نتایج الوقوعات* (Netáids-ül-vukuát) című munkája IV. köt. 19. l. Ez a könyv a legújabb időkig csupán kézirat-

részére megtartja. A fegyelmetlen török csapatok azonban nem hódítani, hanem csupán rabolni akartak s a nagyvezir tilalma daczára szerteszét száguldoztak, raboltak és gyujtogattak.¹ Mivel ez idő alatt az oroszokkal szemben kevesebb szerencsével működött a török haderó, azért a nagyvezir is teljesen letett hódítási szándékáról és csapatait visszavonta a Duna balpartjáról.

A magyar nemzeti királyság felállításáról azonban még ekkor nem mondtak le a törökök. A Portán nagyon beleérték magukat abba a gondolatba, hogy a magyarok visszafordítják a történeti események folyását s vissza akarják állítani a már régen elmúlt állapotokat, a török pártfogás alatt álló magyar királyságot és erdélyi fejedelemséget.

Az 1789. év elején, mikor híre járt, hogy Poroszország is mozgósítást rendelt el József császár ellen, még mindig újabb tudósítások érkeztek Konstantinápolyba a magyarok felkelési hajlandóságáról és a törökökkel való szövetkezési szándékukról.² Abdi pasa belgrádi szerászkér, továbbá a rumiliai váli-pasa ilyen értesítéseket küldöttek a Portára, onnan pedig türelmetlenül kérdezték: »Ez az ügy milyen alakot öltött eddig? A magyarok minő állapotban vannak jelenleg?«³

Még mindig reménykedtek abban, hogy a magyar katonák egyik napon valamennyien átszöknek a török táborba, Magyarország népe pedig fegyvert fog a császár ellen.⁴

A szökevény katonáktól értesültek a törökök József császár betegeskedéséről is,⁵ a mi valóban igaz volt. De nem vált valóssággá a másik hiresztelés, hogy a törökök közeledésére Magyarország népe fegyvert fog a császár ellen és nyíltan elszakad az uralkodóháztól. Meggyőződött erről 1789-ben már a török kormány is és abban hagyta a további tervezetést a magyar nemzeti királyság felállítására nézve.

A kurucz-korszak politikai irányát elhagyta már a nemzet. Nem a Habsburgoktól akart többé elszakadni, hanem a Habsburgok uralma alatt kívánta alkotmányát és törvényes szabadságát sértetlenül fentartani.

DR. KARÁCSON IMRE.

ban volt, mivel kinyomatását nem engedte meg a censura. Az alkotmányos szabadság alatt a jelen évben végre megjelenhetett.

¹ U. o.

² A Szeráj levéltárában az 1203. évi Rebi-ül-ákhír 12-én (1789. jan. 9-én) kelt levél.

³ U. o.

⁴ Az 1203. évi Ramazán 12-én (1789. június 5.) kelt levél.

⁵ Abdi pasa belgrádi szerászkérhez írt válasz 1203. Ramazán 22-én (1789. jun. 15.).

BETHLEN ISTVÁN TÁMADÁSA 1636-BAN.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

II.

Már Rákóczy György megválasztatásának körülményeiből is látszott, hogy trónralépését a porta nem fogadta osztatlan bizalommal. Állásfoglalása Rákóczy mellett Katalin fejedelem-asszony hozzájárulásától volt függővé téve,¹ tehát inkább esetlegesség volt s egyelőre legfeljebb csak a porta közömbösségét mutatta Rákóczy személye és fejedelemsége iránt, mely azonban Erdélynek a portához való viszonyából következőleg, könnyen politikai bonyodalmakat idézhetett elő. Erdélynek viszonyát a portához athnamék szabályozták ugyan, de a hatalmi túlkapásokra hajló portával szemben mindig Erdély fejedelmének egyéniségétől függött azok érvényesítése.

Ez a tény ismeretes lehetett Rákóczy előtt is és ismeretesek lehetek előtte, főleg Bethlen Gábor uralkodása történetéből, azok a módozatok is, melyekkel Erdélynek függetlenségét belső ügyeinek és külpolitikájának intézésében legkönnyebben biztosíthatta. Rákóczy azonban, mivel a portával szemben a múltban legcélszerűbbnek bizonyult eljárás mód: az ajándékok bő osztogatása és esetenként a megvesztegetés, Erdély pénzügyeire súlyos teherként nehezedett, ezen változtatni akart. Az athnamében foglalt kötelezettségeit nem módosíthatta ugyan, de azoknál többet adni sem volt hajlandó. Ez visszatetszést keltett a portánál, mely a nádorral kötött béke miatt különben is ingerült volt Rákóczyra,² s az erdélyi követeknek 1632 nyarán nyíltan meg is mondták, hogy »ha nem is adtok s nem is ígértek, bizony az császár sem fárasztja heában az ő hadát . . . Az szegény Bethlen Gábor, mikor ilyen dolgokat kévánt hatalmas császártól, egyik főkövete az másikat érte, az aranyat, tallért, dutkát nem kéméltették.«³ Rákóczy ellenben még az adót sem küldi be pontosan,

¹ Kemény: *Önéletírása*. 202—3 ll.

² Cappello velencei követ jelentése 1631 aug. 16-ról. (Óváry Lipót: *M. Tud. Akad. tört. bizottság. oklevélmásolatai*. III. f. 89. l.)

³ Szalánczy István jelentése Rákóczynak 1632 aug. 29-ről. (Beke és Barabás: *I. Rákóczy György és a porta*. 39. l.)

pedig a fejedelem »hozzájok való hűsége és igazsága abból tet-
szének meg, hogy ha az adó idején bejött volna.«¹ Ilyen előz-
mények után hitelre talált ott olyan kalandos hír is, hogy Rákóczyt
az ország sem szereti, mert ő »mindent kitakarít az országból«;
fejedelemmek se való, hiszen még »csak köntöse sincsen.«²

A porta magatartására jelentékeny befolyással voltak a
hódoltsági vezérek jelentései is, kik rossz néven vették a hódolt-
sággal közvetlen érintkező erdélyi részek várainak kapitányaitól,
hogy megtorlás nélkül nem hagyják a hódoltságiak visszaéléseit.
Murat temesvári pasa 1632 végén nyíltan kijelenti, hogy leg-
nagyobb ellenségei az erdélyiek.³ Muharrem szolnoki bég sem
titkolja, hogy jobban szeretné Zólyomit látni a fejedelemségben,
mint Rákóczyt; informatója következtében a budai vezér is
hozzácsatlakozik, ki viszont a nagyvezért sürgeti, hogy »küldjen
botot, zászlót Budára s parancsoljon Bosznára s az több passák-
nak, békeknek is, hogy mindjárt felüljenek s az fejedelemségre
bevigyék Erdélyben Zólyomi uramat«. Magyarázatúl felhozzák,
hogy Rákóczy az adó beküldését azért halogatja, mert első-
sorban a magyar király fenhatósága alatt levő birtokait akarja
magának megtartani s inkább lemond a fejedelemségről, mint
birtokairól.⁴

Rákóczy nem késett e feltevés ellen erélyesen tiltakozni.
»Ha én tőlem lehetne — úgymond, — nem hogy én római császár
birodalma alá mennék vissza, de ha lehet, gyermekemet is meg
akarnám attól menteni;« a fejedelemséget s ebből következőleg
a hűséget a porta iránt meg akarja tartani, csak ő is tartassék
meg bántás nélkül, becsületesen méltóságában.⁵ Különös szeren-
cséje volt Rákóczynak, hogy a nagyvezér személyében párt-
fogója akadt,⁶ ki a hódoltsági vezérek Rákóczy ellen irányuló
törekvéseit egyelőre ellensúlyozta.⁷ Hogy azonban a nagyvezér
jóindulata nem erős meggyőződésen alapult s hogy jóakarátának
tulajdonképpeni indító oka azon személyes ellentét, melyben
ez időtájt a hódoltsági vezérekkel, elsősorban a budai vezérrel

¹ Szalánczy jelentése 1632 febr. 5-ről. (Beke és Barabás: idézett kiadv. 17. l.)

² Szalánczy 1632 okt. 13-iki jelentése Rákóczynak. (Szilágyi: *Levelek és okiratok* etc. 56. l.)

³ Szalánczy 1632 okt. 8-iki jelentése. (Szilágyi: u. e. kiadv. 53. l.)

⁴ Szalánczy 1633 febr. 23-iki jelentése. (Szilágyi: u. e. kiadv. 86. l.)

⁵ I. Rákóczy György 1633 márcz. 13-án kelt levele Szalánczyhoz. (Szilágyi: u. e. kiadv. 98. l.) 1633 márcz. 29-iki levele ugyanahhoz. (Szilágyi: id. kiadv. 102. l.) és 1633 okt. 20-iki levele Tholdalaghyhoz. (*Török-magyarokori államokmánytár*. II. 196. l.)

⁶ Szalánczy 1633 jan. 23-iki levele. (Szilágyi: u. ezen kiadv. 74. l.)

⁷ Szalánczy 1633 január 24-iki levele. (Szilágyi: u. ezen kiadv. 77. l.)

állott, arról Rákóczy idejekorán tudomást szerzett.¹ Ezt a pillanatnyi előnyt mindamellett kiaknázatlanul nem hagyhatta; míg tehát egyrészt a nagyvezérhez való viszonyát szilárdabbá tenni igyekezett, addig másrészt jelentéseivel, melyek telve voltak panaszokkal a hódoltsági vezérek ellen, szította az ellentétet a nagyvezér és ellenfelei között. Sikerült is megbuktatnia az egri² s Murat temesvári pasát,³ a nélkül azonban, hogy Murat pártfogoltját, a trónkövetelő Székely Mózeszt ártalmatlanná tehesse.

Székely Mózes trónkövetelésének jogalapja nem volt.⁴ Törekvéseinek Rákóczy sem tulajdonított volna jelentőséget, ha Erdély nemzetközi helyzete s belső viszonyai egyébként rendezettek lettek volna. Láttuk azonban, hogy Erdély válságos helyzetben volt s így veszedelmesnek látszott a porta közvetlen beavatkozása Székely Mózes aspirációinak akár nyílt, akár hallgatólagos tudomásvételével. Rákóczy a nagyvezér jóindulatában bízva, remélte Székely kiadatását, esetleg elzáratását, vagy legalább kiutasítását török területről, mit erőlesen sürgetett is,⁵ sőt késnek nyilatkozott Székely visszafogadására is bizonyos feltételek alatt,⁶ de látnia kellett, hogy a nagyvezér s vele a porta nem osztozik felfogásában, mert Székely Mózesben alkalmas eszközt láttak arra, hogy Rákóczyra nyomást gyakoroljanak s ha lehet, egyúttal Erdélynek a portához való viszonyán is változtassanak. Azáltal, hogy Székely ajánlatait és ígéreteit⁷ meghallgatták s ezt Rákóczynak is értésére adták, nyilvánvalóvá lett a fejedelem előtt, hogy a porta tőle megfelelő ellenértéket vár, sőt csakis így hajlandó Székelyt elejteni. Erdélyt tehát az a veszedelem fenyegette, hogy — a mi a havasalföldi

¹ Szalánczy 1633 márczius 7-iki levele. (Szilágyi : u. ezen kiadv. 90. l.)

² Réthy István 1634 decz. 14-iki jelentése. (Szilágyi : ugyanezen kiadv. 219. l.)

³ Kőrössy István 1633 szept. 21-iki jelentése. (Szilágyi : id. kiadv. 147. és 156. ll.)

⁴ Szökésének okairól l. Szalárdi : *Siralom. magyar krón.* 85—86. l. és Erd. Orsz. Eml. IX. 180. l.

⁵ Rákóczy 1633 okt. 25-iki levele Tholdalaghyhoz. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.) Rákóczy levele 1633 decz. 14-ről Mikó Ferenczhez. (Beke és Barabás : id. kiadv. 93. l.) Rákóczy levele 1633 december 30-ról ugyanahhoz. (Szilágyi : id. kiadv. 177—178. ll.)

⁶ Rákóczy levele 1633 december 18-ról Mikóhoz. (Szilágyi : id. kiadv. 173. l.)

⁷ Kőrössy István levele 1633 aug. 20-ról a fejedelemnek. (Beke és Barabás : id. kiadv. 72. l.) Ugyanannak aug. 22-ről kelt levele. (Beke és Barabás : id. kiadv. 75—76. ll.) Réthy István 1634 ápr. 20-án kelt levele Rákóczyhoz. (Szilágyi : id. kiadv. 192. l.) Ugyanannak 1634 július 9-iki levele. (Szilágyi : id. kiadv. 202. l.)

és moldvai vajdaságokban eddig is szokásban volt, — a fejedelem-változást közvetlen a porta intézze. Pedig »nem hatalmas császár szokta az fejedelmeket adni, hanem azt az, kit az ország választ, tartozik megtartani abban s bot és zászló adásával erősíteni.«¹

E törekvését a porta egyelőre leplezte, sőt Rákóczyt ismételtén biztosították változatlan jóakaraturkról; a nagyvezér pedig külön ígéretet tett arra vonatkozólag, hogy Székelyt »avagy Rhodusban, avagy az jedikulában« küldeti.² Azzal azonban, hogy egyidejűleg újabb követelésekkel állottak elő, melyekkel Rákóczy helyzetét Erdélyben megnehezíteni akarták, kétségtelen jelét adták megbízhatatlanságuknak és kétszínűségüknek s egyúttal azon törekvésüknek is, hogy Erdély belső ügyeinek intézésében is érvényesíteni kívánják akaratukat. Ez Zólyomi Dávid szabadon bocsáttatásának követelése volt. Maga a nagyvezér, ki pedig ez ideig Rákóczy jóakarójának látszott, sürgette leginkább Zólyomi szabadon bocsáttatását, »csodálatos igen serio annyira, hogy édes egy volna is az vezér Zólyomival, inkább nem urgeálhatná dolgát, mint ez urgeálta az statusok« és Rákóczy előtt. Azt hozta fel okul, hogy Zólyomi »szolgálatra való ember és hatalmas császárnak igaz híve«; maga a nagyvezér s a hódoltsági vezérek vállalnak érte felelősséget s ezért Rákóczy »in instanti de facto« bocsássa szabadon, annál is inkább, mert »egyáltalában eltökélt szándéka, végezése az hatalmas császárnak, hogy elbocsáttassék Zólyomi Dávid s meg kell lenni«. A fejedelem azonban, ki a porta beavatkozását Erdély ügyeibe lehetőségig korlátozni akarta, e parancs teljesítése esetén saját tekintélyét látta veszélyeztetve, s különben is a hódoltsági vezérek és Bethlen István kezét látva abban,³ tiltakozott a nagyvezér követelése ellen. »Készebbek vagyunk — írja — életünket elfogyatni, fejedelemségünkötől megválni, hogy sem mint Zólyomi Dávidot . . . elbocsássuk.«⁴

¹ Rákóczy 1633 okt. 2-án Tholdalaghyhoz írt levele. (*Török-magyar-kori államokmánytár.* II. 195. l.)

² Rákóczy 1633 decz. 14-én kelt levele Mikó Ferenczhez. (Beke és Barabás: id. kiadv. 90. l.)

³ Erre mutat Réthy István jelentése is, melyben a nagyvezér üzenetképpen a következőket olvassuk: »Mivel mind hatalmas császárunknak s magunknak is akaratja, hogy Zólyomi Dávidot ez egyszer mostani való fogságából Rákóczy fejedelem ó nga elbocsáttassa és az megholt Bethlen fejedelem atyafiához is jó akaratját mutassa, kinek-kinek igazságok szerint, igen kedves leszen mind hatalmas császár előtt és mindnyájunk előtt.« (Szilágyi: id. kiadv. 187. l.)

⁴ Rákóczy 1633 decz. 14-iki levele Mikóhoz. (Beke és Barabás: id. kiadv. 92. l.) 1634 febr. 9-iki levele ugyanahhoz. (Szilágyi: id. kiadv. 181. l.) és 1634 július 9-iki levele Szalánczyhoz. (Szilágyi: id. kiadv. 233—234. ll.)

Rákóczy magatartását a portán arra magyarázták, hogy »üstököt akar vonni az császárral«,¹ de tekintettel a Lengyelország ellen tervezett hadi vállalatra, melyben Rákóczy erejére szükségök volt, majd a Perzsiával támadt újabb bonyodalomra, jobbnak látták, ha arról tudomást nem vesznek. Megüzenték azonban neki, hogy addig Székely Mózes kiadatásáról szó sem lehet, míg Zólyomit szabadon nem bocsátja,² hogy csak abban az esetben remélheti támogatásukat, ha maga is engedelmességet mutat irántok. A fejedelem, kinek nem állott érdekében a porta jóindulatának elvesztése, eljárása igazolásául azzal védekezett, hogy »ha szinte el akarná is bocsátani, országgyűlésnek, kinek az fejedelem megtartására, őrzésére hittel köteles. Ha az fejedelem hírek nélkül cselekednék, mindjárt szabadságokat sértené, mert (ha) az országnak szabadságának sérelme nélkül elbocsáthatta volna, eddig is tekintettel lett volna az ő törekedésekre«. ³ Ez a mentegetőzés azonban nem sokat ért s a porta éppenséggel nem titkolta, hogy neheztel Rákóczyra, ki ellen nemrégiben a temesvári pasa is panaszt emelt határvillongások miatt. A portai követek meg is írták uroknak, hogy »mint az ellenségeket, úgy tekintettek vezér kapuján«⁴ s ez az ellenséges hangulat később sem csökkent. A portán már arról is beszéltek, hogy Rákóczyt leteszik a fejedelemségből⁵ s ámbár ez kósza hír volt, tény, hogy újabban Székely Mózes helyzete Konstantinápolyban igen kedvezővé vált. »Sem egy, sem más úton nem fogunk neki ártani,« panaszodik Nagy Pál portai követ,⁶ annál is inkább, mert a portán »egyáltalában csak színül vagynak hozzánk, csak egy jóakarója is ngodnak itt mostan nincsen, mind Mózesék pártja azok.«⁷ Rákóczy sürgetései természetesen eredménytelenek maradtak s bár a fejedelem adatokkal bizonyította Székely hűtlenségét, Rákóczy ellenfelei meg tudták akadályozni Székely megbüntetését.⁸

A porta magatartása Rákóczy irányában Bethlen István előtt jól ismert tény volt ; arról is tudomással bírt, hogy Rákóczy

¹ Réthy jelentése 1634 június 22-ről. (Szilágyi: id. kiadv. 199. l.)

² Réthy jelentése 1634 okt. 11-ről. (Szilágyi: id. kiadv. 206. l.)

³ Réthy jelentése 1634 nov. 1-ről. (Ugyanezen kiadv. 212. l.)

⁴ Rákóczy minutája 1634 júliusából. (Szilágyi: id. kiadv. 239. l.)

⁵ Nagy Pál jelentése 1635 nov. 22-ről. (Beke és Barabás: id. kiadv.

155. l.)

⁶ Ugyanazon jelentésben. (Beke és Barabás: id. kiadv. 157. l.)

⁷ Sebessy jelentése 1635 aug. 21-ről. (Beke és Barabás: id. kiadv. 209. l.)

⁸ V. ö. Szentpáli jelentését 1635 júl.—aug.-ról (Szilágyi: id. kiadv. 272. l.) Sebessy 1635 aug. 26-iki jelentésével. (Beke és Barabás: id. kiadv. 220. l.)

és a hódoltsági vezérek közt ellentétek vannak, valószínűnek tartotta továbbá azt is, hogy Székely Mózesnek főleg az unitárius székelység körében hívei vannak, kik készek Rákóczyval szemben a küzdelmet felvenni. Ecsedi hívei hirdették is, hogy »mind az portán, Budán és Erdélyben is meg vagyon az ágya vetve«. ¹ Az eshetőségek mérlegelése az előidézendő küzdelemben, az akkori viszonyokat tekintve, felfogása szerint reménnyel kecsegtethette s így mindent egybevetve, úgy hitte, hogy Rákóczytól való elszakadását tovább halasztani könnyelműség volna. S ha eddig óvakodott is a nyílt szakítástól, a portáról éppen 1635. december végén vett bizalmas értesítések, melyek szerint az ő fejedelemségétől ott épen nem idegenkednének, megérelték benne a gyors elhatározást. ² Tervéről állítólag fia, Bethlen Péter sem tudott; az öreg úr csak »egy nappal indulásának előtte jelentette meg neki«, s egyúttal az órséggel megrakott ecsedi várat is gondjaira bízta. 1636. januárius 12-én négyszáz lóval s hatvan gyaloggal Nyiregyházán át Eger felé indult, hová néhány nap múlva el is érkezett. Útközben az ónodi katonák két ízben is megkísérlették feltartóztatni, de csekély sikerrel; mindössze »konyhakocsijának hátramaradása adott valami nyereséget« nekik. ³

Bethlen Istvánnak a hódoltsági területre való menetele nyílt szakadást jelentett, melynek komoly következményei lehetnek. Eljárása mindenesetre igazolásra szorult nemcsak a porta, mely Bethlen törekvéseinek valódi célját tudni akarta, hanem az erdélyi rendek előtt is, kik az országgyűlésen jogot formálhattak követelései és sérelmei érdemleges elbírálására. Szükségessé tette ezt egyébiránt viszonya a magyar királyhoz is, kit Bethlen újabban kizárólagos urának ismert el s kitől nemrégiben éppen alattvalói helyzetére való tekintettel kért támogatást Rákóczyval szemben. Az öreg úr maga is érezte a reá háramló többoldalú felelősség súlyát; ezért a hódoltsági vezérekkel, kikre elsősorban támaszkodhatott, közvetlenül akart tárgyalni; II. Ferdinándnak, a nádornak és Pázmánynak még Ecsedből

¹ Róthy Orbán 1636. febr. 3-iki jelentése. (*Tört. Tár.* 1891. 344. l.)

² »20. Decembris érkezék az portáról Murtezán pasának bizonyos embere hozzám, mely Moldvára jött, onnét Lengyelországban, onnét Husztra és ide ilyen követséggel, hogy adjam értésére egyáltalában mentül hamarább, ha felveszem-é az erdéli fejedelemséget, vagy nem? Mert csak vonyogassam magamat tőle, maga viszen be hatalmas császár segítségével, mert egyáltalában azt az országszabadságrontó, mindeneket magának elvonyó telhetetlen Rákóczit hatalmas császár nem akarja szenvedni tovább.« Bethlen 1636. január 13-iki levele Illésházy Gáspárhoz. Ugyanennek emlékiratában. *Tört. Tár.* 1891. 570—71. ll.

³ Illésházy Gáspár emlékirata. *Tört. Tár.* 1891. 565. l. Szalárdy: *Siralom. magy. krón.* 131. l.

való távozása előtt írt, »de ezenkívül is Egerből megírta okát cselekedetinek«. ¹ Erdély rendeihez pedig 1636 januárius 12-én kiáltványt bocsátott, melyben elszakadásának törvényes alapját kísérli megvilágítani, de egyúttal ellenséges hangulatot kíván teremteni a fejedelem személye és politikája ellen.

Kiáltványában emlékezteti az erdélyi rendeket fejedelemmé választatásának körülményeire; őt Katalin törvénytelen uralkodásának reakciója tette fejedelemmé, a nélkül, hogy azt kerest volna. Mikor már törvényes fejedelme lett Erdélynek, akkor állott elő Rákóczy azzal a követeléssel, hogy engedje át neki a trónt, sőt könyörgött, hogy »ne hagynám — úgymond — a veszedelemben, mert ő kglme immár mind magának, feleségének, gyermekinek megmetszette torkát, holott gonosz akarói a mi alkalmatosságot régtől fogva veszedelmére kívántak, azt immár megtalálták, mely miatt semmiképpen nincs módja a regressusban, mert veszedelemre nem mehet vissza«. Rákóczy kényes helyzetére való tekintetből, de azért is, mivel remélte, hogy »szegény hazánknak építője és szabadságában megtartója és békességiben megerősítője leszen«, ő lemondott fejedelemségről, sőt Rákóczy megválasztatását mindenben támogatta. Rákóczy ekkor hittet kötelezte magát az országyűlés előtt, hogy Bethlent előbbi uraságában, javaiban és jószágaiban oltalmazza és megtartja, becsületét meg nem sérti. S mi volt a következmény? Az, hogy Rákóczy a feltételeket nem tartotta meg, sőt azoknak megsemmisítésére tört. Az 1630 : VIII. t.-cz. azonban, ² mely az 1613-iki végzéseket megerősíti, jogot ad mindenrendű alattvalónak törvénysértés esetében az ellenállásra; erre tehát neki is joga van. Rákóczy »törvényszerű« uralkodását legjobban a gyulafehérvári collegium és Bethlen Gábor síremlékének ügye illusztrálja. Rákóczy beiktatása után másodnap Bethlentől a collegium 20.000 frtnyi alapját s az épületre szánt 6000 frtot kölcsön kérte, a Bethlen Gábortól saját síremlékére hagyományozott 10.000 frttal együtt, »vetvén okúl, mivel hirtelen jött ki Patakból, nem nyúlhatott az ő kglme pénzihez, nagy erős ígéretekkel fogadván, hogy mindjárt meg hozatja Patakból és fogyatkozás nélkül megadja«. De máig sem fizette ki adós-

¹ Illésházy Gáspár *emlékirata*. Ugyanott II. Ferdinándhoz írt levelét egész terjedelmében közli. 567—70. ll.

² »Hogy soha senkit, senkinek válására, úri nemes és egyéb szabadsággal élő rendek közzül törvény előtt nem arestálhat semmi szín és mód alatt, hanem legitima citatione mediante juris ordine convictum et aggravatum. És semmi violentiákat akárikiktől is alatta valói közzül senkin exerceálni nem enged, hanem ebből az utolszori fejevári gyűlésben és az üdvözült fejedelem inauguratiojakor emanáltatott erről való articulus observáltassék anni 1613.« *Erd. Orsz. Eml.* IX. 153. l.

ságát, a minek az a következménye is meglett, hogy a kolozsváriak sem teljesítették azon ígéretöket, melylyel évi kétezer frtot kötöttek le a collegium javára. A síremlék-alapból is csak háromezer frtot adott vissza »valami régi máramarosi restantia adókból, sőt annak is oda nagy része mái napig is«. Ő tehát látván, hogy szegény hazájának »napról-napra kisebbedik és romol szabadsága« s tudomással bírván arról is, hogy a porta »nem akarja tovább szenvedni hazánkknak romlására ő kglmét«, »a nagy kegyelmű Istennek szent segítségét alázatosan inplorálván«, Erdély »megromlott szabadságának, régi jó rendtartásának és jó szokásának helyire állattatásáért« maguk védelmére, hogy a porta haragja miatt bekövetkezhető utolsó veszedelmöket eltávoztassa, életét, vagyonát és minden jószágát kockára veti. Nem kívánja a fejedelemséget; bárkit választ is az országgyűlés fejedelemmé, »hacsak ötven ház jobbagyú nemesember leszen is«, annak ép úgy fog engedelmeskedni, mintha »atyjáról s anyjáról koronás királyi nemből való volna«. Nem akar alattomban eljárni, azért kiáltványát se titkolják el, hanem hozzák nyilvánosságra.¹

Az öreg úr azonban eljárása indító okairól nemcsak a rendeket tájékoztatta, hanem az egyes törvényhatóságokat is; írt a brassói polgármesternek, kiről nemrégiben az a hír volt elterjedve, hogy Székely Mózes törekvéseit pártolja,² a megyesi magistratusnak s a megyesi szék tiszteinek, a kolozsvári magistratusnak is, kik előtt Rákóczy uralkodásának törvénytelenységét s ezzel szemben az ő elszakadásának törvényességét igyekezett beigazolni. Felkereste leveleivel a befolyásos főrendeket, így Kornis Zsigmond bihari és zarándi főispánt is,³ ki a múltban tőle várta a katolikusok teljes egyenjogusítását s a kihez éppen fejedelemsége előtt kötött valóságos véd- és daczszövetség fűzte.⁴

Rákóczy Bethlen kiáltványaiból s általában magatartásából láthatta, hogy az öreg úr nemcsak külső bonyodalmakkal igyekszik helyzetét megnehezíteni, hanem a belső, eddig talán lappangó felekezeti és nemzetiségi ellentétek felidézésével is. Rákóczy tehát, ki Bethlen elszakadását korántsem tartotta

¹ Közölve: *Új Magyar Múzeum*. 1856. I. k. 237—42. II. Latin fordításban: *Chronicon Fuchsio-Lupino-Ottardinum*. Ed. Trausch. II. 10—14. II. és *Tört. Tár* 1891. 566—67. II.

² »Nem tagadta meg Mózes, hogy az ő írása, hanem azzal menté magát, hogy nem az országnak zendülésére cselekedte, hanem annak az ő állapotjának, hogy oda be kellett menni, egyik főoka, indítója az brassai bíró volt, mert őt az tanácsolta rá s annak biztába írt, mint jóakarójának.« Szentpáli jelentése 1635 júl., aug. (Szilágyi: *Levelek és okiratok* etc. 271. l.)

³ Regestáikat közli Beke Antal: *Tört. Tár* 1895. 422. l.

⁴ Közöltük *Tört. Tár*. 1908. 242—44. és 246—47. II.

csekély jelentőségű eseménynek, sikerre csakis úgy gondolatott, ha Bethlen törekvéseit minden irányban a kellő időben ellensúlyozza. Elsősorban természetesen az erdélyi rendek fel fogásával és álláspontjával kellett tisztába jönnie. Még januárius havában előzetes tanácskozást tartott Szamosújvárt a nála megjelent rendekkel,¹ hol elhatározták, hogy februárius 15-én Kolozsvárott országgyűlésen fogják tárgyalni a teendőket. A fejedelem addig is élénk tevékenységet fejtett ki. II. Ferdinándhoz és Pázmányhoz (jan. végén) követeket küldött, kívánva tőlük Bethlen István, mint királyi alattvaló törekvéseinek visszautasítását; a király intézkedését kéri arra, hogy a megyék és hajdúk nyugton maradjanak, Pázmány pedig lépjen közbe ő felségénél, mert »a zivatar birodalmából és subditusától támadott.«² Gondoskodott egyúttal az északnyugati határok biztonságáról is,³ a mire szükség volt, mert Bethlen Péter Ecsed várából nyílt ellenségképen viselkedett, Rákóczy szolgáit és postáit elfogatta.⁴ Februárius elsején kiadott körlevelében pedig felelt Bethlen jan. 12-iki manifestumára, melynek jóhiszeműségét kétségbe vonja; magánsérelmekért polgárháborút felidézni csak rosszindulat képes; a ki az ország érdekeit igazán lelkén viseli, annak más utat és módot kellett volna találnia sérelmei orvoslására.⁵ Válaszában, mely egyébiránt pontonként czáfolja Bethlen körlevelének vádjait, csak a Bethlen Gábor-féle síremlék és a gyulafehérvári collegium ügyéről emlékezik meg általánosságban; fáj neki, hogy az egyház és az iskola iránt közönyösséggel vádolja. »Czégért nem tett abban, a mit tett«; ő megtartja az Isten parancsolatját, de nem a farizeusok módjára, mert tudja, hogy a mit titkon cselekszik, »a mennyei atya nyilván fizeti meg.« Februárius 9-én azonban a kérdéses összegről térítvényt állított ki Geleji Katona István püspök, mint az iskola és az egyház képviselője nevére, kötelezván magát arra, hogy két év leforgása alatt adósságát megfizeti, addig is — úgymond — »minden esztendőben másfélezer frt készpénzt adunk és fizetünk interessére az collegiumnak«. Ha pedig kötelezettségének végleges teljesítése előtt elhalna, leköti ingóságait s ha adósságát így sem fedezné, ingatlanait is felajánlja.⁶ Rákóczy tehát a pap-

¹ Kemény: *Önéletírása* 266. l.

² Szilágyi S.: *Rákóczy és Pázmány. (Rajzok és tanulm. I. k. 157. l.) Erd. Orsz. Eml. IX. 219. l.*

³ Beke Antal: *Regesták etc. Tört. Tár 1895. 422. l.*

⁴ Bornemisza János kassai kapitány levele Bethlen Péterhez 1636 febr. 16-ról. *Tört. Tár 1885. 588. l.*

⁵ Szilágyi: *Rákóczy és Pázmány. (Rajzok és tanulm. I. k. 157—58. ll.)*

⁶ Közölve Szilágyi S.: *Bethlen Gábor fehérvári síremléke és alapítványja. Budapest. Akadémia. 1884. 12—14. ll. A fejedelem adósságát 1638*

ságot is megnyugtatta, mely nem tagadta, hogy »a schola tartására testamentumban hagyott summának« hírok és akaratuk nélkül való »kiadatása és elkelése« szívöknek nagy szomorúságára és fájdalomra volt; a mostani hitlevél azonban kielégíti őket, annál is inkább, mert a fejedelem eddigi uralkodása alatt számtalanszor kimutatta egyháza iránt jóindulatát.¹

A kolozsvári országgyűlés, mely febr. 17-én kezdte meg a tárgyalásokat,² teljesen azonosította magát Rákóczyval. A fejedelem el volt ugyan arra készülve, hogy ellenzékét is fog magával szemben találni, hiszen Kemény János még Szamosújvárt megmondta neki, hogy »felette sok megbántódott emberek vadnak és sokaknak megtaláltatik igaz volta amaz mondásnak: impedit ira animum, ne possit cernere verum«,³ az országgyűlés ideje alatt pedig »az nemes Erdély országnak egy igen alázatos fia«, ki »nevét sokáig nem titkolja«, névtelen röpiratban igyekezett hangulatot teremteni Rákóczy ellen, ki — szerinte — »mindenfélől az mi édes hazánknak veszedelmére tágos utakat nyitott«,⁴ egészben véve azonban az országgyűlés felfogásban és érzésben egységes maradt.

Bethlen István ebben az időben már a budai vezérnél tartózkodott, hova Egerből még januárius végén indult; itt is szíves fogadtatásban részesült,⁵ a mi Rákóczyt az előzmények után nem lephette meg. Komolyabb aggodalomra adott azonban okot az a körülmény, hogy Bethlen Budára való megérkezése után a vezér tanácsára azonnal követeket küldött a portára, hol azokat eleinte tartózkodva fogadták ugyan, de a nagyvezér csakhamar kijelentette, hogy »az hatalmas császár megírja az német császárnak«, hogy Rákóczyt »semmiben meg ne segítse, mert az vele való és köztük lévő békességet felbontja és tüzzel-vassal rajta leszen érette; az lengyeleknek hasonlóképen ír a császár, a hajdúságnak is igen megparancsolja, fenyegeti, hogy Rákóczy »mellett fel ne üljenek, mert mind porrá téteti őket.«⁶

okt. 6-ig le is fizette. *Tört. Tár.* 1890. 180—181. ll. *Erd. Orsz. Eml.* IX. 219. l.

¹ Brassay Károly: *Geleji Katona István élete és munkái.* (Hajdúnánási ev. ref. gymn. Értesít. 1901—1902.) 40—41. ll.

² »Immár Isten áldásából Kolozsvár városában öszvegyültünk és az mai napon lévén legelsőbben közönséges első beszélgetésünk« etc. A rendek 1636 febr. 17-iki előterjesztése a budai vezérhez. *Erd. Orsz. Eml.* IX. 449. l.

³ *Önéletírása.* 266. l.

⁴ *Erd. Orsz. Eml.* IX. 444—47. ll. és Illésházy Gáspár *emlékirata.* *Tört. Tár* 1891. 572—74. ll.

⁵ Szalárdy: *Sívalmas magy. krón.* 104 h.

⁶ Sebessy Boldizsár 1636 febr. 12-iki jelentése. (Szilágyi: *Levelek és okiratok* etc. 338. l.)

Az öreg úr, kit követei a porta hangulatáról idejekorán tájékoztattak, ezek után meghódolásra éppen nem gondolt. Szalánczy István, ki 1635 december óta Budán volt követségben Székely Mózes ügyében,¹ s Bethlennel még ugyanott találkozhatott, tárgyalt ugyan vele a fejedelem s az országgyűlés utólagos jóváhagyása reményében, de előrelátható volt, hogy a Bethlentől most kívánt feltételek célravezetők nem lesznek s komoly tárgyalások alapjául nem szolgálhatnak, részben mivel azok Rákóczyt személyében sértették, részben pedig, mert azok teljesítése a Rákóczytól eddig követett politikának dezavválása lett volna.

A feltételek szerint Rákóczy a gyulafehérvári főiskola alapítványát öt évi kamatával együtt fizesse meg a püspöknek; a Bethlen Gábor-féle síremlék-alapból kölcsönvett 10.000 frtból fenmaradt 6000 frtnyi adósságát fizesse meg; a Lengyelországgal s a német császárral a porta ellen irányuló szövetkezésétől álljon el. Azon esküjét, hogy Erdélyt szabadságában megtartja, állja; a kinek jószágát pedig törvénytelenül elvette, adja vissza; idegen (t. i. magyarországi) kapitányokat az ország váraiban ne tartson, »szállítson haza fiait helyekben«. Mivel Rákóczy arra kötelezte magát, hogy az ország szabad választását megtartja »és azt senkire nem transferálja«, azokat a tisztviselőket, kiket ez ellen megesketett, esküjök alól mentse fel. Zólyomi Dávid elkobzott birtokait fiainak és leányainak adja. Minthogy Rákóczy a topai egyezés pontjait nem tartotta meg, sőt Bethlen István iránt ellenséges magatartást tanúsított, »arrul adjon levelet, hogy ártatlanul nem gyalázza és ellene nem él«. Töröltesse azon országgyűlési végzéseket, melyek »az urak váraiban való fizetett népnek bevitelére« vonatkoznak; s végül Bethlen Péternek adja vissza dévai, bábolnai és monorai jószágát. Kún Istvánnét kárpótolja s általában tartsa magát a topai végzésekhez, a fogarasi uradalom kivételével.²

Bethlen István feltételeit, melyeket Szalánczy Budáról magával hozott, az országgyűlés azonnal tárgyalás alá vette. E tárgyalás természetesen lényegileg nem vonatkozhatott egyébre, mint a feltételek czáfolatára, a fejedelem s az országgyűlés álláspontja és eddigi eljárása törvényes alapjának s ebből következőleg az öreg úr sérelmi politikája tarthatatlanságának beigazolására. A feladat nem lehetett nehéz, mert Bethlen propositói részben már tárgytalanok voltak, a mennyiben pedig tényleg fennállottak, mint pl. a lengyel királyal s a császárral való szövetkezés, könnyen megczáfolhatók voltak, mert titkos s így Bethlentől világosan be nem bizonyítható szerződésen alapultak.

¹ Követségi iratait l. Szilágyi: *Levelek és okiratok* etc. 277—81. 1

² Közölve *Erd. Orsz. Eml.* IX. 447—48. II.

Az országgyűlés válasza szerint a gyulafehérvári collegium-alapból Rákóczytól kölcsönvett húszezer frtnyi összegnek s öt évi kamatának visszafizetése elintézett dolog; Rákóczy a Bethlen Gábor-féle síremlék-alapból még hiányzó 7000 frtnyi követelésnek már eddig is eleget tett volna, ha Bethlen István »részéről az dolog meg nem akadályosodott volna«, de így is megfizeti. A Lengyelországgal való szövetség nem való, valamint az sem, hogy a fejedelem a császárral szövetségben volna. Nincs tudomásuk arról sem, hogy Rákóczy az ország szabadságát megsértette, ennek elbírálása különben sem tartozik Bethlen Istvánra, kire »semmi dolgunknak igazgatását nem bíztuk«; hogy azonban részrehajlással őket senki se vádolhassa, készek egy napot megállapítani, melyen mindazok, kiket sérelem ért, megjelenhetnek jogorvoslás végett. Senkire sem lehet sérelmes, hogy Rákóczy várkapitányokká és tisztekké magyarországiakat is tett; ez Bethlen Gábor uralkodása alatt is előfordult. Azon vád ellen, hogy Rákóczy a szabad fejedelemválasztás ellen tisztviselőit megeskette, ők »egész országúl, három nemzetül« tiltakoznak; »soha hírrel sem hallottuk, — úgymond — az tisztviselők sem hallották, sem értették, se hírek, se tanácsok benne, sem a mi kglmes urunk senkit arra nem kényszerített«. Zólyomi nótázása és birtokainak elkobzása országgyűlési végzéssel történt, »semmi punctjában különben nem exequálták, kinek-kinek az ő részét kiadták, az mint illet«. A kérdéses országgyűlési határozat egyébiránt régebbi keletű s nem Zólyomi személye ellen irányult. A mi a fejedelemnek Bethlen István ellen irányuló állítólagos ellenséges magatartását illeti, »Bethlen István uram adott mind ezekre okot«; Rákóczy mindamellet »mindent letészen«, »csak-hogy ő nga (Bethlen István) is mindeneket tegyen le« és Rákóczy-nak »fejedelmi méltóságát adja meg mindenekben«. Nem lehet törölni az 1635-iki articulust »a praesidium tartása felől« sem, mivel »egynéhányszor történt, hogy az olyan várak rebelláltak az ország ellen;« példa rá éppen most Huszt. Nem lehet változtatni a Bethlen Péter részére követelt birtokok ügyében sem. Általában pedig »az topaji végzésben a mi hátra vagyon, kit az mi kglmes urunk ő nga ekkédiglen nem praestált volna, excepto Fogaras, ő nga mindeneket praestál, csak-hogy e converso az úr is Bethlen István uram is mindeneket praestáljon a szerént«. ¹

Az országgyűlés válaszát követség volt hivatva Bethlen István tudomására hozni. A követség, melyet Szalánczy István vezetett, Petky István, Csík-, Gyergyó- és Kászsónszékek kapi-

¹ Erd. Orsz. Eml. IX. 452—54. ll.

tányából, Kőrössy Istvánból és Weyrauch Zakariás segesvári királybíróból állott; feladatuk elsősorban a békés megoldás keresztülvitele volt, miért is felhatalmazták őket, hogy Bethlent hazatérésre bírják. Biztosítsák az öreg urat arról, hogy »valamicsoda resolútiója most vagyon kívánságira, abban a mi kglmes urunk mindenestül megtartja, mind magának, fiának az országban csendes békességes lakása és hatalmas győzhetetlen császárunk igaz hűségében bizonyos megmaradása lehet«. Ügyeljenek azonban arra, hogy a budai vezér magát az ügyben illetékes bírónak, kinek joga volna ítélni, ne tartsa; a vezér legfeljebb közbenjáró lehet.¹ Kiállították a reversalist is, melylyel az öreg úr visszatérését biztosították, melyben ígérik, hogy »az mely egyenetlenségek ez ideig az mi kglmes urunk ó nga és Bethlen István s fia Bethlen Péter közt voltak, azokat is ó nga és mi is örökségképen letesszük és elfelejtjük, azokért sem az mi kglmes urunk ó nga, sem mi sem Bethlen István uramat, sem fiát sem személyekben, becsületekben, sem uraságokban, jószágokban, marhájakban sem titkon, sem nyilván, sem törvénnyel, sem törvény útja kívül semminemű szín és módok alatt meg nem háborítjuk, sem nem háboríttatjuk«.²

Bethlen István elpártolása, mint láttuk, meglepetésszerűen hatott mind a fejedelemre, mind a rendekre, kik ebből jogosan következtethették, hogy nem akar félúton megállapodni, hanem azon lesz, hogy a magyarországi hódoltsági vezéretet s a portát tényleges beavatkozásra bírja. A körülmények, de főleg a porta kétes magatartása, melyről a rendek Sebessytől éppen e napokban értesültek, sürgős intézkedéseket tettek kívánatossá; ezért jónak látták, hogy addig is, míg a budai főkövetség elindul, előzetesen tájékoztassák úgy a budai vezért, mint a portát a rendek hangulatáról s várható álláspontjukról. Febr. 20-ika körül tehát Huszár Mátyást »csak póstaképen« Budára küldötték azzal az utasítással, hogy vegye rá a vezért, hogy néhány napig várakozzék az erdélyi főkövetségre »és Bethlen István uramat is tartóztassa, addig az napig el ne induljon . . . egyfelé is«. Óvatosságra intik a vezért Bethlen Istvánnal szemben, kire semmit sem bíztak; de hogyan is bízhattak volna benne, ki két éve múlt, hogy magát a fejedelem joghatósága alól kivonta, »s hatalmas császárunk országából római császár ó felsége birodalmában költözött, azóta ott lakott, semminemű dolgaiban velünk nem munkálkodott«. Nem tudják, miért ment Budára, »sem hírünk, sem tanácsunk benne, sem akaratunk reá nem volt«.³ Huszár

¹ *Erd. Orsz. Eml.* IX. 451. l.

² *Török-magyarokori államokmánytár.* II. k. 316—17. ll.

³ *Erd. Orsz. Eml.* IX. 449—50. ll.

Mátyás, utasítása értelmében Szalánczyék követségét be sem várva, Budáról azonnal Konstantinápolyba indult, az előbbihez hasonló megbizatással, kezében a rendek leveleivel.

A rendek a Kezlar ágának írt levelökben tudatják az agával, a mi különben a portán is köztudomású tény volt, hogy Bethlen István Budára szökött, s onnan »csuda felgondolt mesterséges, heában való szókkal, írásokkal« igyekszik az ország nyugalalmát felzavarni; eljárása annál érthetlenebb, mivel ő nem is erdélyi alattvaló, »az hűséget német császárhoz tartotta«. Azokra a vádakra, melyekkel a fejedelmet a budai vezér előtt elhalmozta, megírták ugyan a választ, de jónak látják a magas portát is tájékoztatni felfogásukról. A rendek Bethlent jól ismerik. »Ismerjük — úgymond — minden állapotban, az ő idejébéli dolgokról és az mostani állapotunkról is mi tehetünk jobban ítéletet és bizonyosságot.« Higyje el az aga, hogy senki közülök nem kívánja Bethlen fejedelemségét. »Isten kglmességétől országul nekünk az mi kglmes urunkkal, fejedelmünkkel együtt külön módunk vagyon édes hazánknak s annak szabadságának s békességének gondviselésére, hogy nem mint Bethlen Istvánnak.« Van bennök annyi ítélőképesség, hogy ha »törvényinknek, szabadságinknak romlását látnók és éreznők és az mi kglmes urunknak fejedelmünknek ő hatalmasságához és az fényes portához idegenségét látnók, hogy azon meg ne indulnánk és ő hatalmasságát egész országul felőle meg ne találúnk«. Felelnek arról, hogy Rákóczy a porta igaz híve s attól el nem szakad, az adót megadja, az országot megoltalmazza. Több hitelt érdemelnek ők, mint Bethlen István és »az több közülünk kifutott s elvetemedett gonosz nyughatatlan elméjű emberek«. Kéri azért az agát, hogy Bethlen vádjainak s követségeinek hitelt ne adjon s ilyen értelemben legyen szószólójuk a portán is. Legyen azon, hogy a porta semmi-ben sem döntsön mindaddig, míg a portai főkövetség be nem érkezik. Ismétlik, hogy Bethlen vádjai alaptalanok, azoknak hitelt ne adjon.¹

A rendek azonos tartalmú levelet írtak a szultánnak, a muftinak, a vezérpasának,² Rákóczy pedig külön a szultánnak, melyben eddigi hűségére való hivatkozással oltalmát s egyúttal azt kéri, hogy »a szent békességnek... háborgatóit fenýíteni, büntetni, zabolázni« méltóztassék; meg van győződve a szultán igazságosságáról, máskülönben — úgymond — »sem követet, sem levelet én a hatalmasságod fényes portájára küldeni bátor-ságosnak nem tartanám«.³ Személyesen írt azonfelül a szultán

¹ *Török-magyarkori államokmánytár.* II. 303—308. II.

² *Török-magyarkori államokmánytár.* II. 309—15. II.

³ *Török-magyarkori államokmánytár.* II. 318—19. II.

környezetének befolyásosabb tagjaihoz is; ez alkalommal figyelmezteti a kajmekámot, hogy »minket mind azelőtt két esztendővel s mind csak taval is beküldött főkövetink által igen bizonyosan biztatott, hogyha hús, avagy huszonöt áruló felkelne és bemenne is a fényes portára, valamíg ő hatalmassága az országot egyességben tapasztalja és ellenünk az ország a három nemzetből álló követit szokott pecsétetes levelével nem látja, csak küldjük be adónkat idején ajándékokkal, hűségünket mint eddig, azután is ő hatalmasságához tartjuk meg, változást sem látunk.«¹

A budai főkövetség febr. végén elindulhatott. A portai főkövetség azonban, melyet Tholdalaghy Mihály marossszéki főkapitány vezetett, tagjai pedig Haller Péter, Ugron Pál udvarhelyszéki főkirálybíró és Raitz Ferencz medgyesi polgármester voltak, addig, míg a budai főkövetség tárgyalásai be nem fejeződnek, Erdélyben maradt.² Mindkét követség el volt látva a fejedelem s a rendek ajánló leveleivel,³ melyeknek rendes viszonyok között üres formaságoknál egyéb jelentőségük nem volt, jelenleg azonban, mint az egységes gondolkodású rendek akaratának bizonyosságai, súlylyal bírtak.

¹ *Török-magyarkori államokmánytár.* II. 322—23. ll.

² Tholdalaghy Mihály levele Zülfikárhoz 1636 máj. 29-ről. *Török-magyarkori államokmánytár.* II. 343. l.

³ *Erd. Orsz. Eml.* IX. 455—57. ll. és *Török-magyarkori államokmánytár.* II. 323—29. ll.

EMBERVÁSÁR A TÖRÖK IDŐKBEN.

Ismeretes, hogy a török keresztény gyermekekből nevelt katonákkal egészítette ki zsoldos csapatjait. Ezekre részint ujonczozással,¹ részint rablással tett szert.² Gyakran nem is maga, hanem a török hadseregben szolgáló keresztények, vagyis martalócok vagy pribékek³ vállalkoztak a rablásra s zsákmányukat jó pénzért eladták a töröknek. Így az 1629. évi békealkudozások alkalmával a megyék által előterjesztett sérelmekből kitűnik, hogy 1625—1627-ig egyedül Nógrád vármegyéből 70 gyermeket raboltak;⁴ 1626-ban Veszprém vármegyében két mendicans deákot adtak el a bégnek.⁵ Sajnos, hogy ilyen példák hatása alatt — függetlenül a töröktől és martalóczaitól — egyesek is próbálkoztak a gyermekrablással. Alsómagyarországi bányavárosaink jegyzőkönyvei is nem egyszer tanúskodnak róla. A vétkest természetesen szigorúan büntetik; országos törvény értelmében karóval döfik át.⁶ A városi jog sem kíméli meg. Selmeczbányán 1572 június 20-ikán Hodritzer Simont fejezik le, mert Ó-Körmöcskéről fiút lopott és eladta.⁷ Ujbányán pedig 1629-ben Jurgal Sebestyént húzzák karóba, a ki két fiút 10 forintért; továbbá három fiút és egy három éves leányt is adott el a töröknek Esztergomba.⁸

Egy ilyen per összes részleteit őrizte meg az 1677. évi ujbányai jegyzőkönyv.⁹ Mivel az esetet részletesen tárgyalja, művelődéstörténeti és jogi szempontból egyaránt érdekes. A hossza-

¹ Salamon Ferenc: *Magyarország a török hódítás korában*. Budapest, 1886. VIII. fej. 119. l.

² U. o. XI. fej. 259. l.

³ U. o. és 260. l. A különböző martalóczokról részletesen szól Takáts Sándor: *Hajdú, haramia, martalóc*. (*Akadémiai Értesítő*. 1908., 333. l.)

⁴ *Salamon* i. m. függelék 456. l.

⁵ U. o. 462. l.

⁶ *Corp. Jur.* 1567. év 30. art. 3. sz.

⁷ Johann Kachelmann: *Das Alter und Schicksale des ungarischen, zunächst Schemnitzer Bergbaues*. Pressburg, 1870. 151. l.

⁸ Lap az 1629. évi ujb. Cur. Protocollumból.

⁹ Ujbánya (Bars vm.) város levéltárában: Cur. Prot. 1677. év, 108—130. l., 132—158. l. Ez esetet megemlíti ifj. Reiszig Ede is. (*Magyarország városai és vármegyéi*. Bars vármegye. 390. l.)

dalmas tárgyalások részint németül, részint latinul íródtak; magyarul csupán Ali agának két nyilatkozata olvasható.

A tárgyalást egy tartalmas levél indítja meg, melyet 1677. évi márczius 29-ikén Huszár Sebestyén ujbányai városbíró terjeszt elő a tanácsülésen. Írója, Ali érsekujvári aga, szokatlan követeléssel fordul a helybeli üveghuta mesteréhez. A levélben azt írja, hogy esztergomi aga korában egy keresztény fiút vásárolt Buresch Mihály és Szupicza János ujbányai üvegkereskedőtől, a kik a gyermeket egy budai rácztól vették. Ő pedig — Ali — körülbelül 70 birodalmi tallért érő ajándékot adott érte és törökösítette. Mikor azt látta, hogy a fiúnak hasznát nem veheti, ő is eladta; de a gyermek megszökött új gazdájától, mire Ali kénytelen volt a fiú árát a vevőnek visszaadni. Minthogy ezáltal megkárosult, felszólítja az üvegmestert, hogy tíz nap alatt küldje meg neki azt a pénzüsszeget, a mely a két üvegkereskedőnek adott ajándéknak megfelel; vagy pedig küldje el az üvegkereskedőket Érsekujvárra. Ha nem járna el a felszólítás értelmében, akkor el fogja adni az üvegmester vejét, — Schraubmacher Bertalant — a kit fogva tart.

Ez a levél a tanácsban rendkívüli felháborodást keltett. Azonnal megidézik Buresch Mihály volt tanácstagot ¹ — az egyik bűnöst — és vallatják. Bureschtől a következőket tudják meg: Körülbelől négy év előtt társával, Szupicza Jánossal Budán, »Törökországban« járt és üveggel kereskedett. Ekkor egy rác ember felajánlotta nekik az említett fiút bizonyos számú üveg fejében. Ők ráálltak az alkura s 600 darab üvegért — darabját négy dénár értékben — megvásárolták a fiút. Mikor hazafelé tartván, Esztergomba értek, a fiú nem akart velük menni, mert Magyarországon sem szülei, sem rokonai nem voltak. Valószínűleg megszökött volna tőlük, ha Ali agának nem tetszik meg s nem tartja vissza. Hogy pedig a két üvegkereskedő meg ne károsuljon, Ali azért az üvegért kárpótolta őket, a melyet a fiúért a rácznak adtak. A kárpótlás 20 bank ² sóban, két selyem övben és két darab patyolatban állott. Buresch megjegyzi, hogy ő sehogysen akart ebbe a »keresztényellenes« alkuba bocsátkozni. Ártatlansága bebizonyítására megígéri, hogy társától, a ki jelenleg a Divény (Dewin) ³ melletti üveghutában tartózkodik, a bizonyítékot megszerzi; a mint ezt később meg is szerezte.

¹ Buresch kimutathatólag 1671., 1672. és 1675-ben volt tagja a külső tanácsnak. (Cur. prot. 1671. év 331. l., 1672. év 1. l. és 1675. év 18. l.)

² Bank = bancus; bancus salis = nagy darab só. (Bartal Antal: *A Magyarországi Latinság Szótára*. Budapest, 1901., 67. l.)

³ Nógrád vármegyében.

Ártatlanságát azonban ezzel sem sikerült bebizonyítania. Erre a vádlott elhagyta Ujbányát s a környéken bujdosott.

Büntette azonban a lévai kapitányok tudomására jutott, a kik pribék gyanánt akarták elfogni, a mi nem sikerült. Ezért felszólítják Ujbánya tanácsát, hogy tartóztassa le és szolgáltassa ki a contrafidiusnak, mivel az ilyen eset a végház consilium bellicuma hatáskörébe tartozik. A tanács ellenben nem volt hajlandó lemondani a pallosjogáról s ezért menedéklevél ígérése mellett becsalta Burescht a városba és elfogatta.

Május 17-ikén ismét egybegyűlnek Buresch ügyének tárgyalására. A vádlottat újból vallatják. Vallomása alapján ő és Szupicza 8000 darab üveggel érték Budára. 6000 darabot tíz csomag durva szattyánnal és aranynyal cseréltek be; a megmaradt 2000 darabért a fiút vásárolták. Midőn Esztergomba értek, a gyermek megszökött, de ismét megkerítették. Alihoz vitték s ez erőszakkal megtartotta a fiút. A történetek után Szupicza Lévéra indult a végházba, hogy tanácsot kérjen a gyermek ügyében. Kérdésére azt felelték, hogy kérjenek az agától kárpótlást. Erre ismét Alihoz mentek és Nemcsényről Nemez) ¹ Warhanik Györgyöt is magukkal vitték. A fiút visszakérik, de Ali nem engedi s a fent említett ajándékkal kárpótolja őket. A kapottakból Buresch csak egy bank sőt tartott meg magának; a többit becserélték aranynyal s átadták az üvegmesternek. Vádlott újból hangsúlyozza, hogy ő sem a fiú megvételebe, sem eladásába nem egyezett bele; a főtettes (principal author) Szupicza volt.

Ujbányán s valószínűleg a többi alsómagyarországi bányavárosban is szokásos volt, hogy fontosabb bűnügyben a város a többi bányavárosok tanácsát is kikérte.² Jelen esetben is követet küldött Körmöcz-, Selmecz- és Beszterczebányára azzal a kéréssel, hogy megbízottjaikat küldjék el a legközelebbi ülésre.

Igy is történt. Május 24-ikén a tanács már a városok küldötteivel együtt tárgyal. Megjelentek: Körmöczbányáról Freys-eisen Kristóf Keresztély tanácsos és Karasz Tóbiás jegyző Selmeczbányáról Ungerman Eliás tanácsos és Rauscher János Keresztély jegyző; Beszterczebányáról Vogl Mátyás tanácsos és Schindler János. Csernák Mihály ügyvéd Ujbánya város nevében felolvassa az előző ülések jegyzőkönyvét s ítélet hozatalára szólítja fel a jelenlévőket. Kovács István Buresch nevében mindennemű határozat ellen tiltakozik. Mivel halálos ítélet forog

¹ Bars vármegyében.

² Igy cselekszik 1629-ben (Cur. prot. 175. l.), 1633-ban (Cur. prot. 265. l.), 1638-ban (Relkovié Davorka: *Varázslat Ujbányán 1637-ban. Történeti Tár.* Uj folyam. IX. 306. l.)

szóban, a vádlott ellen felhozott érveket nem találja elég súlyosknak. Hosszas védőbeszédét azzal fejezi be, hogy Buresch szabadonbocsátását indítványozza.

Ezek után újból kihallgatják a vádlottat. Vallomása megegyezik előző vallomásával; pusztán azzal toldja meg, hogy a fiú könyörgött Alinak, Hassza Ozmán fiának, hogy tartsa meg. Szupicza Lévára készült folyamodni tanácsért, de ez utóbb elmaradt. Midőn újra Alihoz mentek, hogy a fiút visszakerjék, Warhanikot vitték magukkal tolmácsul, mert tudott magyarul. Az aga — szakállához nyúlva — kijelentette, hogy a fiú már is török; ne féljenek, miatta nem lesz bántódásuk. Azon panaszukra, hogy sokat vesztek a fiúval, Ali megadta a gyermek árát. Ebből Szupicza két övet és három birodalmi tallért Niklesiusnak adott, kinek adója volt, a többit — leszámítván az egy bank sót — átadták az üvegmesternek. Ali azonban a fiút nem használhatta s eladta egy Belgrádban (griechisch Weissenburg) lakó rácznak, a kitől a fiú megszökött. A rác a kádi előtt visszakövetelte pénzét Alitól. A kádi így ítélte: Mivel a fiú már török volt, Alinak nem lett volna szabad őt eladnia; a pénzt tehát adja vissza a vevőnek. Ali ezért követel kárpótlást az üvegmestertől.

Buresch kihallgatása után a tanács Schraubmacher Bertalan azon kijelentését tudatja, mely szerint az üvegmester az Alinak írt levélben az aga kárpótlását ígéri. Az üvegmester határozottan tagadja.

A tárgyalásra két tanú is megjelenik a szomszédos Hámor¹ községből, s azt állítják, hogy az eladott fiú nem lett janicsár, hanem különfélét árulgat s azt mondta volna, hogy: »Én keresztény lennék, ha az a kettő nem adott volna el.«

Az egybegyültek azon határozatban állapodnak meg, hogy az ügyben megindítják a nyomozást és ezzel kapcsolatban két megesketett tagot török területre küldenek, hogy választ hozzanak a feltett kérdésekre:

1. Ki az a rác, a kitől a két üveges a fiút kapta?
2. Budán lakik-e még?
3. Többen voltak-e jelen a fiú átadásánál? Ha igen, az illetőket kérdezzék ki a történetek felől.
4. A rác könyörületből adta-e oda a fiút, — a mint ezt Ali állítja — vagy pedig üvegért s mennyiért?
5. Érsekujvárott van-e még a fiú, a hová állítólag elvitték s mi lett belőle? Tudakolják azt is, hogy nem akart-e ismét keresztény lenni?

¹ Bars vármegyében.

6. Ali kínálta-e a fiúért az árat, vagy az üvegesek követelték-e?

7. Ki volt a kettő közül a főbűnös az árúk elfogadásában?

8. Nem adott-e többet a török, mint 20 bank sót, két övet, két darab patyolatot és 3 tallért?

9. Ali a fiút erőszakkal tartotta-e vissza vagy az üvegesek kínálták-e neki?

10. Ha Ali a fiút egy rácznak adta el, ki az és hol lakik? Buda környékén vagy másutt?

11. A kádi előtt mit követelt a ráczt Alitól és miért kellett Alinak a fiúért kapott pénzt visszaadnia?

12. Tudakolják főképpen azt, igaz-e, hogy az üvegmester levélben ígérte volna Alinak, hogy a rácznak a kádi előtt visszafizetett aranyát megtéríti? Miképpen szól a levél, rajta van-e az üvegmester pecsétje s ki vitte a töröknek?

Másodsorban a gyűlés azt határozza, hogy hallgattassék ki Warhanik György. Végre kihallgatandó Schraubmacher Bertalan is.

Ha a tanács mindezekre választ nyer, tudatni fogja a városok küldötteivel, s ha az ügy megkívánja, ismét velök egyetemben tárgyal.

A következő gyűlést május 28-ikán tartják. Előzetes eskütétel után Warhanik Györgyöt vallatják. Vallomása alapján a következők tudódnak ki: Mikor ő két év előtt Budán járt, beszélt azzal a ráczzal, a ki a fiút eladta az üvegeseknek. Az illető szappanfőző s azt beszélt, hogy a gyermek átengedését nagyon bánja, mert az üvegesek a töröknek eladták és ez törökösítette. Azt is megtudta, hogy a ráczt a fiút török területen, »Dufflauff«-ban vette a tatároktól; az üvegesektől nem követelt többet, mint a mennyit ő fizetett a tatároknak, noha többet remélt kaphatni. Midőn Warhanik ismét Budán járt testvérel, találkozott az eladott fiúval, a ki kérdezte tőle, hogy miért nem hozta magával Szupiczát is; Szupicza és Buresch ne féljenek Alitól, a kítől megszökött; hatalmas pártfogója van neki Pesten, a kit defterdárnak (Jeffdadar)¹ hívnak s a kivel szemben ez a török mitsem tud keresztülvinni.

A tanács azon kérdésére, hogy a szappanfőző Budán lakik-e, Warhanik nem tud biztosat válaszolni, de valószínűnek tartja. Azt sem tudja, hogy az üvegesek mennyi üveget adtak a fiúért, mert nem volt jelen a megalkuváskor.

¹ Török méltóság: kincstartó. (Demuth und Pardatscher: *Vollständiges verdeutsches und erklärendes Fremdwörterbuch* stb. Brünn. 223. 1.)

Midőn — folytatja — az üvegesek Esztergomba értek, a fiú — a mint ezt néhány török említette — nagyon félt, hogy az üvegesek messze földre eladják; ezért elrejtőzött előlük. Mikor ismét megtalálták, Alihoz vitték, a ki megtartotta és — állítólag — azzal bízta meg az üvegeseket, hogy tudakolják ki a fiú atyját, s hogy ez hajlandó-e a gyermeket nála hagyni? Az üvegesek eltávoztak. Warhanik újra elindult a két üvegesrel s egyenesen Alihoz siettek Esztergomba, a hol tolmácsuk volt. Alihoz pedig így szólt: »Kegyelmes uram, miért törökösítetted a fiút s nem vártad be a két üveges visszaérkezését?« Ali felelé: »A fiú így akarta.« A gyermek az előcsarnokban ült, egy mozsárban tört valamit és látni kívánta a két üvegest. Ezek pedig kárpótlást követeltek Alitól; Warhanik a dolga után látott. Ali a két üvegesrel különböző bevásárlásokra indult. Warhanik megjegyzi, hogy az üvegesek egy birodalmi tallért ígértek neki, de nem adták meg. A tanács azon kérdésére, hogy eladta-e Ali a fiút, határozott nem-mel felel. A fiú azonnal megszökött.

Warhaniknak vallomása tehát ellenkezik Buresch vallomásával.

Junius 13-ikán a tanácsülésre megérkeznek a május 24-ikén Érsekujvárra kiküldött tagok: Tattar János tanácsos és Ilaveszky János bakabányai polgárok s eskü alatt beszámolnak kiküldetésük eredményéről. Ennek értelmében: Ali egy alkalommal összeperelt a szappanfőzővel s annyit követelt tőle, a mennyit ő a fiúért adott az üvegeseknek. A rácz ezt felelte: »Miképen tartoznék én teneked, hiszen a fiút irgalomból adtam vissza a kereszténységnek s mitsem kaptam érte!« Ali nem nyugodott meg, a míg az ügy a budai kádi elé nem került. A kádi imigyen bíraskodott: Török törvény szerint a rácz semmivel sem tartozik Alinak; ha Ali pénzt akar, követelje ezt a két üvegestől. A mi a fiút illeti, ez sem Ali, sem a rácz tulajdonát nem képezheti.

A kiküldöttek Alihoz mentek és tudakolták, hogy mi lett a fiúból. Ali már ezt válaszolta: »Tudja az ördög, elment valahova a pokolba.« Erre az egyik mögöttük álló török azt mondta, hogy Érsekujvárott tartózkodott. Minthogy lovagolni jól tudott, az öreg pasa 87 »gregori«-ért elvitte magával Törökországba, a mikor Érsekujvárczt pasaváltozás volt.

Azt is megkérdezték Alitól, hogy erőszakosan megtartotta-e a fiút és hogy a vételdíjat rákényszerítette-e a két üvegesre vagy sem? Ali válaszolta, hogy mikor a gyermeket hozták, főképpen a külseje és szerény magaviselete tetszett meg neki s ekkor megkérdezte, hogy kitől vették és mennyiért? Az üvegesek egyhangúlag azt felelték, hogy egy budai rácztól 100 darab

üvegért. Ali ajánlotta nekik, hogy hagyják nála a fiút; majd ajándékkal vagy arany pénzzel kárpótolja őket. Így tehát részint pénzben, részint árúban 100 forint értékű ajándékot kaptak.

Értesülvén ezekről a kiküldöttek, így szóltak Alihoz: »Kegyelmes uram, mondd meg az igazat, hogy miképpen áll a dolog. Az egyik üveges ugyanis fogva van s a te nyilatkozatodtól függ, hogy szabadon bocsáttassék, vagy halálra ítéltessék. Mert ha te azt mondog, hogy a fiút erőszakkal tartottad meg, kiszabadul; ha azt állítod, hogy a maga jószántából adta el, meg kell halnia.« Ali — szakállához nyúlva — ezt felelte: »Mégvallom és török hitemre esküszöm, hogy én a fiút becsülettel megvettem; az üvegesek annak a rendje és módja szerint eladták nekem; erről az esztergomi lakosok is tanúskodhatnak, mivel az esetről mindenki tud.« A kiküldöttek így folytatták: »Kegyelmes uram! Nálunk tiltva van, hogy egyik keresztény a másikat eladja; az ilyen embert mi pribéknek tekintenők és halálra ítélnők.« Ali ezt felelte: »Valóban igaz, igaz ez, pokolban a feje.« Azon kérdésekre, hogy Ali mit adott a fiúért, azt felelte, hogy 25 bank söt, két selyem övet, 14 birodalmi tallért, 2 darab patyolatot, összesen 100 forint értékben; újból erősítvén, hogy a fiút nem tartóztatta le erőszakkal.

Mindezek után a küldöttek azt kérdezték, hogy kapott-e levelet az üveggestertől? Ali igennel válaszolt, de megjegyezte, hogy addig nem adja ide a levelet, a míg a pénzét nem kapta meg. Ha csak 50 forintot is kapna, ezért az összegért is kiadná a levelet a bírósági iratokkal együtt. Ha pedig halasztás nélkül az egész összeget előteremtik, akkor 10, 20, sőt 30 forintot is elengedne belőle. Ha nem adják meg a pénzt, megtámadja az üveghutát vitézeivel s felgyújtja; lakóit pedig részint lekaszabolja, részint rabságba hurczolja Törökországba.

A követek nyilatkozata, úgyszintén Warhanik vallomása elég fontos volt, hogy a tanács a városok küldötteit újból fel szólítsa a megjelenésre.

Julius 19-ikén összegyűlnek. Stubnyánszky György ügyvéd¹ Burescht vétkesnek jelentvén ki, javasolja, hogy az 1657. évi törvények 30. cikke értelmében karóval döfjék át. Vádlott nevében Belicza Tamás tiltakozik a javaslat ellen s a vallatások alapján Szupiczát főbűnösnek jelentvén ki, azt ajánlja, hogy a míg Szupicza — ki Véghles várában fogva van — nem szabadul ki, halaszszák el a döntést. Erre hosszas szóváltás támad a kettő

¹ Az 1677. évi városi számadáskönyvből kitűnik, hogy a városjegyző Turócz vármegyéből hívta meg az ügyvédet.

között; végre a jelenlevők abban állapodnak meg, hogy ha Buresch védelmére valami felhozható, történjék meg azonnal.

Belicza hosszas védőbeszédet tart; az esetet újból előadja; a törököt szóba hozván, a gyűlést figyelmezteti, hogy szavának ne higyenek, hiszen »a keresztények megrontására tör«. Erre Stubnyánszky a tanúk vallomására utal. Belicza ellenben a tanúvallatást elveti, döntőnek csak Szupicza vallomását tartja. A vádlottat újból védelmezvén, hangsúlyozza azt a lényeges különbséget, a mely Burescht a martalóczoktól megkülönbözteti, mert ezek embert rabolnak; Buresch ezekkel nem állítható egy sorba; hiszen ő embert nem rabolt.

Ismételten hosszas viták után újból vallatják Tattar Jánost és Ilaveszky Ádámot, a kiknek vallomása megegyezik a június 13-ikán tett nyilatkozatukkal. Határozatképen a jelenlevők kimondják, hogy követet¹ küldenek Lévára Csáky grófhhoz, hogy ez valakit a praesidariusok közül küldjön Véghlesre; tudja meg, ott van-e Szupicza, mit vallott, ha ugyan kihallgatták? Erre a gyűlés széteszlik.

Ugy látszik, hogy a nyert válasz kielégítő volt, mert mindjárt másnap — július 20-ikán, délben — meghozzák az ítéletet. A jelenlevő vádlottat imígyen szólítják meg: »Immár eléggé rád bizonyult, hogy a fiút pénzért adtad el a töröknek; lelkiüdvösségedet tartsd szem előtt s valld meg az igazat, hogy a valómást ne kelljen kúnpadon kicsikarnunk.«

Buresch bevallja vétkét: Ő és Szupicza hazamenet elhatározták, hogy a fiút Esztergomban hagyják; mikor négy hét múlva ismét odaértek, tényleg kárpótlást követeltek a fiúért. Ali meghagyta nekik, hogy tudják meg a gyermek szülőitől, nála akarják-e őt hagyni? Főbűnösnek Szupiczát mondja, a ki őt elcsábította.

Minthogy vádlott mindent bevallott, a gyűlés kimondja a »sententia capitalis«-t. Tekintettel arra, hogy Buresch nagyot vétett a »keresztény vér ellen, országos és városi törvény értelmében súlyos büntetést érdemelne«; de meghallgatván az érte könyörgőket és kiskorú gyermekeit is tekintetbe vévén, »kegyelemből« fejvesztésre ítélik s átszolgáltatják a hóhérnak. Ezen ítélet — mondja a tanács — figyelmeztetésül s egyúttal ijesztő példának szolgáljon a Törökországba utazóknak, Bureschnek pedig megérdemelt büntetésül.

Az ítéletet tényleg végrehajtották. Az 1677. évi számadás-könyv pontosan összeállítja a perrel kapcsolatos kiadásokat.

¹ Az említett számadási könyvből kitűnik, hogy a követ Oleniczky János — valószínűleg tanácsos — volt.

Ezek között olvassuk, hogy a városnak hóhérja nem lévén, a besztercebányait hívják meg. Véres munkájáért, valamint a kivégzett eltemetéseért 12 frtot és 50 dénárt kapott. A hóhér kíséretét képező hajdúk ellátása 6 frt 32½ dénárba került; ugyane célra két hajdú külön 3 frtot kapott. Azon polgárok, a kik a hóhért Ujbányára és vissza kísérték, összesen 40 meszely sört fogyasztottak 1 frt és 80 dénár értékben. Ezenkívül a Burescht foglyúl ejtő darabontok 14 meszely bort fogyasztottak 1 frtért és 68 dénárért; a büttel a fogoly felügyeletéért 1 frtot kapott.

A bűnös eltartását ugyancsak a város fizette. Fogsága alatt 13 meszely bort és 11 meszely sört fogyasztott összesen 1 frt 66 dénár értékben. A kik a bort hozták, 1 frt 56 dénárt kaptak. A megkínzatra és a bíró számára vásárolt gyertyák 40 dénárt értek, a temetési eszközök 58 dénárt. Az ügyvédnek fáradságáért 10 frtot és 50 dénárt fizettek. A török területre kiküldött bakaiak kiadásai 6 frtot tettek; 19 meszely bort ittak 2 frt 78 dénár értékben. Ellátásuk a felsőhámoriakéval együtt 22 dénárt tett ki. Azok a polgárok, a kik a bányavárosok kiküldöttei elé mentek és őket hazakísérték, 50 meszely sört kaptak 1 frt értékben. A követek ellátása pedig imígyen oszlott meg: Élelemre 16 frt 93½ dénár; borra és sörre 43 frt 18 dénár. Ajándékba 2 frtot érő poharakat kaptak. Lovaikra 15½ véka zab fogyott 4 frt 65 dénár értékben. A zabnak Garam-Szent-Benedekről történt fuvarozása 67½ dénárba került. Midőn a bíró és a jegyző Selmeczen jártak Buresch ügyében, élelmükre 1 frt 50 dénár fogyott. A bíró pedig külön 40 dénárt kapott. A jegyző öt napi utazásához élelmezésre 3 frt 50 dénárt; a Lévára menő Ole-
niczky pedig fáradságáért 1 frtot és 50 dénárt kapott. A per-
költség tehát 121 frt és 84½ dénár volt. RELKOVIC NÉDA.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

KÜKÜLLEI JÁNOS TÖRTÉNETÍRÓ LAKÁSA ESZTERGAMBAN.

Mint hogy Küküllei János, a Nagy Lajos király történetírója életrajzát megvilágító, minapában közzétett újabb regestáimat. Szerkesztő barátom szives előzékenységgel fogadta, kedvem támadt föl kutatni és meghatározni: hol lakott Esztergamban ama tiszteletes János mester, az esztergami érsek helytartója, küküllei főesperes és esztergami kanonok?

E kérdés megoldásánál kiindulópontul szolgál az esztergami főkáptalan házi levéltárának két okirata.¹ E két okirat foglalatja következő: Az esztergami káptalan tudtúl adja, hogy midőn nem régen (dudum) néhai jóemlékű kanonoktársa, Garázda Miklós aradi prépost élete végét járta, lelke üdvösségére gondolván, végső rendelésében héviz szomszédságában fekvő kúriáját a rajta levő házakkal és épületekkel együtt, az ugyanazon kúrián épült Szent Erzsébet kápolnájának hagyta, a boldog Erzsébet iránt viseltető buzgóságában, sok más ingóságokkal egyetemben. Az ingóságokat rokonai tetszésük szerint széthordották ugyan, de a kúria a kápolnával, annak kegyúri s adományozási jogával és az épületekkel együtt, melyek igen elhagyottak és rozogák valának, mert noha időközben sokan laktak bennük, senkise törődött velük, megmaradt a káptalannak.

A káptalan e fekvőségeknek — kötelessége úgy hozván magával — gondját viselendő, azokat kanonoktársának, tiszteletreméltó János küküllei főesperesnek és érseki helytartónak adományozta, hogy bírja azokat, míg széket tart az esztergami egyházban; ha azonban innét más helyre távoznék, a kúriát mindenestől a káptalannak visszaadni köteles legyen (1380).

Küküllei János e javadalmat nemcsak elfogadta, hanem mások gondatlanságát pótlandó, a mondott kápolnát kicsi tornyával egye-

¹ 71. fók, 2. nyaláb, 2. és 3. szám, melyek elsejét, 1380 május 10-iki kelettel kiadta *Fejér*, CD. IX., 5. 412; másodika 1383 februárius 9-iki kelettel megjelent a *Turul* 1897. évfolyama 18. lapján.

temben kijavíttatta és újból befödette; magát a romlásnak indult kúriát megtataroztatta és szükségesnek mutatkozó helyiségeket építtetett hozzá — nagy meglegésére a káptalannak, mely a főesperes kérelmére arra is elhatározta magát, hogy a mondott kúriát a főesperes kisöcscsének (nővére fiának), Pálfia Ferencz kiváló ifjúnak az esztergami egyház kántorkanonokjának engedi át: bírja ő is nagybátyja társaságában élte fogytaig e javadalmat azon természetes feltétel mellett, hogy a kápolnát és a többi épületeket gondozni, tatarozni és jókarban fentartani szintén köteleességének ismerje (1383).

Megjelölhetnök tehát Küküllei János esztergami lakhelyét. Tudjuk, hogy kúriája héviz közelében volt és Szent Erzsébet kistornyú kápolnája állott benne. Igen ám; de héviz több volt és van Esztergamban. Gyermekkoromban sokszor elmentem a nagy héviz mellett, melyet a csehek Venczel király idején Teplitznek neveztek el és mely fölé a főkáptalan a »Füüdő« vendéglőt építtette és füüdöket is állíttatott. Sokszor megfüüdtem a hajdan *Veprech*-nek nevezett malom hévizében, a primási gépgyár és vízvezeték mellett, melyet ifjú koromban Korencsy-malmának híttak. Lubiczkoltam a hévizben, mely jelenleg Matyasovszky Lajos lovag kertjében van, a honnét annyi meleg forrás foly a Kis-Dunába, hogy az soha be nem fagy. Használtam a Malya-, később Vezér-féle meleg füüdöket, melyek ezidőszerint a takarékpénztár tulajdonai. A Füüdő-vendéglő mögött is van meleg füüdő; sőt a pajkos fiatalság a káptalani malomból kifolyó hévizben is füüdüzött.

A »héviz közelsége« tehát nem elégséges meghatározása a kúria fekvésének, melyben Küküllei János lakott. Hozzá kell tehát vennünk a Szent Erzsébet kápolnáját, mely szintén a kúria területén épült. Azonban e kápolnáról nincs emlékezet nálunk Esztergamban, sőt úgy tetszik, mintha jómagam újítottam volna meg úgy Garázda Miklós aradi prépost, mint a Szent Erzsébet-kápolna emlékét. Szerencsémre eszembe jutott, hogy találtam valamely régi képen egy kis templomot, melyet akkor meghatározni nem tudtam. Átnéztem tehát Esztergam régi helyrajzi térképeit, melyek szép számmal vannak főegyházi könyvtárunkban és megtaláltam a kis kápolnát, mely Matyasovszky Lajos ur kertjében levő héviz közelében emelkedett; egy olasz képen, melynek se szerzője, sem évszáma nincs megnevezve, a vízivárosban (la cittá nell' aqua) a vár déli foka alatt látható egy keresztrel ékesített kis templom; egy másik, szintén szerzót és évszámot nélkülöző német térképen, az Újvárosban, vagyis vízivárosban (Neustatt), ugyancsak a vár déli foka alatt megvan még ama templomszerű nagyobb épület, de már kereszt nincsen rajta.

E telekről hetven éves emlékezetemben a következők révedeznek: Gyermekkoromban ácsoló térül használták; aztán megszerezte

Prybila József kanonok, házat épített elejére, kertet alakított benne és a hévizet fürdővé rendezte. A nevezett kanonok halála után a primási uradalom birtokába jutott e ház, kert és fürdő, melytől megvette azt Matyasovszky Lajos úr, akkora az érsek-primási javak igazgatója és bírja mind e napig.

Kétséget nem szenved tehát, hogy e ház telkén, melynek mai jelzete: Ferencz József-út 36. szám, lakott a XIV. század végén mind haláláig (1397) János mester, a kükkülei főesperes, Nagy Lajos király érdemes történetírója.

PÓR ANTAL.

AZ ESZTERHÁZI VIGASSÁGOK EGY FRANCZIA TANÚJA.

Bessenyei György *Az Esterházi vigasságok* cz. költeménye, mely a magyar irodalom újjászületésének évében jelent meg (1772), azokat a fényes ünnepeket írja le, melyeket a magyar testőrség főkapitánya, Eszterházy Miklós adott Rohan herczeg és strassburgi érsek, XV. Lajos követének tiszteletére. Rohan herczeget kirándulásában Eszterházára a követség több francia tagja is elkísérte. Ezek egyike, Zorn de Bulach volt, a most is emlegetett elzászi politikusoknak egyik elődje. Ez a francia ekkoriban nemcsak Eszterházát, de Magyarország nagy részét, Szlavóniát és a temesi bánságot is meglátogatta. Erről az utazásról egy felette érdekes leírást hagyott, mely 125 évig kiadatlanul maradt a család levéltárában, míg déd-unokája azt 1901-ben Strassburgban csekély számú példányban kiadta. Minthogy a munka könyvkereskedésben nem jelent meg, ide iktatjuk a párizsi Nemzeti Könyvtár példánya nyomán az eszterházi kastély és vigasságok leírását, a mely mintegy magyarázatul szolgálhat Bessenyei költeményéhez.

A munka czíme: *L'Ambassade du Prince Louis de Rohan à la Cour de Vienne, 1771—1774. Notes écrites par un gentilhomme, officier supérieur, attaché au Prince Louis de Rohan, ambassadeur du roi et publiées par son arrière-petit-fils le baron Zorn de Bulach.* Strassbourg, 1901. — 168 lap. — A 69—71. lapokon ezeket olvassuk:

»Le 12 juillet (1772) je suis allé avec le Prince à Esterhazy en Hongrie, à 22 lieues de Vienne, domaine appartenant au prince d'Esterhazy. Celui-ci fit placer des relais de distance en distance, chercha le Prince à Vienne et le ramena de même. A chaque relai se trouvait un de ses hussards qui courait devant. A notre arrivée, ses grenadiers étaient en haie devant le château. Ils sont de toute beauté. Il en a 150 à sa solde, commandés par un capitaine, un lieutenant et un sous-lieutenant. Chaque homme a 7 kreuzer et 2 livres de pain par jour. L'entrée du château est superbe; une vaste cour

ornée avec jet d'eau. Le salon du rez-de-chaussée est voûté. Les piliers et les côtés, ainsi que le plafond, sont richement décorés par des guirlandes de fleurs peintes en or et en diverses couleurs. Deux grottes, l'une vis-à-vis de l'autre. L'eau qui les arrose fait un doux murmure et rafraîchit le salon ; on va de plain-pied dans le jardin ainsi que dans la cour. Les appartements à droite et à gauche, dont l'un est occupé par le Prince et l'autre par la Princesse, sont de toute beauté. Les deux pièces ou salons du haut sont de la dernière magnificence, dignes d'un souverain. Il fait venir toutes les raretés de Paris. Les appartements de maître sont également très bien distribués et fort bons. En avant du château, le jardin forme un parterre immense, au bout duquel se trouve un bois très étendu, dont une partie est réservée aux faisans. Il est coupé vers le milieu par une clôture de palissades, une enceinte est pour les sangliers, une pour les cerfs et une pour les daims. Ce bois a des routes, et au plus fort soleil on peut toujours s'y promener à l'ombre. Du château trois allées très longues terminées par des points de vue ; au bout de celle du milieu on remarque un grand clocher et un village. A une lieue d'Esterhazy se trouve le grand lac appelé Einsiedel. Il a 7 lieues de long sur 3 de large.

Pendant notre séjour qui dura jusqu'au 17, le Prince donna des fêtes et récréations de toute espèce, bals masqués, feux d'artifice, illumination magnifique, des foires ; il fit venir plus de 300 couples de paysans qui marchèrent paire à paire avec leurs drapeaux et leurs musiques. Chaque communauté arrivait séparément. Il est d'usage en Hongrie que, lorsqu'on sort le drapeau qui se trouve dans chaque village, tout court après. Nous eûmes aussi une chasse au daim et une au cerf. Il a une troupe de comédiens, trente musiciens, cent et tant de chevaux, non compris ceux de son haras, qui lui fournit seulement les remotes de son écurie et ceux qu'il offre en cadeau. Le salon du haut est de la plus grande magnificence. Pour l'éclairer on se sert de près de 500 bougies. Ce prince a aussi une forteresse, des canons. Son droit d'avoir des troupes est un droit féodal. Il a dans son brevet de prince le titre de Durchlaucht, ce que les autres princes à diplômes n'ont point. Les Esterhazy et les Balfi [Pálffy] ont bien secouru l'Impératrice dans la guerre contre la France. »

Zorn de Bulach 1772 márczius és április hónapjában Pozsony, Mosony, Győr, Komárom, Esztergom, Buda, Pest, Paks, Mohács és Zimony városait látogatta meg s mindegyikről érdekes feljegyzéseket írt, különösen kereskedelmi, gazdasági és katonai szempontból. A Szlavóniáról szóló lapok (147—160. l.) különösen figyelmet érdemelnek, de a mit a dunántúli kerületről és a temesi bánságról mond (161—168. l.), szintén éles megfigyelő tehetségre mutat.

KONT IGNÁCZ.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Lindner Világtörténelme, Theodor Lindner: Weltgeschichte seit der Völkerwanderung, in 9 Bänden. I. G. Cotta'sche Buchhandlung Nachfolger in Stuttgart und Berlin.

Az utóbbi évek német történelmi irodalmának egyik kimagasló eseménye Lindner *Világtörténelme*. Az 1908-ban Berlinben tartott nemzetközi történelmi congressus megmutatta, hogy a mai történetírás inkább egyes korszakokkal, egyéniségekkel és részletkérdésekkel foglalkozik, a minék kétségtelenül óriási haszna és jelentősége van a jövő történetírás szempontjából, de a mellett az összefoglaló történetírást sem szabad elhanyagolni, mert a mostani nemzedéknek is nagy szüksége van a mai világ kifejlődésének ismeretére. Ezt nyújtja a modern történetírás minden eszközének és eredményének teljes felhasználásával Lindner a maga nagy művében, melynek nagy előnye a hasonló irányú Lavisse-Rimbaud-féle francia világtörténelemmel és az angol *The Cambridge modern history*-val szemben, hogy egységes felfogás vonul rajta végig s a legmegbízhatóbb alaposág mellett és művésziiesen csoportosítja és adja elő gazdag anyagát. Mint Rankenak tanítványa és méltó utódja, Lindner kiválóan hivatva van a nagy mester be nem fejezett művét folytatni és befejezni. Biztos tekintet, minden előítélettől ment éles felfogás és ítélet, alapos képzettség és előkészület, végül kiváló előadó képesség, mely a németeknél párját ritkítja, jellemzik Lindnert a történetírót. Gyors egymásutánban hat kötet jelent meg eddig Világtörténelméből, kiváló szakemberek foglalkoztak vele s elismeréssel adóztak neki, úgy hogy nem lesz érdektelen, ha mi is megismerkedünk azzal, mert bár idegen nemzet termékével van dolgunk, de ettől a nemzetől sokat tanultunk a múltban s tanulhatunk a jövőben is.

Egy pillantás a Breslauban 1843-ban született Lindner eddigi történelmi munkásságára,¹ meggyőz bennünket arról, hogy a

¹ *Anno II. der heil. Erzbischof von Köln; Geschichte des deutschen Reiches von Ende des 14. Jahrh. bis zur Reformation 1875—80; Kaiser Heinrich IV.* Berlin, 1881; *Das Urkundenwesen Karls IV. u. s. Nach-*

történelemnek jó nagy részét önálló kutatások alapján ismeri és dolgozta fel, a hol pedig ez lehetetlen volt, ott első rangú forrásművekre támaszkodik, de mindig beleviszi saját történelem-bölcséleti felfogását. Ez kétélű fegyvernek látszhatik, de Lindner történelem-bölcsélete nem aprioristikus, metaphysikai eszméken épül fel, hanem hosszú, négy évtizedes beható történelmi munkálkodásnak, a történelmi fejlődés éles megfigyelésének eredménye, mely arra képesíti őt, hogy mint a művész, hamar megkülönböztesse a kontár munkát a maradandó becsűtől. *Világtörténelmé*t nem azért vezette be történelem-bölcsélettel, hogy előre felállított schémák szerint Procrustes módjára osztsa be az anyagot, hogy elvont eszmék számára öltözéket keressen, hanem ellenkezőleg sokratesi iróniával kimutatja, hogy a történetet nem lehet bizonyos törvények szerint megállapított művelődési korszakokba (mint a hogy pl. Lamprecht akarná) beszorítani. A nélkül, hogy Lindner történelem-bölcséletének taglalásába bocsátkoznánk, röviden ismételjük azt, a mit *Világtörténelme* I. kötetének előszavában ő maga mond.

A történelem tárgya az ember, vagy jobban mondva az emberek a maguk összességében. A világtörténelem azonban még nem jelenti az egész emberiség történelmét, hanem csak előkészít arra, mert az egész emberiség egysége még csak most van kialakulóban. Az ember, mint a történelem tárgya, kettős termé-

folger. Cotta, 1882; *Die Veme*, 1887; *Deutsche Geschichte unter den Habsburgern und Luxemburgern*, 2. köt. 1890—93. Cotta; *Die Fabel von der Bestattung Karls d. Gr.*, 1893; *Die deutschen Königswahlen und die Entstehung des Kurfürstentums*, 1893; *Geschichte des deutschen Volkes*, 2 köt. 1894., Cotta; *Der Krieg gegen Frankreich und die Einigung Deutschlands*, 1895. (a porosz kultuszminiszterium megbízásából); *Die sogen. Schenkungen Pippins, Karls d. Gr. und Ottos I an die Päpste*, Stuttgart, Cotta, 1896; *Die deutsche Hanse*, Leipzig, 1899; 3. kiadás 1904; *Der Hergang bei den Königswahlen*, Weimar, 1899; *Geschichtsphilosophie*, 1901. ismertette dr. Szlávik Mátvás az Athenaeum 1905-évfolyamában; II. köv. kiad 1904.

Weltgeschichte, 1901-től 1909-ig 6 kötet. I. köt. 1901: Der Ursprung der byzantinischen, islamischen, abendländisch-christlichen, chinesischen und indischen Kultur.

II. köt. 1902: Niedergang der islamischen und der byzantinischen Kultur. Bildung der europäischen Staaten.

III. köt. 1903: Vom dreizehnten Jahrhundert bis zum Ende der Konzile. Die abendländisch-christliche Kultur. Anfänge einer neuen Zeit.

IV. köt. 1905: Der Stillstand des Orients und des Aufsteigen Europas. Die deutsche Reformation.

V. köt. 1907: Die Kämpfe um die Reformation, Der Übergang in die heutige Zeit. (Ludw. v. Ranke emlékének szentelve.)

VI. köt. 1909: Das neue europäische Staatensystem. Absolutismus und Merkantilismus. Die geistige Befreiung und die Aufklärung. Asien und Afrika.

szetű, physikai és szellemi lény, tehát szükségletei is e kettős fel-tétetelezettségéből származnak s ennek megfelelően támadnak a szükségérzetből az eszmék, melyeket a kornak »nagy emberek« juttat kifejezésre, a ki a tömeget cselekvésre indítja. Minden eszmének csak addig van ereje, míg valódi szükségérzetből ered s ebben rejlik a nagy emberek érvényesülésének titka. Így jön létre a történelmi fejlődés, mely tehát sem nem pusztán társas (collectív), sem nem pusztán egyéni, hanem mindkettő: minden keletkezés egyéni, minden lefolyás társas. Lindner álláspontja természettudományi psycho-physikai s ennyiben Ranke módszerét tovább fejlesztette. A legáltalánosabb törvény, mely szerint a történelmi fejlődés végbe megy, a megmaradás (Beharrung) és változás (Veränderung) egymáshoz való viszonyában rejlik, mely azonban az egyes népeknél és koroknál különböző az alkalmazkodó képesség és megmaradási energia foka szerint. A történelmi tényezők tehát belső és külsők, faji tulajdonságok és tehetségek s a földrajzi helyzet és természeti környezet. Az egyes állami közösségek a »világtörténelemben«, mint egyedek szerepelnek, mint megannyi test, melyben az emberiség mindennapi élete lejátszódik. Ezeknek különböző irányai mellett egyes közös eszmék is uralkodnak felettük, melyeknek a helyileg és időileg különböző eszmékkel való összefűzése adja meg a történelmi fejlődés igazi lényegét. Lindner történelembölcselete így egy helyes módszerbe vezet át, melyet Világtörténelemben következetesen alkalmazott s ezzel annak új érdeket kölcsönzött.

Világtörténelmét az ókor, a római állam feloszlásával kezdi, mert az ókori történelem az emberiség életkönyvében külön lapot alkot. Miránk csak az ókor maradványai bírnak fontossággal s azok is a későbbi felfogás szerint idomulva. A három nagy népcsalád, a mongol, sémi és indogermán közül természetesen az utóbbival foglalkozik legbehatóbban. Mennyire csodálkoztak volna, úgymond, a rómaiak, ha valaki megmondja nekik, hogy ők is ugyanabból a népcsaládból valók, mint a megvetett és félve gyűlölt germánok. Ennek a népcsaládnak éppen az teszi a fő sajátosságát, hogy nehezen egyesül nagyobb egységgé, nem úgy, mint a mongol népek, kikről elismeri, hogy nagyobb államalkotó erővel bírnak. Az indogermánokat az erősen kifejtett individualismus jellemzi, mely minden viszonyt személyes viszonyná változtat át s apró közösségekre forgácsolja szét a nemzeti erőt. Legfőbb sajátossága azonban az alkalmazkodó képesség idegen viszonyokhoz, mely azonban más fajoktól sem vitatható el. Lindner tehát az egyes népcsaládokkal s azok birodalmával, kulturájával, így a mohamedán arab, a buddhista indiai, tibeti s a chinai és japán állapotokkal és történelemmel behatóbban foglalkozik,

mint Ranke s távolról sem olyan elfogult, mint a szellemes, de nem szakképzett Chamberlain.

A két első kötetben megrajzolja az alapot, melyen a mai kultúra felépült. Részletesen ismerteti a bizánczi, az arabs és a nyugati kultúrát, melyek mind az ókoron nyugsznak, de különböző fokozatok szerint. A bizánczi kultúrában az ókor közvetlenül folytatódik, míg az Islam és a nyugati keresztény kultúra új alkotások. A milyen gyorsan keletkezett és tűnt le a mohamedán arabs világ, oly lassú, de biztos fejlődést mutat Európa, s míg a keleti kultúrák megmerevedtek, ez a mi világunk mindinkább megerősödött. Ennek okát abban a páratlan s kedvező helyzetben látja, melyet a keresztény egyház a pápasággal az élén teremtett, a mely nem zárkózott el az idegen behatások elől sem, melyek a XIII. századtól kezdve nagy átalakulási folyamatot idéztek elő s ez a folyamat a XVII. századig tart. Ezzel a felosztással is eltér Lindner az eddigi világtörténelmeiktől.

Ezt a korszakot tárgyalja a III., IV. és V. kötetben, a melyek tehát nagyobb egységet alkotnak. Itt mint külön csoportok kiemelendők a Staufok küzdelme a pápasággal, a Habsburgok fellépése a történelemben, mely utóbbinál megjegyzi, hogy ha a cseh Ottokár nyerte volna el a német koronát, ebből a birodalomnak talán nagyobb haszna lett volna, mert egyrészt a birodalom súlypontja a szétdarabolt nyugati részből a keletre ment volna át, mint a hogy ez később szükségszerűleg bekövetkezett, másrészt ha Ottokár a három osztrák hercegséget Csehországgal egyesítheti, úgy ez utóbbi is elnémetesedett volna. (?) Ekkor azonban Magyarország — már másodízben — közvetlen befolyását érvényesítette a keleteurópai fejlődésre s a Habsburgok uralomra segítségével hosszú időre megállapította a saját világhelyzetét. A Habsburgok ugyanis kezdettől fogva szemet vetettek Magyarországra, mely a nyugati, főleg német kultúrának gyors elsajátításával, helyes belügyi, kereskedelmi, pénzügyi és egyházpolitikájával s külügyeinek cél tudatos irányításával a legjobb úton volt, hogy Kelet legelső nagy hatalma legyen és maradjon. A királyság küzdelme a rendekkel, a vazallusi seregek átalakulása zsoldos hadakká, a pénzgazdaság behozatala teszik a következő nagyobb szakaszok tárgyát, mely utóbbi főleg azért fontos, mert a polgári elemmel a tömeget juttatja szóhoz s az olasz városi köztársaságok mintájára kisebb nagyobb közösségek, államok képződnek és a fejlődés ezekben folytatódik. Európa mintegy sakktablává alakul át, melyen a mestereket, a diplomatákat most már magasabb államcélok kezdik vezetni. A pápaság politikai hatalma ezzel szemben mindinkább sülyed, a világi elem minden téren emancipálja magát az egyház gyámsága alól, mely maga

sem zárkozhatik el a reformok előtt. A XV. század zsinati eszméje, mint még a középkori universalismus képviselője, átmegy a XVI. századba s ez adja meg a jogalapot a vallási és egyházi reformációnak. Bár ez is csak okozat, a már előbb megindult szellemi és gazdasági élet sajátos fejlődésének eredménye volt, mégis az újkor legkiválóbb tényezőjévé lett, mert a középkor legnagyobb hatalmát, a »megmaradási energia« képviselőjét rázkódtatta meg s a »változás« és fejlődés eszméjét a legtöbb európai államban érvényesítette. Ennek a változásnak elfogulatlan rajzolásával foglalkozik a IV. és V. kötet, melyekben Lindner művészi történetírása tetőpontját éri el.

Nem kevésbé érdekes a VI. kötet, mely az európai egyensúly s az új államrendszer kialakulását, az új szellemi életet s végül Ázsia (China, Japán, India) s Afrika történetét tárgyalja, tehát a XVII. század közepétől a francia forradalomig terjedő kort öleli fel. Két fő fejlődési irányt különböztethetünk meg e korban, az állami életet, a mely zsarnoki abszolutizmussá fejlődik ki s a szellemi életet, a mely viszont szabadságot s az egyéniség jogait követeli, a tudomány s a technika terén új eszméket, új eredményeket hoz létre. Így a régi transcendentális világnézet mellett mindinkább kifejlődik és megerősödik a »tisztá emberi humanitás« eszméje, melyet a felvilágosodás férfiai a »művelt világ« közkincsévé tesznek. A továbbfejlődés azután ezt a két nevezetes tényezőt, az állami és szellemi életet a mai modern államban egyesíti s ennek erejét hatványozza. A modern gyarmatpolitika végül a többi világrészeket s így az egész földet egy nagy érdekközösségbe vonja. Ezzel valódi világtörténelmi folyamat indul meg. Ennek az elbeszélése s a mai helyzet feltárása az utolsó három kötet feladata, melyek még sajtó alatt vannak s a legnagyobb érdeklődéssel várjuk megjelenésüket.

Ezek után összefoglalva az eddigieket, mondhatjuk, hogy Lindner *Világtörténelme* mind tudományos, mind irodalmi s művészi tekintetben kiváló alkotás, könnyű modorban, világosan van megírva s idegen anyanyelvűek is élvezettel olvashatják. A szerzőnek német és protestáns volta a munka egész alapirányában kifejezésre jut, de elfogultsággal nem vádolható, mert honfitársai s hitsorsosai, így pl. a reformátorok felett épp oly kritikát gyakorol, mint a római kath. egyház nagyjai felett s gyakran párhuzamba is állítja őket. A mi a magyar történelmet illeti, ebben is jártasnak bizonyul s az idevonatkozó, németül is megjelent — sajnos — még mindig igen csekély irodalmat idézi és felhasználja. Minden német történetíróiak azonban az a hibája, hogy a későbbi Habsburg-monarchia szempontjából ítéli meg és méltatja államiségünk fejlődését. (L. III. köt. 346 l.) Lindner

ezt is Ranketól örökölte, kihez való gyengéd viszonyát két emlékbeszédben is kifejtette, melyeket Wieheben, Ranke születési helyén, a nagy történetírónak 1896-ban emelt emlékmű s az ugyanott 1907-ben létesített Ranke-múzeum felavatásakor a Ranke-egyesület felkérésére tartott (megjelentek a *Beilage zur Allgemeinen Zeitung*, München 1896. május 28-iki 122. és 1907. jun. 4-iki 108-ik számában). Lindner a csendes, zajtalan munkának az embere s innen van, hogy sokkal kevésbbé ismerik és méltatják, mint megérdemelné. Műveit és különösen *Világtörténelmét* melegen ajánlhatjuk. Minden kötet 500—600 lap terjedelmű, gazdag irodalmi repertóriummal és tartalomjegyzékkel (név- és helymutatóval) van ellátva s külön is kapható. Ára füzve 5 márka 50 pf. (6 korona 60 fillér), kötve 7 márka (8 korona 40 fillér).

OBÁL BÉLA.

A három Villani (Giovanni, Matteo és Filippo) krónikája. Fordította, bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta Rácz Miklós. A Gombos Albin által szerkesztett *Középkori krónikások VIII—IX.* kötete. Az Athenaeum kiadása, ára 10 K.

Az 1300. évben a VIII. Bonifáciustól hirdetett jubileumi búcsúra a hívek ezrei özönlöttek az örök városba, hogy elnyerjék és szerteszét hordják a pápa áldását *urbi et orbi*. A keresztény Róma fensége s a pogány emlékek ünnepélyes varázsa alatt két férfiú lelkében is ihletett fogadalmak keletkeztek, kik a *virágok városából* zarándokoltak az apostolok sírjához. *Dino Compagni* és *Giovanni Villani* illőnek tartották, hogy a pillanatok nagy-szerű benyomásai egy maradandó becsű emléekben vésődjenek fel, hogy »új krónikába foglalják Firenze városának eredetét és egész történetét, s a mennyiben lehetséges, a világ más emlékezetes dolgait is röviden megírni, a míg Istennek tetszeni fog«. De a vallásos gerjedelmek mellett sem feledkeztek el arról, hogy az ő városuk, Firenze »Róma leánya és teremtménye fejlődésében nagy dolgokra van hivatva, míg Róma hanyatlóban vagyon«. Az egyházi világnézetbe ékelt történeti fejlődés folytonossága, egyszersmind azonban az önérzetes hazafiság szólama csendül meg a legidősebb Villani e nyilatkozatában, melyet az ő történetírói, helyesebben: krónikás irányának és módszerének mintegy programja gyanánt vehetünk.

A három Villani krónikája a középkor szellemének egyik legnagyobb és legsajátosabb irodalmi jelensége. Jelentősége egyrészt a tárgy egyetemességéből folyik, melyet az események legnagyobb tömegének helyi és nemzeti szempontok alá foglalása sem csökkent, másrészt azon egységes világnézet visszatükrözé-

séből, mely történetbölcseletük és ítéletük alapját teszi. Giovanni Villani, a történetíró család megalapítója s legeredetibb szelleme, a trecento végén ugyanazon művelődési áramlat hullámát érezte a jubiláris búcsún, a mely szülővárosát Dante és Giotto föllépésével a *rinascimento* kifejezőjévé avatta a szellemi élet más vonatkozásaiban. A hosszú pártharcok alatt Firenzében élénk és érzékeny közvélemény keletkezett, melynek változó hangulata, folytonos belső vajúdása és attikai műveltsége egy páratlanul differenciált társadalmat és benne egy fölöttébb szeszélyes zoon politikon-t létesített. Az ó-hellén módra alakult közép-olaszországi városállamok versengése a sok politikai hátrány mellett határozott kulturális nyereség volt : az apró államközségek igazgatásában tudatos egyéni felfogások jutnak érvényre, a melyeknek állandó erősödése először ütött rést a középkori felfogás universalismusán. A belső forradalom alatt fejlődő egyén a XIII. század végén nem találja már a világról való felfogásának biztos súlypontját, de a jövő eszményét még homályos konturokban látja ; megvan a vallásos hangulata, feudális vilánézete, de a guelf-ghibellin harcok közben már érezhető antiklerikális megnyilatkozások kísértének. E mellett a hűbéri társadalom keretén kívül álló s municipális jogait féltő polgári rend izmosodott meg. E lassú s folyton húzódó, néha tűzhányószerű kitorésekben nyilvánuló társadalmi és művelődési evolutio középpontjában Firenze állott az általános bomladozás azon időszakában, midőn a Dante-Giotto-Villani-triász föllépett.

Némi tekintetben Villani épp oly forradalmár a krónikaírás mezején, mint Dante a költői nyelv és képzelem megújítására s Giotto a festőművészetnek az élethez közelebb hozására s a holtmerek bizanci formákkal való szakítására nézve. Villani is azonban épp oly közeli rokona az előző krónikásoknak, mint a hogy Dante »vízének mélységei« a középkor leghatalmasabb eszméig hatoltak el, s a hogyan Giotto képirása a Cimabuejénak édes, bár fejlettebb testvére. Mindannyian a múlt és jövő közepén álltak : innen magyarázható Villani némely ingadozása, sőt ellentmondása a saját ideológiájában, a melyek azonban egy magasabb következetesség átlagvonalában simulnak el.

A Villaniaknál az emberiség története az isteni akarat kifo-lyása : *come piacque a Deo*, a Gondviselés kifürkészhetetlensége elvágott náluk minden problémát. A katholicismus nagy és mindent absorbeáló egyetemessége lényegben ugyanazon történeti felfogást szült a Villani-családban, mint utóbb Pázmány vagy Bossuet elmékedéseiben. A különbséget csupán a kor jelzi, s ennyiben a Villani-krónika epikusabb, naivabb, szűkebb látó-körű. A mesés vagy csodaszerű részletek iránt kiváló fogékony-

ságot tanúsít, s néha a költészet és valóság szálait úgy fonja össze, mint egy bájos középkori legenda. Az események leírásában és összeállításában azonban a szeme előtt lebegett néhány ismertebb latin író is: a legidősebb Villani Livius és Paulus Orosius tanítványának vallja magát. Mint Liviusnál, úgy nála is csodás természetű tünemények jósolják meg a rendkívüli események bekövetkezését, hiszen az volt a meggyőződése, hogy a »csillagok constellatiói jelzik Isten akaratát.« Livius hathatott stílusának terjedős, körmondatos jellemére s egyes helyeken: föllengző, dagályos, bár tiszteletreméltó komolyságú pathosára, valamint szabad polgári felfogásnak morális nemességére is.

Sajnos, hogy a krónika teljes magyar fordítása első sorban anyagi erők mérlegelésén hiúsult meg. A fordítót, valamint a derék szerkesztőt e viszonyok mellett is az a helyes szempont vezette, hogy torso-ban is lehetőleg bevezített egységet nyújtsanak, hogy a vaskos világkrónikából kiválasszák a szebb, jellemzőbb s az általános történelemre is fontosabb fejezeteket s azonkívül a magyarokról szóló tudósításokat, még a legcsekélyebb értékűeket is, hozzá vették. Ez által az elvégzett, munka speciális magyar történeti értékét tetemesen fokozták. A hármas krónika magyar fordítása — az eredetinek tartalmában való könnyebb tájékozódás céljából — az illető könyvek elején adja az összes fejezet-czímek fordítását is, a mi tekintettel a szokásos hosszú lére eresztett fejezet-czímek rengeteg számára, hasznos dolognak mutatkozott.

Ráczy Miklós a fordítást rövid bevezetéssel s bőséges jegyzetekkel látta el. A bevezetésben szerettük volna, ha a Villani-irodalom alaposabb felhasználásával, egy történeti essay-ben foglalkozott volna a Villaniak művének egyetemes s magyar történeti jelentőségével, melylyel a magyar irodalomban úttörő munkát végzett volna. *A Villaniak és krónikájuk* címet viselő tanulmány nem egészen harmincz oldalon nem ad egységes és teljes képet; bár vannak kifogástalanul megírt részei is, nélkülözük kiváltkép a Villaniak magyar kútfői mivoltát kifejtő részek hiányát, illetőleg rövidnek tartjuk egyetlen lapra való összehúzását. Egészben véve Ráczy tiszta fogalmat nyújt a Villani-krónika jelleméről, történeti módszeréről és a műnek a kor eszméivel való kapcsolatoságáról. Kiemeli, hogy a krónika inkább tiszta és pontos rajzok, mint mély elmélkedések kincstára, hogy a szerzők a csaták leírásában csupa topographiai általánosságokra szorítkoznak s a kellő hadászati műveltségnek is híjjával vannak. Noha széleskörű olvasottságuknál, nyelv- és világismeretüknél, továbbá kutató érdeklődésüknél fogva kiválóan alkalmasak voltak egy világkrónika szerkesztésére, azért mégis olaszok és keres-

kedők, közelebből firenzeiek maradtak, a localis patriotismus és kalmári szellem találkozásának sajátosság észrevehetőségével. Művüknek krónikás módszeréből folyik előadásuk darabossága, az egybefüggő eseményeknek az időrend kedvéért való untalan széttagolása, a mely az okozati viszony rovására esik. E krónikai szerkezet keretében alig volt lehetséges valamiféle világtörténeti conceptio, a melyen különben is »vörös fonálként húzódik végig Firenze külső és belső története, a munka sajátképeni tárgya«. (31. l.) E vonások kiemelése mellett azonban Rácz alig érinti a Villaniak erős gazdasági és socialis érzékét, a mely a rendszertelenül felhalmozott művelődéstörténeti adatokban gyakorta felvillámlik. Így Giovanni följegyzi az 1328—30. nagy drágaságot Firenzében és egész Itáliában (129. l.), mikor némely toscanai város »még a nyomorult koldusokat is kiüzte, mert nem bírta eltartani őket«. Szól az 1327. firenzei vagyonbecslésről (122.), részletes és megbízható adatokat gyűjt össze szülővárosa népesedési és társadalmi helyzetéről (141—142. l.), az adókról s a közjövödelmekről, az asszonyok luxuriájáról, melyet, valamint a divat kinövéseit városi szabályrendeletekkel mérsékelnek (131. l.). Egyébiránt kifejezést ad antifeminista elveinek is s bizonyos kicsinylő lenézéssel szól a nők erkölcsi és értelmi képességeiről. Keservesen fájlalja a Bardi-czég bukását, melyet a kitört francia háború miatt az angol király fizetéképtelensége okozott, s a mely tömérdek kis existentiát vitt az anyagi tönkbe (117. l.) stb.

Bár a Villani-család lelkes guelf maradt, nem hunyt szemet az egyházi visszaélések előtt, melyeket ostoroz, s a papságot hálátlannak, lelkiismeretlennek mondja; erősen, sőt igazságtalanul jellemzi VIII. Bonifaciust, ki »nagyon vágyott a pompa és pénzszerzés után s nem csinált lelkiismereti kérdést semmiféle haszonból«. (203. l.) Történetbölcsélete azonban mégis személyes vallásosságának és egyházas érzületének forrásaiból táplálkozik. A Hohenstaufok bukása fölött ekkép elmélkedik: »Valóban ész és tapasztalás mutatja, hogy a ki a szentegyház ellen támad s ki van átkozva, gonosz végre kell jusson annak teste-lelke. Mindig félelmetes a szentegyház átka, legyen az *igazságos vagy igazságtalan*, a mit nyilvánvaló csodák tanúsítanak, s a ki a régi történeteket olvassa, láthatja ezt a régi császárokon és uralkodókon, a kik fellázadva a szentegyház ellen, üldözték azt.« (92. l.) Az idősebb Villani e termékeny egyházi meggyőződésében, szemlemi hagyatékának folytatói: öcsce, Matteo, s ennek fia, Filippo is híven osztozkodtak. Kétségtelen, hogy művük, a melyhez függelékül a legifjabb Villani egy életrajzgyűjteményt csatolt (*Le vite d'uomini illustri fiorentini*), a középkori szellem

legnagyobb szerű történetirodalmi emléke, melynek hatása átnyult a renaissance gazdag és összetett egyéniségű íróiba, kik — mint Guicciardini és Machiavelli — e szerény és erőteljes kútforrásból merítettek. A mint a festőművészet tetőpontját jelző Rafael sem képzelhető el Giotto vagy Beato Angelico egyszerű, szűzies bája nélkül, úgy kapcsolódnak a nagy firenzei állambölcsész következtetései is szorosán a multat jelentő olasz krónikairódlomhoz, a melynek határkövénel a Villaniak testes foliánsai állanak.

A fordítás egészben véve sima, folyékony, a nehézségek a hosszú körmondatoknál sem érezhetők, a melyeket a krónikaírók csapongó rhetorikus irányában lépten-nyomon találunk. A krónikások új kötete is becsületére válik a fordítónak és a lelkes szerkesztőnek, melylyel az önálló forrástanulmányokra való utalással egyik előkészítőjéül szegődött a magyar egyetemes történetirodalom művelésének.

PETHŐ SÁNDOR.

Brocky Károly festőművész élete és művei 1807—1855. Irta: Dr. Nyári Sándor. Budapest, 1909.

A Pallas részvénytársaság nyomdájában gyönyörű díszmunka készült, mint a temesvári *Arany János-társaság* kiadványainak VII-ik kötete. Nyilván a karácsonyi s újévi művásárok egyik igen értékes könyvcikke, melylyel igaz örömet szerezhet magának az, ki hasznosan oktató művek olvasásában leli örömét.

Már két év előtt jelent meg a könyvpiaczon e műnek előfutárjaként *Szentkláray* Jenő apát-kanonoknak s akadémiai tagnak *Brockyról* szóló nagyérdékű könyve, melyet mindenki, ki olvasta, szépnek s gyönyörűen irottaknak ismert el. A modern életiratok közt valóban kevés van, mely annyi bájjal és rokonszenvesseggel, akkora kedélymelegséggel van megírva, mint ez az 1907-ben megjelent becses könyv. Hozzájárult a tárgy újdonsága is, mert vajmi kevesen tudtak arról a temesvári születésű festőművészről, ki Angliában oly keresett mester, s az angol udvarnak hivatalos műfestője, az angol előkelő társaságnak becézett kedvence volt. Hódított mindenütt alkotásainak erős színérzékével, pompás rajzával és kecses, finom modellirozásával.

Most a Nyári könyvének megjelenése a Szentkláray könyvét igen érdekesen egészíti ki. Mert míg az utóbbiban főképp a művésznek életkörülményei, küzdelmei és pályájának viszontagságai vannak elmondva, addig a Nyári könyvében Brocky művészi termékei sorolják fel nagyon érdekesen és tárgyavatottan, a mint azt Nyári írói vállalataiban már megszoktuk.

Nyári a maga műismerő ösztönével kiérezte, hogy Brocky művészetének értékelésére az az anyag, mely nálunk eddig ismeretes volt, bár nagyon becses, mégsem elegendő. Egy alkotásokban gazdag, sikerekben fényes művészi pálya, egy művészi tudásában imponáló tehetség igazi felismeréséhez ennél több kívántatik. A ki e feladatnak meg akar felelni, annak oda kell elvándorolnia, a hol a művész alkotásainak legtöbbje s legbecsesebbje található, — Angliába.

E nézetten volt a temesvári Arany János-társaság lelkes vezetősége is, mert becsületére való nagylelkű áldozatkészséggel módot nyújtott Nyári Sándornak, hogy Angliába mehessen, ott kutathasson s azután az ott gyűjtött anyagot feldolgozhassa. A társulat megbízta őt a munka elkészítésével s a nagy buzgalommal vállalkozó s alapos előtanulmányokkal felszerelt író átment a csatornán s név szerint Londonban, Reigateben, Horleyban s más vidéki városokban, majd itthon Budapesten, Pozsonyban, Fiumében s a szomszédos országban, Bécsben és Grácban is kutatott s Brocky műveiből oly collectiót állított össze, mely a művésznek művészi pályafutásáról áttekinthető képet nyújt. A mű végéhez terjedelmes jegyzéket csatol, mely Brocky műalkotásaiból 825 darabot sorol fel. Mondhatni, a ködös Albion talaján s a continensen várakozáson fölül való aratás jutalmazta Nyári buzgó fáradozását. E mellett sok nagybecsű életrajzi adatot is közöl művében, melyekkel az eddig ismert adatokat érdekesen kiegészíti, avagy kritikailag módosítja s helyreigazítja.

A mi Nyári művét díszművé teszi, az nemcsak ennek typographiai előkelősége, hanem főleg műreproductióinak gazdagsága. Összesen 64 képet közöl, részint színes mellékletekben, részint autotypiában, vagy röthel-autotypiában. Némelyikét éppenséggel fényesnek mondhatjuk. A közlöttek egészben oly ízlésesen és tanulságosan megválasztvák, hogy bennük Brocky művészetének fejlődését és jellemét biztosan felismerhetni.

Tekintve azt, hogy e mű által a hazai művészettörténet igen becses lappal gyarapszik, s hogy az a hiány, mely épp e téren még annyira észlelhető, e művel oly örvendetesen kitöltetik, mind a szerzőnek sok fáradozásaiért, mind a kiadó Arany János-társulatnak maecenási áldozataiért a hazai tudomány és műtörténet nevében teljes elismerésünket kell kifejeznünk. Adja Isten, hogy műtörténeti irodalmunkban még több ily jelentékeny termék kövesse a Brockyról szóló művet!

ORTVAY TIVADAR.

Oklevéltár a Tomaj-nemzetségbeli Losonczi Bánffy-család történetéhez.
Szerkesztette *Varju Elemér*. Első kötet 1214—1457. Budapest.
Hornyánszky Viktor könyvnyomdája 1908.

A családi hagyomány és a családi krónika értéke túlélté magát. Jelen korunk csak azt veszi valódinak, a mit az egykorú források szolgáltatnak; ezek közül a kőbe és ércbe vésettek tartósabbak ugyan, mint a hártýára s papírra írottak, de az utóbbiak megbízhatóbbak; összegyűjtve alkotják az oklevéltárt.

Hogy minden modern történetbuvár egy újabb oklevéltár megjelenését örömmel veszi, magától értetődik; hisz alig van e téren újabb kiadvány, mely valamely határozott nagyobb területre nézve valami érdekest ne hozna; az egyik többet, a másik kevesebbet; az egyik egészen új adatokat nyújt, a másik tágítja, kiegészíti s helyreigazítja az eddig ismereteket. A mi pedig egy új oklevéltár értékét és jelentőségét különösen a genealogia, ezimertan, archontologia, történelmi földrajz, onomastika és nyelvtan szempontjából illeti, bátran kimondhatjuk, hogy értékét még a részére szabott szűkebb határokon túl is el kell ismer-nünk, miután alig van olyan oklevéltár, mely helylyel-közzel az anyagától nagyon is távol fekvő földrajzi s genealogiai tárgyakra bele ne nyúlna.

Az ósrégi Tomaj-nemzetségből többek között a még most is virágzó báró Losonczi Bánffy-család származik, melynek egyik tagja, báró Bánffy Dezső úr Varju Elemért a család történetének megírásával bízta meg. E nagyszabású műnek első kötete fenti cím alatt nemrégiben jelent meg.

Egy oklevéltár ismertetésének két fõszempontból kell ki-indulnia; az egyik az: mily irányban és mennyivel szaporítja az új mű eddigi ismereteinket? a másik: megfelel-e kiadása a jelenkor követelményeinek?

* * *

Mindenekelőtt ki akarjuk emelni, hogy Varju nem eléggé dicsérhető munkát végzett, midõn az ország számos pontjain elhelyezett kiadatlan okleveleken kívül még azokat is felvette, melyek egyik-másik helyen már ki lettek adva; ezeket részint regista-alakban, részint teljes és javított szöveggel közli s hogy csak azokat vette fel, melyek a nemzetségre vonatkoznak, magától érthetõ; oly oklevél, melyet valaki hivatalnoki vagy országnagyi minőségében idegen ügyben kibocsátott, nem az õ családjának diplomatariumába való. Különösen kiemelendõ a VIII. darab, melyben a szerkesztõ a Fejérnél teljesen eltorzított tulajdonnevet helyreigazítja; csakhogy itt véleményem szerint »Dyonisius,

maior Chaak« helyett »Dyonisius maior, Chaak« helyesebb volna. A családra vonatkozó kiadott darabok egyike azonban kikerülte Varju figyelmét; igaz ugyan, hogy félreeső helyen rejtőzik és hogy megbízható szövegezéséhez némi kétség is fér, — de tekintettel arra, hogy a család legrégebbi multjára vonatkozik és eredetije a nyitrai káptalan levéltárában őriztetik, besorozása helyén lett volna. Arról van t. i. szó, hogy 1264-ben egy hosszadalmas per kezdődik, mely a bars megyei Bézs mester és Dénes nádor fia Miklós között folytatódott. A Botka-féle bars megyei oklevélgyűjtemény (66—67) így adja elő a dolgot, hogy Dénes nádor valamikor Orbán »condam comite de Tamat (?)«-tól egy Lemecha nevű birtokot megvásárolt. Kétségtelen, hogy itt mind az eladónak, mind a birtoknak neve el van fordítva. Orbánban Komárom megyének azon hasonló nevű főispánjára kell ismernünk, ki a komárom megyei Ronka nevű birtokot 1216 előtt Antal fia Jánosnak eladta, Lemecha nevű helységet azonban sem Bars-, sem Komárom megyében nem ismerünk. A vétel még IV. Béla idejében történt. A nádor leánya férjhez ment bizonyos Sándor fia Bodóhoz,¹ kinek a nádor fia Miklós a lemechei birtokot átengedte stb.

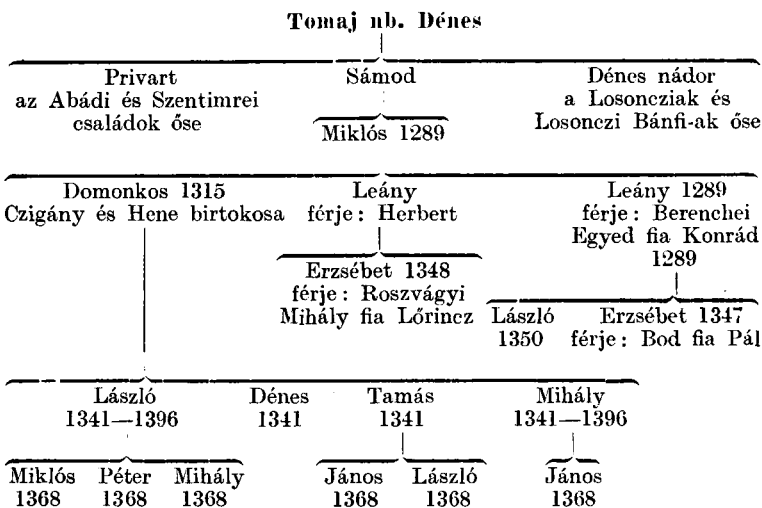
Az országos eseményekre áttérve, a következőket emeljük ki: 1348 február 27-én tanúsítja az egri vicarius, hogy Losonczy István és fivére Dezső a királylyal együtt Olaszországban tartózkodnak, miért is fivérüknek peres ügyét 1348 okt. 6-ig felfüggeszti. — 1380 szept. 18-án kijelenti a király, hogy a Losonczyak az ő szolgálatában Olaszországban járnak, miért is összes ügyeikben 1381 jan. 13-ára halasztást ad. — 1384 jun. 30-án felhívja Garai Miklós nádor a királyné nevében Losonczy Lászlót, hogy népeivel és házi tisztjeivel együtt háborúba induljon; a királyné rendelkezésére bocsátja neki egyik kastélyát, melyben felesége mindaddig tartózkodhatnék, míg nagyobb adományozásban nem részesül. 1390 nov. 22-én Zsigmond király a biharmegyei Körösszeg várát nagy érdemeiért Losonczy István macsói bánnak adományozza. Elmondja, hogy István 1389-ben a szerbek elleni hadjárat alatt a szerb területen fekvő Borych nevű vár előtt harczolt; hogy 1390-ben a macsói bánság védelmezése érdekében a Száva folyónak Csütörtökhely mellett levő egyik szigetén a törökökkel és szerbekkel egyesült Koszta fia Laszló fia Demeter nevű lázadó ellen szerencsésen küzdött. Felette érdekes Zsigmond királynak 1405 június 1-én és 9-én kiállított oklevele, melyben elmondja, hogy Losonczy István és Zsigmond az 1404 nyarán a Jodok morva őgróf elleni hadjáratban részt vettek és

¹ V. ö. Knauz II. 169., 472., — Wenzel VIII. 352. X. 8. (Orsányi néven.)

hogy a hadi műveletek egy része *Chotieborz* városa előtt zajlott le. — 1410 október 21-én kijelenti Pálóczy Máté hevesmegyei főispán, hogy Bacskai Gergely vele együtt a lengyelek ellen indított hadjáratban részt fog venni s hogy Bezdédi Mártont a hadbaszállás kötelezettsége alól felmenti. — Az 1427. évi oláh-török hadjáratához egynéhány utazási adatot találunk, melyeket alább felsorolunk. — Ugyanazon évi jun. 16-án kijelenti a király, hogy Losonczi Zsigmondnak a Zandal boszniai vajda elleni hadjáratban vére hullásával szerzett érdemeiért egynéhány zarándmegyei birtokot adományoz. Érdekes, hogy ezen oklevélben a volt világosvári parancsnokot »fidelem nostrum dilectum magnificum Demetrium filium olim Wlkasini regis Albaniae« quondamnak jelzi. Megjegyzendő azonban, hogy ezen darabot, bár igen rosszul, már Fejér (X. 6, 854—860) is kiadta. — 1438. aug. 10-én említi Erzsébet királyné, hogy a Bátoriaknak Erdélyben levő Fejérd nevű birtoka röviddel ezelőtt *parasztlázadás* következtében teljesen elpusztított. — 1439 jun. 19-én olvassuk, hogy Albert király Szécsényi Lászlónak az ország határát megtámadó lengyelek elleni hadjárata alkalmából felmerült költségei fejében Rimaszombat városát zálogba adja. Szécsényi László főerdeme az volt, hogy a szepesmegyei Kézsmárk nevű városban felütött hadiszállásából a határ védelmezését vezette. — 1439 aug. 4-én tudatja Losonczi István Dobokai Miklóssal, hogy ügye elintézésére Sebesváron várjon s török betörés esetére bármelyik várában feleségével együtt készségesen látja.

Hogy a *nemzetiségekről* és *családokról* szóló adatok közül a Tomaj-nemzetiségbeli családokra vonatkozók első helyen állanak, magától értetődik; azt azonban mindjárt ki kell jelentenünk, hogy oly adatokat, melyeknek alapján a nemzetiségből kiágazott összes családokat közös őstől levezethető és összefüggő nemzedékrendi táblán *egy* kalap alá hozhatnók, nem találunk; annál gazdagabb és meglepőbb pedig mindaz, a mit az egyes családokra nézve találunk. Sőt egy adata nyomán a Tomaj-nemzetiségnek egy *ismeretlen családjával* találkozunk.

Mindeddig t. i. azt tudtuk, hogy Dénes nádornak csak egy Privárt nevű fivére volt, kitől az Abádi és Szentimrei családok származtak. Jelen kötetünk alapján arról értesülünk azonban, hogy még egy Sámód nevű fivére is volt, kinek utódai a zemplénmegyei Czigándon és a szabolcsmegyei Hene nevű helységben birtokoltak és így felváltva a *Czigányi*, később a *Henei* nevet használták. A cigányi birtokban a Losoncziak és Sámód nőágbeli utódai is részesek voltak, minek következtében ezek és a fiutódok között hosszadalmas pör folyt; az utódokat a következő stemmátörédék ábrázolja:

A *Losoncziaiakra* nézve annyi az új adat, hogy azoknak felsorolása az itt engedettnél sokkal nagyobb tért venne igénybe, miért is csak a következők kiemelésére szorítokozom:

a) Mindeddig azt hittük, hogy Dénes nádor fia Dénes a Losonczyi-családok közös őse, a mennyiben három fia közül mind-egyik egy-egy család alapítója; arról, hogy Miklós nevű fivére is hagyott volna utódokat maga után, nem volt tudomásunk. A 38-ik oklevél pedig azt mondja 1302 okt. 1-én, hogy Losonczyi *Miklós fia Dezsó*, valamint Losonczyi Dénes fiai Tamás és István Szerémszékben fekvő nyolcz birtokuknak idegenek által törvényt elfoglalása ellen tiltakoznak. Így tehát első látszatra azt kellene hinnünk, hogy a Losonczyi Dezsófi-család nem Dénes nádor fia Dénestől, hanem ennek fivérétől Miklóstól származik; de nem így áll a dolog.

Mindenekelőtt szemügyre kell vennünk, hogy Tomaj nb. Örköny bán, midőn 1280 nov. 27-én ama nyolcz szerémszék birtokot a nádor fia Dénesnek adományozta, világosan kimondta, hogy saját, valamint Dénesnek magvaszakadtával utóbbinak fivére Miklós is részes az adományozásban. Már most igaz ugyan, hogy Dénesnek fiai maradtak, de ez nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a felek között egy újabb örökösödési szerződés jött létre, melynek alapján Miklós fia Dezsó 1302-ben mint társörökös szerepelt. Továbbá tudjuk egy 1358 aug. 9-én kelt okiratból (kötetünk 178-ik száma), hogy *Dénes nádor fia Miklós futódok hátrahagyása nélkül halt meg* és hogy nevezett évben nóágon

utódai a nagyanyáik után őket illető leánynegyedeiket Losonczi Dénes utódaitól követelték. A talány tehát úgy oldandó meg, hogy Miklós fia Dezső fiutód hátrahagyása nélkül halt meg, hogy a Losonczi Dezsői-család nem tőle, hanem Dénes fia Dezsőtől származik, ki 1302-ben még zsengekorú volt és így családjának ügyleteiben részt nem vehetett, a mit azon körülmény is bizonyít, hogy ezen Dezső, midőn őt 1319 december 14-én, tehát tizenkét évvel később először említik (49. sz. a.) még »juvenis«.

b) A Losonczi, Losonczi Dezsői- és Losonczi Bánfi-családokra vonatkozólag igen nagyszámú újabb adatokat találunk, melyek mind mennyiség, mind minőség tekintetében felkeltik érdeklődésünket. Vannak férfiak és nők, kiknek neveit az eddig ismert nemzedékrendi táblákon hiába keresnők; vannak adatok, melyek a chronológiát kibővítik, az archontológiát szaporítják, helyreigazítják, de helylyel-közzel *az ízenkénti levezetést is módosítják*; mindezeket azonban csak graphice lehet szemléltethetőkké tenni akkor, a midőn a II. kötet megjelenése után egynéhány nem eléggé világos filiatiókat a családfán helyes kerékvágásba lehetne hozni. Hogy mily nagy azon nők száma, kik részben a család szülöttjei voltak, részint pedig csak férjhezmenetelük révén jutottak a család kötelékébe, mutatja *egy* adat, hogy Dénes nádor fia Dénesnek eddig ismeretlen négy leánya volt: 1. Klára, férjezett Lónyai Jakabné, 2. Névtelen, ki bizonyos Lestákhhoz ment férjhez, 3. Anicz, férjezett Apafi Gergelyné, 4. Névtelen, férjezett Libercsei Tompos Tamásné. Egynéhány a házasság útján bekerült nőről majd alább szólunk.

A *nemzetségek* és ismertebb *családok*, melyekre nézve köteünk újabb adatokat hoz, a következők: Gutkeled nb. Bátori; Becse-Gergely nb. Bethlen; Buzlai; Kaplony nb. Czékei; Debreczeni; Bogát-Radván nb. Dobi; Kökényes-Rajnald nb. Dobokai; Aba nb. Domoszlai; Hontpázmán nb. Petri Derzs; Kaplyon nb. imregi Farkas; Gacsalkéri; Csolt nb. Gerlai; Csór nb. Gönyői; Hunyadi; Barsa nb. Iklódi; Kaplyon nb. Imregi; Jákó-nemzettség; Kusalyi Jakes; Járai; Ratold nb. Jolsvai; Kecseti; némai Kolozs; Buzád-Hahót nb. Lindvai; Lónyai; Hermann nb. Makrai; Zétényi Makó; Ákos nb. Méhi; Miskócz nb. Mikolai; Palásti; Ratold nb. Pásztói; Perényi; Rozgonyi; Katyisz nb. Salgai; Libercsei Tompos. Upori; Ratold nb. Serkei; Szabó-nemzettség; Katyisz nb. Szécsényi; Balog nb. Szécsi; Aba nb. Szikszai; Tárkányi; Toldalagi; Toldi; Gutkeled nb. Várdai stb.

Az Aba nb. *Domoszlaiak*-ról olvassuk, hogy az 1320-tól 1337-ig ismert Gergely leánya Erzsébet Losonczi Istvánnak a neje volt és hogy unokája 1418-ban az őt illető leánynegyedét Domoszlai Mihály fia Lászlótól követelte.

A *Gacsalkériek*-re vonatkozik a következő adat: Midőn Zsigmond király 1427 június 16-án Losonczi Zsigmondnak egy-néhány birtokot adományoz, kiemeli, hogy a Zarándmegyében feküdt Csúcs, Acsuva, Lazur, Magulicsa, Gorzófalva, Ácsvató és Kalaul nevű birtokok *Gacsalkéri Benedek magvaszakadtával* és néhai Gacsalkéri Sebestyén fia László, küküllői főesperes elhalálózása következtében szállottak a koronára.

A Csőr nb. *Gönyői* Tamás fia János, kir. ajtónálló-mester, Győr- és Komárommegye főispánjáról tudtuk, hogy a király 1373 márczius 29-én leányait fiúsította,¹ azt is tudtuk, hogy ezeknek egyike, Apollónia, 1400 április 23-án a Némái Kolozscsaláddal pereskedett; de kikhez mentek e leányok férjhez és kikre szálltak át atyjuk birtokai, az eddig ismeretlen volt. Mindkét kérdésre teljesen kielégítő választ kapunk. Az egyik leány, *Anna*, 1383 január 11-én *Losonczi Dénes neje*; Apollónia, ki akkor még hajadon, 1406 április 15-én az ismert *Özdögei Besenyői Pál bán neje*. Így már tudjuk, hogy ki volt azon Paulus banus de Genyw, ki 1419-ben szerepel és ki ez a Paulus banus de Tona (? Fejér X. 6., 576.), kit 1423-ban a Ratold-nembeliek társaságában említettek; tehát nem »Losonczi Bánfi Pál«.

*Hunyad*megyében számos »*Hunyadi*« előnévvel élt családokra akadunk. 1439 június 22-én a következők szerepelnek: Hunyadi Balogh, H. Pecsétes, H. Nagy, H. Kodor, *Hunyadi Antal fia Antal*, H. Olasz.

A Buzád-Hahót nb. (*Alsó*-)*Lindvaiak*-ra vonatkozó leg-érdekesebb adatot 1456 november 11-én találjuk, midőn (Stiborics) Katalin, Alsóindvai Bánfi Pál neje saját úgy mint gyermekei: János, Borbála, Dorottya, *Juliana* és *Margit* nevű leányai nevében Szécsényi Lászlót attól tiltja, hogy bizonyos heves-, nógrád- és hontmegyei birtokokat leányainak átengedjen.

Az ismert *Járai* Péter erdély alvajdának neje 1345 február 18-án Domonkos fia Miklós telegdi székely leánya.

A *Rátót* nb. *Jolsvaiak*ról szól egy 1387 július 13-án kelt darab, melyben a következők szerepelnek: 1. Dezső fiai Benedek és János, 2. Péter fia Hestasius (= Lesták) mindannyian »*de Ratolt*«.

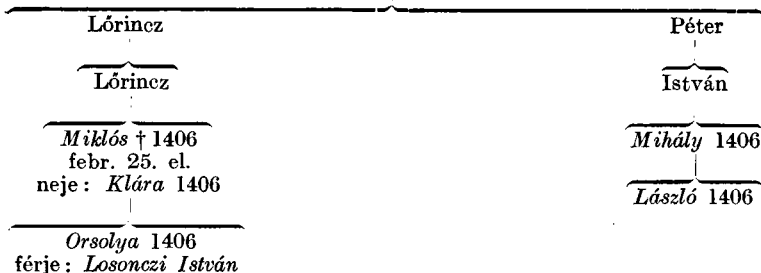
A *Kaplyon* nb. *Károlyiakra* nézve az eddigiektől eltérő adatot találunk. Eddig úgy tudtuk, hogy a Károlyiak egyenes ősének Simonnak (1322—1349) egy Marhard nevű fivére volt, kit 1325-től 1350-ig ismerünk. Kötetünk 157-ik lapján pedig olvassuk, hogy az 1348 május 10-én Tordán tartott megyei közgyűlésen

¹ Az erről szóló okiratot kötetünk is közli; de ezt már Fejér (IX. 4., 489.) is közzétette.

a következő Kaplony-nembeliek Kaplyon, Kaczkó és Kosály nevű birtokaik ügyében szólaltak fel: »Simon Magnus és *Marhaldus frater suus patruelis* pro se personaliter et pro Petro filio Petri et aliorum proximorum ipsorum de generatione Kaplony«.

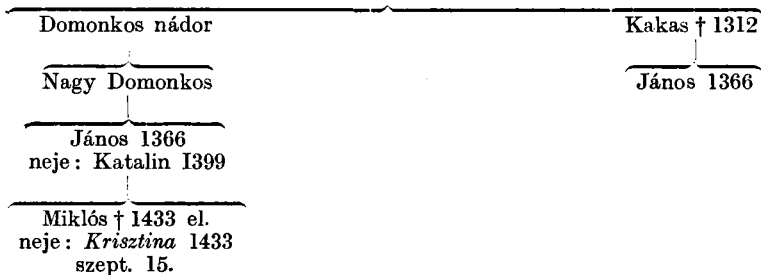
A Miskóczi nb. *Mikolaiak* nemzedékrendjét a következő új adatok bővítik ki:

Miskóczi nb. Füle(ö)

A Rátóti nb. *Pásztóiak*-ról szólnak a következő újabb adatok:

Rátóti nb. „Porecz“ István

Ezeken kívül szerepelnek: *a)* öregebb Pásztói Jakab fia István 1433-ban, *b)* Tari Róbert 1433-ban, *c)* Kazai Kakas Loránd özvegye 1433-ban.

Érdekes továbbá, hogy Pásztói János nejének (Katalinnak) nővére Anna († 1394) Losonczy István bán fia Dénesnek a neje.

Rozgonyi Györgyről tudtuk, hogy csak *egy* leánya volt, Ilona, férjezett Szentgyörgyi-Bazini Imrené. Kötetünk ezt egy gyönyörű adattal bővíti. 1455 április 30-án t. i. tanúsítja a budai káptalan, hogy Katyisz nb. Szécsényi László összes birtokait két leányának adományozza s hogy ezeknek anyja: *Rozgonyi György leánya, Borbála.*

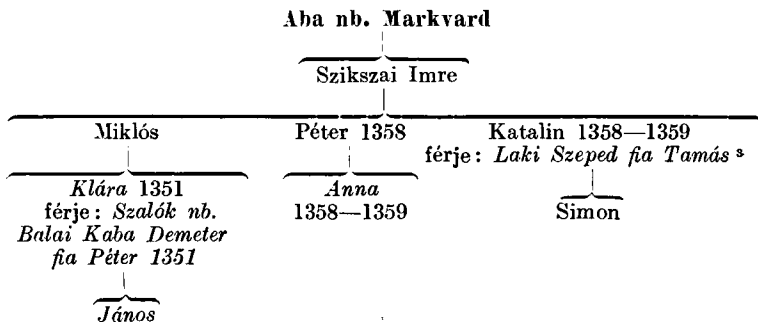
A Katyisz nb. *Szécsényi-* és *Salgai*-családokról szólnak a következő újabb adatok:

a) 1435 június 7-én tudatja Zsigmond király Losonczi Lászlóval, hogy a felajánlott birtokcserét elfogadja, a mennyiben a Salgó várhoz tartozó Jenő, Szakolya és Prewchen nevű birtokokat, melyek azelőtt Salgói Miklós kezén voltak, csere útján átveszi. 1439 július 14-én a volt tulajdonost azonban »Nicolaus dictus Salgay de Zechen«-nek nevezi, a miből következtetjük, hogy ez nem más, mint Szécsényi Simon országbírónak azon Miklós nevű fia, kinek Garai Jánosnéval folytatott botrányos viszonya miatt az országot el kellett hagynia.

b) 1443 július 12-én olvassuk, hogy Losonczi Zsigmond (első) neje (Katyisz nb.) *Szécsényi Simon bán* leánya volt. Simonnak ezen bántágról eddig mit sem tudtunk.

c) Szécsényi (III.) Lászlónak egyetlen fia János 1454 október 27-én még élt, 1454 december 21-én azonban már mint elhaltról van róla szó.¹

A Balog nb. Felsőlindvai *Szécsi*-ekről szóló ismereteinket a következő érdekes adat gazdagítja: 1415 szeptember 5-én Garai Miklós nádor azon perben, a melyet Losonczi Dénes fiai György és László, valamint Batthyáni János fia György, a néhai nagyatyjuk Szécsi Péter neje és leányai után őket illető örökség miatt Szécsi Péter fiutódai ellen folytatnak, a budai káptalant a peres birtokok megbecslésére kiküldi. Itt az 1297-től 1331-ig ismert Szécsi Péter nógrádi főispánról van szó, kinek leányát az illető okirat *Jona*-nak nevezi.² Az *Aba nb. Szikszai*-akra vonatkozó adatokat a következő stemmatörédék ábrázolja:

¹ Megjegyzendő, hogy azon Johannes filius Makow ie Zechen, ki 1369. szept. 10-én (284. lap) szerepel, nem Szécsényi, hanem a Zemplén megyében birtokos *Zétényi Makó-család tagja*.

² A szerkesztő az illető darab rubrumában Ilonának nevezi; mi a helyes, nem tudjuk.

³ Róla s családjáról lásd *Turul* 1897. évf. 75-ik l.

Mindezekre nézve megjegyzendő, hogy *Dénes nádor fia Losonczi Miklósnak nőágon való utódai.*

Toldi Miklósról mondja Zsigmond király 1390 november 22-én, hogy Toldi Miklósnak, szeretett hívének hű szolgálataiért azelőtt a szatmármegyei Darócz nevű birtokot is adományozás czímén adta, de később a biharmegyei Körösszeg várához tartozó Bátor nevű birtokért elcserélte; idővel azonban — okát nem említi — visszavette megint e birtokot, újra a várhoz csatolta s most Losonczi Istvánnak adja. Megjegyezzük ez alkalommal, hogy Toldi Miklós 1383 és 1385-ben Szabolcsmegye alispánja volt.

Említésre méltó két *külföldi* család is.

a) »*Nos Petrus de Bellantis miles baronie Pancatha et Desne dominus*« tudtára adja Pankotán 1363 február 15-én, hogy Szalodobágy mellett lévő malmának a felét Sixtus testvérének, Györgynek adományozza. Magyar ember nem így fogalmazott volna, mert pankotai és déznai *baroniát* a hazai oklevelek nem ismertek; világos tehát, hogy Péter lovag és esetleges titkára vagy jegyzője külföldi ember volt. Bellante nevű helység az olaszországi Teramo nevű tartomány teramoi járásában még most is van, de ezzel nem akarom határozottan állítani, hogy Péter lovag onnan való ember. Miután Pankotát és Déznát 1387-ben a Losoncziak kapták, több mint valószínű, hogy de Bellantis Péter fiutódok hátrahagyása nélkül halt meg, — ha egyáltalában Magyarországon halt meg.

b) Hunyadi János 1448 augusztus 15-én az *olasz Odvardo* nevű kamaratisztjének bizonyos parancsot ad. Ezen Odvardo (= Eduárd) 1450 február 25-én mint »*Odardus Italicus . . . de Florencia*« Máramarosmegye főispánja s kapitánya; fivérei: *Pape* és *Angelo*, kikkel együttesen a kormányzótól a magyar nemességet kapja. Ugyanazon évben *Maninio Odoardo* néven Máramarosmegye főispánja. Angelo (Erdélyi István mellett) ugyanaz 1455, 1456 és 1457-ben.¹ Ugyanezen családra vonatkozik I. Ulászlónak 1441 jan. 16-án és márczius 7-én kelt oklevele, melyben [János és Pápa dési olasz sótisztjeit említi. 1450 és 1459-ben pedig mind a három fivért »*Szentpéterszegi*« (biharmegyei helység) néven találjuk. — Pápa de Florentia 1448 aug. 12-én Hunyadi János kormányzónak Désen székelő belsőszolnokmegyei adószedője.

Az *onomastikára*, valamint a középkori *latinság* és *magyar-ságra* nézve nincs sok mondani valóm; erről csak a sorról-sorra járó kutató szólhat.

¹ Csánki I. 461.

1337-ben Hevesmegyében egy *Partas* fia Balázs fia Jánost találunk; 1340-ben Hevesmegye egyik szolgabírája: *Partas* fia *Ders* Mihály; ezen névre eddig még nem bukkantam.

1415-ben szerepel Hémházai *Isaias*, mely bibliai név tudtommal eddig nem fordul elő hazai okiratainkban és melynek rövidítése valószínűleg *Izsa*.

1358-ban olvassuk, hogy az Erdőteleki család tagjai egyik ósanyjuk leánygyede és hozománya dolgában a Losonczyakkal egyezsége lépnek. Ósanyáik néhai *Ine comes* neje és leánya; birtokaik pedig részint Magyarországon, részint Erdélyben feküdtek. Miután ezen birtokok a Losonczyak kezén voltak, majdnem bizonyosnak vehetjük, hogy öregebb *Ine* egyik nemzetségbeli rokonuk volt, kinek magvaszakadtával a birtokok a Losonczyakra szálltak és így tehát szintén majdnem bizonyos, hogy ez az *Ine* nem más, mint Dénes nádor fia *June*, kinek szintén *June* nevű fia futódok hátrahagyása nélkül halt meg. Így tehát valószínű, hogy *June* = *Ine*.

1360 január 26-án Visegrád városbírája *Perczel* Péter. Kiemelendő, hogy *Visegrád* akkor két részből állt, Német- és Magyar-visegrádból és hogy mindegyiknek külön-külön előljárósága volt. *Perczel* Péter a német városrész bírja volt, de a magyar rész előljárói sorában is csak német hangzású neveket találunk.

1454 október 27-én az okirat külsején egykorú írással a következő feljegyzés van: »Ad dominam *Eguidissam* pertinet.« Az okirattól kitűnik, hogy itt Szécsényi *Aduigá*-ról, tehát *Hedvig*-ről van szó.

Magyar szavak leginkább a határleírások alkalmából használtak. Futólagos áttekintés alatt találtam, hogy egy almafát »hataralma«-nak neveztek.

Hogy kötetünkben sok új és az eddigi ismereteinket kibővítő *archontologiai* adatot találunk, magától értetődik, ezek azonban csak a XIV. századdal veszik kezdetüket. Miután ezekről más helyen akarok kimerítőleg írni, itt csak azt emelem ki, hogy a Losonczyi *archontologiai* viszonyai sokkal bővebbek, mint ezt az eddig közzétett nemzedékrendi táblákon találtuk.

Egyet azonban ki kell emelnünk. — Szerkesztő t. i. az 1383 június 19-én kelt darab rubrumában (373. old.) állítja, hogy *Erzsébet* anyakirályné a hűtlenségbe esett *Péter* bán budai szölejét Losonczyi *István macsói bánnak* adományozza; ezen *archontologiai* meghatározást helytelennek találom. 1383 február 20-án és 1383 június 28-án *Körögyi Fülöp* fia *István a macsói bán*¹ és így alig hihető, hogy ugyanezen évi június 19-én Losonczyi

¹ *Sopronmegyei oklevéltár*, I. 476. *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, II. 570.

István lett volna az ; az okiratban csak »Stephani bani de Machow« áll és Varjut valószínűleg azon körülmény vezethette félre, hogy az okirat eredetije az Erdődy-levéltárban Galgóczon őriztetik.

A királyok *utazásai s tartózkodási helyei*, vagyis az *itinerarium*, mely némely őrszágos esemény chronologiai megvilágítására nézve elég gyakran döntő fényt vet, felette sok új adatot nyújt. Ezekből csak a rendes (budai és visegrádi) székhelyen kívüli helyeket akarom kiemelni.

I. Károly : 1326 szept. 24. Várad ; *I. Lajos* : 1349 aug. 26. Alvincz ; szept. 4. Gyulafehérvár ; nov. 2. Gyulafehérvár ; 1354 jún. 30. Nándorfehérvár ; júl. 6. ugyanott ; 1366. jún. 26. Székelyvásárhely ; 1368. aug. 2. Zólyomlipcse ; 1370 ápr. 15. Gyulafehérvár ; 1377. máj. 30. Székelyvásárhely ; *II. Károly, kinek csekélyszámú kiadványait jelen kötet egygyel szaporítja* : 1386 jan. 24. Buda ; *Mária királynő* : 1386 ápr. 30. Győr ; 1387 júl. 25. Zágráb ; *Zsigmond* : 1386 nov. 12. Pásztó ; 1387 febr. 11. Gornecz ; 1387 júl. 8. Zágráb ; 1389 szept. 15. Tolnavár ; 1390 okt. 31. Szentdemeter ; nov. 22. Németi ; 1403 nov. 7. Székesfehérvár ; 1410 jan. 13. Végles ; 1417 máj. 22. Konsztancz ; szept. 7. ugyanott ; 1423 máj. 8. Kassa ; 1427 ápr. 2. Hosszúmező (Kimpolungo) ; április 21. Földvár ; jún. 16. Brassó ; szept. 17. Nándorfehérvár melletti tábor ; 1435 ápr. 22. Pozsony ; jun. 7. Nagyszombat ; szept. 10. Nagyszombat ; *Erzsébet királynő* : 1438 aug. 10. Harsány ; 1440 máj. 27. Győr ; jún. 9. ugyanott ; *I. Ulászló* : 1441 márcz. 7. Véged ; *V. László* : 1454. márcz. 5. Dömös ; 1456 nov. 12. Nándorfehérvár ; 1457 szept. 14. Wien.

A történelmi földrajzi adatok halmaza oly nagy, hogy részletes megbírálásuk e helyen lehetetlen ; ne is csodálkozzunk rajta, hisz a Losoncziak Magyarországon és Erdélyben nagykiterjedésű birtokokkal rendelkeztek, melyek rengeteg sok olyan földrajzi objectum viszonyaiba nyúltak bele, melyek nem is tartoztak a Losonczi-birtokok kötelékéhez.

És most térjünk át a munka szerkesztésére.

Az egyes oklevelek közzétételének módja s rendszere ellen kifogás nem emelhető. Minden egyes darab tartalmának kivonata a rubrumban eléggé szabatosan körül van írva ; ¹ a szöveg között előforduló napi és évi kelteзések a lap szélén fel vannak oldva ;

¹ Kivételt tesz az 1456 aug. 19-én kiállított 485. sz. darab, melynek rubrumában szerkesztő azt mondja, hogy Guthi Ország Mihály Szécsényi Annának a jegyese, de ezt az okirat egyetlen egy szóval sem árulja el. *Szécsényi Anna Guthi Ország Mihály fia Jánosnak lett a felesége* s így nem szenvedhet kétséget, hogy Ország Mihály a fenti darabban körülírt tárgyalásokat fiának kiházásítása érdekében vezette.

az egyes daraboknak az átíratokkal való összefüggése világosan meg van jelölve ; a szöveg a most érvényes latinság helyesírása szerint van közzétéve s a szerkesztő még az eredetibe becsúszott helyesírási és nyelvtani botlásokat is pontosan, némelykor túlpontosan közli ; hisz puplice, Transsilvaniae, Lukasius, quatringtonesius, Losancz és ezekhez hasonlók nem zavarják az értelmet. Egyes hibák vannak a sorrendben és a szövegben, illetve a filiatiók kihagyásaiban, de ezekről nem tudni, vajjon az egykorú fogalmazás vagy a szerkesztő rovására esnek-e. A 349. sz. 1404 jún. 3-án kelt darabot megelőzi az 1405 június 1-én kibocsátott ; Dezső fia Miklós székely ispánnak egyik fiát egyszer Dezsőnek, máskor Dénesnek mondják ; a 264. sz. darabban (1383 jan. 11) a filiatio nem helyes, a mennyiben az ott szereplő Gönyői Anna férje, Losonczy Dénes udvari tiszt nem az öregebb Dénes unokája, hanem dédunokája. A »Thomae filii« után hiányzik egy újabb »Thomae filii.« A 441. sz. darabban a következő izenkénti leveletés van : »Johannem et Albertum filios Sigismundi filli Bani«, de ez sem helyes, mert az itt említett Bánfi Zsigmondnak csak egy László nevű fia volt, míg János és Albert fivérének, Dénesnek a fiai.

A földrajzi tárgyak meghatározásában szerkesztő rendszerint helyes úton jár, két esetben azonban meghatározása el nem fogadható. A »Cheykei« családbelieket rendszerint »Csejkei«-eknek nevezi, pedig ilyen nevű helységet nem ismerünk. Itt a Zemplénmegyében még most is létező *Czéke* nevű helységről van szó, mely a régi okiratokban, de jelen kötet 571-ik oldalán is, elég gyakran *Ceke* és *Czeke* alakban szerepel. 1427 körül írja Stephanus filius Petri de *Remche* Nándorfehérvárból Losonczy Zsigmondnak, hogy a birtokán elkövetett kártételekért kárpótlást kér. Ezen Péter fia Istvánt szerkesztő »Remcsei«-nek nevezi, ilyen nevű helységet azonban nem ismerünk. A szóban lévő *Remche* nem más, mint a krassómegyei *Remete* (ma Remete-Pogánest) és Remetei Péter fia István (a néhai Hémfői Benedek bán családjából) a XV. század kezdetén eléggé ismert személy. De az okirat keltezésének megközelítő meghatározása (1427 körül) sem sikerült, mert *Remetei Péter fia István 1424 márczius 17-én már nem élt*, a mint ezt a *Temesmegyei oklevéltár* (I. 580., 581) tanúsítja.

Határozott hiba az is (de ez valószínűleg csak sajtóhiba, az 557-ik lapon), hogy Martinus filius Georgii de Zabol olvasható ; ez bizony nem Zabol, hanem *Zakol*, vagyis a szabolcsmegyei Szakoly, melyet Gutkeled nb. Lőrincz 1314-ben mint királyi adományt kapott. Utódaik részint a Sz(a)kolyi, részint a Hodos nevet vették fel. Az itt 1417-ben szereplő Szokolyiak : György fia Márton, Imre fia Bereczk és Hodos Miklós eddig ismert okiratainkban szerepelnek.

A pecsétek reproductiójára nézve nagyobb bőkezűséget szerettünk volna ; mindössze csak kilencz pecsétábrát találunk, melyek közül a következők kiválnak : *a)* 1358. Miklós egri órkanonok és vicarius természetes színű viaszba nyomott zárópecsétje, melynek mezején jobbra fordult sas áll ; igen jó karban, *b)* 1359 július 10. Csák nb. Ujlaki Miklós országbíró, a pecsét mezején a Csák-nemzetség sisackézimere ; körirata S(igillum) mi(nus) Nicolai judicis curiae regis. *c)* 1396. Pankotai előjáróság. A zárópecsét kerek mezején jobbranéző stilizált sas ; körirat : S(igillum) hospitum de p(ankota). *d)* 1410. Pálóczi Máté Hevesmegye főispánjának ismertes gyűrűpecsétje. Körirata : S(igillum) Mathei d(e) palocz. Gyönyörűen megtartva. *e)* 1421 június 2. Zsigmond királynak egyik ritkán használt titkos pecsétjének töredéke. *f)* 1433. Özvegy Kazai Kakas Lórántné sárga viaszgyűrűpecsétje ; az egyfilléres nagyságú kerek pecsétmezőn köríves pajzson álló hárslevél ; a pajzs mellett balról gótikus *l* látható. *g)* Körtvélyesi András tarcazafői főesperes, egri püspöki vicarius zöld viaszra nyomott pecsétje 1457-ből. A hosszas nyolczszög alakú pecsétmezőn fészke fölött álló s kicsinyeit vérevel tápláló pelikán. Körirata : S(igillum) An(dreae) de Kerthveles.

A fentebbi kifogások azonban eltörpülnek azzal a fogatkozással szemben, melyet nem tudunk eléggé kiemelni.

Azon szerzők vagy szerkesztők, kik évekkal ezelőtt valamely oklevéltárt *név- és tárgymutató* nélkül adtak ki, nem is sejtették, mily bünt követtek el a kutatókkal szemben. Ez oklevéltárak gyöngyei részint még most is ott nyugosznak a könyv katalombáiban és csak a pusztá véletlennek köszönhető, ha egyik-másik kutató olvasás közben rátalál a tőle keresett tárgyra. Ennek nem szabad manapság megtörténnie. Oklevéltár mutató nélkül egy nagy város házszámjegyzője nélküli utczájához hasonlít, melyben a keresett személyt csak úgy tudjuk megtalálni, ha ezen utca összes házait keresztül-kasul jártuk. A mutató tehát nélkülözhetetlen kelléke az oklevéltárnak és így nem lehet eléggé kifogásolni, hogy a 711 oldalból álló kötetünk mutató nélkül jelent meg. Hogy a mutató az utolsó kötetben lesz, nem segít egyelőre a bajon, de nem is lesz oly czélszerű, mint ha most megjelent volna ; az egyes kötetekre való utalás a kutatóra nézve mindig kényelmetlen és hosszadalmas és nagyban zavarja a kutatás egyöntetűségét.

Záradékol még egyet-mást a könyv *kiállításáról*. Mint az embert a ruha, úgy ékesíti a könyvet a papír és a nyomás és így ezen pusztá külsőségek terén is lehet bizonyos követelményeknek helyt adni, melyek az eddig szokásosak keretén túlmennek. Miután az oklevéltárak a történelmi kutatások alapjául szolgálnak, szük-

séges, hogy a papír — a könyv fundamentuma — erős és minden tekintetben céljának megfelelő legyen. Számos kutatóknak megvan az a szokásuk, hogy a kutatásuk alkalmával felfedezett adatokat, még akkor is, ha az éppen tárgyalt kérdéshez nem is tartoznak, alkalomadtán leendő felhasználás céljából a szöveg szélén feljegyzik; sokszor nagyon szükséges is, hogy a szöveget nagy elővigyázattal és egyes betűk különös figyelembevételével tanulmányozzuk, így tehát felette kívánatos, hogy az oklevéltár írásbeli feljegyzések felvételére alkalmas papíron, a szemet nem rontó betűkkel legyen kiadva. Nem tekintve már most arra, hogy a kötetünkben felhasznált betűk egyik-másik olvasó előtt apróknak fognak látszani, bátran kimondhatjuk, hogy a mű kiállítása még elkényeztetett kutatók igényeit is teljesen ki fogja elégíteni.

Mindezeknek összegezéséből pedig arra a végeredményre jutunk, hogy a báró Bánffy Dezső és Varju Elemér egyesült közreműködéséből eredő kötet oklevéltani irodalmunkra nézve kétségkívül valódi nyereség és hogy a többi kötetek mielőbbi megjelenését érdeklődéssel várjuk.

DR. WERTNER MÓR.

Urkundenlehre von Wilhelm Erben, Ludwig Schmitz-Kallenberg und Oswald Redlich. I. Teil. München und Berlin. Druck und Verlag von R. Oldenbourg 1907. X. + 369 l. (A Below-Meinecke Handbuch der mittelalterlichen und neueren Geschichte című gyűjteményben.)

A könyv a Sickel működése óta annyira föllendült diplomatikai irodalom eredményeit foglalja össze. A bevezető részben a régi irodalom rövid áttekintése után Redlich a mai irodalom három irányát különbözteti meg: a császárok és királyok okleveles gyakorlatával foglalkozót, az óriási anyag miatt még csak bölcsőjében levő pápai diplomatikát, a harmadik csoportba pedig mindazon oklevelek irodalma tartozik, melyek az előbbi kettőbe nem foglalhatók, s jobb elnevezés hiányában magánokleveleknek neveztetnek. A nyilvános és magánoklevelekre való felosztást, mint Paoli és Giry tették, nem lehet keresztülvinni, bár az említett felosztás sem tökéletes. Eredetük szerint kancellária készítette és nem kancellária készítette okleveleket különböztet meg, mely kifejezések sokkal megfelelőbbek az azelőtt tisztán palaeographiai szempontból használt ismert és ismeretlen kézből eredő okleveleknél. Az oklevéladás cselekményének, a diplomatika forrásainak és a hamisítás kérdésének tárgyalásával végződik be ez általános rész.

A mű gerince Erben Vilmos tollából ered: A középkori császárok és királyok oklevelei Német-, Francia- és Olaszország-

ban. Érdekes a francia kancelláriai gyakorlat rendszeres tárgyalásának bevonása, a mi sok, ha mindenütt nem is teljesen megokolt, hatás következtetésére bírja a szerzőt. A többi államok kancelláriáira is utal néhol összehasonlítás kedvéért, Magyarországot azonban alig veszi figyelembe, holott ez nem egy párhuzamra adott volna alkalmat. A kancellária történetében csak a Karoling-kortól kezdve alkothat — Sickel nyomán — biztos ítéletet. A mainzi érseken kívül a birodalom sokféle felosztása miatt más egyházi méltóságok is igényt tartottak saját területükön az archikancelláriai hivatalra. Ottó centralizáló politikájának egyik legnagyobb sikerét az egységes vezetés helyreállításában látja. A kancellári méltóság történetében Sickelt, Bresslaut és Mühlbachert követi, de keletkezését 868-ra teszi. A három kancellária — német, olasz, burgundi — egysége a Hohenstaufok uralkodása kezdetén újra megvalósult. Franciaországban a királyi és a nagyon megnőtt kancelláriai hatalom közt hosszas küzdelem folyt le s épp ezért itt évszázadokkal korábban jutott be a világi elem a kancelláriába, mint a német-római császárságban. A XV. században teljesen a mainzi érsek befolyása alá került a kancellária, minek következtében a családi örökös birtokokra (Csehország, osztrák hercegség) nem terjedt ki hatásköre. A diplomatikai kutatásra nézve sokkal fontosabb az alárendelt személyzet megismerése, a mit megnehezít, hogy a kancelláriai szabályzatok a birodalomban csak a XV. század végétől vannak, de még ezek is hiányosak a francziákhoz képest.

Az oklevelek külső jegyeit az anyagnak három korra osztásával tárgyalja. Az első a Merovingektől a Hohenstaufokig terjed. Íróanyaga a papyrus, majd a classikus hagyományokkal szakítva, a pergamen, melynek formátuma és vonalozása az írás fejlődésére volt hatással. Ennek tárgyalása, sajnos, graphikai ábrák nélkül szűkölködik. Kritikai eszközök e korra nézve a chrismon, a királyi aláírást pótló monogramm és a signum recognitionis, III. Henrikől kezdve különösen mint a kancellár jegye, a hivatali kezelés könnyítésére szolgáló tyroi jegyek, de leginkább a pecsét, mely e korban viasz-, ritkán függő érczpecsét.

A Hohenstaufok korában, a XII. és XIII. században, a germán és román nemzetek, melyeknek útjaik a Karolingok óta elváltak, újból találtak érintkezési pontokat. A szentföldért való küzdelem, a lovagi képzés, a felemelkedett pápaság egyesítettek, a mi nem hagyhatta érintetlenül az egyetlen állandó kormányzási szervet, a kancelláriát, bár ily irányban még kevés kutatás történt. Szerző szerint a francia kancellária, mint fejlettebb, nagy hatással volt a birodalmira. A pergamenoklevelek eleinte transversalis, majd a régi hosszas formájúak, de minthogy nagy-

ságuk a szöveg terjedelme szerint változó, a sorok is sűrűbbek lettek, mi az írás fejlődésére nem maradhatott hatás nélkül. Az írásjegyek már inkább csak díszítettek, nem értették őket, így különösen a monogrammot. A graphikai változással együtt jár a pecsételés változása is; a pecsétképek megbízhatóbbak, a függő pecsét vált szokottabbá.

Az interregnum utáni korban az anyag bősége okoz nagy nehézségeket a kutatásban. Itt már az oklevélfajták megkülönböztetése válik szükségessé, a mi, egykorú felosztások nem maradván fenn, rendkívül változatos. Szerző Lindnerét fogadja el: függő, rányomott és elzáró pecsétetes oklevelek. A cursiv és könyvírás közt sajtáságos oklevélírás fejlődött ki, mely mind kevésbé olvasható, úgy hogy a humanista írás feltünése valóságos jótétemény volt. A XIV. században a király sajátkezű signálása kezdődött meg, mit utóbb a király gyűrűs pecsétjének az oklevél pecsétjébe nyomásával pótoltak. IV. Károly idejében jönnek elő először a kancelláriai megjegyzések, — nálunk két évtizeddel korábban! — melyek a kancelláriai személyzet megismerését segítik elő. Magyarozatuk még nem bizonyos, nem értve ide a correctura és a registratura jegyeit.

A hátralevőkben az oklevelek belső jegyeit tárgyalja. Az oklevelek nyelve a latin, Franciaországban a XIII. század eleje, Németországban csak a közepe óta a nemzeti nyelv is előfordul. Az oklevél egyes részeit nagyjában Sickel beosztása szerint tárgyalja. A protocollumban inkább a kancellária állandó szokása, a szövegben az egyes munkás és így általa a kor műveltsége tükröződik vissza; az előbbi inkább az udvar és a kancellária történetébe, az utóbbi a jogi viszonyokon kívül az egyes szellemi munkájába enged bepillantást. Az egyes részek fejlődésének tárgyalásában azon következtetésre jut, hogy azok a középkor végén újra a régi, rómaiaktól átvett formákhoz közelednek, a miben ugyanazt a visszatérést látja a classicismushoz, mint a művészetben és a történeti élet oly sok ágában.

Megkísértem röviden vázolni a könyvben foglaltakat, hogy gazdag tartalmáról fogalmat adjak. Kisebb hibáit leszámítva, minők a pápai kancelláriai gyakorlat hatásának csekély figyelembe vétele, a francia befolyás túlságos hangoztatása, kitűnően tájékoztat a diplomatikai tudomány mai állásáról; az egyes fejezetek élén levő bibliographiai összefoglalások meg éppen nélkülözhetetlen segédkönyvvé teszik e munkát.

ECKHART FERENCZ.

TÁRCZA.

A BELGRÁDI TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MAGYAR OKLEVELEI.

A *Századok* mult évi november-havi füzetében (773—776. ll.) *Gábor Gyula* úr a fönti cím alatt a belgrádi Akadémia könyvtárában talált magyarországi vonatkozású iratok sorából 38 darab olyan oklevél rövid regestáját közli, mely okleveleknek nemcsak magyar vonatkozását, hanem azt is konstataálta, hogy azok — előtte ismeretlen módon — a volt budai kamarai levéltárból kerültek ki.

Ezen meglepő közlésre vonatkozólag illetékes helyről a következő felvilágosítást kaptuk :

A szóbanförgó oklevelek közül azokra nézve, melyeknek regestái a volt budai kamarai levéltár ismeretes jelzeteit is feltüntetik, kétségtelenül megállapítható, a többire nézve pedig legalább is valószínű, hogy valamennyit az 1849-iki gyászos események után az akkori császári kormány parancsára Horvátországnak átadott iratokkal vitték Zágrábba. Érdekes tudni, hogy midőn a Horvátországba elhurczolt iratok 1885-ben gróf Khuen-Héderváry Károly bán intézkedéséből a m. kir. Országos Levéltárnak visszaadattak, mintegy 14.000 darab okirat, a mely — úgy látszik — nem jutott a horvát országos levéltárba, vissza nem került. Ezekről az okiratokról az a hír járta, hogy valami görbe úton a délszláv Akadémia gyűjteményébe vándoroltak, s ime, most már azt is tudjuk, hogy egy részök — talán még görbébb úton-módon — a belgrádi tudományos Akadémia könyvtárát gazdagítja. Ehhez nem kell sok kommentár. A volt budai kamarai levéltár iratainak sorsa mindenestre fényesen rávilágít arra a húséges kezelésre, melyben ez iratok az absolut császári kormány pártfogása alatt az átvétellel megbízott horvát kiküldöttek körmei közt részesültek.

TÖRTÉNETIRÓINK MUNKÁSSÁGA.

— DR. BERZEVICZY ALBERT, a M. Tud. Akadémia elnöke, illustris tagtársunk *Beatrix királyné* című munkája, mely tudvalevőleg Társulatunk kiadásában, a *Magyar Történelmi Életrajzok* során a múlt évben jelent meg, s széles körökben méltán keltett nagy feltűnést, nem sokára francia nyelven is napvilágot fog látni. A magyar történetírás nevezetes gyarapodását jelentő munka e fordítása a Budapesten megindítandó *Bibliothèque Hongroise* című új vállalat során fog megjelenni.

— DR. VÁCZY JÁNOS tagtársunk, ki a M. Tud. Akadémia megbízásából évek hosszú sora óta fáradhatatlan buzgalommal gyűjti és rendezi sajtó alá irodalmunk nagy reformátorának, *Kazinczy Ferencznek Levelezését*, melyből eddig 19 hatalmas kötetet adott ki, most adta sajtó alá e nagy vállalat XX. kötetét. Ez a kötet az 1826. s következő évek levelezését fogja tartalmazni. Így tehát rövid időn belül egy, legföljebb két kötetben be lesz fejezve a korszakos kiadvány, mely irodalmi újjászületésünk korának közművelődési és irodalomtörténeti tekintetben legelső rangú kútforrása lesz.

— DR. HODINKA ANTAL tagtársunk a M. Tud. Akadémiától, Ipolyi Arnold alapítványából, az 1905. évi nagygyűlésen megbízást kapott *A magyarországi görög szertartású katolikus egyház történetének* megírására. Tagtársunk széleskörű levéltári kutatások után, a kitűzött határidőre elkészült munkájával, melyről a bíráló nagy elismeréssel nyilatkozott. Az 50 ívet meghaladó nagy mű már a napokban elhagyja a sajtót s bizonyára számos új részlettel fogja gazdagítani hazai egyháztörténeti ismereteinket.

— DR. GOMBOS F. ALBIN tagtársunk, a *Középkori Krónikások* nagyérdemű szerkesztője becses vállalatának most következő X. kötetében Ansgariusnak, a skandináv népek térítőjének életrajzát és János minorita följegyzéseit fogja közzétenni Nagy Lajos király uralkodásáról. Előkészítés alatt vannak Freisingeni Ottó, Bonfini, Istvánffy stb. munkái.

VEGYES KÖZLÉSEK.

† DR. BUNEA ÁGOSTON. A történetírásnak szorgalmas és tehetős munkása halt meg november 29-én : Bunea balázsfalvi kanonok. Bár élete és ideje javát áldatlan politikai szereplésre vesztegette, mégis kiadott tizenegy munkájában nevet vívott ki magának az.

erdélyi történelem, különösen pedig az egyháztörténet terén. Lelkiismeretes munka, roppant anyaggyűjtés és elfogulatlan tudományos feldolgozás tekintetében legfontosabb három műve: *Vechile episcopii Rom. a Vadului, Geogiului, Silvasului și Bălgradului* 1902., Balázsfalva, *Ierarkia Românilor din Ardeal și Ungaria* u. o., és az *Episcopii P. P. Aron și Dion. Novacovici 1751—64.* u. o. A két elsőben a hazai oláhság egyházi szervezetével foglalkozik a legrégibb időtől, s kimutatja, hogy az iskolakönyvekbe is becsempészett rosszakaratú tévedések, melyek már Szent István korában oláh püspökségekről beszélnek, később is egy-egy oklevél homályos kifejezését félremagyarázva, az oláh görögkeleti egyháznak rendes hierarchikus szervezetet követelnek a fejedelmek alatt, — koholmányok. Utóbbi művében a XVIII. század közepén kezdődött híres Sofronius-féle kalugyerházadással foglalkozik, s a vaskos kötetben a történetírói hű előadás mellett talál elég önként kínálkozó alkalmat, hogy a görögkeleti egyház akkori kulturátlanságát, a népre gyakorolt káros hatását emlegesse. Bunea az igazságot kereső komoly történetíró volt, a milyen nem igen akadt több, politikai érdekből a tudományt is meghamisító oláh történetírók közt. Van azonban egy gyengéje: egyházának, a gör. kath. egyháznak, olyan elfogult híve, hogy már ezért minden görög-keleti hitűt rossz szemmel néz. Minden tárgyilagossága mellett is kiérik ez az irányzatosság műveiből. Jelentősebb műve *Din istoria românilor. Episc. I, I. Klein* 1900. Kiadta az Áron-féle 1750-i conscriptiót. Megírta Vancea érsek életét; az oláh gör. kath. egyház történetét (az 1900. évi schematismusban). Cipariu Timót és Brankovics Száva felett tartott emlékbeszédei könyvben is megjelentek. De híresebb volt ezeknél a Baricz György felett tartott búcsúztató, melyről egyházi lapok azt írták, hogy 3—4 kötetes életrajznál külön emléke Baricznak ez a beszéd. Nagy számmal írt iskolaügyi és politikai cikkeket is egész sor oláh lapban, s gyakran szerzett nekik sajtópert államellenes izgatásaival. A bukaresti Akadémia 1909. júniusában rendes tagul választotta, mintegy elégtételül azért a sok támadásért, melyet a nagyszebeni görög-keleti körök részéről szenvedett, de kamatostul adott vissza. Nyugodjék békével!

GAGYI JENŐ.

ÚJ KÖNYVEK.

— ÁLDÁSY ANTAL tagtársunk akadémiai székfoglaló értekezése: *Zsigmond király viszonya Milanóhoz és Velenczéhez római útja idejében a hazai történet egy kevésbé ismert fejezetére derít világosságot. Az alapos dolgozat minden részletre kiterjedő gondtal és*

pontossággal tisztázza Zsigmond király viszonyát Milanóhoz és Velenchéhez, s az egykorú kútfők felhasználásában nagy jártasságról tesz tanúbizonyságot. A *Tört. Értekezések* során (XXII. k. 5. sz.) megjelent terjedelmes tanulmány ára 3 kor. 60 fill.

— ANDRETKZY JÓZSEF vármegyei levéltárnok *Baranya vármegye nemesei* című lexikális munkájában elismerésre méltó szorgalommal összeállította e vármegye nemesi családainak jegyzékét. A könyv ára 6 korona.

— BALOGH FERENCZ nagyérdemű tagtársunk *Kálvin a történelemben* címen külön füzetben kiadta azt az emlékkbeszédét, melyet a nagy reformátor születése négyszázados ünnepén a debreczeni református nagytemplomban 1909. okt. 30-án elmondott.

— DR. BORBÉLY ISTVÁN kolozsvári tanár *Unitárius polemikusok Magyarországon a XVI. században* című dolgozatában — mint maga mondja — nem az egyháztörténeti szempont a fő, hanem annak a kimutatása, hogy az unitárius polemikusok munkássága milyen hatással volt a magyar gondolkodás fejlődésére. Különösen részletesen foglalkozik Dávid Ferenczcel, Heltai Gáspárral, Karádi Pállal stb. s mindegyik polemikusról érdekes írói arcképet mutat be.

— BOROSS ISTVÁN pápai főgymn. tanár *A pápai református főiskola éremgyűjteményének leírása* című részletes katalógusának I. kötete gyanánt a magyar érmekeket ismerteti. A bevezetésben adja az éremgyűjtemény történetét s azután korszakok szerint csoportosítja és szakszerűen le is írja az egyes példányokat, melyek között van néhány kiváló ritkaság is. A most megjelent kötet ára 2 korona.

— DR. CZÍMER KÁROLY tagtársunk *A megyegyűlések vándorlása Csongrád vármegyében* című füzetében annak a mozgalomnak óhajtja a célját elősegíteni, a mely a vármegye székhelyének Szegedre való áthelyezését sürgeti. Összeállításából kitűnik, hogy 1723-tól 1849-ig 568 esetben tartották itt a megyei közgyűléseket. Egyébként a dolgozat, mely a Dugonics Társaság kiadása, alapos levéltári kutatás eredménye.

— DR. DAXER GYÖRGY ev. főgymn. vallástanár érdekes dolgozatot írt *A külföldi iskolatogatók hatása a hazai protestáns nevelésügy fejlődésére (1520—1790.)* címen. Szorgalmasan felhasználja a nyomtatásban eddig megjelent irodalmat s sajnálni lehet, hogy a szép feladat érdekében levéltári kutatásokat egyáltalában nem végzett. A könyv Békéscsabán kapható a szerzőnél; ára 2 korona.

— DR. GIESSWEIN SÁNDOR *Egiptom és a Biblia* című s a Szent István Társulat kiadásában megjelent munkája történetirodalmi szempontból is figyelemreméltó mű, a mennyiben összefoglaló képből adja az egiptologia terén eddig tett kutatások és fölfedezések történetét is. A kit az egiptologia érdekel, bizonyára élvezettel fogja olvasni e szépen megírt könyvet.

— GOMBOS F. ALBIN tagtársunk az Uránia magyar tudományos egyesület *Népszerű tudományos felolvasások* című füzetes vállalatában, röviden összefoglalva, négy füzetben megírta Magyarország történetét. A kiváló érzékkel megírt összefoglalás kizárólag didaktikai célt szolgált.

— DR. HAVASS REZSŐ *A magyar birodalom közjogi térképe* szembe helyezkedik és pedig közjogi és történeti alapon a trialismus eszméjével, mely alatt az osztrákok azt értik, hogy egy új délszláv állam létesítésével a mai osztrák-magyar kettős monarchia hármas monarchiává alakíttassék át. Havass szerint a Magyar Birodalom alkotórészei: Magyarország, Horvát-Szlavon- és Dalmátországok, Fiume város és területe, Bosznia és Hercegovina. A térkép ára 2 korona.

— HOLUB JÓZSEF tagtársunk *Istvánffy Miklós Históriaja hadtörténelmi szempontból* című terjedelmes munkája Istvánffy eddig még nem vizsgált oldaláról mutatja be. Istvánffy mint fiatal kezdő Zrínyi Miklós iskolájában tanulta meg a kardforgatást, később pedig résztvett a hosszú háború majd mindegyik hadivállalatában. Mindig nagy érdeklődéssel kísérte a hadi eseményeket s művében is ezek felé fordul a legnagyobb figyelemmel. Úgy hogy nagy hírű *Históriája* részletes képet nyújt a XVI. század hadtörténelméről. Bevezetésül szerző adja Istvánffy Miklós alaposan kidolgozott életrajzát. A könyv *Művelődéstörténeti Értekezések* 35. számaként jelent meg. Ismertetésére még visszatérünk.

— HORVÁTH SÁNDOR tagtársunk felolvasását, melyet Társulatunk lipótvármegyei vándorgyűlésén múlt évi aug. 29-én tartott, s mely a *Századok* decz. füzetében jelent meg, *A lipóti registrum* címen külön füzetben is kiadta.

— KAPOSZI JÓZSEF egyszerre két tanulmányt szentel a *Divina commedia* halhatatlan költőjének, s mindkettőben hazánkhoz való viszonyát tárgyalja. Az egyiknek címe: *Dante és Magyarország*, a másiké: *Dante ismeretének első nyomai hazánkban és a magyarországi Dante-codezek*.

— KELLER IMRE tagtársunk megírta *A 32-ik vadászászlóalj történetét* fennállásának ötvenéves jubileuma alkalmából. A Bécsben felállított zászlóalj ez idő szerint Besztercebányán állomásozik s a történetére vonatkozó adatokat szerző a parancsnokságtól kapta.

— KUGLER ALAJOS megírta *A soproni színészet* történetét, abból az alkalomból, hogy Sopron városa állandó lakóhelyet állított a műsáknak, még pedig »magyar monumentális stílusban«. A kis füzet érdekes adatokat szolgáltat e határszéli városunk színészetének történetéhez.

— DR. MAGYAR GYÖZÖ tagtársunk *Wimmer Gottlieb Ágost, Felső-Lövő nagy papja* címen népszerűen és vonzóan írta meg egy sokat

hányatott s a forradalom után külföldre szakadt evang. lelkész élet-történetét. A füzet a Luther-Társaság *Egyházunk nagyjai* című képes vállalatában jelent meg s ára 50 fillér.

— DR. MÁRKI SÁNDOR tagtársunk *Horváth Mihály* címen külön füzetben adta közre azt az ünnepi beszédét, melyet az orsz. középiskolai tanáregyesület kolozsvári körének 1909. okt. 16-án tartott közgyűlésén felolvasott. A jeles beszéd sikerült jellemrajza a nagyérdemű történetírónak.

— PIVÁNY JENŐ Philadelphiában élő honfitársunk két füzetet küldött be szerkesztőségünkhöz. Az egyikben, melynek címe: *Webster and Kossuth*, az Egyesült-Államok legnagyobb szónokának, Webster Dánielnek Kossuthhoz való viszonyát ismerteti; a másik, *Protestant faith and enlightenment* című füzetében gróf Tisza István-nak a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság 1909. nov. 2-diki közgyűlésén mondott beszédét közli angol fordításban. Mindkét füzetével hasznos szolgálatot tesz nemzetünk ügyének.

— PÓR ANTAL nagyérdemű tagtársunk megírta *Az Esztergomvárbeli Szent István első vértanúról nevezett prépostság történetét*. E prépostság címét ez idő szerint Pór Antal viseli s kegyeletes érzésének, melylyel e széket betöltött elődei emléke iránt viseltetik, köszönhetjük hazai egyháztörténetünknek ez egyik legbecsesb monographiáját. A könyv a Szent István-Társulat kiadásában látott napvilágot.

— SUPKA GÉZA most megjelent *Lehel kürtje* című tanulmányában új szempontokat igyekszik megállapítani a kürt domborműveinek magyarázatára és készítési helyére, idejére nézve. Füzete kétségkívül nagy irodalmi jártasságról tesz tanúbizonyságot.

— SZABÓ DEZSŐ tagtársunk *A magyar országgyűlések története II. Lajos korában* című munkája nemrégiben jelent meg a M. Tud. Akadémia kiadásában. Az alapos tanulmányról tanúskodó könyv, melyet részletesen is ismertetni fogunk, nemcsak a mohácsi vést megelőző évtized törvényhozási küzdelmeit írja meg, hanem függelékben közli az okleveleket (s ezek közt számos kiadatlant) és a törvényeket is. Ára 6 korona.

— SZENTKLÁRAY JENŐ tagtársunk, Dél-Magyarország történetének szorgalmas művelője, egy nagyobb dolgozattal járul hozzá a XVIII. század telepítési viszonyainak ismertetéséhez. *Mercy Claudius Florimund kormányzata a temesi bánságban* című akadémiai értekezésében (*Tört. Értek.* XXII. köt. 4. sz.) azt mutatja ki, hogy az a kultúra, mely a török kiűzetése után a Délvidéken befészkelte magát, nem a magyarság érdekeit mozdította elő, hanem teljességgel idegen, vagyis német volt s kizárólag Ausztria érdekeit szolgálta. A vonzó alakban megírt testes értekezés ára 4 korona.

— SZEREMLEI SAMÚ tagtársunk akadémiai lev. tagsági székét *Hód-Mező-Vásárhely mostani lakossága eredetéről és szaporodásáról* című értekezéssel foglalta el, mely nemrégiben jelent meg a M. Tud. Akadémia kiadásában (*Tört. Érték.* XXII. k. 8. sz.). E dolgozat egy fejezetét alkotja a város monographiájának, melynek utolsó kötetén dolgozik most a nagyérdemű szerző.

KÖNYVÉSZET.

(Folytatás.)

— TÓTH SÁNDOR. A kecskeméti r. kath. főgimnázium éremgyűjteménye. Kecskemét, 1909. Első kecskeméti hírlapkiadó- és ny. r.-t. 8-r. 3—80 l. (Megjelent a egyes-tanítórend kecskeméti főgimnáziumának 1909/9. évi értesítőjében.)

— VARGA ANTAL. Hol állott Attila birodalmi fővárosa Priszkuszk követsége idejében: 449-ben? Gyoma, 1909. Kner Izidor kny. 8-r. 48 l.

— VARJÚ ELEMÉR. A kassai múzeum az 1908. évben. Kassa, 1909. »Szent Erzsébet«-ny. r.-t. kis 4-r. 55 l.

— VERESS ENDRE. A nagyenyedi kollégium jegyzői és a nemes iskolai tanács 1796—1798-iki jegyzőkönyve. Kolozsvár, 1908. Stief Jenő és társa kny. 4-r. 34 l. (Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1908-ik évi folyamából.)

— VISEGRÁD. (Magasvár.) Budapest, 1909. May János kny. Kis 8-r. 42 l. 5 képpel. Ára 1 kor.

— VISEGRÁDI JÁNOS. Zemplénvármegyei czéhlevelek. Sátoraljaihely, 1909. Zemplén kny. 8-r. 3—29 l. (Megjelent a egyes tanítórendiek vezetése alatt álló sátoraljaihelyi r. kath. főgm. 1908/9-iki évi értesítőjében.)

— ZOVÁNYI JENŐ. Bessenyei György mint ref. főconsistoriumi titkár. Sárospatak, 1909. Radil Károly a ref. főiskola kny. 8-r. 42 l. Ára 2 kor.

— ABRISS der deutschen Literaturgeschichte für höhere Lehranstalten von einem Mitglied des Institutes B. M. V. Als Handschrift. Bpest, 1909. Stephaneum kny. 8-r. 148 l.

— ÁCSÁDY (IGNAZ). Der Entsatz Wiens von der türkischen Belagerung im Jahre 1683 und die Befreiung Ungarns vom Türkenjoch bis zum Frieden von Karlowitz im Jahre 1699. Autorisirte Übersetzung des XII. Kapitels in Ignaz Acsády's zweibändigem Werke »Geschichte des Ungarischen Reichs«, aus dem Ungarischen. Bpest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 36 l. Ára 60 fillér.

— ÁCSÁDY (IGNAZ). Der Befreiungskrieg oder Ungarns Befreiung von der Türkenherrschaft (1683—1699). Autorisirte Übersetzung aus dem Ungarischen eines Teils (S. 403—506) des VII. Bandes der »Geschichte der ungarischen Nation« (Bpest, 1898. Millenniumsausgabe). Bpest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 117, 2 l. Ára 3 kor.

— ALPÁRY LAJOS. A magyar nemzet története az ókor vázlatával és kapcsolatban a világtörténelem egykorú főbb eseményeivel. I. rész. A magyarok eredetétől a mohácsi vészig. Polg. leányisk. számára. Bpest, 1909. Franklin-társ. kny. 8-r. VII, 136, XVIII. l. 4 térkép és 105 történeti kép. Ára 2 kor. 40 fill.

— BARNÁ JÁNOS ZSIGMOND. A szatmárnémeti kir. kath. főgimnázium éremgyűjteménye. Első közlemény. Szatmár-Németi, 1909. Pázmány-sajtó. 8-r. 3—32 l. (Megjelent a szatmárnémeti kir. kath. főgimn. 1908—9. évi értesítőjében.)

— BARÓTI LAJOS. Ezer év. Képek a magyar nemzet történetéből. Az ifjuság számára. Negyedik kiad. Bpest, 1909. Franklin-társ. kny. 8-r. 152 l. Számos képpel. Ára 3 kor. 60 fill.

— BARTAL ÁNTAL és MALMOSI KÁROLY. Titi Livii ab urbe condita liber XXI és XXII; l. Titus *Livius*.

— BELLOSICS BÁLINT. S. Gy. egyetemes története; l. *Sebestyén Gyula*.

— BENEDEK ELEK. A magyar nemzet története. Az elemi népisk. V. és VI. oszt. számára. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter megbízásából írta —. Bpest, 1909. Athenaeum kny. 8-r. 175 l. Számos képpel. (Magyar és tót szöveg.)

— BENEDEK ELEK. A magyar nemzet története. Az elemi népisk. V. és VI. oszt. számára. A vallás- és közokt. m. kir. miniszter megbízásából írta —. Bpest, 1909. Athenaeum kny. 8-r. 175 l. Számos képpel. (Magyar és román szöveggel.)

— BEÖTHY ZSOLT. A magyar nemzeti irodalom történeti ismeretése. Összeállította —. I. köt. A legrégebb időkől Kisfaludy Károlyig. Tizedik, bővített és javított kiad. Bpest, 1909. Athenaeum kny. 8-r. 360 l. A Halotti beszéd másával és számos képpel. Ára 5 kor.

— *Ugyanaz*. II. köt. Kisfaludy Károlytól mostanig. Tizedik, jav. és bőv. kiad. Bpest, 1909. Athenaeum kny. 8-r. 376 l. Számos képpel. Ára 5 kor.

— BERZEVICZY (ALBERT DE —). Les fiançailles successives de Béatrice d'Aragon. Bpest, 1909. Athenaeum kny. 8-r. 22 l. (Extrait du numéro du 15 août 1909 de la Revue de Hongrie.)

— BLEYER JAKAB. Gottsched hazánkban. Irodalomtörténeti tanulmány. Bpest, 1909. Franklin-társ. kny. 8-r. 180, 2 l. Ára 4 kor.

— BROCSKÓ LAJOS. A protestáns országos árvaház félszázados munkája és jubileuma, 1859—1909. A protestáns orsz. árvaház ötvenéves fennállásának emlékére. Bpest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 26 l. 9 kép.

— DANIELNÉ-LAMÁCS LUJZA. A magyar nemzet története a mohácsi vészig; l. *Kozma Gyula*.

— DEÁK JÁNOS. Az állami felügyelet a protestáns felsőbb oktatásban 1711—1791. Theol. tanárvizsgálati dolgozat. Eperjes, 1909. Kósch Árpád kny. 8-r. 2, 84 l.

— DEMKOVITS ÁGOSTON. A kath. egyház rövid története a Budapest székesfővárosi elemi iskolák VI. oszt. részére. Ötödik bőv. kiad. Bpest, 1909. Stephaneum kny. 8-r. 59 l. Képekkel.

— DÉNES KÁROLY. Hunyadmegyei kulturképek. Léva, 1909. Kroll Gyula kny. 8-r. 3—9 l. (Megjelent a dévai áll. elemi és polg. leányiskola 1908—9. évi értesítőjében.)

— DÉZSI LAJOS. Emlékbeszéd Széchy Károly levelező-tag felett. (Olv. a M. Tud. Akadémia 1909 január 25-iki ülésén.) Budapest, 1909. Athenaeum kny. 8-r. 22 l. Egy arcképpel. Ára 60 fill. (A M. Tud. Akadémia elhunyt tagjai felett tartott emlékbeszédek. XIV. köt. 5. szám.)

— DICSŐFI JÓZSEF. Emlékezés Calvinra. Írta s a debreczeni ref. egyház presbyteriumának a kistemplomban 1909 júl. 11-én tartott díszközgyűlésén elmondotta —. Kiadta: a debreczeni ref. egyház. Debreczen, 1909. Városi nyomdavállalat. 8-r. 14 l.

— DIRNER GUSZTÁV. A nemzetközi Semmelweis-emlék Budapestén. A végrehajtó-bizottság megbízásából szerkesztette —. Bpest, 1909.

Franklin-társ. kny. 8-r. 292 l. 6 kép és 1 hasonmás. (Magyar, német és francia szöveg.)

— DOHÁNY JÓZSEF. Werther-hatások a magyar irodalomban a XVIII. század végéig. Bölcsészettudományi értekezés. Nagyvárad, 1909. Laszky Ármin kny. 8-r. 60, 2 l.

— DOMANOVSKY SÁNDOR. Történelem. Felső kereskedelmi iskolák számára. II. kötet: Az újkor. Bpest, 1909. Franklin-társ. 8-r. 4, 220 l. Ára 3 kor. 20 fill.

— FERENCZI ZOLTÁN; l. *Petőfi-almanach*.

— FODOR SÁNDOR. Napoleon. Életkép. Dr. Marczali Henrik egyetemi tanár előszavával. Második kiad. Bpest, 1909. Budapesti Hírlap kny. 4-r. 238, 2 l. 16 képmelléklet.

— GÁLOS REZSŐ. Arany János mint műbíró. Bpest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 47 l. (Különlenyomat az »Uránia« tudományos folyóirat 6—8. számából.)

— GOMBOS F. ALBIN. A magyar nemzet története a szatmári békétől napjainkig. (Összefoglaló előadás.) Bpest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 18, 2 l. (»Uránia« magyar tud. egyesület. Népszerű tud. felolvasások. 90.)

— HASZÁN ELKJÁFI (MOLLA). Az egri török emlékirat a kormányzás módjáról. Eger vára elfoglalása alkalmával az 1596. évben írta —. A Konstantinápolyban őrzött török kéziratból ford. és magyarázatát írta dr. *Karácson Imre*. Bpest, 1909. Stephaneum kny. 8-r. 52, 2 l. Ára 80 fill. (A Szent-István-társulat tud. és irod. oszt. felolvasó-üléseiből. 73. sz.)

— HENRICH (G.). Rapport sur les travaux de l'Académie hongroise des Sciences en 1908. Bpest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 26 l.

— IVÁNYI BÉLA. Eperjes város végrendeleti könyve 1474—1513. Bpest, 1909. Athenaeum kny. 8-r. 14 l. (Különlenyomat a »Történeti Tár« 1909. évi folyamából.)

— JÁROSY DEZSŐ. A zeneesztétikai szép a zenetörténelemben. Bpest, 1909. Pesti kny. 8-r. 43 l. Ára 1 kor.

— JELENTÉSE (A protestáns orsz. árvaegylet választmányának ötvenedik évi —) az 1908. évi működéséről. Bpest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 95 l. 2 képpel.

— KACSÓH PONGRÁCZ. A zene fejlődéstörténete; l. *A művészet könyve*.

— KÁKOSY ÁRPÁD ELEK. A Zrínyiek és Frangepánok kulturális szempontból. Marczali, 1909. Mizers Ádám kny. 8-r. 3—6 l. (Megjelent a marczali áll. segélyezett polg. fiúiskola értesítőjében 1908—9.)

— KARÁCSON IMRE. Az egri török emlékirat a kormányzás járó; l. *Haszán Elkjáfi (Molla)*.

— KATONA LAJOS. Az Erdy-codex egy fejezetéről. Bpest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 8 l. (Különlenyomat az Akadémiai Értesítő 1909. évi folyamából.)

— KMOŠKÓ MIHÁLY. Unu-Amon papyrusa. Bpest, 1909. Stephaneum kny. 8-r. 35 l. Ára 1 kor. (A Szent-István-társulat tud. és irod. oszt. felolvasó-üléseiből. 75. sz.)

— KOLOS KÁROLY. Jeanne d'Arc élete. Dupanloup és Roy J. után írta —. Bpest, 1909. Stephaneum kny. Kis 8-r. 59 l. Ára 30 fill.

— KOZMA GYULA. A magyar nemzet története a mohácsi vészig, kapcsolatban a világtörténet főbb eseményeivel. A polgári leányiskola III. oszt. számára. Az 1908. évi polg. leányisk. új tanterv szerint átdolg. *Danielné-Lamács Lujza*. Negyedik kiad. Bpest, 1909. Franklin-társ. kny. 8-r. 224 l. Képekkel és történeti térképekkel. Ára 3 kor.

— KÖNYVE (A Művészet —). A képzőművészetek történeti és technikai fejlődése, írta *Lyka Károly*. A zene fejlődéstörténete, írta *Kacsóh*

Pongrácz. Bpest, 1909. Athenaeum kny. Nagy 8-r. 12, 688 l. 551 szövegképpel és 11 színes műmelléklettel. (A műveltség könyvtára.)

— LIVIUS (TITUS). *Titii Livii ab urbe condita liber XXI és XXII*. Bevezetéssel és magyarázatokkal ellátták dr. *Bartal Antal* és *Malmosi Károly*. Javította dr. *Paulovics István*. Ötödik, jav. kiad. Bpest, 1909. Athenaeum kny. 8-r. 131 l. Ára 2 kor.

— LOVCÁNYI GYULA és UGRAY JÁNOS. *A magyar nemzet története. A polg. fiúiskolák III. oszt. számára*. Bpest, 1909. Athenaeum kny. 8-r. 175 l. Négy térképpel és 50 művelődéstörténeti vonatkozású képpel. Ára 2 kor. 40 fill.

— LYKA KÁROLY. *A képzőművészetek történeti és technikai fejlődése*; I. A művészet *könyve*.

— MAGYAR GYÖZÖ. *Wimmer Gottlieb' Ágost Felsőlövő nagy papja*. Bpest, 1910. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 64 l. Képekkel. Ára 50 fill. (Egyházunk Nagyjai. X.)

— MARCZALI HENRIK. *Magyarország története. Középfokú iskolák számára*. Bpest, 1909. Athenaeum kny. 8-r. VII, 212 l. Számos tört. érdekű ábrával.

— MIHALIK JÓZSEF. *A múzeumok és könyvtárak országos tanácsának VII. jelentése 1908. évi működéséről*. Bpest, 1909. Athenaeum kny. 8-r. 336, 2 l.

— MIHALIK JÓZSEF. *Jelentés a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőségének 1908. évi működéséről*. Bpest, 1909. Stephaneum kny. 8-r. 282, 2 l.

— MIKA SÁNDOR. *Történelmi olvasókönyv. V. rész. Az új-kor története 1648-tól és a legújabb kor története*. Szerkesztette —. Budapest, 1909. Franklin-társ. kny. 8-r. 140 l. Ára 2 kor. (Történelmi Olvasókönyvek.)

— NAGY OTTÓ. *A borzovai Nagy-család*. (Egy czimerképpel.) Bpest, 1909. Franklin-társ. kny. 8-r. 70 l. (Különlenyomat a »Turul« 1909. évi 2. füzetéből.)

— OZORAI LAJOS. *Cornelius Tacitus évkönyveiből*; I. *Tacitus*.

— PETŐFI-ALMANACH. Szerkesztette dr. *Ferenczi Zoltán*. Kiadja gróf Apponyi Albertné szül. Mensdorf-Pouilly Clotild grófnő elnöklése alatt a Petőfi-ház hölgy-bizottsága. Bpest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. Kis 8-r. 477, 2 l. Arczképpel.

— PONGRÁCZ JÓZSEF. *Katholikus egyháztörténelem polgári iskolák számára*. Negyedik kiad. Bpest, 1909. Stephaneum kny. 8-r. 78 l. Képekkel. Ára 80 fill.

— PÓR ANTAL. *Az Esztergom-várbeli Szent István első vértanúról nevezett prépostság története*. Bpest, 1909. Stephaneum kny. 8-r. 122, 2 l. Ára 3 kor. (A Szent-István-társulat tud. és irod. oszt. felolvasó-üléseiből. 74. sz.)

— RADÓ VILMOS. *Vámbéry Ármin utazásai Ázsiában*; I. *Vámbéry Ármin*.

— RADVÁNSZKY BÉLA és ZÁVODSZKY LEVENTE. *A Héderváry-család oklevéltára. A m. tud. akadémia tört. bizottsága megbízásából közlik* —. I. köt. Bpest, 1909. Athenaeum kny. 8-r. VIII, 604 l.

— SCHILL SALAMON. *A régi görög irodalom története. A gimnázium felső oszt. számára*. Negyedik, jav. kiad. Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. VIII, 268 l. Ára 2 kor. 80 fill.

— SCHINDLER GYULA. *Az 1848-iki törvények*. Bpest, 1909. Pallas kny. 8-r. 5—16 l. (Megjelent az Orsz. nőképző-egyesület Veres Pálné leányisk. értesítőjében 1908—9.)

— SEBESTYÉN GYULA. *A magyar nemzet története a mohácsi vészig. A polg. leányisk. III. oszt. számára*. Negyedik átdolg. kiad. Bpest, 1909.

Franklin-társ. kny. 8-r. 117, 2 l. Képekkel és történeti térképekkel. Ára I kor. 80 fill.

— SEBESTYÉN GYULA egyetemes története. Tanítóképző-intézetek számára. Átdolg. *Bellosics Bálint*. I. köt. Ó- és középkor. Második kiad. Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 248 l. 103 képpel és 5 térképpel. Ára 3 kor. 40 fill.

— SIMON (NESTOR). *Vasile Naşcu. Viaţa şi faptele lui. Broşura II.* Beszterce, 1908. Matheiu György kny. 8-r. 97—192 l. Ára 1 kor.

— SZABÓ JÓZSEF. Kálvin János élete és reformációja. A nagy reformátor születésének 400 éves fordulója emlékére kiadta a magyarországi ref. egyház egyetemes konventje. Harmadik kiad. Debreczen, 1909. Városi könyvnyomda-vállalat. 8-r. 32 l. és arczkép. Ára 20 fill.

— SZALAY (ÉMERIC). *Le musée commémoratif de la reine Elisabeth.* IIe édition. Bpest, 1909. Stephaneum kny. 8-r. 97 l. és 9 kép.

— SZALAY (EMERICH). *Das Königin-Elisabeth-Gedenkmuseum.* II. Auflage. Bpest, 1909. Stephaneum kny. 8-r. 98 (tévesen 18) l. és 9 kép.

— SZALAY IMRE. *Visszaemlékezés Trefort Ágostonra.* Bpest, 1909. Franklin-társ. kny. 8-r. 99 l. 5 kép és 2 hasonmás. Ára 2 kor.

— SZALAY IMRE. *Az Erzsébet királyné emlékműzeum.* Második kiad. Bpest, 1909. Stephaneum kny. 8-r. 86 l. és 9 kép.

— SZENDE ARISTID. *Napoleon. Fodor Sándor prelátuskanonok könyvének bírálata.* Bpest, 1909. Pallas ny. 8-r. 112 l.

— SZENTKLÁRAY JENŐ. *Mercy kormányzata a temesi bánóságban. Újabb részletek Délmagyarország XVIII. századbeli történetéhez.* (Olv. a m. tud. Akadémia 1908. decz. 7-én tartott ülésén.) Bpest, 1909. Athenaeum kny. 8-r. 188 l. Ára 4 kor. (Értekezések a tört. tudományok köréből. XXII. köt. 4. szám.)

— SZILÁGYI JENŐ. *A magyar hadügy fejlődésének vázlata a középiskolai történettanításban.* Baja, 1909. Kazal József kny. 8-r. 13—42 l. (Megjelent a bajai főgimnázium 1908—9. évi értesítőjében.)

— SZINNYEI JÓZSEF. *A Szinnyei-család írói.* Bpest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 63 l. (Különnyomat id. Szinnyei J. »Magyar írók élete és munkái« XIII. kötetéből.)

— TACITUS (Cornelius) évkönyveiből. Fordította dr. *Ozorai Lajos.* Bpest, 1909. Wodianer F. és fiai kny. 16-r. 75 l. Ára 60 fill. (Magyar Könyvtár. 558—559.)

— TAKÁCS GYÖRGY. *Az újkor története, kapcsolatban a magyar nemzet történetével s a főbb modern államok és ezek gyarmatainak politikai földrajzával.* Az új tantervnek megfelelően, a felsőbb leányiskola V. oszt. számára. Második kiad. Bpest, 1909. Athenaeum kny. 8-r. 272 l.

— TAKÁTS SÁNDOR. *Komáromi daliák a XVI. században.* Bpest, 1909. Franklin-társ. kny. 8-r. 48 l. (Különnyomat a »Budapesti Szemle« 390. és 391. számából.)

— TÓTH ALBIN. *Canossa.* (VII. Gergely és IV. Henrik investitúra-harcza.) Nagyvárad, 1908. »Nagyvárad« nyomdája. 8-r. 3—73. 2 l. (Megjelent a jászóvári premontrei kanonokrend nagyváradai főgimn. 1907—8. értesítőjében.)

— UGRAY JÁNOS. *A magyar nemzet története; I. Lovásnyi Gyula.*

— VÁCZY JÁNOS. *A nemzeti szellem hanyatlása s ébredése.* Bpest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 21, 3 l. (»Uránia« magyar tud. egyesület. Népszerű tudományos felolvasások. 79.)

— VADÁSZ EDE. *A pesti zsidótemplom első ötven éve.* Bpest, 1909. Athenaeum kny. 8-r. 35 l. (Adalékok a magyar zsidók történetéhez. 4. sz.)

— VÁMBÉRY ÁRMİN utazásai Ázsiában. Az ifjúság számára áldogozta *Radó Vilmos*. Vámbéry Árminnak a szerzőhöz intézett nyílt levelével. Negyedik kiad. Bpest, 1909. Athenacum kny. 8-r. 235 l.

— VÁRDAI BÉLA. Egressy Gábor mint Shakespeare-színész. Bpest, 1909. Franklin-társ. kny. 8-r. 27 l. (A Kisfaludy-Társaság Magyar Shakespeare-Táranak 1909. véi 3. füzetéből.)

— VARGA JÓZSEF. Emlékezések. I. Kalicza Ferencz alapító, volt gyóni ref. lelkész. (1820—1908). II. Póka Kálmán tanképezdei igazgató-tanácos (1846—1908). III. Dr. H. Kiss Áron. Nagykőrös, 1909. Ottinger E. kny. 8-r. 3—15 l. (Megjelent a nagykőrösi és dunamelléki ref. tanítóképző-intézet és a nagykőrösi ref. népiskolák 1908—9. évi értesítőjében.)

— VÁSÁRHELYI GÉZA. A zsámbéki várkastély és templom története. Bpest, 1909. Stephaneum kny. 8-r. 3—7 l. (A Szent Keresztről címzett irgalmas nővérek vezetése alatt álló zsámbéki polg. leányiskola 1908—9. évi értesítőjében jelent meg.)

— ZÁVODSZKY LEVENTE. A Héderváry-család oklevéltára; I. *Radvánszky Béla*.

— ZSÁMBOKI GYULA. A görög művészet kiválóbb alkotásainak ismeretése. Második kiadás. Bpest, 1909. Franklin-társ. kny. 8-r. 162, 2 l. Ára 2 kor. 20 fill.

— ZSILINSZKY MIHÁLY. Dr. Székács József evang. püspök 1809—1876. Bpest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 58 l. Ára 40 fill. (Egyházunk Nagyjai. IX.)

HAZAI HIRLAPOK REPERTORIUMA.

1907. jan. 1. — 1907. jun. 30. és néhány cikk 1905—1906 ból.

AZ ÖSKORTÓL 1526-IG.

Budapest régiségei. IX. kötet. Szerkeszti dr. Kuzsinszky Bálint. Ismer-tette P(eisner) a N. P. Journal-ban. 1907. máj. 5. Tartalmából ide vonat-kozik: a) Láng Nándor, Az aquincumi Muzeum terracotta-szobrocskái. b) Kuzsinszky: Az aquinc. muzeum kőemlékei (4. sorozat). c) Finály Gábor, Az aquinc. muzeum terra sigillata-edényei.

Ein Gräberfund aus der Römerzeit. P. Lloyd. 1907. ápr. 19. (Hogy a csontváz mellett »román« stílusú fegyverzetet is találtak, csakis tollhiba lehet.)

Római kori téglagyár és műhely. Képekkel. Vasárn. Ujs. 1907. 47. lap.

Attila, Isten ostroma. (A »Patria del Friuli« nyomán.) Pesti Hirl. 1907. febr. 7. Legenda az aquileiai kincses kútról, a melybe a menekülő gazdag családok kincsciket rejtették. Még XVIII. századbeli szerződésekben is hivatkoznak erre.

Az Isten kardja (a hun monda Attila-kardja) a *japáni mondákban*. Ágner Lajos. Függetl. Magyarország, 1907. máj. 8.

A hun-székely hagyomány. Dr. Sebestyén Gyula akad. székfoglalója nyomán a fővárosi lapok 1907. ápr. 15. és legközelebb a P. Hirlap, ápr. 21-én. (V. ö. Századok, 1907. 465—466. l.)

A székelyek. Balásy Dénes. Budap. Hirl. 1907. jun. 29. (Jó összefog-lalás.)

Árpád sírja. Balogh Pál. Pesti Napló, 1907. jan. 30—31.

Az Árpád-sír. Balogh Pál. Budapesti Hirlap, 1907. febr. 21.

Az Árpád-sír körül. Balogh Pál. Egyetértés, 1907. márcz. 31.

Das Grab Árpáds. Paul Balogh. Pester Lloyd, 1907. nov. 7. Czikkiró azt állítja, hogy Kubinyi Ferencz »Anonymus«-ának megjelenése követ-

keztében a köztudatban élő vélemény a Névtelen Jegyzőről teljesen megváltozott és hogy jelenleg Anonymust magát I. Béla jegyzőjének, művét pedig a honfoglalásra nézve teljesen megbízható kútfőnek tekintik nálunk(?).

Hol temették el Árpádot? (Lanfranchi Enea kutatásai a Deutsch-Altenburg mellett levő »Türkenhügel«-re vonatkozólag.) Budapesti Hirlap, 1907. febr. 10. Engyeli Jenő. V. ö. Magyarország, 1907. febr. 15.

Nagyezerév Árpád sírja fölött. 907—1907. Wekerle László dr. Ismertette Budapesti Hirlap, 1907. máj. 19. és Szalay Károly cikke u. ott.

Fehéregyház és Árpád sírja. Honéczy Aladár. Pesti Hirlap, 1907. máj. 2. Szerző Árpád sírját a római fürdő közelében, a Monostori- és Keveutca keresztezésének táján keresi.

Árpád sírja. Nagy Géza. Pesti Hirlap, 1907. jun. 16.

Az Árpád-émlék. Thaly Kálmán. Budapesti Napló, 1907. máj. 24. és más lapokban máj. 23. és 24. (Interview.)

Az Árpád-émlékünnep 1907-ben. Szalay Károly. Pesti Napló, 1907. jan. 24. és febr. 2.

Kúnok és régi magyarok étele és itala. Pesti Hirlap, 1907. márcz. 31.

Szent István koronája és a Szilveszter-bulla. Bonnefon Louis a »Le Journal«-ban (1907. márcz.) közölt cikke nyomán: Magyar Nemzet, 1907. márcz. 4. és más lapok. Bonnefon mindakettőt hamisítványnak tartja. Bonnefon-nak a »Le Journal« ápr. 2. megjelent újabb cikkét l. teljesen lefordítva a »Magyarország«-ban, ápr. 6-án.

A szent korona. Balogh Pál. Egyetértés, 1907. ápr. 5. (Bonnefon ellen.) Balogh úgy vélekedik, hogy az igazi koronát III. Henrik visszaküldte a pápának, szintúgy Péter lándzsáját. A mai szent korona keletkezését a székesfehérvári sirboltban lelt korona és a Dukas császártól küldött korona összeragasztására vezeti vissza. — Más, Bonnefon dolgozatával foglalkozó cikket l. a Pesti Hirlap-ban, 1907. ápr. 6. Hivatkozik Pulszky Ferenc véleményére, miszerint a szent korona felső része nem készülhetett később a X. század végénél. Ez a rész tehát semmi esetre sem késői hamisítvány.

Egy jeggyűrű története. Darkó Jenő. (Krumbacher K. és Jireček nyomán.) Budapesti Hirlap, 1907. máj. 1. A gyűrűt a később sorsüldözött Anna görög hercegnő ifj. Radoszláv Istvántól kapta 1228-ban, de férjétől való elválása után eldobta.

Der ungarische Imperialismus im Mittelalter. Darvai Mór. Pester Lloyd, 1906. márcz. 25. A III. nemzetközi történelmi congressuson tartott előadás nyomán. Birálgatja Szent László, Kálmán, II. Béla, IV. Béla, az Anjouk és a Hunyadiak külpolitikáját, különösen a Balkán félszigeten való terjeszkedést és változó sikerét.

Neszemlyi Miklós, Nagy Lajos tanítója. Pór Antal. Katholikus Szemle, 1907. májusi füzet.

Kapisztrán János csodás győzelméről írt levele. A (1456. jul. 22.) Magyararford. Krämer Bonifác. Alkotmány, 1907. febr. 23.

Hunyadi Mátyás és Budapest. Peisner J. Neues Pester Journal, 1907. márcz. 31.

Kinizsij Pál sírja. Gyarmathy Sándor. Egyetértés, 1907. máj. 1. (Nagyvázsonyban, Veszprém vármegyében. A már régebben megbolygatott sírban talált fegyverek gróf Zichy Jenő örökösének birtokában vannak, a sírkő pedig Zichyfalvára került. Czikkiró Kinizsi címereiről is szól.)

Eine Grenzregulirung zwischen Österreich und Ungarn. Dr. Felix Schiller. Pester Lloyd, 1907. máj. 7. Válasz dr. Fischel-nek a Neue Freie Presse (máj. 4. számában) megjelent cikkére. Fischel azt állította, hogy

Alsó-Ausztria az 1463. és 1491. évi nov. 7-iki pozsonyi békekötés értelmében tk. ma is igényt tarthatna Kismarton, Kőszeg, Szarvókó, Fraknó, Borostyánkő, Kabold és Rohoncz városok, ill. várak birtokára, melyeket Esterházy nádor 1647-ben önkényesen csatolt volna vissza Magyarországhoz. *Schüller* ezzel szemben kimutatta, hogy az 1463. évi békeszerződés értelmében a nevezett várakat nem örök időkre, hanem csupán ideiglenesen és *zálog* gyanánt juttatták Ausztriának, kikötvén azt is, hogy Magyarország azokat Mátyás halála után 40.000 arany forintért visszaválthatja. Az 1491. szerződés (melyet Fischel tévesen Mátyás nevével hoz kapcsolatba) meghagyta ugyan e várakat Miksa kezében, a mennyiben sem II. Ulászló, sem az ország nem bírta akkor a váltságdíjat előteremteni, de a rendek azóta többször, így 1552-ben is sürgették azok kiváltását, a mihez 1567. elvben Miksa is hozzájárult. 1638. az alsó-ausztriai rendek végre megválasztották a bizalmi férfiakat és 1647. a várak tényleg Magyarországhoz kerültek vissza, nem ugyan Esterházy Miklós nádor idején, mint Fischel mondja, hanem utóda, Draskovich János napjaiban.

• A HABSBERGOK KORA.

Erdély történeti hivatása. Dr. Szádeczky Lajos felolvasása nyomán. Budapesti Hirlap, 1907. jun. 11.

Az erdélyi ház Konstantinápolyban. Karácson Imre. Budapesti Hirlap, 1907. máj 26. Kiegészíti Mika Sándor cikkét a Budapesti Szemlében (ápr. füzet). Az erdélyi ház Balat külvárosban állott, a most is »Madsarlar jok«-nak nevezett utcában. 1656-ban újra épült. Utóbb nyoma veszett.

Hol állítsunk emléket Dobozinak? Bagyary Simon. Alkotmány, 1907. febr. 5. (Nem Pilis-Maróton, hanem Pusztá-Maróton, az »emberölő völgy«-nél, Lábatlan közelében.)

Oroszlán basa. Takáts Sándor. Budapesti Hirlap, 1907. máj. 23. (Hírneves török hadfi.) Szól tk. a budai pasák nehéz, kényes és nagy felelősséggel járó állásáról általában. Oroszlán basa igazi neve *Jahogli* volt, a magyarokat kedvelte, főttkára (Szolimán deák) született magyar volt (»Görög Antal« volt az igazi neve). Midőn Mehemed nagyvezir Oroszlán basát gyanúba vette, hogy a háborút ellenzi, 1566. aug. 3. a Harsány-hegy alján lefejeztette.

A furcsa szerződés. 1569. Takáts Sándor. Korrajz a végekről. Budapesti Hirlap, 1907. febr. 6. Szócs Gergely volt egri huszár 1568. elfogta a dúsgazdag Mojzest, kinek 10.000 forint váltságdíjat kellett fizetnie. Forgách Simon kapitány helyeselte a szerződést.

Thengödi Bornemisza János. Takáts Sándor. Budapesti Hirlap, 1907. febr. 5. Bornemisza Miksa és Rudolf királyok idején vitézkedett mint végbeli vezér és kanizsai várkapitány. Meghalt 1577.

Kielman András kapitány. Takáts Sándor. Budapesti Hirlap, 1907. márcz. 12. (A Bornemisza János-cikk folytatása.)

Török türelmesség. Tomori Jenő. Magyarország, 1907. ápr. 9. (Kecske-mét történetéhez tartozó adatok.)

Bocskai hadi népe. Bányai Károly. Budapesti Hirlap, 1907. máj. 30.

Az I. magyar passiv resistentia (az 1604. pozsonyi országgyűlésen). Dr. Székely Áron. Pesti Napló, 1907. jun. 18.

Török rabságban sínylődő magyarok levele a XVII. századból. Richter Ede (Selmeczbánya levéltárosa). Budapesti Hirlap, 1907. máj. 12. A levelet a budai csonkatoronyban elzárt 240 török hadi fogoly intézte Koháry Istvánhoz, Fülel kapitányához, felszabadításuk reményében, 1662-ben. Kérélmük eredménytelen volt.

Privatbriefe Kaiser Leopolds. Kiadja Pribram Fr. és M. Landwehr von Pragenau. (Bécs. Akadémia. 1907.) Ismertette többi között a Neue Freie Presse, 1907. febr. 24. Ez az újabb kötet is dokumentálja I. Lipót. vallásosságát és családi érényeit, egyúttal azonban hatalmának korlátlan voltában való hitét. Jellemző mondásai és feljegyzései közül álljon itt egy-kettő. Midón Lipót Wisnioviecki Mih. lengyel királylyá történt választásáról értesül, ezt írja: »Még nőtlen és így hát házunknak esetleg még hasznára válhat. Mindent összevéve, ebből is látszik, hogy a királyokat csakis Isten csinálja«. — Midón a spanyol udvar Neidhardt főinquisitort akarta bécsi követté kinevezni, azt írja Lipót: »Ennél nagyobb bolondságot már nem lehetne csinálni. Csinos dolog volna, ide spanyol követ gyanánt egy papot küldeni. Különösen egy birodalomba »inter haereticos«. Annak a papnak olyanokkal kellene itt alkudoznia, a kiket azelőtt Hispániában elégettettek«. — Uralkodása elején Lipót egy ideig el volt tökélve, hogy maga lesz a saját kancellárja és főtanácsosa. 1665. febr. 18. ezt írta Pötting grófnak: »El vagyok határozva, hogy nem tartok magamnak »primo ministro«-t »vel valido«-t, hanem magam leszek a saját »primado«-m; mindössze néhány tanácsost fogok magam mellé venni. Teszem ezt pedig a következő okokból: 1. még fiatal vagyok és még bírok dolgozni; 2. ilyenformán én maradok úr és nem dicsekedhet más azzal, hogy minden tőle függ; 3. ily módon jobban bírom a felelősséget viselni.« (Később — ismeretes — tartott bizalmi főtanácsosokat.) — Számos vonás a császár hajlamaira, tudászenvedélyére, zene- és könyvgyűjtő-szenvedélyére vet világot; de gazdasági, jóléti, nevelési dolgok iránt nem volt érzéke.

Aus den Inventarien des Schlosses Pottendorf. Sitte Alfréd. (Bécs 1907.) Ismertette a »Zeit«. (1907. jan. 6.) A kastély Nádasdy Ferenczé volt, kit 1671-ben ott fogtak el. A várból földalatti folyosó vezetett ki a szabadba és a gróf menekülni is készült ezen, de egyik inasa elárulta.

De Rujter emlékünnepe. Születésének 300. évfordulója. Budapesti Hirlap és több más lap, 1907. márcz. 30. Magyar követség is volt jelen az utrechti ünnepen és üdvözlő iratot, meg koszorút vitt magával.

Geschichte der Festung Várad. Scholz Adalbert kapitány műve. (Megjel. Nagyváradon. 1907.) Ism. a bécsi Fremdenblatt, 1907. márcz. 16. Magyar fordítás is jelent meg e katonai történetből.

A váci csata 1684-ben. Tragor műve nyomán: Budapesti Hirlap, 1907. márcz. 3.

Gf. Marsigli Alajos Nándor jelentései Budavár ostromairól és visszafoglalásáról az 1684—1688. évekből. Veress Endre. Megjel. a »Budapest Régiségei«-nek IX. kötetében. Ismertette a Neues Pester Journal, 1907. máj. 5. [V. ö. Századok XLI. köt. (1907) 443. s k. 1.]

Örmények Budavár ostrománál. Budapesti Hirlap, 1907. jan. 20. A vár kikémlése körül 1685/6. négy örmény fáradozott, többi között Gábor nevű budai szabó, ki jelentéseit hű szolgájával, Gregor-ral Bécsbe küldötte. A lóporraktár felrobbantását is tervezték.

Szavójai Eugén. Beck Ignác főhadnagy felolvasása nyomán több lap, 1907. márcz. 23. Ellenvetéseket A Nap (márcz. 23.).

A velencei levéltár Rákóczi Ferenczről. Carlo Malagola tanár és levéltári igazgatónak a Deutsche Revue-ben megjel. cikksorozata nyomán a Magyar Hirlap, 1907. febr. 8. Rendszeres, rövidre fogott tudósítások ezek Rákóczi életéről a sárosi várból történt elfogatásától kezdve — haláláig.

II. Rákóczi Ferencz egy ismeretlen utasítása. (Facsimile.) Magyarország, 1907. jan. 4. A jelenleg Luby Gyula ügyvéd birtokában levő oklevél 1704. ápr. 24. kelt és oda utasítja Ilosvay Györgyöt, hogy vigyázzon azokra a német gyalogosokra és a palotásokra, a kiket Sennyey Istvánhoz kell vezetnie.

Történethamisítás egy Rákóczi-reliefen. Thaly István. Magyar Hirlap, 1907. febr. 12. Közismeretes az a dombormű, mely Rákóczit egy dombon ülve ábrázol, kezében egy a földbe szúrt német spádéval. Bottyán e reliefen a jobb szemén visel kötetést (holott bal szemén nem látott). Fel van még tüntetve a sarkon 4 kurucz, és az árulóvá lett és 1708. decz. 18. Sárospatakon felakasztott Bezeredy Imre ezredes.

Der Onoder Reichstag. (P.) Neues Pester Journal, 1907. máj. 30.

Onod. Dr. Székely Áron. Pesti Napló, 1907. máj. 19.

A rozsnyói senatus-gyűlés. 1707. jan. 22. Budapesti Hirlap, 1907. jan. 22. Közli azt a jegyzőkönyvet, melylyel az országos tanács az ónodi határozatot, mely »fölköttébb is szükséges« volt, helybenhagyta.

Rákóczi csonka vitéze. Koncz Ákos. Magyarország, 1907. márcz. 4. (Debreczen város 1705. jegyzőkönyve nyomán.)

Heister Sigfried és Ocskay László 1704. Rósa Zoltán. Magyarország, 1907. márcz. 31.

Vay Ádám. Budapesti Hirlap, 1906. nov. 14. (Pótczikk a Századok ez évi folyamának 350. lapjához.)

Pest und Ofen in der Kuruzzenzeit. Acsády Ignác. Neues Pester Journal, 1906. okt. 28. (Pótczikk. Acsádynak ez volt utolsó dolgozata.) V. ö. Századok 1909. 448. l.

A 100 hársfa (Zborón). Budapesti Hirlap, 1907. jan. 16. és számos más lapban.

Rákóczi Ferencz útja északi Magyarországon (1711). Rákóczi az országból való végleges távozása közben Patpalócz faluban, Dusár ruthén pór kunyhójában időzött. A kunyhóbeli asztal most a sárospataki főiskola muzeumának tulajdona. Budapesti Hirlap, 1907. jan. 3.

A szatmári béke. 1711. Budapesti Hirlap, 1907. ápr. 18. (A fegyverletétel leírása. A 160 zászlónak nyeléről levágták a kuruczok a selymes szövetet és a derekuk körül csavarva, elvitték magukkal, míg a puszta nyelet a földbe szúrták. Muzsikaszó mellett és fegyverzetben széledt el a kurucz had.)

A Hétel de Transylvanie. Mouton művét bírálhatta Návay Aladár dr. Budapesti Hirlap, 1907. máj. 19. Mouton Prévost abbé és Brenner állításaira támaszkodott, midőn azt állította, hogy Rákóczi játékbarlangot tartott Párisban; amazok pedig megbízhatatlan források.

Rákóczi-ivadékok Olaszországban. A nápolyi Mattina nyomán: Budapesti Napló, 1907. jan. 2. és Budapesti Hirlap, jan. 2. Ezek a cikkek Rákóczi Ferencznek egy állítólagos fiáról, Angelo-ról, (?) szólnak, a ki Benevent városkában olasz családot alapított volna. Síremlékén ez áll: *Stragozzi Benedetto, olim Ragozzi* (e Transilvaniae regibus. † 1775.).

Kakukfak. Talmi-Rákócziak. Zarándy A. Gáspár. Alkotmány, 1907. jan. 4. Czáfolja a megelőző cikkben közlötöket és Thaly Kálmán levelét közli.

Al-Rákócziak Olaszországban. Zuboly. Pesti Napló, 1907. jan. 6.

Rákóczi-Mork von Morkenstein Ede, hadtestparancsnok. (Tényleg Rákóczi Ferencz sarjadéka.) *Zarándy G.* Alkotmány, 1907. ápr. 3. V. ö. Zarándy értekezését a Turulban, 1903. 145. l. (»Az Aspremont-Rákócziak sarjai«.)

Kurucz emlékek. Három kurucz dal. Közli Vikár Béla. Budapesti Hirlap, 1907. márcz. 10. [»Búcsú a katonai pályától. (Erdélyi nóta.)«] »Üdvöz-lég Mária« és »Kesergő Magyarország romlásán.«]

Szepessy Pál naplója. Közli Miskolczy Simon János. Egyetértés, 1907. febr. 16. Szepessy Gyula volt országgyűlési képviselő berentei levéltárából új kútfő került nyilvánosságra, melynek szerzője Szepessi Pál, (szül. 1663.

táján Miskolczon, 1688. táblabíró, 1707. borsodmegyei alispán, megjelenik az ónodi gyűlésen, 1714. követ a pozsonyi országgyűlésen, megh. 1718-ban.) Naplójához aránylag későn, 1706-ban fogott hozzá és annak megírása közben elsősorban családi érdek vezette; közérdekű dolog kevés van benne. — Míg atyja, a hírneves »nagypipájú, kevés dohányú« Szepeffy Pál, Borsod vmegye alispánja és követe, lángoló híve és vezéralakja volt a Wesselényi-, Thököly- és Rákóczi-mozgalmaknak, fia, (a napló írója) sokat szenvedhetett a Rákóczi-kor idején, mert e korszak vezéreiről keserű hangon emlékszik meg. Atyjának kuruczos temperamentumát benne bajosan lehet fedezni és ő is azon nemesek közé tartozott, a kik 1711 után alázatos hangon folyamodtak a királyhoz, hogy elkobozott atyai örökségét visszakapja, mely czélből előzetesen III. János lengyel királytól közbenjáró levelet is kieszközölt magának. Ennek daczára a bécsi kihallgatáson azt tapasztalta, hogy »igen nagy haragja volt Ő Felségének szegény Atyánkra«. Elvégre azonban mégis visszakapott atyjának birtokaiából 20 falut és birtokát utóbb vétel útján még tetemesen megnövelte. Naplójában siralmasan feljajdul, ha elemi csapások folytán vetését, szőlőit baj éri, avagy ha tarczali szőlőit Rabutin német zsoldosai felprédálják. A Napló közérdekeltségű részei atyjának sorsára vonatkoznak, továbbá említendő III. János lengyel király latin szövegű közbenjáró levele, a Rabutin-féle dulásokról és Miskolcz város szenvedéseiről (1706) szóló részek. — A családbeli része a Naplónak Borsod vmegye történetére fontos. (Ez érdekes Rákóczi-kori kéziratot Miskolcz Simon János tévesen nevezi *Naplónak*, mert az mint bevezetésében írja, Szepeffy Pál maga mondja, egyszerűen csak »Feljegyzéseket« tartalmaz a családi és birtokviszonyokra vonatkozólag, a nélkül, hogy bármely részében diariumszerű jellege volna. Szepeffy Pál e kéziratát Borsod vármegye monographusa fel is használta.)

Orsova unter Türkenherrschaft. Alscher Otto: »Aus der Geschichte Orsovas« nyomán. Pester Lloyd, 1907. márcz. 29. Szól az 1739—1741. évi békealkudozásokról. A törökök a Cserna vizét óriási pénzáldozat árán Orsova mögé, új mederbe akarták vezetni, de sem a csatornával, sem az új kikötővel el nem készültek.

Tagebücher des Fürsten Jos. Khevenhüller, 1742—1776. I. köt. Kiadja Hans Schlitter. (1742—44.) Bécs, 1907. Ism. Áldásy A. a Pester Lloyd-ban 1907. jun. 29. és az I. és II. kötetet a Századok-ban, 1908. 828. l.

Die Schlacht von Kolín. Die Vedette. 1907. jun. 12. Kiemeli különösen a megsebesült Dezső ezredes vitézségét, a ki ezredéhez (ma 31. gyalogezred) ezeket a szavakat intézte: »Derék magyarok! tegyétek félre a puskát és fogjatok kardot«. — Az egész környéken uralkodó tölgyerdőt pedig Nádasdy és huszárjai kerítették hatalmukba.

Ábrahám Dezső és a jász-kún redemptio. Független Magyarország, 1907. febr. 9.

A jász-kún redempció. Vágó Pál. Magyarország, 1907. febr. 22.

»*A magyar történet nagy igazságai.*« (Szól Hoffmann német tanár ily című művéről, mely II. József alatt Lipcsében és Frankfurtban megjelent és mely a régi magyar rendek ellen irányult.) Budapesti Hirlap, 1907. márcz. 6. Heves és több vmegye kérelmére II. Lipót 1792-ben eltiltotta ezt a pamfletet.

Sajtó-cenzura a régi Pesten. Pesti Hirlap, 1907. márcz. 31. — 1790-ben nagyban keresték a pesti polgárok felségfolyamodványának szerzőit. Ezek, mint utóbb kitűnt: Mehl György, a »Párisi ház« tulajdonosa és b. Brudern, humánus voltáról és különöz modoráról ismeretes liberális férfiú voltak.

Lettres du Comte Valentin Esterházy à sa femme. (Páris, Plon. 1907.) Ismert. Pester Lloyd, 1907. máj. 26. Ezeket a leveleket Daudet Ernő adta

ki 2 kötetben. Második nevéhez, szül. Hallewyll Francziska grófnőhöz intézvék és Párisból, meg a francia emigráció korában Oroszországból keltezvék. — Ismert. továbbá Kacziányi Géza az Alkotmányban, jun. 12. és Junius a Budapesti Hirlapban, jun. 2.

Gf. Sigray Jakab szabadkőműves okmánya. (A Martinovics összeesküvés tagja.) Budapesti Hirlap, 1907. febr. 21.

Die politische Stellung der Erzherzoge. Nach geschichtlichen Überlieferungen. Neue Freie Presse, 1907. ápr. 7. Czikkiró bekezdőleg arra utal, hogy II. József hasztalan igyekezett unokaöccse, Ferencz főherczeg lelkébe a saját ideálját, a saját nézeteit és reformszenvedélyét beoltani. Ferencz sohasem felejtette el azokat a reá nézve keserű oktatásokat és kemény feddéseket, melyekben császári nagybátyja részesítette. Trónralépte után pedig a maga részéről a saját testvéreivel, Károly és János főherczegekkel szintén kurtán bánt el, sőt lealázólag. Erről János főherczeg 1807. készült ismeretes emlékirata és hátrahagyott papirjai eléggé tanúskodnak. A két főherczeg az udvari kotterriák és kegyenczek egyre gyanúsították és rágalmazták, befolyásuk egyre csökkent és ők maguk sarokba szorultak. 1805-ben, a holicsei nyaralás napjaiban felülkerekedett *Baldacci* és a jellemetlen *Kulschera*, ki az asperni győző rendőri felügyeletével szerzett magának »erdeemeket«, holott János szavaival élve, »arra sem volt méltó, hogy ura színe elé léphessen«. *Duka* ellen pedig János azt a vádat emeli, hogy az 1809. évi háborúban ő gördítette a legtöbb akadályt Károly főherczeg útjába. Ezeknek csillaga azonban nemsokára elhalványult a Metterniché mellett, a ki János főherczeg szerint: »mindent akar megszerezni (bírn), pedig nem ért ám mindenhez«. V. Ferdinánd alatt különösen Lajos főherczeg emelkedett nagy befolyásra, utóda alatt ellenben a főherczegek politikai befolyása hosszú ideig szünetelt.

Neues aus der Ära Metternich. Neue Freie Presse, 1907. febr. 24. E cím alatt a bíráló Fournier: »Gentz und Wessenberg« cz. új művét ismerteti, mely levelezésüket tartalmazza 1809—1819-ig és 1831-től Gentz haláláig. A levelezésben beállott szünetet Wessenberg okozta, a ki 1819-ben megsokallta, hogy Gentz egészen bevezett a nyílt reactió révébe. Pedig ugyanaz a Gentz nem is oly régen azt írta volt Metternichről meg Talleyrandról: »Milyen emberek! mily kilátások! Mily kezekbe került a világ sorsa! Így nem mehet sokáig tovább!« Sőt még 1815-ben elszörnyűködve írt a romlott bécsi kormányról, pénzügyi tehetetlenségéről, és »a leginfámisabb rendőri rendszerről, mely valaha a földön létezett«. 1819-ben pedig ugyanez a Gentz a karlsbadi határozatokat szövegezte. — A most napfényre került levelek is bizonyítják szellemességét, fényes tollát. Metternichel szemben érezteti szellemi fölényét, de hát alárendeltje maradt. Örökké el van adósodva és 1830-ban még ezüst evőkészletét is kénytelen Rothschildnál elzálogosítani. (V. ö. Mitth. des Instituts für österr. Geschichtsforschung, 1909. 549. l. Liter. Centralblatt, 1907. 34. l. Deutsche Lit. Zeitung, 1909. 44. szám.)

Cenzori butaság (1815). Budapesti Hirlap, 1907. ápr. 9. — 1815-ben történt, hogy P. Horváth Ádám I. Napoleon ellen irányuló, kissé erős hangú népdalokat akart kinyomtatni. A censor azonban, Trnka Mihály, teljesen félreértette a dolgot és lázadásra való csábítást látván a dalokban, a kiadást betiltotta. Erre vonatkozólag írta Kazinczy F. »O sancta simplicitas«.

Neues über den Herzog von Reichstadt. Fournier Ágost. Neue Freie Presse, 1907. ápr. 7. (Különösen gróf Prokesch Antal új könyve nyomán: Le Duc de Reichstadt. Paris. Plon. 1907.) Újabbán (1909. jun. 3.) Junius ismertette ezt a munkát: »A reichstadti herczeg« czímen Az Ujság-ban.

Vármegyei ellentállás 1823-ban. (Nyitra vmegye.) Vármegye, 1906. 8. sz. Czikksorozat dr. Horváth Józseftől.

Aus den Tagebüchern des Karl Friedrich Freiherrn von Kübeck. (1832. jan. feljegyzések.) Pester Lloyd, 1907. márcz. 31. Ismeretes, hogy b. Kübeck, ez a nagy hatalomra emelkedett selfmademan, Metternich alatt és annak oldalán mily fontos szerepet játszott 1832-től kezdve 1848-ig. Az itt közölt naplórészlet feltárja előttünk, hogy vélekedett Ferenc király a lengyel felkelésről és megismertet a bécsi hatalmasok véleményéről hazánk nemzeti törekvéseit illetőleg. Jan. 11-én ezt írta Kübeck naplójába: »Érkeztem Kolowrat miniszterrel. Eleintén, szokása szerint, szidta a császárt és kormányt; azután azt emlegette, hogy a császár a magyar és erdélyi országgyűlés egybehívását tervezi, de egyúttal ezredeket is mozgósít; szóval: »Reviczky megint teljesen megmásította a császár tervét«. Kolowrat így folytatja: »Higye el nekem, ha valaki kénytelen az udvarban hosszabb ideig szolgálni, annak muszáj vagy bölcsészszé, vagy pedig intrigánsná vagy barommá változnia, hogy ezt kibírja«. Kübeck erre azt veté közbe, hogy az ő tapasztalatai szerint a legtöbben az intrigálást választják juste milieu-ként. — Kübeck elbeszéli azután, hogy a császár az Európát egyre fenyegető feszült külügyi viszony fölött panaszkodott, melynek elsősorban Franciaország az oka. — Nemsokára Bécsben külön bizottságot szerveztek a sikeres hadviselés előkészítésére, melynek lelke természetesen Metternich lett. E hatalmas emberről Kolowrat többek között epés iróniával ilyformán nyilatkozott: »Személyes politikája az, elhiteni a külfölddel, hogy ő kormányoz, a császárral pedig, hogy a külföldet a zsebében tartja« és hogy nélküle Ausztria ellenségeinek prédája volna. A császárral szemben a rendőrséget használja fel eszközül, hogy a nép hangulata ellen félelmet, és a császár hű szolgálai ellen bizalmatlanságot keltsen. Így ellenem is eleitől kezdve agyarkodott«. — »És mit szól Ön a császár magatartásáról? Lehetéges-e még engedékenyebben és gyöngébben viselkedni? — A napló Kübeck saját nézeteit is tartalmazza a magyar viszonyokra vonatkozólag. Aggodalmas szemmel konstatálja, hogy a nemesség egyre jobban békóba akarja szorítani a koronát, sőt azt írja, hogy a *köztársasági* érzelmű nemesség szervezkedni készül. Sajnálja, hogy megengedték a vármegyéknek, hogy határozataikat egymással közölhessék. Azt mondja: Az elnyomott osztályok elégiületlensége és az összeesküvésekre való hajlam annál veszedelmesebb, mert a lehető legszigorubb censura uralkodik. Sajnálja, hogy a kormánynak nincsenek eszközei, hogy hirlapi úton a tömegekre hasson. Idéz továbbá egy »Glocke« nevű brosürből II nemzeti követelést, melyek szerinte már a forradalommal azonosak. (De megvallja, hogy maga nem olvasta azt a röpiratot.) Végül *Eötvös Ignác* alkanczellár szavait iktatja naplójába, a ki azt mondta, hogy a király, a nemességgel való küzdelemben az elnyomott néposztályok sorában fog védőket találni.

Széchenyi tanulmányok. (Komlóssy műve nyomán: Eszmék és gondolatok Széchenyi Istv. műveiből. Anthologia.) Bírálgatta az Alkotmány, 1907. márcz. 13.

Széchenyi, a szociális reformer. Balla Károly. Egyetértés, 1907. márczius 15.

A szónokok szónoka. Hentaller Lajos. Egyetértés, 1907. márcz. 31. Csengeri Antal ama jellemzését veszi bonczkés alá, melyet Kossuthról mint szónokról írt.

Apróságok Kossuth Lajosról (1845 s. követc.). Hentaller Lajos. Egyetértés, 1907. máj. 1.

Összeállította: MANGOLD LAJOS.

HIVATALOS ÉRTEŚÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1909 évi december hó 7-én d. u., 5 órakor tartott rk. vál. ülésének

JEGYZŐKÖNYVE.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnök elnöklete alatt Zsilinszky Mihály ügyv. alelnök, dr. Angyal Dávid, dr. Domanovszky Sándor, Emich Gusztáv, Horváth Sándor, dr. Illés József, dr. Kammerer Ernő, Kollányi Ferencz, dr. Lánczy Gyula, dr. Mika Sándor, báró Nyáry Jenő, dr. Ortvay Tivadar, Óváry Lipót, dr. Reiszig Ede, Tagányi Károly, dr. Váczy János, dr. Vécsey Tamás vál. tagok, dr. Borovszky Samu titkár, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitja s jegyzőkönyvhitelesítőkül Tagányi Károly és dr. Angyal Dávid vál. tagokat kéri fel.

95. Olvassatik a rk. felolvasásokat rendező bizottság javaslata a lipótvárosi kaszinóban f. hó 18-án tartandó zenetörténeti előadás tárgyában, mely szerint a bizottság a Fabó Bertalan, illetőleg a titkár előadásából arról győződött meg, hogy a szóbanforgó felolvasással összekötött zenetörténeti előadás tetemes költségeire a társulat megfelelő anyagi erővel nem rendelkezik.

Mivel azonban a lipótvárosi kaszinó a nevezett urak magán-értesülései szerint készséggel felajánlaná helyiségeit (fűtéssel, világítással stb.) a Magyar Történelmi Társulatnak a jelzett célra s viszont a magyar történettudomány népszerűsítése és terjesztése, valamint a társulat érdekében állónak látszik ily, a közönséget bizonyára rendkívül érdeklő zenés történelmi előadás megtartása; végül mivel az említett forrás értesülései szerint az előadás előkészületei már nagyon előre haladtak, a bizottság javasolja: kéressék fel a lipótvárosi kaszinó igazgatóságát, hogy a tervezett ülés, illetve zene-

történelmi előadás czéljaira dísztermét és a szükséges mellékhelyiségeket átengedni szíveskedjék.

A javaslat elfogadtatik.

Kelt mint fent.

Gróf Teleki Géza s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük :

Tagányi Károly s. k.
vál. tag.

Dr. Angyal Dávid s. k.
vál. tag.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1910 évi jan. 13-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

JEGYZŐKÖNYVE.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnök elnöklete alatt dr. Csánki Dezső első-alelnök, dr. Békefi Remig, dr. Császár Elemér, Daniel Gábor, dr. Dézsi Lajos, dr. Domanovszky Sándor, dr. Fejérpataky László, Horváth Sándor, dr. Illés József, dr. Komáromy András, dr. Mangold Lajos, dr. Mika Sándor, Nagy Gyula, dr. Ortway Tivadar, dr. Reiszig Ede, Tagányi Károly, dr. Váczy János, dr. Vécsey Tamás vál. tagok, dr. Borovszky Samu titkár, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitja s jegyzőkönyvhitelesítőkül dr. Ortway Tivadar és dr. Illés József vál. tagokat kéri fel.

I. Titkár bejelenti az új tagajánlásokat, mely szerint ajánltatnak *alapító tagokul* 400 koronával : gróf Kornis Károly Szentbenedeken (aj. gróf Teleki Géza), 200 koronával : a Lipótvárosi kaszinó Budapesten (aj. a titkár) ; *évd. r. tagokul 1910-től* : Banner János tanárjelölt Kolozsvárt (aj. Márki Sándor), dr. Csánki Dezső ügyvéd Szeghalmon (aj. Csánki Benjámín), dr. Friedreich Endre kegyesr. főgimnáziumi tanár Budapesten (aj. a titkár), Gyalokay Jenő cs. és kir. tüzérfőhadnagy Nagyváradon (aj. Jurkovich Emil), dr. tatai Molnár József Jenő tanárjelölt Kolozsvárt (aj. Veress Endre), dr. Megyeri Izidor gyártulajdonos és földbirtokos Budapesten (aj. a titkár), dr. Nemes Antal pápai praelatus Budapesten (aj. Csánki Dezső), Rakodczay Pál áll. polg. iskolai tanító Pásztón (aj. a titkár), dr. Szőke Gyula ügyvéd Budapesten (aj. Szabó Dezső), a budafoki áll. polgári iskola (aj. a jegyző), az egri növendékpapság magyar egyházirodalmi társulata, a szentgyörgyi (Pozsony m.) kath. gimnázium (mindkettőt aj. a titkár).

Megválasztatnak s az alapítóknak a tagsági díszoklevél kiadatik. Elnök kegyelettel megemlékezvén »a legnagyobb magyar« halálának a jövő április hónapban elkövetkezendő 50-ik évfordulójáról —

2. Viszota Gyula dr. r. tag felolvassa : *Széchenyi és a pesti henger-malom* cz. nagybecsű tanulmányát.

A figyelemmel hallgatott felolvasás köszönettel fogadtatik és a *Századokban* fog megjelenni.

3. Titkár előterjeszti a pénztárnok 1909 évi decz. havi kimutatását, mely szerint összes be-

vétel volt	17.054 kor. 96 fill.
összes kiadás	16.495 » 95 »
maradvány	559 kor. 01 fill.

Ehhez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál

folyószámlán levő	81 kor. — fill.
követelést, 1909. decz. 31-én összesen	640 kor. 01 fill.

készpénz állott a társulat rendelkezésére.

Ezzel kapcsolatban jelenti *a)* hogy az 1909 évi 81 jk. p. alatt kelt vál. határozat értelmében 599 korona 47 fillér alapítványi összeg tőkésítettett, 1000 kor. a »Rodostói alap«-hoz, 10 kor. a »Thaly-alap«-hoz csatoltatott ; *b)* hogy az 1909 évi zárszámadás elkészült.

A kimutatás és a vele kapcsolatos jelentések tudomásul vétetvén, a kimutatás a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

4. Bejelenti, hogy gróf Teleki Géza elnök a társ. ügyek vezetésével, a lemondott Zsilinszky Mihály másod-alelnök helyett dr. Csánki Dezső első-alelnököt bízta meg.

Helyeslőleg tudomásul vétetik.

5. A mult 1909 évi 10., illetőleg 16 jk. pont alatt kelt vál. határozatok kapsán javasolja, hogy a társ. ügyészség betöltése, az alapszabályok 36. szakasza értelmében a jövő február havi vál. ülés napirendjére tűzessék ki.

A javaslat elfogadtatik.

6. Napirenden van az 1910—1912. évi cyklusra egyfelől a *gazdasági bizottság*, másfelől a *rendkívüli felolvasásokat rendező bizottság* tagjainak a megválasztása.

Elnök javaslatára az 1910—1912. évkörre a *gazdasági bizottság* tagjaivá egyhangúlag dr. Császár Elemér, Emich Gusztáv, báró Forster Gyula, Nagy Gyula és dr. Váczy János, a *rendkívüli felolvasásokat rendező bizottság* tagjaivá pedig szintén egyhangúlag dr. Csánki Dezső ügyv. első-alelnök elnöklete alatt dr. Boncz Ödön, dr. Fejérpataky László, Tagányi Károly és Zsilinszky Mihály választatnak

meg. Amannak tagjai az Ügyrend értelmében hivatalból: a titkár, jegyző, pénztárnok, ügyész, az *Életrajzok és Történelmi Tár* szerkesztői, ennek a titkár és jegyző.

Minekutána constatáltatott, hogy az Ügyrend értelmében az ügyv. alelnök, kinek hivatalánál fogva ép a gazdasági ügyek irányítása, vezetése a legfőbb feladata, nem tagja a gazdasági bizottságnak, — a vál. a hiányt pótlandó egyhangúlag elhatározza, hogy mostantól fogva a mindenkori ügyv. alelnök hivatalánál fogva szintén tagja a gazdasági bizottságnak.

7. Következik a f. évi r. közgyűlés napjának és tárgyainak megállapítása.

Titkár javaslatára —

a f. 1910 évi r. közgyűlés márcz. hó 17-én (csütörtökön) d. u. 5 órakor fog megtartatni.

Tárgyai: 1. Elnöki megnyitó beszéd. 2. Elnök, első- és másodalelnök választása az 1910—1912 évi ciklusra. 3. Az ig. választmányból az 1907—1909 évi ciklus lejártával szabály szerint kilépő 20, továbbá az 1909—1911 évközből elhalálozás (Széll Farkas), az 1908—1910-ből pedig első-alelnökké választás (dr. Csánki Dezső) következtében megürült 2, összesen 22 vál. tag helyének a betöltése. 4. Felolvasás, melyre nézve titkár a jövő febr. havi vál. ülésen fog végleges javaslatot tenni. 5. Jelentés a társulat mult évi munkásságáról. 6. Az 1909 évi zárszámadás és 1910 évi költségvetés bemutatása.

Az ig. választmányból ez alkalommal a következő tagok lépnek ki: Barabás Samu, Daniel Gábor, Emich Gusztáv, Erdélyi László, Kammerer Ernő, Karácsonyi János, Károlyi Árpád, Kollányi Ferencz, Komáromy András, Mika Sándor, Nagy Gyula, Némethy Lajos, herczeg Odescalchi Arthur, Ortway Tivadar, Óváry Lipót, Reiszig Ede, Sebestyén Gyula, Szendrei János, Szilády Áron, Takáts Sándor.

8. Titkár jelenti, hogy a Kilián Frigyes utóda könyvkereskedő cég a bizományba vett társulati kiadványokért (*Gergely*: Teleki M. levelezése I. köt. (55 pld.), II. köt. (35 pld.). *Csánki*: Szilágyi Erzsébet nyaraló palotája 100 pld.) fizetendő 674 kor. 50 fill. összegből az el nem adott kiadványok fejében 480 korona 81 fillér összeggel tartozik.

Tudomásul vétetik.

9. Bemutatja a bajor tud. Akadémia nyomtatott felhívását, a kiadványokra nézve a társulattal létesítendő csereviszony tárgyában. Szolgál tudomásul.

10. Előterjeszti a marosillyei ref. egyházközség kérelmét, melyben az építendő *Bethlen Gábor-templom* javára adakozásra szólítja fel a társadalmat.

A tagjainak áldozatkészségéből fennálló társulat hivatásán kívül esik bármely nemes és hazafias cél anyagi támogatása.

Azonban a vál. határozatából ez úton kérjük a nemes czélra adakozni hajlandó tisztelt tagtársainkat, hogy kegyes adományaikat a titkári hivatalhoz (V., Magyar Tud. Akadémia) juttatni szíveskedjenek.

Zárt ülésen —

11. Sztudinka Ferencz r. tag beadványa —,

12. Az évd. r. tagok—,

13. A tagdíjhátralékosok dolgában határozott a vál.

Több tárgy nem lévén az elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Gróf Teleki Géza s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük:

Dr. Ortway Tivadar s. k.
vál. tag.

Dr. Illés József s. k.
vál. tag.

Pausitz Ferencz (5 kor.), Smoquina Máriusz (5 kor.), dr. Steiner Zoltán, Szent-Iványi Béla, Szirmay Erika, Szontagh Hugó, Tholt József, Topálovics Antal (5 kor.), Váci kaszinó, Vértesy Jenő, Zsigmond Antal (5 kor.). Összesen 190 kor.

1910-re: Abszenger Ferencz, Acsády Jenő, Ambró Béla, Andrásovich Béla, dr. Angyal Dávid (5 kor.), Angyal József, Antal Alajos, gróf Apponyi Géza, Aradi Kölcsey-egyesület, Aradi Kaszinó-egylet, Aranyosmarót: Bars megyei kaszinó, dr. Áldásy Antal, Bajai cziszt. r. főgymn. Tóth Kálmán Önképzőköre, Baja város, Bajkó Péter, Bajza József, Baksay Sándor, Balassagyarmati áll. főgymnasium, Balázsfalvai gör.-kath. főgymnasium, Balog Károly, Baranyai Béla, dr. Barosa János, Barczán Endre, dr. Baross Zsiga, Bartal Béla, dr. Barthos Kálmán, Bartos József, Batka János, dr. Baumgarten Ferencz, br. Bálintitt József, dr. Bán Ágoston, Bándy Boldizsár, Bártfai áll. gymn. igazgatósága, Belóczy Sándor, Benedicty Gyula, Beniczky Ádám, Bereczik Árpád, Beregszászi áll. főgymn. könyvtára, dr. Berger Albert, dr. Berzevitz Albert, Beszkid Miklós, Besztercebányai kir. kath. főgymn., Besztercebányai ev. gymnasium, Besztercei polgári fiúiskola, Bezeredy Andor, Békéscsabai ev. főgymnasium, Békéscsabai áll. polgári fiúiskola (12 kor.), Békéscsabai Kaszinó-egylet, Bélyi János, Bikkessy Béla, Biró Zsigmond, Bittó Béni, Bogisich Mihály, dr. Boncz Ödön, Bonyhádi ev. főgymnasium, Boromisza István, Boromisza Tibor, Borovszky Károly, Botka Zoltán, Brassói áll. főreáliskola, dr. Breuer Sándor, Budafoki áll. polgári iskola, Budapesti I. ker. Ált. Közjótékonyasági egyesület, Grill Benkő Gyula (9 kor.), Budapesti növendékpapság Magyar Egyháziroldalmi Iskolája, Budapesti IV. ker. főreális. tanári könyvtár, Budapesti IV. ker. kegyesrendi főgymnasium, Budapest: Vallás- és közoktatásügyi miniszterium könyvtára (9 kor.), Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztálya, Budapest: Orsz. m. kir. Színművészeti Akadémia, Budapest: Szent István Társulat, Budapest: Egyetemi könyvtár, Budapesti belvárosi Ferenczrendi zárdafőnökség, Budapesti VI. ker. áll. főgymn. igazgatósága, Budapest: M. kir. Postatakarékpénztár, Budapesti ev. főgymnasium, Budapest: M. kir. Ludovika Akadémia, Budapest: Eötvös-Collegium, Budapesti ref. théol. akadémia, Bujanovics Sándor, Bunyitay Vince, Buzna Alajos, dr. Cherényi József, dr. Csarada János, Csató Gábor, Csáktornyai áll. tanítóképző, Cserhalmi Sámuel, Csiksomlyói róm. kath. főgymnasium, Csurgói ref. főgymnasiumi könyvtár, Czeglédi állami főgymnasium (10 kor. 80 fill.), id. Daniel Gábor, Daróczy István, Debreczeni János, Debreczeni ref. felsőbb leányiskola, Debreczeni áll. főreáliskola, Debreczeni ref. fiúiskola, dr. Demjanovich Emil, Dessewffy Arisztid, gróf Dessewffy Emil, Déchy Mór, Déghy Mátyás, Dévai Nemzeti Kaszinó, dr. Dóry Ferencz, dr. Dudek János (10 kor. 80 fill.), Eggenberger-féle könyvkereskedés (20 kor.), Egri növendékpapság magyar egyháziroldalmi társulata, Egri érseki joglyceum, Egri áll. főreáliskola, Endrődi Sándor, Eösz Ferencz, br. Eötvös Lóránd, Eperjesi Széchenyi-kör, Fehértemplomi áll. főgymnasium, Fest Aladár, Ferencz József, Ferenczy Elek, dr. Ferenci Zoltán, Fiók Károly, Fittler Béla, Fiumei m. kir. tengerészeti akadémia, Fiumei áll. főgymnasium, Fogarasi állami főgymnasium, Foltin János, gróf Forgách István, gróf Forgách Károly, Forster István, Földes Gyula, Földi János, dr. Fraenkel Sándor, Franzen Alajos, dr. Frater Imre, Fránek Dömötör, Gárdonyi Géza, Gercser Ferencz, dr. Gergely Sámuel, dr. Germanus Gyula, Géresi Kálmán, Ghyecz Imre, dr. Görög Imre, Graenzenstein Arthúr, Graenzenstein Béla, Gyalokay Jenő, Gyárfás Tihamér, Gyöngyösi áll. főgymn. tanári könyvtára (10 kor. 80 fill.), dr. György Tibor, Haan Béla, gróf Hadik-Barkóczy Endre, Halbik Cziprián, dr. Hamel Nándor, dr. Hanuy Ferencz, Leop. Hartmans Buchhandlung St. Kugli, dr. Hazslinszky Rezső (5 kor.), Hegyesi Károly, dr. Hegyesi Pál, Hoffmann Arnold, Homonnai áll. felső keresk. iskola, Horváth Ignác, dr. Horváth János, Hörk József, dr. Illés József, dr. Iványi Béla, Jakabffy Imre, dr. Jambrikovics László, dr. Jeszenszky István, Jékey Zsigmond, Juhász Béla, Kalocsai főszékesegyházi könyvtár, Kalocsai Jézus-társasági kollégium, Kammerer Ernő, Kaposvári községi polgári fiúiskola, Kaposvári állami főgymnasium, beodrai Karátsonyi Andor, Karácsonyi János, dr. Karl Lajos, Kassai állami felsőbb leányiskola, Kassa: Felsőmagyarországi Múzeum, gróf Károlyi Gyuláné, gróf Károlyi Lászlóné, Kecskeméti áll. főreáliskola, Kecskeméti ref. főgymnasium, dr. Keller István, Keszthelyi kath. főgymn. tanári könyvtára, Kéry A. Kamill, dr. Kéry István, Kézdivásárhelyi róm. kath. főgymnasium igazgatósága, Kilián Frigyes utóda, dr. Király János, dr. Kis-Erős Ferencz, Kiskunhalasi ref. főgymnasium, Kiskunhalasi uri Kaszinó (5 kor.), dr. Kiss Károly, Kisújszállási ref. főgymnasium, Kolacsokovszky Elza, Kollányi Ferencz, Kolozsvári ref. colleg. könyvtár, Kolozsvári állami felsőbb leányiskola, Kolozsvári róm. kath. főgymnasium, Kolozsvári unit. főgymn. könyvtára, Kolozsvári Magyar Történelmi Szeminárium, Kolozsvári állami tanítóképző-intézet (12 kor.), Komáromi szt. Benedekrendi főgymnasium tanári könyvtára, Komjáthy Béla, K. Koronghy Gyula, Kornis Ferencz, Kovács János Szegedről, dr. Könczöl József, Kövessy Kálmán, Kristyórány János, Kunfalvy István, dr. Lauschmann Gyula, Láng Lajos, Lányi Bertalan, László Gyula, Leskó József,

Lippich Gusztáv, Liptószentmiklósi áll. polgári iskola (12 kor.), Liszka Nándor, Losonczy gym. tanári könyvtár (10 kor. 80 fill.), Losonczy Gyula, Lőcsei főreáliskola ifj. könyvtára, Lőcsei áll. főreáliskola, Lőcsei kir. főgymnasium, Lőcsei Kaszinó, Lugosi áll. főgymn. igazgatósága, dr. Lukcsics József, dr. Madzsar Imre, dr. Magoss György, dr. Magyary-Kossa Gyula, Magyar Zsigmond, Major Tibor, Makfalvay Géza, Makkay József, Mandelló Gyula, dr. Mangold Samu, Marosvásárhelyi róm. kath. főgymnasium (10 kor. 80 fill.), dr. Marton József, Máramaroszigeti áll. felsőbb leányiskola (9 kor.), Máramaroszigeti kath. főgymn. igazgatósága, Máriássy Géza, Melichár Kálmán, dr. Meskó László, Mezey Albert, Mezőberényi áll. polgári iskola (12 kor.), Mezőtúri ref. főgymnasium, Mihalik Dezső, Miskolcz : Borsod—Miskolczi Múzeum, Miskolczi kir. kath. főgymnasium, Miskolczi ref. főgymnasium, Mohácsi áll. polgári iskola igazgatósága, Moóry Rikárd, Móri áll. polgári iskola, Müller György, Nagynyeddi Bethlen főiskola, Nagykanizsai áll. polgári fiúiskola, Nagykanizsai r. kath. főgymnasium (10 kor. 80 fill.), Nagykállai áll. gym. igazgatósága, Nagykárolyi róm. kath. főgymnasium, Nagykőrösi ref. főgymn. könyvtára, Nagy Ödön, Nagyszebeni áll. főgymn. igazgatósága, Nagyszombati érseki főgymnasium, Nagyváradi kir. jogakadémia, Nagyvárad községi polgári leányiskola, Nedezey János, Német Lipót, Nyiregyházi Kaszinó, Nyiregyházi ev. főgymnasium, Nyitrai felsőbb leányiskola, Nyitrai Magyar Egyházirodalmi iskola, Nyitrai főgymn. tanári könyvtár, Nyitrai főgymn. önképző-kör, nánási Oláh József, Orosházi áll. polgári iskola (12 kor.), dr. Óvári Ferencz, Pajdussák Máté, Palezer Ernő, Pannonhalmi főkönyvtár, Pál István, dr. Pecsner Emil, Peőcz Elek, br. Perényi Zsigmond, Peszeki Ferencz, Pécsi ciszt. rendi főgymnasium, Pécsi Nemzeti Kaszinó, Péterfi Zsigmond, Pintér Sándor, Plaveczy Aurél, Pozsonyi kir. kath. főgymnasium, Pozsonyi polgári Kaszinó, Pozsonyi áll. főreáliskola, Pozsonyi theol. akadémia könyvtára, Privigyei gym. igazgatósága, Puky Andor, dr. Rada István, Rakodezay Pál, dr. Rásky Béla, Reiner János, dr. Relkovics Neda, Resiczabányai polgári fiúiskola, Reviczky Bertalan, Rhody Alajos, Rimaszombati áll. polgári leányiskola, Ring Géza, Riszner Károly, Rosza János, dr. Rothschnack Jenő, Rozsnyói ev. főgymnasium, Rónay Ernő, Rónay Jenő, Rósa Imre, dr. Rózsa Izsó, Rózsahelyi főgymn. igazgatósága, Rudnay Béla, Ruisz Gyula, Sáfrán József, Sándor János, dr. Sántha Kálmán, Sárközy Imre, Scholcz Frigyes, dr. Schreiber Lajos, Schvarcz Károly (21 kor. 60 fill.), Seress László, dr. Somogyi Lajos, Soós Elemér, Soproni m. kir. honvéd főreáliskola (10 kor. 80 fill.), Soproni szt. Benedekrendi főgymnasium, Soproni evang. tanítóképző, Soproni áll. főreáliskola igazgatósága, Spitzkó Lajos, Stein János, Sufflay Milán (7 kor.), Sümei áll. reáliskola, Szabadkai Kaszinó, Szabó Kálmán, Szamosújvár : Örmény múzeum, Szarvasi ev. főgymnasium, Szatmárnémeti ref. főgymn. igazgatósága, Szászvárosi ref. Kuun kollégium, Szegedi III. ker. áll. polg. iskola igazgatósága, Szekszárdi áll. főgymnasium, dr. Szende Gyula, dr. Szendrei János, Szentesi állami főgymnasium, Szentimrey Pál, Szent-Ivány Zoltán, Szerenlei Sámuel, gróf Széchenyi Bertalan, gróf Széchenyi Béla, gróf Széchenyi Sándor, dr. Székely Dezső, Székely Gyula, Székelykeresztúri unit. gymnasium, Székelyudvarhelyi róm. kath. főgymnasium, Székelyudvarhelyi m. kir. áll. főreáliskola (10 kor. 80 fill.), Székesfehérvári Vörösmarty-kör, Székesfehérvári áll. főreáliskola (10 kor. 80 fill.), Székely Péter, Szilassy Aladár, Színváralja : Nagybányai ref. egyházmegyei lelkészi könyvtára, Szmcresányi Lajos, Szolnoki állami főgymnasium, Szombathely : Vas megyei Kaszinó-egyesület, dr. Takács Zoltán, Tatai gymnasium, gróf Teleki Tibor, Temesvári áll. főgymnasium, Temesvári piarista főgymnasium, Temesvári polgári fiúiskola, Temesvári áll. tanítóképző-intézet (12 kor.), Temesvári állami főreáliskola (10 kor. 80 fill.), Terray István, Tersztyánszky Andor, Tersztyánszky Dezső, Téglás Gábor, Thury Etele, Timon Ákos, gróf Tisza István, Pacséri Tocsek Helén, Tolnay Lajos, dr. Tomasic Miklós, Tordai áll. főgymnasium, Tóth Béla (10 kor. 80 fill.), Tölcséry István, dr. Töry Gusztáv, Traxler Sándor, Turóczenzmárton : Múzeumi tót társaság, dr. Udvardy László, Ugron István, Urbán Ignác (10 kor. 80 fill.), Vagner József, Valkovszky Miklós, dr. Vargha Zoltán, Varságh Béla, dr. Vass Bertalan, dr. Vass Miklós, gróf Vay Tihamér, dr. Váczy János, dr. Várady L. Árpád, Veszprémi kath. főgymnasium, Vécsey Tamás, Végh István, Végh János, Villám Arnold, Virter Ferencz, Vojnich József, Vojnits Simon, dr. Völlick Brunó (5 kor.), Walter Gyula, id. Weinwurm Antal, Wertán Pál, br. Wesselényi Miklós (5 kor.), dr. Wlассics Gyula, Zalaegerszegi áll. főgymnasium, Zenta város, Zeyk Károly, gróf Zichy Béla, Zichy Sarolta grófnő, Zilahi ref. Wesselényi-kollégium, csepei Zoltán Elek, Zombori állami főgymnasium, Zsámbokréthy Emil. Összesen 4222 kor. 20 fill.

1912-re : Dr. gróf Almásy Imre. Összesen 10 kor.
Mindösszesen 4477 kor. 20 fill.

Cserhalmi Sámuel
pénztárnok.

I. Vár : Országház-u. 27.

3. füzet.

XLIV-ik évfolyam.

Márczius 15.

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

DR BOROVSZKY SAMU

TITKÁR.

1910 ÉVI FOLYAM

III. FÜZET.

BUDAPEST.

NYOMATOTT AZ ATHENAEUM R.-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

1910.

TARTALOM.

	Lap
Az oláhországi (havasélyi) vajdák családfája. Irta Karácsonyi János	177
Verbőczy István és fia. (Első közlemény.) Irta dr. Komáromy András	193
Bethlen István támadása 1636-ban. (Harmadik közlemény.) Irta dr. Lukinich Imre	212

Kisebb közlemények.

Egy politikai házasság terve a XIV. századból. Irta Eckhart Ferencz	228
Rákóczi rodostói cselédjei. Irta dr. Karácson Imre	230
A magyar valuta történetéből. Irta Kemény Lajos	231

Történeti irodalom.

<i>Br. Radvánszky Béla † és Závodszy Levente: A Héderváry-család oklevéltára.</i> Ism. dr. Iványi Béla	235
<i>Molnár István: Rozsnyai Dávid török deák.</i> Ism. dr. Gálos Rezső	238
Északi szláv történelmi szemle. Ism. dr. Sztripszky Hiador	241

Tárca.

Történelem — művészettörténet. Irta Supka Géza	250
Történetíróink munkássága	252
Történelmi s rokon társulatok	254
Uj könyvek	254
Könyvészet.	256
<i>Hivatalos Értesítő</i>	258
Helyreigazítás	264

TABLE DES MATIÈRES.

L'arbre généalogique des vayvodes de Valachie, par J. Karácsonyi	177
Etienne Verbőczy et son fils, par A. Komáromy	193
L'attaque de I. Bethlen en 1636, par I. Lukinich	212
Mélanges: Le projet d'un mariage politique au XIV. siècle, par F. Eckhart , 228. — Les domestiques du prince Rákóczi à Rodostó, par I. Karácson 230. — L'histoire de la valeur hongroise, par L. Kemény 231.	
Comptes-rendus: <i>B. Radvánszky</i> et <i>L. Závodszy</i> : Le cartulaire de la famille Héderváry (Béla Iványi) 235. — <i>I. Molnár</i> : Dávid Rozsnyai. (R. Gálos) 238. — Revue d'histoire slave. (H. Sztripszky) 241.	
Chronique: Histoire—histoire des arts, par G. Supka 250. — Sociétés 254. — Bibliographie 254. — Rectification 264.	

Titkári hivatal: **Budapest, V., Akadémia-utcza 2. sz.**

AZ OLÁHORSZÁGI (HAVASELYI) VAJDÁK CSALÁDFÁJA.

Három századon át mennyi baja volt a magyar nemzetnek az oláhországi (havaselyi) vajdákkal! Örökösen egyezkedni kellett velük, s mivel az egyességet nem tartották meg, vagy annak megtartására szorítani, vagy új vajdát tenni, vagy a már kinevezettet vetélytársa ellen védelmezni kellett. Aztán hány-szor bele kellett avatkozni az ő családi perpatvaraikba, mert hiszen a vajdai szék betöltésére pontos törvény vagy szokás éppen nem volt!

Ezen oláhországi vajdák összefüggő családfája, nemzedék-rendje a magyar irodalomban eddigelé ismeretlen. Ha Engel Keresztélyt, mind a mellett, hogy németül írta műveit, magyar-nak vesszük, ő 2 párhuzamos családfát kísérelt meg össze-állítani¹ s bár az rövid is, hiányos is, azt mondja, hogy mégis jó kalauz Oláhország történetében. Hunfalvy Pál és Jancsó Benedek, hogy az oláhok történetével foglalkozó új magyar írók közül a legjelesebbeket említsem fel, nem közölnek családfát. A román irodalomban, Jorga M. legutóbbi összefoglaló művéhez² nincs mellékelve családfa, azonban Hasdeu és Xenopol egyes vitás kérdéseket családfa-közlésekkel igyekeznek eldönteni. Teljes családfát azonban ezeknek tőlem olvasott műveiben sem talál-tam. Lehet, hogy van (az egész román irodalmat nem volt időm átkutatni), de ha van is, az vagy mesés, vagy hibás és ránk nézve mindenképen ismeretlen.

¹ *Geschichte de Walachey*. I. 152.

² *Geschichte des Rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen*. I—II. 1905.

De nem is csoda, ha az oláhországi vajdák családfája ritkán, vagy éppen nem kerül szemünk elé, mert hiszen azt összeállítani mai nap is szerfelett nehéz.

Nyugaton és nálunk Magyarországon is a történetírásnak úgyszólván kezdete a királyi család genealogiája, leszármazása. Gondoljunk csak a váradi és zágrábi krónikákban fennmaradt genealogiákra, vagy a »genealogia regum triplex«-re, vagy Kézai-nak művére!

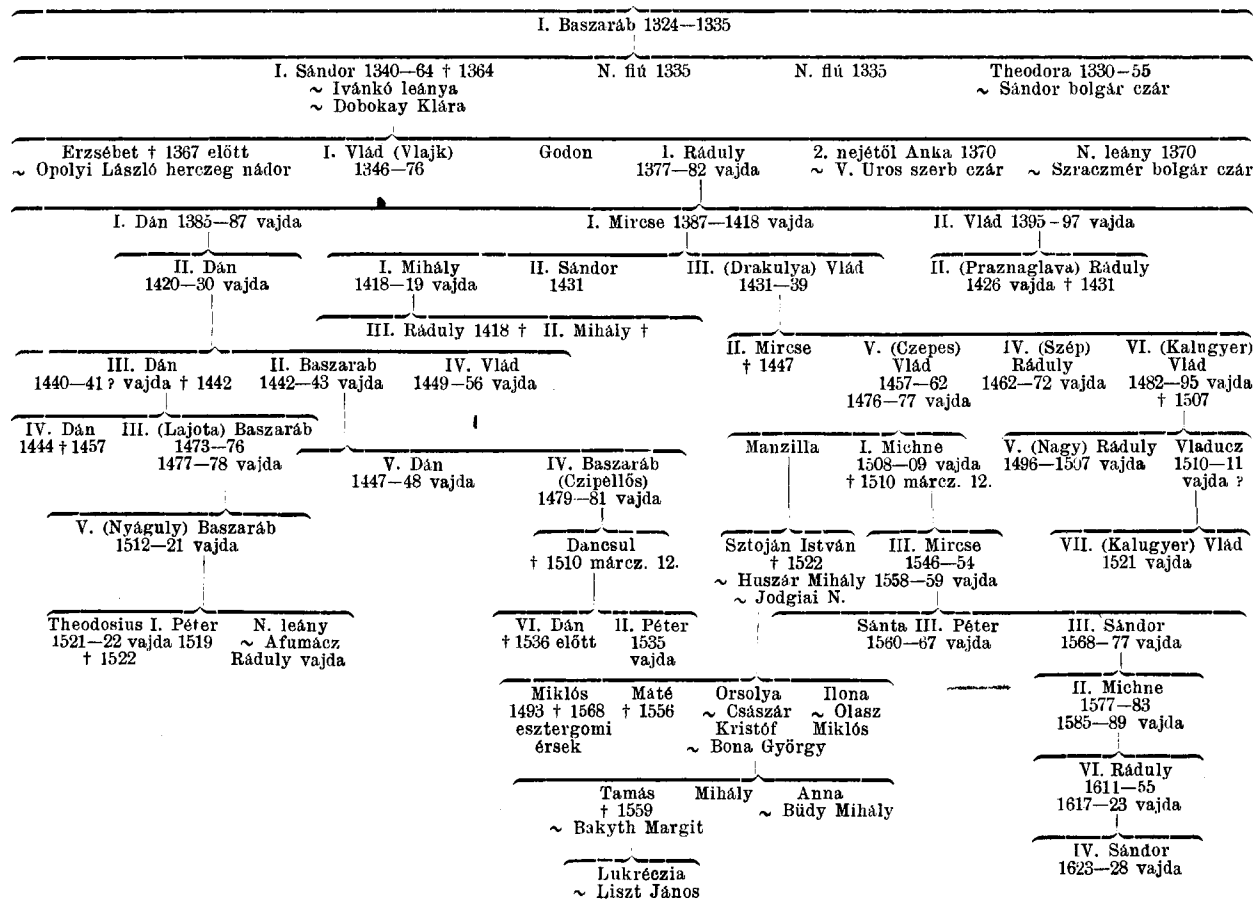
Ámde a mai Románia Oláhország (Havasely) nevű részének még évkönyvei sincsenek, nemhogy családfát nyújtó hosszabb krónikái lennének. Ha magyar, olasz, lengyel és görög, egyszóval külföldi tudósítások nem lennének, bizony mélységes homály borítaná az oláhországi vajdák családi összeköttetéseit, mert csak 1379 táján kezdődő és bizony szórványos okleveleikből csak töredékeket lehetne összeállítani.

Az összes adatok felhasználásával készült és mégis itt-ott bővebb igazolásra szoruló családfát lásd a következő oldalon.

Természetesen nem írhatjuk le az ezen családfán látható személyek életét, hisz akkor jóformán egész Oláhország (Havasely) történetét el kellene mondanunk; hanem csupán arra szorítkozunk, hogy az ezen leszármazást igazoló okleveleket és egyéb adatokat felsoroljuk, a hol pedig szükséges, állításunkat részletesen meg akarjuk okolni.

1. Hogy a család őse Tatamér volt, az I. Károly királynak a Nagymartoniak számára adott 1332-iki kiváltságleveléből tűnik ki.¹ Fejér ugyan »Thocomer«-nek közli nevét, de, a ki tudja, hogy a középkori *t* mennyire hasonlít a *c*-hez, nem csodálkozik azon, hogy Fejér másolója *c*-t olvasott *t* helyett. Feljogosít bennünket arra, hogy Thocomert Tatamérnak olvassuk és tartsuk, I. Károly király utolsó alkancellárjának neve. Ez 1331-től kezdve sűrűn előfordul Thatamér, Tatamér alakban s ha tudjuk, hogy a szláv nyelv zártabb kiejtésű, az oláh (román) pedig egyenesen a szlávtól kölcsönözte e személynevet, nem ütközhetünk meg rajta, hogy ő Totomérnak mondta, a mit a magyar Tatamérnak mond, hisz pl. a magyaros Bagamér eredetije is Bogomér.

¹ Fejér: *Cod. Dip.* VIII/3. 625.

Hogy a Tatamér s vele egyívású Dragomér, Balamér stb. szláv személynevek a XIV. század oláhjai közt széltében előfordulnak, ismeretes. Magát a Tatamér nevet viseli 1360-ban egy hátszegi oláh, Kosztafia Nán jobbágya, ugyanez időtájt a Drágfyak egyik unokaöccse is Tatamér;¹ jeléül annak, hogy közönségesen használták.

I. Baszaráb származását ugyancsak I. Károlynak a Nagymartoniak számára adott levele igazolja.²

Baszarábot tartjuk neve helyes kiejtésének, azért az 1330—35-iki oklevelek 5—6 izben Bazarab-nak és nem Bazarad-nak írják. A szerb emlékekben is Baszaráb olvasható.

I. Baszaráb 1324-ben fordul elő először az oklevelekben³ s 1335-ben még élőként említik.⁴ De mivel 1330-ban már harczban forgolódo fiai vannak, sőt 1337-ben már egyik unokája is nagykorú, azt kell elfogadnunk, hogy Baszaráb születése legalább is 1280-ra esik és így fejedelemségét éppen azon 1301-től 1321-ig terjedő időszakban alapította meg, a mikor Magyarország a trónért és királyi hatalomért folyt emésztő harczokban Havaselyre ügyet sem vethetett.

Mert hogy I. Baszaráb volt az oláhországi (havaselyi) fejedelemség megalapítója, kétségtelen. Azért nevezik országát még az ő halála után is a magyar, lengyel, olasz és szerb kútforrások Baszaráb földjének, vagy Baszarábországnak.⁵ E Baszaráb országa azonban, ugyancsak az idézett kútforrások szerint, az Olt és Zsil folyók mentén az Argyas folyó és Szörény közt terjedt el és így semmi köze a XV. században a Prut folyón túl felmerülő Beszarábiához.

Hogy I. Sándor I. Baszaráb fia volt, a pápának 1345-iki, bizonyára a ferenczrendüek jelentése alapján készült leveléből

¹ *A hunyadmegyei történelmi társulat évkönyve.* 1882. 61. Mihályi: *Máramarosi diplomák.* 87.

² Fejér: *Cod. Dip.* VIII/3. 625.

³ *Anjoukori Okm.* II. 151.

⁴ U. o. III. 175.

⁵ Fejér: *Cod. Dip.* IX/5. 166. (1377-iki okl.) Thúróczy: *Chronica Hungarorum.* c. XCVII. Theiner: *Monum. Hung. s. illustrantia.* II. 116. (1372.) Conduratu: *Relațiunile Térü-Romanesti si Moldovei cu Ungaria.* 309. (1395.)

és I. Lajos királynak Futaky Demeter váradi püspök javára kiállított okiratából tudjuk. Mindkettőben »Alexander Basarabi« olvasható,¹ pedig az akkori stylus curialis szerint a genitivusban álló név az atyát jelenti.

I. Sándor meghalt 1364 november 16-án, mint az ma is meglevő síremlékén föl van jegyezve.²

Hogy első neje Ivankó nevű vajda leánya volt, szerb kútforrás említi.³ Második nejének nevét a pápának e nőhöz intézett 1370-iki és e nő mostohaafia, I. Vlád (Vlajko) 1372-iki leveleinek egybevetéséből állapíthatjuk meg.⁴

Baszaráb leányát, Sándor bolgár czár nejét, a bolgár történeti kútforrások említik.⁵

Hogy I. Sándort mennyire óhajtotta a magyar királyi udvar a magyar nemzet politikájának megnyerni, főleg első leányának házasságából tűnik ki. E leányt a magyar királyi udvar 1356 táján László opolyi herczeggel, Magyarország későbbi nádorával, Erzsébet öreg királyné unokaöccsével vétette el. 1367 előtt halt meg és férje a nagyváradi székesegyházban Szent-Erzsébet oltára elé temettette. A házasságukból származott leányt is Erzsébetnek hívták, nem ok nélkül véljük tehát, hogy I. Sándor leánya is Erzsébet nevet viselt.⁶

I. Vlád (Vladislaus, Vlajko, Lajko) leszármazását mindjárt az első róla szóló adat, I. Lajos király 1365 január 6-iki levele igazolja.⁷

Godon nevű testvérét a Szirmay-család levéltárának 1377-iki levele említi.⁸

Hogy I. Ráduly I. Sándornak fia és I. Vládnak testvére volt, azt Mircse vajdának a vodiczai monostor javára kiállított arany-

¹ Fejér: *Cod. Dip.* IX/2. 399. Theiner: *Mon. Hung.* I. 691.

² Conduratu i. m. 61.

³ U. o. 60. V. ö. Jireček: *A bolgárok története.* 272., 275.

⁴ V. ö. *Urkundenbuch z. Gesch. d. D. in Sieb.* II. 386. és Theiner i. m. II. 95., 98.

⁵ Jireček i. m. 296., 302.

⁶ Bunyai: *A váradi káptalan legrégebbi statutumai.* 73. V. ö. *Turul.* 1908. 22—33. *Századok* 1909. 533.

⁷ *Magyar Történelmi Tár.* II. 186.

⁸ A M. Nemzeti Múzeumban.

bullája (hrizovul-ja) nyilván mondja.¹ Ő nőtt meg később a XVII. századbéli krónikások szemében oly nagyra, hogy megtették őt honalapítónak, áthelyezték életét a XIII. századba, Radul Negru nevet adtak neki s így teljesen kikerekítették a Radul Negru-féle mesét.

I. Sándor másik 2 leányáról : Ankaról, a szerb czárnéról és az ismeretlen nevű bolgár czárnéról a pápának édes anyjukhoz intézett 1370-iki levele emlékezik meg.²

Az 5-ik izre áttérve, az, hogy I. Dán és I. Mircse vajdák I. Ráduly fiaí voltak, a tizszenai és vodiczai monostorok aranybulláiból világos.³

Annál nehezebb meghatározni, kinek fia volt azon II. Vlád, a ki 1395-ben a törökök segítségével egyideig a vajdaságot hatalmába kerítette? ⁴

Némelyek őt egynek veszik Drakulya IV. Vláddal. De ez az 1420—26. években még csak nevendékifjú Zsigmond udvarában s 1447-ben 3 meglehetősen fiatal gyermeket hagy maga után. Lehetetlen tehát, hogy már 1395-ben legalább is 20 éves lett volna.

Ennélfogva én őt I. Mircse testvérének s azon havaselyi vajdát, a ki 1426-ban szintén török segítséggel kapaszkodott a vajdai trónra, Praznaglava II. Rádulyt az ő fiának tartom. Ez aztán mind az időrenddel, mind a személynevek szokásos változtatásával megegyezik.

Innen kezdve nem ízenként, hanem ágról-ágra menve ismeretjük az egyes tagokat, mert másként a személyek sokasága az áttekintést zavarná.

Szóljunk tehát először a Dán-ágról.

Hogy az 1420—30 közt vajdaskodó II. Dán I. Dán fia volt, igazolásra nem szorul.

A Brassóban talált szláv nyelvű levelek egynémelyikét olyan Dán írja, a ki Dán vajda fiának mondja magát és az 1431—39,

¹ Századok. 1873. 113. Jireček i. m. 320.

² Theiner : Mon. Hung. II. 95.

³ Századok. 1873. 115. Jireček i. m. 320.

⁴ V. ö. *Urkundenbuch z. Gesch. d. D. in Sieb.* III. 166. Wenzel : *Stibor vajda.* 99—100.

majd 1444—47-ig vajdaskodó III. (Drakulya) Vlád ellen panasz-kodik. ¹ Ez tehát nem lehet az 1430 végén meghalt II. Dán, hanem annak fia, III. Dán. Mikor volt e III. Dán vajda? biztosan nem tudjuk. Én azt tartom, hogy 1440—41-ben s ő volt az, a ki 1442-ben Mezit bég betörése idején a törökökhöz pártolt s a kit e miatt Hunyady János 1442-ben lefejeztetett.²

II. Dán vajda második fia, a román történetírók előtt eddigelé teljesen ismeretlen maradt II. Baszaráb már 1439-ben a magyar király seregében szolgált mint csapatvezér.³ 1442-ben a vaskapui diadal és Havasely visszafoglalása után pedig Hunyady őt tette vajdává.⁴

A harmadik fia II. Dán vajdának, IV. Vlád, 1448 végén, midőn Hunyady János a rigómezei csatára indult, foglalta el a vajdai széket. Hunyady, mivel előbbi pártfogoltja rosszul viselte magát, belenyugodott és így IV. Vlád egész Hunyady János haláláig viselte a vajdai hivatalt. De alig hunyta be szemét Hunyady, V. Czepes Vlád rögtön rátört és megölette. Élte utolsó évében, 1456 április 15-én kelt azon oklevél, mely őt világosan Dán vajda fiának írja.⁵

IV. Dánnak sorsa felette szomorú. 1447 végén Hunyady megvakíttatta őt, hogy unokatestvérének, az akkor vajdai székre emelt V. Dánnak ellenlábasa ne legyen.⁶ 1456 végén pedig V. Czepes Vlád előre megásott sírjához vezettette, ott a temetési szertartásokat felette elvégeztette s ezután a fejét leüttette. Ennek elmondásakor említi föl Aeneas Sylvius, hogy III. Dán fia volt.⁷

Testvére, III. (Lajota) Baszaráb, ekkor Moldvába menekült s utóbb nagy küzdelmek árán elnyerte a vajdai széket. Okleveleiben magát III. Dán fiának írja.⁸ Meghalt 1480 előtt.⁹

¹ A bolgár *Sbornik* XIII. k. után idézi Jorga: *Studii și documente*. III. k. XXIX. l. ¹) jegyzet.

² *Magyarország melléktartományainak oklevéltára*. II. 141.

³ *Zichy-cs. okm.* VIII. 671.

⁴ *Magyarország melléktartományainak oklevéltára*. II. 141.

⁵ *Conduratu* i. m. 143.

⁶ Thúróczy: *Chronica Hungarorum*. Cap. XLIV.

⁷ Jorga: *Studii și documente*. III. k. XXXIII. l.

⁸ Jorga: *Studii și documente* III. k. LXXIII. l.

⁹ *Conduratu* i. m. 168.

V. Dánról a rendszeren jól értesült Chalkondylas görög író mondja, hogy II. Baszaráb fia volt, még pedig nemcsak úgy mellesleg, hanem azon alkalomból írja ezt, hogy Hunyady 1447 végén ez V. Dánt vajdává tette.¹ Megjegyzem, hogy Hunyady ezen hadjáratát a régi magyar írók (és a román írók ma is) hibásan teszik 1445-re, mert az, mint Hunyady János oklevelei mutatják, csakis 1447 végén történhetett. V. Dán azonban a rigómezei csatában nem állta meg a helyét, az utolsó napon a törökhöz pártolt s ezzel eltűnik szemeink elől.²

De testvére, IV. (Czipellős) Baszaráb, kikerülte a veszedelmet, valahogyan Magyarországra menekült és sokáig itt éldegélt. A magyarok, hogy a másik, 1473—76-ig és 1477—78-ig vajdászkodó Baszarabától megkülönböztessék, elnevezték őt Czipellős-nek (Czepelyes, Czypelles).³ Ő maga (akkor még természetesen szláv nyelven írott) okleveleiben »mlad«-nak, azaz ifjúnak neveztetni magát, hogy III. (Lajota) Baszarábbal össze ne zavarják s egyszersmind atyjául II. Baszarábot, nagyatyjául II. Dán vajdát vallja.⁴

Mind III., mind IV. Baszaráb hagyott maga után fiút s nehéz volna meghatározni, hogy az 1512—21-ig kormányzó s Baszaráb fiának írt V. (Nyáguly, Neagoe) Baszaráb, melyiknek a fia volt? ha a magyar oklevelek nem mondanák meg nyilván, hogy IV. (Czipellős) Baszaráb fiát Dancsul-nak hívták.⁵ V. (Nyáguly) Baszaráb tehát III. (Lajota) Baszaráb fia volt. Meghalt 1521 október havában. Özvegyét Deszpiná-nak hívták.⁶

Dancsul 1508-ban a magyarok szerették volna a vajdai székre emelni, de elkéstek vele.⁷ Michne elütötte őt s azért Dancsul Michne ellenségei közé állott. Résztvett annak meggyilkolásában, de viszont Michne emberei őt is megölték (1510 márcz. 12.).⁸

¹ Idézve Engelnél: *Geschichte der Walachey*. I. 171.

² Katona: *Historia crit.* XIII. k. 618.

³ *Diplomáciai Emlékek I. Mátyás király korából*. II. 439.

⁴ Conduratu i. m. 143., 168.

⁵ Engel i. m. 195.

⁶ Conduratu i. m. 142., 245.

⁷ Engel i. m. 192.

⁸ Engel i. m. 195.

V. (Nyáguly) Baszarábnak, mint a pápai székkal kötött szövetség 1519-iki okiratából kitűnik, két kiskorú fia maradt; Theodoszius és Péter. ¹ Theodoszius alig nyerte el 1521 végén, 16 éves korában, atyja székét, mindjárt elűzték s 1522-ben Konstantinápolyban meghalt. Leánytestvérét Afumácz Ráduly, a későbbi vajda vette nőül. ² Péterről 1519 után hallgatnak az emlékek.

Ez tehát a Dán-ág leszármazása. Lehet, hogy itt-ott egyik-másik tag hiányzik, vagy bővebb igazolásra szorul, de mégis elég tájékozást nyújt Oláhország (Havasely) XV—XVI. századbeli történetéhez. A román történetírók nem ismervén II. Baszarábot és ennek származását, továbbá Czipellóst (IV. Baszarábot) összezavarván Czepes-sel (V. Vladdal), előadásuk zavaros és ellenmondó.

A XVII. században egy Baszarába nevű család emelkedik ki a bojár családok közül. Ennek tagjai közül Serbán 1602-től 1610-ig, fia Konstantin 1654-től 1658-ig, Dancsul vornik fia, Máté pedig 1633-tól 1654-ig (tehát Havaselyben hallatlanul sokáig) voltak vajdák. ³ Azonban nincs semmi nyoma annak, hogy e család a vajdaság-alapító híres Baszaráb, Tatamér fia, ivadéka lenne. Ha mégis abból származott volna, akkor Dancsul fiainak egyike lehetett őse.

Áttérhetünk már most az I. Mircse-, másként Drakulya-ágra.

I. Mihálynak és fiainak származása a kozai és kotmanai monostorok számára adott 1418 jun. 22-iki kiváltságlevélből tűnik ki. ⁴ Kiirtotta őket II. Dán.

II. Sándor az athoshegyi Zograf-monostor javára adott 1431-iki levélben említetik mint I. Mircse fia és vajda. ⁵ Valóságos vajda volt-e, vagy csak névleges, nem tudjuk.

III. (Drakulya) Vladról Zsigmond király kancelláriája írja, hogy I. Mircse fia volt, ⁶ pedig ez tudhatta, mert III. Vlád a

¹ Conduratu i. m. 237.

² U. o. 243. Engel i. m. 203.

³ Engel i. m. 270., 285., 298.

⁴ Conduratu i. m. 121.

⁵ U. o. 127.

⁶ Fejér: *Cod. Dip.* X/7. 218., 241.

király udvarában nevededett. Azonban Windeck, Zsigmond életírója, azt is elárulja, hogy törvénytelen fia volt atyjának.¹ 1431-ben Zsigmond segítségével mégis megkaparította a vajdaságot s a rátámadó II. (Praznaglava) Rádulyt megölette. 1436-ban török fogságba jutott² s kénytelen volt a törökök pártjára állani. E miatt 1440-ben vajdaságát veszítette, de 1444-ben visszanyerte. Újra a törökkel cimborálván, 1447 decemberben Hunyady János lefejeztette.

III. (Drakulya) Vlád 1439-ben a lengyel kereskedőknek adott levélben maga említi, hogy 3 fia van : II. Mircse, V. (Czepes) Vlád és IV. (Szép) Ráduly.² Azonban később 3 oklevél is egyezően igazolja, hogy VI. (Kalugyer) Vlád is az ő fia volt.³ Hogy két egynevű fia volt, az éppen a régi oláh (román) családoknál nem szokatlan. Hunyady Jánosnak is volt tudvalevőleg János nevű testvére s 1387-ben pl. Mutnoky Bogdánknak is 2 László (= Vlád) nevű fia volt.⁴

Abból tehát, hogy III. (Drakulya) Vlád 1439-ben negyedik fiát nem említi, csak az következik, hogy e fia 1439 után s 1447 előtt született. Innen van, hogy csak 1481 végén jelentkezik a vajdai székért s ekkor körülbelül negyven éves volt, majd ismét szerzetes lett és mint ilyen csak 1507-ben halt meg.⁴

Már most előbb V. (Kalugyer) Vlád ivadékait soroljuk fel, mert az ő ága előbb kihalt. Fiának, V. (Nagy) Rádulynek, több oklevele maradt ránk s abból az ő származása biztosan megállapítható.⁵ Két krónika azt is mondja, hogy Vladucz V. (Nagy) Rádulynek testvére volt,⁶ tehát szintén VI. (Kalugyer) Vlád fia, bár talán más anyától.

E Vladucz fiának tartom én azon VII. (szintén Kalugyer) Vládot, a ki 1521-ben egy kis időre a vajdai székre jutott. II. Lajos király udvara úgy tudta, hogy a fiatal, Dán-ágból való Theodo-

¹ Engel i. m. 167.

²⁻³ Conduratu i. m. 134.

³ Conduratu i. m. 207—208.

⁴⁻⁴ Engel i. m. 187—188.

⁵ Conduratu i. m. 207—208.

⁶ U. o. 223.

sziusnak ezen ellenfele »ex Wayvodarum genere« volt, tehát I. Baszaráb ivadékai közé tartozott. A Dán-ágnak nem volt tagja, mert akkor nem léptették volna fel a Dán-ág üldözői. V. (Czepes) leszármazottjai közt is hiába keressük. Ellenben Vladucznak más fiát nem ismerjük. Az, hogy e VII. Vlád 1521 előtt kalugyer (szerzetes) volt, éppen a mi véleményünk mellett bizonyít. Mert 1512-ben a Dán-ág jutván uralomra, nagyon természetes, hogy a Drakulya-ágnak Havaselyben maradt tagjai vagy a hóhér bárdja alá, vagy, ha életüket akarták menteni, valamelyik monostorba kerültek.

1537-ben egy volt kalugyer, Paiszi Péter, a vajdai szék elfoglalásakor a Ráduly nevet vette föl s azt hirdette magáról, hogy ő V. (Nagy) Ráduly fia. Ha igaz volna, akkor a későbbi vitéz Mihály vajda is, mint Paiszi Ráduly unokája, a híres I. Baszaráb vajda családjához tartoznék. Azonban maguk a román történetírók is üres dicsekvésnek tartják ezt.¹ Van rá igazi okunk is, hogy hiú fecsegésnél egyébnek ne tartsuk.

V. (Nagy) Ráduly ugyanis 1507-ben egészen meghódolt a magyar királynak s 1508 elején ezt megpecsételte azzal, hogy Budán a magyar királyt meglátogatta. A magyar királyi udvar annyira becsülte ezt, hogy Algyógy városát ajándékozta Ráduly-nak s bizonyára még sokkal jutalmazta volna meg, ha V. Ráduly 1508 márczius végén meg nem hal.²

Már most, ha ez V. Rádulynak fia lett volna, lehetetlen, hogy a magyar királyi udvar másra gondoljon s másnak, ne V. Ráduly fiának szánja a vajdai széket. Pedig biztosan tudjuk, hogy a magyar királyi udvar mindjárt V. Ráduly halála után Czipellós Baszaráb fiát pártolta.³ V. Ráduly fiáról szó sem volt, mert olyan bizonyára nem is volt.

Végül áttérhetünk III. (Drakulya) Vládnak V. (Czepes) Vládtól származó ivadékára. Ez annál is inkább érdekel bennünket, mert egyik ága megmagyarosodott és méltán híres-neves Oláh Miklós esztergomi érseket adta hazánknak.

¹ Jorga : *Geschichte des Rumänischen Volkes*. I. 383.

² Engel i. m. 190., 192.

³ U. o. 192.

Először is röviden elmondjuk V. (Czepes) Vlád életét.

1425 táján született s 1436-ban, hogy atyja a török fogságból kiszabadulhasson, túszként a török szultán udvarába került. 1456 végén a törökök őt a vajdai székbe ültették, de oly kegyetlen, oly vérengző volt, hogy 6 év múlva maguk a törökök is megsokalták és helyére öcscsét, IV. (Szép) Rádulyt küldték. Ekkor Magyarországba menekült és I. Mátyás királytól kért segítséget. I. Mátyás el is indult, de útközben elcsípték V. (Czepes) Vládnak azon levelét, a melyben bejelenti hódolatát a török szultánnak. Ezt megtudván a király, V. (Czepes) Vládot fogságba tétette. Tizen-négy évig volt fogságban, de 1475-ben a király megkegyelmezett neki s a törökök ellen mint zsoldos csapatvezért alkalmazta, sőt 1475 augusztus 15-én már oláhországi vajdál is őt ismerte el¹ (valóságos vajda Lajota-Baszaráb volt). 1476 elején már harczolt a törökök ellen még mindig régi, kegyetlen természetével.² 1476 november 11-én Báthory István erdélyi vajda a király parancsára újra beültette őt az oláhországi (havaselyi) vajdai székbe. De 1477 februárban oly hirtelen csaptak rá ellenfelei, hogy nem volt ideje menekülnie s ő is arra a sorsra jutott, a mire oly sokat juttatott: megölték.

Ez V. (Czepes) Vládot honfitársai czepesnek, azaz karóba-húzóznak nevezték el, mert rettenetes gyönyörűsége volt a karóba-húzottak kínjait szemlélni. Azonban a külföldiek, magyarok, németek, olaszok és törökök őt általában csak Drakulya-nak, Draklnek, Dirakuloglunak hívják, valamint testvérét is gyakran nevezik Drakulya-Radulyanak, vagy csak egyszerűen Drakulya-nak, mint pl. Bonfini is.³ Világos, hogy atyjukról nevezték el őket s a Drakulya náluk tulajdonképp vezetéknev volt.

Ez V. (Czepes) Vládnak eddigelé csak egy fiát ismertük s ez volt I. Michne, az 1508—09. években vajda. A XVI. századbeli Siegler Mihály ez I. Michnet határozottan Drakulya fiának

¹ Teleki: *Hunyadiak kora*. XI. 541.

² V. ö. *Magyarország melléktartományainak oklevéltára*. II. 267.

³ Engel i. m. 178—179. »Trakle waida«-nak írja őt a német költő, Beheim Mihály. *Századok* 1902. 532. »Dracuglia«-nak a velencei követ. *Diplomáciai Emlékek Mátyás korából*. II. 319. »Drakulya«-nak írja V. Vládot maga magyar kancellária is. Engel i. m. 180.

mondja¹ s Drakulyán az erdélyiek rendesen V. (Czepes) Vládót értették, mert csak ez tartózkodott (igaz, hogy nem önként) Magyarországon. De azóta előkerült II. Ulászló magyar királynak 1508 július 21-iki levele is s ebben a királyi kancellária határozottan a magyar királytól elismert Drakulya vajda (tehát V. Czepes Vlád) fiának írja Michnet (filius condam Dracule vojvode Michne).²

Már most ezek után lássuk, hogyan lehet összekötni Oláh Miklós érsek családját az oláhországi (havaselyi) vajdák családjával.

Oláh Miklós 1533 márczius 7-iki, Scepper Kornélhoz intézett érdekes levelében megemlékezik a moldva- és oláhországi állapotokról és azok bizonytalanságát a maga családja eseményeivel is igazolja. »Memini ego patrem meum, qui erat ortus ex sanguine Dracula, vajvodae Valachiae, mihi aliquando narrasse, se maluisse in Transsilvania, quo ex Valachia tempore Mathiae regis, ne per ipsum Draculam ob regnum trucidari posset, confugerat, mediocri fortuna esse contentum, quam ampla in patria sua dignitate.« Hivatkozik Nádasdy Tamásra, ez pedig I. Mátyás tanácsosára, Bornemisza Jánosra, hogy I. Mátyás akarta az ő atyját vajdává tenni, de atyja nem ment. »Turcae possunt vayvodam aut interficere aut expellere; quod si Turcae non faciunt, faciunt soli ple-rumque Valachi . . . quemadmodum id fuerat expertus *Myhne*, vayvoda Transalpinus, *patris mei*, si bene memini, *patruus*, qui . . . practicas Valachorum evitare non potuit, nam quidam Jaxith eum, comitatum a patre meo et aliis nobilibus a sacro ad hospitium, ex insidiis inter magnam ipsius *Myhne* multitudinem transfodit, . . . quamvis et ipse fuit postea in hospitio suo, quo confugerat, mortuus.«³

Megállapítható először is, még pedig Nagyszeben város hivatalos, az erdélyi vajda előtt tett nyilatkozatából, hogy Oláh Miklós Michne vajdának meggyilkolásáról nagyon jól emlékezett.⁴ Jogunk van tehát feltételezni, hogy épp oly jól emlékezett

¹ Engel i. m. 191.

² Conduratu i. m. 219., v. ö. 223.

³ *Magyar Történelmi Emlékek*. I. o. XXV. Ipolyi: *Oláh Miklós levelezése*. 310—311.

⁴ Engel i. m. 195.

az ő atyja és Michne közt levő rokonsági fokra. Annál is inkább oka volt, hogy folyton emlékezetében tartsa, mert birtokában volt Michne vajda nagy aranygyűrűje, rajta a sas képével s így volt mihez kötni tudását.¹

Azzal, hogy Michnet atyja nagybátyjának mondja, teljesen egyezik másik állítása, hogy atyja, Drakulya oláhországi vajda véreből származik. Ha ugyanis atyjának Michne nagybátyja volt, akkor nagyatyja nem lehetett más, mint a magyaroktól Drakulyának hívott V. Czepes Vlád, mert hiszen fentebb bebizonyítottuk, hogy Michnenek ez volt az atyja.

Szépen összevág ez az időrenddel és a család eseményeivel is.

Sztoján vagy magyarosan István (Stephanus) Michnenek unokaöccse, Oláh Miklós atyja 1490-ben még fiatal ember volt. Gyermekei közül az első, Miklós, 1493-ban született; 1516 táján pedig másodszor nősült. Nem születhetett tehát előbb 1467-nél. Atyja, Manzilla, tehát körülbelül 1445—47 táján született s így V. Vlád első fia lehetett.

Tudjuk most már V. Czepes Vlád történetéből, hogy ő 1476 november 12-én újra vajda lett, de 1477-ben hirtelen rá csaptak és megölték. Természetes, hogy ha lehetett, gyermekeit, unokáit is elpusztították s hogy e sorsot kikerüljék, menekülniök kellett. Sztoján-István 1477-ben 10 éves gyermek volt s mint ilyen menekült Magyarországra. 1487-ben, Mátyás halála előtt 3 évvel, már 20 éves volt, tehát valamely, a havaselyi vajda ellen felmerült panasz alkalmával I. Mátyás tervezhette, hogy Sztoján Istvánt teszi helyébe.

Oláh Miklósnek 1533-iki tudósítása tehát mindenképpen beleillik a XV. századbéli havaselyi események s állapotok közé s így nyugodtan elfogadható.

Éles ellentétben áll ezzel azonban ugyancsak Oláh Miklósnek 1536-ban »Hungaria« nevű művébe beleszótt állítása. Ebben azt állítja: »Myhna, propinqua nobis iunctus sanguinis necessitudine utpote ex Danorum natus gente.«² E szerint tehát az

¹ *Történelmi Tár*. 1896. 153. Itt Michnet tágabb értelemben a maga (másod-)nagybátyjának mondja.

² Bé: *Adparatus ad historiam Hungariae*. 24.

érsék családjá nem a Drakulya-, hanem a Dán-ágból származott volna.

Mit szólnak ez utóbbi állításához ?

Hát egyszerűen azt, hogy nem igaz. A magyar királyi kancellária 1508-ban bizonyára jobban volt értesülve, mint Oláh Miklós 1536-ban, hazájától távol, Brüsszelben,¹ s ez világosan mondja, hogy Michne Drakulya = V. Czepes Vlád fia volt.²

Maga Oláh Miklós is szolgált bizonyítékot ahhoz, hogy második állításával bakot lőtt. Ismétli ugyanis »Hungaria«-jában azon tudósítását s most már Sárkány Ambrusra is hivatkozik, hogy atyját I. Mátyás király hajlandó lett volna oláhországi (havaselyi) vajdává tenni. Csakhogy I. Mátyás királynak a Dán-ágbeli vajdák, nevezetesen mind Lajota-, mind Czipellós-Baszaráb, ellenségei voltak ! Lehetetlenség tehát, hogy ezeknek fiát vagy unokáját akarta volna vajdává tenni. Ha Oláh Miklósnak I. Mátyás szándékáról szóló tudósításában csak egy szikra igazság van, akkor az ő atyja, Sztoján-István, nem lehetett más, mint Drakulya = V. Vlád unokája.

Éppen így elfogadhatatlan Oláh Miklósnak azon tudósítása, hogy az 1535 második felében a vajdai székért küzdő »Stancsul fia Péter, Dán testvére« neki unokatestvére lett volna.³

Már magában is lehetetlen, hogy a Dán-ágot annyira üldöző és öldöklő Drakulya-ág fiainak egyikét Dánnak nevezze el. Mivel a rendkívüli események jobban megragadnak az ember emlékezetében, azt elfogadhatjuk Oláh előadásából, hogy Dánnak és Péternek atyja, Sztancsul, erőszakos halált szenvedett. Ámde a halál neme és maga az I. Baszaráb hosszú nemzedékrendén ismeretlen Sztancsul név rámutat arra, hogy ez állítólagos Sztancsul nem más, mint Dancsul, Czipellós IV. Baszaráb fia, a kit 1510-ben a Michne megöletésében való részvételért csakugyan meggyilkoltak.⁴

Megbocsátható, de tisztelettel félreteendő Oláh Miklós azon nagyzó állítása is, hogy az ő nagyanyja, Manzilla neje, Hunyady

¹ Itt írta művét. L. Bél i. m. ad lectorem.

² Conduratu i. m. 219., v. ö. 223.

³ Bél: *Adparatus ad historiam Hung.* 23–24.

⁴ Engel i. m. 195.

János kormányzó nőtestvére, Marina lett volna. Fentebb kimuttattuk, hogy nagyatyja csak 1445 körül született, csak 1465-körül nősült, lehetetlen tehát, hogy az 1456-ban 68 éves korában meghalt kormányzónak 1465 táján férjhezmenendő nőtestvére lett volna.

Az Oláh-család nemzedékrendét összeállította és igazolta már Nagy Iván.¹ Ismétlés helyett tehát ráhivatkozom.

Már most még csak pár szavunk van I. Michne leszármazóiról.

I. Michne özvegyét és fiát, III. Mircsét, II. Ulászló király 1510 máj. 15. kiadott levelével pártfogásába vette, nekik Nagyszebenben lakást biztosított, sőt a kis III. Mircsét akkor még vajdának nevezte is,² mert még talán azt remélte, hogy atyja helyére ültetheti. De bíz' az nem sikerült és III. Mircese még 36 évig várhatott, míg végre a török (s nem a magyar) segítségével a vajdaságot elnyerhette.

III. Mircese ivadékait a *Breviario chronologico delli Principi di Valachia* kézirat sorolja fel. Mivel e kézirat szerzője Raicevich István volt bukaresti consul a XVI. századtól kezdve eléggé megbízható kútforrásokat használt, e nemzedékrendet elfogadjuk s annak bővebb igazolására nincs szükség.

Ellenben valóban szükség van arra, hogy ez erősfájú s annyi külső és belső veszedelem közt mégis csak fejedelemséget alkotó vajda-család XIV—XV. századbeli tagjainak életéhez, vérségi összeköttetéseihez még több adat előkerüljön s így a nemzedékrend igazoltassék, esetleg kijavítottassék.

Addig pedig szolgáljon e családfa Oláhország (Havasely) bonyodalmas múltjában kalauzul.

KARÁCSONYI JÁNOS.

¹ *Magyarország családai*. VIII. 214.

² Engel i. m. 194.

VERBŐCZY ISTVÁN ÉS FIA.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

I.

Zrinyi Miklós, a »*Szigeti Veszedelem*« írója, a ki mint ember, államférfiú, költő és hadvezér egyaránt nagy volt, *halhatatlanságot* jósolt magának. Verbőczy István a *Hármaskönyv* szerzője, a fényes elméjű, ideális czélokért lelkesedő államférfi, a kinek politikáját a mult dicsőségének tudata s a jövendő nagyság reménye irányította, ha gondolt is arra, hogy jó híre-neve fennmarad, azzal a gyötrelmes érzéssel szállott sirjába, hogy egész életének munkássága semmivé lett.

Évszázadok multak el azóta. A *Zrinyiászt*, ezt a remekművet régen elfelejtették s a nagy költő és hadvezér emléke lassan-lassan elhomályosul. De a gyakorlati czélokot szolgáló *Hármaskönyv*, mely rövid idő alatt a magyar nemesnek *szentírása* s válságos napokban alkotmányunknak erős bástyája lett: nagyobb dicsőséget, maradandóbb emléket szerzett Verbőczy Istvánnak minden márványszobornál.

Az utókor többféleképen lerótta már iránta a hála és kegyelet adóját. De olyan irodalmi munka — legyen az bár életrajz vagy tanulmány, — mely a nagy törvénytudóst és mélybelátású államférfit, a tisztalelkű, nemesen érző embert valódi érdeme szerint méltatván, hatalmas egyéniségét nemcsak politikai törekvéseiben de korának, általános erkölcsi süllyedésével szemben is kidomborítsa, még mindig a jámbor óhajtások közé tartozik.¹

Tisztelet, becsület adassék Fraknói Vilmosnak, a ki Verbőczynek *fényben és gyászban. diadalokban és megaláztatásokban kivételesen gazdag* (id. h.) életpályáját megírta. Nem akarjuk mi az ő érdemét kisebbiteni. Készséggel elismerjük, hogy minden erre vonatkozó történeti emléket felkutatott, összegyűjtött, megbírált

¹ Ezelőtt 34 esztendővel Fraknói is ilyenformán panaszkodott »*Verbőczy István a mohácsi vész előtt*« cz. érdekes tanulmányának bevezető soraiban, hol azt is mondja, hogy W. életrajzát nem ő van hivatva megírni (*Századok* 1876.). De két évtized multával mégis csak rászánta magát.

és a maga helyén különös gonddal értékesített. Könyvének irodalmi és tudományos becsét senki sem tagadhatja. ¹

De mi olyan művet óhajtunk, mely Verbóczy István méltó helyét történelmünknek korszakalkotó nagyjai között örök időkre, igazságosan kijelölje. Ilyen műnek pedig — Verbóczynek téves felfogása, politikai egyéniségének jellemzése s félszázados államférfíúi működésének az igazsággal ellenkező megítélése miatt — Fraknoi könyvét nem tarthatjuk.

Mert igaza lehet a szerzőnek abban, hogy Verbóczy »*politikai programjával az egész vonalon kudarcot vallott*« (id. h.) s hogy minden a mit tervezett, tett és alkotott, meghiúsult, elenyészett és összeomlott. De ez a szomorú igazság nem jogosíthatja fel őt arra az ítéletre és azokra a vádakra, a miket Verbóczy fejére olvas. Megdöbentő jelenség volna, ha már a történetírás ítélőszékében is, magasabb erkölcsi szempontok helyett, az a felfogás érvényesülne, hogy csak az olyan politika helyes, bölcs és jó, a mely sikerre vezet. Hogy minden egyéni kiválósága, önzetlen hazaszeretete, nemes inteniói daczára is rossz államférfíu az, a kinek programja valamelyes okból nem sikerült. Sajnos, mi is tudjuk, hogy a siker ezen a világon sok mindent igazolhat, elpalástolhat, kimenthet és jóvá tehet. Pótolhatja az emberi tevékenység bármely terén, de különösen a politikában a lángelme, a becsületes szándék, a tiszta meggyőződés, és az erkölcs hiányát. A tömeg térdre borulva imádhhatja, de történetíró a valódi nagyság zsinórmértékének sohasem tekintheti.

Ne kárhoztassuk hát Verbóczyt, ne vonjuk kétségbe államférfíui belátását, erős meggyőződését és hivatottságát pusztán csak azért, mert a viszonyok, — az emberi erónél sokkalta hatalmasabb tényezők végzetes alakulása miatt kitűzött céljait elérni, nagy eszményeit, politikai vágyait és reményeit megvalósítani nem tudta.

Ez az ő fátuma volt. És méltó vád csakis akkor érhetné, ha — ugynevezett — *kudarcaival* nemzetének kárt vagy szégyent és megaláztatást okozott volna.

Igazágtalan az a szemrehányás, hogy Verbóczy életének második felében, politikai multjának és törekvéseinek megtagadásával fölládozta volna mindazt, a miért a mohácsi vész előtt harczolt és lelkesedett. Hogy kudarcot vallott az a politikája, melylyel az ország függetlenségét, a magyar faj uralmát, a kath. egyház épségét biztosítani és megoltalmazni akarta. Fölládozta pedig, életírója szerint, elsősorban is a nemzeti királyság eszmé-

¹ Werbóczy István. Irta Fraknoi Vilmos. Budapest 1899. (Magyar történeti életrajzok. Szerk. dr. Dézsi Lajos.)

nyét, melynek sírját — úgymond — megásni segített azzal, hogy a váradi békekötésben közreműködött. (Id. m. 333. l.)

Nem úgy áll a dolog. Mert azok a politikai törekvések és irányok, melyek rendes körülmények között, békés fejlődés útján az országot boldoggá és hatalmassá teheték volna, a mohácsi vész után állami és társadalmi viszonyainkban bekövetkezett óriási változások miatt többé már nem érvényesülhettek. Az új nemzedék felfogásával együtt a célok és eszközök is megváltoztak. A török hódítás, a pártokra szakadt magyarság testvérgyilkos háborúja a nemzet vezéreitől égetőbb kérdések megoldását, fájóbb sebek orvoslását követelte. A rákosi és hatvani országgyűlések sokszor emlegetett lármás »tömege« pedig folytonos hadilábon álló lovas és gyalog katonasággá változott, mely nem politikai célokért, hanem jó fizetésért, vagy hadizsákmányért, szabad nyereségért lelkesedett. Az ország és a megtámadott családi tűzhely védelme a nemzet erejét és áldozatkészségét osztatlanul követelte.

Verbóczy politikájának *kudarczát* látja a szerző abban is, hogy a lutheránusok ellen kemény törvényeket hozatott, irtóháborút kezdett, a mohácsi vész után pedig az új tanok térfoglalását tétlenül szemlélte. Az 1523. és 1525. évi törvények végrehajtására — úgymond — kíséreltet sem tett, sőt az *actiót* élete végén már csak a szószékre kívánta szorítani. (Id. m. 334. l.) Holott a következetesség és szilárd meggyőződés talán azt hozta volna magával, hogy dörgedelmes szónoklatok helyett, tüzzel-vassal, máglyával és hóhérpallossal forgolódjék? Meglehet, de mi azt tartjuk, hogy Verbóczy eljárása éppen a viszonyokkal megalkudni tudó bölcs mérsékletét és nemzetéhez való igaz szeretetét jellemzi és bizonyítja. Nagyra becsüljük őt azért, hogy inkább jó hazafi akart maradni, mintsem *következetes* államférfi, és nem vágyott arra a herostratesi dicsőségre, mely a *Lutherani comburantur*-féle törvények végrehajtóját besugározta volna.

A mi pedig a nemzeti királyság *eszményét* illeti, Verbóczy ahhoz sem lett hűtlen, mert elvezette népét az *Iqéret* földére s bizonyára nem ő az oka, hogy Szapolyay trónja állami létünk romjain épülvén, rövid idő múlva maga is a romok alá temetkezett. Tudta az egész világ, hogy János király székének ha nem is legerősebb oszlopa, de holta napjáig leghűségesebb védelmezője Verbóczy István volt. Mégis hozzájárult a váradi békekötéshez, mert a végső romlásához közeledő ország belső nyugalalmát, a nyomorúság és kétségbeesés szélén álló nemzet megnyugtatását remélte attól. Ez a cél, ez a legfőbb érdek, a hazaszeretettől vezérelt okos és becsületes államférfiaktól lemondást, sőt áldozatot követelt. Hogy a szerződés jó volt-e vagy rossz? azon még lehet vitatkozni,

de bizonyos, hogy az országnak szüksége volt a békére. János király jónak találta, sőt mód nélkül örvendezett rajta, Ferdinánd hasonlóképen. György barát pedig — a ki már ekkor a politikában Verbóczyt egészen háttérbe szorította — talán úgy gondolkozott, hogy nem kell azt feltétlenül megtartani . . .

A most érintett komoly, de szerintünk alaptalan vádak mellett szinte mulatságosnak tűnik fel, hogy az életíró, talán azért, mert a politikában a kudarcot megbocsáthatatlan bűnnek tartja, munkája végén az államférfiút alkotó tulajdonságok közül már egyedül csak az *ékesszólást* hajlandó elismerni Verbóczyben. De azt állítja, hogy még ezzel is többet ártott, mint használt nemzetének. Mert szavaival az indulat és szenvedély pillanatnyi hevét, nem az élet termékenyítő melegét árasztotta széjjel.

Szalmatüzet gyújtott, — úgymond — mely csakhamar kialudt és utána annál mélyebb lett a sötétség. Sőt Fraknoi meggyőződése szerint a Verbóczy által támasztott országos mozgalmaknak a nemzetre nézve semmi üdvös hatásuk sem volt. (Id. h.)

Nagy tévedés ez, melynek magyarázatát legfőképen abban találjuk, hogy a szerző a tényeket pusztán külső megjelenésük szerint itéli meg és hogy Verbóczy politikai egyéniségének jellemzésénél következetesen a *mohácsi vész utáni* állapotokat tartja szembe előtt. Már pedig ezek az állapotok nem a multban gyökerestek; nem a fokozatos fejlődés rendjén, hanem egészen új tényezők hatása alatt jöttek létre, következésképpen a mohácsi vész előtti dolgokkal belső kapcsolatba, *okozati összefüggésbe* nem is hozhatók.

A gyakran szenvedélyes kitörésekben, igazán forradalmi jelenetekben nyilvánuló országos mozgalmakat romboló hatásúaknak, lázas természetűeknek bélyegzi, melyek — úgymond — »a nemzeti szervezetben elhatalmasodott sorvasztó elemek dúlásait még siettették« (id. h.). Holott módjában sincs megítélni, hogy tulajdonképpen hová fejlődtek, mire vezettek volna ezek a mozgalmak? Mert kétségtelennek tartjuk, hogy Verbóczy bukása nem *befejezése*, hanem csak egy rendkívül fontos *momentuma* volt annak az elkeseredett harcnak, melyet a köznemesség színe-java az alkotmány érdekében a királyi hatalom és a főurak ellen folytatott, jogot, sőt elsőbbséget követelvén magának az ország sorsának intézésében. A nagy nemzeti mozgalom elmúlását nem a vezérek gyarlósága vagy csüggedése, nem is a lelkesedés, az áldozatkészség hiánya okozta, hanem külső tényezőnek erőszakos befolyása, a mohácsi katastropha idézte elő, mely minden továbbfejlődésnek véget vetett.

Befejezésül szóról-szóra közöljük Fraknoi könyvének azt a részét, melyben Verbóczyre, politikai egyéniségének általános jellemzése után, a *capitalis sententiát* kimondja.

»Verbőczy nélkülözte az éles ítélőképesség és mély belátás azt a hatalmát, mely az emberek lelkét föltárja, a körülményeket mérlegeli, a következményeket kiszámítja. Ismételten kellett utalnunk elbeszélésünk folyamán naiv lelkületére, mely folytonosan csalódásokba, kudarczokba vitte. Nem születtett tehát kormányzónak; sőt még pártvezérnek sem. A tömegek fegyelmezésére képtelen az, *a ki magát nem bírja fegyelmezni*. Az ő élete nem az *iránytűhöz* hasonlít, mely ingadozásai közepett állandó iránypont vonzóerejének hódol; *inkább széljelzőhöz, mely a légáramlatok változásait követi.*« (Id. m. 350. l.)

Ezzel a lesújtó ítélettel adja át Verbőczyt életírója az utókornak. De mi a történeti igazság nevében ez ellen óvást emelünk és tiltakozunk. Mert, hogy szánalmasan rossz politikusnak, ügyefogyott államférfiúnak tartja, az tisztára csak az ő, ha szinte nem is alapos, de kétség nélkül jogos egyéni véleménye. De a *széljelzőhöz* való hasonlat nem méltó Fraknóihoz és sérti a Verbőczy iránt tartozó kegyeletet. Mert így megbélyegezni igazságosan csakis elvhűség és szilárd meggyőződés nélkül való individuumot, köpenyeforgató politikai szélhámost lehet. Ennyire megalázni a *Hármaskönyv* íróját, a kinek nagysága erős gyökeret vert és úgyszólván benne él a magyar nemzet köztudatában, — talán még azok se merték, a kik az önkényuralom korszakában — és ezt éppen Fraknóitól tanuljuk — alkotmányunkat támadva Verbőczy könyvét és tekintélyét ostromolták. (Id. m. 346—347. l.)

Vigasztalásunkra csak az szolgál, hogy kevés olyan józan-ítéletű, elfogulatlan s a történelemben csak valamennyire is jártas magyar ember él a világon, a ki Fraknóinak igazat adna.

Föl kell vetnünk még a következő kérdést: hogy érti azt a szerző, hogy Verbőczy nem bírta magát fegyelmezni? Mert ebben a mondásban súlyos vád rejlik, melyre a történetírót csak fontos anyagi bizonyítékok, de legalább is komoly erkölcsi okok indíthatják. De Fraknói könyvéből nem lehet megállapítani, hogy miben is nyilvánult voltaképen Verbőczy *fegyelmezetlensége*?

Azonban kevés fáradságunkba kerülne — esetleg éppen az ő munkájából — bebizonyítani, hogy szerencséjének és hatalmának tetőpontján éppúgy mint bukásában lelki nagyságának, férfias önmérsékletének, az indulatokon és szenvedélyeken való uralkodásának sok szép tanújelét adta.

Mindezek után tehát, meggyőződésünk szerint, joggal kimondhatjuk, hogy a Fraknói ítéletének súlya alatt görnyedező szánalmas alak *nem a história Verbőczy Istvánja*. Nem az a Verbőczy, a kinek nagyságát a közfelfogásból semmiféle *tekintélyek* ki nem irthatják, mert céljainál és cselekedeteinél, lángoló haza-

szereteténel és politikai önzetlenségénél s nemzeti életünkben méltóan betöltött hivatásánál fogva még akkor is kimagasló, és igazán tiszteletreméltó alakja maradna történetünknek, ha a *Hármaskönyv* megírásának a dicsősége másnak a nevéhez fűződnék.

Csak abban értünk egyet Fraknóival, hogy változatos, eseményekben gazdag életpályája egészben véve szerencsétlen volt. Elismerésben, kitüntetésekben, földijavakban bőséges része volt. Tisztelték és nagyrabecsülték őt tudósok és fejedelmek, Bécsben és a Német birodalomban éppen úgy, mint Rómában és Velenzében, Krakóban vagy Konstantinápolyban. De tartós örömet és boldogságot a sors nem nyújtott neki. Családi élete nem volt szerencsés. Pár esztendő alatt három fiát temette el, felserdült korukban. Ezekután következett a felesége. A negyedik, az utolsó fiú akkor maradt anyátlanul árván, mikor bizony még szüksége lett volna a gondviselő kezekre.

Régóta gyűjtögetjük már a Verbóczyek történetére vonatkozó adatokat. De fáradságunknak mindössze is kevés az eredménye; legfeljebb hogy a Kerepeczy-Verbóczy nemzetség leszármazását, vérséges összeköttetéseit és elágazását nagyjából tisztába tudjuk hozni. Talán azt a bizonyos homályt is sikerülni fog szétoszlatoznunk, a melyben — Fraknói szerint — az Ugocsa vármegyében maradt Verbóczyek életüket töltötték. Csak az a baj, hogy a nagy Verbóczy István magánéletéről most sem igen tudunk többet, mint a mennyit a régiek ezelőtt valami százszentdóval tudtak.¹ Szinte érthetetlen az, hogy oklevelekben, régi krónikákban, emlékiratokban, családi naplókban és levelezésekben, egykorú vagy későbbi följegyzésekben csak nagy ritkán, elvétve találunk holmi sovány, hézagos tudósítást Verbóczy családi viszonyairól és házi tűzhelyéről. Atyja nevét ugyan ismerjük, de már azt nem tudjuk, hogy ki volt az anyja és hogy első felesége, *Katalin* milyen családból származott? Ifjúságának, nevelkedésének körülményeit még mindig homály takarja. Halálának igazi oka ma sincs földerítve.²

¹ Horvát István volt az első, a ki nagy fáradsággal összegyűjtött és kiadott egy kötetre való okleveles emléket a Verbóczyekről. Neki köszönhetjük jóformán mindazt, a mit a nemzetségről, különösen *István* magánviszonyairól tudunk.

² Fraknói elfogadja Szirmay Antal hitelére, hogy Verbóczy István anyja *Deák Apollónia* volt. De annak az igazoló oklevélnek, melynek kivonatát a *Notitia Comitatus Ugochiensis* 80. lapján olvashatjuk, Leleszen minden igyekezetem daczára sem tudtam még eddig nyomára akadni, sőt reménységem sem igen van ahhoz, hogy valaha föltalálhassam. Meglepő, hogy Horvát Istvánnak sincs róla tudomása, pedig ugyancsak fölhányta a leleszi convent archivumát. Erről különben még más alkalommal szólni fogok.

Ez alkalommal a hírneves apának ismeretlen fiáról, *Verbóczy Imréről* fenmaradt csekélyszámú, hézagos tudósításokat akarjuk összeállítani. Meghatározzuk legalább születésének és halálának esztendejét s tisztába hozzuk, a mennyire lehet, családi és birtokviszonyait, s rövid életének némely más körülményeit. Töre dékes adatokból, homályos emlékekből, sovány följegyzésekből gvarló vázlatot nyújtunk arról a nagy vitéz emberről, a kit Tinódi megénekelt, a krónikás pedig följegyezte róla, hogy atyja példája által okosodván, nem kapaszkodott sem Izabella, sem a török gallérjához, hanem törvényes urát Ferdinándot tisztelte, a ki őt Tolna vármegye főispánjává tette. ¹

II.

Verbóczy Istvánnak 1513-ben hat élő gyermeke volt. Négy fia, nevezetesen Ferencz, Péter, János és Imre. Két leánya: Erzsébet és Dorottya.

Ebben a sorrendben írta be őket atyjuk Rómában, a *Szent Lélekről* nevezett társulat anyakönyvébe, mikor a pápánál követiséget járt. Ha nem volna más bizonyosságunk reá, e bejegyzésből is megállapíthatnók, hogy a legnagyobb, illetőleg legidősebb fia Ferencz, a legkisebbik pedig Imre volt.²

Ferenczet az oklevelek 1505-ben kezdik emlegetni. Nem is igen születetett sokkalta előbb, mert máskülönben beiratta volna őt atyja Ulászló királynak 1502. április 12-én kelt adománylevelébe, melylyel Arday Fogas István ugocsa- és szatmárvármegyei jószágait megszerezte.³ *Péter* egy-két esztendő mulva következett utána s 1521 február 24-én még mind a kettőt életben találjuk. Verbóczy ugyanis *Wormsba*, a német birodalmi gyűlésre készülődvén, nagyobb tisztesség okáért, 4 ezüst tálat, övet és lószerszámot, — ezüstös *nyakbavetőt* kért kölcsön Tamás esztergomi érsektől. Reversalisában — arra az esetre, ha útközben megtalálna halni — Ferencz és Péter fiait kötelezi, hogy a kölcsönadott tárgyakat a primásnak vagy Erdődy Péternek visszaszolgáltassák.⁴ Jánosról és Imréről nem tesz említést; ezek még akkor kis gyermekek voltak.

Valószínű, hogy mindnyájan egy anyától születtek, a kit csak keresztnevéről ismerünk. *Katalin* asszonyról a régiek azt tartották, hogy Verbóczy nagy pártfogójának, később hűséges politikai bajtársának, végre fogadott apjának, *Szoby Mihálynak*

¹ *Budai*: Polgári Lexikon. III. k. 475. l.

² *Fraknoi* id. m. 157. l.

³ Az adományban Verbóczynek Ugocsa vármegyében lakó testvérei is részesültek. A beiktatásról szóló jelentés a leleszi conventben.

⁴ *Horvát István* id. m. 200. l.

volt a leánya. — De ez tévedés, jobban mondva alaptalan combinatio, a mit azonban a kevés hitelt érdemlő egykorú krónikás után némelyek ma is elfogadnak.¹

A dúsgazdag Szobzy Mihálynak nem maradt gyermeke s ha Verbőczyné ilyen nagybirtokos, előkelő családból származott volna, ennek az *ok- és perfolyta levelekben* bizonyosan maradt volna fenn valami nyoma. Verbőczy birtokviszonyait elég alaposan ismerjük. Őstől maradt beregi és ugocsai javai mellett csaknem összes szerzeményeinek, kőváras uradalmainak éppúgy, mint apró-cseprő részjóságainak eredetét és jogczímét ki tudjuk mutatni. Ezek között nincs egy pusztta nemes udvarhely vagy zálogos jobbágytelek, mely felesége jussán került volna kezére. A nagy acquisitorok szokása szerint örökösen adja, veszi, inscribálja, zálogosítja, cserélgeti a jószágot, de sokféle ügyes-bajos dolgában mindig csak a maga és fiai nevében intézkedik. Felesége terhét nem veszi magára, birtokigényét, törvényes igazságát — tudtunkkal legalább — sohasem képviseli.

Verbőczy és Erdődy Péter, nem 1518-ban, mint eddig gondolták, hanem, a mint látni fogjuk, pár esztendővel később, a vasvári káptalanban bizonyos javaikra nézve kölcsönös örökösödési szerződésre léptek, melyben magtalan haláluk esetére özvegyeiről is gondoskodnak. Az erről szóló oklevélben Erdődyné, a kinek nemcsak özvegyi jogát, hanem hozományát is biztosítani kellett, mint néhai nagyságos Alsólendvai Bánffy Jakab leánya szerepel, Verbőczyné pedig egyszerűen Katalin úrasszonynak nevezetik. Mert nem lévén semmi különös oka és gyakorlati célja annak, hogy családi neve és származása a szerződésben fölemlítették, Verbőczy se tartá szükségesnek, hogy ezt, pusztán az utókor számára, megörökítse.

A vasvári káptalan kiadványa dátum nélkül szűkölködik, de mivel Erdődy Péter azt beszéli, hogy felesége pénzét, drágaságait *Nándor-Fejérvár veszedelme után* az ország védelmében elköltötte, hadi czélokra fordította, nyilvánvaló, hogy az oklevél 1521 aug. 29. után kelt. Minthogy pedig a szerződésben Verbőczy fiai közül egyedül *Imre* említettik, holott tudjuk, hogy mindnyájokat jogosan érdeklő, fontos dologról volt szó: kétségtelen, hogy Ferencz, Péter és János már akkor meghaltak.²

¹ Szabó Dezsó: A magyar országgyűlések története II. Lajos korában. 104. l.

² Horvát id. m. 158—189. l. Téved Fraknoi, mikor azt állítja, hogy Ferencz és Péter 1530-ban még életben voltak, mert igenis találkoztunk 1530-ban Verbőczy Ferenczcel és Jánossal (nem Péterrel), csak hogy ezek nem fiai, hanem unokaöccsei voltak Istvánnak. Az Erdődy-féle szerződés Horvát — úgylátszik — csak találmásra sorozta az 1518. évi oklevelek-

E nagy veszteséget a szerencsétlen apa vallásos lelkéhez méltó megadással, Istenbe vetett erős hittel és bizodalommal tűrte. De nem hagyta nyugodni az a gondolat, hogy ha még utolsó fia is meghal, mielőtt örömét érné, sok költséggel és nagy fáradtsággal szerzett vagyonát nem leányai, hanem idegenek fogják örökölni. Módookról és eszközökről gondoskodott tehát, hogy leányainak jövedőjét és jogos érdekeit minden eshetőségre biztosítsa.

Igy történt, hogy Dobronya várát Zólyom megyében tartományával, valamint Nógrád, Szolnok, Hont és Pest vármegyében fekvő más jószágokkal együtt Erzsébet és Dorottya leányainak ajándékozta. Olyan föltétel alatt, hogy ha neki és Imre fiának magva szakadna, a felsorolt javakat nemzedékről-nemzedékre, fiú- és leányágon örök joggal birhassák.

Természetes, hogy rendelkezésének csakis a király beleegyezésével és jóváhagyásával lehetett ereje és foganatja, de ezt kieszközölni nem került nagy fáradságába. Mert abban az időben népszerűségének tetőpontján állott, s a mellett, hogy az állami ügyek intézésére, az országgyűlések végzéseire elhatározó befolyást gyakorolt az udvar is sokszor igénybe vette a szolgálatját.

II. Lajos király — a mindenható Brandenburgi György előterjesztésére — 1522 február 17-én Verbóczy intézkedését jóváhagyta, az ajándékozást és örökvallást minden pontjában megerősítette s a *király igazságát* (jus regium) neki adományozta. Különösen azon érdekért, a miket a pápának és V. Károly császárnál való követségében Rómában és a wormszi birodalmi gyűlésen szerzett.

Lajos király oklevele elsősorban is azért érdekel bennünket, mert megtudjuk belőle, hogy Verbóczynek egyetlen életben maradt fia, a *jóindulatú Imre* — atyja vallomása szerint akkor — 6 esztendő volt. Tehát 1516-ban született.¹

De fontos azért is, mert segítségével az Erdődy-féle örökösödési szerződés *dátumát* közelebről meghatározhatjuk.

A szerződés értelmében ugyanis Dobronya és az erdélyi Vécs vára, továbbá Nyáras-Apáti, Mende, Bánk, Ordas, Terjén, Szente s több Hont, Nógrád, Pest és Szolnok vármegyében fekvő javak csak abban az esetben fognak Erdődy Péterre szállani, ha Verbóczy István *mindkét ágon lévő maradékainak* magva szakad.

hez, mert töredék és dátuma nincsen. Az is feltűnő, hogy a vasvári káptalan kiadványát a *»jászi prépostság hiteles másából«* közli.

¹ *»Emericum bone indolis puerum sexennium jam agentem habeat filium.«* Az oklevélnek Zörögh János ugocsavármegyei jegyző által 1752-ben készített hivatalos másolata az *Országos Levéltárban*, az ugocsavármegyei nemesi invest. iratok között található. Megvan töredék: s átiratban u. o. DL 24792. sz. a.

Hasonló esetben *Somló*, *Szarvaskő* és Monoszló várakat Erdődy után Verbóczyék fogják örökölni.

Már most, ha tudjuk, hogy a felsorolt javak a Torda vármegyében álló *Vécs* várának kivételével ugyanazok, a miket Verbóczy 1522-ben leányainak ajándékozott; ha meggondoljuk, hogy Dobronya és a többi lekötött birtokokban a mindkét ágon való örökösödés jogát csak Lajos király *consensusa* és megerősítő adománya biztosította: nem lehet okunk kételkedni abban, hogy Verbóczy csak 1522. február 17. után kötötte meg Erdődy Péterrel azt az örökösödési szerződést, melyben már Nándor-Fejérvár veszedelmét emlegetik.¹

Vécs várát Verbóczy tudvalevőleg Szobry Mihály után örökölte; s talán azért nem kellett erre nézve a leányok jogát különösen biztosítani, mert természeténél fogva mindkét ágra szálló birtok volt. Máskülönben nem is foglalhatták volna be az Erdődy-féle szerződésbe. Ezt a kölcsönös örökösödési szerződést azonban, úgy látszik, a felek később megbánták és királvi jóváhagyást tudunkkal soha sem nyerték, eo ipso érvénytelenné váltott.

Verbóczy Imre nevével ezután hosszú ideig csak a törvényes iratokban, adománylevelekben találkozunk, a melyekbe atyja rendesen beíratta. Éppen csak annyit tudunk felőle, hogy életben van. Gyermekkorának, tanuló éveinek, serdülő ifjúságának nem maradt ránk semmi beszédes emléke. Verbóczy István a mohácsi vész előtt, hivatalos állásánál fogva jobbára Budán lakott. Mikor országos gondjaitól rövid időre szabadulhatott, közfelfokvó birtokain, legörömostebb Nyárasapáti udvarházában s a nógrádmegyei *Petényben* tartózkodott. Hogy Imre fiát, egyetlen örömét és reménységét, legalább is gyermekkorában nem bocsátotta messze magától, biztosra vehetjük. Alkalmassint Budán tanult, a Domokosoknak Mátyás királyról alapított gymnasiumában. Meglehet, hogy később, bővebb tanulás okáért, abba a híres nevezetes pécsi főiskolába is elküldé őt atyja, hová — egykorú tudósítás szerint — úgy özönlöttek a tudományszomjas ifjak, hogy *egés: hadsereg kitélt volna bel'ük*, melynek egyetemi jellegét azonban egy történetírónk — nyomós okokból kétségbe vonja.² Közel lakott Pécshez sógora, Dombay János, a tolnamegyei Dombó vár ura, a ki Verbóczynek Erzsébet leányát, Imre testvérnénjét vette feleségül és gondot viselhetett reá, mikor kívántatott.

¹ Hogy a hibás keltezésék helyreigazítása sok tévedéstől menti meg a historikust, mindnyájan tudjuk; de ennek a dolognak különös jelentősége is van reánk nézve.

² A pécsi egyetem. Székfoglaló: dr. Békefi Remig akad. rendes tagtól.

Gyermekkorának megrendítő nagy eseményei mélyen bevésszöhettek emlékezetébe s bizonyára fejlődésére is befolyással voltak.

Látta atyját politikai pályájának szinte szédületes magaslátán, mikor 1525-ben nádornak választották, látta bukásának és megaláztatásának nehéz óráiban, midőn barátai cserben hagyták és az a sokaság, mely a hatvani országgyűlésen egy szavára vérbe, lángba borította volna az országot, halálra kereste. Gyermek volt még akkor, de a szomoru tapasztalatok annál inkább megragadhatták a lelkét, hogy később, érettebb elmével nagy tanulságokat vonhasson le belőlük. Azután következett Mohács s a nemzetet gyászba borító katastropha mellett gyermeki szívének első igazi fájdalma, mikor édes anyját 1527-ben elvesztette.

Verbőczy István, miután eszméinek diadalát, a nemzeti királyság feltámadását megérte, nagy lelkesedéssel ismét élére állott az ország sorsát intéző politikának. Mint főkancellár folytonosan János király közelében tartózkodott s gyakran hosszú ideig színét sem láthatta Buda várában lakó családjának. Özvegyen maradván, fiának gondviselését idegen kezekre bízta. Legjobb esetben is azokra a közeli vagy távoli rokonokra, a kik háztartásában csak az úrnő s nem az édes anya helyét pótolták, mert Dombayné, a kinek oldalánál Imre második családi tüzhelyet találhatott volna, korán elhalt. Attól kezdve Verbőczynek árva fián kívül egy kis árva leányunokája is volt, a ki 1537-ig mostohája, *Pethő Krisztina* keze alatt nevelkedett.

És mialatt ő, egész életét hazájának szentelve, az ország sorsán aggódott, azalatt fia meghitt főember szolgálk, öreg asszonyok, bejárók, apródok, írődeákok, csatlósok társaságában nemcsak úri módon, hanem kényére is nevelkedett. Mert a sokféle fizetett népség — rendes szokás szerint — csak kedvét kereste a hatalmas Verbőczy István egyetlen örökösének.¹

A tudományokért, a szelid művészetekért nem igen lelkesedett, de a kardfogatóst hamar megtanulta. Bizonyos dolog, hogy atyja jobban szerette volna, ha inkább a könyveket forgatja. Mert az apák rendes szokása szerint ő is sokat tartott fiáról, a kit már 6 éves korában jó reménységű gyermeknek hirdet. Bátran föltehetjük, hogy legörömeztobb arra a pályára szánta volna, a melyen ő magasra emelkedett. És nemcsak nagy nevének, fejedelmi vagyonának, de bizonyára tehetsége s politikai eszményei örökösének is tekintette.

¹ Hogy Verbőczy nagyúri módon élt s udvarában főember szolgálk, jó nemes apródokat tartott, arról hiteles tudósítások vannak. Verbőczy első feleségének halála idejét Fraknói állapította meg (Id. m. 264. l.) Hogy Dorottya leányát Bebek Ferencz vette volna el (u. o. 294. l. 1. jegyzet) tévedésnek tartjuk.

De mikor meggyőződött arról, hogy nem fog az ő nyomdo-kaiba lépni, okos ember létére nem erőltette tovább a dolgot. Ennek tulajdoníthatjuk, hogy *Imre* külföldi egyetemeket se látogatott, holott Verbóczy a maga rokonain kívül más jeles tehetségű ifjakat is külföldön taníttatott. Beletörődött abba a gondolatba, hogy egyetlen fia kardjával fog majd hazája szolgálatában hírt és dicsőséget szerezni nevének.

Verbóczy 1534-ben másodszor is megházasodott. Mesztegyői Szerecsen Jánosnak még javakorában lévő özvegyét Herczegh Katalint vette feleségül, életírója szerint abban a reménységben, hogy nemcsak gondos háziasszonyt s élte alkonyán gyengéd ápolónót nyerhet oldala mellé, »*hanem még gyermekekkel is újból benápesítheti megüresedett házáat*«. Meglehet, hogy csakugyan gondolt ilyesmire, ámbar felnőtt fia és unokája volt, — a veséket egyedül a mindenható Isten vizsgálhatja; de legjobb tudomásunk és meggyőződésünk szerint téved Fraknói, mikor azt állítja, hogy titkos gondolatát és reménységét a lakadalomra hívó levelekben a nagy öreg ember *magá hirdette volna*.¹

A következményeket ismerve, helyes okunk van arra a föltevésre, hogy Verbóczy második házasságánál nem annyira a saját »*egyéni boldogságát*«, mint inkább a fia jövődő érdekeit tartotta szeme előtt. Mert tudnunk kell, hogy Szekesői Herczegh Katalin igen *értékes özvegy* vala és Tolnában, Baranyában, az

¹ Fraknói szerint ezt a reménységét Verbóczy abban a levelében hirdeti, melylyel Nádasdy Tamást Döbrögöz várában 1534. augusztus 17-én tartandó menyegzői lakodalmára meghívja. Előre bocsátja, hogy nem akarja tovább húzni-halasztani a dolgot, mert napról-napra közelebb jut az aggkorhoz, tehát »*ne itaque post tot labores meos, quos et pro patria et pro me, meisque haeredibus pertuli, infecundum me decedere contingat*«: — kitűzi a menyegző napját.

Az utolsó szavakat Fraknói így fordítja: »nehogy hazám, magam és örököseim javára elviselt sok fáradozásom után *magtalanul találjak kimulni*« (Id. m. 294.) Következésképen Verbóczy azt remélte, hogy gyermekekkel fogja újból benápesíthetni megüresedett házáat. Fraknói logikája kifogástalan: a ki házasságát a magtalan haláltól való *félelemmel* okadatulja, az a házasságtól *gyermekáldást remél*. (Sakhogy Verbóczynek nem lehetett oka erre a félelemre és nem volt rideg, üres a háza, mert 18 éves fián kívül már unokájának is örömét érte, sőt, mint tudjuk, leányágának örökösödési jogát is biztosította. A logika tehát a tényekkel szemben fenekestől felfordul és nyilvánvaló, hogy az idézett szavaknak a közönséges értelemben vett *magtalanúság* helyett — a mit különben sem így szoktak kifejezni — más jelentést kell tulajdonítanunk. Elismerjük, hogy e szavak végelemzésükben megengedik azt a föltevést, de tagadjuk, hogy a legalább is 70 esztendőős öreg ember azt akarta volna velők *hirdetni*, hogy második házasságából gyermeket remél. Szerintünk Verbóczy leveleinek ez a kifejezése »*ne . . . infecundum me decedere contingat*« kapcsolatban a napról-napra félelmetesen közelgető vénséggel, a szó szoros értelmében nem egyébre, csupán az ilyen késő *házaság czéltalanúságára* vonatkozik.

erdélyi birodalomban fekvő várakon és uradalmakon kívül két serdülő leánykát is hozott a házhoz, *Zsófiát* és *Krisztinát*, a kik ezentúl a közös családi tűzhelynél Verbőczy fiával és apátlan, anyátlan árva kis unokájával, *Dombay Annával* együtt nevelkedtek.

Igy népesült be újra gyermekekkel az özvegy ember megüresedett hajléka.

A *mostoha* megjelenése Imrét közelebből nem érintette ugyan, mert 18 éves ifjúnak már nincs szüksége anyai gondviselésre, mindazáltal atyja késő házassága legfontosabb következményekkel mégis csak reá nézve járt. Mert Verbőczyt ismervén, bizonyosra vehetjük, hogy az özvegy kezével együtt Szerecsen János nagy gazdagságát is hatalmába akarta keríteni. És nem azért szánta vén fejét a házasságra, hogy az árvák dús örökségét idegen kezekre engedje jutni. A Herczegh nemzetség is közel volt már akkor a magban szakadáshoz s az előrelátó, gondos, apa nehezen találhatott volna jobb feleséget a fia számára valamelyik Szerecsen leánynál. Mint törvényes gyámjuk, ebben a tekintetben korlátlanul rendelkezhetett, édes anyjuk pedig már csak azért se ellenezhette a dolgot, mert Verbőczy nélkül a családi vagyont nem lehetett volna megmenteni leányainak. De a mennyire a régiiek szokásait, erkölcsét és világfelfogását ismerjük, egyáltalában föl se tehetjük az asszonyról, hogy ilyen kérdésekben szembe mert volna szállani az ő urával, Verbőczyné pedig bizonyára csak örvendhetett ennek az összeköttetésnek. Hogy a fiatalok mit gondoltak, azt nem kérdezte tőlük senki. A nősülés, a férjhezmenetel problémáját rendszerint a szülők oldották meg, a gyermekeknek régenten csak kötelességeik voltak. És mikor Isten a szent házasságra gerjesztette szívöket — mint ma mondanók — egyszerűen bevégzett tények elébe állították őket. Ez a sors várt Imrére és Zsófiára is, bár nem lehetetlen, hogy egybekelésüknek a szülők akaratán kívül kölcsönös vonzalom volt az alapja és így az engedelmség nem eshetett nehezükre. Csakhogy erről mi semmit sem tudunk.

Verbőczy fia akkortájt kerülhetett ki az iskolából. A tudományokért nem igen lelkesedvén, azoknak a hozzá hasonló gazdag és előkelő ifjakkak a példáját követte, a kik vagy a király udvarában, vagy a végvárakban, zászlós urak, jeles hadvezérek oldalánál vitézi pályára készültek. De ezekről az úgynevezett *daliás időről* az életrajzírók rendes szokása szerint, jó Balassa Bálint után éneket nem zenghetünk, mert bizonyynyal nem tudjuk, hogy Imre merre vagdalkozott, futtatott, hol tört lándzsát, kopját a jó hírért, névért, a szép tisztességért mindent hátrahagyó ifjú vitézeknek dicséretes seregében? Csak gyanyitjuk, hogy János király udvarában, talán éppen legjobb vezérének *Kun Kocsárd-*

nak a keze alatt nevedett, s együtt harczolt vele 1536-ban Szatmárnál a Ferdinánd-pártiak ellen, hol egy fegyverhordozója, az ugocsavármegyei nemes *Oroszy István* elesett, Kun Kocsárd pedig halálos sebet kapott. De azt már bizonyosan tudjuk, hogy később amaz idők legendás hőse, *Enyingi Török Bálint* oldalához került, a ki benne — Tinódi szerint — nagy örömét találta. ¹

A váradi békekötés következtében Magyarországon rövid időre megszűnt a harci lárma. A pártosok letették a fegyvert s a testvérgyilkos háborúnak egy-két esztendőre vége szakadt. De a török veszedelem korántsem múlt el s az ország határszélein a rabló portyázások napirenden voltak. Verbóczy attól tartván, hogy a két király között való szerződésnek előbb-utóbb nagy hódító hadjárat lesz a következése, családjának s értékes javainak biztos menedékről akart gondoskodni. Mert Somogy, Tolna és Veszprém vármegyében fekvő várai mind ki voltak téve a török támadásának, a nyugodalmasabb országrészekben lévő Báthory, Batthyány, Széchy-féle várakat és kastélyokat pedig János király adományából csak *névleg*, papiroson bírta. Még *Torna* várát sem tudta Vingárti Horváth Gáspártól megvédelmezni, ámbátor az nem korona jószág, hanem a Szapolyay-családnak szerzett birtoka volt. Úgy látszik, ezt Bebek Ferencz *Szárd* várával (= *szádvár*) együtt már az 1527. év vége felé elfoglalta tőle, mikor Verbóczy János királylyal Tasnádon tartózkodott, mert Ferdinánd *nov. 4-én* már mindkettőt az ő különösen kedvelt főkamarsztemesterének ajándékozta. Horváth Gáspár pedig elég hatalmas ember volt ahhoz, hogy Torna várát azután is megtarthassa, miután *Kassát*, Felső-Magyarország fővárosát János király részére hódoltatták. ²

¹ Thallóczy Bánffy Boldizsár Erdélybe Szeben fölmentésére indulván, útközben a Ferdinánd párti beregi és ugocsai nemesekkel együtt Szatmárt megrohanta és kirabolta; maga odébb állott és az elfoglalt városban Horváth Mátyást hagyta. János király Váradról Kun Kocsárdot küldé Ferdinánd népe ellen, a ki Horváthot elfogatván, hadát szétverte, de maga is halálos sebbel tért vissza Váradra. (V. ö. Budai Ferencz: *Polgári Lexicon. Második kiadás.* II. rész, 320 l. és III. rész 265. l. *Verancsics* munkái II. 39. l.) Őzvegy Oroszy Boldizsárnának a váradi káptalanban 1536-ban kelt örökvalló levelében olvassuk, hogy kisebbik fia *István* »*jamulus magnifici domini Emerici Werbötzy jam pridem . . . tam factionis allemanicae violentiam, in tuitione Zathmar et Némethy cunctatus esset anno praesenti occisus*« etc. *Horvát István*: Verbötzy Emlékezete II. 282. l. — Tinódinak »Buda veszéséről és Terek Bálint fogságáról« szóló énekét l. *alább*.

² V. ö. Horvát id. m. 260. l. *Királyi Könyvek* az Orsz. Levéltárban I. k. 10. lap, hol Ferdinánd király Murány, Torna és Sárd (így!) várakat, Szapolyay János szepesi gróf hűtlensége miatt Horváth Gáspárnak és feleségének, *Lykerka Johannának* adományozza. L. még u. o. 254., 316., 374. l.

Verbóczy tehát Dobronya várának visszaadását szorgalmazta Ferdinánd királytól, számítván arra, hogy a birtokhoz való erős igazságát tekintetbe fogják venni. Mert azt nem Szapolyaytól kapta adományba, hanem tulajdon maga Szabolcs és Szatmár-megyében fekvő nagyvértékű jószágáért, még 1518-ban Perényi Istvántól és feleségétől, Frangepán Erzsébettől cserélte, melynek birodalmában — a mint tudjuk — II. Lajos király is megerősítette őt sok hasznos szolgálataiért. De reménységében csalatkozott, mert Ferdinánd 1539. május 14-én kelt folyamodását nem teljesítette. Nehéz helyzetben volt s talán még ha akarta volna se tudott volna Verbóczyn segíteni. Mert Dobronya várát mindjárt uralkodása kezdetén elajándékozta személynökének, *Révay Ferencznek*. De 1528-ban már Török Bálint kezére került, s a király nála hagyván, biztosította Révayt, hogy kárpótolni fogja érte. Török Bálinttól azonban a János-pártiak csakhamar elfoglalták és mielőtt Verbóczy a maga igazságát érvényesíthette volna, a vár újra gazdát cserélt. Az özvegy királyné emberei kerítették hatalmukba, úgy látszik a bányavárosi polgárok segítségével, a kik a vár jóvedelmét magukhoz szerették volna ragadni. Ferdinánd király 1533. ápril 20-án elrendelte ugyan, hogy Dobronya minden hasznavételével együtt adassék vissza Török Bálintnak, de azért a vár továbbra is II. Lajos özvegyének birtokában maradt.¹

A dolgok ilyen állásában, mikor Mária királyné érdekében még Török Bálintnak is kedvét kellett szegni, Verbóczy kívánságának teljesítéséről szó sem lehetett. Meglehet, úgy gondolkodott Ferdinánd, hogy nem ő hívta be az országba a törököt és *a ki ördögnek szolgál, kinnal fizessen*. Sovány kárpótlásul szolgálhatott Dobronyáért, hogy János király 1539-ben a fiúágon magbaszakadt Szekesői Herczegh György összes javait neki ajándékozta.

Mert ezek a felesége jogán szerzett baranyavármegyei birtokok, éppúgy, mint a tolnamegyei máskülönben jól megerősített *Döbrögőzvára*, melyet — úgy látszik — ebben az időtájban talán mint a Szerecsen árvák törvényes gyámja, a főispánsággal együtt szintén kezére kerített,² családjának csak ideig-óráig való menedéket nyújthattak. De azért persze még nem kellett aggódnia, hogy maradékai, utolsó szükség esetén, hová hajtják le fejüket, mert Erdélyben állandó és biztos oltalmat találhattak. Szobry Mihály örökségéből a tordamegyei *Vécs* várát, melyet 1529 óta többször

¹ Fraknoi id. m. 313—315. I. Királyi könyvek I. kötet 106., 207. lap. Révayt nem kir. *helytartónak*, hanem »personalis praesentiae nostrae *locumtenens*-nek, tehát *személynöknek* nevezi Ferdinánd.

² Fraknoi id. m. 363. I. Horvát id. m. 283., 285. I. Verbóczyt 1538 márczius 27-én Nógrád és Tolna vármegye főispánjának nevezi János király.

elidegenített, Kendy Ferencz hűtlensége miatt 1540-ben visszaadta neki János király s ez Torda és Dobokamegyében fekvő tartományával magában véve is elég nagy uraság vala. — Budán is volt egynéhány kőháza s ki mert volna még arra gondolni, hogy esztendő multával török basa költözködik Mátyás király palotájába. ?

Verbőczy lakóháza Buda várának Szent János-utcájában, a minoriták kolostorának tőszomszédságában állott. János király 1526-ban ajándékozta ezt neki, mint atyjáról, Szapolyay István nádorról, maradt örökségét. Volt ugyan még egy másik háza is a várban, melyre Széchy István magtalan halála után 1537-ben *nova donatiót* szerzett, de bizonyosan tudjuk, hogy feleségével és mostoha leányaival abban a házban lakott, melyről 1539 márczius 29-én maga írja a pápának, hogy csaknem össze van építve a Ferencz-rendű barátoknak Ev. sz. Jánosról nevezett kolostorával.¹

Itt székelt Verbőczy az 1540. év tavaszán mint János király-nak magyarországi helytartója. Ide tért meg a csüggedést és fáradtságot nem ismerő aggastyán konstantinápolyi követségéből, császári pecsétes levelet, kardot, buzogányt és palástot hozván a portáról János király fiának. Az ő házából kergették ki a tanács urak a lengyel király követeit. Onnan intézte Fráter Györggyel és Petrovics Péterrel együtt Buda hősiek védelmét — mert Török Bálint künrekedt a várból — az 1541 márczius elejétől augusztus 21-ig tartó ostrom alatt, míg a török hadak Roggendorfnak nyakra-főre visszavonuló seregét tönkre nem verték.

Tinódinak »Buda veszéséről« szóló énekében olvassuk, hogy Mohamed vezér basa, mielőtt az ostromlók ellen indult volna, eszéki táborából Török Bálintot a császár nevében magához hívatta. Nagy busulása lón ezen a jámbor vitéznek, mert nem tudta mire vélni a dolgot s fő-főszolgái mind azt tanácsolták neki, hogy a császár hitlevele nélkül el ne induljon. Végre is Bálint, a kit kortársai a trójai Ulisseshez és Hektorhoz hasonlítottak, nem akarván hogy akárki is gyávasággal vádolhassa, szerencsére vetette a fejét s csak kevesed magával fölkereste a basát. A találkozás a baranyamegyei *Dárdánál* történt. A vezér nagy tisztességgel fogadta, mindjárt sátrakat vonatott a mezőben és főtörökökkel udvaroltatott neki. Mert Tinódi szerint

¹ *Vécs* várára nézve l. Fraknoi id. m. 318., 362., 363. l. Verbőczy budai házaira nézve u. o. 360., 361. l. Továbbá a gr. Károlyi család oklevéltára. III. k., 215. l. és Történelmi Tár 1905. évi folyam 335. Országos Levéltár Gyulafejérvári káptalan *Cista Máramaros*. Fasc. 5. nr. 18. Harmadik háza a budai zsidó temető mellett állott. (Fraknoi id. h. 360. l.) Verbőczy budai házának és zsámboki udvarának gondviselője 1529-ben *Alagi Gáspár* volt. (Orsz. Levéltár. fasc. 493. nr. 20.)

megvolt parancsolva a császártól, hogy a Budavárát védelmező magyar urakat vigasztalja, bátorítsa és Török Bálintnak különösen kedvében járjon. Annakokáért szépen *öltözött* lovakat és aranyos ruhákat ajándékozott a vitéznek s nem kívánt tőle egyebet, csakhogy Buda várában a királyné mellett maradjon és azt cselekedje, a *mit a császár akar*. Török Bálint ezt meg is ígerte s nagy hív szolgálatját ajánlván a basának, békességben elváltak. A dárдай találkozóra Verbőczy fiát is magával vitte. Erről Tinódi, a ki az ő pártfogójának minden dolgát tudta, így emlékezik meg :

»Jó Verbőczy Imre nála kedves vala,
Mint egy atyjafiát ugy szereti vala,
Mert nagy szíve szerint neki szolgál vala,
Basa sátrában akkort vele vala.«

Ezt a kis epizódot történetíróink nem említik, de a vándorlantos hitelességéhez kétség nem férhet. Sebestyén deák igazmondó ember volt, s alaposan utána járt annak a dolognak. a miről éneket szerzett. Jobban megbízhatunk benne, mint az egykorú krónikásokban

A basával való találkozás célját is világosan értésünkre adja. A török nem bízott a királynében és meg akart győződni, a mint más alkalommal is tette, a magyar urak állhatatosságáról. Azt is tudjuk, hogy Buda vár védői ebben az időtájban igen veszedelmes helyzetben voltak s Izabella királyné és az ellenséges indulatú polgárok örömet feladták volna a várat. A legbuzgóbb Jánospártiak is csüggedeztek ; buzdítani, bátorítani kellett hát őket. Hogy erre a célra s a királyné szemmeltartására, a ki »egy szál ingben is« kész lett volna elhagyni a várat, — szóval a szultánhoz való ragaszkodás megbizonyítására a basa éppenséggel azt az embert választotta, a ki mielőtt János királyhoz pártolt volna, egész életén keresztül irgalmatlanul ölte, vágta, pusztította a törököt, — annak alig lehet más magyarázata, minthogy a szerte portyázó s az ostromlókat éjjel-nappal háborgató vitézzel lekönnyebben találkozhatott.

Mert *Török Bálint* április közepe táján már kiszorult a várból s egyszer-mászor nagy viadalt tón Perényi Péter huszárjaival, a kik elzárták előtte a visszavezető utat ; vagy talán maga sem igen vágyott a *lőhus evésre*. Mikor azonban Mohamed basa *julius elején* Buda alá érkezett, sietett hozzá csatlakozni és együtt mentek föl a várba. Verbőczy fia sem maradt el oldala mellől és többször lehetett alkalma véres csatákon bizonyítani, hogy nem hoz szégyent mesterére. Az ostromlók eltakarodása s a török császár megérkezése után mind a ketten részt vettek abban a fényes országos küldöttségben, mely 1541 augusztus 29-én János király fiát Budáról a szultán táborába kísérte. De Török Bálint-

nak — a mint ezt már számtalanszor megírták — sehogy sem tetszett a dolog, gonosz előérzete volt és csak nagynehezen — állítólag az öreg Verbóczy rábeszélésére — csatlakozott az urakhoz. És mialatt Szolimán sátorában a vén szakállas, tekintetes, bölcs és vitéz emberekkel komédiát játszottak, azalatt a török álnok módon, csalárdsággal elfoglalta Buda várát. Egyetlen csöpp magyar vér sem omlott ki, de azért — a következményeket tekintve — Mohácsnál is súlyosabb katastropha volt ez nemzetünkre nézve. Amaz a mult dicsőségét temette el, ez a szebb jövőndő reményét hosszú időre sírba zárta.

Az urakat a szultán letartóztatta, de — úgy látszik — csak elővigyázatból, nehogy *valamit merjenek*. Jó Török Bálint azonban örökre odaveszett. Szerelmes két fiát, *usszony szép társát* holta napjáig sirathatta a stambuli *Héttornyban*. A többiek rövid idő mulva kiszabadultak. De már akkor vége volt mindennek. Az urak nagy búsán elszéledtek; a királynét a szultán Erdélybe költöztette, a keresztényeket jobbára kikergetteté Buda várából. Verbóczy Istvánt pedig Szolimán basa mellé *főbírónak* rendelte.

Történetírásunk úgy tünteti föl ezt a dolgot, mintha a szultán kívánságára, saját jószántából vállalkozott volna erre a hivatalra. De mi nem birjuk elhinni, hogy az az ember, a ki Magyarország sorsának intézésére csaknem félszázadon keresztül befolyást gyakorolt; a hatalmas kancellár, és dúsgazdag zászlósúr, a büszke magyar nemes és buzgó keresztvény, sírja szélén önként vállalkozott volna arra a megalázó szerepre, hogy a városban és környéken lakó magyaroknak 10 arany napi zsoldért a basa felügyelete alatt törvényt szolgáltatasson. Fel fogásunk szerint ez csak tisztességes ürügy volt a letartóztatására, helyesebben *internálására*, mert valamelyes okból a szultánnak vagy mások hatalmi törekvésének útjában állott. Egy erősen elfogult, a Jánospárti magyarokat, főkép a katolikuskokat halálból gyűlölő emlékiró, a »bárdolatlan elméjű« *Thurnschwarz János* azzal vádolja Verbóczy Istvánt, hogy Budát György baráttal egyetértve felajánlotta Roggendorfnek, mégis a törököt bocsátotta be a várba. A vád alaptalan, de könnyen meglehet, hogy az *utcán és korcsmákon*, honnét a Fuggerek egykori sáfárja értesüléseit szerezte, az ellenséges indulatú német polgárok, sokásuk szerint rágalmazták és gyanú ították Verbóczyt s a töröknek is tudomására juthatott a dolog. Ez a gyanú magában véve is tökéletesen elegendő volt arra, hogy a szultán ne bizzék többé benne és okkal-móddal ártalmatlanná tegye. És ha tudjuk, hogy a császár — hűségének záloga gyanánt — *Döbrögöz* várának átadását is követelte tőle, még erősebb okunk van föltenni, hogy Verbóczy csak is kényszerül-

ségből maradt abban a meghódított, leigázott városban, a hol egykor, pályája kezdetén, a *nemzeti királyságot* egész nagyságában és dicsőségében látta. A hitbuzgó, vallásos ember boldogtalannak érezhette magát ott, a hol a pogányok a szent egyházakról a *Megváltó* jelvényét letörték s az ösök oltárait megfertőztették. De az agg kornak az élethez való különös ragaszkodásánál fogva is bizonyára örömeit menekült volna abból a városból, melynek falai közt olyan rettenetes döghalál uralkodott, hogy a talpigások virradóra házról-házra járván, az Isten képére teremtett embert együtt hurezolták ki a mezőre az esett állattal.

Szomorú végzete nemsokára beteljesedett. Akár a pestis okozta halálát, akár a basa mérge ölte meg, mindenképen csak megváltására szolgálhatott a halál. A nagy nemzeti szerencsétlenség mellett is szinte megdöbbenően látjuk életének tragikumát.¹

Verbőczy Imre ez alatt a rövid idő alatt olyan dolgokat látott, hallott és tapasztalt, hogy egész életére meggyűlölte a törököt. Döbrögöz várába menekült és mikor atya örökre behunyta a szemét, hűséget fogadott Ferdinánd királynak.

DR. KOMÁROMY ANDRÁS.

¹ Az elmondottakra nézve I. Tinódinak már idézett énekét a *Régi magyar költők Tára* III. kötetében. Továbbá: dr. Acsády Ignác: Magyarország három részre oszlásának története 221—223. l. (A magyar nemzet története. Szerkeszti: Szilágyi Sándor. V. kötet.) Dr. Veress Endre: Izabella királyné 158., 182., 186., 191., 192. l. a Történeti Életrajzokban. Hogy a szultán Verbőczytól *Döbrögöz* várát követelte, sőt hogy a portán azt állították, hogy Verbőczy oda is ígérte azt a császárnak, kiténik egy 1548. évi levélből, melyről alább bővebben fogunk szólni. *Magyar leveles tár* I. k. 51. *Szerémi* emlékiratában olvassuk, hogy a szultán nagy esküvéssel fogadta Verbőczynek, hogy Budán semmi bántódása sem lesz, de *Verancsics* előadása szerint, már az első napokban hozzászoktatták az urakat a rabsághoz, Verbőczytól a várbeli házat is elvették. (Magyar történelmi emlékek. *Irók* I. k. 370., III. k. 69. l.) Verancsics írja: »az ebeket, az hót desznót, az hót embert mind együtt horták az taligán ki a mezőre« (id. h. 83. l.). Verbőczy halálát Fraknói Verancsics után beszéli el (id. h. II. k. 187—192. l.) s hogy fia akkor nem volt Budán, innen is tudjuk. *Thurnschwamb* semmit sem tud arról, hogy Verbőczyt a basa mérgezte volna meg, pedig ez kitünő alkalom lett volna neki arra, hogy a szerinte »nagy pápista vagyis képmutató« ember ellen táplált gyűlöletét kiönthesse. Csak annyit jegyzett föl nagy kárörömmel, hogy csúfosan és nyomorultan halt meg Budán *bánatában*, s a zsidó temetőben nyugszik. Ez persze nem igaz. Hallgatásából nyilván következik, hogy a mérgezés históriáját *közhirrel* nem beszélték, mert az utca és a korcsma okvetlenül tudomást szerzett volna arról. Jó szolgálatot tett *Zivuska Jenő* a történetírásnak, mikor a gonosz nyelvű vén ember krónikáját, a szerzőre és az emlékiratra vonatkozó rendkívül érdekes és tanulságos jegyzetekkel magyar fordításban kiadta. (L. A beszercebányai m. kir. erdőigazgatóság régi okiratainak *tartalomjegyzéke*. Összeállította és bevezetéssel ellátta. *Zivuska Jenő*. Beszercebányja 1906.)

BETHLEN ISTVÁN TÁMADÁSA 1636-BAN.

— HARMADIK KÖZLEMÉNY. —

III.

A kolozsvári országgyűlés a követségi iratok elkészítése után maga is hivatalos állást foglalt el a Bethlen István s a fejedelem közt beállott szakadás ügyében. Már a követi utasítások hangjából is kiviláglott, hogy a rendek a békés kibontakozás eshetősége elől nem zárkóztak el, de e tekintetben az első lépést Bethlen Istvántól várták. Fel kellett tenniök, hogy az öreg úr, ha igazán jóhiszeműen járt el, a döntő pillanatokban komolyan fontolóra fogja venni azokat az eshetőségeket, melyekkel számolnia kell. Ha győzelmesen kerül ki a küzdelemből, török pártfogással elnyeri ugyan a fejedelemséget, de viszont a töröknek is lesz gondja arra, hogy magának Erdély közéletében nagyobb befolyást biztosítson; Bethlen tehát ellentétbe jut az erdélyi közfelfogással és azzal a hagyományossá váló politikai törekvéssel, mely a portától való függést tulajdonképpen csak külsőségekre szorítani igyekezett. Ha ellenben vereséget szenved, úgy mindent elveszített.

Az országgyűlés az eshetőségeket ilyen mereven nem állítja ugyan egymással szemben, de azért, hogy minden kétértelműség kizárásával azonosította magát Rákóczyval s politikájával, s kész volt Bethlennel szemben a harcot felvenni, kétségkívül utalt azokra. »Veszszük eszünkben — úgymond — Nagyságod közönségesen reánk egész országuul való kegyes atyai gondviselését és kötelesképpen való szorgalmatos vigyázását.« Míg az Erdélyt környező országokban a zavarok és villongások napirinden vannak, itt a fejedelem bölcs kormányzása alatt béke és nyugalom van. A most fellobbant tüzet már kezdetekor el kell fojtani, azért az országgyűlés így határozott: Bethlen Istvánt arra kell bírni, hogy »tegye le feltött szándékát és propositomát, elébbeni lakóhelyére ide Erdélybe jöjjön haza (mivel itt senki semmiét enekelőtte el nem vötte ő nagyságának) és Nagyságodat ismérje úgy fejedelmének lenni, mint mi egész országuul, három nemzetül«. Ha az öreg urat semmiképpen sem lehet békére bírniök,

nagy követséget kell a portára küldeni, mely Erdélynek a porta iránt multban tanúsított hűségére hivatkozva, kérje a szultánt, hogy az országot »szabadságában, törvényében tartsa meg és másoknak méltatlan vádlására ne igyekezzék háborítani«, Bethlent küldesse vissza Erdélybe, hogy állítólagos sérelmeit az országgyűlés orvosolhassa. Ha ellenben mind a portai, mind a budai vezérhez küldött követség czéltalan lenne, s Bethlen a porta támogatásával »szegény hazánknak utolsó veszedelmére való dolgot akarna tentálni és megrögzött régi szép szabadságunkat, libera electionkat igyekezi háborítani«, készek fegyvert fogni, a fejedelemmel »élni, halni, hevet, hideget, jót, gonoszt együtt tűrni, szenvedni« Bethlen István s a hozzá hasonlókkal szemben. Minthogy pedig időközben Bethlen Péter a fejedelem és Erdély ellen »hostilitást declarál és parancsol, mely immár meg is lött«, felhatalmazzák Rákóczyt, hogy Huszt várának elfoglalására, honnan Bethlen Péter az ellenségeskedéseket megkezdte, elegendő katonaságot küldjön s egyúttal szólíttassa fel a Huszt várában levő erdélyi illetőségű nemeseket a mielőbbi hazatérésre.¹

A rendek ilyen értelmű határozatára, mely tehát Rákóczy eddigi politikájának helyeslése volt, a fejedelemnek szüksége volt. Azzal nem áltatta ugyan magát, hogy ez az országgyűlési végzés talán más irányba tereli a porta politikáját, mert ez a porta felfogása szerint befolyásának gyengülését mutathatta volna, de remélte, hogy annak alapján a bécsi udvarral tárgyalhat, ha nem is éppen egy szövetségre, de mindenesetre a teljes semlegesség biztosítására vonatkozólag. Az udvar magyarországi politikáját Esterházy nádor és Pázmány Péter irányították, kik egymással sok tekintetben ellentétes felfogásuk mellett abban megegyeztek, hogy a porta hatalmi törekvéseit lehetőségig korlátozni kell. Rákóczy velök ebben azonosan gondolkodott, ezért nem volt személye népszerű a portán; nem volt tehát nehéz felismerniök, hogy a porta Bethlen törekvéseinek támogatásával tulajdonképpen saját hatalmi körének kiterjesztésére gondol. S Rákóczy-nak volt gondja arra, hogy ezt a lehetőséget előttük s a bécsi udvar előtt már a januárius végén küldött követsége által is minél jobban kiszíneze.

A mit a veszélyben forgó keresztyénségről akkor csak általánosságban mondhatott, azt Szentpáli portai követének újabb tudósítása alapján Herczeg Zsigmond, illetőleg főkövetei által az udvarnak még februárius közepe táján részletesen értésére adhatta: hogy t. i. a portán tartózkodó francia, holland és

¹ *Erd. Orsz. Eml.* IX. 458—63. ll. és *Új Magyar Múzeum.* 1856. I5. 15—21. ll. (Vass József közlése.)

velencei követek Székely Mózes pártjára állottak s azon vannak, hogy őt az erdélyi fejedelmi székbe segítsék. Oka ennek az, hogy Rákóczyt nem tudták arra bírni, hogy a visszacsatolt hét vármegye elfoglalásának ürügye alatt háborút indítson Ferdinánd ellen, hogy így »azzal distrahálják ő felségének erejét az gallusról és hollandusokról«. Székely Mózes ellenben biztosította a hatalmak követeit, hogy a fejedelemség elnyerése esetén kész azonnal háborút kezdeni. A császár tehát ebből is láthatja, hogy a porta őt éppen az iránta s a keresztyenség iránt érzett vonzalma és nem titkolt ragaszkodása miatt nem szíveli, »melyre nézve ő felségének is ő nagyságára nagyobb gondviselése és vigyázása s oltalma hogy legyen, mind az isteni félelem s mind a keresztyéni pieta: méltán kívánja«. Hivatatosan tudomására hozza Ferdinándnak egyúttal Bethlen István mozgolódását is, miről januárius végén csak röviden tájékoztathatta, ki jelenleg a budai vezér védelme alatt áll s a ki ott nyíltan vádolja Rákóczyt, hogy szövetségben áll a német császárral s a lengyel királlyal, s hogy e szövetség tulajdonképpen a török ellen irányul. Mit tanácsol neki a császár abban az esetben, ha a porta kényszerítené a fejedelmet a császárral kötött szövetség felbontására? Vagy miféle biztosítékot tud neki a császár nyújtani s milyen módon tudná segíteni, ha ő e szövetséghez ragaszkodván, háborúba bonyolódnék a törökkel? ¹

II. Ferdinándnak a januáriusi követségre adott válasza februárius 15-én jutott Rákóczy kezébe, s ez a fejedelmet s bizonyára az országgyűlést is megnyugtatta. »Bizony nagy becsülettel ír s assecurál is ő felsége, csak az keresztyénségtől el ne szakadjak, minden ellenségem ellen megsegít elegendő haddal ő felsége«, — írja bizalmasának Bethlen Ferencznek. ² Rákóczy most már nyugodtabban várhatta a császárhoz küldött főköveteinek, Bogádi Andrásnak és Chernel Györgynek jelentéseit, illetőleg Ferdinánd válaszáat kívánságaira. A fejedelem ugyanis a válságos helyzetre való tekintettel a császár engedélyét kérte arra, hogy a magyarországi megyékben s Lengyelországban zsoldosokat fogadhasson, továbbá, hogy a császár tiltakozzék a portán Bethlen Istvánnak, az ő alattvalójának megsegítése ellen, s végül utasítsa a magyar rendeket s a tiszántúli hajdú városokat, hogy a Rákóczy ellen irányuló mozgalomban való tényleges részvételtől tartózkodjanak. ³

A követek februárius 21-én érkeztek Pozsonyba s azonnal kihallgatást nyertek Pázmány Pétertől, kit urok nevében üdvö-

¹ *Erd. Orsz. Eml.* IX. 442—44. II.

² 1636 febr. 16-án sajátkezüleg írt levele. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

³ *Erd. Orsz. Eml.* IX. 469. I.

zöltek, átadták neki a fejedelem levelét s követi utasításukról is informálták. A bíboros barátságosan fogadta őket, de kifogásolta, hogy Rákóczy a császárt »későn requirálta«, pedig a császár türelmetlenül várta a fejedelem leveleit, főleg azért, mert Bethlen eddig már három ízben is írt neki levelet, de ő mindaddig nem akart azokra válaszolni, míg Rákóczy követi be nem érkeznek. Bethlenre vonatkozólag egyébiránt kijelentette, hogy »soha az áruló lator vén kurafiához« nem hitte volna, hogy »olyan nagy bátorságot vénségére merjen próbálni«. Hangsúlyozta, hogy Rákóczy-nak igaz barátja s már most írna ő felségének érdekében, de mivel tudja, hogy a király a követi előterjesztéseket véleményadás végett úgy is megküldi, majd akkor fog írni. A követek ekkor arra kérték a bíborost, hogy a király elé terjesztendő irataikat, utasításait nézze át, hogy mindenről eleve tájékozva legyen. Pázmány ezt nem ellenezte s azért őket febr. 22-re ismét magához rendelte. Chernelék e kihallgatás folyamán megjegyezték, hogy Erdélyben az a hír van elterjedve, hogy »Bethlen István magátul ezt nem próbálta volna, hanem ha császár urunk ő felsége nem is, de vagy Nagyságod, avagy palatinus uram tetszéséből, annuentiájából, avagy biztatásából cselekedte, mivel az ónodi katonák is azért nem mertek belekapni, azt gondolták, hogy vagy ő felsége, avagy Nagyságtok hírével vagy az dolog«. — »Mi tagadás benne, édes Chernel uram, — felelt erre Pázmány, — bizony mint ilyen véletlen dolgon magam is sokat gondolkodtam és szintén palatinus urammal együtt voltam, az mikor egy levele érkezék Bethlen Istvánnak mind én hozzám, mind palatinus uramnak, fiát és menvét jószágával együtt commendálja ; ugyan igen serio kérdém ő kegyelmétől, ha ebben az mostani Bethlen dolgában nem értett-e valamit, én előttem ugyan igen tagadá sok szókkal és declaratiókkal.«

Pázmány a követeket másnap egyenként fogadta s ekkor Cherneltől azt izentette Rákóczynak, hogy »azon is legfőképen pedig igen mesterkedjék, ha Bethlen Pétert kézrekeríthetné ; ha kijárna, vagy megragadtathatná, avagy a benne valókkal csinálna valami correspondentiát ígérettel, adománynyal, ha oly emberek volnának benne, próbálná őket . . . Bezzeg osztán mint egy madárral, az hűsön az atyjával is játszhatnék«. Egyébiránt mindenben helyeselte Rákóczynak a követek részére adott utasítását ; biztosította őket, hogy Bethlen István támadását ő felsége nem jó szemmel nézi, a mit az is bizonyítani látszik, hogy »parancsolt mind vármegeyéknek, kapitányoknak és hajdúvárosoknak, hogy mint efféle emberrel semmi közösülések ne legyenek ; rajta lesz azonban, hogy a királyt még határozottabb nyilatkozatra bírja.

Bécsbe érve, a kancellár által kihallgatást kértek a királytól, ki febr. 17-én reggel fogadta a követeket, »nagy böcsülettel látván« őket. A követi előterjesztéseket a titkos tanácsban még az nap tárgyalás alá vették, hol elhatározták, a mit Pázmány bizonyosra vett, hogy azokról mindenekeelőtt a nádor s az érsek véleményét kell meghallgatni. Chernel a Kismartonban tartózkodó nádort személyesen is felkereste, ki »igaz tökéletes jóakaróját« ajánlta ugyan, de mivel a király segítségét nem tartotta bizonyosnak, hangsúlyozta a törökkel való megbékélés szükségességét. Ha ez lehetséges nem volna, Rákóczy inkább fejedelemségéről mondjon le, s válassztasson maga helyett más fejedelmet; hagyja ott Erdélyt, jöjjön ki magyarországi birtokaira, mint valamikor atyja tette volt, de semmiképpen se tegye koczára fejedelemségével együtt birtokait s talán az egész országot is. Márczius 14-én Chernelék elhagyták Bécsot s Pozsonyba indultak, hogy Pázmányt behatóan tájékoztassák követségök eredményéről. A főpap nem titkolta, hogy a király resolútiója nem elégíti ki, de úgy vélte, hogy Rákóczynak így sincs oka aggodalomra, mert ha »ő felségének . . . abban más consideratiói voltak« is, az bizonyára »nem ő kegyelme a fejedelem kárára« esik. A maga részéről ajánlja Rákóczynak, hogy »elsőbben az alattavalóknak keresse kedvet, ha kiket megbántott, recognoscálja, méltó megengesztelni őket, az töröknek mind adományával, ajándékával kedvét keresvén, adaját ugyan beadván; ez mellett az fővénységnek békét hagyjon, mind magyar hadakat fogadjon, az lengyeleket is, kiváltképpen az szabados kozákokat idején requiráltassa, az erősségeket éléssel és hű emberekkel megrakja . . . Pénzt ne kímélje, csak országát tarthassa meg; valamедdig országa leszen, mindaddig leszen pénze, de ha országa nem leszen, pénzhez se bízzék azután.«¹ Márczius 16-án kelt levelében maga is figyelmezteti a fejedelmet a komoly készülődés szükségességére.²

A követség végeredményképpen Rákóczyt nem elégíthette ki ugyan, mivel II. Ferdinánd válaszában tartózkodó volt s nyilvánvaló jóindulatának hangsúlyozásán kívül tényleges ígéreteket nem tartalmazott: a mennyire bántja a császárt Bethlen István eljárása, annyira megnyugtatta őt a fejedelem kifogástalan magatartása; ismétli, hogy Bethlent nem fogja megsegíteni, sőt parancsot adott a magyarországi megyéknek, a hajdúságnak, hogy nyugton maradjanak; felteszi róla is, hogy a béke fentartására s a kereszténység jóléte érdekében mindent el fog követni.³ A csá-

¹ Chernel memorialéja. *Erd. Orsz. Eml.* IX. k. 472—76. II.

² Szilágyi: *Rákóczy és Pázmány. (Rajzok és tanulm.* I. k. 162. I.)

³ Szilágyi: *Rákóczy és Pázmány. (Rajzok és tanulm.* I. 163. I.)

szári válasz tehát a nádor álláspontját tükröztette vissza, mely, mint láttuk, abból a felfogásból indulván ki, hogy Bethlen fellépése Erdély belső ügyeihez tartozik, teljesen Rákóczy politikai ügyességére bízta a fejleményeket, főleg azért, hogy a király tényleges beavatkozása magyarországi török háborút ne idézzon elő. Esterházy nádor éppen erre való tekintetből már februárius 2-án megírta Bethlen Istvánnak, hogy »igyekezzék maga az erdéli fejedelemmel ő kglmével való dolgait is accommodálni, eltávoztatván minden keresztyén és azonkívül is elég elfogyott nemzetünk vérontását«. ¹ Chernellel való találkozása után pedig Rákóczyhoz írt levelében keserűen kifakad, hogy »mind im mind magunk nemzete kezdé oka lenni szegény édes hazánk romlásának, az szentírásnak ama mondása szerint, hogy perditio tua ex te Israel«. ²

Esterházy mindedig azt hitte, hogy kiélesedett, de békésen még mindig elintézhető személyes versengésről van szó, hogy tehát az ellentét egy kis jóakarattal elsimítható. Rákóczynak Herczeg Zsigmond által hozzá küldött, február 16-án kelt jelentése alapján azonban be kellett látnia, hogy Bethlen István háta mögött a porta áll hódító törekvéseivel, ³ melyeket a II. Ferdinánddal ellenséges nyugati hatalmak izgatásai táplálnak; s ha a porta Bethlen István megsegítését elhatározta, — »nem hagyják ott jární, a hol ő akarná«. Most már a nádor is határozottabb hangon sürgette Bethlent a békés megegyezésre. »Irtam és izentem is ő kglmének, magát is vetvén példájul, hogy fejedelem lévén is letötte azt az keresztyén vérnek eltávoztatásáért, mert annál inkább pogány fegyverét sem ingerleni, sem vinni nem illendő keresztyén felebarátaira. De . . . rabbal beszéllönk«, írja Chernelnek. ⁴

Sokkal világosabban látta a helyzetet Pázmány, ki már a mozgalom csirájában felismerte a porta hatalmi törekvését, mely Bethlent inkább csak eszközül használja, a mit a nádor csak később vett észre. Az öreg úr politikai multja eléggé megtanította arra, hogy benne sem határozottság, sem kitartás nincs s így feltételezte, hogy az első diplomatai kudarcz visszavonulásra, illetőleg békés megegyezésre fogja bírni. Ellentétben tehát Esterházyval, ki e mozgalomban egyelőre semleges szerepet szánt magának s ezáltal Bethlenben némi reményt keltett, azonnal kíméletlenül meglecckéztette az öreg urat, mozgolódását kár-

¹ *Tört. Tár.* 1884. 310—11. II.

² 1636 márcz. 1-én kelt levelében. *Tört. Tár.* 1885. 591—92. II.

³ 1636 márcz. 4-én Rákóczyhoz írt levele. *Tört. Tár.* 1885. 593. I. és *Erd. Orsz. Eml.* IX. 227. I. jegyzet.

⁴ 1636 márcz. 30-án Chernelhez írt levelében. *Tört. Tár.* 1885. 597. I.

hoztatta s utasítja, hogy minél rövidebb idő alatt békéljen meg törvényes fejedelmével. »Kglmedet — úgymond — békesség-szerető, csendes elméjű és akarátú úrnak tartottam. Azt is alítottam, hogy az keresztyénség indulati arra kötelezték kglmedet, hogy maga és sok ezer ártatlan keresztyén veszedelmével. most kiválképpen vénségében, országot ez földön nem keres, hanem inkább utolsó károkat szenved, hogy sem az keresztyénség mulására törököt-tatárt hozzon. De úgy látom, hogy az emberi indulatok igen elhatalmaztak kglmeden és úgy hiszem, nem annyira maga vétkétől, mint gonosz tanácslók késztetéséből.« »Mi haszna kglmednek, — folytatja tovább — ha az egész világot elbirná is, ha az Isten ítélőszéke előtt kárhozsentsentenciában esnék!« Arról meg van győződve, hogy az erdélyi fejedelemben is vannak fogyatkozások, de hiszen nem volt s nem lesz fejedelem, kiben hibát találni ne lehetne. »Szálljon magában, gondolja meg végit cselekedetinek. Ha végben nem viheti kglmed dolgát, mi jó ki belőle? Ha végben viszi, mennyi romlással kell annak lenni?« Hagyjon tehát békét a veszedelmes tanácsnak, s idejekorán visszavonulván, elégedjék meg azzal, hogy jószágát békességben birhassa, »mert bizony mind ez világon s mind az másikon megsiratja kglmed, ha különbet cselekszik.«¹

Bethlen elől a tisztességes visszavonulás lehetősége nem volt elzárva. Az erdélyi rendek is a béke álláspontján állottak s csak a végső szükségben akartak fegyverkezni. A fejedelemben, ki a bécsi udvartól langyos biztatásokat kapott, s kit a nádor s a bíboros érsek is inkább békére, mint háborúra ösztönöztek, szintén meg volt a hajlandóság, de, mint a nádor jól sejtette, a porta, illetőleg a magyarországi vezérek hatása alatt Bethlen István a fegyverekre akarta bízni a kérdés eldöntését.

Szalánczynak már útjában Buda felé alkalma nyílt tapasztalni a magyarországi hódoltságok Rákóczy-ellenes hangulatát. Szolnokon az a hír fogadta, hogy a porta egyik magasabb rangú pasája útban van Bethlen István szolgálival, megbízatása lévén a végbelieket eljárni, hogy »az mit az talál az végbeliektől, az leszen.«² Azt is beszélték, hogy Bethlen megkapja a botot és a zászlót.³ Igaz ugyan, hogy e hírek koraiaknak bizonyultak, mert Sebessy Boldizsár, az állandó portai követ éppen ez idő tájt azt jelentette urának, hogy a perzsa háború készületei teljesen lefoglalták a szultánt, Rákóczy szerencséjére, mert a portán már bevégzett tény volt, hogy a tavasz elején Erdélyt haddal

¹ 1636 febr. 23-án Bethlen Istvánhoz írt levele. *Tört. Tár.* 1885 589—90. II.

² 1636 márcz. 10-iki jelent. (Beke és Barabás: id. kiadv. 183. I.)

³ U. azon jelentése. (Beke és Barabás: id. kiadv. 184. I.)

megtámadják. A fejedelem azonban így is óvatos legyen, mert tekintve a porta ingadozó és megbízhatatlan politikáját, nem lehetetlen az sem, hogy a tavasz folyamán tényleg kiűt a háború,¹ annál inkább, mivel Bethlen portai követei folyton azt híresztelik, hogy Rákóczyt Erdély nem szereti »s nem akarja tovább fejedelmének ismerni«; törvénytelenégeit megúnták, s hogy Rákóczy szövetséget kötött a némettel s a lengyellel a török ellen stb.²

Kétségtelen, hogy a porta Bethlennel és Rákóczyval szemben kétszínűen viselkedett; mindkettőt jóindulatáról biztosította, hogy azok között békés megegyezés létre ne jöhessen mindaddig, míg a keleti bonyodalmak el nem símulnak. Bethlen tehát, jöllehet II. Ferdinánd jóindulatára s támogatására nem számíthatott, időszerűnek látta jelenlegi s jövőendő magatartása igazolásául válaszáat a rendek februáriusi határozatára megírni, melyről most Szalánczy követsége útján tudomást vehetett, s mely a békés megegyezés lehetőségét kizárni látszott.

Szalánczy márczius 12-én érkezett Budára gazdag ajándékokkal,³ a fejedelem, a rendek leveleivel s békeajánlataival. Megérkezése után a budai vezér divánba hívta a temesvári, nándorfehérvári és egri pasákat, a szolnoki, kanizsai és gyulai bégeket, a követeket s magát Bethlen Istvánt is. A vezér Bethlent paraszjai felsorolására hívta fel, az öreg úr előadta, hogy a fejedelem a magyarországiakat nagyobb kedvezésekben részesíti, mint az erdélyieket, mindenekelőtt pedig a Bethlen Gábor-tól a saját síremlékére s a gyulafehérvári collegium felépítésére s fentartására hagyományozott alapítványokat eltulajdonította. A követek a vádakra utasításuk értelmében válaszoltak, tagadva azok valóságát, úgy hogy a budai vezér, ki ez ügyben pártatlannak akarta magát feltüntetni, a tárgyalások folytatását volt kénytelen határozni.⁴ Bizonyosra vehető azonban, hogy a diván hangulata Rákóczy ellen volt; ez bátoríthatta fel Bethlent arra, hogy — bár a formális tárgyalások mindig folytak — márczius 17-én kibocsássa második körlevelét, mely az öreg úr jóhiszeműségét igen kétségesnek mutatta.

Bethlen mindenekelőtt ezen második körlevelének jogosultságát vitatta; a ki tudja a vele történeteket, arról felteszi, hogy Rákóczy válasza után is neki ad igazat; de sokan vannak, kik a valódi tényállást nem ismervén, a fejedelem feleletének igaz

¹ 1636 febr. 13-iki jelent. (Szilágyi: *Levelek és okiratok* etc. 339—40. ll.)

² Sebessy 1636 febr. 17-iki jelentése. (Szilágyi: id. kiadv. 343. l.)

³ Jegyzékét l. Szilágyi: *Levelek és okiratok* etc. 289—91. ll.

⁴ G. Kraus: *Siebenbürgische Chronik*. (Font. Rer. Austriac. III.

voltában hisznek s így az ő eljárása felett pálczát törnek. Ezért kénytelen Bethlen újból válaszolni első körlevele czáfolatára s a rendek elfogulatlan ítéletére bízni, »ha annak az írásnak csak egy czikkelyében nem hogy igaz, de csak igazsághoz hasonló dolog is lehessen-e?« Visszautasítja azt a feltevést, hogy ő minden áron a fejedelemséget kívánja; tiltakozik az ellen is, hogy gubernátorsága alatt törvénytelenéseket követett el; álljon elő s mondja szemébe az illető, kivel bármi tekintetben is igazságtalan volt. Szemére veti Rákóczynak, hogy őt s családját csalárd úton igyekezett jogos birtokaiból kivetni; a fejedelem törekedett ugyan eljárásának törvényes szint adni, de az csak erőszakossága palástolására szolgált. Vádolja a fejedelmet, hogy kétszínű s következményeiben Erdélyre végzetesnek látszó politikát folytat: egyrészt a török portával való hagyományos politikai viszonyon akar változtatni s keresi a törökkel ellenséges császári ház barátságát, de ugyanekkor állandóan érintkezik a Habsburgok küllellenségeivel is, kik őt a császár ellen háborúra akarják bírni. Azt sem hiszi, hogy Rákóczy a Bethlenféle síremlék és iskolaalapból kölcsönvett összeget, bárminő kötelezvényt állított is ki, megfizeti; neki is adott hitlevelet s kötelezvényt, de eddig még nem tapasztalta, hogy annak csak egy pontját is megtartotta volna. Érthetetlen, hogy miért bízta Rákóczy az ország végházait magyarországiakra s nem született erdélyiekre; az az ellenvetése, hogy »nem kártevő embereket állatott azokban«, nem állhat meg, mert »az minemű idegeneket... az mi szegény országunk házaiban helyeztetett, olyanok Erdélyben hazafiai számosan találtattanak volna istennek hála.« Szemére hányja, hogy Székely Mózeset és társait »törvéntelen, irgalmatlan országolás«-ával ő üldözte ki az országból, ugyanezért s nem másért került rabságra Zólyomi Dávid, ezért lett földönfutóvá fia, Bethlen Péter is. Valóban nevetséges ezek után Rákóczy válaszában annak hangoztatása, hogy »soha Erdélyben az igazság úgy ki nem szolgáltatott, mint Rákóczy uram idejében«. »Hatalmas Isten, — jegyzi meg gúnyosan — szent István király, szent László király s többek mint érdemelhették volt meg az canonisatiót, ha Erdélyben az igazságot annira ki nem szolgáltatták, mint Rákóczy uram«; avagy talán Rákóczyt is kanonizálni akarják?

Istent hívja bizonyságul, hogy ő a fejedelemnek kezdettől fogva »igaz jóakarója« volt. S most Rákóczy mégis azzal vádolja, hogy a fejedelemséget az ország szabad választása ellen ő adta neki, s hogy azzal úgyszólván kereskedett. »Ámde, — úgymond — ha én kereskedtem az fejedelemséggel, ő kglme vásárolta meg és nyilván úgy kellett megvásárolni, az mint én adtam.«

»Ha — folytatja tovább — én az ország szabad ellectiója ellen adtam neki, ezért ő kglme maga pronuciálja magát az ország szabad ellectiója ellen való fejedelemnek, az ki penig ország szabad ellectiója ellen való fejedelem, illegitimusnak, egyszóval tyrannusnak szokták híni.« Valóban ez az elnevezés illeti legjobban Rákóczyt. Megmondták még a magyarországi főrendek közül is igen sokan fejedelemmé választásakor, hogy »az mi hazánknak és az én familiámnak romlást, veszedelmet és ajt« fog szerezni; »némelyek penig azt jövendölték, félő, valami-képpen utolsó fejedelme ne legyen Erdélynek.« Ő ezt kezdetben nem akarta elhinni, most azonban kénytelen beismerni, hogy »törvéntelen országglásával, meghihatatlan keménységű erkölestelenségével mindenekre okot csinált, ajtót, kaput nyitott«. A rendek elfogulatlan ítéletére bízza, hogy ki okozott több kárt az országnak, ő-e, vagy Rákóczy. »Adja Isten, — fejezi be a körlevelet — ő kglmében legyen annyi szeretet kglmetekhez, hazájához és nemzetéhez, mint én bennem.«¹

A követi tárgyalásokat a vezér, bizonyára Bethlen István óhajtására, mesterségesen halasztotta, hogy Rákóczyt, kinek elsősorban a budai követség végeredménye után kellett igazodnia, lekösse, viszont Bethlen időt nyerjen a kellő szervezkedésre. Az öreg úr tényleg nagy tevékenységet fejtett ki. Állandóan levelezett a nádorral, ki előtt Rákóczy szavahihetőségét igyekezett kétségbevonni,² s kinek márczius 17-iki kiáltványát is megküldötte. A nádornak ez utóbbira mindössze annyi megjegyzése volt, hogy »sok az írás mind az két felől, de talán nem leszzen gonosz,« mert még mindig abban a meggyőződésben volt, hogy a köztük folyó tollharcz nem lesz meddő s a feleket egymáshoz közelebb hozza. Bethlen különben is mindig hangoztatta a nádorhoz intézett leveleiben, hogy »az törökkel való békesség ellen sem mást nem ingerel, sem maga abban valami akadékot tenni nem kíván.«³ Különös, hogy a nádor, ki néhány nap előtt Chernelhez írott levelében úgy nyilatkozott Bethlenről, hogy neki a törökkel szemben akarata nincs, mert valóságos rab, egy-idejűleg a jóindulat s rokonszenv egy nemével tárgyalt az öreg úrral s így — talán akarata ellenére — elősegítette az ellentétek teljes kiélesedését.

Bethlen István időközben az erdélyi szász városokat is megkísérelte Rákóczy ellen ingerelni. Leveleket íratott hozzájuk, felszólítván a polgárságot, hogy panaszaikkal nyíltan lépjenek

¹ 1636 márcz. 17-én kelt körlevele. *Erd. Orsz. Eml.* IX. k. 477—96. ll.

² 1636 márcz. 24-iki levele. *Tört. Tár.* 1884. 317—18. ll.

³ 1636 ápr. 9-iki levele Bethlen Istvánhoz. *Tört. Tár.* 1884. 322. l.

fel Rákóczy ellen. A terv nem sikerült, mert a hatóságok, félve a következményektől, Rákóczyt azonnal értesítették Bethlen leveleinek tartalmáról.¹

A követi tárgyalások eredményre nem vezetvén, a budai vezér Szalánczyékat április közepe táján (ápr. 13.)² »nagy kedvetlenséggel« hazabocsátotta, azzal a meghagyással, hogy egy hónapon belül a mostaninál jobb utasítással újabb követség jöjjön Budára a fejedelemtől és a rendektől.³ A követség magával hozta Bethlen István resolútióját, melyet ő vele a budai vezér újabb tárgyalás alapjául akart vétetni. Kívánságai a következők voltak: Mutasson az ország elegendő kezeset, kinek biztosítására bátorosan vehesse el a békességet; a Bethlen Gábertől a gyulafehérvári főiskolára hagyományozott húsz ezer frtot kamataival együtt azonnal fizesse meg a fejedelem s a nyugtát a püspök és az esperes küldjék meg neki. Építtesse fel a collegiumot s a deákok ellátására való provisiót jutalékaival együtt szolgáltatassa ki; orvosolja a sérelmeket; nevezetesen, a kiket vagyonukban megkárosított, azokat kárpótolja; az idézés nélkül elfogott és elítélt nemeseket, így Zólyomi Dávidot és Fráter Pált azonnal bocsáttassa szabadon, jószágait adassa vissza s ezután csak »országunk törvénye szerint citáltassanak.« A topai egyezség pontjait hajtsa végre, a Bethlen Gábor-féle síremlékalapból kölcsönvett hétezer frtot fizesse meg. Töröltesse az 1636 febr. országgyűlési végzéseket I. articulusát, mely őt megbélyegzi,⁴ s az előbbi országgyűlések, különösen az 1635 május-júniusi gyulafehérvári országgyűlés XIX. articulusát a homagium letételének feltétlen kötelezettségéről,⁵ melyet a fejedelem »in privatam vindictam csináltatott az régi jó rendtartások ellen«, mert az országgyűlés olyan értelmű határozathozatalt sohasem sürgetett. Metesdet és Gaurát neki, Bábolnát és Monorát pedig Bethlen Péternek adja vissza; engedje meg fiának a békés kiegyezést azzal az asszonygyal, kinek urát véletlenül megölte. Ne kívánja tőlük, hogy fenhatósága alatt éljenek, de viszont erdélyi jószágaikban »lenni vagy ideig lakni szabados legyen.« A hozzájuk hű ecesdi és huszti szolgálók birtokai megtartassanak s azok a legteljesebb amnestiában részesüljenek.⁶

¹ G. Kraus: *Siebenbürg. Chronik.* (Font. Rer. Austriac. III. 120. 1.)

² Bethlen István naplója. *Tört. Tár.* 1884. 305. 1.

³ G. Kraus: *Stebenbürg. Chronik.* (Font. Rer. Austriac. III. 121. 1.)

⁴ »Nem tudván semmit abban, miképpen Ngodat szabad electionk ellen titkon, hírünk nélkül hitta és úgy akart magának s gyermekinek hasznot keresni, az mi electionknak és abbéli szabadságunknak nagy sérelmével és romlásával.« *Erd. Orsz. Eml.* IX. 459. 1.

⁵ *Erd. Orsz. Eml.* IX. 421—22. 11.

⁶ *Török-magyarokori államokmánytár.* III. 339—40. 11.

Bethlen előterjesztései felett országgyűlés lévén hivatva határozni, Rákóczy azokra nem válaszolhatott; jónak látta azonban a resolútiót egész terjedelmében Pázmány Péter tudomására hozni főleg azért, mert a nádor — előtte kétszínűnek látszó — magatartása megdöbbenetete s mert ennek következtében nem tudta, mennyiben fedí a nádor eljárása az udvar hivatalos pártfoglalását. Bethlen István már ezelőtt is dicsekedett azzal, hogy a nádor s az udvar részéről »nem akadály, hanem inkább conniventíája leszen«,¹ a fejedelemnek tehát érdekében állott a valóság mielőbbi megállapítása.

Szalánczyék hazatérése után tehát néhány nappal, április 23-án, Klobusiczky Andrást és Réz Andrást a Bethlennel folytatott tárgyalások összes irataival² Pázmányhoz küldötte a következő utasítással: Jelentsék a hiborosnak, hogy a Budára küldött követek visszaérkeztek a vezér azon újabb követelésével, hogy Boros-Jenőt azonnal adja át a fejedelem. »Ez immár az Bethlen István uram odamenetelének egyik gyümölcse«. A budai vezér egyébiránt türelemre inti Bethlent, hogy »várakozzék, mert most sok dolgok vagyon«, de ugyanekkor Rákóczyt is biztatja, hogy legyen hűséges a porta iránt, mert akkor békeségben marad. Mutassák meg Bethlen postulatumának másolatát, mint a vele folytatott tárgyalások eredményét. Minthogy Pázmány bizonyára tudomással bír Bethlen márczius 17-iki körleveléről, a követek hangsúlyozzák, hogy Bethlen azon vádjai, hogy Rákóczy a császár ellenségeivel most is élénk összeköttetésben áll, nem való. »Miolta — úgymond — ő felsége az diplomát az eperjesi végezés szerint megküldötte minékünk, bizony ő felsége ellen sehova levelünk nem volt, emberünk nem járt, sőt hűtlelevelünket is soha oda való ellenségének ő felségének (híjuk Istent bizonyságul), még mikor ő felségével egy kis egyenetlenségünk vala is, akkor sem adtunk, sem küldtünk. Mert nem volt soha olyan elhányó hitünk, mint neki.« Adják a biboros tudomására a nádornak Illésházy Gáspárhoz és Bethlen Péterhez írt leveleit, melyeket másolatban is mellékel; »nekünk csudás írásnak látszik, elménk háborodásával is vagyunk, micsoda időkre igazítja palatinus uram, hogy várakozzanak mindenek, micsodák azok, kiket pennára nem bízhat, sőt akarátját sem mutathatja, ha idő nap előtt mozdítanak valamit.« Adjon a biboros ebben az ügyben tanácsot; értesítse-e a fejedelem a nádor leveleiről a királyt, vagy maga Pázmány teszi-e ezt? Ha Páz-

¹ Rákóczynak 1636 febr. 26-ról kelt memorialéja Szalánczynak. (Szilágyi: *Levelek és okiratok* etc. 286. l.)

² Jegyzéke *Erd. Orsz. Eml.* IX. 502. l.

mány már most kívánja tudni Rákóczy válaszát Bethlen postulatumára, a követek arra is megfelelhetnek; hangsúlyozniok kell azonban, hogy Bethlen kívánságainak némelyike már tárgytalan, legnagyobb része pedig nem Rákóczyn, hanem az országgyűlés határozatán fog mulni. A mi kizárólag a fejedelem hatáskörébe tartozik, azon kész segíteni, a mennyiben természetesen ezáltal tekintélye nem szenvedne.¹

A porta politikája még most is változatlan maradt: pártfogolja Bethlent, de ugyanekkor Rákóczyt is biztosítja jóindulatáról. Huszain budai vezér márczius havában a rendeknek adott válaszában úgy ír, hogy »mindnyájan egyezésben lévén, elmétekből az gonosz gondolatokat kivessétek, az megnevezett fejedelmet (t. i. Rákóczyt) fejedelmeteknek tudjátok, hatalmas császárunkhoz való hűségben legyen, az országot birja, az szégyenséget oltalmazza, hasznos dolgoknak végbenvitelében igyekezzék.« Azon ne ütközzenek meg, hogy Bethlen István nála van, mert »hatalmas császárunkhoz folyamodóknak az régi szokás szerint böcsületet adnak.«² Ugyanekkor Huszár portai követsége kapcsán Sebessy portai kapitihá is jelenti urának, hogy a kajmekam a Huszártól vitt levélre azt válaszolja: »valamint az hatalmas császárunknak athnaméja tartatja, a szerint mind Ngodat fejedelemségében, mind az országot régi megörögzött szabadságában megtartja, mások ellen is megoltalmazza, csakhogy Ngod is országával együtt igaz hűségét megtartván, adaját az országnak az régi szokás szép rendtartása szerint beszolgáltattván, az országgal békével élven, senkitül semmi bánatása nem lészen, sőt ha Bethen István szintén bejöne is ide az portára, elülhet ő is az bőrvárban, honnét Székely Moisést kivitték és az hatalmas császárunk proíontot rendelvén neki, nyughatik ott.«³

Ha Rákóczy nem okult volna a Székely Mózással történelekből, úgy e hírek megnyugtatták volna a porta jóindulatáról; de a porta eljárása Bethlen ügyében csak ismételt változata volt az előbbi politikának s a fejedelem meg volt arról győződve, hogy a porta pusztá ijesztgetésekkel, melyek végeredményben meddők s a porta tekintélyét alapjában veszélyeztetők voltak, nem fog megelégedni, s hogy csak a keleti bonyodalmakon mulik⁴ közvetlen beavatkozása. Rákóczy ezen követ-

¹ Rákóczy 1636 ápr. 29-ről kelt utasítása. *Erd. Orsz. Eml.* IX. 498—502. ll.

² *Tört. Tár.* 1885. 598—99. ll.

³ 1636 ápr. 3-iki jelentése. (Szilágyi: *Levelek és okiratok* etc. 351. l.)

⁴ L. Sebessy 1636 április 15-iki jelent. (Szilágyi: *Levelek és okiratok* etc. 355—57. ll.)

keztetését, mely a multak tapasztalatain alapult, Sebessy egyvéb-ként optimista felfogású jelentései csak megerősíthették, Huszár-nak április közepe táján hozzá írt újabb levele pedig teljesen megszilárdította. »A császár, — írja a fejedelem a portai kapitihának — ez mostan Huszár Péter uramtul írt levelében úgy ír nekiünk, hogy az fejedelmek választása nem az ország szabadságában, hanem egyedül csak a maga hatalmában vagyon... Látnivaló dolog, szabadsága romlása leszen abból is az ország-nak.« Ha tehát a porta előtt »sem hűségünk, sem engedelmességünk, sem adónknak esztendőnként való beszolgáltatására, sem hogy országunkat békességben tartjuk, sem egyre, sem másra nincsen tekintet«, akkor nem marad más hátra, mint utolsó kísérletképpen a porta beavatkozását fegyveres ellenállással visszautasítani.¹ Rákóczy tudósítái Sebessyt is, ki úgy látszik, a porta ígéretéseit s folyton hangoztatott jóindulatát készpénz gyanánt vette, nagyobb óvatosságra készítették; a buzgó kapitihá ezek után kételkedvén a portai vezérek és intézők jóhizeműségében, osztozik ura aggodalmaiban s így következő jelentései inkább fedték az igazságot.

Bethlen István április közepe táján gazdag ajándékokkal s nagy összeg arannyal újabb követséget küldött a portára, hogy a végleges döntést ügyében siettesse, s mint Sebessy jelenté, a hatás nem maradt el. Ugyanaz a kajmekám, ki néhány héttel ezelőtt Bethlenről oly kicsinylőleg nyilatkozott, most már tagadta, hogy az öreg úr Rákóczy ellen izgat. Követei — úgymond — nem jöttek semmiféle vádló levelekkel, »hanem csak avval, hogy ide a portára kéredzik az öreg úr.«² »De hazugság, kglmes uram, — felel erre mindjárt maga Sebessy, kinek tényleg sikerült megtudnia, hogy Bethlen követei leveleket vittek magukkal a budai vezérhez s az öreg úrhoz, — »hogy az egész budai öreg embereket, az környülvalókat is mind összehivassa az vezér, tudniillik az értelmes embereket és legyen consiliumok, lássák, az mit jobbat feltalálhatnak az ngtok és az öreg úr, Székely Mózes controversiájok között, azt cselekedjék, hogy minden zürzavaros állapot lecsendesedjék, utána vetvén azt is, hogy az három közzül ngodat-e, az öreg urat-e, avagy Székely Mózes

¹ Rákóczy 1636 ápr. 21-én kelt levele Sebessyhez. (Szilágyi: *Levelek és okiratok* etc. 359—60. ll.) A fejedelem a fegyveres ellenállást nem írja ugyan nyíltan, de érthetően czéloz arra. A Konstantinápolyban székelő külföldi követeknek is feltűnt a porta ellenszenve Rákóczy iránt, kit német érzelműnek tartanak s kit a velencezi követ véleménye szerint a porta trónjától megfosztani szándékozik. (Óváry L.: *Tört. bizotts. iratt. más.* III. k. 98—99. ll.)

² 1636 május 1-én kelt jelent. (Szilágyi: *Levelek és okiratok* etc. 361. l.)

ítélik illendőbbnek az erdélyi fejedelemségre; az melyiket ngtok közzül illendőbbnek találják, azon nyugodjanak meg.«¹

Rákóczy jól tudta, hogy Erdély autonómiájának s a szabad fejedelemválasztásnak ezen durva megsértése a Bethlen Gábor hagyományain felnőtt rendekben erős visszahatást fog kelteni. A fegyverkezést kikerülhetetlennek tartotta, de mint Sebessy útján idejekorán a porta tudomására juttatta, nem a porta ellen, mert »hatalmas császárunkhoz való igaz hűségünk ellen abban is semmi igyekezetünk, gondolkodásunk egy csepp is sincsen«, banem Bethlennel szemben, ki »mind elfutásátul fogva nyilvánvaló ellenséges igyekezettel, gonosz szándokkal viselvén és mutatván hozzánk magát s most is az egész ország követinek megtalálására, az szép egységre, csendességre« nem akar hajolni. »Ó ellene magunk oltalmára nem akarunk vigyázatlanul találatni, az Istennek erős törvénye, parancsolatja is nem tiltván el senkit az maga igaz oltalmazásától.«²

»Bethlen Istvánnak Budán mutatott kívánságira« országgyűlés lévén hivatva érdemlegesen válaszolni, I. Rákóczy György 1636 május 25-re Gyulafehérvárra hívatta a rendeket. A rendkívüli országgyűlés Bethlen kívánságainak felülbíráását egy bizottságra bízta, mely javaslatait a következőkben terjesztette elő: Bethlennek meg kell elégednie azzal a hitlevéllel, melyet a rendek neki a februáriusi országgyűlésből kifolyólag felajánlottak,³ »annál egyebet nem mondhatunk s más kezest is nem mutathatunk; ha ezzel Bethlen István uram contentus nem leszen, egyébre annál most is magunkat nem ígérhetjük és másforma assecuratoriát is ő ngának nem adunk«. A collegium ügyében az országgyűlés nem tartja magát illetékesnek állásfoglalásra, mert »az is nem az ország közönséges dolga, hanem tulajdon az ecclesiáé«. Tiltakoznak az ellen, hogy Bethlen úgy tünteti fel magát, mint a kire az ország sérelmeinek orvoslását bízta. »Mi őngára semmi követséget nem bízunk, ő ngát oda nem küldöztük, hogy onnét a mi dolgainkat országostól igazgassa«; van Erdélynek fejedelme, ki törvényesen uralkodik s a ki minden törvénytelenség szigorú bírása. Ha Bethlent magánügyeiben sérelem érte, s e sérelmek az alkotmány keretein belül Rákóczy által orvosolhatók, a rendek készek magokat a fejedelemtől közbevetni. Végül ismét felajánlják Bethlennek és híveinek az amnestiát; ha azonban attól vonakodnának, felhatalmazzák a

¹ 1636 május 8-iki jelent. (Beke és Barabás: id. kiadv. 236. l.)

² 1636 május 16-án kelt levele Sebessynek. (Szilágyi: *Levelek és okiratok* etc. 367—68. ll.) Ugyanez közölve: Beke és Barabás: id. kiadv. 243. l.

³ *Török-magyarokori államokmánytár.* II. 316—17. ll.

fejedelmet az 1633 augusztusi gyulafehérvári határozatok¹ fogantatására, melyek eredetileg Székely Mózesre és társaira vonatkoznak ugyan, de igen jól alkalmazhatók a szintén szökevény Bethlen Istvánra is.²

A bizottság javaslatait az országgyűlés magáévá tévén, azokat becikkelyeztette,³ egyúttal azonban végzésileg állapítják meg azt is, hogy őket sem a fejedelem, »sem más senki . . . nem hogy bottal (a mivel Bethlen a rendek februáriusi határozatára czélozva gúnyolódott), de még csak szóval való kérésekkel is nem bántott, sem nem kényszergetett, hanem kinek-kinek libera vox volt.« (Art. VI.) Kimondják, hogy a februáriusi országgyűlés határozatából rendelt portai követség rövid idő alatt induljon Konstantinápolyba, s egyidejűleg újabb követség keresse fel Budán is az öreg urat a tárgyalások folytatása végett. Az országgyűlés Bethlen méltányosnak látszó s teljesíthető kívánásai előtt nem akar elzárkózni; abban az esetben, ha Bethlen hazajön, »az egész tanács táblabirái s az nemes ország« elé terjesztetik Bábolna és Monora ügyét (Art. XII.); készek megadni a Bethlen Gábortól a marosillyei őrség ellátására rendelt fizetést, csakhogy természetesen, »mivel az ország jövedelméből fogják tartani az ott való praesidiumot, legyenek az ország s fejedelem hűségére sub corporali juramento kötelesek« (Art. XIII.); hajlandók hazatérése esetében Metesd és Gaura falvakat »illendő summá«-ban inscribálni. (Art. XIV.) »Egész országul, három nemzetül unanimes voto et suffragio« határozzák továbbá, hogy abban az esetben, ha Rákóczy előbb halna el, mintsem a collegium húszezer frtját visszafizetné, Rákóczy utódai »tartozzanak az hátra maradó summáról az ecclesiát az fiscuséból contentálni.« (Art. XV.) Zólyomi Dávid és Fráter Pál ellen hozott korábbi ítéletükön nem változtatnak. (Art. XVII., XVIII.) Fentartják a mult kolozvári országgyűlés azon végzését, melyvel Bethlen Péter és a huszti őrség ellen hadat indítani rendelték, melyen a budai vezér időközben enyhíteni törekedett. (Art. IX.)⁴

A gyulafehérvári országgyűlés határozatai lényegileg egyeznek a kolozváriéval; némi engedékenység mutatkozik ugyan bennök, de csak kisebb jelentőségű ügyekben, melyek Bethlent ki nem elégíthették. Előre látható volt tehát, hogy az öreg úrhoz küldendő újabb követség tárgyalásai a mostani végzések alapján eredménytelenek lesznek, különösen abban az esetben, ha a porta politikája nem változik.

DR. LUKINICH IMRE.

¹ Erd. Orsz. Eml. IX. 376—78. ll.

² Török-magyarokori államokmánytár. II. 340—42. ll.

³ Art. II., III., IV., V. Erd. Orsz. Eml. IX. 506—07. ll.

⁴ Erd. Orsz. Eml. IX. 508—12. ll.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

EGY POLITIKAI HÁZASSÁG TERVE A XIV. SZÁZADBÓL.

Károly Róbertnek, ki utóbb éppen nem bizonyult ügyetlen diplomatának, érdekes házassági tervével ismertet meg II. Jakab aragón királynak nemrég közzétett levelezése.¹ Még ingott a trón az ifjú király alatt, még meg sem kezdődött a leszámolás az ország nagyrésze fölött uralkodó kiskirályokkal, máris szemet vetett az Anjouk törzsországára s megkezdődik a nápolyi trón megszerzésére irányuló politika. Nápolyban legalább már ekkor nagyon tartottak tőle. Hogy Károly Róberttel az Anjouk idősebb ágának sikerült megszerezni a magyar trónt, újból felmerült a déli királyságot évszázadokon át foglalkoztató kérdés, az északi nagyhatalom hódításától való félelem. Alkalom bőven kínálkozott azon küzdelmekben, melyekbe Nápoly Szicília birtokáért bonyolódott.

A véres vecsernyével Szicília az aragón dynastia kezére jutott. Hohenstaufeni Manfréd veje, III. Péter révén. A küzdelem az Anjouk és az új birtokosok között II. Jakab aragón király trónraléptével 1291-ben új fordulatot vett. A szentszékkal való jó viszony kedvéért, mely természetesen tőle telhetőleg támogatta régi szövetségeseit, az Anjoukat, Jakab megtagadta testvérét Frigyeszt, kire Szicília kormányzását bizta, ki magát királylyá koronáztatta, és fegyvereivel az Anjouk mellé állott. Ily viszonyok között kettős csapás fenyegette Róbert nápolyi királyt, ha Károly Róbert a nápolyi trónra való jogát aragón szövetséggel akarja érvényesíteni: a régi szövetséges elvesztése és új ellenség támadása. Ezért érthető az az ijedelem, melyet Klemenciának, Károly Róbert nővérének az aragón királylyal való házassági terve a nápolyi udvarban keltett.

¹ Heinrich Finke. *Acta Aragonensia. Quellen zur deutschen, französischen, spanischen, zur Kirchen und Kulturgeschichte aus der diplomatischen Korrespondenz Jaymes II.* (1291—1327.) Berlin u. Leipzig 1908.

A közvetlen tárgyalásokat Jakab és Károly Róbert között, sajnos, nem ismerjük, csak Róbert nápolyi királynak 1312 tavaszán Jakabhoz intézett leveléből vehetünk a tervről tudomást.¹ E levélben, miután segítséget kér VII. Henriknek ellene várható támadása miatt és a szicíliai Frigyessel béke közvetítésére szólítja fel Jakabot, kifejtji, minő aggodalmai vannak szövetségésének házassági tervével szemben, melyet annak követe közölt vele. Nem óhajtja a házasság létrejöttét, mert, mint hírlik, a magyar király, Klemenczia testvére, éppen nem táp'ál jó szándékot vele és államával szemben és a kitörendő küzdelemben Jakab inkább sógorához húzna, vagy legalább is nagyon elhanyagolná szövetségese ügyének támogatását. Megtörténhetik, hogy Jakab özvegyen hagyja Klemenciát, ki akkor ugyancsak sokat tehetne testvére érdekében, különösen ha, mint kis-korú gyermekei gyámja, kormányozná az országot. Annyival is inkább kell mindettől tartania, mert tudja, hogy Jakab mennyire szerette első nejét,² de meg a Sziciliáért való hosszas küzdelem is épp egy aragón királyné³ miatt indult meg.

Jakab és Róbert között megindulnak a tárgyalások, melyekben előbbi biztosítja szövetségését, hogy felesleges minden aggodalma, a házasság létrejötte esetén is hű szövetségese marad. Róbert azonban sehogysem volt megnyugtatható. 1312 júl. 19-én értesíti az aragón procurator királyát arról az aggodalomról, melylyel az északi rokon minden lépését kísérték a nápolyi udvarban. Róbert nem mer távozni országából, mert a cseh király, a császár fia és Károly Róbert nemrég találkoztak és bizonyos megállapodás jött létre köztük, miért is attól tartanak, hogy a magyar király támadásra készül, mivel azt állítja, hogy joga van a nápolyi trónhoz, mint néhai II. Károly király elsőszülött fia utódjának.⁴ Róbert kijelenti, hogy minden eszközzel meg fogja akadályozni a házassági terv megvalósulását a pápa és egyéb barátai segítségével, még ha tíz évre el is kellene zálogosítani országát.⁵ Jakab nem akart a házasság kedvéért egész eddigi politikájával szakítani s főkép a szentszékkal összeütközésbe kerülni. Inkább lemondott a házasságról, mit ugyanazon év szept. 23-án kelt levelében tudat szövetségésével.

Klemenczia nem maradt pártában s az első házasságában megcsalt X. Lajos francia királynak (1314—1316) lett 1315 július 31-én nejevé.⁶ A nem is egy egész évig tartó házaselet alatt X. Lajos

¹ *Acta Arag.* 293. s köv. 2.

² Blanka, Róbert nővére.

³ Constantia, Manfréd leánya.

⁴ *Acta Arag.* 323 l.

⁵ U. o. 298 l.

⁶ *Chronique Parisienne Anonyme* 2. (Mémoires de la Soc. de l'hist. de Paris XI.)

több ízben gazdagon ajándékozta meg a magyar hercegnőt, végrendeletében pedig bőkezűen gondoskodott róla.¹ Férje halála után is nagy volt a befolyása az udvarnál. 1328-ban Róbert szicíliai király követei fontos politikai ügyben hozzá fordulnak támogatásért. 1328 október 13-án fiatal korában követte férjét a sírba.

A házassági terv meghiúsulása után nem hallunk többé a nápolyi udvar aggodalmairól az északi rokonnal szemben. Károly Róbertnek több teendője akadt otthon, semhogy új korona szerzése végett nehéz vállalatba bocsátkozhatott volna. A nápolyi trónt azonban mégsem tévesztette szem elől s a szerencsétlen végű Endre-Johanna házassággal akarta azt a magyar Anjouknak biztosítani.

ECKHART FERENCZ.

RÁKÓCZI RODOSTÓI CSELÉDJEI.

A Rodostón tartózkodó száműzött magyarok életének nyugalmas napjait nagyon megzavarta a pestis járvány az 1722. évi nyári hónapokban.

Mikes Kelemen az *édes nénjéhez* írt leveleiben már április közepe táján említi, hogy »még más rosz hírek is vannak, mert a pestis itt igen kezd sétálni.« Június második felében már oly félelmetes méretekben pusztított a járványos betegség Rodostón, hogy Rákóczi egész udvartartásával, valamint a többi bujdosók is kénytelenek voltak a városból elköltözködni.

A fejedelem és a kíséretében levő urak, mint Mikes feljegyzi, Rodostótól három mérföldnyire Bőjük-ali falu mellé költözködtek, hol három hónapnál tovább sátorok alatt laktak és csak október 10-én tértek vissza ismét Rodostóba. A pestis járványban halt el Esterházy Antal gróf és többen elhaltak a fejedelemnek közvetlenül szolgálatot tevő cselédjei közül is. Mikes felemlíti, hogy a fejedelem cselédjei közül »a ki confectumokat csinált és a ki kávéét szokott főzni a fejedelemnek, reggel megfőzvé a kávéét, ebéd után megbetegedett és harmad nap mulva a pestisben megholt. Ezenkívül a konyhamesterünknek két fia csakhamar utánna menének.«²

A fejedelmi konyha személyzetéhez tartozó elhalt cselédek francziák voltak, kiket Rákóczi Franciaországból hozott magával, mikor Törökországba jött. Miként jelenleg is a Konstantinápolyban és a tengerparti többi török városokban a cselédség nagy része a görögök által lakott szigetekről kerül ki, úgy látszik ez a szokás

¹ Doriét d'Arcq, *Nouveau recueil des comptes de l'argenterie des rois de France*. Paris 1874. Közli a Klemencia hagyatékáról felvett gazdag leltárt.

² 1722 aug. 22-én kelt levél.

már abban az időben is megvolt, mert Rákóczi számára is ezekről a szigetekről fogadtak új cselédeket az elhaltak helyébe.

Ezek az új cselédek török ráják voltak s mint ilyenek adófizetésre voltak kötelezve. Az élelmes rodostói török adószedők figyeltek is rájuk, hogy az adófizetés kötelezettsége alól ki ne bújhassanak az által, hogy a fejedelem szolgálatába léptek. Túlságos buzgalmukban az adószedők azonban nemcsak a török alattvalókra, hanem Rákóczi többi cselédjeire, a magyarokra és francziákra is adót vetettek. E miatt Pápay Gáspár, a ki ekkor a fejedelem kapu-ketkudája vagyis ügyvivője volt, megjelent a Magas Portán és előadta a sérelmet. Pápay Gáspár jelentésére a szultán fermánt bocsátott ki, melyben mérsékli az adószedők buzgalmát és megtiltotta nekik, hogy Rákóczinak magyar és franczia cselédjeit adóköveteléssel zaklassák.

A sztámbuli Szeráj levéltárában találtam erre az ügyre vonatkozó török okmányt, a mely magyar fordításban a következőleg szól:

Rendelet a rodostói kadihoz és adószedőhöz.

Jelenleg Rodostón tartózkodó Rákóczi király szolgálatában, mikor országából magas birodalmamba érkezett, néhány franczia is jött vele. A mult esztendei pestisben több embere elpusztult, azért házi cselédül néhány ráját fogadott fel a Fehér-tenger¹ szigeteiről, hogy mellette szolgálatot tegyenek. Mivel pedig a rodostói adószedők a mellette levőket akár ráják, akár francziák voltak azok, zaklatták, ezért ügyvivője, Pápay Gáspár magas parancsokat kérte arra nézve, hogy adóköveteléssel azokat ne zaklassák. Előterjesztés történt tehát legfelsőbb rendeletem megiratása végett, hogy az említett király magyar és franczia szolgálói adóköveteléssel ne háborgattassanak és hogy ez bejegyeztessék az adóhivatalban. Az előterjesztés értelmében megparancsolom tehát, hogy magas fermánom az előadott módon megirassék és az adóhivatalnál ez bejegyeztessék s erről ez a tezkere adatott ki. Kelt az 1135. évi Sábán hó 18-án.

Időszámításunk szerint ez az idő megfelel az 1723. évi április 23. napjának.

DR. KARÁCSON IMRE.

A MAGYAR VALUTA TÖRTÉNETÉBŐL.

A magyar pénzverőből az *adultera lengyel moneta* példájára a XVI-ik század folyamán mind hitványabb ezüstpénz került forgalomba.

¹ Az Egei-tenger szigetei mai nap is külön vilájetet alkotnak, melynek *Báhr-i szefid vilájeti*, vagyis *Fehér-tenger vilájetje* a neve.

Az 1526-ik, majd az 1528-ik évben 8 latos pénzt vertek, azaz egy márka súlyú ötvözetben 8 lat ezüst volt; a XVII-ik század elején már csak öt lat; sőt Bethlen Gábor fejedelem, hogy a hadviseléshez elegendő pénz álljon rendelkezésére, az 1620-ik évben, miután a felső-magyarországi bányavárosokat elfoglalta, 4 latos pénz verését rendelte el; azonban mégis úgy, hogy egy márkából nem, mint eddig, 446, hanem csupán 440 darab kerüljön ki.¹

Ennek a pénznek azonban nem volt keletje; a forgalom megakadt, a drágaság nőttön-nőtt s szűk esztendőök következtek.

Magának a fejedelemnek szájából értesülünk erről. Alvinczy Péter, Kassa város magyar papja előtt esett szó a dologról, a mint ezt a város bírása az 1622-ik év márczius hó 11-én a tanácsnak jelentette: »Ő felsége csodálkozik rajta, hogy ilyen szűk ez mi városunk, sem elegendő kenyeret, sem húst nem találni. Mond Alvinczi uram ő felségének: — Bizony ennek legnagyobb oka az rossz, hitvány pénznek közöttünk való járása. Alvinczi uram az zsebéből kivévén egynehanyat, ő felsége megmérgette az aranymértéken s monda: — Bizony rossz. Ő felsége is azt mondta: — Bátor, kiáltassuk az javát 4½ ismét az polturának, az újat és rosszat 3 denár.«²

A városi lakosság »az hitvány garaspénzt eltukmálta«³ s az a közpénztárakban rekedt meg, míg az ó-poltura mind ritkább lett. A bíró panaszoja »az sok rossz pénzt úgy hozzák az borért, mint az vizet, senki jó pénzt nem hozván.« A tanács erre a következő deliberatumot hozza: »Árulják 10 polturán az bort egy helyen, más helyen 6 ó-pulturán, hogy így jó pénz is jöjjön az város számára. De úgy, hogy az ó-polturáros bor jobb legyen az új polturáros bornál és ebéd előtt két óráig legyen nyitva az pincze, este is.«⁴

A fejedelmi kormány szigorú rendeletekkel hiába igyekezik azon, hogy a megakadt forgalmat megindítsa, jöllehet maga a fejedelem is kijelenti, hogy »egynehány ember halálával is meg kell lenni.« Erről szól az 1624-ik év május hó 22-én kelt városi jegyzőkönyv, mely szerint »dominus iudex proposuit: kapitány uram üzeni tegnap, hogy az polturát kiáltatnók ki négy pénzre, azért kegyelmetek ezt is lássa. Deliberatum: Végére kell menni, hogy ha ő felsége akarhatja és ha úgy leszen, megkiáltassuk.« És alább 1624 deczember hó 18-án: »Az pénz felől, minthogy ő nagysága generális uram üzent, hogy mind az kassait, munkáczit és nagybányait elvegyenek, mert ő felsége úgy üzent Waniay Illés uram által, hogy egynehány ember halálával is meg kell lenni, hogy minden ember elvegye. Azért kegyelmetek lássa. Deliberatum: Ő nagysága lássa, mi az ő fel-

¹ *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle.* 1902. 248. 1.

² Városi jegyzőkönyv.

³ U. o. 1626. április 8.

⁴ U. o. 1623. január 17.

sége mandátumát nem láttuk, mindazáltal az ellen bizonyára nem rugodozhatunk. Az polturát is *négy pénzen* vegyék el.

A pénz így sem kelt, mert sem az ötvözete, sem a súlya nem érte fel a szomszédos országokét. Végre is rátértek a baj gyökeres orvoslására, a jó pénz verésére annál is inkább, mert az 1625-ik évi pozsonyi országgyűlésen törvénybe iktatták — XXXIX. t.-cz. —, hogy »ezután öt latos értékben és olyan súlyban verjék, a melyben Rudolf császár idejében verték; a mostani selmeczi aprópénz pedig az ezután verendő pénznek a felét tegye«.

A kassai münzházat maga a város bérelte ki:

»1625. 6. Novembris. Extraordinaria. Fuit frequens amplissimus senatus in curia in praesentia Philippi Janus et domini tribuni plebis. Dominus iudex proposuit: Kegyelmetek lássa, mit kellessék cselekednünk. Im ő felségének beadott punctumokra az münzház felől, melyet beadattunk Pap György, Caspar Roth és Was Mihály uram által, ő felsége cancellarius uram által Béllaváry jelenlétében így resolválta magát, hogy az Kasser Mihálytól való elválásunkkal nem gondol ő felsége semmit, szabadok vagyunk vele, kit fogadunk hozzá. Az münzház felől így, hogy nem leszen több münzház az bányainál és az kassainál. Az moneta felől, hogy ha az öt forintot egynehány garas superálná accidentaliter, hogy ő felsége annak consentiálván, vétkül nekünk ne tulajdonítaná. Erre így, hogy ha accidentaliter esik, nem tulajdonítani véteknék, de hogy annuáljon annak, az lehetetlen. Az aprópénznek verése felől, hogy szintén úgy engedi, valamint Körmöczbányán verik«.¹

Kasser Mihály helyett a münzház Janus Fülöp lett ² s 1626 januárius hó 23-án »kiáltották ki, hogy ezután az öt lottos pénz keljen«.³

Egy kereskedői leltár szerint a folyó pénz értéke az 1624-ik évben volt:

Az arany ért 4 forintot, a tallér 2 forint és 50 denárt, a rénes tallér 1 forint 25 denárt, Ferdinandus réztallér 50 denárt, danczkai orthok értéke 48 denár, Schreckelmlberger garas 20 denár, jó schlesiai orthok értéke 33 denár, ó-dutka 9 denár, új-dutka 9 denár, lengvel polturák $4\frac{1}{2}$ denár, apró, fejes polturák 3 denár.⁴

A békésebb idők bekövetkeztét mutatja II. Ferdinánd király 1628 november hó 4-én kelt rendelete, melylyel a pénzforgalmat

¹ Városi jegyzőkönyv.

² *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle.* 1902. 250. l.

³ Városi jegyzőkönyv.

⁴ Kassa város titkos levéltárában a Szegedy-családra vonatkozó iratok közt. »1624. Computus Sebastiani Szentkirályi cum successore Georgii Szegedyi szt.«

szabályozza.¹ Meghagyja benne Alsó-Ausztria lakosságának, hogy senki se vonakodjék a Körmöczön, tehát a fejedelem által vert aprópénzt és pedig kilenczvenet egy forintban, tehát hármát két krajezárban² úgy adásnál, mint vételnél legalább egy harmadrészben elfogadni.

KEMÉNY LAJOS.

¹ A német szövegű rendelet nyomtatott példánya Kassa városa levéltárában.

² »— zu Crembnitz geschlagne hungarische Pfenning, ungehindert sie den gebürlichen Schrott und Korn halten, neuntzig für einen gulden, also drey für zween Kreuzer sat.«

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A Héderváry-család oklevéltára. A M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottsága megbízásából közlik *Br. Radvánszky Béla † és Závodszy Levente.* 1909. Első kötet.

Az Országos Levéltár első emeleti 28. számú szobájának egy időben állandó vendége volt báró Radvánszky Béla. Nekünk, a tudomány szürke és névtelen közkatonaíának, alkalmunk volt heteken, hónapokon át látni, hogy milyen kitartó szorgalommal, milyen rajongó buzgalommal és az ügy iránti lelkesedéssel dolgozott a nemes főúr azon a művön, a mely immár készen, kinyomatva fekszik előttünk, de a melyet ő, sajnos, már meg nem láthatott.

Báró Radvánszky Béla egyike volt azon főurainknak, a ki belátta azt, hogy ma már nem lehet az ősi kuria ámbitusáról csendes pipaszó mellett szemlélni a világ folyását vagy pedig duhaj dorbézolások közepett fogyasztani az ősi vagyont, hanem hogy ma már dolgozni kell mindenkinek, legfőképpen pedig annak az osztálynak, a melynek erejét, tehetségét, szellemét a létért való nehéz küzdelem és az életnek ezen küzdelmekkel járó, bár apró, de tengernyi sok baja, le nem nyugözi, hanem erejét ott és azon a téren érvényesíti, a mely neki, hajlamának és tehetségének legjobban megfelel.

Báró Radvánszky Bélát nem érdekelték a jelen politikai vagy társadalmi mozgalmak, ő inkább emlékezni szeretett, szeretett a multon és annak emlékein elmerengeni. Lelkét már kora ifjúságától fogva vonzotta a mystikus régmult, a magyar előidök históriája. Itt, ezen a téren fejtett ki tehát olyan tevékenységet, a mely őt nemcsak családjának, hanem egyúttal a magyar történettudománynak és a magyar főúri osztálynak is díszévé és büszkeségévé avatta.

A nemes báró neve mellett immár kereszt vagyon. Munkás élete delén ragadta el közülünk a könyörtelen halál és fosztott meg bennünket a végtelenül rokonszenves és páratlanul kedves főúrtól. — Majdnem az íróasztal mellett, tollal a kezében szállt el nemes lelke.

Mi pedig, a kik láttuk őt dolgozni, láttuk őt a tudomány emlőin rajongva csüggeni, a kik szerencsések valánk vele együtt és mellette dolgozni, mély tisztelettel és szeretettel fogjuk emlékéket őrizni.

Azonban nemcsak mi, a munkások, hanem főleg báró Radvánszky Béla fenmaradt művei, köztük pedig a legutolsó, a posthumus munka, a Héderváry-család oklevéltára különösen alkalmas arra, hogy a nemes főúrnak emlékéit »aere perennius« hirdesse.

Előttünk fekszik a két kötetre tervezett mű első kötete. A címlapon az elhunyt báró neve után az általa felkarolt fiatal tudós-gárda egyik érdemes és rokonszenves tagjának, Závodszy Leventének nevét olvassuk. Ő írta a kötethez az előszót is. Ebből megtudjuk a munka létrejöttének körülményeit és rövid történetét, megtudjuk a báró munkatársainak névsorát, élvezettel olvasunk néhány kedves és sikerült megjegyzést, a melyeket a tudós főúr egyes oklevelekhez a kéziratban fűzött, a mely megjegyzések közlésével az előszó írója dokumentálni akarta a bárónak a választott tárgy iránt tanúsított páratlan ragaszkodását és lelkesedését. Végül meg van jelölve az előszóban az anyag származási helye és az oklevelek közlésének módszere.

A Magyar Tudományos Akadémia által kiadott oklevéltár harmincznyolcz ívnyi terjedelemben, 604 oldalon összesen 418 legnagyobb részben kiadatlan, oklevelet tartalmaz. A kötet anyaga 1231-től, tehát még a tatárjárás előttől, 1526 végéig terjed.

Az Árpád-kori oklevelek száma összesen tizenhat, ebből azonban csak öt darab kiadatlan köztük a legelső, az 1231. évi is.

A XIV. századi oklevelek száma összesen 92, a XV. századi oklevelek száma 242, végül pedig a XVI. századi oklevelek száma 1526 végéig 68.

Látjuk tehát, hogy mint a többi diplomatáriumainkban rendszerint, úgy itt is a XV. század adja a leggazdagabb anyagot.

Az oklevelek zöme gróf Khuen-Héderváry Károly úr ó nagyméltósága hédervári családi levéltárából került ki, a mely anyagot a m. kir. Országos Levéltár és a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában őrzött és a Héderváry család multjára vonatkozó oklevelek egészítik ki.

A kötet anyagát olvasgatva, elvonul lelki szemeink előtt a Héder nemzetségből származó Héderváry család fényes multja és mozgalmas históriája. Ez a család püspököket, perjeleket, nádorokat, tárnokmestereket, bánokat, királyi főudvarmestereket, királynői ajtónállómestereket, fő- és alispánokat stb. adott a hazának, noha a családdal, vagy annak egyes tagjaival,

Héderváry Ferencz nándorfejevári bánon kívül, alig foglalkozott a történettudomány. A bár túlnyomó részben szorosán családi birtokügyekkel és az ezeket érintő perekkel foglalkozó oklevelek mellett találunk akárhány olyant, a melynek kortörténeti jelentősége is van.

Ezzel a kötettel tehát ismét egy olyan levéltár lett tudományos közkinccsé téve, a mely eleddig a tudományosan kutató közönség számára nem volt könnyen hozzáférhető. A hazai történettudomány örök háláját vívta ki gróf Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök úr, midőn családi levéltárának közzétételét páratlan liberalitással megengedni kegyes volt. Vajha a Telekiek, Zichyek, Apponyiak, Bánffyok, Héderváryak példáját mennél többen és mennél előbb követnék!

Az oklevelek közzétételét illetőleg nincs különösebb megjegyezni valónk. A dátumok megfejtése jó. Az oklevélkivonatok rövidék és szabatosak és a sajtó alá rendező Závodszy Levente szakavatott tollát dicsérik. A szöveg közlése mindenben megfelel az Előszóban kifejtett módszernek, mely azonban nem fedt mindenben a M. T. Akadémia által megállapított oklevélközlési módszert.

Hátra van még, hogy a kötethez külön füzetben csatolt oklevél-hasonmásokról megemlékezzünk. Összesen öt darab oklevél hasonmását kapjuk, igazán pompás kivitelben. A kötet öt legnevezetesebb oklevelének facsimilái a következők:

Az 1. számú hasonmás II. Endre királynak 1231. évi, a kötetben is első, oklevelének másolatát tartalmazza. Ebben a tatárjárás előtti oklevélben nevezetes adalékot kapunk a perdöntő bajvívások történetéhez.

A 2. számú hasonmás, az Oklevéltár 5. számú oklevele, a megyerendszer fejlődéséhez nyújt a kutatónak adatokat.

Nevezetes oklevél mását adja a 3. számú facsimile, mely az Oklevéltár 155. számú oklevelének felel meg. Ebben az oklevélben Zsigmond király Héderváry Lőrinczet nádorrá nevezi ki, már pedig az ilyen nádorrá kinevező oklevél egyike a középkor leg-ritkább oklevélfajainak.

A 4. számú hasonmás, az Oklevéltár 168. számú oklevele, a Héderváry család két tagjának, Lőrincz nádornak és Imre bánnak kiadványa, családi birtokügyben. Úgy látszik, a hasonmás inkább a szép tiszta pecsétek kedvéért készült. A pecsétek rajzát egyébként a kötet 207. lapján szintén feltaláljuk, a köriratok megfejtésével egyetemben.

Végül kiemelendő az utolsó, az 5. számú hasonmás, az Oklevéltár 194. számú igen becses oklevele. Az oklevelet az ország rendei állítják ki 1447-ben, melyben Buda várát Hunyadi János kor-

mányzó kezére adván, Héderváry Imrének, a ki a várat eddig őrizte, felmentvényt adnak. Mint az oklevélhez fűzött jegyzetből látjuk, ez már több jó-rossz kiadásban megjelent, hasonmását azonban most kapja a tudomány első ízben. A hasonmás az oklevél alján lógó pecsétek képmását is tanulmányozhatjuk. Ezekből a pecsétekből hatnak rajzát megtaláljuk az Oklevéltár 255. lapján, a kőiratok megfejtésével együtt.

A pompásan sikerült oklevél-hasonmásokért elismerés és dicséret illeti meg az Athenaeum nyomdai műintézetet, az egész mű kiadásáért pedig hálás köszönettel kell adóznunk a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának, melynek áldozatkészsége nélkül irodalmunk ezzel a nevezetes forrásmunkával aligha gazdagodhatott volna.

DR. IVÁNYI BÉLA.

Rozsnyai Dávid török deák. Irta *Molnár István.* Budapest, Stephaneum, 1909. (Művelődéstört. Értekezések, 36. sz.) 8-r., 128. l.

Rozsnyai Dávid személyének és munkásságának jelentőségét leginkább az a nagy figyelem bizonyítja, mely néhány év óta feléje fordult. Benkő Józseftől Szilágyi Sándorig egykor, Elekes-től Bittenbinderig és Molnár István jelen könyvéig most új és új adatok vetnek fényt az »utolsó« török deákra s ez adatok során megemlítésre méltó az, melyet a *Századok* 1874-iki évf.-ban Molnár talált, hogy — nem is Rozsnyay az utolsó török deák, hanem Csúzy Jakab volt az, Rákóczi Ferencz portai tolmácsa. De hát ez a mi szegény küszködő kapitihánk emlékének csak a romantikájából vont el valamit; a történelemhez és az irodalom-történethez Rozsnyainak, a *Horologium Turcicum* szerzőjének ezután sem lesz kevesebb köze az eddiginél. Éppen ezért életrajzá-
nak megírása, munkálkodásának méltatásával együtt nem kicsinylendő czél és különösen szívesen vettük volna ezt Bittenbinder-től, a ki már megkezdte ez irányban kutatásait s ígérte a *Horologium Turcicum* kiadását.¹ (Ismertettük *Századok*, 1908 : 842.) Feladatának részben elébevágott Molnár István. Rosszúl tette. Mindenekelőtt azért, mert Bittenbinder tanulmánya alapján, hivatottnak mondható e feladatra. Másodszor azért, mert könyvének ez a része gyarló munka. Végül pedig, mert még nincs egészen itt az ideje Rozsnyai Dávid életrajza megírásának.

¹ A Humayun Namé első magyar származéka: Rozsnyai Dávid »Horologium Turcicum«-a. — Irodtört. tanulmány. Budapest, 1908. — L. az előszót.

Kezdjük az utolján. Elekes és részben Bittenbinder is még nem használhatták föl azt a Rozsnyai életére nézve is gazdagnak mutatkozó anyagot, mely Teleki Mihály most kiadás alatt levő levelezésében fel van halmozva. Az eddig megjelent négy kötetből a két utolsó magának Rozsnyainak több (összesen tíz) Telekihez írott levelét tartalmazza. Ezek közül az első 1666. augusztus 4-én Drinápolyban kelt, az utolsó 1669 augusztus 9-én. E dátumokkal máris megdől Molnárnak az az állítása (27. l.), hogy »első levelét *Brassóból* küldte Telekinek 1670. október 14-én.« S ha Molnár figyelemmel van arra, hogy Rozsnyai 1666. aug. 4-én kelt levelétől 1667. decz. 10-én kelt leveléig valamennyit Drinápolyban írta, nem mellőzi annak a (Rozsnyai naplóján is, MTE. II. oszt. VIII. 301. alapulható) adatnak a megemlítését, hogy e két év legnagyobb része Drinápolyban és *nem* Konstantinápolyban telt el. -- De Teleki levelezésének hátralevő nyolcz kötetében valószínűleg Rozsnyainak több fontos levele is akad még. Azonkívül ezekből a levelezésekből éled fel igazában Apafinak és Telekinek viszonya Béli Pálhoz, Bánffy Déneshez, Zólyomihoz s különösen ez utóbbinak politikai szerepét illetőleg sok fontos adat fog még kiderülni. Rozsnyai életének pedig a legtöbb eseménye Zólyomi törekvéseivel, illetve Béli Páléival függ össze. Ezekből fogunk talán fogságának igazi okához, életének eddig legismeretlenebb problémájához férkezni.

E jelentős forrás mellőzésén kívül is van okunk Molnár vállalkozását gyarlónak mondanunk. Feladatát, »hogy miben állott a követküldés. a kapitihóság intézménye«, -- nem mellőzve »Rozsnyai életrajzát, hanem török deáki szereplésével kapcsolatosan« igyekezett megoldani. Ezért könyvét három részre osztva, az elsőben Rozsnyai életrajzát mondja el. De hogyan! Mint maga mondja, »felhasználtam Elekes Mihály: Rozsnyai Dávid élete és művei 1 cz. értekezését és kiegészítettem egy pár általa fel nem használt adattal.« Ezt a *felhasználást* Molnár olyanformán gondolja, hogy Elekes könyvecskéjének megfelelő fejezetét (7—25. lk.) szóról-szóra lenyomatja sajátjaként (12—38. lk.) és olyanformán, hogy itt-ott egy részletet beletold, Elekes egy-egy mondatát idézetekkel bővíti ki, vagy pedig néhány, Elekestől fel (vagy eléggé ki) nem használt forrás adataival egészíti ki. Egy-két ilyen adatának helyességét szívesen ismerjük el. Különösen a T. M. Á. O. megfelelő kötetét és Teleki Mihályhoz írott, a Történelmi Tár 1885-iki kötetében kiadott levelét használta fel ügyesen. De evvel sem világíthatta meg Teleki és Rozsnyai viszonyát. S Molnárnak már keze ügyében lehetett Teleki levelezésének 3. és 4. kötete is!

¹ Ismertettük *Századok*, 1907. 262.

Főképpen pedig az nem járja, a hogyan Molnár Elekes munkáját, mondhatni, »bekebelezte.« Még a jegyzetekben is egyszerűen átveszi — mint a maga utalásait — Elekes jegyzetbeli adatait. A »felhasználás« — egy taláalomra kikapott részlettel mutatjuk meg — ilyenformán történik:

Elekes:

Életének egy szomorú szakaszát is ezután élte át. A Béli Pál ellen indított hajsza nem kímélte meg az ő szerény alakját sem, bár nehezen hisszük, hogy Béli *akciójában* valamely fontosabb szerepe lehetett volna. Egy portai útjából való visszatérése alkalmával Béli Pált, kiért már *előzőleg* kezességet vállalt, meglátogatta. Ezért a fejedelelemnél bevádolták és sok *hosszú* s igaztalan *vádoltatás* után előbb a görgényi, majd a szamosújvári várba zárták s 1678-tól 1682-ig raboskodott.

Molnár:

Ezután élte át életének egy szomorú szakaszát. A Béli Pál ellen indított hajsza nem kímélte meg az ő szerény alakját sem, bár nehezen hihető, hogy Béli *nagyratörő terveiben* valamely fontosabb szerepe lehetett volna. *Ez esemény szálai még az előző évre nyúlnak vissza.* Egy portai útjából való visszatérése alkalmával Béli Pált, kiért kezességet vállalt, meglátogatta. *Rosszakarói* azért, mert a *portáról hazajövet* előbb *Béliénél látogatást tett* s csak *azután jelentkezett* a fejedelelemnél, bevádolták. Sok igaztalan és *»hamis vád«* után előbb a görgényi, majd a szamosújvári várba zárták s 1678-tól 1682-ig raboskodott.

Hát éppen így kezdődik és így folytatódik ez a fejezet. Így nem szabad történetet írni, így nem lehet a »forrásmunkákat« *felhasználni*. Még az önképzőkörben, tanítványaimnak sem engedem meg az ilyen »felhasználást.« Pedig Molnár ezen a szinten túl van már.

A második fejezethez, a mely a diplomatiái érintkezés formáit tárgyalja Erdély és a porta közt Rozsnyai idejében, Ballagi Aladár egyetemi előadásain kívül Mikó adatait, Szilágyi Sándor *Erd. tört.*-ét és az okiratok nagy csoportját használta fel. Különösen jó hasznát látta a T. M. Á. O. okiratainak ebben és a következő fejezetben, a mely a követek, kapitihák működési körét és helyzetüket a portán ismerteti. Elég szélesen rajzolt képe van erről s ügyesen illeszti bele Rozsnyai bő adalékait. Tudomásunk szerint ilyen részletező munka nincs is erről. Rendszerességének csak annyi a hiánya, a mennyiben minden hézag pótlására nem jutott adat. Részleteire nem terjedhet ki különben is aránylag hosszúra nyúlt ismertetésünk.

DR. GÁLOS REZSŐ.

ÉJSZAKI SZLÁV TÖRTÉNELMI SZEMLE.

A szlávnyelvű történetírás, Margalits Ede dr. szavai szerint, a magyar történészekre nézve úgyszólván csukott könyv volt eddig. Hogy tehát ezt a könyvet legalább részben föltárja a magyar tudomány számára, 1900. óta állandóan ismertette a *Századokban* azt a szláv történelmi irodalmat, mely hazánk történetével és egyéb viszonylataival többé-kevésbé vonatkozásban áll. Azonban ez a történelmi repertorium csupán csak a *délszlávok* irodalmára vonatkozott s egyáltalában nem vette figyelembe az *éjszaki* szlávokat. Hogy tehát az áttekintést nagyobb körre terjeszszük ki, az alantiakban a Magyarországgal úgyszólván határos éjszaki szlávok történelmi és rokonszakszabli irodalmát fogjuk ismertetni.

Itten négyféle nyelv irodalmáról lehet ugyan szó, t. i. cseh, lengyel, kisorosz (rutén) és nagyorosz, mindazonáltal a fősúlyt a lengyel és kisorosz irodalomra fektetjük és pedig azon az okon, minthogy a cseheké a németek útján amúgy is eléggé ismeretes, a nagyoroszoké pedig ritkábban foglalkozik minket érdeklő dolgokkal, s a mit közöl is e tekintetben, a kisorosz irodalmi tájékoztatókban úgy is megtaláljuk.

Mittheilungen des Ševčenko-Vereins der Wissenschaften. (Записки наукового товариства імені Шевченка.) A társaság 1873-ban Lembergben alkult meg, minthogy az oroszok nem engedik meg a kisorosz nyelv irodalmi használatát a maguk országában (a japán háború óta azonban immár ott is szabad sajtójuk van). 1892 óta folytonosan fejlődő Записки-it három szakosztályának munkássága folytán állandóan közreadja Hruševskij Mihály egyetemi tanár elnöklete alatt.

1892. I. köt. *Hruševskij* (Serhienko) Mihály *Társadalmi mozgalmak Ukrainában a XIII. század folyamán* cz. dolgozatában az orosz fejedelmi hatalom jogkörét illető mozgalmakról szól, *Rylskij* Tádé pedig szociális tárggyal foglalkozik *A vagyon megosztásának alapelvei* czímen. *Konyzsky* O. megkezdi monographiáját a társaság névadójáról, *Ševčenko* Tárászról, a kisoroszok legnagyobb költőjéről, a kinek szellemében folyik a kisoroszok egész irodalmi élete; *Kolessa* Sándor irodalomtörténeti tanulmányában kimutatja a kisorosz népköltészet hatását *Zalesky* Bogdán lengyel költő munkáin; végül pedig az első kötet szerkesztője közli a társaság alapítását és eddigi történetét rövid előadásban.

1893. II. köt. *Panačovnyj* *A régi boszporusi görög coloniákról* értekezik, a melyek a mai Kubán és közvetlen vidékén alakultak, a régi boszporusmenti terület térképével, *Rylskij* pedig folytatja az I. kötetben megkezdett szociális tárgyú dolgozatát. *Černjachivskij* orvostudományi dolgozt közöl az uterus contractionál

használatos mérőeszközökről, *Ivanov* pedig Volhyniának XIV. századbeli történetéről értekeznek. *Serhienko* (Hruševskij) Mihály a kisorosz irodalom fordulópontját tevő költőjének, Kotlarevskij Ivánnak jubileumát készíti elő, a kinek föllépése (1798 Aeneis parodiájával) éppen olyan jelentőségű, mint a magyar irodalomban Bessenyei és társaié: vele kezdődik a mai, öntudatosan nemzeti irányú kisorosz irodalom, mely tehát nyiltan, nyomtatott szóval is kifejezi a kisorozságnak a nagyoroszágtól való külön nemzeti voltát. A kötet többi részét bírálatok és a társaság egy évi működéséről szóló jelentése tölti ki.

1894. III. köt. *Puljaj* Iván physikai tárgyú értekezése után *Kocovskij* Volodymyr, a galicziai rutének legrokonszenvesebb népies költője, Šaškovič Markian emlékének áldoz, majd *Kolessa* Sándor tartalmas irodalomtörténeti tanulmánya következik Ševčenko és Mickiewicz párhuzamáról. *Verchratskij* Iván a vizlokavölgyi rutének (ú. n. zamišanci) nyelvjárását ismerteti, mely minket azért is érdekel, minthogy ez a dialectus a Kárpátokon innen, a hazai rutének egy részénél is folytatódik. *Hruševskij* M. a kievi archaeographiai commissiot ismerteti a »Tudományos krónika« rovatban ennek 50 éves fennállása alkalmából. A kritikai részből kiemeljük azt, a mely *Az orosz történelmi bibliographia* cz. hatalmas vállalatról ad számot.

IV. köt. *Konyckij* O. Ševčenko fiatalkori életrajzát adja, *Budzynovskij* pedig Halicsnak mezőgazdasági viszonyait ismerteti. *Levičskij* matematikai értekezése után *Hruševskij* M. bevezető előadása következik az oroszország legrégebb történelméről. A bibliographiából kiemeljük *Latyšev*, *Scythica et Caucasia* művének ismertetését.

1895. V. köt. *Kokorudz* ismerteti *Ohonovskij* Omeljan életét, a ki a kisorozok első nagyszabású irodalomtörténetét 5 kötetben megírta, *Makaruska* O. a kisorosz nyelv török elemeit vizsgálja, *Konyckij* előadja Ševčenko fogságba jutásának történetét. A bibliographiában minket közelebbről érdeklő dolog több is van. Így *Filevič*, *A magyarországi oroszország* az orosz történeti tudomány szempontjából című értekezésének ismertetése, a melyben szerző (varsói egyetemi tanár) azt kutatja, hogyan jutott a magyarországi oroszok közé a *Русь* (Rusj) elnevezés, holott ezek sohasé tartoztak az orosz államhoz. Hogy a rutének őshazája a Magyar Alföld éjszakketei részén és Erdély felföldjén lehetett, már 1859-ben mondta ki, bár eléggé óvatosan, *Lamanskyj*, *Roesler* pedig Erdély és Moldova rutén nomenclaturájára utalt. Ezek alapján *Filevič* azt állítja, hogy a hazai rutének nem Halicsból jöttek ide át, hanem ellenkezőleg s így teszi érthetővé *Nestornak* azt a híradását, hogy az oroszok (sloveni) a Duna mellékéről érkeztek.

Bizonyítékul szolgál erre nézve Éjszak-Magyarország és Erdély nomenclaturája. Az értekezés célja a Kunik-féle normannelmélet megdöntése, a melynek különben ma már igen megapadtak a hívői.

Itt azonban szerző kissé elhajította a súlykot, a mennyiben orosz nyomokat vél látni Morva-, sőt déli Csehországban is. Még kevésbé meggyőző második érve, hogy t. i. az Oroszországban talált bronzsarlók típusa Magyarországon is előfordul még, de tovább nyugatra már nem jutott el. Ez ellen Korduba, az értekezés bírálója azt veti föl, hogy a mai magyar föld réges-régóta különböző népek tusakodásának színhelye volt, a melyek keletről a feketetengermelléki pusztákon át nyugatra nyomakodván, csak Magyarország területéig jutottak el, innen nyugatabbra már nem igen jutott el egyetlenegy sem. Végül Nestor krónikájának későbbi redactióbeli szavait idézi Filevič, a melyeket Oleg mondott Askoldnak és Dirnek: »mivelhogy magyar határmenti vendég vagyok«. Filevič szerint a mai Pidhirje (»Hegyalja« a Kárpátok galicziai oldalán) Nestor idején Poduhorje alakban élt, a mi annyit tesz, mint magyaralatti vagy magyarországi határos. Ez az érdekes tanulmány a varsói egyetem közleményeiben jelent meg (*Varšavskija universitetskija izvjestija*, 1894. V.). A Rusj földrajzi és nemzeti fogalma a magyar-ruténeknél különben teljesen ismeretlen; csakis az irodalomban használják, a köznép teljességgel nem.

*Filevič*nek egy másik munkájáról is kapunk itt hírt: *A Kárpátok jelentősége* címűről, a mely a Galicko-russkij Vjestnik 1894. I. sz.-ban jelent meg.

Az előzővel szorosan összefügg ez a dolgozat, a melyben szerző sajnálkozását fejezi ki a felett, hogy a Kárpátoknak az orosz irodalomban nem akadt még földolgozójuk, pedig történelmi szempontból nagyon megérdemelnék. Nézete szerint a Kárpátok területének a helynevek alapján való néprajzi megismerése két dologhoz fog kulcsot a kutatók kezébe adni: 1. kárpáti rutén nép történetét, valamint a horvátoknak az orosz államhoz való viszonyát; 2. általában az egész ország kezdetének eddig igen homályos kérdéseit és sz. Vladimir országának határait.

A rutének mostan a Kárpátoknak középső részein laknak; éjszakeről, nyugatról és dél felől pedig más szláv és nem szláv fajú népek környezik őket, e miatt a rutén-tót, rutén-lengyel, rutén-magyar határok mentén gazdag anyagot lehet találnunk, a melyek egyik elemnek a másikba való olvadásáról tesznek bizonyosságot. Mai napig is fennmaradt a régi törzsek szerint való szállásoknak emléke a Lomko, Poloninecz, Bojko, Huczul nevekben, a melyek

mindegyike úgy tájszólás, mint anthropologiai tekintetekben különálló, a többiektől élesen különböző csoportokat jelölnek. Ezek a tudományos adatok már nem sokáig lesznek kaphatók és följegyezhetők, mert a fejlődő erdei és havasi gazdálkodás, a művelődés terjedése és általában az eddigi gazdasági és szellemi élet gyökeresnek mutatkozó átalakulása a rutén nép hegyvidéki típusát el fogja tüntetni minél rövidebb idő alatt. A jószemű muszka tehát a helyszínén is járva, már meglátta, hogy a hazai rutének gyors magyarosodása mennyire szükségessé teszi a rutén Kárpátok tudományos földolgozásának azonnal való megkezdését. Ezek miatt sürgősen kéri a petersburgi tud. akadémiát és az Orosz Földrajzi Társulatot, hogy tudós expedíciókat küldjenek ki a Kárpátokba. E fölhívásnak egyik eredménye éppen 1909-ben vált el, a mennyiben ez évi márczius 1-én járt le annak a pályázatnak határideje, a melyre 1000, 500 és 300 rubeles jutalmat tűzött ki az orosz akadémia ilyen cím alatt: »Mutattassék ki a magyar elem térhódítása a magyar-rutének társadalmában és nyelvében«.

Nem kevésbé érdekel bennünket K. J. Grot, *A magyarok és szlávok a múltban* cz. munkája, a mely hasonlóképen a varsói egyetem kiadványaként (1893. V.) jelent meg. Szerzőt már ismerjük a *Századok* hasábjairól is (1883 és 1884 k.), a hol Barna Ferdinánd Grotnak »Moravija és a magyarok« cz. dolgozatát, valamint Danilevszkijnek a magyarok orosz földi vándorlásáról írott bírálatát mutatta be. Mostani munkájának is ugyanaz az alapeszméje, a mi az előbbié, t. i. az a szerep, a melyet a germán-ságnak a szlávokkal évszázadok sorozata óta tartó harcában a magyarok játszottak, tulajdonképen a szlávoknak a germanizálás ellen való védelme volt. Szerinte a magyarok mentették meg az elgyöngült morva államot a németesedéstől. Ez azonban nagyon is egyéni nézet, mert hiszen éppen magyarok robbantották szét azt a szláv foederatiót, a melynek aztán egyik része magyar közbenjárás nélkül cseh királysággá fejlődött ki. Ezután kimutatja, hogy a szlávok mekkora befolyással voltak a magyarokra művelődés dolgában, a melyet ezeknek politikai, társadalmi életében, szokásaikban és nyelvükben lehet megfigyelni. Szent István alkotmánya mindenki számára jogegyenlőséget biztosított s ezért minden alattvalója jó magyar hazafinak érezte magát, de azért — Grot szerint — mindegyik jó magyarnak, jó szlávznak és jó oláhnak maradt. A szlávtság négy elemre támaszkodott Magyarországon: 1. ethikaira, 2. művelődésire, 3. vallásira, 4. dynastikusra. Az első kettő még elfogadható, de sehogyan se lehet elismernünk annak helyességét, hogy a magyarok a szlávtságunk védői lettek volna katolikussá váló tétele tekintetében, mert hiszen ismert dolog,

hogy a magyar királyok, az egy Mátyás kivételével, mennyire engedelmes szolgái valának a római püspöknek. Még a csak czímlegesen hozzájuk tartozó Bulgáriát is katholizálni törekedtek. Grot bírálója, Korduba, ugyanezt a vonást látja Halicsban is, azokban az időkben, a mikor a magyarok ide is kiterjesztették hatalmukat. A mi pedig a dynastikus elemet illeti, a melyre Grot oly sokat épít, ez éppenséggel nem volt olyan fontos. A szláv uralkodóházakkal való családi összeköttetéseknek nemzeti tömeghatása Magyarországon nem volt. Ilyen összeházasodásra nem egy példát találhatunk német-szláv tekintetben is, a mik éppen semmit sem bizonyítanak. Nagyon természetesen szláv uralkodóházakba házasodtak a magyar trónjelöltek is, hiszen három oldalról is szláv szomszédok környezték országukat, de hogy ennek a rokonságnak tömeghatása lett volna Magyarország szlávjainak életében, azt sehogyan se látjuk Grotnak könyvében.

Följegyezni való még *Strakosch-Grassman* Gustavnak *Der Einfall der Mongolen in Mitteleuropa*, Innsbruck 1893-ban megjelent munkájáról szóló ismertetés is. Strakosch kimutatja, hogy a tatárok rettenetes pusztítása minket, magyarokat, nem azért sújtott, mert véletlenül útjába estünk szennyes áradatuknak, hanem ez előre bejelentett, megtorló hadjárat volt. Okul a támadásra a kúnok szolgáltak, a kiket a tatárok éppen úgy a maguk alattvalóinak tekintettek, mint a magyarok. Mikor aztán IV. Béla magához fogadta a polovecki kánt, Kotjant (Kuten-t), a felbőszülő Kujuk követek által hadat izent Bélának. A követeket azonban a suzdali orosz fejedelem letartóztatta. E miatt aztán kétfelé is irányult a boszuló hadjárat: oroszok és magyarok ellen. Ezt az okot maga a kán is megmondja IV. Inczéhez 1245-ben írott levelében. Lengyelországra Batu azért küldött hadat, mert ott Boleszláv, Béla királyunk veje és II. Henrik segítségvívó sereg szervezésével foglalatoskodtak. A tatárok gyors sikereiket hadi taktikájuknak köszönhették, valamint az európai hadak késlekedő mozgósításának. A tatárjárás veszedelmet hozott a németiségre is, mert tönkretette azt a virágzó kereskedelmi összeköttetést, a mely Regensburg-Wien-Kraków-Kiev irányban bonyolódott le. Igen részletesen, a stratégiai viszonyoknak teljes mérlegelésével írja le a sajmónti ütközetet (77—89. l.) és utána egész Európának a magyarokat ért ezen szerencsétlenséggel szemben tanúsított magatartását.

A miatt az élénk egyházi és szellemi összeköttetés miatt, a melyben hazai ruténjeink a galicziaiakkal a XVIII. századig éltek, fontos reánk nézve is *Dobrzanski* Antalnak a sambori, przemyśli és sanoki egyesített püspökségeknek a legrégebb idők-től (XI. század) 1794-ig megírt történetéről szóló följegyzés.

VI. köt. *Velyčko* Oroszország és Bizáncz X—XI. sz. politikai és kereskedelmi összeköttetéseiről szól, *Makaruska O.* pedig egy politikai pamfletet ismertet Lengyelország első fölösztatása idejéből. *Franko* Iván, kritikus, irodalomtörténész és elsőrangú szép-prózaíró, Ševčenkonak egyik elbeszélő költeményét (Najmyčka) taglalja, *Hruševskij* pedig a varsói ú. n. koronakincses levéltárát ismerteti, a melynek nem egy magyar vonatkozású darabja van. A bibliographiából megemlítendő *Liničenko* művének ismertetése Halics XIV—XV. sz. társadalmi életéről és jogszokásairól, melyek között a kenézségek és krajnaságok ismerete magyarországi analogiák folytán reánk nézve is fontossá teszi ezt a terjedelmes munkát.

VII. köt. *Studynskij* Cyrill egy 1591-ben Lembergben megjelent *Adelphotos* cz. ószláv-rutén iskolakönyvet méltat irodalomtörténeti és nyelvészeti szempontból, *Hruševskij M.* pedig a podoliai várak leírását közli 1494-ből. *Levyckij* matematikai dolgozata után a Miscellanea rovatban a počajevi könyvnyomtató keletkezéséről van pár érdekes adalék.

VIII. köt. *Franko* Ivan megkezdi a Varlaam és Joasaf cz. ó-keresztény egyházi regényről szóló terjedelmes irodalomtörténeti tanulmányát, a melynek a régi magyar irodalomban is van földolgozása. *Hruševskij M.* az orosz-litván krónikának legrégebb szerkesztéséről értekezik a »Vitovt nagyfejedelem dicsérete« cz. krónika alapján, *Studinskij K.* pedig a Mohila Péternek 1633-ban följánlott *Евѣрѣя* cz. panegirikről szól. *Konyiskij O.* a társulat névadójának, Ševčenko Tarasnak költeményeit vizsgálja időrendjüket illetően. A Miscellanea rovatban nagyon érdekes Šnjihursky peremysli rutén püspöknek 1827. évi körlevele, a mely papjainak tanulatlanságára vet világot.

1896. IX. köt. *Lotockij S.* egyháztörténeti tanulmánya a kötet első darabja, a melyben a XV—XVI. századbéli egyházmegyei szervezet egyik részéről, az ú. n. soborni krilosy értekezik. *Ščurat V.* egy középkori orosz legendát ismertet Slovo Danyla Zatočnyka cím alatt, végül a Miscellanea és a bibliographiai rovat következik. Ez utóbbiban közelről érdeklő Karszniewicznek a kmet (comes, comte, jobbágy) szóról írott művének ismertetése (39. l.).

X. köt. *Barvinskij E.* II. Rudolfnak és VIII. Kelemen pápának 1593—4-ben a kozákokkal folytatott tárgyalásait ismerteti a krakói Czartoryski könyvtárban levő eredeti okiratok alapján. *Hruševskij* az 1571—1700 között vezetett sambori anyakönyv művelődéstörténeti vonatkozásait ismerteti.

XI. köt. *Konyisky* Ševčenkonak első száműzetését beszéli el, *Hruševskij* pedig néhány XV—XVI. századbéli kievi okmányt ismertet. A Miscellanea rovatban Franko Ivan közli Sepegyi

István magyar származású rutén papnak a galicziai határmenti Oporecz községben talált 1841. évbéli kéziratos könyvét. A bibliographiában Kaindlnak, ismert osztrák ethnographusnak a huczulokról írott 16 tanulmányát ismerteti Korduba. A huczulok Galiczia, Bukovina összeszögelésében lakó külön typosu rutének, a kiknek egy része hozzánk is átnyúlik. a mennyiben Máramarosnak éjszaki területén 19 községben nálunk is találhatók.

1896. XII. köt. *Terleckij* Emil minket nagyon közelről érdeklő történelmi tanulmányt közöl a kötet elején »Politikai események a halicsi orosz földön« czímmel, a melyben Magyarország és Halics politikai vonatkozásainak történetét adja kezdettől fogva Nagy Lajosunk idejéig. Alkalmadtán erre még vissza fogunk térni. *Hruševskij* M. a lemergi várnak 1459. évbéli állapotáról értekezik. *Studinskij* három, XVII. századbéli panegirikről, *Radakova* pedig a Ladoga-csatornánál élő kozákokról szól. A kötetet az 1846. évi galicziai parasztlázadásról szóló visszaemlékezés, valamint az 1895. évbéli ukrainika-termelés ismertetése fejezi be. Ez utóbbiban két dolog is érdekli hazánkat. *Filjevč* tovább is foglalkozva fent említett témájával, a Kárpátok történeti földrajzáról közöl tanulmányt a Népoktatási minisztérium Közlönyében (*Žurnal ministerstva narodnavo prosvješčenija*, 1895. IV—V.) Irásának czélja annak kimutatása, hogy a Kárpátok egész területét hajdanában egyetlen nép lakta és pedig orosz-szláv nép. A Kárpátok területét kelet felé egész Kievig nyújtja ki, déli irányban — természetesen hibásan — a Balkánig, nyugat felé pedig a följazíróktól általánosan elfogadott határig, t. i. a Bečva völgyéig. Az ezen területen talált azonos helynevek alapján azt állítja, hogy az egész Kárpátvidék teljes egységet mutató terület. Ennek a vidéknek keleti részéről szóló tanulmányozása minket kevésbé érdekel, de annál inkább a nyugat-déli részéről való. Ennek eredménye az, hogy az ethnographikus határok a legtöbbször egybeesnek a geographikusokkal s így a Duna völgyét nem lehet néprajzi határnak tekinteni, mert a steppejelleg az Uraltól majdnem Bécsig úgyszólván megszakítatlan. Ezek alapján két elvet mond ki: 1. azonos toponomia az egész szláv területen, 2. ezeknek a helyi viszonyokkal való szoros egybefüggése. Ezek szerint teljes igaza van már Barsovnak is (Očerki), hogy a Nestorféle szláv népek, a melyek részben a mai Magyarország területén laktak, nem néprajzi, hanem topographiai fogalmak. Az orosz-rutén elem régebben sokkal tovább nyult ki nyugat felé, mint ma. Erre vall az a hosszú, éles néprajzi terület, a mely a Kárpátok hátán végig nyugat felé húzódott ki. Erre a területre az orosz elem nem a mai Oroszország területéről vándorolt be, mert valamikor az erdős Kárpáthavasok mindkét oldalán lakott (a sarmata-

volhyni és a Nagy Magyar Alföldön), a honnan egyrészt a lengyelek, másrészt a magyarok szorították fel őt a hegyekbe. — A másik dolog *A. Pavlovnak* Moszkvában 1894-ben megjelent tanulmánya *A halicsi és litván metropoliáról XIV. századi bizánczi okmányok alapján*, a melynek folytatásaként *A halicsi metropolia* (Sptburg 1895) teljes történetét adja. A hazai rutének egyháztörténeti életére való vonatkozásai miatt okvetlen figyelmet érdemlő munka.

XIII. köt. *Korduba Miron* *Az első szláv állam* czíme alatt a pannoniai szlávok történetét írja meg nagyobb buzgalommal, mint sikerrel. Az avarokkal és frankokkal való vonatkozásait azonban teljesen jól adja. *Konyiskij* folytatja Ševčenkoról írott tanulmányát, a költőnek második számüzetéséről szólván. O. Č. jelzéssel írt orvos-természettudományi értekezés (az akasztás után való életrekelés) után a litván tárgyú Miscellanea-rovat következik, majd pedig az ukrainika-bibliographia 1895-től, a melyben (36. l.) Tarkovics eperjesi püspökről is említés történik. Ez arról nevezetes, mert nyilvánvalóvá teszi, hogy már 1805-ben is élt a magyar-rutének közt az irodalmi-nyelvi moszkvofilizmus.

XIV. köt. *Terleckij* a fehér-orosz földi kozákokat ismerteti, *Tomašivskij* pedig a Chmelnickij Bogdán történetéhez nyújt új adalékokat. *Konyiskij* Ševčenkoról ír tovább. A bibliographiából megemlíteni való *Delektorskij*nek a florenczi unióról írott történelmi és *Faminpy*nek a tavasz istennőjéről szóló néprajzi tanulmánya.

XV. köt. *Tomašivskij* egy XVI. századbeli lembergi tanácsosnak művelődéstörténeti jellegű följegyzéseit ismerteti, *Hruševskij* XVIII. sz. népi származású egyházi énekeskönyvet mutat be, *Konyiskij* pedig folytatja Ševčenko-tanulmányát.

XVI. köt. *Hruševskij* megemlékezik Bohdanko hetmanról, *Hnatjuk* népi legendákat ismertet a magyar-rutének vidékéről, *Konyiskij* tanulmánya után pedig a bibliographia következik. Ebben megemléésre méltó *Vasilevskij*nek az avarokról írott tanulmánya. A Miscellanea-rovatban érdekes följegyzés van a peremyśli szombatosokról, a kikről a *Századok* 1908. évfolyamában már megemlékeztünk.

XVII. köt. *Rudnickij* az 1625. évi kozák-lengyel háborúról értekezik, *Hruševskij* és *Konyiskij* folytatják előbbi tanulmányukat.

XVIII. köt. Franko Iván folytatja Varlaam és Josafatról írott tanulmányát, *Knjaževič* pedig az ukrainai kereskedelem javítására 1784-ben tett intézkedésekről ír. A bibliographiában Erdélyt illető hazai vonatkozást találunk *Filevič*nek *A rgéi oroszág története* cz. művében, a melyben szerző igen elfogad-

hatóan bizonyítgatja, hogy a magyarországi rutének történetének legelső szakasza Erdély földjén játszódott le és pedig a széke-lyeket megelőző időkben. Minthogy alulírott éppen e kérdéssel foglalkozik, ez alkalommal e hazai tárgyról több szót nem ejtünk, hanem a *Századokban* máskor részletesen fogunk vele foglalkozni.

XIX. köt. *Tomašivskij* István a Kázmér korabeli lengyel adózási viszonyokról értekezik, *Hruševskij* pedig a peremyśli kerület (*starostva*) XV. századbeli leírását adja. A *Miscellaneában* *Ochrimovič* ismerteti a Máramaros vármegyében 1673-ban Duliskovics Teodor izai magyar-rutén papnak *Oktató evangelium* cz. kéziratot foliansát. A magyar reformációval szorosan összefüggő munka, a melyről alább részletesen szólnunk. A bibliographiából megemlítendő Storozenko műve Báthory István egyik kozák hetmanjáról,

XX. köt. *Hruševskij* a halicsi XII—XIII. századbéli bojárokról értekezik, *Franko* befejezi Varlaam és Josafatról szóló irod.-tört. tanulmányát. A többi rovatban minket érdeklő dolgot nem találunk.

DR. STRIPSZKY HIADOR.

TÁRCSA.

TÖRTÉNELEM — MŰVÉSZETTÖRTÉNET.

I.

A modern történetírás súlypontja a kard történetéről immár teljesen átsiklott a kulturális momentumok értékelésére. A mennyit az utóbbiak a történetírás muzsája aegisének fényéből nyertek, nem kisebb az a haszon sem, a melyet históriailag sötét korok megvilágításával, az *egyéniségek* kellő világításba helyezésével a történetírás számára hajtottak. Így a kulturális segéddisciplinák között a művészettörténelem az utolsó évtizedben első sorba vonult elő a történelem segédcapatai között. Eltekintve az ókori Kelet történetétől, a melyet művészeti productumai nélkül mérlegelni egyáltalán lehetetlen, de szintúgy a classikus, vagy hellenistikus ókortól, a melynek története akár Hellas földjén, akár a másodlagos Itáliában, vagy Nagy Sándor mondás uralma után szerte a »világ kerekén« a legszorosabban egybefonódik a művészeti hagyatékkal, — Krisztusi korunk egész első évezrede megértetlen és érthetetlen maradna azon művészettörténeti kutatások és eredmények nélkül, a melyeket e »saecula obscura« számára éppen az utolsó években a műtörténészek produkáltak.

Azt az óriási felfogás-változást, a mely ez években a classikus Rómával szemben az egész művelt világot elfogta, a mely nézetváltozás megdöntötte a Róma mindenhatóságában való hitet, s aztán az egész, ezernyi oszlopkákkal támogatott épület recscsenve roppant össze az új nézetet kísérő adatok, bizonyítékok súlya alatt, ezt a változást a művészettörténet idézte elő, kapcsolatban az archaeológiával, a melynek a történetíráshoz való régi szoros viszonyának emléke már teljesen feledésbe látszott menni.

A pseudohumanistikus hagyományokon táplálkozó XIX. század a gyilkolásig meg volt győződve arról, hogy középkori kulturánk egyszerűen a »római« kultura folytatása, kifolyása, elsatnyulása. Ezzel a nézettel zsákutczába keveredtek, mert képtelenek voltak

magyarázatát adni ezen önelsorvadásnak. Egyszerűen szóval helyettesítettek egy meg nem magyarázott fogalmat, s e századokat elnevezték »saecula obscurá«-knak, s aztán — graeca sunt non leguntur! Másrészt, a józanabb históriai kutatás belátta az első perczre megállapítható erjedési processusnak a létezését, a mely erjedési processust nagyjából a népek vándorlásának nevezünk; de az amúgy is hiányos, még inkább a századok során javarészt elpusztult, s általában már eredetileg a félelem okozta rémlátás által mondaszerű, kézírásos, krónikaszerű forrásai a történetírásnak, éppen ezen századokra nézve alig nyújtottak fölvilágosítást, s a mi volt, az is teljesen megbízhatatlan, ellentmondásos és ellentörizhetetlen anyag volt.

E stagnáló állapotban lépett fel előbb a középkori archaeologia (de sokan vannak, és éppen nálunk, a kik létjogosultságát tagadják!) az »ásó tana«, a mely lépésről-lépésre haladva tárta fel a föld mélyéből, a történetírás feltevéseit, hol megerősítő, hol megdöntő, de mindig megbízható, mert reáliákon alapuló bizonyítékait — s fellépett utóbb a művészettörténet, a mely az archaeologia pionnirmunkájára támaszkodva, a nagy kapcsolatok felderítésével, világokat átölelő, keletet és nyugatot áthidaló szemhatárával új perspectivákat nyitott a történelem számára is, a történettannak magának új levegőt, friss életerőt teremtett; ezzel a hatalmas lépéssel a művészettörténet utólréte idősebb testvérét, a melynek oknyomozó rendszerét (a philologia rendszerével együtt) a maga számára applikálta, bebizonyította egyenrangúságát és életképességét, úgy hogy történész ma aligha lehet már meg a művészettörténelem bizonyítékai nélkül. Eme, mindössze néhány évnyi munka, gigászok munkája volt; s nem is lehet hivatásunk, hogy ebből, a kellő távlatba még el nem tolódott mozgalomból mérleget vonjunk. Erre a területre még A. Michaelis sem volt képes nagy áttekintésű összefoglalását¹ kiterjeszteni; kivált a »Róma vagy Kelet« kérdésében sub judice lis est, s az acták fölötté még egy ideig nincsenek lezárva. Addig mindenesetre le kell vonnunk a tanulságot, hogy a történész számára is az idevágó művek állandóan registráltassanak, s a kínáló vagy levont eredmények ad notam vétessenek.

E mozgalomnak, a mely a középkor kulturájának a rómaiétól való függetlenítését előzolja, az utolsó évben egy, bár több tekintetben egyoldalú, de szerfelett értékes művet köszönünk, Haupt könyvét.²

¹ A. Michaelis: *Die archaeologischen Entdeckungen des XIX. Jahrhunderts*. 8-r. Lipsce, Seemann, 1906, s már a következő évben a második bővített kiadása ennek a tudományos művek között páratlan népszerűségre szert tett kötetnek.

² Albrecht Haupt: *Die älteste Kunst, insbesondere die Baukunst der Germanen von der Völkerwanderung bis zu Karl dem Grossen*. Leipzig, Degener, 1909. 8-r., 289., 190 ábrával.

Haupt, a hannoverai technikai főiskola tanára, egyike a legszorgalmasabb építész-kutatóknak, a ki kutatásait, szóljanak azok a Teodorich síremlékéről, vagy Nagy Károly aacheni dómjáról, mindig a történelem nyújtotta fonál igénybevételével irányítja; sajátossága pedig abban a határozottságban rejlik, a melylyel a korunkat mozgó történet-műtörténeti problémákhoz állást foglal. Jelen esetben a kérdés odairányúl, hogy felvilágosíttassék az a homály, a melyben a középkor nyugati művészetének eredete nyugszik, hogy megtaláltassanak a nyomok, a melyek az antik művészet halódásától a román stílus kialakulásáig vezetnek, hogy olyan terület nyitassék meg, a melyen eddig csak a ravenna-bizánczi és a karoling művészeti góczpontok voltak határozottabban körülírhatók. Bizonyos az, hogy e kor kulturája nem ítéhető meg már csupán abból a szempontból, a mely eddig uralkodott, a classikus ókor tanulásából kikerülve: csupán az antik nagyság barbár romlásául; hanem hogy benne már korán valamely fiatalos művészeti érzés küzd a kifejezőmódokért, a melyet nem szabad az antik szépségtörvények mértékével mérlegelnünk. S míg egyrésről e mozgalom gyökereit az oriensben keresték (Strzygowski) és nagy valószínűséggel, s némely túlzások enyhítésével meg is találták, addig Haupt bizonyos faji büszkeséggel a germánságban inszituált kulturtörke nyomait kutatja, a mely nemcsak a műpártolásban, hanem a műalkotásban is kifejezést nyer. S bár tagadhatatlan bizonyos germán sajátosságok visszatérte az egész óriási területen (Spanyolországtól a Fekete-tengerig), igen sok helyen subjectiv ítéletekkel iparkodik a bizonyítékokat pótolni ott, a hol tulajdonképpen hellenistikus-orientális movecek nyomait látjuk. Ezeknek ő különben kimondottan kitér az újtjukból, és arra szorítkozik, hogy az első fejezetben megállapítsa a germán művészet karakteristikus jellegét, hogy ezeknek alapján ítélje meg aztán a könyv további folytán az egyes műemlékek germán, vagy legalább a germán által befolyásolt voltát. SUPKA GÉZA.

TÖRTÉNETIRÓINK MUNKÁSSÁGA.

— DR. KARÁCSONYI JÁNOS tagtársunk a M. Tud. Akadémia 1906. évi nagygyűlésén megbízást kapott »A szent Ferencz-rend története Magyarországon 1711-ig« című feladat kidolgozására. Az Akadémia a mű elkészültének határidejéül az 1914. évet tűzte ki. Karácsonyi a megbízás vétele után azonnal hozzáfogott az anyag összegyűjtéséhez s e célból eddig a következő levéltárakat kutatta át: a ferencz-rendűek pozsonyi és gyöngyösi levéltárait, az Országos levéltár diplomatikai osztályát és Fermendzsin gyűjtését. Az idén a zágrábi

és a m. n. muzeumi levéltárakat szándékozik átbúvárolni. Maga a munka 1914-re pontosan el fog készülni.

— **TÉGLÁS GÁBOR** tagtársunk, ki tudvalevőleg néhai Torma Károlynak a római emlékekre és erődítésekre nézve megkezdett, de halálával abbamaradt nagyszabású munkáját folytatja, ez időszerint minden törekvését a Limes dacicus északi részének, valamint az alföldi sánczoknak felkutatására és leírására fordítja. A jelen év folyamán, ha megfelelő támogatásban részesül, a Limesnek kisebb-poikszorosi részétől tovább haladó szakaszait szándékozik befejezni s a Csörszárkának pár elmosódott s így nehezen felderíthető részletét vette a fényképezések továbbterjesztésével célba.

— **DR. MAHLER EDE** tagtársunk, ki újabban a magyarországi egyiptomi szobrok és emlékek tanulmányozásával foglalkozik, a Magyar Nemzeti Múzeum megbízásából legutóbb több hónapon át Egyiptom földén időzött, a honnan a napokban tért vissza.

— **DR. ILLÉS JÓZSEF** nagyobb terjedelmű jogtörténelmi munkán dolgozik, a mely még a tavasz folyamán meg fog jelenni. A munka tárgya a jogforrások fejlődéstörténete a legrégebb kortól 1848-ig. A törvénynek (decretum) és szokásnak (laudabilis consuetudo), a privilegiumnak, statutumnak és a bírói gyakorlatnak, ezeknek a jogalkotó kútfőknek természetét, egymáshoz való viszonyát vizsgálja az egész ezeréves fejlődés folyamát követve, a forrásszerű adatok nyomán. Foglalkozik az országos jogok rendszerének megalakulásával, az egységes magyar jogfejlődés magyarázatával; de különösen behatóan tárgyalja a *codificatio* történetét és itt a *Hármaskönyvet*, a magyar jogfejlődésnek ezt a legnagyobb termékét. A Hármaskönyvvel összefüggésben szerzőjének, Werbőczy Istvánnak életrajzi adatait olyképen csoportosítja és használja fel, hogy ezekkel nem egy helyütt a Hármaskönyvet új világitásban mutatja be. A Tripartitum sorsával kapcsolatban lesznek feltüntetve a *Quadripartitum*, a XVIII. század kodifikálásának termékei: a *Commissio systematica* munkálata és a *Projectum legum civilium*. A joganyag rendszeres összefoglalásainak a történetén kívül a törvények gyűjteményének, a *Corpus Juris Hungaric*inek története, forrástani szempontból való vizsgálata egészíti ki a törvény és a szokás jogalkotó működésének a bemutatását. A kiváltsági és statutarius jogalkotás különösen a *tárnoki jog*, a bírói gyakorlat a *Mária Terézia-féle Planum Tabulare* szempontjából nyer kifejtést. A jogászai és fejlődési szempontok kidomborítása mindenütt a történelmi adatok útmutatását követi és ezért a szövegben számos forrásidézet teszi lehetővé a megállapítások ellenőrzését. A munkához csatolt források gyűjteménye tipikus

példákkal illusztrálja a szöveget és egyszersmind azt a célt is szem előtt tartja, hogy a magyar jogtörténettel foglalkozni szándékozónak a forrástanulmányokhoz bevezetésül szolgáljon.

TÖRTÉNELMI S ROKON TÁRSULATOK.

— A HERALDIKAI ÉS GENEALÓGIAI TÁRSULAT február hó 24-én választmányi ülést tartott, melyen *Bárfai Szabó László* társulati jegyző felolvasta a Forgách-család történetéről írt munkájának azt a részletét, mely Forgách Balázs életét vázolja, s Kis Károly király megöletésének körülményeiről szól. A Forgáchokat a XIV. század elején nagy csapások érik: Csák Máté elszedte birtokaikat, a melyeket Róbert Károly, mivel az ellenpárthoz tartoztak, Csák halála után nem adott a családnak vissza, hanem feleségének adományozta, a Zách Feliczián merénylete alkalmával levágott ujjai kárpótlásául. Hiába tiltakozik a család évtizedeken keresztül az eljárás ellen, nem ment semmire. Nagy Lajos idejében beállnak a Forgáchok apródnak a királyi udvarba, köztük Forgách Balázs is, kit Erzsébet királyné nagyon megkedvel. A szerző nagyon valószínűnek tartja, hogy köztük Lajos király halála után szerelmi viszony is keletkezett. Ehből magyarázható meg, hogy a királyné kísérete közül 1386 február 7-én Forgách Balázs ránt tört felszentelt királya ellen, kitől szintén halálos sebeket kap. Erzsébet hálával emlékezik meg az élet-halál közt lebegő hú lovag szolgálatairól, a merénylet után rövid napok múlva visszaadja a család elvesztett birtokait, a Nyitra, Bars, Esztergom és Komárom vármegyékben fekvő 44 falut összes tartozékaikkal együtt. A felolvasás befejezése után néhány szóval elmondta a szerző, hogy a birtokok elfoglalása majd félszázadig tartó pereskedéssel járt a szomszédok részéről, hogy továbbá a család a XV. század végéig teljes földközösség szerint kezelte.

ÚJ KÖNYVEK.

BARABÁS SAMU tagtársunk különnyomatban is kiadta azt a tartalmas családtörténeti tanulmányát, mely a *Turul* múlt évi folyamában *Bertalan, modrusi comes* címmel megjelent. Ebben igen meggyőzően azt mutatja ki, hogy a XII. század második felében Bertalan modrusi comes a vegliai Frangepánokkal egy törzshől származott ugyan, de ő maga nem volt hűbéres Vegliában.

DR. CSIKY KÁLMÁN, a sárospataki jogakadémia tudós tanára, *Az egyház elmélete és jogi lényege* címen vaskos kötetet írt, melyben nagy történelmi és jogtudományi apparátussal az egyház fogalmá-

nak és természetének problémájával foglalkozik. Tanulmányának végeredménye az, hogy az egyház jogi kialakulás s mint jogi létezés vizsgálandó és állapítandó meg. A könyvet, melynek ára negyedfél korona, ismertetni fogjuk.

JURKOVICH EMIL tagtársunk *ünnepi beszéde*, melyet a besztercebányai városi múzeum megnyitása alkalmából az ottani Történelmi és Régészeti Társulat 1909. évi okt. 17-én tartott díszgyűlésén elmondott, külön is megjelent. A történelmi jártasságról tanúskodó magvas beszéd szélesebb körökben is számíthat érdeklődésre.

DR. KARÁCSONYI JÁNOS tagtársunk a váradai püspökség történetének megírásával nagy érdemeket szerzett jeles történetírónk, Bunyitay Vincze aranymiséjének (1910 febr. 11.) emlékére *Három adat a váradai egyházmegye történetéhez* című füzetet bocsátott ki, melyben a virágzás, a romlás és az újjáéledés korszakából hoz napfényre igen érdekes adalékokat. Az első helyen közölt 1445-iki oklevél a váradai püspökség egyházi nemesei közül a várnai csatában püspökükkel együtt elesettek neveit is fentartotta számunkra.

DR. LUKSICS JÓZSEF tagtársunk *A veszprémi egyházmegye könyvészete* címen rendkívül fáradtságos és lelkiismeretes összeállításban adja az egyházmegye városaira és községeire vonatkozó s irodalmunkban föllelhető történeti adatoknak pontos jegyzékét. Munkájának kitünő hasznát fogják venni majd a monographusok.

A BÁCS-BODROG VÁRMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT ÉVKÖNYVE, melyet *Trencsény Károly* titkár szerkeszt, XXV. évfolyamának második füzetében a »Bács és Bodrog vármegyei főispánok az Árpádok korában« című közleményében a Wertner Mór összeállítását közli, itt-ott néhány új névvel bővítve. Ifj. *Frey Imre* »Zombori régi pénzleletet« ismertet, melyben szlavóniai, valamint az anyaország részére vert árpádkori érmek kerültek elő nagyobb mennyiségben. *Zsoldos Benő* »Az 1741—42-iki nemesi fölkelés actáiból« közöl mutatóványokat. *Gubicza Kálmán* »A kishegyesi sírmezőt« írja le. Végül *Trencsény Károly* »A zombori szabadalmazott kereskedőtársulat 1828-ból való céhszabályzatát« ismerteti meg.

A SZEPESMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT fennállása huszonötödik évfordulója alkalmából *Emlékkönyvet* adott ki, melyet *Kalmár Elek* titkár szerkesztett. Ebben az elnöki megnyitón, titkári jelentésen stb. kívül közli az ünnepélyes ülésen tartott felolvasásokat, úgymint: dr. *Pirhalla Mártontól*: »Lublóvár történetéből,« *Bal Jeromostól*: »A Szapolyaiak viszonya a Szepességhez,« *Pajdussák Mátétól*: »Szepes vármegye középkori érczöntvényei és ezek mesterei.« A tartalmás kötetet számos műmelléklet egészíti ki.

KÖNYVÉSZET.

BAKÓCZI KÁROLY. Kármán és Fannija. Székelyudvarhely, 1909. Becsek D. fia kny. 8-r. 30—59 l. (Megjelent a székelyudvarhelyi ref. kollégium 1908/9. értesítőjében.)

BÁSZEL JENŐ. Kassa szab. kir. város közpénztárában kezelt alapítványok oklevelei. Kassa, 1909. Werfer Károly kny. 8-r. 4, 174 l. Ára 3 kor.

BIÁS ISTVÁN (IFJ.) ÉS PÁLMAJ JÓZSEF. A római szent birodalmi széki gróf Teleki-nemzetség marosvásárhelyi levéltárában őrzött, eredeti okiratokon levő czimeres pecsétek betűsoros jegyzéke. Kézirat gyanánt. Marosvásárhely, 1909. Benkó László kny. 8-r. 74 l.

BLAŽEKOVIĆ KARL. Chronik des k. u. k. Infanterieregiments Nr. 31. Auf Befehl des Regimentskommandos bearbeitet von —. Durchgesehen und ergänzt von *Julius Pössl*. Zweite erweiterte Aufl. 1—2. Band. Nagyszében, 1909. Krafft V. kny. 8-r. VIII, 365 l. 11 kép és 54 csatavázlat; 4, 396, LXXIV l. 10 kép és 18 csatavázlat.

CSOMOR BÉLA. Szent István koronája Gyöngyösön. Történelmi tanulmány. Gyöngyös, 1909. Sima D.-né kny. 8-r. 47 l. Ára 20 fill.

DAXER GYÖRGY. A külföldi iskolalátogatás hatása a hazai protestáns nevelésügy fejlődésére, kapcsolatban a hazai prot. gimnáziumok történetével (1520—1790). Békéscsaba, 1909. Békésmegyei Függetlenség kny. 8-r. 98 l. (Megjelent a békéscsabai ág. h. ev. Rudolf-főgimn. XLIV-dik értesítőjében 1908/9. évről.)

DÉKÁN SAMU. Gellert meséi és elbeszélései. Székelyudvarhely, 1909. Becsek D. fia kny. 8-r. 3—29 l. (Megjelent a székelyudvarhelyi ref. kollégium 1908/9. értesítőjében.)

EGRESSY ÁKOS. Petőfi Sándor életéből. Mühlbeck Károly rajzaival. Bpest, 1909. Kunossy Vilmos és fia kny. 8-r. 102, 2 l. (Petőfi-könyvtár, XII.)

FIRU (NICOLAE). Date și documente cu privire la istoricul bisericeii gr.-or. române din Oradea Mare. Arad, 1909. Gör. kel. rom. egyházmegeye kny. 8-r. 76 l. 4 fényképmelléklettel.

FORGON MIHÁLY. Gömör-Kishont vármegye nemes családai. I., II. kötet. Kolozsvár, 1909. Gámán J. örököse kny. 8-r. 335 és 361, 6 l. A két kötet ára 12 kor.

GÁLFFY ISTVÁN. Udvarhely vármegye községi és körjegyzői egyletnek története. Irta 25 éves fennállásának megünneplése alkalmából az egylet közgyűlése felkérése folytán —. Székelyudvarhely, 1909. Becsek D. fia kny. 4-r. 24 l.

GONTEAN (EUGEN). Geographische und geschichtliche Übersicht der Länder Europas mit Ausschluss Österreich-Ungarns. Temesvár, 1909. Csendes Lipót ny. 8-r. 4, 107 l. Ára 2 kor.

HEIDENHEIMER (HEINRICH). Zur Geschichte und Beurteilung der Juden vom XV. bis XIX. Jahrhundert. Pozsony, (1909). Alkalay Adolf és fia ny. 8-r. 67 l.

HORVÁTH KÁROLY. Feöldy Doby Antal emlékezete. Kinyomatott a Magyar Történelmi Társulatnak lipóti vándorgyűlésére. Rózsahegy, 1909. Komor testvérek kny. 8-r. 31 l.

IVANITS (IVAN). Rumuni u Macedoniji i Epiru. Istorija, kultura, statistika. Les roumains de l'Macedonie et de l'Épire. Histoire, culture, statistique. Ujvidék, 1909. »Natosevics« r.-t. ny. 8-r. 32 l. Ára 1 dinár.

JÁNÓ BÉLA. Kollégiumunk éremtára. Szászváros, 1909. Szászvárosi knyomda r.-t. 8-r. 3—37 l. (Megjelent a szászvárosi áll. segélyezett ref. Kún-kollégium 1908/9. értesítőjében.)

JOVANOVIĆ (MILAN A.). Istorija sveta; I. Oto Varga;

KISS MIKLÓS. Erzsébet czárnó szerb telepítései. Marosvásárhely, 1909. Adi Árpád kny. 8-r. 56, 2 l.

KOLOSVÁRY SÁNDOR. Visszaemlékezések. Irtá és az egyetem 1909. május 29-én tartott ünnepélyes bezárása alkalmával elmondotta —. Kolozsvár, 1909. Ajtai K. Albert kny. 8-r. 28 l.

KONDOR JÓZSEF. A magyar nyelv és irodalom dióhéjban. Segédkönyv a középiskolák V—VIII. osztályai részére, tekintettel az érettségi vizsgálatra. II. átdolg. kiadás. Rimaszombat, 1909. Lévai Izsó kny. 8-r. 205 l. Ára 2 kor. 40 fill.

KRISTÓF GYÖRGY. Adalékok kollégiumunk régebbi történetéhez. Szászváros, 1909. Szászvárosi nyomda r.-t. 8-r. 38—45 l. (Megjelent a szászvárosi áll. segélyzett ref. Kún-kollégium 1908/9. értesítőjében.)

KUMLIK EMIL. Helyi önkormányzat a magyarországi róm. kath. egyházban. A pozsonyi róm. kath. hitközség autonómiájának mibenléte, történeti alapja és szervezése. Egyházpoltikai tanulmány. Pozsony, 1909. Kath. irod. r.-t. kny. 8-r. 88, 2 l. Ára 2 kor.

KURREIN (ADOLF). Rechenschafts-Bericht über die Wirksamkeit der jüdischen Schülerbibliothek in dem Jahrzehnt 1889—1908 in Teplitz-Schönau. Pozsony, 1909. Alkalay Adolf és fia kny. 8-r. 30 l.

KUUN GÉZÁNÉ. Maros-Németiben. Emlékezés gróf Kuun Géza otthonára. Kolozsvár, 1909. Ajtai K. Albert kny. 8-r. 203 l. 3 képpel.

LUPAŞ (JOAN). Mitropolitul Andreiu baron de Şaguna. Sciere comemorativă la serbarea centenara a naşterii lui. Nagyszeben, 1909. Egyházmegyei kny. 8-r. 539, 4 l.

MANGOLD (LUDWIG). Lehrbuch der ungarischen Geschichte nach L. M. »Geschichte der Ungarn für die 3. und 4. Klasse der Mittelschulen« zum Gebrauche in den Unterklassen deutschsprachiger Mittelschulen bearbeitet von Friedrich Schuster. Nagyszeben, 1909. Krafft V. kny. 8-r. VIII, 175 l.

MEMORIUL (Aduas la Partea a VI-a din —) lui Josif Sterca Şuluţu de Carpeniş president şi membru fondator al Asociaţiunei pentru literatură şi cultura poporului român etc. Nagyszeben, 1909. Krafft V. kny. 8-r. 32 l.

NYESTI PÁL. Gróf Széchenyi István emlékkönyv. Bpest, 1909. Anglonyomda. 8-r. 144 l. Ára 5 kor.

OPERAHÁZ (A magy. kir.) 1884—1909. Adatok a színház huszonöt-éves történetéhez. Az intézet megnyitásának negyedszázados évfordulóján kiadta a m. kir. operaház igazgatósága. Bpest, 1909. Markovits és Garai kny. 8-r. 421, 2 l.

PACATIAN (TEODOR V.). Cartea de aur sau luptele politice-naţionale ale românilor de sub coroana ungară. Vol. V. Nagyszeben, 1909. Egyházmegyei kny. 8-r. IV, 4, 766, 2 l. Ára 10 kor.

PÁLMAY JÓZSEF. A római szent birodalmi széki gróf Teleki-nemzetiség marosvásárhelyi levéltárában őrzött, eredeti okiratokon levő címerespecsétek betűsoros jegyzéke; I. Ifj. *Biás István*.

PÉTER MÓZES. A kollégium félszázados működésének emléke 1859—1909. Sepsiszentgyörgy, 1909. Jókai-nyomda r.-t. 8-r. 3—34 l. (Megjelent a sepsiszentgyörgyi ref. székely Mikó-kollégium ötvenedik évi értesítőjében 1908/9.)

PÖSSL (JULIUS). Chronik des k. u. k. Infanterieregiments Nr. 31; I. Karl *Bláčekovič*.

HIVATALOS ÉRTEŚÍTŐ.

AZ 1909. ÉVI SZÁMADÁSOK MEGVIZSGÁLÁSÁRA KIKÜLDÖTT BIZOTTSÁG JELENTÉSE.

Tisztelt Választmány!

A tisztelt Választmány mult évi deczember hó 2-án tartott ülésében alulírottakat bízta meg azzal, hogy a Magyar Történelmi Társulat 1909. évi számadásait és pénztári készletét megvizsgáljuk.

Van szerencsénk ennek következtében jelenteni, hogy megbízatásunkban az alólírt napon a következőkép jártunk el:

Ez idén is felkértük Strömpl János ministeri számtanácsos urat, hogy mint szakértő, a pénztárnok által vezetett könyveket, a számadásokhoz mellékelte utalványokat, nyugtákat és számlákat, a m. kir. postatakarékpénztár, valamint a P. H. E. Takarékpénztár értesítéseit és számlakivonatait tételről-tételre vizsgálja át, és eljárása eredményéről tegyen jelentést.

Strömpl János számtanácsos úr e kérésünknek eleget tévén, tapasztalatairól az 1. alatt mellékelte jelentésben számolt be.

E jelentés alapján a folyó évi január 29-én, a nevezett szakértő úr támogatása mellett, megvizsgáltuk a Társulat pénzkezelését.

Mivel a pénztárnok úr, az elnökség jóváhagyásával, az 1909. évben megszüntette a kézipénztár vezetését, ezáltal közvetlenül a pénztári főnapló vizsgálatával kezdtük meg működésünket. Az 1909. egész évi bevételt, 40.873 K 48 f-ben, az egész évi kiadást 40.314 K 47 f-ben állapítottuk meg.

A főnapló szerint tehát a készpénzmaradvány 1909. évi decz. 31-én 559 K 01 f volt, mely összegből 361 K 42 f a postatakarékpénztárnak 1910 jan. 1-én kelt 1. számú számlakivonata és 197 K 59 f ugyancsak a postatakarékpénztárnak 1910 jan. 8-án kelt 8. számú számlakivonatához mellékelte befizetési lap szerint, a postatakarékpénztárban gyümölcsötzetőleg van elhelyezve.

A törzsvagyon főkönyvét átnézve, meggyőződünk, hogy a törzsvagyon összege 132.200 K-t tesz ki. Ebből a P. H. E. Takarékpénztárnál letétben van 130.800 K névleges értékű értékpapir. Igazolja ezt a nevezett pénzügyintézetnek hitelesen kiállított és 2. alatt csatolt letétszámlakivonata. A többi 1400 K alapítvány a társulati

pénztárnoknál őrizett 5 darab kötelezvénynyel van fedezve és igazolva.

Felemlítendőnek tartjuk, hogy a törzsvagyon 1908. évi decz. 31-ike óta 1200 K apadást mutat. Az apadás okait a szakértői jelentés kellőképen részletezi. A nevezett pénzintézet, a nála elhelyezett törzsvagyonon kívül, a Társulat czímén takarékpénztári betétkönyvekben, tőkében és 1909 decz. 31-ig tőkésített kamatokban a 3. alatt csatolt kimutatás szerint 9431 K 59 f-t, továbbá a pénztárnok 1000 K biztosítékát és egy millenáris aranyérmet őriz. A tőkék, a melyeknek külön rendeltetésük van és a Társulat vagyonához nem tartoznak, 1909. év végéig tőkésített kamataikkal a következők:

1. Rodostói alap	5514 K 48 f
2. Gróf Nádasdy-féle Árpád sírja alap.....	1546 » 46 »
3. Szilágyi Sándor-alapítvány	2160 » 94 »
4. Zichy-Codex-alap	10 » 66 »
5. Várnai emlék-alap.....	199 » 05 »

Összesen 9431 K 59 f

Ugyancsak a P. H. E. Takarékpénztár kezelő gyümölcsöztetőleg a gróf Zichy Jenő-pályadíjnak (100 db arany) alapját is, melynek 1909. évi decz. 31-iki mennyisége 1817 K, miről a 4. alatti folyószámlakivonat ad számot. Megvizsgáltuk a Teleki-oklevéltár alapjáról vezetett számadást is, melyet rendben találván, 657 K egyenleggel lezártunk.

Ezen adatok igazolására 5. alatt mellékeljük az alapot kezelő P. H. E. Takarékpénztárnak erre vonatkozó folyószámla-kivonatát.

1904-ben új folyószámla lett nyitva Teleki Mihály levelezése kiadásainak költségeire, a melyekhez évi 2000—2000 K-val a gróf Teleki család és a M. T. Akadémia járul. Ezen számla egyenlegül 1909 decz. 31-én 7867 K-t mutat, a miről a számla-kivonatot 6. alatt csatoljuk. Szintűgy megvizsgáltuk a Thaly-alap számadását, melyet 880 K egyenleggel lezártunk, miről a számla-kivonatot 7. alatt csatoljuk.

Ezek után a társulati folyószámla-ellenőrző könyvet egybevetettük a P. H. E. Takarékpénztár folyószámla-kivonataival és azt helyesen vezetettnek találtuk. E könyvet 81 K egyenleggel lezártuk, melynek igazolására 8. alatt csatoljuk az illető folyószámlakivonatot. Az 1909. évi zárszámadást 9. alatt mellékeljük. E számadás minden tétele most is a leggondosabb ügyvitelről tesz tanúságot; az előirányzat és a tényleges szükséglet között mutatkozó eltérések nem szorulnak bővebb indokolásra.

Ezúttal csupán azt jegyezzük meg, hogy az 1909. évi számadásnak a Magyar Történelmi Életrajzok rovata alatt előirányzott tételei közül csupán a szerkesztői tiszteletdíj lett folyósítva.

Végezetül ide foglaljuk a Társulat törzsvagyonáról szóló, a múlt évi hasonló kimutatással egybevetett jegyzéket:

	1908	1909
	decz. 31.	decz. 31.
1. Kisbirtokosok orsz. földhitelintézeti záloglevél 4·5%-os	6.200 K	6.200 K
2. Magyar jelzáloghitelbank záloglevele 4·5 százalékos	51.200 »	50.200 »
3. Magyar koronajáradék kötvény 4%-os ..	32.800 »	32.600 »
4. Pesti H. E. T. Egyesületi kötvény 4%-os	27.800 »	27.800 »
5. Magyar jelzálog hitelbanki záloglevél 4%-os	14.000 »	14.000 »
Az értékpapírok összes értéke:	<u>132.000 K</u>	<u>130.800 K</u>
6. Magánkötelezők a kézipénztárban.....	1.400 »	1.400 »
Összes törzsvagyon:	<u>133.400 K</u>	<u>132.200 K</u>

Az értékpapírok állagában létrejött változások a kisorsolások és a tőkésítések következtében állottak be.

Eljárásunk során meggyőződünk arról, hogy a pénztárnok úr a Társulat pénztárát a legalaposabban kezeli és a számadásokat a legnagyobb rendben tartja. Kérjük ugyanazért a t. Választmányt, hogy Cserhalmi Samu társulati pénztárnok úrnak 1909. évi december végéig a felmentést a szokásos fentartással megadni méltóztassék.

Kiváló tisztelettel maradtunk a t. Választmánynak

Budapesten, 1910 január 29-én

kész szolgálai:

Dr. Reiszig Ede,
számvizsg. biz. tag.

Dr. Illés József,
számvizsg. biz. tag.

Kimutatás a M. Történelmi Társulat törzsvagyonáról 1909 végével.

	Korona n. é.
1. 4%-os m. jelz. hitelbanki záloglevél.....	14.000—
2. 4·5%-os kisbirt. földhitelintézeti záloglevél	6.200—
3. 4·5%-os m. jelz. hitelbanki záloglevél	50.200—
4. 4%-os m. korona-járadék	32.600—
5. 4%-os P. H. E. Takarékpénztári községi kötvény	27.800—
Értékpapírok összege..	<u>130.800—</u>
6. Alapítók kötelezvényei a kézi pénztárban....	1.400—
Összesen....	<u>132.200—</u>

A Magyar Történelmi Társulat pénztári zárszámadása 1909-ről.

	Előirányzat korona	Lerovás korona
I. Bevételek :		
1. Pénztári maradvány 1908-ból.....	3.317.56	3.317.56
2. Tagdíjakból 1251 tag után és előfizetések- sekből	13.000.—	13.888.46
3. Kamatok : a) alapítványi.....	5.608.50	5.642.50
b) időközi	650.—	314.30
4. A Századok, ennek indexe és egyéb ki- adványok eladásából.....	853.—	987.78
5. A P. H. E. Takarékpénztár adománya..	200.—	200.—
6. Előre nem látható bevételek	} 200.—	93.81
A nemesi fölkelés előadása az Urániában jövendelmzett		1.80
7. Remélhető új alapítványokból	400.—	1.060.09
8. Idegen pénzek :		3.435.20
Kisorsolt kötvényekből.....	} 5.000.—	1.000.—
Bay Ilona úrnó adománya az Életrajzokra		1.000.—
A Thaly-plaquette-ért befolyt 1909-ben		165.90
A várnai emlékoszlopra.....		198.70
9. A megtakarított pénzekből visszatérítendő kölesönképen	2.120.06	2.129.90
10. A M. Tört. Életrajzok előfizetéseiből....	4.200.—	4.639.80
11. A M. T. Életrajzok 1909. évi segélye az Akadémiától	1.000.—	1.000.—
12. A M. T. Életrajzok 1909. évfolyamáért az Athenaeumtól	3.000.—	
13. A M. T. Életrajzok clichéért az Athe- naeumtól	300.—	300.—
14. A M. T. Életrajzok II. Rákóczi F. kötetei- nek illusztrálására a »Rodostói alap«-ból	2.000.—	
15. A Történelmi Tár előfizetéseiből.....	1.400.—	1.531.30
16. A Történelmi Tár kiadásához a M. Tud. Akadémia hozzájárulása	3.500.—	3.500.—
Összesen.....	46.749.12	44.407.10
II. Kiadások :		
1. Tisztviselők tiszteletdíja	4.220.—	4.214.96
2. A Századok 1909. évi nyomdai és expedi- tionális költségei (55 ív)	} 9.000.—	8.556.80
A lipthói kirándulást tartalmazó füzet nyomdai költsége		1.607.27
Az Athenaeumnak egyéb nyomtatvá- nyokért		293.75
3. A Századok írói tiszteletdíjai	} 3.700.—	3.413.50
A lipthói kirándulást tartalmazó füzet írói tiszteletdíjai		675.—
1910-re kifizetett írói tiszteletdíj		92.80
4. Irodai költségek	750.—	792.13
Takarékpénztári illetek.....	250.—	507.33
Átvitel	17.920.—	20.153.54

	Előirányzat korona	Lerovás korona
Áthozat	17.920.—	20.153.54
5. A szolgálk díjazására	488.—	488.—
6. Előre nem látott kiadások		92.64
Thököly I., Jászai Pál, Thaly K., Ferenczi I., Gyulai Pál és Széll Farkas koszorúi A nemesi fölkelés összes költségei	} 200.—	237.26
A tagok gyűjtésének költségei		372.80
7. Postai megbízások költségeire	600.—	319.40
8. Remélhető új alapítványok tőkésítésére ..	400.—	451.86
9. A kiadványok raktári kezeléseért	250.—	971.14
10. Idegen pénzek		3.435.20
Ludányi Bay Ilona adománya átadatott a Rodostói alpnak	} 5.000.—	1.000.—
Kisorsolt kötvény helyett új kötvényre ..		1.000.—
A Thaly-plaquetek ára a Thaly-alaphoz csatolva		165.90
A várnai emlékoszlopra befolyt összeg takarékpénztárba helyezve		198.70
11. A Századok tárgymutatója I. kötetének nyomdai számlája, részben a megtaka- rított pénzekből	4.195.46	4.195.46
12. Bányai Elemérnek a tárgymutató szer- kesztéseért	500.—	
13. A M. Tört. Életrajzok 1909. évi nyomdai számlája	5.000.—	
14. A M. T. Életrajzok 1909. évi írói tisz- teletdíjai	2.000.—	
15. A M. T. Életrajzok 1909. évf. szerk.-ért A M. T. Életrajzok 1911. évf. írói t.-díj előleg	800.—	800.—
16. A M. T. Életrajzok 1908. évf. illusztráci- nak költsége	2.400.60	2.400.60
A M. T. Életrajzok 1908. évf. tiszteletdíj- hátraléka		132.81
17. A M. T. Életrajzok 1909. évf. illusztrálására	500.—	303.90
18. Történelmi Tár 1909. évi nyomdai számlája	3.200.—	3.270.32
19. Történelmi Tár 1909. évi szerkesztéseért	800.—	800.—
20. Tört. Tár 1909. évi írói tiszteletdíjai ..	1.600.—	1.582.50
21. Tört. Tár 1908. évi 4. füz. nyomdai száml.	835.06	835.06
22. Tört. Tár 1908. évi indexének t.-díja ..	60.—	60.—
Összesen	46.749.12	43.767.09
Összes bevétel	46.749.12	44.407.10
Összes kiadás	46.749.12	43.767.09
Pénztári maradvány		640.01

A Magyar Történelmi Társulat költségvetése 1910-re.

I. Bevételek :	Korona	Korona
1. Pénztári maradvány 1909-ből	640.01	
2. Tagdíjakból 1299 tag után és elő- fizetésekből	14.300.—	
Átvitel	14.940.01	

	Korona	Korona
Áthozott	14.940.01	
3. Az alaptőke utáni kamatok	5.620.—	
4. A forgótőke utáni kamatok	300.—	
5. A Századok, ennek indexe és egyéb kiadványok eladásából.....	1.100.—	
6. A P. H. E. T. adománya	200.—	
7. Előre nem látható bevételek	50.—	
8. Remélhető új alapítványokból.....	1.000.—	
9. Idegen pénzek	5.000.—	28.210.01
10. M. T. Életrajzok előfizetéseiből....	4.600.—	
11. M. T. Életrajzok 1909. évfolyamáért az Athenaeumtól	3.000.—	
12. M. T. Életrajzok 1910. évi segélye az Akadémiától	1.000.—	
13. M. T. Életrajzok 1910. évfolyamáért az Athenaeumtól	3.000.—	
14. M. T. Életrajzok clichéért az Athenaeumtól	300.—	11.900.—
15. Történelmi Tár előfizetéseiből.....	1.500.—	
16. Történelmi Tár 1910. évi segélye az Akadémiától	3.500.—	5.000.—
17. A »Rodostói alap«-ból a 11.884 kor. 82 fill. hiány törlesztésére	4.520.—	
18. Az 1902-ben tőkésített 10.000 kor. megtakarított pénznek a már 1909-ben elköltött 2.129 kor. 90 fill. levonása után fennmaradt 7.870 kor. 10 fill.-nyi részéből ugyancsak a 11.884 kor. 82 fill. hiány törlesztésére	7.364.82	11.884.82
Összesen.....	56.994.83	56.994.83

II. Kiadások :

1. A tisztviselők tiszteletdíja	4.220.—
2. A Századok 1910. évi nyomdai és expeditionális költségei (55 ív)	9.500.—
3. A Századok 1910. évi írói tiszteletdíjai	3.800.—
4. A szolgák díjazására.....	538.—
5. Irodai költségekre.....	700.—
6. A takarékpénztártól felszámított díjak, jutalékok stb.	500.—
7. Athenaeumnak különféle nyomtatványokért	300.—
8. A kiadványok raktári kezeléseért..	240.—
9. Tagok gyűjtésének költségeire	300.—
10. Postai megbízások költségeire.....	460.—
11. Remélhető új alapítványok tőkésítése	1.000.—
12. Bányai Elemérnek a Tárgymutató II. k. t. díjából.....	1.000.—
13. A tagok Névkönyvének kiadására..	655.—
14. Előre nem látott kiadások	700.—
Átvitel	23.913.—

	Korona	Korona
Áthozat	23.913.—	
15. Idegen pénzek	5.000.—	28.913.—
16. M. T. Életrajzok 1909. évi nyomdai számlája	6.260.—	
17. M. T. Életrajzok 1909. évi írói tiszteletdíja	2.500.—	
18. M. T. Életrajzok 1909. évi illusztrációinak költsége.....	3.000.—	
19. M. T. Életrajzok 1910. évi nyomdai számlája (40 ív).....	5.540.—	
20. M. T. Életrajzok 1910. évi írói tiszteletdíja (40 ív).....	2.000.—	
21. M. T. Életrajzok 1910. évi illusztrációinak költsége.....	2.000.—	
22. M. T. Életrajzok 1910. évi szerkesztői tiszteletdíja	800.—	22.100.—
23. Történelmi Tár 1910. évi nyomdai költsége	3.300.—	
24. Történelmi Tár 1910. évi írói tiszteletdíjai	1.600.—	
25. Történelmi Tár 1910. évi szerkesztői tiszteletdíja	800.—	5.700.—
26. 1909-ről fennmaradt kifizetetlen számlák	281.83	281.83
Összesen	56.994.83	56.994.83

Helyreigazítás.

A *Századok* f. évi 2-ik füzetében (137—150. l.) dr. Wertner Mór részletesen ismerteti Varju Elemér: *Oklevéltár a Tomaj-nemzetségbeli Losonczi Bánffy család történetéhez* című művét. Ez ismertetéshez gróf Bánffy György úr ő nagyméltósága megbízásából helyreigazítást küldöttek be hozzánk, melynek készsággel helyet adunk.

E szerint az ismertetés bevezető részében egyfelől az az állítás foglaltatik, hogy Varju Elemért a család történetének megírásával a család egyik tagja, báró Bánffy Dezső bizta meg, másfelől gróf Bánffy Györgyről és szűkebb családjáról említés sem tétetvén, olybá tűnik fel a dolog, mintha a grófi család nem volna vérszerinti közöségben a Tomaj nemzetséggel. Az ismertetésnek fentebb említett állítása tévedésen alapszik, mert a megbízást nem egy családtag, hanem általában a családtagok együttesen adták s az ebből folyó kötelezettségeket is akkép viselték; a mi pedig a grófi család vérokonságát illeti, elég legyen csak annyit kiemelni, hogy a levéltár, melyet Varju Elemér felhasznált és közkinccsé tett, éppen a gróf Bánffy György kizárólagos tulajdona.

A Magyar Történelmi Társulat

kiadványaiból s egyéb a társulat kezelésé alatt levő művekből ezek rendelhetők meg Barabás Samu társulati jegyzőnél (Budapest, I. ker., Vár, Országos Levéltár.)

	Tagok részére:	Nem tagok részére:
	kor. fill.	kor. fill.
1. Századok: 1876—1878, 1880, 1886—1888, 1890—1893, 1895—1899, 1901—1909 évi folyamai. Egy-egy évfolyam ára	10	12
2. A Századok Név- és Tárgymutatója. I. köt. (1867—76) ...	8	10
3. Történelmi Tár: 1880, 1881, 1883—1899 évi folyamai. Egy-egy évfolyam ára	5 60	8
1900—1909 évi folyamai. Egy-egy évf. ára	5 20	8
4. Magyar Történelmi Életrajzok:		
I—V. évf. (a Franklin-társulatnál) Egy-egy évf. ára	10	—
VI—XII. évf. (az Athenaeumnál) Egy-egy évfolyam ára	10	—
XIII—XXIV. évf. Egy-egy évfolyam ára	10	16
5. Önálló kötetek a Magyar Tört. Életrajzokból:		
II. Rákóczy György (Szilágyi Sándortól). Ára	3	4 80
Mária Terézia (Marczali Henrikától). Ára	6	9 60
Zrinyi Miklós (Széchy Károlytól) II. kötete. Ára	5	8
Zrinyi Miklós (Széchy Károlytól) V. kötet. Ára	3	4 80
Gritti Alajos (Kretschmayr Henrikától). Ára	3	4 80
Izabella királyné (Veress Endrétől). Ára	6	9 60
Gróf Széchényi Ferencz (Fraknoi Vilmostól). Ára	6	9 60
Alsáni bibornok (Áldásy Antaltól). Ára	2	3 20
Gróf Fekete János (Morvay Győzöttől). Ára	4	6 40
Báró Eötvös József (Ferenczi Zoltántól). Ára	4	6 40
Ghymeszi Forgách Ferencz (Bártfai Szabó Lászlótól). Ára	4	6 40
Bacsányi János (Szinyeyi Ferencztől). Ára	4	6 40
Keszei Miklós (Pór Antaltól). Ára	2	3 20
Zalánkeméni Kakas István (Veress Endrétől). Ára	4	6 40
Ferenyey István (Meller Simontól). Ára	6	9 60
Szatmári György primás (Tóth-Szabó Páltól). Ára	6	9 60
Kölcsey Ferencz (Vértesy Jenőtől). Ára	4	6 40
Beatrix királyné (Berzeviczy Alberttől) Ára	10	16
II. Rákóczi Ferencz I. köt. (Márki Sándortól) Ára ...	10	16
6. A gróf Zichy-család Okmánytára:		
I. II. III. IV. V. VI. VIII. IX. X. köt. Egy-egy kötet ára	4	8
VII. köt. 1—2. rész. Az I—VI. köt. mutatója. Ára ...	5	10
7. A gr. Teleki-cs. Oklevéltára: I. II. köt. Egy-egy kötet ára	6	9
Teleki Mihály levelezése: I. II. III. IV. köt. Egy-egy köt. ára	6	9
8. A M. Tört. Társulat Felolvasásai:		
1. Az 1821—1861 években keletkezett magyar történelmi énekekről és indulókról. Irta Káldy Gyula. Ára ...	—	40
2. A régibb és újabb magyar tánczokról 1587—1848. Irta Káldy Gyula. Ára	—	40
3. XVI. XVII. XVIII. századi magyar történelmi énekek. Irta Káldy Gyula. Ára	—	40
4. Bocskay és a bécsi béke. Irta Károlyi Árpád. Bocskay István fejedelemre és korára vonatkozó egykorú emlékek. Irta Szendrei János. Ára	—	80
1 —	80	1
9. Egyéb kiadványok:		
Szent István király Emlékezete. Ára	2	2 50
Hazai Oklevéltár. Egy kötet. Ára	4	3
Emlékkönyv (1892). Ára	1	1
Évkönyv (1895). Ára	1	1
Magyar történelmi jellemrajzok. Ára	—	80
Budavár visszafoglalása emlékére 1886. szept. 1-én mondott beszédek. Ára	—	60
—	60	—
Csánki: Szilágyi Erzsébet nyaraló palotája. Ára	—	80
—	80	1
Károlyi Árpád: Szilágyi Sándor emlékezete. Ára	—	20
—	20	—
Bartal: Commentarium etc. libri XV. Ára	4	8
Horváth Sándor: A lipitói és turóczi registrum. Ára	1	1 40
Lázár: Erdély főispánjai. Ára	—	80
—	80	1
Wekerle László: Alba Maria. Ára	—	40
—	40	—
Wekerle László: Árpád sírja kimutatása. Ára	—	40
—	40	—
Wekerle L. Árpád sírja meghatározásának sommája. Ára	—	40
—	40	—

1910 február havában fizettek :

a) alapítványt :

Budapesti lipótvárosi kaszinó 200 koronát, Br. Radvánszky Kálmán 200 koronát, Wodianer Arthur 200 koronát.

b) tagdíjat :

1905-re : Komáromy András összesen 5 kor.

1906-ra : Komáromy András, Rickl Antal (5 kor.). Összesen 15 kor.

1907-re : Czobor Alfréd (5 kor.), Dudás Gyula (5 kor.), Gulovich Tivadar (5 kor.), Komáromy András (5 kor.). Összesen 20 kor.

1908-ra : Écsy Ferencz (5 kor.), Stark Andor (5 kor.). Összesen 10 kor.

1909-re : Andaházy Pál (5 kor.), Banczik Samu (5 kor.), Makkai Ernő (5 kor.), Materny János, dr. Philipp Ferencz (5 kor.), Ujházy László (5 kor.), Veith József, Wodraska Venczel (5 kor.). Összesen 50 kor.

1910-re : Br. Apór Irma, Aradi állami tanítóképző, Asbóth János, Balatonfüredi áll. polgári fiiskola, dr. Bathó Béla, dr. Békefi Remig, dr. Bleyer Jakab, Borbély Sámuel, Brassói ev. egyház, dr. Bruckner Győző, Budapesti I. ker. várbeli felsőbb leányiskola (9 kor.), Budapesti áll. polg. iskolai tanítóképző intézet, Budapesti I. ker. főgimnázium, Budapesti II. ker. Medve-utcai polgári fiiskola (9 kor.), Budapesti II. ker. Batthyány-utcai polgári leányiskola (9 kor.), Budapesti II. ker. főgimnázium, Budapesti II. ker. főreáliskola (1 kor.), Budapesti kegyesrendi Kalazantinum, Budapesti tud. egyetemi magyar művelődéstörténeti gyűjtemény, Budapest : Vallás- és közoktatásügyi ministerium (1 kor. 80 fill.), Budapesti VI. ker. Nagygyűlölyi polgári fiiskola (9 kor.), Budapesti VI. ker. Felső erdősori polgári leányiskola (9 kor.), Budapesti VI. ker. főreáliskola, Budapesti VII. ker. Nagydíófa-utcai polgári iskola (9 kor.), Budapesti IX. ker. Knežits-utcai polgári fiiskola (9 kor.), dr. Csánky Dezső, Csányi László, Csornai premontrai székház, Debreczeni kegy.-rendi főgimnázium, Debreczeni áll. főreáliskola ifjúsági könyvtára, Dési áll. főgimnázium, Eperjesi ev. kollegiumi főgimnázium, Erzsébetvárosi áll. főgimnázium, Esztergomi sz. ben.-rendi főgimnázium, Érsekújvári közs. kath. főgimnázium, Farkas Károly, Fazekas Sándor, Fábry Pál, Felsőlövői ev. tanintézetek igazgatósága, Gansel Lipót, Gyönki ref. gimnázium, Győri áll. főreáliskola, Győry Árpád, Gyulafehérvári r. kath. főgimnázium, Gyurátz Ferencz, Hajdunánási ref. főgimnázium, Harmath Károly, Horváth Kristóf, Hűvösy Lajos, Iglói áll. tanítóképző intézet igazgatósága, dr. Jászai Rezső, dr. Karácson Imre, Karczagi ref. főgimnázium, Kassai áll. felső kereskedelmi iskola, dr. Kállay Zoltán, Késmárki áll. polg. és felső keresk. iskola, Kisszebeni róm. kath. gimnázium, Komlóssy Arthur, Kovács Sándor, dr. Küffer Béla, dr. Kvacsa János, Lehoczky Tivadar, Lévai gimn. tanári könyvtár (10 kor. 80 fill.), Losonczy városi közkönyvtár, dr. Lőrincz Gyula, dr. Lukinich Imre, Makói állami főgymnasium, dr. Mangold Lajos, Marosvásárhelyi felsőbb leányiskola (10 kor. 80 fill.), Marosvásárhelyi ref. kollegium (10 kor. 80 fill.), dr. Miskolczy István, Miskolci áll. polgári fiiskola (5 kor.), Mokos Gyula, dr. tatai Molnár J. József, Nagybányai áll. főgimnázium, Nagyszalontai áll. főgimnázium, Nagyváradi áll. főreáliskola, Nagyváradi prem. főgimnázium, Nemeskey Andor, Obál Béla (20 kor.), Okolicsányi Géza, dr. Ortvány Tivadar (7 kor.), ifj. nagysomkúti Pap József, Pécsi áll. főreáliskola igazgatósága, Pozsonyi áll. tanítóképző intézet, Puky József, Radnai Farkas, Reissenberger Frigyes, Rihmer Ada, Ruttikay Béla, Sárospataki főiskolai könyvtár, Simon Béla, Soeremsen Chemsus, G. E. Stechert et Co. (10 kor. 80 fill.), Strömpl János, Szabadkai felső kereskedelmi iskola (10 kor. 80 fill.), Szakolczai gimn. igazgatósága, Szegedi állami főreáliskola, Szegedi kegyesrendi főgimnasium önképzőköre, Szentgotthárdi áll. főgimn. igazgatósága, Szentkirályi Kálmán, Székelyudvarhelyi ref. kollegium (10 kor. 80 fill.), dr. Szinnyei Ferencz, Szirmai István, Szolnoki főgimn. Verseghy önképzőkör, Szombathelyi főgimn. tanári könyvtára, Szombathelyi polgári leányiskolai igazgatóság, Szölgyény János, Temesvári felső kereskedelmi iskola, Toldy Lajos (10 kor. 80 fill.), Trencsén város, dr. Valentényi Gáspár (5 kor.), Varga Lőrincz, Veith József, (5 kor.), Verseczi m. kir. állami főreáliskola, Zsatkovics Kálmán. Összesen 1143 kor. 40 fill.

Mindösszesen 1243 korona 40 fillér.

Cserhalmi Sámuel

pénztárnok.

I. Vár: Országház-u. 27.

4. füzet.

XLIV-ik évfolyam.

Április 15.

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

DR BOROVSZKY SAMU

TITKÁR.

1910 ÉVI FOLYAM

IV. FÜZET.

BUDAPEST.

NYOMATOTT AZ ATHENAEUM R.-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

1910.

TARTALOM.

	Lap
Széchenyi és a pesti hengermalom. (Első közlemény.) Irta Viszota Gyula ...	265
Verbőczy István és fia. (Második közlemény.) Irta dr. Komáromy András ...	283
Bethlen István támadása 1636-ban. (Negyedik közlemény.) Irta dr. Lukinich Imre ...	298

Kisebb közlemények.

Uj adat a Sylvester-bulla koholásához. Irta Karácsonyi János ...	315
Angolok Magyarországon. Irta dr. Germanus Gyula ...	316

Történeti irodalom.

Kecskeméthy Aurél naplója 1851—1878. Irta Mangold Lajos ...	320
<i>Gerencsér István</i> : Adalékok a magyar iskolai drámák történetéhez. Irta dr. Gálos Rezső ...	331
<i>Smičiklas T.</i> : Codex Diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae, et Slavoniae. Irta Šufflay Milán ...	333

Tárcza.

Történelem — művészettörténet. Irta Supka Géza ...	336
Elnöki megnyitó beszéd. Elmondta gróf Teleki Géza ...	338
Jelentés a Társulat 1909-iki munkásságáról. Irta dr. Borovszky Samu ...	340
Vegyes közlések ...	344
Hibaigazítás ...	346
<i>Hivatalos Értesítő</i> ...	347

TABLE DES MATIÈRES.

Széchenyi et le moulin à vapeur de Budapest, par Gy. Viszota ...	265
É. Verbőczy et son fils, (II) par A. Komáromy ...	283
L'attaque de I. Bethlen en 1636, (IV.) par I. Lukinich ...	298
Mélanges : Sur la falsification de la bulle de Sylvestre, par J. Karácsonyi 315. — Des anglais en Hongrie, par Gy. Germanus 316.	
Comptes-rendus : Les mémoires de A. Kecskeméthy 1851—1878, (L. Mangold) 320. — <i>I. Gerencsér</i> : L'histoire des représentations scolaires en Hongrie (R. Gálos) 331. — <i>T. Smičiklas</i> : Codex Diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae (M. Šufflay) 333.	
Chronique : Histoire—histoire des arts, par G. Supka 336. — Discours d'ouverture du prés. comte G. Teleki 338. — Rapport annuel (1909), par S. Borovszky 340. — Mélanges 344.	

Titkári hivatal: **Budapest, V., Akadémia-utcza 2. sz.**

SZÉCHENYI ÉS A PESTI HENGERMALOM.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Magyarországnak oly időszakáról van szó, — a mult század 30-as éveiről — a mikor a kéziipar is csak a nagyobb városokban volt elterjedve, a gyáripar pedig csak híréből volt ismeretes. A gyáripar meghonosítására nem voltak még a magyar viszonyok alkalmasak, mert egyrészt a vállalkozó szellem és az esetleg rendelkezésre álló tőke nagyon csekély, másrészt az ország hiteltörvényei és birtokviszonyai miatt a külföld bizalma az ország iránt nem volt kedvező. Egy mód látszott csak alkalmasnak. Anglia példájára részvénytársaság alakításával a szükséges pénzt előteremteni, a minek azonban első feltétele volt, hogy a szövetkezők egymás iránt bizalommal legyenek. Sok szép eszme a bizalom hiánya miatt szenvedett hajótörést Magyarországon s a gyáripar is csak akkor keletkezhetett, a mikor a kölcsönös bizalom megtermett. Ezt azonban csak oly férfiúnak fellépése idézhette elő, a ki nemcsak jelentős vagyonával, de tehetségével, kiváló munkaerejével és szívós kitartásával kortársaiban képes volt a bizalmat felgerjeszteni s őket a szövetkezésre bírni. Ez a férfiú gr. Széchenyi István volt, a ki említett tulajdonságai miatt a magyar gyáripar történetében kimagaslik kortársai között és korszakot alkot a pesti hengermalom megalapításával.

Széchenyi már 1832 okt. 19-én, midőn a Lánchíd tervei ügyében Angliában tartózkodott, feljegyzi naplójába, hogy Birminghamban 30 lóerejű 6 pár kőre berendezett gőzmalom látott. Szokása szerint hazájára gondolt a gőzmalom megszemlélésénél, de véleménye még nem kedvező, mert szerinte nálunk még alig fizetődnek ki. Annyit azonban előrelátásból megtett, hogy a hídtanulmányok mellett adatokat gyűjtött I. a vasútra,

2. a gőzhajóra, 3. a gőzmalomra és 4. a kotrógépekre vonatkozólag.¹

Hazajövele után egyelőre a Lánchíd építéséhez és a Vaskapu szabályozásához szükséges gépek megszerzése, s e munkálatok megkezdése annyira elfoglalta minden idejét, hogy gőzmalmi tanulmányai háttérbe szorultak. A tárgy iránti érdeklődése azonban megmarad, a mit 1834. évi útja bizonyít. 1834 január 11-én² azt írja ugyanis Párizsból, hogy Stuttgartban látott egy amerikai rendszerű vízimalmot, a mely jó volna Magyarország számára, elannyira, hogy jó rajzok beszerzésére gondolt.

1835-ben ismét foglalkozik az eszmével, de ekkor nem a saját, hanem Rohonczy Ignác soproni alispán és országgyűlési követ kezdeményezésére, a ki a Sopronban felállítandó gőzmalom alapítására akarta megnyerni anyagi és szellemi erejét.

Sopron városának egy polgára, Weisz Henrik ugyanis a városi tanács pártfogásával a kormánytól szabadalmat vélt elnyerni egy gőzmalom felállítására és az engedély elnyerésének reményében már az 1834. év folyamán részvénytársaságot is akart szervezni, de vállalkozása a kellő pártfogás híján nem sikerült. 1835 június havában új felhívást³ bocsátott ki. A felhívás szerint 12 részvénytulajdonos egybegyűlő 12.000 ezüst (azaz 30.000 v.) frt alaptőkével akarta a 3 pár kőre járó gőzmalom felállítani és 36,6% osztalékot helyezett kilátásba tiszta nyereséggént. Már a gőzgépre is alkudott, de bizalom híján nem tudta a szükséges pénzt aláírás útján megszerezni. Az ügy ily előmenetelében Rohonczy Ignác alispán vette a kezébe a szervezést eleinte Weisz tervezete alapján, később azonban — midőn Weisz, nem egészen tiszta célzatai és eljárása miatt, a kormánytól nem kapta meg a kért szabadalmat — nagyobb alaptőkével, kiterjedtebb alapon, mivel nemcsak gőzmalom, hanem gubacs- és árpakásáőrölt, gőzfűrészrelőt is tervezett.

Rohonczy a vállalkozás sikerének biztosítására 1835 július 11-én levélben gr. Széchenyi Istvánhoz fordult, a ki e téren a lóverseny, gőzhajózás és Dunaszabályozás ügyével az egész

¹ 1832 okt. 20-iki naplófeljegyzése.

² *Levelei*, kiadta Majláth Béla, I. kötet 343. lap.

³ Megvan a Széchenyi-múzeumban.

országban híressé vált. Széchenyi helyeselte Rohonczy vállalkozását,¹ de a kivitelre az angol módszert ajánlotta : az ideiglenes, azaz nem kötelező aláírást, egy terv kidolgozását és közrebocsátását, a melyből a vállalkozás hasznossága tűnjék ki, és végül ezután a kötelező aláírást. Ezen út követése esetén hajlandó volt az ügyet tényleg pártfogolni.

Rohonczy a Széchenyi által ajánlott módon kezdett a munkához, de később a viszonyok hatása alatt eltért az ajánlott útról s ez volt az oka annak, hogy később Széchenyi — a mint jószágigazgatójával, Lunkányival folytatott levelezéséből kitűnik — nem nagy bizalommal volt a soproni gőzmalom fejlődéséhez, mert ő a hasznot tekintette főrugónak s ennek kimutatására és biztosítására nem tartotta a táblabíró Rohonczyt elég tekintélynek. Mind a mellett tanácscsal állandóan segítette Rohonczyt. Igy pl. a gőzgép beszerzése, a költségek megállapítása ügyében Lunkányi útján Cockerill seraingi gépgyáros ügynökétől : Oebentől ; a liszt előállítására és a malomüzemre és egy 6 köves malom költségvetésére nézve pedig Tasner Antal útján Clark Ádámtól szerzett számára adatokat. Mindennek eredményeképpen a soproni gőzmalom »Sopronyi Gőzmalom Társaság« czímen 1836-ban Széchenyi védnöksége alatt tényleg létrejött.²

A soproni gőzmalom volt eddigi adataink szerint az első gőzmalom Magyarországon s híre elterjedt, különösen az iparosok útján³, az egész országban. Létesülése kétszeresen fontos : 1. az országra, mivel általa a malom- és lisztipar eszméje mindinkább tért kezdett foglalni, 2. Széchenyire, mert miatta ez irányú angliai tanulmányait rendszeresítette és pontosabb adatokat szerzett meg.

Ugyanezen időtájt a honi gabonakereskedelem terén egy kis visszaesés is volt tapasztalható s e körülmény hozzájárult ahhoz, hogy a tőkepenzesek az akkor felszínre kerülő gőzmalmi törekvésekkel megbarátkozzanak.

¹ Lásd Széchenyi levelei II. k. 75. l.

² Lásd Viszota Gyula: *Gróf Széchenyi István és soproni gőzmalom cz. értekezését a Magyar Építész- és Mérnök-Egylet Közölnyében*, IX. évf. II. füzet.

³ Lunkányinak 1837 jan. 26-iki levele bizonyítja, hogy a Sopronban megforduló pesti iparosok, köztük Hanke nevű asztalos, a soproni gőzmalom lisztjéből mintákat vitt haza.

1836 márczius 20-iki kelettel Pesten egy németnyelvű röpirat jelent meg, a mely egyenesen azt bizonyította, hogy Magyarországon a gabonakereskedést emelni szükséges s gabonakivitelre kell törekedni, de nem nyers, hanem őrölt állapotban, mert így nagyobb a nyereség. Az őrlést a legjobban a gőzmalom végzi, mert rövid idő alatt nagyobb eredményt ér el, a természeti akadályok nem érintik s már nem drága. Jó volna azért ilyen gőzmalomot részvénytársaság útján a jó közlekedési utak miatt a Duna és Tisza összefolyásánál létesíteni s ez bizonyára nagy hatással volna az országra, mert a jólétet emelné, mi fontos, mivel egyébként gabonakereskedelmünket végleges csapás fenyegeti.

E röpirat kétségtelen bizonyosága annak, hogy egy gőzmalom felállításának szüksége nálunk is tért hódított, úgy hogy e téren nem maradtunk a külföld mögött, mert ott is csak néhány éve foglalkoztak az eszmével két cégnek: Cockerill seraingi és Holzhammer frauenfeldi gyáros izgatására.

Mindezen előzmények után 1836 vége felé indult meg a mozgalom, hogy Pesten gőzmalom létesíttessék. Erre nézve Széchenyi feljegyzései és naplója adnak útbaigazítást. Egy feljegyzése szerint 1836 szept. 20-ika körül Sztárayval tanácskozott egy gőzmalomról.¹ 1836 december 9-iki naplófeljegyzése szerint pedig Petrózai Trattner Károly mérnökkari kapitány és budai erődítési helyi igazgatóval beszélt »gőzmalom miatt«. Ekkor azonban Trattner nem először lehetett már nála. Széchenyi iratai között megmaradt »Bemerkungen über zwei zu errichtende Dampfmühlen, jede zu 30 Pferdekraft« című iratából arra következtethetünk, hogy már november óta tárgyalhatott Széchenyivel.

Ez az emlékirat abból indul ki, hogy a gőzmalom a hajómalomokkal szemben mindig egyforma erővel képes őrölni, még pedig lóerőnként egy-egy órában $\frac{1}{2}$ mérőt, úgy hogy a 30 lóerejű, 10 kővel (a melyek közül csak 7 számít biztosan) őrló malom egy év alatt 109.500 mázsát őröl, a mely adatot a Párizs melletti saint-denis-i malom is igazol.

A kiadásokat a következőkben állapítja meg: 2 Watt-féle gőzgép 28.200 p. frt, az őrőkészülék 9000 frt, az épületek 62.800 frt, összesen 100.000 p. frt. Az állandó kiadásnál a fűtőanyag napi 6000 w azaz évenként 21.900 mázsa 18 kr.-val 6570 p. frtba kerül s ehhez hozzájárul még a gépész, 2 lakatos, 3 fűtő, 1 molnár-mester, 2 fősegéd, 12 segéd fizetése.

¹ Széchenyi sürgős teendőit jegyzékbe foglalta »Sürgetők« címmel. Egy ilyen sürgetőn 1836 szept. 20 körül ezt jegyezte fel: Sztáray und ich Dampfmühle.

A katonai kincstárnak Pesten és Budán évenként 42.000 mázsa lisztre van szüksége s ugyanennyire az esztergomi, komáromi és győri helyőrségek számára, úgy hogy a kincstár egy gőzmalomnak elég munkát adna, azért kellene még egy a közönség számára.

A főlöszleges gőzzel egy fürdőt lehetne fentartani, a hogy Bécsben a katonai kórháznál az ő felügyelete alatt történt.

Megemlíti Trattner a trieszti gőzmalmot is, a mely nagy nyomású géppel van felszerelve, de a melynek lóereje nem határozható meg s fűtése rosszul történik. Kezdetben baj volt a gőztartóval is, a forrásvíz helyett használt tengervíz pedig a gépet rontotta. A hengerszerkezet sem működött jól, mert hamar áttüzesedett, azért egy részüket kövekkel kellett pótolni. E bajok miatt naponként keveset örölnek s így nincs haszon, hasonlóképpen nem fizetődik ki a frauenfeldi hengermalom sem Széjczban.

Ez az emlékirat indította Széchenyit a munkára.

Széchenyinek szokása volt, hogy mielőtt valamihez hozzáfogott, minden lehető adatot, felvilágosítást megszerzett arra nézve : érdemes, lehetséges és hasznos-e a vállalkozás. Így tett a gőzmalmi vállalkozással is. Lunkányinak (1837 jan. 14-én) így ír : »gőzmalmot akarunk állítani 24 pár kőre, de minek előtte megengedném, hogy beléje kapjunk — mindent hideg vérű calculusra akarok szorítani«.

Miután Trattnerrel megbeszélte a teendőket, már 1836 november 30-án kérdésekbe foglalta a tudnivalókat s felkérte a Mainzban tartózkodó Rau Henriket, a kit a gőzhajózásnál ismert meg, eszközölje ki, hogy a Cockerill-czég adjon kérdéseire részletes választ. Majd december 25-én újabb észrevételeit közölte Rau Henrikkel ugyanazon célból, mert fivére, Rau Vilmos, a Cockerill-czég alkalmazottja volt. Széchenyi a választ csakhamar megkapta (1837. I. 12.). Cockerill nem ajánlotta olyan nagyszabású (24 köves) malom felállítását, a melyet Széchenyi tervezett, egyrészt azért, mivel az érdekeltek rosszakarata minden bizonynyal arra fog törekedni, hogy a Magyarorszáiban ismeretlen szerkezetű malom őrlésének rossz hírért terjeszsze, másrészt pedig azért, mert a nagy gépszerkezet szállítása sokba kerül. Cockerill ezen okokból 10 köves 50 lóerejű malmot ajánlott, a mely angol mintára felszerelve, kövenként minden órában 2700 kg gabonát képes őrlni. Közölte azt is, hogy ily szerkezethez 100 láb hosszú, 49 láb széles, 64 láb magas épület szükséges és 54 láb hosszú, 49 láb széles gépház ; a teleknek pedig lehetőleg folyó vagy csatorna mentén kell lennie. Felajánlotta a szükséges terveket és az építéshez a munkaerőt. Megírta azt is, hogy a gépek 234.000 frankba, a 20 köves malom 468.000

frankba kerülnek, a vezető személyzet költsége pedig 9000 frank volna.

Ezen adatok birtokában Széchenyi tovább folytatta az adatgyűjtést. Nagy akadály volt itthon az a körülmény, hogy a törvényhatóságok határozták meg a liszt árát. Széchenyi tisztába akart jönni, hogyan történik ez, azért 1837 január 14-iki levelével Lunkányi János jószágigazgatójához fordult s kérte értesítését, hogy a soproni gőzmalomnál hogyan foly be a város vagy a vármegye a liszt árszabályozásánál, hogyan szerzi be a malom a gabonát, hogyan adja a lisztet. Lunkányi (jan. 26-án) részletes tudósítással, sőt költségvetéssel szolgált neki. Válaszából kitűnt, hogy a limitatio nem érinti a gőzmalom lisztjét addig, míg a lisztet a malomban adják el; hogy a malom a gabonát készpénzen veszi s nem csere útján (lisztért), de ehhez a közönség nem igen akar hozzászokni.

Az árszabás joga, e felvilágosítás ellenére is, késleltette a megindult mozgalmat. Végre is Széchenyi, úgy látszik, országos határozatot óhajtván elérni, az ország első megyéjéhez, Pest vármegyéhez fordult, mert nem mert addig a vállalkozásba bocsátkozni, míg a siker eshetőségét biztosnak nem látta.

A Pestmegyéhez 1837¹ június 7-én intézett levelében a cél tisztán látható: Pesten vagy Budán részvényes társasággal gőzmalmot kellene állítani, hogy mintájára az országban több is létesüljön s így gabona helyett hazánkban liszttel kereskedjünk. Ezzel viszont a kőszén-, dongaszükséglet miatt itthon más keresetkör is nyílik; éppen azért arra kérte a rendeket, hogy az ügy beható tanulmányozására rendeljenek egy bizottságot jelentéstétel és későbbi határozat végett.

A megye² június 13-iki közgyűlésében a »közhasznú szándékot« készséggel kívánta előmozdítani, azért Dubravitzky Simon alispán elnöklete alatt egy többtagú bizottságot küldött ki, de e bizottság, úgy látszik, nem adott be sohasem jelentést, vagy inkább ily jelentésnek a megye jegyzőkönyveiben nincs nyoma.

Széchenyinek a vármegyéhez intézett levele egy más körülmény miatt is nevezetes. Megjelent ugyanis a *Társalkodó* 53. számában (júl. 5-én) s ezért okot szolgáltatott egy nagyon kedves és megható levelezésre, a melyből az ausztriai olasz tartománybeli Milanóban állomásozó magyar katonának, Mészáros Lázár huszárőrnagynak (később, 1848-ban hadügyminiszternek), igaz hazaszeretete csillog ki.

¹ Lásd *Széchenyi levelei*. Kiadta Majláth Béla, II. kötet 1. lap, a hol a levél tévesen van 1827-re keltezve.

² 1837. évi jegyzőkönyv 3246. sz.

Mészáros Lázár a távol idegenben járatta a *Társalkodót* s így olvasta benne Széchenyi levelét. A levél arra sarkalta, hogy már július 20-án levéllel keresse fel Széchenyit s tudtára adja, hogy a Milanó melletti Melegnano községben egy henger-malom létesült, a melyet a svájci frauenfeldi és mainzi henger-malommal együtt a frauenfeldi hengermalmi részvénytársaság épített s a melynek igazgatója, Debrunner Henrik esetleges kérdezősködésre szívesen ad ily ügyben felvilágosítást.

Széchenyi melegen megköszönte (aug. 26-án) Mészáros tudósítását, de egyelőre az angol szakemberekhez fordult, még pedig a londoni Hunter és English czéghez, a melylyel Clark Tierney hozta összeköttetésbe. Clark éppen Pesten időzött a Lánchíd ügyében, őt kérte fel, juttassa a czég kezéhez szept. 20-án kelt terjedelmes levelét, a melyben a czégtől egy 16 pár köves, 80 lóerejű gőzmalom felállítási és üzemi költségeire, jövedelmére pontos adatokat és terveket kért. A felállításra nézve tudakozódott, hogy mi az ára az őrlő-, a gőzgépnek, mennyibe kerül Triesztig a szállítás, mily nagy a szállítandó gépezet súlya, milyen épület kell hozzá, mibe kerülnek a tervrajzok, milyen emberek szükségesek az egésznek üzemben tartására, hogyan fizetendők a költségek.

Az üzem fentartására nézve azt tudakolta, hogy mennyi tüzelő anyag szükséges, továbbá hány ember s mily fizetéssel, azonkívül mennyit kell olajra és kopásra számítani.

A malom nyers jövedelméről tudni akarta, hogy mennyit örül 24 óra alatt, mennyi liszt várható 1 mérő gabonából, hogy lehet-e tetszés szerint rozsot és gabonát finom lisztté őrlőni.

Széchenyinek ez a levele igen szépen mutatja, mily nagy volt már ekkor az ő körültekintése az egész kérdésben, mennyire átföntölte ezt a maga egészében.

A Hunter és English czég azonban a kívánt terveket és költségvetést Clark útján csak egy év mulva küldötte meg Széchenyinek,¹ a mikor már a hengerszerkezetű gőzmalom végleges felállítása a valósuláshoz közel állott.

¹ A Hunter és English czég Széchenyi szept. 20-iki levelére, november 18-án pótló felvilágosítást kért Széchenyitől a talajról és építési anyagról, a melyet ez december 4-iki levelében meg is adott. A czég a költségvetést és a terveket 1838 november 18-iki kelettel küldötte meg Clark közvetítésével. A részletes költségvetés szerint az egész malom anyaga 1 év alatt elszállítható Londonból és az őrlőkészülék 5720 £, a gőzgép 3 kazánnal 4850 £, a gépek felállítása 1220 £, a malomház 5233 £, a gépház 1343 £, a felállítás ellenőrzése 250 £, a személyzet 800 £, a szállítás Triesztig 300 £, a kisebb kiadások 84, azaz összesen 20.000 £-ba kerülne. Felsorolja a czég azt is részletesen, hogy mit kell Angliában elkészíteni s mily magyar anyag használható. Ez adatok alapján az üzemműködésekből és a várható

Időközben, 1837 december elején, ugyanis döntő fordulat állott be.¹ Valószínű, hogy a melegnanói malom vezetősége Mészáros kérdezősködéseire figyelmeztette a frauenfeldi hengermalmi társaságot a pesti mozgalomra, a mire ez Pestre küldötte Szulzberger J. mérnököt, a feltalálót, s Killias Farkast, a bozeni Holzhammer-czég alkalmazottját, hogy itt a hengermalmi találmány elterjesztése ügyében tárgyalást kezdjenek.

Széchenyi naplófeljegyzése szerint Killias 1837 december 11-én Valero Antal pesti polgárnál, a kinél gr. Széchenyi Istvánon kívül még Kappel Frigyes és Hallbauer János György kereskedők is jelen voltak, a hengermalmi találmányról előadást tartott. Előadta, hogy a hengermalmi találmány² már felkeltette a tőkepénzesek figyelmét, mivel a hengermalom a kőmalmok hibáit kiküszöbölve, olcsóbb és tökéletesebb lisztet képes előállítani s ezért hengermalom Európában már több helyen is található. Az eddig elért jó eredmény megbízóit (a Holzhammer-czéget) arra sarkalta, hogy a frauenfeldi feltalálókkal egyetértve, Ausztriában, Magyarországon és Morvaországban a kizárólagos alkalmazás érdekében a tekintélyes földbirtokosokkal szövetkezve, oly társaságot alapítsanak, a mely a gabonában gazdag Magyarországot hengermalmokkal lássa el.

Killias a találmány értékét közölt értekezésekkel, számításokkal, a már fennálló hengermalmok tapasztalataival bizonyította s késznek nyilatkozott minden további felvilágosítás átszolgáltatására.

Véleménye szerint nem szorúl bizonyításra, hogy a magyarországi vállalkozástól jó eredményt várhatni. A gabona gazdagsága és jósága, a mostani malmok tökéletlensége, a liszt kelendő-

nyereségről is ad számítást. A malom naponként 22 óráig örölne s így 48 hetet véve évenként 12.672 loads lisztet, a minek értéke 9504 £; a gépészszemélyzet hetenkint 7 £, a molnárszemélyzet 24·22 £, az olaj s kisebb szükséglet 4·68 £, szén 49·8 £, az irodai személyzet 4 £-ba s így összesen 91·2 £-ba, azaz évenként 4738·10 £-ba kerülne, a mit a liszt értékéből levonva, a nyereség 4765·10 £ volna s így ha a telek 2400 £, a malom felállítása 20.000 £-ba kerül, az előre nem látottakra 1000 £ számítva, 23·400 £ tőke szükséges, a mely 4765·10 £ hasznot, tehát 20%-ot hajtana.

¹ 1837 július 1-ére szóló sürgető szerint: »hab ich 2 Actien auf eine Dampfmuhle in Wien genommen«.

² A gabonának hengerrel való őrlése Szulzberger J. mérnök találmánya volt s a svájci Frauenfeldben alkalmaztatott először egy hengermalmi részvénytársaság által. Ez a társaság 1835 márczius 12-iki császári engedéllyel 5 évre szabadalmat kapott a hengermalomnak az ausztriai császárságban való kizárólagos felállíthatására, a mely szabadalmat az általános udvari kamara 1838 jan. 4. (53.551. sz.) rendeletével 15 évre hosszabbított meg.

sége, a hengeralmi száraz liszt tartóssága, az itteni gabona- és lisztárak nagy különbsége, a dunai könnyű szállítás, a jó szén miatt az eredmény a kezdet nehézségei mellett is előrelátható.

Megbízói a hengeralmi találmányt el szeretnék egész Magyarországon terjeszteni, készek azért helyi vagy éppen főintézményről tárgyalni. Ez utóbbi ajánlat elfogadása esetében átengedik a találmány alkalmazását s a teljes mintával és a gépezettel rendszerenként 13.000 p. frtért szállítják, felállítják, működésbe hozzák, a technikai vezetésről is gondoskodnak, azonkívül a részvénytársaság alakításához szükséges pénzösszeg feléig részvényeket is jegyeznek. Az igazgatóságról azonban ők gondoskodnak, de az alakuló részvénytársaság melléje ellenőrzésképválasztmányt állíthat. Az alakuló részvénytársaság joga a liszt eladása, a hengermalom esetleges nagyobbítása, az országban (a tengerparton kívül) újaknak felállítása, de a lisztet Ausztriában és Morvaországban az ottani hengeralmi lisztáraknál olcsóbban nem adhatja s azonkívül kötelezi magát a találmánynak titokban tartására.

E szóbeli előadása után, másnap december 12-én Killias előadását négytagú hallgatóságának írásban is átnyújtotta, azonkívül egy külön levélben még egyszer előterjeszté azokat a feltételeket, a melyek alatt megbízói hajlandók velük egyetértve hengeralmot létesíteni. E levélben biztosítja azt is, hogy egy rendszer 24 óra alatt 5—6000 kg búzát őröl, hogy 100 ₰ tiszta száraz búza 10 ₰ extrafinom, 20 ₰ finom, 40 ₰ középfinom, 8 ₰ fekete lisztet, 19 ₰ korpát ad.

Ha a közölt alapon részvénytársaságot óhajtanak szervezni, a szükséges adatokat, számadásokat, terveket megbízói elkészítetik, hogy a részvényeseknek előterjeszthessék.

Széchenyi még aznap elkészítette s 3 társával aláírva elküldötte válaszáat, hogy a részvénytársaság szervezéséhez hozzáfognak s kéri Killiast, küldje mielőbb a szükséges tájékoztató költségvetést és az alapszabálytervezetet.

Killias, azaz tulajdonképpen Szulzberger csakhamar megfelelt e megbízatásnak, mert már 1838 január végén elküldötte a részletes költségvetést vagy mint ő nevezte a »Contofintót«¹ 2- és 4-rendszerű hengermalomra.

Ezen részletes költségvetés szerint a berendezés költségei (a telek, malomépület, gőz- és hengerszerkezet, gép- és famunkák,

¹ Conto-finto betreffend die Anlage einer Dampfmuhle mit 2 Assortiment Walz Maschinen in Pesth oder Umgegend. Dezember 1837. Ugyanez 4 Assortimentre.

a szállítás és felállítás költségei és előre nem látott költségek) 2-rendszerűnél 86.000 p. frt, 4-rendszerűnél 135.000 p. frt; a forgó tőke (gabonaszükséglet, készpénz) 54.000, illetőleg 65.000 frt; s így 2-rendszerű malomnál 140.000, 4-rendszerűnél 200.000 p. frt tőke volna szükséges a felállításához. Az évi üzemköltség (a tőke 5% kamatai, kiadás számszámra, olajra, szénre, személyzetre, irodára) 2-rendszerűnél 25.000, 4-rendszerűnél 38.000 frt; a nyers haszon pedig minden 100 mázsánál a gabona árának leszámítása után $101\frac{1}{2}$ frt volna.

Az évi mérleg ennek következtében 50.000, illetőleg 90.000 mázsa gabona őrlése mellett a következő volna:

2-rendszerűnél	4-rendszerűnél
50.750 p. frt	81.000 p. frt a bevétel,
25.200 » »	38.000 » » a kiadás,
3.066 » »	5.166 » » az igazgató fizetése.
<u>22.484 p. frt = 16%</u>	<u>37.840 p. frt = 19% a fenmaradó oszt.</u>

Killiasnak a már létező hengermalmokra való hivatkozása Széchenyinek eszébe juttatá Mészáros Lázárnak 1837 július 20-iki ajánlatát s még a tárgyalás napján, december 13-án írt neki s a melegnanói malomról 7 kérdésre pontos adatokat kért tőle, hogy így Szulzberger költségvetésének megérkezése előtt más oldalról is legyen tárgyilagos értesítése.

Kérdései a következők voltak: Hány mázsa lisztet őröl a melegnanói malom naponként, a közönség szereti-e a lisztet, lisztje drágább-e vagy olcsóbb mint más malomé, mióta működik a malom s volt-e baja, ki a malom igazgatója, milyenek a malom pénzügyei, ajánl-e ily malmot.

Mészáros Lázár sietett a válaszszal, már december 31-én részletesen válaszolt. Megírta, hogy a melegnanói malom naponként most csak 120 mérőt őröl; hogy az intézmény ellen csak a pékeknek és malomtulajdonosoknak van panaszuk, a közönség pártolja, mert a liszt jó, nincs vasszaga; hogy a lisztje valamivel olcsóbb, mint máshol; hogy a malomnak 2-ik évi fenállása óta nem volt baja; hogy vezetője Rickenbach kereskedő és Fehr Vilmos mérnök; hogy pénzügyi tekintetben nem lehet semmi biztosat megtudni, de a viszonyokból az látszik, hogy jó lehet; hogyha a liszt Magyarországon a tengeri kereskedés miatt kell, a liszt szárazsága és tartóssága miatt az ilyen rendszerű malmot ajánlhatja, ha pedig belföldi fogyasztásra kell, akkor az dönt, hogy az ilyfajta lisztet szereti-e a közönség.

Mészáros azonban még több adattal is szolgált egy későbbi levelében.¹ Ő ugyanis felkérte külön Rickenbach kereskedőt,

¹ 1888 január 24.

adjon a melegnanói malom ügyében 10 általa feljegyzett kérdésére pontos választ. A kapott választ megküldötte Széchenyinek, a ki így megtudta még azt is, hogy a melegnanói malom 30 lóerejű, de csak 8-at használ, hogy naponként 475 mérőt őröl, hogy a meglévő malomkövek csak a korpa kihüvelyezésére kellenek, hogy ötféle liszt készül s a hengerek vasból vannak s a vas lehet hazai is.

Mindebből látható Mészáros Lázár buzgósa, ezért írta Széchenyi később (1841 december 1-én), a pesti hengermalom megalakulása után neki: »ha Ön nem volna, alkalmasint a pesti hengermalom sem jó létre; mert hiúság nélkül: én hoztam a dolgot életbe, ennek megismertetése, ajánlása azonban az Ön tette és érdeme!«

Széchenyi számításba vette a helyi körülményeket is. Kipuhatóta a dunai malmok költségét, hasznát, őrölőképességét. Megtudta Eichholtz pesti városbírótól,¹ hogy 40 malom van Pesten s ezek 40 hét alatt naponként átlag 450 mázsa gabonát képesek őrlni s így, ha akadály nélkül működhetnek, évenként 126.000 mázsát. Számolnia kellett minden körülménnyel, mert az addigi tanácskozás érthető feltűnést keltett az érdekelt malomtulajdonosok és pékek között. A pesti és budai vizimalmok tulajdonosai kenyerüket féltették s nem is maradtak tétlenül. Így többek között már 1838 elején Wieser Antal budai malomtulajdonos a Pesther Handlungszeitung (für Handel, Industrie, Gewerbe, Land- und Hauswirtschaft) 2. számában (január 13.) a henger- és kőmalmok közt párhuzamot vonva, a hengermalmi rendszert, őrölőképességét, lisztje finomságát és olcsóságát kétségbevonta. Támadása nem maradt a hengermalmi részvénytársaság részéről válasz nélkül, mert Killias részletes védelmi cikket tett közzé (jan. 30.), de cikke alkalmat szolgáltatott a további polémiára, a melyben a hengermalmi őrlés ellenében az angol-amerikai körendszer mellett igyekeztek hangulatot kelteni. Akkor ugyanis különösen 2 kereskedő cég foglalkozott malmok alapításával: a bozeni Holzhammer-ház (a frauenfeldi hengermalmi rendszert terjesztve), és a seraingi Cockerill-cég (az angol-amerikai körendszer terjesztve) s mindkét ház természetesen azon volt, hogy versenytársa rendszerének hibáit és sajátjának előnyeit kimutassa.

Mészáros Lázár felvilágosításai a melegnanói hengermalomról Széchenyit a hengermalmi megbizottak ajánlatának megbízhatóságáról megnyugtatták s befolyására már-már azon voltak, hogy a Holzhammer-céggel egyezséget kötve, Pesten megal-

¹ 1837 december 23-án.

kítsák a részvénytársaságot. Erre mutat Holzhammernek a 4-es bizottsághoz 1838 márczius 8-án intézett levele,¹ a melyben az egyezés végleges megkötésére és az alapszabályok megállapítására Killiast meghatalmazza. A közbejött árvíz azonban, a mely egész Pestet tönkre tette, minden vállalkozást háttérbe szorított. Killias márczius 19-én Bécsből a hengermalomra nézve további útmutatást kért ugyan Széchenyitől s egyúttal megküldötte neki a Holzhammer-ház fejének, Putzer Jánosnak (márcz. 9-iki) levelét, a melyben ez a törvény védelme alatt alakuló magyar bank ügyében támogatását kérte,² mind a mellett egyelőre minden abban maradt.

Csak 1838 október 17-én fordul ismét Széchenyi figyelmé a gőzmalomra, a mikor Pozsonyból³ arra kéri fel Tasner Antal titkárát, értesitse Kappelt, hogy ez Killiast november közepére rendelje Pestre, mert ez időtájt maga is Pesten lehet s így komolyan végezhetnének valamit a gőzmalom ügyében. Még a találkozás előtt megkapta Széchenyi Clark útján a Hunter és English cégnek november 18-án küldött s fent megemlített terveit, rajzait és költségvetését, a mely ismét arról győzte meg, hogy a hengeralmi ajánlat komoly alapon nyugszik.

Killiás Kappel felszólítására decemberre ígerte érkezését Pestre s ekkor — december 7-én — komoly lépés történt. E napon fogalmazta meg ugyanis Széchenyi német nyelven az *»Ideiglenes és nem kötelező aláírásra a felhívást«*.⁴

E felhívás a hengermalomnak 1837 végén való felállítást célzó mozgalomból indul ki, melyet az árvíz megakasztott, s a melyet most dülőre akar vinni. A Holzhammer-ház a szükséges adatok átszolgáltatását, a pesti szervezők a részvénytársaság szervezését vállalták magukra, most végre ki fog tűnni, lehet-e Pesten gőzmalmot felállítani. Oly malom alapítására, a mely 24 óra alatt körülbelül 300 mázsa lisztet képes őrölni, 200.000 p. frt szükséges. E tőke felének fedezését a Holzhammer-ház vállalja magára s így csak a másik felére kell részvényeseket gyűjteni. Egy részvény ára 100 frt s az aláírók egy 7 tagú ideiglenes bizottságot választanak, a melynek kötelessége a Holzhammer-házzal egyetértve az ügyet előkészíteni, hogy az aláíróknak beszámolhassanak. Minden aláíró ezután aláírt részvényeire (vagy többre vagy kevesebbre) jogát fentarthatja vagy esetleg teljesen ki is léphet a társaságból, úgy hogy az

¹ A Széchenyi-múzeumban.

² A cég nagyobb összeggel akart az alapításban résztvenni.

³ *Levelei* II. 579. l.

⁴ Magyarra Tasner fordította.

ideiglenesség megszűnik s a gőzmalom vagy létesül vagy a mozgalom megszűnik.¹

Széchenyi ily írott felhívást 8 (6 német és 2 magyar) példányban terjesztetett bizalmi embereivel, sőt levélben is s a hol csak tehetette, maga küldötte. Így december 8-iki ² levele szerint megküldötte a sütők és molnárok budai czéhmasterének, Kirits Dánielnek, megküldötte a molnárok pesti czéhének, az óbudai molnárczéhnek, pékczéhnek stb., a kik azonban a nagynevű pártfogó ellenére, nem a legjobb szemmel nézték a vállalat keletkezését s részvényeket alig jegyeztek.

Széchenyi körültekintése még továbbra is kiterjedt. Miközben az aláírásokat gyűjtötte, tudakozódott az időközben alapított hengermalmok viszonyairól. A frauenfeldin kívül ily malom volt Melegnanóban, Mainzban és Münchenben. A melegnanóiról — mint fentebb láttuk — teljes és részletes felvilágosítást nyert Mészáros Lázár útján. Most még a mainziról és a müncheniről is tájékozódni akart, azért az előbbire nézve báró Piret Lajos vezérőrnagyhoz, a mainzi német szövetségi vár parancsnokához, az utóbbira nézve pedig gr. Esterházy Bálint követségi titkárhoz fordult még december 13-án.³

Esterházy már december 18-án válaszolt. Esterházy egyenesen a müncheni Lajos-malomnak művezetőjéhez fordult, a ki ígért is a kérdésekre felvilágosítást. De másoktól is kérdezősködött, mert attól tartott, hogy Erich a maga malma iránt talán elfogult lesz.

Válaszában értesítette Széchenyit, hogy a Lajos-malom 2 hónapja működik és sok az ellensége, mi arra mutat, hogy jól működik. Ezután sorban felel kérdéseire.

I. A malom technikai előnyei, hogy a tisztítógépei jól tisztítják a gabonát, a szem szárazabban őrlöttek, az őrlés egyszerű és tetszés szerinti finomságú, kevés liszt megy kárba, mert csöveken vezetik, s így elvész minden nedvesség. A malom körül még hiba eddig nem volt.

II. Maga a liszt jobban conserválható, mint más.

III. Pénzügyi szempontból alig lehet valamit megtudni. Állítólag annyiba került mint 5 rendes malom, de a haszon sokkal több. A kiadás, stb. szintén homályos.

Esterházy e levelében tett ígéretéhez képest 1839. jan.

¹ Széchenyi naplója szerint az első napon a Casinóban 872 részvényt jegyeztek. Lásd a későbbi jegyzetet.

² *Levelei* II. k. 593—4. l.

³ E levelei ismeretlenek, de a válaszok pontosan feltüntetik Széchenyi kérdéseit.

19-én megküldötte Erich művezető értesítését és a malom alapszabályait is.

Erich a gőzmalmok előnyeit egybehasonlítja a közönséges malmok eredményével.

I. A hengermalmok a kőmalmoknál technikailag jobbak, jóságuk az angol-amerikai kőmalom felett is bebizonyosodott s abban áll, hogy a hengermalomnak (egyenlő lisztmennyiségnél és minőségénél) kisebb térre van szüksége, berendezése olcsóbb, fele annyi mechanikai erő kell, $\frac{1}{3}$ -dal kevesebb kéz kell a szolgálatra és a költség is $\frac{1}{3}$ -dal kevesebb, mert a hengerek több hónapon át működhetnek élesítés nélkül.

II. Lisztje jobb, finomabb és szebb a rendesnél, ment a korpától, portól és homoktól, mely a rendesnél a kövekből kerül bele s szárazsága miatt több vizet fog fel s így több kenyeret ad.

III. Quantitativ és qualitativ hatása az, hogy 24 lóerővel 3 rendszer 8 menetében 300 bécsi mázsát lehet őrleni.

IV. Hogy mennyi a haszon a többi malomhoz képest, ez még nem bizonyos, mert alig néhány hónapja működik. Ha jó az üzem, jó a haszon.

V. A malom minden segédeszközeivel 100.000 frtba került.¹

Még 1838-ban (deczember 31-én) megírta Piret is tudósítását a mainzi hengermalomról. Piret magával a malom tulajdonosával (Haak-kal) meg is szemlélte a hengermalmot a fennálló tilalom ellenére. Véleménye szerint a gépezet szép és egyszerű, az őrlés gyors, a liszt hideg és száraz s így azonnal használható vagy szállítható, míg a kőmalmi lisztnek először ki kell hűlnie s azután 3 hónapig keverni kell, a mi által a nagykereskedésre nem előnyös.

Széchenyi kérdéseire Piret is részletes választ ad.

I. A malom 24 óra alatt 300—360 mázsát képes őrlni, de eddig ennyit még nem őrlött, mert csak nappal működik. Kisebb hibák előfordultak.

II. A liszt minden szagtól (vasszagtól) mentes, igen jó minőségű.

Ehhez képest nem fogy eléggé, mert a környékbeli népgabonáját szívesebben őrletti az amerikai rendszerű rajnai malmokban. Sokat szállít a tengeren túl Braziliába.

IV. A liszt nem drágább a más fajtájúnál.

V. A malom november 12. óta működik, a frauenfeldi társaság állította fel s gépezete eddig jónak bizonyult.

VI. A malom igazgatója Haak.

¹ Széchenyi, úgy látszik, báró Puthont is kérte a bajor Lajos-malom ügyében s ez 1838 deczemberében megküldötte neki azokat a nyomtatványokat, újságokat, melyekben a malomról szó van; megküldötte a malom árjegyzékét is.

VII. A malom pénzügyeiről nem tud a rövid fennállás miatt felvilágosítást adni; felállítására 200.000 frtnál többbe került s ha lassan is, de azt hiszi, kifizeti a tőkét és kamatait.

VIII. A mi a rendszernek Magyarországnak való alkalmazását illeti, azt hiszi, hogy a nagy alföldre nagyon jó volna. A Dunán és a Maroson a hajómalomok oly rosszak, hogy sokszor 5 hónapon át nem örölnek, az ökrökkel hajtott szárazmalomok a pusztákon szintén nagyon rosszak, — talán Noénak sem volt rosszabb malma, mikor bárkáját elhagyta — úgy hogy egy henger-malom valószínűleg kifizetődne, különösen, ha jó utakról gondoskodva, Törökországba és Fiumén át az afrikai partokra lehetne a lisztet szállítani.

Széchenyi e kimerítő válasz mellett is 1839 január 5-én¹ még egyszer Pirethez fordult, mivel az ideiglenes aláírók egy része nem a henger, hanem a kőszerkezet alkalmazását óhajtotta. Tudakolta tőle, hogy a hengerszerkezet hogyan válik be a gyakorlatban, hogy a lisztmennyiség és minőség megfelel-e a várakozásnak, s végül hogy a mainzi hengermalom virágzik-e vagy hanyatlik.

Piret e kérdéseire is megnyugtató választ adott.²

Véleménye szerint nehéz küzdelmet kell a hengermalomnak a jó vizimalomok ellen kifejtene, de mind a mellett nem szüntette meg működését, mint az oppenheimeri vagy bingeni gőzkőmalomok. Azt azonban nem tudja biztosan megállapítani, hogy nyer-e vagy vesz-e. Örlése és forgalma azt mutatja, hogy inkább jó lehet, mint a hogy biztos is, hogy lisztje jobb a másfajnál, mert száraz és ment minden más anyagtól. Mennyiségre annyit öröl, a mennyit 3 jó járatú rajnai malom s ebből látható, mily nehézséggel kell megküzdenie.

Azt hiszi, hogy a hol nincs víz s van szén és olcsó a munka, nagyon jó lehet a hengerrendszer s mindez megvan Magyarországon, azért ajánlja, ne tárgyaljon mással, csak a frauenfeldiekkel, mert ez a legjobb társaság.

Azt hiszem, a fentiek világos bizonyítékai annak, mily tevékenységet fejtett ki Széchenyi s mily körültekintéssel haladt a vállalatban előre, de bizonyítják azt is, hogy miért pártolta a hengerrendszert.

Mialatt Széchenyi e tudósításait kézhez kapta, az ideiglenes küldöttség választására egybehívandó gyűlést is gondosan előkészítette. Megfogalmazott egy meghívót, a melyben a teendők pontos előadása mellett közzétette, hogy nem 7, mint eredetileg tervezve volt, hanem 13 tag választandó.

¹ *Levelei* II. k. 620. l.

² Mainz 1839 január 18. levelében.

Ez az ülés a Casinóban 1838 december 26-án folyt le az ő elnöklete alatt. Választmányi tag lett szentül a bizottsági üléseken elnökölt. Az első dolog volt a decz. 27-iki gyűlésen, hogy Széchenyit a nádor pártfogásának elnyerésére kérték fel, s ő (Valero, Tüköry és Walheim polgárokkal) meg is jelent a nádornál, kérve pártfogását az árszabás ügyében, de naplója feljegyzése szerint ¹ a nádor választát nem tartotta a legbiztatóbbnak.

Természetes, hogy közben a Holzhammer-ház feltételeiről sok szó folyt a részvényesek között. Killias 1838 december 27-ikén Széchenyihez intézett sorai szerint arra törekedett, hogy megbízóinak félerdekeltsége leszállíttassék. Ezt háza érdekében és tudtával azért óhajtotta, mivel az igazgatást nem vállalhatta. Éppen ezért kérte Széchenyinek ily irányú segítségét, a mi annál könnyebb volt, mert a részvényesek között tényleg volt oly törekvés, hogy a malom a Holzhammer-háztól lehetőleg függetleníttessék. Megjegyezte azonban Killias azt is, hogy ha nem tudná az érdekeltség leszállítását alkalmas módon és feltételekkel elérni, háza a 1/2 érdekeltségből és az igazgatásról való rendelkezésből nem engedhet. A december 28-iki ² ülés határozott is a felől, milyen feltételek mellett veszi át a Holzhammer-háznak a frauenfeldi feltalálóktól megszerzett jogát ³ s ez mutatja, hogy Széchenyi Killias kérése szerint járt el. Killias azonban a szavatozás miatt a gyűlés határozatát megbízóira nézve súlyosnak tartotta, azért igyekezett védeni a Holzhammer-ház álláspontját.⁴ Utalt arra, hogy megbízóinak a vállalt kötelezettségekkel szemben megfelelő anyagi érdekeltséget és az igazgatást meg kell engedni, mert különben nincs elég biztosítéka s a választmány épp e kettőben változást óhajt, a mi által a megegyezés alapja megváltozik s megbízóira

¹ 1838 decz. 30.

² A decz. 28-iki ülésen Weiser és Neuhofer molnárok nagyon dicsérték a hengeralmi mintalisztet, a melyet meg kellett vizsgálni.

³ 1. A Holzhammer-ház 1/4 részig vesz részt.

2. A részvénytársaság csak a Holzhammer-háztól veszi a hengergépeket.

3. A bizottság a találmányt titokban tartja és lehetőleg terjeszti az országban.

4. A Holzhammer-ház Magyarországon malom ügyében senki másal nem tárgyalhat.

5. A Holzhammer-ház küldi a részvénytársaság költségén a művezetőt és a munkásokat, de a részvénytársaság választja az igazgatót.

6. A Holzhammer-ház a hengermalom munkaképességeért, lisztjének minőségéért és mennyiségéért szavatoz oly értelemben, mint javaslatában előadta s a mint a mintákat bemutatta.

A levelet Széchenyi titkára, Tasner Antal szövegezte, mint ideiglenes actuarius.

⁴ 1839 december 31-iki válaszában.

nézve elfogadhatatlanná válik. Érthető, hogy a vállalkozást az országra lehető szabaddá óhajtják tenni s igaz, hogy az árvíz-csapás ellenére az érdeklődés nagy s a mozgalom élen érdemes és kezes férfiak állanak. Kétségtelen, hogy az első vállalkozás haszna több fiók felállítását fogja maga után vonni s ez megbízóinak is elég érdekeltséget ad. Ily állapotban személyére nézve Killias azt ajánlotta, hogy egyszerűbb volna egyenesen a frauenfeldi társasággal szerződni a Magyarországba való gépszállításra nézve, mert így megbízói felszabadulván egyéb kötelezettség alól, megelégednének a kisebb érdekeltséggel s lemondanának az igazgató személyének megjelöléséről. Az ügynek illetén alakulása mellett Killias várakozá-i időt kért, hogy megbízóinak elhatározását kieszközölhesse, s ezt a választmány részéről meg is kapta.

Az 1838 december 31-iki választmány részéről Széchenyi oly megbízatást kapott, hogy a malom felállítását a városi tanácstól kérelmezze. Széchenyi, miután ez ügyben Havas városi tanácsnokkal tárgyalt, Tüköryt bízta meg a folyamodvány beadásával s ez 1839 január 12-én sajátkezűleg írt kérvényét a városnál be is adta.¹ A városi tanács január 16-iki ülésében Pistori Jakab tanácsnoknak adta ki az ügyet vizsgálatra a molnárczéh meghallgatásának kötelezettségével. A czéh írásban adta be jelentését s ennek alapján (február 22.) a tanácsnok jelentette, hogy a kérvényből sem a hely, sem a közönségre háramló haszon nem világlik ki s a molnárczéh a felállítás ellen nyilatkozik, mert *a)* magántársaság államban csak a hatóság előzetes jóváhagyásával keletkezhetik s polgári jogok felsőbb engedély nélkül nem juthatnak egyesületeknek, mert *b)* a czéh kizárólagos szabadalmat élvez s a malom ezt sérti, mert *c)* nincs elég ok arra, hogy a király élhetésben biztosított egyéneknek szabadalmat adjon mások rovására, mert *d)* itt nincs szükség ily malomra olcsó lévén a liszt, mert *e)* a gőzmalmi liszt a trieszti és soproni gőzmalmok bizonyítása szerint nem jobb a hajómalmi lisztnél s mivel a részvénytársaság pénzübeli túlsúlyával kezdetben a lisztet olcsóbbá tenné, hogy azután a czéhek feloszlása után monopoliuma legyen; mindezekért, ha már gőzmalmot akarnak állítani, állítsák azt ott, a hol nincs folyóvíz.

A tanács (márczius 2. ülésében) mind a mellett, a közhasznosság kétségtelen lévén, a felállításra az engedélyt megadta azzal az okadatolással, hogy a társaság a saját gabonáját őrli s magánemberektől gabonát nem fog venni, kötelezte azonban a társaságot, hogy a felállítás helyére és az üzem módjára köze-

¹ Lásd Pest város irattárában 6874. sz. Relationes fasc. 68.

lebbi adattal szolgáljon. Ezt a részvénytársaság csak 1840 január 21-iki beadványában teljesítette, midőn kérte, hogy a város a nádor rendeletére a malom számára szükséges telket minden korlátozás nélkül írassa a nevére. Ugyanekkor előadta azt is, miben áll a társaság s hogy csak saját pénzből vásárlandó gabonát fog őrölni és ilyen lisztet fog forgalomba hozni, a mi által a molnárok szabadalmát nem érinti. Megemlítette, hogy naponként körülbelől 300 mázsa lisztet fog őrölni, mi bizonyára nagy hatással lesz a gabonakereskedelmre s különösen Pest városa fogja hasznát látni.

A városi tanács¹ a társulat nevére írta a telket azzal, hogy az adó (fontkrajczár) a telek értéke után fizetendő s az építendő épületekben jura regaliákat a tanács engedélye nélkül nem szabad gyakorolnia. Az őrlés és liszteladás ügyében azonban nem másította meg első határozatát s ez — mint később látni fogjuk — a társaságnak kellemetlenséget okozott.

VISZOTA GYULA.

¹ 1840 január 22. ülésében.

VERBŐCZY ISTVÁN ÉS FIA.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

Verbőczy Imre csak 1542 július 3-án adott magáról hitlevelet Ferdinánd királynak, de átpártolása jóval előbb, úgy látszik, mindjárt atyja halála után történt, mert az év elején tartott beszercebányai országgyűlésen már mint Ferdinánd híve és Tolna vármegye főispánja vett részt. Hitlevelében kötelezi magát, hogy Ferdinándnak, a ki őt — nem nézvéen, úgymond, hogy az atyja ellensége volt — királyi kegyelmébe fogadta, feje fennállásáig hű és engedelmes szolgája lesz, *ita tamen*, hogy viszont a király is megtartván, oltalmazza őt minden atyjáról maradt és örökös joggal reá szállott javaiban.

A beszercebányai gyűlésen még egy utolsó kísérletet tett arra nézve, hogy az atyjától elfoglalt *Dobronya* várát visszanyerhesse. Az országrendek melegen felkarolták az ügyet és nemcsak hathatósan támogatták kérelmét a királynál, hanem a vár visszaadásáról törvényczikket is hoztak. De nem lett annak semmi foganatja, mert Dobronya, Végles és Lipcse várával együtt — mint tudjuk — az özvegy királyné hatalmában volt, a ki csak elidegenített uradalmainak, Munkácsnak, Diósgyőrnek és a máramarosi sóbányáknak visszaadása után lett volna hajlandó azt kibocsátani kezéből. Minthogy pedig erre nem igen volt kilátás, viszont Ferdinánd Mária királyné érdekeit különösen szíven viselte, kívánságát és akaratát még nagyobb dolgokban is respektálta: Verbőczy fia kénytelen volt lemondani a maga igaz és törvényes örökségéről.¹

¹ Szerémi, az öreg Verbőczy halálát elbeszélvén, így folytatja: »*Et propterea . . . filius suus contra turcos repugnabat . . .*« (Id. m. 374. l.) A törökök is úgy tudták, hogy meghalván Verbőczy, »*az fia mindgyárást német királhoz álla mend várastul*«. (Szalay Ágoston: Négyszáz magyar levél a XVI. századból. *Magyar Leveles Tár* I. kötet 51. lap.) *Magyar Országgyűlési Emlékek* II. kötet 380., 396. l. A Dobronya visszaadásáról hozott 1542. évi X. t.-cz. így szól: »*Castrum autem Dobranjwa magnifico domino Emerico de Werbewey, comiti Comitatus Tholensis restituitur, eo quod, a manibus genitoris sui demortui occupatum esse dicitur.*«

Döbrögöz várában maradt tehát, ámbátor józan emberi számítás szerint tudnia kellett, hogy ez a hely családjának állandó és biztos menedéket nem nyújthat, s ha Dobronyát visszakapja vala, talán életének sorja is másképen fordul. Mert a török azt állítván, hogy atyja Budán létében Döbrögözt a szultánnak ígérte volna, a vár átadását követelte tőle, a mit azonban Verbóczy fia kereken megtagadott, sőt engedetlenségét — mint a portán beszélték — még a német királyhoz való átpartolásával is tetézte. Annakokáért a császár felette igen megharagudott reá és csak a kedvező alkalmat várta, hogy hitetlensége miatt megbüntetvén, a várat, mely a mohácsi szandzsák bég rablókalandozásainak különben is útjában állott, elfoglalja tőle.

Verbóczy Imre ügyet se vetett a szultán bosszús haragjára, sőt inkább abban törte a fejét, hogy mennél több kárt okozhasson az ellenségnek s akkor vidult a szíve, mikor a törökkel csatázott. Mindazáltal a jövődre is gondolnia kellett, mert atyja halála után nagy kötelességek neheztedek a vállára. Az özvegynek és az árváknak rajta kívül most már nem igen volt több pártfogója és védelmezője, sőt apátlan-anyátlan árva huga, *Dombay Anna* is az ő gondviselése és törvényes gyámsága alá került, a kit eddig nagyapja, az öreg Verbóczy tartott és neveltetett.¹

Házasságának idejét nem tudjuk pontosan meghatározni; 1539-ben még mind a két Szerecsen-leány pártában volt, mostoha-atyjuk, az öreg kancellár gyámsága alatt, a ki vingárti jószágukat Balassa Imre erdélyi vajda ellen törvényesen védelmezte.² Meglehet, hogy egybekelésük a következő esztendőben történt, mikor a vőlegény nagykorúságát elérte, alkalmasint János király halála *előtt*, mert azután nem igen értek volna reá menyegzői lakodalmat tartani. Az öreg kancellár csaknem 5 hónapig járta

¹ Dombay János halála után Verbóczy elvette az unokáját mostohájától, *Pethó Krisztinától*, mivelhogy János király 1537-ben az árva személyének és javainak törvényes gyámságát reá ruházta s az özvegyet Dombay jószágából hitbérrel és jegyajándékkal megkínálta. Ez azonban nem elégedett meg vele, hanem férje végrendelete alapján mind az árva gondviselését, mind *Nyék* várát holta napjáig magának követelte. Két esztendei perlekedés után 1539-ben választott bíróság ítélete alá bocsátották az ügyet. Az *igazlátó* jámbor férfiak, nevezetesen Frangepán Ferencz kalocsai érsek, Fráter György kincstárnok, váradi püspök, Észéki János pécsi püspök, Szaniszló fejérvári prépost, kir. személynök, Perényi Péter országos főkapitány, Abauj vármegye örökös főispánja, Homonnai Drugeth István zempleni főispán és Bajoni Benedek, Izabella királyné udvarmestere, az országbíró elnöke alatt Verbóczy javára döntöttek, a ki az ítélet alapján Dombó várát, Nyéket és unokájának egyéb javait kezéhez vette. *Országos Levéltár. N. R. A. fasc. 1727 nr. 17.*

² *Országos Levéltár. DL: 36404.*

a portai követséget, honnan az 1540. év végén, sőt más tudósítás szerint csak a következő farsangon érkezett haza Budára.¹ Abból a föltevésből indulva ki, hogy Verbóczy István minden bizonynyal szerette volna megérni egyetlen fia öröme napját, úgy véljük, hogy a házasság még az ő életében, legkésőbb Buda veszedelme után megtörtént, midőn a közös családi tűzhely feldulatván, Imrének kellett gondoskodnia a gyámoltalan özvegy és az árvák oltalmáról.

Említettük már, hogy János király a magbanszakadt Szerecsen- és Herczegh-nemzetség javait jobbra Verbóczynek és az árva leányoknak ajándékozta. A nagy vagyon oroszlán-résztét Szerecsen Zsófiával Imre fia örökölte. Neki jutott Döbrögözön kívül az erdélyországi *Wingárt* várának és tartományának fele birodalma is, melyhez azonban feleségének testvére, *Krisztina*, később Patócsy Ferencz hitvestársa is jogot tartott.

Nincs tudomásunk arról, hogy Ferdinánd Dobronyaért később valami kárpótlást adott volna Verbóczy fiának. Nyilván úgy okoskodott, hogy e várat atyja már Lajos király idejében az 1526. évi marasztaló ítélet alapján törvény szerint örökre elvesztette és Szapolyaynak a hűtlenség alól feloldozó kegyelmét érvénytelennek tartotta. A tolnai főispánságot nem tekinthetjük se kárpótlásnak, se különös jutalomnak, mivelhogy ezt a tisztelet legtöbb esetben a döbrögözi és dombóvári urak felváltva viselték, a melyik éppen hatalmasabb volt közülök. Verbóczy István előtt a veje, Dombay János, annakelőtte pedig Imre feleségének az atyja, Mesztegnyői Szerecsen János bírta, a ki a maga idejében híres, nevezetes ember vala. Ősei a XIV. század végén két *adriai szigetet* engedtek át Zsigmond királynak, a ki viszont nagy uradalmat adott nekik Tolna vármegyében, melynek fejévé a később kezdőkre került Döbrögöz, vagy régiesen *Debregeszt* várát tették.² Szerecsen János 1512-ben még a bécsi egyetemen tanult, 1521-ben II. Lajos udvarában királyi titkár volt s Mohács hadában állítólag kétezer főnyi gyalogság élén harczolt. Annakutána szívvel-lélekkel csatlakozott Szapolyayhoz, a kivel — mondják — valami sógorságot is tartott. Ő fogta el Perényi Pétert 1529-ben a szent koronával. Nemcsak jeles kapitánya, de mindenképpen hasznos szolgálója volt János királynak, a ki a pécsi püspökség kormányzását is reábizta. Legszebb férfikorában lehetett, mikor 1532 *julius 10. előtt* meghalt. Hátrahagyott özvegye nem sokáig búslakodott utána; elfogadta az öreg kancellár vigasztalását és

¹ V. ö. Fraknoi id. m. 324. l. Veress Endre: *Izabella királyné*. 125. l.

² Dr. Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. II. k. 403., 476. l.

— a mint tudjuk — 1534 augusztus 17-én menyasszonyi koszorúval cserélte fel a gyászfátyolt.¹

Szerecsen Jánost Ferdinánd király 1527-ben hűtlennek nyilvánítván, összes birtokait *Révay Istvánnak* ajándékozta.² Ám a naszádosok vitéz kapitánya legfeljebb csak az erről kelt szép donatiós levélben gyönyörködhetett, magát a jószágot talán közelről sem igen látta. Megmaradt az mindvégig az igaz örökösöknél, tehát éppenséggel nem gyakorolt különös kegyelmet Ferdinánd, mikor Verbóczy fiát ezeknek és atyjáról reá szállott egyéb javainak békességes birodalmában továbbra is meghagyta. Csak annyiban kedvezett neki, hogy minekutána hűségére térvén, szolgálatába fogadta, nem olybá tekintette őt, mint közönségesen a szerencsét próbáló ifjú legényeket, a *bejárókat*, vagy az úgynevezett *bizonyos számú lovasok* kapitányait, kiknek a hadakozás kenyérkeresetük vala, hanem nevéhez, vagyonához és a maga jó vitézségéhez képest eleitől fogva 200 könnyű lovas tartására nézve szerződött meg vele, mintha az ország fő zászlós-urai közé tartozott volna.³

De nem is igen akadt a Duna mentén elszántabb védelmezője az országnak Verbóczy fiánál, a ki Báthory Andrással, a későbbi szigetvári hős Zrinyi Miklóssal s több hozzá hasonló főnemes ifjakkal olyan szövetséget kötött, hogy javaik és életük feláldozásával is visszafoglalják a töröktől Magyarországot. A hazaszeretetnek és hűségnek ez a dicséretes példája Ferdinánd király előtt sem maradhatott titokban, a ki Zrinyit, de különösen a megtérő Báthoryt elhalmozta kegyelmével. Országkapitányává tette, sőt Horvát- és Tótország bánjává is ki akarta nevezni, de Thurzó Elek megakadályozta a dolgot. Verbóczy

¹ *Magyarországi tanulók külföldön.* IV. A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve. Közli: Dr. Schrauf Károly 62. l. Koller József: *Historia episcopatus Quinque eccles.* tom. V. pag. 163—166. *Történelmi Társ.* Új folyam. IX. k. 278. l.

² *Kir. könyvek* I. k. 61. l.

³ Nádasdy Tamás mint horvát bán az 1537. évi deczember 4-én kelt szerződés értelmében 200 huszárra kapott fizetést Ferdinándtól. Báthory András erdélyi vajdának 1552. április 1-én szintén 200 huszárra rendelt a király hópénzt, illetőleg ennyi lovas kellett neki állandóan tartani a fizetéséből. Nádasdynak asztalára és ruházatára évenként 2000 frtja, *kémek* tartására pedig 500 frtja volt. (Országos Levéltár. *Történelmi Emlékek.* Belügy.) Az *aulae familiaris*-ek, a bejárók vagy udvari vitézek között 1533-ban *Gherendy Péter* 20, *Kamarjay Tamás* 40, *Homonnyay György* pedig 60 lóval szolgált, ellenben *Geréb Péter* csak 8 lóval vétette föl Ferdinánd király a *Registrumba*, jöllehet azt írja róla, hogy *virum et strenuum et probum esse*. Bizonyosan szegény legény volt. (Orsz. Levéltár. *Benignae Resolutionis* 1. csomó.) Török Bálint János fiának »száz lóra való fizetést adata az *szent Ferdinándus király*«. (Martonfalvy Imre deák emlékirata. *Magyar Történelmi Emlékek.* Irók XXXI. k. 164. l.)

Imrének a főispánsághoz az egész tolnavármegyei s részben a somogyi királyi adót is deputálta, a ki most már 500 főnyi lovas bandériumot tudott kiállítani, a mellett, hogy váraiban állandó gyalogőrséget tartott. Nagyobb öröme telt ebben, mint akármilyen más méltóságos hivatalban.¹

Jó vitézeivel Döbrögöz várából gyakran ki-kicsapott az ellenségre, néhanapján sok kárt okozván *Kaszim* (magyarosan *Kászon*) mohácsi szandzsák bégnek, mikor szerteságuldozó huszárjaival rajtaütött, a keresztény rabokat megszabadította, s a három vármegyében összeharácsolt zsákmányt elvette tőle.

»Ó magában Kászon azon boszankodik,
Hogy Verbőczy Imre vele *tusakodik*.
Oly gyakor csatákkal véle ellenkődik,
Ötet elvesztené azon igyeközik.«

Ezekkel a sorokkal vezet be Tinódi Sebestyén Verbőczy fiáról szerzett vitézi énekét, melyben az ifjú hősnek Kászon hadával a kozári mezőn 1542 márczius 25-én történt *viadalját* ékes rigmusokban leírja. Jól tudhatta, hogy és mint esett a dolog, mert abban az időtájban, mikor Török Bálint árván maradt szolgálai az országban *tétova bujdostak*, Verbőczy Imre udvarában lakott s ha maga nem is volt éppen szemtanúja a viadalnak, hiteles értesülést szerezhetett arról.

Kászon bég tehát felette igen búsult azon, hogy Tolna vármegyében Verbőczy miatt *szabad útja* nem lehetett s egy alkalommal kiválasztotta három legjobb vitézét, hogy *bajviadalt kérjenek* tőle. Verbőczy Imre huszárjai közül *Sárközi Gábor*, *Budaházi János* és *Muti István* jó nemes legények szállottak síkra és úgy helybenhagyták a szerencsét kísértő török daliákat, hogy jobban se kellett. Annakutána pedig :

»Döbrögözben *vigan* ők *el-be menének*,
Az *jámbor vitézők hirt, nevet vevének*.«

Másfelől Kászon bég, a kiből később budai vezérbasa lett, vérök hullásáért vigasztalásképpen gazdagon megajándékozta

¹ Budai id. munkájában (III. kötet 629., 745. l.) olvassuk, hogy Zrinyi Miklós, Báthory András, Verbőczy Imre és mások a török ellen egy *különös* szövetségre léptek stb. *Magyar Országgyűlési Emlékek* II. k. 390. l. Szeréminél olvassuk, hogy Verbőczy fia: »optimus miles erat, et melior miles a patre in centuplo, et fortunatus bonus. Quum neglexerat rex Ferdinandus eum ad *quingentos equos* solvere mensionarium . . .« (*Szerémi* id. m. 374. l.) Tudjuk azonban, hogy Verbőczy Imre szerződése csak 200 lovasra szólott, de mivel az 1542. évi török háborúban 500 huszárja volt, ezeknek tartására kapta a tolnavármegyei királyi adót és részben a somogyit, melynek nagyobb része Zrinyi Miklósnak deputáltatott. L. *alább*.

a *bajvivó hősöket*, pénzt, értékes szablyát, ezüst sisakot, bársonyt és skárlát posztót osztogatván nékik.¹

Csakhamar híre futott a *végeken*, hogy Verbőczynek jó vitézei vannak s a tótországi fő-fő törököknek nagy kedvük támadt közelebről megismerkedni, kopját törni, viadalra kelni velök. Eljöttek hát a mohácsi béghez, tisztességet tettek neki és előadták, mi járatban volnának. Szerencsére akarják vetni a fejüket, hogy — ugymond — :

»Az vitézek között hírt, nevet vennének,
Magok jelentenék Verbőczy Imrénék.«

Kászon bég nagy becsülettel fogadta a *végbeli hősöket* és kiválasztván a maga népének színét, javát, elbocsátotta őket rabolni Döbrögöz felé. Mindössze 260 lóval voltak, igen száguldának és sok rabot fogdosván, a Tolna és Baranya határszélén fekvő *kozári mezőre* nagy vígan szállottak.

A pécsi urak megjelentették a dolgot Verbőczy fiának, a ki hamarsággal felkészült s 225 lóval meg 200 gyaloggal megindult és Szász városába szállott. Ide kellett volna jönni a segédcapatoknak is, de biz' azok elmaradtak. Verbőczy pedig, azt sem tudván, hol és merre van az ellenség, vaktában el nem indulhatott. Annak okáért igen megbosszankodván :

»Dobját, trombitáját hamar harsogtatá,
Haragjában népét haza indíttatá.«

Az utolsó perczen érkezik a hír, hogy a török a kozári mezőn táborozik. Verbőczy fia hálát ad az Istennek, buzdítja, bátorítja vitézeit. De csak a régi jó szokás kedvéért, mert nem kellett a magyart bátorítani, felbuzdult annak szíve az ellenség hírére magától is. Viadalhoz öltözének. A gyalogsereget szépen elrendelték, a huszárok lóra kaptak és nagy jókedvvel, iszonyú erővel megrohanták a törököt. Harsogott a kürt, tört a kopja, szikrázott, csattogott a kard, buzogány és fokos döngette a tar koponyákat, omlott a szép piros vér. Rajta magyar, rajta ! A török vitézek nagy bátran szemben fogadták a támadókat, de a huszárság hatalmas rohama legázolta, elseperte őket. A szegény összekötözött foglyok megvidultak, fohászzkodtak : ütött a szabadulás órája.

Verbőczy Imre már eltörte a maga kopóját, mikor egy török hirtelen reátámadt. Kopjája nem találván, kardot rántott és

¹ Tinódi rendre felsorolja, hogy *Recsej* vitéznek bársony subát, 60 frt erő szablyát és ezer oszporát, *Kara Hajdárnak* egy aranyos bársonyt, kétezer oszporát, ezüst sisakot, *Terek Péternek* pedig, a ki úgy látszik, legkönnyebb sebet kapott, 500 oszporát és 5 sing jó skárlát ajándékozott.

viadalnak estek. Nagy erővel vágott hozzá a pogány, de Verbőczy kikerülte az iszonyú csapást s a török éles szablyája szép fekete lovának a torkát vágta keresztül. A paripa összerogyott és mag alá temette lovagját :

»Szertelenül az ló ott elesett vala,
Vitéz az ló alatt igen *förtöng* vala,
Szablyával az terek ott forgódik vala,
Ez nemes vitéznek fejét veszi vala.«

Csakhogy észrevették ám a hűséges szolgák uroknak veszedelmét s ki gyalog, ki lóháton nagy lélekszakadva segítségére siettek. Egy tempóra levágták a törököt és kiszabadították vezérüket a ló alól :

»Az tereket ejték földre nagy sebekben,
Az nemes *urfi* ¹ lelék egészében.«

Verbőczy alá más lovat adtak és örömükben irgalmatlanul ölték, vágták az ellenséget, mely utóvégre is futásban keresett menedéket. A jámbor vitézek jó nyereséggel jártak. Mindössze csak 16 eleven törököt fogtak, de 90 fejet szedtek és 220 magyar rabot szabadítottak meg. Hálát adtak Istennek a szép diadalért s lón öröm és vigasság Döbrögöz várában.

Annál jobban búsult Kászon bég a szégyen és kárvallás miatt. A *végbeli hősök* közül talán hírmondó sem igen maradt ; a legjobb vitézek, Murát aga, Musztafa és Ibrahim vajda oda-veztek.

Verbőczy Imre nevét szárnyára vette a hír. A nemzet vándor dalnoka a jövő reménységét látja benne s éneke végén, *hozzá való szerelmében* így köszönti fel a vitéz ifjút :

»Éljen jó Verbőczy sokat ez világban,
Isten őt megtarcsa jó akaratajában.
Híven szolgálhasson ez szegén országban,
Ki ezt szörzé nagyon jó akaratajában.« ²

De a lantos kívánsága nem teljesedett be. A *Gondviselés* rövidre szabta Verbőczy fiának az idejét s mielőtt órája elérkezett volna, fényesnek ígérkező pályája hirtelen, váratlan félbe-

¹ Az *urfi* Tinódinál nem nőtlen, legényembert jelent. Török Bálintot is így emlegeti a veszedelméről szerzett énekben, mikor a *nemes urfi* a dárdai találkozóra készül ; mikor az *urfi* a szultán elfogatta és bánatában feleségén, két szép fián aggódott stb.

² Szilády Áron : Régi magyar költők tára. III. kötet XI. lap. *Verbőczy Imrének Kászon hadával kozári mezőn viadalja*. Tinódi összes művei között u. o. 282—287. l. A versejékből kitűnik, hogy az éneket *Daruvárában* szerzette s mint maga mondja, 1543-ban.

szakadt. Egy pár bravúros huszárkaland után, a nélkül, hogy valami nagyobb dolgot vitt volna véghez, az alig 30 éves fiatal-ember, Zrinyi Miklósnak méltó társa, a töröknek rettegett ellen-sége, valamelyes előttünk ismeretlen okból végképp leteszi a kardot, magányba vonúl és pár esztendő múlva csöndesen, csak-nem észrevétlenül múlik ki a világból.

III.

A Magyarország segítségére küldött németbirodalmi hadak 1542 augusztus havában Esztergom alatt táboroztak. Ide gyülekeztek a Perényi Péter főkapitány vezérlete alá tartozó válogatott magyar csapatok is, Báthory András, Batthyányi Ferencz, Balassa Imre, Bebek, Serédy, Nyáry, Nádasdy, Zay, Zrinyi Miklós és *Verbóczy Imre* huszárai. Valami 50—60 ezer emberre becsülték a keresztények haderejét s talán sikerült is volna visszafoglalni Buda várát és kiverni a törököt az országból, ha Ferdinánd király a fővezérletet nem Brandenburi Joákhimra bízta. Mert ez a gyászvitéz, az *asszonykapitány*, a ki Luther Márton csúfolódása szerint soha véres kardot sem látott, valósággal úgy viselte magát, mintha titkon Magyarország romlását óhajtotta volna. A nagy, lomha sereg egy hónapi *menetelés* után, miközben a fizetetlen zsoldosok kereszténységük bizonyosságára a föld népét rabolták, végre ostrom alá fogta Pestet, de mikor híre futott, hogy a török a Dráva felől közeledik, a hős vezér nyakra-főre felszedte a sátorfáját és október 8-án gyalázatosan visszavonult. A vállalat csúfos kudarczczal végződött ; a birodalmi sereg felében-harmadában elzüllött, semmivé lett s a török megtudhatta belőle, hogy nincs mit tartania a keresztények lelkesedésétől.

A hadjáratnak reánk nézve legfeljebb annyi haszna volt, hogy nemzetünknek világszerte jó híre, neve támadt. A messze földről összesereglett, de törököt még nem igen látott hadvezérek nem győzték eléggé dicsérni a magyarok vitézségét, különösen pedig a portyázó lovasság *huszárkodását* és külső tartományokba, Cseh- és Morvaországba kezdték toborzani őket.¹ Perényi Péterrel, Zrinyi Miklóssal, Zay Ferenczczel s több vitéz kapitányokkal együtt *Verbóczy* fia is azok közé tartozott, a kik az idegen harczosok előtt a magyar névnek tisztességet és becsületet szereztek. A hadjárat alatt — a mint az országban közhírral beszélték — szerteszáguldozó huszáraival egy alkalommal keményen megverte a törököt ; a sereg visszavonulása után pedig a maga népé-

¹ Thallóczy Lajos: *Csömöri Zay Ferencz*. 35—38. l. A *Magyar Történeti Életrajzok* 1885-ik évi folyamában.

ből 300 jó lovas vitézt küldött Csehországba, Ferdinánd király szolgálatjára. A hadak csakhamar téli szállásra takarodtak, de Verbőczy fiát nem hagyta nyugodni tüzes vére. Döbrögöz várából tovább csatázott a Veszprémet, Tolnát, Baranyát szüntelen rabló és hódoltató ellenséggel.¹

Pécs főpapja, Váraljai Szaniszló, azelőtt fejevári prépost és János király személynöke, a ki Ferdinándtól 1541 október 20-án, átpartolása jutalmául kapta a püspökséget, Verbőczy fiát nem igen kedvelte. De azért a közös ellenségre való tekintetből jó szomszéd-ságot tartott vele s többször adott neki segítséget, mikor *lesre* vagy csatára indult. Állítólag a püspök katonái egy alkalommal komoly veszedelemből mentették ki őt, midőn szerencséjében elbizakodva a török kezén levő *Szekszárdot* vakmerőképpen megtámadta. Verbőczynek erről a kalandjáról bővebb tudomásunk nincsen, a püspök csak azt jegyzi meg, hogy mindjárt karácsony után történt. De, úgy látszik, okúlt a maga kárán, mert a következő esztendőben Bánffy Boldizsárral és Palotavár urával, Podmaniczky Rafáellel (vagy talán Jánossal?) szövetekezett, hogy egyesült erővel jobban boldoguljanak és alkalomadtán nagyobb kárt tehessenek az ellenségben.

Ez a szövetség sehogy sem tetszett a püspöknek. Gyanús-nak és veszedelmesnek tartotta és 1543 márczius 5-én kelt levelében jelentést tett arról a helytartótanácsnak. Erősen panasz-kodik Verbőczyre, hogy nem elegendő neki a királytól járó fizetése mellé Tolna és részben Somogy vármegye adója, de ráadásul még a szegénységet, különösen az ő jobbágyságait a pogánynál is kegyetlenebbül sarcolja.² Ezt annál inkább fájlalja, mert mindenkor jóakarója volt, tanácsát, támogatását sohasem vont meg

¹ Egy ismeretlen ember írja 1542 szeptember 21-én Gyulafejevárról: »Cives Zegedienses scripserunt huc filium magnifici olim domini Stephani Verbewty, qui mille equitibus in *Tholvani* (!) impetum fecit et quodquod turcos ibidem reperit, omnes occidit. (*Erdélyi Országgyűlési Emlékek* I. k. 140. l.) Úgy látszik, hogy a török kezén levő *Tolna* megrohanásáról van szó s a rajtaütés akkortájtban történhetett, mikor Verbőczy hazulról elindult, hogy az Esztergomnál táborozó birodalmi hadakhoz csatlakozzék. A szegedi polgárok ebben az időben kereskedés okáért gyakran megfordulnak Tolnában és Baranyában s így terjesztették tovább a törökön való győzelem hírért.

Thallóczy id. művéből tudjuk, hogy a cseh és morva rendek megbízták *Zierotin Károly* kapitányt, hogy a zsoldos magyar lovasok közül két századot fogadjon meg. Ennél sokkal nagyobb toborzás történt Ferdinánd király részére, a kinek Csehországban 1542-ben Verbőczy 300 huszáriján kívül más magyar kapitányok lovasai is szolgáltak. *Országos Levéltár. N. R. A. fasc. 599. nr. 12.*

² Még az a szokott csattanós phrasis sem hiányzik a levélből, hogy Verbőczy: »*nihil illis practer spiritum relinquere facit.*«

tőle, szükség esetén katonasággal is megsegítette. Szekszárdnál bizony pórul járt, sőt talán mindenestül ottveszett volna, ha az ő emberei idejekorán meg nem érkeznek. De erről már elfelejtkezett és jóért rosszzal fizet stb.

Majd áttérve a Bánffyékkel való szövetekezésre, melyet maga részéről inkább *összeesküvésnek* tart, megjegyzi, hogy azt Verbőczy gondosan eltitkolta előtte és figyelmezteti a tanácsot, hogy ne vegyék semmire a dolgot, mert kis szikrából nagy tűz támadhat. Gondoskodjanak, a míg nem késő és zabolázzák meg Verbőczyt, mert bizony nem azért fizetik, hogy jobb módjával rabolhasson. De leginkább attól tart, hogy az *összeesküvők* társakat fognak szerezni magukhoz s ebből sok baj és veszedelem származhatik.

A helytartótanácsban nem vették komolyan a főpap vádaskodását. Mert ha szinte lett volna is okuk Verbőczy fiában, kiváltképpen pedig a notórius gonosztévő Podmaniczkyban kételkedni, a ki Székesfejérvártól Vág-Beszterczéig rabolta az országot és csak nem rég, kényszerűségből tért Ferdinánd hűségére: Bánffy Boldizsárról mindenki tudta, hogy életre-halálra híve, udvari kapitánya és különösen kedvelt embere a királynak. Tisztában voltak hát azzal, hogy az olyan *conspiratio*, melyben Bánffy is részes, a ki hogy urának szolgálhasson, még birtokait is zálogba vetette, csakis közjóra, az ország védelmére irányulhat és veszedelmes legfeljebb a törökre nézve lehet.

A püspök árulkodását alig tudjuk magunknak másképp megmagyarázni, minthogy székhelyét mód nélkül féltvén, attól tartott, hogy a határszéli portyázások s a szövetséges társak vakmerősége bosszúra és visszatorlásra indítja a törököt, melynek első sorban is ő fogja megadni az árát. Az óvatos és körültekintő főpap aggodalmát értjük, de szokása szerint igen félreverte a harangot és saját érdekében összeesküvésnek szerette volna feltüntetni a dolgot.

Verbőczyre való vádaskodásainak sem kell különös fontosságot tulajdonítanunk. Úgy látszik a *dicát*, a két vármegye adójából befolyó jövedelmet fölöttébb irigyelte tőle és zokon vette, hogy a pécsi őrség fentartásához az ország csak kevéssel járult, úgy gondolván, hogy kitelik az bőven a püspökség jövedelméből is.¹

Más az, hogy, bár a főpap gyűlölködésében nem is akarta belátni, de igen jól tudhatták Bécsben és Pozsonyban, hogy a

¹ Szaniszló püspök levelét *Pray* után kiadta Koller József id. m. 284—287. l. Podmaniczky keresztnévét nem említi, de ebben az időtájban még mindkettő élt s *Palota* várát János Rafáel testvérével közösen bírta, a ki minekutána az 1542. évi besztercebányai országgyűlés proscibálni akarta, de még inkább azért, hogy palotai őrségét a király fizesse — végre hűséget fogadott Ferdinándnak. Bánffy Boldizsárra nézve :

döbrögözi katonák garázdálkodása és zsákmányolása miatt Verbőczy fiát igazságosan kárhozthatni vagy éppen felelősségre vonni nem lehet. Az ilyen excessusokat a katonák fegyveltségének, nyereségvágyának és a haszonleső kapitányok erőszakos, ragadozó természetének szokás tulajdonítani. Tagadhatatlan, hogy ezeknek is részük van a dologban, de a bajt első sorban és legfőképpen mégis csak az *üres kincstár* okozta. Hiába tartotta volna Verbőczy szigorú fenyték alatt a maga népét, ha egyszer nem tudott nekik fizetni s eleség dolgában megszorultak, bizony kénytelen volt eltűnni, hogy a szegénységen éljenek. Így volt ez országszerte, mikor a katonák zsoldja, *hópénze* rendszeren ki nem járt. Verbőczy fiának 200 huszárra, fejenként és havonként 4 frtjával számítva, a maga személyes járandóságán kívül, esztendőn által 9600 frtot kellett volna kapnia. De ezt a rengeteg summát csak *papiroson* látta, abban a szerződésben, melyet Ferdinánd király nevében Ungnád János országos főkapitány kötött vele. Az 1542. évre mindössze 850 frtot adott neki Ungnád — bizonyosan foglaló volt ez a szerződéskötéskor — ámbátor a lovasokat 11 hónapon keresztül teljes létszámban tartotta. Kénytelen volt vele, hogy el ne széledjenek, a miből esetleg nagyobb baj származhatott volna. A hópénzes huszárokat tehát jobbára a magáéból fizette, mert a vármegyék adóját felemésztette a többi lovas- és gyalog katonaság zsoldja, de bizony még ki sem telhetett belőle, mert az adót nehéz volt behajtani s a legnagyobb szigorúság mellett is maradt mindig restantia. Ha tehát elfogyott a pénze, nem tudta s talán nem is igyekezett megakadályozni, hogy katonái a jobbágytságot meg ne sarcolják. Mert nem veszhettek éhen a *más hibája*, a kincstár üres volta miatt. A vitélő nép pedig azt tartotta, hogy megérdemli azt a kis bort, kenyeret, zsirozót a szántó-vető emberektől, a ki *aratását* Isten után az ő gondviselésének köszönheti. Mikor tehát a földesurak gravamenekben és panaszos levelekben a katonaság égbekiáltó bűneit emlegetik s a kárvallott paraszt — a *misera plebs contribuens* — ősz természete szerint, néhány zsák gabonája, hordó bora, egy pár oldal szalonája miatt siránkozik és jajveszékel: vizsgáljuk meg körülményesen és kétszer is gondoljuk meg a dolgot, mielőtt ítéletünket kimondanók. Mert szent és való, hogy a rablást és visszaélést a törvénynek üldözni kellett, de másfelől bizonyos az is, hogy a

Magyar Országgyűlési Emlékek II. k. 341., 357., 376. l. A püspök 1543 márczius 17-én kelt levelében keservesen panaszozza a helytartótanácsnak, hogy Pécs mennyire elhagyatott, őrizetlen állapotban van. Könyörög, hogy legalább 50 emberrel *többsékek* meg az őrséget, de azok a király fizetésén szolgáljanak, mert a püspökség jövedelme úgyszólván semmi. Másolata az *Országos Levéltárban*, a kamarához intézett levelek között.

török nemcsak kirabolta, hanem le is vagdalta és fogságba hurczolta volna a pórokat, ha a vitézljő rend vére hullásával, élete feláldozásával meg nem oltalmazta volna őket.¹

Ezzel nem akarjuk a gyakran súlyos beszámítás alá eső katonai kihágásokat mintegy expiálni. Különben is sokkalta kényelmesebb eljárás volna, ha általános szokás szerint az úgynevezett *korszellemre* és az örökös harczi zajban elvadult erkölcsökre háritanánk minden felelősséget. Mert tudván tudjuk, hogy sem Verbőczy Imre, sem más urak és kapitányok vitézei nem folytattak valami jámbor, istenes életet; a legtöbb szerette a könnyű nyereséget, sőt kapva kapott a zsákmányon és bizony kevesen lehettek azok, a kik a ragadozástól tisztán emberséges indulatból tartózkodtak volna. Még azt sem állítjuk, hogy hősi halálukkal minden bűneiket eltörölték volna. Csak azt kívánjuk, hogy ne induljunk föl minden hamis, néha bosszúságon, másszor önző érdeken, képmutatáson alapuló vádaskodáson. Magától értetődik, hogy a népünket gyakran gyűlölségből sanyargató, ellenséges indulatú, idegen zsoldosok, az utakat leső, gazdátlan, kóborló katonák, a fosztogató, ártatlan vért ontó zsványok és haramiák egészen más szempont alá esnek.

Két hét sem mult el még az országháborító Bánffy—Verbőczy-féle *conspiratio* felfedezése óta, mikor Szaniszló püspök 1543 márczius 17-én újabb panaszos levelet küldött a helytartótanácsra. Ebben azt írja, hogy Verbőczy, Mecskey István és Istvánffy István *szolgái* nagy kegyetlenül *Báta* városára törtek, a lakosokat kirabolták s a pécsi, szegedi és siklósi kalmároknak, a kik szokásuk szerint a városban éppen csereüzleteket kötöttek, minden portékájukat prédára hányták. Ezzel pedig — úgymond — nemcsak az áros embereknek, hanem ő felsége *harminczadjának* is nagy kárt okoztak, mert a pécsi polgárok a szegediektől cserélt szarvasmarhát a szomszéd országokba szokták hajtani. De mivel összes árúikat elrabolták, most nincs mivel kereskedniök, így tehát a királyt is megkárosították. Valóban csodálkozik rajta, hogy adhatnak ilyen embereknek fizetést, a kik még azt is elpusztítják, a mit a török meghagyott. Mennyivel inkább méltó volna erre a levelét praesentáló *Kwchijn Ambrus* nevezetű jámbor vitéz, a ki ámbátor szegény legény, de soha még efféle rablásba nem avatta magát. Könyörög is, hogy legalább 50 emberre rendeljenek neki fizetést, hogy a király zsoldján mellette szolgálhasson s az Isten szerelmére kéri a tanácsot, hogy több gondot viseljenek

¹ A Verbőczy Imrével való számadás, illetőleg Ferdinánd királynak 1543. évi kötelezvénye az *Országos Levéltárban N. R. A. fasc. 599. nr. 12.*

Pécsre, mert máskülönben a kereszténységnek örök kárával okvetetlenül elvész.¹

Nincs okunk abban kételkedni, hogy a bátai fosztogatás valósággal megtörtént s a kárvallott polgárok jogosan kívánhattak maguknak elégtételt Verbóczyéktól, a kik katonáikért felelősséggel tartoztak. Ilyen esetekben a kapitányok minden teketória nélkül elvették a rablott portékát a jámbor vitézektől s megadván azt a panaszos félnek, a dolog szépen rendbe jött. Úgy látszik, most is azonképpen történt s Verbóczy fia okkalmóddal a püspököt is kiengesztelte, mert tavasz nyíltával már szent volt a béke közöttük. Jó szomszédságukat, könnyen bomladozó barátságukat a közös ellenség részéről fenyegető veszedelem egy darab időre újra megerősítette.

Mert a szultán ismét nagy haddal támadt Magyarországra s az volt a célja, hogy a Dráva és Duna mentén álló várakat elfoglalván, Budát a hódoltság központjává tegye. Verbóczy jól tudta, hogy előbb-utóbb reá is sor kerül s addig is volt rá gondja, hogy megemlegesse a török. Az ellenség, mielőtt a nagyobb hadműveleteket megkezde volna, szokása szerint portyázó és földérintő csapatokat küldözgetett szerte-széjjel, hogy raboljanak és a főserég útját szabadabbá tegyék. Verbóczy attól tartott, hogy ott körül az egész földet elborítják, ha idejekorán gondot nem visel reájuk. Minekutána tehát megértette, hogy a *haramiák* olyan helyen táboroznak, a hol Isten segedelmével győzedelmet nyerhetne rajtok, 1543 május 2-án szép, engedelmes levelet írt Szaniszló püspöknek, melyben maga ajánlására emlékeztetvén, mint jó fia nagy bizodalommal kéri, hogy ha nem többet, legalább 25 lovas és 32 jó puskás gyalogot küldjön neki minél előbb Döbrögözre, hogy feltett szándékát végbevihesse. Nem háborgatná — úgymond — kérésével, de az ő katonái szerteportyáznak, gyalogja pedig a nélkül is kevés van. Lelkére köti, hogy a katonákat ne csapatostól, hanem egymásután legfeljebb hármával, négyével küldje, hogy a török gyanút ne fogjon. Még pedig Vásáros-Dombó felé, a hol neki meghitt embere vagyon, mert ha Szász felé küldi őket, baj történhetik. Igéri, hogy szíve szerint meg szolgálja a püspök jóakarátját, azonban a dolog sürgős, mert ha jövő szombatra (május 5) itt nem lesznek a katonák, később —

¹ A kereskedés történetére nézve figyelmet érdemelnek a püspök levelének következő sorai: ». . . locus namque *Batheum* (a tolnavármegyei Bata város) tam civibus hujus urbis (t. i. Pécs) quam etiam Soklyosiensis est commodus ad cambiendum cum civibus Zegediensibus, unde *nostrates* pecora expectare et ad regna vicina ea cogere nituntur« etc. (A levél egykorú másolata a pozsonyi kamara iratai között, a hová annak idejében bizonyára a helytartótanács küldte.)

ügymond — hiába fáradnának, mivel addig a török haramiák (*turci haramie*) odébb állanak.¹

A pécsi őrséget Nádasdy Tamás, mint az országgrész generális kapitánya, már akkor megtöbbsítette s a főpap Verbóczy szándékát hasznosnak ítélvén, nemcsak annyit, a mennyit kért, hanem nagylelkűen 116 puskás gyalogot küldött neki segítségül. De nem lévén otthon, mikor a levél érkezett, a segítséggel, úgy látszik, megkésett. A török ezalatt eltakarodott s a jó nyereség füstbe ment. A reménységükben megcsalatkozott katonák pedig — vigasztalásul — a környékről, jobbára a főpap birtokáról, sok szarvasmarhát és egy farka juhot elhajtottak. *Bizonyára haramiáknak nézte őket Verbóczy* — jegyzi meg Szaniszló püspök Nádasdyhoz küldött levelében, a kárvallott ember keserű humorával.² Csakhogy, a mint az 1543 május 14-én kelt leveléből kitűnik, Verbóczy fia határozottan tagadta a dolgot, sőt egyenesen azt állította, hogy nem az ő katonái, hanem a zenebonás, *rebellis* természetű pécsi gyalogok követték el a zsákmányolást. A püspök tehát sietett a maga embereit tisztára mosni, Verbóczyre hárítván a vétket, mielőtt Nádasdyt másképp informálták volna. Ez annál inkább érdekében állott, mert a döbrögőzieseknek küldött segítség jobbára a Nádasdy népéből került ki, s méltán érhetne volna őt az a szemrehányás, hogy a királyfizetésen szolgáló katonáknak módot nyújtott a rablásra. Mentegetőzik is erősen, hogy ő nem oka semminek, mert maga Nádasdy parancsolta volt meg a kapitánynak, hogy mikor kívántatik, Verbóczy fiának minden népével segítségére legyen.³

Ebből is láthatjuk, hogy Nádasdy Tamás megbecsülte a törökök ellen való hasznos szolgálatát, a mit különben maga Ferdinánd király is, ha másképp nem, de legalább elismerő, kitüntető szavakban, tőkéletesen méltányolt. A kortársak közül a hozzá szívesen ragaszkodó *Tinódi és Szerémi György*, a krónikás, a ki mint János király udvari káplánja gyermekségétől fogva ismerte, jó vitézségét, érdemes szolgálatát egyaránt magasztalják; sőt még atyjának halálos ellensége, a rossz májú *Thurnschwamb* is dicsérrel emlékezik meg róla. Egyedül Pécs főpapja volt az, a ki bár színleg fentartotta vele a barátságot,

¹ A levelet, mely egészen Verbóczy Imre sajátkezű írása, kiadta és hasonmásban is közölte Fraknói id. m. 305. és 368. lapjain, de az *utóirat* nélkül, melyben a katonaság küldésének módjáról és idejéről van szó. Aláírása ez: »*deditissimus filius Emericus de Werbewch, comes comitatus Tholmensis.*« (Eredetije az *országos levéltári Missilisek* közt.)

² »*et ducenta fere pecora, oves plusquam centum, quos haramijas esse credebat, inde abigi fecit.*...«

³ A levél eredetije az *Országos Levéltárban. Nádasdy iratok.*

minden alkalmat megragadott, hogy veszedelmes kártévő embernek tüntesse fel őt, a ki — úgymond — nem nyugszik addig, míg püspöki székhelyét és az egész környéket végső pusztulásra nem juttatja, katonái pedig többet ártanak, mint használnak.¹ No de már ezt igazán nem hitték el neki s a püspök utóvégre is belátván, hogy vádaskodásával czélt úgy sem érhet, felhagyott a hiábavaló erőlködéssel. Tanácsos is volt fordítani a köpenyegen, mert a szultán már megindult óriási seregével és Murád bég május közepén a drávamenti *Valpó* alá szállott. Megrémült erre a püspök, mert a szomszéd háza égett. Összegyűjtötte minden népét és haragot, gyűlölködést félretéve, felszólította Verbóczy fiát, hogy segítségére siessen. Május 24-én, mikor a török *Valpó* várát nagy faltörő ágyúkkal már erősen rontatta, hírül adja Nádasdynak, hogy másnap hajnalban síkra szállván, az Úr Jézus nevében együtt indulnak az ellenségére.

DR. KOMÁROMY ANDRÁS.

¹ »in eo laborat, ut urbem istam et vicinum hunc tractum, abactione bovum continua in extremam desolationem deducat« etc.

BETHLEN ISTVÁN TÁMADÁSA 1636-BAN.

— NEGYEDIK KÖZLEMÉNY. —

IV.

»Elsőben az alattavalóknak keresse kedveket, ha kiket megbántott, recognoscálja, méltó megengesztelni őket . . . Ez mellett az fősvénységnek békét hagyjon, mind magyar hadakat fogadjon, az lengyeleket is, kiváltképpen az szabados kozákokat idején requiráltassa, az erősségeket éléssel és hű emberekkel megrakja.«¹ Ezt az utasítást adta Pázmány Chernel útján Rákóczynak. Valóban a sérelmek orvoslása s a hadfogadás elsőrendű szükséglet volt; az első a lappangó ellentétek kiegyeztetését volt hivatva eszközölni, hogy így Bethlen törekvései Erdélyben visszhangot ne kelthessenek, utóbbira pedig a diplomatai tárgyalások bizonytalan kimenetelét tekintve volt szükség, mert úgy a háború kitérésének, mint a békés megegyezés lehetőségének eshetőségei, legalább ebben az időben, egyformák voltak. Ezek voltak Pázmány utasításának indító okai, de ugyanezekre gondolt, Pázmánytól függetlenül, maga a fejedelem is.

Már a Székely Mózes-féle mozgalmak idején híre járt annak, hogy törekvéseinek egyik pártolója a brassai bíró. »Annak az ő állapotjának, hogy oda be kellett menni, egyik főoka, indítója az brassai bíró volt, mert őt az tanácsolta rá«, mondja maga Székely Mózes is.² Rákóczy tehát joggal következtethette, hogy ha a szászok a jelentéktelen Székely Mózes fellépését is a rokonszenv bizonyos nemével fogadták, Bethlenhez annál készségesebben csatlakoznak. Jónak látta ezért a hűségesküt a nagyobb szász városokkal, Brassóval, Nagyszebennel, Medgyessel,³ Beszterczével, Segesvárral azonnal letétetni.⁴ A hűségeskü letétele

¹ Chernel memorialéja. *Erd. Orsz. Eml.* IX. 475—76. ll.

² Szentpáli jelentése 1635. aug. 1-ről a fejedelemnek. (Szilágyi: *Levelek és okiratok* etc. 271. l.)

³ A medgyesiek reversalisa 1636 febr. 8-ról. *Tört. Tár* 1884. 311—12. ll.

⁴ Rákóczy tudósítása Balling Jánoshoz 1636 febr. 22-ről. *Erd. Orsz. Eml.* IX. 464. l.

csak a segesváriaknál okozott nehézséget, kik azt egyenesen megtagadták, főleg akkor, midőn a fejedelem kijelentette, hogy ha a szükség úgy kívánná, szándéka Segesvárra udvarával visszavonulni. »Hosszas rábeszélések után« s a fejedelem azon ígéretére, hogy ott tartózkodása esetén sem fogja várukat lefoglalni, a hűségüket letették,¹ sőt mikor a fejedelem haditerheiken jelentékenyen könnyített,² még abba is beleegyeztek, a mi ellen pedig a Rákóczyhoz küldött követeik által tiltakoztak, hogy »kit Isten eltávoztasson, ha az szükség úgy kívánja, hogy ő ngának városunkban kellene akarmely szükségének idején jőni, szorulni, minden hozzátartozóival minden halogatás nélkül« bebocsátják.³ A szászok hűségének biztosítására irányultak Rákóczy azon intézkedései is, melyekkel pl. 1635 november havában megengedi, hogy a brassai rézművesek »minden harminczad fizetés nélkül« szállíthassanak rezet a belényesvidéki rézbányákból,⁴ vagy midőn 1636 júliusában kelt védőlevelében felhatalmazza a brassai kőműves czéhet, hogy »társaságokon kívül való kontáros műveseket, kik privilegiumok ellen akarnak élni, szabadosan az Barczaságon megbüntethessék.«⁵

Rendezendőnek tartotta viszonyát a székelyekhez is, főleg azért, hogy Székely Mózes törekvéseit ellensúlyozza. Így Bardóczszéket önállósította s megengedte a szék lakosainak, hogy ezentúl magok közül választott alkirálybírájok legyen, megtartván a szék főszolgabírájának a választásban és beiktatásban volt eddigi befolyása.⁶ Megszüntette továbbá (1636 jan. 30.) a közöttük való magszakadás esetében a kihirdetést és a királyi jogot; e szerint »ezentúl soha, semmi időben a székely urak között, azok magszakadása esetében sem ezen magszakadás ki ne hirdethessék, sem javaiknak a mi fiscusunk és utódaink, Erdély törvényes fejedelmei részére lefoglalása s valakinek azokba

¹ Chron. civit. Schaesburg. (Kemény: *Fundgruben* II. 113. l.) Kraus: *Siebenbürg. Chronik.* (Font. Rev. Austr. III. 120—21. ll.)

² »Ngod oly kglmes urok volt nekik, hogy Ngod nem kívánta tőlök, mint Báthory Zsigmond, hogy minden tíz embernek egyike hadba menjen, az kilence tartsa el hópénzen az tizediket, néha pedig az ötödik embernek egyike ment el az hadba, az négye tartotta el hópénzzel.« »90 gyaloggal tartoztak volna mindenkor, hogy az hadba küldenének, de Ngod csak felével contentus.« Bethlen Ferencz 1636 decz. 13-iki levele, *Tört. Tár* 1907. 241. l.

³ 1636 febr. 10-én kelt reversalisuk hit. káptalani másolata a gr. Bethlenek keresdi levéltárában. Erre vonatkozik a fejedelem még két levele Bethlen Ferenczhez ugyanezen időből. (Eredetijök a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

⁴ *Tört. Tár* 1898. 724. l.

⁵ *Tört. Tár* 1895. 587—88. ll.

⁶ Jakab-Szádeczky: *Udvarhely megye története.* 355—56. ll.

beiktatása ne történhessék s szabad ne legyen; de a magvaszakadtak javai nemzetségek mindkét nemére szálljanak és menjenek át, legrégibb szokásuk és rendtartásuk szerint.«¹ A régi sérelmek megszüntetése a székelységet megnyugtatóván a fejedelem jóindulata iránt, akár Székely Mózes, akár Bethlen István törekvései hatástalanok maradtak. »Az székelység is így assecurált bennünket«,² írhatta nyugodtan Rákóczy, ki a későbbi események alatt bennök nem is csatlakozott.

A székelyek és szászok hűségének, tehát az ország belső nyugalmanak biztosítása után, gondja volt Rákóczynak hadserege szervezésére is. Bethlen Istvánnal ugyan még formszerű tárgyalások nem folytak, sőt előrelátható volt, hogy a fegyveres mérközést esetleg hónapokra terjedő szóharcz fogja megelőzni, de a fejedelem ezt az időszakot a komoly készülődésre akarta fordítani, hogy a körülmények alakulásai őt s országát készületlenül ne találják. A közvélemény egyébiránt a háború kitörését csak idő kérdésének tekintette. »Most is mind jötön jó az sok jó legény s hadnagság viselt emberek Magyarországból«, írta Rákóczy Bethlen Ferencznek még február 16-án,³ tehát a Bethlen István feltételeit tárgyaló kolozsvári országgyűlés előtt. Februárius végén pedig Sebessy azon figyelmeztetésére válaszolva, hogy »fizetett had nélkül ne legyen«, akár csak háromezer fizetett hadot tartson,⁴ megnyugtatóan azt írhatta, hogy nem aludta el »az magunkra való gondviselést, már is bizony nagyon fizetett hadunk, lovas 2000, gyalog is annyi jó válogatott s bizonynyal merjük írni, csak ad 20. Martiig is reá telik ötezer emberre. Ha penig több kívántatik is, bizony eleget találunk, mert . . . ugyan kínálkodnak szolgálatjokkal az vitézljő rend Magyar-, Lengyelországból.«⁵ Utasításához hiven munkácsi kapitánya, Balling János a magyarországi megyékben, Jármí Ferencz pedig Lengyelországban toborzott hadakat és pedig oly sikerrel, hogy Rákóczy számítása szerint »3000 lengyelországi gyalognak való puskának, 1000 muskatérnak szerit fogja tenni«,⁶ bizonyára a megfelelő

¹ *Erd. tört. adat.* I. k. 276—80. ll. *Székely Oklevéltár* IV. 261—63. ll. *Székely Oklevéltár* VI. 133—35. ll. Benkő: *Imago nationis Siculicae.* 72—76. ll. Jakab-Szádeczky: i. m. 358. l.

² 1636 febr. 22-én kelt levele Ballinghoz. *Erd. Orsz. Eml.* IX. 464. l.

³ 1636 febr. 16-án kelt levele. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

⁴ 1636 febr. 13-iki levele Rákóczynak. (Szilágyi: *Levelek és okiratok* etc. 340. l.)

⁵ Sebessyhez 1636 febr. 29-én írt levele. (Szilágyi: *Levelek és okiratok* etc. 347. l.)

⁶ Többször id. levele Ballinghoz 1636 febr. 22-ről. *Erd. Orsz. Eml.* IX. 464. l.

legénységgel együtt. Nagyobb mérvet öltött a hadfogadás akkor, midőn IV. Ulászló lengyel király megengedte, hogy »egész birodalmában valamennyi német gyalogot akarnak fogadtatni, annyit fogadjunk«, sőt »még azt is cselekedte lengyel király, hogy valamennyi gyalognak való puskát és muskatért akarunk birodalmából hozatni, nemcsak szabad legyen, de minden vám és harminczad nélkül is kibocsájtják.«¹ Igaz ugyan, hogy II. Ferdinánd Rákóczy azon kívánságára, hogy a fenhatósága alá tartozó vármegyékben a hadfogadást engedje meg s adja beleegyezését ahhoz is, hogy idegen és pedig lengyel zsoldosokat fogadhasson, kitérően válaszolt, viszont azonban Pázmány határozott utasításul adta a fejedelemnek hadai szaporítását akár a magyar vármegyékből, akár külföldről² s így Rákóczy Pázmány befolyásában bízva még mindig remélhette a király utólagos beleegyezését a különben nem szünetelő hadfogadáshoz.

Rákóczy ily körülmények között nyugodtan várhatta a Tholdalaghy-féle főkövetség tárgyalásainak kimenetelét, mert a legrosszabb eshetőséget: a porta fegyveres beavatkozását tekintve, sem látszott előtte fejedelemségének sorsa kétségesnek. Tholdalaghyék az országgyűlés (1636) június 20-án bocsátotta el, kik Bukaresten keresztül utaztak Konstantinápolyba; útközben Rákóczy utasítására felkeresték az oláh vajdát, kitől portai híreket tudakoltak s a kit a követek küldetésök céljába avatva arra szólítottak fel, hogy Erdélyt török támadás esetén segítse meg. A vajda válasza kedvező volt. »Azt mondá, hogy valamíg a feje fennáll, addig ngodnak meg nem fogyatkozik, mert Isten után ő nekie is nincsen másra reménysege, hanem ngodhoz.«³ Konstantinápolyba július 18-án érkeztek s 20-án a vezér már kihallgatáson fogadta őket, kik ez alkalommal csak a fejedelem s az ország levelét adták át neki s egyúttal értesítettek a magukkal hozott ajándékokról. Érdemleges tárgyalásba nem bocsátkoztak, mivel a nagyvezér előbb a levelek tartalmát akarta tudni.⁴

A rendkívüli követek beküldésének — írta neki a fejedelem — »csak szintén Bethlen István nyughatatlansága és az országnak szabadsága ellen való tusakodása az oka«; a rendes adót a kellő

¹ Rákóczy levele 1636 május 17-ről Perényihez. *Erd. Orsz. Eml.* IX. 503. l.

² Chernel már ismertetett memorialéja. *Erd. Orsz. Eml.* IX. 469. és 475. ll.

³ Tholdalaghy 1636 július 4-én kelt levele a fejedelemhez. (Beke és Barabás: id. kiadv. 303. l.) Mint látni fogjuk, a vajda szavát állotta.

⁴ Tholdalaghy 1636 július 23-iki levele. (*Török-magyarokori államokmánytár* II. 367—68. ll.)

időben fogja beszolgáltatni; kéri a nagyvezért, hogy az ország nyugalma érdekében Bethlent Budáról vitesse el.¹ Abba is belégyezik, mivel Bethlen veszedelmét nem kívánja, hogy Erdélybe visszatérjen s tegye le a hűségesküt; Rákóczy feledni fogja a sérelmeket, neki is, »fijának, szolgálainak minden vétkeket megengedi, azokat sem személyekben, sem marháikban meg nem bántja; kéri, hogy ilyen értelemben vesse magát közbe a nagyvezér is. Ez utóbbi ellenvetésképpen felhozta ugyan, hogy Zólyomi Dávid szabadonbocsáttatásában is közbenjárt, de eredménytelenül, a követek azon felvilágosítására azonban; hogy »az ennél sokkal külömb dolog volt, mert neki oly vétkei voltak, kit maga is nem tagadhatott a törvény előtt«, ígéretet tett, hogy küldeni fog valakit Budára, hogy »megbékéltesse veletek Bethlen Istvánt és bevigye Erdélybe«. Általában a porta hangulata ebben az időben inkább békülékeny volt, mint harczias; talán azért, mert a perzsa háború hadiereje jelentékeny részét lekötötte, talán azért, mert Rákóczy ígéretei s ajándékai is megtették hatásukat. »Nekem bizony úgy tetszik, — ekként összegezi benyomásait Tholdalaghy — hogy mostan nem kell attól félni, hogy minket hatalmas császár hada bántson, vagy megkezdjén.«² »Miért vagyunk olyan hitetlenek, — nyugtatja meg őket alig néhány nap mulva a nagyvezér — mennyiszer írta, izente immár meg hatalmas császár s mind maga a vezér, hogy ne féljünk s ne higyjük senki szavát.« »Azért ne féljünk, ne legyünk kétségesek, mert valameddig mi hívek leszünk hatalmas császárhoz, adónkat megadjuk s magunkban is egyesek leszünk s az ország is Ngodat (t. i. Rákóczyt) szereti s Ngodat is mind urakat, nemeseket és parasztrendeket szabad állapotjukban megtart, mindaddig soha hatalmas császár bennünket, sem Ngodat meg nem bánt s más fejedelmet oda nem küld, nem ad.«³

E biztatások, bármilyen jól hangzottak is, egyúttal azonban feltételek is voltak s ezek teljesítésének ellenőrzésében részt kívánt magának elsősorban a budai vezér, kitől közjogi állásánál fogva, melyet mint a magyarországi hódoltság helytartója betöltött, ezt a porta el is várta. Így tehát, jóllehet a fejedelemség és a porta viszonyát az athnamékban foglaltak keretén belől közvetlen érintkezés volt hivatva szabályozni, a kölcsönös megállapodás végeredményben a budai vezér hozzájárulásától, esetleg tiltakozásá-

¹ 1636 június 10-iki dátummal ellátott levele. (*Török-magyarkori államokmt.* II. 348. l.)

² Tholdalaghy 1636 július 23-iki levele. (*Török-magyarkori államokmt.* II. 374—75. és 378. ll.)

³ Tholdalaghy 1636 július 27-iki levele. (*Török-magyarkori államokmt.* II. 384. l.)

tól függött. Innen van az, hogy Bethlen István elszakadásának hírére az erdélyi rendek elsősorban a budai vezérnél kísérelték meg Bethlen törekvéseinek ellensúlyozását, sőt mint láttuk, a májusi országgyűlés szükségét érezte annak is, hogy Tholdalaghyék főkövetségének elindításával egyidejűleg újabb tárgyalásokat kezdjen a vezérrel, a fenyegető beavatkozás elhárítása végett.

Ezt a követséget Rákóczy Kőrös Istvánra bizta, utasításul adva neki, hogy a vezért a fejedelem hadfogadása és az általános fegyverkezés tekintetében nyugtassa meg. »Ha kérdenék, — úgy mond — miért fogadunk hadakat, azt felelheti: mi mind a kajmekam esküvésenek s mind az ő nga biztatásának örömezt hínénk, de másfelől az hadak igen gyülekeznek, mind török, tatár, oláh készületben vannak, Bethlen István is oly híreket folytat, hogy azok az hadak ő melléje rendeltetett hadak.«¹ A fejedelemnek tehát kötelessége a maga s fejedelemsége oltalmára gondot viselni s ha Bethlen a vezér és a porta biztatása ellenére is haddal támadna Erdélyre, »Bethlen István ellen megoltalmazzuk magunkat és az országot, mindazáltal hatalmas császárunk hűsége alól nem szakadunk el.« A vezér azon kérdésére, hogy »lengyel vagy valami idegen hadak« vannak-e az országban, azt válaszolja, hogy nincsenek; ha pedig Huszt várának ostromlását tudakolná tőle, arra csak annyit feleljen, hogy »derekasan meg nem szállottuk«, de az utóbbi két országgyűlés határozatának megfelelően szemmel tartják, hogy »idegen kézbe ne engedjük esni, holott sok magyarországi gyalog vagyron benne«. Ha Bethlen találkozni óhajt vele, ne kerülje ki, de »mi szónkkal neki egy szót se szóljon« s legfeljebb a maga nevében beszélhet; helyesen cselekednék a követ, ha a beszélgetés folyamán az öreg úr elé állítaná szakadása esetleges gyászos következményeit, melyekért ő felelős, ki a békés megegyezésre nem volt hajlandó.²

A budai vezér, ki teljesen Bethlen István hatása alatt állott, Rákóczy magyarázatainak hitelt nem adott; rossz néven vette tőle a hadfogadást, »sohonnat semmi bántódása, avagy bántása« nem lévén; Huszt várának ostromlása is nagy sérelem, mivel az a vár a császár »igaz hivéé«, Bethlen Istváné. »Hadnak gyűjtése és az várra való küldés semmiképpen jó való dolognak nem láttatik, efféle támadásban az jóakarát és tökéletesség nem gondoltatik.« Ajánlja a fejedelemnek, hogy az ostromot hagyja abba, hadait oszlassa fel s általában »efféle indításoktól és zendülésektől

¹ Rákóczy 1636 június 3-án Sebessynek írt levele. (Szilágyi: *Levelek és okiratok* etc. 381. l.)

² 1636 július 23-iki utasítása. (*Török-magyarkori államokmt.* II. 364—66. ll.)

megszünjetekek, elméteket, magatokat bátran viseljétekek, minde-
nekre hatalmas császárunk kegye s kedve és akarátja szerént
tökéletes hűségtekekben csendesesen legyetek.«¹

A fősérelem tehát a budai vezér szemében a huszti ostrom
volt, melyben a porta ellen irányuló határozott támadó czélzatot
látott, holott a fejedelem és a rendek csupán Bethlen Pétert
akarták megfenyítetni.

A fejedelem már februárius elején értesült Róthy Orbán
kövári kapitány útján a husztiak fegyverkezéséről,² kiknek
ellenséges magatartásuk abból is kitünt, hogy Rákóczy postáit
elfogdosták.³ A kolozsvári országgyűlés tehát elrendelte, hogy
mivel Bethlen Péter »hostilitast akar exerceálni«, a fejedelem
»annyi praesidiumot küldjön Huszt kapujára, az kik légyenek
elégésesek annak az kapunak betételére.«⁴ Az országgyűlési
végzésnek megfelelően Rákóczy a várat egyelőre 200 lovassal
szállotta meg, hogy »onnét ki ne járhasanak.«⁵ Az ostrom azon-
ban lanyhán folyt, úgy hogy sem a várnak, sem a várbelieknek
kárt nem okozhattak, sőt Rákóczy a budai vezér felszólítására
az ostromot jóformán teljesen meg is szüntette. A gyulafehérvári
országgyűlés azonban a mindinkább kiélesedő ellentétekekre való
tekintettel újból felhatalmazta, hogy a megszálló sereget szapo-
rítsa és »adjon elegendő praesidiumot oda«,⁶ a mi, mint utólag
kitünt, annál sürgősebb volt, mert ebben az időben a husztiak
érzékenyen megverték a többnyire mármarosiakból álló ostromló-
csapatot,⁷ s mert Bethlen Péter a szomszédos magyarországi
területeken eddig is tekintélyes hadat fogadott. Rákóczy a had-
fogadás eltiltását sürgette ugyan Bornemissa János kassai kapi-
tánynál s a nádornál is,⁸ de úgy látszik, kevés eredménnyel,
miért is a császárhoz fordult, ki erre utasította a végbeli kapitá-
nyokat, hogy a joghatóságuk alá tartozó területeken sem levél-,
sem követküldéseket, annál kevésbbé titkos vagy nyilvános
katonaszédést az erdélyi fejedelem ellen meg ne engedjenek.⁹

¹ 1636 július 25-ike körül írt levele, melyet Gillányi hozott magával.
(*Török-magyarokori államokmt.* II. 379—81. ll.)

² 1636 febr. 18-án kelt levele. *Tört. Tár* 1891. 345—46. ll.

³ Bornemissa János kassai kapitány ez ügyben Bethlen Péterhez
írt levelei. *Tört. Tár* 1885. 588., 590. s köv. ll.

⁴ Art. V. *Erd. Orsz. Eml.* IX. 462. l.

⁵ Rákóczy 1636 febr. 22-én kelt levele Ballinghoz. *Erd. Orsz. Eml.*
IX. 464. l. és levelei ugyanebben az ügyben Melithhez. *Erd. Orsz. Eml.*
IX. 465—67. ll.

⁶ Art. IX. *Erd. Orsz. Eml.* IX. 509. l.

⁷ Szalárdy: *Síralm. magy. krónika* 107. h.

⁸ *Erd. Orsz. Eml.* IX. 515—18. ll.

⁹ *Erd. Orsz. Eml.* IX. 518—20. és 523. ll.

A császár rendeletével egyidejűleg indult meg Huszt rendszeres ostroma, melyben ágyúk is szerepeltek, miáltal Bethlen Péter helyzete válságossá vált.

A budai vezér, ki, mint említettük, Bethlen István törekvéseivel teljesen azonosította magát, a vár ostromlásában, melyet Rákóczy előbbi tiltakozása ellenére sem szüntetett meg, személyes sérelmet látott s Gillányival küldött levelében most már követelte Huszt ostromlásának megszüntetését. Rákóczyt e követelés kényes helyzetbe hozta; a visszautasítást a budai vezér és vele a porta nyílt szakításnak minősíthette s így a békés kibontakozás kizártnak látszott; viszont a követelés teljesítése a fejedelem s Erdély tehetetlenségének nyilvános bizonyosága, valóságos erkölcsi vereség lett volna, melynek következményeit most még csak mérlegelni sem lehetett. Rákóczy, ki a porta részéről eddig különben is vajmi kevés jóindulatot tapasztalt, ilyen viszonyok között a fegyverekre akarta bízni a kérdés megoldását s a budai vezérnek írt válaszában ki is jelentette, hogy »az dologban az országnak és ő hatalmasságának nyilván is való kárával ngodnak nem kedveskedhetünk«. »Mi — úgymond — tanácsúr híveinkkel és az országgal tudjuk jobban Huszt várának minden állapotját, abból micsoda károk és veszedelmek következhetnek«; éppen ezért a rendek két ízben megbízták Huszt kiostromlásával, hogy a vár idegen és pedig német kézre ne jusson, a fejedelem az országgyűlési végzések ellen pedig nem cselekedhetik. »Valamíg azért Bethlen István uram és fija Bethlen Péter és az Husztban levők ilyen ellenségeink lesznek, hadainkat Huszt alól el nem szállíthatjuk, ő hatalmasságának és az ország nagy kárára.« Nem Bethlen István, hanem a fejedelem felelős azért, hogy Huszt vára a porta fenhatósága alatt megmaradjon.¹

Rákóczy válasza, mint előrelátható volt, rendkívül felingerelte a vezért. »Minemű rettenetes haragban legyen kglmes uram az vezér az ngod írásán kiváltképpen és az csausz hozta resolúción is, ngodnak meg nem írhatom«, tudósítja urát Kőrösy István. Muharzem szolnoki pasa szintén Rákóczy ellen izgatott, Bethlen István is »igen futja dolgát kiváltképpen az vezérnél mostani nagy búsulások alkalmatosságával.«² A vezért nem volt nehéz arra bírniok, hogy Rákóczy válaszárol s általában magatartásáról azonnal jelentést tegyen a portának. »Az budai pasa levelén igen megindult volt császár az Huszt megszállásán, — írja Tholdalaghy már aug. 7-én — s csak a kajmekam csillapíthatta le, »azt mondván az előbbeni szónkból neki, hogy . . . álgýúval

¹ *Török-magyarokori államokmánytár* II. 388—89. II.

² Kőrösy 1636 aug. 15-ről kelt tudósítása. (Szilágyi: *Levelek és okiratok* etc. 298. I.)

vítatná ngod, abban semmi sincsen, mivel ágyúval nem is lehetni.«¹ Mindamellett, s ez jellemzi leginkább a porta fel-fogását, a császár is, a vezér is a budai pasa legutóbbi követelését jogosnak tartván, utasították Tholdalaghyék útján a fejedelmet, hogy »vitesse el onnan (az ágyúkat), mert az mint Budáról meg-írták, hogy egyfelől békességet kívántok s másfelől ágyúval vítatjátok annak az oda futott embernek várát, az nem illik össze«; egyáltalában hogyan is bizhatnék a porta a fejedelembé, midőn Erdélyt megrakja idegen zsoldosokkal.² Rákóczy hang-súlyozta ugyan, hogy »nem annyira Bethlen István uram ellen, mint az benne való magyarországi idegen emberek kezéből akar-juk az ország tetszéséből kezünkhez vennünk« a várát, mert »ezt látjuk hatalmas császár országának hasznára, ha Huszt vára erdélyiek kezénél s az ország számára léssen«³ — a porta hajt-hatatlan maradt. Azon ígéretét azonban mégis teljesítette a vezér, melyet még júliusban tett volt Tholdalaghyéknak,⁴ hogy békél-tetés végett megbizottat küld Budára, ki a végbeliektől kapott jelentések alapján fog dönteni.⁵

A fejedelmet a megbékéltetés ezen módja, mely az iránta ellenséges hódoltsági vezérek irányításától volt függővé téve, érthetően nyugtalanította. A budai vezér nem is titkolta, hogy Rákóczynak ellensége⁶ s hogy megbuktatásán fáradozik; hogy vádjainak a portán nagyobb hitelt adjon, ugyanabban az időben az egri és szolnoki pasák jelentéseit is beküldte, kik felpanaszolták, hogy »Huszt alatt most is nagy had vagyon, a külső városát meg-vötték s mind elégették.«⁷ Rákóczy ezek alapján figyelmeztette

¹ 1636 aug. 7-iki levele. (Szilágyi: *Levelek és okiratok* etc. 428—29. ll.) és Rákóczy 1636 aug. 27-iki levele. (Beke és Barabás: id. kiadv. 327. l.)

² 1636 aug. 10-iki levele Tholdalaghynek. (Szilágyi: *Levelek és ok-iratok* etc. 435—36. ll.)

³ Rákóczy 1636 aug. 19-én kelt levele. (Beke és Barabás: id. kiadv. 317. l.)

⁴ *Török-magyarokori államokmánytár* II. 384. l.

⁵ »Az is bizonyos, hogy az is meg volt, hogy az Egervégbeli pasáktól, békektől, fütörököktől kérdjek meg, ha ebből az dologból mit kellessék cselekedniek.« Tholdalaghy 1636 aug. 23-iki jelentése. (Szilágyi: *Levelek és acták* etc. 448. l.)

⁶ Jellemző erre a következő eset, melyről a fejedelem tudósította Tholdalaghyéket: »4-dik augusti küldött volt Kőrösi uram két váradi katonát hozzánk Budáról ugyan az vezér akaratjából s az ő levele mellett. 5. augusti utánok küldött nyolcz lovas tatárt, azok úgy üzték Szolnokig, hogy két lovok maradott el. Onnat meg újabb lovasok mentek utánok, de mivel előbb indultak volt, békével eljöttek; bizonynyal értjük, le akarta vágatni őket.« 1636 aug. 10-iki levele. (Szilágyi: *Levelek és okiratok* etc. 441. l.)

⁷ Tholdalaghyék 1636 aug. 23-iki jelent. (Szilágyi: *Levelek és okiratok* etc. 446. l.)

is követeit, hogy mindenképpen azon legyenek, »ha Budára kapucsiát fognának küldeni, annak olynak kellene lenni, a ki mihozánk addictus volna«; legyen gondjuk arra, hogy azt lekötelezzék, »Budán ne corrupálhatnák«,¹ de mint láttuk, a porta Tholdalaghyék minden fáradozása ellenére is a budai vezér kívánásának megfelelően járt el. Mivel azonban a porta magának tartotta fenn a döntést a beérkező jelentés alapján, s addig a további tárgyalásokat fel is függesztették, Rákóczynak volt ideje a készülődésekre. Ez az időhaladék volt Tholdalaghyék követségének egyetlen érdemleges eredménye.

Sebessy portai jelentései, melyekkel Tholdalaghyék tudósításai lényegileg megegyeztek, kétségtelenné tették Rákóczy előtt, hogy a keleti bonyodalmak miatt, melyek a porta hadierejét nagyrészt lekötötték, neki végső esetben is csak az Erdélylyel területileg közvetve, vagy közvetlenül érintkező hódoltságokkal kell megmérkőznie. Erdélyt azonban még így is az a veszedelem fenyegette, hogy egy időben több oldalról éri támadás ²s Rákóczynak megosztott hadierejével nem lesz módjában a sikeres védekezés. Elodázhatatlan szükségnek látszott tehát előtte a keleti határok védelme. Lengyel szövetségre gondolt, kikkel a törökök a XVI. század óta állandó ellenségeskedésben állottak s a lengyel fenhatóság alatt lévő s határóri szerepet teljesítő kozákokat óhajtott közvetlen beavatkozásra bírni egy Erdély ellen irányuló török támadás esetén. Ezért Tholdalaghyék követségének elindításával egyidejűleg Szentpáli Istvánt a kozákokhoz küldte (június 14) a következő utasítással:

Minden feltűnést kerülve igyekezzék találkozni Konicpolski lengyel generállissal, a kozákok főnökével s adja értésére a kozákok mozgolódását, kik Moldva közelében táboroznak, várván a kedvező alkalmat a Rákóczyval szövetségben álló havasalföldi vajda megtámadására »s onnat az vajdát kiúzvén, tovább is igyekeznek«. Híre jár, hogy a török császár Drinápolyba fog jönni, a dunai hadakat is »felültetné több hadaival együtt«, állítólag »vigyázás kedvéjért«, de ezt nem lehet jóra magyarázni. Segítené-e a generális Rákóczyt abban az esetben, ha mindezen készülődések ellene irányulnának? Szükség volna a kozákok mozgósítására, hogy a moldvai vajda és a tatárok tőlük tartván, »magokra vigyáznának inkább, hogy sem mint Havasalföldre, avagy mifelénk igyekezzenek«. Cézlszerű volna, ha a generális néhány ezer kozákot készenlétben tartana Lemberg táján, hogy »ha nekünk

¹ 1636 aug. 10-iki levele. (Szilágyi: *Levelek és okiratok* etc. 438. 1.)

² Erre vonatkozik Rákóczynak 1636 jún. 9-én Pázmányhoz írt érdekes levele. (Egykorú másolata a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

kívántatnék az segítség, mentül hamarébb együtt találnók őket ; ha pedig magoknak kívántatnék is, a hova az szükség lenne, oda foghatnék késedelem nélkül«. Adjon a generális biztosító levelet, hogy akkor is, ha ezer vagy kétezzer kozákra volna is szükség, »az generalis levele mellett jöhetnének késedelem nélkül mellénk bántás nélkül«.¹

Konieczpolski válasza az instructiónak megfelelően, általános vonatkozású volt ; biztosította Rákóczyt jóindulatáról s hogy vigyázni fog a tatárok és törökök mozgolódásaira. Egyebet Rákóczy sem várhatott tőle. Mikor azonban július folyamán megbízhatóbb értesítéseket kapott a törökök csendes készülődéseiről, jónak látta a kozákokkal, illetőleg a lengyelekkel való szövetségést, a concret tényekre való utalással, megvalósítani ; Konieczpolski és IV. Ulászló biztatásai után ez nem is látszott lehetetlennek. Július 17-én tehát Szentpálit ismét elküldte a kozákokhoz. Tudomásukra hozza, hogy a portai kajmekam legutóbb küldött két levelében az Istenre és a török császár fejére esküszik, hogy Bethlen István miatt Rákóczynak bántódása nem lesz, sőt a császár Bethlent Budáról elviteti s Rhodus közelében egy szigeten fogságra vetik. Ugyanekkor azonban a budai, boszniai és temesvári pasák harczra készülődnek, »Kantamir pasának s az moldvai s havasalföldi vajdáknak is parancsolt császár, hogy ők is felüljenek«. Kétségtelen, hogy e készülődések Erdély ellen irányulnak s hogy »azon igyekeznek, míg mindenfelől való segítségink megérkeznek, hogy addig próbáljanak«. Ez a veszedelem Erdélyen kívül a kereszténységet is sujtja, de »közelebb Lengyelországot, úgy mint közelebb szomszédot érheti«. Rákóczy elrendeli ugyan az általános felkelést, de égető szükség a lengyelektől való megsegíttetés. Kívánja azért Konieczpolskitól, hogy seregéből ezer kozákot és ugyanannyi zsoldost bocsásson rendelkezésére ; ha ez keresztülvihetetlen volna, segítse elő befolyásával a hadfogadás keresztülvitelét. Szükségesnek látja továbbá a fejedelem a lengyel király és a respublica részéről, hogy saját költségükön fogadott 6000 főnyi sereggel segítsék Erdélyt »ilyen nagy veszedelemnek propulsálásában«. Mindenekelőtt pedig, a júniusban Szentpáli által Rákóczynak tett ígérétnak megfelelően, »mindjárt... csináljon az moldvai vajda s az tatárok ellen oly oppositiót s distractiót, melyet látván azok, üljenek veszteg helyekben ; ha ő ngának (t. i. a generálisnak) módja vagyon benne, fenyítse is őket. Ezen az úton ő nga legkönnyebben segíthet s nagy dolgot is praestál véle«.²

¹ Közölve Szilágyi S. : *Levelek és okiratok* etc. 300—302. II.

² Egykorú másolat, talán Szentpáli kézírása a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.

Szentpáli Koniecpolskival csak aug. 12-én találkozhatott s azonnal eléje terjesztette ura kívánságait. A generális maga is bevallotta, hogy a törökök támadása Lengyelországra is veszedelem, melynek elejét kellene venni, de jelenleg nem rendelkezik annyi sereggel, hogy abból a Rákóczytól kívánt mennyiséget nélkülözhesse. A hadfogadást azonban kész elősegíteni. A 6000 főnyi haderő kiállítása a respublicától függ, ő és a király mindenestre »szeretettel rajta lesznek« s »az jövődő gyűlésen meglátják, mire vihetik az respublicát«. Nem hiszi azonban, hogy a tatárok ebben az évben Erdélyt megtámadnák; de ha ellenkezője történnék is, »magára veszi affelől való oltalmát ngod országának; meg vagyon parancsolva az szaporocki kozákoknak, elrabolják Buczákot, maga pedig menten menjen az hátokon«.¹

A keleti határok védelmén kívül sürgős teendőnek látszott a tömeges hadfogadás a magyarországi területeken is. A hadfogadás eddig sem szünetelt ugyan, jöllehet II. Ferdinánd arra I. Rákóczy György ismételt kérései daczára sem adta meg beleegyezését, de nem folyt olyan mértékben, mint a minő a helyzet komolyságához képest kívánatos volt. Rákóczy a nádorra gyanakodott, kit Bethlenék törekvéseinek pártolásával vádolt s a király tartózkodó álláspontját egyenesen az ő befolyásának tulajdonította. »Sem maga, sem atyja Bethlen Péter urunk én tőlem semmi insolentiára, sem törökkel való társaságra, vagy czimborára soha csak egy babnyi biztatást sem vett, mert tudom én azt, mint akármely magyar, minemű veszedelmes legyen mind az egymás közt való idegenség s mind peng az törökkel való czimborá«, írta Esterházy a fejedelemnek,² ki azonban a védekezés és Bethlen Péter azon hiresztelése közt, hogy »ha az ő felsége római császár urunk kglmes szárnyaival nem fedeztetünk volna«, az erdélyi fejedelem őket eddig megsemmisítette volna,³ nyílt ellenmondást látott. Meg kellett tehát tudnia mennél előbb, mennyiben fedí Bethlen Péter állítása a valóságot, milyen összefüggés van a nádor magatartása s II. Ferdinánd álláspontja közt s végül, hogy minő okok gátolják a királyt a szabad hadfogadás megengedésében, vagy ha akadályok nincsenek, milyen arányokban történhetnék a toborzás a magyarországi területeken.

Rákóczy e kérdések megoldását Klobusiczky Andrásra bízta, kit még augusztus 12-én a Regensburgban tartózkodó

¹ Szentpáli 1636 aug. 13-iki jelentése. (Szilágyi: *Levelek etc.* 303—306. ll.) Szilágyi e jelentést Szentpáli első (júniusi) követségével hozza összefüggésbe, de mint látható, tévesen.

² 1636 július 2-iki levele. *Tört. Tár* 1881. 671. l.

³ Rákóczy 1636 aug. 10-iki levele Tholdalaghyéknak. (Szilágyi: *Levelek és okiratok etc.* 441. l.)

császárhoz küldött részletes követi utasítással. Mindenekelőtt a császár beleegyezését kérte, hogy az »urak, főrendek« közül is hívasson be néhányat; »urat négnél avagy 5 feljebb nem akarunk, főembereket tizenhatig, közvitélő rendet ad summum avagy 5000 most egyelsőben, az mint az szükség kívánna«. Adjon ő felsége pátenst mindazok biztosítására, a kik Erdélybe akarnak jönni. Sérelemnek tartja a fejedelem Illyésházy Gáspár, Bethlen István veje részéről, ki királyi alattvaló, hogy Huszt várát katonáival megrakatta. »Parancsolna ő felsége Illyésházynek, gyalogit vitetné ki Husztból.« Figyelmeztesse Esterházy nádort is, hogy ne érintkezzék Bethlenékkal, se követségeket, se leveleket ne küldjön azokhoz s ne hangoztassa előttük minduntalan, hogy a császár nem hajlandó Rákóczyt megsegíteni, mert ezzel Bethlent és a törököket támadásra ösztönzi. Utasítsa a portára küldendő követét, hogy az mindenben Rákóczy portai követével egyértelműen járjon el; hatalmazza fel végül Rákóczyt a Felső-magyarországon eszközlendő hadfogadásra.¹

Pázmány bíboros, kivel Klobusiczky követi utasításait közölte s a kit Rákóczy ismét közbenjáróul kért fel, kitűnő szövetésnek bizonyult. Rossz néven vette a nádortól, hogy a Bethlenpárttal fentartja összeköttetéseit s ezt neki keményen szemére is vetette,² másrészt azonban minden befolyását latba vetette a császárnál Rákóczy kívánságai teljesítésének érdekében és pedig oly sikeresen, hogy a király a toborzáson kívül minden előterjesztést elfogadott és éppen Pázmányt bízta meg azzal, hogy tudassa a magyarországi urakkal és főemberekkel, hogy csapataikat lehetőleg feltűnés nélkül Rákóczy szolgálatába vezethetik.³ Erre annál nagyobb szükség volt, mert a szeptember első napjaiban⁴ Budán tartott diván, melyben a hódoltsági vezéreken kívül Bethlen István is részt vett, Rákóczy ellen foglalt állást s határozatuk végérvényes döntésnek volt tekinthető a portától a budai vezérre ruházott hatalomnál fogva.

A döntés Rákóczyt nem lepte meg. Tholdalaghyék már augusztus 30-án tudomására hozták, hogy a portán közbeszéd tárgya, hogy Bethlent »behozzák ellenünk is az erdélyi fejedelemségre«; a Bethlentől ismételten beküldött ajándékok s a fényes ígéretek megtették hatásukat,⁵ de nagy részük volt a hangulat-keltésben az idegen hatalmasságok konstantinápolyi követeinek

¹ *Erd. Orsz. Eml.* IX. 525—28. II. Ugyanennek latin fordítása u. o. IX. k. 529—32. II.

² Horváth Mihály: *Kismartoni regesták.* Tört. Tár X. 81. I.

³ Szilágyi S.: *Rákóczy és Pázmány.* (Rajzok és tanulm. I. k. 180. I.)

⁴ Bethlen István naplója. *Tört. Tár* 1884. 307—308. II.

⁵ Tholdalaghyék 1636 aug. 30-iki jelent. (Szilágyi: *Levelek és okiratok* etc. 451. I.)

is, kik szintén Rákóczy ellen izgattak, azzal vádolván, hogy II. Ferdinánddal szövetségre lépett a török ellen.¹ Mikor tehát a budai diván határozatáról hivatalos tudósítás érkezett a portára, a nagyvezér rövidesen kijelentette a követeknek, hogy »hatalmas császár elunta az ngod ellen való sok panaszt az egész véghelyektől s mind peng az országbeliektől, azért azt tovább nem szenvedhetvén, nem akarja eltűrni«; parancsot adott a budai vezérnek, hogy csapatait mozgósítsa s egyesítse az Erdélylyel szövetsédes végbeliekkel s küldjön egy főembert Erdélybe, »ki megmondja, az sok panaszt, hogy nem tűrhette hatalmas császár s azért küldte azokat az hadakat, hogy az ország válasszon magának olyan fejedelmet, erdélyit, az kit akar, akár Bethlen Istvánt, akár Székely Mojzest, vagy mást, az kit akarnak; kit ha cselekednek, jó, s ha nem, azután hatalmas császár büntetését veszik magokra.«²

A Rákóczy letételéről szóló császári parancsot, mely Erdély rendeihez volt intézve, a fejedelem szeptember 17-én kapta meg. A letétel szükségességét a szultán Rákóczy törvénytelen uralkodásával indokolja, mely miatt »az reá való sok panaszok szüntelen jönnek« a fényes portára; az utóbbi időben pedig nyilvánvalóvá lett, hogy Rákóczy véglegesen el akar szakadni a portától. Ezért — úgymond — »Rákóczit Erdélyből kitudom és az előbbeni helyére küldeni szükségesnek itelem, egyátaljában Rákóczit Erdélyből felvővén, helyében Erdély főrendei közül más fejedelmet tennem bizonyos és székiben egyenlő akaratotokból hogy ültessek«. A rendekre bizza a fejedelemválasztást, melynek »rövid idő alatt végben kell mennie«. ³ Ali csauszt, ki a császári parancsot hozta, Rákóczy kemény szemrehányásokkal fogadta; Istenre bizza ügye védelmét, Isten legyen bíró a küzdelemben, mert sem a portának nem volt oka az ő letételére, sem Bethlennek az elszakadásra; hiszi, hogy Isten, kinek nevére a porta annyiszor megesküdt, meg fogja őket szégyeníteni, »mert Isten az igaz igyet szokta volna mindenkor segíteni, nem az igazság ellen tusakodók részéről állani«. Hogy azonban a császári parancs a nyilvánosság elé ne jusson s a közhangulatot iránta meg ne változtathassa, tanácsosnak vélte Ali csausznak s kíséretének őrizet alá tételét.⁴

¹ Óváry L.: *Tört. bizottság oklevélmás.* III. 100. l.

² Tholdalaghyék 1636 szept. 16-iki jelent. (Szilágyi: *Levelek és okiratok* etc. 457. l.)

³ Közölve *Török-magyarokori államokmánytár* II. 401—402. ll. Ugyanilyen tartalmú, valamivel későbbi kelettel *Török-magyarokori államokmánytár* II. 404—405. ll. és *Tört. Tár* 1885. 741—43. ll.

⁴ Szalárdy: *Siralom. magy. krón.* 109—10. ll.

Egyidejűleg jelent meg Bethlen István kiáltványa is az erdélyi rendekhez, melyben felhívja figyelmüket arra, hogy a szultán Rákóczyt a fejedelemségtől megfosztotta s őket új fejedelmválasztásra utasította. Oka ennek nem önkény, hanem Rákóczy törvénytelen uralkodása, mely különben is közismert dolog. A szabad fejedelmválasztás biztosítása a porta részéről, melyben nem kell kételkedni, kedvező alkalom szabadságuk visszanyerésére s ebben ő akadályul szolgálni nem fog, mert bárkit választanak is meg fejedelemnek, ha törvényesen uralkodik, ép úgy megbecsüli, »mintha atyja, anyja koronás lött volna«. Ellenvethetné azonban valaki, hogy a porta ilyen közvetlen beavatkozása a fejedelmválasztás ügyeibe veszedelmes praecedens lehetne; erre azt válaszolja, hogy »példa legyen bizony inkább több következő fejedelmeknek is, hogy nem tartják mindjárt ragadománynak az szegény országnak szabad választásából való fejedelemséget s nem tartják úgy ez három nemzetből álló statusoknak akármelyikét is, mint ósítúl maradt jobbagyit, vagy jószágokbéli szabadosit, hanem meggondolják, hogy találkoznak ezután is, az kik hazájok szabadsága mellett megmozduljanak s hanyathomlok nem fogják mindjárt rontani s contemnálni a szegény hazát«. Rákóczy a fejedelemséget teljesen kizsákmányolja; találóan jegyezte meg valaki: »Szamos, Maros annyit nem hozhat, az kit egy Patak meg nem emészt.« Az is közismert tény, hogy nem szereti az erdélyieket; miért ragaszkodnának tehát az ő személyéhez! Használják fel a kedvező alkalmat s igyekezzenek tőle megszabadulni s ne akarják a személyéhez való érthetetlen ragaszkodásukkal hazájokat romlásba dönteni.¹ Hasonló tartalmú kiáltványt intézett a hajdúkhöz is, kiket teljes szabadsággal kecsegtet, figyelmeztetvén őket arra, hogy Rákóczytól magától hallotta, hogy szabadságukat korlátozni kívánja.²

Rákóczy, ki a budai vezér táborbászállásáról értesülést szerzett,³ mindenekelőtt a császártól és a lengyelektől, illetőleg a kozákoktól várható segítség megsürgetésére határozta el magát, mely most már haladékat nem tűrt. Szentpálit már szeptember 15-én útnak indította a kozákokhoz, lelkére kötvén, hogy »éjjelnappal siessen«. Tudassa Koniecpolskival, hogy »az budai vezér az ő vezérsége alatt való hadakkal, bosznai, tömösvári, egri pasákkal igen készül s az erdélyi határ felé közelget«; valószínű, ámbár erre vonatkozólag értesülései nincsenek, hogy Kantamir

¹ *Erd. Orsz. Eml.* IX. 542—47. ll.

² *Erd. Orsz. Eml.* IX. 547—49. ll. és *Győri tört. és régészeti füzetek* II. 281—83. ll.

³ *Erd. Orsz. Eml.* IX. 240. l. V. ö. Bethlen István naplójával. *Tört. Táár* 1884. 308. l.

és a moldvai vajda is hasonló parancsot kapott s ezért szükséges, hogy a kozákok is készülődjenek, hogy úgy a tatárok, mint a vajda, a hetman »hadától való félelméből ki ne merészljének menni hazájokból, hanem inkább vigyázzanak magokra«. Adjon a hetman ezer lovast, köztük háromszáz huszárt és hétszáz kozákot, azonfelül kétszáz dragonyost; ejtse módját annak is, hogy ezeken kívül még ezer főnyi kozákot fogadhasson. Tudatja vele, hogy a király »minden kegyelmességgel ajánlja magát s azt izente, hogy ő kglmének (a hetmannak) parancsolt felőle, hogy ezer lovast szakaszszon s kétszáz dragont fizetésünkre maga hadai közül«. A királyi utasításnak minél előbb tegyen eleget, siessen segítségére, mert periculum in mora.¹

Hasonló tartalmú követi utasítással látta el Bogádi Andrást is, kit szeptember 16-án a még mindig Regensburgban tartózkodó II. Ferdinándhoz küldött. Kéri a császárt, hogy előbbi ígéretének megfelelően segítse meg Erdélyt, reá bízván a segítség módját. »Ha német és magyar hadakat küldhetne segítségünkre, ez lenne hasznosb« s Bogádi ezt sürgesse; addig is, míg ez a segítség megérkeznék, parancsolja meg a felsőmagyarországi kapitányoknak a táborba szállást, kik »viselnék úgy magokat... mintha mi segítségünkre vigyáznának s ugyan segíteni is akarnának«. Akármiképpen képzei azonban ő felsége a segítséget, azzal ne késlekedjék.² Bogádi feladatához tartozott az instructiónak Pázmánynyal való közlése s közbenjárásának biztosítása. Pázmány azonnal válaszolt Rákóczynak: innen ő felsége felől ne tartson semmitől; a király gondoskodni fog ugyan a határok védelméről, de az nem Rákóczy ellen irányul. Ha van annyi ereje, hogy a törökkel a siker reményében megmérkőzzék (hiszen azt írta, hogy a budai vezérnek legfeljebb tizenötezer főnyi serege lehet), szálljon vele szembe, de egyúttal nyíltan írja meg a portára, hogy nincs szándékában az elszakadás. Ha ellenállása sikertelen volna, vonuljon vissza váraiba, védje magát s a körülmények alakulásai módot és alkalmat fognak neki nyújtani a kibontakozásra. Pázmány is meg van arról győződve, hogy ha csak az erdélyiek cserben nem hagyják, a török nem árthat neki s Rákóczy a siker reményében veheti fel a küzdelmet.³ A közhangulat megnyugtató s az általános nyugtalanság lecsillapítására csakugyan létkérdés volt Rákóczyra nézve. Addig, míg a fejedelem és az öreg úr, valamint a porta között tollharcz folyt, a békés meg-

¹ 1636 szept. 15-iki instructiója, valószínűleg Szentpáli írásával a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.

² 1636 szept. 16-iki utasítása. *Erd. Orsz. Eml.* IX. 550—53. ll. Ugyanott olvashatók Bogádi előterjesztései is. IX. 555—56. ll.

³ Szilágyi: *Rákóczy és Pázmány. (Rajzok és tanulm. I. 184. l.)*

egyezés lehetőségével, a rendek taktikai okokból is Rákóczy pártján állottak; most azonban, midőn török háború s annak minden következménye fenyegette az országot csupán csak Rákóczy személye miatt, a fejedelem a lappangó ellentétek felújulásától méltán tarthatott.

Az 1636 szeptember 16-ára a Torda mellett lévő Keresztesmezőre hirdetett tábori országgyűlésen »vala is sokféle zsbongás az statusok közt, mind az fejedelemhez való idegenség, mind Bethlen Istvánhoz vonás, mind töröktől félelem miatt s kedvetlenek is valának«. Rákóczynak azonban sikerült a rendeket megnyugtania s miután Lupul ellen a keleti határok védelmére csapatokat rendelt s Máté havasalföldi vajdával is megkötötte a szövetséget, október elsején megindulhatott seregével Várad felé,¹ hova rövidebb azelőtt családját is elküldte.²

DR. LUKINICH IMRE.

¹ Kemény: *Önéletírása* 271—72. ll.

² Szalárdy: *Szalm. magy. krón.* 110. h.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

ÚJ ADAT A SYLVESTER-BULLA KOHOLÁSÁHOZ.

»Az ki miben tudós, abban gyanós«, tartotta a régi magyar közmondás. Álkulcsot nem tud készíteni a szabó, ráczvásznat nem tud szőni a kovács.

A Sylvester-bullát sem koholhatta valami ostoba, tanulatlan paraszt, hanem olyan, a ki Magyarország Szent-István-korabeli állapotaival foglalkozott és azokat ismerte.

Már rég kifejtettem (*Századok* 1909, 371. l.), hogy Tomkó Jánosnak, az 1631—39. években boszniai püspöknek, megvolt a kellő tudománya a Sylvester-bulla koholásához, mert foglalkozott Szent István életiratával és azt kinyomtatta.

Egy eddig ismeretlen, vagy legalább kiadatlan művéből kisül, hogy foglalkozott ő egyenesen a szent koronával is. A *Magyar Könyvszemle* 1909. évfolyamában a 341—42. lapokon ismerteti Zsák Adolf Tomkónak egyik kéziratban maradt művét: »Ad Laurentium Magalottum S. R. E. Card. amrlissimum de Coronis Ungaricis nota brevis Joannis Tomci Marnavitii archid. Zagrab«. Ezt, mint Zsák megjegyzi, Rómában 1627 január 1-én fejezte be és a magyar szent koronának színes rajza után, annak rövid történetét is előadja. Miért vállalkozott Tomkó e művecske megírására? Megmondja maga: »Ego, qui aliquo Ungaricarum antiquitatum ob nimiam affinitatem cum Illiricanis affectu libenter detineor.«

Tehát két művében is foglalkozott Tomkó Szent István koronájának történetével. Maga ez az irodalmi foglalkozás felkelthette hozzá hasonló természetű emberben azt a gondolatot, hogy jó volna pótolni Sylvesternek azon elveszett levelét, melylyel a koronát Magyarországra küldötte, s e gondolat, mikor az érdek is hozzájárult, tette vált, mert a ki egyszer belekóstol a hamisításba, az már nem bír az arra való kísértésnek tovább ellentállni.

Együttal, ha már megint szólani kellett a Sylvester-bulla koholójáról, megmondom azt is, hogy miért nem ismertem eddig Láczy Gyulának határozott állásfoglalását? és miért magyaráltam kétféle-

képp széljegyzetének értelmét? Némi következetlensége Lánczy e tekintetben joggal vet szememre, de hát ez megmagyarázható egyszerűen azzal, hogy 1897-ben művecskéje első részét olvastam el nagyobb figyelemmel, 1909-ben pedig a második részt. Így 1897-ben azt vettem észre, hogy Inchoffer felé hajlik, 1909-ben pedig úgy találtam, hogy talán a magyar püspöki kar valamelyik tagját is elfogadná a bulla készítőjének. 1903-iki értekezését — a melyben világosabban nyilatkozott — a *Századok* szerkesztője nagyon óhajtotta ugyan közölni, ¹ de biz' az nem jelent meg a *Századok*-ban soha, másutt pedig én nem is kerestem. Ekként nem értesültem határozott állásfoglalásáról. Most már tudom, hogy ő Inchoffert tartja e bulla koholójának. De hát az én kutatásaim eredményén ez a merőben irodalomtörténeti előzmény nem változtat semmit. Tizenöt évi kutatás sem ér semmit, ha valaki rossz irányban indult el! Már maga ez a 15 évi sikertelenség mutatja, hogy Lánczy hibás irányban kutat! Inchoffernek sem tudománya nem volt a Sylvester-bulla koholásához, sem érdeke nem ösztönözte őt arra. De meg Levakovich maga is bevállja, hogy ő adta át neki a Sylvester-bullát. Miért keressük tehát a bulla koholóját Inchofferben? Csak azért, hogy soha rá ne találjunk?

KARÁCSONYI JÁNOS.

ANGOLOK MAGYARORSZÁGON.

Hakluyt, ki a XVI. században oly nagy fáradsággal gyűjtötte össze mindama útleírásokat, melyekben angolok szerepeltek, említést tesz egy utazásról, mely Florentius Wigorniensis (pag. 891.) szerint a XI-ik század hajnalán történt Magyarországra. Fordítását alább közlöm (lásd *Hakluyt* vol. I.)

— »Edric Kanutus királynak azt tanácsolá, hogy ölesse meg Edmund király fiai, Eduard és Edmund hercegeket. De mivel igen gyalázatosnak találta azt, hogy Angliában ölesse meg őket, rövid idő multán a svéd királyhoz küldte őket kivégzés végett. Ez azonban szerződése ellenére megtagadta Kanutus kérelmét és titokban elküldte őket Salamonhoz, Magyarország királyához, hogy táplálja és védje meg őket. Egyik, t. i. Edmund, idő folytán meghalt amaz országban, a másik, t. i. Eduárd, Henrik német császár leányát Agathát vette nőül, kitől Margit nevű leánya született (később a skótok királynője) és azonkívül Christina, apáca és Clitoldgar.«²

A másik adat egy angolról szól, ki a tatárokkal együtt és az ő szolgálatukban bejárta Magyarországot. Ez adat ama levélben talál-

¹ *Századok* 1904. 423 l. 1. jegyzet.

² Részletes ismertetését Kropf közölte a *Századok*-ban.

ható, melyet bizonyos Ivo de Narbona a bordeaux-i érsekhez intézett. A levél közöltetett Mathew Paris által 1243-ban. Innen vette át Hakluyt.

— — — Az Ūr haragra lobbant, ez és más bűnök miá, melyeket mi keresztények elkövettünk és haragjában rettenetes bosszúállóvá és szinte ellenséggé lett. Hogy ez bizonyos, azt hiszem, mert egy óriás nép, egy vad, embertelen tömeg, melynek törvénye igazságtalanság, melynek dühe rémes, avagy isten ostora, megtámad és elpusztít számtalan országot és tönkre tesz mindent tüzzel-vással. Jelen nyáron az említett nép, kiket tatároknak neveznek, Magyarországból jőve, melyet árulással leptek meg, ama várost kezdé sok ezer emberrel ostromolni, melyben magam is tartózkodtam. A mi részünkön 50 harcos és 20 íjjász volt. Ezek magas helyekről szemlélték az ellent, mely nagy sereggel, vértfagyasztó kegyetlenségeket művelve, közeledett. A környékbeli vidék keresztényeit meglepve, állapot, nem és korkülönbség tekintetbe vétele nélkül elpusztították. Ezek holttestét a tatárfőnökök és állati emberei felfalták, mint mohó bestiák és a keselyűknek csak a csontok maradtak. Az öregeket felfalták, a szép lányokat tűzön sütötték meg.

Azonban ezalatt kémeik Ausztria herczegét, Csehország királyát, Aquileia patriarcháját, Karinthia herczegét és Baden grófját nagy sereggel látták közeledni, mire az átkozott horda visszavonult a legyőzött és kínozott Magyarországba. A mily hirtelenül jöttek, oly hirtelenül távoztak, hogy mindenkit ámulatba ejtettek gyorsaságukkal. Szökevényeik közül Dalmatia hercege nyolczat elfogott. Ezek közül egyet Ausztria hercege angolnak ismert fel, ki büntettekkel vádoltatott. *Ez az ember a tatárok királya parancsára kétszer szerepelt mint hírnök és tolmács a magyar király előtt* és ő volt az, a ki megjósolta a később bekövetkezetteket és ezekkel fenyegetődött, hacsak a magyar király alá nem veti magát és királyságát a tatároknak.

Miután a herczegek biztosították jóakaraturól, és oly esküket mondott, hogy azokra akárcsak az ördögnek is lehetett volna hinni, a következőket mesélte. Első sorban saját magáról szólt. Körülbelül 30 éves korában, hazájából való elűzetése után Aconban mindenét koczkajátékon veszíté el, tél közepén éhség által űzve (nem lévén más ruhája, mint szőring, egy pár cipője és szőrsapkája), borotvált arczával különben is bolondnak látszott, olyképp dűnyögött, mintha néma is volna, nekivágott az útnak. Sok helyen barátságosan fogadták és ekképp egy időre kihúzta életét, habár minden nap meg gondolatlansága és állhatatlansága folytán életét veszélyeztette. Végre a nagy fáradságok, folytonos éghajlat és táplálkozási változás következtében súlyos betegségbe esett, annyira, hogy megúnta életét. Képtelen lévén mozogni, egy helyen megállapodott és (kissé tanulóknak) elkezdte irogatni azon szókat, melyeket hallott; rövid

idő alatt annyira haladt, hogy ki tudta ejteni őket és benszülöttnek tartották. Ügyességével sok nyelvet sajátított el.

A tatárok kémeik révén hírt vettek ez emberről, erőszakkal társaságukba vonták.

Jóslat és látomány azt jövendölte nekik, hogy az egész világot meg fogják hódítani, ezért szolgálatukba csalták, mert tudták, hogy szükségük lesz tolmácsokra. Erősítette, hogy amaz adatok, melyeket az ő babonáik, testalkatuk, országuk és harcmódjukról mond, igazak. E szerint szerfelett kapzsik, indulatosak, csalfák és kegyetlenek.¹ Felebbvalóik által alkalmazott szigorúság és büntetés következtében a veszekedéstől és szóváltástól tartózkodnak. Törzseik alapítóit istenek nevével emlegetik és határozott időben ünnepeket ülnek tiszteletükre. Azt hiszik, hogy minden dolog saját maga számára lőn teremtvé. Nem tekintik a lázadókkal való kegyetlenséget bűnnek. Kemény és erős mellűek, sovány és sápadt arcúak, széles vállúak, lapos és rövid orruak, hosszú és éles állúak. Felső állkapcsuk alacsony és előrehajló, fogaik hosszúak és élesek, szemöldökeik elnyúznak homlokuktól orrukig; szemük fekete, hunyorgó, arcuk ránczos, lábaik erősek, izmosak és hosszúak, míg lábszárjuk rövid; mégis velünk egymagasságúak, mert lábaik rövidege mellett felső testük hosszú. Országuk a régi időben pusztaság volt, melyből kiirtották az oroslánokat és medvéket. Állatok bőrét cserzik és különböző könnyű, de áthatlan pánczélt formálnak belőle. Apró lovaikon gyorsan vágatnak és a lóhoz simulnak. Lovaik erősek és igénytelenek. Dárdával, baltával és karddal csatáznak. De főfegyverük az íj. Hátukat nem igen fedik, nehogy könnyen menekülhessenek. Nem hagyják abba az ütközetet, míg vezérük zászlója nem vonúl vissza. Legyőzetvén, nem kérnek kegyelmet és ha győznek irgalmatlanok. Állhatatosak ama tervükben, hogy az egész világot le fogják igázni, mintha csak egy emberből állanának, holott számuk milliókra rúg.² 60.000 futáruk van, kik könnyű lovakon előre küldetnek és a sereg elszállásáról gondoskodnak; egy nap alatt három napi utat futnak meg. Hirtelen és nagy területre szétszórva lepik meg a népet, kik fegyvertelenül, előkészületlenül állván velük szemben, áldozatukúl esnek. Így az illető ország királya nem találhat elegendő fegyverfogható embert, a kikkel velük megütközhetnék. Különben minden királyt és fejedelmet még béke idején is félrevezetnek hamis ürügyekkel. Néha azt mondják, hogy Colenbe utaznak a három bölcs királyhoz; néha a

¹ Érdekes összehasonlítani amaz írók adatait, kik a tatároktól szenvedtek, azokéval, a kik velük barátságos viszonyban voltak. Ez utóbbiak, mint Rubruquis, Piano Carpini és Marco Polo itélete nem oly maró és valószínűleg nem is oly igazságtalan.

² Irónk Keleten megtanulta, hogyan kell számokkal dobálózni. V. ö. Pauler, *Árpádok királyok*, jegyzet. 123.

rómaiak kapzsiságát akarják megtorolni, kik a multban őket elnyomták; néha vad északi vidékek művelése szolgál nekik ürügyül; néha a németeket akarják ránczba szedni saját enyheségeikkel; néha a francziáktól hadászatot akarnak tanulni, néha termékeny talajt keresnek, melyen tömegeiket eltarthatják és így tovább —

Remélem, adataink érdekelni fogják történetiróinkat.

DR. GERMANUS GYULA.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

KECSKEMÉTHY AURÉL NAPLÓJA 1851—1878.¹

Sajtó alá rendezte, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Rózsa Miklós.
Budapest. Franklin-Társulat. 1909. LXIX és 526, l. A szerző arczképével. Ára 10 korona.

Az 1908. évi szegényesen festő karácsonyi könyvpiacnak egyik érdekesebb terméke fekszik előttünk, mely irodalmunkra nézve *több szempontból* nyereségnek mondható. Kecskeméthy naplójával a közelmulttól szóló, gyér mémoire-irodalmunk egy modern műveltségű, széles látkörű író feljegyzéseivel szaporodik, kinek *pályafutása* szokatlan módon eltér a hétköznapi szürkeségtől. Kecskeméthy Görgey zsurnalisztájából csakhamar Bachuszárrá vedlett és censor meg rendőri hivatalnok néven szolgált az absolutismus minisztereit, majd a provisorium alatt a kancellárokat meg főkormányzókat. A mellett bizalmát tudta kinyerni a döblingi vezeklő vértanúnak és jobb keze volt egy Sennyeynek és a konzervatív párt többi vezéreinek. 67 után pedig szócsó gyanánt szolgált valamennyi Deák-párti kabinetnek. Közélből megfigyelhette a korszakos események előkészítését meg lezajlását, nagy emberek emelkedését és bukását, sőt amabban — a kulisszák mögött — még része is volt.

Érdekes e napló szerzője egyéniségénél fogva is. Kecskeméthyben tipikus képviselőjét látjuk annak a fiatal nemzedéknek, mely a szabadságharcot csak afféle »nagyszájaskodó hősiességnek« nézte (32. l.) és a világosi katastropha után visszarettenvén a szennyvedések és megalázások iskolájától, csakhamar megtántorodott és Bécsnek ajánlotta fel tollát. Kecskeméthy

¹ V. ö. a kiadó előszavát, tov. *Budap. Hirl.* 1908 decz. 24. (névtelen ismertetés), Lakatos cikkét a *P. Naplóban* 1909 jan. 2. és az *Alkotmányt* 1909. április 30. Teljesség okáért arra is utalok, hogy a még kiadatlan Naplót részletesebben, mint első Vészi J. ismertette az *Új Magyar Szemlé*-ben. I. évf. 3—5. füzet.

is egyike volt azon könnyűvérű, vidám ifjaknak, a kik élni, még pedig lehetőleg úriasan élni szerettek volna és gunyoros, frivol gondolkodásmódjukat ügyesen tudták modern, kozmopolita jelszavakkal elpalástolni. És még egy szempontból érdekesek e feljegyzések: szerzőjük őszinte és cynikus őszinteséggel enged bepillantani rideg kedélyvilágának redőibe. Állandóan zsémbel sorsával és lelke majd a kétségbeesés és elkeseredés, majd a cynikus gőg és elbizakodás rabja. Nem titkolja, hogy vezető nagy eszme nem lelkesíti, hogy szerencsés csillagzatban nem hisz (csak egyetlen-egyszer — a börtönben — kezd ösztönszerűleg imádkozni), hogy lelki nyugalmát ritkán leli és hogy olykor lelkiismereti furdalás is bántja. (»Mi is hát politikai jellemem?« »Tán magam sem tudom.« 2. l.). De az önkínzás perczei csakhamar elmúltak és cynismusa újra hajtogatja, hogy »az ember gyenge, a gyomor erős« (3. l.) és bevallja, hogy, miután nálunk amúgyis kinevetik a jellemet és »önérdek, pénz, előny, hivatalvadászat minden«, az ő büszke »szive sem hullámzik már másért, mint pénzéért«. Ezen vallomások alapján könnyű megállapítani végső célját: »positió«, »aranybányácska«. »Csak 10.000 forintot gazdálkodni meg és azután falura menni — gazdálkodni!« Ez a függetlenség utáni vágy és kielégítetlen becsvágya holtáig kísérték, jobban mondva: üldözték. A független positiót biztosító tőke megszerzése kényszerítette a nagytehetségű embert lealázó kilincselésre és zsold hajszolására, még pedig — zsebredugott ököllel! — oly burokrata versenytársak oldalán, a kik jöllehet nálánál jóval ostobábbak voltak, mégis elhalászták előle a zsírosabb falatokat, mert — olcsóbban dolgoztak.

Ideje áttérni a *Napló*-ra. Az első feljegyzés 1851 április 24-én kelt, azon a napon, a melyen Kecskeméthy Bach hívására Bécsbe tette lábát. Az utolsó feljegyzést pedig a halála előtti napon végezte, 1877 április 18-án. 1860 okt. 20-ikától 1861 szept. 6-ig ugyan úr tátong a *Napló*ban, ezt azonban Rózsa Miklós Kecskeméthynek külön megjelent »Vázlatok egy év történetéből« cz. művéből ügyesen áthidalta. (V. ö. 106. l.). A *Napló* kéziratát Kecskeméthy legodaadóbb barátja, Funták Sándor ügyvéd, őrizte meg és adta át a Nemzeti Muzeumnak, mely mostan őrzi.

Mihelyt Kecskeméthy Pest megdöböntő csendjéből üres zsebbel, de tarsolyában a marsallbottal Bécsbe ért, Bach sajtófőnökéhez, *Levinszky* udvari tanácsoshoz fordult, ki eléggé udvariasan fogadta, a sajtóosztályban tényleg foglalkoztatta, de Kecskeméthy óhajától: egy magyar lap kiadásától éppen úgy fázott, mint maga a hatalmas »államminiszter«, *Bach*. Kecskeméthynek fiatal, minden erős benyomás iránt fogékony lelke nagy embert látott *Bach*ban; rendszerét pedig, melylyel a

miniszter ügyes ámitással a közjólét emelését szolgálta, Kecskeméthy üdvösnek és szükségesnek kezdte tartani. Az absolutismusnak tetszetős leplébe burkolt elvei által megmételvezve, maga is elhitte, hogy a kiskorúságra kárhoztatott Magyarország rászorul Bach rendszerére és csak ritkán, ha zsarolás- és erőszakról értesül, ocsúdik fel tespedéséből és káromkodva veti oda naplójába: »Kutyául mennek a dolgok Magyarországon« (59. l.). Bach egyébiránt jóindulattal volt Kecskeméthy iránt, tréfálkozott, enyelgett vele és csak folyton ismétlődő előleg-kérelmein ütközött meg (17. l.). Még keresztapaságot is vállalt Kecskeméthy fiánál, de midőn megtudta, hogy Kecskeméthy lutheránus, visszalépett, a mi Kecskeméthyt nagyon bosszantotta. (»Ily szép dolgot így elkontárkodni!«) Mellesleg megjegyzem, hogy Kecskeméthy pár év mulva azután a katolikus hitre tért. A fizetés és előleg volt ez idő szerint Kecskeméthy pályájának legfőbb gondja. Kezdetben mint rosszul fizetett diurnista és censor, 1854 nov. óta pedig mint rendőri biztos, vagyis »mint rettenetes budai búzzel bíró« burokrata vergődött és annyit nyomorgott, hogy derék nejének is himzéssel kellett naponta pár krajczárt szereznie (22. l.). E cifra nyomorúság és »művelt emberhez nem illő állapot« nagyon is sértette önértetét, de még inkább tiltakozik ellene epikuraeus természete. Kecskeméthy azok közé tartozott, kik szegénységük ellenére lehetőleg úriasan szerettek étkezni. — Aránylag rövid idő alatt már kielégíthette ebbeli óhajait. Mint a *Magyar Hírlap* bécsi lap levelezőjének, a Heckenast-nál megjelent »Úrbéri kommentár«-nak és az új büntetőtörvény népszerű kiadójának jövedelme már 1853-ban 3100 forintra emelkedett. Igaz, ő ezzel sem érte be, holott »más annak felével is beérné«. De már módját ejthette, hogy néhány barátja társaságában a »Munsch«-ban, vagy a »Kaiserin Elisabeth«-ban moseli bor vagy pezsgő mellett mulasson, a Lugeck negyedik emeletéről a Glacis-n bérelt szép lakásba hurczolkodják át, a nyarat pedig Gersthofban vagy Heiligenstadtban töltse. Maga írja (42. l.) »Munka és Saus und Braus között folynak le napjaim«. Gourmet hírnevéhez egyébiránt élte alkonyáig hű maradt és utóbb a Frohner szállóban rendezett estebédei élő tanúk szerint párjukat ritkították.

Politikai hitvallása ez idő szerint azokhoz fűzte, a kik, az ó-konzervatívek példájára, magyaroknak vallották ugyan magukat, de az osztrák birodalom keretében akarták a sem politikai, sem gazdasági, sem kulturális tekintetben önállóságra nem termett, szóval kiskorú Magyarország jövőjét biztosítani (XLI—XLII.). Világos óta nem hitt a nemzeti állam jövőjében és ebben a pessimistikus felfogásban egyetértett az önkínzási

vádaktól marczangolt döblingi remetével. Török János hírlapíró-társa útján ismerkedett meg *Széchenyi Istvánnal*, a kinek küszöbét álnév alatt, de kegyeletes érzéssel lépte át, kinek azután százával vitte a censura által elkobzott könyveket és kinek bizalmát nagy mértékben nyerte meg. A Széchenyivel való érintkezésnek volt is hatása; megírja a Braunschweigban névtelenül kiadott »Die Lebensfrage Österreichs, oder ist noch eine Vermittlung zwischen Österreich und Ungarn möglich?« cz. hazafias érzelmű röpiratot, melyben a magyar alkotmány visszaállítását sürgette. Hogy azonban a gyanút magáról elhárítsa, mint censor az Ausztriába került példányokat elkobozta. Mind a mellett nem kerülte ki dr. Görgen és a titkos rendőrség gyanúját. Hasztalan regisztrálta előttünk érthetetlen, alkalmasint óvatosságtól sugalt ridegséggel a döblingi katastrophát naplójába (»A nagy emberben egyúttal legérdekesebb társasköröm veszett el« 90. l.), mégis azzal vádolták, hogy Széchenyinek kémül szolgált. Elfogták és házmotozást tartottak nála. A fogságból ugyan Falk Miksa közbenjárására még aznap kiszabadult (a mi azonban Kecskeméthy előtt titok maradt) és utóbb hivatalába is visszahelyezték, de a mérvadó körök bizalmát eljátszotta. Midőn évek multán (1864-ben) Kecskeméthyt udvari titkári ranggal a pesti sajtóiroda vezetőjévé akarták kinevezni, a császár vonakodott az actát aláírni, azt mondván, hogy »Kecskeméthy vagy a rendőrséget vagy Széchenyit csalta meg«. E vád ellen Kecskeméthy naplójában ugyan (182. és 200. l.) védekezik, de az annyira óhajtott állást mindvégig nem nyerte el.

Kár, hogy a Napló az 1859. évi olasz háborúról és a nyomában járó politikai földrengésről (Bach, Bruck, Eynatten bukása stb.) szüksézávan szól. Megszületett az októberi diploma és az ó-konzervatívok belépnek a Reichsratba. Kecskeméthy megismerkedik Szögyény-Marichcsal, gróf Széchen Antallal és elvtársaikkal, de rendszerváltozás reményében nem vállal szerkesztői állást, hanem Schmerling példájára — vár. Helyesen tette. Nemsokára kihirdetik a februáriusi pátentst, a magyar országgyűlést pedig, mert vonakodik a Reichsratba képviselőket küldeni, felosztatják. »Az egyik epizód be van fejezve«, írja 1861. nov. 20. naplójába.

Most jött a másik: »Ma katonai dictatura hálózata képezi Magyarország közigazgatási szervét«. (107. l.). Gróf *Pálffy Mór*icz és az új kancellár, *Forgách*, viszik »hangulatkeltő«-nek Pestre, hol »rettegett rendeleteket« és a hivatalos »Sürgöny«-t kellett szerkesztenie, melyekben az ilyenkor szokásos jelszavakat variálta a rend helyreállításának és a forradalmi szellem kiirtásának szükségességéről. »Magasabb állásra, nagyobb színpadra léptem«

(107. l.). Munkaereje nőttön-nő, a legkülönfélébb terveket szövi. Röpiratokat ír, élezzapot indít (a Handabandát, mely megbukik), kiadja szikrázó elmésségű *Fény és Árnyképei*-t, megverekszik politikai ellenfeleivel (Reviczky Szevérrrel és Kemény Zsigmonddal), három hivatalához még néhányat keres és Falkkal szemben akadémiai tagságra pályáz. Midőn mégis Falkot választják meg, azzal vigasztalja magát, hogy »nem dicsőség annyi . . . firkászszal egy rangban lenni« (119. l.). Ezek voltak életének legmozgalmasabb napjai : egészben siker környékezte és még sincsen megelegedve. Legkevesébé elégitette ki a hatalmasokkal való érintkezés és »lógós« helyzete. *Pálffy* tábornok katonai modora és beszéde megtetszett neki ugyan, és örült, hogy Haynau volt szárnysegéde nem inaugurált újabb rémuralmat. Csakhogy ez a teljesen »politikátlan ember« nem akart ő reá hallgatni és két balkézzelel kontárkodott. Kenyértörésre azonban közöttük csak akkor került a dolog, midőn »ez a Shakespeare tollára érdemes compositiója a macskának és majomnak« arra akarta Kecskeméthyt kényszeríteni, hogy mint kém járjon fel a Kaszinóba. »Ennél mégis gentlemanebb vagyok«, jegyzi meg Kecskeméthy és nem engedelmeskedett. *Forgách* kancellárral hasonlóan gyűlt meg a baja. Így ír róla : »Ha nem is svindler, de felületes ember benyomását teszi reám« (135.), pár hónap múlva pedig így tör felette pálczát : »Forgách szólni sem mer a Fölségnek, de talán még merne, de nem tudja, mit kelljen mernie« (146.). »Dehogy is van programja !« *Pálffy* és *Forgách* viszonzák érzelmeit és elcsapással fenyegetik, sőt *Forgách* Kecskeméthyt egy alkotmányos ízű czikke miatt tényleg elmozdítja a *Sürgöny*-től. Ámde a helytartótanács úgy vélekedett, hogy a finom pennájú Kecskeméthy »nélkülözhetetlen« és ráizent a kancellárra, hogy őt legalább titkos munkatárs gyanánt a lapnál alkalmazza, a mi megint Kecskeméthynek nem volt ínyére. Még feszültebb lábón állott *Zichy Hermann* kancellárral, kinek gorombaságait azzal torolta meg, hogy váratlan csúfos bukásának titkos történetét naplójában megörökítette (188. l.).

De nemcsak pesti, hanem bécsi hírek is lekötik figyelmünket. Elkisérjük *Schmerling*-hez, ki Kecskeméthy előtt elhárítja magától a germanizálás vádját. Azt hangoztatja, hogy az osztrákok a magyarokkal szemben türelmesek : »Wir lassen ihnen ihre ungarischen Hosen«. (176. l.) A miniszteri tanácsban *Schmerling* másként beszél, ott bezzeg forradalom kitörésével fenyegetődzött, ha az udvar a Reichsrat háta mögött békülne ki a magyarokkal. (153. l.) Üres fenyegetés, hiszen a bécsiek még az alkotmány felfüggesztésével szemben is »többet érdeklődtek Gallmayer k. a. fellépte, mint a politika iránt«. (198. l.) Kecske-

méthyben az a nézet fogamzott meg, hogy az egész Schmerling-féle experimentum nem más, mint ármány meg cselvetés; hadd lássa a Felsőg, hogy a magyarokkal semmire sem lehet menni és meg kell szilárdítani a német-cseh rendszert (114. l.). Sokáig megdönthetetlennek látszott Schmerling positiója; Kecskeméthy éles szeme mégis már 1862 őszén észrevette, hogy a befentesek Schmerling fölött élczelődni mernek és hogy a császár rokonszenvezni kezd a magyarokkal. (143. l.) Midőn Schmerling azután — tán nem önként — egy ujságíró révén Deáknak egy elfogadhatatlan egyezséget ajánl, az öreg úr egy borsos néger-adomával válaszolt, melyet a Felsőgnek is megsúgtak. (148. l.) Nemsokára megírja Deák húsvéti czikkét, mely »kéznyújtás volt a Felsőgnek Schmerling feje fölött«; »folytatása pedig a császár útja Pestre«. (187. l.) 1865 jun. Schmerling és a »magyarfaló« clique (Pálffy, Zichy, Nádasdy, Lichtenfels) menesztetett, megelőzőleg pedig Rainer herczeg távozott (190. l.). Csak *egy* ember kerülte ki a pusztulást: *gróf Esterházy Móricz*, kinek tehetségét Kecskeméthy kétségkívül túlbecsülte, mert »ez a szellemdús bölc« (135.), kinek »arcza még művészek és tudósok között is feltűnne, hát még számár miniszterek között« (123. l.), voltaképpen nem volt óvatos Fabius Cunctator, hanem, a mint Kecskeméthy később maga kisütötte: a huza-vonának, »a burokrata semmittevésnek a mintaképe« (135. V. ö. 190. l.).

Az új, 1865-iki aera, a »polgári provisorium« lelki atyái: *Majláth György* kancellár és *b. Sennyey Pál* tárnokmester egyelőre Bécsben marasztalták Kecskeméthyt, a hol 20.000 forint subventióval a *Híradó*-t szerkesztette. Mindhárman azt hitték, hogy a jövő a konzervatíveké és hogy »ezúttal nem fogják őket oly könnyen kiforgathatni«. (193. l.) Az országgyűlés küszöbén azonban Kecskeméthy közvetítő minőségében Pestre vitték, a hol Kecskeméthy, abban a hitben, hogy most már »örökre« ott maradand, házat vett (Budán). Becsvágya ugyan most sem engedte nyugodni. »Ha elgondolom, mily tudatlan és jellemtelen ficzkók szerepelnek ebben az országban és ha most végignézek az országgyűlésen és látom, hogy a kitünőbbek is mily gyengék, az új celebritások pedig mily charlatanok (stb.): büszkeségem góggé fuvalkodik és minduntalan közéjük szeretnék vágni Kákay Aranyos szatirájának egész súlyával«. (204. l.) Szándéka csakhamar testet öltött: 1866 máj. 4. jelentek meg az *Újabb fény- és árnyképek*. Közli is egyúttal a »nagy urak« (Széchen Antal, Bartal, Eötvös, Ürményi, Majláth, Sennyey) nézeteit e munkáról. (206. l.) Julius 12. óta háborús híreket registrál a Napló; rosszalja Velence átengedését, fél az állam csődjétől, az elrendelt, de végre nem hajtott újabb katoná-

sorsolástól, »a minek néplázadás lett volna eredménye«. (215. l.) A porosz csatatérről csak kevés hírt olvasunk. A prágai béke megkötése után kétszeres buzgósággal folytatott kiegyezési alkudozások sikerében nem bízott, az 1867-iki nagy történelmi átalakulást skeptikusan nézte (220. l.). Még utóbb is azt vallja: »Nagyon korán jutottunk önkezünkre.« A Bach-korszaknak még tíz évig kellett volna tartani... Most még határozottan kiskorú a nemzet« (245. l.). Bántotta, hogy *Wenckheim Béla* az új *Hivatalos Közlöny*t másra bízta és őt végkielégítéssel elbocsátotta, annak ellenére, hogy Kecskeméthy hajlandónak nyilatkozott az új kormány szolgálatára. Bántotta, hogy reactionáriusnak mondták, kerülni kezdték. »Cotteria-uralom készül, a minő még nem volt.« Bár hirlapírói czélokra 4000 forint ellenében újra »használtatni engedte magát« és gróf Andrássy Gyula megbízásából a *Borsszem Jankót* megindíthatta (244. l.), lelkének arisztokrata hajlamai, meggyőződése és multja nem az új-liberális, hanem a konzervatív párthoz fűzték. Keveset tart az új miniszteriumról és közeli bukását jövendőli. Még *Andrássy Gyula* is legfeljebb ügyes »diplomata, de nem államférfi« (256.), szellemes, de felületes és kapkodó ember, a kit azért a hiú Kecskeméthy nem tudott megbecsülni, mert kellőképen nem méltatta. Maró gúnnyal ostorozza *Gorove* dilettantizmusát (236, 250.) és a közgei által félrevezetett *Eötvös* baklövéseit (274—6.), melyekről Hegedüs Kandid indiscretiói révén értesült. *Wenckheim* b. néhány nyilatkozatainak hallatára pedig Kecskeméthy sajnálja, hogy a sors ezt a szeretetre méltó gentlemant miniszterré tette. (252. l.) Az első deákpárti kabinet tagjai közül csakis *Horváth Boldizsár* iránt viseltetik benső rokonszenvvel (227., 236.), de nagyon bántja, hogy az »arisztokrata« kabinet a polgári származású *Horváth*nak demokrata reputatióját minduntalan bitorolja, a nélkül, hogy elveit követné. *Kossuth Lajos* izeneteit, czikkeit rosszalja és félti tőlük az országot, míg *Andrássy* aggodalmain mosolyog. *Deák Ferencz*, a kit Kecskeméthy 1867 előtt lehetőleg egkerült, nyugalomával, meggyőző logikájával most már neki is imponált és szerzőnk nem bírt többé hatása alól szabadulni, mely ő benne is a nemzet jogaihoz való ragaszkodást erősíté. (V. ö. 126., 150., 154., 187., 214. és 262.) Csak egyetlen egyszer itéli meg Deákot hamisan (205. l.).

A Napló utolsó részében a betegeskedő Kecskeméthy többnyire bús, avagy a szokottnál is epésebb feljegyzéseivel találkozunk. Tüdőbaja 1869-ben mutatkozott, alig hogy a Suezi csatorna megnyitásáról visszatért. Csakhamar otthagyta a Hitelbanknál elnyert titkári állást és Meranban keresett üdülést. A politikától mind jobban megcsömörlött. Midőn Lónyay a *Magyar*

Polgár subventióját megszüntette, eladta a lapot, megvált a hirlapírói pályától (1875.) és nem lépett be a »chaotikus« kormány-pártba. Részvét nélkül kíséri a Deák-párt utolsó kabinetjeinek vergődését, maró gúnnyal jellemzi Szlávyt, az ő előtte különösen ellenszenves Szapáry Gyulát, (279. l.), Zichy Józsefet, Trefortot stb. és csakis Szende honvédtisztség előtt hajtja meg zászlaját (279. l.). A fusio küszöbén ezt a jóslatot kockáztatta: »A dolgok annyira fejlődtek, hogy az egész ország abszolutismust óhajt, Bachot dicsóíti és csak *Sennyey*-től várja üdvét; kivéve a tiszavidéki kálvinista publikumot, kik Tiszára esküsznek« (276.). »De nem hiszi, hogy (a Felség) a Deák-párttal való experimentum után még odább menjen« (256 l.). Nos, ebben is csalódott, mert mégis csak Tisza nyerte el a miniszterelnöki polczot (*Sennyey* az utólag felajánlott tárczát önérzetesen visszautasította). Kecskeméthy nagyon el volt keseredve és a fusiótól jót nem remélt (285., 287. l.). Ebben az időben családi csapások is sujtották. Alighogy a Tisza megbizásából amerikai tanulmányútjáról, Philadelphiából betegen visszatért, elhalt a fivére, azután hétéves fia és végre hű és odaadó neje. Igaz ugyan, hogy a *Napló*-ban (64. l.) azt a cynikus mondást kockáztatta: »Szerencsétlen véletlen, hogy nem ismertem nőt, kit tisztelni birnék«, de ezt a frivol nézetet a *Napló* más helyein maga dönti meg. (291—2. l.). Neje halála gyöngye physikumát megtörte, halálsejtelmekkel tépelődik: »Csak rom vagyok«. Egy nappal halála előtt elszorult szívvel kiskorú gyermekei jövőjén aggódik: ez a *Napló* epilógusa. 1877 ápril 21. a Tüköry-palotából a krisztinavárosi sírboltba kísérték barátai.

Egyéb érdekes történeti adatokban is bővelkedik a *Napló*. Megtudjuk a Fiume visszacsatolását megnehezítő körülményeket (231—4., 254.), a zsidó emancipációról szóló törvényjavaslat megnyirbálását. (244., 248. l.), Hübner miniszter és Forgách kancellár váratlan bukásának kulissza-titkait. (97—98. és 173.) (Utóbbit Kecskeméthy megvesztegetésre és a Schossberger-féle gabnaszállításokra vezeti vissza.). Érdekes a Deák Ferencz és Radetzky között vont párhuzam, tanulságos a nemzetiségekkel szemben rendelkezésre álló kétféle politikai irányra vonatkozó reflexió. (262—3. l.) stb.

A *Napló* kiadója, *Rózsa Miklós*, vonzóan megírt előszavában megjelölte azt a milieut, mely Kecskeméthy tehetségeinek kibontakozására színtérül szolgált; igyekszik továbbá Kecskeméthy lélektanilag az olvasóval megértetni és hősének átlag kárhoztatott politikai hírnevét enyhítő körülmények tekintetbe vételével megmenteni. (V. ö. kül. X—XI., LVIII—LIX.). Szépen válaszolja az amerikai tanulmányút hatását Kecskeméthy konzer-

vativ arisztokrata világnézetére; hogy mégsem csatlakozott nyíltan a szabadelvű és demokrata elvekhez, annak okait első sorban az őt lenyűgöző régi viszonyokban, múltjában keresi. A mit Rózsa a *Napló* és szerzőjének írói fényoldalairól mond, betű szerint igaz. Árnyszíneiről sem feledkeznek ugyan meg, de a Bevezetés eme része kiegészítésre szorul. Azon gyakori tévedések és meg nem valósult jóslatok után, melyekből a fentebiekben szemelvényeket közöltünk, nem mernők annyira Kecskeméthynek »biztos ítélet«-ét feldicsérni, mint azt a kiadó teszi. Különösen activ politikusokról mondott ítéletei pillanatnyi impressio jegyében születtek; Kecskeméthynek rendkívül fogékony lelke ki volt szolgáltatva minden erősebb benyomásnak. És éppen ezért nem tanácsos epés meg haragos jellemzéseit vakon elfogadni. Könnyen megsértett hiúsága nagyon is megélesítette szemét, ha egyéni vagy politikai ellenfeleit firkészte. És bizonyos, hogy jobban tudott gyűlölni, mintsem szeretni és ha egyik barátja (Ágai) azt írta nekrológiájában, hogy voltaképpen csak három embert szeretett életében: Görgeyt, Sennyeyt és Eötvöst, hát a *Napló* elolvasása után ez az állítás Eötvösre és részben még Sennyeyre nézve is csak kötve fogadható el. Politikai híreivel szemben pedig minden egyes esetben meg kell nézni, mely forrásból merített; a *Napló*-ban hivatalos, teljesen megbízható hírek kulissza-pletykákka váltakoznak, de a mennyiben forrását majdnem mindig és gyakran cynikus őszinteséggel megnevezi, megkönnyíti a kritikus olvasónak a dolgát. (Ellenőrzés szempontjából Szogyény-Marich *Emlékiratainak* II. kötete nyújt majd éles eszközt.) Hogy egyébiránt telivér ujságíró létére, sőt mint a hivatalos lap munkatársa közismeretes dolgokról mégis hibásan és felületesen volt tájékoztatva, annak jellemző bizonyítékát a 212—3. lapon találtam, a hol 1866 jul. 21. kelettel ezt írja: »Ma délben kellett volna kezdődni a fegyverszünetnek; azonban Pozsony fölött harcolnak, a poroszok szeretnék még a fegyverszünet előtt Marienthalt vagy Brünnt elfoglalni«. Nem tudta tehát, hogy a katlanban rejlő kis Marienthalnak stratégiai értéke annyi, mint semmi és hogy a poroszok Brünnt már jul. 12-én, vagyis 9 nap óta a kezükben tartották. Egy másik topographiai hibát, Kettenhofot illetőleg (Schwechat mellett) a *Napló* kiadója is észrevette (32. l.).

A kiadó által a függelékben közölt személy- és tárgymagyarázatokba néhány hiba csúszott be, a mint ez a rész egyáltalában kiegészítésre szorul. A 103. lapon említett *Marger*-ről azt állítja Rózsa, hogy osztrák képviselő volt, holott ezen, általa rosszul olvasott név alatt a 60-as években Bécsben ünnepelt és nagy népszerűsége emelkedett *Maager* Károly erdélyi szász

lappang, Brassó és néhány tuczat szász meg osztrák város díszpolgára, kinek tiszteletére a bécsi urak és nők Maager-kabátot és Maager-kalapot viseltek. Az a beszéd, melyre Kecskeméthy czéloz és melyben Maager alkotmányt követelt, 1860 szept. 22. hangzott el a Reichsratban (megjelent a *Verhandlungen des österreichischen Reichsrates* 1860. Bécs, Manz II. köt. 295—301. l.) A 120. l. említett *Déván(y)*-ról biztosan tudom, hogy a későbbi igazságügyminiszteri osztálytanácsossal, Dévány Henrikkel azonos (a ki Pesten 1890. márcz. 4. húnyt el). A francia latin és német idézetek (5., 23., 125., 292. l.) hibásak. Prüklermoskan helyett (10. l.) olv. Pückler-Muskau, Luguk helyett (15. l.): Lugeck; Langboth-tavak helyett (83. l.): Langbath-tavak; Brück helyett (9. l.) a kéziratban alighanem »Brühl« áll, a hová Kecskeméthy gyakran ki szeretett rándulni. Musch helyett (14. l.) olv. Munsch.

Naplónk közel 200 politikus- és íróra vonatkozólag tartalmaz feljegyzéseket, ámde az illetők felkeresését megnehezíti practikus név- és tárgymutató bosszantó hiánya. Hogy másoknak a keresgélést megkönnyítsem, ide iktatom a *Napló* főbb vagy nevesebb szereplőit betürendi sorban:

Almássy Pál, 48-as házelnök (168. l.); *gróf Andrássy György* (150, 156, 184); *gróf Andrássy Gyula*, id. (220—1, 223, 236, 238, 240, 244, 249, 255, 256—9, 267, 270—1, 280—1); *gróf Apponyi György* (25, 121, 150, 154, 156, 208); *Bach*, államminiszter (2, 4, 5, 11, 15, 21, 26—7, 30, 43, 45, 276; *Bach-korszak és rendszer*: XXXVIII—XLI. és 245, 276); *Bartal György* (194, 294); *Bedekovich Kálmán* (251); *Belcredi* (194, 216, 220—1); *Benedek Lajos*, mint Magyarország főkormányzója (101, 103, 106; mint 66-iki hadvezér 208); *Berger és Brestl* osztrák miniszterek (201, 246—7); *báró Beust* (218, 235, 249—50, 255, 257, 267, 280); *Bismarck* (249—50); *Bittó István* (255, 277, 282); *báró Bruck*, osztrák pénzügyminiszter (98); *Császár Ferencz*, a Pesti *Napló* alapítója (9); *Csengery Antal* (224, 228, 271, 290); *Deák Ferencz* (115, 120, 122, 125—6, 130—1, 145, 186—7. Kiegyezés 212 s k. l. 223, 233, 249, 251, nekrológja: 294); *Dóczy Lajos* (276); *báró Eötvös József* (212, 224, 248, 274—6); *báró Erlanger* (279); *Esterházy Móricz*, miniszter (123, 135—8, 172, 190); *Falk Miksa* (83, 85, 89 s k. 96, 104, 119, 251, 253); *Frankenburg Adolf* (6 s k.); *Ferenczy Ida*. (Erzsébet királyné társalkodója (260—1); *Forgách Antal* (111—2, 129, 140, 146, 151, 152—3, 155, 165, 171, 173); *Friedenfels* (Bach és Benedek censored 819); *Gans (Ludasi) Mór* (112, 115, 148, 152, 240); *Gelich Richard*, honvédtábornok (247); *Ghiczy Kálmán* (132, 234—5, 277); *Goluchowski* (97—8, 121, 216); *Gorove* (212, 224, 229, 285); *Gorcsakoff* (281);

Görgen, a döblingi szanatórium igazgatója (90 s k. l. 97); *Görgey Arthur* (3, 5, 77, 241); *Gyulai Pál* (257); *Heckenast* (kiadó, 43—6, 49, 85); *Hohenwart* (266—268, 279—80); *Horváth Boldizsár* (224—6, 243—4, 250, 252, 256); *Hübner* (miniszter, 97—98, 216); *Jekelfalussy Lajos*, a csend- és rendőrség szervezője : (278—9); *Kaiserfeld Móricz*, osztrák politikus (220); báró *Kemény Zsigmond* (64, 111—2, 134, 150, »Zsigó« 240); *Kempfen* (rendőr-miniszter 29); *Kossuth Lajos* (237, 239—40, 245—7); *Kovács Sebestyén* (Deák orvosa 295—6, 324, 185. jegyz.); *Kozma Sándor* (273); *Lonkay Antal* (185); *Lonovics* (érsek, 98, 105, 118, 228); *Lónyay Menyhért* (220, 224, 228—9, 236, 245, 254—255 s k., 258, 268 s k., 289—290); *Majláth György* (102, 107, 115, 121, 150, 192, 194, 215, 218, 229); *Mazuranič*, horvát kancellár (199); *Mecséry* (miniszter, 175—6); *b. Nyáry Pál* (115); *Pápay István* (148, 158, 162—3, 165, 174, 177, 195, 287); *Pauler Tivadar* (279); *Péchy Manó* (177, 191); *Plener* (pénzügyminiszter, 103, 132); *Pompéry János* (4, 6, 7, 18, 29, 117, 221, 223); *Prottmann*, censor (103); *Ráday Gedeon* (231); *Ranolder* püspök (113 s k.); *Récsi Emil* (tanár és író, 12—13); *Rechberg*, osztrák miniszter (172); *Reviczky Széver* (író, 149—50); *Rieger* (cseh politikus (265); *Salamon Ferencz* (269); *Schwarzenberg Felix* herczeg (28); *Scitovszky* érsekprimás (77, 81, 231, 280—1); báró *Sennyey Pál* (115, 121, 150, 192—4, 206, 208, 218, 229, 277, 285, 286, 293); *Sokčević* bán (202); *Somssich Pál* (28, 233); *Sujánszky*, pap és költő (185); *Strossmayer* püspök (255); *Szalay László* (9, 132); gróf *Szapáry Gyula* (278—9); gróf *Széchen Antal* (105, 121, 162—3, 206, 265); gróf *Széchenyi István* (89 s k., 99—101); *Szell Kálmán* (285, 293); *Szende Béla* (279); *Szentkirályi Móricz* (233—4, 254); *Szlávy József* (224, 232, 273—4, 284—5); *Szögyényi Marich László* id. (97, 100, 102); *Tanárky Gedeon* (224); *Thierry* (osztrák miniszter, 144, 182); *Tisza Kálmán* (226, 256—7, 282 s k., 285 s k., 296); *Török János* hirlapíró (67, 74—5, 119); *Trefort* (244, 285); *Ürményi Miksa* (248, 271); báró *Vay Miklós* (105, 107, 122—3); gróf *Wenckheim Béla* (224, 227, 238, 253, 288); *Zeyk Károly* (224); *Zichy Antal* (224); *Zsedényi Ede* (102, 146, 148, 150, 154, 217, 233); gróf *Zichy Jánosné* (164); *Zichy Hermann* (172, 177, 180, 182—3, 188—9); gróf *Zichy József* (278—9, 284); gróf *Zichy Viktor* (279, 280, 285).

MANGOLD LAJOS.

Adalékok a magyar iskolai drámák történetéhez. Irta Gerencsér István.
Budapest, Wodianer, 1909. 8-r., 218 l.

Sok sürgetés eredményeként végre az irodalomtörténet kutatóinak figyelme Takáts Sándor, Ferenczi Zoltán és Bernáth Lajos jeles munkái óta mind gyakrabban irányul az iskolai drámákra, hajdani művelődésünk egyik nem jelentéktelen tényezőjére, egyikére azoknak a kapcsolatoknak, melyek régebbi kulturánkat a nyugatéhoz kötötték. Újabban különösen Dézsi Lajos utalt több ízben (*Az irodalomtörténeti kutatás feladatairól cz. dolgozatában és egyetemi előadásában*) e műfaj fontosságára és sürgette iskolai drámák kiadását.

Az anyaggyűjtés munkájához éppen az ő buzdítására becses adatokkal járult Gerencsér István most megjelent kötete, amely a protestáns és a katolikus iskoladrámák eddigi gyűjteményét egyként bővíti. Két magyar nyelvű verses protestáns iskolai drámát teljesen közöl, két jezsuita-drámának pedig a programját mutatja be, bőséges bevezetéssel. (3—50. l.) Ez utóbbiban kikutatja, hogy a két protestáns-dráma szerzője az a Nagy György lehetett, aki 1772-ben mint »subscribo legibus scholae« jegyzi be nevét a marosvásárhelyi ref. collegium legrégibb anyakönyvének 578. lapjára. Drámái 1780-ból, illetve 1781-ből származnak s az iskoladrámák legsikerültebbjei közé tartoznak. Főként népies nyelvük és szereplőik teszik azzá. Éppen ezért jómagunk a bevezető, irodalomtörténeti részben szívesebben vettük volna a drámák tartalmi ismertetése helyett a szereplő személyek jellemzését s összehasonlító irodalomtörténeti tanulmányokat arra nézve, hogy e szereplők honnan kerültek a magyar iskoladrámába, hogyan változtak meg, alakultak típusokká, s végül arra nézve (amit Gerencsér csak részben mond meg), hogy melyek a jelen iskoladrámák forrásai? Alig kétséges, hogy a történelem és a biblia, a nép és a hagyomány, Plautus, Terentius és követőik, főként pedig külföldi szerzetes vagy protestáns írók munkái is találkoznak a magyar iskoladrámában, típusokká kiforrott személyekkel, a minők pl. Nagy György két darabjában is Momus és Hanzsfurst (Hanswurst).¹ Mindenesetre széles látókörű kutatónak kell lennie, aki ezeket kellő, helyes világításban tudja bemutatni.

Gerencsér dolgozatának hiánya, hogy a szerzőnek még nincs meg ez a széles látóköre; de érdeme, hogy legalább e daraboknak a népiességét felismerte s rámutatott arra, amit

¹ Újabb adalék a magyar Paprika Jancsi életrajzához. (M. Nyr. 1904. VII.)

már Bernáth Lajos is hangoztat, hogy a XVIII. század népköltésének e drámák népi részletei a leghitelesebb emlékei. Nagy, rendszeres dolgozatban kellene az iskolai drámáknak (legalább az eddig nyomtatásban megjelentekének) népies fordulataival foglalkozni: a régi magyar nyelvre, főként a szólásokra talán eddig nem is remélt világot vetne egy ilyenmű kísérlet. Bár tartalom, irodalomtörténeti kapcsolat, sőt dramaturgia szempontjából többet várunk a szerzetes iskoladrámáktól, ebben az egyben: a népiességben gazdagabbaknak mutatkoznak a protestáns iskoladrámák, ezúttal pl. a Nagy Györgyéi: a *Konok pereskedők* és a *Legények intése*.

Tartalmi kerekdedség szempontjából az utóbbi, melyben Gerencsér Plautus hatását véli felismerni, messze felülmúlja a *Konok pereskedők* zagyva egymásutánját. De mint rendetlenül, kevés összefüggéssel csoportosított életképek, külön-külön tagolva az utóbbinak jelenetei egyenként fordulatossabbak, gyorsabban, élénken pergők, nem egyszer talpraesettek. Régi drámairodalmunknak, talán már a Balassi Menyhártnak (a papokat illetőleg), másfelől a Henno-drámáknak (az ügyvédekot gunyoló) tendenciájával, de erősebb komikai érrel buzognak versei. Czigány-alakja figyelemre méltó. Népies fordulatai, kofaperlekedései, zsidó kalmárja, de még tolvajai is a későbbi népszínművek természetes eredetét teszik. A *Legények intése* egységesebb tárgyú, kerekébb tartalmú, de kevésbé ropegós, kevésbé szellemes vígjáték. Mégis egyike legjobb iskoladrámáinknak.

Közlés dolgában szegényesebb, a mit Gerencsér a katolikus iskoladrámákhoz ad — két programm mindössze, — de annál becseesebbek írónknak idevágó kutatásai. A jezsuiták egykori kolozsvári gymnasiumának szokatlanul gazdag műsorát gyűjti össze, csoportosítja s összefoglalja az eddigi kutatásokat. Az egyik eddig is ismert *Alexis* cz. darabnak forrását is megtalálja Fríz András jezsuita páter dramation pastoritiumában, a mely (a közlött mutatványok alapján mondhatjuk) majdnem szó szerint egyezik kolozsvári epigonjának művével. E felfedezésével (minthogy Fríz munkája 1764-ben jelent meg) megdőnti Ferenczi feltevését, hogy a jezsuita kéziratok a XVII. századból valók. Kibővíti eddigi ismereteinket a *Stephanus Hungariae rex* cz. drámáról is, melyet Veress Endre említ a Báthory-egyetem történetében. Gerencsértől megtudjuk, hogy egy 1740-ből való és Nemayrtól származó darabbal lehet rokon.

A két programm egyikével, a *Pelagius Acta*-val a bevezetés csodálatosképpen nem igen foglalkozik, míg a *Kodrus* (Keserves játék, 1756.) címűt, talán mert tárgya az iskolai drámák egyik legkedveltebbje, részletesen ismerteti s »a' játéknak állapotyá«

ból ismeretes tartalmat összeveti Fríz András és Kronegh I. Fridrik egy-egy ily című drámájával s az előbbiét ismeri fel a kolozsvárinak forrásául. Végül rövidesen Kunits Ferencznek, a *Sedecias* szerzőjének, vagy Handler András páternek tulajdonítja a két darabot.

Gerencsér mindenesetre követésre méltó példát adott két igazán kitünő iskoladráma s két nem jelentéktelen program közrebocsátásával. Újabb, más közlések is gazdagítják ugyan ismereteinket: de úgy véljük, a már ismert kéziratos iskoladrámákat (pl. a kézdívásárhelyi minorita-drámákat) nagyobb csoportokban, talán gyűjteményesen is érdemes volna (egyelőre szöveg-kiadásként) mielőbb közzétenni.

DR. GÁLOS REZSŐ.

Codex Diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Edidit Academia scient. et art. Slavorum meridionalium, auxilio regiminis Croat., Dalm. et Slav. Collegit et digessit T. Smičiklas. Vol. VI. diplomata annorum 1272—1290 continens. Zágráb, 1908. 8-r., VIII., 815 l.

Mint az előbbi kötetek,¹ úgy ez a kötet is igen sok új anyagot tartalmaz, főleg a dalmát városok levéltáraiból. Az innen merített eredeti okleveleken kívül itt először a notariális könyvekbe felvett okiratok is merülnek fel. A szóban forgó időben ilyen könyvekkel csak Raguzza és Zára levéltárai rendelkeznek; s míg Creste de Tarallo zárai közjegyző könyve (1289.) legnagyobb részben már ismeretes volt (kiadta Jelić, *Vjestnik hrv. arhiva* I.), addig a »Diversa Cancellarie« című raguzai könyvek tartalmáról eddig csak a Jireček munkái nyújtottak fogalmat.

A kiadó két ilyen könyvet szedett darabokra, de a mint alább meg fogjuk látni, ezen bonczolásnál igen szerencsétlen keze volt. Mind a két könyvet Thomasinus de Savere de Regio, raguzai közjegyző írta; az egyik 1282—1284., a másik 1284—1286. évekből való darabokat tartalmaz, kívül azonban mint »Diversa Canc. 1275«-ból szerepel.² Az egyes darabok olykor pontosan vannak keltezve, olykor azonban csak hónap és nap szerint. Itt aztán az évszámot csak nehezen lehet megállapítani (arra való eszköz a comesek és az esküdt bírák nevei) és ezt a nehézséget a kiadó nem vállalta magára. Rosszul vannak keltezve a következő számok: 98., 417., 425 és 475. Ime a bizonyítás:

¹ L. Századok 1909, 69.

² L. Jireček, *Arch. für slavische Phil.* XXVI, 187.

98. sz. (1275 július 2. Diversa Canc. 1275): »coram nobili domino *Michaele Mauroceno* comite Ragusii et iuratis iudicibus Dimitrio de Menze, Andrea de Benissa, Michaele de Cluno et Vrsacio de Viliarico. Nobilis vir dominus *Johannes Georgio* duci fecit« stb.

409. sz. (1284 aug. 12. U. o.): »in presencia iuratorum iudicum Michaelis de Cluno et Ursacii de Viliarico. Nobilis d. Michael Maurocenus comes Ragusii« stb.

410. sz. (1284?, aug. 13. U. o.): »coram d. comite et iuratis iudicibus Dimitrio de Menze et Fusco de Binzole« stb.

415. sz. (1284 szept. 15. U. o.): »coram d. comite et iuratis iudicibus omnibus *quinque* videlicet Dimitrio de Menze, Andrea de Benissa, Fusco Binzole et Michaele Cluno et Vrsacio de Viliarico.

475. sz. (1286 július 17. U. o.): »coram d. *Johanne Georgio* comite Ragusii et iuratis iudicibus omnibus *quinque*« (mint a 415. sz. alatt).

Ebből világos, hogy a nevezett öt bíró két raguzai comes alatt szolgált. Most pedig máshonnan tudjuk először, hogy Johannes Georgii 1282—1284-ig, utóda pedig Maurocenus Mihály 1284—1286-ig raguzai comes volt,¹ másodszer hogy a XIV. században a raguzai bírák rendszeren szeptember hava végén változtak.² A nevezett bírák hivatalukat tehát a comesi resztauratio idejében, mely 1284 június végén történt (l. fentebb 98. sz. alatt), viselték, azaz 1283 október elejétől 1284 szeptember végéig.³ Így a szóban forgó számok valódi kelte a következő: 98. sz. 1284. július 2. — 475. sz. 1284 június (július helyett) 17. vagy 1283 július 17. (ebben az esetben a bírák több egy évnél hivatalban voltak). A 410. számnál esik a kérdőjel.

A fentebb felsorolt okokból rosszul vannak keltezve a 417. (1284 okt. 14. Diversa Canc. 1282—1284) és a 425. (1284 nov. 25. U. o.) számok is; az egyikben »iudex Andreas de Benissa«, a másikban »Ursacius iudex« említetnek. A valódi évszám 1283.

Chronologiai hibát találtam a 449. számnál is. Ezen eredeti zárai instrumentumot (mely éppen az elején csonka, úgy hogy az évszám teljesen hiányzik) a kiadó az 1285. év alá helyezte, hivatkozván a 448. számra, mely szintén zárai közjegyzői okirat. Azonban nem vette észre, hogy zárai comes 1285-ben Johannes Contareni volt, a csonka okiratban pedig Johannes Cornari

¹ Božešić Jireček, *Statuta Ragusa* 460 l. V. ö. Smiciklas *Cod. dipl.* VI. 480 sz. és a névmutatót.

² Mon. Ragusina I. és III. köt. pass.

³ 1284. októberben a most ez eredeti oklevelekből látható (416. 427. sz. V. ö. 418 sz.), már más nevű bírák említetnek.

említetik comesnek. Az oklevél valódi kelte tehát vagy az 1280. (v. ö. 292. sz.) vagy az 1281. év (v. ö. 331. sz.).

A 371. sz. (1283) két oklevelet tartalmaz, melyeket az illető évek (1260 és 1279) alatt kellett volna közölni. A 457. sz. (1285) Farlatus után van közölve, pedig megvan eredeti egykorú megerősítésben is, mely ugyanabban a kötetben ki van adva (522. sz.).

1284 szept. 9-én a pápa által elrendelt svacsi (Albániában) püspök előtt a cattarói püspök és az antivari érsek között pör folyik »super subiectione ecclesie Bres . . . ensis« (413. sz.). Itt kétségtelenül Brskovo értendő (Brescoa, Brescoensis, Bresconiensis) a középkorban híres szerb kereskedő város, melynek romjai a montenegroi határtól nem messze láthatók.¹ 1303-ban »in regno Servie« következő katolikus egyházak említetnek: »de Bristonia (olv. Briscouia), de Rudenico, de Rogosna«² stb. 1346-ban a cattarói püspöknek többek között a brskovói egyház is odaítéltetik.³ Hogy a cattarói püspökök Brskovóban tényleg jogokat gyakoroltak, legjobban bizonyítja egy 1285-iki oklevél, melyben Domnius, cattarói püspök egy Brskovóban fekvő kápolnának magánember által való adományozását a raguzai domínikusok számára megerősíti.⁴

Befejezésül emlitem, hogy Maurocenus Mihály raguzai comesnek egy eredeti levelét (1284 szept. 1.), melyet Jireček az *Archiv für slavische Philologie*-ban (XXVI., 187. l. 1. jegy.) kiadott, ezen kiadványban nem találok.

ŠUFFLAY MILÁN.

¹ Novaković, Brskovo, Jan. *Rad.* 37. (1876) 1—18. Jireček *Spomeni* XI, 6 l.

² Theiner, *Mon. Hung.* I. 408.

³ Theiner c. h. I. 701. Jireček *Handelstratter* 48 l. 155 jegy.

⁴ Farlati VI, 443 l. Smičiklas VI, 538 l.

TÁRCZA.

TÖRTÉNELEM — MŰVÉSZETTÖRTÉNET.

II.

Könnyen belátható, hogy a sovinizmusnak ilyen kicsúcsosodása mily könnyen vezethet vissza a — hála az égnek — túlhaladott romantikus érzelgősségekhez, s ha e tekintetben Hauptot vád mégsem illetheti, azt roppant anyagismeretének köszönheti, a mely állandóan párosul a történelmi tények minutiosus mérlegelésével. Mindjárt kündulása lejtős vidékre vezet, a Gottfried Sempér-féle anyagtól függővé tett stílustanához, és megállapítja, hogy a germán művészet kezdetét egy nagy x-szel, a germánoknak immár ismeretlen, teljesen elpusztult legrégibb faépítészetében kell keresnünk, a melynek késői utóhatása a skandináv faépületben nyilvánul. Bizonyos az, hogy a germánok által meghódított területeken, az antik plastikusan érzett műformáktól eltérőleg, laposan, faszzerűen kiképzett építészeti és díszítő formák keletkeznek; de mindjárt itt jelentkezik az első hibás lépés, hogy éppen a »fa-stílus« lapos volta, az ornamenteknek nem az anyagból ki, hanem az anyag felületébe be való dolgozása, valamint az egész felületen egyenletesen való elosztása imminenter keleti jelenség. E germán művészetnek egy másik felhozott karakteristikona pedig, a rekesz-üvegdíszítés (a későbbi rekesz-zománcz elődje) teljesen bizantino-orientális motívum, a mit magyar régészeink (és nem mint a kötet egyik ismertetője, Rathgens, véli, hogy O. v. Falke tavaly) már évtizedekkel ezelőtt kimutattak. E feltevések lehetetlen volta különben Hauptnál is kiviláglik, a ki sem idejét, sem lokalizálását, de magyarázatát sem tudja adni, hogy a faépítészethez nevelődött germánok, hogy dolgozhattak eleinte az antik kóstílusban (az emlékek bizonyossága szerint) s csak egyszerűen »vetettek le minden idegent magukról«, hogy újra tudatára ébredjenek ősi »fa-stílusuknak.« A dolog talán inkább úgy áll, hogy a középkori építészet új motívumai, a melyek nagyjából a román stílust adják (körív, tonnák-kereszttonnák, boltozatrendszerek)

a classikus falanxot áttörve, délen hatoltak elő kelet és pedig Kisázsia felől, Ravennán, Trieren, Massilián keresztül az európai continensre, a hol felvették a germán díszítőmotívumokat, a melyek őskezdetileg amúgy is rokonságban állottak az új építéstílus ornamentikájával. Hiszen Haupt maga is kénytelen elismerni a nyugati-góth épületeknek, vagy pl. a Germigny-des-Prés-beli karoling templomnak georgia-syriai épületekkel való szoros összetartozását. Emé túlságba vitt egyoldalúság helyett alkalmasabb lett volna a classikus iskolával szemben válltelve küzdve, megállapítani a continens művészetében a határt a germán és délről jött orientális motívumok között, a mint ezt hazánkra nézve Hampel tette meg *Altértűmereiben*, a mely könyv immár nélkülözhetetlen munkatársa annak, a ki hazánk és eleink őstörténetével csak kissé nagyobb áttekintésben is foglalkozik. Bizonyos, hogy a germán és orientális kölcsönhatások igen minutiosus vizsgálatot kívánnak, s akkor is igen sok esetben majdnem lehetetlen a szétválasztás. Hogy a két kulturkör mily közeli érintkezésben van egymással, arra talán legelőkelőbb példa a terracinai, laposreliefekkel borított faládika, a melyet egyesek (Zimmermann, Venturi, Falke) longobárdnak, mások (Strygowskival az élükön) orientális-koptnak vallanak, míg én, tartalmi motívumai alapján még messzebb a Keletre, a kétfolyam-közbe kelezem, a mint ezt más kapcsolatban (a Lehel kürtről szóló tanulmányomban) előadtam. A fa- vagy lapos-stíluson, a rekesz-üvegdíszítésen kívül jellegzetessége még e germán művészetnek a szallag- vagy fonatdisz, s ezzel kapcsolatban az állatornamentika is, a mely javarészt kéziratokban maradván fenn, minden bizonynyal a történések előtt is teljesen ismerős. Kelticismus vagy ír ornamentika néven forog. Haupt azonban ismét téved, a midőn ebben is germán sajátosságot lát. Ez a díszítésmód a syr-bizánczi körből veszi eredetét, a honnan a harmadik században az ír szigetre települt görög szerzetesek viszik magukkal. A germán hódítások ezeket századokon át izolálják; a magukkal vitt motívum-anyag endémikusan, szinte betegesen túljelődik, s az ír szerzeteseknek a continensre való bevonulásával szerteterjesztik ijesztő formáikat, a középkori codexlapok díszében annyira gyakori állat-, szalag-keverékeiket, a melyeknek alapja azonban az orientális állatviadalon nyugszik. Így az antik symmetria-törvény helyét a középkori eurithmia foglalja el, a mely azonban legalább is annyira orientális, mint a mennyire germán.

Haupt könyvének első része ilyen általános kulturális, művészeti, közelebről ornamentikai vizsgálatokat ad; másik fele részletesen kutatja az egyes germán törzseknek, a keleti góthoknak, longobárdoknak, nyugati góthoknak, frankoknak és angolszászoknak építészetére vonatkozó tudásunk alapjait, miközben ezúttal először

esik feldolgozás alá Hauptnak egyik erőssége, az eddig teljesen ismeretlen spanyol népvándorlási kor.

Nem lehet e helyütt részleteiben követnünk mindig érdekes, és bő képanyaggal illusztrált fejtegetéseit; bizonyos, hogy általuk a népek vándorlásának mozgalmas, sőt zavaros képe, egészen más világításba helyezve, jócskán kitisztúl; s a vándorló törzsek egyes fejedelmi alakjai, a kiket classikus szempontból szokva voltunk »barbároknak« nézni, határozott kulturegyéniségekké alakulnak ki, a kikkel nem mint rombolókkal, hanem mint teremtőkkel kell ezután számolnunk. S ezen nagy érdemén kívül még egy negatív érdeme a könyvnek, hogy élesen felvetette a kérdést az iránt, vajjon közép-kori kulturánkban mi a germán és mi az orientális. Az egyik irányban túlzott álláspontja felkelti okvetlen az ellentmondást és immár halaszthatatlanná válik az orientális befolyások kutatása. E tekintetben hazánk földje, mint e befolyások elé szélesen kitért egyik kapu, fontos szerepet nyer, a melynek megfelelni történéseink legközelebb megoldandó föladatai közé tartozik.

SUPKA GÉZA.

ELNÖKI MEGNYITÓ BESZÉD.

Elmondta a Magyar Történelmi Társulat 1910. évi márczius 17-én tartott rendes közgyűlésén

gróf TELEKI GÉZA elnök.

Tisztelt Közgyűlés! Mérlegelve a lefolyt év eredményeit s elmélkedve társulatunk jövője felett, a biztató remény s a csüggesztő aggodalom érzelmei váltják fel egymást lelkemben. Reményt merítek abból, hogy azok az eszközök, melyekkel a mult év folyamán társulatunk működése iránt a nagy közönségben érdeklődést igyekeztünk kelteni, nem maradtak egészen hatástalanul, mint azt tagjaink számának a megelőző évek kedvezőtlen mérlegével szemben mutatkozó gyarapodása számszerűleg is visszatükrözi. Aggódva kérdem azonban, vajjon tartós lesz-e a javulás s vajjon képesít-e arra, hogy működésünket anyagi terheink — főleg a nyomdai kiadások — ijesztő emelkedése mellett legalább az eddigi keretek között folytathassuk? Pedig nekünk, ha nemzeti missiónkat be akarjuk tölteni, haladnunk is kell.

Napjainkban, midőn a tudományok iránt érdeklődő honfitársaink figyelmét is elsősorban társadalmi, gazdasági és egyéb gyakorlati problémák tartják lekötve, s midőn a társadalom hazafiatlan elemei a történelmi jogokat megtagadva s multunk nagy alakjainak emlékéét kigúnyolva nemzeti fejlődésünk eddigi alapjainak szétrombolásával akarnak új társadalmat alkotni, fokozott tevékenységre volna

szükségünk. Ezen áramlattal szemben első sorban reánk hárul a kötelesség felrázni közönyéből a magyar társadalmat és rámutatni arra, hogy a hazai történelem ápolása nem egyes szobatudósok divatját mult időtöltése, hanem nemzeti létünk fenntartásának egyik fontos tényezője, mint tápláló forrása a nemzeti öntudatnak, melynek kihaltával elmerülnénk a körülöttünk versengő idegen népek és nemzetek áradatában. Első sorban a mi feladatunk irányt adni a magyar történetírásnak, figyelemmel kísérni működését, rámutatni a hiányokra, s ott, a hol erőink nem elégségesek, legalább felemelni intó és esdeklő szavunkat a társadalom, s ha kell, állami életünk vezetői előtt.

E gondolat hatása alatt legyen szabad ezúttal arra a kérdésre hívnom fel a figyelmet, melynél a mulasztás ez idő szerint a legkirívóbban mutatkozik s melynél minden napnyi késedelem a helyrehozhatatlan veszteség rémével fenyeget. Ez a kérdés történeti emlékeink, szorosabban véve levéltáraink megmentésének ügye.

El kell ugyan ismernem, s örömmel jegyzem fel, hogy az utóbbi időkből a multhoz képest ebben a részben is haladás észlelhető. Számos nagyértékű családi levéltár — melyekre részben társulatunk vidéki kirándulásai hívták fel a figyelmet — mentettek meg tulajdonosaik a fenyegető pusztulástól s helyeztek el letétképpen nyilvános intézetekben, megnyitva azokat ily módon a történetbúvárok előtt. Nemzeti Múzeumunkat illeti e téren az elsőség; de hozzájárultak az érdeklődés felkeltéséhez s reményekre jogosítanak az utóbbi években több helyütt megalapított vidéki múzeumok és könyvtárak is.

E mellett azonban elhanyagoltuk a legfőbbet, irott emlékeink leggazdagabb kincsesházát, hol a királyainktól szentesített eredeti törvényeinken s állami életünk legfontosabb, fenmaradt emlékein kívül a magánérdekű oklevelek és egyéb iratok megbecsülhetetlen gazdagsága részint tűzveszélyes, részint nyirkos, czélszerűtlen helyiségekben összezsúfolva várja a kikerülhetetlenek látszó enyészetet. Jelenlevő tagjaink nagyobb része bizonyára ismeri ezt az *Országos Levéltár* büszke címét viselő ócska, toldott-foldott épületet, mely már elhanyagolt külsejével, lépcsőivel és folyosóival megdöbbeníti a belépő idegent. Belső berendezése megfelel a külsőnek; valóban szomorú tükörben jelenik meg tehát itt a magyar kultúra az idevetődő külföldiek előtt, kik bizonyára a jogos megbotránkozás érzetével sietnek e barátságtalan helyről mielőbb menekülni.

Súlyos mulasztással állunk itt szemközt. Mindamelletl igazságtalanok volnánk, ha az elismerés háláját le nem rónók azon lelkes férfiak iránt, kik az Országos Levéltár méltó elhelyezésének ügyét melegen felkarolva, tőlük telhetőleg előmozdítani iparkodtak. Nem rajtuk múlott, hogy törekvéseik kellő eredményre nem vezettek.

De nem az a célunk, hogy bárkit is vádoljunk, hanem hogy orvoslásért kiáltsunk, — míg nem késő. Az új levéltári épület ügye nemzeti becsület kérdése. A nyugati nagy nemzetek áldozatot nem kímélve féltékeny versenyzéssel kutatják fel s gyűjtik össze muzeumaikban Egyiptom, Assyria s más ókori kulturvidékek régiségeit is, s mi ne tudnók saját nemzetünk multjának amúgy is erősen megtizedelt emlékeit megmenteni? Mi veszni hagyónók békés viszonyok között azt, a mit elődeink zivataros időkben meg tudtak számunkra őrizni? Tetszelgünk magunknak kulturállam szerepében, rengeteget költünk évenként alárendeltebb czélokra, nemzeti kulturánk fennmaradt emlékeit pedig veszni hagyjuk?

Meg kell szűnni végre a közönynek, mely okleveleink sorsa felett a fakúlt papiros és ócska kutyabőr megvető kifejezéseivel napirendre tér s az Országos Levéltárban sem hajlandó egyebet látni kiselejtezésre megérett irattárnál. Mi, mint a hazai történetírás hivatott művelői, magunkévá tesszük s felszínen fogjuk tartani az ügyet mindaddig, míg ez a nemzeti adósság törlesztve nem lesz.

Tisztelt Közgyűlés! Alapszabályaink értelmében társulatunk elnökségének megbízatása ezennel lejár. Midőn tehát az elnöki székből távozom, magam és alelnöktársaim nevében őszinte köszönetet mondok a társulat tagjainak ama támogatásért, melyben a lefolyt cyklus alatt bennünket részesíteni szívesek voltak. Ezzel a Magyar Történelmi Társulat f. évi rendes közgyűlését megnyitom.

JELENTÉS A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT 1909. ÉVI MUNKÁSSÁGÁRÓL.

(Felolvastatott a Társulat f. évi márczius 17-én tartott r. közgyűlésén.)

Tisztelt Közgyűlés!

A Magyar Történelmi Társulatnak a múlt évben lepergett negyvenharmadik esztendeje, melynek lefolyásáról számot kell adnom, elég mozgalmas esztendő volt. Társulatunk, hiven hagyományaihoz, iparkodott megfelelni annak a czélnak és azoknak a követelményeknek, melyeket eléje alapszabályai tűznek. Noha még ez időszert nem rendelkezik olyan hatalmas eszközökkel, melyek nagy czéljával csak megközelítőleg is arányban állanának, mégis az adott viszonyok közt mindent elkövet arra nézve, hogy a hazai história tudományát előbbre vigye s az iránta való érdeklődést mennél szélesebb rétegekben fölkeltse.

És ezt kiadványaival és felolvasásaival eszközli. A nagyközönnyel és a szakkörökkel való ez a két érintkezési szerv nem egyformán tud behatolni az érdekeltek körébe. Míg ugyanis időszakos és

egyéb kiadványaink föl-fölkeresik a bennök okulást kereső tagtársakat, felolvasásaink nem részesülnek oly látogatottságban, mint az óhajlandó volna. Pedig ez nem Társulatunk vezetőségén múlik.

Társulatunk vezetősége a múlt évben is mindent megtett arra nézve, hogy felolvasásaink iránt ébren tartsa az érdeklődést. Nemcsak arra törekszik, hogy rendes választmányi üléseink mennél változatosabbak legyenek, hanem ezeken kívül rendkívüli felolvasásokat is rendez, melyekkel a nagyközönség és ifjúság lelkivilágához óhajt közelebb férközni.

Az elmúlt évben május 6-án rendeztük első rendkívüli felolvasó-ülésünket, melyen megboldogult első-alelnökünk, *Thaly Kálmán* tartott igen élvezetes szabad előadást a lőcsei fehér asszonyról, kinek nem régiben napfényre került egykorú arczképét művészeti és műtörténeti szempontból dr. *Kammerer Ernő* és *Pekár Gyula* tagtársaink méltatták. Ki hitte volna akkor, hogy Társulatunk nagynevű megalapítójának s buzgó alelnökének ez lesz a hatyúdala!

Június 5-én kísérletet tettünk arra, hogy a modern technika vívmányainak segítségével mozdítsuk elő a történeti ismeretek terjesztését. Az utolsó nemesi fölkelés százados évfordulójának emlékére rendeztünk ünnepélyes előadást vetített képekkel s az egykorú dalok, indulók bemutatásával az *Uránia* tudományos színházban, melyet e célra az országos színművészeti akadémia igazgatósága a legnagyobb előzékenységgel ingyen bocsátott rendelkezésünkre. Ez ünnepélyünket nagyban emelte, hogy azon József főherczeg ő fensége és fenséges családja is megjelent. A szép siker, melyet ezzel az előadásunkkal elértünk, főleg annak volt köszönhető, hogy a közreműködők: dr. *Viszota Gyula*, a ki József főherczeg nádor naplóját mutatta be, dr. *Kiss István*, a ki a nemesi fölkelés történetét ismertette s végül *Csiky János*, a ki az előadás zenetörténeti részét gondozta, lelkes odaadással feleltek meg elvállalt megbízásuknak. A bemutatott képek összegyűjtésében és alkalmazásában *Gombos Albin* tagtársunk fáradozott.

A nyár folytán felújítottuk vándorgyűléseink intézményét s Liptó vármegye területére rendeztünk kirándulást, melyben tagtársaink nagy számmal vettek részt. Hogy ez a vándorgyűlésünk külső fényben is, erkölcsi tartalomban is gazdag eredményre végződött, azt nem csupán a lelkes kutató gárda fáradhatatlan munkásságának köszönhattük, hanem egyszersmind a vármegye nagyérdemű közönségének is, mely ősi magyar vendégszeretettel fogadta és látta Társulatunkat. Azok az előadások, melyeket e kirándulásban vezérünk, *gróf Teleki Géza* elnök úr (megnyitó beszéd), továbbá dr. *Márki Sándor* (A liptói kuruczok) és *Horváth Sándor* (A liptói registrum) tagtársaink tartottak, nagy tetszéssel találkoztak a vármegyei közönség körében. Az itt eszközölt kutatások eredményéről szóló igen

becses jelentések, melyek a *Századok* deczemberi füzetében láttak napvilágot, fényes tanúbizonyságot tesznek a vándorgyűlések intézményének életrevalóságáról.

Október 21-én néhai nagynevű elnökünk, Horváth Mihály születésének százados évfordulója alkalmából tartottunk ünnepélyes ülést, melyen diszes közönség jelenlétében dr. *Békefi Remig* tagtársunk lelkes beszédben jelölte ki a nagynevű történetíró helyét irodalmunkban. E díszülésen Csongrád vármegye és Szentés város is képviseltette magát.

Végül deczember 18-án a lipótvárosi kaszinó dísztermében zene-történeti előadásra vállalkoztunk, melylyel részben felújítani óhajtottuk néhai Káldy Gyula emlékét, ki régi zeneköltészetünk emlékeinek felkutatásával és éppen Társulatunk körében való megismertetésével elévülhetetlen érdemeket szerzett. A kaszinó igazgatósága nemes előzékenységgel lehetővé tette, hogy Társulatunk rk. felolvasó ülését megtarthatta s *Fabó Bertalan* tagtársunk nagy ének- és zenekari apparátussal bemutatthatta az 1792—1840. évek legkiválóbb egyházi és világi zenetermékeit.

Ezek voltak a múlt évben rendezett rendkívüli felolvasásaink, melyekkel a társadalom szélesebb rétegeiben óhajtottuk Társulatunkat ismertebbé, s a mi ezzel egy, népszerűbbé tenni.

Rendes választmányi üléseinken a következő felolvasások tartattak: Január 14-én dr. *Lukinich Imre* r. tag: »Bethlen István támadása 1636-ban«, február 18-án *Morvay Győző* r. t. néhai Schönher Gyula tagtársunk *Nagybánya város története* című töredékben maradt munkájából részleteket mutatott be, április 15-én báró *Nyáry Albert* r. t.: »Lovina Ignác naplója«, decz. 2-án dr. *Karácsonyi János* vál. t.: »A mérges vipera és az antimoniális« és dr. *Karácson Imre* r. t.: »A porta terve a magyarokkal 1788-ban.«

Időszakos kiadványainkon kívül ez évben nagyobb vállalatainkból nem adhattunk semmit. A M. Történelmi Életrajzok előfizetőit azzal fogjuk kárpótolni, hogy az idén két kötetet adunk; ú. m. dr. Márki Sándor tagtársunk *II. Rákóczi Ferenczről* írt életrajzának II. és III. (befejező) kötetét.¹ Előkészítjük s ha pénzügyviszonyaink engedni fogják, folytatólag sajtó alá adandjuk a *Századok Név- és tárgymutatójának* II. kötetét, melyen a megbízott szerkesztő, Bányai Elemér tagtársunk ez időszerint szorgalmasan dolgozik. Sajtó alatt van a *Teleki Mihály levelezésének* V. kötete, mely Gergely Sámuel tagtársunk szerkesztésében nem kevésbé érdekes tartalommal kecsegtet, mint a megelőző kötetek. Legkésőbb az ősz folytán a könyvpiaçra kerül ez a kötet is.

¹ A II. kötet már meg is jelent s a közgyűlést megelőző napon küldetett szét.

Társulatunk szellemi életének föllendülésével, mely végre is elsőrendű feladatunk, lépést halad tagjaink számának szaporodása. A múlt évben három alapító tagot (dr. Márki Sándor, dr. Hegedüs János és a gróf Károlyi nemzetség levéltára) s 102 rendes tagot iktattunk be társulati Névkönyvünkbe. A kilépési, elhalálozási stb. rendes százalék leütésével tagjaink száma az év végén 1299-et tett ki. Az elnökség, miként a múlt évben, az idén is el van tökéelve, hogy tagjaink számát a rendelkezésünkre álló minden eszköz felhasználásával növelni fogja.

Fájdalom, a halál a múlt évben is kegyetlen aratást végzett sorainkban. Elköltöztek körünkből következő társaink: Adler Samu, dr. Beerwaldszky János apát-kanonok, dr. Bunea Ágoston kanonok, Dobieczy József honvédezeredes, Gyulai Pál, kinek elhúnyta egész irodalmunkat, sőt a mai történetíró nemzedék egy jó részét, mely mesterét tisztelte benne, borította gyászba, Holló László főgymnasiumi igazgató, Kautz Gyula, a közgazdasági irodalom nagynevű munkása, Meszleny Benedek földbirtokos, Palotay Ferencz apát-kanonok, Rapaics Rajmund kanonok, Reichmann Ármin izr. hitközségi elnök, Simonyi Elemér törvényszéki elnök, Szieber Ede tankerületi főigazgató, Széll Farkas választmányi tagtársunk, irodalomtörténetünk jeles munkása és Vajda Gyula egyetemi tanár. Mind a 15 tagtársunk odaadó lelkesedéssel csüngött Társulatunkon s legnagyobb részök fényes nevet vitt magával a sírba.

De érzékeny veszteség ért bennünket hat nemeslelkű alapítótagunk halálával is. Elhúnytak: Balás Iván, Görög Gyula, Lukács Antal, báró Majthényi László, Reviczky József és végül az a nagynevű férfiú, ki valósággal megalapítója, megteremtője volt Társulatunknak s kinek neve elválhatatlanul össze van forrva e Társulat négy évtizedes történetével: Thaly Kálmán. Legyen áldott mindenha emlékezetök!

Deczember 2-án rendkívüli közgyűlést tartottunk a választmány határozatából, a melyen betöltöttük árván maradt alelnöki székét. A közgyűlés úgyszólván egyhangúlag dr. *Csánki Dezső* v. tagtársunkat tisztelte meg bizalmával, melyre nemcsak irodalmi múltjával, hanem egyszersmind Társulatunk működésében való tevékeny részvételével is rászolgált. Annál a szeretetnél és lelkesedésnél fogva, melylyel a M. Történelmi Társulat iránt viseltetik, bizonyára épp oly hű és lelkiismeretes sáfára leszen ügyeinknek, mint a milyen volt nagynevű elődje.

Fájdalom, a múlt év végén, hivatkozva előhaladott korára és nagy elfoglaltságára, lemondott tisztéről másod-alelnökünk, *Zsilinszky Mihály*. Mint Társulatunk ügyvivő alelnöke — választmányunknak is egyik legrégebbi buzgó tagja — az utóbbi években különösen gazdasági ügyeink gondozásával szerzett magának nagy érdemeket.

Nemesen betöltött tisztét azért tette le, mert fiatalabb erőknél őhajtottotta a tért átengedni. Midőn elismerésünk és köszönetünk kíséri őt az alelnöki székből való távozásakor, legyen szabad remélnünk, hogy tollát, melynek irodalmunk eddig is oly sok becses művet köszönhet, nem fogja pihentetni s továbbra is lelkes munkása marad a magyar históriának.

Tisztelt közgyűlés! Igyekeztem a múlt év történetének főbb eseményeit előadni. Mindannyian, kik e Társulat élén állunk s ügyeire gondot viselünk, legfőbb törekvésünknek ismerjük, hogy Társulatunkat fölvirágoztassuk, erősítsük. Ez a törekvés vezetett bennünket eddig s ez fog vezetni ezután is. S e nemes munkánkban a Társulat minden egyes tagjának támogatására számítunk.

Tisztelettel kérem a közgyűlést, méltóztassék e jelentésemet szíves tudomásul venni.

Budapest, 1910. márczius 17.

DR. BOROVSKY SAMU,
titkár.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— DR. FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ. Társulatunk f. évi márczius 17-én tartott közgyűlése a Zsilinszky Mihály lemondásával megüresedett másodalelnöki tisztségre egyhangúlag dr. *Fejérpataký László* tagtársunkat választotta meg. Benne új emberrel, de igen régi munkással egészítette ki Társulatunk az elnökséget, mely a két alelnökkel — Csánki Dezsővel és ő vele — pezsgő tartalmat és új életerőt nyert. Nagyérdemű tagtársunk, kit most e megtiszteltetés ért, különösen a történelem segédtudományainak művelése terén fejtett ki mély nyomokat hagyó munkásságot, de bölcs tanácsával és buzgó közreműködésével Társulatunk életében is mindenkor igen tevékeny részt vett. Mint a rokon Heraldikai és Genealogiai Társulat elnöke, a M. Tud. Akadémia történelmi bizottságának előadója, a M. Nemz. Múzeum könyvtárának igazgatója s a tudományegyetemen az oklevél- és címertan rendes tanára az élő szó és toll erejével hatott az új történetírói nemzedék fejlődésére. Iskolát alapított, melynek történettudományunk nyereségére már igen sok számot tevő tagja van, kik a legszebb reményekkel biztatnak. Igazi európai magaslalon álló modern történetíró, kinek alelnökké választásával a Társulat önmagát tisztelte meg. Őszintén kívánunk neki továbbra is lankadatlan munkakedvet; ne hagyja el soha a lelkesedés, melyet tudományozásunk művelői iránt mindenkor tanúsított és állandóan tanúsít. Lelkiismeretes buzgósága és kötelességérzete bizonyáru dúsan fog Társulatunk javára kamatozni.

— IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNYUNKAT a f. évi márczius 17-ikén tartott r. közgyűlés bizalma három jeles új taggal egészítette ki. Dr. *Gombos F. Albin* fővárosi középiskolai tanár, a Középkori Krónikások fáradhatatlan és tudós szerkesztője, dr. *Dóry Ferencz* orsz. levéltári fogalmazó, a hazai művelődéstörténelem kiváló munkása, ki folyóiratunkat is számos beces dolgozattal gazdagította és dr. *Melich János*, a kitűnő szlavista és a magyar őstörténet egyik hivatott művelője, folyóiratunk olvasóközönségének szintén régi ismerőse jutottak be a választmányba. Őszintén üdvözljük őket vál. tagjaink sorában s fiatal erejüktől nemcsak felpeszűlő szellemet várunk, hanem azt is reméljük, hogy fokozott buzgalommal fogják Társulatunk céljait előmozdítani.

— EGY RÉGI ERDÉLYI SZOBRÁSZ. Az Erdélyi Múzeum Egyesület bölcsészettörténettudományi szakosztálya februárius 23-iki szakülésén érdekes előadást tartott dr. *Veress Endre* tagtársunk egy alig ismert régi szobrászunkról, Czellkúti Züllich Rudolfról, a ki 1813-ban a gyulafehérvári várban született és Ferenczyvel a magyar szobrászat első úttörői közé tartozik. Atyja kívánságára katonai pályára lépett, de lemondott tiszti rangjáról, hogy hajlamait követve, a szobrászatnak éljen. Előbb Bécsben tanult, honnan 1839 végén Rómába vándorolt s ott alkotta meg két legszebb művét, a *Madonna* és *Juno* szobrait, melyek jelenleg a Szépművészeti Múzeum tulajdonai. Gróf Gyulay Lajos és Döbrentei voltak lelkes pártfogói, de ez utóbbi halálával, 1851 elején hazajött és Pesten dolgozott. Kisebb munkáiból a felolvasó kikutatta Vörösmarty, Széchenyi, Petőfi, Kisfaludy Sándor mellszobrait, melyeket sok példányban öntetett, hogy legyen miből élnie, míg Berzsényi-je a Nemzeti Múzeum lépcsőházában látható. Ő készíté 1858 tavaszán a legelső magyar emlékszobrot is, Katona Józsefnek a Nemzeti Színház előtt felállított szobrát. De ez gyenge volt, épp úgy, mint a balatonfüredi sétányra került Kisfaludy szobra, úgy hogy később eltávolították helyeikről. Kudarcza annyira elkeseríté Czellkútit, hogy kivándorolt Párizsba, onnan Olaszországba, Egyiptomba s majdnem harmincz évig élt még elfeledten, bolyongva s a természet szépségeiben gyönyörködve, míg 1890 januárius 13-án Kairóban meghalt. Műveit Veress vetített képekben is bemutatta és érdekes, hogy kámea- és ékkőfaragással is foglalkozván Rómában meg Párizsban, ő volt az első magyar művész, a ki e téren is érvényesíté tehetségét, mely a mostoha viszonyok közt kellően nem fejlődhetett.

— KÉRELEM. Dr. Gálos Rezső a *Századok* márcziusi füzetében Molnár István értekezésének bírálatával kapcsolatban szóvá tette, hogy ígéretemnek, mely szerint Rozsnyai »Horologium Turcicum«-át

ki fogom adni, mindez ideig nem tettem eleget. Igaz, hogy ide s tova két esztendeje annak, de megvalósulása csak hónapok kérdése már most. A Tud. Akadémia a *Régi Magyar Könyvtárban* ez évben adja ki dr. Germanus Gyulával együtt írt bevezetésemet és jegyzeteimet. Mindezt azért említem meg, nehogy valaki hiába fáradozzék ugyanezen munkán, hogy más feldolgozatlan kérdésre fordíthassa figyelmét és kutatásait. Kérem egyszersmind azokat, a kik Rozsnyai életére vagy műveire vonatkozó eddig ismeretlen vagy eldugott helyen levő adatokat tudnak, szíveskedjenek azokat velem közölni. Főképpen műveinek különböző kéziratái és levelei érdekelnének. Vidéki városkában lévén, sajnos, sok dolognak legjobb akarattal sem járhatok utána. A szíves közleményeket kérem Kőrmöczbányára az állami főrealiskolába címezni.

DR. BITTENBINDER MIKLÓS.

Hibaigazítás.

A *Századok* 1910. 179. lapján az utolsóelőtti ízen álló Tamás, Mihály és Anna nem Oláh Orsolya, hanem az 1556-ban meghalt Máté gyermekei voltak. A nemzedékrend e szerint igazítandó ki.

HIVATALOS ÉRTEŚÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1910 évi február hó 17-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

JEGYZŐKÖNYVE.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnök elnöklete alatt dr. Csánki Dezső ügyv. alelnök, dr. Angyal Dávid, Bánó József, dr. Békefi Remig, dr. Császár Elemér, Daniel Gábor, dr. Domanovszky Sándor, Emich Gusztáv, dr. Fejérpataky László, Horváth Sándor, dr. Illés József, dr. Mangold Lajos, dr. Mika Sándor, dr. Ortvay Tivadar, dr. Reiszig Ede, Tagányi Károly, dr. Tóth-Szabó Pál, dr. Váczy János, dr. Vécsey Tamás vál. tagok, dr. Borovszky Samu titkár, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitja és jegyzőkönyvhitelesítőkül Emich Gusztáv és Tagányi Károly vál. tagokat kéri fel.

14. Titkár az új tagajánlások során jelenti, hogy Győr sz. kir. város közönsége eddigi 200 kor. alapítványát 400 koronára felemelte; továbbá ajánlatnak *alapító tagúl 200 koronával*: báró Radvánszky Kálmán Sajókazán (aj. Fejérpataky László); *évd. r. tagokúl 1910-től*: Berthóty Ilona hírlapíró Budapesten (aj. a titkár), dr. Ernst Sándor orsz. képviselő Budapesten (aj. Friedreich István), Früchtl Ede hírlapíró Budapesten (aj. Hóman Bálint), Gedeon Gyula gyakorló tanárjelölt Budapesten (aj. a titkár), Haller István szerkesztő Budapesten (aj. Friedreich István), dr. Hencz Károly orsz. képviselő Budapesten (aj. Horváth Sándor), Hildenstab György tanárjelölt Budapesten (aj. Szabó Dezső), Hubert János szerkesztő Budapesten (aj. Friedreich István), dr. Kmosko Mihály egyet. m. tanár Budapesten (aj. Lukcsics József), Morvay Endre tanárjelölt Budapesten (aj. Szabó Dezső), Pogány Kázmér ujságíró Budapesten (aj. Iványi Béla), dr. Pozsgay Rudolf kegyesr. főgymn. tanár Budapesten (aj. Bartos József), Rausch Géza böles. hallgató Budapesten (aj. Szabó Dezső), dr. Szebeny Antal urad. jogigazgató, orsz. képviselő Budapesten

(aj. az ügyv. alelnök), Csíkszentimrei és Krasznikvajdai Szentimrey Pál földbirtokos Mezőzomboron (aj. a titkár), Szilágyi Kornélia bölc. hallgató Budapesten (aj. Szabó Dezső), Szirmay István kir. aljárásbíró Pécsen (aj. Zombory Géza), Szmeccsányi György orsz. képviselő Budapesten (aj. Friedreich István), Tóth Zoltán bölc. hallgató Budapesten (aj. Szabó Dezső), Vodicska Imre áldozó pap Budapesten (aj. Friedreich István), az Orsz. magyar kir. színművészeti Akadémia Budapesten (aj. Somló Sándor).

Megválasztatnak s az új alapító tagnak a tagsági díszoklevél alapszabályainak értelmében kiadatik.

15. A napirend megváltoztatásával a társ. ügyészi állás betöltése következtén, elnök a szavazást elrendeli és felkéri az ig. vál. tagjait, hogy szíveskedjenek szavazataikat a megválasztandó társ. ügyészre beadni.

A beadott huszonkét érvényes szavazat egytől-egyig Bathó Béla tagtársunkra esvén, ennek alapján elnök nevezett dr. Bathó Béla ügyvéd urat egyhangúlag megválasztott társ. ügyésznek jelent ki.

A megválasztott ügyész köszönő szavai után az ig. vál. dr. Nagy Emil ügyvéd úrnak a társulat anyagi érdekei védelmében hosszas időn keresztül teljesített önzetlen munkálkodásáért hálás köszönetét nyilvánítja.

16. Dóry Ferencz dr. r. tag felolvassa Sörös Pongrácz r. tagnak *A tihanyi apátság magyar részre való visszaszerzése* cz. értekezését.

A köszönettel fogadott felolvasás a *Századokban* ki fog adatni.

17. Titkár bemutatja dr. Boncz Ödön, dr. Császár Elemér és Emich Gusztáv vál. tagok leveleit, melyekben az 1910—1912-iki évkörre a rk. felolvasásokat rendező bizottság, illetőleg gazdasági bizottság tagjaivá való megválasztásukat megköszönik és készséges szolgálataikat felajánlják a társulatnak.

Tudomásul vétetnek.

18. Előterjeszti a pénztárnok 1910 január havi kimutatását, mely szerint összes bevétel volt

8112 kor. 34 fill.

» kiadás »

2384 » 93 »

maradvány

5727 kor. 41 fill.

Ehhez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztár-

nál folyószámlán levő

577 kor. — fill.

követelést, 1910. jan. 31-én összesen

6304 kor. 41 fill.

készpénz állott a társulat rendelkezésére. Ebből azonban a múlt év végével a postatakarékpénztárban maradt 88 kor. 95 fill. alapítványi

összeg, továbbá a Hegedüs Jánostól alapítványúl befizetett 200 kor., és a Győr városától eddigi 200 kor. alapítványa emelésére beküldött 200 kor., összesen 488 kor. 95 fill. tőkésítendő.

A kimutatás tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

Az elnökség utasíttatik, hogy a tőkésítendő 488 kor. 95 fill. alapítványi összegben vásároltasson annak megfelelő névértékű 4%-os magyar koronajáradék-kötvényt a társulat alaptőkéjének gyarapítására.

19. Olvastatik Cserhalmi Sámuel pénztárnoknak 1910 február 13-án, a néhai Balás Iván 200 kor. alapítványa ügyében kelt jelentése, mely szerint az 1908 év folyamán ezen a czímen befolyt 140 korona az alapítvány 1896—1904. évi kamatában számoltatván el, javasolja: hatalmaztassék fel az elnökség, hogy a múlt évben ugyanezen a czímen befizetett s már tőkésített 154 kor. 09 fill. összegnek 200 koronára kiegészítése céljából 45 kor. 91 fillért az *Előre nem látható kiadások* rovatának terhére kiutalványozhasson.

A javaslat elfogadtatik azzal, hogy a 45 kor. 91 fill. az említett alapítvány kiegészítése gyanánt mint bevétel elszámolandó.

20. Titkár jelenti, hogy a Grill (Benkő)-féle könyvkereskedés 1910. jan 19-én kelt értesítése szerint a Tört. Tárnak bizományba vett 1900—1907. évfolyamaiból (1908 évi 15 jk. p.) eddig csak egyetlen egy példány kelt el.

Tudomásul vétetvén, titkár utasíttatik, hogy a visszaküldött folyóiratot átadási, illetve átvételi jegyzék kíséretében szállíttassa a társ. kiadványok raktári kezelésével megbízott Athenaeumba.

21. Előadja, hogy a Rákóczi Ferencz életrajza III. kötetének megbírálására felkért bizottság munkálatával elkészült és jelentését a szerzővel leendő közlés végett rövid időn a titkári hivatal rendelkezésére fogja bocsátani.

Tudomásul vétetik.

22. Jelenti, hogy a f. évi márczius hó 17-iki r. közgyűlésen Márki Sándor II. Rákóczi Ferencz életrajza III. kötetének *Rákóczi mint politikai író* cz. fejezetét fogja felolvasni.

Tudomásul szolgál.

23. Bemutatja a szentesi *Horváth Mihály emlék-bizottság* felhívását, melyben a halhatatlan történettudósnak Szentesen állítandó ércszobrára és életrajzának megíratása céljából kegyes adakozásra hívja fel a magyar társadalmat.

Az ig. vál. határozatából azon tiszteletteljes kéréssel fordulunk tagtársainkhoz, hogy a nemes célra szánt kegyes adományaikat a

társ. titkári hivatalába (V., Magyar Tud. Akadémia) juttatni szíveskedjenek.

24. Felolvassa az 1909 évi számadások megvizsgálására kiküldött bizottság 1910. jan. 29-én kelt jelentését.

A vál. a jövő márcz. hó 17-ére kitűzött évi r. közgyűlés elé terjesztendő jelentést, mely a vál. ülés jegyzőkönyvével kapcsolatban mellékleteivel együtt a *Hivatalos Értesítő*ben meg fog jelenni, — tudomásul veszi s ennek alapján Cserhalmi Sámuel pénztárnoknak az 1909 évi számadásokra nézve a szokásos fölmentvényt, a közgyűlés utólagos jóváhagyásának fenntartásával megadja.

Dr. Reiszig Ede és dr. Illés József számvizsgáló bizottsági tagoknak fáradságos munkájokért köszönetét nyilvánítja.

25. Következik az 1910—1912-iki évkörre megválasztott gazdasági bizottság 1910. febr. 12-én kelt javaslata az 1910 évi társ. költségvetés tárgyában.

A vál. többek hozzászólása s az ügyv. alelnöknek a legapróbb részletekre kiterjeszkedő felvilágosítása után a társulat 1910 évi költségvetését a javaslat értelmében 56,994 kor. 83 fill. bevétellel és ugyanannyi kiadással, a bizottsági jegyzőkönyvhöz csatolt alakjában megállapítja, mely jóváhagyás végett a jövő márcz. 17-iki közgyűlés elé terjesztetik.

A bizottságnak szakavatott munkálkodásáért jegyzőkönyvileg köszönetet mond.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Gróf Teleki Géza s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük:

Emich Gusztáv s. k.
vál. tag.

Tagányi Károly s. k.
vál. tag.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1910 évi márczius hó 17-én, d. u. 5 óraker tartott r. közgyűlésének

JEGYZŐKÖNYVE.

Gróf Teleki Géza elnök a f. évi r. közgyűlést a rendkívül szép számban megjelent társ. tagok és hallgatóság előtt, a társulatnak a magyar történetírást vezető és irányító szerepéről s irott történeti emlékeinknek megmentéséről és ebből kifolyólag az új Orsz. Levéltár

megépítésének elodázhatatlan szükségességéről mondott beszéddel megnyitván, jegyzőkönyv-hitelesítőkül dr. Vécsey Tamás vál. és Szabó Albert társ. alapító tagokat kéri fel.

Az elnöki megnyitó ki fog adatni a *Századokban*.

Ezután az 1907—1909 évkörre megválasztott elnökség mandátumát letévén, elnök székét az elnökség megválasztása idejére báró Nyáry Jenő korelnöknek adja át.

26. Korelnök a megürült elnöki, első és másod-alelnöki állás, továbbá a szabály szerint kilépő 20, valamint az 1908—1910 évi cycclusban első-alelnökké választás, az 1909—1911 éviben pedig elhalálozás következtében megüresedett egy-egy vál., összesen 22 vál. tag helyének betöltése céljából a szavazást elrendeli, dr. Áldásy Antal vál. tag elnöklete alatt a szavazatszedő bizottság tagjaivá dr. Madzsar Imre és dr. Holub József r. tagokat kinevezi s felhívja a közgyűlés tagjait, hogy szavazataikat külön-külön az 1910—1912-iki évkörre megválasztandó elnökre, két alelnökre és 22 vál. tagra szíveskedjenek beadni. A szavazás tartamára a közgyűlést felfüggeszti.

Az elnökre és két alelnökre 79 érvényes szavazat adatván be, Áldásy Antal biz. elnök jelenti, hogy az elnökségre gróf Teleki Géza, a két alelnökségre pedig Csánki Dezső és Fejérpataky László egyenként 79—79 szavazatot nyertek.

A jelentés alapján korelnök az 1910—1912-iki évkörre gróf Teleki Gézát egyhangúlag megválasztott elnöknek, dr. Csánki Dezsőt és dr. Fejérpataky Lászlót ugyancsak egyhangúlag megválasztott első, illetőleg másod-alelnöknek jelenti ki.

A korelnök üdvözlő szavaira gróf Teleki Géza elnök az elnökség nevében megválasztatásukért a közgyűlésnek, a közgyűlés ideiglenes vezetéseért pedig báró Nyáry Jenő korelnöknek köszönetét fejezi ki.

Ezután az elnöki széket újra elfoglalja s a szavazás folytatását elrendelvén, a közgyűlést ismét felfüggeszti.

A vál. tagokra a szavazatok beadatván, mialatt a bizottság a mellékteremben azok összeszámlálásával foglalatzkodott, az újra megnyitott közgyűlésen —

27. Márki Sándor dr. vál. tag felolvasása következett, a ki *Rákóczi mint politikai író* czímen a bújdosó fejedelem életrajza befejező kötetének egy szépen megírt fejezetét mutatta be.

Az éljenzéssel fogadott felolvasás után —

28. Borovszky Samu dr. titkár előterjeszti a társulat mult évi munkálkodásáról szóló jelentését.

A jelentés tudomásul vétetvén, mint a közgyűlés jegyzőkönyvének melléklete a *Századokban* ki fog adatni.

Ezalatt a szavazatszedő bizottság munkálatával elkészülvén, —

29. Áldásy Antal biz. elnök a szavazatok összeszámlálása alapján jelenti, hogy a 22 vál. tagra 85 szavazat adatott be. Ebből egy szavazat érvénytelennek nyilvánítottván, a 84 érvényes szavazatból szavazataik arányában általános többséget a következő társ. tagok nyertek: Daniel Gábor, Erdélyi László, Kammerer Ernő, Karácsonyi János, Károlyi Árpád, Nagy Gyula, Ortway Tivadar, Szendrei János, Barabás Samu, Kollányi Ferencz, Reiszig Ede, Komáromy András, Sebestyén Gyula, Emich Gusztáv, Mika Sándor, Óváry Lipót, Szilády Áron, Melich János, Odescalchi Arthur herceg, Takáts Sándor, Gombos F. Albin és Dóry Ferencz.

Ezekon kívül legtöbb szavazatot nyertek még: Zsilinszky Mihály 22-t, Némethy Lajos 15-öt, 1—4 szavazatot pedig tizen.

Elnök kihirdeti a választás eredményét, mely szerint az 1910—1912-iki évkörre ig. vál. tagokká Barabás Samu, Daniel Gábor, Emich Gusztáv, Erdélyi László dr., Kammerer Ernő dr., Karácsonyi János dr., Károlyi Árpád dr., Kollányi Ferencz, Komáromy András dr., Mika Sándor dr., Melich János dr., Nagy Gyula, Odescalchi Arthur herceg, Ortway Tivadar dr., Óváry Lipót, Reiszig Ede dr., Sebestyén Gyula dr., Szendrei János dr., Szilády Áron, Takáts Sándor, a megürrült 1909—1911., illetőleg 1908—1910-iki cyclobeli egy-egy vál. tagsági helyre pedig Gombos F. Albin dr. és Dóry Ferencz dr. választottak meg.

A szavazatszedő bizottságnak fáradságos munkájáért a közgyűlés jegyzőkönyvileg köszönetét nyilvánítja.

A választási jegyzékek a jegyzőkönyvhöz csatoltnak.

30. Titkár felolvassa az ig. vál. f. évi febr. 17-én 24 jk. p. alatt kelt határozatát, melynél fogva az 1909 évi számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése alapján Cserhalmi Sámuel pénztárnoknak az 1909 évi számadásokra nézve a szokásos felmentvényt, a közgyűlés utólagos jóváhagyásának fenntartásával megadta.

Helybenhagyatik.

31. Következik a f. évi febr. 17-én tartott vál. ülés 25 jk. p. a. kelt határozatának a felolvasása, mely szerint a vál. a társulat 1910 évi költségvetését a gazdasági bizottság javaslata alapján 56.994 kor. 83 fill. bevétellel és ugyanannyi kiadással megállapította.

Jóvá hagyatik.

Több tárgy nem lévén, elnök a közgyűlést berekeszti.

Kelt mint fent.

Gróf Teleki Géza s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük:

Szabó Albert s. k.
alapító-tag.

Dr. Vécsey Tamás s. k.
vál. tag.

1910 márczius havában fizettek :

a) alapítványt :

néhai Balás Iván 45 kor., 91 fillért.

b) adományt :

Első Magyar Általános Biztosító Társaság 200 koronát. Összesen 245 kor., 91 fillért.

c) tagdíjat :

1905-re: Biás István összesen 5 kor.

1907-re: Baranszky Emil (5 kor.), Komáromy András (5 kor.). Összesen 10 kor.

1908-ra: Beregmegyei Kaszinó, Czobor A. (5 kor.), Écsy Ferencz (5 kor.), Komáromy András (5 kor.), Palóczy Edgár, Schaurek Bódog (5 kor.).

1909-re: Beregmegyei Kaszinó, Budapesti II. ker. Medve-utcai polgári fiúiskola (1.80 kor.), gr. Hadik Béla (5 kor.), Makkai Enő (5 kor.), Mattyasovszky Lajos (5 kor.), Ujházy László (5 kor.).

1910-re: Beniczky Elemér, Berwaldszky Kálmán, Brassói róm. kath. főgimnázium, Budapesti I. ker. várbeli felsőbb leányiskola (1 kor.), Budapesti II. ker. Medve-utcai polg. fiúiskola, Budapesti II. ker. Batthyány-utcai polgári leányiskola (1 kor.), Budapesti III. ker. főgimnázium, Budapest V. ker. áll. főreáliskola, Budapesti VI. ker. Felsőerdősor 50. sz. polgári leányiskola (1.80 kor.), Budapesti VI., Nagymező-utcai polgári fiúiskola (1.80 kor.), Budapesti VI., ker. áll. tanítóképző (1.80 kor.), Budapesti VII., Nagydiófa-utcai polgári fiúiskola (1 kor.), Budapesti VIII. ker. Tavaszmező-utcai főgimnázium, Budapesti IX. ker. Knezits-utcai polgári fiúiskola (1.80 kor.), Budapesti X. ker. Kőbányai főgimnázium (10.80 kor.), Császár Elemér, Deutsch Zsigmond (21.60 kor.), Eperjesi kir. kath. főgimnázium, dr. Erdélyi László, dr. Förster Jenő, dr. Gombos F. Albin, Görgey István, Hajduszoboszlói áll. polgári iskola, Hársing István, dr. Henze László, Hirlinger Imre, Jászberényi áll. főgimnázium, Károly János, Király János, Kovács Ignác, Körmöczbányai áll. főreáliskola, Máramarosszigeti állami tanító képző, Milleker Bódog, Modori áll. tanítóképző, Nagyikindai áll. főgimnázium, dr. Opper Jenő, Pallós Albert kolozsvári áll. polg. leányisk. igazgató, Pápai tanítóképző, Piukovich Ödön, Rácz Miklós, Révész Kálmán, Rimaszombati Kaszinó, Rombauer Emil, Rozsnyói kath. főgimnázium, Schleicher Ferencz, Sepsiszentgyörgyi Székely Mikó kollégium, özv. Sváby Pálné, Szatmári kir. kath. főgimnázium (20 kor.), Szilágyi Kornélia, Tagányi Károly, Takács Gedeon, Telekessy János, Tiszafüredi múzeum és könyvtáregylet, Törökbeesei polgári iskola, Török Bertalan, Ujpesti áll. főgimnázium (10.80 kor.), Ujvidéki Szerb Matica (új tag), Ujvidéki Szerb Matica könyvtára (10.12 kor.), Ungvári kir. kath. főgimnázium, Ungvári áll. reáliskola, Vámosy Mihály, Vásárhelyi Géza, Vikár Béla, dr. Völlick Brunó (5 kor.), Zákonyi Mihály. Összesen 619 kor. 52 fillér.

Mindösszesen 706 kor. 38 fillér.

Cserhalmi Sámuel

pénztárnok.

I. Vár: Országház-u. 27.

A SZÁZADOK NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓJA.

Társulatunk e nagyfontosságú, régen érzett hiányt pótló kiadványának első kötete dr. *Bányai Elemér* tagtársunk szerkesztésében megjelent. Ezen 46 nyolczadrét ívre terjedő vaskos kötet közlönyünk első tíz évfolyamának (1867—1876) anyagát foglalja magában. A következő tíz évfolyam feldolgozása munkában van s reméljük, nemsokára az *index* második kötetét is közre fogjuk bocsáthatni. Szükségtelen a munka hasznát itt bővebben fejtegetnünk. A ki történelmi tanulmányokkal foglalkozik, történeti kutatásaink iránt érdeklődik, sietni fog azt kézi könyvtára számára megszerezni. Megrendelhető a M. Történelmi Társulat jegyzőjénél. Az első kötet ára tagok részére 8 korona.

A Magyar Történelmi Társulat

kiadványaiból s egyéb a társulat kezelése alatt levő művekből ezek rendelhetők meg Barabás Samu társulati jegyzőnél (Budapest, I. ker., Vár, Országos Levéltár.)

	Tagok részére:	Nem tagok részére:
	kor. fill.	kor. fill.
1. Századok: 1876—1878, 1880, 1886—1888, 1890—1893, 1895—1899, 1901—1909 évi folyamai. Egy-egy évfolyam ára	10 —	12 —
2. A Századok Név- és Tárgymutatója, I. köt. (1867—76)...	8 —	10 —
3. Történelmi Tár: 1880, 1881, 1883—1899 évi folyamai. Egy-egy évfolyam ára	5 60	8 —
> > 1900—1909 évi folyamai. Egy-egy évf. ára	5 20	8 —
4. Magyar Történeti Életrajzok:		
I—V. évf. (a Franklin-társulatnál) Egy-egy évf. ára	10 —	— —
VI—XII. évf. (az Athenaeumnál) Egy-egy évfolyam ára	10 —	— —
XIII—XXIV. évf. Egy-egy évfolyam ára	10 —	16 —
5. Önálló kötetek a Magyar Tört. Életrajzokból:		
II. Rákóczy György (Szilágyi Sándortól). Ára	3 —	4 80
Mária Terézia (Marczali Henrikától). Ára	6 —	9 60
Zrinyi Miklós (Széchy Károlytól) II. kötete. Ára	5 —	8 —
Zrinyi Miklós (Széchy Károlytól) V. kötet Ára	3 —	4 80
Gritti Alajos (Kretschmayr Henrikától). Ára	3 —	4 80
Izabella királyné (Veress Endrétől). Ára	6 —	9 60
Gróf Széchényi Ferencz (Fraknoi Vilmostól). Ára	6 —	9 60
Alsáni bibornok (Áldásy Antaltól). Ára	2 —	3 20
Gróf Fekete János (Morvay Győzötől). Ára	4 —	6 40
Báró Eötvös József (Ferenczy Zoltántól). Ára	4 —	6 40
Ghymes Forgách Ferencz (Bártfai Szabó Lászlótól). Ára	4 —	6 40
Bacsányi János (Szinnyei Ferencztől). Ára	4 —	6 40
Keszeli Miklós (Pór Antaltól). Ára	2 —	3 20
Zalánkeméni Kakas István (Veress Endrétől). Ára	4 —	6 40
Ferenczy István (Meller Simontól). Ára	6 —	9 60
Szatmári György primás (Tóth-Szabó Páltól). Ára	6 —	9 60
Kölcsey Ferencz (Vértesy Jenőtől). Ára	4 —	6 40
Beatrix királyné (Berzeviczy Alberttől) Ára	10 —	16 —
II. Rákóczi Ferencz I. köt. (Márki Sándortól) Ára ...	10 —	16 —
6. A gróf Zichy-család Okmánytára:		
I. II. III. IV. V. VI. VIII. IX. X. köt. Egy-egy kötet ára	4 —	8 —
VII. köt. 1—2. rész. Az I—VI. köt. mutatója. Ára ...	5 —	10 —
7. A gr. Teleki-cs. Oklevéltár: I. II. köt. Egy-egy kötet ára	6 —	9 —
Teleki Mihály levelezése: I. II. III. IV. köt. Egy-egy köt. ára	6 —	9 —
8. A M. Tört. Társulat Felolvasásai:		
1. Az 1821—1861 években keletkezett magyar történeti énekekről és indulókról. Irta <i>Káldy Gyula</i> . Ára ...	— 40	— 60
2. A régibb és újabb magyar tánczokról 1567—1848. Irta <i>Káldy Gyula</i> . Ára	— 40	— 60
3. XVI. XVII. XVIII. századi magyar történeti énekek. Irta <i>Káldy Gyula</i> . Ára	— 40	— 60
4. Boesckay és a bécsi béke. Irta <i>Károlyi Árpád</i> . Boesckay István fejedelemre és korára vonatkozó egykorú emlékek. Irta <i>Szendrei János</i> . Ára	— 80	1 —
9. Egyéb kiadványok:		
Szent István király Emlékezete. Ára	2 —	2 50
Hazai Oklevéltár. Egy kötet. Ára	4 —	6 —
Emlékkönyv (1892). Ára	1 —	1 —
Évkönyv (1895). Ára	1 —	1 —
Magyar történeti jellemrajzok. Ára	— 80	1 —
Budavár visszafoglalása emlékére 1886. szept. 1-én mondott beszédek. Ára	— 60	— 80
Csánki: Szilágyi Erzsébet nyaraló palotája. Ára	— 80	1 —
Károlyi Árpád: Szilágyi Sándor emlékezete. Ára	— 20	— 30
Bartal: Commentariorum etc. libri XV. Ára	4 —	8 —
Horváth Sándor: A lipői és turóci registrum. Ára	1 —	1 40
Lázár: Erdély főispánjai. Ára	— 80	1 —
Wekerle László: Alba Maria. Ára	— 40	— 60
Wekerle László: Árpád sírja kimutatása. Ára	— 40	— 60
Wekerle L. Árpád sírja meghatározásának sommája. Ára	— 40	— 60

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

Dr BOROVSZKY SAMU

TITKÁR.

1910 ÉVI FOLYAM

V. FÜZET.

BUDAPEST.

NYOMATOTT AZ ATHENAEUM R.-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

1910.

TARTALOM.

	Lap
Mann Dudley Ambrus küldetése, Irta Pivány Jenő	353
Széchenyi és a pesti hengermalom. (Második közlemény.) Irta Viszota Gyula	372
Verbőczy István és fia. (Harmadik közlemény.) Irta dr. Komáromy András	386

Kisebb közlemények.

Rákóczi lakása Konstantinápolyban. Irta dr. Karácson Imre	402
Az utolsó Homonnay-Drugeth. Irta Dudás Gyula	405

Történeti irodalom.

<i>Erdélyi László</i> : A tihanyi apátság kritikus oklevelei. Ism. Horváth Sándor	407
<i>Aleksa Ivić</i> : Ansiedlungen der Bulgaren in Ungarn. Ism. dr. Holub József	413
Lengyel művek. Ism. dr. Divéky Adorján	415

Tárcza.

A M. Tud. Akadémia nagygyűlése	431
Történetiróink munkássága	432
Vegyes közlések	434
Uj könyvek	436
Könyvészet	439

TABLE DES MATIÈRES.

La mission de A. Mann Dudley, par J. Pivány	353
Széchenyi et le moulin à vapeur de Budapest, (II.) par Gy. Viszota	372
É. Verbőczy et son fils, (III.) par A. Komáromy	386
Mélanges : La demeure du prince Rákóczi à Constantinople, par I. Karácson 402. — Le dernier Homonnay, par Gy. Dudás 405.	
Comptes-rendus : <i>Erdélyi László</i> : Les chartes de l'abbaye de Tihany (S. Horváth) 407. — <i>Aleksa Ivić</i> : Ansiedlungen der Bulgaren (J. Holub) 413. — Ouvrages polonais (A. Divéky) 415.	
Chronique : La séance annuelle de l'Académie des Sciences Hongroise 431. — Personalía, Mélanges 434. — Bibliographie 436. — Communications officielles 439.	

Titkári hivatal: **Budapest, V., Akadémia-utcza 2. sz.**

MANN DUDLEY AMBRUS KÜLDETÉSE.

1824 január 19-én az amerikai Egyesült Államok congressusának képviselőházában nevezetes beszéd hangzott el. Az akkor népszerűségének és szellemi képességeinek már delelőjéhez közelítő, negyvenkét éves Webster Dániel mondotta. Alkalmat rá az adott, hogy Monroe elnök évi üzenetében a legmelegebb rokonszeny hangján emlékezett meg a görögök függetlenségi harczáról, a ház előtt pedig javaslat feküdt, a mely följosítja az elnököt, hogy — ha alkalmasnak találja — külön ügynököt vagy meghatalmazottat küldjön Görögországba.

Nevezetes e beszéd mint szónoki remekmű. Formája tökéletes; érvelése meggyőző; nyelvezete tiszta, erőteljes, itt-ott költői is, de mentes minden hatásvadászó vagy bombastikus szóvirágtól és megcsillan benne azon nyugodt, méltóságteljes és éppen mérsékeltségével ható irónia, a melyet Webster oly szívesen alkalmazott politikai ellenfeleivel szemben. Amerikában még ma is ezt tartják a legtökéletesebb szónoklatnak, a melyet a washingtoni képviselőház naplója őriz.

Nevezetes e beszéd azon elveknél fogva, a melyek az Egyesült Államok megalakulásának és történelmi fejlődésének okszerű következményei ugyan, de a melyeket addig senki sem fejtett volt ki és foglalt volt össze oly tökéletesen.

Azt mondja Webster, hogy a Szent Szövetség tulajdonképen két elv kinyilatkoztatására és alkalmazására alakult. Az egyik az, hogy minden jog vagy alkotmány, a melylyel a népek bírnak, csak az uralkodók adománya. Hivatkozik az 1821 májusi, laibachi körjegyzékre, a mely azt állítja, hogy »a törvényhozásban és közigazgatásban való hasznos és szükséges változtatásoknak csakis azoknak szabad akaratóból és intelligens meggyőződésé-

ből szabad eredniök, a kiket Isten tett felelősekké a hatalomért. Minden, a mi ezzel ellenkezik, szükségszerűleg rendetlenségre, zavarra és az orvosolni célzottaknál is nagyobb bajokra vezet.« Ezen elv Európát a középkor sötétségébe viszi vissza. Amerikát illetőleg pedig az jelenti, hogy kormányrendszere és egész léte jogtalan, és hogy az amerikaiak tulajdonképen lázadók vagy anarchisták, a kiknek államát a civilizált hatalmasságok csak azért tűrik meg, mert még nem találják alkalmasnak az időt az igaz elvek szerint való átalakításához.

A másik elv, a mely az előbbinél is nagyobb kifogás alá esik, az idegen államok belügyeibe való erőszakos beavatkozás joga. A troppai congressus kijelentette, hogy a hatalmaknak kétségbevonhatatlan joguk van az oly államokkal szemben való ellenséges föllépésre, a melyeknek a kormányuk elleni törekvései példaként hathatnának. Nem képzelhető el — ugymond Webster — a közjognak vagy a nemzetek függetlenségének nagyobb megsértése, mint a milyen ezen rövid nyilatkozatban foglaltatik.

»Bármily jellegű legyen is a kormány, a melynek az elnyomottak ellenállnak; bármily súlylyal nehezedjék is az elnyomó lába az elnyomottak nyakára: ha küzdenek ellene, vagy ha csak panaszkodnak is, veszedelmes példát állítanak föl — és azon percztől fogva a világ leghatalmasabb potentátusai ellenségeskedéseinek lesznek tárgyaivá. Hiába keresek szavakat, hogy ezen utálatos elvtől való borzalmamat kifejezzem. Bízom benne, hogy a világ minden fölvilágosodott férfja ellenezni fogja és hogy különösen azok, a kik — mint magunk is — az ezen elvnek érvényt szerezni akaró szuronyok által szerencsére nem érhetők el, hangos és határozott szavakkal fogják megvetésüket kinyilvánítani.«

Azon esetleges kérdésre, hogy mi közük van az amerikaiaknak az Óceánon túl történő dolgokhoz, Webster azt feleli, hogy ők is, mint önálló nemzet, tagjai a nemzetek családjának, s így épp oly érdekű kvan a nemzetközi törvényekben, mint az egyének az állam törvényeiben. Ezért helyesnek tartja, hogy félelem nélkül fejezzék ki véleményüket, mert, bár fegyveres beavatkozástól tartózkodni kíván, a mai korban nagy erkölcsi elvek kinyilvánítása nem maradt hatás nélkül távolabbi népekre és uralkodókra sem. Tartoznak evvel nemcsak a nemzeti függetlenségükért

küzdő görögöknek, a kik új erőt fognak meríteni a ház előtt fekvő javaslat elfogadásából, hanem elsősorban önmaguknak. Helyesli tehát egy külön ügynök kiküldését, a ki természetesen nem lehetne accreditált diplomatai képviselő, hanem munkája egyelőre csak tudakozódó és informatív jellegű lehetne. A mikor ily fontos események történnek, Amerikának joga van a helyszínén szerezni be hiteles információt; evvel a semlegesség szabályait nem szegi meg.

Nevezetes e beszéd, mert egy lángeszű államférfiú és a képviselőház helyeslését jelentette oly praecedens megteremtésére, a melynek alapján Taylor Zachariás elnök 1849-ben a függetlenségéért küzdő Magyarországra küldött megbízottat.

Nevezetes végül e beszéd, mert — nézetem szerint — ez szabott irányt azon érvelésnek, a melyet Kossuth Lajos amerikai beszédeiben alkalmazott. Kétségtelen, hogy egy vállalkozásba, a mely oly nagy következményekkel járhatott volna, mint az amerikai körút, Kossuth nem fogott készületlenül. Bizonyára élt is amerikai bámulói némelyikének tanácsával, mert amerikai beszédei a viszonyok oly ismeretét árulják el, a melyet pusztán könyvekből és hírlapokból megszerezni nem lehetett. Hogy kik voltak amerikai tanácsadói, erre nézve még nem kerültek adatok nyilvánosságra; de valószínű, hogy már 1851 novemberében, a mikor Britanniában tartózkodott, találkozott velük.

Webster beszédének nagy és tartós hatása éppen abban rejlett, hogy minden értelmes amerikai a saját szívében rejlt, de eladdig méltó formában kifejezésre még nem jutott érzelmeire ismert benne. Kossuth tehát igen helyesen cselekedett, a mikor ezen beszédet fogadta el, vagy választotta ki, irányadóul (mert, hogy Kossuth és Webster érvelésének teljes azonossága tisztán két lángésznek véletlen találkozása lett legyen, csaknem elképzelhetetlen), annál is inkább, mert amerikai utazása idejében (1851—52) Webster volt a külügyminiszter, a ki ezen minőségében, egy évvel előbb, az osztrák kormány washingtoni ügyvivőjéhez intézett hosszú jegyzékében¹ az 1824-iki beszédében kifejtett elveket — most már élesebb hangon — megismételte.

¹ Ez volt a híres Hülsemann-levél, a melyről később még szó lesz.

Webster és Kossuth fölfogása csak egy pontban különbözött ; ez azonban igen lényeges volt. Webster e beszédében említett két megvetendő elv ellenzésében nem akart tovább menni a házban való tiltakozásnál, vagyis nem akarta hazáját esetleg európai háborúba keverni. Kossuth ellenben levonta Webster érvelésének logikus végkövetkezményét, annak kimondására kérve az amerikai nemzetet, hogy ha egy külföldi hatalom (Oroszország) valamely nemzetet (Magyarországot) önrendelkezési jogának gyakorlatában erővel akarná megakadályozni, ezen jogtalan beavatkozást a maga részéről való beavatkozással volna kénytelen megakadályozni. Ez volt a Kossuth-féle *Intervention for Non-Intervention* elv.

De Amerika akkor még nem volt világhatalom ; bármily jól estek is neki Kossuth hízelgő nyilatkozatai, nem ismerte még saját erejét ; és így az *Intervention* elv ellenzői, a kik különben többnyire bámulói voltak Kossuthnak mint hazafinak és szónoknak, lettek a győztesek. Főérvüket Washington búcsúszózatából merítették, a melyben a »haza atyja« arra intette az amerikai népet, hogy az európai ügyekbe való beavatkozástól tartózkodjék.

Azóta azonban Washington intelmeit már nem egyszer megszegték. Sőt nem az európai ügyekbe való beavatkozásnak tekintendő-e Kossuthnak és társainak török őrizetből való kiszabadítása is, a mi iránt az amerikai kormány az első lépést már 1850 január 12-én tette meg.¹

Valóban mesteri számítás volt Kossuthtól, hogy Webster érvelését fogadta el alapul, mert ily módon lehetetlenné tette, hogy Amerika külügyminisztere és legtekintélyesebb államférfia ellene foglaljon állást. Webster Kossuth jelenlétében egy nyilvános beszédében ki is jelentette, hogy a görög függetlenségi harczról mondott beszédében és a Hülsemann-levélben benne van az, a mitől el nem távolódhatnék a nélkül, hogy önmagát ne hagyná el.²

* * *

¹ *Senate Documents, 31 st. Congress, 1-st Session, Volume 10, Document No. 43.*

² . . . there is that which I could never part from without departing from myself. — Webster részletesen megírta a maga és kormánya állás-

A Szent Szövetség eszméje ugyan I. Sándor czár, illetve Krüdenerné agyában fogamzott meg, mégis Metternich volt tulajdonképen az, a ki az első pillantásra ártalmatlannak, sőt dicséretesnek látszó eszmét a féktelen önkényuralom és központosítás szolgálatába állította. Amerika álláspontja e kérdésekkel szemben 1848-ban ugyanaz volt, mint a görög függetlenségi harcz idejében. Sőt a gyűlölet az utálatos rendszer és a rokonszenv az alatta szenvedők iránt időközben csak fokozódott. Amerika tudta, hogy az európai continens hatalmasai törvényteleneknek, ártalmasoknak és csak mulékony kísérletnek tekintik azon politikai intézményeket, a melyekért az amerikaiak vérüket ontották, a melyekben fanatikus módon hisznek és a melyeknek tulajdonítják gyors haladásukat, jóllétüket és boldogságukat. Nem csoda tehát, hogy kitárták karjukat a hozzájuk menekülő elnyomottak előtt; nem csoda, hogy sehol másutt nem tapasztalható érdeklődéssel, aggódo szívvel, szinte visszafojtott lélekzettel kísérték azon eseményeket, a melyek 1848-ban egész Európát megrázták. Hiszen nemcsak millió és millió ember rabigából való fölszabadulását remélték tőlük, hanem a saját eszményeik, a saját politikai hitvallásuk győzedelmét is.

Magyarországról és a magyarokról eleinte vajmi keveset tudtak az amerikaiak, s azt is rosszul. A mint azonban a német és olasz népek egymás után ejtették el a fegyvert, s csak Magyarország és a kis Velenceze lobogtatta még fenn a szabadság zászláját, minden érdeklődés, minden bámulat, minden remény a magyarok felé fordult. Miss Pardoe és Paget könyvei hirtelen népszerűkké váltak Amerikában s csak növelték a magyarok iránti rokonszenvet, a mely nemcsak a sajtóban, hanem országszerte tartott népgyűléseken és fölolvadásokon is megnyilatkozott. Idővel az amerikaiak a magyarokat nemcsak a saját szabadságuk, hanem az egész emberiség megfélemlíthetetlen bajnokainak kezdték tekinteni, a kiknek sikerétől függ az itáliai és egyéb déli népek fölszabadulása és a pápaság megdöntése is. A saját történelmük világánál tekintve az eseményeket, Magyarország

pontját Kossuthtal szemben *Mc Curdy J.* Károlyhoz, az amerikai bécs ügyvivőhöz, 1852 január 15-én intézett levelében. *The Letters of Daniel Webster. Edited by C. H. Van Tyne, Ph. D.* New-York, 1902. 497-ik lap.

függetlenségi harczát első sorban köztársasági és (legalább a papok) protestáns mozgalomnak tartották.¹ Természetes, hogy oly szabad sajtóban, mint az amerikai, magyar-ellenes nézetek is kifejezésre jutottak; ezek azonban csak a szabályt megerősítő kivételek voltak. Különösen fölháborította a magyar-barát sajtót a párizsi amerikai consul, Walsh Róbert, magaviselete, a ki több amerikai lapnak küldött rendszeres tudósítást a magyar »lázadás«-ról, s a magyarokat mint a szlávok és oláhok elnyomóit, Kossuthot pedig mint közönséges demagógot tüntette föl. A magyar-barát sajtó megengedhetetlennek tartotta, hogy a kormány egy külföldi képviselője nyilvánosan olyan nézeteket valljon, a melyek az amerikai nép és kormány fölfogásával homlokegyenest ellenkeznek, s ezért erélyesen követelte Walsh visszahívását, a mi 1849 szeptemberében végre meg is történt.

Kossuthnak mindezekről nem lehetett közvetlen értesülése; azt azonban tudta, hogy az amerikai kormány csakis rokonszenvvel viseltethetik Magyarország törekvései iránt. El akarván követni mindent a vérontás elkerülésére, Pestről 1848 november 29-iki kelettel levelet intézett Stiles H. Vilmoshoz, az Egyesült-Államok bécsi ügyvivőjéhez, arra kérve őt, mint »a szabadság és civilisatio természetes támaszának« képviselőjét, hogy »a humanitás érdekében« járjon közbe egy Ausztria és Magyarország közti fegyverszünet megkötése iránt. A levél, igen regényes körülmények között, egy hősl elkü nő útján, december 2-án éjjel jutott Stiles birtokába, a ki másnap fölkereste Schwarzenberg herceget és Windisch-Graetz herceget, azonban udvarias elutasításban részesült. Stiles értesítette eljárásáról úgy Kossuthot, mint az amerikai külügyminisztert és ez utóbbtól dicséretet is kapott érte.² Ez volt Kossuth első érintkezése az amerikai kor-

¹ Lásd az előszót *Rev. B. F. Tefft, D. D.*, könyvében: *Hungary and Kossuth, or, an American Exposition oft he late Hungarian Revolution.* Philadelphia, 1852, 12mo, 378 lap.

² Az ezen esetre vonatkozó levelek megjelentek az id. senátusi okmányok között. Magyarul Kropf Lajos ismertette a Bpesti Szemle 1901 májusi számában *Éjszak-Amerika és Magyarország 1848 és 1849-ben* című cikkében. A regényes levélcsempészés eredeti leírása megtalálható Stiles 2 kötetes munkájában: *Austria in 1848—49* (New-York, 1852.), II., 156—157; magyarul Kropf id. cikkében. A *Harper's New Monthly Magazine* (New-

mánynyal, s bizonyos mértékben ez is hozzájárult ahhoz, hogy az amerikai kormány később külön ügynököt küldött Magyarországba.

Alattság- (cable) összeköttetés az ó- és újvilág között akkor még nem létezett, s így a hírszolgálat, mai fogalmaink szerint, igen lassú volt; a legjobb esetben is két hétbe telt, a míg a londoni hírek New-Yorkba érkeztek. A mikor a magyar függetlenségi nyilatkozat híre, május közepén, végre eljutott Amerikába, a newyorki kisszámú magyar colonia is megmozdult. Hazafias örömtől duzzadva és bátorítva az őket körülvevő amerikai rokonszenvtől, a newyorki magyarok tanakodni kezdtek, hogy mit tehetnének a haza ügyének előmozdítására.

Első gyűlésüket egy kis szállodában, a Shakespeare Hotelben, tartották május 24-ikén és elhatározták, hogy a »derék magyar nemzetnek newyorki testvérei által a szabadság ügye iránt való lelkesedésük és rokonszenvük zálogául megfelelő zászló küldessék.« E czélból hat tagú bizottságot választottak, a melynek tagjai Breisach R. L., Beecher M., Kuh L., Kraus D., Ludwig S. és Tóth S. lettek.

(Ludwig S. nevével többször találkoztam a *New-York Tribune* 1849-iki évfolyamában, a melybe ismertető cikkeket írt Magyarország természeti szépségeiről és történetéről. Valószínűleg azonos azon Ludwig Sámuellel, a kiről Pulszky azt írja, hogy szepességi ügyvéd és író volt és még a harminczas évek végén költözött Amerikába. Pulszky 1852-ben találkozott vele Baltimoreban, a hol ez a Ludwig akkor »az atheista hitközség predikátora« volt).¹

A második gyűlést, a melyen több német és lengyel is részt vett, május 30-án tartották meg. Sokat szónokoltak és a lelkesedés oly fokra hágott, hogy még a németek is zászlót akartak küldeni Magyarországnak. Végre Breisach gyakorlatibb eszmével állt elő, azt indítványozva, hogy a gyűlés nyújtson be kérvényt az Egyesült-Államok elnökéhez Magyarország függetlenségének elis-

York) 1852 májusi számában, a 853-ik lapon, egy megjegyzést találtam, a mely szerint Pulszky azt mondta, hogy a parasztruhába öltözött hölgy 1848-ban még lány volt és később Motesiczky grófhoz ment férjhez.

¹ Pulszky Ferenc: *Életem és Korom*. II., 79.

merése és egy követnek a magyar kormányhoz való küldése iránt.

Ez az okos, de prózai gondolat azonban sehogy sem illett bele a költői hangulatba, s ezért a mi magyarjaink a róla való határozathozatalt a legközelebbi gyűlésre halasztották.¹ A legközelebbi gyűlésről azonban az újságok nem adtak hírt, s így valószínű, hogy a newyorki magyarok mindakét eszmét elejtették, mihelyt a lelkesedés szalmatüze kialudt. Pedig bizonyos, hogy azontúl is eljártak a Shakespeare Hotel-be, sőt vígan is lehettek, mert a *New-York Tribune* 1849 június 23-án örömmel jelenti, hogy az a magyar, a ki a Shakespeare Hotel harmadik emeleti ablakából kiesett volt, ámbár félkarját le kellett vágni, már a fölgyógyulás útján nagyon.

Breisach látván, hogy ezek az emberek még nem értik meg az Amerikában kínálkozó lehetőségeket, végre a saját nevében intézett kérvényt Taylor Zachariás elnökhöz,² a melyre az elnök megbízásából Clayton M. János külügyminiszter válaszolt. Ezen válasz szövegét, minthogy a magyarországi ügynök jelentéseiben többször történik rá hivatkozás, itt közlöm.

»Külügyminisztérium, Washington, 1849 június 25.

Uram! Az elnök fölkért annak elismerésére, hogy az Ön f. hó 9-iki levelét, valamint a newyorki magyarok és mások gyűléséről szóló nyomtatott jelentést, megkapta. E dolgok nem kerültek el a kormány figyelmét.

Ez ország kormánya és népe mély érdeklődéssel viseltetik a Magyarországon most történő események iránt és minden oly információt, a mely alkalmas az azon ország és Ausztria és Oroszország között jelenleg folyó küzdelemre világot vetni, csak örömmel fogadhat. Az Egyesült-Államoknak az a politikája és gyakorlata, hogy elismer minden oly kormányt, a mely meggyőző bizonyítékot nyújt a világnak, hogy képes magát föntartani. Ha Magyarország ezen egyenlőtlen küzdelemben megállja a helyét, nincsen semmi okunk arra, hogy függetlenségét ne ismerjük el. Hihető, hogy a congressus helyben hagyná ezen eljárást, a mely esetben ezen kormány igen szerencsésnek érezné magát, ha a

¹ *New-York Tribune*. 1849 május 28. és 31.

² Ismertetését lásd Kropf id. czikkében.

független Magyarországgal úgy kereskedelmi, mint diplomatai érintkezésbe léphetne.«¹

Az érdeklődés és rokonszenv az Európa két legnagyobb katonai hatalma ellen hősiesen küzdő magyar nemzet iránt már oly nagy volt, hogy Taylor még a fönti levél megíratása előtt elérkezettnek látta az időt egy »külön és bizalmas ügynök« (special and confidential agent to Hungary) kiküldésére. A congressus akkor nem lévén együtt, a saját felelősségére kellett cselekednie és praecedensül minden esetre a görög függetlenségi harcz alkalomával követett, s Webster által oly remekül megindokolt eljárást használta föl; avval a fontos különbséggel azonban, hogy a Magyarországra küldött ügynök megbízása titkos volt.

Taylor választása Mann Dudley Ambrusra esett, a ki már előzőleg több diplomatai természetű megbízást végzett volt el Európában és akkor szolgálaton kívül, Párizsban tartózkodott.

Mann 1801 április 26-án Hanover Court Houseban, Virginia államban született. Szülei a katonai pályára szánták és az amerikai katonaság büszkeségében, a west point-i akadémiában, neveltették. A katonai tanulmányokat azonban csakhamar abban hagyta és elvégezte a jogot. 1842-ben Brémába neveztek ki, mint amerikai consult; 1845-ben kereskedelmi szerződéseket kötött kormánya megbízásából Hanoverrel, Oldenburggal és Mecklenburggal, 1847-ben pedig, Poroszország kivételével, a többi német államokkal. Az 1849-ik év második felére esik magyarországi küldetése, a következő évben pedig ő lett az Unió első követe Helvéciához. A mikor az amerikai polgárháború kitört, mint virginiai ember, ő is a déliek pártjára állt és a Déli Confoederatio kormánya részére Britanniában és Franciaországban végzett el valami külön missiót. A polgárháború befejeztével Párizsban telepedett meg és ott halt meg önkéntes számkivetésben 1889 november 20-án.

A *Lamb's Biographical Dictionary of the U. S.* ugyan azt állítja, hogy emlékiratai halála után megjelentek; ez azonban kétségtelenül tévedés, minthogy sem a *Library of Congress*-ben, Amerika nemzeti könyvtárában, sem a *British Museum* könyv-

¹ A Breisach-hal való levélváltás megtalálható az id. senátusi okmányok között.

tárában semmi nyomuk sincs vagyis angol nyelven nem jelentek meg. Ezt megerősíti azon tény is, hogy a fõnt említett biographiai gyûjtemény szerkesztõje az iránti tudakozódásomra, hogy hol és mikor jelentek meg az emlékiratok, nem válaszolt. Talán Párizsban lehetne Mann irodalmi hagyatéka után kutatni.

Mann kineveztetése 1849 június 18-án kelt, s a kinevezési okmányt Clayton külügyminiszter még ugyanaz nap hosszú utasítás kíséretében küldte el Párizsba. A küldetés mindenekelõtt informatív jellegû volt, vagyis az elnök elõször is megbízható információt akart szerezni Magyarországról a szomszédos országok ügyeivel való kapcsolatban, továbbá a forradalmi mozgalmak valószínû eredményérõl és arról, hogy lehetne-e Magyarországgal kedvezõ kereskedelmi megállapodásra jutni.

A hosszú utasító levél, bár óvatosságra inti Mannt, elejétõl végig azt mutatja, hogy az amerikai kormány mily örömmel látná a magyarok küzdelmének sikerét. »Ha kitûnik« — úgymond Clayton — »hogy Magyarország képes függetlenségét, a melyet kinyilvánított, fõnntartani, mi óhajtunk a legeslegelsõk lenni, hogy szerencsét kívánjunk neki és szívesen üdvözöljük a nemzetek családjába való belépésekor.« Utasítja Mannt, hogy azonnal menjen Bécsbe és lépjen érintkezésbe Stiles-szel, az ottani amerikai ügyvivõvel, a kinek intelligentiája és tapasztalatai nagy hasznára lehetnek. Annak elbírálását, hogy menjen-e be Magyarországba és érintkezzék-e a magyar kormányval, Mann belátására bízza.¹

* * *

A világosi fegyverletétel híre szeptember 6-án ért New-Yorkba. Nemsokára ezután, nem-hivatalos alakban, nyilvánosságra jutott, hogy az amerikai kormány Magyarországba titkos ügynököt küldött volt és kitudódott az is, hogy a független magyar kormánytól is jött követ Damburghy Henrik (vagy Ede) személyében, a kit azonban az amerikai kormány nem ismert el. Igaz

¹ A kinevezés, bemutató levél és utasítás megjelent az id. senátusi okmányok között. Magyar ismertetésük megtalálható Kropf id. cikkében és az én *Amerika és Magyarország Követei 1849-ben és a Hülsenmann-Levél Története* címû cikkemben (Bpesti Szemle, 1907 június.).

ugyan, hogy Damburghy csak akkor érkezett Amerikába, a mikor magyar kormány, a melyet képviselhetett volna, már nem létezett; sőt az is igaz (a mit azonban az amerikaiak nem tudnak), hogy a kalmárlelkű Damburghy kineveztetését Pulszkynak Londonban tíz angol fontért eladta volt.¹ Mindazonáltal nagy volt a fölháborodás a miatt, hogy a kormány idejében nem ismerte el Magyarország függetlenségét, a mi más fordulatot adhatott volna a küzdelemnek.

Hiú dolog ugyan hatvan évvel később azon törni a fejünket, hogy mi lett volna, ha ez vagy az másként történt volna. De mégsem kerülhetjük el azt a gondolatot, hogy, ha a congressus júniusban együtt lett volna, Taylor elnök bizonyára a maga teljességében követi az 1824-iki praecedent és a congressus elhatározására bízza, hogy küldjenek-e Magyarországba ügynököt vagy nem. Az ügy tehát ez esetben nyilvános tárgyalás alá került volna, még pedig ugyanazon szellemben, mint 1824-ben, a minek okvetetlenül nagy erkölcsi hatása lett volna nemcsak a küzdő felekre, hanem a francia és brit közvéleményre is, a minthogy Webster 1824-iki beszéde is élénk visszhangot keltett volt Nagy-Britanniában. Nyilvánosság hiányában azonban Mann küldetésének közvetlen hatása nem volt, s Amerika rokonszenve csak akkor juthatott gyakorlati érvényesülésre, a mikor már csak a menekülők életének megmentéséről vagy szenvedéseik könnyítéséről lehetett szó.

A congressus csak deczemberben nyílt meg, s mindkét házában nem egy beszéd hangzott el a hős magyar nemzetről és az amerikai kormány mulasztásáról. Végre a senatus, hogy megismerje az ügy összes tényeit, fölkérte az elnököt, hogy a magyar ügynök kiküldésére vonatkozó iratokat, ha nem ellenkezik a közérdekkel, terjesztsze a senatus elé. Taylor elnök ezt 1850 márczius 28-án meg is tette, s az iratokat kísérő üzenetét így fejezte be :

¹ Damburghy követségének történetét lásd id. czikkem III-ik fejezetében. Azóta megtudtam, hogy egy New-Yorkban 1850 február 28-án kelt tiltakozást többek közt Damburghy is aláírt, még pedig ilyenképen: *Major Edw'd Theodore Danburghy, Gewesener bevollmaechtigter Chargé d'Affaires an die Ver. Staaten.* Az amerikai lapokban ez a szélhámos mint *H.* vagy *Henry* szerepelt.

»Látható ezen okmányokból, hogy a mióta hivatalba léptem, Magyarország kormányától e kormányhoz követ vagy ügynök nem accreditaltatott, valamint hogy e kormányhoz nem érkezett átírat sem Magyarország külügyminiszterétől vagy más erre fölhatalmazott végrehajtó hivatalnokától.«

»Szándékom, a mint nyíltan bevallottam e levelezésben, Magyarország függetlenségének elismerése volt, ha sikerült volna oly *de facto* kormányt létrehoznia, a mely eléggé állandó alapokon nyugszik, hogy eljárásomat e kormány szokásai és megállapodott elvei szerint igazolja ; és ámbár Magyarország elbukott és derék hazafiai közül most sokan számüzetésben vannak vagy rablánczokban sinylődnek, most is kijelenthetem, hogy ha sikerült volna oly kormányt föntartania, a melyet elismerhettünk volna, mi lettünk volna az elsők, hogy őt a nemzetek családjában üdvözöljük.«

Az iratok két csomagba voltak osztva. Az első csomagban volt tizenegy irat, a melyeket a senatus akkor ki is nyomatott.¹ A második csomagban, az elnöki üzenetet kísérő jegyzék szerint, Mann-nak a külügyminiszterhez küldött tizenhat jelentése foglaltatott ; a senatus azonban ezeket zárt ülésben olvastatta föl és az okmányok titokban tartását határozta el.

Ez hatvan év előtt történt. Azóta az ügy már rég a történelemé ; mégis mindazok, a kik a washingtoni külügyminisztériumhoz az iratok lemásolására engedélyért folyamodtak — köztük e sorok írója is — elutasításban részesültek, minthogy »a titkosság zárlata« még nem volt eltávolítva. Más szavakkal ez ennyit jelentett, hogy az iratok mindaddig nem adhatók ki, a míg a senatus 1850-iki határozatát meg nem változtatja, a minek elérésére pedig nagy politikai befolyás kell.

Minthogy Mann emlékiratai sem kerültek még nyilvánosságra, meg kellett elégednünk azon gyér adatokkal, a melyeket ez ügyről más forrásokból meríthettünk.

Tudtuk, hogy Hülsemann György János lovag, Ausztria washingtoni ügyvivője, fél évvel a senatusi okmányok megjelenése után hetvenkedő, kihívó és fenyegető hangú jegyzéket

¹ Ezek teszik ki a 2-ik számú jegyzetben megjelölt senatusi okmányokat.

intézett az amerikai kormányhoz, tiltakozva Mann Dudley Ambrus (15 hónap előtti) küldetése ellen, a melyet Ausztria belügyeibe való beavatkozásnak minősített. Ez nem volt az első ostobaság, a melyet Hülsemann hosszas washingtoni tartózkodása alatt elkövetett. Előbb is, utóbb is, nem egy leczkét kapott különböző amerikai belügyminiszterektől; de oly csunyan, mint ez alkalommal, sohasem kapott ki. Ugyanis Taylor tábornok időközben meghalt, s helyét az elnöki székben Fillmore Millard foglalta el, a kinek sikerült külügyminiszteréül Webster Dánielt nyerni meg. Webstert igen fölháborította Hülsemann jegyzékének kihívó, sőt fenyegető hangja, a mely azt látszott mondani: Ime, mégis csak a mi elveink győztek, nem a tieitek; elvárjuk, hogy ezentúl tisztességesebben viselitek magatokat. Válaszában, a mely Amerikában *The Hülsemann Letter* néven ismeretes, megismétli az 1824-iki beszédében kifejtett elveket, maró gúnyját most már egyenesen Ausztria ellen irányítva és nemesen védelmébe véve Kossuthot és a magyarokat. A fenyegetésekre pedig avval felel, hogy, ha a császári kormány Mann-nal tényleg úgy mert volna bánni, mint kémme! »az amerikai nép megkövetelte volna kormányától, hogy Ausztrián a köztársaság úgy szárazföldi, mint tengeri egész hatalmával a sértést megtorolja.«¹

Tudtuk továbbá, hogy Kossuth 1852-ben találkozott Mann-nal Amerikában és erről következőképen emlékezett meg:

»Én Dudley Mann úrtól magától tudom, hogy neki határozottan szándokában volt Magyarországra jönni, s a magyar kormánynyal közvetlenérintkezésbe lépni, s ez csak azért nem történt, mert e szándokának végrehajtásában a bécsi hatalom erőszakosan megakadályozta. Nagy, kimondhatatlan nagy csapás volt ez Magyarországra nézve! Én lelkemben meg vagyok győződve, hogy az Egyesült-Államok képviselőjének Debreczenben megjelenése oly felvillanyozólag hatott volna a nemzet közszellemére, hogy szabadságharcunk kimenetele bizonyosan nem olyan volt volna, mint a minő volt.«²

¹ E levélváltás megjelent mint *Senate Document No. 9, 31st Congress, 2d Session*. Magyarul, csaknem teljes fordításban, Kossuth: *Irataim*, III., 323—336. A Hülsemann-levél történetét lásd id. cikkem II-ik fejezetében.

² Kossuth: *Irataim*, III., 333.

Hát még ha Mann megbízatása a congressus, tehát az egész világ nyilvánossága előtt történhetett volna meg!

Több érdekes adatra találtunk végül Websternek 1902-ben kiadott levelei között. Többek közt arra, hogy Schwarzenberg herczeg tiltott módon másolatot szerzett Mann utasításairól, a mely — a mint Hülsemann ügyetlensége folytán kitűnt — hívebb volt az eredetihez, mint a nyomtatásban megjelent szöveg. Megtaláltuk e könyvben Schwarzenberg herczegnek Hülsemannhoz intézett, igen jellemző levelét, a melyet ez nagy bölcsen elvitt az amerikai külügyminisztériumhoz, s így alkalmat adott Claytonnek, hogy az utasító levél megszerzése miatt megleckéztesse.¹

* * *

Körülbelül ez volt minden, a mit Mann küldetéséről megtudhattunk, a mikor néhány hónap előtt váratlan fordulat állott be, a mely végre föllebbentette a titokzatosság hatvanéves fátyolát.

Egy, Webster és Kossuth egymáshoz való viszonyáról angol nyelven írt értekezésem, a melyben panaszkodtam a washingtoni külügyminisztériumnak a történeti kutatásra nézve káros titkolódzásáról, *Lodge* Cabot Henrik, Massachussets állam szövetségi senatora, kezébe is került. *Lodge* senator nemcsak többszörös milliomos, mint az amerikai senatorok legtöbbje, hanem kiváló író, szónok és történettudós is. Szeretettel ápolja Webster emlékét és életrajzát is megírta. Azon állítás czáfolataként, hogy tudós nem való politikába, rendesen ő rá szoktak hivatkozni, mint a *scholar in politics* példaképére.

Lodge senator rögtön értesített, hogy csak most tudta meg, hogy Mann jelentéseit még mindig nem hozták nyilvánosságra és hogy, mihelyt a congressus összeül, javaslatot fog beterjeszteni kinyomatásuk iránt, minthogy a jelentések bizonyára történelmi értékkel bírnak. Szavának is állt; s a titokzatos jelentések ez év január havában végre nyilvánosságra jutottak.² Nagy halálával tartozik ezért a magyar történetírás *Lodge* senatornak, mert ha

¹ Lásd id. cikkem II-ik fejezetét.

² *61st Congress, 2d Session, Senate Document No. 279.*

ő a maga nagy tekintélyét nem veti latba, ki tudja, megkaptuk volna-e valaha az érdekes okmányokat.

A newyorki *Times* egy közleményéből kitűnt, hogy az okmányok megjelenése bizonyos aggodalmat okozott a washingtoni osztrák-magyar nagykövetségnél, a mely szükségesnek tartotta az amerikai külügyminisztériumhoz kérdést intézni az iránt, hogy mi célja volt a hatvanéves iratok éppen most való közlésének. A kapott válasz — hogy Lodge senator tisztán azért indítványozta az iratok kinyomatását, mert történelmi értékük van — eloszlatta az érzékeny nagykövetség aggodalmait. Bizonyosan tudom, hogy sem Lodge senatornak, sem a senatusnak általában sejtelve sem volt a Magyarországon akkor uralkodó politikai izgatottságról, mert az amerikai lapok nem foglalkoztak vele. Tévedés volna tehát az iratok közlésében a *mai* Magyarország mellett való tüntetést látni.

Ezen kis diplomai incidens, valamint azon körülmény, hogy az iratokból a senatus rendeletére két kiadás készült, a melyekből csak a második, »javított« kiadás került forgalomba és hogy tizenegy jelentés kivonatnak van jelezve, azon hitet ébresztette az amerikai magyar sajtóban, hogy az első kiadás teljes volt, a másodikból azonban az osztrák-magyar nagykövetség állítólagos tiltakozása miatt bizonyos részleteket kihagytak.

Abból, a mi a második kiadásban megjelent, egyáltalában nem tűnik ki, hogy a senatus az osztrák érzékenységet nagyon kímélni akarta volna. Lodge senator pedig azt írta nekem, hogy a külügyminisztérium az első kiadást csak kivonatossan készítette el, a minek folytán ő azt a senatussal visszaküldette és hogy a második kiadás ennél fogva teljes. Hogy miért van mégis tizenegy jelentés a második kiadásban is kivonatnak jelezve, azt a senator nem magyarázta meg.

A mostani kiadvány tizenhét jelentést foglal magában, holott 1850-ben Taylor elnök csak tizenhatot terjesztett volt be, a melyek keltét ismerjük az elnöki üzenetet kísért jegyzékből. Összehasonlítva ezen keltezéseket a most megjelent iratok keltével, kitűnik, hogy a Bécsből 1849 augusztus 24-iki kelettel küldött jelentést 1850-ben nem terjesztették volt a senatus elé. A jelentések számo-

zásából kitűnik továbbá az is, hogy a 6., 10., 11., 16., 17., 19., 20. és 21. számú jelentéseket most sem adták ki; nincs kizárva azonban, hogy ezek nem vonatkoztak Magyarországra, mert Mann, a kiadott jelentésekben is, több egyéb tárgyról is írt. A kiadott jelentések közül három magán-levélnek van jelezve; hogy miért, azt ma bajos volna megmondani. Irályuk és hangjuk nem különbözik a többiétől, s tartalmuk sem olyan, hogy a hivatalos jelentésekbe ne lehetett volna belefoglalni.

A hivatalos kiadványban föltűnően sok a sajtóhiba, a mi az évenként több mint egy millió dollár költséggel föntartott szövetségi nyomdának nem válik dicséretére.

* * *

Mann jelentéseinek három körülmény ad különös jelentőséget és érdekességet.

Az egyik az, hogy az ő hazája volt az egyetlen fontosabb ország, a melynek úgy népe, mint kormánya kezdettől fogva nyíltan a magyarokkal rokonszenvezett.

A másik az, hogy kormánya kivüle és fölötte állt azon féltékenykedéseknek és mesterkedéseknek, a melyek az európai udvarokat és kormányokat befolyásolták. Ítélete tehát szabadabb volt és kevésbbé — vagy legalább is nem azon irányban — volt elfogúlt, mint az udvari ármányok között nevelkedett és élő európai diplomatáké; köztársasági neveltetéséből eredhető részrehajlását pedig némileg mérsékelte több évi európai tartózkodása és, amerikai szempontból való, conservatismusa. Ő csak az »észszerű« szabadságnak volt híve; a socialismust, communismust és sok egyéb *ismust* azonban, mint maga is mondja, elítélte.

A harmadik körülmény pedig az, hogy Mann az eseményeket nem magyar, sőt kizárólag amerikai szempontból sem, hanem nemzetközi vonatkozásaikban ítélte meg. Ő a magyar ügyet tényleg európai ügynek tekintette.

Észleletei és nézetei tehát szinte páratlanul állanak az 1849-iki magyar függetlenségi harc irodalmában és megérdemlik, hogy a maguk egészében örökíttessenek meg a magyar irodalomban. Ezért jelentéseit alább (néhány nem hazánkra vonatkozó és ma

már érdektelen rész kivételével) teljes fordításban közlöm, s itt csak néhány általános megjegyzésre szorítkozom.

Az 1849 június 18-án kelt kinevezést Mann július 11-én kapta meg Párizsban; július 26-án Berlinbe, 30-án Bécsbe érkezett, s ott maradt szeptember 27-éig.

Az osztrák határon málhájának tüzetesebb megvizsgálata nélkül jutott át, Bécsben az amerikai követségre érkezve azonban, az a kellemetlen meglepetés érte, hogy Stiles, a kinek magyarbarát fölfogását könyvéből ismerjük, és a kinek »intelligentiája és tapasztalatai nagy hasznára« lehetnek volna, hivatalos körúton volt, a melyről — a mint utóbb kitűnt — nem tért többé vissza Bécsbe. Mann, nem akarván iratait magánál hordani és esetleg elkobzásnak tenni ki, kénytelen volt őket a követségnél helyezni letétbe. Stiles gyermekeinek nevelőjét, egy Schwarz nevű osztrák embert, tette meg helyetteséül, a kiből Mann nem igen bízott; s ezért, a mikor szeptember végén Bécsből elutazott, iratait ismét magával vitte. Időközben azonban, bár lepecsételve, a bécsi követség irattárában — tehát Schwarz őrizetében — voltak, a mi kielégítő magyarázatot nyújt arra nézve, hogy Schwarzenberg herceg mi módon kapott másolatot Mann utasításairól.

Stiles sajnálatos távolléte Mannt nemcsak a tanácsadótól, hanem baj esetén a védelmezőtől is megfosztotta, a mihez hozzájárult az is, hogy bécsi tartózkodásának nagyobb része alatt egész Ausztriában nem volt egy amerikai consul sem. Ily körülmények között Mann nagy óvatossága teljesen megokolt.

Kossuth idézett megjegyzéséből azt kellene következtetni, hogy Mann be akart menni Magyarországra, de az osztrák hatalom ebben megakadályozta. Ez azonban, ily alakban, nem egészen helyes. Kossuth vagy félreértette Mann szavait, vagy pedig Mann Kossuth iránti udvariasságból, nem mondta meg a teljes igazságot. Az, hogy az osztrák hatóságok bármily akadályt gördítettek volna Mann útjába, sem a jelentésekből, sem a későbbi diplomatai jegyzékváltásból nem tűnik ki. Sőt Mann-nak — a mint 13. számú jelentéséből látható — bécsi tartózkodása alatt sejtelve sem volt róla, hogy az osztrák kormány másolattal bír az ő utasításairól; ez, Hülsemann ügyetlensége folytán, csak később sült ki.

A tény az, hogy Mann-nak, még Párizsban, valóban az volt a terve, hogy bemegy Magyarországra; föltett szándéka volt továbbá — és ebben mindvégig kitartott — hogy magyarokkal addig nem érintkezik, a míg a magyar külügyminiszterrel nem beszélt. Bécsbe érkezése után azonban arra határozta magát, hogy nem megy Magyarországra, minthogy a magyar kormány időközben »vándorló kormányvá» lett; ezért bölcsőbbnek tartotta Bécsben foglalni el figyelő és várakozó állást, hogy alkalmas időben kész legyen a cselekvésre.

Tényleg, csak október 24-ikén, Párizsban, találkozott az első magyar emberrel, Teleki Lászlóval, s így egyelőre megoldatlan rejtély marad, hogy Berlinben és Bécsben kiktől szerezhetett a magyar fölfogáshoz annyira hasonló és alapjában véve helyes információt.

Mann optimista volt úgyszólván az utolsó perczig, a mit némileg megmagyaráz az, hogy ő nyugaton hamar tudta meg a Komárom melletti, augusztus 3-iki fényes győzelmet, a mely Bécsset rémületbe ejtette, és későn a délkeleti vereségeket; míg a délkeleten tartózkodó magyar kormány és hadsereg éppen megfordított helyzetben volt. Első jelentését azon reménnyel zárta, hogy láthatni fogja, a mint »a gyermek Herkules megfojtja a hatalmas kígyót« és egész Világosig mindig azt hitte, hogy a magyaroknak nyert ügyük van, ha ki bírják húzni a télig. De még Világos után is remélte, hogy a magyar tiszteket szabadon fogják bocsátani, és hogy a czár Leuchtenberg herczeg részére fogja követelni a magyar trónt.

A mikor azután minden reménye hiúnak bizonyúlt, erőteljes hangon tör ki belőle a csalódottság és elkeseredés. »Magyarországot aljas eszközökkel hódították meg, nem pedig a vitézség és ügyesség ama hőstetteivel, a melyek a hódítóra jogos dicsőséget sugároznak. De hamis dicsőség nem mindig ephemer vagy értéktelen.« Éles gúnnyal nyilatkozik azután az eriváni »hős-ről« és az orosz hadseregről. Kímélet nélkül szól Napoleon Lajosról és a hiszékeny Lord Palmerstonról. Nagy-Britanniáról azt mondja, hogy »vagy félreértette a rája, mint Európa legszabadabbelvű és legfölvilágosodottabb hatalmára háruló kötelességek természetét, vagy nem ismerte föl a küzdelem magvát képező elveket

és érdekeket« és ez által elvesztette súlyát Európában. »Milyen más lehetett volna a helyzete !« (Ha az orosz beavatkozás ellen azonnal erélyesen tiltakozik.) »Mielőtt Oroszország Ausztria megmentésére sietett, Magyarország függetlensége már úgyszólván meg volt alapítva.«

Elmésen jellemzi az osztrák és porosz octroyált alkotmányokat, azt mondva, hogy nem jelentenek egyebet, mint »hogy Ferencz József és Frigyes Vilmos, Miklós kegyelméből, korlátlan uralkodók, hatalmas hadsereggel bírnak és alattvalóikat föltétlen engedelmességre szorítják.«

Hosszasan foglalkozik Magyarország és Ausztria gazdasági állapotaival is és azon következtetésre jut, hogy — bármily őszintén óhajtotta is Magyarország függetlenségét — kereskedelmileg Amerika mit sem nyert volna vele.

Mint az amerikaiak általában, ő is túlbecsülte a magyar függetlenségi harcban a köztársasági elemet a nemzeti elem rovására. Jelentéseiben Kossuth a republikánus hős, Görgei pedig a monarchisták és arisztokraták képviselője. Egyáltalában igen kíméletlenül ítél Görgeiről és egyedül őt tartja felelősnek a katasztrópháért.

Bár a virginiai Mannok ír származásúak (*Mann* és *Mahon* ugyanazon névnek két különböző írásmódja), Mann Dudley Ambrus nem egyszer utánozza azon angol államférfiakat, a kik politikai beszédekben és irataikban szeretnek *preach*-elni, vagy kenetteljes erkölcsi prédikációkat tartani. A későbbi események világánál különösen furcsa színben tűnik föl a *disunionismus* ellen való prédikálása (a 12. számú jelentésben), minthogy tizen-négy évvel később, az amerikai polgár-háborúban, Mann maga is *disunionista* lett és az Unio ellen a Déli Confoederatio szolgálataiba lépett.

De annyi bizonyos, hogy Mann Dudley Ambrus nemes gondolkozású és fölvilágosodott ember volt, a ki a magyar ügy igazságosságáról és európai fontosságáról teljesen meg volt győződve. Hogy nem tehetett neki közvetlen szolgálatot, nem rajta mult.

PIVÁNY JENŐ.

SZÉCHENYI ÉS A PESTI HENGERMALOM.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

Azon időköz, míg a Holzhammer-ház az 1838 decz. 31-iki választmányi végzésre elhatározását Killias útján beküldte, nem folyt le tétlenségben, mert Széchenyi erélyesen folytatta a részvényesek gyűjtését. Így többek közt felkérte br. Prónay Albert Pest vármegye főispáni helyettesét, hogy a megye tisztviselői és tehetősb birtokosai közt köröztesse a taggyűjtő ívet. Ebből a leveléből kiténik, hogy 1839 január 3-án már az eredetileg tervezett 200.000 frtnál többet jegyeztek 20.000 frttal, a mire a választmány az alaptökének 300.000 frtra való felemelése mellett döntött s az aláírás folytatását határozta el.¹

A Holzhammer-ház elhatározása, illetőleg Killiasnak tudósítása nagyon sokáig késett. Ez arra indította Széchenyit, hogy a választ Killiasnál megsürgesse.² Killias erre avval védekezett,³ hogy a lisztminták a müncheni hengermalomból már útban vannak, s hogy néhány nap mulva Frauenfeldben a malom ügyét teljesen rendbe fogja hozni. Ezen ígéretének meg is felelt, mert a Holzhammer-ház véleményét Kappel Frigyes útján csakhamar megküldötte. A Holzhammer-ház abból a körülményből, hogy kezdetben 109 aláíró csak 115.000 frtot jegyzett, azt a véleményét fejezte ki, hogy az ügyet valószínűleg hazafias szempontból ítélték meg, mert nagyobb összegű jegyzés nagyon kevés volt.⁴ E körülmény arra is mutat, hogy a részvénytársaság a város szépítését elő-

¹ A vállalkozás híre is hamar elterjedt. Ezt bizonyítja Maubach Tamás prágai gépgyáros 1839 január 30-iki levele, melyben a gépek szállítására ajánlkozott.

² *Széchenyi levelei* II. kötet 641. lap. 1839 márczius 22-én.

³ Márczius 26-iki levelében.

⁴ Az előzetes aláíráson Wodianer Rezsó 10.000, Széchenyi, gróf Zichy Miklós, Sina, Malvieux, Ullmann, gróf Tige 5000—5000, Wodianer és fiai 4000, Burgmann 3000, Valero, Tüköry, Havas, Kappel, Wieser F., Halbauer, Appiano, Kadish, Vrányi 2500, Rohitsch, Pausenberger, Vigyázó, gróf Batthyány Lajos 2000 frtot, 14-en 1000 frot, azonkívül többen 500—100 frtot jegyeztek.

mozdító épület emelését, néhány protectió ember alkalmaztatását és a vásárlásoknál néhány részvényes érdekeit szándékozik előmozdítani. Az apró részesedés miatt nincs, a ki bőrét féltse, azért jobb volna, ha kevés vagy csak néhány jegyzett volna. Mindezekért a ház szívesebben adja a tőke felét, mint $\frac{1}{4}$ -ét, ha a vezetésről emberei útján gondoskodhatik, vagy beleegyezik, hogy 30.000 frtot jegyez, ha Széchenyi továbbra is figyelmére méltatja a társaságot s a ház társigazgatót jelölhet.

Széchenyi Killias levelének vétele után április 5-ikére tanácskozásra hívta meg (a Tasner által megírt jegyzőkönyv és naplófeljegyzése szerint) Havas, Tüköry, Valero és Kappel választmányi tagtársait. E gyűlés Killias jelentésére egyhangúlag azt határozta el, hogy visszatér az eredeti tervhez s minden erejével arra fog törekedni, hogy a Holzhammer-ház a tőke felével legyen érdekelve s ennek fejében kijelölhesse az igazgatót, a ki azonban a részvénytársaság ellenőrzése alatt fog állani. Ugyancsak e gyűlésen¹ felolvasta Széchenyi azt a levelet is, a melyet válaszképp Killiashoz intézett.²

Széchenyi válasza szerint Magyarországon kivihetetlen az, hogy kevés részvényes jegyezze a szükséges összeget, nem a tőke nagysága miatt, hanem azért, mivel a continensen nincs oly gőzmalom, melynek pénzügyei teljesen és világosan biztosak, úgy hogy itt az ügyet a hazafias szempontból — tehát sok résztvevővel — lehetett csak is nyélbe ütni. De ha találkozott volna is néhány, ki az egészet jegyezte volna, politikai szempontok miatt ez esetben is ugyanaz lett volna az út: be kellett volna a kisebb összegű jelentkezőket venni, mert az intézményt így lehet csak népszerűvé tenni. Véleménye, hogy legközelebb kedvező körülmények között meg fog indulni a vállalkozás, ha a Holzhammer-ház az első ajánlat mellett vállalkozik, míg a $\frac{1}{4}$ érdekeltség mellett a mai körülmények között a részvénytársaság nem fog létesülni, mert ma már azok is az első ajánlat mellett vannak, a kik eddig a másodikat erőszakolták. Eddig szerencsés volt, mert minden vállalkozása eredménynyel járt. Igaz ugyan, hogy csak akkor kezdett a dologhoz, mikor jól megfontolta, mert Magyarországon valóban bűn volna olyanba fogni, a minek eredménye nem nagyon valószínű; az új balsiker ugyanis sok időre elriasztja a közönséget és a legjobban szervezett vállalkozást már csirájában elfojtja. Ha a Holzhammer-ház a tőke felét jegyzi, ő 10.000 frtot ír alá s mindent el fog követni, hogy a vállalat mihamarabb felvirágozzék és sokat jövedelmezzen, mert ez az a

¹ A további levelezéssel e gyűlés Kappelt bízta meg.

² *Levelei* II. k. 648—653. l.

rugó, mely a malomipart fejleszteni fogja. Szükségesnek tartja a Holzhammer-ház $\frac{1}{2}$ érdekelttségét, mert a társaságban tekintélynek kell lenni. Ha a tervezett összegnél többet jegyeznek, ez csak jó lesz, mert így egy 3-ik rendszer felállítására marad az összeg, a mi csak a részvényesek érdeke. A nádor kívánja a sikert, már azért is, mert a tervezett Dunaszabályozás valószínűleg kevesbíteni fogja a vizimalmokat. A városi tanács is kedvezően határozott kérvényükre, mert egy polgár a Duna mellett a város felső részén 4000 öl telket 1200 frtért adna a társaságnak.¹ Ha a Holzhammer-ház így beleegyezik a vállalkozásba, jöjjön azonnal, hogy 1840-re a malom már működhessék. Magyarország alkalmas terület, hol ily vállalat virágozzék, mert oly terület, hol a kicsiny cultura minden versengést kizár, de teljes a biztosság s a jó termékek szükséglete napról-napra emelkedik.

Killias teljesen osztozott Széchenyi nézeteiben.² Válasza szerint a főakadály háza részéről most az igazgató választása. Erre az állásra ő volt kiszemelve, de a körülmények változtak. Kérdés, van-e a részvényeseknek hozzá bizalmuk. Egyébként baj, hogy más munka miatt egész éven át nem tartózkodhatnak Pesten, de talán tudná őt Kappel vagy valaki, kit Széchenyi ajánlana, helyettesíteni. E kérdés megoldásától függ házának végleges elhatározása.

A társulat megalakulása erre csakhamar bekövetkezett. Killias 1839 május 5-én Bécsben megbízói beleegyezésével felkereste Széchenyit s tudtára adta,³ hogy a Holzhammer-ház a részvények felét átveszi, ha ő 20.000 frt értékben jegyez részvényeket. Széchenyi e feltételt elfogadta. Május végén pedig Pestre érkezett Killiással a Holzhammer-ház főnöke, Putzer János és Sarto mérnök, a kikkel május 30-án este a tiszteletükre adott ebéd után a N. Casinóban tartott ülésen előzetesen megbeszélték a szerződési tervezetet. E szerződési tervezet eredetije,⁴ mely a »Gesellschafts-Vertrag zur Errichtung einer Getreide-Walzmühle nach dem Frauenfelder Systeme in Pesth« címzet viseli, megmaradt Széchenyi iratai között. Ez az okirat tulajdonképpen a Holzhammer-ház szerződése a pesti részvénytársasággal. 24 pontból áll, s ugyanazon feltételeken alapszik, a melyek

¹ E telek valószínűleg a naplójában többször emlegetett Lichttelek. E levélből kitűnik egyúttal, hogy a malom ellenségei még a nádorhoz is fordultak, hogy a gőzmalmot meghíusítsák, de eredménytelenül. Kitűnik az is, hogy a munkát egymás közt néhányan felosztották: Kappelre az írásmunka, később a pénzbeszedés, Tüköryre a telek kérdése jutott.

² Április 13-án.

³ Széchenyi naplója szerint május 5-én.

⁴ Killias írása.

Killias fenti leveléből nagyjában ismeretesek: $\frac{1}{2}$ érdektség a Holzhammer-ház részéről s átengedi a hengermalom-állítás jogát (a tengerpart kivételével), szállítja a hengereket, kinevezi az igazgatót, művezetőt és személyzetet, biztosítja a lisztmennyiséget, egyéneket küld az építéshez, a gépek felállításához a részvénytársaság terhére; intézkedik azonkívül az irat a társaság címéről, a részvényesek számáról, az esetleges nagyobbításról, a fizetés módozatairól, az igazgató és a választmány jogairól, a közgyűlésről, a mérlegről, a hengermalmi találmány titkáról és a társaság tartamáról.

Ezen irat szerint a részvénytársaság *Pester Walzmühlen-Gesellschaft* címen alakult meg egyelőre 200.000 frt alaptókével (200 részvény),¹ a mely után 5% biztosított a malom üzeméig, azontúl pedig kijárt még az esetleges nyereség osztalék címen. A szerződést 1839 május 31-ikén írták alá, de a tulajdonképpeni megállapodás június 6-án, a közgyűlésen ment végbe. Erre Tasner Antal az ideiglenes választmány nevében a magyar és német lapokban jelentést tett közzé s felszólította az ideiglenes aláírókat, hogy Kappel Frigyesnél június 30-áig írják alá személyesen és kötelezőleg, vagy tudassák levélben azt az összeget (mely nagyobb nem lehet az ideiglenesnél), a melyvel a részvénytársaság alapításában részt akarnak venni, mert a hallgatás lemondásnak vétetik.

Széchenyi még ez alkalomnál is közreműködik. Bizonyítja ezt Sina Györgyhöz június 6-án² intézett levele, a melyben kéri, utasítsa Gyrát, az ő megbizottját, írja alá az ívet kötelezőleg s már itt kilátásba helyezi azt is, hogy a nádor engedélyével a malom 1840 őszével üzemét megkezdi. A kellő eredmény nem is maradt el, úgy hogy július 11-én az ideiglenes választmány jelentette az egyes aláíróknak,³ hogy mennyivel vesz tényleg részt s hogy az aláírások 300.000 frttal befejeztettek.

E közben a telekről is gondoskodni kellett. Az 1839 ápr. 5-iki választmányi ülés Tüköry Józsefet bízta meg a szükséges telek kiszemelésével. Tüköry május 29-én adta be jelentését. Abból a szempontból indult ki, hogy a teleknek a Duna mellett a városhoz lehető közel kell lennie, mert így a szállítás és felügyelet költségei kisebbek s a felesleges meleg víz fürdőcélra felhasználható. Véleménye szerint 4 telek kerülhet szóba, még pedig 1. Grines Borbála telke az alsó Dunasoron, a mely 2190 □-ölnyi s így 10 p. frtjával számítva, a feltöltéssel együtt 28.500

¹ $\frac{1}{10}$ -részvényt (100 frt) is lehetett jegyezni.

² *Levelei* II. k. 661. lap.

³ Tasner fogalmazta, de jórészt Széchenyi javította.

frtba kerül; a gabonát 150 lépésnyire kellene csak vinni, de valószínű, hogy a szomszédok itt a malomépítés ellen tiltakozni fognak; 2. a Festetits-szántóföld, de ez mélyen fekszik, úgy hogy a feltöltés költségei miatt nem olcsóbb, mint az első; 3. a raktárkórház alatt a Duna melletti városi telek, mely ölenként 24 krajczárba kerülne, de oly messze van a várostól, hogy a szállítás és felügyelet költségei nagyok volnának s fürdőt ott nem lehetne állítani; 4. a Haufenwurf fölötti telek, mely szintén messze van, de nagyon olcsó s ide a gabonát a Dunán lehetne szállítani s mivel a város erre felé terjeszkedik s árvíz esetén a biztosító gát miatt nem vezetheti el a várossal összeköttetését s így könnyen oda-juthatni, tehát a fürdőt is fel lehetne állítani, azért ez a telek felelne meg a legjobban.

E telkeket azonban nem találták alkalmasnak, nem volt jó Széchenyi május 30-iki feljegyzése szerint az általa ajánlott Lichtl-féle telek sem, mert a várostól messze volt. Erre Széchenyi alig hogy június 9-én Pozsonyba érkezett az országgyűlésre, már másnap jelentkezett a nádornál egy városi telek ügyében. A nádor szíves fogadására és biztatására, június 12-én a már megalakult részvénytársaság nevében kérvényt intézett hozzá, juttasson a malom számára a Duna közelében alkalmas telket nyilvános árverés vagy kölcsönös megegyezés útján, mert vétel útján nem lehetett ilyet szerezni. A szóbanlévők között ugyanis egyes telkek mélyenfekvők, a városhoz közelebbiek részint be vannak már építve, részint drágák, az Ullmann-raktár felettiek meg szintén vagy nem kaphatók vagy oly messze vannak, hogy használhatatlanok. A Lipótvárosban van egy alkalmas négyszögű, 2856 □-ölű telek (a 626—635. számú). Nagy ugyan, de a lisztkészletek és az anyag eltételére sok hely szükséges, azonkívül czélszerű a későbbi fejlődés szempontjából is, továbbá kívánatos, hogy a malom és a gőzkészülék a telek közepére a többi épület közé kerüljön.

A nádor el is rendelte június 13-án, hogy Pest város széépészeti bizottsága a városnak nagy hasznot ígérő társaság számára árverésen kívül mérsékelt áron telket adjon, mihelyt a részvénytársaság a városi hatóság részéről a szükséges engedélyt a felállításra megkapta. A széépészeti bizottság azonban akadékoskodott.¹ Ki akarta kötni, hogy a telekre csak malmot szabadjon építeni, lakóházat nem s nyereszkedésre ne szabadjon felhasználni. A nádor erre, Széchenyi újabb közbenjárására július 15-én elrendelte, hogy a város a telket minden feltétel nélkül

¹ Ezért Széchenyi a nádornál június 15., július 3-án közbenjárt.

□-ölenként 5 p. frtért adja át a társaságnak, a mely körülményt örömmel tudatott Széchenyi július 18-án Putzerrel.

Ez az eddig ismeretlen levél azért is érdekes, mert kitűnik belőle Széchenyi körültekintő és pihenést nem ismerő munkássága. Közli ugyanis Putzerrel, hogy az aláírások 300.000 p. frttal befejeztettek,¹ hogy anyagot nem rendeltek, mert most olcsóbodik s hogy kívánatos volna, ha az ígért mérnök már jönne, mert csak így lehetne közgyűlést tartani, hogy a választmány megválasztassék, a tőke első részletének (10%) befizetése kihirdetessék, a telek árát kifizethessék s a mérnök az építést megkezdhesse.

A hengerszerkezethez szükséges gőzgépre Putzer költségvetést ígért Széchenyinek s — a választmány tudta nélkül — előzetesen megegyeztek, hogy Putzer a gépet Cockerill gyárosnál megrendelheti.

Midőn azonban Széchenyi ezt július 21-ikén az ideiglenes választmánynak tudtára adta, néhányan nyíltan kifejezést adtak azon véleményüknek, hogy ezt az egész választmány meghallgatása után lett volna szabad elintézni, sőt Tüköry pártot szervezett a mellett, hogy a gőzgép az aacheni Dobbssal összeköttetésben levő Knutsenál rendeltessék meg. Erre Széchenyi felkérte Putzert, hogy a rendes 50 szavazatán kívül, a többi 100 szavazat átírásáról gondoskodjék a szükséges többség biztosítására s hogy azokat, a kikre átírja, hozzá utasítsa mihez-tartásúl, mert ő (Széchenyi) becsületesen kívánja a vállalat sikerét s nem befolyásoltatja magát hóbortos vélemények és egyoldalú irány által.

Putzer azonban az első szavazásnál csak 50 szavazattal akart résztvenni a közgyűlésen s inkább beleegyezett abba, hogy ne Cockerill, hanem Dobbs legyen a gőzgép szállítója s ily értelmű utasítást küldött Killiasnak. A mérnökre nézve pedig megegyeztet Széchenyivel még júniusban, hogy a pesti malom részére megnyeri a melegnanói malom műszaki vezetőjét, Fehr Vilmost, s közölve ennek feltételeit is, jelezte, hogy a szerződés megkötése után azonnal jönni fog.

A gépre nézve Killias Cockerill ügynökével megegyezett s így kötelezve volt egy horizontális nagynyomású, 20 lóerejű gépnek Seraingban való átvételére 18.000 frankért.²

¹ Széchenyi 20.000, Tüköry, Valero, Wodianer Rezső 10.000, Malvieux, Kappel, Burgmann, Appiano, gróf Barkóczy 5000, gróf Wenckheim, Klopfin-ger, Roscony, gróf Zichy Jenő, Batthyány Lajos 2000 frtot, igen sokan 1 részvényt (1000 frtot), sokan ½-et vagy még ennél is kevesebbet jegyeztek.

² Killias július 31-iki levelében jelzi, hogy Kecskemétről sürgősen kérdik egy hengergép miatt.

Széchenyi állani akarta a rendelést,¹ csak a gépre voltak némi aggályai, mert a horizontális nagynyomású géphez nem igen volt bizalma Cockerill jótállása nélkül. A gond, hogy jó gépet nyerjen, nem hagyta nyugton, augusztus 20-án újabb levéllel kereste fel Killiast és figyelmeztette őt a felelősségre, a mely kettejüket fogja terhelni, ha a gép rossz lesz. A gép olcsó árából és a szállítás gyorsaságából arra következtetett ugyanis, hogy a gép selejtes lesz, kérte azért Killiast, szerezzen biztos adatokat s tudja meg, szállított-e már Cockerill más malmoknak is ily gépet s azok beváltak-e.

A mérnöknek és Fehrnek jövetelét az építés megkezdése miatt szintén sürgette Széchenyi, sürgettette Tasnerrel is, de Killias² csak szeptemberre ígérte érkezését a felülvizsgált tervekkel együtt. A gőzgépre azonban már pontosabb választ adhatott. Megküldvén Cockerillnak ajánlatát,³ tudatta, hogy a rendelésre még szabad kezük van, a mit Széchenyi nagy megnyugvással fogadott⁴ s erre először október 12-ére tűzte ki a közgyűlést, a melyben a gőzgépről is határozni kellett, majd pedig mivel Killias gátolva volt az eljövételben, október 19-ére halasztotta. Killias azonban ekkor sem érkezhett meg, azért levélben közölte⁵ Széchenyivel az építési tervekre és előmunkálatokra vonatkozó véleményét. A közgyűlés október 19-én megtartatott s 20-án történt meg a végleges megalakulás, a melyet azután november 1-én Killias körlevéllel adott a kereskedelmi világ tudomására.

Killiast Fehrrel október 21-én tényleg megérkezett s így már 22-én választmányi ülést lehetett tartani az építkezés és gőzgép ügyében.

Időközben Széchenyi a nádor pártfogását igyekezett megnyerni. Először kieszközölte a nádor beleegyezését abba, hogy a malom nevét viselhesse, majd pedig a szept. 23-iki választmányi gyűlés megbízásából még e napon arra is kérte,⁶ hogy az intézményt vegye pártfogásába s a nádor meg is ígérte, hogy a közintézményt mindig támogatni fogja. Ennek alapján az október 22-iki ülés Széchenyi ajánlatára legelőször is elhatározta, hogy

¹ Augusztus 11-iki levele Killiashoz.

² Aug. 18-iki és szept. 10-iki levelében.

³ Egy nagynyomású, horizontális, 20 lóerejű gépnek ára a gőzkazánal, hidegvíz szivattyúval stb. 19.300 frank, a felállítás költségeit a vevő fizeti. Kész gépet azonnal, újat 4 hónap múlva szállít; küld a vevő terhére szerelőt és segédeket; késedelem esetén kárpótlást fizet. A vételár $\frac{3}{4}$ -e a szállításkor, $\frac{1}{4}$ -e 6 hó után fizetendő. Biztosítékul 5000 frtot tesz le.

⁴ Szept. 5-iki ismeretlen levele.

⁵ Október 16-án.

⁶ Orsz. Levéltár nádori osztály 1839. Polit. 1912. szám.

a malmot hálából József-hengermalomnak nevezi el, s a malom ne a telek közepére, hanem egyik szélére építtessék, mert áthelyezés esetén a többi rész könnyen felhasználható lesz; továbbá, hogy a malom építésével pályázaton kívül Hild József bízássék meg s házilag végeztessék, az anyagra és ipari munkálatokra meg pályázat irassék ki. A gőzgép ügyében ajánlatára a gyűlés azt határozta, hogy Killias szerezzen be pontos tudósításokat a már fenálló hengermalmoktól s ennek alapján a legjobb gyárosnál kell kisnyomású gépet megrendelni; továbbá elrendelte az alaptőke 10%-ának befizetését s a pénztári teendőkre Kappel Frigyeset kérte fel.

A megalakulás után Széchenyinek Pozsonyban kellett tartózkodnia az országgyűlésen, azért október 30-án innen írja meg Killiasnak a gőzgépre vonatkozó aggodalmait. Clark Ádám ugyanis nagyon dicsérte az angol kőmalmokat s csodálatát fejezte ki előtte, hogy miért vették a hengerrendszert. Széchenyi ezért ajánlotta Killiasnak, lépjen ez ügyben Tüköry útján Clarkkal érintkezésbe. Megírja neki tájékozással azt is, hogy Dingly gőzhajózási gépész állítása szerint 20 lóerejű gépnek 24 óra alatt 50 mázsa hazai szén elegendő.¹ Október 31-én meg Tükörynek ír és kéri, munkálkodjék kétszeres erővel a malom ügyében, mert a nádor kívánja a jó eredményt a dunai malmok előrelátható kevesbedése és a növekedő lisztszükséglet miatt, azonkívül ajánlja, járjanak el körültekintően az első részlet behajtásánál, nehogy lárma legyen a vége.

Ha Széchenyi az országgyűlés miatt nem is vehet részt az üléseken, azért érdeklődése, közreműködése egy csöppet sem lankad. Tasnerhez ez időben írt majd minden levelében van a malomról közleni vagy kérdezni valója. Majd² azt kérdi, hogy van a gőzmalom, majd a gőzgép rendelésére kér határozatot,³ hogy vagy az angol Wattnál vagy a bécsi Fletscher és Punchonnál rendelhessen. S ennek volt is fogamatja, mert az 1840 febr. 22-iki választmányi gyűlés határozata alapján Valero (febr. 26-án) értesítette Killiaszt, hogy Széchenyi indítványa elfogadtatott. Ennek alapján Széchenyi ily irányú megrendelő levelet kapott, de ezt később (márczius 4-iki gyűlésből) Tasner közbenjárására általánosították, hogy a gőzgépet belátása szerint bárhol rendelheti.

Majd meg azért érdeklődik, van-e elég víz a malom telkén levő kútban,⁴ hogy meg lehessen állapítani nagy vagy kis nyo-

¹ E levelében érdeklődik a vasművek rendeléséről, a gőzgépnek a hengerszerkezettel való egybekapcsolásáról is.

² *Levelei* 1840 II. 22-éről. III. k. 20. l.

³ *Levelei* 1840 II. 29-éről. III. k. 21. l.

⁴ 1840 márcz. 1. III. k. 27. l., márcz. 2. III. k. 27. l.

mású gép szükséges-e; nem lehetne-e esetleg a vizet csövekkel a Dunából odavezetni.

A pestieket, úgy látszik, ez alatt nagyon elkedvetlenítette az a körülmény, hogy Killias igazgató nem jött le Pestre s így a malom ügye nem haladt előre kellőképpen.¹ Valero Antal, az ideiglenes igazgató türelmetlenkedett s követelte, hogy Killias foglalja el hivatalát. Killias azonban fontos okaira hivatkozva, nem jött. Széchenyi elfogadta okait,² de ő is sürgette eljövételét, hogy a gép ügyében végleg döntsenek, másrésztől azonban kérte a választmányt, ne kívánja Killias megjelenését Fehr megérkezétségéig, addig Valero még vihetné az igazgatói teendőket.

A gőzgépre csakhamar teljesítette Killias Széchenyi kívánását s márczius végén Fletscher és Punchon bécsi gyárosnál szerződést kötöttek egy 18.000 frtéert szállítandó, 30 lóerejű, kisnyomású gőzgépre és egy pótkazánra.

Valero azonban ismételtén és erélyesen sürgethette a gőzgép megrendelését és Killias megérkezését, sőt neheztelésének is kifejezést adott, hogy Széchenyi és Killias részéről nem érkezett ez ügyben jelentés. Tasner megírta ezt Széchenyinek s ajánlotta, írjon Valerónak, de keltezze levelét korábbra. Széchenyi így tett.³ Megírta Valeronak, hogy fölöslegesnek tartotta értesíteni a választmányt, mert azt hitte, Killias elküldötte a szerződést; de mivel ez nem történt meg, megküldi a másolatot Killias levelével együtt. Killiast nem lehet panaszszal illetni, míg meg nem hallgatják. Külföldi útja fontos volt s a társaságra bizonyosan hasznos. Most már nemsokára megjön s remélhető, hogy a József-malom még az ősszel működni fog.

E levelek a választmány április 8-iki gyűlésén egyelőre megnyugvást keltettek. Széchenyi pedig bizalommal tekintett a jövőbe, mint ápr. 4-én Tasnernak írja: »a gőzmalom iránt jó reménységben vagyok«. Nem is nyugodott, figyelme állandóan a malmon függött. Azt mondhatni, ő volt a központ, még akkor is, mikor a pozsonyi országgyűlésen tartózkodott. Hozzáfordul Killias, hozzá Valero, a választmány. Hozzáfordult Fletscher, a gépgyáros is, ki a készítendő gépre nézve több kérdést intézett hozzá, melyeket Tasner útján⁴ a május 3-iki választmányi gyűlés elé is terjesztett. Május elején, midőn Bécsben tartózkodott, felkereste Fletschert s személyesen tárgyalt vele és sürgette a gőzgépet. 1841 január 25-én pedig Czenkről írja meg⁵

¹ Márcz. 4-iki levele III. k. 31. l.

² Lásd márcz. 11-iki levelét.

³ Lásd Tasnernak írt 1840 ápr. 2-iki levelét.

⁴ *Levelei* 1840 ápr. 26. III. k. 47. l.

⁵ *Levelei* III. k. 56. l.

a gyárosnak aggodalmait. Megírja neki, hogy Angliában akarta a gépet megrendelni, s mivel a gőzhajózásnál már bánják, a miért nem Angliában rendelték meg a gépeket, kéri, hogy a gép jó legyen s némi pótló utasításokat ad.

A választmány is minden kieszközlendő ügyben Széchenyit kéri fel a közbenjárásra, így pl. a levezető csatorna ügyében a nádornál, kérvények beadásával, utánjárással, a gépszállítás alkalmával felmerült vám elengedése ügyében a városnál vagy a helytartótanácsnál.¹

E közben az építkezéshez is hozzáfogtak, sőt mint Killias 1840 szept. 6-án jelzi, az már kielégítően előrehaladt, mert Tüköry jó fákat szállított s a felállított műhelyekben jobban és olcsóbban dolgoztak, mintha mesterembereknek adták volna ki a munkát, a mi azonban a választmányban ellentétre szolgáltatott okot, mert Valero inkább a mesterembereknek szerette volna a munkát kiadni. A szükséges vasművek is készültek, úgy hogy Killias már a hengszerkezet szállításáról is intézkedett. Ugyane leveleiben felemlítette Killias az intézkedések kellemetlen oldalait is. Valero ideiglenes igazgatása alatt ugyanis minden ügy a választmány elé került s csak 2 választmányi tag aláírása mellett fizetett Kappel, az ideiglenes pénztárnok. Ez helyes nagyobb ügyeknél, de hosszadalmas és a kereskedelmi szokások ellen van a folyó szükségleteknél. Killias úgy segített a dolgon, hogy midőn ő vette át az igazgatást, nem ment Kappelhez pénzért, hanem a saját háza esedékes részleteiből fizetett s most a felülvizsgálatnál felhívta e körülményre Széchenyi figyelmét, határozatot kérve ez ügyben a jövőre.² Figyelmeztette Széchenyit arra is, hogy az alapszabályokat czélszerű volna az időközben (1839/40. országgyűlésen) életbe lépett új váltótörvény szerint módosítani.

Látható a fentiekből, hogy Killias és a választmány között ellentét fejlődött ki. Mindenki rendelkezni akart, a mit viszont Killias kifogásolt. Végre is Killias egy promemoriát adott át Széchenyinek az ellentétek és surlódások okairól. Szerinte ez okok abban állanak: hogy Kappel Frigyes, az ideiglenes pénztárnok azt kívánta tőle, hogy a Holzhammer-ház befizetései is az ő kezéhez történjenek, mi lehetetlenség, mert sok külföldi rendelést künn kell fizetni; hogy Valero e kereskedelmi üzletet tisztán formalításokkal akarja vezetetni; hogy Wodianer a búzavásárlást a maga számára akarja lefoglalni; hogy mindenki gyenge, nem hisznek senkinek, sokat beszélnek, keveset tesznek,

¹ 1840 máj. 3, XI. 6-iki, XI. 27-iki, 1841 II. 27, választmányi üléseken.

² Ez ügyben Killias 1841 aug. 30-án Kappelnek is írt.

s mindenki előnyököt akar a maga számára kieszközölni. Baj az is, hogy a hengermalom Magyarországon az első kereskedelmi társaság s így az embereknek nincs még tiszta fogalmuk ily üzletről. Az igazgatóságnak az a panasz, hogy egyes választmányi tagok folytonosan gyanúsítanak, basáskodnak, hogy a számadást állandóan szidják, de a felülvizsgálását folyton halogatják, miáltal az üzlet megakad, és végül hogy már megszavazott ügyeket ismét napirendre hoznak.

Killias felkérte Széchenyit, vizsgáltsa meg a szolgálat ellen felmerült panaszokat, hogy a tisztviselők vagy igazolhassák magukat vagy büntetésüket vegyék. Véleménye, hogy a személyzet megállja helyét s itt pótolhatatlan, mi meggondolandó körülmény, mert ha elvesztik türelmüket, örömeiket, könnyen megtörténik, hogy távoznak, a mi a társaságnak hátrányára lesz.

Killias utóbb említett levelében saját személyéről jelezte, hogy állandó ittléte lehetetlenség, azért czélszerű volna, ha csak ott működnie kére, a hol okvetetlen szükséges és hasznos. Nélkülözhetetlen volt ugyanis házánál, azért ez úgy akarta az ügyet elintézni, hogy az igazgatóság kettéválasztását (műszakira és kereskedelmire) ajánlotta, úgy, hogy a két igazgató egymástól független s a választmánytól függő volna. A műszaki igazgató, Fehr Vilmos már szerződötve volt, kereskedelmi igazgatónak a ház Schaubert nevű alkalmazottját ajánlotta, a ki 1840 novemberében jelentkezett is Széchenyinéél. Széchenyinek azonban nem igen tetszett Schaubert s Putzernek ki is fejezte,¹ hogy legalább is szükséges volna, ha Killias Schaubert hivatalába bevezetné. Schaubert nem sokáig lehetett itt s valami különösebb nyomot nem hagyott maga után. Úgy látszik, Széchenyi rábeszélésére Killias megmaradt egy ideig. Erre vall a társaság 1841 jan. 2-iki választmányi ülésében tett felszólalása, melyből a Holzhammer-czéget felkérlik, küldje a búzabevásárlás eszközlése miatt Killiast, mert őt tekintik a malom igazgatójának. Egyébként Killias el is jött s a bánáti megyékben járhatott is a fenti ügyben, a melyre neki Széchenyi Hertelendy Ignác torontáli főispánhoz, és Karácsonyi László alispánhoz ajánlólevelet is adott.²

¹ 1840 nov. 26-iki levele. Ebben Széchenyi véleményét is kifejezi a malom épületéről. Véleménye szerint jól van építve, impozáns, de sokba került. Angliában szolidabban építették volna, nagyon fényesnek tartanak, de itt szükséges az üzlet emelésérc. Kijelenti azt is, hogy lelken viseli az intézmény sikerét, nemcsak befektetett pénze miatt, hanem azon magasabb szempontból, hogy ne *modern rom* alapítója legyen, mert a *sikertelenség rosszabb Magyarországon az elemi csapásnál*.

² Később, az 1841 szept. 16-iki választmányi ülésen, midőn Killias újból lemondott, ismét megkérte, hogy legalább a közgyűlésig maradjon.

Ez alatt még 1840 novemberében befejezték az építkezést. 1841 júliusában megérkezett a gőzgép is, a melynél ismét Széchenyi segítette ki a társaságot zavarából, ezúttal pénzzel, a mennyiben a gép árának egy részét kifizette Fletscher gyárosnak, a maradékért pedig jót állott.

A gőzgép megérkezése és felállítása után 1841 szeptember 15-én megkezdődött végre az őrlés is, úgy hogy a szept. 16-iki választmányi ülésből Széchenyi javaslatára a lapokban közhírré tették az üzem és a liszteladás megkezdését.

A Holzhammer-ház az üzleti eredményt nagy érdeklődéssel várta, s Killias és Fehr jelentéseiből csakhamar meg is tudta, a mint ezt a ház főnökének, Putzernak, Széchenyihez november 1-éről keltezett levele bizonyítja.

E szerint a hengerkészülék igen jól működött, a liszt rohamosan kelt, mégis a próbaőrlés (2434 pesti mérő) alig eredményezett az 5%-nál sokkal több hasznot, a mi a sok fáradságért silány haszon volt s alig kecsegtető arra, hogy más ilyenmű vállalat létesüljön.

Putzer véleménye az volt, hogy ezen úgy segíthetni, ha a tőke felének gyarapításával egy harmadik járat állíttatnék fel. Így a jelen mennyiség felével több lisztet lehetne őrlöni s a költség aránylag csekélylyel nőne. Ez ügyben a biztos többség elnyerésére Széchenyinek — ha a terv megtetszik — felajánlotta teljes támogatását. S mivel a társaság a rendelkezésre álló csekély forgótőke miatt állandó pénzzavarban volt, 30 illetőleg 40 ezer frt nyílt hitelt ajánlott fel, ha más részvényesek, mint pl. Sina, is nyújtanak kölcsönt. Putzer azonkívül ¹ jelezte, hogy december végén eljön Pestre s ott marad az első közgyűlésig, úgy hogy személyesen megbeszélhetik a teendőket.

Széchenyi — Killias és Fehr részéről — természetesen szintén pontosan értesült a próbaőrlés eredményéről. Azonnal el is határozták egymás közt, hogy mindent megtesznek a 3-ik járat felállítása tekintetében. Széchenyi már az 1841 szept. 22-iki választmányi ülésen javasolta is a felállítást, úgy hogy decz. 15-én megírhatta, mit tett ez ügyben.

Széchenyi a fenti választmányi ülésen azt is ajánlotta,

Az első közgyűlést az alapszabályok szerint már a tavaszon kellett volna tartani. 1841 IV. 22-iki ülésen Széchenyi javaslatára júniusra halasztották, majd novemberre, de ekkor sem lehetett megtartani s csak 1842 januárjában tartották meg.

¹ November 26-iki levelében Putzer értesíti Széchenyit arról is, hogy 50 rendes szavazatán kívül részvényeinek átírásából még 60 szavazata van s így a többség biztosítottnak tekinthető a 3-ik járat felállítása tekintetében.

hasonlíttassék egybe a költségvetés-tervezet a valóságos költségekkel. Majd október 12-én megbízta Fehrt az adatok egybeállításával. Ezen összehasonlításból ¹ teljes képet nyerünk a hengermalom évi költségeiről.

	A malom évi költségei			
	2-rendszernél		3-rendszernél	
Az épület fentartása a tervezet szerint	800	p. frt	800	p. frt
A szerszámok, gépek kopása tervezet szerint	2.800	»	4.150	»
A zsákok kopása a tervezet szerint	1.000	»	1.500	»
Olaj és világítás a tervezet szerint	700	»	800	»
Szén a tényleges szükséglet szerint..	8.000	»	9.000	»
A malomszemélyzet a tényleges szükséglet szerint	13.432·32	»	14.160·32	»
Irodai költség a tervezet szerint..	3.000	»	3.000	»
Kocsi- és lótartás	400	»	600	»
A lisztárúsítók provisiója	6.400	»	8.000	»
Kamatok 300.000, illetőleg 350.000 tőke után	15.000	»	17.500	»
Átmenetiek	267·28	»	489·28	»
Összesen	52.000	p. frt	60.300	p. frt
Azaz (300 napot véve) naponként ..	173·20	»	201	»

Az alkalmazottak fizetése az 1839-ben tervezett 3 járatú malomnál (39 egyénnel) 15.000 p. frt, míg 1841-ben a 2 járatúnál (43 egyénre) tényleg 13.432.32 p. frt volt s ennek 3 járatra való kiegészítése (4 egyénnel több) csak 728 p. frt többlettel 14.160·32 p. frtra tervezetett.

Érdekes a próbaórlésnek (szeptember 15-étől október 12-éig) kimutatása. A 2 járatúmalommal 2434 mérő búzát, azaz 129 m^3 -jával 313.906 m^3 -ot s ebből dara lett 1·82%, 0-ás liszt 8·15%, 1-es 14·13%, 2-es 20·77%, 3-as 17·31%, 4-es 15·34%, korpa 15·88%, fűss-liszt 0·39%, hiány 2·21%.

Az 1 mérő búza után nyert liszt értéke 12·59 frt volt s a költség reá 10·30 frt, úgy hogy nyers órlési díjra maradt 2·29 frt. Napi 175½ órlendő mérőt számítva, a nyers díj 435·19 frt, a melyre a napi kiadás 433·20 frt, úgy hogy tehát az 5%-os kamaton kívül a napi tiszta nyereség 2·29 frt volt, azaz évenként 745 frt (= 298 p. frt).

A 3-ik járat felállításának esetén a jelenlegi mennyiség felével többet, azaz 262 mérőt órlva, a nyereség naponként 2·29 p. frt-jával 650·38 p. frt volna, a melyre a napi kiadás 502·30 frt, úgy hogy ez esetben az 5% kamaton felül tiszta nyereség 148·8 frt volna naponként, azaz 44.466·20 v. frt (17.786·32 p. frt).

¹ Fehr 1841 nov. 4-én állította egybe az adatokat.

A tényleges kedvezőtlen eredmény nem volt ismeretlen a választmányi tagok előtt sem, különösen azon ülés óta (1841 szept. 22.), a midőn Széchenyi a 3-ik járat felállítását javasolta. Természetes, hogy az eredmény javítását mindenki óhajtotta. Tüköry József 1841 decz. 28-án, közvetlenül az első közgyűlés előtt javaslatot nyújtott be ez ügyben, s javasolta, hogy 4 járat állíttassék fel; továbbá, ha az igazgató előnyösnek tartja, szereltessek fel a malom számára egy külön szerműhely, hogy a munkásoknak állandóan legyen foglalkozásuk; ajánlotta, hogy a Holzhammer-ház válaszsza az igazgatót, a többi személyzetet pedig a választmány; választmányi tag mindenki lehessen, az ülések a malomban tartassanak, a fizetéseket foglalják szerződésbe s a levelezésre, aláírásra a kereskedői módszer alkalmaztassék.

VISZOTA GYULA.

VERBÓCZY ISTVÁN ÉS FIA.

— HARMADIK KÖZLEMÉNY. —

Váraljai Szaniszló püspök nem tartozott a maga korának harczias főpapjai közé, a kik az ország védelmezését az isteni szolgálattal egyenlő kötelességüknek ismerték. De pennával szeretett viaskodni és hazájához, kereszténységéhez való hűségét, áldozatkészségét unos-untalan nagy hangon emlegette. Mikor azonban tette került a dolog, szép csendesen odébb állott és betöltötte siralmas panaszával az országot, ha Pécs jókarban tartásáról s az őrség fizetéséről volt szó. Most is arra a hírre, hogy a török *Valpót* ostrom alá fogta, igen nagyon felbuzdult s minthogy a veszedelem közléről fenyegette, bizonyosnak tartjuk, hogy a pécsi és siklói vitézekkel 1543. május 25-én csakugyan megindult a Dráva felé, segítséget sürgetvén Nádasdytól, hogy a megszállott várat fölszabadíthassa, melynek fejében a dicsőség oroszlánrészét nagylelkűleg előre is átengedte neki.¹ A győzelemhez való reménysége nem is volt egészen hiú reménység, mert tudjuk, hogy a szultántól Valpó ellen küldött *Ahmed* basa még akkor nem érkezett meg, *Murád* pozsegai bég pedig, a védők elszánt vitézsége miatt egymagában semmire sem mehetett. Ha tehát a Nádasdy által is támogatott pécsi, siklói és döbrögözi katonák egyesült erővel, se napot, se órát nem várván, megtámadják az ostromló sereget, könnyen felszabadíthatják vala a várat, melyről a török történetírók is elismerik, hogy »*kifeszített mellel és szulárdan állt a harczban, a mennydörgő ágyúkkal és a vitéz hadsereggel szemben*«. ²

Ugy látszik azonban, hogy Nádasdy nem küldött segítséget s mire a Drávához értek, a lelkesedés is nagyon lelohadt, mert a seregnek csak egy része kelt át a folyón. Ezeket *Murád* bég vitézei megtámadták, visszaverték, sokat levágtak bennök, a többiek pedig — a mint nyakra-főre a hajókra menekültek — a nagy tolongásban jobbára a vízbe fúltak. ³

¹ Országos Levéltár. *Nádasdy iratok*.

² Thury József: Török történetírók II. k. 380. l.

³ *Murád* bégnek a szultánhoz küldött jelentésében olvassuk, hogy *Siklovis, Pecsevi* s más ellenséges váraknak lovas és gyalog vitézei, ötszáz-

Ha a magyarok veresége szinte nem is volt olyan nagy, mint a milyennek Pozsega bégje, dicséret és jutalom reményében a szultánhoz küldött jelentésében feltüntette, mégis csak az lett a következése, hogy a hadak elszéledtek és Valpó vára, melynek urát Perényi Pétert Ferdinánd király minden igaz ok nélkül fogságban tartotta, vitéz ellentállás után *junius* 22-én feladta magát az ellenségnek.¹

A török még javában vívta a várat, mikor Pécs főpapja attól való félelmében, hogy nemsokára rá kerül a sor, minden hősiek elhatározásáról elfejtkezett és circumspectus ember létere csak a saját élete és vagyona megmentése felől gondoskodott. Kétségbe esett levelet írt Nádasdynak, elpanaszolván, hogy nincs elegendő őrség, nincs hadi felszerelés a várban, a király semmire sem visel gondot, a katonák fizetetlenek, s már látja, hogy végső veszedelme következik Pécsnek. Egyes-egyedül csak benne van még bizodalma, annak okáért az Istenért is kéri, hogy ne hagyja el őt utolsó szükségében és legalább jó tanácscsal segítsen rajta. Irja meg neki Nádasdy őszintén és tartózkodás nélkül, hogy reménytelen helyzetében mitévő legyen? Engedje meg, hogy az egyházi kincseket, a szent edényeket és más oltári eszközöket a maga kevés javaival együtt Zalavárra küldhesse, hogy azok, ha esetleg káptalanával együtt kénytelen lesz menekülni Pécsről, a mire nézve Nádasdy véleményét óhajtja tudni — az ellenség kezére ne kerüljenek.²

A tiszteletreméltó úri ember igen szerette volna magáról elhárítani a felelősséget, hogy ha eljárása miatt később netalán

nál többen átkeltek hajókon a Dráván, hogy a török birodalmában raboljanak. Murád *meteriszek* (sáncz, vívóárok) csinálásával lévén elfoglalva, Kapudsi basáját s az eszéki szandsák agáit küldé ellenök, a kik a proféta csodatévő hatalmával »egy percz alatt szétszórták őket, az átkozott sereget megfutamították, a sátán hadát összetörték« s a levágott fejekből 70 orrt és fület és egy elfogott *Fartads* nevű híres gyaurt küldtek híradás végett az igazságos udvarhoz.

Murád bég jelentése, *Szinán* csaus elbeszélése szerint, *Jir-derbendi* állomáson érkezett a szultánhoz, tehát a mint a datumok összevetéséből megállapíthatjuk 1543 *május 20-án*. Szaniszló püspök azonban, a mint Nádasdyhoz írott leveléből kitünik, csak *május 25-én* indulhatott el hazulról s minthogy sem a magyar, sem a török forrásokban nincs nyoma, hogy a pécsi és siklósi vitézek a Valpót ostromló ellenséggel más alkalommal is összeütköztek volna, föl kell tennünk, hogy *Szinán* csaus, — a mint ez vele többször is megtörténik, — vagy az *idő* vagy a *hely* meghatározásában téved, mert a szultán a bég jelentését nem kaphatta meg előbb *május 26-nál*, a mikor a csaus följegyzése szerint *Nisben* tartózkodott. (Thury József id. m. II. k. 296—297. l.)

¹ Thury id. m. 298. l.

² A levél 1543. június 5-én kelt s az Orsz. Levéltárban őrzött Nádasdy iratok között található.

tán kérdés támad, az országkapitány tekintélyével takarózhatnék. De Nádasdy sem esett a feje lágyára s bár válaszát nem ismerjük, mindazáltal bátorságosan föltehetjük róla, hogy Szaniszló püspököt nem biztatta a menekülésre, sőt inkább — a jövődöre való nézve, hogy őt soha senki ne okolhassa, — hazájához és kereszténységéhez való kötelességére figyelmeztette.

Ennek tulajdonítható, hogy a főpap, a ki annyiban hasonlított minden idők legnagyobb politikusaihoz, hogy gyorsan és remekül tudott alkalmazkodni a változott helyzethez, hamarosan feltalálta magát és más hurokat kezdett pengetni. A töröktől való félelem egy kicsit megzavarta a fejét, mert neki, minthogy János király fiától elpártolt és Pécsset Ferdinánd hűségére hajtotta, különös oka is lehetett a szultán boszujától tartani, de csakhamar észbe kapott és mindent elkövetett, hogy meggondolatlan őszinteségét egy kis üdvös képmutatással helyrehozassa. Szorgalmasan fölkereste tehát vész-tjóslo és nagy szavaktól áradozó leveleivel az udvart, a kamarát, a helytartó tanácsot, a *bellicumot* és az országkapitányokat, Isten és világ előtt tiltakozván, hogy ha gondot nem viselnek Pécsre, ő nem lesz oka semminek és a mi történni fog egyes-egyedül magoknak tulajdonítsák. Másfelől olyan emberek előtt, a kikről tudta, hogy híresztelni fogják, mód nélkül dicsekedett, hogy ágyukat öntet, megerősíti a várost s majd így meg amúgy visszaveri és megfutamtja az ellenséget. Ez már aztán beszéd volt. Küldtek is Morvából hatezer golyót, sok mázsza lőport és a mi földolag, 500 lovas és gyalogkatonára való fizetést a nagy vitéz papi fejedelemnek, a király pedig minden szükséges hadi felszerelésről gondoskodott. A Prágában tartózkodó Ferdinánd nem is aggódott tovább a város sorsán, sőt a mint Frater Györgyhöz 1543 június 24-én írott leveléből tudjuk, abban reménykedett és azzal biztatta a barátot, hogy a püspök és Verbóczy Imre *Pécsvárado*t is meg fogják oltalmazni az ellenségtől.¹

¹ *Történelmi Tár* 1879-ik évi folyam 314. l. Az Országos Levéltárban bizonyos Sopronban tartózkodó s magát egyszerűen csak *Marcus*-nak író s előttünk még eddig közelebről ismeretlen, de kétségkívül előkelő úri embernek 1539—1546. évekből Nádasdy Tamáshoz küldözgetett rendkívül érdekes levelei őriztetnek, melyek ez időszak történetére nézve igen fontos és becses tudósításokat tartalmaznak. Az 1543 *julius 5-én kelt* levélből arról értesülünk, hogy a török *Siklós* várát ostromolja, az üresen hagyott *Pécsset* pedig Kaszon vajda már elfoglalta. A levélíró gúnyosan emlékezik meg a jó püspökről, a ki — úgymond — *in suis litteris michi missis nimium se jactabat, qualiter thormenta bellica fudere et civitatem munire ac hostes ex omni parte insequi et fugari faciet* etc. Irja továbbá, hogy a vár szükségére *ex Pethoria* t. i. a morvaországi *Pettau*-ból golyót, puskaport, a katonaságnak pedig, a város bírása által, 5 ezer garastallért küldtek.

A gazdag és népes püspöki székhelynek előkelő főúr, Kevendi b. Székely Lukács volt a főparancsnoka, a kinek állandóan 2000 embert kellett volna tartania a várban, de mivel fizetést csak hébe-korba kapott, bizony még harmadrész annyit sem tartott benne és a maga ügyes-bajos dolgai miatt csak ritkán fordult meg Pécs^{ett}. Ebben az időben Nádasdy embere, Paksy János volt a vár kapitánya, de az őrség — a mennyire megítélhetjük — Alapy János, Bánffy István, Magyar Bálint, Ália Mátyás, Polyáni Sebestyén és mások vitézeivel együtt sem igen rughatott többre 2000 embernél. Nagyobb baj volt ennél a fejetlenség. A hadnagyok nem tudták megzabolázni és fékentartani a mindenfelől összeverődött, sok urat ismerő s épen ezért szófogadatlan szegény legényeket, a kik fizetelenségük miatt talán bevett szokás szerint szabad nyereségen szolgáltak. De siettette Pécs veszedelmét az a körülmény is, hogy a püspök gondatlansága és fukarsága miatt a város falai romladozni kezdtek, sőt a belső vár sem volt úgy megerősítve, hogy egy derék ostromot kibírhatott volna.¹

A dolgoknak ilyen állásában a főpap nem sokáig habozott s azt tartván, hogy sem a hazának, sem a kereszténységnek nem lesz abból különös haszna, ha ő mártiromságot szenved, vagy a pogány ellenség kezébe kerül, nagy hirtelenséggel összegyűjtötte az egyház kincseit és mielőtt a szultán roppant seregével Valpó alól megindult volna, belső embereivel Veszprémbe futott. Példáját követték a többi megrémült papok és gazdag polgárok is, mire a könnyű nyereségnek, a kínálkozó zsákmánynak felettébb örvendező katonák, a menekülők hátrahagyott szolgálói és a csöcselék, melynek nem lévén veszteni valója, a töröktől sem igen retteggett, megrohanták az őrizetlenül maradt házakat és templomokat s a várost tökéletesen kirabolták. Senki sem gondolt már a védelemre s huszárok, gyalogok, hogy a gonosz úton szerzett zsákmányt megtarthassák és a büntetést kikerüljék, ügyet sem vetettek többé a hadnagyok beszédjére, de hamarosan felkerekedvén kitakarodtak a városból. Igaza volt hát Verbóczy Imrének, mikor a pécsi katonákat, a püspök nagy méltatlankodására *rebelliseknek*, lázadóknak bélyegezte. Mikor az ellenségnek hírül esett a dolog, a Szekszárdnál táborozó Kászim mohácsi és Murád eszéki bég 1543 *junius 29-én* minden vérontás nélkül elfoglalták az üresen hagyott, *a paradicsomhoz hasonló régi és nagy várost*, melynek egész környéke — úgymond a török történetíró — kert és rózsaliget.²

¹ Verancsics összes munkái id. h. I. k. 233. l.

² Thury József id. m. 239., 380. l. Pécs elfoglalásának idejét a mi történetíróink pontosan nem tudják, Istvánffy helytelenül 1543. *július 20-va* teszi (Lib. XVI.) *Dseláizade Musztafa* elbeszélvén, hogy a Siklós ostromára

Szaniszló püspök szerencsésen eljutott Veszprémbe, melynek erős falai között nagy érdeklődéssel kísérvén a török sereg mozdulatait, megkezdé ismét a correspondentiát és a kapitányokat hírral tartotta. A Pécsről szerte-széjjel menekülő jámborok azonban — ha Istvánffy elbeszélésének hitelt adhatunk — többnyire pórul jártak, mert a fogságban levő Pekry Lajos és Verbóczy Imre katonái útközben megtámadták, kirabolták őket és sokat le is vágtak bennök.¹

A főpap talán még jól ki sem nyughatta magát a rettenetes futás után, mikor arról értesült, hogy Pécs veszedelméért egyedül őtet kárhoztatják és Nádasdy Tamás, a kiben, mint számtalanszor erősítgette, Isten után legjobban bízott, javait közprédára bocsátván, magát halálra keresteti. Most rémült csak meg igazán, mert az országhkapitánynak Veszprém körül kóborló katonái azt híresztelték, hogy Nádasdy parancsára valaki hol éri, bátorságosan megölheti és minden javaiból kifoszthatja. A tisztos férfiú, a ki távolról sem gyaníthatta, hogy a dolog ilyen veszedelmes fordulatot vegyen, *1543. július 28-án* levelet írt Nádasdynak, melyben méltatlan üldöztetését nagy szíve fájdalmával panaszolván, szokása szerint mennyre-földre esküdözik, hogy ő ártatlan a dologban. Látja Isten — úgymond — hogy sem mulasztás, sem vétek nem terbeli, mert mindent elkövetett, hogy a veszedelmet feltartóztassa, de senki sem hallgatott reá s a fontos vég-hely megmaradásáról kellőleg nem gondoskodtak. Mégis ő reá vetnek, holott Isten a tanúja, hogy csak akkor szánta el magát a menekülésre, mikor a huszárok, a török közeledésének hírére megtámadták előljáróiknak az engedelmességet és sem kéréssel, sem fenyegetéssel nem lehetett őket többé visszatartani. A kevészámú gyalogsággal pedig ugyan mitévő lett volna? De majd megkeresi a királyt, hogy törvénnyel lássák meg a dolgát. Mert nem elég, hogy anyni sok fáradsága, nagy költsége után most már csaknam koldusbotra jutott, ráadásul még tisztességétől is meg akarják fosztani, holott bectelenül nem kíván élni.

induló szultán *junius 29.* napján kelt át a Dráván, minekutána Murád béget Pécs ellen küldé, melynek lakosai meghódoltak s az izlám népe bevonult a várba stb. stb. — megjegyzi, hogy a győzelem hírnöke — úgymond — az *említett napon* érkezett a padisahhoz. V. ö. *Török történetirók* II. k. 239. és 308. l. *Verancsics* összes munkái I. k. 233—234. l. *Alapy János* — a kit Nádasdy Zrínyi Miklós ajánlatára fogadott meg, április 24-én már Pécsre érkezett 110 lóval. *Paksy János* junius 15-én azt írja, hogy 75 lóval szolgál, de nyilván csak kapitánysága után (*Orsz. Levéltár, Nádasdy iratok*). .

¹ Istvánffy Lib. XV. Budai Ferencz mentegeti Verbóczy fiát, mondván, hogy a rablás kétségkívül az ő akaratja nélkül történt »mert bizonyos, hogy ő Zrínyi Miklóssal, Báthory Bonaventurával és másokkal már akkor a haza oltalmazására összeszövetkezett volt a törökök ellen«. *Polg. lexicon* III. k. 745. l.

De Nádasdyt alkalmasint másképen informálták és már csak azért sem adhatott hitelt a főpap megvesztegető ékesszólásának, mert kezében volt *junius 5-én* kelt levele, melyben menekülő szándékához tanácsát és quasi jóváhagyását sürgette. Az órség lázadását tehát legfeljebb ürügynek kellett tekintenie s a huszárok szökése nem oka, hanem *következménye* volt a püspök futásának. Így beszéli el a dolgot a későbbi esztergomi érsek, Verancsics Antal is a maga történeti munkájában s nemcsak vétkesnek tartja, de erősen kárhoztatja is Szaniszló püspököt, holott bajos volna őt igazságtalan ítéletre hajló elfogultsággal vádolni. De Ferdinánd király védelmébe fogadta s bár főbenjáró vétket követett el, senkitől semmi bántódása nem lón s mint mondani szokás, *futni hagyták*. Ehhez pedig jól értett. Veszprémből szűkebb hazájába menekült és mint a szepesi káptalan prépostja, holta napjáig bú nélkül élt. († 1548 ápril 21.)

Ezek a dolgok a szó szoros értelmében véve nem tartoznak ugyan Verbóczy Imre történetéhez, de mégis jónak láttuk elmondani. Először is azért, mert úgy tapasztaljuk, hogy az 1543. évi török hadjáratnak még igen sok a zavaros, vagy homályos részlete, melyek között Pécs elfoglalása sincsen kellőképen tisztába hozva. Történetíróink, kivált a monographusok, mikor a nevezetes s hazánk sorsára nézve rendkívül fontos háborúnak egyik-másik epizódját szóvá teszik, többnyire Istvánffyhoz ragaszkodnak, ámbátor kétségtelen, hogy e különben is csak szigorú kritikával használható szerző munkájának épen erre az időszakra vonatkozó része a legkevésbé megbízható. Erről mindenki könnyen meggyőződhetik, ha összehasonlítja azt más forrásokkal, különösen pedig a török történetírók följegyzéseivel. De szükségesnek tartottuk e kitérést azért is, mert Pécs főpapja a Sáros vármegyéből származó Szaniszló, a ki a maga korában inkább *Szebeninek* neveztek, János király és Ferdinánd alatt nevezetes ember volt, a hazánk történeteiben szereplő férfiak viselt dolgait pedig közelebb-ről vizsgálni sohasem felesleges.¹

Pécs elfoglalása után egynehány nap mulva (július 7-én) Siklós is elesett s mialatt a basák és bégek a Tolna és Baranya vármegyében fekvő kisebb erősségeket hódoltatták, maga a

¹ Istvánffy védelmébe fogadja a püspököt és Pécs veszedelméért leginkább Alia Mátyást és Magyar Bálintot okolja, de sem a főpap személyéről, sem a történt dolgokról nincsenek hiteles tudósításai. Többek között azt állítja róla, hogy Pécsről Fejérvárra menekült és ott halt meg, *mielőtt* azt a török elfoglalta volna. V. ö. Lit. XVI. Koller id. m. 275—279., 301—307. és 314. l. Szaniszló püspöknek Koller id. m. 287. l. közölt Nádasdyhoz írott mentegedő levele az Orsz. Levéltárban található. (Nádasdy iratok.) L. még *Horváth Mihály*: Magyarország történelme 4. k. 191. l.

szultán *julius 26-án* Esztergom alá szállott, melynek idegen parancsnokai, jóllehet a védők nagy harczi kedvükben vitézül visszaverték a török általános rohamát, *augusztus 10-én* szabad elvonulás föltétele alatt föladták a várat.¹ Innen tengersokaságú hadával Székesfejérvár ellen indult, útközben lerontatván Tata várát, melynek hitvány parancsnoka *Tassó Hannibál* — a kit Ferdinánd később lefejeztetett — kardot sem rántván, kegyelemért könyörgött.²

Fejérvár jól megerősített s a védelemre igen alkalmas hely volt, melyet katonasággal, élelemmel és mindenféle hadi eszközökkel idejekorán elláttak. Mert Ferdinánd környezete attól tartott, hogy a jó szerencséjében elbizakodott ellenség, föltett szándékát megváltoztatván, *Bécs*et is meg fogja támadni. Legfőképen tehát ennek köszönhető, hogy körülbelől 5—6 ezer főnyi, magyar, német, cseh, olasz, spanyol és portugál harcosokból álló lovas és gyalog hadi népet rendeltek az erős kőfalakkal és sánczokkal kerített, a természettől is védett, nagy térségen fekvő városba, melynek bástyái — úgymond a török történetíró, hogy az igaz hit védőinek győzedelmét annál fényesebbé tegye — *a hetedik égbé nyultak és a Fiastyúkkal érintkeztek s mely tömve volt pokolra való harapós kutyákkal.*³

Török tudósítások szerint három *bég* (parancsnok) volt a várban s a fő közöttük bizonyos *Varkocs nevű gyaur* vala. Tudniillik az idegen eredetű, de anyjáról már magyar *Nobsiczi Varkocs György*

¹ Török történetírók szerint a szultán Siklós alól *julius 22-én* érkezett Budára, másnap *divánt* tartott és a hadakat csak *julius 24-én* indította meg Esztergom ellen. De Szaniszló pécsi püspök *julius 21-én* már arról értesült Podmaniczkytól, hogy a török és tatár Fejérvártól nem messze a *Sóstónál* táborozik és még azon nap hírül hozták neki Veszprémbe, hogy a sereg *Pátka* felé fordulván *Esztergomnak* tart. V. ö. *Thury* id. m. II. k. 323—342. l. A püspöknek Podmaniczkyhez *Palotára* küldött embere még az ágyúzást is hallotta, de nyilván csak képzelődött s Fejérvár körül csak azok a török és tatár előhadak portyázhattak, a kiket a szultán *nyelvet fogni* és kémsemlére küldött ki (Orsz. Levéltár, Nádasdy iratok.).

² Tatára nézve *Thury* id. m. 34., 347., 348. l. Brutus János Magyar Históriaja II. k. 307—308. l. (Monumenta hung. historica. XIV. k.)

³ Lufti basa tudósítása szerint mintegy 6000 fegyveres, puskás és harcához szokott gyaur volt a várban. Egy szökött rab azt beszélte, hogy a védők 5 ezeren voltak, de számuk augusztus hó végén már 3 ezerre leapadt. Dselálzáde Musztafa, *csak a pokolbeli átkozottak óriási tömegéről* beszél. (V. ö. *Thury* id. m. II. k. 35., 247., 354. l.) A mi forrásaink szerint hozzávetőleg 5—6 ezeren voltak. Fejérvár erős voltáról nem csak a török források emlékeznek. A Verancsics munkái közé sorozott magyar krónikában azt olvasuk, hogy »az német király igen csináltatja, erősíti Székesfejérvárot, hanttal (helyesen: sánczozal), töltisekkel, árkokkal terek császár ellen... sok olaszt, nimetet szállíta be Fejérvárban álgyúkkal, ilissel, kiknek hadnagykok vala Warkoch Gyergy (Összes munkái II. kötet, 86 l.)

generalis, Ferdinánd király tanácsosa, sokat látott, hallott, próbált régi vitéz kapitány ember. A könnyű lovasok mellett vasas németeket, puskás gyalogságot és hajdukat is találunk a védők között. az idegen zsoldosok kapitányai *Diskau Ottó*, *Tournier Fülöp*, a huszárok előljárói Kápolnay Ferencz, *Verbőczy Imre*, Istvánffy István stb. egytől-egyig sok csatákon forgott kemény vitézek voltak.¹

Csak az volt a baj, mondhatni végzetes hiba, hogy a különböző felekezetű városi polgárok nemcsak egymás között gyűltek össze, de még a katonasággal is meghasonlottak. A sokféle nemzethez tartozó vitézek seregében pedig visszavonás támadt, kölcsönösen lenézték, kisebbitették egymást, sőt a legválságosabb helyzetekben, a török győzelmét elősegítvén, valósággal egymás vesztére törtek. Szulimán császár még Esztergomot vívta, mikor Fejérvárról hírnök érkezett hozzá és azt az értesítést hozta, »*mi a padisah szolgálai vagyunk, — úgymond — ha majd szerencsésen odaérkezik, el tudunk bánni a közöttünk lévő németekkel.*»²

De a világvédő szultán nem sokat adott a *gyuurok* biztatására, mert azok a bégek és agák, a kiket még mielőtt Budára érkezett volna és azután is *nyelvet fogni* Fejérvár felé küldözgettek, más-képen beszéltek és félelmetes helynek tüntették fel azt a híres várost, mely *a gyehennára való királyoknak ősidőktől fogva temetkező helye vala.* (Id. h.) És mikor a Fejérvár alatt elfogott pánczélos vitézek *julius 28-án* azzal rémítették a szultánt, hogy körülbelől 13 ezer elszánt harcos van a várban, a kik szép szerével nem adják fel a várat és a Dunán szállított ágyúk még mindig nem érkeztek meg Esztergom alá, *Szinán csausz*, a ki az egész hadjárat alatt a szultán közelében tartózkodott s mindent látott és hallott, őszintén bevallja, hogy »a világvédő padisah ő fel-seége . . . *egy kissé aggódott és nyugtalanzkodott*« — a mi roppant nagy dolog egy napkeleti udvari történetírótól.³

Még jobban fokozta a szultán *kedélyének levertségét* (id. h.) az a hír, hogy Bécsből 4000 válogatott vitézt küldtek Székesfejérvár

¹ Varkócs 1543. február 11., ápril 21. és május 18. napján Fejérvárról keltezett leveleit így írta alá: »*Georgius Warkocz a Nobsicz Régie majestatis supremus Capitaneus Albensis* (egyszer in Alba). Ez évi *julius 17-én* Königsberg Honoriussal és Teufel Rézmánnal még *Görceben* volt, (Orsz. Levéltár, *Nádasdy iratok*) és állítólag csak akkor érkezett vissza, mikor a török előhadak már a vár alá szállottak. *Istvánffy* a magyar huszárokat mindössze 500 főre becsüli, de bizonyosan többen voltak. *Szeréminél* azt olvassuk, hogy *Verbőczy Imrének* 600 és *Kápolnay Ferencznek* ugyanannyi lovasa volt, *Warkoch* kapitánysága alá pedig 3 ezer német és olasz tartozott. Ezenkívül még 800 gyalog hajdu is volt a várban. V. ö. *Török történetírók* II. k. 354. l. és 359. l. *Istvánffy* id. m. Lib. XV., *Szerémi* id. m. 388. l.

²⁻³ *Török történetírók* k. 322., 330., 337. l.

védelmére. Ezeket Mohammed basának kellett volna feltartóztatni, de nem találkozott velök, sőt állítólag még híruket se hallotta. Mindössze is annyit tudott elérni, hogy a *bécsi királynak* Rusztem hasa szolgáitól elfogott huszárját csalárdsággal kézrekerítette, de nem talált nála egyebet jó csomó *»hazuugsággal telt mentegetőző és buzdító* levélnél, miket *vigasztalásképen* a magyarországi várakba küldtek. Ezekből pedig semmi derék dolgot meg nem tudhatott.¹

Esztergom és Tata meghódolása enyhítette ugyan a könnyű diadalokhoz szokott szultán *fájdalmát* és bátorságot öntött csüggedő lelkébe, de azért a legnagyobb óvatossággal haladt előre, s parancsára szorgalmasan kérdezősködtek még a föld népétől is Székesfejervárnak minden állapotja felől. *Augusztus 21-én* a város közelébe érkeztén, attól délkeletre a Sóstó mellett megszállott. De a szultáni sátorral előre küldött török-tatár hadak már akkor a város alatt táboroztak és előtte való napon igen heves csatát vívtak a fogadásukra készen álló lovas és gyalogszapatokkal. Ettől kezdve a külső védővonal előtt az összeütközések napirenden voltak, de a török még közeledni sem mert a falakhoz, mert az ágyúk még nem érkeztek meg Budáról, a várból pedig *»félelmet gerjesztő dörgéssel«* szakadatlanul tüzeltek és nagy pusztítást vittek végbe a puskával és nyíllal harczoló ellenség soraiban.

Az ékesszavú és anélkül is pompás előadását versekkel díszítő nagy török történetíró tőle telhetőleg magasztalja az igaz hit harczosait, a kik — úgymond — mint oroszlánok a vár alá nyomultak és úgy harczoltak, hogy olyan viadalt még nem látott a világ.

»Égő tüzet tettek puskáikba,
A paizs szitává lón a golyóktól,
A puskagolyók áthatoltak a szíveken,
Repült a nyíl, mintha madár lett volna:
A gyaurok vére mintha örvény lett volna.«

Mikor azonban prózára fordítja a beszédet, magyarán kimondja, hogy az *augusztus 23-iki* roham alkalmával a törökök hiába erőlködtek és buzgólkodtak, nem voltak képesek a várhoz jutni, mert az átkozottak a várnak a száraz felől eső oldalán hatalmas falat emeltek földből s annak védelme alatt puskatűzzel fogadták az ostromlókat. Végre őszinte fájdalommal bevallja, hogy az *»igaz hívő harczosok közül éjjel-nappal igen sokan költöztek a paradicsomba.*²

¹ Török történetírók. II. k. 333. l. Szinán csausnak a biztató levelekről mondott szavai fölöttébb jellemzők.

² Török történetírók II. k. 35., 218—249.

Ebből látható, de a mi forrásaink is nyilván bizonyítják, hogy a védelem teljes mértékben föl tudta használni a támadóknak az ágyúk késedelméből származó hátrányos helyzetét és csak egyetértésre lett volna szükség, hogy az ellenséget diadalmasan visszaverjék. Mert a derék ostrom csak *augusztus 27-én* kezdődött, addig a törökök az ágyúk vontatásával, fölállítással, vívó-árkok, sánczok, földtornyok készítésével töltötték az időt. Nehezen tudtak előhaladni dolgukban, mert a várból éjjel-nappal ágyúztak és puskával lövöldöztek, mialatt a vitézek rejtett kapukon kirohanva rajtok ütöttek, munkájukat megzavarták, sokat levágtak bennök s nagy hirtelenséggel ismét visszafutottak a várba. *Augusztus 28-án* azonban a rommá lőtt bástyák és templomok köveiből már megtöltötték a külvárost védő árkot és ágyúval olyan rést törtek a falakon, hogy *Khoszrev basa* rohamra vezényelte csapatját. A törökök, mint a méhraj lepték meg a réseket és keményen harcoltak (id. h.). De a védők a környékről összesereglett emberekkel s a város jobb érzelmű népével együtt vitézül és nagy lelkesedéssel rohantak rájuk s véres fővel verték vissza a falakról az *oroszlánszívű* támadókat. Minden fegyverfogható ember a résekhöz gyűlt és az asszonyok mutattak jó példát a férfiaknak, mint később az *egri nők*, a halálmegvető elszánt bátorságban. A nagy erős viadalban sokan elestek, de az iszlám népéből talán még többet küldtek *vértanúságra*. Másnap *Khoszrev* és *Ruszem basa* csapatai egyesült erővel új rohamot intéztek a vár ellen, de a védők most is készen fogadták és diadalmasan visszaverték az ellenséget. A törököt a kettős kudarcz óvatosabbá tette. Elhatározták, hogy faltörő ágyúkkal addig lövetik a várost, míg a vívó sereg mindkét szárnya felől olyan rés lesz, hogy mindnyájan egyszerre támadhatnak.

Ezalatt a várban gonoszra fordultak a dolgok. Most lett volna igazán nagy szükség arra, hogy külső segítség oldaltámadással zavarba hozván az ostromló sereget, erejének megosztására kényszerítse, a mi a védőket is további kitartásra buzdította volna. Mert már ekkor a török roppant erejéhez képest különben is csekély számú őrség az *augusztus 20.* óta szüntelenül tartó csatázások miatt, de különösen a két roham visszaverésekor támadt öldöklő harcok következtében 3000 emberre apadt. Csüggedés szállott a lelkekbe s a reménytelen, sivár helyzet a bátraknak is kedvét szegte, buzgóságát, akaraterejét megbénította. Mert bár a reménység sohasem hal ki végkép az emberből, sok szomorú példa arra intette, a közelmúlt idők tapasztalatai arra oktatták őket, hogy segítségre ne számítsanak, tehát csak a kettő között választhattak: vagy megpecsételik hazájukhoz, királyukhoz való hűségüket hősi halálukkal, vagy feladják a várat.

A polgárok egy részét a Ferdinándhoz való hűség épen nem lelkesítette. Inkább János király fiához ragaszkodtak és gyűlölték azokat, a kik a *német királyhoz* való átpártolásnak szerzői voltak. De a felekezeti gyűlölködés még jobban elválasztotta őket egymástól. A városi polgárok között pedig, de talán ezt egész általánosságban is elmondhatjuk, a politikai pártálláshoz, a családi tűzhelyhez, a fajhoz — vagy ha úgy tetszik — *nemzetiséghez* és a valláshoz való ragaszkodáson kívül különös és magasabb értelemben vett *haszaszeretetről* nem is beszélhetünk. Viszont a kevés számú, de soknyelvű s a világ minden részéből összetoborzott zsoldos katonákat egymástól s a magyar vitézekről az érzéseknek, vágyaknak, szokásoknak és erkölcsöknek egész tenger oceánja választotta el. De kétségtelen, hogy az idegenek közül az olaszok és a spanyolok a törököt halálból gyűlölték és bátran szembeállottak vele; a németek és csehek iszonyú módon félték tőle. A magyar vitézek ebben az időben — a mint ezt sok példával igazolhatjuk, — még nem gyűlölték a törököt, félni pedig sohasem félték tőle. Azt tapasztaljuk, hogy a fejevári katonák és polgárok többsége, kiváltképen azok, a kik még nemrég Szapolyay pártjához tartoztak, eleitől fogva nem nagy kedvet mutattak az ellenállásra és ha a török tudósításoknak hitelt adhatunk, mikor a helyzet már veszedelmessé kezdett válni, készek lettek volna feladni a várat. De a Ferdinánd-párti polgárok, a kik méltán tarthattak a szultán boszújától s a derék vitézek, hogy jó hírükben, tisztességükben meg ne aláztassanak, életre-halálra védelmezni akarták a várat. Visszavonás támadt tehát közöttük, kitört a szabadulás reményében eddig féken tartott ellenséges indulat. Megszűnt minden együttérzés, fegyelem, kötelességtudás s az elfojtott gyűlölködés hirtelen nagy lángra lobbant.

Egy szökött keresztény rab hírül hozta az ostromlóknak, hogy *augusztus 31-én*, midőn a külső védővonal mellett kis ideig harcoltak, a lakosok felszedték-vették magukat és el akarták hagyni a várost, úgy hogy a katonáknak fegyverrel kellett visszahajtani őket. De ennél nagyobb dolog is történt. Az egyik *bég* azzal állott elő, hogy ne harcoljanak tovább, hanem adják fel a várat egyezség mellett a töröknek. Erre nagy zenebona támadt, mert némelyek helyeselték, mások gyalázták és gyávaságot vetvén szemére, azt kiabálták: *Miért félsz a töröktől? majd elbánunk mi vele!* A spanyolok pedig rárohantak és összevagdalták. A szökevény még azzal is biztatta az ellenséget, hogy a vár tulajdonképpen a magyarok hatalmában van, a porkoláb is magyar ember, János király híve volt.¹

¹ V. ö. Török történetírók II. k. 354—355. és 357. l.

Szeptember 1-én a szultán megparancsolta a basáknak, hogy másnap reggel általános rohamot intézzenek a vár ellen. Közhírré tétette, hogy a ki első lesz a falakon, nagy jutalmat kap, a seregnek pedig szabad zsákmányt engedett. A törökök vasárnap virradóra nagy csendességben, észrevétlenül megmászták a külső védvonalat. Olyan sűrű köd volt, hogy öt lépésre sem lehetett látni. Egy szó, egy kiáltás sem hangzott, mely a várbelieket a fenyegető veszedelemre figyelmeztette volna. Mire a nap feljött, egyszerre csak megdördültek az ágyúk s a törökök iszonyú ordítással megrohanták a várost. A védők fegyvert ragadtak s elszánt bátorsággal, kétségbeesett, de hasztalan erőlködéssel iparkodtak feltartóztatni a beözönlő ellenséget. Borzasztó vérontás támadt. A réseknél a holttestekből halmok emelkedtek. És mialatt a szultán sátorában a győzelemért töredelmesen imádkozott és »ragyogó szemeknek áldott könnyei fényes arczára peregtek« (id. h.), azalatt Varkocs György kapitány vitéz társaival, a kik jobbára előkelő idegen lovagok és magyar daliák voltak, rettenetes harcot kezdett, hogy a hadi szerencsét megfordítsa és lelket verjen a csüggedezőkhöz. De már erre nem volt képes földi anya szülni. Minden keresztényre tíz török esett s elborította a maroknyi népet az ellenség vérszomjas hada, mint a háborgó tenger. Még a bátrakon is erőt vett a rémület és futott mindenki, a merre szemével látott. Némelyek a templomokba, a várost környező mocsarakba menekültek s ha a török le nem vágta őket, az ingoványba veszték. Mások élőkön-holtakon keresztülgázolva a belső várba vezető hídnak rohantak s arról nyakra-főre csoportosan a várnak vízzel telt árkába hullottak és ott pusztultak el nyomorult halállal.

Varkocs kapitány és a többi jó vitézek látván, hogy a külvárost megmenteni már úgy sem lehet, a belső várba akartak vonulni, hogy azt utolsó csepp vérükig oltalmazzák. De a kaput zárva találták. Először haragosan követelték, hogy bocsássák be őket, mert az ellenség nyakukon van, utóbb kérésre fogták a dolgot. Mindhiába. A gonosz indulatú és gyáva, kereszténységüket megtagadó polgárok, a kik a várban maradt kevés katonaságot egészen elnyomták, belülről erősen eltorlaszolták a kaput és felvonták a dobogóhidat. Ilyen embertelen czudarságra a maga felekezetével szemben még a pogány sem vetemedett volna! Hiába mentegették később magukat, hogy a várat féltették, mert az ellenség a nyitott kapun berohant volna, hitvány árulás volt az mindenképen; alávaló eszköz arra a célra, hogy a vár feladásában ellent tartó derék férfiktől megszabadulhassanak. Sőt az igazmondó muzulmán, *Szinán csauz* azt beszéli, hogy a nyomorultak, a halál küszöbén még gúnyolódtak is velők, mondván: *Miért félték a töröktől? hiszen a török nem félelmes. Menjete*tek,

*öljétek le mindnyáját.*¹ Erre a jó vitézek Istennek ajánlották lelküket és háromszor egymásután *Jézus-Máriát!* kiáltván, megrohanták a pogány ellenséget. Nagyobb részük ott esett el a kapu előtt, mert a rengeteg török sziklafal gyanánt körülfogta őket. Sokat az ároknak, a mocsárnak szorítottak és menekülés közben nyíllal, puskával, hajítódárdával gyilkolták őket. A mocsárban sok bűvő és rejtekhely volt, némelyek arrafelé futottak; de a szultán az ostrom alatt hatalmas gátakat csináltatott s azokon keresztül szabadon jártak-keltek. Az ellenség tehát ott is fölkereste és leöldöste, rabbá tette a boldogtalanokat.

Varkocs és az idegen lovagok színe-java élve nem akart az ellenség kezébe kerülni. Rettenetesen harczoltak és mind egy lábíg levágatták magukat. Varkocs fejét a szultán parancsára nagy diadallal hurczolták körül a városban. A nagy vérontásban, a lakosokon kívül 1500—2000 vitéz esett el, de azért a várbeli olaszok és németek nem akarták feladni magukat. De a polgárok, élükön Orbán bíróval, a kiről azt állítják, hogy eleitő fogva a törökkel czimborált, már a *szeptember 2-iki* roham után kegyelemért könyörögtek és alkudozni kezdtek a basákkal. Harmadnapra a bíró, az 500 főre olvadt őrségnek egyik kapitányával, a porkolábbal és a papsággal együtt megjelent a török táborban és átadta a vár kulcsait a szultánnak.¹

¹ Az előadottakra nézve l. Kovachich: *Scriptores rerum hung. minores.* Tom. I. pag. 77—80. (Egy névtelen olasz tudósítás.) *Stella*: *De Turcarum successibus.* (*Schwandtmer*nél: *Scriptores rerum hung.* II. 379—383. l.) *Verancsics* id. m. II. k. 247—252. l. *Brutus* id. h. II. k. 328—330. l. Szerémi azt állítja, hogy azok a vitézek, a kik előtt a polgárok a kaput bezárták, mindnyájan magyarok voltak. A polgárokat, különösen a lutheránusokat, a kiket engesztelhetetlenül gyűlölt, árulóknak tartja, de Varkocs haláláról nem emlékezik meg. (Id. m. 393. l.) A *Verancsics*-féle magyar krónika (id. h. III. k. 86. l.) szintén a polgárokat vádolja s az ösmeretlen olasz tudósító szerint is azok zárták be a kaput. A török írók úgy tüntetik fel a dolgot, hogy a magyarok általában készek lettek volna meghódolni a szultánnak, de az idegen katonák ellenszegültek, ezt azonban jobbára csak a szökött keresztény rabok után állítják, a kik a magyarokat szerették volna megmenteni a szultán boszujától. Szinán csaus elbeszélése szerint azért zárták be a kaput, hogy eltéveszték láb alól azokat a vitézeket, a kik a várat semmiképen sem akarták feladni. *Thury* id. m. II. k. 34—36., 247—253., 349—360. l. *Budai*: *Polgári lexicon* III. k. 376—377. l. *Horváth Mihály*: *Magyarország történelme* IV. k. 192—194. l. Szinán csausnál azt olvassuk, hogy mikor a védők kegyelmet kaptak: »a *Varkocs* nevű gyaur — ez volt tulajdonképen a bégjük — kijött és átadta annak kulcsait a szultánnak«. Majd elbeszélvén, hogy a várbelieket *szeptember 4-én* egyenként a basák elébe vezették, *czédulát* adtak a kezükbe, hogy minden holmijukkal tetszésük szerint bent maradhatnak vagy dolgukra takarodhatnak, ekkép folytatja: »Másfelől Úsztüni Belgirád várának bégje, a *Varkocs* nevű gyaur, *kézcsokra jönni óhajtott.* Tehát összehivatott a diván s az említett gyaur egy másik előkelő gyaurral eljövén. *kezet csókol*t és *kaftányt*.

Verbóczy Imre szerencsésen megmenekült az utolsó ítélethez hasonló veszedelemből. De megszabadulásának idejét és körülményeit bizonyynyal nem tudjuk, mert *Szerémi György* emlékiratának erre s általában Fejérvár ostromára vonatkozó elbeszélése igen zavaros. A dolog úgy történt volna, hogy mikor a védők a török első rohamát vitézül visszaverték s a támadókból valami 3000 embert megöltek, a szultán felettébb megbusult rajta és vissza akart vonulni a Duna mellé. Ezt a mozdulatot a huszárok futásnak vélték és nagy harci kedvükben a *külvárosból* kirohanva, Kápolnay Ferencz és Verbóczy Imre vezérlete alatt vakmerőképen megtámadták a hátrálókat. De a sereg két óriási szárnya erre hirtelen összecsapódott s mint egy sárkányszörnyeteg azon mód elnyelte őket. A nagy öldöklésben a huszárok Kápolnayval együtt csaknem mindnyájan elvesztek, de Verbóczy fia csodálatosképen megmenekült.¹

Tudjuk azonban, hogy Kápolnay, a ki huszárjaival állítólag már a megszállás előtt, de később bizonyosan kiszorult a várból, nem vett részt Székesfejérvár védelmében, tehát a nevezetes roham alkalmával nem is harcolhatott együtt Verbóczy fiával. Halála pedig a vár elfoglalása után valahol a Balaton körül történt. A tatárok és Malkocs bég emberei vágták le nagy erős viadalban az *átkozott Káponai Firentsztét* (id. h.), a kít a török igen jól ismert.² Az is bizonyos, hogy a szultán a megszállás óta nem mozdult Fejérvár alól és sem a keresztény, sem a török írónak, a kik a történt dolgokat napról-napra pontosan följegyezték, nincs tudomásuk erről az epizódról, melyet az utóbbiak elég érdeemesnek tarthattak volna arra, hogy a hit harcosainak nagyobb dicsőségére krónikába vegyék. Verbóczy Imre megszabadulása tehát másképen történt és semmi esetre sem volt olyan fontos dolog; hogy a török írók különösen megemlékezzenek róla.

Lehetséges, hogy mikor az ellenség a külvárost elfoglalván, a lakosságot és a katonákat a víznek szorította és megkezdődött

kapott. (Id. h. 359—360. l.) De Szinán csaus, a kinek hitelét különben nagyra tartjuk, most az egyszer tévedett a dologban vagyis inkább a *személyben*, mert Varkocs György csaknem az összes keresztény források tudósítása szerint, vitézül harcolva elesett és hősi halálát latin versekben is magasztalták. A csaus tehát összetévesztette a nevetet s más bég volt az, a kít a szultán megkaftányozott. De az a *»harczban előbb elesett bég*», a kinek szép feleségét, mikor Fejérvárról útnak indult, összes értékes javaitól megfosztották, alkalmasint Varkocs volt. (U. o. 361.) *Dselálzáde Musztafa* Varkocsról egyáltalában nem beszél és csak azt jegyzi meg, hogy Fejérvár kulcsait a vár *bánja*, porkolábja és a többiek hozták a szultánhoz (u. o. 253. l.).

¹ Szerémi id. h. 389—390. l.

² Török történetírók II. k. 361—362. l. Istvánffy id. m. XV. lib. Budai: *Polgári Lexicon*, II. k. 262. l.

az esze-veszett futás : Verbóczy fia, jó szerencséjére nem a várba igyekezett menekülni, de látván, hogy már úgymint minden elveszett, nekivágott egyenesen a mocsárnak. Ismerte a környéket és tudnia kellett, hogy az ingoványon gázlók, rejtett utak is vannak, a minthogy a Gondviselés különös kegyelme ezekben a válságos órákban rajta kívül másokat is olyan ösvényre vezérelt, a hol az üldözők legalább csapatostól nem követhették és körül nem foghatták a menekülőket. De a krónikás rövid feljegyzéséből bizonyosan csak annyit állapíthatunk meg, hogy csodálatos szabadulását Isten után erős karjának és bátor szívének köszönhette. Sarkantyúba kapta lovát, fegyverrel, éles szablyával utat nyitott magának az ellenség soraiban és vágatott mint a forgószél, hogy üldözői nyomába se értek. A ki pedig utólérte, az rosszul járt. Nem is igen merték üldözni . . . ¹

Azalatt, míg a török Fejérvárat vívta, Ferdinánd király, dicséretére legyen mondva, mindent elkövetett, hogy az örökös tartományokban hadat gyűjtetvén, Magyarországot megsegítse. De régi dolog, hogy az idegen segítségben mindig kevés volt a köszönet. A német, cseh, morva és másfajta zsoldosok olyan lassan gyülekeztek Győr alá, és a kapitányok olyan hiábavaló tanácskozásokkal töltötték az időt, hogy Fejérvár elesett, mielőtt valami derék dologhoz foghattak volna. Pedig a magyar vitézek szép számban, nagy jó kedvvel csatlakoztak a sereghez, mely a zászlós urak, a végbeli és más kapitányok csapatjaival együtt, állítólag 40 ezer emberből állott. Verbóczy fia is Győr alá sietett hát a maga népével, ott találván a többek között hű szövetséges társait, Zrinyi Miklóst és Báthory Andrást, a kik vele egyetemben minden órán készek voltak arra, hogy fogadásuk szerint életüket a hazáért föláldozzák. Régi, jó vitézei ugyan Fejérvárnál alkalmasint elvesztek, de hát — sajnos — volt már akkor gazdátlan, kóborló szegénylegény a nagy Duna mentében igaz elég, a kik félzsoldra, szabad nyereségre is beállottak. Még örülhettek rajta, ha főúr zászlója alá szegődhettek, a ki pártjukat fogta, mikor a zsákmányolás miatt történetből bajba kerültek. Ha már épen senkinek sem kellettek, innen-onnan összeverődtek s a legjobb lovas, ruhás és fegyveres társuk vezérlete alatt a *maguk kenyerén* harczoltak, szabad hajduvá lettek. Tudjuk, hogy ezek a hazátlan bujdosó szegénylegények voltak később, már a XVI. század derekán is, a töröknek legfélelmesebb ellenségei. De ebben az

¹ »Emericus Verbeuchi Deo adjuvante se se de paganis extra, cum armis frameis suis expeditit se difficile magno et non omnis turcus post ipsum audebat festinare, quia illico responsum dabant seu porrigebant eis per collum eorum« Szerémi *id. m.* 390. l. Ilyenforma deáksággal beszélhettek régente az értelmesebb vármegyhajdúk.

időben, azután is mindenkor a magyar faj hősi erényeinek s talán hibáinak legtökéletesebb példája, — egy kis túlzással persze — a *világ első katonája* mégis csak a huszár volt. A hajdukat, ha nem is szervezetükre, de vitézségükre és erkölcsükre nézve leginkább a régi kozákokhoz hasonlíthatjuk. Ezekhez a zord, kemény harczosokhoz képest a huszárok valóságos előkelő *nemes lovagok* voltak s az ő érdemük, hogy a magyar katonavirtust háromszáz esztendő óta világszerte emlegetik. Az idegenek természetesen csak egy jól szervezett, kitiünően begyakorolt, vakmerő lovasokból álló külön *fégyvernemet* (levis armaturae miles) látnak benne, de mi tudjuk, hogy a huszárság *maga volt a nemzet*. Valósággal, azok a magyar vitézek, a kik 1278-ban a Morva mezején *Habsburgi Rudolfot* a császári trónra segítették, vagy hogy más példát ne említsek, Nyáry Ferencz és Bakics Péter huszárjai, a kik 1546-ban a *schmalkaldeni* háborúban Szász- és Csehországot halálos rémületben tartották, tulajdonképen nem sokban különböznek azoktól az *insurgensektől*, a kik az osztrák örökösödési háborúban jeles hadvezérek, de rezes csákós, rozsdás fringias alispánok meg szolgabírák kapitánysága alatt Mária Terézia királyasszonyunkat ingadozó trónján diadalmasan megvédelmezték.

DR. KOMÁROMY ANDRÁS.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

RÁKÓCZI LAKÁSA KONSTANTINÁPOLYBAN.

Rákóczinak Törökországba érkezése után, minden lépésének hű krónikása volt Mikes Kelemen, a ki nem mulasztotta el feljegyezni még azokat az eseteket sem, a mikor a fejedelem csupán vadászat kedvéért távozott el néhány napra lakóhelyéről. Annál feltünőbb tehát, hogy egyetlen szóval sem emlékezik meg a fejedelem konstantinápolyi tartózkodásáról s még csak célzást sem tesz arra, hogy Rákóczi magában a török fővárosban is lakott volna.

De Saussure Cezárnak a mult évben megjelent emlékirataiban ¹ olvasható csupán, hogy Rákóczi Drinápolyból visszaérkezése után körülbelül kétszáz főnyi kíséretével az 1718. évi szeptember hónapban egy ideig magában Konstantinápolyban, az *erdélyi házban* is lakott. »A fejedelem — írja De Saussure — előbb Konstantinápolyban majdnem a közepén fekvő erdélyi követségi nagy házban lakott, melyet egykor Thököly vásárolt meg s a mely — mellékesen megjegyezve — 1729-ben a nagy tűzvész alkalmával leégett.« ²

Thaly Kálmán, kinek utolsó műve De Saussure emlékiratainak sajtó alá rendezése volt, e munkához írt bevezetésében felsorolja azokat az új részleteket, melyek a fejedelem életére vonatkozólag az emlékiratokból lettek ismeretessé s ezek között első helyen említi, mint eddigelé egészen ismeretlen adatot, a fejedelem konstantinápolyi tartózkodását az erdélyi házban.

Az erdélyi ház, vagy törökül *Erdel szeráji*, melynek helyét sikerült felkutatnom, Konstantinápolynak Balat nevű városrészében, a mai napig is »*Madsarlar jokusu*«, vagyis »*Magyarok feljárója*« néven ismeretes, keskeny, nagyon meredeken emelkedő utcának felső végén állott. Tévesen értesült azonban De Saussure, midőn azt állította, hogy az erdélyi házat Thököly szerezte volna. Az erdélyi ház János

¹ *De Saussure Cezárnak, II. Rákóczi Ferencz fejedelem udvari nemesének törökországi levelei és följegyzései.* Közli Thaly Kálmán. Budapest, 1909.

² I. m. 254. lap,

Zsigmond ideje óta megvolt már s a míg az erdélyi fejedelemség fennállott, abban laktak az erdélyi követek. Az erdélyi ház elpusztulásának évét De Saussure is említi, de ugyanerről felvilágosítást ad a Madsarlar jokusu utcza végén, a Molla Aski-mecset terén levő régi török iskola falába illesztett emléktábla is, a melyen az olvasható, hogy az iskola a környékbeli épületekkel, s ezek közé tartozott az erdélyi ház is, a hidsre 1142. évében, vagyis időszámításunk szerint 1729-ben leégett.

Az erdélyi ház épületéből ma már semmi sincs meg, de a ház helye eléggé mutatja, hogy valami különös nagy épület, melyet fejedelmi lakásul lehetett volna használni, nem állott e helyen. Az erdélyi követeknek, vagyis kapu-kehájáknak lakása volt ez, kik csekély kíséretükkel úgy a hogy elhelyezkedtek benne. Az 1698. évben a kurucz király Thököly, kinnek nagy kísérete nem volt, a szultán rendeletére szintén lakott rövid ideig az erdélyi házban, de csakhamar ki is költözködött belőle, mivel szűk és elégtelen volt számára az épület.¹

S habár ezen körülmény miatt, de meg Mikes hallgatása miatt is kétségesnek tünt fel előttem, hogy miként szállhatott volna meg Rákóczi oly nagy kísérettel e szűk palotában, kellő bizonyítékok nélkül mégis merészségnek tartottam volna tagadásba venni a francia író állítását, a ki bár tizenhat évvel az elbeszélt esemény után, majdnem két évet Rodostón töltött, ismerte a fejedelmet és környezetét s fel kellett tételezni, hogy ezek valamelyikétől hallotta Rákóczinak konstantinápolyi állítólagos tartózkodása híréit is.

Ellenmondásba jön önmagával De Saussure, midőn elmondja az okát, hogy miért kellett elhagyni Rákóczinak konstantinápolyi állítólagos lakását, az erdélyi házat. Saussure szerint »mivel a fejedelem kíséretében levő tábornokok és urak udvarnépe, továbbá a szolgák száma kétszáznál többre rugott, a porta nem látta tanácsosnak, hogy fővárosa közepében ily nagyszámú idegen lakjék, annyi-
val kevésbbé, mivel franknak — legyen bár követ vagy másféle — egyáltalában nem szabad Konstantinápolyban letelepednie, hanem csak a külvárosokban. A fejedelemnek és a magyaroknak lakóhelyét tehát Jenikőjbe tették át.« Megfelelnek a francia író arról, hogy az erdélyi követek is keresztény emberek voltak s egész kíséretükkel ott laktak az erdélyi házban s ugyancsak a sztámbuli oldalon laktak az oláh és a moldvai vajdák követei, vagyis kapu-kehájái is. Az a körülmény tehát, hogy Rákóczi és kísérete keresztényekből állott, legkevésbbé sem szolgált volna okul arra, hogy kiköltözködjék az erdélyi házból, ha csakugyan benne lakott volna.

¹ Az erdélyi ház történetére vonatkozólag l. Mika Sándor cikkét a *Budapesti Szemle* 1907. évfolyamában. IV. füzet.

A valóság az, hogy Rákóczi sohasem lakott Konstantinápolyban, sem az erdélyi házban, sem másutt, hanem Drinápolyból megérkezve az 1718 augusztus végén, egyenesen a Boszporusz-parti Bőjükdere, majd pedig Jenikőj faluba költözött, a hogyan Mikes írja.

Csakis annyi igaz, hogy mikor még Rákóczi Drinápolyban időzött, a szultánnak az volt elsőben a terve, hogy Rákóczi számára magában Konstantinápolyban rendeztet be rangjához illő lakást,¹ de az erdélyi házról, mely már csak terjedelménél fogva sem volt alkalmas arra, hogy fejedelmi lakásul szolgáljon, szó sem volt. Rákóczi nem kényszerűségből jött török földre, mint egykor Thököly, hanem a szultán meghívására, mint vendég és szövetséges s ezért élete végeig nemcsak ő, hanem környezete is, egészen más bánásmódban részesült, mint Thököly.

Az 1718 június 13-án kelt rendeletében a szultán megparancsolta ugyan, hogy Rákóczi számára Konstantinápolyban »alkalmas tengerparti lakásról kell gondoskodni.«² Még egy hónap sem mult el azonban a szultáni rendelet kiadatása után, már meg kellett változtatni a tervet. Konstantinápolyban június hónap második felében ismét nagy tűzvész volt s elégték azok az épületek, melyeket számításba lehetett volna venni a fejedelem számára, mint alkalmas és megfelelő lakásokat.³ Az erdélyi ház nem égett el ekkor, de ezt számításba sem vették a fejedelem számára, hanem mikor még Rákóczi Drinápolyban tartózkodott, már akkor úgy rendelkezett a szultán július 3-án kelt rendeletében, hogy Rákóczi és kísérete számára a Boszporusz partján, Bőjükdereben kell lakást előkészíteni. A rendeletben szó szerint a következőket mondja a szultán: »A Drinápolyban tartózkodó Rákóczi király és közvetlen alattvalói, valamint a magyar tábornokok számára Konstantinápolyban lakás előkészítésére nézve magas rendeletem kiadatott ugyan, ámde a tűzvész miatt most igen nehéz Isztambulban lakást találni, azért Szárijárban és Bőjükdereben kell elegendő számú és egymáshoz közel eső lakásokat berendezni.«⁴

S Rákóczi Drinápolyból csakugyan Bőjükderebe ment egész kíséretével s ott tartózkodott addig, míg a szomszédos Jenikőjben lakását a kőművesek összetatarozták.⁵

¹ Erre vonatkozólag felvilágosítást ad a szultán rendelete a császári udvar kajmakámjához és a defferdár-helyetteshez a hidsre 1130. évi Redseb hó 15-én, vagyis időszámításunk szerint 1718 június 13-án. A rendelet a Szeráj levéltárában van.

² Az előbbi rendeletben.

³ Az 1130. évi Sábán hó 5-én (1718. jul. 3) kelt rendelet a Szeráj levéltárában.

⁴ Az előbbi rendeletben.

⁵ A Szerájban megvan a török kőműves számlája is az épület javításánál felhasznált tégláról, mészről s egyéb anyagokról.

Ezen okmányokra támaszkodva merem tagadásba venni De Saussure elbeszélését Rákóczi állítólagos konstantinápolyi tartózkodásáról s ezekre hivatkozva állítom, hogy Mikesnek van igaza, midőn egy szót sem szól Rákóczi konstantinápolyi lakásáról, mert Rákóczi Konstantinápolyban nem is lakott soha. DR. KARÁCSON IMRE.

AZ UTOLSÓ HOMONNAY-DRUGETH.

Dr. Karácsonyi János akadémiai tag, kiváló hazai történetírónk a Drugeth családról a *Pallas Lexikon* számára írt tanulmányában a család utolsó tagja gyanánt D. *Zsigmondot* említi, a kit Thököly Imre fejedelem 1684-ben lefejeztetett.¹

Elteltekintve attól, hogy Karácsonyi azon állítása, mely szerint Thököly D. *Zsigmondot* lefejeztette volna, a korábbi történetírók tévedésén alapúl, a Drugeth család egyik tagjának az újabb időben napfényre került végrendelete azt bizonyítja, hogy a nagyhírű család utolsó tagja nem is D. *Zsigmond* volt.

D. *Zsigmond* volt zempléni főispán, később országbíró, a *Nucleus Rerum Hungaricarum* című mű írója, valóban 1684-ben hunyt el, csakhogy természetes halállal. Hogy őt Thököly, a kinek különben az előbbi időben fogságában is volt, nem végeztette ki, bizonyítja feleségének, gr. Draskovics Zsuzsannának egykorú naplója, melyben erre vonatkozólag ezek foglaltatnak: »Anno domini 1684. 19-a április nehéz és súlyos betegeskedése után mult ki ez világból boldogúl az én édes hitves társam tekintetes és nagyságos gróf Drugeth Homonnai Sigmund uram a felséges római császár és magyarországi király etc. tanácsa és komornyikja, nemes Ung, Zemplén és Borsod vármegyéknek főispánja, életének 27. esztendejében, kit az örökkévaló nyugalomba az isten nyugosszon. Amen.«²

Drugeth *Zsigmondot* jóval túlélte testvére D. *Bálint*, a ki címzetes ungi főispán, korbáviai választott püspök és szentjobbi apát volt. Ezt igazolja csejthei várában 1691-ben kelt végrendelete, melyben arra kéri I. Lipót királyt, hogy mint »dicső családjának utolsó örökösét« a »benne kiháló Homonnay család érdemei és az ő hűségére való tekintetből« végső rendelkezéseit megerősíteni, foganatosítani és védelmezni legyen kegyes. Végrendeletében a királyra hagyta azt a híres és nagyértékű drágakövet, melyet ő maga a »Homonnay család különös kincsé«-nek nevez, továbbá a magyar udvari kancelláriának hat lovat ajándékozott.³

¹ *Pallas Lexikon* V. 532. (Az évszámot sajtóhiba következtében 1648-nak írja.)

² A homonnai (Drugeth) levéltárban.

³ Másolat a homonnai (Drugeth, jelenleg gr. Andrássy) levéltárban.

Elhalálózása évét és napját eddig pontosan nem tudjuk, de valószínű, hogy még a végrendekezés évében hunyt el s óhajához képest tetemeit a csejthei vár kápolnájába temették, melyet szintén dúsan megajándékozott.

Utána a homonna-ungvári roppant uradalmak forma szerint a kincstárra szállottak vissza, de úgy látszik más úton már egyidejűleg kérte a királyt, hogy az örökösödést a leánygra terjeszse ki. Mert a Drugeth birtokokat tényleg mind a leányok örökölték, s ezek révén jutottak azok a gr. Bercsényi, Pálffy, Csáky, Zichy és Vanderlát családok kezére.

DUDÁS GYULA.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A tihanyi apátság kritikus oklevelei. Székfoglaló értekezés Erdélyi László l. tagtól. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Kiadja a Magyar Tud. Akadémia. XXI. kötet. 3. szám.) Budapest, 1906. Az Athenaeum r. t. könyvnyomdája, 8° 112 l. Három melléklettel.

Oklevéltani tanulmányaink, a magyar oklevéltan legalaposabb ismerőjének, mesterének, Fejérfataky Lászlónak eddigi alapvető művein kívül, alig vannak. Éppen ezért minden e téren megjelenő érdemes munka különös figyelmet érdemel, mert egy lépéssel közelebb visz a végcélhoz: a magyar oklevéltannak eddig még nem létező kézikönyvéhez.

A szerző ezen székfoglaló értekezésében a tihanyi apátság gyanús okleveleit vette vizsgálat alá.

Vizsgálta pedig azokat tisztán a történeti igazság szemüvegén keresztül, elmellőzve a rendi kegyelet minden féltő gondját, aggodalmát.

Munkálata bevezető részében az oklevéltermelés általános indító okait ismertetve, arra a helyes végeredményre jut, mely szerint az írásbeliségnek III. Bélától, de még inkább IV. Bélától kezdődő kényszerítő elve alapján, mintegy társadalmi kényszerré alakult azon nézet, hogy minden jogos birtoklás — az ősfoglalást kivéve — a legrégebb időktől kezdve okleveleken nyugodott. S ennél fogva a jogtalanul készített oklevelek a tulajdonos birtokainak régebbi jogviszonyait, állapotát, a készítés korának óhajait, tudomását tükröztetik vissza s mint ilyenek értékkel is birhatnak.

Ezen fejtegetéseiben legfőljebb azon állításával nem tudunk egyetérteni, hogy szerinte a fentemlített kort megelőzőleg Magyarországon oklevélhamisítványok nem igen léteztek volna.

Az Anjou-korszakban fellépő világi »litterátus« deákság jelenségének érdekes ismertetése után áttér az apátság gyanús vagy kétes okleveleinek megbírálására, melynek során 15 oklevélről tartott vizsgálatról számol be.

1. *A két alapítólevél.* Egyik sem ismeretlen a tudományos irodalomban. Részletesen és behatóan foglalkozott már velük Fejérpataky László, a ki I. Endre királynak a tihanyi apátság részére 1055-ben adott alapító oklevelét — annak belső hiteleségét kétségbe nem vonva — *egykorú másolatnak* jelzi; ¹ főleg külső megjelenése, alakja, a király hívei nevének egyöntetű írása, a király pecsétjének elrendezése következtében. Későbbi tanulmányaiban pedig »*egykorú másodpéldánynak*« ² minősíti, sőt tovább menve, azt állítja, hogy »a reánk jutott hártya lehet *egykorú másolat, másodpéldány*, de külső tulajdonainál fogva semmiesetre sem az az eredeti, mely a királyi kancelláriából megpecsételve kerültki.« ³ Ezekből látszik tehát, hogy nagynevű tudósunk, Fejérpataky László álláspontja, ezen oklevéllel szemben, az elősorolt okoknál fogva, tartózkodó volt.

Lássuk tehát, hogy Erdélyinek, a Pannonhalmán egyesített apátsági levéltárak volt őrének, a kinek módjában állott, hogy az őrizetére bízott okleveleket közvetlenül, hosszasan tanulmányozhassa, s a ki mint a Rendtörténet szerkesztője és munkatársa az apátságok történetébe, birtokainak fejlődési viszonyaiba mélyebb bepillantást vethetett, minő véleményt alkotott a kérdéses alapító oklevélről?

Előre bocsátva az oklevél történetére vonatkozó adatokat és az oklevél pontos leírását, czáfolva az ellene felhozott nehézségeket, olyképpen állítja fel a tételt, hogy a szóbanforgó oklevél vagy *hiteles eredeti*, vagy *hamisítvány*. S mivel sem fogalmazványnak, átiratnak, hiteles vagy egyszerű másolatnak, sem másodpéldánynak nem minősíthető, *a külső és belső érvek* alapján *hiteles eredetinek* minősíti, melyre a királyi pecsét helyét előre kijelölték s e kijelölt hely köré írták a király híveinek nevét s a király nevének signumát.

Az oklevél eredetisége ellenében felhozott nehézségeket Erdélyi meggyőző érvekkel ellensúlyozza, s a végeredményben igazat kell adnunk neki.

Csak abban nem vagyok hajlandó vele és kiváló műve előbbi ismertetőjével, Döry Ferenczcel,⁴ egyetérteni, hogy ez oklevél-nél »*nem előzetes megpecsételéssel van dolgunk*«.

Mert igaz ugyan, hogy az oklevéltannak egyik sarkalatos tétele az, hogy a megpecsételés az oklevélkiállításnak utolsó ténye, a mely után már csak az átadás következett. Mind a mellett nálunk is, épp úgy, mint a külföldön, kivételesen megtörténhetett

¹ *A kir. kancellária az Arpádok korában.* Budapest, 1885. 11. és 12. l.

² *Kálmán király oklevelei.* Budapest, 1892. 17. l.

³ *Oklevelek II. István király korából.* Budapest, 1895. 6. o.

⁴ *Turul*, 1909. 188. l.

az is, hogy a kiállítandó oklevelet a szöveg befejezte előtt pecsételték meg.¹

Az ilyen előzetes megpecsételés akárhány esetben észre sem vehető és meg sem állapítható. Legbiztosabb jele az volna, ha a szöveg utolsó sorai kikerülnek a pecsétet, vagy jobban mondva, ha a pecsét a szöveg utolsó sorait kétfelé szakítja.

De ha a tárgyalt oklevélnél a pecsét nem is magát a szöveget osztja meg, mégis Fejérpataky László megfigyelése a helyes, midőn azt mondja : »A nevek kéthasábosan vannak írva, a hárttyát két részre osztva, oly modorban, hogy e két hasáb közé éppen befért a pecsét ; ez az elrendezés pedig csak úgy képzelhető ha előbb tették volna fel a pecsétet s ezt azután írták körül a tanúk neveivel.«²

Mert őszintén megvallva, I. Endre király még oly kezdetleges kancelláriájának jegyzőjéről vagy helyettes jegyzőjéről, a ki az oklevelet Miklós püspök fogalmazványáról írta, fel kell tételeznünk annyi gyakorlati érzést, ügyességet, hogy — ha csak előzetes pecsételéssel nem állnánk szemben — ki tudta számítani azt, miszerint, ha a »tradidimus« végső szó után, a király signuma alatt, akár egyfolytában, akár pedig hasábosan, sorolja elő a jelenvolt tanúk neveit, még mindig bő helye marad a pecsét elhelyezésére, valamint a keltező sorok megírására. De még úgy is megpecsételhetné volna az oklevelet, hogy a pecsétet egyáltalában az egész szöveg — tehát a keltező sorok — alá helyezi.

És éppen, mivel mindezt nem így, hanem ettől eltérőleg találjuk és mivel a Dóry Ferencz által említett s a »septemplis« és »universeque« szók között látható jelentéktelen hézag sem az előzetes pecsételés mellett, de ellene egyáltalában semmit sem bizonyít, a magam részéről az 1055-iki hiteles tihanyi alapító oklevélnél az előzetes megpecsételésnek nálunk eddig kellő figyelemre nem méltatott esetét látom szerepelni.

Befejezésül Erdélyi a hiteles, valamint hamisított oklevélnek eddig nem létezett, kifogástalan, párhuzamba állított szövegét közli, külön mellékletben a hitelesnek teljes, hű hasonmását, a hamisnak pedig jelentékeny részét — írásmutatvány czéljából.

A hitelesnek egyébként kifogástalan szövegéhez csak azt jegyzem meg, hogy a keltező záradék septemplis és universeque szavai közül kifejtette a hézagot jelző jelet : — ; a *Nicolao* szóból csak az N. eredeti (ld. duce B.), az *icolao* későbbi kéztől íratott a sor fölé ; tehát ezt jeleznie kellett volna.

¹ V. ö. Foltz K. cikkének : *Die Siegel d. deutschen Könige u. Kaiser* 911—1024., 16. o. 1. jegyzetét és 21. o., a *Neues Archiv* stb. 1877. évfolyamában.

² *A királyi kancellária az Árpádok korában*, II. 1.

Hosszas és meggyőző tanulmányban számol be az 1055. évi hamisított oklevélről; s a tihanyi apátság birtokainak táblázatos áttekintését adva, szemlélhetővé teszi a hamisítás indító okát, czélját, mely nem volt egyéb, mint az, hogy a IV. László király által Apáti birtokra adott kiváltság még 12 zalai falura is kiterjesztessé k. Készítése idejét Demeter apát idejére teszi és pontosan az 1416. évben állapítja meg.

2. *IV. Kelemen pápa bullája.* Nem hamis; nem is mondta senki annak; mindamellett az a körülmény, hogy egy XVIII. századi ügyetlen kéz a szöveget átrajzolta s ezzel eltorzította, nemkülönbön keltezése készítették Erdélyit arra, hogy ezen oklevelet is vizsgálata tárgyává tegye. Az eredeti hiteles bulla, melynek Ladomér érsektől származó, 1297. évi nov. 6-án kelt hiteles átirata is megvan,¹ Erdélyi érvelése szerint 1267. jan. 11-én kelt.

3. *Gamási határjárás, 1275?* A tihanyi apátság azon oklevelét, melyben a veszprémi káptalan 1275. júl. 29-én jelentést tesz IV. László királynak arról, hogy az apátságot gamási birtokába beiktatta és határait megjárta² s a mely ellen külső megjelenése alapján alig lehetne kifogást emelni, Erdélyi az abban olvasható s a kornak meg nem felelő szövegrészek miatt hamisnak nyilvánítja. S mivel e gyanús szövegrészek Zsigmond idejébe valók kétségtelen, hogy e hamisítvány a György és Demeter apát idejében folyt gamási határper támogatására készült. A hamisítvány készítésének idejét György apát korszakába, 1398 tájára teszi s megjelöli a készítésnél használt forrásokat is.

4. *Félszáz birtok visszafoglalása. 1358?* Ezen, az Árpád-kori írást utánzó, de a mellett Zsigmond-korabeli kifejezésekkel telt s mégis az 1358. évre keltezett oklevelet³ nem volt nehéz hamisnak ismerni fel. Erdélyi ezenkívül, az oklevél tartalmának és czéljának beható vizsgálata alapján, készítése idejét 1388—1389-re helyezi. A székesfejérvári keresztesek konventjének tulajdonított ezen oklevelet, a mely az apátságot Félszáz nevű birtokba iktatja, a szükség szerint módosítva, felhasználták az 1092?, 1275? és 1055? évi határjárások készítői.

Ezek után Erdélyi azon oklevelekre tér át, a melyek csak kivonatokban vagy átiratokban maradtak fenn.

¹ *A tihanyi apátság tört.* I. 525—528. ll. Fejér, VI: 2. 87—93., Wenzel, III. 140—144. ll.

² *A tihanyi apátság tört.* I. 536. l., hasonmása 51. l.

³ Fejér, IX: 2. 717. l., *A tihanyi apátság tört.* 555—558. l., hasonmása pedig 40—41. l.

5. II. *István oklevele az arácsi perben.* A királynak 1118. évi oklevele¹ a tihanyi apátság javára egy vitás kérdésben intézkedik, t. i. a győri püspökkel tíz arácsi ház népét az említett egyháznak visszaszolgáltatja.

Az oklevél Imre nádornak 1373. évi decz. 3-iki ítéletleveléből ismeretes s az apátságnak 1368. évi arácsi pörében szerepelt. Valódisága tekintetében már Pauler Gyula támasztott kételyeket;² Fejérpataky László ezzel szemben hitelesnek nyilvánította.³ Erdélyi László a király címében szereplő »*Dei gratia*« alapján, továbbá és főleg azért, mert I. Bélát (Bela dux) hibásan »*patruelis meus*«-nak nevezi, hamisítottnak találja.

6. *A Szent László-féle birtokösszeírás. 1092?* Ezen oklevél eredetije nincsen meg; Erdélyi tanulmánya során megállapítja, hogy 1389—90-ben kellett készülnie s állítólag 1400-ban már el is vészett.⁴ Az apátság birtokainak és kiváltságainak ezen összeírása, a mely 1390-ben lép fel az apátság kövesdi stb. birtokperében, Dénes nádornak 1274. évi átiratában,⁵ mely átiratot Nagy Lajos király 1365. ápr. 2-án megerősít,⁶ s ez utóbbi ismét Szécsényi Frank országbírónak 1399. febr. 21-én kelt oklevelében nyert átirást,⁷ maradt reánk. Hogy ez a renovatio hamis, azt a korszerűtlen határjárásból már Fejérpataky László megállapította.⁸

Erdélyi ezenkívül kimutatja, hogy ezen összeírás forrása a 4. alatt tárgyalt 1358? évi, az apátságot Felsőház birtokba iktató s 1388—89-ben készített hamisítvány volt.

Az átiró oklevelek közül nemcsak a Dénes nádoré, hanem Nagy Lajos királyé is hamis s egyedül az e kettőt átiró, ma is eredetiben meglévő Frank országbíróé tekinthető hitelesnek. De heltartalmánál fogva hamisnak nyilvánítja Erdélyi ezeken kívül még az ezen pörben szerepelt s a somogyi konventnek állítólag 1325 nov. 15-én kelt jelentését is (98. l.), melyet csak kivonatos alakjában, Garai Miklós nádornak 1416. évi márcz. 2-án kelt ítéletleveléből ismerünk.⁹

¹ *Zala vármegye Története.* Oktár I. köt. 3—4. l., *A tihanyi apátság tört.* I. 500. l.

² *A magyar nemzet tört.* I. 604. l.

³ *Oklevelek II. István király korából.* Budapest, 1895. 22—26. l.

⁴ Ld. Wenzel, VI. köt. 66—71. ll. hibásan 1093 évszámmal. *A tihanyi apátság tört.* I. köt. 496—500. ll.

⁵ Wenzel, IX. köt. 85—86. l. *A tihanyi apátság tört.* I. 534—535. l.

⁶ *A tihanyi apátság tört.* I. 560—562. l.

⁷ U. o. 609—610. l.

⁸ *Kálmán király oklevelei,* 4. l. 1. j.

⁹ V. ö. Fejér, X: 6. 295—317. ll. (304. l.) hibás, 1420. kelettel. *A tihanyi apátság tört.* I. köt. 622—638. ll. (629. l.)

7. *A tihanyvári per bizonyítékai. 1231 ? 1327 ?* Azon perben, a melyet az apátság 1392-ben folytatott Tihanyvára érdekében, az apátság legutóbbi prókátora, Lőrincz fia Mihály összesen 10 oklevelet mutatott föl.

A tíz közül Erdélyi László a fejevári káptalan 1392. máj. 27-iki átiratában lévő kettőről kétséget kizárólag bizonyítja be azt, hogy hamisított. Ezek :

a) A veszprémi káptalannak 1231. szept. 4-én kelt s az tihanyi sziget előtt levő apátsági birtokok határjárásáról és iktatásáról szóló oklevele.¹

Az oklevelet, melynek egy eredetije a veszprémi s egy másika a fejevári káptalan levéltárában volt meg, Erdélyi a szövegben szereplő, későbbi időre valló kifejezések, de főleg a hibásan felsorolt kanonokok miatt tartja hitelt nem érdemlőnek.

b) R. Károly királynak 1327. okt. 31-én kelt s az apátságnak Tihanyvára és tartozékainak visszaadásáról szóló oklevele.² Ezen oklevélnél, a mely csak a fejevári káptalannak 1392. évi átiratában maradt fenn, a beltartalom annyira gyanús, hogy Erdélyi ennek alapján volt kénytelen hamisítottnak minősíteni.

Mivel ez az oklevél mintegy kivonata és régiesítése a 4. alatt tárgyalt 1358 ? évinek, készültét Erdélyi az 1388—1392. évek közé helyezi.

8. *A kövesdi per bizonyítékai. 1170 ? 1308 ? 1320 ?* A sokat pörlekedett György apát 1393-ban előkészült a kövesdi perre. Prókátora ebben is szolgáltatott hamis bizonyítékokat. És pedig :

a) Oroz kelet nélküli végrendeletét (1170 tájáról),

b) egy állítólag 1308. jún. 11-én kelt egyezséget, és

c) a somogyi konventnek 1320. decz. 7-én kelt, tiltakozást tartalmazó oklevelét.³

Ezek közül Erdélyi előtt az Orosz-féle végrendelet főleg azért gyanús, mert az abban számadatokban felsorolt birtok számmennyisége mondhatni egy és ugyanaz azzal, a melyért György apát 1394-ben folytatott pert ; a másik kettőt joggal mondhatja Erdélyi hamisnak, már csak azért is, mert az azokban szereplő egyének : Arnold és Valpod, hiteles oklevelek szerint a mordott években már nem is voltak az élők sorában s így róluk akkor, mint élőkrol, a kik szerződést kötnek, hiteles oklevél nem szólhat.

Erdélyi László vizsgálata, a mint láttuk, a legszelesebb alapokon, a legkörültekintőbb módon ment végbe. Nem kimélt meg olyan okleveleket sem, a melyeket eddig mindenki valódiak-

¹ Fejér, III : 2. 264—266. II. *A tihanyi apátság tört.* I. köt. 517—518. I.

² Fejér, VIII : 3. 213. I. *A tihanyi apátság tört.* I. köt. 549—550. I. V. ö. Tört. Tár, 1908. 388—390. I.

³ Fejér, X : 2. 600. I., *A tihanyi apátság tört.* I. köt. 602—609. I. (606.)

nak tartott. Ítélete azonban igazságos, lelkiismeretes. Állításait erős ítélőképessegre valló, sokszor egymástól távoli időkre eső, nagy ügyességgel csoportosított és egybekapcsolt adatokkal bizonyítja. Ugy, hogy ezen értekezését, a mely a Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története X. kötetének ¹ (A Tihanyi Apátság Története, 1055—1701. I. köt.) oklevéltani alaptanulmányait képezi, oklevéltani irodalmunk maradandó becsű, igazi nyereségének kell tartanunk.

HORVÁTH SÁNDOR.

Aleksa Ivić: *Ansiedlungen der Bulgaren in Ungarn.* (Archiv für slavische Philologie, XXXI. Band, 3. Heft. Berlin, 1910.)

Hazai történetünk egyik fontos fejezetéhez, a települések történetéhez nyújt érdekes új adatokat A. Ivićnek az *Archiv für slavische Philologie*-ban megjelent fenti cikke. Alapja s kiindulási pontja dr. L. Miletićnek, szófiai professornak, két alapos tanulmánya a hazánkba telepedett katolikus bolgárokról; de mivel ő nem kutatta át behatóan a bécsi levéltárak idevágó gazdag anyagát, ennek a hiánynak pótlását tűzte ki czélul Ivić.

A katolikus vallás nyomait már a középkorban megtaláljuk Bulgáriában; szász bányászok vitték azt oda, kik Čiprovec, Zele-jezna és Kopilovec vidékén telepedtek le s később teljesen összeolvadtak a bolgárokkal. E városokon túl azonban csak a XVII. század első felében kezd jobban terjedni a katholicismus. Ferenczrendi szerzeteseik boszniai társaik révén sűrűn érintkeztek a Vatikánnal s már a XVII. század elején élénk összeköttetésben állottak a bécsi udvarral is. Nyugattal való gyakori érintkezésük csakhamar fölkelte a nemzeti érzést a katolikus bolgárokból s korán kezdtek már mozgolódní az európai udvaroknál felszabadításuk érdekében. A felszabadító háború sikerei erős reményekkel kecsegtették őket, de a kutlovicai vereség s az azt követő véres bosszú keserű kiábrándulást hozott. Azok, a kik elkerülték a gyilkoló fegyvereket, nem akartak továbbra is török fenhatóság alatt élni, folytonos rettegésben: nagyobb részük Oláhországba vándorolt ki, a többiek pedig Erdélybe jöttek s Nagyszebenben telepedtek le.

Az oláhországi bolgárok azonban nem voltak megelégedve helyzetükkal s a karloviczi béke után át akartak telepedni ők is Erdélybe. Rabutin ajánlatára hajlandónak mutatkozott a Hof-Kriegs-Rat befogadásukra és két bizottságot rendelt ki a telepítés intézésére Secau Frigyes gróf és Apor István gróf vezetésével. 1700 őszén vándoroltak be hozzánk s 1701 tavaszán rendezték végle-

¹ Ismertetését ld. a *Századok* 1910. évf. I. füz. 61—64. ll. Dr. Karácsi Jánostól.

gesen ügyüket, a mikor Alvinczen telepítették le őket, melynek egy részéből kiköltöztették az oláhokat.

A békét, nyugalmat szerették ezek a bolgárok, megkívánta ezt fő foglalkozásuk, a kereskedés is, azért a Rákóczi-szabadságharcz kitörésekor egy részük visszament Oláhországba; alig csendesedett el azonban a fegyverzaj, megjelentek újból kérelmükkel, hogy visszajöhessenek. Megkapván az engedelmet, útra kelnek s 1712 elején érkeznek meg Erdélybe, hol most Alvincz helyett Déván kapnak helyet. De Bécs figyelmét ekkor már nem a magyarországi, hanem azok az oláhországi bolgárok kötötték le, a kik a pozarevaci béke után az Olttól nyugatra eső, hozzánk csatolt öt kerületben laktak, mert mint az állami jövedelmek bérlői nagy hasznot hajtottak; ezért azután a mi bolgáraink hiába sürgették privilegiumaik kiadását, nem sikerült azt kieszközölniök Bécsben, s az oláhországiak is csak 1727 október 1-én kapták meg hosszas huzavona után.

A bolgároknak az 1737-iki szerencsétlen török háborúban való részvételéről s az oláhországi bolgároknak a Bánságba való telepedéséről csak vázlatosan emlékezik meg Ivić, s Mileticnek e részben kimerítő dolgozataira utal, melyek után — mint írja — kevés újat lehet mondani. 1738 októberében jöttek katolikus paulikánusok Orsován át hozzánk, s a következő év elején Óbessenyőn telepedtek le; ugyanezen évben vezetett Stanislavić Miklós, nikápolyi püspök, is 200 bolgár családot Magyarországba, a kiket 1741-ben követett még egy települő bolgár csapat. A telepítés rendezésére kiküldött bizottság munkálatai alapján 1741 aug. 1-én állította ki privilegiumaikat Mária Terézia és Vingát, Bodrogot és Zádorlakot jelölte ki számukra letelepedési helyül.

A XVIII. század folyamán még kétszer találkozunk bolgár telepésekkel: 1777-ben, a mikor 102-en jöttek Nikápolyból és Svištovoból Óbessenyőre, másodszor pedig az 1788-iki háborúban, a mikor Demerić Száva kapitány 200 főnyi, legnagyobb-részt bolgárokból álló önkéntes csapatot szervezett; de hogy ezek hol találtak állandó lakóhelyet a háború után, nem tudjuk.

E vázlatos ismertetéssel nem meríthettük ki, természetesen, Ivić tanulmányát, nem is ez volt a czélunk, hanem csak az, hogy felhívjuk rá és Miletic dolgozataira a figyelmet. Az elismerés szava mellett azonban nem hallgathatjuk el azon megjegyzésünket, hogy nagyon beleélté magát szerző az akkori bécsi szellembe, mert csakis »Österreich«-ről, »österreichische Regierung«-ről, »Kaiser Karl«-ről, »kaiserlicher Befehl«-ről tud, a mi eléggé bántó; hasonlókép az is, hogy a magyar helyneveket abban a gyakran eltorzított formában vagy német alakban hagyta meg, a mint azokat forrásaiban olvasta.

DR. HOLUB JÓZSEF.

LENGYEL MŰVEK.

Széjjeltekintve az újabb lengyel történelmi irodalmon, több oly munkát találunk, mely többé-kevésbé magyar vonatkozású, bizonyítva azt, hogy mily szoros történelmi kapocs kötötte össze e két nemzetet.

Lássuk őket időrendben.

Wojciechowski Tádé, a lembergi egyetem kiváló tanára, *Történelmi vázlatok a XI-ik évszázából* ¹ cz. munkájában igen érdekes tanulmányokat közöl Lengyelország XI-ik évszázadi történetéből. Érdekesen fejtegeti a Szent Romuald szabályát követő benedekrendi remeték Lengyelországba való telepítését és ottani történetüket a nagyon is gyér adatok alapján. E rend 1001 körül jelentkezik Lengyelországban. Nem kell őket összetéveszteni a kamaldoli renddel, melyet Romuald 1012-ben alapított. E benedekrendi remeték szigorú anachoreta életet éltek s remetelepeik az Apenninek elhagyatott völgyeiben voltak találhatóak. Romuald még 971-ben alapítja a mocsaras, embernemlakta helyen a pereói remeteséget, hova tanítványaival, köztük Brunóval és Benedekkel visszavonul.

Ottó császár 1001-ben Itáliában tartózkodván, meglátogatja e kolostort és ott ájtatossági gyakorlatokat végez. Hős Boleszláv lengyel fejedelem Ottó révén hittérítőket kér Romualdtól, mire hárman jelentkeznek: Brunó, Benedek és János, kik 1001 végén vagy 1002 elején csakugyan Lengyelországba érkeznek, hol Boleszláv igen szívesen fogadja őket s a pózeni egyházmegyében szemel ki nekik helyet.

Hol volt az első lengyel remeteségök?

Valószínűleg Międzyrzeczben, honnan később Kaźmierzbe telepedtek át. Ezenkívül a XI-ik évszázadban még Opatow, Boroszló és Opatowiec (a sandomierzi herczegségben) benedekrendi remeték kolostorai. Opatowiec a Visztula mellett, a Dunajec torkolatánál feküdt s igen alkalmas volt a remeték számára. Innen vezetett az út Magyarországra a Dunajec völgyében Nowy-Saczig s innen tovább a Poprád völgyében. Ez egyike a legrégebb utaknak e két ország között. Az opatowieci remetetelep azonban még a XI-ik században a tynieci benedekrendi apátság birtokába ment át.

A hagyomány Opatowiecczel hozza összeköttetésbe a nevezetes Swierad remetét, ki Magyarországon is szerepelt. Életrajzírója, Mór pécsi püspök, Zoerardra formálta nevét.

¹ Tadeusz Wojciechowski. *Szkice historyczne jedynastego wieku.* Kraków, 1904.

Mór nem említi lengyelországi tartózkodását, de itt megmaradt emléke, mert az Opatowiectől Podolinig vezető úton több kápolna épült az ő tiszteletére, a mi bizonyítja, hogy erre mehetett Magyarországba.

Baronius Márton említi először, hogy Swierad Opatowiecből való. Ismerte Mór művét s hozzáteszi, hogy Opatowiecban született »in Opatowiec oppido prope Vistulam fluvium piis ac honestis parentibus natus«. Igaz, hogy Baronius, kinek műve 1610-ben jelent meg Krakkóban, oly távol áll az eseményektől, hogy nem is igen lehet őt forrásnak tekinteni, de mégis figyelmet érdemel, mert midőn ezt írta Opatowiecban, híre-hamva sem volt a kolostornak s így nehezen hihető, hogy kigondolta volna ezt, ha nem él akkor e hagyomány.

Swierad tiszteletének nyomát lelni Czehów közelében is, a Dunajec mentében, hol Tropia község temploma ő róla van elnevezve. Állítólag e helyen is volt remeteség, melyet Długosz is említi. A hagyomány még két remetetelepről tud a Dunajec és Poprád közelében. E hagyományokból arra lehet következtetni, hogy Swierad már Lengyelország e vidékén is nagy szerepet játszott. A szerző beszél még Swierad és Benedek zobori és szkalkai szerepléséről, de téved abban, hogy a zohorhegyi kolostort Szent Romuald tanítványai számára alapította Szent István.

Ugyancsak e műben találunk tanulmányt Asztrik-Anasztáz trzemeszyńi apátról, ki nálunk is szerepel. Midőn III. Ottó Romualdnál tartózkodott 1001 április 4-én, oklevelet adott ki a San Appolinare in Classe kolostor részére, melyet a tanúk között Anasztáz neve is olvasható, ki mint a szláv provincia (sclavanensis provinciae) Szűz Máriáról nevezett kolostorának apátja szerepel. Kicsoda ez az Anasztáz?

Anasztáz volt a szerzetesi neve Asztriknak, ki lengyel apát, később magyar püspök lett. Kérdés, vajjon ő-e az a szláv apát?

A Passio Sancti Adalberti írja, hogy mielőtt Szent Adalbert Lengyelországba ment volna, kolostort alapított s Asztrikot tette apáttá, a ki később magyar püspök lett. Ez az Asztrik, kinek szerzetesi neve Anasztáz, Adalbert halála után Lengyelországba ment. Ez az Asztrik nem más, mint az az Anasztáz, a ki az 1001-iki oklevélben szerepel. A szláv provinciának neveztek Boleszláv országát, a mit más oklevél is megerősít, melyet Ottó ad ki 1000-ben. (»Actum in Sclavania in civitate Gnesni, ubi corpus beati Adalberti requiescit.«) Miért ment Anasztáz Itáliába, nem tudjuk. Talán ő általa kért Boleszláv Ottótól hitterítőket? Anasztáz Itáliából már nem tér vissza Lengyelországba, hanem Magyarországra megy, hol magas polczra emelkedik. Miért hagyta el Lengyelországot, annak oka mellőzése volt a

gneseni püspöki szék betöltése alkalmával; de sőt Krakkót, Boroszlót vagy a pomerániai püspöki széket sem kapta meg. Talán azért történt ez, mert nem akart Adalberttel a poroszok közé menni.

Kérdés, hol volt az a kolostor, hol Anasztáz apát volt? Ez Tremeszno lehetett, közel Gnesenhez. Onnan következett a szerző, mert a Passio egyetlen kéziratában »ad mestri« vagy »ad mesta« áll, a miből csak T(re)mestn(o)-ra lehet következtetni.

Ugyancsak e műben találunk hosszabb tanulmányt Szent Szaniszló és Merész Boleszláv viszonyáról, mely egész új világitásba helyezi e kérdést. Mivel e fölött nagy vita támadt, az eredményeket összefoglalva máskor ismertetem.

Gumplowicz Miksának Borisról írt tanulmánya posthumus munka¹ s éppen ez a hibája, mert az újabb kutatások eredményeiről nincs tudomása. E cikk közlése nagy hiba volt.

Elmondja, hogy Thuróczy és általában a magyar krónikák szerint Kálmán második nejét — kit ő Predzlavának nevez — házasságtörésen érve, elkergette magától. Ez visszatért atyjához Oroszországba, hol a törvénytelen viszonyból fia született, kit Borisnak keresztelt el. Gumplowicz ezt kétségbevonja, mert az egykorú külföldi írók, mint a visegrádi (csehországi) kanonok, Prágai Kozma folytatója, továbbá Freisingi Ottó, Odo de Diogilo, Cinnamos, Kadlubek Borist Kálmán fiának mondják s főlemlítik, hogy atyjára ütött. A magyar krónikákat, melyek sokkal későbbi időből valók, nem fogadja el megbízhatóknak és csak a külföldiekre alapítja állításait.

Fejtegetése két részre oszlik; az elsőben Borisnak a magyar trónra való igényét tárgyalja, a másodikban kutatja bukásának okait.

Fölhossa mindazon okokat, melyek szerinte Boris törvényes voltát igazolják, így az a körülmény, hogy Prágai Kozma folytatója nem tesz semmi említést erről, pedig ellensége volt Ferdészájú Boleszlávnak s mindenestre megemlítette volna, ha ez jogtalanul védi Borist.

Ha Boris törvénytelen származású lett volna, akkor szerinte II. Bélának nem kellett volna annyit küzdenie, hogy megtartsa a trónt s nem kellett volna az aradi vérengzést véghezviunie, mert mindenki őt ismerte volna el királynak s nem kellett volna Lothár császárnak nagy ajándékokat küldenie, hogy ismerje el őt.

III. Konrád és VII. Lajos is elismerik Boris jogait.

Azután a nagy-lengyel krónika után indulva azt mondja,

¹ Maksymilian Gumplowicz. *Borys Kolomanowicz, królęwicz węgierski* (1105—1156). Przeględ historyczny. II. 1.

hogy Ferdeszájú Boleszláv veje II. István magyar király volt s hogy Kálmán fia, ki Halics élén állott, Boris volt, kinek esküvője még Kálmán életében volt s hogy II. István is elismerte őt testvérének.

Mindenki észreveszi, hogy itt nagy baklövést követ el a szerző.

Gumpłowicz ugyanis a nagy lengyel krónika következő soraira alapítja állítását: »Iste Boleslaus filiam suam de Ruthena genitam, Colomanni regis Hungarorum filio matrimonialiter copulavit. Cui nomine dotis Castellaniam de Spis quoad viveret possidendam assignavit. Quem Colomanidem una cum rege Hungariae Haliciensibus in regem prefecerant, ipsum coronari facientes.«

Már Łodiński is fölemlíti e cikkről írt bírálatában (Kwartalnik Historyczny 1908, 424. l.), hogy mily tévedést követ el a szerző itt az által, hogy zavaros és hibás szövegre alapítja föltevését. Balzer Genealogia Piastów című jeles művében (melyről alább lesz szó) kimutatta, hogy Bielowski, a szöveg kiadója, daczára a többi codexek egybehangzóságának, »Colomano« helyett »Colomani«-t olvas és »Colomanum« helyett »Colomanidem« áll. Ez a semmi vel sem indokolható önkényes eljárás nagyot változtat a szöveg értelmén. Egyébként is azonban az idézett részlet zagyva és felületes. Balzer apróra szétbonczolva kimutatja a szöveg hibáit, melyeket Bielowski helytelen olvasásával még tetézett. A mit a krónika Judit és Kálmán fia házasságáról mond, az Juditnak II. Béla fiával, II. Gézával való eljegyzésére vonatkozik (matrimonium in futuris), melyet később felbontottak. Az idézet másik részében (Quem Colomanum...) pedig ismét egész más személyről van szó, t. i. Kálmán hercegről, III. Béla fiáról, a ki Fehér Leszek és II. Endre között 1214-ben kötött szepesi szerződés értelmében Leszek leányával, Salomeával együtt került Halics trónjára.¹ A »cum rege Hungariae« II. Endrére vonatkozik és nem II. Istvánra, a mivel Gumpłowicz azt akarja bizonyítani, hogy II. István Borist testvérének ismerte el.

Erre a hebehurgya szövegre alapítja Gumpłowicz legerősebb bizonyítékát arra nézve, hogy Boris Kálmánnak törvényes fia volt. Látjuk, mily eredménytelen!

Értekezése második részében azt kutatja, mi volt az oka Boris bukásának, miért nem tudta célját elérni, holott oly hatalmas támogatói voltak. Azért, — mondja — mert ellensége, Róma, még hatalmasabb volt. Szerinte II. Béla és Boris küzdelme nem egyéb, mint utolsó epizód abból a küzdelemből, melyet Róma

¹ Balzer, Genealogia Piastów 175 l.

Bizanczczal, a nyugati egyház a keletivel vívott. Ezt az elméletet Gumpłowicz *Grot*-tól veszi át (Łodiński), a ki *Iz isztorii Ungrii i Szlavjansztva v XII vjeke 1143—1173* (Warszawa, 1889) című művében azt állítja, hogy a XII-ik században Magyarországon két párt volt: a Bizanczra támaszkodó nemzeti párt és a római párt, mely nyugattal és Rómával tartott. Ezen elmélet erős támadásban részesült, de Gumpłowicz elfogadja s erre alapítja magyarázatát.

Szerinte Róma nem engedhette, hogy a görögkeleti Boris kerüljön a magyar trónra, azért valami kolostorban fölnevelt vak fiút helyezett a magyar trónra, kiról azt mondták, hogy Álmos fia Béla volt. Kálmán Álmost és fiát Bélát megvakíttatta, sőt ez utóbbit kasztráltatta, nehogy utódai lehessenek s Bélának mégis annyi gyermeke volt! Ebből azt akarja következtetni, hogy II. Béla nem volt Álmos fia s hogy II. Istvánnal kihalt az Árpádok családja.

Látjuk, mily egyoldalú és elfogúlt ember a szerző. Nem vesz tudomást róla, hogy a krónika szerint a hóhér nem engedelmesskedett a király parancsának, nem kasztrálta a kis Bélát, hanem csellel élt. Ezt a szerző elhallgatja és vakon elfogadja Prágai Kozma állítását, a ki a parancsot végrehajtottnak mondja, holott a többi forrás csak vakításról tud.

Az egész értekezés azt a benyomást teszi, hogy a szerző nem az adatok alapján jutott az eredményhez, hanem fölállította a tételt, hogy Boris Kálmán törvényes fia volt s e szerint alakította és gyömöszölte adatait.

Gumpłowicz cikkének bírálója, Łodyński azt véli, hogy Boris tényleg Kálmán fia volt, mert az *egykorú* külföldi írók mind ezt állítják, míg a magyarországi krónikák későbbiek. Az a körülmény, hogy Boris anyja várandós állapotban tér vissza atyjához s ott gyermeke születik, nagyon könnyen adhatott okot e nézet elterjedésének a nép körében s a krónikás csak a nép ajkán élő mondát örökítette meg, a mi annál inkább hihető, mert a középkori krónikások szerették az ilyen romantikus részleteket. *Grot* elméletét a két pártról nem fogadja el.

A XIII-ik és XIV-ik évszázaddal foglalkozik *Zachorowski Szaniszló, A Szepesség magyar és lengyel telepítései a XIV-ik évszázad közepéig*¹ cz. munkájában. Szerzője a lengyel történetírók fiatal, tehetséges tagja, ki igen érdekesen tárgyalja a Szepesség északi részének telepítési viszonyait.

¹ Stanisław Zachorowski. *Węgierskie i polskie osadnictwo Spiku do połowy XIV. wieku*. Kraków, 1909, 93 l. Részletesebben ismertettem a »Közlemények Szepesvármegye multjából« cz. folyóirat 1910. januári számában.

A XIII-ik évszáz közepé táján a Poprád mindkét partján a magyar és lengyel határ között még nagy erdőség terült el, melyet a magyarság lassan következetesen betelepít, úgy hogy nem egészen száz év alatt a magyar uralom a Hernád völgyéből a lengyel telepekig jutott. Lengyelország épp úgy telepíthetett volna e néptelen területen, de elmulasztotta és elvesztette szepességi birtokait. A magyar telepítést erély, szorgalom, erő és az államérdekek felismerése jellemzi; keresztülviszi pedig két magyar nemesi család, a Berzeviczyek és Görgeyek, kik a magyarság utászcsapatai hazánk ez északi határszélén.

A szerző ezután fejtegeti a két család szerepét és fokozatos előhaladását észak felé egész a lengyel telepekig, hol három község terült el: Lubló, Gnédza és Podolin. Majd kutatja, mikor jutottak e lengyel községek magyar uralom alá. Egész bizonyossággal nem lehet megmondani, de elég szűk határok közé szoríthatjuk. 1315-ben Podolin még egy nowy-saczi oklevélen szerepel, tehát még lengyel birtok s viszont I. Károly 1323-iki oklevele Palocsáról és Lublóról rendelkezik. Tehát e két évszám (1315 és 1323) közé kell helyeznünk e három városnak Lengyelországtól való elszakítását; mivel pedig az 1323-iki oklevél már nem említ lengyel falvakat, úgy véli, hogy a magyar uralomnak már fönn kellett állania néhány éve. Nincs kizárva, hogy e három város sorsa összefüggésben áll I. Károly magyar király és Erzsébet lengyel királyné esküvőjével, mely 1320-ban történt.

Ezeket összefoglalva azt tartja, hogy 1315 és 1320 között kellett e városoknak magyar uralom alá kerülniök.

A szerző munkája szigorúan tudományos, lelkiismeretes, alapos munka, dicséretére válik szerzőjének. Kár, hogy a nyelvi nehézségek miatt nem használhatta fel a Szepességről írt magyar munkákat; ez még jobban emelte volna műve értékét és nem követett volna el egy-két kisebb hibát, a mi különben a mű értékén nem változtat.

Köszönettel tartozunk Zachorowskinak, a ki a lengyel és magyar oklevéltárak összevetésével ily érdekes és becses munkával gazdagította a Szepességről szóló művek számát.

Szinte nélkülözhetetlen kézikönyvet ad a lengyel történelemre nézve Balzer *Osvát* lembergi egyetemi tanár a *Piasztoł genealogiája* című kitünő munkájában.¹ Hangyaszorgalommal, a legapróbb részletekre kiterjedő pontossággal, erős kritikával írt nagy munka ez. A Piasztoł nemzedékrendjét adja a X-ik évszázadtól a XVI-ikig, mely 198 személyt foglal magában. Látjuk,

¹ Oswald Balzer. *Genealogia Piasztołu*. Kraków 1895, 574 l.

mely nevek voltak a legkedveltebbek köztük; előfordul 22 Boleszláv, 14 Kázmér és Ulászló, 10 Mieszkó és Konrád stb.

Pontos genealogiai táblázatokban adja az első Piasztok, azután a nagy lengyelországi, a kislengyelországi, kujaviai s végül a mazoviai ág nemzedékrendjét. Részletesen tárgyal minden egyes tagot, — már a mennyire az adatok engedik — kritikailag bonczolva a kútfők értesítéseit, azután áttekinthető módon adja a Piasztok összes rokonságát.

Minket magyarokat is igen érdekel e munka, mert az Árpádok és Anjouk szinte szakadatlan rokoni összeköttetésben állottak a Piasztokkal.

Bár e rokoni kapcsolatok ismeretesek, mégis hadd álljanak itt :
Adelaida, Ziemomysł leánya, Géza fejedelem neje volt ;

Hős Boleszláv felesége Géza fejedelem leánya volt ;

N. N. II. Mieszkó leánya I. Béla király felesége volt (1039—1042) ;

1136. Ferdeszájú Boleszláv leánya, Judit, II. Géza menyasszonya volt ;

1140. III. Mieszkó neje Erzsébet, Álmos herceg leánya volt ;

1214. Salomea, Fehér Leszek leánya, Kálmán herceghez, Halics fejedelméhez megy nőül ;

1239. Szemérmes Boleszláv nőül veszi IV. Béla király leányát, Kunigundát (Kingát) ;

1250. Istenfélő Boleszláv felesége IV. Béla leánya, Jolánta volt ;

1290. Fennena, Ziemomysł leánya, III. Endre király hitves-társa volt ;

1320. Erzsébet, Lokietek Ulászló leánya, I. Károly magyar királyhoz ment nőül.

Más magyar családokkal is rokonságban állottak a Piasztok, ú. m. :

1410. *Hedvig*, IV. Ziemowit plocki herceg leánya, Garay János temesi ispán neje volt ;

1523. *Zsófiát*, III. Konrád Rudy czerski és varsói herceg leányát, Báthory István nádor vette el ;

1530 után ugyane Zsófia Pekry Lajos királyi asztalnok felesége lett.

Sok vitás kérdést dönt el Balzer. Így a már előbb említett házasságok kérdésén kívül — melyet Gumpłowicz oly szerencsétlenül magyarázott — bőven tárgyalja azt, hogy ki volt Géza fejedelem neje s igen meggyőzően bizonyítja, hogy Adelaida volt s nem Sarolta. Ha csakugyan Sarolta lett volna Géza neje, hogy volna magyarázható a nyugati kútfők amaz állítása, hogy István

felesége **nagyban** előmozdította a kereszténység terjesztését (a ... qua duce erat christianitas cepta). Vajjon hihető-e az, hogy a keleti egyházhoz tartozó Sarolta terjesztette volna a nyugati kereszténységet? Habár más úton, de ugyanazon eredményre jut, mint Karácsonyi János, a ki szintén Adelaidát tartja Géza nejeének ¹ szemben Nagy Géza véleményével, a ki Sarolta mellett kardoskodik. Ezek után végkép elfogadhatjuk, hogy Adelaida volt Géza fejedelem neje.

A középkori magyar történelemmel foglalkozóknak Balzer műve rendkívül becses szolgálatokat tehet, mert sok vitás kérdésre világot vet s nagyon megkönnyíti e téren kutatók munkáját.

E mű nemcsak szerzőjének, hanem az egész lengyel történetírásnak díszére válik.

Nagy Lajos lengyelországi politikájával és leányainak örökösödésével foglalkozik *Potkański Károly Adatok a kassai gyűlésekhez* című munkájában.² Csak egy kassai privilegiumot ismerünk 1374-ből, de összejövétel három volt Kassán: 1373 októberében, 1374 szeptember havában és 1379 augusztusában. E gyűlések főképp Lajos leányai örökösödésének rendezése céljából történtek. Ezekre vet világot Potkański nápolyi és francia források alapján.

Az 1355-iki privilegium alapján, melyet Nagy Lajos a kis-lengyelországi uraknak adott, biztosítva volt neki és unokaöccsének, Jánosnak a lengyel trón. Midőn ez korán elhunyt és 1371-ben Hedvig leánya születik, leányai részére akarja a lengyel trónt biztosítani s azért 1373-ban Kassára összejövelt hív egybe. A városok részéről nem volt ellenkezés, a nemesség és papság ellen pedig jó fegyvere volt a »królestwo«-nak nevezett adó, melyet Szent Mihály napján kellett volna fizetni, de melyről szívesen lemondott volna a leányág elismerése fejében. A nemesség és papság azonban nem akarta ezt elfogadni és a gyűlés eredménytelenül oszlott fel. 1374-ben volt a második gyűlés Kassán. Caro téved, mikor azt hiszi, hogy Katalin, Lajos legidősebb leánya halála miatt hívta össze Lajos e gyűlést, mert Katalin néhány évvel később halt meg. Lajos e gyűlésen kivitte, hogy a leányág örökösödését elismerték a lengyelek. Ennek ellenében Nagy Lajos lemond minden adóról, csak az ekényi föld után járó két garast szedi.

Katalin 1379 elején halt meg s ugyanazon év augusztus havában jött össze a harmadik kassai gyűlés.

¹ *Turul* 1909, 1.

² Karol Potkański. *Daty szjazdów koszyckich (1373, 1374, 1379.)* Kraków 1900, 30 l.

Ezután tárgyalja Lajos örökösödési politikáját az általános európai viszonyok közepett. Lajos Johanna gyermektelen halála esetére egyik leányának akarta a nápolyi trónt megszerezni. Vőt keresett, a ki alkalmas lesz arra, hogy e trónt megszerezze s V. Károly francia király fiát szemelte ki erre. XI. Gergely pápa eleinte nem akart ebbe belemenni, de harczban állván a milánói Viscontival, számított Lajos segítségére és megígérte támogatását. A tárgyalások 1374 elején kezdődtek meg; augusztus 10-én jelent meg a magyar küldöttség Párizsban s megkötötte az egyezséget, hogy Lajos leányát, Katalint, Lajos herczegnek adja, ha el tudja ismertetni a pápával Lajos jogát a nápolyi trónra, ha nem tudná ezt elérni, mégis odaadja három leánya közül az egyiket. De közben megváltozott a politikai helyzet; a pápa kibékült Viscontival, s midőn a magyar követek Párizsból visszajövet Avignonba értek, a pápa már nem ismerte el Lajos jogát Nápolyra s így Katalin megszűnt Lajos jegyese lenni s Mária vagy Hedvig kezét kellett volna megkapnia a szerződés értelmében, de ezek már el voltak jegyezve s így mégis csak Katalin lett a jegyese, a Nápolyra és Provencera való trónkövetelés jogával.

1374 szeptember 17-én a lengyelek Kassán elismerték Katalint királynőjüknek, nem tudva semmit arról, hogy augusztus 10-én már meg volt kötve az egyezés Lajos francia herczeggel a házasságot és Nápolyra tartott igényt illetőleg. Lajos itt kettős politikát üzött. Meg akarta szerezni Katalin részére a nápolyi trónt s ha ez nem sikerülne, lengyel királynő maradna. E ketszínű politika esetleg nagy bonyodalmakat idéz elő, ha Katalin időközben meg nem hal.

Különös, hogy minderről a lengyelek nem tudtak semmit és Czarnkowi Jankó sem említi, ki pedig oly részletesen ír Lajos tárgyalásairól.

Papée Frigyes, a krakkói egyetemi könyvtár igazgatója, Jagelló Kázmér korával foglalkozik s e téren végzett tanulmányainak eredményét *Tanulmányok és vázlatok Jagelló Kázmér idejéből*¹ meg *Lengyelország és Litvánia a középkor végén*² cz. munkáiban adja.

A főntebbi művében »Küzdelem a cseh koronáért (1466—1471)« cz. tanulmánya érdekel bennünket, melyben Mátyásnak és Kázmérnak a cseh koronáért vívott küzdelmét ismerteti.

Mátyás uralkodása és külpolitikája Fraknoi munkája alapján nálunk eléggé ismeretes s így e munka reánk nézve nem

¹ Dr Fryderyk Papée. *Studia i szkice z czasów Kazimierza Jagiellończyka*. Warszawa, 1907. 327 l.

² Dr Fryderyk Papée. *Polska i Litwa na przełomie wieków średnich*. I. Kraków, 1903. (több nem jelent meg).

nyújt új adatokat, mert ugyanazon kútfőkből merít, melyek előttünk is ismeretesek (Długosz, Eschenloer stb.). A dolgozat veleje az, hogy Podjebrádnak a huszitákhoz való hajlása két pártra osztja Csehországot: huszita vagy másképp nemzeti és katolikus pártra. Ez utóbbinak jelöltje Mátyás király, kibe minden reményöket helyezik, a másik párt Lengyelországgal rokonszenvez s Kázmér lengyel király maga is közeledik Podjebráddhoz s kijelenti, hogy jóban akar vele lenni s nem vezetteti magát a pápai legatustól, mint egykor bátyja. Mindennek daczára Kázmér eleinte ingadozó politikát folytat, közben ki is akarja békíteni Mátyást és Podjebrádot, követei békét kérnek Podjebrád részére. A mint azonban Mátyást a katolikus rendek Olmützben Csehország királyává fiáltották ki (1469 május 3.), Kázmér politikája megváltozik; most már nem igyekszik kibékíteni a két királyt, hanem Podjebrád mellé áll s Mátyást igyekszik izolálni. Mátyás sikere a cseh királyt is nagyobb tevékenységre serkenti s 1469-ben a cseh országgyűléssel elfogadtatja Ulászló trónöröklését. Kázmér Radomba országgyűlést hirdet, hogy a lengyel rendeket megnyerje az ügynek. Egy részök elfogadta, mások azonban ellene voltak annak, hogy Ulászlót kitegyék az eretnység és a háború biztos veszedelmének s ellenezték azt, hogy egy Jagelló házasságot kössön a parvenue és eretnek leányával. Egészben véve várakozó álláspontra helyezkednek, mit üzen a pápa.

Podjebrád halála után megindul a küzdelem a trónért; három komoly jelölt van: Albert szász herczeg, Podjebrád veje, Mátyás magyar király és Ulászló lengyel herczeg. A szász pártnak volt a legkevesebb reménye, nagyobb kilátása volt Mátyásnak, de a cseh közvélemény Ulászló mellett volt s midőn a lengyel követek felolvassák a 19 pontot, melyben Ulászló a csehek vallását és jogait biztosítja, 1471 május 27-én megválasztják Ulászlót cseh királynak. Kázmér elérte célját, Csehország a Jagellóké lett. Egész ellenséges gyűrűvel veszi körül Mátyást: a császárral jó viszonyban volt és szövetséget tartott a moldvai vajdával és a tatárokkal is, kik készek voltak őt támogatni. Ez ellenséges gyűrű élén Kázmér áll, az ambitiosus lengyel király, a ki terjeszkedő politikát folytat s nyugatra és délre törekszik.

Amde Magyarország trónján a nagyeszű és elötretörő Mátyás ül, ki szintén kifelé törekszik, minek folytán a két uralkodó közt okvetetlen ki kellett törni a háborúnak, mert terveik keresztették egymást.

A mi Csehországot illeti, a szerző azt tartja, hogy Ulászló uralma áldásos volt reá nézve, mert elfogadta a compactátákat, Csehország továbbra is katolikus maradt, de a huszita háborúk megszüntek.

A további küzdelmek leírását folytatja a szerző említett másik munkájában. E mű két részre oszlik; az elsőben Litvánia, a másodikban a Korona, vagyis Lengyelország történetét adja 1480—1492 között. Ez utóbbi rész egyik fejezetében tárgyalja Mátyás viszonyát Kázmérhoz és Ulászlónak Alberttel való küzdelmét a magyar trónért, nagyrészt saját levéltári kutatásai alapján. E részben sok érdekes anyagot találunk.

Ismerteti Mátyás viszonyát Kázmérhoz és Ulászlóhoz. Mátyás bosszankodva Kázmér és Frigyes ellenséges viselkedésén, Ulászlóhoz közeledik s őt támogatja, ki viszont nem vesz részt a frankfurti gyűlésen, mely Mátyás ellen lépett fel. E barátság azonban nem tartott sokáig és most Mátyás arra törekedett, hogy János fia részére biztoítsa, ha nem a magyar, legalább a cseh királyságot, továbbá Ausztriát és Boszniát. Sziléziában mind több birtokot adott Corvin Jánosnak, hogy hatalmassá tegye őt, mire elégületlenség támadt ott s kitört az ú. n. glogauai háború. Mátyás e tervei arra bírják Ulászlót, hogy megújítsa az atyjával való szövetséget, mire a magyar király megint a poroszokkal, Moszkvával és Krimmel tárgyal s midőn Kázmér lengyel-magyar liga eszméjét veti föl a török ellen, Mátyás azt kívánja, hogy a magyarok ellen irányuló cseh-lengyel liga szűnjék meg. Kázmér hidegen válaszolt, azt mondva, hogy az csak védelmi szövetség, de már akkor másik fiát, Albertet szemelte ki a magyar trónra, mert nem jószolt hosszú életet Mátyásnak. Terve az volt, hogy fiának a magyar trónra való jutása után megindítja a magyarokkal együtt a török háborút.

Mátyás halála után Ulászló megelőzte öcsését, a magyar trónra kijelölt Albertet, kinek pártján inkább a köznemesség állott, élén Báthoryval. A Hatvannál táborozó Albert azt kívánja Ulászlótól, hogy mondjon le Erdélyről az ő javára. Ulászló a glogauai hercegséggel kárpótolja őt s általában igen nagy jóindulatot tanúsított öcséével szemben, hisz széjjelverhette volna annak maroknyi, 8000 főnyi hadát, mely egész Váradig pusztított. Mivel Glogaut még nem kapta meg, Kassát foglalta el Albert.

Midőn Miksa az országba betör, Albert követeket küld hozzá, azzal a kijelentéssel, hogy inkább vele tárgyal, mint bátyjával. Mihelyt Miksa elhagyta az országot, Ulászló Albert ellen indult, daczára a nagy hidegnek. Mindjárt az első összeütközésnél elfoglalta a lengyel táborát, mire február 20-án megkötötték a békét Kassán. Ennek alapján Albert megkapja Glogaut, a troppau hercegséget s még néhány sziléziai birtokot is megegyeznek abban, hogy a Habsburgok trónigénye ellen harcolnak.

Röviddel ezután Albert ismét panaszkodott, hogy Ulászló nem teljesíti kötelezettségét és Eperjesen szolgálatába fogadta

a kalandos sagan herceget, Jánost s megtámadta Lócsét, Egert, Tokajt, Sztropkót, Bártfát.

Kázmér, a két testvér atyja, ezek után Ulászlót védte s az engedetlen Albertet sorsára hagyta. Ulászlót elismeri magyar királynak, a mint ez Ulászlónak a kassaiakhoz írt leveléből kitűnik («... nos iam [paterna Maiestas] regem Hungariae scribit et apellat, quod antea nunquam fecit»).

Eperjesnél Szapolyai reáütött Albertre, ki, bár vitézül védte magát, elvesztette a csatát s alig tudott Eperjesre menekülni, mely január első napjaiban megadta magát.

Albert visszatért Lengyelországba, hol sokat veszített tekintélyéből és népszerűségéből kalandos eljárása miatt s legközelebbi pártfelei is, mint Kmita Péter és mások, ellenfeleivé váltak a királyválasztás alkalmával.

Magyarországon nemcsak azért voltak elkeseredve ellene, mert pusztította az országot, hanem különösen azért, mert miatta kellett siettetni a Miksával való békét, mely oly kedvezőtlen volt.

Igen élvezetes, szinte regényszerű olvasmányt nyújt *Pawłński I. Zsigmond fiatal éveiről*,¹ mely reánk nézve különösen művelődés-történeti szempontból igen érdekes.

Kázmér lengyel király fiai jól el voltak látva; Ulászló magyar és cseh király volt, János Albert a lengyel trónon ült, Sándor Litvánia kormányát vezette önállóan, Frigyes, a legfiatalabbik, gnézeni bíboros érsek volt. Csak Zsigmondnak nem volt foglalkozása s nem volt jövedelme, mert Kázmér üres kincstárt és sok adósságot hagyott hátra.

Zsigmond jövendő sorsának megbeszélése céljából 1494 tavaszán családi tanácsot tartottak Lócsén. Eleinte Moldvát akarták neki adni, de később lemondtak róla s Ulászló meghívta őt Budára.

1498-ban érkezett Zsigmond Budára, hol eleinte igen csendesen, visszavonultan élt. Szorgalmasan járt a Szent János templomba, hol III. Endre nyugodott, meg a Boldogasszony templomába. Gyakran eljár a meleg fürdőbe is (valószínűleg a Ráczfürdőbe), hova kísérete is sokszor elmegy. A mint több és több ismeretséget köt, konyháját elhalmozzák ajándékokkal; a budai barátoktól barackot, almát, körtét kap, a püspökök csukát, lazacot, szalonkát, fáczánt küldenek; pisztrángot, olajat, bort hoznak neki.

A magyar főpapokkal és főurakkal igen jóban van s gyakran fordul meg udvaraikban. Meghívja őt Báthory Miklós váci

¹ Adof *Pawłński. Młode lata Zygmunta Starego.* Warszawa, 1893. 291 l.

püspök s emlékül magyar mént és ezüst serleget ajándékoz neki. Onnan Visegrádra megy, megtekinti a várat, majd továbbutazik s két hetet tölt a dömösi kolostorban. Visszafelé hajón utazik Budára. Viszont ő is gyakran hív meg vendégeket s nála ebédel egy alkalommal az esztergomi érsek is.

E látogatások után a főpapok ajándékokkal kedveskednek neki; a kalocsai érsek néhány hordó bort, a zágrábi püspök kristályserleget küld neki. Nagyon bőkezű vele szemben a székesfejérvári prépost, a ki gyakran szállít a konyhára finom dolgokat, hol csukát, hol malváziai bort, fáczánt, hordócska olajat, lazacot.

Zsigmond és Ulászló között rendkívül jó volt a viszony és Zsigmond igen hálás volt iránta, a mi későbbi leveleiből is kitűnik.

A lengyel királyfi nagyobb utazásokat is tesz Budáról; elkíséri bátyját Pozsonyba, majd Szegedre megy, melynek lakosai néhány hordó borral ajándékozzák meg; jár Tolnán, Pécsen. 1499-ben Ulászló a glogaui hercezséggel ajándékozza meg, de ő tovább is Budán marad. E mellett pénzzel is támogatja őt a király. 1500-ban 3000 arany forintot, a következőben hatezret kap, mely összeget a király bankárja, Thurzó György fizeti ki neki, többnyire havi részletekben.

1501 június 17-én meghalt János Albert lengyel király. Zsigmond remélte, hogy sikerül neki a lengyel trónra jutni. Hosszú készülődés után 1501 november 29-én végleg elhagyja Budát, hol oly kellemes napokat töltött s Esztergomon keresztül — hol megpihen a primásnál és megtekinti megint a székesegyházat — Nyitrának, Trencsénnek utazva, Morvaországon át december 18-án Krakkóba ér. De időközben már megválasztották bátyját lengyel királynak. Néhány hónapig Krakkóban marad, azután útra kel s Sziléziába megy.

De nem felejtí el Budát! Visszavágyik. 1502-ben néhány hetet tölt Magyarországon. Budán multság multságot ér, a püspökök, apátok ajándékokkal halmozzák el ismét. Mily más itt az élet, mint Glogauban! Visszafelé megint Esztergom, Nyitra, Trencsén az útvonal. 1505-ben újra Budán találjuk őt.

Zsigmondnak magyarországi tartózkodása azért nevezetes, mert megismerkedvén itt a renaissance-szal, azt átültette Lengyelországba.¹

A könyv függelékében találjuk Zsigmond itineráriumát és számadásait. Az előbbiből látjuk, merre utazott többi között Magyarországon, hol hált meg, mennyi utat tett meg egy-egy nap alatt.

¹ Lásd *Archeológiai Értesítő* 1910. 1 l.

Igen becsesek a bevételre s különösen a kiadásra vonatkozó feljegyzések. Látjuk, hogy mennyit kap bátyjától Thurzó György útján Budán és mennyit glogauai és troppauai birtokaiból Krakkóban, a mi nem lévén elég, gyakran kér kölcsönt Szydłowiecki-től, néha csak 10 forintot.

Rendkívül becsesek a kiadások művelődéstörténeti szempontból. A szerző szétzedve és tárgyak szerint csoportosítva adja őket. (Nyilvános ügyek és küldöttségek; Könyvek, rajzok és papiros; Ének, zene, táncz, hangszerek; Művészet, festészet, építészet, aranyművesség stb.) Látjuk, mennyit kapott egy követ, egy küldöncz a Budáról Krakkóba tett útért. A többek között Hanel budai esperes, a ki 1506 július 13-án hírül hozta, hogy a királyné fiút szült (Lajost), 10 forintot kapott. Becses adatokat találunk a budai könyvmásolók, illuminátorok díjaira vonatkozólag. Épületrajzokért $\frac{1}{2}$ forintot fizet Budán egy olasznak. (Épp akkor építették a krakkói királyi várat; úgy látszik, oda kellett a tervek.)

Nem hiányzanak a zenészek sem; gyakran élvezi azok játékát. (Pl. 1502 szept. 21. Citharedo Alemano 1 flor. Fistulatori cum cane ad dominum principem venienti 1 flor. . . . Oct. 10. Citharedis skrzypczom (hegedűvel) $\frac{1}{2}$ flor. stb.)

Sokat rendelt a herczeg egy budai magyar aranyművestől (aurifabro Ungaro), a ki neki »magnum brotphas«-t készített. Úgy látszik, ez ama »Martinus aurifaber«, a ki vele megy Krakkóba s ott sokat dolgozik Zsigmondnak.

A számadások latinul írvák, csak itt-ott van közéjük lengyel szó beleszúrva, azért a lengyelül nem tudók részére is hozzáférhető.

Ugyancsak a renaissance korából veszi tárgyát *Lepszy Lénárt. A Thurzók Lengyelországban*¹ cz. füzetében e család krakkói szerepléséről mond el egyet-mást. Nálunk nagyrészt ismeretesek ez adatok, de Lepszy ezeket összegyűjtve, áttekinthető képet ad e bankárcsalád szerepléséről.

Krakkóban 1464-ben szerepelnek először, midőn Thurzó János 1 forintot lefizetve, ott polgárjogot nyer. Röviden elmondja életrajzát, fölemlítve, hogy Velenczében eltanulta az ércz választását és tisztítását, de Morawski után indulva (Sądeczyzna) azt mondja, hogy bolondnak tetette magát s így sikerült ellesni a titkot. Más változat szerint azonban mint siketnéma munkás leste el az eljárást.

Ismerteti bányavállalatukat, melynek egyik nevezetes pontja Krakkó volt. Az ő példájukon felbuzdulva, a lengyelek is keres-

¹ Leonard Lepszy. *Turzonowie w Polsce*. Kraków, 1890. 19 l.

nek érczet, de ha azt nem is, legalább ólmot találnak az olkuszi bányában s abból nagy mennyiséget szállítanak Magyarországra. Thurzó Jánosnak nagy családja van. Fiait mind jól elhelyezi. György, a legidősebbik, átveszi a vállalatot, János egyházi pályára lép, krakkói egyetemi tanár, rector, majd boroszlói püspök lesz ; a legfiatalabbik, Szaniszló, meg az olmüzi püspöki székbe ül. A család Krakkóban nagy tiszteletnek örvendett.

Ugyancsak a Thurzókról értekezik *Ptaśnik János*, a lengyel művelődéstörténelem szorgalmas és jeles munkása, *A Thurzók Lengyelországban és viszonyuk a Fuggerekkel* cz. dolgozatában.¹ A krakkói városi levéltárban igen sok érdekes adatot gyűjtött össze e családra vonatkozólag, melyek idáig nem voltak ismertek. Ezekből értesülünk, hogy Thurzó Jánosnak már Krakkóba költözése előtt élénk összeköttetései voltak Grazer Péter krakkói kereskedővel, kitől különféle árút hozatott. 1436-ban azonban perre került a sor köztük, mert Thurzó posztót vett tőle, melyet Grazer el is indított, de Thurzó visszavonta a rendelést, miáltal a krakkói kereskedő kárt szenvedett. Egyébként is tartozott még neki Thurzó bizonyos összeggel, melyet nem teljesített. E károkért és tartozásokért került Thurzó a krakkói törvényszék elé, mely őt elítélte.

Részletesen ismerteti a Thurzó-Fugger-féle rézvállalatot, mely fél Európát behálózta s oly nagy szerepet vitt Krakkó kereskedelmi életében. Művének e részét már közölte a Biblioteka Krakowska 21. számában (l. *Századok* 1909. 300. l.) s azért szükségtelen róla szólnunk.

Thurzó János, az előbbinek fia, a nagy rézvállalat megindítója, 1508-ban halt meg 72 éves korában. 1507-ben, midőn utoljára utazik Magyarországra, végrendelezik. Pénzben nem sokat hagy feleségének, Borbálának ; a »Morgengabe« 800 forintot tett ki, a mihez Thurzó még 1200 frtot ad. Igen érdekes a Borbálát illető ingóságok felsorolása. A fő végrendelet megírására nincs most ideje, azt Körmöczbányán vagy Beszterczebányán írja meg. Megtörtént-e, nem tudjuk. Az ideiglenes végrendeletet fia, György hajtja végre 1510-ben s Beck János, Borbála atyja és gyámja, elismeri, hogy a végrendeletnek eleget tett.

Roppant vagyonnak kellett itt lenni, mert minden gyermek jól megélhetett a reája eső részből s még sziléziai herczegségeket is vásárolhattak. György a krakkói egyetemen járt, hol sokat érintkezett az ottani magyar tanulókkal, kiket olykor-olykor pénzzel is segített. Nőül vevén Fugger Annát, átveszi a vagyont

¹ Dr Jan Ptaśnik. *Turzonowie w Polsce i ich stosunki z Fuggerami*. Przewodnik Naukowy i Literacki. 1905.

kezelését s 1517-ben Augsburgba költözik, a mivel a Thurzók szerepe Lengyelországban megszűnik.

Az egész családot jellemzi a tudományok és művészetek szeretete és ápolása. Thurzó Jánosnak része van a krakkói Mária-templom nagy oltárának — Veit Stoss kiváló alkotásának — készíttetésében. Erdemeik elismeréséül külön kápolnát kapnak a Thurzók, melynek diszítésére sokat áldoznak.

Lepszy és főleg Ptaśnik művéből látjuk, mily nagy szerepet vitt e magyar család Krakkó gazdasági és kulturális életében.

Erdemes volna e nagymultú család monographiáját megírni.

A fõnt ismertetett művek is igazolják, hogy mily becses anyag van hazánk történetét illetõleg a lengyel levéltárakban s hogy mily szükséges a lengyel történelmi irodalmat szemmel kísérnünk.

DR. DIVÉKY ADORJÁN.

TÁRCSA.

A M. TUD. AKADEMIA NAGYGYŰLÉSE.

A M. Tud. Akadémia április 26—28. napjain tartotta meg ez idei nagygyűlését, melyen történetirodalmunkat érdeklő számos mozzanat fordult elő. Az ünnepélyes közülés május 1-én délelőtt ment végbe s kizárólag gróf Széchenyi István emlékének volt szentelve.

A Történelmi Bizottság évi jelentéséből vesszük át a következőket :

Azon számos szakvélemény közül, melyeket a bizottság a hozzá áttett ügyekben nyilvánított, a fontosabbak a következők : A bizottság készítette elő, a II. osztály kifolyásaként, az új Hadtörténelmi Bizottság ügyét, melynek egyik főfeladata a Honvédelmi Miniszter úrtól nyert állandó támogatással a *Hadtörténelmi Közlemények*-et ismét felújítani ; e tárgyban a bizottság végezte az összes előmunkálatokat, javaslatot tett az új bizottság ügyrendjére és tagjaira nézve. A bizottság mondott véleményyt a Miniszterelnök úrnak a millenáris emlékmű domborművei és felírásai tárgyában az Akadémiához intézett felszólítására. A bizottság szövegezte a Bük-jutalomra kiirandó pályakérdést és intézkedett a Flór-alapítvány két évi (1908—1909.) kamatainak felhasználásáról, melyeket teljesen a Thaly Kálmán által sajtó alá rendezett César de Saussure-féle emlékiratok kiadására fordított. Ugyanezen kiadványnak, mely az elhunyt nagyérdemű közlőnek utolsó műve, egyéb költségei a Feridun bey-féle alapítványból nyertek fedezetet. — A bizottság, mint minden évben, tavaly is kiváló figyelmet fordított külföldi és hazai levéltárakban rejlő magyar vonatkozású történelmi anyag felkutatására és lemásolására. Saussure emlékiratainak kiadása érdekében, a Feridun bey-alapítvány segítségével, Lausanneban végeztetett másolásokat, a brüsszeli kir. levéltárból pedig Beatrix királynő levelezéséhez szerzett be érdekes darabokat ; Takáts Sándor lev. tagot megbízta, hogy a magyar huszárság történetéhez Grácban, Bécsben és Körmenden levéltári kutatásokat végezzen. Hazai levéltárakban Csánki Dezső biz. elnök folytatta a Hunyadiak kora érdekében évek óta végzett kutatásait,

ezúttal főleg az erdélyi részek földrajzához szükséges anyagot gyűjtve ; míg Horváth Sándor a királyi pecsétékről tervezett kiadványhoz gyűjtött további levéltári anyagot. — Különösen behatóan foglalkoztatta a bizottságot a modenai Hippolit-féle számadáskönyvek lemásolásának ügye. Az Akadémiának hivatalos úton tett lépéseire sikerült kieszközölni azt, hogy a lemásolandó könyvek Modenából, hol a lemásoltatás nehézségekre ütközött volna, részletenként Velenzében, az ottani állami levéltárba tétessenek át, hol a másolás a levéltár igazgatójának, Carlo Malagolának felügyelete alatt fog történni.

A bizottság saját folyóiratának, a *Történelmi Tár*-nak kiadásán kívül anyagi támogatásban részesítette a Magyar Történelmi Társulatnak elismerésre méltó vállalatát, a *Magyar Történelmi Életrajzok*-at és 2000 koronával, mint hatodik részlettel, hozzájárult Teleki Mihály levelezésének kiadásához. Segélyben részesült a Hellebrent Árpád által szerkesztett bibliographiai kiadvány: »A tud. Akadémia könyvtárának diplomatariumai« és végül a Gombos F. Albin által szerkesztett »Középkori Krónikások« vállalata. — A bizottság által sajtó alá adott munkák közül az 1910. év folyamán a következők jelentek meg: 1. Thaly Kálmán szerkesztésében César de Saussure emlékiratai II. Rákóczi Ferenczről, 24 ívnyi terjedelemben. A kiadvány a Flór- és Feridun bey-féle alapítványok kamataiból adatott ki. 2. Dr. Veres Endrétől Básta György levelezésének I. kötete, 50 nyomtatott íven, két melléklettel. 3. Br. Radvánszky Béla és dr. Závodszy Levente kiadásában a Hédervárcsalád oklevéltárának I. kötete, 38 ívnyi terjedelemben, öt okleveles melléklettel. 4. Dr. Hodinka Antaltól A munkácsi gör. kath. püspökség története, az Ipolyi-jutalommal kitüntetett mű, 53 nyomtatott íven. 5. Dr. Szabó Dezsőtől A magyar országgyűlések története II. Lajos korában, 18 nyomtatott ívnyi terjedelemben.

A most lefolyt nagygyűlésen dőlt el az Ipolyi-pályázat sorsa, mely a *magyarországi cseh huszita mozgalmak és uralom* történetére volt hirdetve. A versenyben két pályamunka vett részt s a jutalmat *dr. Tóth-Szabó Pál* tagtársunk nyerte el, mint a kinek pályaműve a bírálók véleménye szerint tudományos értékű, nagy szorgalommal és szakavatottsággal készült s a fölösleges részek elhagyásával nyeresége lesz irodalmunknak. A Flór-alapítványból megbízást adott az Akadémia *dr. Döry Ferencz* tagtársunknak a XVIII. századi nemességvizsgálatokról szóló, munkában levő dolgozata megírására ; az 1912-ben esedékes Ipolyi-jutalmat pedig *Fógel József : II. Ulászló udvartartása* című, a Gorove-jutalommal 1908-ban kitüntetett pályaművének kiadására fordítja. Végül a Rökk Szilárd-alapítvány rendelkezésre álló kamatait a *dr. Gombos F. Albintól* szerkesztett »Középkori Krónikások« legközelebbi X—XI. együttes kötetének segélyezésére szavazta meg a nagygyűlés.

Az új pályakérdések közül szaktudományunk művelőit a következők érdekelhetik :

1. *Irassék meg a soltészágok története Magyarországon.* Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany. Határnap : 1913 szeptember 30.

2. *Irassék meg a vránai perjelség története.* Jutalma az Oltványi-alapítványból 1000 kor. Határnap : 1913 szeptember 30.

3. *Az állandó hadsereg története I. Lipót korától Mária Terézia haláláig.* Jutalma a m. kir. honvédelmi miniszter adományából 100 darab cs. és kir. arany. Határnap : 1912 szeptember 30.

4. *Kivántatik a belső vámok (száraz, vízi és vásár-vámok) története Magyarországon a mohácsi vészig.* Jutalma a Péczely-alapítványból 1000 forint aranyban. Határnap : 1912 deczember 31. (A többi pályakérdéseket s általában az ezekre vonatkozó részleteket az *Akad. Értesítő* májusi füzeté tartalmazza, melyet az érdeklődőknek készséggel megküld a M. Tud. Akadémia főtítkári hivatala.)

A választások során több jeles tagtársunkat tüntetett ki az Akadémia azzal, hogy tagjai közé beválasztotta. Így a II. osztályba tiszteleti tagul választotta be az Akadémia gróf *Tisza Istvánt*, a kitünő szónokot és államférfit: levelező tagok lettek: *Barabás Samu* országos levéltárnok, Társulatunk nagyérdemű jegyzője, ki mintaszerű oklevél-publicatioival tette nevét ismertté, és *Hodinka Antal* pozsonyi jogakadémiai tanár, kinek csak az imént jelent meg a munkácsi gör. kath. püspökség történetét tárgyaló nagybecsű munkája. Az I. osztály levelező tagul választotta meg: dr. *Bleyer Jakab* és dr. *Voinovich Géza* tagtársainkat, az irodalomtörténet jeles művelőit.

Az ünnepélyes közülés, mint már említettük, az Akadémia halhatatlan alapítójának emlékezetét ünnepelte, halálának nem rég volt félszázados fordulója alkalmából. *Berzeviczy Albert* akad. elnök megnyitó beszédében ihletett szavakkal ecsetelte az Akadémia kegyeletét Széchenyi iránt, majd ragyogó szónoki fordulatokban gazdag megemlékezése tanainak és eszméinek nagy jelentőségét emelte ki. *Angyal Dávid* tagtársunk szintén Széchenyi emlékezetének áldozott s mesteri beszédben foglalkozott a legnagyobb magyar nemzetnevelő hatásával. Az ünnepélynek egyik szintén kimagasló mozzanata volt kitünő költőnk, *Vargha Gyula* ódája, melyet, miként az előbbi felolvasásokat is, kitoró tapssal jutalmazott a jelen volt közönség.

TÖRTÉNETIRÓINK MUNKÁSSÁGA.

— THALLÓCZY LAJOS és BARABÁS SAMU tagtársaink szerkesztésében sajtó alatt van a *Frangepánok oklevéltárának* I-ső kötete, mely hazánk déli határainak történetére tartalmaz gazdag anyagot. E

nagybecsű kiadványt a M. Tud. Akadémia Történelmi bizottsága adja ki.

— DR. IVÁNYI BÉLA tagtársunk készülöben levő munkájának : *Bártfa város levéltárának* I. kötete, melyet szintén a M. Tud. Akadémia Történelmi bizottsága ad ki, a napokban fog megjelenni. A nagybecsű bártfai levéltár középkori oklevél-anyaga e műben rövidebb-hosszabb oklevélkivonatok formájában tétetik közzé. A Történelmi bizottság e kiadványnyal oly regesta-munkát óhajt közzétenni, a minők a külföldi irodalomban nagy számmal láttak napvilágot, s a melyek a történelmi kutatást és a régi levéltári anyag megismerését nagy mértékben mozdították elő.

— DR. SZÁDECZKY BÉLA tagtársunk egy nagybecsű kútfő-kiadvány kiadására vállalkozott, mely Erdély XVII. századi művelődéstörténetére fog részletes adatokat szolgáltatni. E kiadvány címe lesz : *I. Apafi Mihály udvartartása* s I. kötete az Akadémia Történelmi bizottságának kiadásában nemsokára meg fog jelenni. A több kötetre terjedő kiadvány legelsőben Bornemisza Anna fejedelemszony gazdasági naplóját öleli fel, melyeknek ismeretlen adatai kivált gazdaságtörténeti szempontból igen értékesek.

— KOMÁROMY ANDOR-nak becses kulturtörténeti munkája : *A boszorkány-perek oklevéltára* a M. Tud. Akadémia Történelmi bizottságának kiadásában legközelebb meg fog jelenni. A kiadvány a középkorig visszamenőleg gazdag sorozatban foglalja magába az eddigéig ismeretlen boszorkány-perek tárgyalásait, a tanúkihallgatásokat és ítéleteket, melyek mind művelődéstörténeti, mind igazságszolgáltatási szempontból igen tanulságosak.

— DR. SCHWARZ IGNÁZ Bécsben élő tagtársunk a bécsi izr. hitközség történelmi bizottsága megbízásából megírta a bécsi ghetto történetét. Műve (*Das Wiener Ghetto. Seine Häuser und seine Bewohner*) Bécsben, Braunüller udvari könyvkereskedésében jelent meg (XII és 314 old., 2 tervrajzzal és 7 szövegképpel). A munka két részből áll ; az első a középkori ghetto történetével foglalkozik, mely tudvalevőleg az 1421. évi zsidóüldözéssel ért véget. Eddigéig ismeretlen kútfők alapján sikerült a szerzőnek minden egyes zsidóház tulajdonosát konstatálni és okiratok alapján bebizonyítani, hogy a zsidónegyed, nem mint eddig hitték, 30, hanem 70 házból állott. A második rész a XVII. századbéli bécsi ghetto helyrajzi történetét tárgyalja.

VEGYES KÖZLÉSEK.

BÁNÓ JÓZSEF †. Lapunk zártakor veszszük a leverő gyászhiért, hogy igazgató-választmányunk egyik régi tagja, *idősb Bánó József* május 6-án Osztopatakon 87-ik életévében elhunyt. A megboldogult,

ki a közéletben is nevezetes szerepet vitt — 1848-ban nemzetőrparancsnok, majd alispán, hosszú időn át országgyűlési képviselő s a képviselőház alelnöke volt — mindenkor élénk részt vett Társulatunk működésében s jelen volt még legutóbbi választmányi ülésünkön is. Irodalmi működését különösen a Felföldnek és vármegejének története foglalkoztatta; nagyhatású volt Társulatunk 1881. évi sárosvármegyei kirándulása alkalmával tartott felolvasása: »A magyarság állapotáról Sárosmegyében«, mely nemcsak finom történeti érzékéről, hanem lángoló hazaszeretetéről is fényes tanúbizonyságot tett. A gyász hír vétele után elnökségünk táviratban sietett az elhunyt családjával Társulatunk legmélyebb részvétét kifejezni. Áldás emlékére!

— A VÁRNAI RÉGÉSZETI TÁRSULAT kiadványai közül megjelent az 1909. évi működésről szóló jelentés, valamint az Izvestija-nak 3. kötetete. Az Izvestija tudományos értekezéseket tartalmazó kötet; a most megjelent kötetben a következő értekezések olvashatók: 1. *Škorpil H. K.*: Odessus és Várna. 2. *Manov A. J.* A várnai: gagauzok szokásai. A keresztény, de török nyelvű gagauzokról a tudomány mint kún utódokról beszél; az értekezés az eljegyzés és a lakodalom alkalmával használatban levő szokásokat írja le. Egy jegyzetből pedig arról értesülünk, hogy e török nyelvről a bécsi Sitzungsberichte-ben *J. Grzegorzewski* legközelebb egy értekezést tesz közzé. 3. *Kabakčiev St.*: Emlékek Várnáról a krimi háború idejéből. 4. *Dimitrov J.*: Az 1444. évi várnai ütközet, az e korbéli várnai templomok és Ulászló sírja. Ez értekezés a Pecz V. által magyarrá fordított görög költemények alapján készült, s semmi olyat nem tartalmaz, a mit a mi irodalmunk nem ismerne. 5. *Mírski K. N.*: Az 1444. várnai csata. 6. *Škorpil H. K.*: A devna-i források. 7. *Gospodinov J. Š.*: Ásatások a preslavi »Patleina« nevű helyen, s fontosságuk a bolgár történetben. E cikkben arról értesülünk, hogy a preslavi archaeol. társaság ásatást rendezett a város határában fekvő »Patleina« helyen 1909 május havában. A hely a várostól 1 óra 20 percnyi járásnyira van, s neve onnan ered, mert rajta egykor *Szent Pantaleimon* (bolg. *Pantilej*, *Patlej* stb.) kolostor állott. E kolostorba vonult vissza élete öreg napjaira az első keresztény bolgár császár, Boris Mihály. 8. *Škorpil H. K.*: Prěslav. A füzetnek ez a legértékesebb dolgozata. A bolgár birodalomnak harmadik balkán-félszigeti fővárosa Prěslav volt. Ennek mai, valamint a régi, történeti kútfők által igazolt leírását adja a szerző. Ezután szól azokról az ásatásokról, a melyeket itt eddig rendeztek (így 1897-ben Zlatarski, 1905-ben *Uspjenski*, 1909-ben a preslavi *Tyča* nevű régészeti társ., *Škorpil* részvételével). Az ásatások eredménye nagyon kevés: néhány ker. templom alapja és latin nyelvű feliratok az összes, a mit találtak. *Škorpil* értekezésének végén szól a bolgár építőmű-

vészet korszakairól, valamint arról, hol voltak a Balkánon a bolgár birodalom különböző időbeli fővárosai. Az eredmény ez: Az első T. Pazardžik táján Thráciában (Kuvrat városa); a második (Asparuch Ὀγγλος-a) Dobrudzában volt; a harmadik (Pliska) a mai Abota határában, a negyedik Prěslav-Тѣча a mai Prěslav határában feküdt. Az értékes füzethez két kiásott templomalapnak a rajza van mellékelve.

MELICH JÁNOS.

ÚJ KÖNYVEK.

— BÉKEFI REMIG akadémiai rendes tag tagtársunk *A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig* koszorúzott munkája, melyet a M. Tud. Akadémia az Oltványi-jutalommal tüntetett ki, most jelent meg 40 ívet meghaladó testes kötetben. A nagy-érdemű szerző széles alapon építi fel munkáját; részletes bevezetésben számol be a papnevelés s a káptalanok történetéről, valamint a papság kellékeiről és számáról. Az első részben adja a káptalani iskolák történetét 1540-ig, bámulatos szorgalommal összegyűjtött minden okleveles kis morzsát felhasználva és kellő helyén értékesítve, azután kiterjeszkedik a káptalani iskolák szervezetére, a papok szellemi műveltségére és a középkori magyarországi iskolázásra. A második rész nagybecsű oklevéltárt foglal magában s 143 oklevelet ölel fel egész terjedelemben, részletben vagy regestában. Az oklevelek közül 58 itt jelenik meg először. Végül függelékét csatol munkájához, mely azoknak a falusi vagy városi iskoláknak történeti mozzanatait és okleveles anyagát — számszerint 71-et — öleli fel, melyeket Békefi azóta nyomozott ki, a mióta *A népoktatás története Magyarországon 1540-ig* című munkája megjelent. E függelékben az eddig ismert falusi és városi iskolák száma 116-tal, a most először közölt oklevelek száma pedig 25-tel gyarapodott. A magyar történeti irodalom nagy nyereségét jelenti ez a kitünő munka, melyet részletesen is ismertetni fogunk; ára 12 korona s megrendelhető a M. Tud. Akadémia könyvkiadó hivatalában.

— SZINNYEI JÓZSEF egyetemi tanár, kiváló nyelvtudósunk *A magyarság eredete, nyelve és honfoglaláskori műveltsége* című tanulmánya, mely eredetileg a Csánki Dezső szerkesztette *Árpád és az Árpádok* című díszmunkában jelent meg, mint különálló füzet az *Olcso könyvtár* egyik számaként is napvilágot látott. Az úgyszólván dióhéjba szorított, de azért minden részletre kiterjedő tanulmány a legkiválóbb dolgozat, mit irodalmunk e nemben felmutathat s a tárgyalt kérdést a nyelvtudomány segítségével a lehető legalapossabban világítja meg. A füzet ára 60 fillér; jó lélekkel ajánljuk minden, az őstörténet iránt érdeklődő tagtársunk figyelmébe.

— DR. ILLÉS JÓZSEF tagtársunknak a *Századok* hasábjain jelzett jogtörténelmi műve *Bevezetés a magyar jog történetébe. A források története* cím alatt már megjelent. A jog, jogtörténet és nemzeti jogtörténet alapvető fogalmainak tárgyalása után behatóan foglalkozik a jogforrások (fontes juris és cognoscendi) történetével. Az ősi jog forrásai után a törvény és szokás kútfői minőségének vizsgálatánál e két forrás százados viszonyának történetét, tulajdonképpen a *szokás törvénydöntő erejének* a kérdését tünteti fel a Hármaskönyvben és ezt megelőzőleg, majd követőleg napjainkig. A kiváltság (privilegium), helyhatósági jog (statutum) és a bírói gyakorlat középkori szerepének jellemzése jön ezután; majd a jog területének kérdése vezet az országos és particularis jogok rendszerének megvilágításához. Különösen érdekes és eredeti megállapításokkal találkozunk e részben, midőn a magyar jog *egységes* fejlődésének magyarázatát halljuk. A jogmegismerési források történetében a XV. századtól kezdődő magyar codificatióknak eseményeit részletesen követhetjük egész a mi korunkig. Mátyás és II. Ulászló nagyobb decretumainak jellemzése vezeti be a legnagyobb jogalkotás, a *Tripartitumnak* jogászokat és történészeket egyaránt érdeklő tárgyalását. A *Hármaskönyvet* nagynevű szerzőjével, Werbőczy Istvánnal együtt méltatja és magyarázza a munka olyan új szempontok kiemelésével, a melyek alkalmasak arra, hogy nemcsak a szakemberek, hanem a nagy művelt magyar közönség figyelmét megragadva, reá irányítsák a legnagyobb magyar jogász valóban hatalmas alakjára és művének nagyszerűségére. A *Hármaskönyv* után sorra kerül a *Négyeskönyv*, történetének nem egy ismeretlen részletével, a *Corpus Juris Hungarici* és az *Approbaták, Compiláták* keletkezése, jogi jelentősége, a »Commissio systematica« és az ezt követő bizottságok munkálatai, különösen a jogfejlődésre tett hatásuk szempontjából mérlegelve. A privilegium és a statutum működésénél a tárnoki jog, a bírói gyakorlatnál az Ulászló és Mária Terézia-féle döntvénygyűjtemények ismertetését találjuk meg. A jogászfifjúságnak a források iránti érdeklődését akarja felkelteni és a történelmi anyag felkutatásának a magyar jogtörténelem szempontjából való nagy szerepét feltüntetni az a rész, a melyben az okleveles kutatás jelentőségéről szól a szerző. A munka utolsó nagy fejezete a középkori európai jog közös, nagy forrásaival: a római joggal, kánonjoggal és a germán joggal foglalkozik. Itt főként a római jogi receptio hazánkban való elmaradásának magyarázatát és a germánjogi hatásnak tárgyalását emeljük ki. A munkához csatolt függelékben válogatott forráshelyek gyűjteménye van hivatva az eredeti források tanulmányozását megkedveltetni. A gondos okleveles közlések közül nem egy érdekelné fogja a köztörténelem munkásait is, mert jogi rendszerbe szedve egyes intézmények fej-

lődéseinek részleteire jobban felhívhatja figyelmüket. Egyébként is az egész műben különös gondot fordított a szerző, hogy az eredeti forráshelyekkel megismertessen. A művet, a mely nemcsak a jogászok, hanem a történészek érdeklődésére is méltán számíthat, behatóan ismertetni fogjuk

— A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEKNEK, mely mint a M. Tud. Akadémia nemrégiben felállított hadtörténelmi bizottságának folyóirata újonnan megkezdette pályafutását, most jelent meg az 1—2. egyesített füzete *Szendrei János* tagtársunk szerkesztésében. A jelen szerkesztett folyóirat, melynek megindítását a m. kir. honvédelmi miniszter áldozatkészsége tette lehetővé, folytatása óhajt lenni az egykor Rónai Horváth Jenőtől szerkesztett s a maga idején hézagot pótoló, tíz évfolyamot ért vállalatnak s ezért czimlapján a XI. évfolyam jelzést viseli. A hadtörténelmi bizottság keletkezésének története vezeti be a tartalmas füzetet, melyben Karácsonyi János, Szabó Dezső, Veress Endre, Weber Arthur, Márki Sándor, Szalay Béla, Komáromy András, Éble Gábor, Wertner Mór, Pilch Jenő és Nagy Géza nagyobb dolgozataival találkozunk; ezenkívül tárcza, hadtörténelmi apróságok, hadtörténelmi irodalom, hadtörténelmi okmánytár, magyar hadi szabályzatok gyűjteménye egészítik ki az illusztrációkkal élénkített füzetet. A negyedévenként megjelenő folyóirat évfolyamának előfizetési ára 10 korona. Előfizetéseket elfogad a M. Tud. Akadémia könyvkiadó hivatala. Melegen ajánljuk a szakavatottan szerkesztett s a magyar hadtörténelmi irodalom fejlesztését célzó folyóiratot tagtársaink szíves figyelmébe.

KÖNYVÉSZET.

(Folytatás.)

RADOVICS (JOVAN). Prilozi za istoriju srba u ugarskoj u XVI. XVII. i XVIII. veku. Prva knjiga. Ujvidék, 1909. »Natošević« r.-t. ny. 8-r. LXXXVIII, 145—382 l. Ára 3 kor. (Knjige matice srpske broj 25 i 26. Sbornik istorickih dokumenata. II.)

SÁHÓ JÁNOS. A hazai protestáns iskolák élete a XVII. és XVIII. században. Gyoma, 1909. Kner Izidor kny. 8-r. 13—24 l. (Megjelent a kiskunhalasi ref. főgimn. 1908/9. értesítőjében.)

SCHUSTER (FRIEDRICH). Lehrbuch der ungarischen Geschichte; I. Ludwig Mangold.

SZENTES ANZELM ÉS KOVÁCS PIUS. Kath. ker. egyháztörténelem; I. *Vincze Ambró*.

SZILÁGYI ALBERT. Tanulmányok. Lugos, 1909. Szidon József kny. 8-r. 322, 2 l. Ára 4 kor.

SZILY JÁNOS. Szombathely első püspökének élete és működése. Szombathely, 1909. Egyházmegyei kny. 8-r. 23 l.

SZÖCS GÉZA. Irodalmi tükörképek. Lugos, 1909. Szidon József kny. 8-r. 111 l. Ára 2 kor.

TANGL FERENCZ. Klug Nándor †. (1845—1909.) Budapest, 1909. Pesti Lloyd-társ. kny. 8-r. 7 l. (Az Orvosi Hetilap tudományos közleményei. Különlenyomat. 1909. LIII. évf. 21. sz.)

TOMPOS JÓZSEF. A magyar ballada története. Kolozsvár, 1909.

Ajtai K. Albert kny. 8-r. 289, 2 l.

TURCHÁNYI TIHAMÉR. Magyarországi monostorok gazdasági viszonyai a tatárjárás előtt. Kulturttörténeti tanulmány. Bpest, 1909. Korvin testv. kny. 8-r. 69, 2 l. Ára 1 kor. 20 fill.

UDRÁNSZKY LÁSZLÓ. Klug Nándor. Bpest, 1909. Pesti Lloyd-társ. kny. 8-r. 19 l. (Különlenyomat a »Természettudományi Közlöny« 489. füzetéből.)

VARGA (OTO). Istorija sveta po nastavnom planu i upustvu za srednje škole. S magyarskog preveo *Milan A. Jovanovics*. Ujvidék, 1909. »Natosевич« r.-t. ny. 8-r. VIII, 256 l.

VINCZE AMBRÓ. Kath. ker. egyháztörténelem a középiskolai ifjúság használatára. Átdolgozták *Szentés Anzelm* és *Kovács Pius*. Hetedik jav. kiad. Eger, 1908. Érseki lyceumi kny. 8-r. 138 l. Ára 1 kor. 40 fill.

ANTAL GÉZA, ERDŐS JÓZSEF, KÚN BÉLIA, NAGY KÁROLY, PAP ISTVÁN PRUZSINSZKY PÁL. Emlékezés Kálvinról. A reformátor születésének 400-ik évfordulója alkalmára. Szerkesztette *Szóts Farkas*. Bpest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 331 l. (Magyar Protestáns irodalmi társaság kiadványai.)

BALÁZS BÉLA. A tibolddaróczi bérezúti bronzkori őstelep. Miskolcz, 1909. Klein és Ludwig kny. Nagy 8-r. 11 l. és 49 ábra. (Külön lenyomat a Borsod-Miskolczi Közművelődési és Múzeum Egyesület 1906—1907. évkönyvéből.)

BARTHOS KÁLMÁN. A budapesti református főgimnázium első félszázada. Bpest, 1909. Franklin-társulat kny. Nagy 8-r. 298 l. 5 képpel és 9 szövegábrával.

BECSKE BÁLINT A széphalmi Kazinczy-mauzoleum ereklyéinek jegyzéke. Bpest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 15 l.

BLEYER JAKAB. Gottsched hazánkban. Irodalomtörténeti tanulmány. Bpest, 1909. Franklin-társ. kny. 8-r. 180, 2 l. Ára 4 kor.

CSUDAY JENŐ. Angolország története. Bpest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 25 l. 65 képpel. (»Uránia« magy. tud. egyesület. Népszerű tudományos felolvasások.)

CSUDAY JENŐ. Franciaország újkori története. Bpest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 30 l. 102 képpel. (»Uránia« magy. tud. egyesület. Népszerű tudományos felolvasások.)

CSUDAY JENŐ. Bosznia és Hercegovina története. Bpest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 22 l. 91 képpel. (»Uránia« magy. tud. egyesület. Népszerű tudományos felolvasások.)

CSUDAY JENŐ. Egységes Németország. Bpest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 22 l. 82 képpel. (»Uránia« magy. tud. egyesület. Népszerű tudományos felolvasások.)

CSUDAY JENŐ és LÉTMÁNYI NÁNDOR. A Hunyadyak kora. Bpest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 28 l. 83 képpel. (»Uránia« magy. tud. egyesület. Népszerű tudományos felolvasások.)

CZEKE MARIANNE. Shakespeare; l. *Raleigh Walter*.

ERDŐS JÓZSEF. Emlékezés Kálvinról; l. *Antal Géza*.

GAAL MÓZES. Hún és magyar mondák. Bpest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 19 l. 41 képpel. (»Uránia« magy. tud. egyesület. Népszerű tudományos felolvasások.)

GOMBOS F. ALBIN. A magyar nemzet története a vegyes házakkól származott királyok alatt. (Összefoglaló előadás.) Bpest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 22 l. 42 képpel. (»Uránia« magy. tud. egyesület. Népszerű tudományos felolvasások.)

GOMBOS F. ALBIN. A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. (Összefoglaló előadás.) Bpest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 39 képpel. (»Uránia« magy. tud. egyesület. Népszerű tudományos felolvasások.)

ISPANOVITS SÁNDOR. A finn nép és kulturája. Bpest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 17 l. 55 képpel. (»Uránia« magy. tud. egyesület. Népszerű tudományos felolvasások.)

KAPOSI JÓZSEF. Dante és Magyarország. Bpest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 25 l.

KAPOSI JÓZSEF. Dante ismeretének első nyomai hazánkban és a magyarországi Dante-kódexek. Bpest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 52 l.

KÁLLAY BÉNI. A szerb felkelés története 1807—1810. Hátrahagyott kézírataiból kiadta *Thallóczy Lajos*. II. köt. Bpest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. VIII., 415 l. (A magy. tud. Akadémia könyvkiadó vállalata. Új folyam. LXXVII. köt.)

KÁRMÁN MIKLÓS. Szent Ambrosius milanói püspök közéleti munkássága. Tanulmány a Kr. u. IV. század köztörténetéből. Bpest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 84 l.

KOEHLER (EGINHARD). Geschichte der evangelischen Kirche A. B. in Pöstyén. Bpest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 60 l. Ára 60 fill. (A Luther-társaság LXVI. kiadványa.)

KÚN BÉLA. Emlékezés Kalvinról; I. *Antal Géza*.

KUNFY ADOLF. Itáliában a magyar légiónál. Bpest, 1910. Budapesti Hírlap ny. 8-r. 89, 2 l. Több képpel. Ára 3 kor.

LÉTMÁNYI NÁNDOR. A Hunyadyak kora; I. *Csuday Jenő*.

MAHLER EDE. Ókori Egyiptom. Bpest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 335 l. (A magy. tud. Akadémia könyvkiadó vállalata. Új folyam. LXXIX. köt.)

MÉSZÁROS GYULA. A csuvas ősvallás emlékei. Bpest, 1909. Franklin-társ. kny. 8-r. VIII., 471 l. Ára 10 kor.

1910 április havában fizettek :

a) alapítványt :

Ifj. gróf Zichy Nándor, Gyhyczy Pál, Bélavári Burchard Konrád 200—200 koronát, Kisbirtokosok Országos Földhitelintézete 400 koronát. Összesen 1000 koronát.

b) tagdíjat :

1905-re : Biás István (5 kor.) Összesen 5 kor.

1906-ra : Büchler Sándor (5 kor.) Összesen 5 kor.

1907-re : Dudás Gyula (5 kor.), Riekl Antal (5 kor.) Összesen 10 kor.

1908-ra : Czobor Alfréd (5 kor.), Maróthi Rezső (5 kor.), Stessel Szilárd (5 kor.)

Összesen 15 kor.

1909-re : Andaházy Pál (5 kor.), Banczik Samu (5 kor.), Barthos Indár (5 kor.), Écsy Ferencz (5 kor.), Kalos Pál (5 kor.), Kossányi Géza (5 kor.), Péter Mihály (5 kor.), Schaurek Bódog (5 kor.), Zsigmond Antal (5 kor.) Összesen 45 kor.

1910-re : Acsay Antal, Alapi Gyula, Alexander Bernát, gr. Andrassy Sándor, Andreánszky Ádám, gr. Apponyi Albert, Aradi főgimn. tanári kar, Aradi áll. főreáliskola, Aradi főgimn. Petőfi-Kör, Baán Elemér, Badies Ferencz, Bajai cziszt. r. főgimnázium, Bakó Károly, Balics Lajos, Ballagi Aladár, Balló István, Balló Rudolf, Balonyi Imre, Baltazár Dezső, Bánóczy József, Baross Miklós, Bartha Ödön, Bartók Géza, Bártfa : Sárosmegyei Múzeum, Beigel István, Belényesi főgimn., Beniczky Árpád, Bentsik József, Beöthy Zolt, Berecz Ábel, Berecz Sándor, Berthóthy Ilona, Besztercebányai felsőbb leányiskola, Besztercebánya város, Bethlen Bálint, Békés ref. főgimn., Bikfalvy Albert, Bogár Lajos, Bokros Béla, Borosnyai Károly, Borovszky Ferencz, Borovszky Lajos, Bosz Egyed, Botzenhardt Ferencz, Börcsök Andor, Bőszörményi Emil, Brassói román főgimn., Breyer István, Brezovics Ferencz, Budaházy Béla, Budapest : Országos Levéltár, Budapest I. ker. áll. elemi tanítóképző, Budai tanítóegyesület, Budapesti bölcsészethallgatók segélyegylete, Budapesti M. N. Múzeumi Széchenyi-könyvtár, Budapest : M. kir. tud. egyetemi Történelmi Szeminárium, Budapesti V. ker. főgimn. ifjúsági könyvtár, Budapesti V. ker. főgimn., Budapesti Barsay-utcai főgimn. Önképző-Kör, Budapesti Barsay-utcai főgimn., Budapesti VII. ker. áll. főgimn. ifjúsági könyvtár, Budapesti Országos Kaszinó, Budapesti Erzsébet nőiskola, Budapest : I. gyalogezred tisztii könyvtára, Budapesti X. ker. áll. főgimn., Burián János, Cherven Flóris, gr. Crouy-Chanel Endre, Csaba Sándor, Csánki Benjámín, Cseh Lajos, Csernoch János, Cserny Károly, Czegléd város, Daray Vilmos, Daróczy Zoltán, Deák Lajos, Debreczeni keresk. akad. ifjúság, Debreczeni Kaszinó, Debreczeni felsőbb tanulók egylete, gr. Dégenfeld József, dr. Dékányi Kálmán, Dési Kaszinó, Dévai főreáliskola, Dévai főreáliskola ifjúsági könyvtár, Dévai áll. tanítóképezde, Dézsi Lajos, Dieballa Géza, Doby István, Dókus Gyula, Dörre Tivadar, Dóry József, Dóry Pál, Drohobeczky Gyula, Egri főgimn., Eger város, Emich Gusztáv, Eötvös Károly, Eperjes város, dr. Erdélyi Alajos, Ernst Sándor, Esztergom város, Esztergomi Kaszinó, Evetovics János, dr. Éles Géza, Farkas László, Fazekas Ágoston, Fáy József, Fáy László, Fehértemplomi főgimn. Önképző-Kör, Fehértemplom város, Fehértemplomi Társaskör, Fejérpataky Kálmán, Fejérpataky László, Ferdinándy Géza, Ferenczy Pál, Fináczy Ernő, Firtinger Jakab, Flórián Károly, Friedrich Endre, Früchtl Ede, Galamb Ödön, Garam Jenő, Gábel Ferencz, Gábor Gyula, Gecser Béla, Gedeon Gyula, Giay Károly, Giesswein Sándor, Gombocz Miklós, Gyöngyösi áll.f főgimn., Győri főgimn., Győri olvasóegylet, Győri ág. ev. egyház, Gyulai rom. kath. főgimn., Hajduszoboszlói Kaszinó, Haller István, dr. Halmos Brunó, Hampel József, Haypál Rezső, Heinlein István, Heinrich Gusztáv, Helez János, Hensch Arthur, Herczog József, Hermann István, Hlatky József, Hodinka Antal, Hódossy Lajos, Holló Barnabás, Hornyánszky Gyula, Horthy Gyula, Hóman Bálint, Horváth Balázs, Horváth Emil, Horváth Jenő, Hódmezővásárhelyi ref. főgimn., Huberth Vilmos, Huberth János, Inga Elemér, Irinyi István, dr. Isov Kálmán, Jakab Ferencz, Jankovits József, Janó Albert, Janovszky László, Jedlicska Pál, Jeszenszky Alajos, Jeszenszky Imre, Józsa Menyhért, Juhász Ervin, Jungerth Mihály, Jurkovich Emil, Jusztth György, Kammerer Ferenczné, Karakas Károly, Kalmár Ede, Kaiser Ferdinánd, Karácson Béla, Kassai főreáliskola, Kassai jogakadémia, Kaszák József, Károlyi György, Kecskevényi István, Kérészy Zoltán, gr. Khuen-Héderváry Károly, Király Emma, Király Ernő, Kiskunfélegyháza főgimn., Kismártoni Eszterházy-könyvtár, Kiss István, Kiss Miklós, gr. Klebersberg Kunó, Kmoskó Károly, Kohn Sámuel, Konrády Lajos, Kossa Sámuel, Kossuth Ferencz, Kosztolányi László, Kozsár József, Köberl János, Köves Ede, Kőszegi szentbenedekrendi székház, Krause Jenő,

Krausz Károly, Kubinyi Aladár, Kubinyi Miklós, Kunszentmiklósi Kaszinó, Laczay Endre, Latinovics Pál, Láng Antal, Lányi Lajos, Létmányi Nándor, Libertiny Gusztáv, Linner Bertalan, Losonczi tanítóképezde, ifj. Losonczy István, Loysch Ödön, Lugosi Kaszinó, Lukács Ferencz, Magos Sándor, Magyar Győző, Magyar Gábor, Magyaróvári gimn., Marczali Henrik, Marton Mátyás, Matterny István, Matunák Mihály, Matuska Péter, Mayer István, Maylát István, Mednyánszky László, Medveczky Frigyes, Megyery Pál, Meisels Jakab, Melich János, Merényi Lajos, Meszlényi Pál, Mészáros Armand, Mihályfi Ákos, Mika Sándor, gr. Mikes János, Mikler Károly, Miskolezi ág. ev. egyház, Mohl Adolf, Molnár Elemér, Molnár Géza, dr. Molnár István, Móricz Károly, Nachtnébel Gyula, Nagybányai Kaszinó, Chrenóczy Nagy József, Nagy Károly, Nagy László, Nagy Ottó, Nagykanizsai polgári egyesület, Nagyrőcei polgári iskola, Nagyvárad központi iskola, Nádasy Ida, Nemes Antal, Neuschlosz Károly, Németh Ambrus, Németh Illés, Némethy Lajos, Nichmann Ottó, Nosztky Ödön, Nyitra város, dr. Oprisa Pál, Ország Lajos, Osvát Albert, Obecsei polgári fiúiskola, Óvári Kelemen, Óváry Lipót, Ozdi Kaszinó, Palkovics József, Pancsova város, Pap Károly, Pattantyus Ábrahám, gr. Pálffy István, Pápai róm. kath. gimn., Pápai ref. főiskola, Pekár Gyula, Prepatics István, Petró József, Péchy Elemér, Pintér Jenő, Piukovich József, Piukovich Ödön, Pivány Jenő, Pless Mór, Pokoly József, Polgár József, Pongrácz Jenő, Porst Kálmán, Posta Béla, Popovics István, Pozsgay Rudolf, Pozsonyi ev. liceum, Radda Ignác, Rausch Géza, dr. Reiszig Ede, Rexa Viktor, Rédei József, Riedl Frigyes, Rimaszombati egyes. prot. főgimn., Rózsahegy város, Rupprecht Olivér, Sátoraljujhelyi kath. gimn., br. Schell József, Schiller Bódog, Schilling Lajos, Schindler Gyula, Schönvitzy Bertalan, Schuller Rikárd, Schvarcz Ignác, Sebestyén Gyula, dr. Sebestyén Gyula, Selmezbányai lyceumi könyvtár, gr. Serényi Béla, Simonyi Béla, Simonyi Endre, Simor János, Sisics Ferdó, Somorjai Kaszinó, Somorjai polgári iskola, Soó Gáspár, Soproni áll. keresk. akadémia, Soproni ev. lyceumi tanári testület, Sörös Pongrácz, dr. Steinhöfer Gyula, Stimakovits László, Strausz István, Sütő József, Szabadkai polgári fiúiskola, Szabó Károly, Szamosujvári áll. főgimn., Szarvas város, Szádeczky Béla, Szebeny Antal, dr. Szeghy Ernő, Szekfü Gyula, Szekszárdi Kaszinó, Szely Lajos, Szentgyörgyi gimn., Szentiványi Gyula, Szentpétery Imre, Szever Pál, gr. Széchenyi Miklós, Szécsényi Kaszinó, Székely Miklós, Szikszay György, Szilády Áron, Szilágyosmlyói Kaszinó, Szirmai Gyula, Szmracsányi György, Szolnoki Kaszinó, Szóke Gyula, Szóts Gyula, Szüts Andor, Szüts Miklós, Szücs Sándor, Szüry Kálmán, Tabódy Jenő, Tanárky Gedeon, Tarczy Károly, gr. Teleky Elemér, Téglássy István, Tihanyi Mór, Tompa Árpád, Topán Sándor, dr. Torma Miklós, simaházi Tóth Kálmán, Tóth Kálmán, Tóth Zoltán, Török Andor, Török Pál, Törökbecsei áll. polgári iskola, Trsztyánszky Ferencz, Turján József, Tüdős János, Ujvidéki polgári iskola, Ungvári Társaskör, Ungvári főgimn. Dayka-Kör, Ungvári ref. egyház, Ungváry Ede, Vagyon István, Vajda György, Varju Elemér, Vass Antal, br. Vay Sándor, Váci kegyesrendi főgimn., Várady László, Várnay Ernő, Várossy Tivadar, Vásárhelyi János, Vende Aladár, Végh Arthur, Végh Kálmán, Viniss Fülöp, Viszota Gyula, Vodicska Imre, Vuchetich Sándor, Vucskics Gy., Wandraschek Jenő, Werner Gyula, Wolfinau Béla, Zalaegerszegi Kaszinó, Zentai gimn., gr. Zichy Jánosné, Zsebráczky Géza, Znióváraljai tanítóképezde, Zombory Géza, Zsolnai főreálisiskola. Összesen 4140 kor. Mindösszesen 4220 kor.

Cserhalmi Sámuel

pénztárnok.

I. Vár: Országház-u. 27. I. 2.

A SZÁZADOK NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓJA.

Társulatunk e nagyfontosságú, régen érzett hiányt pótló kiadványának első kötete dr. *Bányai Elemér* tagtársunk szerkesztésében megjelent. Ezen 46 nyolczadrét ívre terjedő vaskos kötet közlönyünk első tíz évfolyamának (1867—1876) anyagát foglalja magában. A következő tíz évfolyam feldolgozása munkában van s reméljük, nemsokára az *index* második kötetét is közre fogjuk bocsáthatni. Szükségtelen a munka hasznát itt bővebben fejtegetnünk. A ki történelmi tanulmányokkal foglalkozik, történelmi kutatásaink iránt érdeklődik, sietni fog azt kézi könyvtára számára megszerezni. Megrendelhető a M. Történelmi Társulat jegyzőjénél. Az első kötet ára tagok részére 8 korona.

6. füzet.

XLIV-ik évfolyam.

Junius 15.

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

DR BOROVSZKY SAMU

TITKÁR.

1910 ÉVI FOLYAM

VI. FÜZET.

BUDAPEST.

NYOMATOTT AZ ATHENAEUM R.-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

1910.

TARTALOM.

	Lap
Széchenyi és a pesti hengermalom. (Harmadik és befejező közlemény.) Irta Viszota Gyula	441
Verbóczy István és fia. (Negyedik és befejező közlemény.) Irta dr. Komáromy András	460
Bethlen István támadása 1636-ban. (Ötödik és befejező közlemény.) Irta dr. Lukinich Imre	477

Kisebb közlemények.

Eugelida magyar kiráyleány. Irta Karl Lajos	495
Damburghy követ úr. Irta Pivány Jenő	497

Történeti irodalom.

<i>Henry Charles Lea</i> : Geschichte der Inquisition im Mittelalter. Ism. dr. Rác Lajos	505
Művelődéstörténeti értekezések. Ism. dr. Perepatits István	509

Tarcsa.

A történetírás felújítása Törökországban. Irta dr. Karácson Imre	513
Vegyes közlések	515
Könyvészet	517
Hazai hírlapok repertórium. Összeállította Mangold Lajos	520
<i>Hivatalos Értesítő</i>	522

TABLE DES MATIÈRES.

Széchenyi et le moulin à vapeur de Budapest, par J. Viszota (suite et fin)	441
Etienne Verbóczy et son fils, par A. Komáromy (suite et fin)	460
L'attaque de I. Bethlen en 1636, par I. Lukinich (suite et fin)	477
Mélanges : Eugelida, fille du roi de Hongrie, par L. Karl 495. — Le Messenger Damburghy, par J. Pivány 497.	
Comptes-rendus : <i>Henry Charles Lea</i> : Geschichte der Inquisition im Mittel- alter (L. Rác) 505. — Essais sur l'histoire de la civilisation hongroise (I. Perepatits) 509.	
Chronique : La nouvelle historiographie en Turquie, par I. Karácson. 513. — Mélanges. 515. — Bibliographie. 517. — Répertoire des journaux hongrois, par L. Mangold. 520. — Communications.	

Titkári hivatal: **Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.**

SZÉCHENYI ÉS A PESTI HENGERMALOM.

— HARMADIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

A malomnak végképpi elrendezését és az őrlés kezdetét az igazgatóság a városi tanácsnál azonnal (szept. 17-én) bejelentette, azonkívül azt is, hogy a liszt eladására boltokat nyittat. A városi tanács megvizsgáltatta erre a malmot Szepesy Ferencz tanácsnokkal, a ki azt a jelentést adta, hogy a malom nem a saját boltjaiban, hanem megbízott egyénnel árultatja a lisztjét. Midőn erről a molnárczéh értesült, rögtön panaszszal fordult a városi tanácshoz s kérte a megbízott lisztárúsok boltjainak bezárását. A városi tanács újból egy tanácsnokát küldötte ki az ügy megvizsgálására avval az utasítással, hogy ha a panasz igaz, a lisztárúsok boltjait zárassa be s tiltsa el őket a további árúsítástól. A malom igazgatósága erre az 1840. évi XVII. t.-cz. 9. szakaszára hivatkozva, azonnal (még októberben) a helytartótanácsához fordult azzal a kéréssel, hogy mivel a város csak a saját termésnek őrlését engedte meg s magánosoktól való gabonavételt nem akarja megengedni, mivel a liszt árulását mind a két város csak lisztkereskedőknek akarja megengedni, a szabadárulást megtiltja, a mi nyilván ellenkezik az 1840. évi XVII. t.-cz. 9. szakaszával, mely megengedi a gyárnak gyártmánya szabad árúsítását, utasítsa a két várost, hogy a malom gabonát mástól is vehessen és cserélhessen s a városban több boltot is nyithasson.

A helytartótanács (november 2-án) megküldötte a kérést a városnak véleményes jelentés végett. A város a czéhek meghallgatása után az ügy körülményes előadásával kérte a helytartótanácsot, hogy a czéhek keresete érdekében csak 1 raktár megnyitását engedje meg. A helytartótanács a malom pártját fogta a felséghez intézett felterjesztésében, s ennek eredménye is volt. 1843 márczius 14-iki rendeletével értesítette a városokat a király azon engedélyéről, hogy a malom nemcsak a gyárban, hanem a városban is több boltban árúsíthatja előzetes bejelentés kötelezettségével lisztjét, mert ez a czéhtekintetekkel nem ellenkezik s a liszt megszorítása nem

kívánatos. Az első közgyűlés előtt történt mindez s Széchenyi volt az, a ki az ügyet a nádornál szóban is ajánlotta.

Az első közgyűlés gondos előkészítés után 1842 január 4., 5., 7., 8. napjain folyt le s megjelent rajta ígérétehez képest Putzer is.

Széchenyi a közgyűlést magyar beszéddel nyitotta meg, a melyben a választmány nevében addigi sáfárkodásukról számot adott. Előadta, hogy a malom lisztje jó és kapós, s a szándék az, hogy olcsó legyen a liszt, mert a gabonakereskedést csak így válthatja fel a lisztkereskedés. Vannak nehézségek, pl. az idő mostohasága, járatlanságuk, az irigység és fondorkodás, az előállítás drágasága, melyeken segíteni kell. Az építkezés és berendezés drágább volt, mint előre terveztetett, de ezt az árvízveszedelem és a fa drágasága okozta s az, hogy 1 helyett 2 gőzkatlant vettek, továbbá hogy tisztviselőlakásokat és műhelyeket építettek. Most a fogyasztás nagy, s a liszt oly kapós, hogy nem tudnak a keresletnek megfelelni.

A forgalom miatt szükség van pénzre vagy hitelre, különösen azért, mert az eddigi 2 járat alig ad 5%-nál nagyobb hasznot, míg ha még 1 járattal bővülne a malom, aránylag csekély tőkezaporodással sokkal nagyobb hasznot lehetne remélni, azért e 3-ik járatot meg is rendelték. E miatt azonban alig maradt forgótőke s így erről gondoskodni kell.

Széchenyi után Fehr igazgató olvasta fel német nyelven a malom pénzbeli, technikai és kereskedelmi állapotáról szóló jelentését, a melyet a kézirat tanúbizonysága szerint, maga Széchenyi készített.¹ E jelentésből kitűnik, hogy a 300.000 frt alaptőkéből addig 266.960 frtot fizettek be a részvényesek s az építkezés, a berendezés költségei előreláthatólag 242.694 frt 43 kr.-ra² fognak rúgni, a 3-ik hengerjárat 20.000 frtba fog kerülni, úgy hogy forgótőkének 37.305 frt 17 kr. marad. A gabonavétel miatt már is szükség volt hitelre. A malom technikai sikere kiváló és kereskedelmi jövője igen jónak ígérkezik. A lisztet igen keresik, még távol vidékekről is. Az építkezés, az anyag, gépezet oly jó, hogy a munkában nem volt akadály, de szükségeses volna, a gépek gyors és olcsó javíthatása céljából a már fennálló műhelyeket

¹ Széchenyi és Fehr előadásainak eredeti fogalmazványai a Széchenyi-múzeumban vannak.

² A nádorhoz 1842 április 17-én benyújtott kérvény szerint a kiadás tényleg a következő volt: Telek 14.357 forint 22 krajczár, épületek, raktárok, műhelyek 111.111 forint 40 krajczár, gőzgép 28.624 forint 27 krajczár, segédgép és vasszerkezet 31.651 forint 30 krajczár, hengerszerkezetre 27.606 forint 2 krajczár, egyéb 9317 forint 35 krajczár. Összesen 222.668 forint 36 krajczár.

továbbra is fentartani. A malom fentartásának költségei nagyok, s ezen a 3-ik hengerjárat felállítása fog segíteni.

Ezután Széchenyi köszönetet mondott mindazoknak, a kik eddig a szervezésben, munkában résztvettek, még pedig Putzernak, a Holzhammer-ház főnökének, Killias és Fehr igazgatóknak, Hild építésznek, Tüköry ácsmesternek, Fletscher gépgyárosnak, a frauenfeldi társulatnak. Majd rámutatott, hogy a malom hatása már eddig is jó, mert a rossz körülmények közt most bizonyára sokkal nagyobb volna a liszt ára, ha a hengermalom nem volna. Ezt a hatását a malom továbbra is fenn fogja tartani, mert a főcél, hogy a szegényebb osztály jó és olcsó lisztet kapjon, továbbá hogy a külföldre való szállítással a hazai erejét növelje s végül, hogy e fáradozásért legyen az egyesületnek is haszna. Végül tárgyalást és határozatot kért arra nézve, hogy 1. hogyan szerezzen a társaság elegendő forgótőkét, 2. hogy az alapszabályok a váltótörvénytől bejegyeztessenek-e, 3. hogy nem volna-e czélszerű azért előbb az alapszabályokat a mostani körülményekhez átalakítani, 4. hogy miképpen kellene segíteni azon, hogy a gépezet romlása esetén a munkában ne legyen zavar és végül 5. hogy nem kellene-e József nádornál, a pártfogónál a telekért köszönetet mondani s megkérni, mikor akarná az alapkövet letenni s erre az ünnepélyre nem kellene-e Pest vármegyét, továbbá Pest és Buda városokat meghíni.

Az 1. pontra nézve a részvényesek felszólították, hogy Holzhammer, Széchenyi és Batthyány példájára az 1841 december 31-éig járó 5% kamatot hagyják a malom rendelkezésére további 6% kamatozás mellett; azonkívül a választmány 50.000 forint kölcsön felvételére felhatalmazást nyert. Az alapszabályok átdolgozására egy 3 tagú bizottság küldetett ki, a mely a számadásokat is felülvizsgálta s megelégedésének adott kifejezést azzal a kéréssel, hogy a malomban lehetőleg a hazai munkások legyenek többségben. A búzavétellel Fehr igazgató bízott meg, azzal, hogy 1000 mérőn felüli vételnél előzetesen egy választmányi tagnak kell a búzát megmutatnia s megbízott a cégjegyzéssel is, mint egyedüli igazgató, mert Killias végleg lemondott hivataláról. A 4. pontra elhatározta a gyűlés, hogy a műhelyeket és az öntődét fentartja, de külön könyvvezetéssel, annyival inkább, mert még 1841 elején a helytartótanáctól engedélyt nyert, hogy gépműhelyében idegeneknek is dolgozhasson s ezért Cupol-kemenczét is állíthasson.¹ Az 5. pontra nézve Széchenyi, Zichy Imre, Marczibányi, Csapó Dániel küldettek ki a nádorhoz pártfogásának megköszönésére és az alapkő-

¹ 27.624 sz. rendeletével.

letételre való meghívásra, azonkívül a két város is meghívott az ünnepélyre.

A közgyűlés jan. 7-iki ülésén örvendetes esemény is volt. Résztvett ezen Szeged városának egy tanácsnoka, s előterjesztette az ott gőzmalom állítására alakult részvénytársaság kérdését, hogy a pesti részvénytársaság mily feltétellel volna hajlandó a szegedi mozgalmat támogatni. A tanácsnok felszólított a közelebbi adatok beküldésére, majd pedig biztosítást is nyert, hogy több társaság létrejötte esetén a szegedi előnyben részesül. Ugyanakkor elhatározatott, hogy ha a Holzhammer-ház ilyen új társasághoz hozzájárulni nem akarna, az alaptőke semmi esetre sem csorbítható, de ha a részvényesek többsége más forrásból való részvételt határoz, az új vállalatban a Holzhammer-ház tanácsadó szerepe fentartandó.

Kellemetlenség is akadt a közgyűlésen. Valero Antal választmányi tag az alapszabályváltoztatásban az alapszerződés megszegését látta s azért lemondott választmányi tagságáról. A választmány ezt sajnálattal tudomásul vette s addigi fáradozásáért köszönetét nyilvánította, a mit a választmány megbízásából Széchenyi tett meg.¹ Valero azonban sehogysem akart a változtatásba belenyugodni s később visszakövetelte pénzét a társaságtól, majd pedig beperelte a társaságot Pest város törvényszékénél, követelvéni pénzét azzal a megokolással, hogy az alapszabályváltoztatás csak minden részvényes beleegyezésével történhetik meg, ő pedig az igazgató jogkörének kiterjesztésébe semmiképp sem egyezik bele. A város 1843 febr. 8-án elfogadta okait s ítéletében a társaságot a pénz visszafizetésére kötelezte, de a társaság megfellebbezte az ítéletet s a tárnokszék 1845-ben s a legfelsőbb fórum is elutasította Valerót keresetével, mert az alapszabályok 17. és 18. pontja a változtatást megengedi. Hogy mennyit fáradozott ez ügyben is Széchenyi, azt ez időben Tasner Antalhoz intézett levelei mutatják.

Más, kisebb kellemetlenség is támadt a közgyűlés nyomán. A pesti lapok a közgyűlés lefolyását — Széchenyi és Fehr beszédeit teljes terjedelemben — ismertették. Erre a pesti és budai kőmalmok mesterei egy röpiratot bocsátottak közzé, a melyben az új vállalkozást erős kritika alá fogták s be akarták bizonyítani, hogy a hengermalom nem felelt meg a várakozásnak. Ez természetesen polémiára szolgáltatott okot, de fokozott tevékenységre sarkalta a választmányt.

¹ Széchenyi 1841 decz. közepe táján már tudomást szerzett arról, hogy Valero a malmot szidja, azért decz. 17-én egy levelet írt neki, melyben figyelmeztette őt, mint választmányi tagot, kötelességére. Ezt a levelet azonban saját feljegyzése szerint nem küldötte el.

Első sorban a forgótókérről kellett gondoskodni, s ebben ismét Széchenyi volt a társaság segítségére. Először is gr. Meskó-nétől szerzett 26.000 frt kölcsönt. Február 13-án pedig b. Sina Györgyöt kérte fel, hogy fogadja el pesti pénztáránál folyó számlára a társaság pénzét, mely eddig a bécsi Grob és Hoeslin cég-nél volt elhelyezve; február 21-én pedig odamódosította kérését, hogy nyisson hitelt a malom számára 30.000 frtig 6%-ra és $\frac{1}{2}\%$ provisióra, a nála deponált pénzekért meg adjon 5%-ot provisió nélkül. Ebbe azonban Sina nem egyezett bele. Ekkor még biztosabb hitelt szerzett. Még 1841 márcziusban a nádortól az országos pénztárból a maga számára 40.000 frt kölcsönt kért 6%-ra, most (1842 ápr. 17-én) kérte s kieszközölte a nádortól, hogy ezt a kölcsönt átruházhassa a malomra.

Fehrnek jelentései a malom őrlőképességének fokozására arra bírták Széchenyit, hogy a malom gépszerkezetének nagyobbitásával foglalkozzék. S mivel Fletscher és Punchon gépei és kazánjai nem voltak a legjobbak, ez ügyben angliai ismerősehez, Thierney Clarkhoz fordult. 1842 február 6-iki ismeretlen levelében egyéb dolgok mellett a gőzmalomról így nyilatkozik: »Még egy szívességre kell önt kérnem, gőzmalomunk érdekében, a mely nagyon bevált és az általa előállított liszt oly jó minőségű, hogy a kereslet sokkal nagyobb, mint a mit a legnagyobb erőfeszítéssel kielégíthetünk. Ilyen gyártmányhoz azonban a legjobb minőségű kazánra van szükségünk. Nem volna oly szíves, kérem, velem tudatni, hogy mennyibe kerül egy ilyen kazán, 40 lóerejű géphez Londonban beszerezve és azután mennyibe a szállítás Londonból Triesztbe. A kazán nagyon sok ként tartalmazó, rossz szénrel való fűtésre legyen alkalmas. A helyiséget, a hol el lenne helyeze és annak méreteit az idecsatolt rajz mutatja. Már a jövő tavásszal szükségünk volna a szóban levő kazánra, azért kérem, küldje meg, mielőtt lehet, a fenti költségvetést. Szándékunk továbbá üzemünket egy második gőzgép és őrlőkészülék beszerzésével megkettőztetni. Kérem, közölje véleményét, vajjon egy közönséges ingó-gépet vagy pedig oly erősebb szerkezetű gépet volna tanácsosabb rendelni, a minőket a híd munkálatainál alkalmaznak, s azután azt is, hogy mi volna az ára mindegyiknek Angolország valamelyik legelső gyárában.«

Clark¹ a hajógépet vélte alkalmasnak s ajánlotta, hogy a Miller és Ravenhill cégnél vegye. A Széchenyi által küldött lisztmintára nézve pedig értesítette, hogy megmutatta Anglia

¹ Febr. 21-én kelt válaszában.

legtapasztaltabb molnárainak és pékmestereinek s az előbbieket kitűnő minőségűnek, de az angliai viszonyokhoz mérten drágának tartották, az utóbbiak véleménye meg az, hogy kitűnő üzletet lehet vele csinálni.

Megküldötte Clark¹ Ravenhill költségvetését is, a mely szerint a kívánt kazán 430 £-ba, egy 35 lóerejű gőzgép 1420 £-ba, egy 40 lóerejű pedig 1520 £-ba kerül.

Erre Széchenyi köszönetének kifejezésekor² így nyilatkozott a malomról:

»Egészen köztünk szólva, én mégis igen sajnálom, hogy pesti malmunk nem áll angol alapon. Ön legjobban tudja, mily nehézségekkel kell itt megküzdennem és hogy nem henyélek. Nem bírtam a tőkét megszerezni. Egy tiroli bankház ekkor 15 ezer font kölcsönt ajánlt föl — aránylag könnyű dolog volt megegyezni vele — és ez a zárkőve hengermalmunknak. Az őrlés költsége igen nagy, de minthogy a liszt, melyet előállítunk, jobb mint bármelyik ebben az országban és a búzának jobb megválasztásával még javíthatjuk is a minőségét s mint-hogy nálunk a malmok tisztára özönvizelőttiek, talán boldogulni fogunk és végtére is jó üzletet csinálunk vele. Az igazgatónk, Fehr úr, egy pompás, becsületes német, rendkívül hízelgőnek találta, hogy ön oly kedvezően nyilatkozott lisztünkéről és csupa buzgalom és igyekezet, hogy sikerüljön a vállalat. A költségvetést illetőleg, a melyet ön küldött nekem, még semmiféle elhatározásra nem bírtam jutni. Ön tudja, mily lassan megy minden ebben az országban és mennyi nehézséget támasztanak a legcsekélyebb dologban is. A felelősséget nem vállalhatom — még tanácskoznunk és czivakodnunk kell felette. Ugy-e megmagyarázza ezt Miller és társa uraknak, nehogy azt gondolják, hogy csupán kíváncsiságból kértük be ajánlatukat.«

Még jellemzőbb, a mit Széchenyi Clarkkal egy újabb tanácsára nézve közölt.

»A mi pedig malmunk lisztgyártmányait illeti, — írja Széchenyi³ — sajnálattal kell kijelentennem, hogy még nem is gondolhatunk reá, hogy akár a legkisebb mennyiséget is 10 angol mérföldnél távolabb szállítsuk innen, de éppenséggel nem azért, mintha könnyen romlanék és nem volna alkalmas a szállításra, hanem kizárólag azért, mert nem tudunk eleget előállítani s a szó szoros értelmében nem tűrik, hogy messzebb vigyük. Már komolyan gondolkozom még egy gőzgép és őrlőhenger-készülék

¹ Márcz. 4-iki levelével.

² 1842 márcz. 19-iki kiadatlan levelében.

³ Április 5-iki kiadatlan levelében.

alkalmazásán, hogy háromszor annyit termelhessünk mint most, most, mondom, minthogy jelenleg csupán két készülékkel dolgozunk, — de néhány hónap múlva már három lesz üzemben. Ha a kereslet nem fog csökkenni — és ezt igen rövid idő alatt kitapasztalhatjuk — nem kétlem — noha választmányi tagtársaim nagyon határozatlan, lassú kocsi-lovak — nem kétlem, hogy a jövő nyár folyamán dülőre jutunk a második gőzgépre stb.-re nézve — és ha azután az szakadatlan üzemben tartható az I. számúval együtt, a mely állandóan működik — kétségkívül ez is igen jövedelmező üzlet lesz. Éljen, éljen! Már most, minthogy Miller és Ravenhill urak ajánlata szerint — a melyet ön szíves volt nekem megküldeni — majdnem ugyanazért az árért juthatunk a gépekhez mindennel együtt, mint a mennyiért Fletscher és PUNCHON urak Bécsben szállítanák, remélem, ezúttal megfogadják tanácsomat és az angol gépeknek adják az előnyt — és ez most annál inkább remélhető, mert a Fletscher és PUNCHON uraktól való mindkét kazánunk már tönkrement, még pedig alig 6 hónapi használat után. Szerencsére, én meggátoltam egész számlájuk kifizetését. Így a kezünkben vannak s kegyesen ott tartom őket még egy ideig és hajlandók is új feneket alkalmazni az egyik kazánba stb. Majd kitapasztaljuk a hasznát az ön igen becses útmutatásainak oly irányban, hogy hengerünket és kazánainkat faburkolattal lássuk el. Ma alig nyújtanak valamelyes biztosságot.«

Széchenyi azonban az angliai tudakozódás mellett Fletscher és PUNCHON-nál is érdeklődött egy második gőzgép és új kazán megrendelése tárgyában, a mint azt a céghez 1842 márczius 20-ikán intézett levele bizonyítja,¹ a melyre Fletscher válaszában² jobb angol mód szerint készült kazánokat ígért, a régiek kijavítását ajánlotta s egy 30 lóerejű 2 kazános gépnek árát 22.000 frtban állapította meg.

1842-ben, a malomban bekövetkezett első sztrájkban is akadt Széchenyinek dolga. A munkások egy felügyelő miatt zavargásban törtek ki, a mire Fehr igazgató a munkásokat kizárta — köztük két magyar testvért is. Ezek ártatlanságukat bizonyítva, Széchenyire fordultak, de úgy látszik, mégis eltávoztak a malomból, erre vall az a körülmény, hogy később mint a gloggnitzi vasút építésénél alkalmazott munkások, ugyancsak Széchenyire fordultak pártfogásért.

Mennyire Széchenyin fordult meg az ügymenet s mennyire érdeklődött is minden részlet iránt, azt Fehrnek 1843 január-

¹ *Levelei* III. kötet 127. lap.

² Márczius 25-én.

jában és februárjában hozzá intézett levelei igazolják. Ez időtájt a malom lisztje kevéssé fogyott, úgy hogy Fehr árusítóknak adta ki a lisztet s azon volt, hogy a lisztet a külföldre (Bécs, Linz stb.) is kiszállítsa.

Az 1842-iki tél ugyanis nagyon rossz volt s ez kihatott a malom üzemére. A búzával úzerkedni kezdtek. A vasöntő és a műhelyek felállítása és fentartása felemésztette az alaptőke megmaradt részét, úgy hogy forgótőke nem maradt. A malom hitelből élt, pénzt akkor csak 10%-ra tudott kapni, ezt is csak Széchenyi közvetítésével. Az is megtörtént, hogy maga Széchenyi adott saját pénzéből kölcsönt. Fehr ajánlatára Széchenyi az 1843 április 21-iki közgyűlésen előtárta e veszélyes helyzetet és sürgősen ajánlotta az alaptőke felemelését, a mibe azonban a részvényesek, úgy látszik, nem egyeztek bele. Később Fehr a forgótőke beszerzésére két módot ajánlott Széchenyinek: vagy egy nagyobb kölcsön felvételét, esetleg elsőbbségi kötvények kibocsátásával vagy pedig a vasöntő és a műhelyek elválasztását és önállósítását egy külön társaság szervezésével, hogy a malom e költségei felszabaduljanak.¹

Az 1843 június 19-iki közgyűlés igazolja, hogy Széchenyi ismét elfogadta Fehr ajánlatát s ennek értelmében 60.000 frt tőkének a beszerzését javasolta. A közgyűlés felhatalmazta a választmányt, hogy a tőkét olcsó kamatra (legfeljebb 6%-ig) szerezzék meg kölcsön útján vagy pedig 500 frtos (6%-os) elsőbbségi kötvény kibocsátásával. Másnap a választmány meg Széchenyit kérte fel, szerezzék a pozsonyi vagy soproni takarékpénztárnál kölcsönt.

Széchenyi Fehr ajánlatára az öntőde és műhelyek elválasztását is szóba hozta ezen a közgyűlésen, a mely a kérdést a választmányoknak adta ki tanulmányozás és a legközelebbi közgyűlésen való jelentéstétel végett, a mi az 1845-iki közgyűlésen tényleg meg is történt.

A folytonos pénzzavar és a hitel igénybevétele természetesen kihatott a malom mérlegére, úgy hogy ez az 1844. évben az

¹ 1843-ban újabb kellemtelenség érte a malmot ellenségei részéről. Április 1-én feljelentették a malmot a városi tanácsnál, hogy a gyári és műhelyi helyiségekben bort árulnak, azonkívül a műhelyekben az engedélyezett munkán kívül mást is végeznek. A város vizsgálatára kitűnt, hogy a bort csakis munkásainak adja el, az öntőben pedig esztorgályos-, kovács-, lakatos-, kovács-, asztalos-munkát vállalnak. A tanács erre a tűzoltó csebrek készítését megtiltotta okt. 4-iki végzésével. A malom a helytartótanácsához fordult s ez decz. 20-iki rendeletével ezt is megengedte, mivel ilyen csebreket nem készítenek a városban. (Lásd a városi levéltár fentidézett actáit!)

5°/_o-on felül csak néhány ezer frt nyereséggel zárult,¹ a mivel szemben állott azonban a gépek, felszerelések, stb. kopása.

Fehrnek az volt a véleménye, hogy ezt a nyereséget okvetlenül szét kell osztani a részvényesek közt, mert még nyereségben nem volt részük.

Széchenyi elfogadta Fehr véleményét s ehhez Putzernak, a Holzhammer-ház főnökének, beleegyezését is kérte.² Putzer azonban nem ajánlotta a nyereségnek osztalékként való kiadátását, hanem inkább a forgótőkéhez való csatolását, hogy így a jövő évi nyereség annál kedvezőbb legyen, s csak szükség esetén adta a szétosztáshoz a beleegyezését.

Ilyen körülmények között folyt le Széchenyi vezetésével az 1844 július 7-iki közgyűlés. Mint Hógyész Lajos részvényesnek Széchenyi iratai között levő beadványából³ megállapítható, e közgyűlésen is volt ellenzék. Zúgolódtak, hogy az 1843. évi közgyűlés egybehívása nem volt alapszabályszerű, mert a meghívót sokan 2 órával a gyűlés előtt kapták kézhez. Nem voltak megelégedve az eredménnyel sem, mely véleményük szerint egyáltalán nem olyan, a minőt a Holzhammer-ház a megalakulásakor kilátásba helyezett. Mindezekért a közgyűlésen tárgyalatni óhajtották azt, hogy mily garantiát tud adni az igazgatóság a jövőre nézve; kívánták, hogy az igazgató fizetését a nyereségből kapja s e szerint változtassák meg az alapszabályokat; továbbá hogy a Holzhammer-ház és az igazgató zsarnokoskodása ellen ellenőrt kell

¹ Az 1843. évi (márcz. 31.) mérleg a következő volt:

	Vagyon (Debitoren)		Teher (Creditoren)
Építésre	260.984·30	Részvények	299.400—
Műhelyekre	37.484·19	Kapplnak	26.000—
Kamatra	19.031·20	Grob bankháznak ..	48.842·16
Zsákokra	11.910·45	Az insurrectiósz pénz-	
		tárnak	35.000—
Fizetetlen liszt	26.166·35	Alapítványi pénzek ..	5.000—
Cassa-conto	2.589·09	Különfélék	2.254·24
Gabonáért	29.300—	Liszt-conto	6.161·23
Regie	51.268·22	Váltók	16.076·57
Összesen	438.735—	Összesen	438.735—

Látható, hogy haszon nem volt, nem is lehetett, mert 110.000 forint volt az adósság.

Az 1844-iki mérleg szerint a cselekvő vagyon 471.129 forint 58 kr. s e mellett az alaptőke 300.000 forint, a tratten-conto 17.830 forint 57 kr., tartozás 144.110 forint 57 kr. volt, úgy hogy a nyereség 9188 forint 4 krajczár volt, 51.554 forint 13 krajczár évi forgalom mellett.

² 1844 május 3-iki levelében, a mely ismeretlen, de Putzernak június 17-iki válaszából tartalma megállapítható.

³ Anmerkung zur Generalsitzung vom 7. Juli 1844.

állítani; hogy az alapszabályokat a társaság javára kell átalakítani s végül hogy a közgyűlés 1 év múlva határozzon, továbbfolytatja-e az üzletet a saját számlájára a fenti változások alapján is vagy pedig bérbeadja, illetőleg eladja-e a malmot.

Széchenyinek sikerült az elégedetlenségnek elsímítása s arra is rábírta a gyűlést, hogy a nyereség ne osztassék ki. Mind a mellett nem igen javultak a viszonyok. Naplója szerint 1844 decz. 22-én az ő személyes jótállásával 50.000 frtig bankhitelt szerzett a malomnak.

Az 1845 július 25-iki közgyűlés, lehet mondani, fordulópont a malom életében. Ezen már a nyereség egy részének osztalékul való felosztására tehet Széchenyi ajánlatot¹ s elégtételt szolgáltat Fehr igazgatónak erkölcsileg s anyagilag, mert fizetését felemelteti. A legfontosabb mozzanat azonban az, hogy elhatározták ajánlatára az öntöde és műhelyek önállósítását.

A malom igazgatósága még 1840-ben az építkezésnél és a gépek felállításánál — költségkímélésből — asztalos-, kovács-, esztergályos-, lakatos-műhelyt is berendezett, sőt 1841-ben a helytartótanáctól engedélyt kért és kapott is arra, hogy a műhelyekben mások számára is dolgoztathasson. Az építkezés befejezése után, midőn az 1841 szept. 22-iki választmányi ülésen a műhelyek fentartása és továbbfejlesztése szóba került, a várható hasznot mérlegelve, Reichenbach gépgyáros ellenző véleményének hatása alatt, a gyűlés a továbbfejlesztés ellen volt. A Fletscher és Punched által szállított kazánok azonban (és a gépek is) oly hamar szorultak javításra, hogy Fehr igazgató nemcsak a fentartás szükségességéről győzte meg Széchenyit, hanem arra is rábírta, hogy az 1842. évi január 8-iki közgyűlésen a műhelyek mellett még egy öntöde felállítását is javaslatba hozza, a mit a közgyűlés az előfordulható javítások gyors eszközlése végett el is fogadott. E műhelyekben, öntödében² mások számára is dolgoztak (többek között a híd számára is).³ Így pl. készítettek tűzoltó csebreket, tizedes mérlegeket.

¹ Az 1845 (ápr. 30.) mérleg szerint 491.105 forint 39 krajczár cselekvő vagyon mellett a részvények értéke 300.000 forint, a tratten-conto 19.467 forint 19 és tartozás 137.451 forint 58 krajczár, s így a tiszta nyereség 34.186 forint 22 krajczár volt a 82.557 forint 5 krajczár évi forgalomból. Széchenyi rámutatott ugyan, hogy a nyereséget a nagy tartozás törlesztésére kellene fordítani, mégis a nyereség egy részének kiadatását javasolta, hogy végre a malom osztalékot is adhasson s így a részvényesek az üzlethez való bizalmukat ne veszítsék el.

² Széchenyi levele 1843 aug. 25-én Tasnerhez. *Levelei* III. k. 80. l.

³ Itt dolgozott Ganz Ábrahám is, a ki valami szabálytalanság miatt összeütközésbe került az igazgatósággal, a miért Kossuth Lajos is védelmébe vette. Csakhamar kivált az öntödéből s maga nyitott üzletet.

A műhelyek és az öntőde azonban a malomnak nagy költséget okoztak, mi baj volt, mert a malom igazgatósága a kezdet nehézségeivel küzdve, a kilátásba helyezett anyagi hasznot nem tudta felmutatni. Ezért Fehr igazgató már 1843-ban rábírta Széchenyit, hogy a malom anyagi eredménye érdekében a műhelyeknek és az öntődének a malomtól külön részvénytársasággá való elkülönítését szorgalmazza. Az 1843 június 19-iki közgyűlés megbízásából a malom választmánya, illetőleg ennek megbízásából Széchenyi készítette elő az ügyet s 1845 január 9-én azt ajánlotta, hogy a malom részvényeseit körlevéllel fel kellene szólítani az új társaságban való részvételre. A körlevelet Széchenyi a január 18-iki gyűlésen bemutatta s ezt Széchenyi és Fehr aláírásával a részvényesekhez tényleg elküldötték. A körirat szerint a szétválasztás szükséges, mert a malom rendelkezésére álló kicsi forgótókéval két ily heterogén irányú vállalat nem virágozhatnak. Ha a malom műhelyeit eladja, új tőkét kap, melyet forgótókéjének növelésére vagy részvényeinek törlesztésére, esetleg leírásra lehet fordítani, azonkívül megszabadul egy tehertől s ezzel üzeme fellendül, a nyereség pedig nagyobb lesz. A körirat a malom részvényeseinek, részvényeik 50%-a arányában, záros határidőre (febr. 28.) jogot adott az új (gépgyár) részvénytársaságban való részvételre.

Széchenyi iratai között megmaradt néhány részvényesnek válasza. Volt olyan, ki nem akart beleegyezni a műhelyek eladásába; mások meg nem akartak résztvenni az új részvénytársaságban, sőt egyesek (pl. Janitsáry Miklós) egyenesen visszakövetelték a malomrészvényeikért befizetett pénzüket, mert már 3 éve semmi nyereséget nem élveztek; ismét mások (mint Sina György) csak a malom számadásainak és az alapításra vonatkozó adatoknak megtekintése után voltak hajlandók beleegyezni az elválasztásba; mások viszont beleegyeztek, sőt Hegedüs Zsigmond Nagyszombatból ezt írta: »Széchenyi neve elegendő, hogy meggyőződjék a legrealisabb szándékról s előre is a legjobb eredményt várni lehessen bizalommal, de még rossz körülmények közt is a hazafias vállalatot szívesen támogatja«.

Széchenyi még a körlevél kibocsátása előtt az elválasztás érdekében Pützerhez, a Holzhammer-báz főnökéhez fordult¹ és felkérte őt, jegyezzen háza nevében 20.000 frtot. Pützer azonban febr. 6-iki válaszában egyéb vállalataira való hivatkozással kijelentette, hogy a kérést nem teljesítheti, de két tanácsot adott: adja el a malom 50.000 frtért a műhelyeket az új gyárnak, mely ez összegből 30.000 frtot részvényekkel, 20.000

¹ 1845 január 27-iki ismeretlenül maradt levelében.

frtot készpénzben fizessen s ez fordíttassék a malom adósságának törlesztésére, vagy pedig ő is aláír, de akkor az új társaság az 50.000 frtot fizesse készpénzben s ez fordíttassék a malom részvényeinek törlesztésére, úgy hogy a ház aláírását e törlesztéssel fedezhesse. S mivel Putzer¹ Széchenyinek május 28-iki ismeretlen maradt levelére, melyben a biztos többség érdekében a ház szavazatai tárgyában intézkedését kérte, fentartotta háza részére minden újításhoz a beleegyezést, Széchenyi szükségesnek tartotta a személyes tárgyalást.² Putzer 1845 június havában rövid tartózkodásra Bécsbe érkezett ugyan, de Széchenyivel nem találkozhatott, csak Fehrrel, a kinek azonban sikerült őt az eszmének teljesen megnyerni. Június 27-ikén Széchenyihez intézett levelében a szétválasztást e megbeszélés alapján ő is sürgősen ajánlotta a jövő nyereség miatt. Ilyen előzmények után került az új gépgyár ügye az 1845. évi július 25-iki közgyűlésen napirendre (6. pontképpen). Széchenyi, a gyűlés elnöke, ajánlotta a műhelyek elváltatását s hogy a malom az új társaság alapításában vegyen részt.

A közgyűlés elfogadta Széchenyi ajánlatát s így a dolog elvben el volt intézve. A dolog nehezebb része: az új részvénytársaság tényleges megvalósítása még sok akadályba ütközött. Három nehéz tényezőnek: a gyár számára szükséges helynek, egy ügyes vezetőnek és a szükséges pénznek megszerzése még sok és nehéz gondot okozott. Mind a háromnak előteremtése Széchenyinek akaraterejét és munkásságát nagyon is próbára tette s csak az igazgató megszerzésénél volt segítségére Fehr, a malom igazgatója. Ismeretes,³ hogy a pénzbeli segítség megnyerésére Széchenyi 1845-ben még a Gyáralapító-társaságot is meg akarta nyerni, de ez a politikai viszonyok alakulásai miatt nem sikerült, s mivel 50.000 frt segítségről volt szó, ennek a segítő forrásnak megghiúsulta nagyban hozzájárult a megvalósulás késleltetéséhez.

A tervbe vett gépgyár igazgatása tárgyában Széchenyi — miként 1845. évi augusztus 17-én⁴ Tasnernek írt leveléből kitéjük — tárgyalt Escher bécsi gyárossal, mert őt szerette volna a gyár vezetőjének megnyerni, de ez egyelőre vonakodott magát lekötöni, mivel be akarta várni fiának véleményét, de azonkívül Fehrnek kikötései sem tetszettek neki, Clark feltételeit meg éppen teljesíthetetleneknek tartotta.⁵ Széchenyinek a nádorhoz

¹ 1845 jún. 2. és 3. leveleiben.

² Ennek érdekében a közgyűlést is elhalasztották.

³ Lásd Széchenyi és a Gyáralapító-társaság cz. cikkemet a *Budapesti Szemle* 1909 szept. számában.

⁴ *Levelei* III. k. 362. l.

⁵ Fehr és Clark voltak ez ügyben Széchenyi tanácsadói.

augusztus 20-án felterjesztett kérvényéből meg kitűnik, hogy Escheren kívül Norist, Haswellt, Speekert is számításba vette az igazgatásra. Ez utóbbival, a ki Süsskind bécsi bankár vállalatánál, a st.-georgeni vasgyárnál volt alkalmazva, Fehr tárgyalta is, hogy az említett gyár Pestre tétessek át.¹

A telek megszerzése körül felmerült akadályok azonban az igazgatás kérdését háttérbe szorították.

Széchenyi még az 1845 július 25-iki közgyűlés előtt, június 15-én kért telket a nádortól az alakuló gépgyár számára. Kérvényében ecsetelte a gépgyár szükségességét és ilyenek felállítására való törekvését. Az első feltétel azonban az alkalmas telek. Véleménye szerint ilyen a hengermalommal szemben levő városi telek, azért arra kérte a nádort, utasítsa Pest város szepítőbizottságát, irassa át nevére e telket méltányos áron, mert csak ekkor lesz képes a malom műhelyeit a malomtól elválasztva külön gépgyárrá kifejleszteni.² A nádor utasította erre a szepítőbizottságot, de a bizottság a telket csak nyilvános árverés útján volt hajlandó átengedni, hogy így megfelelő árt kapjon a város a telekért. Midőn Széchenyi tudomást szerzett az ellenséges városatyák részéről felidézett kellemetlen fordulatról, 1845 augusztus 29-én újabb kérvénnyel fordult a nádorhoz. Sürgette a telek ügyében a határozatot, mivel a hídhöz szükséges 12.000 mázsa vasat e gyárban akarta öntetni. Minden megvolna már a gépgyárhoz, csak a telek biztosítása szükséges, s ha ez nem történik meg, a köz kárára és önmagának büntetésére abban kellene hagynia vállalkozását. Arra kérte azért a nádort, rendelje el, hogy a telek □-ölenként 5 p. frtjával nevére írássék azon feltétellel, hogy csakis vasöntőre legyen felhasználható.

Minden buzgólkodása mellett egy évig elintézetlen maradt kérése. Jellemző erre nézve az, a mit 1846 jan. 16-án ír T. Clarknak: ³« . . . Még semmiben sem állapotunk meg a pesti öntödére nézve, a végből, hogy a hídhöz szükséges különféle részeket itt önthessük. Szégyen volna, ha nem tudnánk mindent, a mi szükséges, épp oly jól és olcsón előállítani, mint a hogy azt másutt meg tudják csinálni — és ezenkívül semmit sem óhajtanék jobban, mint itt egy jó öntődét berendezni, mert kétségtelen, hogy rendkívül hasznos lenne. A malom nap-nap után egyre jövedelmezőbb vállalkozásnak bizonyul — és ezenfelül nagy jótétemény a két városra nézve. Már most ha különválaszthatnók az öntődétől és az utóbbihoz felhajthatnók a kellő tőkét, a mi körülbelül 10.000

¹ Speeker D. levele 1846 szept. 24.

² Orsz. Levéltár. Nátori oszt. kpolg. 1845. év 2277. sz.

³ E levele eddig ismeretlen volt.

fontra rúgna — meg vagyok győződve, hogy mind a két vállalat virágoznék. Mindig remélem, hogy megszerzem ezt az összeget, minthogy a báró ¹ nem idegenkedik az öntöde felállításától sem — és jelenleg a lehető legjobb kedvében van, mert végre megkapta az engedélyt, hogy vasútját egész Gönyőig kiépíthesse.»

1846 szept. 25-én a hengermalom választmányával együttesen újíttotta meg a nádornál kérését ² azon a czímen, hogy az elváltatás a malom terjeszkedéseért a hely hiánya miatt is szükséges és ezért volna jó a malom mellett vagy mögött levő telek.

Széchenyi a gyors intézkedés érdekében még István főherczeg közbenjárását is igénybe vette, mint ez István főherczeg november 1-ei leveléből és Széchenynek erre adott köszönetéből kitetszik.³

A nádor 1846 november 1-én tényleg utasította ⁴ a szepítő-bizottságot, hogy az ügy közhasznossága és szükségessége miatt a malom mögött lévő ⁵ telket az árverés mellőzésével a kipuhatólandó becsáron adja át. Noha Széchenyi magánál a bizottság tagjainál is közbenjárt, mint ezt Károlyi Istvánhoz intézett levelei bizonyítják,⁵ a kiküldött bizottság a tűzveszély, a város terjedése, a telek drágasága miatt nem a kívánt helyen, hanem a város alsó részén akart telket adni, a szepítő-bizottság azonban nem fogadta el e véleményt és kérésére a város a teleggönyvi hivatal adataiból a telkek becsértékét 15 p. frtban állapította meg.⁶ A telek nagy ára miatt Széchenyi ajánlatára a malom igazgatósága az 1846 december 19-iki választmányi ülésből újabb kéréssel fordult a nádorhoz s kérte a telek árának 8, legfeljebb 10 p. frtban megállapítását.

József nádornak 1846 végén bekövetkezett halála ismét akadályt gördített a telek megszerzése elé. A malom ellenségei, közöttük különösen Valero Antal, minden követ megmozgattak eddig is a városnál, hogy a gépgyár ne kerüljön a malom mellé. Most azzal érveltek, hogy a Lipótváros házépítésre szükséges a gyárak a város alsó végén építtessenek. Valero ezt különösen azért akarta, mert a malom mellett, tehát a gépgyár számára kért telkek közelében volt az ő selyemgyára, és így a gyár a füst miatt reá nézve kellemetlen volt. De nem akarta a gépgyárat azért sem, hogy így a malom ne szabadúljon meg a tehertől, azt remél-

¹ T. i. Sina.

² Orsz. Lev. Nádori osztály, kplg. 1846. év 2217.

³ István fhg levele Széchenyi iratai között; Széchenyi levele a III. kötet 449. l.

⁴ Orsz. Levéltár Nádori osztály, kplg. 1846. év 2341. sz.

⁵ Nov. 5. és 14-iki levelei, III. k.

⁶ A város 19.219. sz. irata.

vén ezzel, hogy a malom így megbukik. Ez a párt halogatta a határozatot, mert azt remélte, hogy a nádor halála után Széchenyinek és a hengermalomnak törekvését megghiúsíthatja. Valero látván, hogy Széchenyi minden követ megmozgat, nyíltan fellépett a kérés teljesítése ellen. Erre neki a malom melletti csatornázás adott alapot. Eppen Széchenyi volt az, a ki a malom kérésére ¹ a nádor és a helytartótanács útján kivitte, hogy a város a malom mellett facsatornát létesített a felesleges víz elvezetése végett. Ez a facsatorna 1845-ben bedült s ekkor a város a nádor utasítására végleges csatornát építtetett. A főcsatorna a malom melletti utczában építtetett s így a malom csatornája mellécsatorna volt, a mely egyúttal Valero gyárának is levezetésül szolgált. A malom ezen a közös csatornán vezette le a gózt is, s ez elárasztotta Valero házát. Valero 1847 febr. 1-én panaszt emelt ez ellen s kérte eddigi kárának megtérítését, másrésztől panaszt emelt a füst és kőszénpor miatt is s kérte, hogy a gépgyár ne engedélyeztessék itt. A város részéről kiküldött bizottság a panaszt megokoltnak találta, s megállapította, hogy a lipótvárosi telkek értéke nagyon alászállott a hengermalom miatt, ezért István helytartóhoz való felírást javasolt, hogy kéressék meg, függeszsze fel a vasöntőre vonatkozó végleges elhatározást addig, míg a város ez ügyben folyamatban levő vizsgálatát be nem fejezte.² A bizottság a vizsgálat befejezte után egyenesen azt ajánlotta, hogy itt a város érdekében gyárra ne adjanak engedélyt, sőt a meglevőket is telepítsék a város déli részére. A tanács erre úgy határozott s ezt felíratban István helytartónak is jelentette,³ hogy kötelezte a malmot, vezesse el a gózt külön vascsöveken s a füst elkerülése miatt pirszénnel fűtsön és magasabb kürtőt használjon.

Széchenyit a bizottság állásfoglalása a malom jövője miatt kellemetlenül érintette s egy emlékiratban újra kifejtette, hogy a malom jövője okvetetlen megköveteli a gépműhelyek elkülönítését s erre szükséges a malom közelében a telkek a már fennálló műhelyépületek miatt, és mivel a gépgyár kifejlesztése csak így lehetséges. Rámutatott azonkívül Valero mesterkedéseinek igazságtalanságára és személyes voltára és kérte az elhunyt nádor fennálló határozatának végrehajtását a híd számára szükséges vasöntések miatt s kész volt a telekért □-ölenként 12 p. frtot fizetni.

Széchenyi ezt az emlékiratát, úgy látszik, Majláth György országbíróhoz juttatta, a kihez a nádor halála után az ügy elinté-

¹ 1840 máj. 3-iki és nov. 6-iki vál. ülés kérésére.

² 1847 febr. 6-án kelt a bizottság, 10-én a városi tanács felirata. 2171. sz. irat.

³ Márczius 3-iki feliratában, 3457. sz.

zése tartozott s a kinek figyelmet az ügyre külön levélben¹ is felhívta, elküldvén hozzá hatalmas segítőtársát, Havas helytartó-tanácsi tanácsost is.

Ennyi fáradozás után a malom a gépgyár céljaira végre megkapta a kért telket.

Az 1847-ik év eleje egyébként is fontos a gépgyárra nézve. Már az igazgató is ki volt szemelve Dobbs Vilmos (Dobbs Sámuel aacheni gépgyáros fia) személyében, a ki gr. Nádasdy betleni vasgyáránál volt alkalmazva. Erre Széchenyi és Fehr 1847 január 15-én a hengermalom választmányának nevében köriratban jelezték a tagoknak, hogy a megalakulás most már a részvényjegyzések befejezésétől függ. 200 darab 1000 frtos részvényre tervezték az új társaságot s lehetett félrészvényt is jegyezni. A feltétel az volt, hogy ha 100.000 frtig van már jegyzés, a részvénytársaság megalakultnak tekintetik.

A Széchenyi iratai közt meglevő aláírási ívből kitűnik, hogy a malom 20.000 frt, a Holzhammer-ház 15.000 frt, Széchenyi, Barkassy 5000 frt, gr. Andrassy György, Nádasdy, Klopfinger, gr. Csáky Petronella, dr. Wagner, Müller, Weiss, Ráth testvérek (Szeged), Wodianer Rezső, gr. Keglevicz Gábor, gr. Zichy Henrik, Karlovsky Zsigmond, Lo-Presti báróné, Marczibányi Lajos, Papp József, Högyész Lajos, Gruder Ernő, Hegedüs Zsigmond, Halbauer G., Herzfelder Hermann, Herz Salamon, Illés Ádám, Engländer Mór, Beniczky Ágost, Rehorovszky, Geibel Károly, Mühr Antal, Molnár József, gr. Zichy Károly, Escher-Hers Márton, Sárközy József, Jankovics esperes, gr. Desselwffy Emil, Reviczky, Rein Ignác, Molnárfy, Peakovits, gr. Hadik Gusztáv, Escher Henrik (Zürich), Clark Ádám, gr. Wenckheim, Havas I. 1000—1000 frt erejéig jegyezték s többen (pl. Trefort Ágost) félrészvényt is, úgy hogy a jegyzés 118.000 frtra rúgván, Széchenyi és Fehr az aláírókat 1847 márczius 18-án a Nemzeti Casinóba ápr. 18-ára a végleges megalakulás és az alapszabályok megállapítása végett közgyűlésre hívták egybe.

A gépgyár 1847 április 18-án tényleg megalakult s ugyanekkor elfogadták a Fehr által készített alapszabályokat.² E szerint a gépgyár átvette a malom vasöntőjét, műhelyeit és ezeket fejlesztette ki; az alaptőke 10%-a fizettetett be; Fehr volt a felügyelő, Dobbs Vilmos az igazgató s őket egy 9 tagú választmány ellenőrizte. Választmányi ülést havonként, közgyűlést évenként kellett tartani s azon kellett a mérleget, nyereség felosztását, igaz-

¹ *Levelei* 1847 febr. 9. III. köt. 493. l.

² Fehr ezeket még 1843-ban készítette, akkor azonban 60.000 frtra, 1845-ben pedig már 150.000 frtra tervezte az alaptőkét. A gyár czíme itt Erste Ungarische Maschinenbau-Gesellschaft volt. Egyéb minden egyező.

gató fizetését előterjeszteni. A társaság 20 évre tervezetett, tehát 1868 április 18-áig.

Az alakuló ülés meghatározta az adás-vételi szerződést is. E szerint a gépgyár átvette a malomnak 602 □-ölnyi területét a rajta levő épületekkel, a műhelyeket szerszámaikkal 42.000 frttért, a melyből 20.000 frtot részvényekben, a többbit 4 félévi részletekben kellett fizetni; átvette a szerzett telket, a nyers anyagokat, az elkészült tárgyakat, kötelezte magát a már vállalt munkák szállítására, a malomban előforduló javításoknak olcsón való teljesítésére s arra, hogy 10 mérföldnyi körzetben Pest körül senkinek sem állít malmot.

A malom pedig kötelezte magát, hogy átengedi hajtóerejét, a helyiségeiben levő kovács-, esztergályos- és aszталos-műhelyeket egy később meghatározandó bérért és felmondás mellett azzal, hogy a gépgyár törekedni fog ilyeneket magának mielőbb felállítani és telkét elkeríteni.

Ezen határozat alapján 1847 ápr. 30-án az első részlet befizetése megkezdetett, szeptember 1-én pedig körlevéllel az üzleti világ tudomására adatoat, hogy a gyár »Pesther Maschinenbau und Eisengiesserey Gesellschaft« czímen megalakult,¹ a magyar váltótörvényszéken bejegyeztetett s hogy mit fog készíteni.

Az új gyár az akkori szűk pénzügyi viszonyok mellett nagyon küzdött a kezdet nehézségeivel s éppen Széchenyi volt az, ki a helytartótanácsnál 40.000 frt kölcsön ügyében közbenjárt.² A gyár rendszeren működött s mint Fehrnek Széchenyihez 1848 július 29-iki leveléből kitűnik, a többek közt Fiume számára bagger-gépeket, magánosoknak kisebb gépeket, Kecskemét számára kisebb gőzmalmot, a gőzhajózási társaság számára pedig egy gőzgépet készített és szállított Bécsbe s ez volt az első gép, a melyet Magyarországból kivittek. 1848-ban e gyár fegyvergyárrá lett.

Az 1845. év — miként fentebb már említettem — tényleges fordulópont a malom üzleti életében, mert ez időtől a nyereség évenként mindinkább nagyobbodott.

¹ A Széchenyi-múzeum egy irata szerint, melyre Széchenyi sajátkezűleg ráírta a dátumot (1839 okt. 26), Pesten 1836 óta mechanikai műhely létezett s tervbe volt véve ennek (1839 körül) gépgyárrá való fejlesztése. Egy másik irat szerint Roscher Vilmos, a regézi üveghuta felszerelője, 1837-ben egy általános gyártársaság létesítésére r.-társaság alakítását ajánlotta Széchenyinek e szavakkal: »*A mai Magyarországon ön az egyedüli, ki az eddig szunnyadó ipar-életet szóval és cselekedettel életre hívta és példájával más tehetőseket közreműködésre bírt. Ön az általán tisztelt alapítója azon ipari kulturának, mely az országban kezd jeleni.*«

² Zichy Ferencz levele 1848 II/9.

Mint Széchenyi 1846 április 15-én Putzerral közli, ebben az évben 20% volt a haszon, s azt ajánlja, hogy csak 7%-ot fizessenek ki osztalékként, a többit fordítsák az adósság törlesztésére, hogy az üzlet jövőre consolidáltabb legyen. Putzer azonban (június 6-iki válaszában) 12% osztalék kifizetését ajánlotta s ehhez Széchenyi is hozzájárult s tényleg ennyi adatott ki.

1847-ben, a mellett hogy ez évben Széchenyi a malom számára újabb 20.000 p. frtnyi hitelt nyújtott 5% mellett, még kedvezőbb volt az üzleti eredmény, mert a mérleg 25% nyereséggel zárult. Az 1846-iki őszön és télen azonban a rossz termés miatt nagy lett a drágaság és a szegény nép között az inség, úgy hogy a malom lisztraktára némiképp veszélyeztetve volt. Ezért Széchenyi a malom nevében 1846 nov. 23-án Keglevich Gábor tárnokmesterhez¹ fordult, eszközölje ki a hadifőkormányiszéknél, hogy a malom igazgatósága ne a közigazgatási hatóság közvetítésével, hanem zavargás esetén a legközelebbi laktanyából kérhessen és kapjon segélyt. A zavargás veszélye még 1847 júniusában sem múlt el, mert Széchenyi június 1-én Móga tábornoknál volt a malom védelme ügyében. Közgyűlést ebben az évben nem is mertek tartani, sőt a kedvező üzleti eredményt sem merték nyilvánosságra hozni, hanem Széchenyi ajánlatára a június 4-iki választmányi ülésen a közgyűlést bizonytalan időre elhalasztották és értesítették a részvényeseket, hogy ez évre 12% osztalékot vehetnek fel. Meg kell jegyezni, hogy a malom (június 12-én) felajánlotta szolgálatát és lisztkészletét az élelmezési bizottnánynak.

1848-ból már kevesebb adat áll rendelkezésre. Széchenyinek Kovács Lajoshoz 1848 április 6-án írt leveléből kitűnik, hogy az általánosan uralkodó pénzhiány miatt a cukorgyár, gépgyár és a gőzmalom részére a tiszaszabályozási pénzekből 60.000 p. frt hitelt nyújt 4—6 hétre, hogy e virágzó vállalkozások meg ne bukjanak s a gépgyár fegyvergyárrá átalakítható legyen. A július 27-iki választmányi ülésen pedig indítványt tett, hogy a hengermalom és a cukorgyár a pénzhiányból keletkezett rossz hitelviszonyok miatt vállaljanak egymásért 25.000 p. frtig kölcsönös kezességet.

Ezentúl már nincs adatunk. Széchenyi idegrendszerére a politikai bonyodalmak hatása alatt felmondta a szolgálatot, úgy hogy szeptember elején súlyos betegen a döblingi gyógyintézetbe kellett szállítani, s itt maradt haláláig. Itt — a meglevő adatok szerint — csak 1858-ban foglalkozott ismét a malommal. Egy nagyobb jószágnak (Ságh) vásárlásához pénzre volt szüksége s Fehr útján hengermalmi részvényeit áruba akarta bocsátani.

¹ A hadparancsnoknál szóban kérte ezt.

Megtudta ¹ ekkor Fehrtől, hogy ebben az évben részvényenként 170 p. frt (17%) volt az osztalék, a mit meglelégedéssel vett tudomásul, de ugyanekkor ² Fehrnek első levele fájdalommal tölti el s tört szívvel emlékezett azon napokra, a mikor még ő is együtt működött és alkotott vele.

Igen, alkotott, működött és fentartott! A fentiek valóssággal azt bizonyítják, hogy a hengermalom alapítása Széchenyi nevéhez fűződik; a már megalapított malomnak küzdelmes létből virágzásba való jutása az ő nevével forrott egybe. Megnyugvással láthatjuk, hogy hazánk e nagy reformátora a küzdelmes, fáradhatatlan munkában e téren is példát nyújtott s egy nagy jövőjű iparágnak megalapítója lett.³

¹ Széchenyinek 1858 aug. 5. levele.

² 1858 ápr. 24.

³ Az 1863-iki összeírás adatai szerint 147 gőzmalom volt akkor Magyarországon (22,132 malom közt), 1906-ban pedig 2040 (20,726 malom között).

VISZOTA GYULA.

VERBÓCZY ISTVÁN ÉS FIA.

— NEGYEDIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

A török hódítás kezdetén életrevaló, ügyes kapitányok védelemnél is jó hasznát tudták venni az ostromló sereget kirohánásokkal szüntelenül háborgató könnyű lovasságnak. De nem szerettek bezárkózni a falak közé. A távol síkság, a nagy, széles mező, a kerek ég alja volt a huszárok éltető birodalma. Hol véres zászlók alatt, lobogós kopjákkal széjjelszáguldhattak mint a sólymok. Hol jó lovaikkal kedvük szerint bánván, törökkel, tatárral olyan viadalt tartottak, hogy a seregek istenének is gyönyörúsége telhetett benne.

A tatárokkal a magyar huszáron meg a hajdun kívül más teremtett lélek nem is igen mert szembezállani. Ezekről az emberségükből kivetkőzött vérszomjas fenevadakról még a gyengébb szívű török történetírók is borzalommal szólnak. Hogy kutyafejűek voltak, véres hússal meg döggel éltek s a maguk halottjait is felfalták stb. stb., ez még csak undorító dolog, lehet az is, hogy mesebeszéd. De a hol egyszer sáska módjára keresztülvonultak, az a vidék elpusztult, kihalt, néma lett, mint a halál birodalma. Égettek, raboltak, gyilkoltak baromi kegyetlenséggel és bizonyos rendszerrel. Azt a környéket, a hol a török sereg tábort ütött vagy vár alá szállott, nem bántották, hogy a hadak élelem és takarmány dolgában meg ne szoruljanak. De a távolabbi vidéket, különösen a főútvonalak mentén fekvő helyeket úgy elpusztították, hogy azokon egy szál árpa sem maradt. Sőt ha észreveszik — írja az emberséges Szinán csausz — hogy egy mégis maradt, *azt is negyven darabra szaggatják, hogy a gyaurok még ennek se vehessék hasznát.*

Az elaggott embereket és csecsemőleányokat — úgymond — irgalom nélkül megölik, a rabszolgáknak valókat pedig fogságba hurcolják. A szüzeket megmérik és ha termetük akkora, a milyen hosszú a nyíluk, *jaj aztán szegény fejüknek.*

A keményebb szívű *Dselálzáde* azonban valósággal lelkesedik a szegénységére büszke és szerinte szabad gondolkodású, értelmes harcosokért, mondván: »*Olyan nép ez, mint a rohanó*

vizár, a sebes szél, az égő tűz . . . »¹ Valóban alig lehetne jobban jellemezni a tatárokat, a kiknek nyomában mindenütt romlás és pusztulás támadt.

A szultán alig hogy Fejérvár alá szállott, a krimi tatárokat mindjárt elküldte rabolni. A Balaton körül lakó magyarság már elvégezte az aratást s épen javában takarodtak, hordván befelé az életet, mikor Gog és Mágog népe rajtok ütött s verejtékes fáradságuk gyümölcsét porrá, hamuvá tette. Száhib-giráj khán fia *Emin szultán* augusztus 24-én már azt jelenti a *boldogságos udvarnak*, hogy kirándulásából 15 ezer foglyot hozott magával.²

A török had még szeptember közepén Fejérvárnál táborozott s a Gyórhöz gyülekező keresztény seregnek lett volna ideje ahhoz, hogy a Budára készülődő szultánt megtámadja vagy feltartóztassa. De a bölcs és óvatos hadakozó tanács hogy is gondolhatott volna ilyen vakmerőségre? Régi szokása szerint most is csak tétovázott s az idegen vezérek nem tudták elhatározni, hogy mihez fogjanak. A zsoldosok pedig csak azt lesték, merre mozdúl a török, nehogy véletlenül beléütközzenek.

De a magyarok talpa alatt égett a föld, mert országuk romlását fájó szívvel látták. Tartottak tőle, hogy ismét úgy járnak, mint az elmúlt esztendőben, mikor a német birodalmi hadak csufosan cserben hagyták őket. Azért tehát Zrinyi Miklós, Báthory András, *Verbóczy Imre*, Bakics Péter, a két Horváth Bertalan és más vitéz kapitányok összetanakodtak, hogy egy életük egy haláluk, de felkeresik az ellenséget. Arra bizony kevesen voltak, hogy a nagy török haddal derék csatába bocsátkozzanak, de a tatárok ellen szerencsét próbálhattak. Nyilván úgy gondolkodtak, hogy ha jó nyereséggel járnak, az idegen kapitányok is kedvet kapnak tőlük s egyesült erővel megtánczoltatják majd a törököt. Nagy hirtelenséggel felkészülvén, megindultak Győr alól. Útközben Rátkay Pál huszárjait is fölverték és Veszprém vármegyében *Somlyó* körül megtámadván, erős viadal után úgy megverték a rabló hadat, hogy legalább is 3000 maradt közülök a csatatéren. A többiek futvást futottak, míg a huszárok valami fertős, mocsaras helyre be nem szorították őket, a hol aztán untig-fáradtig ölték, vágták a pokoli fajzatot. Az üdvösséges munkából a parasztok is kivették a maguk részét s úton-útfélen agyonverdesték a fejérvári táborba menekülő kutyafejű tatárokat.³

¹ Török történetírók II. k. 198., 307—308.

² U. o. 351. l.

³ *Stella* (Schwandtnernél id. h. 384.) megemlékezvén a tatárok vereségéről, azt írja, hogy Zrinyi Miklós, Báthory András, *Verbóczy Imre*, *Kadowith Miklós* és a két Horváth Bertalannal: »*viris olim summae inter hungaros potentiae et nobilitatis pro patriae recuperatione omnes fortunae*

De a jó példa nem talált követőkre s az idegen hadak egy csöppet sem lelkesedtek rajta. Alkalmasint nagyobb örömet szerzett nekik az a hír, hogy a török sereg odébb állott s a szultán hazafelé készül. A hősök megkönnyebbülték, ez a megoldás fölöttébb tetszett nekik. Körülbelül így gondolkoztak: Lám az Úr Isten megszegyenítette a pogány ellenséget, a veszedelem elmúlt *magától*, az örökös tartományok lakosai esztendeig semmitől sem félhetnek, térjünk haza mi is békével! És úgy tettek, a hogy gondolkoztak. Mire Szolimán az ősz közeledtevel hátat fordított Buda várának, a magyar vezérek és Ferdinánd kimondhatatlan bosszúságára, méltó elkéseredésére a *felmentő sereg* is kitakarodott az országból. A király és a nemzet azt remélte, arra számított, hogy az egyesült hadak most már szembeszállván megmérkőzhetnek a szultánnak a hódoltság védelmére bent hagyott seregével s talán felszabadul az ország. Reménységükben csalatkozván, kölcsönösen egymást vádolták. A rendek több áldozatot kívántak Ferdinándtól Szent István koronájáért, viszont a király — és valljuk be őszintén, volt is valami a dologban — azt vetette szemükre, hogy mindent csak mástól várnak és az ország védelmezésénél sok mulasztás terheli őket.

A dolog úgy elmérgesedett és a Ferdinándba vetett bizodalom annyira megrendült, hogy sokan állítólag azzal fenyegetőztek, hogy ha a király jobb gondot nem visel az országra, adófizetés mellett ki fognak egyezni a törökkel.¹

Október vége felé, mikor a hadak már téli szállásra vonultak, Verbőczy is ráért, hogy számadását a királylyal, illetőleg a kamarával rendbe hozza. Az elmúlt 1542 esztendőről, szerződése értelmében az ország védelmére 11 hónapon keresztül teljes létszámban tartott 200 lovas hópénze, valamint a Ferdinánd szolgálatában Csehországba küldött 300 huszár zsoldja és a maga személyes járandósága — *asztaltartása* — fejében mindössze 11.800 frt jogos követelése volt. De a leszámolás rosszul ütött ki. A kamarások értették a maguk mesterségét és különféle kifogásokkal állottak elő. Szokásuk szerint alkudozni kezdtek vele s többek között azt vetvén okul, hogy a huszárok felett a király nevében soha senki szemlét nem tartott, számba nem vették, *registumba* nem foglalták őket, — utoljára is letörték a követelését 5000 forintra. Azt

casus subeundi foedus percusserat. Alkalmasint ezt a tudósítást használta fel Budai, ámbar a török ellen szövethető vitézek közül csak Zrinyit, Báthoryt és Verbőczyt nevezi meg. A török írók a tatárok vereségéről hallgatnak, Szinán csaus, Kápolnay Ferencz halálát elbeszélvén, csak annyit említ, hogy a gyaurok *Rusztém pasának néhány lovását elfogták* és azért küldék Malkocs béget Kápolnay ellen. Id. h. II. k. 362.]

¹ Horváth Mihály id. m. IV. k. 195. l.

állították, hogy a Csehországban szolgáló magyar lovasok zsoldjának felét Verbóczy meghitt embere — éppen úgy mint a többi kapitány — ura nevében már felvette, másik felét pedig *elengette* (a mi szinte hihetetlen dolog!). Ezt azonban a kamarások semmivel sem bizonyították, de mivel Verbóczy sem igen tudhatta hitelt érdemlő szaván kívül mással is igazolni, hogy a huszárokat mindenkor teljes számban tartotta, még különös kedvezésnek tüntették föl, hogy ennyit is fizettek neki. És ha legalább *fizettek volna*, de mindössze csak 1000 frtot kapott, annak is felét posztóban, a többire nézve pedig, mint régen mondták, *papírossal* akarták jöltartani. Ferdinánd király 1543. október hó 20-án Bécsben kötelezvényt adott magáról, hogy 4000 frt tartozását őszintén kedvelt hívének¹ az ország adójából két esztendő leforgása alatt megfizeti. Ez bizony hosszú terminus volt, de még örvendhetett, ha betartották. A követelésből lealkudott 50 percent helyett kárpótlásul a király dicséri Verbóczy fiát, hogy a török ellen való háborúban jeles dolgokat vitt véghez és nagy bátran, híven és vitézül szolgált. Annak okáért ismét megszerződött vele a katonatartásra nézve.²

Még október elején történt, mikor az idegen hadak vezérei már kijelentették, hogy haza fognak térni és legfeljebb 10 ezer embert hagynak Magyarországon, hogy Ferdinánd király a főrendeket és főpapokat Pozsonyba hívta tanácskozásra. Az urak igen erősködtek, hogy tovább folytassák a háborút a török ellen (a mit tulajdonképpen meg se kezdtek), de a királynak nem állott hatalmában, hogy a hazafelé kívánczozó cseheket, morvákat és a többi nekivadult zsoldosokat feltartóztassa, azzal biztatta hát a főrendeket, hogy majd másképen lesz az jövedőre. A pozsonyi gyűlés kénytelen-kelletlen belenyugodott, de addig is sürgette a végvárak megerősítését és jókarba hozatalát, hogy a Fejérvárról és Esztergomból támadó török ellen a Dunántúl fekvő országrészt, kiváltképen a Balaton környéket, Győr, Komárom, Visegrád, Pápa és Veszprém várakból oltalmazni lehessen. Arra is kérték a királyt, hogy gondoskodjék Szigetvárról és *Döbrögözről*, mert a Pécs felől támadó ellenséget feltartóztatni már csak onnan lehet.³

De a főrendek és az uralkodó csak üres szavakkal és soha be nem váltott ígéretekkel hitegették kölcsönösen egymást és

¹ *Magnificus fidelis nobis sincere dilectus Emericus Werbewczya.*

² »Intuitu et respectu suorum egregiorum ac strenuorum fideliumque servitorum contra thurcam nostrum et totius Christianitatis infestissimum et hereditarium hostem praeclare gestorum, de novo convenimus ac concordavimus« etc. etc. Ferdinánd király kötelezvényének egykorú másolata az *Országos Levéltárban N. R. A. fasc. 599. m. 12.*

³ Magyar országgyűlési emlékek II. k. 526. l.

mikor az a kérdés merült fel, hogy ki viselje hát a költségeket? mindjárt nem tartották tovább olyan fölöttébb sürgősnek a dolgot. Ráérnek még arról beszélni a jövőnd országgyűlésen is. Alig hisszük, hogy Verbóczy Imre is így gondolkozott volna. Családi tűzhelyéről volt szó és akármennyire bízott is magában, lehetetlen, hogy ne aggódott volna. Buda elfoglalása óta szomorú dolgokat tapasztalt és nem volt oka vérmes reményeket táplálni a jövőre nézve. Mikor a nagy erős várak rendre elestek s az idegen hadak már két ízben is fényes tanújelét adták annak, hogy csak a saját bőrüket féltik és Magyarország romlása közönyös előttük, nem számíthatott arra, hogy valami, szinte csodával határos, véletlen kedvező fordulatot idézzon elő az események fatalisztikus láncolatában.

De az 1543. évi november havában tartott besztercebányai országgyűlésen úgy látszott, mintha a hazaszeretetnek soha ki nem alvó szikrája lángra lobbanván, az önfenntartás parancsoló érzésével együtt a nemzet szunnyadozó akaraterejét fölébresztette volna. A jó hazafiak nagy megdöbbenéssel látták, hogy Szent István koronájának drága gyöngyei napról-napra pusztulnak, töredeznek, s a mindössze is rövid ideig tartó hadjárat alatt *Buda* után Valpó, Siklós, Pécs, Szász, Anyavára, Esztergom és Székesfejérvár török kézre kerültek. És mintha csak tudatára ébredtek volna annak, hogy nincs mit bizakodni többé az idegen segítségben, de áldozatot kell hozni, hogy a végső veszedelmet elkerülhessék: magukra és jobbágyaikra nagy adót vetettek, elegendő számú katonaságot ajánlottak, sőt szükség esetére az általános nemesi fölkelést is elrendelték. Fogadkoztak, hogy tavasz nyitáival megkezdik a háborút és a királytól csak azt kívánták, hogy maga is táborba szállván, személyesen álljon a hadak élére és gondoskodjék a várak védelméről. Utoljára azzal rémítették Ferdinándot, ámbátor tagadhatatlan, hogy ebben az időben kétségbeesett erőfeszítéssel dolgozott Magyarország megmentésén, hogy ha a német birodalom ismét magukra hagyja őket, nincs más hátra, meghódnak a töröknek.¹

Pedig hát most sem történt különben. A császárnak más dolga akadt s azt üzenete a magyaroknak, hogy csak várjanak, majd *jövőndőre* Isten után ő lesz a megszabadítójuk. Ebbe is bele nyugodtak és nem fenyegették tovább szegény Ferdinándot. Úgy látszik, még az sem jutott eszökbe, hogy a besztercebányai gyűlésen hozott intézkedéseket végrehajtsák, talán azért, mert meghallották, hogy a szultán személyesen nem készül ellenük. Így történt, hogy mire kitavaszkodott és a török megkezdte a

¹ Magyar országgyűlési emlékek II. k. 579. l.

háborút, derék hadseregnek, szervezett ellenállásnak, insurrectiónak nyomára sem akadhatunk az országban.

Az 1544 évi hadjárat vezetését Szulejmán császár a budai vezérbasára és a szandzsák bégekre bízta. Okos ember volt és ismerte a viszonyokat. Tudta, hogy a *győzelmes sereg* az ő távollétében kisebb és lanyhább ellentállásra fog találni s a magyarok ilyenkor az örökös tartományok segítségére sem számíthatnak. Ugyis történt. — Mohamed budai basa, Kászim mohácsi bég és a többiek május elején megkezdték a hódoltatást, melynek folyamán *Visegrádot* 10 napig tartó vívás után, nagy vérontással, *Nógrádot*, *Hatvant*, *Simontornyát* és a többi kisebb helyeket pedig könnyű szerrel elfoglalták. Ezekből az órség be sem várva a török érkezését, szégyenszemre megszökött, vagy az ostrom kezdetén gyáván megadta magát. Simontornya alól ágyúkkal, sok néppel *Döbrögöz* ellen indult, honnan Verbőczy fia két esztendő óta *»nagy sok kárt tett a császár szolgálainak«*. Tudta ezt jól a szultán és a vezérbasának már csak azért is különös gondja volt *Döbrögözre*, hogy Szulejmánnak kedvébe járjon, a ki sohasem bocsátotta meg a *»kancellárius fia«* hűtlenségét. No meg ott volt a seregben régi barátja, Kászon bég is, a ki bizonyára égett a vágtyól, hogy leszámoljon vele. Verbőczy Imre tehát gondolhatta, mi sors vár reá, ha az ellenség kezébe kerül. Annak okáért családját biztonságba helyezte és hozzá méltó elszánt bátorsággal készült a harcra. A részleteket nem ismerjük, de a törökök később panaszkodtak, hogy az ostrom alatt nagy kárt vallottak. Ebből következik, hogy Verbőczy egy darabig vitézül visszaverte a támadást és mikor a túlerő végre is győzött, az utolsó perczen vagy kirohanással, vagy más módon, talán rejtekúton, menekült a várból.¹

¹ *Döbrögöz* ostromáról sem a török, sem a keresztény források nem emlékeznek meg. Istvánffy csak annyit mond, hogy Mohamed budai basa 1544-ben az üresen hagyott *Osorát*, *Simontornyát* és *Döbrögözt* elfoglalta. (Lib. XVI.) De ez nem igaz, mert bizonyos jól értesült török basa 1548-ban a *Héttonyban* raboskodó Majláth István feleségének, Verbőczy Imre ellen való birtokpörében pártját fogván, a következő érdekes nyilatkozatot tette: *»Verbőczy Budán császárnak megigérte vala az ő várát Debrekezt: aztán hogy meghala, az fia menyjárást német királhoz álla mend várastul és onnan nagy sok kárt tett az császár szolgálainak, kit mind tud az császár, és soha nem adá meg az várát császárnak az atya ígéleti szerint, hanem császárnak budai bassát kellett nagy haddal, ágyúival rejá küldenie és nagy sok ember kárral vitette meg«*. (Magyar leveles tár I. k. 51.) Arra nem is gondolhatunk, hogy az ostrom alatt egyezség mellett adta volna fel a várát a basának. Egyrészt azért, mert Verbőczy fiát más embernek ismerjük, de legfőképen abból az okból, mert a legszentebb esküvel vagy átokkal megpecsételt hitlevél sem menthette volna meg a jó vitézt a török boszújától. Legjobb esetben is a *világvédő paradisahoz* küldték volna. Ebből az következik, hogy mikor az ellenség már hatalmába kerítette a várát, Verbőczy

Döbrögöz elfoglalása forduló pontot jelent Verbóczy életében. Családi tüzhelyét feldúlták, várát, melybe török zsoldosokból és rácز martalócokból álló derék őrséget vetettek, a hozzátartozó falvakkal együtt a hódoltságához csatolták. Kászon bégnek most már szabad volt az útja Tolnában és ha kedve tartá, egész Budáig száguldatott. Nem tusakodott, nem ellenkedett, nem csatázott többé vele Verbóczy fia. A hadjárat alatt a Héderváry Ferencztől örökölt *Tamási* várát is elfoglalták tőle tartományostól, baranyai és fejérmegyei jószágai már a törököt uralták és egyszer csak arra ébredt, hogy régi nagy gazdagságának csak a romja maradt.¹

A török hódításnak az volt legelső, szinte végzetes következménye, hogy az államfenntartó nemesség, kivált a kisbirtokos osztály, többnyire elpusztult, koldusbotra jutott és földönfutóvá lett, az urak pedig elszegényedtek, eladósodtak s a nemzet életereje napról-napra szemlátomást fogyatkozott. A paraszt megmaradt régi lakóhelyén, csupán gazdát cserélt, a minek eleinte még örvendett is. Mert a legtöbb jobbágy gyűlölte a maga földesurát, hiszen még alig mult harmincz esztendeje annak, hogy *Dózsa Györgyöt* elevenen megsüttették s vele együtt kinek atyját, kinek testvérét kerékbe törték. Bizony Verbóczy fiának is jól körül kellett nézni, hogy merre tekeredjék. Nem arról volt szó, hogy mint a leégett ember másnak az ajtaján zörgessen, míg magának hajlékot épít, mert volt még egynehány jó faluja, városa, nemes udvarháza, kisebb-nagyobb részbirtoka pedig mondhatni az ország minden szegletében akadt: de sem a Dunántúl, sem Nógrád, Hont, Heves, Külső-Szolnok és Pest vármegyében fekvő birtokain nem találkozott olyan erősség, mely családjának oltalmat adhatott volna, mialatt ő a törökkel harczott.

Mert János király adományai — a mint már egyszer említettük — még az öreg Verbóczy életében jobbára *füstbe mentek* és a felsőmagyarországi várak közül Imre atyja után egyet sem örökölt. Ha Dobronya várát visszaadták volna neki, bezegg

Imrének, a ki erre az eshetőségre előre is gondolhatott, valami titkos úton sikerült megmenekülnie. Távol áll tőlünk, hogy a dolognak regényes színezetet adjunk, de a megszállott várból való *kirohanás* dicsőségének mégis csak maradt volna fenn valami emléke vagy a krónikákban vagy az egykorú levelezésekben és egyéb tudósításokban.

¹ Döbrögöz legelőször 1545-ben fordul elő a török állami kincstár számviteli könyveiben, az ú. n. *defterekben*, mikor Ozorával, Tamásival, Hidvéggel s több palánkkal együtt a simontornyai *szandzsákhöz* csatolva. Nevezetes hely volt, 232 emberrel. Parancsnoka *Hamza Musztafa* naponként 24 akcse zsoldot húzott, Musztafa agának pedig hűbéri birtoka vala (*timárság*). L. *Magyarországi török kincstári defterek*. Fordította dr. Lászlófalvi Velics Antal. Bevezetéssel ellátta: *Kammerer Ernő*. I. k. 55—56. l.

nem búsulna. Csak most érezte igazán a veszteséget, mikor rosszra fordult a sorsa. Lám a besztercebányai országgyűlés kérelmére megigérte Ferdinánd, hogy a Mária királyné kezén lévő *Lipcse* várat vissza fogja adni a Lipcsey nemzetségnek, de az senkinek sem jutott eszébe, hogy érte törekedjék, holott sokkal jobban megérdemelte volna.¹ Mert tudta ország-világ, még az ellensége sem tagadhatta, hogy mióta hűséget fogadott a királynak, ott volt mindenütt, a hol a töröknek ártani lehetett. Sok véres csatákon harczolt és százszor koczára tette életét a hazáért, épp úgy, mint Zrinyi Miklós. Csakhogy vitéz bajtársa, a ki már ekkor horvát bán volt, kitűnően értette a módját, hogy kell a jó Ferdinánd királyt áldozatkészségre bírni. Könnyen is beszélhetett, mert a tiszti bandériumon felül még 5—600 huszárt tartott a maga költségén és a fejedelemnek érdekében állott őt lekötöztetni. Csak az imént kérte fel a Török Bálintné birtokában lévő *somogy megyei Csurgó várat*, most pedig azért verte minden erejéből a vasat, hogy a zágrábi püspökség javait is kezére kerítse.² Mert nemcsak hős volt, hanem életrevaló okos ember is, a ki egyetlen alkalmat sem mulasztott el, hogy földi javait gyarapítsa, a míg Verbóczy fia nem hogy valami hasznát látta volna hűséges szolgálatainak, de jó vitézsége jutalmául még a saját vagyont is elvesztette. Ilyen a világ sorja. Minekutánna Döbrögöz várat a török elfoglalta, azt kellett volna lesnie, hogy mikor kerül adományozásra valamely urafogyott kőváras jószág? és lótni, futni, esküdzödni, rimázkodni, vádaskodni és fenyegetőzni mindaddig, míg a donatiós levelet markába nem nyomják. Csakhogy ehhez nem értett; a bajba került vagy haszonleső ember alázatosságával könyörögni nem tudott, siralmas panaszával a király füleit nem verdeste. Hanem mikor kenyértörésre kerülén a dolog, belátta, hogy hazájának, a maga állapotához és tisztességéhez illendő módon tovább nem szolgálhat, örökre búcsut mondott Magyarországnak és feleségével, háza népével együtt bement Erdélybe. Ott legalább holta napjáig úr maradhatott.

Nagy elhatározását nem tudjuk magunknak máskép megmagyarázni, bár föltehető, hogy annak, mint a világon majd minden dolognak, — többrendbeli oka volt. A törökök is azt beszélték, hogy kénytelenségből ment be Erdélybe, mivelhogy Döbrögöz elfoglalása után nem volt hová lehajtani a fejét, sőt

¹ *Magyar országgyűlési emlékek* II. k. 564., 583. . Később bizonyos feltételek alatt vissza is kapták a várat.

² Barabás Samu: *Zrinyi Miklós a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok*. I. k. 46., 49., 56. l. Ferdinánd Török Bálint maradékait Csurgóért *Osoróval* kárpótolta, melyet azonban az ellenség csakhamar elfoglalt tőlük.

bizonyos kárörömmel még azt is hirdették, hogy Ferdinánd felmondta neki a szolgálatot, a *német királynál* — ugymond — nem volt többé kenyere a kancellárius fiának.¹

Ez bizony könnyen megtörténhetett, mert Verbóczy Imrét már csak a katonatartásért való leszámolás is méltán elkeseríthette és — bár nem szándékozunk a föltevések és találgatások ingoványos mezejére lépni — sok más egyéb dolog közbejöhett, mely a hevesvérű fiatal embert valamely meggondolatlan beszédre vagy cselekedetre ragadhata. Akkortájtban igen komoly természetű összeütközése volt Nádasdy Tamással és kitudja micsoda következményekkel járt ez reá nézve?

Az 1544 év tavaszán történt, hogy vitéz bajtársát és feleségéről rokonát, *Istvánffy Istvánt*, a ki huszárjaival a királyi hadak generális-kapitányához, Fels Lénárthoz igyekezett, Nádasdy emberei a pozsonyvármegyei Jóka határában megtámadták, leverték és állítólag minden igaz ok nélkül — urok parancsára — a Dunába fojtották. A szerencsétlenül járt ifjú rokonai és barátjai a gyilkosságért Nádasdyt vádolták és bosszút esküdtek fejére. De ez a dolog még nincs tisztába hozva. Csupán a súlyos vádat ismerjük, de Nádasdy kihallgatásáról, a tanúk vallomásáról, egyszóval a vizsgálat lefolyásáról még eddig nem került napfényre semmiféle olyan hiteles tudósítás, melynek alapján az ügyben igazságos ítéletet lehetne mondani. Egész általánosságban tehát csak annyit kívánunk megjegyezni, hogy az erősen elfogult és egyoldalú történetírók elbeszélése után a megállapodott elméjű, nyugodt vérmérsékletű, magas állású, dúsgazdag főurat, bosszús haragból, vagy pláne nyereségvágyból eredő *orgyilkossággal* méltán vádolni nem lehet és nem is szabad. De lett légyen Nádasdy Tamás akár bűnös, akár ártatlan, csak közönséges emberi dolog, hogy Istvánffy Pált, Verbóczy Imrét, Batthyány Mihályt és Macedonai Pétert, a kik rokonuk ártatlan vérének kiontása miatt Ferdinánd király előtt bepanaszolták és példás büntetést kértek fejére, ezentúl halálos ellenségeinek tekintette. A vád miatt egy hajszála sem görbült meg és ha ártatlannak érezte magát, csak annál jobban gyűlölhette azokat, a kik becsületében, tisztességében meg akarták gyalázni.²

¹ *Magyar levelestár* I. k. 51. l.

² Istvánffy István halálának körülményeivel legújabbban Holub József foglalkozik *A kisasszonyfalvi Istvánffy-család* cz. érdeemes dolgozatában (*Turul* 27. kötet 112. l.), de az egyoldalú és hézagos tudósításokból az igazságot megállapítani nem lehet. Mi azt hisszük, hogy a jó vitézt, a ki, a mint Forgách írja, de magunk is tudjuk, igen nagyon szerette a zsákmányt, *Jókán* valami nevezetes rabláson érték a Nádasdy katonái és a feldühödt jobbággyokkal egyetemben, végére jártak. Arra mutat, hogy fegyvereit és egyet-mását Nádasdy lefoglalta és csak akkor adta vissza, mikor a

Ha tehát a török igazat beszél, hogy Ferdinánd király nem reflektált többé Verbóczy szolgálatára, ebben a dologban alkalmasint Nádasdynak is része volt. A nagybefolyású embernek csak egy szavába kerülhetett, hogy a Verbóczy Imrével fennálló katonatartási szerződést megszüntessék. Még bosszúnak sem tűnhetett fel a dolog, mert tőle, mint dunántúli főkapitánytól minden hadi dologban tanácsot kértek s tökéletesen elég volt azt jelentenie, hogy Döbrögöz Tolna vármegye nagy részével együtt az ellenség hatalmába kerülvén, most már nem szükség, hogy Verbóczynek annyi sok népre fizessenek. Ezt pedig alkalmasint megcselekedte, mert bizony mondom, nehéz dolog *Idvezítőnk* példájára kenyeret adni annak, a ki bennünket meg akar kövezni. Máskülönben Ferdinánd akkor már javában alkudozott a portával és rengeteg pénzt költött, hogy legalább fegyverszünetet kapjon. A dolgot ugyan, tartván a magyarok felháborodásától, titkolni igyekezett, de csak kipattant mégis az igazság, mert jó reménység fejében megegyeztek a budai basával, a hadi létszámot hamarosan leszállították és a kamara — szokás szerint kapván rajta — a *bejárók* és más katonatartó urak fizetését felére, harmadára redukálta. Verbóczy fia tehát még azt sem mondhatta, hogy vele valami különös méltatlanság történt volna. De kőváras úr létére, a kinek zászlója alatt sok jó vitéz kenyeret és állapotot talált, csak nem alázhatta meg magát annyira, hogy közönséges zsoldskapitány módjára, 50—60 lóval mindeneknek csúfságára az országban alá- s fel kóboroljon, és ha véletlenül rajta ütnek, más oltalma alatt keressen menedéket.

Látnivaló tehát, hogy a kényszerűség vitte be Erdélybe és nem rajta mult, hogy fogadása szerint Zrinyivel és Báthoryval tovább nem harcolhatott a török ellen. Alkalmasint behajtott a elébb a királyon való követelését s aztán úgy elment, hogy talán hírét sem hallották többé.¹

Élete még hátralévő egy pár esztendejének úgyszólván története sincsen. Mint a szárnyaszegett madár, nyugodalmas helyet keresvén magának, Vingárt várába költözködött és ezután, úgy látszik, csöndes ember lett belőle, mert alig emlékeznek róla. A híres törökverő vitézből, a ki már mint 18 éves ifjú csak *Marsért*

káros népet, a jókai gazdákat a kártételért kielégítették. Hogy a katonák minden ingóságában zsákmányt vetettek, az már ilyenkor bevett szokás volt, de hogy Nádasdy Tamás egy ezüstös *kopjáját*, *boncsokját* magának tartotta volna meg, ez éppen olyan valószínűtlen, mint az orgyilkosság vádjja. (L. *Századok* 1875. évi folyam 202—211. lap.)

¹ Szerémi, a ki munkáját 1545—46. év körül írta, már említi Verbóczynek Erdélybe menetelét, de röviden csak azt jegyzi meg, hogy a jó és szerencsés vitéz megszünt harcolni a törökkel és ezután családjának élt. *Id. h. 374. l.*

lelkesegett¹ és élete legfőbb céljának, valódi hivatásának a hadakozást tartotta, jámbor falusi gazda lett, a ki szántott-vetett, határt igazított, birtokügyeit rendezgette, szorgalmatos gondot viselvén atyjától reá szállott, vagy azóta keletkezett törvényes dolgaira. Talán családi boldogsága, a természet szeretete, a szabad emberhez annyira méltó földműveléssel járó apró-cseprő gondok s a rossz szomszédokkal való pörlekedés elfeledtették vele a nagyságról és dicsőségről való fényes álmokat, gyermekkorának, ifjúságának szép emlékeit, vágyait és reményeit. Ki tudná ezt megmondani? De gyakorta föltámadhatott lelkében az örökre elhagyott szülőföld képe, mint a gyermekben az édes anya után való sóvárgás, midőn ószre fordulván az idő, a vár fokáról a költözőkódó darvak után messze távolba, a szegény pusztuló Magyarország felé nézett . . .

Mert Erdélyben idegennek érezhette magát, ámbátor legnagyobb birtokosai közé tartozott annak a kis bérczes hazának, melynek független államiságát a nagyészű, de szerencsés politikusnak éppenséggel nem mondható Fráter György ebben az időtájban igyekezett szilárd alapokra fektetni.

De a kincstartó barát, a ki János király fia, illetőleg Izabella nevében szinte korlátlanul uralkodott, mint atyjának a politikában hű szövetséges társa, neki régi jó akarója, a kivel 1541-ben együtt védelmezték Budavárát, — minden dolgában elősegítette s a hol kellett pártját fogta. Fráter Györgynek köszönhette azt is, hogy a török békében hagyta, mert a portán notorius ember volt, akár csak Zrinyi Miklós, s éppen hogy megtúrték Erdélyben a kancellárius hűtlen fiát, és azt hánytorgatták, hogy a *császár tiszta szívű hívőket akar, nem kitéleneket* (id. h.). No de már ez túlságos kívánság volt tőle s ilyeneket csakugyan nem találhatott volna a jó hazafiak között sem Erdélyben sem Magyarországon. A barát szíve fenekén éppen úgy, vagy talán még jobban gyűlölte a törököt, mint Verbóczy Imre. Mert ez, nyílt csatában mérkőzhetett velők, de neki titkolózni, hízelegni, kétszinűsködni kellett, hogy tuljárjon az eszükön és kitűzött célját elérhesse.

Verbóczy fia legelső dolgának azt tartotta Erdélyben, hogy a vingárti uradalomhoz való jogát rendezze. Ennek ugyanis csak a fele volt Szeresceny örökség, másik felét Gibárti Keserü Mihály özvegye, Bánffy Magdolna bírta. Verbóczy a Szeresceny részre Izabella királynétól adományt szerzett, de a birtokba iktatásnak sógora, az akkor éppen Kecseten tartózkodó *Patócsy Ferencz* 1547

¹ Szapolyai János király titkára, Bácsy Ferencz írja ezt 1534-ben Somlyai Báthory András erdélyi vajdának. Levelének töredéke a budapesti kir. tudományegyetem könyvtárának kéziratai között őriztetik.

május 21-én Vingárton személyesen megjelenvén, felesége, Szerecseny Krisztina nevében ellentmondott, melyből az atyafiak között pörpatvar támadt.¹

Verbóczy Imre a rokonok nagy seregéből legjobban szerette unokahugát, Dombay Annát, a kit akkortáiban vett feleségül a régi, becsületes nemzethől származó derék vitéz, *Henyei Miklós*. A friss menyecske, persze az urával, a ki nagyon ráért, mert Magyarországon fegyverszünet volt, meg is látogatta őt Erdélyben s talán az 1546. évi karácsonyi szent ünnepeket is együtt töltötték Vingárt várában.² Öröme telt ebben jó Verbóczy Imrénnek és örömeben egy szép *násfát* ajándékozott a hugának, mely szegény Héderváry Ferenczről szállott reá. Talán egyebe sem maradt a gazdag örökségből.

Dombay Annáról Erdélyben laktában többször is megemlékezett. A Borsod vármegyében fekvő *Nyárad* birtokot 1547 december 9-én neki ajándékozta, illetőleg fölhatalmazta, hogy a jószágot, melyet atyja 1527-ben az Eger környéken lakó karthausi barátoknak 100 ftért zálogba vetett, magához válthassa, a mi a következő év elején meg is történt.³

Hunyad vármegyében atyjáról szintén tekintélyes birtok maradt Verbóczyre. A régi *brancsikai* uradalom, a hozzátartozó brancsikai (*Branska*, *Barincska*), fusóvári, pakurai, repási, tárnoki (*Tarnócza*), kabafalvai, dalmári stb., stb. összesen 19 helységben fekvő jószágokkal, melyeknek egyrészt atyja Brancsikay László magvaszakadtával még 1519-ben adományba kapta, más részét pedig nagybátyja *Verbóczy János* özvegyétől, Brancsikay Lucziától

¹ Országos Levéltár, Gyulafejevári káptalan *Cent. C.* nr. 84.

² Ezt abból következtetjük, hogy Verbóczy Imre Vingárt várában 1547. január 3-án kelt levelében fölszólította *Krisztina asszonyt* (Patócsynét), hogy a nála lévő két *násfa* közül a nagyobbikat küldje vissza, mert hugának Dombay Annának ajándékozta. A levélben, mely egyúttal nyugtatványul szolgált, többek között azt írja: »Bene constat vestrae generositatis, qualiter dua redimitta capitis vulgo *Nasfa a magnifico domino condam Francisco Hedervary de jure ad nos devoluta fuerit*, quae nunc apud vestram generositatem habentur« stb. stb. Nem tehető fel, hogy Verbóczynek csak úgy öltöszzerűleg eszébe jutott volna, hogy a drága ékszert koczkáztatván, hugának Magyarországra küldje. Jóformán azt sem tudhatta, hol találják fel *Henyei Miklós*nét, mert Dombó vára már akkor török kézre került. (A levél eredetije rongált papíroson, »*Emericus de Werbeuch comes etc.*« idegen kéztől származó aláírással és ezenkívül »*Idem Emericus manu propria*« jelzéssel és czímeres pecséttel. *Országos Levéltár. Missilisek.*)

³ Országos Levéltár N. R. A. fasc. 787. nr. 2. Két egymást kiegészítő oklevél, de aláírás csak a december 9-én kelt adományon látható. A szöveg alatt gyűrűs pecséttel, melyben Verbóczy István ismeretes czímerét látjuk. A tárkányi karthausi barátok priorja *János* 1548. február 6-án elismeri, hogy *Nyárad* birtok zálogsummáját Verbóczyektől fölvette. *U. o. N. R. A. fasc. 787. nr. 3.*

és leányától, Verbóczy Borbálától szerezte.¹ Fráter György mint az özvegy királyné és fia helytartója a gyulafejevári káptalant küldte ki a birtokba iktatásra, de a dolog most sem mehetett simán, mert *Illyei Dienessy László*, *Kemény János* és *Galacsi Móré Péter* 1548 június 9-én valamelyes jogcímen ellentmondottak, sőt Izabella királyné is jogot formált a kihalt Brancsikay nemzetség örökségéhez, mert megbizottja által az egész statutiónak ellentmondott. Ezeket a barát, a ki nemcsak kormányzója, kincstárnoka, szükségben fő hadvezére, de *judex generalisa* is volt Erdélynek, törvényesen idéztette.¹ Pör hát volt elég, talán több is mint kellett volna, gondot azonban csak egy okozott Verbóczy fiának.

János király halála után, de még atyja életében történt, hogy a Kolozs vármegyében fekvő *Teke* nevű városát Majláth István erdélyi vajda hatalmasan elfoglalta. A jó urat ezután csakhamar a konstantinápolyi *Héttoronyba* zárták és Verbóczy Imre fölszólította hitvesét, Nádasdy Annát, hogy bocsássa vissza neki a jószágot. De nem tette és pörre került a dolog közöttük, melynek folyamán a vajdáné azt állította, hogy az ura nagy summa pénzen vásárolta meg azt a birtokot az öreg Verbóczytól. Ezt azonban nem tudta igazolni és szolgálai már 1543-ban tanácsolták neki, hogy kérje meg testvérbátyját, Nádasdy Tamást, hogy *nyomja le* valamiképpen a pört, mert nem lehet miatta nyugodni.² Majláthné jóhizeműsége nyilvánvaló, mert férjét már 1539-ben bevezették a kolozsvármegyei *Teke* és *Ida* birodalmába. Igen ám, de kétségtelen, hogy az öreg Verbóczy nem *Teke* várost, hanem *Idát* és *Ludvéget* adta el a vajdának, (ha csak később valami más egyezés nem történt közöttük) és 1537-ben csak az ezekben lappangó *jus regiumot* adományozta neki János király. A dologban tehát valami hunczutságnak kellett történni, a miről Anna asszony semmit sem tudott s erősen bizakodván a maga igazságában, de még inkább hatalmas pártfogójában, a törvényes határnapokra egyszer sem jelent meg, prókátort sem küldött. Verbóczy Imre prókátorai azonban hamarosan kitanulták a *Hármas-könyvnek* minden fortélyát és eljárván dolgukban, Majláth Istvánné ellen, hatalmaskodás számba menő makacs meg nem jelenése miatt, fő- és jószágvesztésre szóló ítéletet kértek. A barát pedig, mint Erdély főbírája, ügyet se vetvén Nádasdy Tamás közbenjárására, 1547 július 29-én törvényt szolgáltatott és ki-mondá rá a *capitalis sententiát*. Ennek értelmében a vajdáné asz-

¹ Országos Levéltár. DL. 29974. Gyulafejevári káptalan. *Cent. A. 91.*

² *Magyar levelestár* I. k. 23. l., hol «*theke*.(egyelmed)» helyett *Teke* értendő. L. még. Orsz. Levéltár Kolozsmonostori konvent *Kolozs M. Nr 37.* Erd. fiscalis levéltár. *Kolozs fasc. 49. litt. x.*

szony a birságon és tetemes költségen felül összes Erdélyben lévő birtokainak, hitbérének és jegyajándékainak elvesztésére íteltett.¹

Megrémült erre Majláthné és míg prókatorai különféle kifogásokkal és pörorvoslattal élve az ítélet végrehajtásának felfüggesztését követelték és esztendőnél tovább húzták-halasztották a dolgot, addig ő Nádasdy Tamást sürgette, hogy viseljen gondot reá és küldjön be valakit Erdélybe, mert hiszen tudhatja, hogy a *kincstartó* az ő urának halálos ellensége volt és mind bírása, mind *perese* akar lenni, Verbóczy István pedig jószágát kérte. Most a fia azt hánytorgatja, hogy az ő gyermekei vele nem pörölhetnek. mivel atyjok (t. i. Majláth István) hűtlenségbe esett, holott nyilván vagyon mindeneknél, hogy szegény Lajos király az öreg Verbóczyt »mind gyermekivel egyetembe hűtlenné vetette volt«, és sok jámborok azt tartják, hogy János király kegyelme neki igazság szerint nem használhat stb., stb. Hát csak küldje be *Zichy Istvánt* — írja bátyjának 1548 június 20-án — vagy más meghitt emberét, mert Erdélyben senki se mer beleavatkozni a dologba s a tanúk sem fogják megmondani az igazságot a *bírótól* való félelmökben.²

Másfelől pedig a portán igyekezett magának jóakarókat szerezni az ura kiszabadításában is fáradhatatlanul munkálkodó derék asszony és minden követ megmozgatott, hogy az igazságtalannak tartott ítéletet megváltoztathassa. Ki tudja mennyi fáradsággal, pénzzel és ajándékkal sikerült is megnyernie egy nagy befolyásával dicsekvő basa pártfogását, a ki ráírt a barátra. De mivel ez a levelet egyszerűen félre dobta, Majláthné egy tolmács és a francia király követe által arra kérte, hogy emberét bocsássa hozzá, mert Fráter Györggyel nehéz ám boldogulni.

A basa megértvén a dolgot, nagy haragra gerjedt úgy a barát, mint Verbóczy ellen és akkor beszélt azokat az érdekes dolgokat Döbrögöz váráról és a *kancellarius hűtlen fiáról*, a kit a kényszerűség hajtott Erdélybe és ott a helyett hogy meghuzná magát, még a *császár rabja* jószágát bolygatja és pereli. De ne busuljon az asszony, majd megtudják kivel van dolguk. Két embert is küld a barátra, s olyan *nagy császári hatalommal*, hogy a mit meg nem tett kérésre, majd megteszi parancsszóra. Micsoda vakmerőség az, a császár rabja józága felől törvényt tenni, holott annak mind feje s mind vagyona a szultáné és egyedül csak neki áll hatalmában, hogy azokról rendelkezék !

¹ Országos Levéltár. Gyulafejevári káptalan *Cista Kolozs fasc. 1. nr. 50.*

² *Nádasdy Tamás családi levelezése.* Szerk.: dr. Károlyi Árpád és dr. Szalay József. 134—135. l.

Ilyen üzenetet hoztak Majláthnének a portáról, a ki sietett arról meghitt emberét tudósítani, lelkére kötvén, hogy Nádasdy Tamástól is tudakoltassa meg, hogy mit tanácsol, mitévő legyen? Mert már Izabella királynéban sem mer bizni, azt írják neki, hogy a kinstartó megzavarta a dolgot s most Verbóczy pártját fogja. Végül a basa minden ígérete, fenyegetőzése és nagy maga ajánlása daczára is 1548 augusztus 9-én kelt levelében őszintén bevallja, *hogy igen fél a fejér baráttul.*¹

Félelme nem is volt egészen alaptalan, mert Fráter György nem ismert törvényt, igazságot vagy könyörületet azokkal szemben, a kik politikai céljainak ellene szegültek, vagy véletlenül utójában állottak. Szegény Majláthné ugyan nem árthatott neki, de tudjuk, hogy sokat vádaskodott ellene a portán és Magyarországon s a barát örömet megszabadult volna tőle, mert úgy látszik attól tartott, hogy pénzzel, vagy fáradsággal és siránkozással utoljára még kiszabadítja szerelmes urát a *Jediculából* s ha ez a nyughatatlan ember visszakerül Erdélybe, mindennek vége . . .

Mindazáltal Nádasdyra s talán az igazságra való tekintetből, mert a basa fenyegetőzéseire semmit sem adott, időt akart neki engedni arra nézve, hogy Tekéhez való jogát tanúkkal bizonyíthassa s ezért a pört a következő Szentmárton-napi törvénytűkre halasztotta. Megígérte, hogy ez alatt, ha lehetséges, kiegyeztetni Verbóczyval. Ha 500 frtot fizet neki, talán leszállítaná a pört, a melyre már eddig ő is sokat költött.²

Ennyiben állott a dolog, mikor egy, még a barátnál is hatalmasabb úr, hivatlan-kérdetlen bele avatkozott és meg sem hallgatván a nyelves prókátorok feleselgetését, döntő ítéletet mondott a pörben. A búslakodó asszonyt megvigasztalta, Verbóczy fiára pedig, a ki sohasem akart félni tőle és gyakran vakmerőképen szembe szállott vele, *silentiumot*, örök hallgatást parancsolt . . .

Említettük már, hogy a vingárti uradalom felét Keserü Mihály özvegye birta. A várat is közösen lakták, de két várnagyot tartottak benne s természetesen mindenik uraságnak meg volt a maga külön cselédsége és udvartartása. Az ilyen közös birtoklás

¹ Majláthné levele megjelent a *Magyar Levelestár* I. k. 51—52. lapján, czímezés és aláírás nélkül, mint ismeretlennek egy másik ismeretlenhez küldött tudósítása. De tartalmából, a ki már a Verbóczy Imrével való pörről olvasott és Nádasdy Tamás családi levelezését is forgatta, könnyen megállapíthatja, hogy azt Majláth Istvánné írta valamelyik meghitt emberéhez, szolgájához. Izabella királyné A, Frater György T, (thesaurarius), Nádasdy X betűvel szerepel a levélben, mely különösen azért fontos reánk nézve, mert egyetlen tudósítás Döbrögöz elfoglalásáról s Verbóczy Imre Erdélybe való meneteléről.

² *Nádasdy Tamás levelezése* 136. l.

még testvérek között is sokféle bajjal, kellemetlenséggel és bosszúsággal szokott járni, melyből idő multával harag és gyűlölködés támad. Verbőczy fia nem is sokáig állotta a dicsőséget, hanem a közeli *Mihálczfalva* határában derék kóházat építtetett magának s az 1548 év tavaszán már benne is lakott. De az Ur Isten nem adott neki szerencsét hozzá s a még fiatal, életerős embert valami hirtelen támadt vagy alattomos, lappangó betegség leverte a lábáról.

Hozzátartozói úgy látszik, korán felismerték és halálosnak vélték a baját (talán valami régi sebe újult ki), mert Patócsyék elállottak a vingárti jószágért esztendő óta folytatott pörüktől és siettek kibékülni kedves sógorokkal. Jámbor, békeszerző férfiak, elsősorban pedig a barát közbelépésére 1548 június 26-án abban állapodtak meg, hogy Verbőczyt a vár és uradalom fele birodalmában élte fogytáig meghagyják és nem háborgatják. Viszont Verbőczy és felesége a *martonfalvai* és *tófalvai* birtokot, a hozzátartozó halastóval és minden egyéb hasznával együtt kezükre bocsátották. Az egyezségben kikötetett, hogy Verbőczy Imre halála után (mindig csak az ő bőrére folyt az alku) a *Vingárt* vár- és jószágbeli rész, valamint a mihálczfalvi új kóház az özvegy és Patócsy Ferencz hitvese, Szerecsen Krisztina között két egyenlő részre osztassék. Szegény feje már ekkor gyengén lehetett, mert az aszszonyok nála nélkül jelentek meg a gyulafejérvári káptalanban.¹

Augusztus vége felé olyan rosszra fordult az állapota, hogy két kanonokot hozatott ki Fejérvárról, hogy bizonyos elhatározott szándékát írásba foglalják, a kik 1548 augusztus 25. napján mihálczfalvi kastélyában ágyban fekvé, betegen találták. Ezek előtt élő szóval, megfontolt elmével kijelentette, hogy régi hű emberének, *Felsőszőlősi Csóka Ferencznek*, a ki neki Magyarországon és Erdélyben sokat szolgált, felesége beleegyezésével *Springen* egy jobbágyhelyet ajándékozott, hogy ezután minden kötelezettség nélkül, maradékról-maradéokra nemesi szabadsággal bírhasssa.²

Ugy látszik, végrendeletét már előbb elkészítette, kifelejtvéen abból nevezett hűséges szolgáját, de nem akart meghalni anélkül, hogy ne gondoskodjék róla. Végrendelete még eddig ismeretlen s csak annyit tudunk belőle, hogy *Teke* és *Ida* birtokot, a melyek, minthogy a főbenjáró ítélet végrehajtását felfüggesztették, még a vajdáné kezén voltak — Fráter Györgynek testálta. De a barát, miért, miért nem? a jó Isten tudná megmondani, nem kapott rajta. És talán igazságérzetére, vagy lelkiismeretének parancsoló

¹ Országos Levéltár. Gyulafejérvári káptalan *Cent. A. a. 56.*

² U. o. *Comitatus Alb. Cista III. fasc. 4. nr. 45.*

szavára hallgatott, mikor 1549-ben átengedte a kolozsvármegyei szép jószágot a föld poráig megalázott ellensége családjának.¹

Mire a falevél lehullott, Verbőczy fia is megívta utolsó csatáját a győzedelmes halállal. Még alig volt 32 éves; gyermeke nem maradt, csak fiatal özvegye siránkozott egy darabig utána. Felköltözködött a várba, búnak eresztette a fejét és szomorú özvegyiségének első napjait szegény szerelmes ura emlékének szentelte. Verbőczy nagy útjára készülvén, leghivebb szolgáljáról, vitéz bajtársáról, *Tóth Andrásról*, a ki sok esztendőök leforgása alatt mindig hűségesen ragaszkodott hozzá és a törökkel való harcokban életét számtalanszor kockára tette érte, valahogy megfelejtkezett. A bánatos özvegy, hogy a mulasztást helyre hozza, 1548 nov. 9. a Lengyelkék falu közelében fekvő *Majorház* nevezetű birtokát és nemesi curiáját neki és maradékainak ajándékozta, hozzá két népes jobbágyhelyet a faluban, hogy feleségével, Borbála asszonynyal együtt örökjoggal, békeességben bírassa.² Később megnyugodott valamennyire a lelke, de azért még sokáig kesergett, míg végre második ura, egy derék, nemes vitéz, *Kápolnai Bornemisza Farkas* tökéletesen megvigasztalta.³

Verbőczy Imre halálhíre rövidesen elterjedt Magyarországon. A sok birtokéhes ember, mint a hollócsapat megrohanta és úgyszólván felfalta gazdátlanul hagyott szép jószágait, egyedüli törvényes örököse, Dombay Annának Henyey Miklós hitvesének nagy sok kárával. Az ugocsavármegyei szegény atyafiak is reménykedtek, bizakodtak, hogy nekik is jut majd a Dárius kincsével felérő gazdagságból. Csalódásukban pedig azzal vigasztalták magukat, hogy a nagy Verbőczy Istvánról ha jószág nem is, de legalább dicsőség szállott a nemzetségükre.

DR. KOMÁROMY ANDRÁS.

¹ A gyulafejérvári káptalannak törvényes bizonyosságai, *Megyesi Ferencz* dobokai és *Lengyeléi Ferencz* őzdi főesperesek 1549. május 18. napján megjelentek a prépostság házában, a hol Fráter György váradi püspök megfontolt elmével, önként és élőszóval előadta, hogy »totum et omne jus suum, quod ex ultima et finali testamentaria dispositione et legatione magnifici quondam Emerici Werbewczy in possessionibus Theke et Ida omnino in comitatu de Colos existentibus habitis legitime habere dinoscetur, generosae et magnificae dominae Annae Nadasdi et magnifico Gabrieli Maylatth de Fogaras filio ejusdem solum ex beneplacito et bona voluntate sua dedisset, donasset, contulisset« etc. etc. (Országos Levéltár. Gyulafejérvári káptalan. *Cista Kolos fasc. I. nr. 18.*)

² U. o. *Cottus Alba Cista 4. fasc. 5. nr. 75.*

³ Orsz. Levéltár. *N. R. A. fasc. 1733. nr. 7.*

BETHLEN ISTVÁN TÁMADÁSA 1636-BAN.

— ÖTÖDIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

V.

Mivel a budai vezér támadásának iránya nem volt ismeretes, a fejedelem haditanácsa sem tudott véglegesen dönteni a védelem módja felett; csak eshetőségeket tárgyaltak s ezek alapján intézkedtek. Szeptember 11-én úgy határoztak, hogy abban az esetben, ha a budai vezér Szolnok alá érkezik, Ibrányi váradi viczekapitány a krasznai, bihari, középszolnoki hadakkal és a hajdúsággal Debreczennél gyülekezzék; a következő napon azonban jobbnak találták, ha maga a fejedelem is Nagyvárad felé igyekszik s Várad tájékára teszi át a harcsteret, de Erdélyben tartaléksereget hagyjanak, mert nem lehetetlen, hogy a temesvári pása a Vaskapu felől támad.¹ Könnyen végzetessé válható tévedést követett el a fejedelem s a haditanács a fővezér megválasztásában. A közvélemény Kornis Zsigmond bihari és zarándi főispán fővezérségében tudott volna megnyugodni, ki Bethlen Gábor idejében is főgenerális volt, s kiben egyedül volt hadvezetői képesség; a fejedelem azonban érthetetlenül, talán bizalmatlanságból, mert Bethlen István hívének tartotta,² őt mellőzte s a magyarországi hadak élére Ibrányi Mihály váradi viczekapitányt, egy tehetetlen embert, tette, melléje rendelvén csaknem hasonló jogkörrel Huszár Mátyás marosszéki főkapitányt a maros- és udvarhelyszéki hadakkal.³ A legnagyobb baj azon-

¹ I. Rákóczy György sajátkezű jegyzetei a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.

² Hogy Bethlen István számított Kornisra, mutatja az is, hogy ugyanabban az időben többször írt neki, biztatván az elpártolásra. »Bizony soha engemet változásban nem talál, míg fejem fennáll és erőmben tart, mert vén pribék volnék én immár; de ha mégis nem nyugszik, mind atyáru, anyáru! eddig elszidogatom bizony, hogy talán soha olyan levelet életében nem látott, mert tökéletlenül hazud mindenben« etc. írta Kornis Bornemisza Pálnak 1636 okt. 1-én. Tört. Tár 1884 500. l. V. ö. Kemény: *Önéletírása* 274. l. és Illésházy Gáspár *emlékirata. Tört. Tár* 1891 575. l.

³ Szalárdy: *Sztral. magy. krón.* 108—109. hh. és I. Rákóczy Gy. levele 1636 szept. 18-ról Tholdalaghyékhoz. (Szilágyi: *Levelek* etc. 461. l.)

ban mindezekon kívül az volt, hogy a budai vezér indulása és menetiránya felől teljes tájékoztatásban voltak; a budai vezér ugyanis szeptember 21-én Szolnoknál volt, 28-án Szarvas, 29-én pedig már Gyoma körül táborozott¹ s ugyanekkor az erdélyi főszereg még mindig a Keresztesmezőn vesztegelt, várakozván a csapatok gyülekezésére.

Az Ibrányi vezérlete alatt álló sereg mintegy 15000 emberből, nagyrészt lovasból állott,² mely arra a hírre, hogy a török Szalontát készül felégetni, a Szalonta közelében lévő Madarász nevű faluig nyomult előre s ott táborot ütött. »Onnét talán egy-néhány nap sehova nem megyünk; mert ha directe Jenő felé megyünk, ha mi derék erő talál, non licet regressus; ott olyan helyen leszünk, hogy Jenőre is vigyázhatunk, az hajdú városokra és Sarkadra is gondot viselhetünk«, írta Kornis október elsején, közvetlen a megindulás előtt.³ Rákóczy különben is meghagyta a vezéreknek, hogy »csak legkisebben is okot sem mire ne adjanak ő kglmek, senkit ne offendáljanak, hanem csak magokat oltalmazzák«,⁴ ha pedig a védelem elégtelennek bizonyul, lassan Nagyvárad felé huzódjanak, hova addig derék seregével bizonyára ő is megérkezik.⁵

Bethlen István kémeitől megtudván, hogy Szalontánál tekintélyes számú sereg táborozik, de a fejedelem derékhadával csak néhány nappal azelőtt indult volt el Tordáról, azt tanácsolta a budai vezérnek, hogy haladéktalanul intézzen támadást Ibrányiék ellen, kiket most könnyebben szétverhetnek, mint a

¹ Bethlen István naplója. *Tört. Tár* 1884 308. l.

² »Kornis uramék vannak ad summum ott kin 8000, kírkezzvén az marosszéki s udvarhelyszéki hadak, kglmed megitélheti, mily nagy és szép erős had fog az együtt lenni; az mind ő kglmek computálják, ahöz képest az mint az sok jó legény minden felől gyülekeznek, az más párti hajdúsággal reá telnek 20 ezerre is.« 1636 szept. 21-iki levele Tholdalaghynek. (Beke és Barabás: id. kiadv. 332. l.) A maros- és udvarhelyszéki hadak számáról Rákóczy egy feljegyzése tájékoztat, melyben a következőket olvassuk: »Székhadak: Háromszékből equ. 2000, gyalog 1000; Csík, Gyergyó, Kászoról equ. 800, gyalog 1200; Udvarhely éppen, Marosszék éppen, Aranyosszék éppen«. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.) A maros- és udvarhelyszékiek tehát mintegy 4000-en voltak; a nagymérvű gyülekezést tekintve, feltehető, hogy a sereg száma a következő 10 nap alatt még 3000 emberrel növekedhetett. Ennyire becsülik különben a Szalontánál táborozó sereget a külföldiek is. Így az elég jól értesült Ortelius (*Kronica des ung. Kriegswesen* etc. Frankfurt, 1665 II. 126.) és utána Khevenhiller. (*Annales Ferdinandi* II. Leipzig, 1726. Tom. XII. col. 2146.)

³ 1636 okt. 1-én Bornemisza Pálhoz írt levele. *Tört. Tár* 1884 501. l.

⁴ I. Rákóczy György 1636 szept. 21-iki levele Tholdalaghyhoz. (Beke és Barabás: id. kiadv. 332. l.)

⁵ Szalárdy: *Síralm. magy. krón.* 111. h.

derékhaddal való egyesülésök után.¹ A budai vezér maga is időszerűnek találta a támadást, de mivel a viadalban résztvenni nem akart, Bekir temesvári pasára bízta a vezérletet, egyúttal október 5-én seregét Gyuláról Szalonta felé indította, »Bethlen Istvánt a kíséretében levő hitetlenekkel együtt azok kalauzává rendelvén«.² Gyula Szalontától csak négy mérföldnyire fekszik, de a süppedékes, ingoványos területen, jöllehet »a Körös is és azoknak erei sok helyeken a nagy szárazság miatt most gázlóban megjárhatók voltak«, lassan haladhattak előre. Szalonta alá csak másnap, október 6-án késő délután érkeztek s azonnal csatarendbe állottak.

A török haderő közeledése, melynek támadó jellegét a magyar tábornak könnyű volt felismernie, zavart idézett elő főleg a vezérek közt. A visszavonulás útja nem volt elvágva előttök, de bizonyosnak látszott, hogy ebben az esetben a Szalontavidéki hajdúság Bethlenhez pártol át, s hogy egyúttal csökkenni fog a sereg harckészsége is; tekintetbe véve végül azt is, hogy a török sereg számban nem sokkal mulja felül őket,³ elhatározták, hogy a török haderővel szembeszállanak. A vezérletben azonban nem tudtak megegyezni. Ibrányi, a névleges vezér, nem érzett magában annyi erőt, hogy a harcot sikeresen vezethesse, főleg most, mikor a sereg jelentékeny része, mintegy kétezer lovas felderítő szolgálat végett a vidéken volt,⁴ s Kornisra szerette volna bízni a vezérséget, ki azonban attól, mivel senkitől felhatalmazva nem volt, vonakodott. A bizonytalanság nagy nyugtalanságot okozott a táborban is, hova a vezérségtől való vonakodás híre eljutott, s ámulást hangoztatva, forrongani kezdtek. Egyedül Kornis fellépésének tulajdonítható, ki tapintatos beszéddel a katonákat megnyugtatta, hogy a rend és nyugalom helyreállott, s mire Bethlenék megérkeztek, ez a sereg is csatákészen várta őket.

¹ Khevenhiller: *Annales Ferdin.* II. Tom. XII. col. 2146.

² A dátumra l. Bethlen István naplóját. *Tört. Tár* 1884 308. l. Szalárdy szerint (i. m. 112. h.) a török sereg okt. 6-án indult meg, a mely tudósítás épen olyan téves, mint *Naima* török történetírőé, ki »néhány napi út«-ról beszél. *Hadtört. Közl.* 1893 301. l.

³ Rákóczy számítása szerint, mely legközelebb jár az igazsághoz, »bosznai, temesvári, egri, kanizsai passák lesznek táborban több végbeliektől, de az igen sok nem lehet, tizenötezer török nem leszen«. Bogádinak szept. 16-án adott utasítása. Erd. Orsz. Eml. IX. 551. l. Kraus (*Siebenbürg. Chronik, Font. rer. Austriac.* SS. III. p. 123.) 40000 emberről beszél, a mi nagy túlzás. Ortelius (*Kronica* etc. II. p. 126.) szerint a török sereg mintegy 24—25000 emberből állott; ugyanennyit említ Khevenhiller is. (*Annal. Ferd. XII.* col. 2146.)

⁴ Khevenhiller (*Annal. Ferd. XII.* col. 2147.) ezeret említ:

A magyar sereg ökörszarv-formát választott¹ s »Jézus« kiáltással azonnal megtámadta az előcsapatban lévő török lovasságot, s »rettenetes kopjátörés és nagy kemény viadal« után azt teljesen szétszórta. A janicsárság azonban, mely néhány ágyúval rendelkezett, az üldöző magyar lovasságot, melynek egy része, különösen a hajdúság, azonnal zsákmányolni és fosztogatni kezdett, előnyomulásában feltartóztatta, de a fegyelmezett bihari és székely csapatok elől, különben is este lévén, csakhamar visszavonult.² A küzdelem eldöntetlen maradt. Ibrányi azonban a janicsárság tüzelésétől visszariadt könnyű lovasság futásának láttára azt hitte, hogy serege vereséget szenvedett; attól tartván tehát, hogy a török sereg utánok nyomúl s Váradot azonnal ostrom alá fogja, a nélkül, hogy a tényállásról meggyőződött volna, maga is Várad felé nyargalt, hova megérkezvén jelentette a fejedelemasszonynak »az hadaknak megverettetésekét s eloszlattatásokat s a töröknek rajtok való győzedelmét«. A fejedelemasszony a hír vétele után a történeteket »postán adta vala értésére a fejedelemnek«, ki ekkor Brátkán táborozott.³

Az állítólagos vereség híre Rákóczyt nagyon megdöbben-tette; »az ország hadai is igen kezdetek vala zsibongani«, főleg midőn Várad felé menekülőkre is akadtak.⁴ Váradon azonban magától Kornistól biztos értesüléseket nyertek az *egész* ütközet lefolyásáról.

Az első összecsapás alkalmával szenvedett kudarcz meglepetésszerűen hatott a török vezérekre, kik abban a meggyőződésben siettették az ütközetet, hogy csak egy kisebb különítménnyel lévén dolguk, a győzelem bizonyos. Azt hitték tehát, hogy értesüléseik hiányosak voltak, s hogy a szalontai viadalban Rákóczy is jelen volt teljes haderejével,⁵ vagy legalább is közelükben van, »mert az vakmerő harczállást ahhoz való bizodalom nélkül, hogy az derékhad is érkezik, el nem hihették csak az kevés néptől«; egy ugyanakkor elfogott magyar rab is így vallott.⁶ Tanácsosnak látszott ezek után a haditerv gondos összeállítása, melyet mindjárt az ütközetet követő éjjel megbeszélés tárgyává tettek. A szünetet egy Győri Jakab nevű félegyházi hajdúhadnagy a török tábor kikémlelésére akarta felhasználni; jól tudván török-

¹ Naima szerint. *Hadtört. Közlem.* 1893 301. l.

² Szalárdy: *Siralom. magy. krónika* 115. h. A csata leírásában általában Szalárdy krónikáját vettük alapul; az eltéréseket azonban mindig jelezzük.

³ Szalárdy: *Siralom. magy. krón.* 114. h. A derékhad menetirányát l. ugyancsak nála 111. h.

⁴ Kemény: *Önéletírása* 275. l.

⁵ Így adja elő Naima i. h.

⁶ Kemény: *Önéletírása* 273. l.

kül, minden nehézség nélkül bejuthatott a táborba, s csaknem »oda penetrálá, veré magát, hol a basák, bégek Bethlen Istvánnal diványoznak vala«, s így végighallgathatta tanácskozásukat. A vezérek harczai kedve a kudarcz miatt nagyon lelohadt s félelem fogta el őket arra a gondolatra, hogy a derékhad minden pillanatban megérkezhetik s ellenök támadást intéz. Bethlen István természetesen kitartásra buzdította őket, de ezek azzal állottak elő, hogy »csak e kevés számú vakmerő nép miatt is minemű károk esett, s hátha a fejedelemmel útban levő sok néppel (mely nem is oly kevés, hogy csak nemességből, hanem székelységből, fizetett népből, lengyelekből, feles gyalogbul, feles lövészerszámokból állana) megegyezhetnek, mit nem vihetnek végben az ő erejekben?« Győri Jakab megtudván, a mit tudni akart, elhagyta a tábort s a már előbb összegyűjtött háromszáz főnyi csapatát két részre osztotta s a nyugtalan török tábor körül két helyen felállította, a következő utasítással: »Valakinek puskája vagon, azt minden ember elkészítse és mihelyen ő dobot üttetvén seregestül megszivalkodik, ők is akkor mentől szörnyebben lehet, doboltassanak, sivalkodjanak: hozzá, hozzá vitézek és Jézust, Jézust kiáltssanak; mikor pedig lőni kezd, ők is mentül sűrűbben lehet, löjjenek, de helyökből ő híre nélkül ki ne mozduljanak«. Az éktelen lárma és lövöldözés hallatára a török tábor körül lévő mocsarakban tanyázó »nagy sűrűséges sokaságú darvak« megriadva »szörnyű szokatlan kiáltást kezdének«, mire a tábor bizonyosra vette, hogy a fejedelmi hadak megérkeztek s minden oldalról támadnak. Vad félelem fogta el őket, annál is inkább, mert érezték vezéreik habozását, s csakhamar rendetlen futásban igyekeztek menekülni Gyula felé. »A megfélemlített ezredek népe lovát és podgyászát hátrahagyva, áradás gyanánt visszafelé kezdett folyni«,¹ de a sereg jelentékeny része, nem ismervén az utakat, elpusztult a Körös mocsaraiban; ² igen sokan pedig az éhségtől és fáradtságtól kimerülve, a parasztok kezei közé jutottak, kik őket rabszolgákként eladogatták. Bethlen István és a vezérek »valami paraszt emberek kalauzságokkal«, nagy ügygyel-bajjal érkeztek meg a gyulai táborba.

A szalontai tábor minden készlete a magyar sereg zsákmánya lett, mely »az lövészerszámokat azokhoz való szekerekkel, porral, golyóbissal Szalontára bevívén, az ott való kastélybeli bástyákra és azután építtetett toronyba« szállította. A szalontai

¹ Naima szavai. *Hadtört. Közlem.* 1893 303. l.

² A törökök vesztéseire I. Esterházy Pál 1636 decz. 3-iki lev. *Tört. Tár* 1884 504—505. ll. és Illésházy Gáspár *emlékirata. Tört. Tár* 1891 577. l. Megjegyzendő, hogy Illésházy emlékiratának ez a része közölt formájában az események zavaros leírása miatt alig használható.

kapitány pedig azonnal »postán megíratá« a történeteket Váradra, a fejedelemasszonynak, ki azokról útban levő urát tudósította. A részleteket Kornis Zsigmond adta elő Rákóczynek, ki most már meggyőződven Kornis megbízhatóságáról és hűségéről, közmegelegedésre »az egész országos hadaknak főgenerálisának« tette.¹

A szalontai diadal még nem döntötte el a hadjárat sorsát. A budai pasa vezérlete alatt álló török hadsereg még így is félelmes haderő volt, melyet Rákóczy feltevése szerint, a szomszédos hódoltsági vezérek és a moldvai vajda seregeivel feltétlenül erősíteni fognak. Szükségesnek látta tehát ő is hadserege szaporítását s azért Váradosinél levő táborából azonnal minden vármegyét s a hajdúságot felszólította a haladéktalan táborba-szállásra.² Aggodalmait megerősítették Szentpáli jelentései is, főleg a legutóbbi, melyben arról értesíti Rákóczyt, hogy Koniecpolski nem adhat segítséget, mert a készülődő tatárok miatt, kiknek száma negyvenezerre tehető, hadait nem tanácsos csökkenteni; a hetman azzal biztatja ugyan, hogy »az tatár ránk nem megyen s ugyan igen biztat, de én is igen félek, hogy nem másra, hanem vagy ránk, vagy Máté vajdára megyen.«³

Rákóczy a gyulai táborát kémeivel szemmel tartván, mindaddig Váradon akart tartózkodni, míg az ellenfél haditerve nyilvánossá nem lesz; különben is az utóbbi napokban történt események s az ellentétes tudósítások a csata lefolyásáról, seregének nyugalmát is felzavarták,⁴ s nemcsak a köznemesség, hanem a főbbrangúak is bizalmatlansággal néztek a jövő elé s újabb mérközés esetén a bukást kétségtelennek tartották. Megerősíteni látszott őket ebben a budai vezérnek a gyulai táborból már október 11-én hozzájuk intézett levele, melyben felszólítja a rendeket, hogy haladéktalanul térjenek vissza Erdélybe, ne tegyék ki országukat a biztos romlás veszedelmének. Rákóczy is helyesen cselekednék, ha trónját csendben átengedné Bethlen Istvánnak, kit a szultán Erdély fejedelmévé tett, mert ellenkező esetben földönfutóvá teszik a hatalmas császár seregei, melyeknek ellenállani lehetetlen.⁵ Hasonló tartalmú volt Bethlen István ugyancsak október 11-ről kelt újabb kiáltványa is, melyben figyelmezteti Rákóczyt táborát, hogy egy ember miatt, kit a szul-

¹ Szalárdy: *Síralm. magy. krón.* 115—120. hh.

² Szalárdynál: i. m. 120. h.

³ Szentpáli 1636 szept. 29-iki jelentése. (Szilágyi: *Levelek etc.* 308. l.)

⁴ »10 (Octobris) Váradnál. Egész éjjel fegyverben voltunk az töröktől való félelmünkben«. Haller Gábor *naplója. Erd. tört. adat.* IV. 36. l.

⁵ *Török-magyarokori államokmánytár.* II. 407—408. II. és *Tört. Tár* XVIII. (1872) 45—47. II.

tán trónján megtúrni semmiképen sem akar, s a ki eddigi uralkodása alatt törvénytelenséget törvénytelenésre halmozott, Erdély pusztulását ne idézzék elő ; ő a rendeket a bekövetkezhető szerencsétlenségre több ízben figyelmeztette, neki tehát e miatt szemrehányást senki sem tehet. Mivel pedig »Havasalfölde, Moldova felől sokszerte több hadak rohannak ezentől szegény hazánkra, hogy . . . nagyobb romlás s pusztulás ne kövesse szegény hazánkat«, Bethlen ismét hozzájok fordul s kéri őket, hogy okulva a Báthory Zsigmond uralkodása alatt törtéteken, ne akarjanak egy ember kedvéért újrat húzni a török császárral ; nyugodjanak meg a szultán akaratában és válaszszanak maguknak új fejedelmet.¹

E felszólítások a magyar táborban érthető izgalmat okoztak ; s midőn másnap (okt. 12-én) az a hír érkezett hozzájok, hogy a közben megerősített gyulai tábor megindult,² talán éppen ellenök, »az ország hada kezdte lenni nagy zsbongásban, mert mind az fejedelemtől nagy rész unakodva vala, mind pedig törökkel örömezt öszveveszni nem akarnak vala«. A vármegyék küldöttei Rákóczy tudta nélkül éjjel gyűlést tartottak Wesselényi Boldizsár szállásán, hol azt határozták : tudomására kell adni a fejedelemnek, »ha békélhetik az törökkel, jó, s ha nem, az fejedelem viseljen gondot magára, az ország pedig töröknek magát nem opponálja, Bethlen Istvánt acceptálja«. E határozatról Rákóczy idejekorán értesülvén, azonnal tanácsot tartott s az elégedetlenekeket maga elé hivatván, igyekezett őket megnyugtanni, néhányat pedig a békétlenkedők közül őrizet alá tétetett. Jobban megnyugtatta azonban a rendeket az a hír, hogy a gyulai tábor nem Nagyvárad, hanem Lippa felé igyekszik,³ s mint Csatári János sarkadi kapitány írta, olyan szándékkal, »ha módját találhatja, azon menne be Bethlen Istvánnal Illye felé Erdélybe.«⁴ A fejedelem s haditanácsa mulhatatlannak tartotta ezek után a Maros-völgy védelmét, melyen át Erdély a legkönnyebben volt megközelíthető s azért Rákóczy táborával Nagyvárad alól már október 15-én⁵ délnek fordúlt s három napi menetelés után⁶ Borosjenőnél, mely Lippától öt mérföldnyire esik, táborni ütött. A haditerv nem lévén megállapítva, mert annak a török hadsereg mozgulataihoz kellett alkalmazkodnia, az pedig jelenleg egyelőre

¹ Török-magyarkori államokmánytár. II. 409—10. ll. Regestáját közli Beke Antal: *Tört. Tár* 1895 425. l.

² Bethlen István *naplója*. *Tört. Tár* 1884 308. l.

³ Kemény: *Önéletírása*. 275—78. ll.

⁴ Szalárdy: *Sivalm. magy. krónika* 121. h.

⁵ Bethlen István *naplója*. *Tört. Tár* 1884 309. l.

⁶ Az itinerariumot l. Haller Gábor *naplója*. *Erd. tört. adat*. IV. k. 36. l.

tétlenül vesztegelt Lippa alatt, — az erdélyi derékhad sem tartotta megokoltnak a továbbnyomulást.

Kisebb jelentőségű mérközésekben egyébiránt nem volt hiány. A felderítő szolgálatokat teljesítő erdélyi csapatok többször akadtak hasonló szolgálatban levő török csapattestekre, melyekkel sikeresen megküzdöttek; így Bőjthi István mezei kapitány Pankotánál egy éjjeli támadás alkalmával háromnegyszer nagyobb török csapatot vert szét, »az esztergomi bék, sok agák s egyéb rendek elveszvé«. ¹ Ezek erkölcsi hatása Rákóczy táborán csakhamar meg is látszott. Az a sereg, mely néhány nap előtt még rettegett a törökkel való mérközés gondolatára, most »nagy víg és kész szívvvel« döntő viadalra vágyott, s ennek hatása alatt maga Rákóczy sem ellenezte a Lippa felé való vonulást, kedvező alkalom esetén a török tábor megtámadását, akár a Maroson keresztül, melynek vízállása a hosszan tartó őszi szárazság miatt alacsony volt, akár pedig a lippai hídon át, mely a török tábor közeléber volt. ² Ellenkező volt a török tábor képe. A budai vezér a könnyű győzelem biztos tudatában szállott táborba és most látnia kellett, hogy seregei egymásután kudarczot szenvednek s hogy Erdély minden kétértelműség nélkül kitar Rákóczy mellett; s jöllehet táborra a ruméliai hadak csatlakozásával jelentékenyen megerősödött, ³ annak szemelláthatólag nyomott hangulatát tekintve, óvakodott a döntő mérközéstől. A felelőség súlyát azonban leginkább Bekir temesvári pasa érezte, ki a szalontai csatát elvesztette s a ki éppen azért a helyzet megjavítását elsősorban kívánta. Október 23-án tehát, állítólag Bethlen István és a budai vezér tudta nélkül Omer agát levéllel a borosjenei táborba küldte, felszólítván Rákóczyt, hogy béküljön ki a budai vezérrel és az öreg úrral; az alkalom most olyan kedvező, hogy Rákóczy megbékülhet, a nélkül hogy fejedelemségétől meg kellene válnia. ⁴ Rákóczy a békekötéstől, méltányos feltételek mellett, előbb sem idegenkedett s Bekir pasának válaszolva, most is hangsúlyozta, hogy a béketárgyalások megindítása ellen semmi kifogása nincs, »csak azután legyen tökéletes, igaz békeség közöttünk s ne idővontatás s valami alkalmatosság után való várakozás, mint eddig«. ⁵

¹ Kemény: *Önéletírása* 279. l. és I. Rákóczy György 1636 okt. 18-án kelt levele. (Szilágyi: *A két Rákóczy családi lev.* 24. l.)

² Szalárdy: *Síralm. magy. krón.* 123. h. Kemény: *Önéletírása* 279. l. — Főleg pedig Rákóczy 1636 okt. 27-iki levele Pázmányhoz. (Egykorú másolata a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

³ Bethlen István naplója. *Tört. Tár* 1884 309. l.

⁴ *Török-magyarorkori államokmánytár.* II. 414—15. ll.

⁵ *Török-magyarorkori államokmánytár* II. 416. l.

A levélváltás után közvetlenül, talán éppen annak hatása alatt,¹ a Rákóczy táborában fogva tartott Ali csaszusz kihallgatást kért a fejedelemtől, mely megadatván, Ali ajánlkozott, hogy felkeresi a török tábor s ráveszi a budai vezért a béketárgyalások megindítására. Ali előterjesztéseire Péchy Simon, a legidősebb tanácsos válaszolt, ki arra hivatkozva, hogy eddigi tapasztalataik alapján a budai vezér jóindulatának hinni nem lehet, hogy éppen ezért a béketárgyalások sem fognak eredményre vezetni, kijelentette, hogy a kérdés megoldását a hadiszerecsére bízzák. Azt azonban nem ellenzik, ha Ali levelet intéz a vezérhez, de a táborból való eltávozását nem tartják szükségesnek.² Ezzel egyidejűleg (okt. 23-án) Rákóczy Kornis Zsigmondot tizenötezer főnyi sereggel a Maros mellé küldötte, ki még aznap a Lippával szemben fekvő Pálélése nevű falu mellett tábort ütött és elsánczolta magát. Rákóczy a derékhad többi részével egyelőre még Borosjenőn maradt.³

Ali csaszusz levelére a vezér azonnal válaszolt s a béketárgyalásokat a maga részéről is kívánatosnak jelezte, de felszólította a magyar tábor, hogy a tárgyalások nyugodtságának biztosítása végett kölcsönösen kezeseket adjanak. A vezér ajánlata a táborban is nagy örömet keltett; a sereg harcias hangulata ugyanis erősen lelohadt az utóbbi tartós esőzések miatt, melyek következtében a megáradt Maroson való átkelés lehetősége ki volt zárva. Kornis Zsigmond Kemény Jánost és Farkas Ferenczet küldte át kezesekül, török részről pedig Olaj temesvári és a lippai bég jöttek át. A kezeseket a vezér október 24-én fogadta kihallgatáson,⁴ s miután szemökre hányta, hogy »hatalmas császár ellen fegyverrel« jöttek, kérdezte, hogy a békekötésre hajlandók-e? »Mostani állapotban, — felelték Kemény és Farkas, — semmit annál inkább nem kívánnánk, mert mi hatalmas császár köntö-

¹ Szalárdy szerint (i. m. 123. h.) Ali csaszusz és kíséretének őrizete Gillányi Gergelyre volt bízva. Egy másik feljegyzés pedig azt mondja Bekir pasa levelére vonatkozólag: »Tömösvári Bether passa Omer ágától küldte volt el, de nem merte vala maga meghozni. Gillányi hozta meg a Maros mellett való táborból.« (*Török-magyarkori államokmt.* II. 415. l.) Az összefüggés a levélváltás és Ali csaszusz szereplése közt valószínű.

² Szalárdy: *Sívalm. magy. krón.* 123—25 hh.

³ I. Rákóczy György 1636 nov. 12-iki levele Tholdalaghyékhoz. (Beke és Barabás: id. kiadv. 336. l.)

⁴ Kemény tudósítása (*Önéletírása* 281. l.) és Bethlen István feljegyzései (*Tört. Tár* 1884 309. l.) közt a dátumot illetőleg ellentét van. Kemény szerint a kihallgatás a török táborba való érkezésök után másnap történt, Bethlen szerint azonban ugyanazon nap, melyen megérkeztek. Tekintetbe véve, hogy Bethlen feljegyzései egyidejűek, Kemény önéletírása pedig későbbi keletű, Bethlen dátumát, mint valóbbásznút fogadtuk el.

sétől elszakadni nem akarunk.« A vezér ezek után eljök terjesztette feltételeit, melyek alapján tárgyalni kíván :

Teljesítse Rákóczy azon ígérését, melylyel a császárnak, a portai kajmekámnak és Sziliktar pasának bizonyos összegeket ajánlott ; a szolnoki szandzsáksághoz tartozó Derecske biharmegyei községből a hajdúságot telepítse ki s legyen ez a község a szultán adófizetője. Zólyomi Dávidot azonnal bocsáttassa szabadon s »ennekutánna se titkon, se nyilván senkitől semmi bántása ne következék«. Esküdjék meg Rákóczy, hogy »valamíg ez világban él, se lengyellel, se némettel magát ne közölje, nyilván és titkon hozzájuk ne álljon«, hanem igaz hűségben maradjon a császár iránt ; az ország rendei pedig vállaljanak kezességet fejedelmök hűségét illetőleg. Ha Bethlennel megbékül, adja neki vissza az őt megillető birtokokat s azonkívül »vagy magának, vagy fijának, vagy a hozzátartozó népének kicsintől fogvást nagyig senkitől semmi bántások ne legyen«. Végül mindezekre vonatkozólag Rákóczy és a három nemzet »nagy erős pecsétetes hitleveleket« adjanak.¹

A feltételek tárgyalása országgyűlési feladat lévén, Kemény János és Farkas Ferencz engedélyt kaptak a vezértől arra, hogy azokat Rákóczyval személyesen közöljék. A fejedelem a rendeket azonnal gyűlésbe hívta, mely a feltételek egyes pontjait megvitattván, a következőkben állapodott meg :²

Az országgyűlés nem emlékszik ugyan arra, hogy a császár iránt tartozó hűségöket megszegették volna s ezért a budai vezér támadását sem tartotta megokoltnak, de mivel a rendek a békét mindenek felett kívánatosnak látják, nem zárkóznak el a tárgyalások elől s hajlandók azt a »bizonyos summa tallért, ajándékot« is megadni, melyet követeik csak arra az esetre ígértek, ha a vezér közvetlen beavatkozása elmarad. Beléegyeznek, hogy a falvak behódoltatásában Rákóczy trónralépésének éve legyen mértékadó, de a Derecskére telepített hajdúság kitelepítése a közelgő téli időszakra való tekintetből lehetetlen ; e feltételét tegye a vezér a porta döntésétől függővé. Zólyomi szabadon bocsáttatása teljesíthetetlen kívánság, Zólyomi fogságát országgyűlés határozta beigazolt vétkei alapján, »s így elbocsátása az ország törvényeinek sérelme nélkül nem lehet«. Nagyon jól tudja továbbá a vezér, hogy trónralépésekor minden megválasztott fejedelemnek le kell tennie az esküt és pedig elsősorban arra, hogy »hatal-

¹ *Török-magyarokori államokmánytár* II. 417—18. II. és Kemény : *önéletrása* 282. l.

² A tárgyalások történeti részére l. Kemény : *Önéletrása* 280—85 II. és I. Rákóczy György levele 1636 nov. 12-ről Tholdalaghyékhoz. (Beke és Barabás : id. kiadv. 335—37. II.)

mas császáruunktól és a fényes portától soha semmi időben el nem szakad«. Rákóczy ennek eleget tett s a rendek meg vannak győződve, hogy »a hűtet és esküését megtartja és megállja szentül«. Bethlen István és Bethlen Péter részére bántatlan hazatérést biztosítanak, a vezértől kívánt hitlevelet is készek megadni, de ugyancsak pecsétetes hitlevélben biztosítsa a rendeket, hogy Bethlen Istvánt és Székely Mózeset hazaküldik, s hogy »azután semmi szokatlan új dolgokkal, kívánságokkal a fejedelmeket s az országot nem terhelik«; az elégedetleneknek, szökevényeknek pártjukat nem fogják, hanem az ország kívánságának eleget tesznek. A béketárgyalások sikeres befejezte után a hadak azonnal oszlojanak el. Legyen gondja végül a vezérnek arra, hogy »mindezekről hatalmas császáruink méltóságos neve és pecsége alatt levelet szerezzen« s a császár kegyelmességének bizonyosságára kaftánt és botot küldessen, a portának »efféle dologban való régi szokása és rendtartása szerint«.¹

Az országgyűlési resolútiót Szalánczy István vezetése alatt Kemény Jánosból, Haller Istvánból, Farkas Ferenczből, Fodor Ferencz szászvárosi királybíróból és Csulai György udvari prédikátorból álló nagykövetség hozta a vezér tudomására az október 30-án tartott kihallgatáson.² Eleinte úgy látszott, hogy a vezér a válasz egyes pontjait nem kifogásolja, — »mintha mind tetszenék s meg is nyugodt volna rajta«. A következő napi audiencián azonban »sokkal külömben kezdette magát viselni«; újabb kívánságokkal állott elő, s jöllehet az első kihallgatáson azt állította, hogy a béketárgyalások Bethlen István tudta nélkül folynak, most azt követelte, hogy az öreg úrral is értekezzenek, s »tőle is értsék meg kívánságát«. A követek tehát Bethlent is felkeresték, ki őszintén bevallotta nekik, hogy nem volt szándékában a békés megegyezés, »hanem ezen csak fegyverrel akart volna által menni«. A jelenlegi helyzetet tekintve azonban ő sem gördít akadályokat a béke elé, de kívánja, hogy feltételei figyelembe vétessenek. November 4-én Kemény János Rákóczynak át is adta a vezér feltételeit,³ melyek az előbbiekkal jóformán mindenben egyeztek, azon jelentéktelen kibővítést kivéve, hogy Rákóczy pontosan határozza meg a szultánnak, a portai kajmekámnak s Sziliktar pasának szánt összeg nagyságát.⁴ Bethlen István kívánságai is ugyanazok voltak, melyeket kiáltványain

¹ *Török-magyarorkori államokmánytár* II. 419—24. II.

² Bethlen István *naplója* 1884 30.9 I. és I. Rákóczy György 1636 nov. 12-iki id. levele. (Beke és Barabás: id. kiadv. 336. l.)

³ I. Rákóczy György id. levele. (Beke és Barabás: id. kiadv. 336—337 II.)

⁴ *Török-magyarorkori államokmánytár* II. 440—41. II.

kívül a budai vezérrel még a tavasz folyamán folytatott tárgyalások alkalmával is hangoztatott, a melyekre azonban, mint látjuk, az erdélyi rendek ismételt országgyűlési végzésekből megfeleltek.

A követek egyébiránt óvatosságot s a mennyiben lehet, engedékenységet ajánlottak Rákóczynek s a rendeknek az alkudozásokban. »Mi úgy veszszük eszünkben, — írták még október 31-én, — hogy nem bizodalom nélkül keménykedik az vezér, itt közönségesen magokat segítségvárással biztatják . . . Nekünk kglmes urunk, az megbeszélés tetszenék.«¹ Rákóczy viszont nem hitt az alkudozások őszinteségében. »Ha módjok leszén, — úgymond, — inkább fegyverrel akarnák ők dolgokat végben vinni, mintsem békességgel,«² s a feltevését igazolni látszottak azok a támadások is, melyeket a török tábor csapatai több ízben, habár eredménytelenül, megkíséreltek az erdélyi haderő ellen még e tárgyalások ideje alatt.³ A tábori országgyűlés azonban mindezek ellenére sem szüntette be az alkudozásokat; a mennyire harcziások voltak néhány hét előtt, most ugyanolyan mértékben kívánták a békekötést, akár engedmények árán is. Rákóczy természetesen óvakodott az alkudozások menetét befolyásolni, annál kevésbbé gátolni, hogy esetleg később önzéssel, rosszakarattal ne vádolhassák; de különben is a rendek és a vezér közvetlen érintkezését jó alkalomnak vélte eddigi török politikája helyeségének beigazolására. »Talám jobban meg fogják ebből is esmérni az törököt, — írta a fejedelemasszonynak, — noha az értelmese s jámbora már is elhítte, hogy azt ez mostani úton az török Havasalföldévé akarná Erdélyt tenni.«⁴

A vezér másodízben küldött feltételeire a november 6-iki tábori országgyűlés válaszolt. Negyvenezer tallért ígérnek a szultánnak, tízezeret a portai hajmekámnak, Sziliktar Musztafa második vezérpasának pedig hatezret.⁵ Elfogadják a vezér azon kívánságát, hogy a hódoltsági viszonyok olyan állapotban maradjanak, minőben Rákóczy trónralépésekor voltak »és semmi újítás benne ezután ne következzék«, s hogy a derecskei hajdúságot, mihelyt a császári athname megérkezik, egy hónap alatt kitelepítik. A béke megkötése és megerősítése után Zólyomi

¹ *Török-magyarokori államokmánytár* II. 431. l.

² I. Rákóczy György többször id. levele Tholdalaghyékhoz. (Beke és Barabás: id. kiadv. 337. l.)

³ V. ö. Kemény: *Önéletírása* 283—85. ll. és Naima tudósítása (*Hadtört. Közl.* 1836 305. l.) ki természetesen győzelemről beszél.

⁴ 1636 nov. 1-én kelt levelében. (Szilágyi: *A két Rákóczy családi lev.* 32. l.)

⁵ V. ö. I. Rákóczy György 1636 okt. 29-iki lev. (Szilágyi: u. ezen kiadv. 29. l.)

Dávidot »jó módok és okok alatt minden kétség nélkül« szabadon bocsáttatják; Bethlen Istvánnak, családjának szabad visszatérést biztosítanak; Rákóczy újból esküt fog tenni a porta iránt köteles hűsre s kezeskednek, hogy »sem lengyelhez, sem némethez magát nem kötelezi ő hatalmassága és az ország kárával«, de viszont a porta is adjon »fogyatkozás és minden hiba nélkül« való biztosítékot arról, hogy Erdélyt régi szabadságában, törvényeiben, határaiban, szabad fejedelemsválasztási jogában korlátozni nem fogja. Köteles végül a porta Bethlent és Székely Mózeset »minden befutottakkal« visszaküldeni és »ha ezután efféle kifutó emberek találkoznának, azoknak panaszokra az ő hatalmassága részéről a szent békesség fel nem bontatik, sem háborúság miattok nem indíttatik.«¹

Nem voltak azonban ilyen engedékenyek Bethlen Istvánal szemben; követeléseivel és sérelmeivel már két országgyűlésen foglalkoztak, egy részök, mint pl. a kollégium és a siremlék-alap ügye tárgyalanná is vált, a többire vonatkozólag pedig országgyűlési végzésekben határoztak. Most sem tettek egyebet, mint egyszerűen utaltak a kérdéses articulusokra s ezek elfogadásától tették függővé a status quo antet s a teljes amnestiát az ő személyét, családját és hiveit illetőleg. Visszautasítják azon újabb követelését, melyben »mostani fáradságáért« ötven-ezer forintot kívánt, mert az ország rendei semmivel sem bízták meg.²

A budai vezér, kinek a követek a november 11-iki kihallgatáson Bethlen István jelenlétében³ átadták a borosjenői tábori országgyűlésnek mindkét rendbeli követelésre adott válaszát, a maga részéről ki volt elégitve, mert kudarcza daczára is elérni látszott azt, a miért évek óta eredménytelen diplomatiái harcz folyt a porta és Rákóczy között. Az öreg úr ellenben nem nyughatott belé a rideg visszautasításba s ennek következtében a vezér, ki Bethlennel eddig is solidarisnak vallotta magát, nem tarthatta alkalmasnak az alkudozások jelen stadiumát a béke végleges megkötésére. Nem ellenezte tehát, hogy Bethlen újból formulázza kívánságait,⁴ a folytatandó tárgyalások alapjául, ő maga azonban célját elérvén, Rákóczyval fegyverszünetet kötött⁵ s november 14-én Temesvárra indult Bethlen Istvánnal.⁶ Minthogy Szent Demeter napja, a törököknél a táborozás szoká-

¹ *Török-magyarkori államokmánytár* II. 441—44. ll.

² *Török-magyarkori államokmánytár* II. 432—38. ll.

³ Bethlen István naplója. *Tört. Tár* 1884 309. l.

⁴ *Erd. Orsz. Eml.* IX. 572—75. ll.

⁵ Kemény: *Önéletírása* 286. l.

⁶ Bethlen István naplója. *Tört. Tár* 1884 309. l.

szos határnapja¹ el is mult, főleg azonban a takarmányhiány miatt,² Temesvár alól hadainak jelentékeny részét hazabocsátotta,³ sőt Kinan pasát is, ki ugyanebben az időben Havasalföldről készült Erdélyre támadni,⁴ visszaparancsolta.⁵

Rákóczy ezen alkudozások alatt Borosjenőt elhagyván, november 8-án Borossebesen,⁶ november 13-án Déván,⁷ s néhány nap mulva pedig Kajántorokban ütött táborn,⁸ honnan a Maros-völgye az esetleges támadások ellen legkönnyebben védhető volt; innen folytatta alkudozásait Bethlen István legutóbb formulázott kívánságaira vonatkozólag. Még most sem bízott ugyan a békekötés lehetőségében, »mivel mind Bethlen István s mind az vezér lehetetlent kívánnak, mi sem mehetünk becsületünk sérelmével reá«. ⁹ írta ez időben a fejedelemszónynak, de tanácsosnak látta aggodalmait és kételkedését leplezni. »Az ő hatalmassága méltóságos tekintetére és az ngod törekedésére nézve, — írja a vezérnek Temesvárra, — Bethlen Istvánnak és fiának, Bethlen Péternek mind uraságokat és jószágokat, úri becsületeket úgy megadjuk, hogy valamit birtanak az szegény idvezölt Bethlen Gábor fejedelem adományából, mikor ebből az országból kimentenek, annál többet fognak birni. Lakások is magoknak s szolgálóinak bátorságos lehet«. Állítson ki azonban az öreg úr olyan reversalist, a minőt a rendek kívánnak s akkor van reménység arra, hogy a szent békesség végbe mehet.¹⁰ Együttal szigorú utasításképen követeknek is meghagyta, hogy mondják meg az öreg

¹ Szalárdy: *Síralm. magy. krónika* 129. h.

² »Itt pedig 32 egész napja, hogy heverünk és teljességgel elfogyott az széna, sehult immár nem kaphatni, az hadakat is kénytelen haza kell bocsátani az vezérnek; erre nézve reggel innét elindulunk és vagy Tömös-várrott, vagy Nándorfejérvárrott várjuk végit és ott cserélik meg az hitleveleket.« Bethlen István 1636 nov. 13-iki levele. (Egykorú másolata a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.) Említettük, hogy ebben az évben nagy volt a szárazság. (Segesvári Bálint *krónik. Erd. tört. ad. IV. 211. l.*)

³ I. Rákóczy György 1636 nov. 17-iki levele. (Szilágyi: *A két Rákóczy család lev. 40. l.*) és ugyanannak nov. 22-iki levele. (Szilágyi: u. ezen kiadványa 43. l.)

⁴ I. Rákóczy György 1636 nov. 18-iki levele. (Szilágyi: u. ezen kiadv. 41 l.) Melith János 1636 decz. 10-iki lev. (Hurmuzaki: *Documente privitoare etc. Bucuresti* 1882. IV. 1., 628. l.)

⁵ Bethlen István naplója. *Tört. Tár* 1884 309. l. V. ö. Rákóczy nov. 27-iki lev. (Szilágyi: u. ezen kiadv. 47. l.)

⁶ Rákóczy 1636 nov. 8-iki levele. (Szilágyi: *A két Rákóczy család lev. 36. l.*)

⁷ Rákóczy 1636 nov. 13-iki levele. (Szilágyi: u. ezen kiadv. 38. l.)

⁸ Rákóczy 1636 nov. 17-iki levele. (Szilágyi: u. ezen kiadv. 40. s köv. ll.)

⁹ Ugyanezen levelében. (Szilágyi: id. kiadv. 40. l.)

¹⁰ *Török-magyarokori államokmánytár* II. 454. l.

úrnak, hogy »pecsét alatt is, ígéről-igére a szerint« készek megadni mindent, a mire ígéretet tettek, de a vezér is, Bethlen is »a szerint adják meg hitleveleket«, a mint azt a követek a rendek nevében eléjük terjesztik. Többet »az ország szabadságának és régi törvényének romlása nélkül« nem tehetnek.¹

Ilyen viszonyok között a békealkudozásoknak a közel jövőben várható beveződése nem volt valószínű. A Szászvárosra összegyűlt rendek azonban, kiknek tanácskozásain november 22-től fogva Rákóczy személyesen vett részt,² arra a hírre, hogy a budai vezér hadait nagyrészt eloszlatta s az Erdély felé törekvő Kinan pasát is visszarendelte,³ mely tények a vezér békülékenysége világos bizonyítékainak látszottak, készek voltak az eddigieknél is nagyobb engedményeket tenni. Pázmány levelének hatása alatt azonban, kit Rákóczy október 27-én s többször is⁴ tudósított az alkudozások lényegéről s arról, hogy a vezértől és Bethlentől kívánt feltételeket elfogadhatóknak nem találja,⁵ a fejedelem nem befolyásolta a rendeket elhatározásukban, s így a resolútiók megszövegezése aránylag rövid idő alatt elkészülhetett. »Mennél többet gondolkodom az kglmed mostani állapotjárul, — írta Pázmány, — annál inkább confirmáltatom abban az opinióban, hogy kglmed az törökkel megbékéljék, valamint lehet; lehetetlen, hogy kglmed a török hatalom ellen hadat viselhessen; lehetetlen az is, hogy sokáig fentartsa a hadakat, megunatkoznak a statusok, a költséges tábori szenvedésbe, az félelem is fejekbe forog, hogy ha sokáig tart az török ellenkezése, országokat is elvesztik. És sok egyéb akadékos gondolkodások miatt egyszer csak eloszolnak és kglmedet elhagyják«. Láthatta, hogy a lengyelektől alig kapott segítséget; abban sem bízzék, hogy ő felsége megsegíti. Sok példa van arról, hogy »Erdélyt a német segítség meg nem oltalmazhatja a török ellen«. A legjobb megoldás egyedüli módja a mielőbbi békekötés, még anyagi áldozatok árán is.⁶

December elsejére a rendek a kiegyezés pontjain megegyezvén, kiállították a vezértől kívánt okiratokat, melyekben a vezérnek másodízben küldött feltételeit a november 6-iki megállapodásnak megfelelően elfogadják s kezességet vállalnak, hogy a ponto-

¹ *Török-magyarokori államokmánytár* II. 456. l.

² Rákóczy 1636 nov. 22-iki levele. (Szilágyi: *A két Rákóczy csal. lev.* 43. l.)

³ Haller István és Szalánczy István 1636 nov. 25-iki jelentése. (Beke és Barabás: *id. kiadv.* 299. l.)

⁴ 1636 okt. 27-iki levele, melyben több levélről említést tesz. (Egykorú másolata a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

⁵ Rákóczy 1636 nov. 2-iki levele. (Szilágyi: *id. kiadv.* 34. l.)

⁶ Pázmány 1636 nov. 20-iki levele nagyrészt titkos írással. (Ötvös: *Rejtelmes levelek etc.* 1—4. ll.)

kat Rákóczyval betartatják.¹ Hasonló kötelezettséget vállalt magára a fejedelem is, fogadván keresztyén hitére, hogy a végzések minden czikkelyét, »annak minden részeit és pontjait hűségesen« megállja és betartja és mindaddig, míg a porta előtt a Szolimán szultántól kiállított athname tiszteletben és érvényben marad, — »mi is az országgal egyetemben hatalmas győzhetetlen császárunk fényes portájától el nem szakadunk«. ² Fontosabb volt ennél a Bethlen Istvánnal történt megállapodás, mely miatt, mint láttuk, a végleges kiegyezés hetek óta függőben volt. A szászvárosi országgyűlésnek hosszas tárgyalások után sikerült a két ellenfelet kölcsönös engedékenységre bírni s így a fejedelem december 4-én aláírhatta a kiegyezés szövegét.

E szerint Rákóczy kötelezi magát, hogy a Bethlen Gábertől a gyulafehérvári collegium építésére szánt húszezer frtot két év alatt kamataival együtt készpénzben megfizeti a püspöknek s gondoskodik arról, hogy a collegium felépüljön. Zólyomi Dávidot »jó módok és conditiók alatt« szabadon bocsátja. Bábolnát a hozzá tartozó falvakkal együtt Bethlen Istvánnak hatezer, Monorát Bethlen Péternek ugyanannyi tallérban inscribáltatja. Máramarosmegye adóját élethossziglan Bethlen István kapja, Metesdet és Gaurát nyolczszáz forintban inscribálja részökre, azzal a feltétellel azonban, hogy Fogarasról végképen lemondanak. A Bethlen Gábor-féle síremlékalapból hiányzó hétezer frtot »lakóhelyére való szállása után huszad napra« megfizeti Bethlennek. Azokat az articulusokat, melyeket az országgyűlések Bethlen Istvánnak a törökhöz való pártolása alkalmából hoztak, immár tárgytalanok lévén, töröltetni fogja. A fiscalis várak kötelező homagiumára vonatkozó országgyűlési végzéseket továbbra is érvényben hagyják ugyan, de Huszt várával kivételt tesznek; ezért azonban »ő kglme is reversalist ad mind nekünk s mind az országnak az mi és az ország kívánsága szerint«. Nincs kifogása az ellen, ha Bethlen fiával együtt a magyar király fenhatósága alatt lévő birtokain akar tartózkodni, de hűsége biztosítékául reversalist adjon. Rákóczy a Bethlen Gábertől az illyei őrség fentartására rendelt összeget megfizeti; Bethlennek és fiának összes jószágait visszaadhatja, szolgálait és híveit amnestiában részesíti: Erdélyben fekvő birtokait »szabadosan és minden bántás, háborgatás nélkül« látogathatja. A topai egyezés minden pontját teljesíti; Bethlen Péter perét megszünteti s utasítja a sérelmes asszonyt a megbékélésre.³

¹ *Török-magyarokori államokmánytár* II. 464—66. II. és 466—469. II.

² *Török-magyarokori államokmánytár* II. 469—71. II.

³ *Erd. Orsz. Eml.* IX. 581—85. II. Szalárdy: *Síralm. magy. krón.*

A kiegyezést az országgyűlés is megerősítvén,¹ azonnal elküldték Temesvárra Bethlen Istvánnak, ki azt néhány jelentéktelen módosítással,² s e módosításoknak a kiegyezés pontjai közé utólag való felvételök kötelezettségével elfogadta, s deczember 13-án kiállította reversalisát. Igaz keresztynén hitére kötelezi magát a kiegyezési pontok betartására s arra, hogy sem a fejedelem személye, méltósága, sem az ország szabadsága, törvényei és statutumai ellen »sem titkon, sem nyilván, sem magunk, sem mások által soha, sem az országban, sem az országon kívül, sem várainkból, sem egyébünnét semminemű utakon és módokon ártalmas igyekezettel s cselekedettel nem leszünk«. Mivel pedig magát Erdély alattvalójának tartja és vallja, »arra nézve is az országnak közönséges törvényi alá adván magunkot, mind az fejedelem ő kglme személyének, méltóságának és fejedelemségének, mind pedig az ország közönséges végezésinek, törvényinek, szabadságának oltalmazásában az fejedelemmel ő kglmével és az egész országgal együtt egyezséget, egyenlő értelmet, életünk, értékünk fogytáig tökéletes igaz sinceritással viselünk«. ³ Kötelezte magát egyúttal arra is, hogy fiával is kiállíttatja a szükséges reversalist,⁴ a mi meg is történt.⁵

A budai vezér, ki november 25-én Budára indult,⁶ a kihajára bízván a tárgyalások befejezését,⁷ a Bethlen Istvánnal történt végleges megállapodás hírére nem késett kiállítani az ország rendeitől kívánt biztosító levelet,⁸ s mint a szultán magyarországi helytartója, a szultán nevében is megerősítette a kiegyezési pontokat. Rákóczyt fejedelemségébe visszahelyezte s a kaftán mielőbbi megküldését megígérte; figyelmezteti, hogy Erdélyre gondot viseljen, a római császárral békességben maradjon s legyen egyetértésben a budai vezérrel. Ekkor azután »Isten engedelmebül tökéletes hűségtekre nézve az mi sokféle kegyelmességünk rajtakok öregbül és láthatóképen meg is tapasztalnotok bizonyos«.⁹

A súlyos válságból, melyet a török hatalom hódító szándéka idézett elő, s melyben Bethlen István tulajdonképen alárendelt

130. h. Kemény: *Önéletírása* 286—87. ll. Az okiratot teljes terjedelemben közölte Szilágyi Sándor: *Új magy. múzeum* 1856 I. 245—50. ll.

¹ *Erd. Orsz. Eml.* IX. 579—80. ll.

² *Török-magyarokori államokmánytár* II. 475—76. ll.

³ *Erd. Orsz. Eml.* IX. 585—87. ll.

⁴ Szalánczy és Haller 1636 decz. 14-iki jelentése. (Szilágyi: *Levelek és okiratok etc.* 419. l.)

⁵ 1636 decz. 24-ról kelt. *Erd. Orsz. Eml.* IX. 587—88. ll.

⁶ Bethlen István naplója. *Tört. Tár* 1884 309. l.

⁷ Szalánczy és Haller 1636 nov. 25-iki jelentése. (Beke és Barabás: *id. kiadv.* 299. l.)

⁸ *Török-magyarokori államokmánytár* II. 472—74. ll.

⁹ *Török-magyarokori államokmánytár* II. 476—77. ll.

szerepet vitt, Rákóczy diadalmasan került ki. A török gyámkodás alatt lévő Erdélynek ezen sikeres erőpróbája kétségtelenül értékes erkölcsi győzelem volt ugyan, s Rákóczyt fejedelemségében véglegesen megerősítette, de egyúttal nyilvánvaló bizonyossága volt a Bethlen Gábortól kijelölt politika helyességének is, melytől a fejedelem, mint láttuk, el akart térni. Rákóczy okúlt az események és alkudozások lefolyásából s bár a porta szeretetét megnyerni sohasem tudta, Erdély és a porta hagyományos viszonyán uralkodása utolsó korszakáig nem változtatott. Voltak a mozgalomnak egyéb tanulságai is. Az erdélyi alkotmány hiányokat tárt elő, melyek orvoslása a legközelebbi évek munkásságára várt; ilyenek voltak pl. a kiváltságos szász városok közjogi helyzetének szabatos megállapítása s a politikai pártot alkotó unitarizmusnak a hivatalos orthodox egyházzal való viszonyának rendezése. A központi hatalom megerősödését mutatja az, hogy a közjogi intézkedések, melyeket a közvélemény valósággal alkotmánybiztosítékoknak tekintett, minden nagyobb válság nélkül megvalósulhattak.

DR. LUKINICH IMRE.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

EUGELIDA MAGYAR KIRÁLYLEÁNY.

Merlinnek Jeanne d'Arc-ra vonatkoztatott jóslata sok történetíró foglalkoztatott (*Historia Britonum*, kézírata London, British Museum Cotton MS Vesp. D. XXI.: *Guyntonia vaticinium*). Minél ismertebbé váltak a szűz tettei, annál több jóslatot fedeztek fel, melyek azokat előre megjövendölték. Brehalnak a felmentő perre vonatkozó gyűjteményében van egy Eugelida nevű magyar királyleánynak tulajdonított jóslat, mely előre jelezte a VII. Károly reimsi koronázását. Quicherat munkájában (*Procès III* [1845] 340. l.) latin szövege a következő:

O insigne liliū, roratum principibus, agris pluribus a satore in virgulto delectabili insitum, immortale floribus et rosis mire redolentibus vallatum! Stupescat liliū, contremiscat virgultum: nam diversa brutalia, advenae alitaque in praedicto virgulto, cornua cornibus adhaerendo, quasi penitus suffocabunt, et quasi marcescens rore privato, anguste et paulisper radices pene evellendo, aspidis anhelitibus vastare putabunt.

Sed a puella oriunda, unde primum brutale venenum effusum est, antecedente que aurem retro dextram modico signo coccineo, remisse fabulante, collo modico, a virgulto triste exulabunt; fontes irriguos dicto lilio administrando, serpentem extra pellendo venenumque cuilibet notificando, lilicolam Karolum, filium Karoli nuncupatum, laurea Remis, non manu mortali facta, fauste laureabit. Subdent se circiter fines turbidi, fontes tremebunt, clamescet populus: Vivat liliū, fugiat brutum, pullulet virgultum! ascendet ad campum insulae classe classibus applicando, et ibidem plurima bruta jam clade peribunt. Multorum tunc pax efficietur, multorum claves ultra suum opificens recognoscent. Cives civitatis inclitae clade perjuri perimentu, singultus plurimos in se memorando, et muri plurimi ruent intrando. Tunc erit liliū virgultum sicut brutis aliquo modo et florebit tempore longo.

Magyar fordítása: Ó dicső liliom, melyet fejedelmek öntöztek és kertésze a mező közepén, gyönyörű kertbe örökké illatos virágok

és rózsák közé helyezett! Megrémül a lilium, megdöbben a kert: mert különböző vadállatok, egyesek kívülről jöttek, mások a kertben nevelkedtek, szarvat szarv ellen szögezve csaknem megfojtották a liliumot, melyet saját harmata ellankasztott; kínosan és hosszasan ássák, gyökereit majdnem megsemmisítik és mérges lehelletükkel el akarják hervasztani.

De a szűz, a ki onnan jó, a honnan a veszedelmes méreg terjed, a vadállatokat szégyenszemre elúzi a gyümölcsösből, jobb füle mögött egy kis piros jel van, szelíden beszél, a nyaka rövid; a liliumnak friss forrásvizet ad, elúzi a kígyót, melynek mérgét mindenki előtt felfedi, nem halandó kéz által font babérral Reimsben szerencsésen megkoszorúzza a lilium kertészét, a kit Károlynak hívnak és Károly fia. Köröskörül a zavargó szomszédok meghódolnak, a források csörge-deznek, a nép kiáltja: Éljen a lilium, el a vadállattal, a kert virágozzék! Megközelíti a sziget mezőit, hajóhadat hajóhadra küldve és ott a vereségnél sok vadállat pusztul el. Többen békét kötnek, sok kulcs megtudja, milyen kéz kovácsolta. Egy híres város polgárai a vereségben elveszik büntetésüket, sok sóhajtás jut eszükbe és a bevonulásnál magas falak leomlanak. Ekkor a lilium kertje olyan lesz mint (?) és hosszú ideig fog virágozni.

A kert liliuma a francia királyság, mely körül küzdenek a kertben nevelt és idegen vadállatok, vagyis a burgundiak és az angolok. A méreg a lázadás vagy a királylyal szemben való hűtlenség, Brehal magyarázata szerint (Quicherat, *Procès III* [1845], 347. l.). VII. Károlynak, a lilium kertészének megkoronáztatását Reimsban határozottan megjelöli. Célzó több város visszaadására, de megjöendőli Párizs ostrommal való bevétele, a francziák átkelését Angliába, a béke megkötését, a mi be nem teljesült.

Quicherat a jóslat szerzőjére vonatkozólag semmiféle felvilágosítást se tud nyújtani. Anatole France (*La vie de Jeanne d'Arc II* [1908], 36. l.) egy francia armagnacpárti pap koholmányának tartja, melyet a VII. Károly megkoronáztatása után 1429 július havában bocsátott világgá. Feltevést arra alapítja, hogy az addig történt eseményeket, a koronáztatást, több város visszavételét eltalálja, míg a későbbiekre vonatkozólag jóslata csütörtököt mond. Andrew Lang (*The Maid of France*, London, 1908.) a keltevést jóváhagyja, habár a többi jóslatra vonatkozólag nem fogadja el A. France magyarázatait.

Vajjon a szűz személyleírása Jeanne-ra illik-e, nem állapítható meg, mert egyetlen hiteles képmása se maradt ránk. Néhány kézirat miniature-je arról tanúskodik, kortársai milyenek képzeltek. A párizsi Nemzeti könyvtár történeti arcképképzésén (*Századok LXIV.* [1908], 171—175. l.) látható volt Martial d'Auvergne egyik kézírata (fr. 5054), mely életének több jelenetét ábrázolja; hasonlóképp Martin Le Franc (fr. 12476, fol. 101) és Monstrelet (fr. 20361, fol. 83 v°)

művében, valamint a latin periratban (lat. 14665, fol. 350) megvan egy-egy ábrázolása. Ha ezek nem is erősítik meg, hogy jobb füle mögött piros anyajegy látszott és nyaka rövid volt, valószínű, hogy a jóslat szerzője e jeleket nem koholta.

Miért adta magyar királyleány szájába a jóslatot? Történetünk Eugelida nevet nem ismer, tehát ferdített vagy koholt a név. Ha a jóslat szerzője pap volt, az valószínűleg a szentek legendáiból ismerte Magyarországot, jóslótehetséget is a szenteknek tulajdonítottak. A magyar szentek közül legnépszerűbb árpádházi szent Erzsébet volt, a kinek életrajzát olasz, francia, angol könyvtárak kézírataiban egyaránt olvashatjuk. Fia IX. Lajos udvaránál szolgált apródként (Joinville, *Histoire de Saint Louis*, kiadták Mellot, Sallier és Capperonnier, 1761, 22. l.) és az Orléans-családot szent Erzsébettől származtatták (Montalembert, *Sainte Élisabeth de Hongrie*, 1878, 455. l.). Ezért valószínűnek tartom, hogy Eugelida neve alatt szent Erzsébetet kell keresnünk és a francia kiráypárti pap szeme előtt az Arany Legendából vagy breviáriumból ismert magyar királyleány lebegett, a mikor a lilomot megmentő orléansi szűzre vonatkozó jóslatát koholta.

KARL LAJOS.

DAMBURGHY KÖVET ÚR.

(Batthyány Kázmér egy ismeretlen levelével.)

A függetlenségi harcz idejében nagy gondot okozott a magyar kormánynak a külképviselet ügye. Magyarország már századok óta nem szerepelvén a világban mint önálló állam, külön külképviselettel nem bírt. A mi kevés magyar volt az osztrák diplomatiai szolgálatban, többnyire a conservatív főnemesek közül került volt ki és nem csatlakozott a függetlenségi mozgalomhoz.

Azért a fontosabb helyekre mégis sikerült oly férfiakat küldeni, a kiknél jobban senki sem járhatott volna el meg nem ingó hazafiságot, nagy tudást és sok tapintatot föltételező, kényes és fontos megbízatásában. Szalay László, Andrásy Gyula, Teleki László és Pulszky Ferencz díszei lehettek volna bármely nemzet diplomatiájának.

Az Egyesült-Államokba is küldött a magyar kormány követet, a miről azonban a magyar szabadságharcz történetével foglalkozó írók, úgy látszik, nem bírnak tudomással. Egyedül Pulszky Ferencz emlékirataiban találunk e követről néhány megjegyzést, de ezek is csak európai szereplésére vonatkoznak. A mit tehát amerikai dolgairól most elmondandó vagyok, egykorú amerikai forrásokból kutattam ki.¹

¹ Appendix to Congressional Globe, 1849—50. Vol. II., pp. 43., 54., 84., 87., 89. és 148. New-York Tribune, 1849 és 1850.

Pulszkytól tudjuk, hogy a független Magyarország amerikai követe »magyar zsidó volt, a ki a harminczas évek végén Amerikába kivándorolt, most (1849) Magyarországra jött s Kossuthtól és Batthyány Kázmértól kieszközölte megbízó-levelét«.

Neve hol *Damburghi*-nak, hol *Damburghy*-nak van írva. Furcsa egy név; nem magyar, nem német, nem is angol, hanem ügyetlen összezavarása a háromnak.

A külföldön letelepedők idegen hangzású nevei sokszor csodálatos változásokon mennek át, a mire elég példa van Magyarországon is, de Amerikában talán még több. Így Pennsylvania állam volt kormányzójának neve, *Pennypacker*, egészen angolnak látszik, pedig német származású és őseit *Pfannebaecker*-nek hívták. A magyar kiköltözés aránylag újabb keletű, de máris olyan nevekre bukkanunk kiköltözetteink között, a melyek a leggyakorlottabb szőfejtőt is zavarba hoznák. Az ilyenekben, mint *Földváry* és *Sabo* még könnyű ráismerni a *Földváry*-ra és *Szabó*-ra, sőt a ki egy washingtoni fényképész czégerét, *John K. Kemethy*, látja, is rájöhet még, hogy tulajdonosa eredetileg *Kecskeméthy János* volt; de ki hinné, hogy *Mr. Locust* odahaza *Lőkössi* volt? Egy *Nagy* nevét *Gross*-ra változtatta, szentül meg lévén győződve, hogy evvel nevét megangolosította; persze mindenki németnek tartja, mint azokat, a kik magyar nevük elé *Von*-t ragasztottak. *Mészáros*-ból *Messik*, *Kertész*-ből *Curtis*, *Kovács*-ból *Gaskill* (?) lett. Igen furcsa esete volt pedig egy *Fazekas* nevű derék földműves embernek, a ki most *Flannigan* néven ismeretes. Ő ugyanis ír munkások között dolgozott, a kik, nem tudván nevét kiejteni, eleinte *F*-nek nevezték, majd egy *F*-fel kezdődő nemzeti nevüket adták neki, a mely rajta is ragadt.

A *Damburghy* név fejlődésének fokozatait nem ismerem; talán *Dammberger* vagy *Hamburger* (D'Hamburger) lehetett kiköltözése előtt, a »történelemben« azonban mint *Damburghy* szerepel. Annyi bizonyos, hogy 1849-ben ismét Magyarországon volt és ajánkozott Kossuthnak vagy Batthyány Kázmér külügyminiszternek a washingtoni követségre. Mint alább látni fogjuk, műveltsége, modora és jelleme nem volt olyan, hogy ily fontos küldetésre képesítse. Hogy mi módon beszélt rá a magyar kormányt, hogy őt küldje ki Amerikába, nem tudjuk; de valószínűnek látszik, hogy Kossuthot és Batthyányt, a kik érezték annak fontosságát, hogy a magyar ügynek Washingtonban is legyen szószólója, az bírta rá elhatározásukra, hogy *Damburghy* több éven át lakott volt Amerikában, tudott valahogy angolul és ismerősnek látszott az ottani viszonyokkal, a mik mind olyan tulajdonságok, a melyek alkalmas embernek nagy előnyére váltak volna.

Damburghy június 15-én kapta meg kinevezését és úgy látszik, hogy mindenekelőtt a többi magyar diplomatával akart érintkezésbe

kerülni és mellesleg — tőlük pénzt kérni. Kerülőutakon mehetett, mert csak augusztus 13-án vagy néhány nappal előbb érkezett Párizsba és tiszteletét tette Teleki László grófnál. Hogy milyen benyomást tett Telekire, kitűnik ennek Pulszkyhoz intézett leveleiből.

Páris, aug. 13. 1849.

»Egygyel ismét megszaporodott diplomatáink száma.

Damburghi magyarhoni követ Amerikában! mit tartasz erről? én igen ügyetlen embernek tartom, s olyannak, kinek megérkezte az egyesült státusokba inkább árthat, mint használhat ügyünknek. Pénzt kér, én inkább a végett adnék neki — ha volna — hogy missiójáról¹ mondjon le. Damburghit minden módon itt akartam tartani, s inkább arra bírni, hogy leveleit póstára tegye, de ő erőnek erejével látni akart.«

Páris, aug. 14. 1849.

»Sumner levelét ide csatolom. Ő is nagy szerencsétlenségnek tartaná, ha Damburghi Amerikába menne. Istenért, kövess el mindent, hogy őt céljától eltartóztasd. Menjen ő vissza hazánkba és katonáskodjék, mert hiszem, hogy jó katona; de diplomatának nem való. Egyet tudok, pénzt nem fogsz neki adni, mert nincsen, valamint nekem sincs, de nem fog-e aztán más valakihez folyamodni. Szörnyű, hogy kormányunk ilyen embereket küld! Sumner szerint most épen nem kell Amerikába követet küldeni, s úgy kell hagyni a dolgot, a mint indult — mert igen jól indult.«

Páris, aug. 16. 1849.

»Vass Samutól kaptam levelet Amerikából, ez is követ szeretne lenni!!! Damburghinak írtam, hogy nem adhatok pénzt neki, most ismét kért tőlem. Tanácsoltam neki, menne haza Magyarhonba, s intézzem el ott mindent személyesen kormányunkkal. Mondtam neki, szólna veled is. Kérlek, ügyekezsd őt hazamenetelre bírni. Igen szegény, gyámoltalan egyéniség. Amerikába Sumnert kell küldeni, nála jobb követet nem kaphatunk, tudom pedig, hogy elfogadja a követséget, mert szóltam is már vele. Kérlek, ezt titokban tartsd mindenki előtt! De igen örülnék, ha te is írnál mellette a kormánynak. Még pedig írd meg, hogy *Envoy extraordinaire et ministre plenipotentiaire* címmel kell őt kinevezni. Hihető, hogy Sumner ott teljes ünnepélyességgel (officiellement) fogadtatnék el.

Au nom de ciel veuillez bien remonter la tête à ce pauvre Damburghi. Il demeure Tavistock Hotel, Covent Garden.«¹

Tehát Damburghy mégis elment Londonba és fölkereste Pulszkyt, a ki teljesen osztozott Teleki véleményében és emlékirataiban azt is

¹ Magyarúl: Az Ég nevére, hozd helyre kérlek ezen szegény Damburghi fejét. Lakása Tavistock Hotel, Covent Garden.

megjegyzi, hogy »barátink, főleg Cobden, megbotránkoztak ezen kinevezésen«. Pulszky gyakorlatibb ember volt mint Teleki és kezébe véve Damburghyt, sikerült rábírnia, hogy *megbízó-levelét neki tíz angol fontért adja el*. Pulszky evvel az ügyet kitünően és végleg elintézettnak vélte és úgy látszik, sohasem tudta meg a »követ úr« később viselt dolgait.

Az Atlanti Óceánban akkor még nem volt vízalatti távíró-sodrony lerakva, s így a hírszolgálat az ó- és újvilág között igen lassú volt. A legrövidebb hajójárat Liverpool és Halifax között volt, s ez utóbbi helyről a legfontosabb híreket a villamos távírón sürgönyözték meg a nagyobb lapoknak, míg a leveleket és ujságokat a vasutakon továbbították. A legkedvezőbb esetben is két hét telt bele, a míg a londoni hírek New-Yorkba jutottak és így a világosi fegyverletétel híre csak szeptember 6-án lett ismeretes Amerikában.

Damburghy Angliából Amerikába ment; hogy mikor ért oda, pontosan nem tudom, de a rendelkezésemre álló adatok összevetéséből azt lehet következtetni, hogy akkor érkezett oda, a mikor Magyarország bukása ott már ismeretes volt. Becsületes ember, ha becsületes ember egy fontos hivatalra való kinevezetését egyáltalában eladná, érezte volna, hogy a magyar kormány megszüntével mindennemű megbízása is megszűnt. De Damburghy szélhámos volt, a ki föltette magában, hogy a hazája iránt mutatkozó nagy rokonszenvvel visszafog élni és diplomatásdit fog játszani.

Elment tehát Washingtonba és tárczájából, a melyben talán még volt valami a Pulszkytól kapott fontokból, kihúzva egy Batthyány Kázmér gróf külügyminiszter által aláírt *bemutató-levelét* (a *megbízó-levelé* persze Pulszkytól volt), jelentkezett vele a külügyminiszteriumban. De ott nem fogadták. Valószínűleg már modora és megjelenése is gyanút keltett; azonban az amerikai kormány titkos ügynökétől addig beérkezett jelentések alapján, de különösen a magyar kormány feloszlása folytán lehetetlenség volt az amerikai kormánynak őt elismerni.

Azt lehetne hinni, hogy e kudarcz után Damburghy jobbnak látta hallgatni. Ő azonban megmutatta a bemutató-levelét a washingtoni újságíróknak és nagy felháborodással panaszkodott a kormánynak a szabadság ügye iránt való részvétlenségéről. Így került az ügy néhány lapba, bár pl. a magyarbarát *New-York Tribune*, a nemeslelkű Greeley Horatius lapja, elnézőleg hallgatott a dologról.

Időközben összeült a congressus, és mindkét házban erősen támadták a kormányt Magyarország függetlenségének el nem ismerése miatt. Sok szép szónoklat hangzott el Hunniades és Kossuth népének erényeiről és többek között Cass Lajos tábornok, Michigan állam senátora, javaslatot terjesztett a senátus elé az Ausztriával való diplomatiái összeköttetés felfüggesztése iránt, a melyet Foote,

Missouri senátora, ügyesen pártolt. A képviselőházban pedig Buel W. Sándor, Michigan államból, a kormányt nemcsak azért támadta meg, mert Magyarország függetlenségét idejekorán nem ismerte el, hanem azért is, mert nem fogadta a magyar kormány követét. Így tehát a kalandor Damburghynak még a congressusban is akadt pártfogója, sőt Buel a bemutató-levelet, a hírlapokban megjelent szöveg szerint, fel is olvasta.

E bemutató-levél, néhány magyaros szólásmód kivételével, elég szép angolsággal van megírva. Nem tudom, ki fogalmazta; valószínűleg Batthyány. Kizártnak tartom, hogy Kossuth munkája volna, mert Kossuth akkor még nem ismerte az angol nyelvben való hatalmát, sőt csaknem egy évvel később a Brussából az Egyesült-Államok népéhez intézett szövegét is még magyarul szerkesztette meg. (E szöveget Ujházy Lászlóhoz küldte, a ki részére Tochman őrnagy, Washingtonban, fordította le angolra.)

Az érdekes történelmi okmány, a mely Magyarországon még ismeretlen, így szól:

To the Secretary of State for Foreign Affairs of the Republic of the United States of America.

Sir: The United States were the first in the battle of the people against their oppressors; they pointed out the way to other people how to emancipate themselves, and showed them what a people could do, even in their infancy, to shake off the unjust yoke of the oppressor.

The United States having become free, will, in a few years, be reckoned among the most powerful States of the world, and even now they exercise a very great influence upon the destinies of the States of ancient Europe.

The natural right of men, and of people, to be, and to be free, and to be independent, and to maintain the dignity of men, being the fundamental principle of the existence of this republic, I doubt not that, as every citizen cannot but appreciate the great importance of the question which has been at issue between Hungary and the dynasty of Habsburg-Lorraine, so also the government can have no other policy abroad than to take for granted the principle laid down.

The Hungarian nation only desires to maintain its natural rights. She was driven into a resistance of the aggression of the House of Habsburg-Lorraine which, at last casting off the mask of pretended good will, by which, till then, it had deceived the world, openly avowed its intention of blotting out the political existence of the Hungarian nation. The House of Habsburg then determined to execute in open day what it had been plotting for ages in obscurity, namely to burn up our country with flames.

The act declaring the independence of Hungary, which I have herewith the honour of sending you, contains a faithful enumeration of all the treachery and crime by which the House of Austria has endeavored to exalt its throne, by the destruction of the political existence of Hungary. Be pleased to peruse it, and you will perceive that the Hungarian nation, like the American people in the past age, has been driven to make use of the right of selfdefence, to save itself from the political death with which it was menaced.

The Hungarian nation in this act declares that, in defending her own national rights, she does not seek to interfere with the rights of other

nations, but desires to live in amity with all the States of the world — even with the people now under the same monarch as herself before this time.

I hasten to offer the friendship of the Hungarian nation to the glorious American people, who cannot but entertain sympathy for a people fighting, as they formerly did, for their independence and for the most sacred rights of humanity. Besides this sympathy, the United States also have the greatest interest in the existence of a free and independent Hungary: for America might find in Hungary, from which she has hitherto been excluded, a rich market for her productions, and above all, for colonial produce. At the same time, she would find Hungary to be a good depôt for the extension of her products over the oriental parts of Europe.

Mr. Damburghy has received special instructions as to the more intimate relations which the Hungarian government desires to establish with the United States, which he will communicate to you. I hope the few words which I have here addressed to you may serve as the basis of more extended communications, and I have only to add hereto the assurance of my highest esteem.

Minister of Foreign Affairs of the State of Hungary.

(Signed) Count Casimir Batthyány

Pesth, June 15, 1849.

Magyar fordításban:

Az Észak-Amerikai Egyesült Államok köztársasága Külügyi Államtitkárának.

Uram: A népeknek elnyomók ellen való harcában az Egyesült Államok voltak az elsők; ők mutatták meg más népeknek a folszabaduláshoz vivő útat, ők mutatták meg nekik, hogy mire képes egy nép, még gyermekkorában is, hogy az elnyomó igazságtalan jármát lerázza.

Az Egyesült Államok, szabadokká lévén, néhány év múlva a világ leghatalmasabb államai közé fognak tartozni, sőt már most is igen nagy befolyást gyakorolnak a vén Európa államainak sorsára.

Mint hogy ezen köztársaság létezésének alapelve az emberek és népek ama joga, hogy létezzenek, szabadok legyenek, függetlenek legyenek és főtartsák az emberi méltóságot: nem kétkem, hogy valamint minden egyes polgár csak méltányolhatja a Magyarország és a Habsburg-Lotharingiai dynastia között döntésre került kérdés nagy fontosságát, úgy a kormánynak sem lehet más külügyi politikája, mint hogy elismerje a kitűzött alapelveket.

A magyar nemzet csak természetes jogait kívánja épségben tartani. Kényszerülve volt a Habsburg-Lotharingiai Ház támadásainak ellenállani, a mely végre félre veté a színlelt jóakarát álarczát, a melylyel addig félrevezette volt a világot és nyíltan bevallotta azon szándékát, hogy a magyar nemzet politikai létét eltörölje. A Habsburg Ház ekkor arra határozta magát, hogy nyíltan végrehajtja azt, a mit századok óta titokban tervezett, t. i. hogy hazánkat lángba borítja és fölégeti.

Magyarország függetlenségi nyilatkozata, a melyet van szerencsém ezennel megküldeni, hűségesen folszámlálja mindazt az áruást és bűnt, a melyekkel az Austriai Ház trónját föl akarta emelni. Magyarország politikai létének elpusztítása által. Méltóztassék e nyilatkozatot átolvasni és látni fogja, hogy, mint egykor az amerikai nép, úgy a magyar nemzet is kényszerülve volt az önvédelem jogát igénybe venni, hogy megmeneküljön a politikai haláltól, a mely fenyegette.

A magyar nemzet a nyilatkozatban kinyilvánítja, hogy a midőn saját nemzeti jogainak védelmére kel, nem kívánja más nemzetek jogait

érinteni, hanem barátságban óhajt élni a világ minden államával, még azon néppel is, a melylyel azelőtt ugyanazon uralkodó alatt állott.

Sietek tehát, hogy a magyar nemzet barátságát följánljam a dicső amerikai népnek, a mely csak rokonszenvet érezhet az olyan nép iránt, a mely, mint egykor ő maga is, függetlenségéért és az emberiség legszentebb jogaiért küzd. De ezen rokonszenven kívül is, az Egyesült Államoknak nagy érdeke egy szabad és független Magyarország létezése; mert Magyarországon, a honnan eddig ki voltak zárva, termékeik és különösen gyarmatárúik jó piacra találnának. Magyarország egyúttal jó alapul szolgálna az amerikai termékeknek Európa keleti részeiben való elterjesztésére is.

Damburghy úr részletes utasításokat kapott azon közelebbi viszonyokra vonatkozólag, a melyeket a magyar kormány az Egyesült Államokkal létrehozni óhajtana és a mely utasításokat önnel közölni fogja. Remélem, hogy a jelen néhány sor kiterjedtebb összeköttetés alapjául fog szolgálni, a mely reményemhez még csak kiváló nagyrabecsülésem kifejezését óhajtom csatolni.

Gróf Batthyány Kázmér, s. k.
a Magyar Állam Külügyministere.

Pest, 1849. június 15-én.

Első pillanatra felmerül az a kérdés, hogy nem hamisítvány-e ez a levél? Azonban a körülmények összevetése után nem igen lehet kétség az iránt, hogy a levél valódi. A ravasz Damburghyról bajos föltételezni, hogy összeütközésbe akart volna kerülni a büntető-törvénnyel és néhány évet hamisítás miatt a börtönben tölteni. Igaz, hogy Pulszky meggondolatlan volt, a mikor *csak* a megbízó-levelet vette el Damburghytól, de emlékirataiban csak erről van szó, s így joggal tehetjük fel, hogy a többi irat Damburghynál maradt. Végül, ha Damburghy hamisította volna a levelet, ő, mint a ki évekig lakott volt Amerikában és ott diplomatiái babérokra vágyott, bizonyára az Egyesült-Államoknak és külügyministerüknek hivatalos czimét használta volna, a melyben pedig a *Foreign Affairs, Republic* és *North* szavak nem fordulnak elő. Különösen ez a *North* szó látszik a levél európai eredetét igazolni, a hol azt még ma is széltében használják, holott a hivatalos név *United States of Amerika*. E kérdést tehát bizvást elejthetjük.

Damburghy kénytelen volt belátni, hogy a diplomatádsi nem vált be; ezért kellett más úton gondoskodnia arról, hogy neve a nyilvánosság előtt maradjon. Felcsapott tehát *distinguished foreigner*-nek és *Hungarian refugee*-nek; az előbbi mindig, az utóbbi akkoriban nagy érdeklődés és rokonszenv tárgya volt Amerikában. Új szerepének megfelelőleg az eddigi *Mr. Damburghy*-ből most *Major H. Damburghy* lett. Nincs teljesen kizárva ugyan, hogy ez a czím csak úgy ragadt rá, mint pl. Pulszkyra és másokra a *Count* czím, azonban ismerve egyet-mást viselt dolgaiból, sokkal valószínűbb, hogy ő maga vette azt fel. Hogy is ne, a mikor olyan magyarok között mozgott, a kik mindegyikének volt valami czíme: *Governor, Count, Colonel, Captain*, stb. Még elég szerény volt, hogy csak őrnagynak nevezette magát, holott ugyanazon erőfeszítéssel ezredes is lehetett volna.

Valószínű azonban, hogy Damburghy a magyar menekülteknek, a kik többnyire vagy semmit sem, vagy csak igen keveset tudtak angolul, s az ország hagyományait, törvényeit és szokásait nem ismerték, nem egyszer hasznára volt. 1850 január elején a magyar menekültek New-Yorkban bizottságot alakítottak, a mely Washingtonba igyekezett, hogy Taylor elnöknél tisztelegjen és őt arra kérje, hogy Kossuthnak és társainak kiszabadítására járjon közbe. A bizottság elnöke Ujházy László komáromi kormánybiztos volt, a kit az amerikaiak *Governor Ujházy*-nak szoktak volt tisztelni; tagjai *Colonel John Prágay*, *Major H. Damburghy*, *Count Wass*, *Captain Oswell*, *Theodore Ujházy* és *Captain Waisy* (Vészy?) voltak.

A bizottság útközben kiszállt Philadelphíában és Baltimore-ban és mindkét helyen valóságos ovátiókban részesült. Így Philadelphíában tiszteletére kivonult a nemzetőrség, a mely fölött a magyar urak, köztük Damburghy »őrnagy úr« is, szemlét tartottak. Ujházy pedig a tisztekhez beszédet intézett. Ugyanaz nap a philadelphiaiak népgyűlést is tartottak, a melyen elhatározták, hogy a magyar menekültek javára pénzt gyűjtenek és azt *Gov. Ujházy* és *Miss Apollonia Jagello* (a ki szintén mint előkelő magyar menekült volt ismeretes) kezére bízák. (Még jó, hogy az őrnagy úrera nem bízták.)

A bizottságot, a melynek szónoka Ujházy volt, az elnök igen barátságosan fogadta és értesítette, hogy az amerikai kormány máris érintkezésbe lépett a magas portával a magyar hazafiak kiadása tárgyában, a mi az amerikai magyarok között érthető örömet keltett.

A bizottság tagjait a vasúttársaságok díjtalanul szállították oda és vissza és a szállodák ingyen látták el hajlékkal és étellel, a miért is a bizottság hírlapi köszönetet mondott, a melyet *Ladislaus Ujházy*, *Col. John Prágay* és *Major H. Damburghy* írtak alá.

A mikor Kossuth és Pulszky 1851. végén Amerikába jött, Damburghy már letűnt volt a nyilvánosság színpadáról és ezt az időpontot, könnyen érthető okokból, bizonyára legkevésbé tartotta alkalmasnak arra, hogy újból a lámpafény elé lépjen. Ujházy irataiból, a melyek még kiadásra várnak, valószínűleg még többet tudhatnánk meg felőle, de a mit most tudunk, az is elegendő arra, hogy szerepléséről ítéletet alkothassunk.

PIVÁNY JENŐ.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Geschichte der Inquisition im Mittelalter, von Henry Charles Lea, Autorisierte Übersetzung, bearbeitet von Heinz Wieck und Max Rachel. Revidiert und herausgegeben von Joseph Hansen. II. Band: *Die Inquisition in den verschiedenen christlichen Ländern*. Bonn, Verlag von Carl Georgi, 1909. — X. + 666. lap 8°. Ára 10 márka.

E mű I. kötetét öt évvel ezelőtt ismertettem e folyóiratban (I. a *Századok* 1905. évf. novemberi füzetét); a II. kötet kissé késve, a közelebbi karácsonyi könyvpiacra jelent meg. Míg az I. kötet az inquisitio eredetét és szervezetét írta le, a II. kötet már belép az inquisitio működésének, az egyes országokban kifejtett tevékenységének ismertetésébe s egymásután tünteti fel az inquisitio szereplését Languedocban, Franciaországban, a spanyol félszigeten, Itáliában, a délszláv országokban, Németországban és Csehországban.

Languedoc földjén az 1230-ik évben indul meg az inquisitio működése s teljes száz évig tart, míg az eretnokség magvát kiírtja. »A XII. században Délfranciaország Európa legműveltebb országa volt. Ipar és kereskedelem, művészet és tudomány korát megelőző előhaladást mutatott. A városok magok kormányozták magokat, büszkék voltak gazdagságukra, erejökre, féltékenyen őrködtek szabadságuk felett s hazaszeretetük kész volt az áldozatokra. A nemes urak nagyrészt művelt férfiak, magok is költők vagy legalább a költészet oltalmazói voltak, a kik tudták, hogy jóllétük alattvalóik jóllététől függött és hogy a városok szabadsága inkább védőbástyát, mint veszedelmet jelent egy bölcs uralkodóra nézve. Ekkor jöttek a keresztések az országba és a mit ők el nem végeztek, azt folytatta és kegyetlenül befejezte az inquisitio. Ez egy tönkretett, elszegényített országot hagyott hátra, a melynek ipara megsemmisült, kereskedelme elpusztult. A confiscatio a benszülött nemeseket koldusbotra juttatta; helyökbe idegenek léptek, a kik a földet elfoglalták és az északi hűbériség zordon erkölceit, vagy a római

jog despota elveit vitték be a koronától megszerzett nagy birtokokba. Egy gazdag természeti adományokkal felruházott népet több mint egy századon át kínpadra vontak, megtizedeltek, megaláztak és kiraboltak. A korai civilizatio, mely Európa kulturájának útmutatója volt hivatva lenni, oda lett s Itáliának jutott a renaissance dicsősége. De e helyett helyreállították a hit és az egyház egységét, azét az egyházét, a mely a küzdelemben eldurvult, alászállott, elvilágiasodott. Ez volt az inquisitio gyümölcse egy olyan országban, a mely tevékenységének tág mezőt, érvényesülése elé dús alkalmat nyújtott.« (119. l.). De a szent officium diadala, miután a confiscatiókkal megtöltötte a kincstárt, nagyban hozzájárult a királyi suprematia megszilárdításához, egy olyan hatalom megteremtéséhez, a mely utóljára az ő saját hatalmát alászállította. — Franciaországban az inquisitio már a XIV. század közepén elvesztette jelentőségét, részint a parlament, részint a párizsi egyetem lassanként teljesen félreszorította azt, — de legfőbb ok a királyi hatalom gyors kifejlődése volt, mely lassanként teljesen elnyelte az inquisitiót, úgy hogy az minden tekintélyét és hatalmát elvesztette.

Aragonban 1238-ban telepedett meg az inquisitio, de organizatiója lassan haladt előre ; tevékenységének főszínhelye Urgel volt. A század vége felé már keveset hallani róla, sem nagy tevékenységet nem fejt ki, sem nagy tiszteletben nem áll. A XIV. században az üldözések újult erővel indulnak meg. Legnevezetesebb inquisitora Eymericus Miklós, a ki 30 évi működés után kegyvesztetten és száműzetésben halt meg. Castilia és Leon, a mely a spanyol félsziget legnagyobb részét magában foglalta, sohasem élvezte a középkori inquisitio áldását ; csakis Aragon és Castilia egyesítése után vállalkozott a kettős uralkodó — Ferdinánd és Izabella — arra a feladatra, hogy az országban egyforma hitet teremtsen. A spanyol és portugál inquisitio virágkora a XVI. századra esik, de ezt Lea már egy más művében (*A history of the Inquisition of Spain, 1907*) tárgyalja.

Olaszországban eretnekség és politika igen sokszor párhuzamosan halad egymással és az eretnekek sorsa inkább a politika változó irányaitól és áramlataitól, mint az inquisitio buzgalmától függ. Az eretnekek itt is két főcsoportra : a katharoszokra és waldensekre oszlottak. Az inquisitiót Itáliában IX. Gergely pápa léptette életbe 1230 táján s az lassan jutott szervezetének teljes kifejltségére. Könyvünk részletesen ismerteti a főinquisitorok : Vicenzai Schio János, Veronai Péter, Ruggero, Rainerio Saccone működését, az Ezzelino és Uberto Pallavicini leveretését, a pápai szék végleges diadalát, melynek folytán az egykor ghibellin területeken a politikai ellenéket mint eret-

nekséget kiírtotta. A felsőolaszországi inquisitio után következnek Róma, Nápoly, Sicilia és Velence inquisitio-története ; az utóbbi helyen az inquisitio nem tudott gyökeret verni, a velencei köztársaság nem engedett abból a jogából, hogy az igazságszolgáltatás kezelését mind világi, mind egyházi ügyekben ellenőrizze. A XIV. és XV. században az inquisitio tekintélye és hatalma Itáliában is alászállott.

A mű V. fejezetében (A szláv katarusok) — a mely a Magyarországtól délre fekvő szláv országokban folyó egyházi küzdelmeket ismerteti — bőven emlékezik szerzőnk hazánkról s annak Horvátországgal, Boszniával és Dalmáciával való összeköttetéséről is. Forrásai Magyarországra nézve a következők : Battyhanyi, *Legg. Eccles. Hung.* II. ; Klaić, *Geschichte Bosniens* (Leipzig, 1885) ; Kukuljević, *Jura Regni Croatiae, Dalm. et Slavoniae, Zagrabiae*, 1862 ; Theiner, *Monumenta Slavor. Meridional.* I. ; Pet. Ranzani, *Epit. Rer. Hung.* XIX. (Schwandtner, *Rer. Hung. Script.*). Mint látszik, csupán a latin nyelvű publicatióknál maradva, sem a Katona *Históriáját*, sem a Fejér *Codex Diplomaticusát*, sem az Akadémia *Monumentáit*, sem a különböző érsekségek és püspökségek oklevéltárait nem használta, a mi előadását okvetlenül hátrányosan befolyásolta ; — de azért nagyjában mégis helyesen adja elő a dolgokat. 1200-tól kezdve Magyarország jelentékeny szerepet vitt ezen országokban az eretnek katarusok elnyomása körül. Imre király parancsot kap III. Ince pápától, hogy tisztítsa meg a maga területeit az eretnekségtől (331. l.) ; 1221-ben III. Honorius pápa a maga káplánját küldte legatus gyanánt Magyarországba azzal a parancscsal, hogy a királynál és püspököknél hasson oda, hogy az eretnekek kiírtását kötelességöknek ismerjék (332 l.) ; nagyobb sikert ígért Hugolinus kalocsai érsek becsvágya, a ki keresztes hadjáratot akart a maga tartományába vezetni. A dominikánusok 1221-ben telepedtek meg Magyarországon ; 1233-ban 90 domokosrendi missionarius meggyilkolásáról hallunk a kunok közt ; 1233-ban Gergely pápa megparancsolta magyarországi követének, hogy a bosnyákokat térítsék meg ; 1234-ben a pápai követ IV. Bélától esküt vett arra, hogy az eretnekeket minden joghatósága alá tartozó területen, ki fogja írtani, de Bélának minden erre vonatkozó kísérlete, bár sokáig uralkodott, hajótörést szenvedett, a katarusok egyre jobban megerősödtek (334—35. l.). A helyzet még rosszabbodott, midőn Béla unokája, IV. László lépett 1273-ban a trónra. Károly Róbert alatt (1330.) a katarusok elnyomása kedvezőbben alakult (341. l.). Azután Nagy Lajos, Zsigmond, Hunyadi János, Mátyás király országlásának idevonatkozó törekvéseiről szól, végül a mohácsi csatával fejezi be. — De még egy másik fejezet-

ben is többször megemlékezik a mű Magyarországról, nevezetesen *A husszítákról* szóló VIII. fejezetben. Újabb magyar forrást itt nem használt, hanem csak a német, osztrák és cseh történeti és forrásműveknek idevonatkozó adatait értékesítette. Megemlékezik Jacob della Marca inquisitor 1437. évi magyarországi működéséről, a ki expeditiójában kíméletlen szigorral járt el és 55.000 eretneket térített vissza, valamint a concubinitásban élő pécsi papokkal támadt összeütközéséről (618—19. l.); 1444-ben IV. Jenő pápa Bacsza Fábiánt nevezte ki inquisitorrá; Capistrano és Hunyadi a belgrádi diadal után a ragály áldozatául estek (631 l.); Mátyás király a győri és bakani (?) püspököket (die Bischöfe von Raab und BAKAN) küldötte ki, hogy Podiebrad fölkenését végezzék (635. l.); azután ismerteti Mátyás és Podiebrad harczeit.

Németországban az inquisitio nem nagy sikereket mutatott fel; több ízben megújították (1353, 1395, 1430), de megint aláhanyatlott, magok a püspökök keresztették annak működését. A waldensek megtérítéséről szólván, azt is megemlíti, hogy Zwicker Péter és Prágai Márton inquisitorok 1401-ben Magyarországon buzgólkodtak a waldensek megtérítésén (451—54. l.). A németországi inquisitio egyik utolsó támadása Reuchlinnak, a német humanisták fejedelmének üldözése volt. Midőn Reuchlin a zsidókat és a zsidó irodalmat Pfefferkorn, egy megkeresztelt zsidó ellen védelmébe vette, Hochstrateni Jakab inquisitor 1513-ban megtámadta őt; Reuchlin X. Leóhoz, e finom műveltségű humanistához apellált, a ki a speieri püspököt bízta meg az ügy eldöntésével. A püspök 1514 márczius havában Reuchlint az eretnecség minden gyanúja alól fölmentette, üldöztetését frivol vállalkozásnak nyilvánította s a költségekben Hochstraten elmarasztalta, ezenkívül ez utóbbit — engedetlenség esetére — excommunicatióval fenyegette (484. l.). Midőn a lutheri reformatio feltámadt s az inquisitiot újra fel akarták támasztani, már késő volt.

A VII. fejezet a cseh üldözések történetét adja elő Prágai Jeromos kivégzéséig, a VIII. fejezet a husszita mozgalmak történetét a reformatio korának bekövetkeztéig. Csehországban 1257-ben léptették életbe az inquisitiot a waldensi eretnecség terjedése ellen; XXII. János pápa 1318-ban felújította azt. Ezután következik Huss és a husszita mozgalom részletes ismertetése.

Befejezésül Lea egy függelékben most is több (13) eredeti okmányt közöl, a melyek többnyire egyes pápáktól, vagy uralkodóktól az inquisitoroknak adott meghatalmazásokat, vagy az eretnekek üldözésére vonatkozó parancsokat, ítéleteket,

kiátkozásokat, stb. tartalmaznak; a XIII-ik a velencei doge esküjét ismerteti az 1249-ik évből.

Lea műve mind Francia-, mind Németországban fölkel-tette, vagy legalább erősebb mértékben ráirányozta a történet-írás figyelmét az inquisitio működésére, s ennek eredménye mindkét országban e működés rendszeres feldolgozására irányuló több monographia. A languedoci és franciaországi inquisitio története már megindult; szerzője Cauzons, czíme: *Histoire de l'Inquisition en France*, I.: Les origines de l'Inquisition; a német inquisitio története — valószínűleg e mű kiadójának, Hansen-nek tollából — most van előkészítés alatt (482. l. jegyzet). Érde-mes volna nálunk is rendszeresen összefoglalni az eretnek-üldö-zések történetét, hogy ne az idegen munkákból kelljen a magyar olvasónak azokkal megismerkednie.

A kiadó, a jegyzetekben, a szerző forrásutalásait e kötetben is, mint az elsőben, mindenütt kiegészítette a szerző előtt ismeretlen, vagy a mű elkészülte után (1887) megjelent irodalmi művek felsorolásával. A III. kötet, mint egy kiadói értesítésből olvassuk, már sajtó alatt van s rövid idő alatt meg fog jelenni.

DR. RÁCZ LAJOS.

Bolla Márton, mint történetíró. Irta *Vékony István.* Budapest, Stephaneum 1908. 8 r., 118 l. *A podolini piarista rendház története (1604—1702.)*. Irta *Visegrádi János.* Budapest, Stephaneum, 1909. 8 r., 47 l. *Bertrandon de la Brocquiére utazása Magyarországon át művelődéstörténeti szempontból.* Irta *Marczinkó Ferencz.* Budapest, Zs. Löblovitz kny. 1909. 8 r., 61 l. *Istvánffy Miklós Historiája had-történelmi szempontból.* Irta *Holub József.* Szekszárd, Molnár-féle kny. 1909. 8 r., 143 l. *A somogy megyei czéhek.* Irta *Valentényi Gáspár.* Szekszárd, Molnár-féle kny. 8 r., 144 l. (Művelődéstörténeti ért. 30., 32., 34., 35., 36. sz.)

Bolla Márton, a piarista rend tagja, 1812—31. főnöke, kolozsvári akadémiai tanár korában írta *Primae lineae historiae universalis in usum studiosae inventutis Claudipolitanae* cz., nálunk jórészt úttörő világtörténeti munkáját. A mű 1798-tól 1843-ig hat kiadást ért, 1845-ben pedig magyarra fordítva, utóbb átdolgozva még a 70-es években is érezte hatását tankönyviro-dalmunkban.

A művelődéstörténeti vonatkozásokban gazdag világtör-ténelem nagyjából (az előszóban részletesen felsorolt) német munkák alapján készült, de szerzője a latin és görög történeti irodalomban való olvasottságát is lépten-nyomon elárulja; magyar vonatkozású dolgokban pedig jól értékesíti a hazai tör-

ténetírás eredményeit. Bár a munka elsősorban paedagogiai czélokát szolgál, érezhető rajta az az erős kritikai szellem, a mely Bollának egy kisebb, de általánosabban ismert munkáját, a »Dissertatio de Valachis«-t jellemzi. Vékony István tehát a kegyeleten kívül a történetirodalom szempontjából is elismerésre méltó munkát végzett Bolla emlékének felújításával, a kinek könyvéből a magyar ifjúság több mint félszázadon át világtörténeti ismereteit merítette.

Vékony István a történettudomány mai álláspontjáról vizsgálja Bolla munkáját, hogy kimutassa hibáit, de főleg érdekeit, melyek tankönyvirodalmunkban oly hosszú életet biztosítottak számára. Ezt a részletes híralatot Bollának a piarista rendi levéltári kutatásokon alapuló életrajza előzi meg, befejezésül pedig fejezetről-fejezetre kimutatja Bolla művének forrásait. Minthogy irodalmunkban a történetírók elemzése még kevés tért hódított, munkája érdemét e tekintetben is ki kell emelnünk.

Visegrádi János értekezésének első felében a podolini piarista rendház és templom alapításának körülményeivel foglalkozik, kiterjeszkedve ezek részletes leírására is. Második fele — a belső történet — a piarista tanárképzést vázolja a XVII. sz. második felében; ugyanezen időre vonatkozólag ismerteti a podolini iskola tanulóinak nemzetiségi és topographiai viszonyait s a rendház archivumában levő (későbbi időből származó !) kéziratok arithmetikából példákat mutat be a négy alapművet tanítására.

Az egész dolgozat igen szűk keretben mozog. A podolini iskola a piarista rend első állomása hazánkban, s története már ezért is alaposabb feldolgozást érdemel.

Bertrandon de la Brocquiére Jó Fülöp, Burgundia hercegeinek megbízásából 1432-ben indult a Szentföldre, honnan visszatérőben Magyarországon utazott keresztül Pancsova, Szeged, Pest-Buda, Győr érintésével. Gazdag tapasztalatait feljegyzései és emlékezete alapján *Voyage d'outre mer et retour* czímen írta meg. Terjedelmes munkájában értékes művelődéstörténeti anyagot gyűjtött össze, azonban hazánkra vonatkozólag — sajnos — keveset. *Marczinkó* a nyílt eszű, szemfüles utazó híradásait egyéb adatainkkal összevetve, élénk mozzanatokot tár élénk Zsigmond-korabeli őstermelésünkről, iparunkról és közéletünkről. A bevezetésben a *Voyage* hazai és külföldi kiadásait ismerteti.

Holub József értekezése a sorozat legjavából való. Szerző behatóan foglalkozott Istvánffyval, kinek forrásairól és hitelességéről írt dolgozatát a budapesti tudomány-egyetem a Schwandt-

ner-alapból jutalomra méltatta. Jelen értekezése a *Historiát* hadtörténelmi szempontból tárgyalja. Tudjuk, hogy Istvánffy keveset hagyatkozik saját emlékezetére; írott forrásokat használ, különösen a hadügyre vonatkozólag, hol még egyéni színezést sem vethetünk szemére. Egyénisége csak a *domi* ügyekben jut érvényre. Az átélt harcziás idők vitézi hajlandósága is egyaránt hivatott hadtörténetíróvá avatják. Holub azonban nem elégszik meg Istvánffy adatbőségével; ellenőrzésül és részben kiegészítésül felhasznált más egykorú kútfőket és a legújabb időkig megjelent hadtörténelmi munkákat is (idézett forrásainak száma százon felül van.) Ezek alapján rajzolta meg az Istvánffykori hadsereg szervezetét, bőven ír a lövő és tűzi fegyverekről, menetelésekről és táborozásról, a harci taktikáról s a várak körül pezsgő vitézi életéről. Sehol sem fest képzelet alkotta színes képeket, hanem mindvégig megmarad a kritikával megrostált adatok biztos talaján.

Az értekezéshez bevezetésül Istvánffy életrajza szolgál. E részben kevésbé elégitett ki bennünket. Alig van e korbéli történetírónk, kiről annyi ellentétes vélekedés jutott felszínre, mint Istvánffyról. Bod Péter, Pray György, Katona István, Szalay László — hogy csak a főbket említsük — a legnagyobb elismeréssel szólnak róla, hibáit is bizonyos tisztelettel mentegetik. Szilágyi Sándor és Károlyi Árpád már a kritika éles fegyvereivel törnek rá s letépi fejről a borostyánt, melylyel az elődök Istvánffyt oly szívesen megkoszorúzták. De valljuk meg, hogy mindketten bizonyos speciális vizsgálódásukhoz kapcsolódó, tagadhatatlanul jogos ítéletüket a megvizsgáltnál tágabb körre is alkalmazták. Az egyik előtt az *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* alapján leleplezett, a másik előtt csak az Illésházy-pörben szereplő Istvánffy áll. Acsády pedig ezek alapján még merészebben általánosított. Összegezve a tényeket: Istvánffy munkája hét évvel halála után megjelent, kora magasztalással fogadja s az a körülmény, hogy 1685-ben újra megjelenhetett, közvetett bizonyíték arra, hogy correctnek, megbízhatónak találták. S ha az újabbkori lesújtó kritika ellenőrző okiratokon alapszik is, vajjon a kortárs, vagy azon utód ítélete, ki az eseményekről még közvetlen tanúktól értesülhetett, mellőzhető-e az igazság sérelme nélkül? Azt hisszük, hogy a korabeli és a korunkbeli Istvánffy közötti éles ellentétek szerencsés kiegyenlítése lesz Istvánffy helyes megítélése.

Holub értékes munkájában sajnálattal tapasztaljuk, hogy ezt az érdekes kérdést teljesen mellőzi.

Annál a benső kapcsolatnál fogva, mely iparunkat és a czéhrendszert összefűzte, honi iparunk történetének megírásához

nem nélkülözhetők olyan előkészítő tanulmányok, a milyen *Valentényi Gáspár*nak a somogyi czéhekről írott dolgozata is. Valentényinek a somogy megyei és budapesti levéltárakban 37 somogy megyei czéh szabályzatát sikerült felkutatnia, melyeknek legnagyobb része a XVIII. századból ered. A XVII. századból való, 3, a XIX.-ből pedig (11 drb.) már csak megerősítve újra kiadott czéhleveleket találunk. Mint oklevéladók szerepelnek a városi tanács, az anyaczeh, a földesúr, a nádor s az uralkodó, a XVIII. sz. óta a kir. kancellária a privilegialisok formuláival. Az értekezés I. fejezete Somogy iparviszonyait vázolja a czéhek megalkulásáig, a II.—V. fejezet pedig behatóan vizsgálja a somogyi czéhek első nyomat, virágzásukat, szervezetüket, a czéhélet vallás erkölcsi vonatkozásait, a czéhek belső életét és szerepüket a mesterség szolgálatában. Befejezésül a rendelkezésre álló adatokból statisztikát készít a vármegye iparviszonyairól.

Tárczy Károlynak a *Művelődéstörténeti Értekezések* egyik rokonirányú számáról a *Századok* 1909. októberi füzetében megjelent tüzetes bírálata fölöslegessé teszi a különben érdemes munka bonczolását. A két dolgozat annyira egy nyomon halad, hogy nemcsak erényeik, de hibáik is közösek. Valentényiében talán kevesebb a tárgyi hiba, de több a germanismus, a felesleges ismétlés (háromszorosan is !), a gyakran bosszantóan pongyola szerkezet.

Egyébként a dolgozat jól használható.

DR. PEREPATITS ISTVÁN.

TÁRCZA.

A TÖRTÉNETÍRÁS FELÚJÍTÁSA TÖROK- ORSZÁGBAN.

Nemzetünk és a törökök között századokon át tartó érintkezés folytán a török történetírás termékei különösen érdekesek a magyar történetirodalomra nézve.

A török történetírás különösen a XVI. század elejétől a XVIII. század végéig jelentékeny számú történeti munkát tud felmutatni, melyek bár majdnem mind ugyanazon minta szerint készült krónikák jellegével bírnak, de azért igen sok becses történelmi anyagot foglalnak magukban, mikép ez látható már abból a négy kötet munkából is, mely a *Török történetírók* sorozatában ez ideig magyar fordításban megjelent. A török történetírásban a hanyatlás a XIX. században lett szembeötlő, mivel Dseudet pasa és Musztafa pasa munkáin kívül figyelemreméltó történelmi munka nem jelent meg a múlt században.

Teljesen szünetelt a történetírás a letett szultánnak, Abdul-Hamidnak hosszú uralkodása alatt, mert ő különösen az utóbbi két évtized alatt a szó betű szerinti értelmében írtó háborút indított a történetírás ellen s nemcsak új történelmi munka írását és megjelenését tiltotta el, hanem még a régi történelmi kéziratok kiadását sem engedte meg, sőt a már régebben megjelent történelmi munkákat is elkoboztatta és zár alá vétette, a mecsetekben őrzött régi történelmi kéziratoknak ritkább példányait elvitette és a Jildizben elzártatta. A volt szultán a levéltárakat soha fel nem nyitatta és a zsákokban összehányt iratok, a por, szemét és nedvesség folytán ezrével pusztultak el.

Mindez megváltozott a jelenlegi szultán trónralépésével. A szelid természetű V. Mohammed, ha egyéb nevezetes esemény nem is jelezné uralkodását, már azzal szép emléket állított magának, hogy a török történetírás felújítása, életre keltése neki köszönhető.

A múlt évben mindjárt trónralépése után megbizta Abdurráhmán bej volt közoktatásügyi minisztert, a szultáni főiskola egykori

tanárát, hogy állítson össze egy bizottságot, a mely írja meg a törökök történelmét oly módon, miként más európai történétírók megírták saját hazájuk történetét. A szultán magára vállalta a tervezett nagy munka megíratásának és kinyomatásának összes költségeit s a munka megírásához szükséges segédeszközök beszerzésére is évenként 200 török fontot (4400 korona) utalványozott saját pénztárából.

Török nyelven, néhány kisebb terjedelmű, silányabb iskolai tankönyvet kivéve, a mai napig még nincs egyetlenegy olyan nagyobb terjedelmű történelem, a mely a törökök összefüggő történetét magában foglalná, mint például minálunk Horváth Mihály, Szalay László s mások munkája vagy a millenniumi nagy történelem. Az előző századokban igen sok történelmi munkát írtak a törököknél, de ezek az írók többnyire 50—60 évnek, vagy még rövidebb időszaknak, ritkábban egy-egy századnak történetét írták meg részletesen. A törökök összefüggő történetét idegenek, mint Hammer, Zinkeisen vagy legújabban Jorga írták és írják meg. Ezek a munkák azonban minden egyébtől eltekintve, már csak az idegen nyelv miatt sem felelhetnek meg a török nemzet szükségletének.

Ez a körülmény indította Mohammed szultánt arra, hogy személyesen vegye gondjaiba a török történelem megíratásának ügyét. A történétírói bizottságnak komolyan dolgozó tagjai Abdurráhmán bej elnökön kívül Árif bej, Nedsib Ászim bej ezredes, Szavfet bej tengerész kapitány, Áhmed Refik százados, Tavhid bej, Zühdi bej, Áhmed Mídhát efendi, Iszkender efendi, Ali Szajdi bej és Karolidi efendi. Ezek az urak nem mind kész történétírók ugyan, de legalább jóakarát és komoly törekvés van bennük. Természetes dolog, hogy túlságosan felcsigázott várakozással nem lehet még a munka elé tekinteni, mert az önálló kutatás szükséges voltát kevesen ismerik még el közülök s nincsenek is arra még előkészülve, hanem a legtöbb megelégesznek török krónikáknak és az ismert európai írók, Hammer, Zinkeisen, Jorga s mások műveinek felhasználásával s majd a későbbi nemzedék feladata legyen önálló kutatásokkal azt kiegészíteni. Az európai irodalom felhasználását is részben megnehezíti náluk az a körülmény, hogy a bizottság tagjai a török nyelven kívül leginkább csak a francia nyelvben jártasak; németül kevesen tudnak közülök, magyarul pedig senki.

A bizottság tagjaival való gyakori személyes érintkezés alkalmával megismertettem velük a történelmükre vonatkozó magyar irodalmat, melynek gazdagsága annál inkább bámulatba ejtette őket, mivel ezekről a magyar munkákról semmi tudomásuk sem volt. Lesz azonban itt-ott önálló kutatás eredménye is a munkában, különösen a török tengerészeti történetében. Ennek a résznek megírásával megbízott Szavfet bej örömmel keresgéli a török tengerészetre vonat-

kozó okmányokat a Szeráj levéltárában és a Portán őrzött fermánok gyűjteményében.

A történetírói bizottság újabban azt is elhatározta, hogy olyan történeti folyóiratot indít meg, minő a *Századok*. A folyóirat egyelőre kéthónaponként egyszer fog megjelenni.

DR. KARÁCSON IMRE.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— KÁROLYI ÁRPÁD illustris tagtársunkat, a bécsi udvari levéltár nagyérdemű igazgatóját a napokban az a kitüntetés érte, hogy a bécsi cs. tudományos akadémia levelező tagjai sorába választotta. A nagynevű tudós, ki noha kora ifjúságában külföldre szakadt s számottevő tényezőjévé lett a velünk szomszédos állam tudományos életének, soha egy pillanatra sem szakította meg közösségét hazája tudományosságával és irodalmával; minden munkáját magyarul írta s azért a bécsi akadémia kitüntetése benne kiválóképpen a magyar tudóst érte. Nem csupán azért örvendünk e kitüntetésnek, mert Károlyi Árpád történetirodalmunknak egyik büszkesége, hanem azért is, mert a bécsi akadémia fennállása óta ő benne a negyedik magyar tudós, aki most szűkmarkúan osztogatott elismerését. Wenzel Gusztáv, Toldy Ferencz és Szilágyi Sándor részesültek eddig ebben a kitüntetésben s méltóbb utódot a bécsi akadémia történetíróink közt alig találhatott Károlyi Árpádnál.

— A ROMÁNIAI MAGYAR TELEPEK TÖRTÉNETÉHEZ. A *Századok* 1908. évi deczemberi számában egy D. F. aláírású bíráló jelent meg »A romániai magyar telepek történeti vázlatá« című tanulmányomról. A cikkről, sajnálatomra, csak most értesültem s így sem a bíráló munkám iránt tanúsított figyelmét meg nem köszönhettem, sem ellenvetéseinek egynémelyikét közelebbről meg nem vizsgálhattam, a mit pedig a történeti kutatás érdekében annál is szükségesebbnek tartok, mert azok fejtegetéseimet részben lényegesen befolyásolják.

Mindenekelőtt nem állja meg a helyét, hogy én a XIII. századbeli romániai magyar települések történetét illetőleg »csak igen gyér és bizonytalan nyomokra« tudok rámutatni. Hogy magyarok már akkor is voltak nemcsak a Bárczaságban, hanem a mai Romániában is, azt kétségtelenül bizonyítja IX. Gergely pápának 1234-ben Bélához intézett és mindenesetre valódi levele. Magyarokról és szászokról (tam Hungari quam Theutonici) van ott szó, a kik az oláhok közé települtek (morandi causa) sőt velök egy néppé is lettek (populus unus facti sunt cum eisdem Valachis), úgy annyira, hogy a szentégeket a görög szemtartású, tehát rájuk nézve nem valódi püspököktől (a pseudoepiscopis Graecorum ritum tenentibus) vették fel.

Ezek a schismatikus püspökök pedig bizonyára nem Erdélyben voltak, hanem igenis Romániában, a hová őket valószínűleg II. Assén bolgár császár küldötte, hogy általak ebben a neki eddig alávetett országban a magyarok politikai és vallási előhaladását ellensúlyozhassa. *Ez az oklevél, a melyre én elsősorban és legfőképpen hivatkozom* és éppen azért megdönthetetlenül bizonyos, hogy már a XIII. század elején voltak magyar telepések Romániában. Mikor jöttek ezek be? Egy néhány esztendőnek nemde el kellett telnie, hogy annyira assimilálódjanak? Számítsunk csak 12 évet, s ime már 1222-ben vagyunk, II. Endrének második adományozó levele idejében, a melyben a mieink és vendégeink (de nostris hominibus et de hospitibus terrae nostrae) mint telepések említettnek a lovagok területén. Nem következtettem tehát »kelléténél többet«, a mikor a »mieink« alatt a magyarokat, a »vendégeink« alatt a szászokat értettem. Éppen így vonatkoztathatjuk most már a többi, a bírálótól kifogásolt e századbeli okmányt is Romániára; mindenesetre ezek már mellékesebbek.

Megdönthetetlenül bizonyos tehát, hogy Romániában mindjárt a XIII. század kezdetén voltak magyar telepések. Mi lett velök a tatárjáráskor, eltűntek-e ugyan egészen? Miután a források nem emlékeznek meg többé róluk, nem adhattam e kérdésre biztos választ. Éppen azért gondoltam, hogy a philologusok dolga lenne kikutatni, vajjon moldvai csángóink a legidősebb bevándorlók utódai-e, mint Rubinyi állítja, vagy pedig tájszólásuk eredetét nem kell oly messze multban kutatni. Munkám czélja az volt, hogy e kutatásokra történeti alapot nyújtsak.

Abban azonban igazat adok a bírálóknak, hogy a severini vagy szörényi püspökség 1246-ban nem létezett. Ismertem ugyan Pauler Gyulának: *A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt* című művét, de a függelékben adott mellékes megjegyzés, éppen a melylyel a szerző az illető okmány hamis voltát bizonyítja, nem tűnt fel nekem. Különben azt hiszem, sok történetíróval megeshetik, hogy Paulernek kitűnő művében egyet-mást elnéz, mert a név- és helymutatónak teljes hiánya a könyvet majdnem hasznavethetlenné teszi. Hogy különben a severini püspökség a XIII. században még nem létezett, az munkámat lényegesen nem befolyásolja, úgyszintén az sem, ha a Benkő *Milcoviá*-jában közzétett több mint kétséges eredetű okmányokat mellőzzük.

Végezetül azt jegyzem még meg, hogy az okmányokat Fejér után és nem Zimmermann-Werner-Müller után idéztem, mert azt hittem, hogy az előbbinek gyűjteménye Magyarországon jobban el van terjedve. Nem lehet tagadni, hogy a kiadás rossz, de hogy a helyek, melyeket én idézek, autentikusak ne lennének, azt nem lehet bizonyítani. Ha továbbá »csak egyháztörténetet« nyújtottam,

annak oka éppen abban rejlik, hogy a Romániába szakadt magyarok sorsáról majdnem kizárólag csak egyházi forrásaink vannak. Ha Magyarország politikai hatóságai is törődtek volna itteni honfitársaikkal, akkor azok körülményei itt ma minden tekintetben másképp állanának.

AUNER KÁROLY.

KÖNYVÉSZET.

(Folytatás.)

- NAGY KÁROLY. Emlékezés Kalvinnról; I. *Antal Géza*.
 NYÁRY ALBERT (BÁRÓ). Piliny néprajzi vázlata. Bpest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 24 l. (Különlenyomat a M. N. Múzeum néprajzi osztályának Értesítője 1909. évf. III—IV. füzetéből.)
 OLÁH GÁBOR. Irói arczképek. Bpest, 1910. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 147 l.
 PALATINUS JÓZSEF. Békésvármegyei nemes családok története. I. rész. Mánás családok. (Harruckernek és örököseik.) Bpest, 1909. Franklin-társulat kny. 4-r. 127 l. 6 címerképpel és 4 genealogiai táblával.
 PAP ISTVÁN. Emlékezés Kalvinnról; I. *Antal Géza*.
 PHILIPPI ADOLF. A képírás régi nagy mesterei színes képekben. Ph. A. szövegének fölhasználásával magyarázta *Zsámboki Gyula*. Bpest, 1909. Franklin-társ. kny. 4-r. VIII., 180 l. 121 színes képpel és ugyanannyi magyarázó szöveggel. Ára 26 kor.
 PRUZSINSZKY PÁL. Emlékezés Kalvinnról; I. *Antal Géza*.
 RALEIGH WALTER. Shakespeare. Angolból fordította dr. *Czeke Marianne*. Átnézte dr. *Reichard Piroska*, a függelékét összeállította *Bayer József* Bpest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 4, 278, 2 l. (A m. tud. Akadémia könyvkiadó vállalata. Új folyam. LXXX. köt.)
 SEBESTYÉN KÁROLY. A gymesi csángóház. Bpest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 11 l. (Különlenyomat a M. N. Múzeum néprajzi osztályának Értesítője. 1909. évf. III—IV. füzetéből.)
 SZABÓ DEZSŐ. A magyar országgyűlések története II. Lajos korában. Bpest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. VIII., 282, 2 l. Ára 6 kor.
 SZŐTS FARKAS. Emlékezés Kalvinnról; I. *Antal Géza*.
 THALIÓCZY LAJOS. A szerb felkelés története 1807—1810; I. *Kálai Béni*.
 VADÁSZ RÓBERT. Dukai Takách Judit élete és munkái. Bpest, 1909. Franklin-társ. kny. 8-r. VII., 210 l. Ára 3 kor.
 WLADÁR RÓBERT. A király orgonája. Történelmi visszaillesztés a koronázó Mátyás-templom multjára s az ősi keresztény egyházi zene fejlődésére. Bpest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 39 l.
 ZSÁMBOKI GYULA. A képírás régi nagy mesterei színes képekben; I. *Philippi Adolf*.
- BARÓTI LAJOS ÉS CSÁNKI DEZSŐ. A magyar nemzet története, tekintettel a világtörténet főbb eseményeire. Polgári leányiskolák III. oszt. számára. I. rész. Nyolczadik, az új tanterv alapján átdolgozott kiadás. Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 140 l. Térképekkel és illusztrációkkal. Ára 1 kor. 80 fill.
- BÁNÓCZI JÓZSEF ÉS WESZELY ÖDÖN. A magyar nemzeti irodalom áttekintése. Tanító- és tanítónő-képzőintézetek számára. Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. VIII., 295 l. Ára 4 kor. 50 fill.
- BÉKEFI REMIG. Horváth Mihály és a magyar történetírás. A Magyar

történelmi társulatnak Horváth Mihály születése százados évfordulója alkalmával, 1909. évi október hó 21-iki ülésén tartott ünnepi beszéd. Bpest, 1909. Athenaeum kny. 8-r. 20 l. (Különlenyomat a »Századok« 1909. évi folyamából.)

BEÖTHY ZSOLT. Írói arcképek. II. Szász Károly, Kovács Pál. Bpest, (1909.) Wodianer F. és fiai kny. 16-r. 50, 2 l. Ára 30 fill. (Magyar Könyvtár. 571.)

BESZKID MIKLÓS. Kovács János (1764—1834.) Eredeti levelezések és egykorú források nyomán írta —. Bpest, 1909. Athenaeum kny. 8-r. 271 l. Számos önálló és szövegbe nyomott képmelléklettel.

BOROVSZKY SAMU. Magyarország vármegyéi és városai. A magyar korona országai történetének földrajzi, képzőművészeti, néprajzi, hadügyi és természeti viszonyainak, közművelődési és közgazdasági állapotának enciklopédiája. A Magyarország vármegyéi és városai központi szerkesztő-bizottságának közreműködésével szerkeszti —. *Hevesvármegye*. Az országos monografia szerkesztő-bizottságának felügyelete alatt és a Heves vármegyei helyi munkatársak közreműködésével szerkesztette dr. Borovszky Samu. Bpest, 1909. Légrády testv. kny. 4-r. X, 699 l. 63 műmelléklet, 285 képpel, ezek között 26 egész oldalas autotypia és színnyomat.

BORSOS ISTVÁN. A pápai ref. főiskola éremgyűjteményének leírása. I. Magyar éremek. Meghatározta és írta —. Pápa, 1909. Főiskolai ny. 8-r. 138 l.

BÖHM DEZSŐ. Orcy Lőrincz élete és költészete. Bölcsészet-doktori értekezés. Kolozsvár, 1909. Gámán J. örököse kny. 8-r. 94, 2 l.

CONCHA GYÖZÖ. Pulszky Ferencz. Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. 16-r. 104 l. Ára 60 fill. (Olcso könyvtár. 1541—1543.)

CSÁNKI DEZSŐ. A magyar nemzet története; I. *Baróti Lajos*. CSUDÁKY BERTALAN. Mult és jelen. Kulturtörténeti rajzok. Bpest, 1910. Athenaeum kny. 8-r. 190, 2 l. Ára 3 kor.

DIVALD KORNÉL. A besztercebányai múzeum kalauza. Bpest, 1909. Stephaneum kny. Kis 8-r. 101 l. Ára 40 fill.

ERDÉLYI LÁSZLÓ. A tihanyi apátság története. Első korszak. Az apát-ság önállósága. 1055—1701. Bpest, 1908. Stephaneum ny. 4-r. 923, 2 l. (A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. X. köt.)

ÉVKÖNYV. Kiadja az izr. magyar irodalmi társulat. Szerkeszti *Bánóczy József*. Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 440 l. (Az izr. magyar irodalmi társulat kiadványai. XXXI.)

ÉVLAPJAI, A Kisfaludy-Társaság —. Új folyam. Negyvenharmadik kötet. 1908—1909. Bpest, 1909. Franklin-társ. kny. 8-r. IV, 266, 2 l.

A HÉDERVÁRY-CSALÁD leszármazása. Győr (1909.). Pannónia kny. Nagy 2-r. 1 l.

HEKLER ANTAL. Archaeológiai jegyzetek vidéki múzeumainkból. Bpest, 1909. Stephaneum kny. 4-r. 20 l. (Különnyomat az Archaeológiai Értesítő 1909. évfolyamából.)

HEVESVÁRMEGYE; I. *Borovszky Samu*.

HIENZ ÁRMIN. Magyarországi Klingsor a mondában. Bölcsészet-doktori értekezés. Bpest, 1909. Franklin-társ. kny. 8-r. 64 l.

HORATIUS levelei. Fordította *Paulovits Károly*. Bpest, (1909.). Wodianer F. és fiai kny. 16-r. 96 l. Ára 60 fill. (Magyar Könyvtár. 568—569.)

KABDEBO GYULA. A szobrászat története. Bpest, 1909. Stephaneum kny. 8-r. 178 l. (Építőmunkavezetők Könyvtára. XIX—XX.)

KAZINCZY FERENCZ levelezése. A M. T. Akadémia irodalomtörténeti bizottsága megbízásából közzéteszi *dr. Váczy János*. Tizenkilencedik köt. 1824. január 1.—1826 márczius 31. Bpest, 1909. Athenaeum kny. 8-r. XXXIX, 667 l. Ára 10 kor. (Kazinczy Ferencz összes művei. Harmadik osztály.)

KISS ISTVÁN (R.). Az utolsó nemesi felkelés. Századik évfordulója emlékére. Több vármegye megbízásából szerkeszti: —. I. köt. Bpest, 1909. Pannónia kny. 8-r. XV, 367 l. 16 képmelléklettel. Ára 15 kor.

KRÓNIKÁSOK (Középkori). VIII—IX. Szerk. Gombos F. Albin; l. *Villani*.

LAKATOS VINCZE. Magyar szent Imre élete; l. *Emerico Pisapia*.

LÁNYI (BARTHOLOMAEUS). Die Regierung Fejérváry (18. Juni 1905—8. April 1906.) in regierungspolitischer und verfassungsrechtlicher Bedeutung. (Übersetzung aus dem Ungarischen.) Bpest, 1909. Pesti Lloyd társ. kny. 8-r. V, 2, 758 l.

LÁNYI BERTALAN. A Fejérváry-kormány (1905 június 18.—1906. április 8.). Kormányzatpolitikai és alkotmányjogi megvilágításban. Bpest, 1909. Pesti Lloyd társ. kny. 8-r. V, 2, 635 l.

MÁRKI SÁNDOR. Horváth Mihály. Irta és az orsz. középiskolai tanárszövetség kolozsvári körének 1909 október 16-án tartott XIII. közgyűlésén felolvasta —. Kolozsvár, 1909. Gámán J. örököse kny. 8-r. 19 l.

NYÁRY SÁNDOR. Brocky Károly festőművész élete és művei. 1807—1855. Bpest, 1910. Pallas kny. 4-r. 156, 2 l. 64 képpel. (A temesvári Arany-János-társaság kiadása. VII. köt.)

OKLEVÉL-HASONMÁSOK a Héderváry-család oklevéltára első kötetéhez. Öt oklevél-melléklet. Bpest, 1909. Athenaeum kny. 5 oklevél.

OKMÁNYOK (A magyar piarista rendtartomány reformjára vonatkozó fontosabb —). (1906—1909.) Kézirat gyanánt. A kegyes tanítórend hivatalos kiadványa. Bpest, 1909. Buschmann F. kny. 8-r. 67, 2 l.

PATAKI VILIBÁLD. A »magyaróvári férfi-dalárda« 40 éves multja. 1869—1909. Magyaróvár, 1909. Ligeti István kny. 8-r. 31 l.

PAULOVITS KÁROLY. l. *Horatius* levelei.

PISAPIA (EMERICO). Magyar szent Imre élete. Olasz eredetiből fordította dr. Lakatos Vincze. Keszthely, 1909. Sujánszky József kny. 8-r. 62, 2 l. Ára 1 kor.

PÓR ANTAL. Opuli László herceg Magyarország nádorispánja. Bpest, 1909. Athenaeum kny. 8-r. 48 l. (Különnyomat a »Századok« 1909. évi folyamából.)

PORSCHÉ REZSŐ. Harteneck alakja a magyar és az erdélyi szász költészetben. Bpest, 1909. Franklin-társ. kny. 8-r. 58, 2 l.

PRUZSINSZKY PÁL. Kálvin János. Életrajz. A reformátor születésének négyszázados évfordulója alkalmából. I. kötet. Átnézték Szóts Farkas és Thury Etele. Pápa, 1909. Ref. főiskolai kny. 8-r. XVI, 438 l. 6 képpel. (Református egyházi kányvtár. IV.)

RADVÁNYI TEOFIL. A szinpad. Bpest, 1909. Stephaneum kny. 8-r. 65 l. (Különnyomat a »Katholikus Szemle« 1909. évfolyamából.)

RÉVAI SÁNDOR. Guzmics Izidor levelei Farkas Józsefhez. Bpest, 1909. Athenaeum kny. 8-r. 75 l. (Különnyomat az Irodalomtörténeti Közleményekből.)

RÁCZ MIKLÓS. A három Villani Krónikája; l. *Villani*.

SEBESTYÉN GYULA. A magyar nemzet története. A mohácsi vésztől napjainkig. A gimnázium és reáliskola IV. oszt. számára. Második, változatlan kiad. Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 136, 2 l. 59 képpel. Ára 2 kor. 20 fill.

SUPKA GÉZA. Lehel kürtje. Tanulmány. Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 63 l. 40 ábrával és a Lehel kürt képe alulról, felülről és két oldaláról.

SZÁDECZKY LAJOS. Magyarország története. Első rész a legrégibb időtől a mohácsi vészig. A legújabb tanítási terv szerint a középiskolák III. oszt. számára. Második jav. kiad. Bpest, 1910. Franklin-társ. kny.

8-r. IV, 172 l. Négy térképpel és száznegyvenöt képpel. Ára 2 kor. 20 fill

SZALAY (IMRE). The queen Elizabeth memorial museum. Second edition. (Enlarged.) Bpest, 1909. Stephaneum kny. 8-r. 94 l. (Translated from the Hungarian original by Arthur B. Yolland.)

SZTÁRAY IRMA grófnő. Erzsébet királyné kíséretében. Bpest, 1909. Stephaneum ny. 8-r. 264 l. 7 képpel.

TOLNAI világtörténelme. Szerkesztik dr. Mangold Lajos és dr. Horváth Cyrill. IV. kötet. Az újkor története. XIV. Lajos és Nagy Frigyes kora. Bpest (1909.) Pallas kny. Nagy 8-r. 436 l. Több száz képpel és műmelléklettel. Ára 30 kor.

UJHÁZY LÁSZLÓ. A magyar nemzet történelme. Középiszolák alsó osztályai számára. II. rész. A negyedik oszt. számára. Harmadik, átdolg. kiad. Bpest, 1910. Stephaneum kny. 8-r. 142 l. 53 fametszettel. Ára 1 kor. 80 fill.

ULLERICH GYULA. Világtörténelem polg. fiúiskolák használatára. Harmadik átdolg. kiadás. Bpest, 1910. Légrády testv. kny. 8-r. 258 l. Ára 2 kor. 80 fill.

VÁCZY JÁNOS. A magyar irodalom története. Középiszolák és tanítóképző-intézetek használatára. I. köt. A legrégebb kortól Kisfaludy Károlyig. 3-ik kiad. Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. IV, 436 l. Ára 4 kor. 80 fill.

VÁCZY JÁNOS. Kazinczy Ferencz levelezése ; I. *Kazinczy Ferencz.*

VILLANI (A három) krónikája. Croniche di Giovanni, Matteo e Filippo Villani. Fordította, bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta Rácz Miklós. Bpest, 1909. Athenaeum kny. 8-r. 324 l. Ára 10 kor. (Középiszolák *Krónikások.* Szerk. Gombos F. Albin. VIII—IX.)

WESZELY ÖDÖN. A magyar nemzeti irodalom áttekintése ; I. *Bánóczy József.*

HAZAI HIRLAPOK REPERTORIUMA.

1907. január 1. — 1907. június 30. és néhány pótcikk 1905—1906-ból.

A HABSBURGOK KORA.

(Folytatás.)

Kossuth Lajos házasságának 60-ik évfordulója. Magyarország, 1907. jan. 10. (Fleitinger plébános szereplése.)

Egy királyi gyermek-szobából. 1843—47. Doré Hyppolit nyomán magyarul. Budapesti Hirlap, 1907. máj. 23. Doré francia nyelvre tanította Ferencz József főherceget (királyunkat) és két öcsését, Miksa és Károly Lajos főherceget. Hagyatékában a fiatal főhercegek néhány levelét találták.

Az 1848-iki törvények. (— Egyetértés, 1907. máj. 1. —) Egy magát meg nem nevező író, kinek egyébiránt része volt e törvények megalkotásában, hangsúlyozza e törvények conservatív irányzatát; nem forradalmi izűek, nem a rögtönzés művei, nem külföldről jól-rosszul átültetett csemétek. Továbbá magyarázatát adja annak, hogy több tekintetben miért hézagosak, miért tökéletlenek és miért nem nyújtanak elég biztosítékot az ország függetlenségének biztosítására.

Márczius 15-ike 1848-ban a vidéken. Oláh Gyula. Pesti Hirlap, 1907. márcz. 17.

Ungarn bei der Märzrevolution in Paris 1848. Nach ungedruckten Briefen des Dichters Karl Hugo. (Páris, 1848. márcz.) — Hugo Károly

egy deputatió élén üdvözlő iratot adott át 1848. márcz. 15. Lamartine-nak, mire nagy néptömeg kíséretében a Hotel de la Ville-be indult. — Neues Budapestter Abendblatt, 1907. márcz. 14.

AZ 1848—49. SZABADSÁGHARCZ.

Abdul Medsid szultán és a magyar szabadságharcz. Vámbéry Ármin. Az Ujság, 1907. márcz. 29. (A szultán Stratford Canning angol nagykövet pressiója alatt elejtette a magyarok segélyére tervezett segélyactiót.)

Ibsen verse a magyarokhoz 1849-ben. Magyarra ford. Lázár Béla; Az Ujság, 1907. márcz. 9.

Az 1848—49. hivatalos lap. Wallfisch Ármin. Az Ujság, 1907. márcz. 19. Czikkíró szerint csak 4 teljes példány maradt fenn; úgymint: Hegyesi M. a M. Nemzeti Múzeum, az esztergomi érsek-prímási levéltár és az ő példánya.

Egy 48-as honvédtiszt rajzai. Markovics Vincze 48-as százados rajzai-ból. Vasárnapi Ujság, 1907. 11. szám. Itt találjuk többi között Czillich Ede ezredes és dandárnok, Howiger osztrák tábornok, Csanádi Sándor százados, Beniczky Lajos ezredes, gróf Thun osztrák tábornok (egyideig az aradi vár parancsnoka), Gáspár András tábornok, Csernovics őrnagy, Máriássy János ezredes, Nedeczky József, Rohonczy Lipót ezredes, Markovics Adolf és Justh Antal főhadnagy, Komáromy őrnagy, Horváth János ezredes, Németh János huszárezredes és mások képeit. Eletrajzi adatokat Hentaller Lajos csatolt hozzá.

1848 és a zsidók. Bernstein Béla művének bírálata. Alkotmány, 1907. febr. 14. (A II. kiadást nem javította a szerző és nem vette figyelembe sem Kacziányi Géza kritikáját, sem Szedlák Mátyás cikkeit.)

Forradalmi emlékek. Honvédtábor Szent-Tamás előtt 1848. Egressy Ákos nyomán. Független Magyarország, 1907. márcz. 31.

Ein Kriegserlebnis aus dem J. 1848. Goldmark Károly. Neue Freie Presse, 1907. márcz. 31. A hírneves zeneszerző visszaemlékszik a Szent-Kereszt (Sopron vm.) vidékén történt hadi eseményekre, nevezetesen a kaszás pórok futására (Jellasics elől).

Az 1848. szamosújvári ütközet. Szabó István ezredes. Ludovika-Akadémia Közl., 1907. 3. füzet.

Az iglói éjjeli harc. (Guyon.) Farkas Emőd. Egyetértés, 1907. márcz. 31.

Az aradi utcai csata 1849. febr. 8. Oláh Gyula dr. Egyetértés, 1907. febr. 8.

A 3. honvéd-zászlóalj történetéhez. E cím alatt foglalhatók egybe Bernátsky Antal honvédtüzér és Girgl Győző 48-as honvédtiszt cikkei, továbbá a »Jekelfalussy ezrede« cz. cikk a Pesti Hirlap 1907. febr. és márcz. számaiban (kül. márcz. 17-én.). Arról szólnak, vajjon igaz-e, hogy a Tápió-Bicske mellett vívott csata után két gyáva honvédtisztet főbelőttek? A tényt magát egyértelműleg igaznak vallják, de arra nézve, vajjon Görgey avagy Damjanich parancsára történt a dolog és vajjon melyik zászlóaljhoz tartozott az a kettő, kétes. Nyilatkozott még Fejes István honvédfőhadnagy is, a ki Damjanichot szerepelteti. Mellesleg Hegyesi Mártonnak ismeretes műve: »A 3. zászlóalj története« tévedései is sorra kerülnek.

Theuerkauf osztrák főhadnagy Komáromban 1849-ben. Irta Theuerkauf Auguste (Neue Freie Presse és magyar fordításban: Magyarország, 1907. máj. 8.). Voltaképp pótlék Wertheimer Edének a Presse-ben megjelent cikkéhez: »Aus Ungarns jüngster Vergangenheit«. Nevezett Theuerkauf a fogoly atyjukat Komáromba elkísérő magyar mágnásnöket a várba be nem ereszté és távozásra kényszerítette.

Összeállította: MANGOLD LAJOS.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1910 évi április hó 14-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

JEGYZŐKÖNYVE.

Jelen voltak : Gróf Teleki Géza elnök elnöklete alatt dr. Csánki Dezső első-, dr. Fejérpataky László másod-alelnökök, dr. Angyal Dávid, Bánó József, dr. Békefi Remig, dr. Berzeviczy Albert, dr. Boncz Ödön, Daniel Gábor, dr. Gombos F. Albin, Horváth Sándor, dr. Kammerer Ernő, dr. Komáromy András, dr. Mika Sándor, Nagy Gyula, dr. Ortway Tivadar, dr. Reiszig Ede, dr. Tóth-Szabó Pál, dr. Váczy János vál. tagok, dr. Borovszky Samu titkár, dr. Bathó Béla ügyész, Barabás Samu jegyző.

Elnök a báró Wesselényi Miklós halhatatlan emlékének szentelt s díszes közönségtől látogatott ülést Wesselényiről mondott néhány meleg szóval megnyitván, jegyzőkönyvhitelesítőkül dr. Váczy János és dr. Békefi Remig vál. tagokat kéri fel.

32. Titkár bejelenti az új tagajánlásokat, mely szerint ajánltatnak *alapító tagoknak 200—200 koronával* : Ghyczy Pál földbirtokos Csendes-pusztán (aj. a titkár), seprósi Paikert Alajos, a Magyar Mezőgazdasági Múzeum titkára Budapesten (aj. Horváth Sándor), Péter András nagybirtokos Szeghalmon (aj. Csánki Benjámín), ifj. gróf Zichy Nándor Budapesten (aj. Áldásy Antal) ; *évd. r. tagoknak 1909-től* : Gyérei Rikárd földbirtokos Tolna-Ozorán (aj. a titkár) ; *1910-től* : Dicsőfi József ref. lelkész, egyházkerületi főjegyző Debreczenben (aj. Csánki Dezső), Erdélyi Béla áll. főgymn. gyakorló tanár Budapesten (aj. Gombos Albin), dr. Jancsó Dániel ügyvéd Budapesten (aj. Borovszky Károly), Miklósy Gábor színigazgató Módoson (aj. Gombos Albin), Pálffy László főszolgabíró Pacsán (aj. a titkár), Palkovics József nyug. altábornagy Budapesten (aj. Márki Sándor), Pivány Jenő számviteli szakértő Philadelphióban (aj. a titkár), Rezner Tibold főgymn. tanár Sopronban (aj. Dóry Ferencz),

Stimákovits László tanárjelölt Budapesten (aj. Békefi Remig), Szegő Pál bölc. hallgató Budapesten (aj. Szabó Dezső), Tóth László Tápiószelén (aj. a titkár), Vikár Béla író, országgyűlési gyorsíró-revizor Budapesten (aj. Csánki Dezső), a gyergyószentmiklósi áll. főgymnasium (aj. a titkár), a községi polgári fiúiskola igazgatósága Szabadkán, a Szerb Maticza irodalmi egyesület Újvidéken (mindkettőt aj. a titkár).

Megválasztatnak.

33. Váczy János dr. vál. tag: *Báró Wesselényi Miklós ifjúsága* című a. igen szépen megírt tanulmányt olvas fel halálának ötvenedik évfordulója alkalmából az árvízi hajósról.

Az osztatlan figyelemmel hallgatott és nagy tetszéssel fogadott felolvasás a *Századokban* meg fog jelenni.

34. A tanulmánnyal kapcsolatban titkár felolvassa báró Wesselényi Miklós 1910. ápr. 11-én kelt levelét, melyben sajnálattal tudatja, hogy az őt közléről érdeklő, lélekemelő ünnepélyen betegeskedése miatt nem lehet jelen.

Tudomásul vétetik.

35. Titkár jelenti, hogy Dóry Ferencz, Erdélyi László, Gombos Albin, Kammerer Ernő, Melich János, Óváry Lipót és Ortvyay Tivadar vál. tagok köszönetüket fejezték ki megválasztatásukért s ígérik, hogy társulatunk céljait buzgó közreműködésükkel előmozdítani készek továbbra is.

Tudomásul vétetik.

36. Előterjeszti az 1910 évi febr. és márcz. havi pénztári kimutatást, mely szerint a jelzett hónapokban összes

bevételek volt.....	9628	kor. 70	fill.
összes kiadás	4965	» 28	»
maradvány	4663	kor. 42	fill.
Ehhez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyószámlán levő	302	kor. 50	fill.
követelést, 1910. márcz. 31-én összesen.....	4965	kor. 92	fill.

készpénz állott a társulat rendelkezésére. Ebből azonban a legutóbbi tőkésítésből fenmaradt 19 kor. 95 fill., továbbá a budapesti lipótvárosi kaszinó, Wodianer Artur és báró Radvánszky Kálmán befizetett 200—200 kor. alapítványa s a néhai Balás Iván alapítványának kiegészítésére fordított 45 kor. 91 fill., összesen 665 kor. 86 fill. tőkésítendő volna.

A kimutatás tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

Az elnökség utasíttatik, hogy a tőkésítendő 665 kor. 86 fill. összegben vásároltasson megfelelő névértékű 4%-os magyar korona-járadékkötvényt a társulat alaptőkéjének gyarapítására.

Wodianer Arturnak a befizetett 200 korona alapítványról 1894 évi november hó 2-án adott kötelezvénye visszaküldendő.

37. Bemutatja dr. Bathó Béla 1910. febr. 28-án kelt levelét, melyben társ. ügyészszé választatásáért köszönetet mond s egyúttal jelenti, hogy dr. Nagy Emil úrtól, a társulat jogügyeinek ideiglenes gondozójától az iratokat átvette.

Tudomásul vétetik.

38. Felolvassa a nevezett társ. ügyész 1910. ápr. 14-én kelt jelentését, a néhai Gelléri Szabó János és Thaly Kálmán hagyománya tárgyában. E szerint Gelléri Szabó János minden közelebbi rendeletés nélkül, egyszerű hagyományként 2000 koronát hagyott végrendeletileg a társulatnak. Az összeg kiutalványozása azonban a hagyaték bonyolult volta miatt később várható.

Thaly Kálmán 1899. jun. 27-én kelt végrendeletében 50.000 koronát hagyományozott a társulatnak, hogy a nevét viselő alapítvány kamatjövedelmeiből irassa meg három évenként megjelenendő kötetekben a magyar nemzet függetlenségi törekvéseinek és küzdelmeinek történetét az 1505-ik évi rákosi országgyűléstől kezdve a szatmári békekötésig, illetőleg a Rákóczi-emigráció kihalásáig. A 10—12 kötetre terjedő munka befejezése után az akkori igazgató választmány az alapítvány jövedelmeit csak magyar történelmi czélokra fordíthatja.

A vál. a jelentést tudomásul vévén, a néhai Thaly Kálmán alapítványát illetőleg a társ-ügyészt felkéri, hogy a hagyaték átadó végzés kézbesítése után az alapító levél tervezetét szíveskedjék elkészíteni, hogy az a szöveg végleges megállapítása után a jóváhagyó záradékkal leendő ellátás végett a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi miniszteriumhoz felterjeszhető legyen.

39. Bemutatja a kiküldött bíráló bizottságnak Márki S.: II. Rákóczy Ferencz életrajza III. kötetéről szóló véleményes jelentését.

A jelentés tudomásul vétetvén, a benne foglaltak szíves figyelembe vétele s a szükséges módosítások megtétele végett kiadatik a szerzőnek.

40. Olvastatik Pivány Jenő r. tag levele, melynek kíséretében beküldi Mann D. Ambrusnak az 1848/49-iki magyar szabadságharczról az Amerikai Egyesült-Államok elnökségéhez intézett nagybecsű jelentéseit, melyek Lodge Cabot Henrik szenátor indítványa

folytán a szenátus rendeletére egy füzetben most láttak napvilágot.

A vál. a rendkívül becses jelentések nyilvánosságra hozataláért az Amerikai Egyesült-Államok szenátusának és Lodge Cabot Henrik szenátor úrnak külön-külön mély hálóját nyilvánítja, melyről az illetők díszes kivitelű levélben fognak értesítettetni.

A jelentéseket tartalmazó füzetet a vál., a társulatnak nem lévén könyvtára, a Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi orsz. könyvtárának szíves készségegel felajánlja.

41. Titkár jelenti, hogy az elnökség Lodomér esztergomi érseknek a párisi Archives Nationales-ban Langlois Charles Viktor francia történettudós által felfedezett két, 1288-ik évi s a IV. László király uralkodására nagybecsű oklevele fénykép-másolatát, a társulat letétei közt leendő megőrzés végett átküldötte a Nemzeti Múzeum könyvtárának.

A jelentés tudomásul vétetvén, a könyvtár 353/910. kt. sz. elismervénye a társ. letétekről szóló elismervények közé elhelyeztetik.

42. Bemutatja az államosított Felsőmagyarországi Rákóczi-Múzeum igazgatósága meghívását az ünnepélyes átadásra s egyben jelenti, hogy a társulat képében Révész Kálmán vál. tag vett részt az ünnepélyen.

Tudomásul szolgál.

43. Előterjeszti az újszentannai róm. kath. elemi iskolai igazgatóság kérvényét a tanítói és ifjúsági könyvtár számára adandó könyvajándék tárgyában.

Szent István király emlékezete és Wekerle: Alba Mária cz. társ. kiadványok a tanítói és ifjúsági könyvtár számára megküldetnek.

Zárt ülésen —

44. Bartalis József r. tag levele tárgyában határozott a vál. Több tárgy nem lévén elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Gróf Teleki Géza s. k.

Barabás Samu s. k.

elnök.

. jegyző.

Hitelesítjük:

- Dr. Békefi Remig s. k.

Dr. Váczy János s. k.

vál. tag.

vál. tag.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1910 évi máj. hó 19-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

JEGYZŐKÖNYVE.

Jelen voltak : Gróf Teleki Géza elnök elnöklete alatt dr. Csánki Dezső első-, dr. Fejérpataky László másodalelnökök, dr. Áldásy Antal, dr. Békefi Remig, dr. Császár Elemér, dr. Döry Ferencz, dr. Gombos F. Albin, Horváth Sándor, dr. Illés József, dr. Mangold Lajos, báró Nyáry Jenő, dr. Ortvyay Tivadar, dr. Vécsey Tamás vál. tagok, dr. Borovszky Samu titkár, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitván, jegyzőkönyvhitelesítőként dr. Békefi Remig és dr. Császár Elemér vál. tagokat kéri fel.

Napirend előtt —

45. Elnök részvétteljes hangon emlékezik meg Bánó József elhunytáról, ki mindvégig odaadó, buzgó vál. tagja volt társulatunknak és előadja, hogy az elnökség részvétiratot intézett a megboldogult családjához.

A vál. elnök javaslatára kegyelete jeléül a megboldogult emlékét jegyzőkönyvében megörökíti s az elnökség intézkedését helyeslőleg tudomásul veszi.

46. Titkár jelenti, hogy gróf Teleki Géza elnök egyezer koronát adományozott szükségei fedezésére a társulatnak.

A társulatnak anyagilag és szellemileg való emelésén meg nem szünő odaadással és lelkesedéssel fáradozó gróf Teleki Géza elnöknek nagylelkű adományáért a vál. hálás köszönetét nyilvánítja.

A napirend során —

47. Titkár bejelenti az új tagajánlásokat, mely szerint ajánltatnak *alapító tagokul*, 400 koronával : a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézete Budapesten, 200 koronával : Burchard-Bélaváry Konrád Budapesten ; *évd. r. tagokul 1910-től* : Árvay István máv. főmérnök Budapesten, Reininger J. László ujságíró Somorján (mind a négyet aj. a titkár).

Megválasztatnak.

48. Báró Nyáry Albert r. tag felolvassa *Az utolsó magyar trónkövetelő* cz. a. Crouy Chanel Ágoston hercegről szóló érdekes tanulmányát.

Az élvezetes felolvasás köszönettel fogadtatik.

49. Titkár előterjeszti a pénztárnok 1910 évi ápr. havi kimutatását, mely szerint a jelzett hónapban volt összes bevétel..... 22.217 kor. 85 fill.
 összes kiadás 3.421 » 05 »
 maradvány..... 18.796 kor. 80 fill.

Ehhez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyószámlán levő 658 kor. 50 fill. követelést, 1910. ápr. 30-án összesen 19.455 kor. 30 fill. készpénz állott a társulat rendelkezésére. Ebből azonban a legutóbbi tőkésítésből fenmaradt 3 kor. 45 fill., továbbá az ifj. gróf Zichy Nándortól, Ghyczy Páltól és Burchard-Bélaváry Konrádtól befizetett 200—200 kor., s a Kisbirtokosok Orsz. Földhitelintézetétől befolyt 400 kor., összesen 1003 kor. 45 fill. összesen 4%-os magyar koronajáradék-kötvény volna vásárlandó a társulat alaptőkéjének gyarapítására, a Magyar Tud. Akadémiától a Teleki Mihály levelezése cz. társ. kiadvány segélyezésére befizetett 2000 kor. pedig a kiadványnak a P. H. E. Takarékpénztárnál levő folyószámlájára volna átírandó.

A kimutatás tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatol-
tatik.

Az elnökség utasíttatik, hogy a tőkésítendő 1003 kor. 45 filléren vásároltasson ennek megfelelő névértékű 4%-os magyar korona-
járadékkötvényt a társulat alaptőkéjének gyarapítására, a 2000 koro-
nát pedig a Teleki Mihály levelezése cz. folyószámlára gyümölcsöző-
leg helyeztesse el.

50. Felolvassa Ludányi Bay Ilona úrnő levelét, melyben köszö-
netet mond a társulatnak a II. Rákóczi Ferencz életrajza II. köte-
tének diszpéldányban való megküldéseért és hogy a kitűzött pályá-
díjra érdemesített munka ezen kötete is Thaly Kálmánnak, illetve
emlékének van ajánlva.

Tudomásul vétetik.

51. Következik Szentés városa 3747—1910. sz. átiratának a
felolvasása, melyben a társulat néhai nagynevű elnöke, Horváth
Mihály szentesi szobrára a társ. kebelében gyűjtött s az átíratához
csatolt nyugtatvány szerint a város pénztárába befizetett egyszáz-
hatvannyolcz koronáért köszönetét nyilvánítja.

Tudomásul szolgál.

52. Titkár bemutatja Szentgyörgyi György Gábornak *Az Hunt-
Pázmán, illetve a Wettin nemzetség története és leszármazása, kapcsolat-
ban Pál mester, vagyis Anonymus napfényre hozatalával cz. a. meg-
jelent munkáját.*

Szolgál tudomásul.

Zárt ülésen —

53—54. a társulat anyagi helyzetének emeléséről határozott a választmány.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Gróf Teleki Géza s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük:

Dr. Békefi Remig s. k.
vál. tag.

Dr. Császár Elemér s. k.
vál. tag.

1910 május havában fizettek :

a) *alapítványt* :

Paikert Alajos 200 koronát.

b) *tagdíjat* :

1904-re : Csudai Jenő. 5 kor.

1906-ra : Biás István (5 kor.), Jelles Lajos (5 kor.). Összesen 10 kor.

1907-re : Rickl Antal. 5 kor.

1908-ra : Dudás Gyula. 10 kor.

1909-re : Barabás Samu, Beck István, (5 kor.), Begyáts Lajos (5 kor.), Czobor Alfréd (5 kor.), Écsy Ferencz (5 kor.), dr. Günther József (5 kor.), gr. Hadik Béla (5 kor.), Philipp Ferencz (5 kor.), Stark Andor (5 kor.), Szendrői Gyula (5 kor.). Összesen 55 kor.

1910-re : Aczél Géza, Arzenovits Gyula, Bedőházy János, Bella Lajos, Bernáth Géza, gr. Bethlen Pál, Bloch Henrik, Bod Gyula, Budapesti Orsz. izraelita tanítóképző, Dávid Manó, Divéky Adorján, Ernyei József, Fabó Bertalan, dr. Fischer Sándor, Gyalui Farkas, Hencz Károly, Hildenstab György, Horváth Sándor, Iglói ev. főgimnázium, Jalsovszky Sándor, Kalos Pál (5 kor.), Kállay Ubul, Kenessey Gyula, Kisfaludy Zsigmond, Kolozsvár : Erdélyi Múzeumegylet, Kossuthányi Ignác, Kovács Gyula, Kovács Pál, Lutter János, Magony József, Makay Dezső, Megyeri Izidor, Mocsáry István, Morvay Endre, Munkácsi áll. főgimnázium, Nagy Ferencz, Nagy Géza, Nagy Gyula, Nagyvárad : Biharmegyei Kaszinó, Nizsnyánszky István, Orbán Elek, dr. Ortvy Tivadar (3 kor.), Pallay Miklós, Papp Elek, Pécsi joglyceum, Pozsonyi kereskedelmi iskola, br. Prónay Dezső, Radisics Ignác, Rázgha Béla, Réthy László, Ragendorfer Jenő, Roskovics Ignác, Saárosy Etele, Schneller István, Selmezbányai kir. kath. főgimnázium, Smoquina Márius, Sombory Lajos, Sporzon Ernő, dr. Stokka Tankréd, Szegedi állami gimnázium, Szegedi városi főgimnázium (10 kor. 80 fill.), Szekszárdi főgimnázium Étvös-kör, Szentpály Miklós, dr. Takács György, Takács Sándor, Tholt József, Tilles Béla, Török Ferenc, Trsztenai kir. kath. gimnázium, Vadnai Emil, Váczi egyesült kaszinó, Vojnics István. Összesen 708 kor. 80 fill.

1911-re : Brassói ev. főgimnázium, Budai közjótékonyági egyesület, Pécsi főgimnázium. Összesen 30 kor.

Mindösszesen 823 kor. 80 fill.

Cserhalmi Sámuel

pénztárnok.

I. Vár : Országház-u. 27. I. 2.

A SZÁZADOK NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓJA.

Társulatunk e nagyfontosságú, régen érzett hiányt pótló kiadványának első kötete dr. *Bányai Elemér* tagtársunk szerkesztésében megjelent. Ezen 46 nyolczadrét ívre terjedő vaskos kötet közlönyünk első tíz évfolyamának (1867—1876) anyagát foglalja magában. A következő tíz évfolyam feldolgozása munkában van s reméljük, nemsokára az *index* második kötetét is közre fogjuk bocsáthatni. Szükségtelen a munka hasznát itt bővebben fejtegetnünk. A ki történelmi tanulmányokkal foglalkozik, történeti kutatásaink iránt érdeklődik, sietni fog azt kézi könyvtára számára megszerezni. Megrendelhető a M. Történelmi Társulat jegyzőjénél. Az első kötet ára tagok részére 8 korona.

KÉRELEM.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy a folyóiratunk és kiadványaink szétküldésére vonatkozó mindennemű ügyekben közvetlenül Társulatunk jegyzőjéhez **Barbaás Samu** úrhoz (I. ker. Vár. Országos Levéltár) szíveskedjenek fordulni. Nélá jelentendők be a *lakásváltoztatások*, s hozzá intézendők a *reklamációk*, melyek azonban csak *három hónapon belül* vétetnek figyelembe.

A Magyar Történelmi Társulat

kiadványaiból s egyéb a társulat kezelése alatt levő művekből ezek rendelhetők meg
Barabás Samu társulati jegyzőnél (Budapest, I. ker., Vár, Országos Levéltár.)

	Tagok részére:	Nem tagok részére:
	kor. fill.	kor. fill.
1. Századok: 1876—1878, 1880, 1886—1888, 1890—1893, 1895—1899, 1901—1909 évi folyamai. Egy-egy évfolyam ára	10 —	12 —
2. A Századok Név- és Tárgymutatója. I. köt. (1867—76) ...	8 —	10 —
3. Történelmi Tár: 1880, 1881, 1883—1899 évi folyamai. Egy-egy évfolyam ára	5 60	8 —
» » » 1900—1909 évi folyamai. Egy-egy évf. ára	5 20	8 —
4. Magyar Történeti Életrajzok:		
I—V. évf. (a Franklin-társulatnál) Egy-egy évf. ára	10 —	— —
VI—XII. évf. (az Athenaeumnál) Egy-egy évfolyam ára	10 —	— —
XIII—XXV. évf. Egy-egy évfolyam ára	10 —	16 —
5. Önálló kötetek a Magyar Tört. Életrajzokból:		
II. Rákóczy György (Szilágyi Sándortól). Ára	3 —	4 80
Mária Terézia (Marczali Henriktől). Ára	6 —	9 60
Zrinyi Miklós (Széchy Károlytól) II. kötete. Ára	5 —	8 —
Zrinyi Miklós (Széchy Károlytól) V. kötet Ára	3 —	4 80
Gritti Alajos (Kretschmayr Henriktől). Ára	3 —	4 80
Izabella királyné (Veress Endrétől). Ára	6 —	9 60
Gróf Széchényi Ferencz (Fraknoi Vilmostól). Ára	6 —	9 60
Alsáni bibornok (Áldásy Antaltól). Ára	2 —	3 20
Gróf Fekete János (Morvay Győzöttől). Ára	4 —	6 40
Báró Eötvös József (Ferenczy Zoltántól). Ára	4 —	6 40
Ghymeszi Forgách Ferencz (Bartfai Szabó Lászlótól). Ára	4 —	6 40
Bacsányi János (Szinyei Ferencztől). Ára	4 —	6 40
Keszey Miklós (Pór Antaltól). Ára	2 —	3 20
Zalánkeméni Kakas István (Veress Endrétől). Ára	4 —	6 40
Ferenczy István (Meller Simontól). Ára	6 —	9 60
Szatmári György primás (Tóth-Szabó Páltól). Ára	6 —	9 60
Kölcsey Ferencz (Vértesy Jenőtől). Ára	4 —	6 40
Beatrix királyné (Berzeviczy Alberttől) Ára	10 —	16 —
II. Rákóczi Ferencz I. II. (Márki S-tól) Ára kötetenk. ...	10 —	16 —
6. A gróf Zichy-család Okmánytára:		
I. II. III. IV. V. VI. VIII. IX. X. köt. Egy-egy kötet ára	4 —	8 —
VII. köt. 1—2. rész. Az I—VI. köt. mutatója. Ára ...	5 —	10 —
7. A gr. Teleki-cs. Oklevéltára: I. II. köt. Egy-egy kötet ára	6 —	9 —
Teleki Mihály levelezése: I. II. III. IV. köt. Egy-egy köt. ára	6 —	9 —
8. A M. Tört. Társulat Felolvasásai:		
1. Az 1821—1861 években keletkezett magyar történeti énekekről és indulókról. Irta Káldy Gyula. Ára ...	— 40	— 60
2. A régibb és újabb magyar tánczokról 1567—1848. Irta Káldy Gyula. Ára	— 40	— 60
3. XVI. XVII. XVIII. századi magyar történeti énekek. Irta Káldy Gyula. Ára	— 40	— 60
4. Bocskay és a bécsi béke. Irta Károlyi Árpád. Bocskay István fejedelemre és korára vonatkozó egykorú emlékek. Irta Szendrei János. Ára	— 80	1 —
9. Egyéb kiadványok:		
Szent István király Emlékezete. Ára	2 —	2 50
Hazai Oklevéltár. Egy kötet. Ára	4 —	6 —
Emlékkönyv (1892). Ára	1 —	1 —
Évkönyv (1895). Ára	1 —	1 —
Magyar történeti jellemrajzok. Ára	— 80	1 —
Budavár visszafoglalása emlékére 1886. szept. 1-én mondott beszédek. Ára	— 60	— 80
Csánki: Szilágyi Erzsébet nyaraló palotája. Ára	— 80	1 —
Károlyi Árpád: Szilágyi Sándor emlékezete. Ára	— 20	— 30
Bartal: Commentariorum etc. libri XV. Ára	4 —	8 —
Horváth Sándor: A lipitói és turóczyi registrum. Ára	1 —	1 40
Lázár: Erdély főispánjai. Ára	— 80	1 —
Wekerle László: Alba Maria. Ára	— 40	— 60
Wekerle László: Árpád sírja kimutatása. Ára	— 40	— 60
Wekerle L. Árpád sírja meghatározásának sommája. Ára	— 40	— 60

7. füzet.

XLIV-ik évfolyam.

Szeptember 15.

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

DR BOROVSZKY SAMU

TITKÁR.

1910 ÉVI FOLYAM

VII. FÜZET.

BUDAPEST.

NYOMATOTT AZ ATHENAEUM R.-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

1910.

TARTALOM.

	Lap
Báró Wesselényi Miklós ifjú kora. (Első közlemény.) Irta dr. Váczy János	529
A János-lovagok Sopronban. (Első közlemény.) Irta dr. Reiszig Ede	542
A magyar országgyűlés követsége V. Lászlóhoz 1452 október havában. Irta Áldásy Antal	554

Kisebb közlemények.

Mann Dudley Ambrus jelentése Clayton M. János külügyminiszterhez. Közli: Pivány Jenő	563
Az 1440: IV. törvényczikk. Irta Angyal Dávid	591

Történeti irodalom.

<i>Éble Gábor</i> : A nagykárolyi Szentháromság-kápolna története. Ism. dr. Békefi Remig	593
<i>Dr. Czobor Alfréd és Kemény Lajos</i> : Történelmi közlemények Abauj-Torna vármegye és Kassa multjából. Ism. dr. Iványi Béla	594
<i>Berzeviczy Albert</i> : A cinquecento festészete, szobrászata és művészi ipara. Ism. Éber László	596

Tárca.

Az Országos Levéltár ügye a képviselőházban	603
Történetíróink munkássága	605
Vegyes közlések	606
Könyvészet	608
Hazai hírlapok repertóriuma. Összeállította Mangold Lajos	611

TABLE DES MATIÈRES.

La jeunesse du baron M. Wesselényi, par J. Váczy	529
Les chevaliers de Saint-Jean à Sopron, par E. Reiszig	542
La légation du parlement hongrois à Ladislas V. en 1452, par A. Áldásy	554
Mélanges : Le rapport de A. Mann Dudley à J. M. Clayton, ministre des affaires étrangères, par J. Pivány 563. — L'article IV. de 1440, par D. Angyal 591.	
Comptes-rendus : <i>G. Éble</i> : Histoire de la Chapelle de la Trinité à Nagy-Károly (R. Békefi) 593. — <i>A. Czobor et L. Kemény</i> : Études relatives à l'histoire du comitat Abauj-Torna et de la ville de Kassa (B. Iványi) 594. — <i>A. Berzeviczy</i> : La peinture, la sculpture et l'industrie artistique du cinquecento (L. Éber) 596.	
Chronique : Les Archives nationales et le parlement. 603. — Personalia. Mélanges. 605. — Bibliographie. 608. — Répertoire des journaux hongrois, par L. Mangold. 611.	

BR. WESSELÉNYI MIKLÓS IFJÚ KORA.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Br. Wesselényi Miklós — mint alig egy pár kivétellel a mult század politikai küzdelmeinek nagy alakjai — még mindig várja hívatott életrajzíróját. A róla szóló irodalom Kemény Zsigmond kitűnő tanulmányán és Szilágyi Ferencz adatközleményén kívül vajmi kevés értékeset tartalmaz, mintha íróink az újabb kornak e lánglelkű harcosában nem látnának elég méltánylatra érdemet s tanúságosat. Pedig az ő pályája a maga egészében s részleteiben egyaránt annyira érdekes, mint kevés magyar államférfiúé. Szinte már bölcséjében az emberi kiválóságra fordítja tekintetét s kora ifjúságától kezdve a hazafi erényei, elsősorban apja példája hevítik. S a mint egyszer megtalálja saját élete s a nemzet sorsa közötti eleven kapcsolatot, pályája összeforr Magyarország történelmének reform-korszakával. Nem említve, hogy a nemzet öntudatra ébresztésének, a nemzeti jogok védelmének első igazi elszánt bajnoka s Kossuth Lajos mestere: főleg az a hatás, a melyet a tízes évek végétől a közszellem magyarságának kialakulására tett, egymagában is ritka fontosságúvá avatja életpályáját.

Csakhogy újabbkori államférfaink életét igen sajátságosan fogjuk fel. Politikai történetíróink mintha vizsgálódásaikon kívül valónak tekintnék a nem rég mult idők főszereplőinek életét; viszont irodalomtörténetíróink csak akkor vetnek ügyet reájok, ha egyszersmind kiváló írók is.

Szembetűnő e különös jelenség Wesselényire nézve, a kinek eddigi életrajzai, még az 1905-ben megjelent két vaskos kötetű is, fölötte hézagos. A Széchenyi Istvánnal való barátságának kezdetét s a vele tett nagyobb külföldi útazását kivéve, ifjú korát, a politikai pályára készülését s az állami kormányzat önkénye

elleni első támadásait ép oly kevésbé ismerjük, mint magánéletének jellemfejllesztő adatait. Ez okból talán nem érdektelen Wesselényi pályájának legkevésbé ismert korszakát rajzolni¹ azon töredékes adatokból, a melyekre másnemű tanulmányaim közben akadtam. Csak mintegy 10—12 évre, 1815-től az 1825—7. országgyűlés alatti pozsonyi tartózkodásáig vetnek ez adatok némi világot. Azonban ez évek magánéletének nevezetes fordulóját jelölik, másfelől pedig ez idő alatt a politikai küzdőtéren is oly kísérleteket tesz, a melyek nem ok nélkül irányozzák reá a két magyar haza fokozott figyelmét.

I.

Döbrentei hatása Wesselényire. Kazinczy iránti vonzalma. Wesselényi mint edzett ifjú. Nagy inség Erdélyben; Wesselényi mint a szegények gyámolítója. A közmívelődést is figyelemmel kíséri. Kazinczy magasztalja, mit Wesselényi nem szeret. Fessler hozzáfordul műve kiadása végett. Házassági tervek.

Midőn Wesselényi nevelőjét s barátját, Pataky Mózeset, 1815. jan. 25. elveszti, súlyos fájdalma nem engedi, hogy visszatérjen azon házba, hol addig lakott. S mivel tanulását Kolozsvárott folytatja, édesanyja házat vesz ott, s Döbrentei és tanítványa, Gyulay Lajos gr., is oda költözik, s közös háztartásban élnek. Innentől fogva Döbrenteinek az ifjú báróra tett hatása nagyon szembetűnő. Alkalmasint neki köszönheti Wesselényi, hogy a korabeli ifjak között alig van, a ki a magyar költőket jobban ismerné s méltányolná, mint ő, s a ki mélyebben megütköznék a hozzá vetődött debreczeni főiskola néhány hallgatójának tudatlanságán, midőn észreveszi róluk, hogy Berzsényinek nemcsak műveit, de még nevét sem ismerik. E mellett a mit a Széchenyivel való barátsága előtt a külföldi irodalomból ismer, jórészt szintén Döbrenteitől vagy az ő útmutatása szerint sajátítja el. Ő avatja irodalmunk pártolói közé, folyvást erősítve természetes fogékonyságát. Már az *Erdélyi Múzeum* megalapítói közt is tevékeny szerepet visz és nagy része van az oly híressé lett drámai jutalom összegyűjtésében, a mely Katona Józsefet

¹ Jelen dolgozat az *Erdélyi Múzeum* 1904. évf. I—III. füzetében megjelent hasonló tárgyú tanulmányom folytatása.

a *Bánk bán* írására gerjesztette. Később még abban is nyilatkozik az irodalom iránti szeretete, hogy a szükséggel küzdő Bölöni Farkas Sándort magához veszi, a ki hálásan emlegeti, hogy a Wesselényiek háza reá nézve valóságos Athén.

De különösen Kazinczyhoz ragaszkodik Wesselényi ritka baráti szeretettel. Talán senkinek sem nyílik meg a 18—19 éves ifjú oly meleg őszinteséggel, mint a széphalmi vezérnek, a kit már mint 7—8 éves gyermek ismer, s a kinek pályája a hazafisáért oly sokat szenvedett vértanú mártírkoszorújával tűnik eléje. E ragaszkodásnak egyik főoka kétségtelenül Kazinczy simulkony és sokoldalú egyénisége; de másfelől atyai hagyomány is: az ifjú báró alkalmasint senkitől sem hallotta élénkebben elbeszélni apja életét s magasztalni emberi és hazafiúi erényeit.

Nem csoda, hogy oly ellágyuló örömmel várja Wesselényi 1816-ban, midőn Kazinczy sok tervezgetés után végre Erdélybe utazhatik. Jóllehet a zsidói gazdaság a báró jelenlétét kívánná, mert az 1815 és 1816 közötti télen a híres ménesben »a métely miatt sok kár esett«, s Wesselényi mintegy 120 ezer frt kárt szenvedett:¹ az ifjú báró mégis szívesen ígérkezik Kazinczy fogadására. A széphalmi vezér fenéig óhajtja üríteni az öröm poharát s úgy rendelkezik, hogy még régi meghitt barátja, Cserey Farkas, Wesselényi anyai nagybátyja, se legyen vele, midőn Zsibót látogatja meg, hogy örömeit meg ne kelljen osztania, mert — mint mondja — örökkévalóságnak szóló napokat fog élni s kipótolja, a mit a sors tőle eddig megtagadott.

Jún. 30-dikán ér Kazinczy Kolozsvárra. Wesselényi, Döbrentei s Gyulay Lajos éppen az ablakban lesik a kedves vendéget, s a mint kocsija befordul utcájokba, mind a hárman eléje szaladnak. Az erdélyi kiváló férfiak közül egész társaság gyülekezik Wesselényi s Döbrentei lakásán, hogy megismerkedjék a széphalmi vezérrel. Azonban Kazinczy ekkor kevés ideig tartózkodik Kolozsvárott, el kell válnia Wesselényitől és csak augusztus közepére szándékozik őt zsidói otthonában fölkeresni. Valamivel később, augusztus végén jut el csak Zsidóra, hol őt napot tölt Wesselényinél. Képzeltetni: mily éles szemmel figyel Kazinczy a lelkes ifjú

¹ Döbrentei G. lev. Kazinczyhoz 1816. ápr. 8. és Kaz. lev. Horváth Ádámhoz 1816. szept. 13. *Kazinczy F. Levelezése*, XIV. köt. 110. és 281. l.

minden mozdulatára, szavaira s a jövő iránti tervezgetésére ; mily elragadtatva hallja, midőn Wesselényi a gyertyánerdő tisztásán Kleistot, Horatiust és Berzsényit nagy tüzzel szavalja, s megilletődve látja, mily rendkívüli, szinte az imáadásig fokozódó szeretet sugalja minden léptét, a melyet anyja parancsára tesz és minden szavát, a melyet anyjához intéz. Büszkeséggel vegyes félelemmel legelteti szemeit rajta, midőn Wesselényi legszilajabb paripáin lovagol előtte, noha ballábán még sajog nem rég kapott sebe. »Kifárasztta négyet-ötöt — írja Kazinczy az *Erdélyi Levelekben*¹ — s barrièret szökeltete velök, olykor kettőt is. S most Pajzánját hozák elő. Egyik lova sem hánytta meg úgy, mint ez a szürke kanczája ; és ha Wesselényi nem volna ily tanult lovagló, le kellett volna repülnie a kimondhatatlan tűzű lóról. Midőn leszáll, baltérdén foltos vala a nadrág, oly erővel vette térdei közé a lovat, hogy vére keresztülserkedett a ruhán.« Kazinczy aztán ez útjában s később is büszkén mutogatta a tőle kapott angol paripát, a melyet maga választott. S midőn a széphalmi vezér búcsút vesz, Wesselényi nem tud tőle megválni a nélkül, hogy el ne kísérje Hadadig Wesselényi Farkashoz, a hol együttlétük utolsó éjjelét az ifjú báró kívánságára ébren töltik el. »Egy ily éjért, az ily nyolcz napért, a milyen ez az utolsó vala, sok hónapokat kész vagyok szenvedni« — írja a hevülékeny Kazinczy.²

Wesselényi e nyáron állja ki a jogi vizsgálatot³ s úgy tervezi, hogy 1817 tavaszán Göttingába megy tanulmányait folytatni.⁴ Ez a terve azonban nem valósúl, nyilván azért, mert időközben a Wesselényi-ház barátai azt tanácsolják neki, hogy előbb ismerje meg a törvénykezést a gyakorlatban is. Wesselényi tehát Bölöni Farkassal, a kit még mindig magánál tart, 1816 novemberében Marosvásárhelyre megy a kir. táblához törvénygyakorlatra s mintegy három hónapig marad ott.⁵ Tovább azért nem, mert lábujja kiújúl. A miről Kazinczy is említést tesz, a ballábán sajgó sebe abból keletkezik, hogy a ló elesik vele, s a kengyelvas lábszárát nagyon megsérti. Orvosai pihenést aján-

¹ Abafi kiadása, 298. l.

² U. o. 330. l.

³ Döbr. lev. Kazinczyhoz ; *Lev.* XV. köt. 42. l.

⁴ Kaz. lev. Kis J.-hoz. U. o. 284. l.

⁵ Cserey M. és Bölöni Farkas lev. U. o. a XIV. és XV. köt. több helyén.

lanak neki, de ő nem enged, lovagol, futtat, mintha mi sem történt volna. Sebe elmérgesedik. És midőn begyógyúl, akkor meg jobb lába sérül meg.¹ Mint páratlan bravúros lovagló, kengyel és kantár nélkül ugratott, könyvet tartva kezében. De szerencsétlenül járt. Leesett, s jobb lába a ló két első lába közé szorult s kificzamodott, úgy hogy egy ideig mankóval kellett járnia.

Ime az ok, a mely miatt e nyáron a borszéli fürdőn tartózkodott. Helytelen tehát életírójának az az adata, hogy Wesselényi 1817-ben a radnai fürdőre ment, de *csak szórakozásból*.² S az Ujfalvy emlékiratából idézett bravúros mutatóványai is aligha ekkor történtek. Igaz ugyan, hogy az erőfeszítés, a melyet Kemény Zsigmond Wesselényi jellemének alapvonásául mond, még ezután is a legvakmerőbb lovagló gyakorlatokra sarkalja, s nem egykönnyen ismeri el az emberi erő s ügyesség véges határait. Például 1827 telén a Károlyi grófoknál rendezett vadászon egy vadkan fenyegeti életét. Cserey Miklós úgy hallotta, hogy fel is hasította czombját s az »erdő bírāja« mentette meg. Anyja tagadta ugyan, hogy a dolog így történt; de Cserey szerint bizonyosan nagy veszedelemben forgott.³

1818. máj. 18-dikán pedig a kolozsvári Magyar-utczában tűz támad. Wesselényi, gr. Kendeffy Ádám s br. Bánffy Gergely a legszorgalmasabb oltók; mindenütt ott járnak a legveszedelmesebb helyeken s egészen bekormosodnak. S midőn már minden megmenthetőt kihordanak, akkor kezd egy asszony jajveszékelni, hogy gyermeke benmaradt az égő házban. Már a fedél roppant lánggal ég, s Wesselényi bemegy a szobába, összekeres minden zugot, de a gyermeket nem találja.⁴ Húsz év múlva majd ezrek életét menti meg a fővárosban.

A humanismusnak önfeláldozó s elszánt bajnoka nyilatkozik már Wesselényiben előbb is, midőn 1814-ben első bécsi útjából vissza akar térni, hogy úti költségével a szegényeket istápolja. S csak az alkalom ritka ünnepélyes volta másítja meg szándékát, mivel Európa a bécsi congressusra készül, s Wesselényi remél-

¹ U. o. XV. köt. 239. l.

² Kardos S. műve, I. köt. 94. l.

³ Levele Kazinczyhoz 1827. márcz. 4. Kézirat a M. T. Akad. könyvtárában.

⁴ *Kaz. F. Lev.* XVII. köt. 19. l.

heti, hogy oly tapasztalatokat szerez, a melyekhez foghatóak talán soha sem ígérkeznek többé egész életében. Ő maga bámúlatosan edzi testét, lelkét a fáradsalmakhoz, az éhség és szomjúság elviseléséhez, a szenvedések tűréséhez, de érzékeny szíve megesis az éhséggel küzdőkön, s nemcsak maga siet segítségökre, de példájával másokat is tetterre buzdít.

1817 tavaszán hihetetlen nyomorban sínylődik a föld népe. Az 1811-ki devaluatio óta egyre csapások látogatják hazánkat. Az anyagi tönkremenés fenyegeti a nemzetet. De különösen a mondott év elején érezhető a nagy szükség s pénztelenség nemcsak a szegény nép, hanem a nemesség körében is. A pusztákról és falvakból a városokba vándorolnak az éhségtől elcsigázott emberek a jobbmódúak könyörületére számítva; de szinte ijedelmet kelt sápadt arcuk, beesett szemük s lerongyolódott ruhájok. A Szilágyságban, Kolozs és Belső-Szolnok vármegyékben borzalmas dolgokat rebesgetnek. Döbrentei úgy hallja, hogy a Szamos mellett Náprád körül egy oláh asszony füstre tette megholt gyermekét s lassanként megette; a Szilágyságban pedig a cigányok táplálkoztak emberhússal. A rettentő éhség híre már az udvarnak is fülébe jut s kérdést tesz a fő kormányshoz: miért nem tudósította mindenről. A gubernátor azt feleli, hogy már 34 repraesentatiót küldött, de intézkedés nem történt.¹

Vége a társadalom is megmozdul. Gr. Teleki József, a volt koronaőr fia, az ifjú Wesselényi és Cserey Farkas járnak elől jó példával. Felszólítást intéznek a tehetőség erdélyi hazafiakhoz, hogy a keresztény szeretet, a humanismus és igaz hazaszeretet nevében »kezet fogva siessenek segedelmezni azon embertársait, kiket a sors az éhelhalással küzdő szenvedésre juttatott.«² Teleki József elhunytával Wesselényi áll a mozgalom élére és magához vonja Gyulay Lajos, Wass György, Bethlen Ádám, Kendeffy Ádám, Bethlen József grófokat, két Bánffy bárót s másokat és azonnal megkezdi az ínségesek táplálását. S aztán, hogy a többi szűkölködőt is segíthesse, a mondott felszólításban késznek ígérkezik a könyöradományokat, nemcsak pénzt, hanem mindennemű élelmiszert s tüzi fát összeszedni és »a legnagyobb

¹ Döbr. lev. 1817. máj. 12. U. o. XV. köt. 191. l.

² U. o. 586—7. l.

pontossággal a fölvelt célra használni«. Vagy 150 embert táplál így naponként Rumfort-levesel hónapokig, míg az újabb termés nem enyhíti a szűkséget.

A szép példa elhat a szászok közé is. Nagyszeben polgárai szintén összeállanak s tetemes segítyt nyújtanak az éhezőknek.

De nemcsak az anyagi nyomort igyekszik Wesselényi enyhíteni: a szellemi téren is azokkal tart, a kik a magyar művelődés útjait egyengetni kezdik s a szellemi munka értékét áldozó készségükkel emelik és biztosítják. Az Erdélyi Tudós Társaság föllevenítését ismét tervbe veszik Döbrentei buzdítására. Kidolgozzák alapszabályait, megválasztják Döbrenteit titkárnak, s előkelő férfiak közbejárnak az udvarnál is, hogy a társaság működését megkezdhesse. A jelek biztatóak, hazafias lelkesedésben nincs hiány, s mondanunk sem kell, hogy Wesselényi mennyire gyámolítja e törekvést; de a szépen indult igyekezet ismét zátonyra jut. Cserey Miklós gyávasággal vádolja nemzetét, a melyen »a hazafiság dicsőre ébresztő szavai nem fognak«. Az udvartól kedvező hírek érkeznék, s a remény újra éled. De nyomában csalódás jár. Teleki Sámuel gr. meghal, s most már nincs senki, a ki az udvart a szép szándéknak megnyerhetné. Cserey Farkas eleitől fogva kételkedik a sikerben, mert látja, hogy az első felbuzdulás oly összegek ajánlására lelkesíti a hazafiakat, a melyeknek megadására nincs is anyagi erejük. Igen helyesen úgy gondolkozik, hogy az efféle közműveltségi tényezők megalkotását meg kell előznie az anyagi állapot föllendítésének, mert mint mondja, ha »Schwungkraftunk nincsen, nem lehet magasbra emelkedni«.

Wesselényire már régóta nagy reménnyel tekintenek mindazok, a kik közelebről ismerik. Tüneményserű fejlődése lélekben és testben egyaránt fényes pályát ígér számára. Erkölcsi felfogásának komoly nemessége, korát jóval túlhaladó érett gondolkozása általánosan ismert lón, mielőtt Wesselényi megindulhatott volna azon a pályán, a mely mindjárt kezdetben oly elszánt harcosául tűnteti föl a nemzeti életnek. Nemcsak rokonai s a köréhez tartozott ifjú írók jósolnak neki nagy jövőt, hanem különösen és elsősorban Kazinczy tekinti a haza reményének, a magyar-ifjúság díszének, — princeps juventutis Hun-

gariae — a ki nemzetünk életében új korszak alkotására van hívatva. Levelezése megismerteti a nemzet jobbjaival, mielőtt még Wesselényi az ifjúság küszöbét átlépné. Az *Erdélyi Levelek*-ben pedig oly szertelen dicsérettel halmozza el, a melyet legjobb barátai is megsokálnak.

Kazinczy nemcsak háláját akarja leróni e művében mind-azok iránt, a kik őt három hónapig tartó erdélyi útjában vendégszeretőleg fogadták; hanem egyszersmind érdeklődést kelteni a Királyhágón inneni magyarságban Erdélynek nem annyira természeti szépségei, mint inkább nemzeti műveltségének fő képviselői iránt, a kik közé legelsőnek Wesselényit sorozza. »Valamikor téged említelek — írja hozzá — mindannyiszor emelkedni érzem lelkemet, mert előttem a képe: mi *vagy* és mi *maradsz*. Te vagy mi előttünk az igazi nagyságnak ideálja, s a mi hitünk minket meg nem csal.« S tudván Kazinczy, mily őszinte kegyelettel viseltetik az ifjú báró atyja emléke iránt, nem mulasztja el a hozzá intézett leveleiben atyja intelmeire hivatkozni, a melyeknek mindig fülébe kell csengeniök. »Ne feledd soha, kedves barátom, — szól Kazinczy — ki volt atyád, ki az anyád, s mivel tartozol a te Patakydnak, a kik mind hárman tőled várják igazi megtiszteltetésöket. Neked intésekre nincs szükséged, de engeddd barátodnak, hogy ő örvendve azon, hogy olyannak talált, a milyennek óhajtott, sőt még többnek, mint a milyennek képelt, neked még intéseket is adhasson:

Qui monet ut facias, quod iam facis, ille monendo
Laudat, et hortatu comprobat acto tuo.¹

S a mint az *Erdélyi Levelek* első fogalmazása készen van, semmit sem óhajt inkább Kazinczy, mint hogy mindazok olvassák még kéziratban, a kikről személy szerint is megemlékezik. Wesselényit többször felkéri, hogy a róla írt sorokat nyugodtan olvassa át s mondja meg őszintén: mit vél a saját arczképéről. Azonban Wesselényi épp úgy, mint Döbrentei, szinte megneheztel a széphalmi vezérre, hogy oly pazarúl szórja a dicséretet mindenkire, a ki vele Erdélyben szóba állt, s mind a ketten ügyekeznek

¹ 1816. szept. 13-ki lev. U. o. XVI. köt. 274. l:

őt meggyőzni, hogy a magasztalásnak e szokatlan hangja sem magának az írónak, sem a megnevezett férfiaknak nem használ. Kazinczy váltig mentegetődzik, hogy ő csak az igazságot mondja; de erdélyi barátai más értelemben vannak. »Egyenesen írom — mondja Döbrentei — hogy Miklós neheztelés hangján szöla, miért nem hagyád ki nem csak az ő, hanem mások s nem annyira érdemesek dicséretét is . . . Se Miklóst, se engem irigység nem vezérel, s bizonyos lehetsz benne, hogy nem szólnék, ha úgy volna mind, a mint te írod.«¹

Kazinczy azonban sokáig makacsúl ragaszkodik a maga felfogásához s az *Erdélyi Levelek* újabb átdolgozásában is keveset változtat különösen a Wesselényiről és a Gyulay-családról írott sorain. Így természetesen Wesselényi az újabb áldolgozással sincs megelégedve; még mindig pirúlva olvassa atyái barátja magasztalásait s úgy hiszi, hogy e szertelen dicséret csak ártalmára lesz. Nyilván az ő véleménye alapján fakad ki Döbrentei Kazinczy megátalkodottsága ellen, midőn a hozzá intézett levélben így szól: »Az Istenért, ne tömjénezd annyira azt a dicséretet érdemlő ifjút, annyi tömjén *ront*, bizony ront, — még az öregek is megszédülnek a tömjéntől. De még egyebet írok. Epithetumaidat, melyeket adsz neki, úrfi társai fel fogják kapni s csúfolódásra fordítják.«² Kazinczy e tiltakozás hatása alatt, mint mondja, tiszteli Wesselényi akaratát és sem őt, sem az egész zsidói házat nem úgy említi, hogy a rosszakaratúakat mosolyra fakaszsa, csak szíve sugalmát követi; azonban a széphalmi mester jól érti a módját, hogy ha látszólag nem is árasztja el dicséreteivel Wesselényit, úgy írjon, hogy »nem dicsérve is hevesen dicsérjen.«³

Aligha tévedünk, ha azt hiszszük, hogy Wesselényi híre Kazinczy révén jut el a Saratowban élő Fessler Ignácához is, a ki Wesselényihez fordul azon kérelmével, hogy a magyarok történelme hátralevő négy kötetének kiadását tegye lehetővé. Ő ugyan előbb az orosz kancellárhoz folyamodik, de az azt

¹ U. o. XV. köt. 271. l.

² 1818. okt. 16. lev. U. o. XVI. köt. 192. l.

³ 1820. jan. 19. lev. és 1822. jun. 18-diki lev. U. o. XVII. köt. 24. és XVIII. köt. 94. l.

válaszolja, hogy »a magyar nemzet derék és tehetős nemzet, ott illik erre a fölségitést keresni«. Ekkor aztán a zágrábi püspökhöz, egy magyar grófnéhoz, Erdélyben pedig Wesselényihez fordul. Wesselényi érdeme szerint méltatja Fessler kérelmét. Siet a levelet rokonaival s jó barátaival közölni s velök együtt tanácskozik: mikép lehetne a kiadás költségeire 1800 aranyat összegyűjteni. Cserey Farkas azt véli, hogy álljanak össze néhányan, adják össze a kívánt összeget, nyomassák ki a művet s »igyekezzenek jó nyereséget tenni vele«, s ezen nyereségből rakjanak félre bizonyos nagyságú tőkét, a melynek kamata nyugdíjúl szolgáljon Fesslernek, míg él, halála után pedig feleségének s gyermekének. »Ahhoz képest, — írja Cserey Farkas Kazinczynak — a mit Fessler a magyarokért tett, és a mi Fessler, illőnek tartom, hogy magyarok tegyenek ilyet és bár megtennők.«¹ A könnyen hevülő Cserey Farkas legvárépítése alaptalan számításaiban annál feltünőbb, mert hisz ő is sajnosan tapasztalja: mily kevés a pénz az országban, s a legnagyobb birtokosok is micsoda uzsorára kapnak, ha egyáltalán kaphatnak kölcsönt. Cserey Miklós már közelebb jár a valósághoz, midőn világosan megmondja, hogy a kívánt összegnek legfőlebb ha egynegyed részét tudják Erdélyben összegyűjteni, háromnegyed része — úgy mond — Magyarországot illeti, a hol »mind a tehetség, mind a tanult fők száma ezen proportión felülrűg a miénkhez képest.«²

Nem tudjuk, tett-e ez ügyben valami lépést Wesselényi. Valószínű, hogy a kérelem teljesítése fölülhaladván anyagi erejét, kénytelen volt előle kitérni. Különben is a zsendülő magyar irodalom úgyszólván fokozottabb pártolást kívánt azon kevesektől, a kik a magyar arisztokráciából figyelemmel kísérték írónk munkásságát. Wesselényi már ekkor a nemzeti becsület kérdésének tartja irodalmunknak nemcsak pártolását, hanem beható ismeretét is. Jellemző, hogy ifjú korában a magyar írók közt Kazinczyn kívül senkit sem szeretett annyira, mint Berzsenyit, a kivel 1814-ben személyesen is megismerkedett, s a kinek műveit folyvást olvasta és szavalta. Jól mondja Kazinczy, hogy Wesselényi lelkéhez egy írónk sem talál úgy, mint Berzsenyi, mert »az csupa

¹ U. o. XVI. köt. 75. l.

² 1818. aug. 18. lev. U. o. 130. l.

tűz, csupa erő, csupa érzés, mint Berzsenyi énekei.« E mellett a mi csekély képzőművészeti kísérletezés mutatkozik Erdélyben, csak éppen oly ifjak támogatásából tengődik, mint Wesselényi, a ki a Nürnbergből odavetődött Simon János kómetaszt is foglalkoztatja hébe-korba.¹

Egyébiránt tetemesb anyagi áldozatot nemcsak azért nem tehet Wesselényi, mivel ekkoriban őt is sok csapás éri s adósságait is törlesztgetnie kell, hanem főleg azért, mert ez idétt a házasság gondolata foglalkoztatja. Már midőn Kazinczy Erdélyben útazott, hallotta hírét, hogy Wesselényi gr. Bethlen Imre, a későbbi alsó-fehérvármegyei főispán s titkos tanácsos Anna nevű leánya iránt érdeklődik. Még csak tizenkilenc éves, de ifjú szívének fellobogó tüze viszont szerelmet gyújt a gyermekleányban, s Wesselényi ígéretet tesz neki, hogy nőül veszi. S ez a terv az ifjúnak sok régebbi szándékát megváltoztatja. Valószínű, hogy e miatt nem megy Göttingába is és Magyarországra tervezett útját is egyre halogatja. Szándékáról értesülnek rokonai is, de nagyon vegyes érzéssel fogadják. A szerelmes ifjú többször tesz látogatást Bethlen gróféknál, s ezek viszont Zsibón. Már 1816. nov. 9-dikén Cserey Miklós így ír erre vonatkozólag Kazinczynak : »A házasság a mint látom, csak meg lesz, de nem mindjárt.« Természetes, hogy Kazinczy, tudva Wesselényi szerelméről, az *Erdélyi Levelek*ben Bethlen Imrének is bőven kijuttat a dicséretből, a miért kivált Döbrentei támadja mesterét. Döbrentei általán hiú és kevés súlyú embernek tartja Bethlen Imrét. »Nagyon megütköztem, — írja Kazinczynak 1817. okt. 9. — hogy te Miklós tekintetéért, barátságáért akarod dicséretedet meghagyni. Félre a barátság érdekéből való dicsérettel is. Miklós szereti annak leányát, de az apát nem.« Lehet, hogy itt kell keresnünk részben az okot, a miért Wesselényi később mind jobban elhidegszik a Bethlen-ház iránt. Ide járult Döbrentei is, a ki kezdettől fogva ellene volt Wesselényi ezen tervének, a mit a leány »okos-ravasz anyja« is megsejt s igyekszik Döbrenteit Wesselényi előtt befeketíteni.²

Mintegy két évig tart Wesselényinek ez ábrándos világa s

¹ Döbr. lev. 1816. nov. 17. U. o. XIV. köt. 443. l.

² 1818. ápr. 24-ki lev. U. o. XVI. köt. 19. l.

1819 tavaszán foszlik szét végleg, a minek Wesselényi jó barátai általában nagyon örülnek. »Miklós — írja Bölöni Farkas — nem szerette Ninát s a leány sem már őtet. Ifjúi elhirtelenkedés volt a Miklós lekötelezése, ezerszer megbánta azután, mert e miatt akadályozódott minden planumaiban, s ez okozta annyi kedvetlenségeit; de Miklós mégis meg akart felelni szavának. Előre láttam szegénynek szerencsétlen életét, s az egybekelés megtörténik vala, ha egy szerencsés környülállás végét nem szakasztja.¹

Mi volt a végleges szakítás oka, nem tudjuk. Tekintve, hogy a leány csak 1823-ban ment férjhez b. Bánffy Zsigmondhoz² s különben is még mindig nagyon ifjú volt, hajlandók vagyunk azt hinni, hogy a leány szülein múlt a terv valósulása. Hogy Bölöni Farkas idézett adata helyes-e, kétségbevonható, mert ő maga állítja, hogy Wesselényit ábrándjainak szétfoszlása nagyon megrázta, néhány hónapig minden társaságot került s még a levélírástól is tartózkodott. Kazinczynak is csak 1820 febr. 29-dikén írt levelében³ érinti szíve fájdalmát, a mely ekkor már megnyhült. »A csalatás halotti hideg keze — mondja — felrázott szép álmaimból. A fájdalmas tapasztalás letépte az emberekről azon álarczát, melylyel tiszta érzésem képzetében fedeződőtt szemeim előtt rút mezítelenségek. Nemes tettek után szomjúhozó *lelkem csüggesztő akadályokra, hasonérzésbe általömleni kívánó szívem hideg megvetésre talált*. Mindezek, ne csudálkozz, ha a heves ifjúnak lobogó tüzét maga emésztésére önnön kebelébe zárták s a nevető képek eleven színeit letörölték; de, hála az egeknek s megedzett principiumimnak, a jónak, szépnek és nagynek imádása, a barátság szent érzése éppen oly forrón lelkesít, mint mikor együttlétünk utolsó órájában mellemhez szorítalak.«

Kazinczy, a ki szerette volna, ha Wesselényi kárpótlást szerez Bethlen Anna elvesztéseért, ekkor gr. Ráday Pál leányát ajánlja neki, évek mulva pedig Dercsényi Jánosét; míg az

¹ 1819. júl. 18-iki lev. U. o. XVI. köt. 459. l.

² *Nemz. Zsebkönyv* I. köt. 52. l. és Nagy Iván pótl. köt. 67. l., *Kaz. Lev.* XVIII. köt. 310. l.

³ U. o. XVII. köt. 103. l.

özvegy Wesselényiné gr. Rhédey Ádám leányát nézte ki menyének. Azonban Wesselényi érdeklődését sem anyja, sem Kazinczy terve nem tudja lekötni, mert ő ez időtt egy Marie nevű leányért ég reménytelen szerelemben, a miről csak Széchenyi tud.¹ Rokonnai — úgy látszik — nem is sejtik Wesselényi epedését s egészen más okát gondolják tartózkodásának. »Ő — írja Cserey Miklós — gazdagságra is néz és talán *néznie kell*, mert az apjáról sok adósság maradván, az anyja még csak felét fizethette ki; már most nem fizethet többet, mert a sok utazások, künn mulatások a jövedelmet, mely mostani időben úgyis kevés, megemésztik.«² Aztán mióta Wesselényi a közpályán megindúlt, kialakult élet-célja egész valóját betölti, anyagi és szellemi tehetségeit lekötve tartja. S így az ábránd képeiből szőtt s kétszer is feldúlt boldogságának emlékei sokáig visszatartják a házasságtól.

¹ *Gr. Széchenyi I. naplói*, szerk. Zichy Antal 328. l.

DR. VÁCZY JÁNOS.

A JÁNOS-LOVAGOK SOPRONBAN.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

A jeruzsálemi Szent János-lovagrend magyarországi házai közül csak alig egynéhányat találunk, a melyek alapításuktól kezdve az egész középkoron át fennállottak.

A XIV. században, az Anjouk idejében, a lovagrend hazánkban a legnagyobb virágzását érte el, főleg Nagy Lajos király uralkodása alatt, s míg egyfelől a lovagi szellem elterjedésével kiváltságos helyzete mindegyre növekedett, addig másfelől a templomos-rend feloszlásával, ennek birtokai révén jelentékeny vagyona tett szert s gazdaságilag is a virágzás tetőpontjára jutott.

De már Nagy Lajos király halála után a rend hazai történetében a hanyatlás kétségtelen jeleivel találkozunk. A belháborúk, a pártküzdelmek közepett a lovagrend birtokainak tekintélyes részét elvesztette, a lovagházak egy része elpusztult, vagy elhagyottan állott, s a hozzájuk tartozó birtokok részben közpréda tárgyaivá lettek, részben eladományoztattak; a mit a lovagok meg bírtak menteni, szorúlt anyagi helyzetük következtében azt is elzálogosítani kényszerültek.

Palizsnai János vránai perjel lázadása hosszabb időre eljásztotta Zsigmond király jóindulatát a rend iránt. Csak midőn a husziták ellenében mindegyre nagyobb szükség volt a lovagok kardjára, kezdett némi javulás beállani a lovagrend magyarországi helyzetében is.

Bár Hunyadi Mátyás király több ízben kimutatta a lovagok iránti jóindulatát, miről többrendbeli adománylevele is tanúskodik, a lovagrend magyarországi hanyatlását nem volt képes megakadályozni. A XV. századtól kezdve a vránai perjelség mindegyre több birtokot ragadott magához, az egyes lovagházak egymásután szüntek meg, úgy hogy a XVI. század elején a dráváninenni országrészekben egyedül Esztergom, Győr, Sopron és Székesfehérvár állottak fenn, és a mohácsi vést csupán a három utóbbi élte túl.

Székesfehérvárnak 1543-ban a törökök által történt elfoglalása következtében az ottani rendház is megszűnt, Győr sem

állhatott fenn sokáig, így a XVII. század elején hazánk területén már csak Sopronban találhattak otthonra a János-lovagok.

A soproni lovagház négy évszázadot meghaladó fennállása alatt mindvégig jelentékeny szerepet játszott a rend magyarországi életében.

Bár határszéli fekvése, de különösen a miatt, hogy Sopron város a XV—XVI. században gyakran hosszabb ideig volt az ellenség birtokában, a soproni lovagház hiteleshelyi működését jelentékenyen megbénította, s bár ha nem is bírnak tőlük oly nagymennyiségű kiadványt, mint az esztergomi vagy a székesfehérvári lovagoktól, mégis a soproni convent kiadványai rendkívül becses adatokkal gazdagítják a János-lovagok magyarországi történetét.

I.

Régebbi íróink, szinte egyértelműleg, a soproni lovagház alapítási évét 1214 tájára teszik,¹ erre a feltevésre a soproni Szent János templom kapuja feletti felirat szolgáltatathatott okot, mely szerint e templom 1214-ben épült.

A Keresztelő Szent János tiszteletére szentelt templom, helyesebben kápolna, mely jelenleg is fennáll, az egyik pillér alatt látható évszám szerint jelenlegi alakját 1484-ben nyerte, a mint ezt a templom késői csúcsíves stylje is kétségen kívül helyezi.

Ez a templom valószínűleg a réginek helyén épült, melyet a soproni polgárok áldozatkészsége adott a János-lovagoknak, de a kapu feletti felirat, miként ezt Henszlmann megjegyzi, csak a XVIII. században — alkalmasint hr. Meskó Jakab által történt helyreállítása alkalmával — került oda.² II. Endre király 1217. évi adománylevele majdnem kizárja azon időben a soproni lovagház fennállását. Midőn ugyanis II. Endre király a jeruzsálemi Szent János-lovagrendnek a Szentföldön tett szolgálatait bőkezű adományokkal jutalmazta, többek közt a lovagok jeruzsálemi házának a sopron—babóti kapuvámot, továbbá Csurgó és a Dráva közti földterületet adományozta, mely utóbbi a lovagok Csurgó nevű birtokával volt határos.³

De a mily bőkezű volt a király az adományok osztogatásában, gyakran épp oly nehéz volt azoknak birtokbavétele is.

A Szentföldön harczoló lovagok egyelőre nem is sok hasznát

¹ Fuxhoffer: *Monast.* II. 147. — Kovacsóczy Mihály: *A Jeruzsálemi Szt. János Lovagr.* 199—200. — Jerney: *Tört. Tár* II. 90.

² Henszlmann Imre: *Magyarország Csúcsíves Műemlékei* 75—76.

³ Fejér: *Cod. Dipl.* III. 1. 239.

vették ez adománynak, miután Sopronban nem voltak megtelepedve, mert ha akkor már a soproni ház fennállott volna, a sopronkülvárosi kapuvámot aligha adta volna a király a jeruzsálemi háznak. A mint azonban II. Endre hazafelé vette útját, a Szentföldön harczoló lovagok közül többen elkísérték a királyt Magyarországra is. Valószínűleg ezek a lovagok jelentek meg Sopronban, hogy a bécsi kapu közelében egykor létezett megerősített külvárosban szedetni szokott kapuvámot birtokukba vegyék.¹

A Szentföldről érkező lovagok Sopronban csakhamar otthonra találtak.

Az a korszak a lovagban találta a férfiú eszményképét, a Szentföld birtokáért folytatott küzdelem, a hitetlenek elleni harc foglalkoztatta akkoriban a kedélyeket, azért nem csoda, ha szívesen fogadták őket, mert kardjukra bizton számíthattak kül- és belellenség ellen egyaránt.

A városi polgárság szeme előtt a megerősített külváros védelme lebegett, midőn a lovagoknak otthont adott, mert ott jelölt ki számukra helyet Babót külváros közelében, a hol a vámot is szedheték; ott találjuk a Keresztelő Szent János tiszteletére szentelt templomot a mai Bécsi-utczában, melynek helyét a polgárok adták a lovagoknak, mely templom mellett a lovagok háza is felépült.

A letelepülés azonban hosszabb időt vehetett igénybe. Közben a király is adhatott a lovagoknak újabb birtokokat, s 1225-ben a János-lovagrend már le volt telepedve Sopronban.

Midőn ugyanis II. Endre király Bors comes kérésére, atyja, Domonkos bán által adományozott birtokokban a borsmonostori (kedhelyi) Szent Mária monostort megerősítette és újakkal gyarapította, a határleírás szerint a monostor Zakan (Zaka) közelében 40 ekét birt, mely a lovagok Gerolt (Gyirót) és Ambos (Locsmánd határának egy része) nevű földjeivel volt határos.²

Ezeket a földterületeket, mint alább látni fogjuk, a XIII. század második felében (1291) is megtaláljuk a soproni lovagok birtokában,³ tehát kétségtelen, hogy az 1225. évi oklevélben róluk van szó.

Összegezve az elmondottakat, a soproni lovagház alapítását 1217—1225 közé tehetjük.

A tatárjárást megelőző időből azonban más, kétségtelen hitelességű adat e rendházról nem áll rendelkezésünkre.

¹ Századok 1900. évf. 13.

² Nagy Imre: *Sopron vm. oklt.* I. 9—16. — Századok 1900. 13.

³ *Országos Levéltár* Dl. 12035.

II.

Mintegy két évtized múltán vannak ismét adataink a soproni János-lovagokról.

A tatárdúlás után a lovagok kíséretében visszatérő IV. Béla királyra nem csupán az ország helyreállításának nagy munkája hárult, hanem elsősorban az ország védelméről is gondoskodnia kellett. A János-lovagrend, mely az ország helyreállításának nagy művében önzetlenül felajánlotta szolgálatait a királynak, alkalmasint résztvett Sopron város visszafoglalásában is, mely várost Harczias Frigyes osztrák herceg, visszaélve a király szorongatott helyzetével, menekülése közben csikart ki IV. Bélától, de nem sokáig örülhetett a zsákmánynak, mert 1242-ben IV. Béla a várost visszavívta.

De a király jól tudta, hogy Sopron visszafoglalásával a nyugati országhatár még nincsen biztosítva, ezért elsősorban a városok megerősítésére törekedett, nevezetesen őrtornyok (donjon) és más erődítmények építését rendelte el s azok őrzésére a lovagokat igyekezett megnyerni.

1247-ben tetemes kedvezmények fejében meghagyta a János-lovagoknak, hogy valamely keresztény hatalmasság támadása esetén öt végvár — úgymint Sopron, Pozsony, Moson, Újvár (Németújvár) és Vasvár — oltalmára 50 lovagot állítsanak ki.¹

Rövid idő múltán a soproni polgárok Csák soproni főispán közbejöttével egy tornyot adtak át a János-lovagrendnek, melynek védelmét a lovagok magukra vállalván, annak fejében a polgárok akkora jövedelmet biztosítottak számukra, a mekkorát ők kaptak a torony megvédéséért.

Ez a szerződés, melyet IV. Béla király, mint mind a városra, mind az országra egyaránt előnyösét 1250 júl. 15-én megerősített,² a János-lovagoknak Sopronban való végleges letelepülését biztosította.

A lovagok a toronyhoz szabad telket és javadalmakat kaptak, ezen a telken felépítették rendházukat a Keresztelő Szent János tiszteletére emelt templom mellett, a bécsi kapu közelében, ott, a hol ma a »Vig paraszthoz« címzett vendéglő áll, tehát közel ahhoz a toronyhoz, melynek védelmét a polgárok rájuk bízták.

A tatárjárás utáni korszakban a lovagrend a sopronvármegyei Bó (az oklevelekben Bü) helységben is birtokos volt, mely birtokon szintén rendház épült s idővel hiteles helyi jelleget

¹ Katona: *Hist. Crit.* VI. 100.

² Fejér: IV. 2. 63.

nyert. Ez a XIV. században a soproni convent fiókjaként szerepel.

A bói convent azonban nem sokáig állhatott fenn, mert később ismét csak a soproni János-vitézek birtokaként említik az oklevelek.

Bó a tatárjárás előtti időben még nem volt a János-lovagrend birtokában. Eredetileg Sathamár fia Pál szerzett birtokai közé tartozott, a ki, nem lévén örököse, II. Endre király hozzájárulásával Bó, Damonya, Lócs és Salaysa (talán Gyalóka) nevű birtokait a templomos lovagrendnek adományozta, mely adományt IV. Béla király 1239 jún. 11-én kelt oklevelével megerősítette.¹

A tatárjárás után azonban Bó helységet, illetőleg annak tekintélyes részét a János-lovagok birtokában találjuk; a vasvári káptalan Hobay nevű földjének határjárásáról szóló 1265. évi bizonyáglevelé szerint a bói keresztesek voltak szomszédbirtokosok.²

Miután a XIII. század második felében »keresztesek« (cruciferi) elnevezés alatt a János-lovagrendet értették az oklevelek, mert a templomosokat akkoriban már kifejezetten templomosvitézek vagy templomos-keresztesek (Cruciferi Templarii) névvel jelölték, mely megkülönböztetésre a két lovagrend közt fennálló viszálykodások miatt is különös súlyt helyeztek, tehát nagyon valószínű, hogy ezúttal a János-lovagrendről van szó. Bó különben, mint alább látni fogjuk, egyike volt a soproni lovagház legbecsesebb tartozékainak, s birtokában a lovagok mindvégig megmaradtak.

A XIII. században (1265) a soproni házhoz tartozott Gyula,³ vagyis a mai Lépesfalva (Lepusbach), továbbá Daag (Dág) földje⁴ Sopron vármegyében, mely a IV. László király által Osl nembeli Péter fia Dénes mesternek, a cseh háborúban szerzett érdemeiért 1279-ben adományozott hasonló nevű föld mellett, a Sopron felé vezető út mentén terült el, nemkülönben Ambos és Gyirót,⁵ a soproni lovagok legrégebbi birtokainak egyike, melyekről egy 1291. évi oklevélben történik említés, végül Keresztény helység.

Mind Pesty, mind Rupp szerint Keresztény (Keresztyén)

¹ Fejér: IV. 1. 146—147.

² Wenzel: III. 123—124. »versus meridiem iuxta cometaneitatem cruciferorum de Buu pervenit...«

³ Nagy Imre: *Századok* 1883. Kiránd. füzet. — Csánki Dezső: *Magyarorsz. Tört. Földr.* III. 617.

⁴ Wenzel: IX. 224.

⁵ *Orsz. Lev.* Dl. 12035.

helységben a templomos-lovagrendnek háza volt, mely feltevésre Gerhardnak, a Templomos-rend keresztényi praeceptorának egy évnélküli, Fejér által azonban egy 1220. és egy 1221. évben kelt oklevél közt közrebocsátott kiadványa szolgáltatott alkalmat.¹

Ez az oklevél azonban semmi esetre sem adatott ki 1220 táján, mert a csornai prépost 1236-ban kapta Horpácsot, melyre ez az oklevél hivatkozik, hanem mintegy 20 évvel később, 1240 körül, de valószínűleg még a tatárjárás előtti években, mely körülményt az oklevélben elősorolt várjobbágyok nagy száma és a poroszlók működése is igazolni látszik. Egy 1264-ben kelt szűkszavú oklevél Keresztény helységet a keresztések falujának mondja.

Midőn Osl nembeli István fia János, a nejeének Bibornak járó hitbér fejében Szopor nevű földet átengedi, a határleírás szerint a szóban levő terület a keresztések Keresztény nevű falujával határos.

Ha figyelembe vesszük, hogy a XIII. század második felében az oklevelek a János-lovagrendet egyszerűen keresztéseknek nevezik, nagyon valószínűnek kell tartanunk, hogy Keresztény helység ekkor már a soproni lovagház tartozéka volt.²

Ámbár az sincsen kizárva, hogy Keresztény helység a templomos-rend feloszlata után került a János-lovagrend kezébe, melynek birtokában a lovagok még a XVI. század elejéig (1500) megmaradtak.³

A János-lovagok soproni háza egyszersmind hiteles hely is volt.

Hiteleshelyi működéséről azonban csak IV. László király uralkodása idejétől kezdve vannak adataink.

Közvetlenül IV. László trónralépte után, 1273-ban, az újból kitört cseh háború folyamán ugyanis Sopron város Péter vágróf árulása következtében Otakár cseh király birtokába került s bár a magyar had az ellenséges főereget visszazoritotta a Rába vonal mellől, az elveszett Sopront nem bírták visszaszerezni.

Habsburgi Rudolfnak német királylyá választása után Otakár hatalma mind Ausztriában, mind Styriában megingott, mire a városi polgárok visszatértek IV. László király hűségére, a mit azonban a felbőszült cseh király borzasztó kegyetlenséggel torolt meg, midőn az egész várost elpusztította. Csak 1276-ban, midőn

¹ Pesty Frigyes: *A Templariusok Magyarországon*. Akad. Értesítő 1861. 102. sz. — Rupp Jakab: *Magyarorsz. Helyr. Tört.* I. 475. — Fejér: III. 1. 96—98. és VIII. 5. 227—229.

² Wenzel: III. 115.

³ Nagy Imre: *Sopron vm. oklt.* II. 591.

IV. László király hadai egészen az osztrák határszélekig nyomultak, szabadult meg a város a csehektől.

A soproni János-lovagrend hiteleshelyi működésére vonatkozó legrégebb adat is ebből az évből való. Pero soproni polgár ugyanis Sopron város bírása és Tivadar soproni keresztes lovag előtt Klimpa sopronvármegyei helységet a borsmonostori conventnek adományozta.

A háborús idők következtében a soproni János-lovagoknak ebben az évben (1276) nem volt főnökük, de már 1277-ben, midőn Miklós nádor- és soproni főispánnak ezen adományt jóváhagyó levelét a győri káptalan átírta, Teodorik praeceptor — alkalmasint egy személy az előbbivel — állott a soproni convent élén.¹

Az 1276. évi adománylevélben még egy János-lovag nevével találkozunk, ez Dytricus vagyis Detre, a ki több soproni polgárral egyetemben tanúként szerepel ebben az ügyben.

Teodorik praeceptor helyét azonban csakhamar Rhodianus foglalta el, a ki előtt Miklós soproni plébános 1278 június 15-én végrendekezvén, egyik szölejét a csornai Ágoston-rendűeknek hagyományozta.²

1289 január 10-éről van ismét egy kiadványunk a soproni conventtől, mely szerint Szoboszló és rokonai harkai nemesek, a soproni keresztesek commendatora előtt, bizonyos erdőrészt Fülöp fiainak átadnak.³

Sajnos azonban, a lovagfőnök neve ezúttal az oklevélíró tollában maradt, a szokásos praeceptor elnevezés helyett használt commendator kifejezés azonban kétségtelenné teszi, hogy ezúttal idegen származású lovagfőnök állott a soproni ház élén.

Közel 9 év múlva találkozunk ismét a soproni János-lovagok egy újabb kiadványával, melyben Demetrius (Dömötör) praeceptor Cozmas (Kozma) soproni plébánossal egyetemben 1298 április 3-án Alaji Domonkos bán fiai részére osztálylevelet állított ki.⁴

A soproni convent XIII. századbéli kiadványainak sorát a Péter praeceptor és Gergely soproni plébános által 1300 május 12-én Mayodi Miklós bán fiai, László és István közt, Majod (ma Medgyes Sopron vármegyében) birtok felett történt osztályról szóló bizonyosságlevél zárja be.⁵

Ha tekintetbe vesszük, hogy IV. László uralkodása alatt is, de főleg halála után, egészen az Anjouk uralmának megszilárdul-

¹ *Hazai Okmt.* III. 24—26.

² *Fejér:* VII. 4. 179.

³ *Nagy Imre: Sopron vm. oklt.* I. 52. 39.

⁴ *Fejér:* VII. 4. 242.

⁵ *Knauz Ferd.: Mon. Strig.* II. 485—503.

taig Sopron vármegye területe szinte szakadatlan pusztításoknak volt kitéve, ne csodálkozzunk, ha a soproni lovagok hiteleshelyi kiadványaiból ily kevés maradt fenn az utókorra.

A XIII. századból való a János-lovagok gondozására bízott ispotály is, mely a lovagoknak Sopronból történt eltávoztával világi kézre került, s a melyből a jelenlegi városi kórház létesült.¹

III.

A XIV. században, főleg az Anjouk uralmának megszilárdultával, a soproni János-lovagokra is békésebb idők köszöntöttek be.

A mint Róbert Károly király ellenségei lassanként elnémultak, a János-lovagok is, a kik az Anjouk trónküzdelmek közepett szinte állandóan fegyverben állottak, visszatértek a betegek ápolásához, a szükölködők segélyezéséhez, de mindemellét hiteleshelyi minőségben is jelentékeny munkásságot fejtettek ki.

A soproni lovagház XIV. századbeli kiadványainak sorát János lovagfőnök (praeceptor) 1307 évi január 25-én kelt bizonyosságlevele nyitja meg, mely szerint Harkai Tiba fia 11 hold földet szomszédjának, Fülöp fia István mesternek egy bécsi márka széles denárért eladott.²

János praeceptort még 1310-ben is a soproni convent élén találjuk. Néhány évvel később azonban már Péter mester volt a soproni lovagok főnöke. Előtte 1314 márczius 13-án Susláni János és anyja Suslán (Somfalva) nevű faluban levő birtokrészüket 3 bécsi denárért Pál és Bertrand nagymartoni grófoknak adták zálogba.³

1325-ben és 1326-ban kelt oklevelek szerint Lőrincz mester volt a soproni convent főnöke, a kit az oklevelek commendatornak neveznek a hazánkban szokásos praeceptor helyett.

Lőrincz lovagfőnök, István mester Fülöp fia soproni polgár kérelmére 1325-ben átírta IV. László király két és I. Károly király hat oklevelét.

1326 január 14-én ismét ugyanannak kérelmére IV. László királynak egy 1284-ben kelt levelét írta át.⁴

Ezzel azután egy időre hézag áll be a soproni János lovagok főnökeinek névsorában.

¹ Poda Endre: *A soproni kath. hitközség története* 3. 1.

² Nagy Imre: *Sopron vm. oklt.* 1. 66—53.

³ *Sopron vm. Oklt.* 1. 77—65.

⁴ *Hazai Okmt.* III. 75. — III. 84—85.

Ebből a korból ugyan több kiadványt birunk a soproni János-lovagoktól, de az eddig követett szokástól eltérőleg, az okleveleket mindannyiszor a convent állította ki, a lovagfőnök megnevezése nélkül.

Igy midőn Kalas fia Jakab Kurru (Küllő) nevű faluban egy negyedrészes malomhelyet az Ikva-folyón, negyedrészes gyümölcsösset, kerttel és a hozzátartozó földdel együtt Soproni István comes fiainak eladott — az erről szóló oklevelet 1337 február 16-án a convent ekként állította ki: ¹ »Nos Conventus Cruciferorum de Sopronio...«

Ugyanígy alakban találjuk kiállítva az 1344 november 24-én kelt oklevelét is, mely szerint Velezi Konrád büdöskuti birtokából egy telket 12 hold földdel Petlesdorfi Pál comesnek eladott.²

Lehet azonban, hogy ekkorra már a soproni ház elveszítette önállóságát, valószínűleg ez az oka annak, hogy midőn a convent 1347 május 6-án Gunczlinfi István részére a Klimpa helység (Sopron vármegye) egy nyolczadrészesének eladásáról szóló oklevelet kiállította, az oklevél záradéka arra kötelezte a feleket, hogy az örökadást a győri káptalan jeles alakú okmánya által erősítsék meg.³

A bői lovagház a XIV. század első felében alakult át önálló conventté. Kiadványainak első nyomára Demeter tárnokmesternek és Pál országbírónak, a megyei nemesek és a soproni polgárok részére 1330-ban Sopronban tartott részleges gyűlésén kiadott bírói levelében találunk, mely szerint Miklós fiai Péter és Pál hegyközi vendégek egy peres ügyből folyólag a bői keresztetek levelét felmutatták.⁴

A convent másik kiadványáról szintén csak Gilétfi Miklós nádor 1351-ben Budán kelt ítéletlevelében van említés, mely szerint Dorogi András fia János és Potli Pothly Pál fiai közt a büdöskuti birtokrészek miatt támadt perben az utóbbiak a bői convent előtt Ladányi Adorján fia János részére meghatalmazó levelet állítottak ki.⁵

Más kiadványt a bői conventtól, eddigelé legalább, nem sikerült találnunk.

A convent hiteleshelyi működése csak nagyon rövid ideig tartott, s önállósága még 1384 előtt megszűnván, a bői lovagház tartozékai a sopronihoz csatoltattak.

¹ Sopron vm. Oklt. I. 134—114.

² U. o. I. 174—141.

³ Hazai Okmt. IV. 170—171.

⁴ Paur Iván: Magyar Sajtó 1855. 6.

⁵ Sopron vm. Okmt. I. 214—215.

A soproni ház főnökére vonatkozólag csak a XIV. század második felében vannak ismét adataink.

1357. és 1358. években kelt oklevelek szerint Baudonus Cornuti magyarországi tartományi mester alatt Albertinus nevű praeceptor állott a soproni lovagok élén, a ki egyszersmind a górai ház főnöke is volt.¹ A névhasonlatosság következtében némelyek, mint Pesty Frigyes,² a János-lovagok górai házát a vasmegyei Gó (Guar) helységben keresték, de kétségtelen, hogy a vasmegyei Górnban, mely különben a Ják nemzetségből leszármazott Szelestey-család birtoka volt, a János-lovagok sohasem voltak birtokosok.

A szóbanforgó lovagház tehát a zágrábvármegyei Góra, mely a templomos-rend eltörlése után került a János-lovagok birtokába.

Albertinus praeceptorsága is egyik bizonyítéka annak, hogy a soproni lovagoknak a XIV. század közepén nem volt külön főnökük, s úgy látszik, valamely más lovagház főnöksége alá helyeztettek.

Ez az állapot még Nagy Lajos király halála után is egy ideig fennállott. Ennek legérdekesebb bizonyítéka Belleri-Monte-i Raimund vránai perjel, magyar-szlavonai tartományi mester és dubiczai főispán, a Mária királynő által perjelségétől megfosztott Palizsnai János utódának 1384. évi november 16-án kelt kiadványa, melyben a soproni lovagházhoz tartozó Bó, Keresztény és Egyházaszfalva birtokokat, tartozékaikkal együtt, Szent Mihály napján fizetendő évi 100 arany forintért Tamás szentgyörgyi gróf dalmát és horvát bánnak hűbérül adta.³ Ebben az adománylevélben, noha a tartományi mester kijelentette, hogy a birtokok hűbérül adása a rendtársak hozzájárulásával történt, a kik közül a kormánytanács tagjait elő is sorolja, nincs említés a soproni lovagfőnökről, pedig ha a soproni házfőnökség akkor be lett volna töltve, lehetetlen, hogy mint elsősorban érdekeltnek hozzájárulását mellőzték volna.⁴

A soproni lovagház önállóságának megszüntét főleg a vránai perjelség terjeszkedő vágyára vezethetjük vissza.

A vránai perjelség, mely Nagy Lajos uralkodása alatt mind-egyre nagyobb hatalomra tett szert, hogy jövedelmét gyara-

¹ Rupp Jakob: i. m. I. 2. 506. — Kovacsóczy i. m. 200. l. — Pray: *De Prioratu Aur.* 18. l.

² *A Templariusok Magyarországon.* Akad. Ért. 1861. 68.

³ Fejér: X. 1. 179.

⁴ ... Consensu et assensu Fratrum nostrorum videlicet Domini Fratris Arnoldi de Belleri-Monte Fratris Vice Prioris nostri Fratris Boldini de Monte Justino, et Fratris Petri de villa Musi et omnium aliorum nostrorum Fratrum et Procerum ...

pítsa, az egyes lovagházak megszüntetésére, vagy azoknak a perjelséghez való nagyobb függésbe hozatalára törekedett.

Ez a sors érte a somogyvármegyei csurgói és a zalavármegyei újudvari lovagházakat is, de míg ezek végleg beolvadtak a vránai perjelség birtokai közé, addig a soprani ház, melyre a vránai perjel szintén rátette a kezét, a XV. században ismét önállóvá lett.

Nagy Lajos halálakor a vránai perjelség már oly félelmetes hatalommá nőtte ki magát, hogy vele Mária királynőnek is számolnia kellett.

Palizsnai János, a ki éveken át valóságos ura volt a tenger-melléknek, a délvidéki lázadás egyik vezéralakja lón, majd 1386-ban, midőn ismét visszanyerte a vránai perjelséget, Kis Károly horvát bánná nevezte ki.

De II. Károly halála után a helyzet rohamosan megváltozott. A délvidéki lázadás vezérei 1386 szeptember havában a Diakovár közelében fekvő Gara vára mellett elfogták az országrész lecsendesítése végett közjük jött királynőket, s míg kíséretüket felkoncizolták, addig Mária királynőt és Erzsébet anyakirálynét foglyul ejtették.¹

Noha Zsigmond király hadai 1387 tavaszán Palizsnai János várait egymásután hatalmukba kerítették, Vránával nem boldogultak, mert a János-lovagok kitartottak mellette. Zsigmond ugyan Palizsnait ismételten megfosztotta minden méltóságától, de Palizsnai mindazonáltal megmaradt Vrána birtokában, egészen Zára ostrománál kapott sebe miatt 1391 február 16-án bekövetkezett haláláig.

A vránai perjelség s különösen a Palizsnai befolyása alatt álló lovagoknak I. Tvartkó boszniai királylyal kötött szövetsége csakhamar káros következményekkel járt a lovagrendre nézve is.

A János-lovagok belátva a helyzet komolyságát, minden tekintetben arra törekedtek, hogy e káros szövetségtől megszabaduljanak.

Maga Palizsnai János hasonnevű utóda, a kit alkalmasint lovagtársai tettek meg vránai perjellé, járt elől jó példával, midőn 1395-ben lemondván a perjelségről, utóbb a bélai ház főnöke lett.²

Egy évtizedet meghaladó beháborúk alatt a magyarországi János-lovagok fő nélkül maradtak. A lázadó vránai perjel hatalma és befolyása leginkább a tengermellékre szorítkozott, a magyarországi lovagházak és a vránai perjelség közt az érintkezés a bekövetkezett beháborúk miatt éveken át szünetelt.

¹ Márki Sándor: *Mária Magyarország királynéja.*

² Margalits Ede: *Horvát Tört. Repert. I.*

A távolabb fekvő birtokok, melyeket a perjelség a XIV. század folyamán magához ragadott, uratlanokká lettek.

A vránai perjelnek befolyása a magyarországi lovagházakra megszűnt, az egyes rendházak mindegyre nagyobb önállóságra tettek szert, melyet Zsigmond király is támogatott, kinek különösen érdekében állott a vránai perjelség hatalmának gyengítése. Így nyerte azután Sopron is vissza önállóságát, melytől a perjelség az idők folyamán megfosztotta.

DR. REISZIG EDE.

A MAGYAR ORSZÁGGYŰLÉS KÖVETSÉGE V. LÁSZLÓHOZ 1452 OKTÓBER HAVÁBAN.

A Magyar Nemzeti Múzeum levéltára középkori oklevelei között számos missilis levelet is őriz, melyek a XIV. század közepéig mennek vissza. Nagy Lajos korából valók az első missilis levelek, részben magától a királytól, részben egyes közszereplő- vagy magánegyénektől. Ezek a legrégebb missilis levelek javarészt a Véghelyi-gyűjteménnyel kerültek a Nemzeti Múzeum tulajdonába. A XV. századból származó elég szép számú missilis levelek a törzsgyűjteményen kívül főleg a Kállay-osztály levéltárában találhatók nagyobb számban. Kulturtörténeti jelentőségük mellett nem egyszer kortörténeti vonatkozással is bírnak és hazai történetünk nem egy eseményét világítják meg részletesebben.

A XV. századi missilis levelek között elsőrangú érdekkel bír az alább közölt levél, a mely eredetileg néhány más oklevéllel együtt a Nemzeti Múzeum kéziratárának 3435. fol. lat. jelzetű colligatumban őriztetett, s onnan kivéve jelenleg a levéltár törzsgyűjteményében található. Tartalma a XV. század egyik történeti eseményére, az V. László és a magyar rendek közti tárgyalásokra — 1452-ben — vet élénk világot.

Ismeretes dolog, hogy a magyar országos rendek az 1452. év folyamán — márczius havában — megegyezésre léptek az osztrák rendekkel, hogy V. László királyt Frigyes császár keze közül kiszabadítsák, és e végett az akkor Rómában időző császárhoz követséget küldöttek, felszólítván őt, hogy V. Lászlót szolgáltassa ki. Tudjuk azt is, hogy Frigyes e felszólításnak eleget nem tett, mire az osztrák és cseh rendek őt 1452 június havában Bécsujhelyt ostrom alá fogták. Ebben az ostromban a magyar rendek nem vettek ugyan részt, de kilátásba helyezték az osztrák rendeknek, hogy ők is megindítják a hadjáratot a császár ellen. Ebben az ügyben Hunyady János kormányzó augusztus végére Budára országgyűlést hirdetett, melynek folyama alatt jött a hír, hogy Frigyes császár szeptember 4-én kiszolgáltatta László királyt Czillei Ulrik grófnak. Az ország-

gyűlés e hír hallatára követséget küldött Bécsbe, hogy V. Lászlót Magyarországra meghívja. A rendek megbízásából Ágoston győri püspök előre utazott Bécsbe, majd október elején a követség is útnak indult. A követség vezetője Szécsi Dénes bíbornok, esztergomi érsek, tagjai Vitéz János váradi püspök, Garai László nádor, Ujlaki Miklós vajda és Hunyady László voltak. Fessler szerint még Lindvai Bánfi Pál, Buzlai László és Turóczy Benedek is részt vettek e küldöttségben, Teleki pedig még Vincze váci püspököt is megemlíti.¹ Hunyady János maga a küldöttségben nem vett részt.² A kíséret számát Aeneas Sylvius 2000 főre teszi.³ A követség Bécsbe megérkezvén, október 8-án fogadtatott a király által, kihez ez alkalommal Vitéz János váradi püspök beszédet tartott. A követség ezután a királyljal országos ügyekről tanácskozott, valamint érintkezésbe lépett az Aeneas Sylvius vezetése alatt Bécsben időző követséggel is.⁴

A küldöttségnek utazásáról és bécsi tartózkodásáról Teleki nem tud többet. Megemlíti ugyan, hogy nagy ünnepek tartottak, de részleteket nem említ. Épp így Fraknói Vilmos munkájában sem olvasunk bővebbet a követség bécsi tartózkodásáról.⁵ Az alább közölt levél a követség részleteiről elég kimerítően tájékoztat úgy a követség útjáról, mint annak bécsi tartózkodásáról. Annyira telve van érdekes, intim adatokkal, hogy megérdemli, hogy tartalmát még külön is ismertessük.

A levél 1452 október 19-én kelt Vasváron, tehát néhány nappal a követség visszatérése után. Írója Jakab vasvári prépost győri kanonok, a ki Gersei László és Pető zalai főispánokat tudósítja a követség lefolyásáról. Hogy ő maga a követséggel együtt ment-e Bécsbe, talán az esztergomi érsek kíséretében, vagy talán az előre küldött Ágoston győri püspökkel együtt ment Bécsbe, az a levélből nem tűnik ki. Hogy Bécsben jelen volt, azt maga mondja, midőn az esztergomi érsek és Vitéz püspök által a király tiszteletére adott ebédről ír. A követség útjáról, tartózkodásáról, visszatéréséről mindenütt harmadik személyben beszél, sehol sem mondja, hogy ő is együtt ment a követséggel. Az eseményekről nagy közvetlenséggel szól, irálya minden czikornyától és keresettségétől ment, és nem egy helyt látszik meg rajta, hogy írója magyarul gondolkozott a levél írása közben.

¹ Teleki: Hunyadyak kora. II. 255. oldal.

² Teleki i. h.

³ Historia Friderici III. s Kollárnál Anal. Vindob. II. 399. l.

⁴ Teleki II. 255. s kk. oldal.

⁵ Fraknói az 1452. évi eseményekről »A Hunyadyak és Jagellók kora« cz. munkájának (Mill. tört. IV.) 112—116. lapjain szól.

A levélben foglaltak alapján a követség lefolyását a következőkép rekonstruálhatjuk magunknak.

A követség tagjaiul Szécsi Dénes esztergoni érsek, Szécsi János, Vitéz János váradi püspök, Garai László nádor, Ujlaki Miklós vajda és Hunyady László említettnek, ki Pozsonyból jövet útközben csatlakozott a küldöttséghez. Ezenkívül még a rendek részéről négy kiküldött vett részt a követségben. A követség nagy fegyveres kísérettel indult útnak. Az érseket és Szécsi Jánost 250, Vitéz püspököt 200, a nádort 225, Ujlakit 400 lovas kísérte, a négy rendi kiküldött kíséretében 32 lovas volt, Hunyady László pedig 400 lovassal kelt útra. ¹ Hlyformán a kíséret száma 1507 lovaszt számlált. Ezenkívül még a szükséges kocsik kísérték a küldöttséget, melyeknek személyzete a fenti számba nincs belefoglalva. A küldöttségben résztvevők mind kellőképp fel voltak fegyverkezve. A gyülekezés helye Győr városa volt, honnan október 1-én indult útnak a küldöttség. Az első nap Mosonig és Óvárig jutottak el. Itt töltötték az első éjjelt, továbbá október 2-át és a rákövetkező éjjelt is. Október 3-án rövid reggeli után a küldöttség tovább ment és Köpcsényig jutott el, hol ismét megállapodott. Október 4-ét is itt töltötték, Hunyady Lászlóra várva. Tartózkodásuk nagy kárt okozott a vidék lakosainak, nyilván erős requirálás folyt a kíséret részéről. Október 4-e és 5-e közti éjjelen aztán megérkezett Hunyady László is Pozsonyból, a Dunán átkelve, jó 400 főnyi, vegyes nyelvű lovas kíséretével. Október 5-én aztán a követség tovább utazott. Indulás előtt misét hallgattak, majd csoportokra oszolva felkerekedtek. Útjuk Haimburgon át Fischamendbe vezetett, honnan október 6-án délfelé — ebéd előtt — néhai Ebersdorfer János vára melletti városhoz értek. ² Itt várták a követséget Czillei Ulrik megbízottai, kikkel a küldöttség tanácskozást tartva, követeiket küldött László királyhoz és Czillei Ulrikhoz, tudatván velök, hogy másnap, október 7-én, délután 3 és 4 óra között Bécsbe fognak érkezni.

Október 7-én a követség misét hallgatott, s utána felkészítve szekereiket és csoportokra oszolva megkezdték az utat

¹ Nyilván ezen útjának költségére szolgált fedezetül az a pénzösszeg, mely Hunyady Lászlónak Pozsony városától járt és a melyet 1452 szept. 24-iki levelével Madraz Andrásnak kért kifizetni. Bécsből való visszatérésére szolgált valószínűleg az a hajó, melynek kiállítására Hunyady János Pozsony városát szeptember 28-án megkereste. Teleki X. 166. és 617. számok.

² A mai Kaiser-Ebersdorf. Hans von Ebersdorff osztrák tartományi marsall birtoka volt, a ki 1444-ben meghalt. Fia 1452-ben a politikai életben még nem játszott szerepet. V. ö. Niederösterreichische Topographie II. 430. oldal. Báró Mitis Oszkár udv. levéltári fogalmazó szives közlése.

Bécs felé. Délután három óra tájban az ispitályosoknak a bécsi szőlőkön kívül fekvő templomához értek, ¹ a hol megállapodva, egy óránál tovább vártak a királyra. Minthogy azonban a király késlekedett, a küldöttség tagjai kíséretüket a városba küldték, a kocsikat pedig a mezőkön hagyva, ők maguk kíséretüknek előkelőbb tagjaival tovább vártak. Így találták őket Sonnenberg Ulrik és Eiczinger Ulrik, a kiket néhány osztrák főúrral együtt hozzájuk küldött a király. A megbizottak közölték a magyar urakkal, hogy a király ebédel és ezért elnézésüket kéri, hogy még egy kevés ideig megvárakoztatja őket. Rövid idő múlva újabb követek jöttek a királytól, kik hírül adták, hogy a király már útban van és hogy egy másik, közelebb fekvő helyen óhajt velök találkozni. Sajnos, a levélíró nem mondja meg, hogy hol volt e közelebb eső hely, a hol a küldöttség a királylyal végre is találkozott. A követség tagjai a találkozás helyére érve leszálltak lovaikról és térdet hajtva üdvözölték a királyt, kinek szépsége mindenkit meglepett. Sokan a meghatottságtól sírva fakadtak és hálát adtak az Istennek, hogy Magyarországot ily fejedelemmel áldotta meg, a ki hivatva lesz az országot oly sok viszontagság és csapás után a jobb fejlődés felé vezetni. A tolongás a király körül oly nagy volt, hogy sokan szenvedtek térdeiken, lábaikon sérüléseket, melyeket a városba érve kezeltetniök kellett. A király kezet fogott a hozzá közel állókkal, majd kíséretével és a küldöttség tagjaival újból lóra szállott és mintegy hat óra tájban bevonultak Bécs városába. A küldöttség a királyt lakására kísérte, majd maguk is szállásaikra tértek megebédelni.

Másnap, október 8-án a követség a királyhoz volt híva ebédre, de a követségnek aggálya volt, vajjon elfogadják-e a meghívást, minthogy megbízatásuknak nem tettek még eleget, de végre is úgy határoztak, hogy a meghívást elfogadják, kérték azonban a királyt, hogy ebéd előtt fogadja őket, hogy jövetelük célját neki előadhassák.

Október 8-a vasárnapra esett. A követség misét hallgatott, utána testületileg a hercegi palotába mentek, mely szőnyegekkel és bíbor váncosokkal díszesen fel volt ékesítve. A király a követség megérkezése előtt kíséretével együtt teljes díszben megérkezett a hercegi palotába. A követség térdhajlással üdvözölte

¹ Ez alatt minden valószínűség szerint a Szt. Márk-kápolnát kell érteni, mely a Szt. Lázár-kórházzal együtt a Haimburgból Fischamenden át vezető országúton fekszik. Erről a Szt. Márk-templomról vette a mai Bécs egyik kerülete St. Marx nevét. L. Zimmermann: Geschichte der Stadt Wien. I. 479—480. és II. 2. 939—940. Báró Mitis Oszkár szives közlése.

a királyt, ki viszont a feléje közeledőknek kezét nyújtotta. E kiüntetésben csak kevesen részesülhettek, minthogy a tolongás szerfelett nagy volt. Ezután a követség előterjesztette írásba foglalt megbízását, Vitéz János pedig beszéddel üdvözölte a királyt.¹ A király kegyesen válaszolt, köszönetét fejezte ki a követeknek megjelenésükért és biztosította őket kegyéről és jóindulatáról. Erdemleges válaszát előterjesztésükre későbbre ígérte adni, mondván, hogy fontolóra veendi előterjesztéseiket. Ezután ebédhez ültek és az egész napot nagy vígságban töltötték. Midőn aztán este a küldöttség vacsorálni távozott, a nádor és Ujlaki vajda másnapra Ujlaki lakására ebédre hívták meg a királyt, az érsek és Vitéz püspök tudtán kívül, közben az érsek és a püspök meghallván ezt, október 12-re a királyt és összes tanácsosait meghívták magukhoz ebédre. A király e meghívást elfogadta és megjelenését megígérte. Az érsek ebédjéről a levélíró bővebb részleteket nem közöl, csak megjegyzi, hogy ennél fényesebb vendégséget nem látott, jóllehet gyakran látta Zsigmond királyt is vendégeskedni. Az érsek és a püspök adta ebéd a nádor és Ujlaki ebédjét is felülmulta, a mi természetes is volt, mert jó 100 forintot költöttek reá. Ebéd végeztével a király az urakkal ismét a hercegi palotába vonult és a nap hátralevő részét, valamint a következő napot is tanácskozásokkal töltötték el. A tanácskozások eredménye az volt, hogy Szent Márton napjára a magyar urak, főpapok, országnagyok, továbbá a vármegyéből 2—2 kiküldött Bécsben meg fognak jelenni, hol a felső (osztrák) részek urai, ketten a birodalmi választófejedelmek közül, végül a cseh és morva országnagyok is meg fognak jelenni, a mikor is ez országok összes függőben levő ügyeiről határozatot fognak hozni, úgyszintén meg fog hívatni e tanácskozásra a kormányzó is. Szécsi Dénes érsek, Vitéz püspök, a nádor és Ujlaki vajda esküvel fogadták a királynak, hogy a kitűzött határidőre, ha a többiek nem is fognak megjelenni, el fognak jönni. A király viszont készségét fejezte ki, hogy Magyarországra jó, feltéve, ha a pozsonyi, visegrádi és a budai várak az őt illető jogokkal együtt az általa kijelölendő magyar megbízottaknak át fognak adni.

A követség október 14-ig maradt Bécsben, ekkor az urak reggeli után felkeresték a királyt és elbúcsúztak tőle. A király őket egy jó darabig elkísérte a városon kívül, végre is kegyesen elbúcsúzott tőlük. Az nap este a követség Fischamendben halt

¹ A beszéd Fraknoi szerint, Millenniumi tört. IV. 116. l., a prágai könyvtár egyik kéziratában maradt fenn. Megvan ezenkívül a bécsi udvari könyvtár 3473. számú Codexében is a 4—9. lapokon.

meg, másnap (október 15-én) Köpcsénybe érkezett, onnan pedig mindenki hazafelé indult.

A levélíró ezután még egy-két apróbb részletet említ a bécsi tartózkodásról. Így elmondja, hogy a követség tagjai a királynak 2 lóval, Sonnenbergnek 1, Eiczingernek és Czillei Ulriknak pedig 1—1 lóval kedveskedtek, a rendi követek a királyt szintén két lóval és számos ezüstitárgyval ajándékozták meg. Külön és újból is kiemeli a levélíró, hogy milyen szép fiatal ember a király, a kiben a magyarok összes reménységöket összpontosítják. Megjegyzi, hogy Lindvai Pál bán a király előtt a városon kívül az aranykardot hordta, úgy, a hogy ezt a császár előtt szokta vinni. Megjegyzi továbbá, hogy a király Zondai másképp Zágorhidai Demeternek, a ki a kormányzó (Hunyady) fogságában szakállát megnövesztette, a tanácsülésben ollóval sajátkezűleg levágta szakállát és őt udvaránál tartotta. Szécsi Dénesnek pedig meghagyta, hogy a gyászruhát, melyet Szécsi Tamásért viselt, tegye le. Az utóbbit nyilván azért rendelte el a király, hogy a követség bécsi tartózkodása alatt tartott ünnepeken az érsek részt vehessen, illetve ne legyen gyászruhában jelen. Zondai Demeter szakállának levágását nem tudjuk megmagyarázni. Lehet, hogy Zondai Demeter pártütés miatt került a kormányzó fogságába, a ki őt ez alkalommal Bécsbe küldte, hogy a királynak hódoljon és így a szakáll lenyírása kegyelmi ténynek volna tekinthető, a mi összefüggene azzal, hogy a király meghagyta neki, hogy udvarában maradjon; mindenesetre valami jelentősége lehetett a dolognak, mert különben Jakab prépost aligha emlékezik meg róla különösebben.

Ezzel Jakab prépost be is fejezi levelét. A követség viselt dolgairól, sajnos, nem szól többet, hanem a többire nézve, főleg, hogy mit végzett a követség, nálánál előkelőbb és okosabb emberekhez utalja a címzetteket. És így be kell érünk azzal, a mit a levél elmond, és csak sajnálnunk lehet, hogy Jakab prépost nem volt bőbeszédű beszámoló levelében.

Magnifici viri domini et benefactores mei gratiosissimi. Debitam mei post recommendationem. De processibus et successibus dominorum in Vienna et extra hec duxi eisdem vestris magnificentiis significanda. Quum domini archiepiscopus Strigoniensis cum domino Johanne de Zeecz CCL, episcopus Waradiensis II c., palatinus II c. XXV et Nicolaus wayvoda IIII c. quatuorque electi ex parte universitatis XXXII equitibus, salvis semper equis curricularibus, armis decenter et optime fulcitis, die dominica proxima post festum beati Michaelis archangelii de civitate Jauriense in quam con- Okt. 1.
venerunt exivissent, venerunt in villam Moson et Owar, in quibus sero descenderunt. In quibus feria secunda et duabus noctibus quieverunt, de Okt. 2.
quibus feria tertia sequenti sumpto gentaculo exiguo venientes in Kwkcze ibique eodem die et quarta feria immobiliter steterunt, verum gravissimo Okt. 3.
villanorum damno praestolando adventum egregii Ladislai filii domini

- Okt. 4. gubernatoris, qui de Posonio feria quinta in nocte Danubium transvadavit et mane eodem die bene cum IIII c. equitibus mixti linguagii venit in medium
- Okt. 5. dominorum. Qui mox eodem mane, audita missa, in una comitiva, turmatim tamen accepto itinere perrexerunt per Haymburg in villam Fisamond
- Okt. 6. nuncupatam, de qua feria sexta exeuntes ante prandium applicuerunt in quondam villam supra castrum condam Ebestorffer existentem, ubi plures
- Okt. 7. domini comitis Cilie homines dominos Ungaros accesserunt. Inito cum eis consilio, sabbato nona aut decima hora se civitatem Wiennensem intra-
- Okt. 7. turos, domino regi et ipsi comiti nunciaverunt. Mane itaque facto, missa habita turmis solempniter ordinatis et curribus pulchre dispositis, quasi hora nona eiusdem diei venerunt usque ecclesiam hospitalium extra vineas civitatis Wiennensis sitam, ubi homines turme et currus in campo cum latere et loco eminentiori versus civitatem bene una hora steterunt, expectantes exitum domini regis, quoniam sic intimatum erat et dispositum. Expost domini, quia rex in exeundo tardarat habito consilio, turmas in civitatem ante se dimiserunt, currus quoque in campo remanere decreverunt, soli ibidem adventum ipsius domini regis cum specialioribus eorum hominibus non armatis expectarunt, sicque recedentibus turmis comes Sumperg et Aytezinger cum barronibus aliquibus ducatus Austrie missi a rege venerunt ad dominos, nuntiantes dominum regem prandere, propter quod petierunt eos ut non attediarentur parum loco in eodem dominum regem prestolari. Transacto modico intervallo alii nuntii venerunt a domino rege, intimantes eum iam esse in itinere. Subiunxerunt etiam, ut dominus rex propinquorem eis assignasset locum, in quo eum deberent expectare, in quem mox omnes domini simul accesserunt, in quo dominus rex eis obviavit cum omni solempnitate, ubi tam dominus rex, quam domini Ungari de equis descendentes, pulchritudinem ipsius domini regis et recentiam videntes, multi ex immo gaudio flevērunt, grates deo propitio reddentes, quod talem regem, qui regnum Ungerie et eius inhabitatores a calamitate et miseria, quibus idem a multis temporibus retroactis proch dolor foret damnabiliter suppositum, erepturus esset et redempturus, eis foret dare dignatus. Ubi omnes domini et potiores, qui pre nimia pressura descendere poterunt flexis usque terram genibus regem adorarunt, mancipans dominus rex omnes, qui eum adire potuerunt. Sed erat strictura hominum et equorum adeo maxima, ut multis oportuit genua ipsorum et pedes in civitate medicare. Tandem domino regi et omnibus aliis ascendentibus sellis ¹ hora quasi duodecima venerunt civitatem et dominum regem secuti sunt usque castrum suum, in quo eo relicto, quilibet dominorum in suum descendit hospitium. Prandio
- Okt. 8. itaque celebrato, dominus rex eos ad prandium sequentis diei dominice invitavit, domini sumpto consilio, si eis ire liceat, ex quo nundum regi perorassent legationis officium, tandem ire decernentes. Nichilominus tamen supplicarunt regi ante prandium eorum legationem audire, quod dominus rex benigne facere promisit et audire. Facto itaque mane et missa audita, omnes domini decenter cum suis ornati castrum ducale intraverunt, ante quorum introitum magnum polotium capetis, ² cussinis de purpura consutis atque factis, ceterisque ornamentis domorum regalium solempniter decoratum, in quod palatium dominus rex antequam domini Ungari de equis in curia ducali descendissent sua cum familia miro pulchritudinis modo ornatus intravit, in quo eum omnes domini visitando flexis genibus salutarunt, et omnibus eis, etiam potioribus, qui regem adire voluerunt suas manus porrexit. Non tamen omnes potuerunt, quia erit

¹ Itt közbül quasi szó állott, mely ki van törölve.

² Igy tapetis helyett.

pressura indicibilis et strictura. Ex post silentio indicto domini Ungari literas regni eorum legationem continentes domino regi presentarunt et officium legationis nobilissime prudentissime regi narraverunt. Quo audito dominus rex regno et eis grates dixit condignas, promisitque ut si super-
 viveret ipsos, ex quo aliis prius eum visitarunt regia vellet benignitate amplecti. Super officio vero legationis eorum consilium habere intenderet et relationem eis dare optatam. Quo facto exierunt ad prandium et tota dies illa tenta est in magna letitia. Sero autem ad cenam dominis exeun-
 tibus domini palatinus et wayvoda absque scitu dominorum archiepiscopi et episcopi dominum regem ad crastinum diem invitarunt ad prandium in civitatem et hospitium Nicolai wayvode ubi reverentiam et honorem cuilibet homini potuit considerare et studere magnam et regalem. Sicque totam illam diem duxerunt in gaudio. E contrario illo audito, domini archi-
 episcopus et episcopus ad feriam quartam dominum regem et omnes con- Okt. 12.
 siliarios suos invitarunt ad prandium et in continenti dominus rex precipue voluntatem domini archiepiscopi facere promisit et venire. Qui, quomodo et qualiter eos hospitarunt, prolixo possit enarrari sermone, maiorem tamen oculi mei numquam viderunt, quamvis et condam dominum Sigismundum imperatorem sepe numero hospitari viderim, sed dico prout considerationi multorum patuit, quod longe magnificentius eum hospitarunt, quam domini palatinus et waywoda, quia bene centum floreni auri fuerunt expositi ad prandium illud. Domini Johannes de Zeez et Paulus bani de Alsolindwa ante cibum et dapiferum regis per totum prandium transierunt et prius credentiam ipsi fecerunt. Finito itaque prandio cum domino rege omnes domini Ungari curiam ducalem intraverunt et totam illam et sequentes dies continue tenuerunt in tractatibus. Postremo eorum consilia in eo con-
 cluserunt ut omnes domini, prelati, barrones, duo quoque potiores de singulis comitatibus regni Ungarie ad octavam festi beati Martini confessoris Nov. 18.
 Wiennam venirent et transmittantur. Ad quem terminum et locum etiam omnes duces partis superioris ac duo de electoribus sacri imperii cunctique prelati, barrones et potiores regnorum Bohemie et Moravie venirent, ubi et quando totum negotium domini regis et factum omnium regnorum premissorum ac hominem votive terminaretur. Dominus autem gubernator vocatus est, et omnes alii cum paucis, vestimentis tamen bene ornatis. Antefati vero domini archiepiscopus, episcopus, palatinus et wayvoda personaliter regi prestiterunt iuramentum temporale, ut si ceteri terminum et locum ad predictos non ascenderent, ipsi modis omnibus Wiennam venirent. Dominus autem rex obtulit se in continenti Ungariam descensurum, dummodo Poseniense, Wyssegradiense et Budense castra et alia iura regalia sibi effective resignentur ad manus, quibus ipse manda-
 verit, scilicet Ungarorum. Sabbato vero sumpto gentaculo omnes domini Okt. 14.
 dominum regem adierunt, habitaque licentia versus patriam gressus eorum, sed sub quodam parvo timore sumpto ex parte imperatoris direxerunt, quos regia maiestas de civitate per bonum spatium secuta fuit et in regio favore eos a se dimisit. Illo quoque die domini pernoctarunt in Fysamond Okt. 14.
 et sequenti die dominica in Kwkce, et sic domino opitulante domini Ungari Okt. 15.
 optata cum relatione ad regnum nativum ipsorum Ungarie consequenterque domos ipsorum pervenerunt. Dominus Paulus bani de Alsolindwa gladium aureum extra castrum fert ante dominum regem, prout ferebat ante domi-
 num imperatorem. Cuncti autem domini dominum regem duobus, alyos vero dominos videlicet comites Cilie, Sunnperg et Aytzeinger uno equis quilibet per se, electi vero similiter duobus equis munerarunt et argenteria plura regi obtulerunt. Rex autem ipse est puer pulcherimus, formosus et futura spes precipue Ungarorum in eo elucet optima. Qui barbam Demetri de Zonda alias de Zagorhida in captivitate domini gubernatoris nutritam

in consilio forpice abscidit, quem apud se remanere precepit, vestes lugubres per dominum archiepiscopum quas ob deperditionem domini Thome de Zeez ferebat deponere mandavit. De processibus et successibus dominorum hec premissa michi constant, verum tamen a potioribus et sapientioribus me ista difusius capere poteritis et intelligere. Hoc autem ego quod habui vobis totum dedi pro singulari sumendo gaudio. Valet felix. Datum

Okt. 19. Castroferreo secundo die festi beati Luce ewangeliste anno domini M^o CCCC^o LII°.

per vestrum capellanum

Jacobum prepositum Castriferrei
et canonicum ecclesie Jauriensis.

Kívül: Magnificis viris dominis Ladislao et Pethew de Gerse alias comitibus Zaladiensibus, dominis et benefactoribus suis gratiosissimis.

Eredeti, papiron, zárlatán rányomott zöld viaszpecsét nyomával.
M. N. Múzeum levéltára.

ÁLDÁSY ANTAL.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

MANN DUDLEY AMBRUS JELENTÉSEI CLAYTON
M. JÁNOS KÜLÜGYMINISZTERHEZ.

I.

1. Szám.

Párizs, 1849. július 13.

(Kivonatok.)

Uram! Kineveztetésem, utasításaim és a hozzájuk csatolt egyéb okmányok, a londoni postahivatal által 11-ikén továbbíttatván, az Egyesült-Államok helybeli követségéhez tegnap érkeztek meg.

Rögtön, és szívemben az Elnök és Ön iránt érzett, szavakkal kellőképp ki nem fejezhető hála érzetével, fogok hozzá azon föladat elvégzéséhez, a melyet oly kitüntető bizalommal ruháztak rám.

Megbízatom egész tartama alatt legfőbb gondom lesz, hogy igazoljam a miniszteriumnak azon kedvező véleményét, a melyet képességeimről és azon vágyamról, hogy hazámnak hasznos szolgálatokat tegyek, táplálni szives volt.

Valóban, jobban bízom az Uniónkra váró legmagasabb nemzeti hivatásban, mint valaha, látván, hogy ügyeit oly államférfiak igazgatják, a kiknek cselekedeteit a legtisztább hazafiság vezérli. A mi nyilvánulásra jutott abban is, hogy egy közhivatalra engem választottak ki, — egy oly polgárt, a kit személyesen nem is ismernek, és a ki hivatalt nem is kért volt. Úgy értesülök, hogy az ily fontos hivatalra való alkalmasságomról tisztán a miniszteriumi levéltárban lévő levelezésemből győződtek meg; lehet, hogy képességeimet túlbecsülték, de azon szándék, a mely kineveztetésemet befolyásolta, épp oly tiszta volt, mint a végrehajtó igazságnak legnemesebb megnyilatkozásai, a melyek Washington szívéből eredtek.

A leggyorsabb alkalmatossággal fogok Bécsbe sietni, és ott fogok jövődó mozdulataimra nézve határozni. Három vagy négy nap mulva kész leszek az indulásra.

Lamorcière tábornok indulóban von Szt. Pétervár felé valami külön megbízatással. Nemrég történt megválasztatásáig, a mint

valószínűleg tudja, *modéré* volt ; most azonban azt hiszik, hogy inkább Thiers és *la monarchie*, mint *la république des honnêtes gens* felé hajlík. Találkozni fog az orosz czárral, a ki, minekutána Lengyelországban kihirdette az ostromállapotot, visszatér fővárosába. Attól tartanak, hogy a francia trón visszaállítása komolyan tervben van ; és azt hiszik, hogy tárgyalások vannak folyamatban a koronának Napoleon Lajos fejére való helyezése iránt, az orleanisták és legitimisták hozzájárulásával és az 1772-iki fősztó szövetségesek jótállása mellett.

Vajjon Európa kozák vagy köztársasági uralom alatt lesz-e zentül, minden valószínűség szerint Magyarország síkságain vagy szorosai között fog végleg eldőlni. Ha Kossuthnak nem sikerülne céljának végrehajtása, az önkény járma az európai continens keleti, középső és nyugati részeiben kétségtelenül majdnem oly súlylyal nehezednék a kormányzottakra, mint az észak »óriási birodalmának« lakosaira. A Fekete-tengertől a Brit-csatornáig, és a Földközi-tengertől a Balti-tengerig az állapotok vajmi kevéssel lennének jobbak a ostromállapotnál. A kard erőszakkal hajtáná végre a törvényt, a törvény pedig elragadná az ipari foglalkozásoktól, a melyekből a kard hatalma táplálkozik, az erőgyűjtés utolsó poharát is. Eltekintve attól, hogy szabad intézményeink folytán rokonszenzvvvel viseltetünk minden nemzet elnyomottai iránt, az európai kérdések akkor — nem politikai, hanem kereskedelmi szempontból — Amerikára nézve oly fontosságot öltenének, a milyennel alkotmányunk elfogadása óta nem bírtak.

Ha azonban Magyarország fönn tudja tartani magát az egyesült császári erőkkel szemben, a czár tekintélye olyannyira megfogyna, hogy Oroszország nem okozhatna többé rémületet más államoknak, és Ausztria széttagolása és az olasz nemzetiség visszaállítása hamarosan bekövetkeznek.

Mily izgalmas, mily magasztos vagy megrázó látványoknak lehetek majd tanúja a Duna partjánál ! Látni fogom, a mint az emberiség és észszerű szabadság nagy ügyében velünk rokon szellemek győzedelmeskednek a túlnyomó és természetellenes ellenségen, vagy haláltusájukat vívják meg. Most és mindvégig azonban abban bízom, hogy a szent mondás — a csatát nem mindig az erős nyeri meg — a rendületlen magyarok esetében szó szerinti igazolást nyer ; és az életen át való vándorlásomban nem kívánok mérhetlenebb gyönyörűséget, mint hogy azt jelenthessem Önnek, hogy »Magyarország állandó alapon létre hozta függetlenségét ; hogy láttam, a mint a gyermek Herkules megfojtja a hatalmas kígyót«.

2. Szám.

Berlin, 1849 július 28.

(Kivonatok.)

Uram! Ezen metropolisba 26-án történt megérkezésem után elhatároztam, hogy útamat kelet felé csak ma este folytatom, hogy időközben megküldhessem Önnek a mi hasznos információt Magyarorszáig ügyeinek állásáról hiteles forrásokból szerezhetek.

Ide csatolom szó szerinti fordítását azon proclamatióknak,¹ a melyet Haynau osztrák tábornok Pest megszállása alkalmával bocsátott ki. A benne kifejezett vad (ferocious) érzelmek úgy szerzőjüknek, mint a szövetséges hatalmaknak szegényére válnak. A gyöngébb nem megfenyegetése a fölvilágosodott emberiség közt csak általános fölháborodást idézhet elő. A kereszténység sírni fog, hogy ily démoni szellem nyilatkozhatik meg egy nemzetben, a mely azt állítja, hogy elismeri a civilisatio uralkodó elveit.

Magyarország ideiglenes kormányának tagjai, elhagyván Pestet, az alsó Tisza mellett fekvő Szegedre mentek. Kossuth, a mikor utoljára jött róla hír, Péterváradon tartózkodott, a hová valószínűleg miniszterei is követni fogják.

A császáriak harcra képes ereje Magyarországon körülbelül 350.000 ember. A czár hadserege északon 150.000 emberből áll, és hír szerint még 80.000 ember van a Kárpáton átvonulóban, hogy vele egyesüljenek. Az osztrák hadtestek is kapnak erősítéseket Csehországból és máshonnan. Talán nem becülöm túl a haderőt, ha azt mondom, hogy aug. közepe táján 500.000 ember fog a császár rendelkezésére állani. Ezen óriási invasio ellenében Magyarországnak, két hét előtt, nem volt több mint 250.000 embere tényleges szolgálatban. Azonban a szabadság és függetlenség ügye épp most újabb impulsust kapott. Kossuth hatalmas szavatai nem maradtak hatás nélkül. Minden osztály tudatára ébredt immár a hazája ellen elkövetett igazságtalanságoknak, és bátran siet a nemzeti lobogó védelmére. Haynau brutális szándéka a nőket arra ösztönözte, hogy természetes körüket hagyják el és tette készüljenek. Hír szerint, ezernyi nő vonult ki férje, fivérei vagy fiai oldalán, hogy a hadseregbe lépjenek, inkább kívánva a dicsőséges halált, mintsem hogy szegényletes szolgaságba hajtsák fejüket.

A mikor az autokrata magáévá tette az ifjú császár reménytelen ügyét, a betörő sereg haditervének elkészítését magának tartotta fön. Ezen terv, köztudomás szerint, a két birodalom legkitünőbb vezéreinek tanácsával és jóváhagyásával készült el. Oly tökéletesnek tartották a legapróbb részletekig, hogy azonnal való végrehajtását könnyűnek vélték. A terv szerint a szövetséges erőkből négy nagy

¹ A július 19-iki proclamatio.

hadtestet alkottak, a melyek utóbb kisebb egységekre osztattak. Főadatuk volt, hogy földrajzi fölosztása szerint, a mennyire lehetséges, minden oldalról hatoljanak be Magyarországba, és oly rendben haladjanak előre, hogy ugyanazon időben egyesüljenek a közép-pontban. A túlnyomó erők ezen központosítása által a »lázadók« körülvetettek volna és a »lázadás« elnyomatott volna. Azonban a keleti hadtestnek még nem sikerült nyugat felé nyomulnia, sem a nyugatinak kelet felé; a Paskievits herczeg és Jellachich bán közötti távolság pedig még mindig épp oly nagy, mint volt a műveletek megkezdése előtt. Sőt ez utóbbi súlyos vereségeket szenvedett, és a szlavóniai Rumából azt írta az osztrák császárnak, hogy hacsak gyorsan számba vehető erősítést nem kap, elkerülhetetlenül vége van. Állítólag Grotenhielm altábornagy útban van segítségére Besztercze felől, — a mely helyen van az oroszok keleti főhadiszállása — Haynau és Nugent pedig északról és nyugatról; de hogy bármelyiknek is sikerülni fogna hozzá utat nyitni, kétségesnek látszik.

Az autokrata kétségtelenül kudarczot vallott eredeti tervének kivitelével, és ezen óriási kudarcz, mint képzelhető volt, meggyöngítette a nevében rejlvő nagy hatalmat. Általánosan azt hiszik, hogy az eredményt illetőleg kínos kétségei vannak. Bizonyos, hogy szívesen visszatérne azon semleges területre, a melyet vakító hírneve teljes fényében márczius 1-én foglalt volt el. Hiú dolog volna részemről jóslásokba bocsátkozni, hogy mi lesz a vége ezen harcznak, a melyben oly erőlyesen és kétségbeesetten támad az egyik fél, és oly hazafiasan védekezik a másik. Az erő, nyílt mezőn való harcban, határozottan a császáriak oldalán van, míg az ügyesség és legyőzhetetlenség épp oly biztosan a magyarokén található föl. Kossuth tervei, ha jól értettem meg, remekül voltak kieszelve. Bölcs előrelátással kezdetről fogva észrevette, hogy hazájának oly óriási ellenségtől való megmentésére csak akkor lehet reménye, ha a legvégső délen erősíti meg magát legjobban. Most tehát minden erejét ezen cél elérésére fordítja. Pétervárad a Duna jobb partján fekszik, csaknem szemközt a Tisza torkolatával és néhány mérföldnyire a török határtól. A vár, a mely egyike a legerősebbeknek a katonai határőrvidéken, ismételten kiállta Jellachich támadásait. Helyzete oly fontos, hogy elfoglalása a császáriak egyik első célja volt. Előtte, kivéve a Duna és Tisza összefolyása által alkotott szöveget, a vidék meglehetősen távol-ságra mocsaras és az őszi esők után nehéz csapatoknak járhatatlan. Paskievits, az utolsó hírek szerint, Miskolczon van, körülbelül 225 mérföldnyire Péterváradtól. Görgey serege szintén azon környéken fekszik, míg Dembinskyé nincs nagyon messze, de tőle keletre. A magyar parancsnokok egyike sem hajlandó az orosz fősereggel csatába bocsátkozni, mert ily eljárással nagyon sokat tennének kockára. Tehát avval foglalatokodnak, hogy útját állják a megerősíté-

seknek és megakadályozzák az élelmiszerek szállítását, olykor-olykor pedig jeleit adják az összeütközésre való készülődésnek. Ily módon Paskievits kénytelen dél felé való előrehaladását fölfüggeszteni, Kossuth pedig időt nyer előkészületeinek tökéletesítésére. Ha Görgeynek és Dembinskynek sikerül Paskievitset szept. közepéig északon tartani, akkor az ez évi hadjárat igen kedvezőtlen eredménnyel járna Oroszországra és Ausztriára nézve és az ellenségeskedést beszüntetnék. A magyarok visszavonulnának a már említett szögbe, a hol, élelemmel kellőleg ellátva, biztonságban lehetnének májusig, míg a kozákok, ha az országban maradnának, alig volnának jobb helyzetben. mint Napoleon alatt a francziák voltak Oroszországban. Ezen fölfogás szerint, Magyarország sorsa legkésőbbben decz. 1-je előtt dőlné el.

Az autokrata e hó 25-ikén Szt. Pétervárról Varsóba érkezett. Teljes tudatában van annak, hogy mit tett kockára. Ha veszít, politikájának és elveinek hanyatlása minden esetre gyorsabb lesz, mint birodalmának a mostani óriási méretekre való növekedése volt.

Oroszországnak amerikai követe, Rodisco úr, itt van és ugyanazon szállóban lakik, a melyben én. Arról értesültem, hogy az autokrata külföldi képviselőinek rendeletet adott, hogy a legnagyobb éberséget fejtsék ki, ha amerikaiak láttamoztatni akarják útlevelüket. A legerősebb kifejezésekkel ítéel el minden köztársasági intézményt, és a szabadelvű eszmék Európában való terjedését — még pedig jogosan — Amerika példaadásának és befolyásának tulajdonítja.

A milánói hírek szerint az osztrák ellenségeskedések újból való megkezdése Piemont ellen bármely perczen megtörténhetik. Radetzky kategorikus követelést intézett a piemonti kormányhoz, hogy azon békefeltételeket, a melyeket a fegyverszünet megkötésekor ajánlott, fogadja el ; és hozzátette, hogy visszautasítás esetében el van készülve a föltételeknek erőszakkal való végrehajtására. Tudjuk, hogy a francziák római expeditiójára fölhasznált pénzt a nemzetgyűlés kifejezetten azon célra szavazta volt meg, hogy Piemont igazságtalan követelésektől, a mennyiben Ausztria ilyenekkel előállna, physikailag megvédecssék. Most, hogy azon eshetőség, a melyről gondoskodtak volt, tényleg beállt, vajjon fog-e Frankhon a fegyveres beavatkozáshoz folyamodni? Nagyon is kétlem. Nézetem szerint, Napoleon Lajos minisztereinek és a törvényhozás többségének egyetlen egy olyan gondolata sincs, a melynek tárgya nem egy császár megteremtése és egy császárság megalapítása volna. Ha Magyarország elmerülne, biztosra veszem, hogy megkísérlenék a monarchia visszaállítását és, ha ez sikerülne, a koronát a köztársasági elnök fejére helyeznék tekintet nélkül arra, hogy az alkotmány megtartására ünnepélyes esküt tett volt Istenéhez.

Még nem volt érkezésem, hogy követünket, Hannegan urat, meglátogassam ; Rodisco urat sem láttam még.

3. Szám.

Bécs, 1849. aug. 8.

Uram! Azon vélemények, a melyeket Berlinben m. hó 28-án írt, 2-ik számú jelentésemben kifejeztem, a csárnak a magyar nemzetiség gyors eltörlését célzó katonai tervei kudarczát illetőleg, lényegileg beigazolódtak. A magyarok ismét kiváló győzelmet arattak, még pedig nyugaton, alig nyolczvan mérföldnyire innen, a hol a császáriak helyzetüket a legbiztosabbnak vélték.

A mikor Görgey végrehajtotta vakmerő tervét, hogy a betörő seregek sűrű tömegében kardjával vágjon utat magának észak felé, általában azt hitték, hogy csak kevés ember maradt Komáromban a vár védelmére. Ezen vélemény, egyéb információ hiányában, annál is inkább észszerű volt, mert Komárom erősségénél és helyzeténél fogva könnyen megvédhető, míg egy nagy sereg hamar elfogyasztaná készleteit a nélkül, hogy fontosabb eredményt érhetne el. Ostromzár által akarták megadásra kényszeríteni, és e célra olyan erőt rendeltek ki, a mely, a mint biztosra vették, elegendő volna, hogy a külvilággal való minden összeköttetést lehetetlenné tegyen. Azonban, a mikor legkevésbbé várták, 20.000 magyar rohant ki a várból; megtámadták az ostromlókat; azokat, a kik nem maradtak a csataterén, megfutamtították; elfoglalták Gyórt, egy a közelben fekvő nagy várost: és az ellenség készleteiből 1000 darab marhát és egyéb élelmiszereket, valamint fegyvereket, lőszert, stb. kerítettek hatalmukba. Ezen fényes haditettnek, ezen mesteri hadicselnek sikere e pillanatban leírhatatlan borút vet a császári ügyre. Sőt Görgey neve oly nagy rettegést okoz, hogy attól félnek, hogy a magyarok Bécset is megszállják. Megjegyzem, hogy Komáromot a *Szűz Várnak* is szokták nevezni, mert még sohasem adta meg magát. A Nagy-Csallóköz nevű sziget déli végén fekszik, körülbelül fele úton Pozsony és Pest között, és azon helyen ura a Dunának. A nyugatra nézve ugyanaz, a mi Pétervárad a délre nézve; és oly nagy mennyiségű készlet beszerzése ez előre haladt időszakban minden valószínűség szerint lehetetlenné teszi, hogy a betörők a jelen évi hadjáratban bevehessék.

A bécsi lapok, kivétel nélkül, kezdettől fogva kisebbitették a császáriak vereségeinek nagyságát és általában hamisan tüntették föl a magyarországi műveletek természetét. A császári hivatalnokok aláírásával közölt jelentések közül egy sem teljes és szabatos. Szerzőik, úgy látszik, mesterkélt kísérleteket tesznek, hogy kétértelmű kifejezésekkel fontos tényeket a közönség szemei elől eltakarjanak. A *Presse*, tegnapi vezércikkében, mégis eléggé világosan beszél a komáromi győzelemről.

»A legkellemetlenebb hír«, — úgymond — »a melyet eddig Magyarországból kaptunk, a *Wiener Gazette* tegnapi esti kiadásában

foglaltatik. E szerint a magyar hadtest hirtelen kitörve Komáromból, a nyílt mezőn indított meg műveleteket, meglepte Gönyőt, állítólag Győrt is elfoglalta és seregeinket Mosonba kergette vissza. Úgy látszik, Komárom őrsége sokkal erősebb volt, mint Haynau gondolta. Nehéz megérteni, hogyan lehet egy hadsereg főparancsnoka annyira híján ellensége erejére vonatkozó helyes információnak, még ha a várfalak a közvetlen szemlélődést lehetetlenné teszik is, a mint a jelen esetben történt. A mi az orosz császári seregek műveleteit illeti, azt hisszük, hogy a siker érdekében nagyobb összpontosításra és a mieink mozdulataival való kombinációra volna szükség. Nézetünk szerint, Haynau tábornoknak addig nem lett volna szabad a bán segítségére délre sietni, a míg, bármily áron, meg nem akadályozta Görgeyt abban, hogy a katonai világ ámulatára az oroszok sorain keresztül törjön, illetőleg a Tisza partján több helyütt elhelyezett (echellonés) orosz seregeket keresztezze. Igen, a legjobb terv talán az lett volna, ha Paskievits tábornagy a dél felé való műveleteket indítja meg, Haynau pedig a Komárom előtt való ellenségeskedések folytatására és a metropolis védelmére szorítkozik. Ez utóbbinak kötelessége volt, hogy ily értelmű indítványt és ajánlatot tegyen. A hatalma erre, a miniszterium útján, megvolt. Egy jól kigondolt és mindkét részről erélyesen végrehajtott együttműködési terv meggátolta volna azt, a mi történt.

Ezen érzelmek és nézetek kétségtelenül azonosak az osztrák kormányéival, a minthogy magánkörökben is az értelmes egyének határozottan így gondolkoznak. Igaz, hogy a *Presse* nem a miniszterium organuma, de tekintettel szabadságának korlátozottságára, még sem merne ily fontos időben, ily kényes tárgyról véleményeket nyilvánítani, a melyek nem egyeznek meg szorosán a cabinet véleményével. Ha e föltevésem helyes, akkor Ausztria valósággal elítéli azon terveket, a melyek szerint a betörő seregek műveleteit vezették; és a czárt vádolja az elkövetett baklövésekkel és őt teszi felelőssé azért, hogy (a Paskievits herczeg vezetése alatt álló) 100.000 katonájával »a katonai világ ámulatára« képtelen volt Görgey mozdulatait megakadályozni. Több mint czélzás történt arra is, hogy, tekintve oly óriási számú, nehéz és jól fegyelmezett katonának aránylag kis téren való összpontosítását, a közönséges hadiszerencse nem magyarázza meg kellőleg a betörők ismételt veréseit. Sőt azt is suttojják, hogy Miklós hűtlen Ferencz Józseffel való megállapodásához. Hogy félrevezette volna hamis nyilatkozatokkal, hogy annál biztosabban hajthassa végre birodalmának végleges és gyors széttagolását. Hogy titkos szándéka, hogy ölelését Ausztriának 16 millió szláv fajú lakosára is kiterjeszsze. És hogy célját nem érhetné el, ha sikerülne Magyarországot a Habsburg-Lotharingiai Ház számára visszanyerni.

Én nem fogadok el olyan gondolatokat, a melyek a császári fegyverek kényelmetlen helyzetét az autokrata árulásának tulajdonítják. Ellenkezőleg, meg vagyok róla győződve, hogy elhatározottabb, vadabb, pozitívebb élet-halál harczot, mint a milyent az oroszok vívnak a magyarok ellen, még sohasem vívtak, és nem vagyok eléggé irgalmas hajlamú arra, hogy e harcz szégyenét Miklós állítólagos hűtlenségével fedjem be. Ha hajlandó volnék így tekinteni az ügyet, sajnálatos módon szűkölködném azon spártainál is spártaibb nép iránti igazságosság nélkül, a melynek vitézsége, ügyessége, hazafisága és rendületlen erélye az európai continensen való észszerű szabadság barátaiba reményt önt és boldog mosolyt varázsol arcukra, a zsarnokságnak ellenben kétségbeesést okoz.

Hogy a szláv terület megszerzése és, azután, a pánszlavizmus tényleges megalapítása a czár előtt fontos tekintetek, alig vonható kétségbe. Ausztria szláv lakossága napról-napra több szépséget talál a civilisatio tanaiban, és tényleg úgy tekinthető, mint a mely a szellemi törekvések terén gyorsan halad. Az igazság és világosság felé törő szellem, ha el nem nyomják, észrevétlenül el fog jutni a tudatlanabb szlávokhoz Oroszország szívében is, és veszélyeztetni vagy alá fogja ásni a hatalmas trónt. Csak természetes a föltevés, hogy az autokrata biztosítani akarja magát a fenyegető veszély ellen, és más választása nincs, mint hogy megkísérelje elzárni a tudásnak a fölvilágosodottabb országokból jövő sugarait, a melyek a szláv lelket áthatják és fejlesztik.

De attól tartok, hogy Miklósnak féktelen nagyravágyásában oly aspiratiói vannak, a melyek Ausztria határain és a szlávoknak szolgaságba való idomításán messze túlterjednek. Ha kizárólag a természet első törvényének dicséretes megtartása befolyásolná, támadásai, bármily kegyetlen is a rendszere, nem érnék el az emberiség elleni gyalázatos merényletek mértékét. Nagy Péter, hogy utódait a korlátlan absolutismus elveinek hűséges végrehajtására és a gyöngébb államok megrablására buzdítsa, a következő szavakat hagyta rájuk mint örökséget:

»Oroszországot mint patakot találtam; mint folyamot hagyom hátra. Utódaim nagy oceánná fogják növelni, a melynek hivatása leszen, hogy egész Európát megtermékenyítse.«

Tekintve, hogy mi történik most a continensen, a szabadság híveire nézve valami meglepő van ezen másfél század előtti jóslatban, a mely jóslat részben már valóra vált a »folyamnak« oceáni méretekre való növekedésében. Sok szomorú jel vall arra, hogy a többi része is a megvalósulás folyamatában van. Nem túlzok, ha azt állítom, hogy e pillanatban a monarchikus kormányrendszer barátjainak milliói Frankhonban, Németországban és egyebütt az orosz rendszert, a végnélküli ostromállapot rendszerét, a szuronynyal való

kormányzás rendszerét pártolják; ily módon óhajtván Európa azonnal való megtermékenyítését oly oczeán megteremtése által elérni, a milyent a »minden oroszok« első czárja tervezett. A czárt kitartásra buzdítja, hogy szövetségesekre talált a hatalmakban, rokonszenvre pedig oly emberekben, a kik idáig természetes és kéllehetetlen ellenségüknek tekintették. Hogy a francia kormány kész az ő politikáját, több tekintetben, teljes szigorúságában magáévá tenni, arról a római beavatkozás óta meg vagyok győződve. Ez egy bécsi újság mai számában is meglehetősen világosan jut kifejezésre.

»Megjegyzésre méltó tény«, mondja ezen újság, »hogy Schwarzenberg herczeg csaknem ugyanazon időben érkezett Varsóba, mint Lamoricière, a francia köztársaság minisztere. A forradalmi elv megtestesülését képező állam képviselőjének első találkozója egy oly férfiúval, a kinek személyében a szigorú monarchikus rendszer öszpontosul, valóban páratlan esemény. A francia tűzhányó bizony már csaknem kialudt; és a diplomatiái körökben forgó hír szerint több mint valószínű, hogy a Szt. Pétervár, Bécs és Párizs cabinetjei között most főnnálló *entente cordiale* szorosabb szövetség kezdetévé válhat. Az illető hatalmaknak legfontosabb érdekei Németországra szorítokznak, a költő hazájára, a ki egy dala szerint: »Was ist des Deutschen Vaterland?« a hazáját keresi.

Ha a »szorosabb szövetség« létrejön, Németország, még névleg is, megszűnik létezni. Egy szabadságtipró Poroszország a többi és szabadabb elvű államok beolvasztása által csak annál erősebb lesz a gonoszságra. Ennek megtörténte után Franciaország, Ausztria és Poroszország, a mi a világ ügyeinek intézkedésében való szerepüket illeti, épp oly tehetetlenek lesznek, mint a 120 ágyús csatahajó vontatta pilótahajók.

Most minden Magyarországtól függ, és daczára legújabb dicsőséges győzelmeinek, csaknem túlsok volna azt várni, hogy le bírja győzni az ellene sorakozott túlnyomó erőt, bár (különösen, ha visszapillantunk saját küzdelmeink történetére) semmi sem túlsok egy nagy-lelkű népre nézve, a mely elhatározta, hogy föloldja azon köteléket, a mely egy elnyomó koronához fűzte.

Az Ausztria és Szárdinia közötti béke végleges jóváhagyása épp most történt meg, és Radetzky hadainak tekintélyes része Magyarországra fog küldetni, a mi növelni fogja a betörők győzelmének eshetőségeit. Három hónap múlva, ha a magyarok képesek addig kitartani, a harc ellenségeikre nézve kedvezőtlen színt fog ölteni. A betörési hadjáratnak a következő évben való megújítása, azt hiszik, lehetetlen lesz. Sem Ausztria, sem Oroszország pénzügyei nem engednék ezt meg; és ha a jelen év műveletei nem végződnek sikerrel, egyikük sem számíthat arra, hogy kölcsönt kap. Ausztria pénze jelenleg 25%-kal *par* alatt áll, lefelé menő irányzattal. Ily

körülmények között, és óriási államadósággal, a mely esetleg nem is honoráltatik, kölcsönzés ki van zárva. Mi több, ha Magyarországot a tél előtt nem hódítják meg, Nagy-Britannia, és talán más államok is, el fogják ismerni; míg Francia- és Németország népei rokonszenvüket oly tüntetésekkel fogják kimutatni, a melyek Párizs, Berlin stb. kormányait el fogják söpörni, ha a magyarok ügyét tovább is közönnyel akarnák szemlélni. Továbbá a horvátok is cserben hagyhatják vezérük zászlaját, a mire több jel vall. Hírlik, hogy a bán által proclamált, márczius 5-iki alkotmányt vonakodnak elfogadni. Állítólag Bosznia is belső zavarokkal küzd és elégedetlen a pasával. Ez még a magyarok javára válhat, megerősítvén helyzetüket Pétervárad mögött.

Nagy-Britanniának úgy kereskedelmileg, mint politikailag elsőrendű érdeke, hogy a magyar ügy győzedelmeskedjék. Úgy látszik azonban, hogy ennek csak közvetlenül a parlament elnapolása előtt ébredt tudatára. Azt hiszik, hogy most itt és Varsóban az ellenségeskedések fölfüggesztése iránt igyekszik tárgyalni, és lehetséges, hogy magánúton Kossuthtal is érintkezésben van. A kormány félreértette a saját politikáját, a mikor kezdettől fogva nem ellenezte az orosz beavatkozást; de ezen tárgyra egy későbbi jelentésben még visszatérek.

A legújabb jelentések szerint a magyar kormány Nagy-Váradra költözött, a mi egy jól megerősített hely a Tisza bal partján, nem messze az ország középpontjától. Dembinsky ott volt 50.000-nyi sereggel.

Az itteni követség levelezését még nem olvastam el. Stiles úr megérkezésem előtt néhány nappal körútra indult Tirolon és Helvetián át Párizsba és szept. 1-eje előtt nem fog visszatérni. Én 30-ikán érkeztem ide.

4. Szám.

Bécs, 1849. aug. 17.

Uram! Egy Haynautól épp most érkezett távirati jelentés azon hírt hozza, hogy Görgey, 30 vagy 40 ezernyi seregével, e hó 13-ikán Világosnál, Arad közelében, letette a fegyvert. Részleteket nem ad, és hiteles részletek hamarabb mint holnap, valószínűleg nem is fognak bejönni. Tudják azonban, hogy a fegyverletétel egy orosz tábornok előtt történt meg.

A lefolyt héten a magyarok Haynauval való ütközetekben több vereséget szenvedtek, a melyek talán ellensúlyozták a Komáromnál nyert előnyöket. Ha a Görgeyre vonatkozó hír valónak bizonyul, aligha lehet más következménye, mint hogy az ellenségeskedések, a magyar függetlenségre nézve szerencsétlen eredménnyel, rövid idő múlva megszűnnek.

Vagy a *London Post* vagy az *Augsburger Gazette* egy közleménye alapján az a hír került itt forgalomba, hogy az Egyesült-Államok elnöke hivatalosan fogadta volna Kossuth kormányának követét. Szerencsére az Ön június 25-ikén Breisach B. L. úrhoz intézett jegyzéke a tegnap megérkezett amerikai lapokban közöltetvén, az ügyet igaz világitásában fogja a közönség elé helyezni. Kormányunknak külföldi államok elismerésére vonatkozó egyöntetű politikája, a mely ezen jegyzékben oly szabatos rövideggel van megmagyarázva, mindenki, a ki a magyar kérdésben érdekelve van, csak az igazságosság és illendőség benyomását keltheti.

E levelet postával londoni postaügynökönkhez küldöm, és remélem, idejében érkezend meg a 25-ikén induló liverpooli gőzhöz.

5. Szám.

Bécs, 1849 aug. 24.

Uram! Paskievitsnek a csárhoz intézett jelentése szerint Görgey föltétlenül adta meg magát. Ezen nagyfontosságú eseményről az osztrák kormány rendeletére még egy szó sem került nyilvánosságra. Azonban részletes hivatalos jelentések ma Varsóból érkeztek ide, a hol a *Courier* 18-iki számában jelentek meg. Paskievits jelentése fordításban így szól:

»Magyarország Császári Főlséged lábainál hever!

A lázadók kormánya, föloszlása alkalmával, minden hatalmat Görgeyre ruházott át, a ki az orosz hadsereg előtt föltétel nélkül letette a fegyvert. A lázadók többi parancsnoka kétségtelenül követendi példáját. A Görgeytől a megadásról való tárgyalás végett hoztam küldött tisztet hajlandók a mi hadseregünk vagy Ausztria megbízottaival hozzájuk menni, hogy az ellenségeskedések megszüntetésére kísérletet tegyenek.

Igen szerencsésnek érzem magam Csász. Főlségednek azt jelenthetni, hogy Görgey egyetlen kérelme az volt, hogy Főlséged hadserege előtt engedtessek meg neki a fegyver letétele.

Megfelelő intézkedéseket tettem, hogy Görgey seregét Rüdiger tábornok hadteste vegye körül, a kit megbíztam a lefegyverzéssel.

A foglyok kiadása végett és a fegyverüket még leteendő egyéb fölkelőket illető rendelkezése iránt az osztrák hadsereg főparancsnokával fogok érintkezésbe lépni. Görgeyt saját főhadiszállásomra hozattam, s itt fog maradni, a míg Csász. Főlségedtől további rendeletet nem kapok.

Meglehetősen hitelességgel megállapítható: Hogy aug. 11-ikén a magyarok Aradon haditanácsot tartottak, a melyen a kormány minden tagja résztvett. Hogy a tanácskozás megkezdésekor Görgey azon véleményének adott kifejezést, hogy a legutóbbi veszteségek nem engednek meg a magyaroknak más választást, mint hogy adják

föl azon ügyet, a melyért idáig küzdöttek. Hogy Kossuthot, a ki tökéletesen ellenkező nézeteket hangoztatott, nagy többséggel leszavazták, a mire ő, meghajolva a többség akarata előtt, nyomban nyilvános proclamatio útján értesítette honfitársait, hogy az ő hivatalos élete véget ért, a mennyiben Görgey dictatornak választatott meg. És hogy Görgey első dolga volt a ráruházott hatalmat úgy használni föl, hogy Magyarországot »ó Csász. Fölsége«, a minden oroszok czárja, »lábai elé« tegye.

A *Presse* azon megjegyzése, a melyet a világsi hírek közzétételkor tett, hogy »nem tudjuk, mit bámuljunk inkább Paskievits tábornokban, katonai vagy diplomatai ügyességét-e«, egészen közmondássá vált. Jelentősebbé teszi ezt azon tény, hogy Magyarország, a herczeg jelentése szerint, a czár lábainál hever, és hogy ezen tett végrehajtására megkívántatott egyetlen föltétel az volt, hogy a megadás kizárólag az orosz hadsereg előtt történjék.

Kossuth a jelentések szerint ugyanaznap, a melyen tekintélyétől megfosztatott, Orsovára, Törökországba (így), indult. Vajjon keleti Európa ügyeinek intézésében nagy szerep van-e számvá neki a jövőben, a Mindenható az ő bölcsességében fogja eldönteni. Görgeyt bizonyára magas katonai állásba fogják helyezni, akár az osztrák szolgálatban, minthogy minden oldalról elismerik, hogy katonai képességei igen magasrendűek. Hogy milyen fegyvereket fog ezentúl szolgálni, attól függ, hogy Magyarországra nézve minő fölosztás vagy rendelkezés történik. Kossuth és Görgey között, politikai érzelmekben, sohasem volt rokonszenv. Ez utóbbi, a mint a legújabb fejleményekből világosan látható, meg nem alkuvó monarchista volt. A nemzeti függetlenség álarcza alatt egyéni dicsőségért, nem pedig szabadelvű kormányzásért küzdött. Ennek folytán bálványa volt a magyar nemességnek, a haditanácsban pedig a nemesség volt túlsúlyban. Pest bevétele után Kossuth elvesztette befolyását Görgey mozdulataira, és ezért kétsége támadt hűsége iránt, a mely gyanúját Bessel is közölte.

Haynaunak az osztrák és Paskievitsnek az orosz császárhoz intézett jelentése a világsi, aradi stb. győzelmekről épp most jelent meg. Sajnálom, hogy a gőzöshöz való utolsó postának indulása előtt nincs elég időm arra, hogy fordításokkal szolgálhassak róluk. De elküldöm a *Presse* esti kiadását, a melyben a jelentések megtalálhatók. Látható, hogy Haynau az osztrákoknak igényli a háború gyors befejezésének dicsőségét.

Az *Augsburger Gazette* és egyéb lapok hozzák a Magyarország elismerésére vonatkozó¹ jegyzékének fordítását.

¹ Breisach-hoz intézett [jegyzet a hivatalos kiadványban].

6. Szám. Magánlevél.

Bécs, 1849. aug. 25.

(Kivonatok.)

Tisztelt Uram! Aggódok, hogy jelentéseim esetleg nem jutnak el Önhez, azért ezt magánúton Bates úrhoz, a Baring Brothers & Co. czég tagjához küldöm Washingtonba való továbbítás végett.

5-ik számú jelentésemet tegnap fejeztem be, az elsőt Párizsban, a másodikat Berlinben, a harmadikat, negyediket és ötödiket Bécsben írván. A harmadikat a helybeli brit követség futárja vitte Londonba; a többieket postán küldtem.

Egy ma délután nyilvánosságra hozott hivatalos jelentés Velenchezől hírül adja, hogy e város tegnap föltétlenül megadta magát.

Ausztria még mindig kínos bizonytalanságban van a czár szándékait illetőleg, most hogy »Magyarország lábainál hever«. Erősen ajánlják a kormánynak a magyarok bármily áron való kibékítését. De félreérthetetlen jelek oda mutatnak, hogy a kibékítés kapuja bezárult most, ha ugyan nem volt már bezárva akkor, a mikor az orosz beavatkozás alkalmazása nyilvánvalóvá lett.

Ha a czár valóban bírni akarja Magyarországot, nincs akadály az útjában, hogy azonnal birtokába ne vegye, mert Görgey befolyása az ő javára esvén, nincs oly hatalom Európában, a mely »árthatna neki vagy megfélemlíthetné«.

A mikor Miklós a háború arénájába belépett, ismeretes éleslátásával hamarosan észrevette, hogy Görgey nem megvetendő hadvezér, és hogy többet lehetne elérni elcsábítása, mint legyőzése által, ha mindkét eshetőség fönnáll. Tehát diplomatiához folyamodott, mihelyt a »lázadók« körülvételére és elnyomására vonatkozó tervének kudarczát belátta, és hogy milyen sikerrel, könnyen látható a hírneves magyar harczos azon kérelméből, hogy engedelmet kapjon az orosz főparancsnok előtt való fegyverletételre. A történetek után azt tétélezni föl, hogy a megadásra való előkészületek már nem azon hónap alatt indultak meg, a mikor Paskievits és Görgey a felső Tisza partjai körül csatangoltak, egyértelmű volna azon föltevessel, hogy a császári nagyravágyás nagyon szemérmes lett volna arra, hogy egyik főczélját diplomatikus befolyás fölhasználásával érje el.

Valószínűleg rövidesen megtudjuk, hogy milyen rendelkezés történik Magyarországgal. Ha a kérdés elintézését a magyarokra hagynák, bizonyosan Oroszországhoz kerülne. Ha ezen eljárás Ausztria részéről heves ellenállásra találna, a czár compromissumként azt indítványozhatja, hogy egy külön trón álltassék föl és veje, Leuchtenberg hercege, örökösödési joggal királylává koronáztassék.

Tekintettel a keleti Európában most oly hirtelen történő fontos eseményekre, bátor vagyok megfontolásra ajánlani egy Athénben föllállítandó követség kívánatosságát. Mint Európa legdélibb pont-

jában, egy arra termett képviselő sok értékes információt gyűjthetne ott össze kormányunknak. Bernben, Helvetiában, nézetem szerint szintén kellene követséggel bírnunk. Középponti fekvése és az ország intézményei, azt hiszem, kívánatosá teszik, hogy ott is képviselve legyünk.

A míg Stiles úr, a kinek irattam, állomáshelyére vissza nem tér, az időt kereskedelmi ügyekről való jelentések elkészítésére fogom fölhasználni. Talán az illendőség is megkívánja, hogy visszaérkezését bevárjam; de ittléte szükségés is útlevelem rendbehozására stb., mielőtt Párizsba indulok.

Ha egyszer Párizsban leszek, szabadabban írhatok majd Önnek, mint a hogy Ausztriában vagyok hajlandó írni.

Ha még mindig óhajtja, hogy Toscánába menjek, igen le volnék kötelezve, ha utasításaimat stb. szíves volna melőbb a párizsi követséghez küldeni.

Újból bátorkodom arról biztosítani, hogy kész vagyok az elnököt, bármily állásban, a melyet kijelöl, legjobb tehetségem szerint szolgálni.

7. Szám.

Bécs, 1849. szept. 1.

Uram! Haynau tábornok amnestiát hirdetett ki a magyar hadseregben szolgált összes altiszteknek és közembereknek. A Görgey által átadott csapatok visszatértek otthonukba.

Komárom és Pétervárad még nem capitulált. Az előbbinek parancsnoka állítólag hajlandó volna a vár kapuit megnyitni, de tisztjei határozottan ellenzik kívánságát. Orosz tábornokok minden napos összeköttetésben állnak e várakkal, és általában bíznak benne, hogy átadásuk iránt nemsokára megegyezés jön létre. Ha ez megtörténik, a jelen háború teljesen be fog ott végződni.

Görgey seregét is beleszámítva, körülbelül 45.000 magyar tette le a fegyvert az oroszok előtt. Önkéntes megadás az osztrákok előtt, tudtommal nem történt. Minden körben, fokozódó aggodalommal, még mindig az ilyen kérdések kísértének: »Mit jelent ez? Ha ugyan rosszabb dolog nem esik meg, a csárnak fog-e kijutni az ellenségeskedés megszüntetésével járó minden dicsőség, a mikor a győzelmeket mind Ferencz József fegyverei vívták ki?«

Azt mondják, hogy a világsi foglyok, a kik most értek Pozsonyba, mind egyetértenek azon véleményben, hogy Görgey valóban áruló. Kossuth, úgy látszik, szintén ezen nézetet vallja (ha a neve alatt közlött levelek valódiaknak fogadhatók el), a mint azt már 5. számú jelentésemben is jeleztem. Batthyány grófhhoz írt levelében föntartás nélkül fejezi ki magát e tárgyról, azt mondván, hogy »Görgey tervének indítványozása és végrehajtása«, a mit előre látott és a mitől

félt volt, »hazaárulás és, eredményében, a köztársaságra mért halál-csapás volt«.

Radetzkyt mára várják Bécsbe. Seregei nem fogják Velenczét megszállni, minthogy járványok dühöngenek ott és a hosszas bombázás nagy nyomorúságot okozott. Itt megjegyzem, hogy ottani consulunk, Sparks úr, rövid idő előtt kolerában meghalt.

Azt jelentik, hogy Ausztria és az olasz államok között vám-közösséget terveznek oly czélzattal, hogy a külföldi gyártmányok ellen tiltó vámrendszert léptessenek életbe. Ha ez létrejön, működése első sorban Anglia ellen irányozódnék, azonban — hacsak kormányunk a legnagyobb gondossággal nem jár el — az amerikai érdekekre is hátrányos hatással lesz.

2. Szám. Magánlevél.

Bécs, 1849. szept. 2.

(Kivonatok.)

Tisztelt Uram! A mai posta fontos hírt hoz keletről, ha ugyan igaz a hír. Azt mondja ugyanis: Hogy a nagy orosz hadsereg Paskievits vezérlete alatt gyors menetelésben Lengyelországba vonul vissza. Hogy Görgeyt kiszolgáltatták Ausztriának, de a császár rögtön megkegyelmezett neki azon utasítással, hogy egy ideig Styria határai között kell maradnia. Hogy Görgey tisztjeit, ügyüknek haditörvényszék előtt való letárgyaltatása után, valószínűleg szabadon fogják bocsátani. Hogy Kossuthot, Remet, Dembinskyt, Mazores-t¹ és még 16 lengyel vezért, valamint sok magyar képviselőt a császári török parancsnok rendeletére Konstantinápolyba való útjukban Calapatnál elfogták. Hogy Vidinbe szállították őket, a hol mindaddig foglyokként kell maradniuk, a míg a velük való rendelkezésről a Fényes Porta elhatározása meg nem érkezik. Hogy az osztrák hatóságok Törökországban azt állítják, hogy a magyar koronázási jelvények a menekültek birtokában vannak, és hogy az egyezmény szerint a fölöttük való joghatóság őket illeti.

Tegnap két jelentést küldtem Önnek postával, a 6-os és 7-es számút, a melyek, remélem, idejében elérnek rendeltetési helyükre. A közlekedés Londenal nemcsak közvetlen, hanem gyors is; azonban mégis tartok tőle, hogy Európában a postai kémkedési rendszer még nem szünt meg egészen, s így jelentéseim esetleg megkésnek, ha ugyan egészen vissza nem tartják őket.

Fontos, hogy az európai ügyekre vonatkozó összes információt, a mely rendelkezésemre áll, a congressus megnyitása előtt juttassam el Önhöz, Ezen czélt mindig szem előtt tartva, azt hiszem, hogy megelőzőm kívánságait, ha Bécsből egyenesen Firenzébe megyek

¹ Bizonyára sajtóhiba *Mészáros* helyett.

a helyett, hogy Párizsba térnék vissza. Jelentéseim elkészítésével több hétig állandóan el leszek foglalva, úgy hogy nem engedhetem meg magamnak azt az idővesztést, a melyet a Nyugat-Európába való utazás okozna.

Ha elhatározná magát a toscanai küldetésre vagy másutt való alkalmaztatásomra, az utasításokat stb., a mint utolsó jelentésemben is írtam, elküldheti czímemre az Egyesült-Államok követségéhez Párizsba. Párizsban napönként kínálkozik alkalom értesítéseknek amerikaiak útján Firenzébe való küldésére.

Tegnap óta semmi hír Komáromból és Péterváradból. Holnap a Magyarországon és Itáliában aratott győzelmeket szándékoznak itt megünnepelni. Radetzky, Haynau és Jellachich is jelen lesznek ez alkalommal.

8. Szám.

Bécs, 1849. szept. 8.

(Kivonatok.)

Uram! Kétségtelen, hogy Ausztria és az olasz félsziget államai között kereskedelmi szövetség, ha ugyan nem szoros politikai szövetség, van tervben. Ezen szövetség, ha létrejön, talán Sárdiniára, Bajorországra és Württembergre is ki fog terjeszkedni. Sőt valószínű, hogy az osztrák rendszert, sok új vámmegszorítással és talán néhány jelentéktelen módosítással, egész Németországba be fogják vezetni. A tapasztalat az uralkodóknak kétségbevonhatatlan bizonyítékot szolgáltatott arról, hogy a kereskedelmi szabadság elválaszthatatlan társa a politikai szabadságnak, ez utóbbi szorosan és biztosan követvén az előbbit. A continens elorosztásához tehát föltétlenül szükségesnek tartják, hogy a szabadelvű államokból való behozatalt az ipari czélokra okvetlenül szükséges nyers terményekre és a teljesen nélkülözhetetlen élelmiszerekre szorítsák. Mintegy előkészítő lépésként ezen rendszerre, a mely valósággal kizárna Ausztriából a vele nem koalizáló államok kereskedelmét, kihirdették, hogy a kereskedelmi miniszter máris értesítette a velencei hatóságokat, hogy Velence »szabad kikötői« kiváltságai azonnal megszüntetendők. Hogy hasonló politikát fognak követni Trieszttel szemben is, észszerűleg alig vonható kétségbe. Ennek következménye természetesen az lesz, hogy, a gyapot kivételével, főbb árucikkeink fogyasztása némileg hanyatlani fog; és hajózásunkra is kedvezőtlen hatással lesz.

A fiatal császár tegnap Drezdába utazott, állítólag azon kettős czélból, hogy a porosz királylyal rendezze a német kérdést és hogy házassági szerződést kössön a szász praesumptiv trónörökös leányával. Tizenötödikén Cillibe fog indulni, hogy jelen legyen a laibachi vasút megnyitási ünnepélyén; onnan pedig folytatandja útját

Triesztbe, a hol — Nápolyból, Rómából és Firenzéből jött levelek szerint — a Két Szicília királya, a pápa (vagy két bibornoka) és Toscana trónörököse fogja meglátogatni. Ha ez a találkozás megtörténik, csaknem bizonyos, hogy egyebek között a vámszövetség megalapításának előkészítése iránt is fog intézkedés történni.

Az osztrák közigazgatás legkiválóbb katonai és polgári hivatalnokai e hó 11-ikén Schönbrunnban a császár elnöklété alatt tanácsot fognak tartani. A tanácskozás állítólagos célja Magyarország szervezése. De bizonyos célzásokból arra lehet következtetni, hogy valószínűleg egy ennél is fontosabb tárgy fogja a tanács figyelmét lekötni. A Helvetiával határos Vorarlberg hadseregének, a mely 36.000 rendes és 20.000 tartalékos katonából áll, jelenleg tapasztalt és győzedelmes vezérre volna szüksége. Haynau, úgy látszik, szeretne távozni Magyarországból. Ha Varsóban Helvetia eltörlését tényleg elhatározták, a tett elkövetését nem lehetne ezen tábornokénál biztosabb kézre bízni. Egy azonban bizonyos: Ha az autokrata el akarja törölni a Helvét Köztársaságot, nézetem szerint büntetlenül megteheti; mert politikailag mindenhatónak tartom őt a continensen. Gyakorlati szempontból, királyságok és köztársaságok a hatalom mérlegében tisztán az ő miniszteriumai, a koronás fők és elnökök pedig az ő praefectusai. A császár, a mint a hadseregéhez intézett alábbi szövegéből látható, magának igényli a magyarok elleni küzdelem befejezésével járó minden dicsőséget; és ki merné ehhez való jogát késébe vonni?

»Gyermekeim, Isten áldással kísérte lelkesedéteket, férfias bátorságtokat, s a nehézségekkel szemben tanúsított fáradhatatlan kitartástokat. Gyermekeim, ti megtettétek kötelességeket, és a lázadás elnyomatott. A hol az ellenség szembe mert szállani veletek, legyőztétek; s a menekülőket lépésről-lépésre üldözve, végül páratlan esemény tanúi lettetek. Az ellenség egész serege föltétel nélkül lerakta a fegyvert elöttetek és kegyelmünkre megadta magát. Két hónap lefolyása alatt 150 zászló, 400 ágyú és több mint 80.000 lázadó fogatott el általunk, illetőleg adta meg magát nekünk. Tisztelet és dicsőség tinéktek! Tisztelet és dicsőség győzedelmes vezérteknek! Mint mindig, most is méltóknak bizonyultatok a minden oroszok győzedelmes hadseregének nevére. Köszönet tinéktek, összesen és egyenként! Meg vagyok elégedve veletek. Büszke vagyok rátok.

Szeptember 3.

Miklós.

Azonban egy későbbi jelentésben, a mikor nagyobb szabadsággal nyilatkozhatom, mint most, még ki fogok térni az orosz birodalomra és megnövekedett nagyságának okaira.

Komárom még nem adta meg magát; valamint Pétervárad sem, a mikor utoljára érkezett onnan hír.

3. Szám. Magánlevél.

Bécs, 1849. szept. 9.

(Másolat.)

Tisztelt Uram! Utoljára tegnap írtam Önnek. Bár úgy vagyok értesülve, hogy jelentéseim, ha postával küldöm is, rendben érkeznek meg az Egyesült-Államok londoni ügynökségéhez, még sem tartom bölcsnek, hogy mindaddig, a míg megbízható magánalkalmatosságra nem találok, oly szabadon fejezzem ki magamat az osztrák és orosz ügyeket illetőleg, mint a hogy kívánatos volna. Okvetlenül érdekelni fogja a magyar háború hirtelen bevégződésének okát megtudni. Remélem, hogy e tárgyról bő információt juttathatok birtokába, mihelyt egy megbízható honfitárs találkozik, a ki innen Párizsba vagy Londonba megy.

Görgey, felesége és fivére kíséretében, tegnap érkezett ide. Grácza utazik, a hol egy ideig tartózkodnia kellend. Kossuthról és társairól újabb hírek nem érkeztek. Ha sikerül Konstantinápolyba eljutniok, nem tartom valószínűtlennek, hogy hajóra szállnak az Egyesült-Államokba. Kossuth érdekében remélem, hogy a koronázási jelvényeket nem vitte magával. Ha tényleg birtokában voltak, át kellett volna adnia Görgeynek, a mikor hatalmát letette.

Bécs csaknem túláradásig tele van oroszokkal, és jelenleg határozottan a legfontosabb hely Európában. Mint 34 év előtt, most is minden szem feléje fordul, várva a continentalis kérdések megoldását. Ugyanazon indokok, a melyek 1846-ban Krakkó elnyomására bírták, irányítják most az autokratát Helvetia megrontására. Épp oly hatalmas ma erre, mint akkor volt amarra. Néhány hét alatt el fog dőlni, hogy élni fog-e ezen hatalmával vagy sem. Ha igen, akkor Oroszország Magyarországot veszi gondjaiba, Ausztria és Poroszország pedig Helvetiába nyomul. Miklós néhány nap előtt megjegyezte, hogy íme, megmutatta a világnak, mit képesek fegyverei művelni, és hogy a demokratia okulhat a példából.

Mily üdvösek legjobb érdekeinkre — nyugalmunkra és biztonságunkra — nézve az idegen államok ügyeivel szemben megállapított politikánk! Ezen politika becsületos betartása nélkül mily káros nehézségekbe keveredhettünk volna Európa egyik vagy másik sikertelen forradalmi mozgalma miatt! Az összes jövőben is szigorúan ragaszkodunk kell hozzá (daczára a demagóg befolyásoknak, a melyek kormányunkat ezen politika elhagyására akarják kényszeríteni). Mint jóindulatú, békeszerető köztársaságiak, soha se adjunk igaz okot valamely hatalom vagy állam megsértésére, bármily rokonszenvenvel viseltetünk is elnyomott alattvalói iránt. Legyen minden cselekedetünk tiszta, észből és nem szenvedélyből befolyásolt; és ama láthatatlan kar, a mely csecsemőkorunktól fogva megvédelmezett, ezentúl is őrködni fog fölöttünk és vezérlendi hivatásunkat.

Stiles úr még nem érkezett meg; és úgy értesülök, hogy semmi hír sem jött még felőle a követséghez.

9. Szám.

Bécs, 1849. szept. 16.

(Kivonatok.)

Uram! Pétervárad e hó 6-ikán capitulált az osztrák hadsereg előtt. A hivatalos jelentés azt mutatja, hogy a vár védelmi czélokra kitünően el volt látva. 7600 harczra képes embere, 300 ágyúja és nagymennyiségű hadi- és élelmikészlete volt.

A »Szűz Vár«, az osztrák hatalom visszaállításának ellenálló utolsó magyar erősség, állhatatosan vonakodik megadni magát. Haynau visszautasította azon föltételeket, a melyek mellett a vár hajlandó lett volna *capitulálni*, minthogy azt vélte, hogy a körülmények föltétlen megadásra fognák kényszeríteni. A komáromi tisztek többsége azelőtt az osztrák hadseregben szolgált, és minthogy tudják, hogy mint foglyok nem számíthatnának kegyelemre előzetes ígélet nélkül, el vannak reá határozva, hogy életüket drágán adják el.

E hét folyamán megállapították, hogy Komárom falain belül több mint 25.000 katona van, és nemcsak élelmiszerral vannak 12 hónapi vagy még hosszabb ostromzár esetére bőven ellátva, hanem 500 jól szerelt ágyújuk is van, továbbá 8 ütegjük egyenként 8 ágyúval, 50 nehéz ágyújuk és 1400 tüzérségi lovak. Katonai szakértők becslése szerint Komárom sikeres ostromzár alatt való tartására állandóan 75.000 emberre volna szükség. A most Haynau rendelkezésére álló eszközökkel a várat bombázás által kétségtelenül el lehetne pusztítani, de ilyen gondolatot, úgy látszik, nem táplálnak. Komárom, helyzeténél és erejénél fogva, tényleg sokkal értékesebb Magyarország jövőendő katonai kormányzatára nézve, hogyesem az ilyen eljárás megengedhető volna, eltekintve a vele járó költségtől és életveszteségtől; különösen most, a mikor a háború tulajdonképpen be van már fejezve. Én tehát azon vélemény felé hajlom, hogy bármennyire ellenére is van a kormánynak, amnestiát fognak adni a várban lévő minden személynek, a mely esetben kapuit önként megnyitandják.

Paskievits, úgy látszik, közbenjárt a fogoly magyar tisztek érdekében. Hozzá intézett válaszában a császár megjegyzi, hogy, bár elismeri az emberiség által rá rótt kötelemeket, komoly kötelességei vannak birodalma iránt is. Görgey mégis kegyelmet kapott, a miből azt lehet következtetni, hogy alantasait, ha ugyan egyáltalában törvényszék elé viszik ügyüket, szintén föl fogják menteni.

A czár, külföldi képviselőihez intézett körlevél alakjában, újabb manifestumot bocsátott ki, a melyet valószínűleg Önnel is közöltek. Ebben megmagyarázza a beavatkozás okát és kijelenti abbéli elhatá-

rozását, hogy céljának ily sikeres elérése után az 1815-iki egyezményhez fog ragaszkodni.

Öcscsének, Mihály nagyherczegnek, halála következtében az autokrata néhány nap előtt Varsóból Szt. Pétervárra utazott.

Hivatalosan kihirdették már, hogy e hó 21-ikétől kezdve Velence »szabad kikötői« kiváltságai megszűnnek.

Napoleon Lajosnak Ney-hez intézett levele mindenütt, a hol olvasták, nagy meglepetést okozott. Az abban kifejezett érzelmeknek oly értelemben, mintha valóban a szabadelvű kormányzás ügyét akarnák előmozdítani, semmi értéket sem tulajdonítok. Szeretetlennek látszhatom, de nem vagyok képes mást hinni, mint hogy Franciaország elnökét minden cselekedetében a császári trón visszaállítása iránti féktelen vágy vezérli ; és hogy a levél közlésének célja az volt, hogy neve az európai nyilvánosságban ismét előtérbe jusson. Bizonyos, hogy Róma sajnálatraméltó állapotban van, de nem rosszabban, mint a milyent a francia kormány előre láthatott, a mikor a köztársaság megrontására határozta el magát. Oudinot expedíciója nemcsak helytelen volt, hanem rosszat sejtető, sőt, attól tartok, rosszindulatú is.

Az előkelő osztrák polgári és katonai hivatalnokok tanácsa, a melyről utolsó jelentésemben már megemlékeztem, folytatja munkáját. Úgy tudják jelenleg, hogy Magyarország szervezésével foglalkozik.

Éber figyelemmel kell az ezen birodalomban lévő érdekeinken örködni, a mit bizonyára Ön sem fog elmulasztani. Egyik legközelebbi jelentésemet e tárgynak szándékozom szentelni.

Stiles úr értesítette titkáriját, hogy körülbelül 20-ikán fog állomási helyére visszatérni.

12. Szám.

Bécs, 1849. szept. 27.

Uram ! A hódítás immár teljes. Osztrák lobogó leng Komárom fölött. Magyar kar nem emelkedik föl többé az önkényuralom ellen.

A magyar kormány még július 21-ikén is biztos reményt táplált a végleges siker iránt. Az országgyűlésnek aznap Szegeden tartott ülésén a belügyminiszter, a most közölt napló szerint, az ország helyzetéről annyira kielégítő, részletes jelentést tett, hogy az helyeslésre talált még azon képviselők között is, a kiknek aggodalmi hozzájárultak volt a jövőnek borússá tételéhez. Beszéde vége felé a miniszter a következőket jegyezte meg :

»Ha hadaink oly vitézül küzdenek tovább, mint eddig ; ha vezéreiknek nincs egyéb, vagy kevésbbé méltó, céljuk, mint a haza fölszabadítása ; ha a népünk fölkelő millióban rejlő rendkívüli erőt kedvezően tudjuk fölhasználni ; ha a nemzet türelmesen és oly haza-

fias szellemben viseli el a háború okozta megpróbáltatásokat, mint a milyennel méltányolja a kiküzdendő szabadságot: nincsen távol az az idő, a mikor kijelenthetjük, hogy további áldozatra nincs szükség».

Az aradi gyűlés előtt, a melyen Görgeyt diktatorrá tették, ez volt az utolsó ülés, a melyről tudósítás érkezett. Nemsokára ezután Haynau elfoglalta Szegedet, a honnan győzelmesen folytatta útját Temesvárig. Bem és Dembinsky táborába belopódzott a fegyelmetlenség szelleme. Számos tiszt egyszerre engedetlen lett, és, ily példa mellett, a legénység között is mutatkozott lázongásra való hajlandóság. A kormánynak tudomása volt erről már a szőregi és temesvári szerencsétlen csaták előtt; és Kossuth hatalmas kísérletet tett a fegyelem és rend helyreállítására. Megható szózatot intézett a hadsereghez, hivatkozva hazafiására és büszkeségére, és kérve, hogy ne riadjon vissza kötelességeitől, ne szegje meg a parancsokat, a míg ellenséges láb tapossa a magyar földet. Az Atlanti-óceánon túl lakó, önkormányzattal bíró, ama hatalmas nemzetre czélozva, megjegyzé:

»Ne felejtsetek el, és vegyétek szívetekre, hogy milyen bírálóknak tesztek ki bennünket a távoli világ azon részében, a mely oly bámulattal és aggóató rokonszenvvel kíséri a szabadságért és függetlenségért való küzdelmünket».

Azonban, a mint csakhamar kitűnt, az elégedetlenség már gyógyíthatatlan pontot ért el. Szőregnél és Temesvárnál a magyarok, bár sok előny volt az ő oldalukon, emberben és fegyverben óriási veszteséggel vereséget szenvedtek. A mikor ezen meglepő hír az országgyűlés tudomására jött, egykori mágnás és nemes tagjai úgy megremültek, hogy másra mint személyes biztonságukra nem tudtak gondolni, és készek voltak a függetlenség ügyét, mint örökre reménytelent, cserben hagyni.

Görgey észrevette, hogy itt az idő régóta táplált terve végrehajtására, és Aradra sietve, e fölkiáltással lépett az országgyűlés termébe: *Finis Pannoniae*. Mint maga is nemesember, a nemesek kedvence volt. Mint a magyar vezérek leghíresebbike, neve varázserővel bírt a tömeg előtt. Szavai tehát oly erővel hatottak hallgatóira, mintha természet fölötti hang szállott volna alá. Szemben avval, a mit a legmagasabb tekintély alapján mint kézzel fogható valóságot adtak elő, Kossuth magyarázata és tiltakozása nem részesült figyelemben. A kétszínű monarchista legyőzé a republicanust. Az áruló diadalával a hazafi hazáját veszte el.

Azt hiszik, hogy Görgey már a megadás előtt munkába állította küldötteit, és hogy a Bem és Dembinsky hadosztályában kitört elégedetlenség az ő mesterkedésének tulajdonítható. Van neki egy fivére, a ki az osztrák közszolgálatban valami polgári hivatalt töltött be,

s a kivel, a hatóságok elnézése folytán, állítólag szabadon és gyakran levelezett. Egészen bizonyos, hogy a magyar táborban a hűség megingásának semmiféle jele sem mutatkozott mindaddig, a míg a felső Tiszánál, Görgey és Paskievits csapatai között, csatangoló mozdulatok — bizonyos hadtesti utazó pajtásságg — nem voltak észrevehetők.

Az autokrata eredeti terve, hogy a magyarokat egy csapásra zúzza össze, föltűnő kudarcot vallott. A küzdelemnek kedvező végeredmény felé való siettetésében hadserege éppenséggel semmit sem ért el. Valahányszor támadó műveletet akart megkísérteni, mindig kijátszották. Eriván és Varsó nagy című hőse szomorú dilemmában volt. Herczegi hírneve veszedelmes megpróbáltatásnak volt kitéve. Az előrenyomulás talán vereséget jelentett, a visszavonulás pedig szégyent. Mint többszöri szorult helyzete mutatta, a magyarokkal való megütközés által szereshető babérok legalább is kétségesek voltak. Mért ne szerezze meg azt diplomatiával, a mit harczolással elveszíthet? Görgey aránylag fiatal ember, nemes származású, hajlíthatatlan anti-republicanus, a kinek a szabadelvű magyarokkal nincs egy közös érzelme sem. Kezében tartja a magyarok sorsát, és, ha úgy akarja, hazájukat a minden oroszok trónja elé teheti. Az ily cél elérésére lehet-e bármi ár túl magas? Kétségtelenül ily kérdésekkel és okoskodással foglalkozott a nagy európai államférfi és diplomata. Vajjon félreismerte-e emberét? A polgárosult Európa érdekében sajnos, nem.

Mit mond Görgey, a mikor az orosz parancsnokot bűnös tervének végrehajtása végett megközelíti? »Csak egy kérelmem van; az, hogy hadseregem ő Császári Főlsége, a minden oroszok czárja hadserege előtt tegye le a fegyvert.« A mikor utóbb egy csapat jobbágykatoná ¹ előtt megy el, végigjártatva rajtuk tekintetét, így szól: »Ily katonákkal mi mindent nem lehetne megkísérteni és végrehajtani!«

Görgey beismeri, hogy csak azért óhajtotta a dictatorságot, hogy végét vethesse a háborúnak; és, ehhez képest, mihelyt a hatalom birtokába jutott, levelet intézett a különféle magyar parancsnokokhoz, elrendelvén, hogy adják át a fegyvert az oroszoknak. Klapkához, Komárom parancsnokához, küldött levele, a mely nyilvánosságra került, magában véve is elég bizonyítékát foglalja magában annak, hogy hazaáruló volt. Az összes elfogott magyar tisztek közül eddig egynek sem kegyelmeztek meg, csak neki. Ez, természetesen, minden körben megjegyzésre ad okot; de barátai között több a hajlandóság a visszatért tékozló fiú üdvözlésére, mint a bűneit meg nem bánt áruló szörnyű tetteinek elfedésére.

¹ Mann az orosz katonákat nevezi jobbágykatonáknak.

Haynau egy jelentésében azt mondja, hogy Görgey Világosnál minden oldalról úgy be volt kerítve, hogy kénytelen volt magát megadni. Görgey ellenben, Klapkához intézett levelében, azt írja, hogy ha megtámadták volna, visszavonulhatott volna Erdélybe, és ünnepélyesen kijelenti, hogy — saját szavai szerint — inkább megsemmisítette volna egész hadtestét egy elkeseredett csatában bármily túlynyomó erővel szemben, mintsem hogy az osztrák hadaknak föltétlenül megadja magát. Ez kétségbevonhatatlan bizonyítéka — ha más bizonyíték nem volna is — annak, hogy az orosz vezérrel formailag meg egyezésre lépett volt.

Július 13-ikától, a mikor Komárom elől távozott, aug. 11-ikéig, a mikor Aradra érkezett, Görgey nem küldött a kormánynak semmi jelentést vagy értesítést. Sőt, első győzelmei után, a hozzája küldött utasításokat sem vette semmibe. Ez borút hozott Kossuth reményeire, a mikor minden egyéb derűsnek látszott. A belügyminiszter azon beszédben, a melyből az előbb idéztem, tett is erre némi czélzást. Kossuth már áprilisban átlátott Görgey önző és nagyravagyó tervein és szerette volna őt a parancsnoki állásból eltávolítani. Görgeynek tudomása volt az ellene táplált gyanúról, és ördögi bosszúból, saját példaadása által, elősegítette a polgári hatóságok iránti engedetlenséget és, ennek következményeként, a hadseregben való lázongást. Nagyon jól ismerte azon erő értékét, a melyet győzelme nevének kölcsönzött, és ezen erőt minden erkölcsi elv nélkül használta föl. Hogy a történelemben mint hazájának a szolgaságba való szándékos elárulója fog élni, a mikor az minden pórusából a szabadságért ontotta vérért, épp oly bizonyos, mint a hogy államoknak és közületeknek fontos érdeke, hogy elítéljék az olyan tetteket, a melyek az emberi jellem lealacsonyítására irányulvák.

Magyarországot aljas eszközökkel hódították meg, nem pedig a vitézség és ügyesség ama hőstetteivel, a melyek a hódítókra jogos dicsőséget sugároznak. De hamis dicsőség nem mindig ephemer vagy értéktelen. A magyarok bukása esetében épp oly jól fogják fölhasználni, mintha valódi volna. Miklós, mielőtt serege Magyarországba indult, tudtára adta »gyermekének«, hogy Oroszország hivatásának teljesítésében »el fognak menni egy lázadás leverésére, a mely Európa rendszerető kormányainak biztonságát« fenyegeti. »Tegyük meg kötelességünket. Isten áldása kíséreljen!« Legközelebbi szózatában pedig diadalittasan kiált föl:

»Isten megáldotta férfias vitézségteket... Ti megtettétek kötelességteket... Tisztelet és dicsőség tinéktek!... Mint mindig, most is méltóknak bizonyultatok a minden oroszok győzedelmes hadseregének nevére. Köszönet tinéktek, összesen és egyenként! Meg vagyok elégedve veletek. Büszke vagyok rátok«.

Az orosz jobbjágykatona azt hiszi, hogy a császár szava Isten

szava; tehát állandó és legmagasabb törekvése, hogy a föntihez hasonló dicséret érje. Az óriási birodalom nagyszerű hivatásába vetett babonás hit, a mely minden szláv alattvaló keblét hevíti és a melyet az autokrata szünet nélkül szít, mind mélyebb gyökeret fog verni, a mint a Kárpátokon túl nyert, és ily módon hirdetett, győzelem tudata mind jobban elterjed. A csár magának lefoglalt dicsőségét, legalább Oroszország határain belül, sohasem fogja senki kétségbe vonni.

Az orosz katona nemcsak elég bátor arra, hogy jól harcoljon, hanem indító oka is van rá, mert minden háborúja előtte szent háború. Nagy császáriján kívül más halandó iránt nem viseltetik tisztelettel, s egyszerűen csak engedelmeskedik az ő akaratát tolmácsolóknak. Oly tudatlanságban tartják, hogy nem lesz belőle más, mint valami emberi gép; és így, daczára jóakarátának, az oly küzdelemben, a melyben tudatos műveletek alkalmazása a győzelem elengedhetetlen föltétele, nem tud érvényesülni. De Oroszországnak az egy Suvoroff kivételével nem volt soha oly tábornoka sem, a ki méltán nyert el hadvezéri hírnevet. Paskievits, a Tisza mellett elért sikereiért, a katonaságtól ezentúl ugyanolyan tisztelgésben fog részesülni, mint maga a csár. Erivánnál és Varsónál hiába keresték a katonai szakértők a két herczegséggel megjutalmazott, híres bajnok hadvezéri ügyességének jeleit. Most sem fogják nagyobb sikerrel kereshetni ama vezéri tehetséget, a mely neki a nagy czímek kimerítésével új méltóságokat szerzett.

Nagy-Britannia, a mikor a Miklós május 14-iki manifestumában vallott politikájával szemben nem fejezte ki hivatalosan rosszalását, vagy félreértette a rája, mint Európa legszabadabb elvű és legfölvilágosodottabb hatalmára háruló kötelességek természetét, vagy nem ismerte föl a küzdelem magvát képező elveket és érdekeket. Ha a manifestumnak *Downing Street-be* való érkezése után 24 óra alatt határozott szavakkal kijelentette volna, hogy bármely hatalom Magyarországgal ellenes fegyveres beavatkozásának kész ellenállni,¹ a csár aligha lett volna oly vakmerő, hogy hadsercégét a határon által vezetesse. Ezen kötelesség sajnálatos elmulasztása teljesen megváltoztatja az európai államok erőviszonyait. Ha Anglia dicsőségének csillaga ezentúl lemenőben lesz, a hű történetírónak nem lesz nehéz azon időpont meghatározása, a melyben legmagasabb pontját elérte.

Tudjuk, hogy 1848 május 11-iki manifestumában az autokrata, lényegileg, azt jelentette ki, hogy az európai nemzetek belügyeibe való minden beavatkozást el akar kerülni; hogy a kormányzási rendszer meghatározására való jogukat érintetlenül fogja hagyni;

¹ A hivatalos kiadványban *visit* áll; de ez kétségtelenül sajtóhiba *resist* helyett.

hogy védelmi állást foglal el, tisztán arra szorítkozván, hogy alattvalóit a demokratikus eszmék által való megfertőztetéstől lehetőleg megóvja. Megrendülve a forradalmi tüntetésektől, a melyek hatása az ő birodalma felé is terjedőben volt, gondot fordított rá, hogy békés szándékait nemcsak az Atlanti-óceánon innen, hanem az Egyesült-Államokban is megértsék. Az 1848-iki manifestumot általános meglelégedéssel fogadták. Az aggódo világ könnyebben lélekzett föl, mert ily vészterhes időszakban csökkentette a háború lehetőségeit.

Majd lejárt egy eseményekben dús, reakciós esztendő, és Oroszország leveté álarczát. Lajos herceg Franciaország elnöke volt. Számos jel vallott arra, hogy a köztársaság első törvényhozó testülete túlyomólag monarchikus lesz. Az éles látású autokrata alaposan megvizsgálta a közte és az elnök közötti teret. A mikor Miksa József Jenő Ágost Napoleont, Leuchtenberg herceget, a nagyhercegnővel való házassága alkalmával a szentpétervári udvarnál bemutatták, Miklós megjegyezte, hogy »a Bonaparte-ok és Romanovok máris rokonok, minthogy hazájuk dicsősége volt mindkettejüknek mindig legmagasabb törekvése«.

Kívánatos volt a Bonaparte-ok és Romanovok közötti rokoni kötelék megerősítése és »dicsőségük« növelése. Gyermekkorukat élő, küzködő köztársaságok eltörlése kielégítő kifogást nyújtott e czélok elérésére. A győzelmes római expeditiót gyorsan követte a még győzelmesebb magyarországi expeditio.

Minthogy az *Elysée National* cabinetje a szentpétervári cabinettel úgyszólván egyetértésben járt el, Nagy-Britanniát kivéve minő más nemzettől volt az autokratának mit tartania? Talán az úgynevezett Németországtól, a melyet az összeomlással fenyegető trónok javadalmazai hoztak volt létre? Nem! A frankfurti kormánynak, minekutánna merész kísérletet tett egy császári korona megteremtésére, sohasem volt még annyi hatalma sem, hogy csak egy falusi népgyűlést is föloszlasson. Talán Poroszországtól? Nem! IV. Frigyes Vilmos épp úgy érdekének tartotta a continensnek katonai igába való törését, mint illustis sógora, az Észak ura. Sőt lehet, hogy kielégítő biztosítékot szereztek arról, hogy még Nagy-Britannia sem fog nehézséget támasztani. Metternich egy évig Angliában volt, befolyása alá kerítve egy vagy több fontos újságot és telíteni igyekezve a közönséget az »autokratikus elvek szépségeivel«. Úgy adták elő a dolgot, hogy a magyarok a legutópiásabb értelemben vett demokrátiáért küzdenek, és hogy Ausztria széttagolása esetén Anglia, régi és értékes szövetségesének elvesztése által, igen sokat veszítene. A szabadelvű párttal elhitették, hogy a camarilla egyetlen czélja az egységesítés, nem pedig a császári hatalom kiterjesztése. Lord Palmerston egy vita folyamán azt mondta, hogy

»Maga Ausztria is lemondott az önkényes kormányzásról és az alkotmányos államok sorába lépett. Ezen lépése többé nem vonható vissza, bár okunk van azt remélni, hogy a változást bölcsesség és mérséklet fogja szabályozni. Maga az osztrák kormány fog a javításokra és reformokra nézve jó példával előljárni; és alig lehetséges, hogy, a mikor törvényhozását népképviselési alpra fekteti, megengedhetné a végrehajtó hatalomnak, — még ha ez hajlandó volna is rá — hogy más országokra oly kormányzási elveket kényszerítsen, a melyek homlokegyenest ellenkeznek a magában Ausztriában bevezetendő elvekkel«.

Mint diplomata a császár fölötté áll Európa cabinetjeinek, különösen, ha Metternichet is eszközül használhatja föl. A világ talán egyszer még azt fogja hallani, hogy a francziák római expedíciójának gondolata Szt. Pétervárt vagy Brightonban született meg, és hogy a mit sem sejtő Nagy-Britanniát szentpétervári mesterkedés vitte bele a hallgatag beleegyezésbe. Ha Nagy-Britannia, önérdekből vagy óvatosságból, nem volt hajlandó a francia beavatkozás ellen tiltakozni, nem lenne-e következetlen önmagához, ha a tervezett orosz beavatkozás ellen tiltakoznék? Mi több, ha Franciaországot, a mely névleg köztársaság, helyezik előtérbe, Nagy-Britannia a legrosszabb esetben sem lenne hajlandó háborús tüntetésre. Ilyen vagy hasonló okoskodás foglalkoztathatta a császár termékeny elméjét. Lord Palmerston, a hunczutság elkövetése után, végre a valódi tényállás tudatára ébredt és közbenjárását ajánlotta föl Schwarzenberg hercegnek. Válaszul azt kapta, hogy az osztrák kormány nemsokára bátor lesz az iránt intézni kérdést Nagy-Britanniához, hogy mily módon szándékozik a canadai nehézségeket elintézni.

Nem tévedhetek ama föltevésben, hogy az autokrata és a francia elnök a continentalis kérdésekben kezdettől fogva egyetértőleg cselekedett. Görgey aug. 13-ikán adta meg magát. Napoleon Lajos híres levelét 18-ikán írta meg. A hír Világosról nem juthatott el Párizsba öt nap alatt; az *Elysée National*-ban mégis ismeretesnek kellett lenni 18-ikán, hogy Oroszország elérte célját Magyarországon. Az előzmények után nem lehet föltételezni, hogy a Ney előtt kifejezett szabadelvű nézeteket a közönség tudomására hozták volna, a míg a magyaroknak bármily esélyük van a sikerre. Koczkázat nélkül mondhatom, hogy Napoleon Lajosnak hiteles információja volt Görgey áruló terveiről, valamint a végrehajtásukra kitűzött pontcs időről, a mikor levelét megírta. Bátran tehetett nyilatkozatot szabadelvű érzelmeiről, minekutánna elősegítette volt a szabadság leverését. A bíbornokok folyton a humanitás barátait undorral eltöltő tettek elkövetésével foglalkoztak, visszahelyeztetésük napjától kezdve. Hát mért nem büntették vagy leczkértették meg őket mindjárt kezdetben? Mert Oroszország még nem fejezte volt be

munkáját ; ha ugyan Napoleon Lajos valóban ellenszenvvel viseltetett irányukban.

Most Németország kisebb államai kerülnek sorra. Vajjon Ausztria vagy Poroszország tartja-e meg valamennyit, vagy egymás közt fölosztják-e őket, nem nagyfontosságú. Mindkettejük octroyált alkotmánya egyformán kifogás alá esik. Gyakorlati működésükben, mindkettőnek tételei egy tuczat szóban fejezhetők ki. Nem jelentenek egyebet, mint hogy Ferencz József és Frigyes Vilmos, Miklós kegyelméből, korlátlan uralkodók, hatalmas hadsereggel bírnak, és alattvalóikat föltétlen engedelmességre szorítják. Oroszország, Ausztria, Poroszország és a kisebb német államok katonai ereje körülbelül 2,150.000 ember, a melynek föntartására évenként legalább száz millió dollárt költenek. Ezen óriási hadsereget még nagyobbítani is akarják (Oroszország máris kiadott egy ezt czélzó rendeletet a saját hadseregére vonatkozólag) és, a mint most bizonyosnak látszik, az önkényuralom megalapítására, illetve föntartására fogják fölhasználni. Ha tehát Napoleon Lajosnak sikerül a francia császári trón visszaállítása, »rokonának« lesz rá gondja, hogy a korona az ő fejére kerüljön és ott is maradjon. Helvetia megszüntetését talán elhalasztják, a míg a köztársaság alkotmányát formailag el nem törlik. Franciaország akkor nyíltan fog az autokratával együttműködni, a mint Napoleon Lajos egész kormányzása alatt titokban tette volt. Anglia, óriási baklövési miatt, nem fog a continensen többé meghallgatásra találni, sőt nem is valószínű, hogy a körülményeknek illetén ellene való kialakulása folytán megkísértené, hogy erejét éreztesse. Milyen más lehetett volna a helyzete ! Mielőtt Oroszország Ausztria megmentésére sietett, Magyarország függetlensége már úgyszólván meg volt alapítva.

Az autokrata az udvarához közel álló egyik képviselőnknek bizalmasan állítólag ezt mondotta : »Vagy az Önök kormányrendszere, vagy az enyém«. Azt hiszem, hogy ezen érzelemből bennünket utóbb egészen kizárt. Mert mult hó 29-iki manifestumában ezt mondja :

»Eltelve hálával Ő iránta, a kitől származik minden áldás, teljes szívünkben kiáltunk föl : Isten velünk van. Halljátok, emberek, és higgyétek el : Isten valóban velünk van«.

Mint hogy az autokratia millenniuma nem következhetik el, a míg köztársaságok léteznek, a czár az ő diadalában minket talán természetes ellenségeinek fog tekinteni. Ez annál is valóbszerű, mert hazánk azon sok ezer ember menedékhelye, a kiket az ő rendszere kiűz otthonukból. 1823-ban Franciaország kardját a Szent Szövetség szolgálataiba állította, a mely nemcsak az akkor uralkodó dynastiákat akarta állandókká tenni, hanem egy időben oly eszméket is táplált, hogy a hatalmi egyensúlyt az amerikai continensen is szabályozza. A nél-

kül, hogy kardját bemocskolva dugná vissza hüvelyébe, Franciaország ugyanezt újból megteheti az autokrata szolgálatában is, a ki Európában trónok megteremtését és köztársaságok elpusztítását, valamint az önkormányzati elvek elleni általános harcztot, tervezi. Egyedül Oroszországtól Amerikának nincs miért félnie. Egy nemzetnek, a melynek nincsen hajózása, nem lehetnek tengerészei sem; tehát az autokrata hajóhada ezentúl is tette képtelen lesz és, alkalmas legénység hiányában, tovább fog rothadni. Sem Ausztriának, sem Poroszországnak nincs említésre méltó tengerészete; az előbbié, egy előttem fekvő hivatalos jelentés szerint, 3 fregattából, 6 korvettából, 7 brig-ből, 3 gőzösből és 50 ágyúnaszádból áll; az utóbbié pedig 1 korvettából, 3 gőzösből — a Vereinigte Staaten, Arcadia és Britanniából — és néhány apró gőzhajóból.

Franciaországnak sok gőzhajója van, de ezek között nincs egy féltucat elsőrendű hajó sem. Megfelelhetnek a partmelléki hajózásban, a mely célra építették legtöbbjüket, de nem igen alkalmasak hosszabb útra. Azon kísérlet, a melyet két év előtt négy, New-Yorkkal közlekedő kereskedelmi hajóval tettek, a szerkezet és gépezet tökéletlensége miatt föltűnően sikertelen volt.

Ily tényekkel szemben, ha a politikai szabadság vakmerő és erőlyes ellenségének vezetése alatt a continentalis hatalmak ellenünk coalitiót alakítanak, nem kell biztonságunk miatt aggódni. Ha béke és jóllét jut tovább is osztályrészünkül, néhány év múlva az egész világnál nagyobb kereskedelmi gőzhajó-raj birtokában leszünk, a mely könnyen hadihajókká alakítható át. Csaknem végtelen tengerpartunk, és kereskedelme, valamint külföldi hajózásunk és kereskedelmünk, okos vezetés mellett, létre fogja az eredményt hozni. A mi hivatásunk annyira fölötte áll a kozákok vezére hivatásának, mint az isteni világosság a pokol sötétségének. Sohasem téveszsziük szem elől igazi kötelességünket az által, hogy anarchisták, monarchisták, disunionisták, hamis philantropisták, socialisták vagy communisták legyünk.

(Föladatott Brémában.)

Közli: PIVÁNY JENŐ.

AZ 1440: IV. TÖRVÉNYCZIKK.

Az 1440-iki júliusi országgyűlés törvényczikkeit Kovachich Márton György közölte a *Supplementum ad vestigia Comitiorum apud Hungaros I.* kötetében (212. l. s. kk.). A IV. törvényczikkhez fűzött magyarázatát Kovachich így kezdi: »Ezt a czikket Zsigmond király 1404-iki rendelete következményének tekinthetjük. A cikkben három pontot különböztethetünk meg: 1. Hogy a pápai bullák Placetum Regium nélkül a királyságban ki nem hirdethetők. 2. Hogy

magyar egyházi javadalmat senki se merjen kérni a pápától. 3. Hogy senki se merjen valakit az elsőfokú magyar egyházi forumok megkerülésével közvetlenül Rómába idézni.«

Fraknoi az 1440:IV. törvénycikket másként magyarázza. Szerinte »ez országgyűlési végzés kétségtelenül arra volt hivatva, hogy a bázeli zsinatnak és az ellenpápnak (1439 november 5-én választotta meg a zsinat V. Felixet IV. Eugénnel szemben) a magyarországi egyházi ügyekbe való beavatkozását meggátolja«. Magyarozatát arra alapítja, hogy Magyarország IV. Eugén mellett foglalt állást, a mi kitűnik Ulászlónak egy 1441 december 30-ikán kelt supplicatiójából. Ebben a király elmondja, hogy javadalmától egy pécsi kanonokot, »qui notorie illis Basilensibus adheret... ut facientem contra mandata sanctitatis vestre et sancte matris ecclesie, et contra decretum per regnum Ungarie in favorem sanctitatis vestre editum, suis beneficiis inhabilem se reddidisse reputavit«. Ez a decretum elveszett, de mivel Ulászló úgy tünteti fel annak tartalmát, hogy IV. Eugén érdekében volt hozva, Fraknoi nem kételkedik abban, hogy a szóbanforgó törvénycikk is a bázeliak és pápájuk ellen szól. (*A magyar királyi kegyúri jog.* Budapest, 1895. 134. l. s kk.)

Mi e magyarázatban nem bírnak megnyugodni, és pedig azért nem, mert a IV. törvénycikk az ellenpápát épp oly kevésbé említi, mint a bázeliakat. Azt mondja a törvénycikk, hogy »aliquas Bullas Papales, vel Concilii aut delegatorum ab eis« stb. Tehát általában szól pápai vagy zsinati iratokról, vagy a pápák és a zsinatok küldötteiről. Azt hiszszük, hogy ha csupán V. Felix hatósága ellen akarnának nyilatkozni a rendek, akkor valamiképp meg is mondanák azt a törvénycikkben, hogy rendelkezésük csupán a törvénytelen zsinatra és pápájára vonatkozik. Felfogásunk mellett szól a VI. törvénycikk, melyben a rendek kifejtik, hogy nem ellenzik a hazai törvényszékek előtt törvényesen elintézett ügyek föllebbezését az apostoli curiához vagy a zsinathoz. Ha tehát a IV. törvénycikkben csak azért tiltanak el a pápai és zsinati beavatkozást, mert V. Felixre és az el nem ismert bázeli zsinatra gondoltak, akkor a VI. törvénycikkben ellenmondásba keveredtek volna önmagukkal, mert ott a zsinatra és a pápára való hivatkozást megengedték a törvényes formák tiszteletbentartásával. De az ellenmondás megszűnik, ha a IV. törvénycikket általában a törvényesnek elismert pápára és zsinatra vonatkoztatjuk. E felfogásban nem zavar bennünket Ulászlónak idézett supplicatiója, mely egy ismeretlen decretumra hivatkozik és azt a kétségbe nem vonható felfogást hangoztatja, hogy Magyarország IV. Eugén pápaságához ragaszkodott a bázeliakkal szemben. E ragaszkodással azonban jól megfért a magyar királynak és egyházi meg világi hiveinek az a felfogása, hogy a magyar állam jogait IV. Eugénnel szemben is védelmezniök kell.

Ezt a felfogást nem csupán a törvényczikkek tükröztetik vissza, hanem az a tény is, hogy Ulászló a pápától kinevezett Zólyomit nem akarja elismerni zágrábi püspöknek, hanem a magyar főpapok és főurak beleegyezésével Kottler Pált nevezi ki Zólyomi helyett püspöknek. A zágrábi kinevezés is mutatja, hogy a IV. cikknek e szavai : »hogy senki a mi engedelmiünk nélkül egyházi javadalmat nem foglalhat el pápai vagy zsinati rendelet alapján«, nem csupán V. Felixre s a bázeli zsinatra vonatkoztak. Ezek alapján azt hisszük, hogy nem kellene mellőznünk Kovachich magyarázatát.

És ha ezt nem mellőzzük, úgy látjuk, hogy a rendek a IV. törvényczikkben ugyanazt mondják, a mit az 1447-iki XXXVI. Art.-ban szabatosabban fejtettek ki. (Kovachich : *Sylloge Decretorum* 130. l.)

Nagy jelentőséget nyer a helyesen értelmezett 1440-iki törvényczikk, ha nem csupán az egykorú magyar pártharcok, vagy a magyar hagyományok szempontjából ítéljük meg, hanem összevetjük az 1438-iki bourgesi *pragmatica sanctio*val, vagy az 1439-iki mainzi birodalmi gyűlés határozataival, melyeket Voigt II. Pius életrajzában a német *pragmatica sanctio*nak nevezett. Mi most e térre nem lépünk, csak az 1440:IV. törvényczikknek régebbi értelmezését akartuk védelmezni.

ANGYAL DÁVID.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A nagykárolyi Szentháromság-kápolna története. Irta *Éble Gábor.*
Budapest, 1910. Franklin-társulat nyomdája. 16-odré. 68. l. Ára
1 korona.

Éble Gábor már több családtörténeti, főleg a Károlyi-családra vonatkozó értékes művel gyarapította történeti irodalmunkat. Ezúttal tárgyánál fogva szűkebb körű és terjedelemre kisebb dolgozatáról esik néhány szó.

A nagykárolyi Szentháromság-kápolna története azért érdemel figyelmet, mert gróf *Károlyi Sándor* életéhez tanulságos adalékot nyújt. A szatmári békének ok nélkül annyiszor szidalmazott létrehozója ebben a kis füzetben nem mint a nagy politika szálainak szövője, hanem mint a XVIII. század első felének katolikus magyar főura jelenik meg. A *Regnum Marianum* eszmekörének vallási tartalma az ő lelkét is hevíti. A katolikus valláshoz meggyőződésből ragaszkodik és érte áldozatokra kész. Saját családján és hazáján kívül szívén hordozza ősei vallását is. Templomokat, plébániákat és iskolákat alapít, hogy a magyar nemzet hitéletét erősítse, erkölcsét javítsa és műveltségét emelje. Nagykárolyi udvarbíráját 1718-ban így utasítja: »... azért ezentúl is szorosan observáltassék, hogy mind a kisdedek isteni félelemben s jó erkölcsök gyakorlásában neveltessenek s mind pediglen az öregek magától az Úr Jézus Krisztustól rendeltetett imádságot gyakorolják és az hitnek legfőbb ágazatját, tudniillik az teljes szent Háromságnak mivoltát tudhassák«.

Hazaifias és vallásos lelkének nemes megnyilatkozása az az érzés, melyet keblében a karloviczi békekötés fakasztott. »Az isteni Gondviselés — úgymond — fölindította szívemet, hogy a Szentháromság tiszteletére a Gencs felé való halmon (melyet azelőtt Lyukashalomnak hívtanak) kápolnát építtessenek, hálát adván Istenünknek, hogy a pogány birodalma alól felszabadította földünket és a békességet is megadta.«

Ez a szándéka azonban csak 1703-ban vált valóra, midőn a kápolna Telekessy István kurucz egri püspök beleegyeztével fölépült. A vidék népe csakhamar búcsújáráhellyé avatta. Maga II. Rákóczi Ferencz is megfordult itt. Eötvös Miklós kurucz hadbiztos ezt így örökítette meg: »Az Felséges Fejedelem die 15. Febr. 1708. Károlybul délután Gencs felé menvén, utközben bément méltóságos generalis Károlyi Sándor urammal a Lyukashalmon levő Szent Háromság kápolnájába, holott devótióját elvégezvén, folytatta utját bizonyos hadak megtekintésére«.

Szerző ezután levéltári adatok alapján elbeszéli azt a ragaszkodást és gondosságot, melyet maga Károlyi Sándor és utódai — Károlyi Ferencz, Károlyi Antal és Károlyi József — e hely iránt tanúsítottak. De egyúttal híven rámutat ama részvétlenségre is, melylyel az új nemzedék e helyet erkölcsi kötelességei köréből kikapcsolta.

DR. BÉKEFI REMIG.

Történelmi Közlemények Abauj-Torna vármegye és Kassa multjából. Abauj-Torna vármegye és Kassa szabad királyi város törvényhatóságának támogatásával szerkesztik: *Dr. Czobor Alfréd*, Abauj-Torna vármegye levéltárnoka és *Kemény Lajos*, Kassa szabad királyi város levéltárnoka. I. évfolyam. 1. szám.

A midőn erről a legújabbban megjelent folyóiratról írunk, voltaképen tanúságot teszünk arról az öröndetes fordulatról, a mely a hazai történettudomány életében az utóbbi években beállott. Mint sok minden más téren, úgy a tudomány terén is a központosítás lassanként elérte tetőpontját és szinte önkénytelenül, észrevétlenül megindult a decentralisatio. Még a mult század hatvanas éveinek végén a Budapesten megalakult Történelmi Társulat és folyóirata a *Századok* felölelte nemcsak a történettudomány, hanem az összes segéd- és rokon tudományok művelését. Ma már ott tartunk, hogy a heraldika és genealogia, régészet és embertan, éremtan, hadtörténet, gazdaságtörténet, irodalomtörténet, a történelem nyers anyagának közlése stb. mind el van immár különítve és minden ilyen elkülönítési törekvés érvényre emelkedésével elragadtak egy-egy darabot a Történelmi Társulat régi programjából. De még itt sem állhatunk meg. A *Századok* ma már abban a helyzetben van, hogy főleg és elsősorban csak *országos* érdekű történelmi kérdések megoldásával foglalkozik. Teheti pedig ma már ezt annál könnyebben, mert a vidéki kulturaközpontok némelyikében felbredt már a szűkebb hazának multja iránti megfelelő érdeklődés, melynek eredménye a különböző megyei történelmi és régészeti társulatok megalakulása volt. Ezek a társulatok azonban — kevés kivétellel —

inkább a régészet, mint a történelem ügyét szolgálták és szolgálják mai nap is. Talán nem tévedek, ha azt állítom, hogy Szepes vármegyéé az érdem és elsőség, hogy tisztán csak történelemmel foglalkozó társulata olyan folyóiratot indított meg és ad ki, mely mind szerkesztés, mind beosztás, mind pedig tartalom tekintetében mintául szolgálhat a történettudomány decentralizált műveléséhez. Ezt a mintát fogadta el nagyon helyesen az Abauj-Torna vármegye és Kassa város multjával foglalkozó és a következőkben ismertetni óhajtott folyóirat is.

A negyedévenként öt ívnyi terjedelemben megjelenő folyóirat szerkesztői, dr. Czobor Alfréd és Kemény Lajos, ismeretes nevek a magyar történetirodalomban, sőt Keménynek az archaeologusok és műtörténészek közt is tekintélyes neve van, így tehát a folyóirat szerkesztése jó kezekbe van letéve. A füzet borítékán a munkatársak névsorát olvassuk, a kik között előkelő szakemberek, akadémikusok, tanárok, mint pl. Csoma József, a megye monographusa, Révész Kálmán, Takács Menyhért, Tóth-Szabó Pál, Varjú Elemér közismert tekintélyű neveivel találkozunk.

A folyóirat beosztása teljesen azonos a szomszéd megye »Közlemények Szepes vármegye multjából« című, ugyancsak évnegyedes füzeteinek beosztásával. Itt is a füzet nagyobb részét a nagyobb terjedelmű, önálló cikkek foglalják el. Azután következik a családtörténeti rész, a »Vegyések« rovatában pedig az apróbb érdekű és terjedelmű közléseket olvassuk, végül az utolsó rovat a helyi vonatkozású irodalom ismertetésével foglalkozik. Ünnepipé avatja a folyóirat ezen első számát Békefi Remignek előszava. Ebben az országos hírnevű tudós tanár a szellemi decentralizálás és a politikai történet túltengő művelése mellett a culturtörténet behatóbb (és valószínűleg tanulságosabb) művelése mellett tör lándzsát. A magunk részéről az Előszó minden szavával egyetértünk és azt mindenben helyeseljük.

Az első nagyobb cikkben Csoma József értekezik II. Rákóczi Ferencz fejedelem istállójáról, két — a tárgyra vonatkozó — instructiót közölve a Bydeskuthy család levelesládájából.

A második cikkben Szabó Adorján kezdi Abauj vármegye és Kassa város helyzetét és szerepét ismertetni az I. Rákóczi Ferencz és Thököly-féle felkelések (1670—1685) korában. Utána Révész Kálmán ismerteti a kassai református egyház értékes levéltárát, melyet 1892-ben ő maga újra rendezett. Csoma József »Abauj és Torna vármegye a honfoglalás előtt« című nagyobb terjedelmű közleményében a megye kőkori telepeit és az ott talált leleteket ismerteti. A nagyobb cikkek sorozatát Kerekes Györgyé zárja be, a ki Kassa küzdelméhez a német katonaság beszállása ellen (1660—1665) közöl adatokat.

A családtörténeti részben dr. Czobor Alfréd Abauj vármegye 1646. évi nemesi összeírását, továbbá a Torna vármegyében kihirdetett címeres nemeslevelek lajstromát kezdi közölni.

A vegyesek rovatában a szerkesztők tollából kapunk több apróbb közleményt, melyek közt különös figyelmet érdemel két XIV. századi oklevél, úgy mint I. Lajos király által 1349-ben Ida nevű bányatelepen lakóknak adományozott turzási engedély és Zsigmond királynak Kassa város jogát Téhány helységre átruházó 1399-ben kelt oklevele.

A folyóirat megindítása tehát mindenestre nyereség a hazai történetirodalomra nézve, mely úgy a derék szerkesztőknek vállalkozásukért, mint pedig Abauj-Torna vármegyének és Kassa városának az anyagi és erkölcsi támogatásért köszönettel és elismeréssel tartozik. Vajha minél több vármegye és törvényhatóság követné a nemes és dícséretes példát!

DR. IVÁNYI BÉLA.

Berzeviczy Albert, A cinquecento festészete, szobrászata és művészi ipara. A Velenczéről szóló fejezetekkel kiegészítette *Divald Kornél*. Budapest, Franklin-társulat, 1909. Ára kötve 18 korona.

A régi olasz művészetről való felfogásunk általában még mindig Vasari suggestiója alatt áll. Az arezzói mester hatalmas életrajzgyűjteménye három részre van tagolva. A trecento és quattrocento művészei után következnek a cinquecento, a diadalmas terza maniera hősei. Hosszú előzmények, barbár kezdetlegességből kiinduló törekvések, küzdelmes életpályák után, íme, a beteljesedés ragyogó kora, a tökéletesség évtizedei, a classikus mesterek alkotásai!

Minden önértet mellett is azonban már a resignatio méla hangja csendül meg itt-ott azokban az utolsó életrajzokban, melyeket Vasari kortársainak szentel. Mintha a fejlődés hosszú folyamata és teljes érettség után elkerülhetetlenül bekövetkezett volna a hanyatlás szomorú ideje. Michelangelo ősi életerejének kifogytával Vasari sem titkolhatta el maga előtt, hogy elérkezett az epigonok kora, a mely immár a letűnt nagy évtizedekre kénytelen vissza-visszatekinteni.

A Commedia egyik terzinájában Dante mély belátással hangoztatta éppen a művészeti dicsőség állhatatlanságát.

O vanagloria dell' umane posse,
Com' poco verde in su la cima dura,
Se non è giunta dall' etati grosse!

A XVI. század derekán azonban úgy látszott, mintha csak ugyan reménytelen lenne a jövő és Vasari már nem élte meg

azokat az új törekvéseket, a melyek — a nagy korszak hatalmas egyéniségeinek híján is — új czélok felé hajtották a művészeti fejlődés szüntelen tovahömpölygő árjait.

Aligha tévedünk, ha nagyrészt Vasari irodalmi működése idejének és körülményeinek tulajdonítjuk annak a még mindig nagyon elterjedt fölfogásnak okát, a mely a XVI. század közepétől fogva már csak hanyatlást, elfajulást, szomorú modorosságot és túlzást lát az olasz művészet történetében. A történetírás azonban újabban mind jobban eleget tesz annak a sokáig elhanyagolt kötelességnek is, hogy a Michelangelo után következő kornak is igazságot szolgáltatson, — nem abban az értelemben, hogy e kor termékeit a cinquecento nagy alkotásainak rovására magasztalja, hanem hogy helyreállítsa azt a történeti folytonosságot, a melyet még nagy katastróphák — Michelangelo halála és a nagy mester egyelőre mindent lenyügöző hatása — sem voltak képesek megszakítani.

Hosszú, fáradságos munkájába került a művészettörténeti tudománynak, míg a nagy virágzás előzményeinek sokszor szövevényes és rejtett összefüggéseit apróra kiderítette, míg legalább lényeges vonásaiban tisztán élénk állította az olasz művészet fejlődésének hű képét a XV. század legvégéig. Igaz viszont, hogy erre a munkálkodásra nem ritkán az a teleologiai-pragmatikus módszer is befolyást gyakorolt, mely végeredményben szintén a Vasari-féle elméletre vezethető vissza és a mely nem annyira a fejlődés menetét, mint inkább a végső czélt, a »virágzás korát« van hivatva magyarázni. A »renaissance« hagyományos fogalma és köre e közben lényegesen módosult, de a különböző fölfogások is, a melyek akár a trecentót is belevonják a renaissance körébe, akár csak a XV. század második felére fogadják el a »kora renaissance« megjelölést, nagyobbára a művészeti jelenségek egy kiváló csoportjának fokozatos előkészítésére fektetik a fő súlyt.

Másfelől azok az újabb tudományos törekvések, a melyek az olasz művészettörténet sokáig elhanyagolt korát, a XVI. század utolsó évtizedeit és a seicentót karolják föl, természetesen a cinquecento »classikus« idejéből indulnak ki. Igen nehéz határozottan felülemelkedni a hagyományos fölfogáson, a föltétlen hanyatlás gondolata csak lassan küszöbölődik ki a későbbi olasz művészet történetéből és csak lassan találunk méltánylásra azok az elemek, a melyek a XVI. század első negyedével szemben a haladás tényezőinek mondhatók.

»Soha el nem apadó folyamként, megszakítás nélkül áramlik tova a művészet, kezdetétől fogva végtelen időnkig. Azok a szakaszok, a melyekbe beosztjuk, nem jelentenek egyebet, mint

hogy a tárgy tömege miatt olykor meg kell állapodnunk lélegzetvétel czéljából, de sehol sem kezdődik egészen új művészet, melynek lassú változásait mindig csak nagy korszakok után figyelhetjük meg.« Igy fejezi be Wickhoff legutolsó fejtegetéseinek egyikét.

A köztudatban azonban a XVI. század néhány első évtizede még mindig nem annyira mint a művészeti fejlődés egy phasisa szerepel, hanem inkább mint végső eredmény — alulról nézve — és másfelől mint hasonlíthatlan magaslat, a melyről már csak alászállás volt lehetséges. Mintegy két külön folyamat között foglal helyet ez a nagy phaenomen.

Valóban phaenomen, nem abból a szempontból, mintha akár az olasz művészet körében is a fejlődés lehetőségének netovábbja lett volna, mintha ideális tökéletességével immár csak hanyatlásnak, elfajulásnak lehetett volna előzménye, hanem azért, mert igen nagy művészek hosszú sora testesítette meg a kor uralkodó eszméit. Nem történeti unicum a cinquecento, de valóban nagy, boldog kor, mert oly hatalmas egyéniségek műveiben tükröztette vissza magát.

Nem véletlen, hogy legújabbán ismét annyira föllendült a cinquecento művészetére vonatkozó irodalom. A multtal való kapcsolat és a jövőbe való átmenet történeti kérdéseinek tisztázása mellett általános és élénk a vágy, hogy jobban, mélyebben megismerkedjünk a kor nagy mestereivel, nagy alkotásaival. A korábbi, kulturtörténeti és aesthetizáló szemlélet helyébe új fölfogás lépett, mely minden forrás fölhasználásával és szigorú kritika segítségével elsősorban a lényeges művészeti és pszichológiai szempontok és kapcsolatok felderítésére törekszik. Legjellemzőbb ebben a tekintetben a Michelangelóra vonatkozó irodalom hallatlan föllendülése, annak a törekvésnek következménye, hogy az újabb művészettörténet e centralis jelentőségű, de belső lényegében oly nehezen megközelíthető alakját valóban, minden vonatkozásában megismerjük. Leonardo da Vincinek is csak az imént jelent meg terjedelmes új életrajza, mely a quattrocenoból a XVI. századba való átmenet nagy problémájára helyezi a fösúlyt. Hasonló szempont uralkodik Velenczére nézve abban a legújabb műben, mely Giorgione nemes művészetét igyekszik a maga reconstruálható teljességében bemutatni. Ráfael mint építőművész ismételen erősen foglalkoztatja a kutatókat és a mellett a Vatikán freskóinak tárgyi tartalmára és jelentőségére nézve is figyelemreméltó új szempontok merültek föl. Már egy évtized előtt látott napvilágot Wölfflin igen elterjedt könyve, mely a XVI. század művészetének, a »classikus művészetnek« mélyebb és igazabb megértését széles körben előmozdította.

Berzeviczy könyve, tartalmát illetőleg, leginkább a Wölfflinéhez hasonlítható, abban a tekintetben is, hogy az építészetre nem terjeszkedik ki, de a tárgyalás módja más, nem összehasonlító-rendszeres, hanem inkább elbeszélő-ismertető. A német mű meglehetősen művészettörténeti ismereteket tételez föl olvasójában, míg Berzeviczy igazán a nagy közönségre számít, mely könyvéből fogja a cinquecento művészetére vonatkozó ismereteit meríteni. Az érthetőségre, egyszerűségre, áttekinthetőségre való törekvés természetes következménye volt a mű czélzatának.

Szigorúan genetikus módszer nem várható az ily könyvtől, melynek czélja a XVI. század nagy alkotásainak a bemutatása és a tudományos kutatás eredményeinek rövid, összefoglaló ismertetése. A tárgy csoportosítása nagyjából a chronologiai sorrenden alapul, de ezen a kereten belül szűkebb körök keletkeznek, a melyek a legnagyobb művészek hatását tükröztetik vissza helyi összefüggésben. Természetes, hogy az általános jellegű első fejezet után, mely a cinquecento művészeti jellemét ismerteti — nagyrészt a Wölfflin által formulázott eredmények alapján — Leonardo da Vinci foglalja el az első helyet. A nagy toscanai mester művészeté, mely oly mélyen benngyökeredik még a XV. századbeli firenzei művészeti gyakorlatban, kutató szelleme, mely a quattrocento sokoldalú, fürkésző, kísérletező törekvéseinek mintegy hatványra emelése, a legjobban megérteti a multtal való összefüggést. Leonardo életének rövid elbeszélése után a szerző részletes, finoman csiszolt jellemzésekben foglalkozik fönmaradt műveinek sorozatával. Különösen tanulságos annak a hatásnak kimutatása, melyet az idegen nagy mester a lombardiai festészet további sorsára gyakorolt. Fölvonulnak előttünk a régibb irány képviselői, a kik az új század első negyedében is még híven megőrzik a quattrocento jellegét. Leonardo nagy egyénisége teljesen lenyűgözte közvetlen tanítványait, a kik közül még a legtehetségesebbek, Boltraffio és Solario sem szólalhattak meg soha többé elfogulatlan, egyéni nyelven, míg önállóbb követői, első sorban Bernardino Luini és Gaudenzio Ferrari arról a termékenyítő befolyásról tanúskodnak, a mely a vezető nagy mesterek példájából árad ki és a művészeti fejlődés fő tényezője.

Gyűjtőtükörhöz hasonlította Wickhoff Michelangelót, a melyben a kor minden művésze találkozott és a honnan minden irányban kisugárzottak. Óriási alakja messze a század határán túl kivetí árnyékát és hosszú életpályája kiválóan alkalmas arra, hogy ahhoz fűzzük a cinquecento művészetéről való szemlélődésünket. Minthogy nem az egyes művészek életrajzainak sorozatáról, hanem a kor művészetének általános ismertetéséről van szó, igen czélszerű eljárás, hogy Berzeviczy két, egymástól távollevő

fejezetben adja elő Michelangelo művészetét, hozzácsatolva amott az első évtizedek egyéb művészeit, majd azokat, a kikre a század második felében oly ellenállhatlan erővel reánehazodott a nagy mester roppant egyénisége.

Az első korszak, Michelangelo »ifjúságának kora« körülbelül 1516-ig terjed. Műveinek fényes sorozatából a könyv oekonomiájának megfelelően, Berzeviczy csak a legfontosabbakat emelheti ki, természetesen leginkább a Sixtus-féle kápolna mennyezetképeit. Itt tárgyalja a II. Julius pápa síremlékére szánt szobrokat is: a Mózeset és a két »rabszolgát«. Finom érzékkel vázolja a szerző a fiatal mester művészetének hátterét, melyből az annál hatásosabban emelkedik ki. Azok közül a firenzei művészek közül, kik Michelangelo pályája elején ott működtek, némelyek »még, mások már nem voltak képesek új irányokat kitűzni«. Sem Lorenzo di Crediben, sem Piero di Cosimóban — ezeket emeli ki a szerző különösen — nem volt meg az a művészi erő, hogy döntő lépést tegyenek előre. Michelangelo bolognai tartózkodása kedvező alkalom arra, hogy az ottani festészet akkori képviselői eszünkbe jussanak: főleg Lorenzo Costa és Francesco Francia fontos művészek, de éppen nem a jövő emberei. Az új század első éveiben a szobrászok közül a fiatal Andrea Sansovino megállja helyét Michelangelo mellett, noha vetélytársának éppen nem tekinthető. A festészet terén Fra Bartolommeo az a nagy mester, a ki — bár Michelangelótól eltérő irányban — határozottan fölülemelkedik a régi iskola hagyományain. Az ő művészetének jellemzését azonban abban a külön fejezetben találjuk, mely egészen Ráfaelnak van szentelve.

Valóban, a dominikánus festő volt az, a ki a firenzei művészet haladó szellemét az urbinói ifjúval leginkább megismertette. Az umbriai előzmények után Firenzéből indul ki Ráfael művészetének megkapóan gyors fejlődése. A könyv legbecesebb részei közé tartozik az a fejezet, mely e ragyogó pályafutás finoman átérzett jellemzését adja és végül bemutatja Ráfael tanítványait is, kiknek sorából főleg Giulio Romano válik ki.

»Róma mellett, a hol Michelangelo és Ráfael működése a művészet föllendülésének egy világraszóló korszakát teremtette meg, Középolaszországnak különösen két helyén mutatkozott ugyanakkor önállóbb és messzehatóbb művészeti törekvés: Sienában és Firenzében.« Sienában Sodoma képviseli a legkiválóbban a kor szellemét. Berzeviczy szerető gonddal megírt fejtegetései bizonyára új barátokat szereznek majd ennek az érdekes, modern érzésű, általában kellőképpen meg nem becsült mesternek. Firenzében Andrea del Sarto, a nagy kolorista, gazdagítja új eszközökkel, lehetőségekkel a festészetet, de északitáliai, emiliai

mester az, a ki a festészetnek par excellence festői irányban való fejlődését óriási lépésekkel viszi előre: Correggio. Bizonyára a szerző kedvencei közé tartozik Correggio, a kire Burekhardt antipathiája némi árnyékot vetett. »Igénytelenül szerény és rövid földi szereplésében mégis tényleg egyesíteni tudta magában a cinquecento festőművészetének majdnem minden vívmányát: a Lionardo árnyékolásának légyságait, félhomályának varázsát; a Michelangelo erős vonalérzékét, merész rövidüléseit, legtöbbször amaz erőltetett és bravúros túlzások nélkül, melyekbe követői estek, a Ráfael derült báját, az Andrea del Sarto coloristikus erejét, sőt a velenceiek természetfestésének is számos elemét; s mindezeket a saját szeretetreméltó egyéniségének melegével áthatva, önálló és hatalmasan vonzó stillé tudta kifejleszteni.« De ne fogjuk föl őt akár szerencsés eklektikusnak; valóban a modern festészet legönállóbb szellemeinek egyike, oly önálló, hogy művészeti provenientiája is mind mai napig szinte rejtély.

Az ú. n. késő renaissanceba vezet át Michelangelo életének második korszaka. Két nagy műve — a Mediciék síremlékei és az utolsó ítélet hatalmas frescója a Sixtus-féle kápolna oltárfalán — egyéni stílusát végleteiben mutatja be és döntő befolyást gyakorolt a művészeti fejlődés további sorsára. A szerző természetesen behatóan foglalkozik velük és végül finom jellemzéssel zárja le a nagy életpálya ismertetését. Közben megismerkedünk még azokkal a művészekkel, a kik az öregedő Michelangelo kortársai voltak. A festők közül úgyszólván csak a felsőolaszországiak voltak képesek vele szemben önállóságukat megtartani; köztük a kiváló és érdekes Dosso és Garofalo, míg éppen a firenzeiek — Bronzino és Daniele da Volterra, a Zuccarók és Vasari — a legtypikusabb példái az utánzásból eredő modorosságnak. Különösen érdekes és tanulságos e kor szobrászainak sorozata. Michelangelo hatása itt is ellenállhatlan volt, de például a modenai Begarelli, ez a kiváló és kellőképpen mai napig sem méltányolt művész, különösen a pszichológiai kifejezés eszközeiben, a modenai művészeti gyakorlatból kifejlődött nagy compositióiban erősen egyéni értékeket nyújt, mások pedig, Guglielmo della Porta és főleg Giovanni da Bologna a michelangelesk elemeket továbbfejlesztik abban az irányban, a melynek Bernini lesz a nagymestere.

A díszítő művészetről és művészi iparról szóló fejezet rövidsége mellett is többet nyújt az egyes műfajok felsorolásánál. Néhány jól kiválasztott példa, Lucrezia Borgia nászmenetének, a II. Julius, majd X. Leo pápák tiszteletére rendezett díszmenetek eleven ismertetése kapcsán belepillanthatunk abba a korba,

a melyben a művészet oly fontos kísérője volt az élet nagy eseményeinek.

A könyv utolsó fejezeteiben Divald Kornél adja a XVI. századbeli velencei festészet ismertetését, az első részhez símuló elrendezésben és módszerrel. Itt Giorgione nyitja meg a sort, a századok fordulóján. Divald az általánosan hiteleseknek elismert művek kapcsán magyarázza a nagy mester finom művészetét. Ha Justi új könyvét felhasználhatta volna, még gazdagabb, színesebb lenne ez a fejezet. A Giorgione köréhez tartozó művészek — főleg Sebastiano del Piombo, Palma Vecchio, Lorenzo Lotto és a bresciai Moretto — után, kiknek műveiben a »sentimento giorgionesco« oly érezhetően tükröződik vissza, külön fejezet foglalja magában Titiano hosszú munkásságának összefoglaló ismertetését. A későbbi kor legnagyobb két mestere Tintoretto és Paolo Veronese. Művészi felfogásuk, legbelső lényök merőben eltérő egymástól. Műveik hosszú sorozatával tesznek tanúságot azokról a lehetőségekről, melyek Titiano után is még megvoltak a velencei festészet számára és a melyek a cinquecentóval nem merültek el nyomtalanul a művészet történetében. Az utolsó fejezet rövid ismertetését adja a velencei szobrászatnak és iparművészetnek.

A maga egészében a könyv, mely a függelékben föl sorolt gazdag irodalom gondos fölhasználásáról tanúskodik, kiválóan alkalmas arra, hogy ne csak a cinquecento remekműveit ismeresse meg az olvasóval, hanem hogy mintegy megbízható alapúl, kiindulási pontúl szolgáljon további művészeti tanulmányok számára. Bizonyára az érett, nagy művek szerettetik meg leginkább a művészetet, de ennek nyomán önként fakad az a vágy, hogy azok előzményeivel megismerkedjünk, az a kíváncsiság, hogy vajjon mi állhatott még elő e ragyogó kor után. Így tehát Berzeviczy szép, a szó legnemesebb értelmében népszerű könyve, melynek belső értékéhez előkelő kiállítás és gazdag képanyaga is hozzájárul, arra is hivatva van, hogy a magasabta határokon túl is hatást gyakoroljon.

ÉBER LÁSZLÓ.

TÁRCZA.

AZ ORSZÁGOS LEVÉLTÁR ÜGYE A KÉPVISELŐ- HÁZBAN.

A magyar történetirodalom munkásai, Társulatunk tagjai, kik az Országos Levéltárban meg szoktak fordulni s az ott felhalmozott nemzeti kincsekben búvárkodnak, régóta sürgetik, hogy vajha megszűnnék már az a szégyenletes állapot, mely történelmi multunk legbecsesebb emlékeit, legféltettebb ereklyéit romladozó, ócska épületekbe, tűzveszélyes helyiségekbe zsúfolta össze, botránykövéül minden kulturai érzéknek és nemzeti kegyeletnek.

Társulatunk s folyóiratunk fennállása óta nem szűnünk meg hangoztatni, hogy Országos Levéltárunkat egyszer már modern berendezésű épületben kell elhelyezni s ennél sürgősebb kötelessége alig lehet nemzetünknek, illetőleg a nemzet sorsát intéző kormányhatalomnak. Legutóbbi közgyűlésünkön is éppen ezzel a kérdéssel foglalkozott nagyérdemű elnökünk, gróf *Teleki Géza* s örömmel regisztráljuk, hogy annyi keserves panasz és sürgetés után végre a képviselőház lelkiismerete is megszólalt. A f. évi július 22-ikén tartott képviselőházi ülésben tagtársunk, *Cserny Károly* képviselő tette szóvá ez ügyet az indemnitási vitában s a tárgy szeretetétől sugalt, alapos felszólalását kizárólag ennek a kérdésnek szentelte.

A beszéd, mely az Országos Levéltár kétségbeejtő elhelyezését kellőképpen világítja meg, megérdemli, hogy olvasóinkkal egész terjedelmében megismertessük :

»Tisztelt Képviselőház ! Csak néhány rövid perczre kívánom igénybe venni a t. ház szives figyelmét. Honorálni kívánom azt az általános óhajt, hogy a képviselőház tárgyalásai minél előbb befejeztessenek, a tárgyalás alatt lévő törvényjavaslat feletti szavazás megtörténjék és megkezdőd-hessék a szünet.

Mindenekelőtt kijelentem, hogy a tárgyalás alatt lévő indemnitási törvényjavaslathoz hozzájárulok. Ennek keretén belül azonban, t. ház, szeretném a t. háznak és a t. kormánynak a figyelmét felhívni egy olyan országos fontosságú kérdésre, a mely, remélem, sőt bizton tudom, az összes pártok és ezek összes tagjai előtt rokonszenves, t. i. az Országos Levél-

tárnak tarthatatlan helyzetére akarom felhívni a közfigyelmet, illetőleg a t. háznak és a t. kormánynak figyelmét.

Nem elfogultság nélkül szólok ehhez a kérdéshez, t. ház, nemcsak azért, mert első alkalommal van szerencsém a ház előtt felszólalni, hanem azért is, mert oly helyzetben van az Országos Levéltár, oly állapotban, hogyha ezt úgy fogom lefesteni, a mint van, annak a veszélynek teszem ki magamat, hogy tulzással fognak vádolni, hogy azt fogják mondani, hogy ezeket a dolgokat nem lehet komolyan venni. Pedig, t. ház, úgy van a dolog. Én talán 22 évvel ezelőtt, a mikor állami szolgálatba léptem, a belügyminisztériumban minden nap megtettem azt az utat az Országos Levéltár helyiségei mellett, és akkor is elszörnyűködve gondoltam arra a veszedelemre, a mely az országnak ott felhalmozott legnagyobb kincseit veszélyezteti, hogyha ott tűz támad, az ország e legnagyobb kincseiből, a történelmi emlékek egész tárházából nem maradna semmi. Lehetetlen azokat a helyiségeket megvédeni.

De nemcsak a tüzvészély van meg itt, hanem sok egyéb. Először nyirkos pinczehelyiségben van elhelyezve a levéltári anyag és, a mit a tűz nem fog elpusztítani, annak egy részét a nedvesség, a szerencsétlen elhelyezés teszi tönkre. De feldolgozni is teljesen lehetetlen a levéltári anyagot, a magyar történelmi kutatásnak e munkaanyagát. A levéltár legnagyobb része ládákban hever.

Azután az a kevés tisztviselő is, a kikről meg kell jegyezni, hogy nem a rangosztályuknak köszönik azt a jelentőséget, a melylyel bírnak, hanem annak a tudásnak, a mely akkor is biztosítana nekik posztitót, ha nem volnának állami tisztviselők, mondom, azok a derék tisztviselők, a kik különben is semmiféle előléptetésben nem részesülnek, — nagyon csekély ennek a hivatalnak a személyzete — olyan helyiségekben dolgoznak, hogy igazán nem tűlzás, ha azt mondom, hogy akárhány helyen a fegyházak és börtönök lakói is különben vannak elhelyezve, mint az Országos Levéltárnak érdemes tudósai.

De még egyéb szempontok is vannak. Attól félek, t. ház, hogy ennek a levéltári anyagnak az állaga csonkításnak van kitéve, mert bár a vezető tisztviselők viselik ott formailag a felelősséget, de lényegileg és anyagilag nem képesek azt viselni. Ezért lehetetlen, hogy az ellenőrzés hatályos legyen, és meg vagyok győződve arról, hogy annak a nagyon becses anyagnak igen nagy része elvesz, elkallódik, talán lopás útján és egyéb módon is eltűnik s így kárba vesznek az ország pótolhatatlan kincsei.

Ehhez járul, hogyha nem is sűrűn, de ellátogatnak hozzánk külföldi tudósok, a kik a magyar történelemmel foglalkozván, keresik az Országos Levéltárt, hogy ott kutatásokat eszközöljenek. Kérdem, az ország prestige-e szempontjából, micsoda benyomást nyerne azok a külföldről ide ránduló és legilletékesebb elemek, ha ezen állapotokat látják?

Azt hiszem, hogy e pár rövid szó teljesen megvilágítja a helyzetet és szószaporítás lenne a további érvelés, mert mindez, azok részéről, a kik ott jártak és ismerik a helyzetet, általánosan elismert dolog.

Hogy ebben a kérdésben felszólaltam és pedig nem minden reményesség nélkül arra, hogy talán némi eredményt fogok elérni annyi évtizedes mulasztás után, annak az is oka, hogy a miniszterelnöki székben éppen gr. Khuen-Héderváry Károly ül, a kinek az a levéltár — és ezt a fiatal generáció talán kevésbé tudja, mint mi, öregek — nagy gyarapodást köszönhet. Nagyon jól emlékszem reá, hogy a 80-as évek elején, fiatal ember koromban felmerült az a kérdés, hogy a zágrábi Országos Levéltár nagyszámú — ha jól emlékszem — 19—20.000 olyan okiratot őriz, a mely a Magyar Országos Levéltárat illeti meg. Én akkor már megtanultam

becsülni a miniszterelnök úr magyar érzelmét, mert feltűnt nekem, hogy ő a legnehezebb viszonyok között odaküldetvén abba az országba, a hol már magyarsága miatt is a legnagyobb gyűlölség tárgya volt, bátor kézzel, csak a meggyőződését követve belenyúlt ebbe a kérdésbe. Neki ott arra lett volna szüksége, hogy az emberek kedvét keresse és csak oly kérdéseket állítson előtérbe, a melyek ottani positióját erősíthették, s ennek daczára azt mondta nyíltan a zágrábi országgyűlésen, hogy az ország nincs azon okiratok becsületes birtokában és vissza kellett azokat szolgáltatni; vissza is kaptuk azokat.

Ez esetből is azt látom, hogy a miniszterelnök úrnak, a ki mint belügyminiszter jelenleg az Országos Levéltár felett a legfőbb felügyeletet gyakorolja, érzéke van az ilyen kulturális kérdések iránt, és remélem, hogy miután már megszerezte nekünk ezen kincseket, nem fogja azt akarni, hogy ott elrothadjanak, elveszzenek és hogy Horvátországban azt mondassák: kár volt a magyaroknak odaadni ezen okmányokat; hiszen nem tudják megbecsülni; tűz és penész által hagyják elpusztulni.

Remélem, hogy a t. miniszterelnök úr ezen előzmények után kezébe fogja venni és meg fogja oldani ezt a kérdést. Azzal fejezem be szavaimat, hogy remélem, hogyha egyáltalában a politika tekintetében e háznak különböző pártjai nem is értenek egyet, de kulturális kérdésekben, a melyek egyenesen az ország jó hírnevét érintik, egyet fogunk érteni, és kérem is a t. ház tagjait pártkülönbség nélkül, hogy a mennyiben ebben a kérdésben súlyukkal, szavukkal valamit tehetnek: azt tegyék meg.

E beszédre, melyet a ház tagjai többibben szakítottak meg helyeslésekkel, a júl. 23-iki ülésben *Lukács László* pénzügyminiszter válaszolt, a miniszterelnök nevében is kijelentvén, hogy a kormánynak gondját képezi ez a kérdés s »mihelyest lehetséges lesz, igyekezni fogunk a levéltár kérdését akként megoldani, hogy az mind a biztonság szempontjának, mind a tudományos szempontoknak teljesen megfeleljen«.

A pénzügyminiszter kijelentése kilátást nyújt arra, hogy ez az ügy, melyet, mint tudva van, már az előző kormányok is tanulmányozás tárgyává tettek, végre-valahára a megoldás stádiumába jut. Bízunk gróf *Khuen-Héderváry Károly* miniszterelnök jóindulatában, ki nemcsak kiváló történelmi érzéssel felruházott férfiú, hanem a történelem emlékeinek is őszinte nagyrabecsülője.

TÖRTÉNETÍRÓINK MUNKÁSSÁGA.

— DR. ANGYAL DÁVID tagtársunk a nyár folytán a Dohna-Schlobitten hercegi család schlobitteni (Keleti-Poroszország) levéltárában végzett kutatásokat, a hol az 1620. évi beszttercebányai országgyűlésről nagybecsű, naplószerű jelentések és levelezések őriztetnek. Ezekre Chroustnak *Abraham von Dohna* című műve tette nevezett tagtársunkat figyelmessé s a M. Tud. Akadémia közbenjárására sikerült a hercegi családtól engedélyt kieszközölni,

hogy a történelmi becsű iratokat átbúvárolhassa. Érdeklődéssel várjuk tagtársunk beszámolóját.

— DR. BALLAGI ALADÁR tagtársunk most nyomatja *Régi magyar nyelvünk és a Nyelvtörténeti Szótár* című, nyelv- és művelődéstörténeti szempontból rendkívül nagyérdekű munkájának folytatólagos kötetét, melyből az I. kötet első fele 1904-ben jelent meg. Ezt a munkát tudvalevőleg a M. Tud. Akadémia adja ki s a sajtó alatt levő kötet az ősz folytán fog a könyvpiacra kerülni.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— LEVÉL A SZERKESZTŐHÖZ. Föltett szándékom lévén, hogy Hodinka Antalnak nem régiben megjelent *A munkácsi görög-katholikus püspökség története* című munkáját későbbben részletesebben is taglaljam, most csak arra kérem igen tisztelt szerkesztő urat, szíveskedjék a *Századokban* helyet adni ennek a pár sornak, a melyet Hodinkának az én *Koriatovics Tódor herceg 1360-ik évi oklevelének hamis voltáról* című dolgozatomra¹ tett némely megjegyzése hiv ki.

Nagyon kellemes reám nézve, hogy Hodinka osztozik véleményemben ez okmány hamisított voltát illetőleg. Annak is örvendek, hogy könyvének jelentékeny számú lapjait mintegy az én bizonyítékaim fejtegetésének, valamint a velem való vitázásnak szenteli. Az azonban már kevésbé kellemes dolog, hogy *olyan gondolatot tulajdonít nekem, a melyet én sohasem mondtam.*

Több ízben is azt mondja², hogy a Koriatovics-oklevél eredetisége és hitelessége ellen szóló s az oklevél külső történetéből vett *főérvem* az, hogy ez az alapítólevél 1690-ig, az az 330 esztendőn át ismeretlenségben maradt. Ezt az állítólagos főérdemet nagyon gyöngének jelenti ki és tökéletesen megdöntötnek mondja annak kimutatásával,³ hogy az 1360-iki oklevélről említés történik már 1642-ben, 1635-ben, 1597-ben, de sőt 1493-ban is, Korvin János oklevelében.⁴ Ilyenformán igazoltaknak látszanak szavai, a melyek szerint »mindamelletl adatainak a felhalmozásában oly nagy lékeket hagy (Petrov), hogy csaknem az egész okoskodása megdőlt.«⁵

Teljességgel beismerem, hogy a Hodinkától fölfedezett levéltári új adatok megdöntik azt a *megjegyzésemet*, hogy Koriatovics 1360-iki

¹ St. Petersburg, 1906.

² 107., 118., 133. l.

³ 107., 110., 112., 114., 126., 133—139. l.

⁴ Azt, hogy Korvin János elé az oklevelének ugyanazt a szövegét terjesztették, a mely reánk maradt, sehogyan sem fogadhatom el. Hodinka érvelése nagyon is phantastikus és önönmagának is ellentmondó. Erről azonban más helyen fogok szólani.

⁵ 106. l.

oklevele csak 1690-ben került napvilágra. Azt azonban éppenséggel nem ismerhetem be, hogy ez oklevélnek ilyen kései *fölbukkanását* jó- vagy *akármilyen érvel* is használtam volna annak eredetisége ellen. Ellenkezőleg! A mikor én Bazilovicznak¹ a Korvin-féle 1493. évi oklevél eredeti volta ellen fölhozott ellenvetését idéztem, hogy t. i. »miért nem jelent meg Korvin oklevele a világ előtt 1493-tól egész 1725-ig, azaz 232 éven át?« — azt fűztem hozzá, hogy »ez azonban, így önmagában véve, még *nem bizonyítja annak hamisított voltát.*«²

Ez, azt vélem, egészen világos beszéd! Nem vagyok éppen járatlan a történelmi kritika dolgaiban és nagyon jól tudom, hogy kétségtelenül eredeti történeti emlékek milyen gyakran maradhatnak teljes ismeretlenségben nemcsak századokon, de évezredekken át is az utókor előtt.

Az oklevél külső történetére vonatkozó *igazi főérvemre* Hodinka nem fordított valami különös figyelmet, noha rövideden meg is emlékezett róla.³ Főérvem pedig im a következő⁴: az időpontot véve, úgy a közelebbi, mint a távolabbi mindazon *eredeti* oklevelekben, a melyek teljességükben, avagy csak részben is a munkácsi monostor birtokairól és jövedelméről szólnak, *sem közvetlen, sem közvetett vonatkozás avagy ráutalás a Koriatovics-féle 1360-iki oklevélre nincsen, a csernekhegyi sz. Miklós monostornak Koriatovicstól történt alapításáról bennük egy szó sincsen, sőt Koriatovicznak még a nevét sem említi egyik sem.*

Épp így vagyunk Korvin Mátyásnak 1458. és 1488. évi oklevelével; hogy az első oklevél teljességgel elhallgatja Koriatovics Tódor nevét, nagyon furcsa dolog és pedig azért, mert mindössze *csak* 7 évvel kiállítására előtt erősítette meg Mátyás atyja, Hunyadi János, 1451. január 10-iki levelében a munkácsi polgárok azon jogát, hogy azokat az erdőket használhassák, a melyeket *Tódor herczeg*, (Pálóczy) Mátyás és a szerb despota idejében már használtak.⁵

XVII. századbéli okiratok szerint⁶ a monostor »*a piis principibus et regibus Hungariae ante aliquos centenos annos*« alapított s megmaradtak a vonatkozó »*litterae donationales Regiae*« is. Úgy hisszük, hogy ezekkel az idézetekkel teljesen elhárítottuk

¹ Notitia foundationis Koriatovics, II. 55.

² Id. értekezésem 20. l.

³ 102. l.

⁴ Id. értekezésem 6—8. l.

⁵ Lehoczky T., *Bereg vármegye monographiája*. III. 431— Munkács város levéltárából.

⁶ Taraszovics püspöknek Baling által való elfogatása ügyében történt iratváltás; I. Lipót 1659. évi decretuma; ugyanennek levele a pozsonyi kamarához és ez utóbbinak rendelkezése 1660-ból (Id. értekezésem 7—8. l.).

magunkról a felelősséget azt a nézetet illetőleg, a melyet Hodinka nekünk tulajdonít.

Fölhasználjuk azonban ezt az alkalmat, hogy az általa közlött okmányokba csúszott egy tévedését helyreigazítsuk. Munkájának 202. lapján az I. jegyzetben II. Ulászló 1491. évi okleveléből idézve azt mondja: »Exposuit nobis . . . Joannes, episcopus Ruthenorum in claustro b. *Michaelis archangelii in Maramaros*« etc. és állítja, hogy ennek az oklevélnek eredetijét a pozsonyi káptalani levéltár őrzi, capsza No. 11.

Az eredeti nem Pozsonyban van meg, hanem az *ungvári egyházmegyei levéltárban*.¹ Az eredetiben az első pillantásra is szembeötló, hogy az »in claustro b.« szavak után az eredeti szöveg *ki van vakarva*, csak az N. betű vonásai maradtak meg belőle; ellenben *más tintával más kéz* azt írta a régi szöveg helyére: Michaelis² archangelii in Maramarus. A vakarást LutsKay³ is észrevette még a XIX. század 40-es éveiben, megfigyelését pedig Duliskovics is közzétette 1875-ben⁴ »in loco cancellationis positae voces Michaelis Arch. in Maramor; litera »u« intacta . . . mansit, unum tamen »i« addidit cancellator et effecit »m« indubie legi debet« in laustro (»c« deest) B. Nicolai«. Az ungvári fényképésztől az oklevélről számomra 1907-ben készített másolaton a hamisítás teljesen jól meglátszik.

Fogadja szerkesztő úr megkülönböztetett tiszteletemet, a melyel maradtam kész híve *Petrov Elek* tanár Sz. Pétervárról, (Oroszország), a Magyar Történelmi Társulat tagja.

KÖNYVÉSZET.

ÁLDÁSY ANTAL. Zsigmond király viszonya Milanóhoz és Velenczéhez római útja idejében. Székfoglaló értekezés. Bpest, 1909. Athenaeum kny. 8-r. 190 l. Ára 3 kor. 60 fill. (Értekezések a tört. tudományok köréből. XXII. köt. 5. sz.)

BARTÓK GYÖRGY. (Málnási) püspök emlékezete. Kolozsvár, 1909 Stief Jenő kny. 8-r. 99 l.

BÁTKY ZSIGMOND. Magyarázat a magy. szent korona országainak néprajzi iskolai fal térképéhez. Bpest, 1909. Fritz Árnin kny. 8-r. 20 l.

BIRÓ FERENC. A magyar uralom Dalmáciában IV. Béla korában. Bölcsészetdoktori értekezés. Bpest, 1909. Pollak és Leopold kny. 8-r. 32 l.

¹ Ezeket a szavakat nem egész híven fordította Hodinka: »a kolostort a kegyes magyar királyok és jámbor hercegek alapították (141. lap)!« Nézetem szerint: a piis principibus = a regibus Hungariae.

² Proventus in genere No. 4.

³ Az M. betű az N-nek maradványából készült.

⁴ *Historia Carpatho-Ruthenorum* t. II., cap. 41, p. 173.

⁵ *Istoriczeszkija cserti Ugrorusszkich*, II. 68.

BENEDEK ELEK. A magyar nemzet története. Az elcni népiskolák V. és VI. oszt. számára. Második lenyomat. Bpest, 1909. Athenaeum kny. 8-r. 105, 2 l. Számos képpel.

BERCZIK ÁRPÁD. Emlékbeszéd Vadnai Károly r. tag felett. Bpest, 1909. Athenaeum kny. 8-r. 11 l. Arczképpel. Ára 40 fill. (A M. T. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott Emlékbeszédek. XIV. köt. 4. sz.)

BORBÉLY ISTVÁN. Unitárius polemikusok Magyarországon a XVI. században. Irodalomtörténeti tanulmány. Kolozsvár, 1909. Ajtai K. Albert kny. 8-r. 78, 2 l.

BOROVSZKY SAMU. Szendrő vára. Bpest, 1908. Athenaeum kny. 8-r. 40 l. Képmelléklettel. Ára 1 kor. (Értekezések a tört. tudományok köréből. XXII. köt. 2. sz.)

CSENGERI JÁNOS. Boissier Gaston külső tag emlékezete. Bpest, Athenaeum kny. 8-r. 26 l. Arczképpel. Ára 60 fill. (A M. T. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott Emlékbeszédek. XIV. köt. 6. sz.)

CSENGEY GUSZTÁV. Izráel története. Eperjes, 1909. Kósch Árpád kny. 8-r. 681, III, 2 l. Ára 15 kor.

EMLEKIRAT a magyarországi munkások rokkant- és nyugdíjegylete debreczeni 37-ik fiókpénztárának tízéves főnállása alkalmából. Gyoma, 1909. Kner Izidor kny. 8-r. 19 l. Ára 50 fill.

EMLEKKÖNYV a szepesmegyei történelmi társulat fenállásának huszonötödik évéről. 1883—1908. Szerkesztette *Kalmár Elek*. Lőcse, 1909. Reiss József T. kny. 8-r. 129, 2 l. 9 műmelléklettel. Ára 4 kor. (A szepesmegyei történelmi társulat *évkönyve*. XII. évf.)

ÉVKÖNYVE (A Bács-Bodrog vármegyei történelmi társulat —.) Szerkeszti *Trencsény Károly*. XXV. évf. I—IV. Zombor, 1909. Bittermann Nándor és fia kny. 8-r. 185 l.

ÉVKÖNYVE (A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat—). XIX. évf. 1—4. füzet. Szerkeszti *Barthos Indár*. Déva, 1909. Hirsch Adolf kny. 8-r. 2, 183 l.

ÉVKÖNYVE (A szepesmegyei történelmi társulat —). XII. évf. ; 1. *Emlékkönyv*.

FRÖHLICH IZIDOR. Emlékbeszéd Sir William Thomson, Lord Kelvin k. tag fölött. Bpest, 1909. Athenaeum kny. 8-r. 44 l. Arczképpel és egy hasonmással. Ára 1 kor. (A M. T. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott Emlékbeszédek. XIV. köt. 2. sz.)

FUCHS (ADALBERT FR.) Briefe an den Feldmarschall Raimund Grafen Montecuccoli. Beiträge zur Geschichte des nordischen Krieges in den Jahren 1659—1660. Sopron, 1910. Röttig Gusztáv és fia kny. 8-r. XXVI, 2, 290, 2 l. ††

GAAL JENŐ. Emlékbeszéd Falk Miksa lev. tag felett. Bpest, 1909. Athenaeum kny. 8-r. 19 l. Arczképpel. Ára 40 fill. (A M. T. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott Emlékbeszédek. XIV. köt. 3. sz.)

GERBEAUD ÉMIL és neje Ramsayer Eszter ünneplése. Üzletük fél-százados és iteni ipari működésük negyedszázados jubileuma alkalmából. Kiadja a Budapest székesfővárosi cukrárszok és mézeskalácsosok ipartestülete. Bpest, 1909. Európa irod. és ny. r.-t. 8-r. 58, 4 l.

GÖNDÖCS ISTVÁN. A kecskeméti országos dalosünnep emlék-albuma. 2-ik füzet. Gyoma, 1909. Kner Izidor kny. Nagy 8-r. 152 l. Ára 4 kor.

HARRER FERENCZ. Az I. rendes egyetemes ülés naplója. Szerkesztette —. Bpest, 1909. Székesfőváros házinyomdája. Nagy 8-r. 320 l. (A magyar városok orsz. kongresszusának iratai. I.)

JEGYZÉKE (Veszprém vármegye községi és egyéb lakott helyei hivatalos neveinek —.) A m. kir. belügyminister megbízásából kiadja az orsz. községi törzskönyvbizottság. Bpest, 1909. Pesti kny. r.-t. 8-r. 16 l.

JOÓB LAJOS. Washington és Franklin. Két tanulmány. Bpest, 1910. Jókai kny. 8-r. 337, 2 l. Ára 6 kor.

KALMÁR ÉLEK; 1. *Emlékkönyv.*

KELEMEN LAJOS. Az erdélyi múzeum-egyesület multja és jelenje, az erdélyi nemzeti múzeum tárai. Kolozsvár, 1909. Stief Jenő kny. 8-r. 68 l.

KÖZLEMÉNYEK Szepes vármegye multjából. Szepes vármegye törvényhatóságának és a szepesmegyei történelmi társulatnak támogatásával megjelenő folyóirat. Szerkeszti és kiadja Dr. Förster Jenő. I. évf. Lőcse, 1909. Reiss J. T. kny. 8-r. 256 l. Ára 6 kor.

MÁRK FERENCZ. Kálvin János. Korrajz. Debreczen, 1909. Debreczen sz. kir. város kny. 8-r. 48 l. Ára 50 fill.

MAROSÁN VIKTOR. A Széchenyi-társulat az Avasban. A társulat 25 éves avasi működésének évfordulója alkalmából. Szatmár-Németi, 1909. Szabadsajtó kny. 8-r. 32 l.

NAGY GÉZA. A Skythák. Székfoglaló értekezés. Bpest, 1909. Athenaeum kny. 8-r. 96 l. 12 ábrával. Ára 1 kor. 40 fill. (Értekezések a tört. tudományok köréből. XXII. köt. 3. sz.)

NAGY PÁL. A hymnus-költészet a görög irodalom első korszakában. Kolozsvár, 1909. Ajtai K. Albert kny. 8-r. 41, 2 l.

ORTVAY TIVADAR. Emlékbeszéd Bubics Zsigmond t. tag fölött. Bpest, 1908. Athenaeum kny. 8-r. 45 l. Arczképpel. Ára 1 kor. 20 fill. (A M. T. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott Emlékbeszédek. XIV. köt. 1. sz.)

PIUKOVICH (ALEXANDER.) Was hat Ludwig Kossuth für das Vaterland getan? In ungarischer, deutscher und serbischer Sprache zusammengestellt von —. Ujvidék, 1909. Hirschenhauser Benó kny. 8-r. 16 l. Ára 30 fill.

SCHWARCZ ZSIGA. Az aradi Kossuth-szobor története 1899. IX/19—1909. IX/19. A Kossuth-asztaltársaság megbízásából összeállította —. Arad, 1909. Aradi nyomda r.-t. kny. 8-r. 104, 12 l. Ára 2 kor.

SZENTKLÁRAY JENŐ. A szerb monostoregyházak történeti emlékei Délmagyarországon. Bpest, 1909. Athenaeum kny. 8-r. 65 l. Ára 1 kor. 50 fill. (Értekezések a tört. tudományok köréből. XXII. köt. 1. sz.)

SZEREMLEI SAMU. Hódmezővásárhely mostani lakossága eredetéről és szaporodásáról. Székfoglaló értekezés. Bpest, 1909. Athenaeum kny. 8-r. 30 l. Ára 60 fill. (Értekezések a tört. tudományok köréből. XXII. köt. 6. sz.)

SZTUDINKA FERENCZ. Magyar ipartörténet. Gyár-monografiák és ipartörténeti közlemények tára. III. köt. Balassa, 1909. Balassagyarmati kny. r.-t. 160 l. Ára 4 kor.

SZÜGYI JÓZSEF. A magyar ref. énekeskönyv multja. Békés, 1910. Papp József kny. 8-r. 43 l. Ára 50 fill.

TANDLER (EMIL F.) Die industrielle Entwicklung Siebenbürgens. Brassó, 1909. Gött János fia kny. 8-r. 153 l.

TEUTSCH (FRIEDRICH.) Bilder aus der vaterländischen Geschichte. Unter Mitwirkung von R. Briebrecher, Emil Neugeboren, W. Schiller, Fr. Schuller, G. A. Schuller, A. Schullerus, O. Wittstock. I. Bd. 2. Aufl. Nagyszében, 1909. Krafft V. kny. 8-r. 8, 398 l.

VAJDA GYÖRGY. Tubero Lajos történetíró. Bpest, 1909. Löblovitz Zsigmond kny. 8-r. 64, 2 l.

VAJNA GÁBOR (Pávai). Emlékbeszéd. Tali és széchiszigeti dr. Thaly Kálmán a pozsonyi Toldy-kör elnöke arczképének ünnepies leleplezése alkalmából a pozsonyi Toldy-körben 1909-ik évi november hó 21-ikén. Pozsony, 1909. Angermayer Károly kny. 8-r. 19 l.

VALENTÉNYI GÁSPÁR. A somogymegyei czéhek. Szekszárd, 1909. Molnár-féle kny. 8-r. V, 2. 144 l. (Művelődéstörténeti értekezések, 36. sz.)

VARGYAS ENDRE. A magyarok története a népiskolák V. és VI. évfolyamai számára. A harmadik kiadás harmadik lenyomata. Bpest, 1910. Wodianer F. és fiai knv. 8-r. 76, 2 l. Ára 46 fill.

HAZAI HIRLAPOK REPERTORIUMA.

1907. JAN. 1. — 1907. JÚNIUS 30.

(Folytatás.)

Görgey tábornok sebesülése (1849. jul. 2. Komáromban). Eötvös Károly. Pesti Hirlap, 1907. máj. 4.

Egy erdélyi szász magánlevele 1849-ből. Meister Samu szászvárosi királybíró levele 1849. aug. 12. A »Korrespondenzblatt« nyomán Budapesti Hirlap, 1907. febr. 15. — A levél az óriási nyomort emlegeti, szől Stein ezredes tetteiről, Bemről meg az oroszok előnyomulásáról.

Gábor Áron ágyúja. Pesti Hirlap, 1907. febr. 28. Kézdivásárhelyen a császáriak találtak ugyan egy székely ágyút, de vajjon hová lett a többi 92, az homályos. — Gábor Áron hiteles *arczképe* nem maradt reánk; azok a képek tehát, a melyeket képes műveink és lapjaink róla közölnek, képzelet után készültek. Aránylag legtöbb hasonlatosságot mutat az *arczkép*, a melyet Jakab Elek közölt »Szabadságharczunk 1848—49.« cz. könyvében. Ez *arczképet* Gábor Áron két festőrokona készítette.

Gábor Áron levele. (Facsimile-vel.) Székely Ödön. Vasárnapi Ujság, 1907. 281 lap. Kettős szempontból érdekes. Ezen, 1849. jun; 10-én írt levélből megtudjuk, hogy igenis sikerült Gábornak röppentyűket gyártani, mely célra Kossuthtól 60.000 p. forintot kapott és hogy jún. 10-én Kézdivásárhelyen meg is próbálta e röppentyűket. Mellesleg kiderül e levélből, hogy Gábort nem léptették elő »tüzérségi igazgató«-nak, mert e levélben is még »örnagy«-nak írja magát alá; pár héttel később pedig elesett.

A legifjabb honvéd. (Than Károly.) Pesti Hirlap, 1907. márcz. 31.

Kossuth Lajos állítólagos főhadsegéde. (Rózsányi Lajos, megh. Paránában.) Pesti Hirlap, 1907. ápril 26.

Erdősi Imre (E. Poleszni Imre) emléktáblája. Kegyesrendű pap, a ki a branyiszkói diadal kivívása körül nagy érdemet szerzett. Fővárosi lapok legtöbbje 1907. jan. 29—31-én. — *Hogy lett Erdősi Imre Guyon tábori papja?* Pesti Hirlap, 1907. jan. 29.

Erdősi Imre, a branyiszkói hős pap. Magyar Hirlap, 1907. máj. 18. —

V. ö. Balla Károly cikkét Erdősiről az Egyetértésben, 1907. máj. 19.

A branyiszkói pap. Bányai Károly. Budapesti Hirlap, 1907. jun. 8.

Gróf Schמידegg János, 48-as huszárcapitány. Nekrologját l. a fővárosi lapok 1907. ápril 26—27. számaiban. — Róla szól »Az ácsi hős« czikk is a Pesti Hirlapban 1907. máj. 3. Görgeytől kapott elismerő nyilatkozatát megőrizte. De hogy ő vitte volna Görgey levelét Rüdigerhez, az tévedés. *Schמידegg Kálmán* vitte másodmagával (Csányi László fogadott fiával). V. ö. Budapesti Hirlap, 1907. ápril 30. és Pesti Hirlap, máj. 3.

Damjanich és a papok. Pesti Hirlap, 1907. ápril 3. Bernátsky Antal 48-as tüzér nyomán cikkfíró elbeszéli, hogy Damjanich miért lövette főbe Mericzay János szécsei és dr. Hernogger Antal kókai plébánost. Mondták, hogy izgató beszédek miatt, és hogy amaz azonfelül Jellasicsot megvendégelte, emez Windischgrätz proclamatióit terjesztette volna. Czikkiró úgy vélekedik, hogy bűnösök lehettek, de hogy Damjanich elhamarkodottan

és túlszigorúan ítelt ebben az esetben. (Ugyanígy vélekedik egy az Alkotmányban 1909. ápril 24-én megjelent cikk: »*Danjanich vezeklése*«. A tábornok kivégeztetése előtt megbánta e tettét.) — Bernátzky még egy, Gödöllőn árulás miatt felakasztott kéménysöprőt is emleget. Ezt Fejcs István honvédfőhadnagy szerint: Prochaskának, Jeney Szabó Alfréd szerint pedig: Mucha Jánosnak hívták. Tényleg kém gyanánt szolgált az osztrákoknak és sok bankót találtak nála. Az absolutismus alatt tetemét kiásták és katonai pompával újra eltemették. V. ö. Pesti Hirlap, máj. 8.

Kazinczy Lajos tábornok és Haynau. Pesti Hirlap, 1907. márcz. 6. Dudás Gyula 1907-ben kiadta a még csak 29 éves korában Aradon főbelőtt honvédtábornoknak naplóját az »Adatok Zemplén vármegye történetéhez« cz. vállalat keretében, mire a Pesti Hirlapban egy névtelen felvetette e napló hitelességének kérdését. Ezt a naplót Kazinczy állítólag az aradi várban szept. 1-től okt. 24-ig írta. Bíráló hihetetlennek tartja ez utóbbi állítást, hihetetlennek a Haynau ajkára adott szavakat is; kétségbevonja továbbá, hogy a Lenkei-huszárok az országúton kereskedőket fosztogattak, hogy Görgey Kazinczyt Isaszegen főbelövetéssel fenyegette volna s így tovább. »Bármily érdekesek is e feljegyzések, igen valószínűtlenek és nagyon bajos őket hiteleseknek elfogadni.« »Nyilatkozzanak a Kazinczy-család Kassán meg Kolozsváron élő tagjai.« (Tudtommal nem történt meg.) — A Kazinczy-kérdésben *Hentaller Lajos* is felszólalt. (Pesti Hirlap, 1907. márcz. 8. »Kazinczy és Haynau.«) Helyreigazít a fentebbiek közül egyet-mást, de szintén állítja, hogy Kazinczy Dunántúl soha, »egy percze sem« járt, tehát nem láthatott ott fosztogató Lenkei-huszárokat. Elmondja továbbá, hogy az oroszok hiteles tanúk vallomása szerint a zsbíói fegyverletétel előtt megígérték, hogy Kazinczyt tábornoki rangban befogadják majd az orosz hadseregbe és éppen ezért ölette meg azután Haynau.

Szacsvay Imre vértanúról. Az összes hirlapok 1907. márcz. 13—14., a nagyváradi szobor leleplezése alkalmával. — *A vértanú apja.* Irta Kazár Emil. Pesti Hirlap, 1907. márcz. 14. — *Szacsvay Imre.* Irta Hentaller Lajos. Egyetértés, márcz. 15. — *Szacsvay Imre.* Irta Sas Endre. Budapesti Hirlap, márcz. 15. — *Szacsvay Imre.* Marton Manótól. Pesti Hirlap, márczius 15. — *Szacsvay Imre.* Vasárnapi Ujság, 12. szám. 2 képpel.

Szentmihályi vértanúk. (Sebestyén, Bedő, Barabás és Bántó, az oláhok áldozatai 1848. nov. 6-án Martonos községben.) Pállfy Aladár nyomán. Budapesti Hirlap, 1907. márcz. 31.

Csányi László utolsó levele. (Facsimile-vel.) Öcscséhez, Kálmánhoz intézve, 1849. okt. 10. Hentaller Lajos tulajdona. Közli: Vasárnapi Ujság, 1907. 53. lap.

Csernyus Manó. Újabb adatok a szabadságharcához. Kéry Gyula. Az Ujság, 1907. márcz. 17. Tagadja, hogy Haynau, a mint azt sokszor emlegették, merő tévedésből végeztette volna ki Csernyust, a kit állítólag Csernátónynak nézett.

Batthyány Lajos emlékezete. Miklós Elemér. Vasárnapi Ujság, 1907. 8. sz.

Batthyány Lajos-ünnepély Czinkotán. (B. érdemei 1848-ban.) Hentaller Lajos. Egyetértés, 1907. febr. 14.

Emlékoszlop Bogdány Mózes és Mandics Pál 48-as honvédek emlékére. Hosszúmezőn (Máramaros). Pesti Hirlap, 1907. máj. 25.

Menyhárt G. János. 48-as honvédhadnagy. (Meghalt Amerikában.) Pesti Hirlap, 1907. jan. 4. Más cikkek helyreigazításával és azon emigránsok felsorolásával, a kik Kossuth Lajost Amerikába kísérték, a hová Menyhárt előre utazott.

1850 ÓTA MÁIG.

Magyarország és a külföld 1849 után. Horváth János dr. Egyetértés, 1907. máj. 4. (Idézi Pulszkyt, Laboulaye-t, Palmerston sürgőnyeit Ponsonbyhoz, Széchen küldetését Angliába. V. ö. Kossuth Iratai. I. 15.)

Gálffy József 48-as honvédfogolyának sorsa. (Az 1852-iki összeesküvés tagja.) Pesti Hirlap, 1907. ápril 17. (Ferencz János könyve nyomán.)

Liptói történetek az 50-es évekből. (Okolicsányi Albert csinyje 1852-ben. a császár utazása alkalmával.) Rexa Dezső. Magyarország, 1907. márcz. 31.

Régi emlékek. 1853—1870. Berzeviczy Albert munkáját ismertette a Neues Pester Journal, 1907. jan. 10. Hevesi L. a bécsi Fremdenblattban, 1907. febr. 16. V. ö. Váczy János ismertetését a Századokban, 1908. 264. l. Eperjesi Lapok 19.

Aus Ungarns jüngster Vergangenheit. Wertheimer Ede. Neue Freie Presse, 1907. ápril 26. Berzeviczy fentebb említett művének ismertetése.

Missglückte Orientpolitik. Friedjung: »Der Krimkrieg« cz. műve nyomán Wertheimer Ede. Pester Lloyd, 1907. jan. 23. Megmagyarázni igyekszik az ellentétes áramlatok hatása alatt álló bécsi udvar ingadozó magatartását Oroszország Balkán-politikájával szemben, a Buol-Schauensteinban megtestesített harcziás irány felülkerekedését és a mozgósítás elrendelését (1854. okt. 22.), végre pedig a békés áramlat győzelmét, mely Buol bukását vonta maga után, a ki vészthozó befolyásával nemcsak Oroszországot, hanem Angliát, III. Napoleont és Poroszországot is ellenségeinkké tette és Ausztriát teljesen elszigetelte.

A krimi hadjárat és az osztrák politika. Friedjung nyomán Junius. Budapesti Hirlap, 1907. jan. 17.

Tisza Kálmán ismeretlen jellemzése 1857-ből. Pester Lloyd, 1907. máj. 14. Szó esik még e jellemzésben a protestánsok akkori vezérférfiáról, Prónay Gáborról, Vályról, Balogh Péterről és Szónyi Pálról, Tisza nevelőjéről.

Gróf Széchenyi István kiadatlan levelei. Közli Sz. J. Magyarország, 1907. jan. 6. E 3 levél közül az első Pozsonyban kelt, 1848. márcz. 27. Ezen, barátjához, gróf Széchenyi Déneshez intézett levél teli van aggodalommal, mert Batthyány és Kossuth L. nagyon is merész játékot játszanak. A második levél Döblingben kelt, 1858. okt. 5. Tartalmát eléggé jellemzi e mondat: »Én csak annyit mondhatok, hogy »voltam«. — A harmadik, szintén Döblingben írt és 1859. aug. 21-én kelt levélben Széchenyi az »Augsburger Allgemeine« czikkeiről elmélkedik. Panaszkodik, hogy a császár sok embert kérdezett meg, hogy mit kelljen a tarthatatlan helyzetben tenni, csak magyart nem. A nevezett újságról pedig azt írja Széchenyi, hogy »az nem áll a saját lábán«.

Garibaldi és a magyar emigránsok. Mazzini kiadatlan levelei nyomán. (1861.) Pesti Napló, 1907. máj. 29. Mazzini ellenezte a tervezett magyar invasiót és szükségesebbnek tartotta Nápoly és Velence felszabadítását. Nem bízik a magyar felkelésről és Leuchtenberg herceg candidatiójáról szállongó hírekben. Cavour is azon fáradozott, hogy Garibaldi otthon maradjon és Itália felszabadításának szentelje teljes erejét.

Magyar hősök Olaszországban. —ri. Pesti Hirlap, 1907. febr. 3. Ez a czikk Garibaldi környezetében készült 1862-ben és választ tartalmaz egy osztrák zsoldba szegődött kém által szerkesztett emlékiratra, mely egyébiránt akkor nem került nyilvánosságra. (Csak 1906. decz. 25-én jelent meg a Pesti Hirlapban.) A jelen czikk a legfényesebb világításba helyezi Türr és Mogyoródy hűségét. — Egyetlenegy magyar legionárius, Eberhardt Károly ezredes, vett részt az aspremontei csatában — Garibaldi ellen.

Aus dem Nachlass des Grafen Richard Belcredi. Wertheimer Ede. Pester Lloyd, 1907. márcz. 23. és 27. (Belcredi hátrahagyott feljegyzései nyomán, melyek a »Kultur«-ban láttak napvilágot.) Belcredi többek között tagadja, hogy az osztrák alkotmányt felfüggesztette és a 66-iki háború kitérését siettetette volna, a mint ezt Meyer Bernát (Erlebnisse. 1875. II. köt. 51. l.) és újabban Friedjung (Kampf um die Vorherrschaft. VI. kiad. I. köt. 162. l.) állították. Nevezetes, hogy a 66-iki háború kitéréseért egy bécsi államférfiú sem akarta a felelősséget elvállalni. Mensdorff-Pouilly, a volt külügyminiszter, ezt az ódiomot éppen úgy elhárítani igyekezett magáról, mint Esterházy Móricz és újabban Belcredi. Belcredi olyformán beszéli el a dolgot, hogy a porosz háború még Rechberg napjaiban el lett határozva és hogy Mensdorff-Pouilly csak Rechberg örökét bonyolította le. A császár 1865. júl. 7-én, tehát Belcredi eskütétele napján értesítette új miniszterelnökét, továbbá Larisch pénzügyminisztert és Majláth Györgyöt arról, hogy a háború Poroszországgal immár kikerülhetetlen. Belcredi azt írja, hogy ő és a megnevezettek valóságos borzadálylallyal vették ezt tudomásul, mert megelőzőleg »egy árva szóval sem értesítettek erről bennünket«. A szintén jelenlevő Mensdorff és Esterházy ellenben már tudtak a dologról. Belcredi hátrahagyott irataiban Rechberget és a két utóbbi diplomatát vádolja tehetetlenséggel meg rövidlátósággal; de hogy Belcredi sem tett semmit a háború kikerülése végett, az bizonyos. Mensdorff, Esterházy és ő kölcsönös féltékenységgel és tanácstalanságukkal nemhogy megakadályozták volna a háborút, kitérését még sietteték. *Magyarországgal szemben* Mensdorff-Pouilly elvből ellenszenves álláspontra helyezkedett. Esterházy szempontja ismeretes. [»Páratlan magyar vagyok«] (»Ich bin ein Unicum von einem Ungarn«), »mert szerintem az osztrák öszbiradalom előbbre való Magyarországnál, míg honfitársaimnál a dolog éppen meg van fordítva.«] Belcredi végül a 48 előtti, rendi Magyarország helyreállításáról álmodozott.

Friedjungs Werk: Der Kampf um die Vorherrschaft in Deutschland und die Ungarn. Paul v. Balogh. Pester Lloyd, 1907. máj. 28. Friedjung művét a tudományos akadémia tudvalevőleg Zilahi Kis (Junius) által magyarrá fordíttatta, mely fordítást Balogh igen sikerültnek mondja. Annál több gáncsra szolgáltatnak azonban a különben tanulságos munkának ama részeit, melyekben Friedjung a magyar ezredeknek az 1859. és 1866. évi hadjáratokban tanúsított magatartását kifogásolja. Friedjung magyar ezredekkel szemben következetesen elfogult, részrehajló, sőt ellenséges érzelmű; ethikai corruptióval, nembánomsággal, sőt gyávasággal vádolja őket, mely vádakát Balogh határozottan és nyomós érvekkel megczáfolja. Tekintettel arra, hogy a munkát nálunk is sokan forgatták és hogy ugyanazokkal a vádakkal igen gyakran más munkákban is találkozunk, Balogh czikkének magvát itt reprodukálom. Először is tiltakozik azon gyanúsítások ellen, melyeket Friedjung a magyar emigratio néhány tagja, így különösen Türr István és Klapka György ellen emel, még pedig »oly megvásárolható pamfletirő« nyomán, a milyen Kiemnast. Azután a maga részéről is bírálat alá veszi a magyar ezredek magatartását 1859. és 1866-ban és azon kezdi, hogy nem a bakák között, hanem a vezérek sorában keresendők a bűnösök. A Magenta és Solferino melletti csaták elvesztése például első sorban Clam Gallas hadtestparancsnokot terheli, ugyanazt, a kit 1849-ben Bem Erdélyből megszasztott és a ki utóbb, 1866-ban újra jelét adta tehetetlenségének. Ugyanezen költött jogczímmel vádolhatná Friedjung azokat az osztrák ezredek gyávasággal, a kik ugyancsak Clam Gallas vezérlete alatt Podol, Turnau és Jičín mellett csatát vesztek, de ezekkel szemben Friedjung szemet húny. — A mit Friedjung magyar katonák tömeges átpártolásáról beszél, éppen oly mesebeszéd, mint az az állítás, hogy töme-

gesen beállottak volna 1859-ben az olasz-magyar, 1866-ban pedig a porosz-magyar légióba. E vád már azért is tarthatatlan, mert eme légiók létszáma mindössze alig 2000 és 3000 emberre rúgott, másrészt pedig figyelembe veendő a megsebesült vagy elcsett magyar katonák nagy százaléka. (Balogh bizonyítékul felsorolja az egyes magyar ezredek veszteségeit.) És hogy a porosz fogságba esett magyar bakák közül a legtöbben még akkor sem léptek a légióba, midőn az őrizetükkel megbízott porosz tisztek őket arra felszólították, sőt esellel éltek, erre nézve Balogh érvelését a következő munkával bírom támogatni: *Biegler C., Meine Erlebnisse während des Kriegsjahres 1866.* [Meran u. Wien. Seidl 1908.] — A custozzai dadalra vonatkozólag kimutatja Balogh, hogy a 19. sz. győri gyalogezred már a déli órákban szállta meg a környéken uralkodó Monte della Croce magaslatait és ezzel máris el lett volna döntve az olaszok veresége, ha Seudier tábornok dandárának második ezredével a győri bakáknak jókor segélyére sietett volna. De mivel ezt nem tette, a győri ezred elvérzett az aránytalan küzdelemben és az ezred parancsnoka: Ráth Adolf, elkeseredésében állásáról tüstént lemondott. »Nem akart tovább szolgálni oly hadseregben, melynél *ily* dolgok előfordulhatnak.« — Balogh sorra veszi azután a magyar ezredek viselkedését az 1866. évi csehországi csatákban és mindenütt Friedjung ellen érvel. Kimutatja nevezetesen, hogy a chlumi magaslatért folyt véres harcokban Appiano dandárnok példátlan könnyelműsége juttatta végpusztulásra a hősiesen küzdő 46. és 62. sz. magyar gyalogezredek, nem pedig ezeknek állítólagos nembánomsága. A csatáiról leghamarább elpárolgott Henriquez-dandár keretében magyar csapatokat nem találunk. Tarthatatlan Friedjungnak az a vádja is, hogy a 7. sz. huszárezred futás közben a szász-meiningeni (magyar) gyalogezred (46. sz.) sorait összetaposta. Balogh kimutatja hivatalos jellegű munkáiból, sőt mind az osztrák, mind a porosz tábornok nagy művéből, hogy Friedjung a huszárokat összetévesztette a 4. sz. dzsidásezreddel: ez utóbbi gázolt keresztül visszavonulás közben a 46. sz. magyar ezred egyik zászlóalján. Christofek Vincze (nem magyar származású) kapitány riportjában ezekkel a szavakkal jelenti ezt a tényállást: »A dzsidások oly sebten érkeztek, mint a forgószél. Útjukat a saját és a mi halottaink jelezték. Ilyen volt a segély, a melyet hoztak.« Balogh szükségesnek tartotta mind-ezeket a különben becses és sokat olvasott munka *magyar olvasói* érdekében és ezek okulására elmondani. Felszólalásának más tekintetben is volt eredménye, a mennyiben t. i. Friedjung megígérte, hogy munkája következő kiadásaiban figyelembe fogja venni Balogh kifogásait. Balogh egyébiránt kétszer is kifejezi abbéli sajnálatát, hogy a magyar Akadémia a fordítást ellenőrző szakemberrel a fordítás elé nem iratott előszót, melyben az olvasókat a mű hiányaira figyelmeztethette volna. (Ismeretes, hogy az Akadémia a megbízásából fordított munkákért ugyan nem vállal felelősséget, de a fordítást szakemberrel, a jelen esetben egy jóhírű nyelvészszel átnéztette, holott hadi történetíró lett volna helyén.) — (Megtoldom Balogh Pál cikket azzal a megjegyzéssel, hogy a Danzer-féle *Armeezeitung* legújabbban az 1859. évi hadjáratról, nevezetesen a Magenta és Solferino melletti csatákról fontos cikket közölt, melyben azokat a széljegyzeteket idézi, melyekkel Albrecht főherceg Ramming tábornoknak védekező iratát kísérte. Albrecht főherceg is elismeri, hogy a vezérek hibáztak, a legénység ellenben halálmegevetéssel harczolt. A Danzer-féle cikket ismertette a Pesti Napló, 1909. jun. 13.)

Benedek tábornok igazolása. Seress László. Pesti Napló, 1907. máj. 29.

Schweinschädel und Königgrätz. Grót Degenfeld-Schonburg, a 7. sz. huszárezred parancsnokának *ily* cz. művét ismertette a Pester Lloyd, 1907. jun. 2.

Nach Königgrätz. Sachsen in Budapest. 1866-ban több száz sebesült százsz katonát ápoltak Pesten. A Neugebäudeben voltak beszállásolva és János király is megfordult Pesten. Neues Budapest Abendblatt, 1906 jul. 23.

Aus den Krönungstagen. 1867. Erinnerungen eines Augenzeugen. Közli Wertheimer Ede. Neue Freie Presse, 1907. jun. 7. (Szól a hírlapok készülleteiről, Radnótfáyról, Liszt Ferenczről, Deák Ferenczről.)

Die letzte Krönungsfeierlichkeit. (Egy öreg pesti polgár visszaemlékezései.) Budapesti Tagblatt, 1907. jun. 2.

Emlékezés Deák Ferenczre. Gyulai Pál. Újabb kiadás: Olcsó Könyvtár, 1907. 1451. szám.

Jókai és Csernátony. Új levelek 1866—1867-ből. Az Ujság, 1907. márcz. 31. (Szólnak a Hon és az Ellenőr dolgairól, gróf Andrássy Gyula és a Deák-párt ellenes küzdelmekről, polemizálnak a 67-es alapon álló Pesti Naplóval, Csernátony ifjúkori bűnééről és a Jókai-Pulszky közötti párbajról is szólnak.)

A nagy miniszter. (Kerka-poly Károly.) Eötvös Károly. Pesti Hirlap, 1907. jan. 23. és köv. (Czikksorozat.)

Andrássy im Umgang. Dóczy Lajos. (Aus künftigen Memoiren.) Neues Pester Journal, 1907. jan. 6. és febr. 10. (A cikksorozat folytatása.) Érdekes adalékok id. Andrássy Gyula (és fiának) jellemzéséhez. Nevezetes, hogy a külügyminiszter jóslata az orosz külpolitika hármass fejlődésének lehetőségéről egytől-egyig beteljesedett.

Egy diplomata feljegyzései. Pesti Hirlap, 1907. jan. 9. (Válasz Dóczy Lajosnak egy 1906. karácsonykor a Neues Pester Journalban megjelent ily című cikkére.)

Andrássy und Bismarck. Dóczy L. Neue Freie Presse, 1907. jan. 20. és febr. 2. (Az 1906 végén indított cikksorozat folytatása.). Dóczy elbeszéli, hogy és miképp lett Berlin (és nem Bécs) az 1878. évi congressus színhelye, holott Bismarck Bécsset proponálta. Szól azután a bosnyák occupatióra vonatkozó első tárgyalásokról. Bismarck megelőzőleg minden követ megmozdított, csakhogy a különösen Oroszországra nézve fájdalmas occupatió tervét mennél elfogadhatóbb színben tüntesse fel. Annál meglepőbben hatott Andrássy grófra, midőn Bismarck a jun. 27. és 28. közötti éjjel fia, Herbert képében arra kérte Andrássyt, ne kérjen mandátumot a congressustól, mert az indítvány egyhangú elfogadásáról álmodni sem lehet és hogy kívánsága legfeljebb a congressus feloszlását vonná maga után. Andrássy előbb ellenérvekkel igyekezett Herbert grófra hatni, ámde ezzel nem ért célt. Erre azután száraz szavakkal azt izentette Bismarcknak, hogy a megszállásra vonatkozó indítványt Anglia másnap Ausztria-Magyarország kezdeményezésére mégis elő fogja terjeszteni a congressuson és hogy meg van arról győződve, hogy Bismarck az indítványt támogatni fogja, »a mint arra mindig számítottam . . . « »Kérem, mondja meg atyjának, hogy gróf Andrássy mindaddig, míg elhatározása vajúdik, óvatos, sőt a gyávaság határáig félénk, de ha egyszer megfontolta a dolgot és eltökélte magát, akkor senki a földön erről le nem beszélheti, még Bismarck herczeg sem.« Másnap Bismarck nemcsak maga sietett az angol indítványt elfogadni, hanem elnöki minőségében a török nagykövet tiltakozását ravasz csellel ártalmatlanná tette, csakhogy a határozat érvényességéhez szükséges egyhangú elfogadást beiktathassa a congressus jegyzőkönyvébe.

Összeállít tta: MANGOLD LAJOS.

1910. évi június, július és augusztus hónapokban tagdíjat fizettek :

1904-re : Bartalis József (5 kor.). Összesen 5 kor.

1905-re : Dr. Csuday Jenő (5 kor.). Összesen 5 kor.

1907-re : Zelles Lajos (5 kor.). Összesen 5 kor.

1908-ra : Dr. Borbély István (10 kor.). Összesen 10 kor.

1909-re : Dr. Czobor Alfréd (5 kor.), dr. Günther József (5 kor.), Kossányi Géza (5 kor.), Kovács Dezső (5 kor.), Körömy Árpád (5 kor.), Marosvásárhelyi Kaszinó (1 kor. 20 fill.), Maróthi Rezső (5 kor.), Orel Géza (5 kor.), Steier Lajos (5 kor.), Összesen 41 kor. 20 fill.

1910-re : Auner Károly, Árvay István, Bajai polgári olvasóegylet, Balogh Margit, Banczik Samu, Bán János (4 kor.), Bánóczy Endre, Beregszászi Kaszinó, dr. Borovszky Samu, dr. Csánki Dezső, dr. Csentez Géza, Dicsőfi József, dr. Dománovszky Sándor, dr. Görög Ferencz, Gyergyószentmiklósi áll. főgimnázium, Gyérey Rikárd, gr. Hadik Béla, dr. Hattyuffy Dezső, Havrán Dániel, Hellebrant Árpád, Horánszky Lajos, Kasics Péter, Kassai főgimnázium ifj. önképzőegylete, Kelemen Lajos, özv. Kende Béláné, Kenessey László, Kiss Lajos, Lampérth Géza, Munkás László, Páffy László, Péterffy Lajos, Pozsonyi Toldy-Kör, Rezner Tibold, Sárospataki akadémiai ifj. könyvtár, Sebestyén János, Seregélyesi ref. egyházmegye, Szabadka főgimnázium, Szabó Dezső, szikszai Szabó László, Szegő Pál, dr. Sztripszky Hiador, Temesvári áll. felsőbb leányiskola, Ujhelyi Imre, Vojnovich Géza, Wagner Lajos, Závodszy Levente, Zechmeister Andor, Zombori városi könyvtár. Összesen 474 kor.

1911-re : Győri olvasóegylet, Hencz Károly, Hildenstab György, Kiskunhalasi Uri Kaszinó (4 kor. 50 fill.), Lőcsei kir. főgimnázium, Máramaroszigeti ref. főgimn. könyvtár, Nagykanizsai kath. főgimnázium (10 kor. 80 fill.), Óbécsei polgári fiúiskola, Petrov Elek, Sebestyén János, Szabó Dezső, báró Wesselényi Miklós (5 kor.). Összesen 110 kor. 30 fill.

1912-re : Szabó Dezső (10 kor.). Összesen 10 kor.

Mindösszesen 660 kor.

Cserhalmi Sámuel

pénztárnok.

I. Vár : Országház-u. 12. I. 6.

A SZÁZADOK NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓJA.

Társulatunk e nagyfontosságú, régen érzett hiányt pótló kiadványának első kötete dr. *Bányai Elemér* tagtársunk szerkesztésében megjelent. Ez a 46 nyolczadrét ívre terjedő vaskos kettő kötet közlőnyünk első tíz évfolyamának (1867—1876) anyagát foglalja magába. A következő tíz évfolyam feldolgozása munkában van s reméljük, nemsokára az *index* második kötetét is közre fogjuk bocsáthatni. Szükségtelen a munka hasznát itt bővebben fejtegetnünk. A ki történelmi tanulmányokkal foglalkozik, történelmi kutatásaink iránt érdeklődik, sietni fog azt kézi könyvtára számára megszerezni. Megrendelhető a M. Történelmi Társulat jegyzőjénél. Az első kötet ára tagok részére 8 korona.

KÉRELEM.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy a folyóiratunk és kiadványaink szétküldésére vonatkozó mindennemű ügyekben közvetlenül Társulatunk jegyzőjéhez, **Barabás Samu** úrhoz (I. ker. Vár. Országos Levéltár) sziveskedjenek fordulni. Néla jelentendők be a *lakásváltoztatások*, s hozzá intézendők a *reklamációk*, melyek azonban csak *három hónapon belül* vétetnek figyelembe.

A Magyar Történelmi Társulat

kiadványaiból s egyéb a társulat kezelése alatt levő művekből ezek rendelhetők meg
Barabás Samu társulati jegyzőnél (Budapest, I. ker., Vár, Országos Levéltár.)

	Tagok részére:	Nem tag k részére:
	kor. fill.	kor. fill.
1. Századok: 1876—1878, 1880, 1886—1888, 1890—1893, 1895—1899, 1901—1909 évi folyamai. Egy-egy évfolyam ára	10 —	12 —
2. A Századok Név- és Tárgymutatója. I. köt. (1867—76)...	8 —	10 —
3. Történelmi Tár: 1880, 1881, 1883—1899 évi folyamai. Egy-egy évfolyam ára	5 60	8 —
> > 1900—1909 évi folyamai. Egy-egy évf. ára	5 20	8 —
4. Magyar Történelmi Életrajzok:		
I—V. évf. (a Franklin-társulatnál) Egy-egy évf. ára	10 —	— —
VI—XII. évf. (az Athenaeumnál) Egy-egy évfolyam ára	10 —	— —
XIII—XXV. évf. Egy-egy évfolyam ára	10 —	16 —
5. Önálló kötetek a Magyar Tört. Életrajzokból:		
II. Rákóczy György (Szilágyi Sándortól). Ára	3 —	4 80
Mária Terézia (Marczali Henriktől). Ára	6 —	9 60
Zrínyi Miklós (Széchy Károlytól) II. kötete. Ára	5 —	8 —
Zrínyi Miklós (Széchy Károlytól) V. kötet Ára	3 —	4 80
Gritti Alajos (Kretschmayr Henriktől). Ára	3 —	4 80
Izabella királyné (Veress Endrétől). Ára	6 —	9 60
Gróf Széchényi Ferencz (Fraknói Vilmostól). Ára	6 —	9 60
Alsáni bibornok (Áldásy Antaltól). Ára	2 —	3 20
Gróf Fekete János (Morvay Győzöttől). Ára	4 —	6 40
Báró Eötvös József (Fereneci Zoltántól). Ára	4 —	6 40
Ghymes Forgách Ferencz (Bártfai Szabó Lászlótól). Ára	4 —	6 40
Bacsányi János (Szinyei Ferencztől). Ára	4 —	6 40
Keszai Miklós (Pór Antaltól). Ára	2 —	3 20
Zalánkeméni Kakas István (Veress Endrétől). Ára	4 —	6 40
Ferenczy István (Meller Simontól). Ára	6 —	9 60
Szatmári György primás (Tóth-Szabó Páltól). Ára	6 —	9 60
Kötlesy Ferencz (Vértesy Jenőtől). Ára	4 —	6 40
Beatrix királyné (Berzeviczy Alberttől) Ára	10 —	16 —
II. Rákóczi Ferencz I. II. (Márki S-tól) Ára kötetenk...	10 —	16 —
6. A gróf Zichy-család Okmánytára:		
I. II. III. IV. V. VI. VIII. IX. X. köt. Egy-egy kötet ára	4 —	8 —
VII. köt. 1—2. rész. Az I—VI. köt. mutatója. Ára	5 —	10 —
7. A gr. Teleki-cs. Oklevéltára: I. II. köt. Egy-egy kötet ára	6 —	9 —
Teleki Mihály levelezése: I. II. III. IV. köt. Egy-egy köt. ára	6 —	9 —
8. A M. Tört. Társulat Felolvasásai:		
1. Az 1821—1861 években keletkezett magyar történelmi énekekről és indulókról. Irta Káldy Gyula. Ára	— 40	— 60
2. A régebb és újabb magyar tánczokról 1587—1848. Irta Káldy Gyula. Ára	— 40	— 60
3. XVI. XVII. XVIII. századi magyar történelmi énekek. Irta Káldy Gyula. Ára	— 40	— 60
4. Boeckay és a bécsi béke. Irta Károlyi Árpád. Boeckay István fejedelemre és korára vonatkozó egykorú emlékek. Irta Szendrei János. Ára	— 80	1 —
9. Egyéb kiadványok:		
Szent István király Emlékezete. Ára	2 —	2 50
Hazai Oklevéltár. Egy kötet. Ára	4 —	6 —
Emlékkönyv (1892). Ára	1 —	1 —
Évkönyv (1895). Ára	1 —	1 —
Magyar történelmi jellemrajzok. Ára	— 80	1 —
Budavár visszafoglalása emlékére 1886. szept. 1-én mondott beszédek. Ára	— 60	— 80
Csánki: Szilágyi Erzsébet nyaraló palotája. Ára	— 80	1 —
Károlyi Árpád: Szilágyi Sándor emlékezete. Ára	— 20	— 30
Bartal: Commentariorum etc. libri XV. Ára	4 —	8 —
Horváth Sándor: A lipitói és turóczi regstrum. Ára	1 —	1 40
Lázár: Erdély főispánjai. Ára	— 80	1 —
Wekerle László: Alba Maria. Ára	— 40	— 60
Wekerle László: Árpád sírja kimutatása. Ára	— 40	— 60
Wekerle L. Árpád sírja meghatározásának sommája. Ára	— 40	— 60

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

DR BOROVSZKY SAMU

TITKÁR.

1910 ÉVI FOLYAM

VIII. FÜZET.

BUDAPEST.

NYOMATOTT AZ ATHENAEUM R.-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

1910.

TARTALOM.

	Lap
Báró Wesselényi Miklós ifjú kora. (Második és befejező közlemény.) Irta dr. Váczy János	617
A János-lovagok Sopronban. (Második és befejező közlemény.) Irta dr. Reiszig Ede	633
Tomašić könyve a horvát királyság államjogáról. Irta dr. Karácsonyi János	641

Kisebb közlemények.

Mann Dudley Ambrus jelentése Clayton M. János külügyminiszterhez. II. Közli: Pivány Jenő	653
Az elfelejtett pozsonyi csata. Irta Angyal Dávid	659
Brankovics György szereplése I. Ulászló uralkodásának kezdetén. Irta Angyal Dávid	660

Történeti irodalom.

<i>Békefi Remig</i> : A káptalani iskolák története. Ism. dr. Erdélyi László	662
<i>Bayer József</i> : Shakespeare drámái hazánkban. Ism. Váczy János	670
<i>Jurkovich Emil</i> : Történeti tárczák. Ism. dr. Bagyary Simon	675
<i>Rudnay Béla</i> : Ujfalussyak és Rudnayak perei a Petróczyek ellen. Ism. dr. Bagyary Simon	677
<i>Dr. Theodor Mayer</i> : Der auswärtige Handel des Herzogtums Österreich im Mittelalter. Ism. Eckhart Ferencz	678
Magyarország nemesei és a magyar főrendiház. Ism. Bodrogi Lajos	682

Tárca.

Wlassics Gyula Thaly Kálmánról	685
Történetíróink munkássága	686
Vegyes közlések	687
Új könyvek	687
Könyvészet	689
Hazai hírlapok repertórium. Összeállította Mangold Lajos	693

TABLE DES MATIÈRES.

La jeunesse du baron M. Wesselényi (II.), par J. Váczy	617
Les chevaliers de Saint-Jean à Sopron (II.), par E. Reiszig	633
Le livre de M. Tomašić sur le droit politique de la Croatie, par J. Karácsonyi	641
Mélanges : Le rapport de A. Mann Dudley à J. M. Clayton, ministre des affaires étrangères (II.), par J. Pivány 653. — La bataille de Pozsony, par D. Angyal 659. — Le rôle de G. Brankovics sous le commencement du règne de Ulászló I., par D. Angyal 660.	
Comptes-rendus : <i>R. Békefi</i> : Histoire des écoles cathédrales (L. Erdélyi) 662. — <i>J. Bayer</i> : Les drames de Shakespeare en Hongrie (J. Váczy) 670. — <i>E. Jurkovich</i> : Feuilletons historiques (S. Bagyary) 675. — <i>B. Rudnay</i> : Les procès des Ujfalussys et des Rudnays contre les Petróczys (S. Bagyary) 677. — <i>Th. Mayer</i> : Der auswärtige Handel des Herzogtums Österreich im Mittelalter (Fr. Eckhart) 678. — La noblesse hongroise et la chambre des magnats (L. Bodrogi) 682.	
Chronique : J. Wlassics sur Coloman Thaly 685. — Personalial. Mélanges. 686. — Bibliographie. 687. — Répertoire des journaux hongrois, par L. Mangold 693.	

Titkári hivatal: Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.

BR. WESSELÉNYI MIKLÓS IFJÚ KORA.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

II.

Erdély közelete a mult század elején. Wesselényi rokonai szeretnék, ha közhivatalba lépne. Az úrbéri rendeletek tárgyalása, Wesselényi első szereplése. Széchenyivel kötött barátsága ; külföldi utazás. Levele Kazinczyhoz, ennek válasza. A magyarországi vármegyék ellenállása a kormány törvénytelenégei ellen ; Wesselényi Zemplénben. Az 1825—7. országgyűlés ; Wesselényi Széchenyi társaságában. Hogy ítéli meg gr. Dessewffy Aurél ?

Erdély közelete a mult század második és harmadik évtizedében épp oly kevés biztató jelenséget mutat, mint a magyarországi. Az anyagi romlás ólomsúlylyal nehezedik a nemzeti élet minden ágára és szárnyát szegi a megbénított közszellem fölébresztésére irányuló kísérleteknek, a melyek »az ostobasággal és lelketlenséggel« kénytelenek harczot vívni. »A publicus spiritus — írja Cserey Miklós — úgy elköltözött közülünk, hogy alig vagyon három-négy ember köztünk, a kivel jóízűen lehessen magasb tárgyakról beszélgetni ; olyan pedig, a kinek főgondja a haza ügye legyen (mélyebb értelemben), az egész országban alig van három-négy, az sem tehet semmit.«¹

A figyelmesen vizsgálódó Cserey Miklós úgy látja, hogy »Erdély, a ki ez előtt 15—16 s még több esztendőkkal habzott a patriotismustól«, most szinte tehetetlenül vergődik a közigazgatás önkényének jármában, mert meg van bénúlva a jogérzet ; a nemzeti mult dicsősége elfeledve. Éppen a legelső emberek nem mutatnak érdeklődést a közügyek iránt, sőt ha ilyet vesznek

¹ Levele Kazinczyhoz k. n. *Kaz. F. Lev.* XVIII. köt. 227. l.

észre, iparkodnak elnyomni. »Megfojtották az emberekben a nemes bátorságot« — mondja Cserey Miklós.¹ S a kik a fő kormányshéék ügyeit vezetik, akarva nem akarva kénytelenek a nemzeti élet zsibbadását elnézni, sőt eszközeivé lenni. »Állapotunk — panaszojja Cserey — úgy áll, hogy akárki is csak eszköz, melynek úgy kell mozogni, mint felülről mozgatják s nem a hogy nemesebben mozogna s munkálkodhatnék.« E miatt a király erdélyi látogatásától sem sokat várhatnak, mert bár helyes ítéletű fejedelemnek tartják, nem hiszik, hogy észre vegye: »hol fekszik az ország nyavalyája.« Bizonyosan lesz rá gondja a kormányshééknek, hogy a közigazgatás hibáit elleplezze, holott az Erdélyből egyre tartó kivándorlás olyan mértéket ölt, hogy a bajt észre nem venni szinte lehetetlen.

Ez az aggodalom nem is alaptalan. A magyar urak nem ismernek határt a pompában s fényűzésben, midőn a királyt 1817-ben fogadják. Elhitetik vele, hogy a nép meg van elégedve sorsával, s így megcsalják a jószívű, de rövidlátó fejedelmet. Midőn a király Prágába látogat, a csehek nem mehetnek az udvari bálra, mert — mint okúl adják — a nőknek minden ékszere a zálogházban van, s egymást éri a sok folyamodvány a király asztalán. De magyarországi látogatásakor a királyné azzal dicsekszik, hogy Prágában huszonnégy óra alatt több kérvénnyel zaklatták férjét, mint hazánkban két hétig. Azonban a mélyebben gondolkodó hazafiak keményen kifakadnak mind a bécsi kormány, mind az ország nagyjai ellen. Szomorúan látják, hogy nemzetünk elaléltóságához egyszersmind gyávaság is járúl; az ég s a föld mindent elkövet, hogy a magyar az enyészet örvényébe sodródjék. Nem tudom — mondja Dessewffy József — min csudálkozzam inkább: hogy sanyargatóink el nem unják még mindig a sanyargatást, vagy pedig szembetűnő elaljasodásunkon. »Sokszor gondolkodom — írja — ezen méltatlanságok végéről és csak a történetek sorsában, nem pedig nemzetem lelkében talállok reménységet. *Damus profecto grande patientiae documentum.*«

A napoleoni háborúk alatt legalább az a mentsége a kormánynak, hogy minden idejét a dynastia megmentése kötvén

¹ U; o; 362.

le, az elodázható közügyek alkotmányos intézésében nem vihet irányadó szerepet; a hatalom biztosítását rendeleti úton eszközli. Ámde a háborúk lezajlásával ez a mentség alaptalanná lett. A Lipót-féle hitlevél értelmében az ország fő tisztviselőit országgyűlésen kell vala választani. Csakhogy a hitlevél rendelkezéseit már rég nem tartja a kormány önmagára kötelezőknek, s a nemzet belefásúl az alkotmány kijátszásába. Közvéleményről, a mely az évek óta szünetelő országgyűlést összehívatni akarná, szó sem lehet. Sem a vármegyék, sem a székely székek nem tesznek róla említést, s miután a gubernátor és kancellár meghal, remény sem látszik a sérelmek orvoslására. Az alkotmány tényezői — úgy mond Cserey Miklós — »lethargiában vannak, s félek, nehogy rángatózással serkenjenek fel.« »Mi pedig — teszi hozzá — úgy vagyunk szoktatva, hogy effélet magunktól ne merjünk mozgatni; ha mozgatunk valamit, leszidnak.«¹ Szerinte az erdélyi kormányzók tagjai csak olyanok, mint a megavúlt s hibás óra kerekei; jártatják az órát, de mivel megbomlott, csupán hibás járásának eszközei. Természetes, hogy ily körülmények között a nemzeti érdek mindenek felett oly férfiak hivataloskodását kívánja, kik a közügyek szeretetét meg tudják őrizni s ápolni is törekcsenek, s a kik az önkény túlkapasait enyhíteni iparkodnak.

Ez az egyik oka, hogy Wesselényi rokonai annyira szeretnék őt, ha közszolgálatban működnék. 1818 januárjában Cserey Miklós azzal a szándékkal látogatja meg Zsibón, hogy megnyerje a marosvásárhelyi ítélőtáblához egyelőre számfeletti bírónak; ki is eszközli, hogy jelöljék e tisztségre. »Ő nem mondja ki, — írja Cserey — de én sejdítem, hogy ezt ő magához képest csekélységnek tartja;« pedig ez tévedés, mert »bármilyen csekélynek láttassék is előtte a közöttünk szerezhető tapasztalás, olyan embernek, a ki Erdélynek *tartozik s akar is javára munkálkodni*, nem csekély.« Igaz, hogy a magasb szárnyalásra teremtett elmék, ha egyszer a politikai küzdelembe sodródnak, az igazságszolgáltatás terén nem örömet őrlik le tehetségöket; de ez az iskola nagyon hatásos volna számára, mert megtanulhatná,

¹ Id. levelében;

hogy a hol az egyes emberek igazsága szenved, a haza politikai szabadsága is sínlódik.¹

Midőn a király Erdélyben jár, a kíséretében levő gr. Bombelles a követséghez hívja Wesselényit, de ő az akkor tervezett házasságára hivatkozva, sajnálattal tér ki a felajánlott szolgálat elől.² Azonban később, midőn ez az ok már nem tartóztatja, szintén nem tudják rávenni, hogy hivatalba lépjen. Különösen Cserey Miklós van rajta, hogy a főkormányzókhoz titkárnak neveztesse ki magát 1823-ban. El is készíti az utat számára, de — mint írja — nem tudta reá venni, hogy Wesselényi maga kérje a hivatalt. A gazdaságát veti okúl. Pedig a hogy Cserey számítja, egy év alatt administrator s azután csakhamar főispán lehetne. Cserey Miklós annyira szívén viseli a Wesselényi nyilvános szolgálatát, hogy Kazinczyt is megkéri: beszélje rá, hogy lépjen hivatalba.³

Kazinczy őszintén osztozik barátja felfogásában s azonnal repül levele Wesselényihez. »Nekem az én Wesselényimnek — írja hozzá — kerületek nélkül kell szólanom, ha tisztelem bátorságomnak határt szab is. Ki tehát a szóval: barátom, vállalj szolgálatot. A tisztviselő nagyobb hasznot hajthat, mint a legérdemesebb privatus. Úgy hiszem, ezt kívánná atyád, ha szólhatna; erre buzdítana Patakyd, ha élne. Én szólok lelkednek e két bálványa képében. A fejedelem téged ismer, és a mint hiszem, szeret. Mi csodálunk, mi bízunk, mi szeretünk. Gazdaságod gondoljai nem szorítanak Zsibóra. Elviszi azt más, s te felvigyázhatsz. Mi szükség neked a csillogás? Csillogsz te ott nem csillogva is.«⁴ Azonban e felszólításnak sem lett sikere. Négy év múlva Cserey Miklós másoktól hallotta, hogy Wesselényi Közép-Szolnok vármegye administratora óhajt lenni. Cserey ekkor már megválnak hivatalától, de azért örömet közreműködnék Wesselényi szándéka teljesítésén; hanem most már ő maga sem hiszi, hogy igaz volna a hír Wesselényinek e terve felől.⁵

¹ 1818. márcz. 15. lev. U. o. XV. köt. 526—7. l.

² Döbr. lev. U. o. XVI. köt. 19. l.

³ U. o. XVIII. köt. 310. l.

⁴ 1823. máj. 6-ról U. o. 318. l.

⁵ 1827. febr. 1. kelt lev. K. i. a M. T. Akad. könyvtárában.

Alkalmasint nem is gondolt ilyenre Wesselényi a Széchenyivel való megismerkedése után. S különben is mióta a politikai küzdelmek terén tett próbáival magára vonja nemzete figyelmét: itt akarja folytatni Magyarország életrekeztésének, önsorsa iránti fogékonyságra ébresztésének nagy munkáját.

Erre akkor nyílik alkalma, midőn az úrbéri rendeletek kihirdetése kezdődik. A király 1817-diki látogatásakor tesz ígéretet, hogy Erdélyben is életbe lépteti az úrbéri intézkedést. Némelyek, mint például Cserey Farkas, örömmel fogadják a király ígéretét, de mások, mint Cserey Miklós és Wesselényi, mind a birtokos osztály, mind a köznép romlását jósolják belőle. Cserey Miklós egész tervet dolgoz ki: ¹ mi módon lehetne a nép sorsát javítani a nélkül, hogy az úrbéri rendeleteket végrehajtanák. Az elemi ismeretek terjesztését az anyagi sors könnyítésével kapcsolná össze s az örök váltságot némi tekintetben már ekkor megvalósítaná. A tervezett intézkedést már csak azért is hibának tekinti, mert a népet elidegeníti, holott a nemesség el nem élhet nélküle. S ide kell számítani, hogy a köznép szabad embe- rekből áll, a kik elhagyhatják telkeiket, ha sorsukat megunják, s így az efféle intézkedésnek semmi haszna nem lehet. S ha a meghatározott robot s a termény bizonyos hányadának beszo- gáltatása nem egyformán történik, a mi lehetetlen: vagy dolog- talanná teszi a jobbágyot, vagy nehezebb munkára szorítja.

A vélemények tehát megoszlanak, a miből — mint Wesse- lényi írja naplójában — az következik, hogy »egyik résznek ezen gyengítéseért a másik nemes és férfias magatartásának is semmi fogantja nem lesz.« ² De ámbár az úrbéri rendeletek végre- hajtásának hasznáról vagy káráról különféleképp gondolkodnak: abban nincs különbség, hogy a végrehajtás módja sérelmes, mert az alkotmányt újabb kockára teszi s a nemzeti erő fogyasz- tására céloz. A vármegyék több évi hallgatás után most egy- szerre szóhoz jutnak s felíratokban fejezik ki aggodalmaikat. Mind hiába. A bécsi kormány bizottságokat küld a vármegyékbe, hogy a végrehajtást foganatosítsák.

¹ 1818. márcz. 15-diki lev. *Kaz. F. lev. XV. köt. 523—5. l.*

² Szilágyi F. adatai. *Értekezések a tört. tud. köréből V. k. 2. sz. 10. l.*

Ilyen bizottság elnöke Geőcz László, kamarai tanácsos, a ki mint kir. biztos jelenik meg Közép-Szolnok vármegyében, a mely e tárgyban 1819. szept. 13. tartja közgyűlését. Geőcz Lászlónak, úgy látszik, nagyon a fejébe szállhatott a kir. megbízatás dicsősége, mert oly parancsoló hangon szólítja fel a rendeket az úrbéri szabályzatok elfogadására, a mely önmagában is alkalmas lett volna a fölingerült kedélyek elkeserítésére. Nem csekélyebbet kívánt Geőcz, mint hogy a szabályzatot »vaktában, minden hozzászólás nélkül« fogadják el, és se a főispán, se a vármegye többi tisztviselői ne merjenek egy szót is ellene szólni. Mily erősen fellázad a rendek türelme a kir. biztosnak e felfuvalkodott parancsára, megmérhetjük pusztán azon körülményből, hogy Cserey Farkas kamarás, a király akaratának mindenben engedékeny eszköze, jelentkezik először szólásra, hogy a rendek elkeseredésének kifejezést adjon. Előre bocsátja, hogy ő jobbagyi hűséggel van a trón iránt, tiszteli a kir. biztos személyét, s meghajlik a célzott intézkedés előtt, a mely a nemzet jóllétére irányozódik; de kérdi: vajjon a nemesség jogaival s a közgyűlés méltóságával összeegyeztethető-e, hogy »egy kir. biztos ily hangon szóljon és parancsoljon?«

Cserey Farkas kérdésére Wesselényi válaszol. Világos okfejtéssel kimutatja, hogy a kir. biztos túllépte hivatalos jogköre korlátait. Az egész gyűlés egyhangú helyesléssel kíséri szavait. »Oh barátom, — írja Cserey Farkas Kazinczynak — milyen dicső feleletet monda Wesselényi, és mely sok okom vagyon dicsőíteni azon könnyecseppeket, melyeket ezen felelet származtata; el voltam egészen érzékenyedve és többet nem szólhaték: Hazafi érzékenységgel teljes megelégedéssel fogadom a Mélt. Báró úrnak kinyilatkoztatását, és a felelettel tökéletesen meg vagyon kérdésem fejtve.« Erre a közgyűlés kimondja, hogy az úrbéri rendelet végrehajtására kész, de csak országgyűlésen fogadhatja el; kéri tehát a királyt, hogy hívja össze az országgyűlést.

Már azelőtt a kolozsvármegyei gyűlésen tesz kísérletet Geőcz az úrbéri rendelettel. Megjelenik Wesselényi is, hatalmas védelmére kél a nemzet jogainak s a jelenlevők hangos éljenzése között szólítja fel a rendeket a közszabadság védelmére. Haller Gábor, a kincstartó, önkénytelenül e szavakra fakad:

Verus patris filius. »Ez — mondja Cserey Farkas — egy veteranus hazafitól annyi Miklóstra nézve, mint az ő fejére tenni a polgári koszorút.«¹

Wesselényinek e szereplése mindenütt nagy tetszéssel találkozik. Nemcsak férfias bátorsága, hanem törvényeink alapos ismerete is magával ragadja a hallgatóságot. Bölöni Farkas Sándor így emlékezik meg Wesselényinek e működéséről: »A közlelbi marcalis székek alkalmával — írja Kazinczynak — az új urbarium behozása dolgában nevezetessé tevő magát (t. i. Wesselényi) szabad, energiás, törvényeinket értő s értelmező beszédeivel. Szerencsésnek látom magam, hogy barátságát bírom s ily közelről bírom. Ő most kezd azon pályára lépni, hol neki állnia kell.«² Döbrentei szintén kiemeli tántoríthatatlan hazafiságát s az említett két vármegyében kifejtett fontos tevékenységét, a mely — úgy mond — feledtetni kezdi a közönséggel tervezett házassága balkörülményeit. »Igy győzött és győz az ékesen szóló, a talentum az embereken, s én ennek, hogy Miklós tekintetet nyere, szívemből örvendtettem« — írja Döbrentei.³

Maga Wesselényi is átérzi e politikai szereplésének fontosságát, midőn Kazinczyhoz intézett levelében ily célzással kíséri: »A múlt őszön remélttem, hogy hozzád kimehetek, de ezen szép reményem is a megsemmisedés kebelében lelte oly sok számtalan testvéri közt sírját. Hozzád hívott a barátság, *egy még szentebb kötelesség Erdélyben maradnom parancsolt.*«⁴

A huszonkét éves Wesselényi tapasztalatai már elegendők arra, hogy bizalmatlan legyen a kormány minden intézkedése s minden tagja iránt, s e bizalmatlanság könnyen megtéveszti különben komoly ítéletét. Például az Erdélyben működő bizottság egyik tagjának, a költő, fordító és történetíró Majláth János grófnak viselkedéséből azt gyanítja, mintha a kormány kéme volna, mivel egy főúri háznál, hol hevesen vitatkoznak az úrbéri rendelettről, miután Majláth a szomszéd szobában, »a klaviron elver egynehány ropogós magyar nótát«, fölkel s a vitatkozó

¹ 1819. szept. 14-diki lev. *Kaz. F. Lev. XVI*; köt. 506—7. l.

² 1820. jan. 18-diki lev. U. o. XVII. köt. 22. l.

³ U. o. 98. l.

⁴ U. o. 103. l.

ajtajára megy hallgatózni. Észreveszik ugyan, de azért tovább folytatják vitatkozásukat.¹ E gyanításnak bizonyára semmi alapja nem volt, s a hallgatózás még koránsem mutat a kém szerepére, s lehet, hogy Wesselényi csak a társaság megütközése alapján ítélte.

Már ekkor Wesselényi a politikai küzdelmeknek nemcsak osztályosa, hanem sokak szemében egyszersmind egyik vezére is. Úgy látszik, anyai nagybátyja, Cserey Farkas szárnyai alatt lép a küzdőtérrre, de az első kísérletek csakhamar önálló harczossá avatják s mindjobban megérlelik elhatározását, hogy szellemi és erkölcsi erejének legjavát nemzetének áldozza.²

De ezt az elhatározást nemcsak első sikerei szilárdítják, hanem az az eszményi barátság is, a melyet 1821-ben Széchenyi Istvánnal köt. Először Debreczenben látja Wesselényi az ott katonáskodó Széchenyit ez év közepén, s e futólagos ismeretség mind a két nagyratörő szellemben fölkelti az egymással való szoros barátság iránti vágyat, a melyet Széchenyi rövid idő múlva valóra is vált, midőn júl. 13-dikán Erdélybe utazik. A mily lehangoló Széchenyire Erdély látása általában, azt jegyezvén meg naplójában, hogy inkább meghalna, mintsem hogy itt lakjék; épp oly fölemelő zibói látogatása, midőn Wesselényi »lángoló hazaszeretete, magasztos felfogása és bizonyos varázsa elbájolák lelkét.« »Wesselényi Miklós közelebbi ismeretségével — írja naplójában — vajmi sokat nyertem. Azt érzem, hogy vele szoros és oldhatatlan barátságban fogok élni.« Gyönyörű pár napot töltenek egymással, leplezetlenül feltárják szívöket; a korhadt közállapot iránti elkeseredésöket a jövőről alkotott nagy terveik mérsékelik, s »feltűnik előttük egy reménysugár, hogy tán még sem fognánk mi magyarok lenni a civilisatio számüzöttjei.«³ Barátságuk, mint Széchenyi reméli, azért lesz állandó, mert azon kívánságon alapszik, hogy egymást tökéletesítsék. Kevés embert ismer, úgy mond, a kinek alapelveit tisztábbaknak találja, mint a Wesselényiét.⁴ Valószínűleg már ekkor megérlelődik az a ter-

¹ Cserey F. id. lev.

² U. o. XVI. köt. 521. l.

³ *Széchenyi napló*, 319. l.

⁴ Széchenyi lev. az özvegy Wesselényinéhez; *munkái*, III. köt. 73. l.

vük, hogy legközelebb egy nagyobb külföldi útat tesznek egymás társaságában. Wesselényi még azon év szeptembere végén elhagyja Zsibót s Debreczenen át Örsre, majd Pestre tér s október 10-dikén Bécsbe, két nap mulva pedig Sopronon át Czenkre utazik Széchenyihez, a kivel nyilván együtt mennek Bécsbe. Széchenyi a maga lakásán fogadja vendégül barátját. Egy szobában hálnak, s a buzgó katolikus Széchenyi némi tartózkodással végzi esti imádságát s kéri Wesselényit, hogy re botránkozzék meg rajta. Wesselényi maga is buzgó híve vallásának, nemcsak nem botránkozik meg Széchenyi áhítatoskodásán, hanem épületes elmélkedés után kifejezi erős meggyőződését, hogy a jó kereszténynek imádkoznia kell, még pedig szívből fakadó áhítattal, mikor még ifjú erőben s egészségben van. »Mi ketten — így határozzák el — majd ha Amerikába evezünk át, s utolér a tengeri vihar, ott a halál karjai közt sem fogunk őszintébb hódolat-tal a Mindenható előtt meghajolni, mint estenkint szobánkban teszszük, távol minden véstől s bajtól.«¹

Wesselényi bécsi tartózkodása alatt a többi közt szomorú tapasztalatot szerez Cserey Farkasnak a sorssal való küzködéséről. E különben nagybirtokú, gyermektelen ember, a ki a közügyért szívesen áldoz, felesége halála után, a király hívására Bécsbe utazik, ott huzamosabban időz és adósságokba süllyed annyira, hogy nincs hová lennie; mint írja: igen vékony kosztra egy serházba jár s már-már oda jut, hogy testéről ruháját kell eladnia, hogy éhen ne haljon. Nincs reménye, hogy kölcsönt kapjon, hiába akarja betábláztatni jószágait, egyik ügynöktől a másikhoz lótfut, s mindenhonnan üres kézzel bocsátják el. Mert nemcsak az osztrák tőkepénzesek, hanem a magyarok is bizalmatlanok a magyar nemesség iránt. Zichy Károly grófról beszéli Cserey, hogy németeknek százezrenként kölcsönzi a pénzt, de magyarról hallani sem akar. Wesselényi bizonyára barátjának is elbeszéli nagybátyja kétségbeejtő helyzetét, a mely nagyon szemelőtt foroghat a *Hitel* írásakor. Wesselényi, ha akar, sem segíthet rajta, mert ekkor már végleg határoz külföldi utazására vonatkozólag s csakhamar útlevélről gondoskodik. Kérvénye szeren-

¹ *Széchenyi naplói*, 592. l.

csével járta az utat a királyig, a kinek engedélyéhez szintén reménye van.¹

Igaz Sámuel adata szerint² 1822 febr. 27-dikén éjjel 12 órakor indul meg Wesselényi és Széchenyi a külföldre; azonban Széchenyi naplói szerint ez az indulás márczius 1-jén történik. 4-dikén Münchenbe érnek s innen folytatják útjokat Augsburg, Ulm, Strassburg felé s Epernayben a híres pezsgőtelepen vendégszerető fogadásra találnak, s 14-ikén este tíz órakor már Párizsban vannak. Innen rándúlnak el a L'Aigle és Mortagne közötti híres trappista kolostor látogatására. Dreuxből gyalogszerrel indulnak meg, pakkját mindegyik a hátán viszi, s a négy mérföldnyi utat negyedfél óra alatt teszik meg. Nagypéntek napja van, s a két magyar mágnás részt óhajt venni a vallásos áhítatosságban. Éjfél után két órakor mennek istenitizsre a templomba, mely nincs is kivilágítva a kereszténységnek e nagy gyásznapján, s a sötétségben a komor ének és a faszarú kopogása rémítő érzéssel hat Wesselényire. »Érzésem — írja Wesselényi naplójában — egészen e nagy nap méltóságához volt mérve. Az istenember dicsó halála, az emberi nemzetnek akkor s azóta való küzdése a vétkekkel és gyarlóságokkal s önmagam és csak általam ismert bűneim marczangoló érzése lelkemet fájdalmas buzgósággal töltötték el. Leborúltam, és áhítatos imádságomat könnyeim követték.« Az imádság megtisztítja lelkét, magába száll, boldognak érzi szívét, hogy az Istenhez bizalommal s alázatossággal tud fölemelkedni, a mi szerinte az emberi méltóságnak legfelségesebb joga. Nem tulajdonít ugyan — mint írja — az imádságnak oly erőt, a mely a bűn bocsánatát is kieszközölje, mert »a bűn örökös, azt az Isten sem bocsátja meg«; de az imádság érzeti velünk bűneink súlyát s következő cselekedeteink iránti erkölcsi érzésünket neveli.

Az imádság végével ennivalót kapnak az úri zarándokok és pedig ugyanazt, a melylyel a szerzet él. Wesselényi struczgyomra (mint Széchenyi nevezi) mohósággal fogadja a csak kevés sóval fűszerezett vízben főtt sárgarépát, gyökeret s egyéb

¹ *Kaz. F. Lev.* XVIII. köt. 10. l.

² U. o. 39. l.

zöldséget, a nagyon szegény kenyeret s közönséges állott kútvizet ; azonban Széchenyi nem tudja elkölteni, noha már azelőtt 42 óráig koplalt.¹

Ápr. 6-ikán d. u. 5 órakor hagyják el a trappistákat s négy óra alatt gyalog L'Aiglebe érnek, a hol már kocsijok várja. Útjokat innen hol gyalog, hol kocsin, hol hajón folytatják majd együtt, majd különválva. Ápr. 13-dikán kelnek át a Calais-csatornán Angliába. Itt — úgy látszik — a két jó barát elválik egymástól. Wesselényi előre megy, s ápr. 22-dikén találkozik vele Széchenyi Newmarketben, a minek nagyon megörül. Wesselényi már lóháton nyargal a versenytéren s mindent tud, a mit tudni akart : ismeri a legtöbb lovat, bejár minden istállóba s ismeretséget köt minden training-groommal. »Benső örömet éreztem honfitársam ügyességén« — jegyzi meg Széchenyi naplójában.² Wesselényi Széchenyi révén sok előkelő angollal s egyszerűs mind Esterházy hggel is megismerkedik, a minek később, midőn jul. 27-dikén Doverből Ostendébe mennek át, hasznát is veszi. T. i. Wesselényinek egy furfangos lócsiszárral gyűlik meg a baja, ki valami lusta ménlőval akarja becsapni s mint alkuszegőt néhány fontnyi különbség miatt még le is tartóztatni (»fejedelmi sarjat egy yorkshirei farmer« — mondja Széchenyi). Azonban Széchenyi közbeveti magát s Esterházy hget is belevonja az ügybe. Az egésznek aztán pör vet véget, s e miatt az utasok csak aug. 12-dikén hagyhatják el Angliát.³ Innen Németországon át szept. 9. érkeznek vissza Bécsbe.

Wesselényi Bécsből ismét elrándult Czenkre Széchenyivel s megint visszatért. Még ott találta nagybátyját s Kazinczynak a Csereyhez írt leveléből olvashatta, mily szeretettel csüng rajta apai barátja. Wesselényi őszintén viszonozza Kazinczy barátságát s csak édesanyja karjai közé sietése okozza, hogy Széphalom felé nem kerülhet. »Mily sok történt velem, körültem ; — írja okt. 30-diki levelében Kazinczynak — mennyi változásokon ment át az önnönmagával gyakran visszázó sorsom, érzésem ; fájdalmak, csalódások szétzúzták sok nyílt virágait a teljesen érző

¹ Szilágyi F. id. m. 10—13. l.

² *Külföldi utazásai* ; 287. l.

³ *Széchenyi naplói* ; 324. l.

ifjúnak azon évek alatt, melyek utolsó találkozásunk óta létem felett mint egy hév nyári nap többet fonnyasztva, mint érlelve lebegtek által. Mely nagyon óhajtanám a te hív kebeledbe régebben érzett szenvedéseimtől enyhülni s újabban kóstolt valódi örömeit éltetnem újra veled kettőztetve érezni.«¹

Elképzelhetjük, mily lelki gyönyörrel olvassa Kazinczy e sorokat, hogy Wesselényi újra itthon van s ismét *magyarnak* érzi magát. Szemmel tartá mindég, midőn hallgatott is. Láttá — úgy mond — hogy a király s egész környezete mennyire kedveli, s hogy a király úgy emlegeti, mint az ifjak példaképét. »Látalak — írja — gyűléseiteken, midőn mint méltó gyermeke nagylelkű atyádnak, szíveket rablál; látalak Bécsben, hol a rád tolódo öröm meg nem részegíte. Szervedésidet emlegeted. Láttalak küzdéseidben is, szívesen szántalak; de midőn a küzdés meg vala víva, hálákat adék istenidnek, hogy azt megküizdeni segélék.« Neki is keresztül kelle esnie a megpróbáltatásokon s bizonyosan sokat okúlt a viszontagságokon. De Kazinczyt az a remény kecsegteti, hogy Wesselényi sohasem lett hűtelen önmagához s nem osztozik az ifjak közönséges vétkében, a vallástalanságban.²

Kazinczy helyesen ítél. Wesselényi erkölcsi nemességén s hitbéli érzésein mit sem változtat a távollét. Midőn 1822. decz. elején Zsibóra ér s kiönti anyja keblébe a viszontlátás örömeit, a templomba siet az Úr-vacsorát fölvenni, hogy újabb erőt s bizodalmat merítsen a vallásból jövőendő pályájára.

Míg Wesselényi külföldön jár, a magyarországi vármegyék erélyes ellenállásra szervezkednek a kormány törvénytelen rendeletei ellen, a melyek a sokáig tűrő nemzetet felrázzák elaléltóságából. A vármegyék között Bars és Zemplén járnak legelől. A spanyolok állhatatos és egyetértő elszántságának híre eljut hozzánk is, és sokan vannak, a kik pulyáknak s rövidlátóknak tartják azokat, a kik az ő politikai bátorságukat vakmerőségnek nézik. »Nem fellobbanó láng ez — mondja Dessewffy József — hanem az egész lelket általjáró tűz.« A magyarok elégületlensége is a jogaihoz ragaszkodó nemzet természetes érzése. Erdélyben még csendesség van; de Cserey Miklós nem ok nélkül tart attól,

¹ *Kaz. F. Lev.* XVIII. köt. 181. l.

² U. o. 203—204. l.

hogy »kevesebb kára ne legyen ő felségének a magyarországi engedetlenségből, mint az erdélyi engedelmességből«. Wesselényi élénk figyelemmel kíséri a vármegyék ellenállását s elhatározza, hogy részt vesz a Zemplén vármegye közgyűlésén, a mely 1823 aug. 18-dikára van hirdetve. Egész lelkével a küzdelemhez szít, s a nemzeti jogok védelme harczra termett egyéniségét teljesen magával ragadja, mintha érezné, hogy a jövőben neki kell hasonló küzdelmet vezérelnie. Meg is jelenik b. Bánffy Lászlóval együtt Sátoraljaújhelyen s tanúja a »rettenetes zajú gyűlésnek«, a melyben a rendek még Lónyay Gábor kir. biztos belépte előtt elhatározzák, hogy a május 21-diki végzésökhöz, a mely szerint a vármegye tisztviselői a rendekkel együtt tartanak s újabb felíratot küldenek a királyhoz, a nádorhoz és az országbíróhoz, továbbra is állhatatosan ragaszkodnak. Kinyilatkoztatják, hogy a tisztviselők hazafiságán meg kell törnie az erőszaknak; ha a kir. biztos megjelenik, mindnyájan elhagyják a termet. Már huzamos ideig tanácskoznak a rendek, midőn Lónyay hívás nélkül a terembe lép. Szörnyű láрма fogadja; Caraffának, Eötvösnek, hazaárulónak, hunczutnak kiáltozzák. Lónyay halálsápadtan közeledik székéhez, s állá úgy vaczog, mint ha a hideg rázná. A rendek körül fogják, s bár az első alispán, Szemere István, félrehúzza székét, hogy a kir. biztosnak helyet engedjen, Lónyay László útját állja, mire a kir. biztos csak ennyit mond: »Solválom a sessiót« s azzal távozik.¹

Vajjon Wesselényi felszólal-e itt a gyűlésen, mint a hogy Széchenyi hallja, kétséges. Abból, hogy Kazinczy csupán jelenlétét említi, azt kell következtetnünk, hogy csak néma tanúja volt a történeteknek. De az is lehet, hogy Kazinczy készakarva hallgatja el a valóságot, nem akarván esetleg Wesselényi jövőjének ártani. Bécsbe úgy jut el a hír, hogy Wesselényi is részt vesz a vitában, s e miatt nevét a fekete könyvbe írják, s Metternich már ezért elveszettnek tartja.²

Innentől fogva Wesselényi a magyarországi eseményeknek nemcsak távoli szemlélője, hanem egész élete összeforr az átalakuló nemzet sorsával. Ott látjuk az 1825---7-diki országgyűlésen,

¹ *Kaz. F. Lev.* U. o. 393—4. l.

² *Széchenyi naplói*; 326. l.

mint a távollevő Huszár Károly, Wesselényi Farkas és Bánffy László bárók megbízottját,¹ a kinek tanácskozó és szavazó joga a nyilvános ülésben ugyan nincs, de pusztán egyéniségének varázsa magával vonzza az ifjúságot. Azok társaságában él, a kik az országgyűlés eszméit irányítják s tárgyalásaira döntő hatással vannak. A Széchenyivel kötött barátsága újabb táplálékot nyer; beavatják egymást legtitkosabb vágyaikba, a melyek szívök mélyén rejtőznek; felfödik egymás előtt legszentebb eszméiket, a melyek a közügyek irányítására czéloznak. Szigorú bírái egymás hibáinak. Ha Wesselényi heves fölindulásában rosszul bánik szolgájával; ha társaságban kissé megfélekedzik magáról, s buzgalma elragadja; ha elmarad oly értekezletről, a melyen jelenléte kívánatos lett volna: Széchenyi nem minden habozás nélkül figyelmezteti hibáira. Viszont Wesselényi is őszinte, nem egyszer szigorú ítéletet mond barátjáról, ha a főrendeknél az alsó tábla ellen szól; ha a kaszinó és lóverseny ügyében az övétől eltérő felfogása mellett kardoskodik, vagy önbizalma elragadja. Széchenyi philosoph templariusoknak nevezi kettejüket, a kik az erkölcsi tökéletesedés, a szellemi művelődés közös útjait járják. Sokszor úgy tűnik fel Wesselényi Széchenyi előtt, mint a ki többet ér nálánál; máskor viszont, ha Wesselényi ellenkezik vele, úgy találja, hogy Wesselényinek nincs elég önbizalma s keresztényi alázatossága; de egyszersmind azt is észreveszi róla, hogy »egyesek iránt szerfelett büszke, lenéz sokakat, a kik tán nem rosszabbak mint ő, azért, hogy máskép gondolkodnak, máskép látnak.« De mind e mellett állhatatosan ragaszkodik egymáshoz. Széchenyi többször segíti barátját kisebb-nagyobb pénzkölcsönökkel, mert Wesselényi nem éppen tud a pénzzel bánni.² Széchenyi resteli, hogy a kaszinóba kevesebben lépnek be, mint előre tervezi, a mit Wesselényi természetesnek tart, mert — mint mondja — »bolonddá tesszük őket«; de azért ő is ott van az első alapítók között.

Széchenyi és Károlyi György grófok közös szállást rendeznek be Pozsonyban, a sétatér mellett, s már itt megvan csirájában a későbbi kaszinó, a hol »már most estvéneként a jó emberek ösze-

¹ U. o. 324. l.

² U. o. 331—333. l.

gyülekeznek». Itt vitatkoznak Wesselényi, Festetics, Andrássy György, Orczy, Brudern s a »haza dolgát leginkább kedvelő követek«, mert itt »nagy gyönyörűséggel lehet az időt tölteni«. »Itt — írja Comáromy István — akár pipázhat, diskurálhat, mindenféle ujságokat olvashat, s ha soká akar mulatni, mindenkor kész vacsorához ülhet akárki; egyszóval ezek az urak mindent elkövetnek, hogy náluk magát minden becsületes ember minden megszorítás nélkül a legbarátságosabb magyar szokás szerint mulathassa.«¹

Senki sem méltányolja teljesebben, egész szívéből Széchenyinek a M. Tud. Akadémia megalapítása iránti áldozó készségét, mint Wesselényi. »Kibeszélhetetlen lett a közelérzékenyedés s lelkes felbuzdulás — írja anyjának a nagy esemény hatása alatt; — minden szemekben örömkönnyek lobogtak.« »Most írnom kell neked — mondja a Földváry Gáborhoz 1825 nov. 4. intézett levelében — mert ki szeretném az egész világra kiáltani örömemet. Tegnap nemzetünknek egy dicső napja volt, hiszem, századokra át fog hatni melegítő sugárinak élesztő ereje.« S elmondván a nevezetes nap történetét, így folytatja: »Látod, barátom, még nem holt ki egészen a hazafiúi érzés; ha látnád azon elragadtatásig való buzgó örömet, mely minden képen ragyog; ha hallottál volna mindent, még a várcsok követjeit is tűzzel beszélni, áldanád velem a magyarok Istenét. Lám, Gáborom, a jól, és — hála az Égnek — a jó földbe vetett magok felségesen kezdenek csírázni.«² S a mi Wesselényi túláradó örömét első sorban magyarázza: ez áldozó készség az ő *Széchenyijében* nyilvánkozott példát mutatva.

Wesselényi mindjárt az előleges tanácskozásokban élénk munkásságot fejt ki, s minden valószínűség szerint az ő agyában születik meg az a gondolat is, hogy az Akadémia első titkára Kazinczy legyen. Legalább Dessewffy József gr. ő reá és Vay Ábrahámra hivatkozik, midőn ez óhajt Kazinczynak tudtára adja.³ Ott látjuk Wesselényit az Akadémia első igazgató tagjai sorában is, bár ezt Széchenyi egyelőre titokban kívánja tar-

¹ 1825. nov. 5. levele. *Kaz. F. Lev. XIX.* köt. 451. l.

² Beöthy *Képes Irodalomtörténet* II. köt. 293—4. lap közti facsimile.

³ *Kaz. F. Lev. XIX.* köt. 570. l.

tani, mivel a nádor neheztel reá a miatt, mert azt hallotta, hogy Wesselényi el akarja adni a ménését.¹

Dessewffy Aurél gr., kit apja magával visz az országgyűlésre Pozsonyba, szintén ismeretséget köt Wesselényivel s igen alaposan kiismeri jellemének legfőbb vonásait. Észreveszi róla, hogy nem szereti a lágy-meleg embereket s a kiket, ha talán hibásan is, ilyeneknek tart. Nála — úgy mond — egyenesnek kell lenni és egy perczig sem tergiversálni. Magyar érzése, a mely a politikai és társadalmi kérdésekben alkotott felfogását vezérli, a példa vonzó erejével hat mindenkire, a ki közelébe jut. Széchenyinek a külföldön szerzett gazdag tapasztalatait a Wesselényi erős magyar hazafielke segíti nemzetünkre nézve gyümölcsözőkké tenni. Wesselényi a politikai életben még nem lehet vezér, de a nemzeti szellem erősítésében, a nemzeti gondolat irányításában már ekkor vezérszerepet visz. Az országgyűlés termeiben még nem hangzik szava, de a társas összejövetelekben a köréje csoportosult követek és főrendek szívért már magával ragadja s eszméiket tántoríthatatlan hazafiérszésével a közügyekre összpontosítja. Nemcsak Széchenyi jobb keze, hanem megkezdett reformatori működésének ápoló s lelkesítő tényezője. »Wesselényinek — írja éppen oly igazán, mint szépen Dessewffy Aurél — sokkal tartozik Magyarország; ő nélküle a diactán az ifjú és dúsz mágnások tüze soha sem kapott volna jó directiót s régen elhűlt volna. Ő tartja bennök a lelket esze s tiszteletet parancsoló karakter-ereje által.»²

Ime Wesselényi ifjú korának a nemzeti étellel való eleven kapcsolata.

¹ *Széchenyi napló*; 335. l.

² 1826. aug. 30-diki levele Kazinczyhoz. K. i. a kolozsvári egyetemi könyvtárban.

A JÁNOS-LOVAGOK SOPRONBAN.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

IV.

A délvidéki lázadás leveretésével és Zsigmond király uralmának megszilárdulásával a soproni lovagház történetében is új korszak veszi kezdetét.

Az annyi viszontagságon keresztülment soproni lovagház újból életre kelt, de némileg más rendeltetéssel, mint a XIII—XIV. századokban.

A convent hiteleshelyi működésének megszűnésével a soproni keresztések most már egyedül a betegek ápolásának, vagyis a XIII. században alapított ispotály ellátásának szentelték magukat.

Az új lovagház 1394-ben elkészülvén, a rend tagjai ismét beköltöztek.

A változott viszonyokhoz képest a rendház lakói is mások voltak. A rend lelkésztagjai közül neveztek ki a soproni praeceptort, a ki egyúttal a Szent János egyház plébánosa is volt, s a ki mellé a betegápoló testvérek sorakoztak.

A XV. század első felében már nem találunk lovagokat Sopronban, nekik ott már nem akadt dolguk, nemcsak azért, mert a soproni convent, mint hiteles hely megszűnt, hanem azért is, mert Zsigmond Sopronba királyi kapitányokat rendelt, a kik a város védelméről s a városi tornyok őrizetéről gondoskodni tartoztak.

Ekkorra tehát már megszűnt a lovagok kötelezettsége, melyet a tatárjárás után vállaltak s a melyet IV. Béla 1250-ben jóváhagyott.

A soproni praeceptorátus végleges visszaállítása Nagymihályi (Ungi) Albert nevéhez fűződik, a kinek Naillac Filibert, a rend nagymestere 1417 febr. 12-én Konstanzban kelt oklevelével adományozta a vránai perjelséget, mely adományt Zsigmond király 1417 okt. 16-án megerősítette.¹

¹ *Sztáray oklt.* II. 176—177.

Ő nevezte ki Lőrincz lelkészt soproni praeceptorrá, mivel első ízben 1422-ben találkozunk s neki a soproni lovagházhoz tartozott Bó és Keresztény helységeket adományozta.

Nagymihályi Albert halála után, midőn Thallóczi Matkó (Máté) covinyi comes és nándorfehérvári kapitány neveztetett ki a vránai perjelség kormányzójává, a soproni praeceptorátust ismét veszély fenyegette.

Thallóczi működését mindjárt azzal kezdte, hogy szolgálival Lőrincz papot kiűzette a soproni praeceptorátusból.

Lőrincz panaszára Zsigmond király 1434 nov. 28-án szigorúan meghagyta Thallóczinak, hogy a soproni praeceptorátust, Bó és Keresztény helységekkal együtt adja vissza Lőrincznek.¹

Alig néhány év mulva mélyreható változás állott be Sopron város beléletében, mely jelentékeny befolyással volt a praeceptorátus további sorsára is.

Zsigmond király halála után a trón Albert osztrák herczegre szállott, kinek 1439 okt. 27-én bekövetkezett elhúnyta után, özvegye Erzsébet, születendő fia számára igyekezett a trónt biztosítani. Ama szoros összeköttetés folytán, mely Sopron város és a német szomszédok közt fennállott, III. Frigyes római király könnyen hatalmába kerítette a várost, melyet Erzsébet királyné utóbb III. Frigyesnek el is zálogosított, míg a cseh zsebrák had Macskakő (Katzenstein) várába fészkelte be magát, honnan épp úgy mint a felvidéken, örökös rettegésben tartotta a környéket. Nem csoda, ha a zsebrákok garázdálkodásainak elsősorban a János-lovagrend birtokai voltak kitéve, mert a lovagok akkor sem tartoztak Erzsébet királyné hívei közé, és később is a törökök elleni küzdelemben a Hunyadiak oldala mellett találjuk őket.

Közel harminczhat éven át jóformán semmi adatunk sincsen a soproni ház történetére.

Csak miután Frigyes császár az 1462 ápr. 3-án létrejött békekötés értelmében Sopron városát átadta, és a város 1464-ben bemutatta hódolatát Mátyás királynak, vannak ismét adataink a soproni János-lovagrendről.

A hosszú beháborúk alatt a rend temploma teljesen elpusztult s a lovagház is üresen állott.

A mint Sopron visszakerült Mátyás király birtokába, a székesfehérvári — ez időtájt a legtekintélyesebb magyarországi — lovagház főnöke igyekezett a soproni praeceptorátust fennhatósága alá vonni.

Mátyás király 1470 nov. 24-én Budán kelt levelével megengedte Simontornyai István székesfehérvári praeceptornak, hogy

¹ Orsz. Levélt. Dl. 12641.

a fehérvári convent hozzájárulásával tetszése szerint nevezze ki a soproni praeceptort.¹

Ezzel tehát Sopron teljesen a székesfehérvári lovagház fennhatósága alá került s annak mintegy fiókja lett.

A fehérvári lovagház főnöke soproni praeceptorrá Kopachi (Kopácsi) Miklóst nevezte ki, a kit Mátyás királynak 1471 febr. 20-án kelt parancsára a csornai convent ugyanazon évi márczius 18-án Bó és Keresztény birtokokba beiktatott.² E birtokokra 1472-ben Mátyás király ortalomlevelet állított ki Ujlaki Miklós macsóí bán és bosnyák király esetleges támadásai ellen.³

Kopácsi Miklóst a praeceptorságban Albert követte, a ki 1479-ben szerepel első ízben, midőn Mátyás királynak ápr. 24-én a székesfehérvári lovagokhoz intézett rendelete következtében Pál csornai prépost ellen, Völceseji Balázs és társai panaszára, Abogánfalva nevű birtokról erőszakkal elhajtott jobbágyok ügyében vizsgálatot teljesített.⁴

Albert praeceptorra hárult a soproni lovagházhoz tartozó birtokok visszaszerzése és helyreállítása is, mely feladatának nagy buzgósággal felelt meg. Mátyás király, a ki mindenkor nagy jóakarattal viseltetett a rend iránt, 1483 május 16-án — kérelmére — elrendelte, hogy a soproni praeceptorátushoz tartozó Bó, Damonya, Keresztény és Lócs helységekben levő birtokrészekben lakó szolgálát és jobbágyait senki le ne tartóztassa, felettük ne ítélkezzék s rajtuk semminemű adót be ne hajtson.⁵

Ezt az oklevelet II. Ulászló király 1493-ban megerősítette.

Az 1483. évi oklevél szerint már Damonya és Lócs helységekben levő birtokok is a soproni praeceptor kezében vannak, ezeket tehát Albert szerezte vissza. Az ő nevéhez fűződik a soproni Keresztelő Szent János tiszteletére szentelt templom felépítése is, mely — mint láttuk — 1484-ben emeltetett.

Ezen a templomon kívül a János lovagoknak Sopronban még egy templomuk volt Szűz Mária tiszteletére, mely a város falain kívül állott. Ennek a templomnak, helyesebben kápolná-
nak, Kempne Jakab végrendeletében földeket hagyományozott, mely földeket Mátyás király Dóczi Orbán győri püspöknek és testvéreinek : Jánosnak és Balázsnak adott, a kik a földek megfelelő értékét 1484 decz. 20-án Sopron város előtt készpénzben váltották meg.

¹ Orsz. Lev. Dl. 17083.

² Orsz. Lev. Dl. 17166.

³ Rupp Jakab: i. m. I. 2. 506—507.

⁴ Sopron vm. oklt. II. 520—320.

⁵ Orsz. Lev. Dl. 18781.

Albertet, a kit a vasvári káptalan tiltakozó levele szerint még 1487 ápr. 18-án is a soproni praepceptorátus birtokában találunk,¹ Benedek követte.

Benedek praepceptor is a rend javainak visszaszerzése és megvédése érdekében buzgólkodott.

Kérelmére II. Ulászló király 1499 május 9-én kelt adománylevelével a lovagrend bóii és keresztényi jobbágyait a teloniumfizetés és a bírósági hatáskör alól felmentette.² 1500 márcz. 16-án Sopron vármegye alispánja és szolgabírái előtt a szakonyi és az újkéri lakosokat, továbbá a bazthi (ma Dasztifalu) nemeseket Keresztény-puszta elfoglalásától eltiltotta.³

1512-ben Zabadi (Szabadi) Miklós állott a soproni rendház élén, a ki egyúttal a székesfehérvári lovagoknak is főnöke volt. Ő kapta vissza 1512. évben a vránai perjeltől Gyánt (Gyanta), Fadd, Varasd tolnavármegyei és Halászi (Halász) fejevármegyei birtokokat, melyek eredetileg a székesfehérvári lovagház tartozékai voltak, de a XV. század folyamán, mint annyi mást, a vránai perjel kaparította meg.⁴

Nándorfehérvár eleste után II. Szulejmán szultán üdvözlő levelet írt a János-lovagrend újonnan megválasztott nagymesterének, melyben szerencsét kívánva új méltóságához, értésére adta, hogy Rhodusról sem feledkezett meg, ő és lovagjai mindig emlékezetében vannak.

Az új nagymester Villiers Fülöp tudva, hogy a török az 1480-ban Rhodusnál szenvedett kudarczot akarja megtorolni, e hadüzenetnek is beillő levél vétele után legott a védelemhez készült.

Hívó szózatára 1522-ben útrakeltek a magyarországi János-lovagok is Rhodusba, így azután az itteni lovagházak, melyeknek lakói az idők folyamán amúgy is megfogytak, nagyrészt üresen állottak.

Rhodus elestét (1522 nov. 22.) rövid idő multán követte a mohácsi vész, melylyel a török hódoltság hazánkban is kezdetét vette.

Azok a magyarországi lovagok, a kik túléltek Rhodus elestét, előbb Kréta szigetére, majd Maltába követték a nagymesterüket, ezek tehát aligha tértek többé vissza. Azok a kevesen, a kik itthon maradtak, már nem voltak képesek a törökök ellen sikrá szállni, lassanként kihaltak, külföldről pedig már többé nem

¹ Orsz. Lev. Dl. 19253.

² Orsz. Lev. Dl. 20847.

³ Sopron vm. oklt. II. 591.

⁴ Rupp Jakab: *Magyarorsz. Helyr. Tört.* I. 506—507. E birtokok már előfordulnak III. Béla király 1193. évi megerősítő levelében.

jöhettek lovagok, mert Malta megszállása a lovagrend összes fegyveres erejét igénybe vette.

Igy azután a lovagrend magyarországi birtokai legnagyobb-részt, mindaddig, míg a törökök, vagy pedig a világiak el nem foglalták, a rend lelkészkedő tagjainak vagy világi papoknak haszonélvezetébe kerültek.

Ugyan találunk még a XVI—XVII. században is hazánkban éppen a soproni rendház javadalmainak élvezetében egyes rendtagokat, a kiket az egykorú feljegyzések keresztieseknek vagy kereszties lovagoknak neveznek, de ezeknek rendi minőségét ama korszak zavaros vallási és társadalmi viszonyainál fogva is rendkívül bajos megállapítani. Az egykorú feljegyzések szerint 1526-ban a soproni ház élén Pachà (Pasche) János presbyter cruciger (a rend lelkészkedő tagja) állott, a ki egyszersmind plébánosként is említettik.

Valószínűleg egy személy azon Patha Jánossal, a kinek Lanius Kristóf 1535-ben a soproni lovagház közelében levő kertjét elajándékozta; mikor később ezt a kertet a város házépítés céljaira fel akarta használni, Miksa király 1564-ben a János-lovagrendnek visszaadatni rendelte.

Patha János után világi papok birtokába került a praeceptorátus, mely ettől kezdve csupán javadalommá lett.

A javadalom haszonélvezői közt 1540-ben Graf Péter, 1542-ben István, 1545—51-ben Benedek esperes említettnek.¹

1551-ben Dalmady Sebestyént, a székesfehérvári praeceptor (1524—51) találjuk a soproni javadalom (crucigeratus) birtokában, a ki Székesfehérvárnak 1543-ban a törökök által történt elfoglalása után a lovagház hiteleshelyi levéltárával együtt Pozsonyba költözött, majd 1551-ben a soproni javadalom haszonélvezetébe lépett.

Mikor Dalmady Sebestyén a soproni praeceptorátust birtokába vette, már csak Bó és Keresztény maradtak meg az egykori tartozékokból.

E birtokok közül Keresztény, mely már 1500-ban is mint puszta említettik, nem sok jövedelmet hajthatott, egyedül Bó helységből volt a praeceptorának bevétele, de ez is felette ingadozó volt, mert a XVI. századbéli adóösszeírások szerint nagyon változott a portáinak száma.

1536-ban például összeírtak 1 portát, 1543-ban 18-at, 1544-ben 14-et, de három portáról a lakosok elköltöztek, 1546-ban 16-ot és 1548-ban 18-at.²

¹ *A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók VIII. Vándorgyűlésének Munkálatai.* Pest, 1861.

² *Orsz. Levéltár: Dicalis Conscriptiók.* Sopron vármegye.

Dalmady Sebestyén már mozgalmas multra tekinthetett vissza, midőn a soproni javadalmat elfoglalta. Hosszú ideig tartó székesfehérvári praeceptoratsága alatt a rend javainak és hiteleshelyi levéltárának buzgó gondviselője volt.

Mint székesfehérvári praeceptor, 1537-ben Esztergáros Pétert, a fehérvári nagykáptalan kanonokját, a ki annakelőtte a Jánoslovagrend tagjai közé tartozott, a convent hiteleshelyi pecsétjének meghamisítása miatt elfogatta és az ez alkalomra összeállított rendkívüli törvényszék elé állította.¹

1539-ben pedig János király elé ment Budára panaszra, mert a székesfehérvári bíró és esküdttársai egyik jobbágyát a házépítéstől eltiltották.² Mikor a török Székesfehérvárt ostromolta, ő is a város védőinek sorában küzdött, a hős Varkocs György oldala mellett.

A város elfoglalása után (1543 szeptember 4.) előbb Pozsonyban talált menedéket, majd Sopronba költözött. Mint soproni praeceptor 1562-ben résztvett a nagyszombati egyházmegyei zsinaton is, 1576-ban bekövetkezett haláláig bírta a soproni praeceptorátust.

Utána Esztergomi Ferencz tanár, alkalmasint világi pap, 1577-től 1587-ig, tehát tíz éven át bírta a javadalmat.

Esztergomi után 1587-ben ismét a Jánoslovagrend egyik tagja, Polosticzai (Palosticzai) András következett. Polosticzai Andrásnak már nehéz küzdelmet kellett vívnia a rend birtokainak megtartásáért, mert 1577. év után a soproni házhoz tartozó még megmaradt birtokok a protestantizmus elterjedésével mind egyre jobban ki voltak téve a támadásoknak.

Az ő kérelmére erősítette meg Rudolf király Mátyás királynak 1483-ban kelt kiváltságlevelét, melyben a soproni lovagház tagjainak és népeinek mindennemű vám és adó alóli mentességet adományozott.

1611-ben résztvett a nagyszombati tartományi zsinaton s a zsinati végzéseket mint Cruciger Soproniensis aláírta.³

Utoljára 1614-ben találkozunk vele.

Utóda, Vörös Mátyás, szintén mint a lovagrend tagja szerepel, a ki ellen a protestánsok az 1619 május 6-ikára egybehívott pozsonyi országgyűlésen panaszt emeltek a miatt, hogy a lovagok soproni házához tartozó Bó helységből a protestáns lelkészti fegyveres erővel kiűzte.⁴

¹ Károly János: *Fejér vm. Tört.* II. 652.

² U. o. II. 667.

³ Péterffy: *Sacra Concilia.* II. 217.

⁴ Zsilinszky Mihály: *A Magyar Országgyűlések Vallásügyi Tárgyalásai.* II. 156.

Vörös Mátyás azonban nem soká maradhatott Sopronban, mert az akkoriban protestáns Nádasdyak, a kik a soproni praeceptorátus kegyúri jogát magukhoz ragadták, csakhamar elűzték őt.

Nádasdy Pálné született Révay Judit, a vértanúhalált szenvedett Nádasdy Ferencz országbíró anyja azonban a javadalmat 1636-ban gróf Draskovits György győri püspöknek adományozta. Draskovits György egyike volt azoknak a főpapoknak, a kik Pázmány Péter térítői működésének leghathatósabb támaszai voltak. Még mint gyermek 1612-ben a pornói apátságot nyerte el, mely javadalom akkoriban Pornó és Monyorókerék mezővárosokon kívül 13 helységre terjedt ki. Győri püspök korában 1636-ban lépett a soproni János-lovagok birtokainak haszonélvezetébe.

De ő nem csupán haszonélvezője volt a soproni praeceptorátusnak, hanem igazi lovag volt a szó teljes értelmében.

A lovagrendhez való ragaszkodását legjobban bizonyítja azon körülmény, hogy a János-lovagok templomába kívánt temetkezni. Ott nyugszik († 1650 november 26.) abban a templomban, melyet megmentett a jezsuiták számára az enyészettől. Vele bezárul a soproni praeceptorok névsora.

V.

Midőn Draskovits György a János-lovagok javadalmait birtokába vette, abban az évben, 1636 május 18-án, II. Ferdinánd király meghagyta Sopron város polgárainak, hogy a jezsuiták számára alkalmas épületről gondoskodjanak. A túlnyomólag protestánsokból álló városi tanács nem szívesen, de végre mégis belenyugszik az *oltári szentség imádságára* alakult társaság kezén levő háznak, valamint a »Kirchhaus« nevéű épületnek a jezsuiták részére leendő átadásába.

Ezen épületben tartották a jezsuiták lakásukat, itt helyezték el s nyitották meg a latin iskolát, de az utóbbi czélra az épületek elégteleneknek bizonyultak, ezért már a következő évben engedélyt kértek a tanácstól a szomszéd házak megvásárlására.

De a városi tanács, hivatkozva az 1636. évi szerződésre, mely megtiltja a jezsuitáknak a már bírt házakon kívül más ingatlanok megszerzését, a kérelmet kereken elutasította.¹

A jezsuiták ekkor ismét nagy jötevőjükhöz, Draskovits püspökhöz fordultak segélyért. Draskovits látva a polgárság magatartását, hogy a bajon segítsen, 1637-ben ideiglenesen felajánlotta a lovagrend javadalmait a jezsuitáknak.²

¹ *A soproni kath. főgymn. 1894/95. évi értesítője.* 18. lap.

² Poda Endre: i. m. 90—95.

Ezen átruházás ellen azonban nemcsak a soproniak szólaltak fel, hanem 1640 november 30-án gróf Nádasdy Ferencz is fel-emelte tiltakozó szavát a jezsuiták letelepedése ellen, de míg a város még évek múltán is, bár hasztalan, tiltakozott a »Crucigeratus«-féle javadalomnak a jezsuiták által való birtokba vétele ellen, addig gróf Nádasdy Ferencz, a ki 1643-ban visszatért a katolikus hitre, már másként vélekedett. 1646 szeptember 8-án a városi tanácshoz intézett levelében értésére adja a polgároknak, miután »kegyelmeteknek azon keresztességhez és a hozzá tartozandó fundushoz semmi köze nincsen . . .«, ezért elvárja a várostól, hogy további nehézségeket nem fog támasztani.¹

Nádasdy kikötötte, hogy a családnak a lovagrend egykori házában szabad pinczéje és a vámos számára elegendő lakása legyen, az átruházásból pedig jobbágyaira semmi teher ne hármoljék.

A Nádasdy-család hozzájárulásával a jezsuiták birtokukba vették Bő és Keresztény helységeket, Szalassa pusztát és az itt szedett vám harmadrészét, megkapták még az iskola telkén létezett kis házat és szentmisékre 28.000 frt alapítványi tőkét.

Az átruházás alkalmával azonban a Nádasdyak kikötötték, hogy a jezsuita-rend megszűnése esetén, a mennyiben a Jánoslovagrend újból letelepednék Magyarországon, az utóbbinak joga a soproni javadalomra nézve feléled.

Ezt az adományt 1669-ben Lipót király is megerősítette.

A jezsuiták tehát végleg birtokukba vették a Jánoslovagrend soproni házát és a hozzá tartozó birtokokat, melyeket a rendnek 1773-ban történt feloszlataásáig háborítatlanul bírtak.

A jezsuita-rend eltörlése után az egykor a lovagrend tulajdonában volt birtokok nyilvános árverésen eladattak.

A lovagok házát és templomát báró Meskó Jakab vásárolta meg, ki azt 1782-ben a soproni társaskáptalannak adományozta.

A soproni János lovagok emlékét napjainkban csupán a Szent János tiszteletére szentelt templom őrzi, melyet a XIX. század nyolczvanas éveiben állítottak helyre.

A helyreállított templomot 1890 május 8-án szentelte fel Zalka János győri püspök.

De a Jánoslovagoknak közel négy századra terjedő soproni időzése maradandó nyomot hagyott hátra a város történetében is.

Emberbaráti intézményeik túléltek az idők viharait. A tőlök alapított ispotály, mely napjainkban is fennáll, betölti hivatását, s a szenvedő emberiség jótéveői sorában maradandó emléket biztosít számukra.

¹ *A soproni kath. főgymn. 1894/95. évi értesítője.* 21. l.

TOMAŠIĆ KÖNYVE A HORVÁT KIRÁLYSÁG ÁLLAMJOGÁRÓL.

Ez év elején, ha tudományos szempontból nem is nagy értékű, mégis a magyar nemzet és történetírás szempontjából nagyjelentőségű mű jelent meg a zágrábi könyvpiaczon. Címe ez : *Temelji državnoa prava Hrvatskoga kraljevstva (Fundamenta iuris publici regni Croatiae)*. Najstarije doba : Pacta Conventa. Napisao dr. Nikola pl. Tomašić. 1910. Zagreb. (*A horvát királyság államjogának alapjai*. Legrégibb kor. Kötött szerződések. Irta dr. Tomašić Miklós nemes. 1910. Zágráb.)

Már 7—8 éve figyelemmel kísérem a horvát történetírást, de a történetírók közt nem olvastam eddig Tomašić Miklós nevét.

Most egyszerre előáll ezen nagyhangzású művével. Nekivág egyszerre a legnehezebb, roppant éleslátást és, a mi fő, teljes elfogulatlanságot követelő fejtegetéseknek. Mintha csak egy elsőéves orvosnövendék mindjárt neki állana egy hályogos szem operálásának !

Felszerelése azonban pompás. Ismeri a magyar és horvát történetíróknak Horvát- és Dalmátországokra vonatkozó összes műveit, értekezéseit, megjegyzéseit, az újakat és régiket egyaránt. A tárgyára vonatkozó külföldi kútforrások és történeti művek sem kerülnek ki figyelmét. Idézi a régi görög, latin, szláv, olasz forrásokat.

Igy azután részletesen ismerteti a trauiak 1108-iki kiváltságlevelét (1—34) ; keletre, nyugatra messze elkalandozva bizonyítgatja (a mit különben senki sem von kétségbe) a királyok megkoronáztatásának fontosságát (34—72) ; szép mesét mond arról, miként várták 1102-ben a horvátok a Drávánál Kálmán királyt, mint kötöttek vele szövetséget, mint választották őt meg és mint koronázták meg horvát királylyá, ismétli az állítólagos külön horvát koronázásra Klaičtól már felsorolt adatokat, elmondja véleményét a közös koronázásról és a királyi eskünek a magyar nemzet képviselői részéről történt megerősítéséről.

Ha ebben itt-ott hosszabb volt, annál rövidebben és velősebben vonja le a felhalmozott egykorú és későbbi adatokból a maga következtetéseit.

1. A horvát nemzet megválasztja Kálmánt és az ő utódait az elsőszülöttség rendje szerint a maga királyává mint horvát-dalmát királyt.

2. A horvát nemzet nem mint leigázott, hanem önként fogadja el az új uralkodóházat, de összes birtokait teljes épességükben meg fogja tartani.

3. A horvát királyság egészen független marad a magyar királyságtól s a horvát nemzet megmarad politikai értelemben vett külön nemzetnek.

4. A királynak meg kell magát külön koronáztatnia horvát királylyá és esküvel fogadnia, hogy megtartja a királyság szabadságait.

5. A horvát királyság ügyeit a királynak a horvát országgyűlésen kell elintéznie.

6. A horvát királyság továbbra is meg fogja tartani a maga külön törvényeit mind a világi, mind az egyházi ügyekben és a maga külön (pénzügyi) háztartását.

7. A horvát nemzet nem köteles háborúba menni, kivéve ha saját honának érdekéről van szó.

No nem hiába, hogy évszázadok óta virágzott Horvát- és Dalmátországokban az oklevélhamisítás, nem hiába koholtak ott egész hamis krónikákat, nem hiába onnan származnak Skalich Pál és Tomkó János, de ime láthatók is ennek a roppant sok történetrontó munkálkodásnak férges gyümölcsei Tomašić itt felállított (sajnos, nem egyedül tőle származott és hirdetett) tételeiben.

Tomašić ugyan mindjárt minden tétel után hivatkozik bizonyítékokra, de e bizonyítékok vagy hamisítványok, vagy nem odavágók. — Nevezetesen hivatkozik:

a) a trauiak 1108-iki kiváltságlevelére.

b) Tamás főesperest memorialéjára.

c) A zárai apácák 1102-re tett szabadalomlevelére.

d) A Subich nembeli Marmogna-nak állítólag adott s a Zrinyi-levéltárban levő levélre.

e) Kálmánnak a zárai gyűlésen esküvel tett ígéretéről szóló egykorú följegyzésre.

f) Ordelaffo Faledro velenczei dózse 1118-ik esküjére.

g) A trauiaknak II. Gyécsétől 1142-ben és Imrétől 1197-ben adott kiváltságlevelekre.

Ezek közül azonban Tamás főesperes memorialéja először is nem Tamás főesperesté. Kršnjavi Izidor kimutatta és a zágrábi *Vjestnik zemaljskog arkiva* II. évf. 134. l. után közölt 4 fac-simileből mindenki láthatja, hogy ez állítólagos memoriale, helyesen az ő memoriale-nak is nevezett Historia Salonitanához fűzött

toldalék, nem Tamás főesperest kezeírása, és legrégibb feljegyzése is csak 1330 táján 60 évvel a főesperes halála után keletkezett.

Már most, ha egy kicsit tovább lapozunk Horvát- és Dalmátországok történetében, azt olvassuk pl. a sebenicoiak 1322-iki kiváltságlevelében, hogy 1322 szeptemberben követet küldöttek Károly királyhoz Martini Ferencz személyében és ez hozta el az ő régi kiváltságleveleik megerősítését (Fejér, *Cod. Dip.* VIII/2. 349, 356). Ugyanakkor tudjuk, hogy Subich II. Mladin, a hírhedt és magát horvát királyként viselő horvát-bosnyák bán is jóformán Temesvárig a király elé küldötte öcscsét, Györgyöt, hogy Trau és Sebenico ellen segítséget kérjen. Így tettek bizonyosan azon horvát főurak is, a kiket Mladin Ilyés fiának megöletésével magától elidegenített, sőt utoljára 1322 okt. 8 táján ő maga is Kninbe, Károly király táborába érkezett. (*Századok*, 1894, 811—12.)

E követküldések lebegtek annak a XIV. századbéli, Mladinpárti bús horvátinak szeme előtt, a ki a mostanában trauai todaléknak (hibásan Tamás memorialejának) nevezett, politikai célú elbeszélést készíttette. Csak afféle politikai ábránd volt ez, mint a magyar történetírásban Béla király jegyzőjének könyve. S a régi horvát dolgokra nézve épp oly tudatlan volt e todalék készítője, mint a minő a mi Névtelen jegyzőnk a 896-iki eseményekre nézve. Kezdi azzal, hogy Kálmánt Szent-László fiának írja. Ez mindjárt oly szarvashiba, mely az író jólétesülttségét megingatja. A régi horvát nemzetségek helyett a XIV. századbelieket említi s ezeket taszítja vissza 2 századdal, mintha Horvátországban az idő kereke megállott volna. Megteszi az állítólagos követeket »comites«-eknek, pedig a horvát királyok ilyeneket nem neveztek ki (csak a magyar királyok!), s a hadakozásra nézve oly engedményekről beszél, melyeket a magyar nemesség is csak 1222-ben s akkor is csak rövid időre tudott kivívni. Sőt végül kisüti, hogy sem a nemesek, sem az ő embereik (tehát a horvát jobbágyok legnagyobb része) nem kötelesek adót fizetni!!! De éppen ezek mutatják, hogy még gyarló, halavány hagyománynak sem válik be e todalék, nem hogy egykorú, oklevélpótló feljegyzésnek. Azt pedig, hogy tudatlan, kései mesélőnek valamit elhagyjunk, józan észszel tőlünk senki sem követelheti.

Ismeri Tomašić Horváth I. és Pauler Gy. kifogásait a todalék (hibásan Tamás főesperest memoriale-ja) hitelessége ellen, de azok czáfolása helyett kényelmesen Šišić Ferdinánd művére hivatkozik. Csakhogy e hírhedt todalék igazolása Šišićnek sem sikerült. Hiába igyekezik a hibákat valamelyik ismeretlen (!) másolóra kenni, mert a »Colomannus filius Wladislaw« hiba mind a három régi kéziratban megvan. Hiába igyekszik e todalékot az állítólag Kálmán királytól kiállított nagy szabadságlevél ki-

vonatának feltüntetni, mert a »dei gracia (rex)« szavak, melyek erre utalnának a szerintem régibb kéziratokból hiányzanak. Hiába sorolja fel Šišić Klaić után azt, hogy 1166 után hányszor fordulnak elő a toldalékban említett nemzetségek, mert hisz nem azt kell bizonyítani, hogy 1166 után léteztek, hanem azt, hogy 1102 előtt megvoltak. Ismerjük pl. az utolsóelőtti horvát király főembereit: Lyubomyr, Tolemir tepszi-ket, Jakab, Stresigna, Visen, Vratina, Osrina, Desimir, Dobroslav, Dragoslav zsupánokat 1089-ből, ismerjük Kálmán király korából Radoslav, Saracin, Klimin, Miroslav, Dresinna horvát főurakat (Rački: *Documenta* 149, 151, 93.) Mért nem fordulnak ezek elő a toldalékban? A toldalék készítője már annyira nem ismerte a régi horvát személyneveket, hogy az állítólagos 12 követ közül hatnak keresztény keresztnéveket ad.

A zárai apáczáknak 1102-iki évvel jelzett szabadalomlevele nyilvánvaló, 1190 táján készült *hamisítvány*. Ha nem hisznek a horvátok János zárai archipresbyter (első pap) abbeli állításának, hogy 1103-ban a dalmát várcsokban még Elek görög császár uralkodott (*Cod. Dip. Croatiae, Dalm. et Slav.* II. 11—12), ha nem akarják elfogadni az 1105-iki levél azon bizonyosságát, hogy »ez évben lépett be győzedelmesen Zarába a kegyességes Kálmán király« (*Codex Diplom. Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* II. 15.), azt mondhatjuk nekik a szentírással »lapides clamabunt: a kövek fognak kiáltani«. — Ott van a zárai apácák templomának tornyán kőbe vésve, hogy »az úr megtestesülésének 1105-ik évében a diadal és a Zarába való belépés után építé e tornyot Kálmán király« (Kukuljević: *Cod. Dipl.* I. 236.). Hogyan adhatott volna tehát Kálmán király »királyi szabadságot a Zarában fekvő monostornak« már 1102-ben, mikor Zára nem is volt az övé? Hiábavaló erőlködés azt mondani, hogy a Horvátországban és így Kálmán király kezén levő birtokokra vonatkozott csupán e szabadságlevél, mert akkor minek van az oklevélben, hogy »örök békét adok és országom lakosai közül senki el ne vegye e monostor ingóságait?« Abban a korban a monostornak ingóságai csakis a monostor falain belül voltak, s azonkívül nem adhattott örök békét 1102-ben, mikor ellenkezőleg alkalmas időben nagyon is kívánt harcolni Zaráért és így a benne levő monostorért is.

Zára 1116-tól 1181-ig a velenceiek, majd a görögök uralma alatt állott. Ez időszakban történt az is, még pedig 1125-ben, hogy a velenceiek a tengerparti Belgrádot földig rombolták. Mikor 1181-ben Zára a magyar király kezére került, ennek főemberei nem elégedtek meg Cresimir horvát királynak a zárai apácák részére adott szabadságlevelével, hanem magyar király-

tól kiállított kiváltságlevelet követeltek. A monostor ügyvédője készített tehát olyat is (a többi, legalább is 5-re tehető, hamisítvány közt elcsúszott ez is) s mivel Belgrád romjai nem tiltakozhattak, ráfogta, hogy az királyi város (urbs regia) volt és ebben történt Kálmán király koronázása 1102-ben. Az indictio-t (pedig ez a régi dalmát levelekben mindig előfordúl) restelte kiszámítani. Tanúként is olyanokat ír föl, csak úgy gondolomra, a kik az 1095—1116-iki hiteles iratokban sehol sem fordulnak elő és így még azt sem lehet mondani, hogy e hamisítvány készítője régi feljegyzéseket vagy másról szóló okiratokat használt volna.

A Subich nembeli Marmogna-nak adott levél nincs sehol. Az csupán valamelyik XVII. századbéli íródeáknak kivonata Lucius (Lučić) János horvát-dalmát történetíró *De regno Dalmatiae et Croatiae* 1666-ban megjelent művéből. Lucius közölte mind a zárai toldalékot, mind a zárai apácák részére készült 1102-re tett hamisítványt. E kettőből tehát könnyű volt az íródeáknak a Zrinyi család nagyobb dicsőségére kisütni, hogy 1102-ben az ő ősük, Marmogna már kiváltságlevelet kapott s annak kiadásánál már a zágrábi püspök is közreműködött. Ezt azután Kerchelich még jobban kiszínezte, de azért az egész csak olyan mese, mint Álmos 888-iki harcza Kiev ellen vagy a horvátoké a tatárok ellen 1242-ben a grobniki mezőn.

A trauiak 1108-iki kiváltságlevele, a zárai gyűlésen tett esküről szóló följegyzés, Ordelafo 1118-iki eskülevele, továbbá II. Gyécse és Imre királyok 1142-iki és 1197-iki levelei valódiak ugyan, de nem odavágók.

Először is a zárai gyűlésről szóló egykorú följegyzés nem 1102-ben kelt, mint Tomašić vakmerően állítja. Biztos, hogy Kálmán csak 1105-ben foglalta el Zárát, az is bizonyos, hogy Lőrincz esztergomi érsek, a ki a följegyzésben a király első eskütársaként említettik, csak 1106-ban lett azzá. E följegyzés tehát 1106 után készült. Mivel pedig most már az 1111-re tett arbei oklevél hamissága kitünt (Sufflay: *A két arbei íker oklevél. Századok*, 1905. 297), semmi sem kényszerít bennünket, hogy e följegyzést 1111-re tegyük. 1106 és 1111 közt a följegyzésben említett magyar főpapok és főurak közül Lőrincz érsek és János nádor 1108-ban jártak lenn Dalmáciában, mint a trauiak kiváltságlevele igazolja, tehát a zárai esküről szóló följegyzés is ez évben kelt.

Aztán pedig e hiteles oklevelek és följegyzések egy árva szóval sem emlékeznek meg a horvátokról, hanem mindig csak a dalmát városok szabadságairól beszélnek. — Már pedig bármennyire összeolvadt is később a magyar királyok alatt, kivált a XIV. században, Dalmátország Horvátországgal, mégis volt

köztük különbség. A XII. században pedig határozottan más volt Horvátország és más volt Dalmácia. Kétségtelenül mutatja ezt, hogy csak egyet említsünk, a XII. századbeli rövid velencei krónika. Ez azt írja: »A. 1115 Ordelauffus dux exivit in Dalmatia(m) et cepit eam preter Jaderam et Belgradum. In venturo mense Madio iterum exivit et cepit Jaderam et urbem Belgradum. Cepit etiam Sibinicum et sic tenuit *totam Dalmatiam*.« (Idézi Klaić: *Vjestnik zemaljskog arhiva*. I. 233.) Világos tehát, hogy a XII. században Dalmátország alatt csakis a tengerparti városokat és a szigeteket értették Spalatótól kezdve felfelé a Quarneroig.

Mindaz tehát, a mi a trauiak 1108-iki kiváltságlevelében van, mind az a szabadság (antiqua Dalmatiae libertas), a melyről az 1108-iki zárai följegyzés szól, s a mire Ordelafo 1118-iki esküje szerint »vobis Dalmatinis« Kálmán király esküt tett, nem vonatkozik Horvátországra, mert, ha igaz az a tétel, hogy »in maiori continetur minus«, még inkább igaz az, hogy »in minori (Dalmatia) non continetur maius (Croatia)«.

A ki mindezeket tudja, látja, megdöbbenve kell észrevennie, hogy Tomašić következtetései (vagy inkább előre kitüzött tételei) rettentő tévedések, ha nem szándékos ferdítések! Hogy nem újak, hogy mások is, mint Rački, Pliverić, Šišić már hirdették azokat, ez még csak rosszabbakká tették őket!

Vegyük csak azokat még egyszer szemügyre.

Azt, hogy a horvát nemzet Kálmánt és az ő utódait királyává választotta mint horvát-dalmát királyt, a trauiak levelének e szavaival akarja igazolni: »mihi aut filio meo aut successoribus meis tributarii ne sitis«. Risum teneatis... mert hol van itt az electio, vagy eligo szavaknak csak az árnyéka is?

Azt, hogy a horvát nemzet nem mint leigázott, hanem saját akaratából fogadta el az új uralkodóházat, azzal akarja igazolni, hogy Kálmán király a trauiaknak állandó békét esküdött és a Tamás főesperest művéhez fűzött toldalék szerint a horvátok megtarthatták minden birtokaikat, már pedig azon korban a győzők elvették a legyőzöttektől birtokaik jó részét.

Ezek közül a trauiak oklevele nem tartozik a horvátokhoz, a toldalék pedig csak a XIV. századbéli horvátok *pium desideriuma* (jámbor óhajtása), de nem Kálmán korabeli esemény. Maius zárai főesperes 1091-ben bizonyára jobban tudta a horvát dolgokat, mint a XIV. századbéli toldalékkészítő és ő azt mondja, hogy Szent László megrohanta (invadens) Horvátországot és ott unokaöccsét királylyá lette. (Rački: *Documenta*. 154.) Maga Szent László is a montecassinoi apáthoz írt levélben azt mondja: hogy »vicinus iam agere possis, quia Sclavoniam iam fere totam

«acquisivi», azaz, hogy (az olaszoktól Sclavoniá-nak hívott) »Horvátországot már majd egészen elnyertem«. Hogy pedig a középkori latin az »acquisivi« szót a fegyverrel való szerzésre értette, mutatja, hogy a velenceiek a töröktől nagy harcz árán elfoglalt dalmát területet »nuovo acquisto«-nak nevezték el. Az is kétségtelen, hogy a magyarok 1096 második felében fegyverrel győztek le valami horvát királynak kikiáltott és Kninben lakó főurat s Kálmán király még ez évben tovább terjesztette Szent László hódítását, mert a tengerpart is 1095-ben még Velencéhez, illetőleg a görög császársághoz tartozó Belgrádot elfoglalta. Világos ez Drago zárai polgárnagy 1096-iki leveléből és Malaterra Gaufrid elbeszéléséből. Az előbbi panaszkodik, hogy 1096-ban »diversarum gentium feritate quassatus«, »különböző nemzetek vadságától gyötörtetett« (Rački: *Documenta.* 175), Malaterra Gaufrid pedig nyilván mondja, hogy 1097 nyarán a tengerparti Belgrád a magyar királyé vala (Rački i. m. 478).

Mit beszélnek tehát önkéntes választásról és elfogadásról, mikor az összes egykorú, források fegyveres hódításról szólnak? Ha egy egész ország önként meghódol, akkor nem kell azt részenként elfoglalni, mint Szent László Horvátorszárról mondja.

Ezzel szemben feltételezni egy 1102-iki általános fellázadást és hogy ezután Kálmán király fogta volna kérésre a dolgot s tartott volna királyválasztó és koronázó országgyűlést, ez mind csak hamisítványokból szótt mese! A mint mi nem emelhetünk jogot Kievre a Névtelen meséjéből, éppúgy a horvátok nem támaszthatnak követeléseket a hirhedt toldalékkészítő képzelődéseiből!

Hiába is hivatkoznak a horvát történetírók Fraknoi Vilmosra vagy más régebbi magyar történetírókra, mert ezeknek abbéli véleménye, hogy Szent László békés úton jutott volna Horvátországhoz, az egykorú adatokkal szemben semmi. Félrevezették őket a horvát hamisítványok és így Fraknoi még Szent László levelét is rosszul értelmezte.

S ezek után nem mások megtévesztése-e vagy legalább is nem nagyképszerűség-e, midőn a toldaléket Tomašić megteszi szerződésnek, még pedig nem is közönséges, hanem nemzetközi (medjunarodnopravni ugovor 87. l.) szerződésnek? Nemzetközi szerződésnek ma azt hívjuk, a melyet az összes művelt államok kötnek egymással, vagy legalább is a melyeknek megtartására mások is biztosítékot vállalnak. Ámde még a toldalékkészítő sem mert arról ábrándozni, hogy a horvátok kiváltságait idegen államok is biztosították volna. Ő is, bár először az annyira kihasználta és félre-magyarázott »pacta ordinare« szavakkal él, végül mégis a »concordia devenire« szavakkal jelzi a király és horvátok állítólagos egyességét. Tehát csak békekötés és így legfeljebb kölcsönös szer-

ződés (uzajamni ugovor) és nem nemzetközi (medjunarodnapravni) szerződés lebegett szeme előtt. — Azonban, mint már kifejtettük, nemhogy Tomašić-nak, de még a toldalék készítőjének sincs igaza, mert hiszen az egész toldalék csak a XIV. századbeli horvátok óhajtása vagy követelése, mert hogyan lenne a szerződés névre érdemes olyan irat, a melyet csak az egyik fél ír alá, a másik pedig sohase látta ? !

Azon tétel igazolására, hogy a horvát királyság egészen független marad a magyar királyságtól, hivatkozik Tomašić arra, hogy Kálmán király egyedül a horvátországi ügyekben használja a horvát és dalmát királyi címet, a magyar ügyekben ellenben csak a »rex Ungariae vagy Ungarorum« cízzel él.

Ez, még ha úgy volna is, nem bizonyít semmit, mert »in maiori continetur minus« a nagyobbban (a magyar király címében) bennefoglaltatik a kisebb (a dalmát és horvát királyi cím). Tomašić tételét csak az bizonyítaná, ha Kálmánt a dalmát és horvát ügyekben csupán »Dalmatiae atque Croatiae rex«-nek neveznék.

Azonban teljesen ellenkezőleg Brazza város kancelláriája 1111-ben csupán horvát ügyben így címézi Kálmánt : »Regnante domino nostro serenissimo Colomano rege Hungarie et in spiritalibus dominante venerabili viro Crescentio archiepiscopo Spalati« (*Cod. Dip. Croatiae, Dalm. et Slav.* II. 21) II. Incze pápa kancelláriája is 1139-ben azt írja, hogy a spalatoei érsek ügyében »Bela rex Hungarie pro te multoties apud sedem apostolicam intercessit«. (U. o. II. 48.)

E kettő egészen lerontja Tomašić tételét, mert ha a horvát királyság teljesen független lett volna a magyar királyságtól, nem lett volna szabad horvát ügyben őt csak mint magyar királyt emlegetni.

Világos tehát, hogy Horvát- és Dalmátországoknak Magyarországhoz való viszonyát teljesen híven írja le az a francia államférfiú, a ki 1186-ban így értesíti a francia királyi udvart : »In regno Bele regis sunt he terre : *Ungaria, caput regni*, Croacia, Dalmatia et Rama.« (Fejér : *Cod. Dip.* II. 217. Facsimile-jét l. III. *Béla király emlékezete.* 139.) Ha Magyarország a feje Béla király birodalmának, akkor világos, hogy Horvátország, Dalmácia és Ráma csak alárendelt tagok.

Maga ellen beszél Tomašić, midőn II. Gyécse és Imre királyok leveleiből e részeket idézi a külön horvát királyság bizonyítására : »Si aliquis *per regnum meum* vestrorum civium negotia exercuerit mihi nullum tributum persolvat«. »Si quis extraneus *de regno nostro* vel aliunde . . . fugiens . . . ad civitatem vestram«, mert ha külön királyság lett volna Horvátország, akkor a királyi

kancelláriának azt kellett volna írnia »per regna mea« vagy »de regnis nostris«. Csak nem képzei Tomašić, hogy a trauiak egyesegyedül Horvátországban akartak kereskedni és csak erre kértek vámmentességet?

Egészen nevetséges volna, ha nem volna oly szomorú, Tomašić azon tétele, hogy a horvát nemzet területén még a magyar is idegen.

S mire hivatkozik? Arra, hogy a trauiak kiváltságlevelében e tétel fordul elő: Nem engedem meg, hogy a ti városotokban magyar vagy idegen lakjék, hacsak ti nem akarjátok. (In civitate quoque vestra neminem Ungarorum vel alienigenarum habitare permittam, nisi quem voluntas vestra expetierit.)

De hát Trau Horvátország? Nem képtelenség-e egy kis városnak csakis az ő falain belül eső területére vonatkozó intézkedést az egész országra kiterjeszteni? Ez intézkedés szerint különben a traui olaszok engedélye nélkül horvát sem lakhatott Trauban, mert az alienigena ő rá is vonatkozott. Vajjon hajlandók-e Tomašićék a horvátot is egy sorba állítani az idegennel Horvátországban?

A XVI. században sok királyi városnak, pl. Kassának, Besztercebányának meg volt az a szabadalma, hogy magyar nemes házat nem vehetett és nem lakhatott, de vajjon azért ezek külön önálló országok voltak-e?

Arra nézve, hogy a magyar királynak meg kell magát külön koronáztatnia horvát királylává, oly ártatlan képpel idézi a zárai apácák részére készült és 1102-re tett hamisítványt (az ezen alapuló Marmogna-féle följegyzéssel együtt), továbbá a trauiak kiváltságlevelét, mintha azok nem volnának ellenmondásban egymással. A hamisítvány azt mondja, hogy a koronázás megtörtént 1102-ben, a kiváltságlevél azt mondja, hogy csak 1108 után fog történni.

Mivel az az intézkedés, hogy a koronázásra vagy gyűléstartásra jövendő király kísérei közül csak az jöhet be a városba, a kit a lakosok óhajtanak, előfordul a spalatóiak kiváltságlevelében is és bizonyára előfordult a záraiakéban és arbeiekében is, meg kell jegyeznünk, hogy a XI—XII. században kétféle koronázás volt: felavató és bemutató. A felavató koronázás volt a fontos. A bemutató koronázás vagyis, hogy az egyházba való bevonulás vagy az országgyűlés megkezdése előtt a királynak ünnepiesen a fejére tették a koronát és úgy vonúlt be az egyházba vagy a gyűlésre, előfordult minden nagyobb városban és minden nagyobb ünnepen. (Fleury: *Hist. eccl.* lib. 59. § 45. Batthyány: *S. Gerardi scripta et acta* LXII—LXIV. Sok adatot idéz reá Du Cange az ő glossariumában a Curia szó alatt. 1733-iki kiadás II. k. 1255.)

Hogy ezt az olasz hatás alatt álló és olasz lakosságú dalmát városok kikötötték, természetes, de abból külön horvát királyi koronázásra következtetni tudatlanság és igazságtalanság. Sajnos, hogy a bemutató koronázás szokását a magyar történetírók nem vették eddig figyelembe és így a trauai, spalatoai, sebenicoi és almissai kiváltságlevelek »coronandus« szavát félreértették.

Én lelkiismeretesen végignézttem mindazon adatokat, a melyekből Klaić és Tomašić külön horvát koronázásra következtetnek, de azok azt nem igazolják. A trauai és spalatoai kiváltságlevelek — mint igazoltuk — bemutató és nem felavató koronázásra vonatkoznak. Ezeken kívül hivatkoznak arra, hogy II. István és Imre már atyjuk életében megkoronáztattak és Horvátországot kormányozták. De hol vannak a coronatus »in regem Croatiae« szavak? Sehol. Ha tudjuk, hogy Kálmán az ő öccse, Álmos, III. Béla pedig szintén öccse, Gyécse herceg ellenében akarták fiaiknak a trónt biztosítani, mindjárt kitaláljuk, hogy II. István és Imre éppen nem horvát, hanem magyar (s azzal együtt horvát és dalmát) királylyá koronáztattak meg, mert nem Horvátországot, hanem Magyarországot akarták nekik biztosítani. Abból, hogy Imrét már atyja életében kétszer koronázták meg, megint nem következik, hogy az első csupán Horvátországra szólt, mert az oklevelek évszámai (1185, 1194) világosan mutatják, hogy az első koronázás Imre kiskorúságában, a másik pedig akkor történt, midőn Imre már nagykorúságát elérte. Hogy mind II. Istvánnak, mind Imrének megkoronázásuk után atyjuk Horvát- és Dalmátországot adta mintegy gyakorlóterül, az természetes, mert ez országok, bár a magyar királysághoz mint egy test tagjai tartoztak, mégis mindig külön kormányzók alatt állottak.

Azon tételek igazolására, hogy a horvát királyság ügyeit a király csak horvát országgyűlésen intézheti el s hogy mind világi, mind egyházi ügyekben megtartja az ő külön törvényeit, Tomašić megint a trauai kiváltságlevélre hivatkozik. De hát, mint említők, akkor más volt Dalmátország, más volt Horvátország s a dalmát városok kiváltságai nem vonatkoznak Horvátországra. A zárai 1108-iki feljegyzés írója, miután Dalmátország szabadságának biztosítását leírta, világosan megírja, hogy Kálmán király a dalmát városoknak letett eskü után »simul quoque nobiles provinciae ad se vocavit«, vagyis a »vidék (= Horvátország) nemeseit is magához hívta«, vagyis velük külön gyűlést tartott. Abból pedig, hogy az akkori nehéz közlekedés miatt részleges országgyűlések voltak, külön királyságra következtetni nem szabad, mert hiszen akkor külön királyság lett volna Erdély, a Tiszántúl, a Felvidék stb.

Hasonlóképp külön ország lett volna Kassa, Buda stb. környéke vagy a Szerémség, ha abból, hogy a király külön adószedőt tartott Horvátországban (*exactor tributorum regalium per Chroatiam* és nem *Chroatae*!), ennek külön pénzügye következne. Ha csakugyan külön pénzügyi háztartása lett volna, akkor nem kellett volna a XII. században a horvát bánnak (*Sclavoniae dux*) évenként tízezer márka ezüstöt a királyi kincstárba szállítania. Megtudhatta volna ezt Tomašić a fentemlített francia államférfiú 1186-iki (Fejér: *Cod. Dip.* II. 218. l. 1184-iki év alatt közölt) iratából, csakhogy Kukuljević és Šmiciklas ezt az államjogilag Horvátországra nézve annyira fontos (bár az ő ábrándjaiknak nem kedvező) okiratot gyűjteményeikből szépen kihagyták.

Tomašić azon vakmerő állítása, hogy a horvátok nem kötelesek háborúba menni, kivéve, ha saját honuknak érdekéről van szó, még a hirhedt toldalékban sincs meg. Ebben is csak az van, hogy a Dráván túl nem kötelesek menni a saját költségükön. Magától értetik, hogy még a toldalék készítőjének óhajta szerint is a király költségén kötelesek lettek volna menni bárhova. Azonban világos, hogy a toldalék ezen állítása csupán az 1222-iki aranybulla 7. §-ának alkalmazása a horvát állapotokra. Csak XIV. századbeli óhajta ez és nem XII. századbeli állapot. A modrusi megyéről szóló 1193-iki adománylevél szerint a horvát sereg köteles volt a királyt követni mindenfelé, csakhogy az országon kívül kevesebb számmal.

Végignézve tehát azon tételeken, a melyeket Tomašić a horvát királyság külön államjogának alapjaiként jelölt meg, igazán csak azt mondhatom, a mit az egyszeri józan gondolkozású kocsis mondott mindig henczegő gazdájának. Azzal dicsekedett a gazda, hogy ő látja fent a torony keresztjén járkáló legyet. Erre a kocsis ezt válaszolta: Uram, a legyet én is látom, de a toronyt nem.

Tomašić könyvét a horvát királyság államjogának alapjairól elolvasva, én is elmondhatom, hogy csillogó homokszemeket látok ugyan, de *alapot* nem.

Engem valóban mély fájdalommal tölt el, hogy oly előkelő állásban levő horvát férfiak, mint Tomašić Miklós is, ily ferdítésekre használják fel a történelmet. A történelem hivatása az igazság (és csakis az igazság) kiderítése és így a megértés, a kibékítés előkészítése. A horvát történetírás azonban, mint Tomašić könyvéből is látom, még mindig ábrándokat, meséket tálal a horvát értelmiség elé s ebben, mivel az ábrándokat a való életben nem leli, gyűlöletet ébreszt. Már pedig a gyűlölet igaz, hogy nekünk is nagyon árt, de árt a gyűlölködőnek is, mert őt elkészeríti s mun-

kalkodását helytelen irányba tereli, ha ugyan meg nem bénítja. Az ilyen történetírás idéz elő azután olyan bolond mesét, mint a minőt nemrégiben a régi Szlavóniában hallottam, hogy volt idő, mikor magyarnak nem volt szabad laknia Horvátországban.

Magyarország mint »caput regni« a maga tagjait és így Horvátországot is mindig védelmezte, ápolta, a mit az egységes királyság és egységes állam keretén belől a közigazgatás, az igazságszolgáltatás és a hadügy terén meg lehetett adni, mindig megadta. Ennélfogva a magyar nemzet nem érdemli meg, hogy oly okos és előkelő állású emberek is, mint Tomašić is, hamisítványokkal, ferdítésekkel törjenek ellene, mert lehet, hogy ilyenekkel ideiglenesen politikai vívmányokat érnek el, de azért mindig rajtuk marad a szégyen, hogy hazug, nemtelen fegyverekkel harczoltak.

DR. KARÁCSONYI JÁNOS.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

MANN DUDLEY AMBRUS JELENTÉSEI CLAYTON
M. JÁNOS KÜLÜGYMINISZTERHEZ..

II.

13. Szám.

Párizs, 1849. okt. 8.

(Kivonatok.)

Uram! Tegnap érkeztem ide. Bécsi értesítéseimben okosabbnak tartottam küldetésem természetére vonatkozó minden megjegyzéstől tartózkodni. Bár szabadon fejtettem ki véleményemet és nézetemet egyéb tárgyakról, e tekintetben jelentéseimet oly óvatosan készítettem el, mintha maguk az osztrák hatóságok elé lettek volna terjesztendőök.

Jobban örvendek neki most, mint valaha, hogy az elnök a bizalmas ügynök hivatalát én rám ruházta; nem mintha e kötelesség miként való teljesítése a legcsekélyebb hírnévre is jogosítana, hanem mert, azt hiszem, okom van azt gondolni, hogy oly szerencsés voltam, miszerint semmi olyan tévedést vagy oktalanságot sem követtem el, a mely alkalmas lett volna hazánk békéjének veszélyeztetésére. Kényesebb és szövevényesebb küldetés, a mint rögtön beláttam, a legtapasztaltabb és legtökéletesebb diplomatának sem jutott még osztályrészül. A belőle folyó veszedelmek legkisebbike — tekintve Ausztria és Oroszország kétségbeesett állapotát Bécsbe való utazásomkor, és utána — az volt, a mely személyes biztonságomat fenyegette.

Diplomatiai ügyvivőnk nem volt állomáshelyén. Helyettese gyermekeinek a nevelője volt — egy aránylag fiatal és tapasztalatlan osztrák ember — a kinek főnökétől nem volt egyébre meghatalmazása, mint az útlevelek láttatkozására. És bécsi tartózkodásom nagy része alatt egész Ausztriában egyetlen egy consulunk sem volt.

Ütközben Berlinben, eléggé elővigyázatos voltam, hogy a minisiteriumtól kapott csomagot az Egyesült-Államok követsége által lepecséltessem, bár a bécsi követséghez való küldetésem természetéről

nem szóltam semmit; és fiamat neveztettem ki az iratok kézbesítőjének. Szerencsére, volt egy, az itteni követségnél több mint két év előtt hitelesített, régi útlevelem, a melyben meg volt említve, hogy kormányom diplomatai ténykedéssel bízott meg; s ez lehetővé tette, hogy az osztrák határon föltartóztatás nélkül, illetve máhámnak csak névleges megvizsgálásával, lépjek át. Bécsbe érkezvén, fiammal együtt a követségre mentem és ott összes hivatalos irataimat letétbe helyeztem. Meg kell jegyeznem, hogy Stiles úr képviselőjét felkértem a csomag felbontására, hogy meggyőződhessék róla, hogy nincs benne semmi S. úr számára, a minek megtörténte után a csomag ismét lepecsételtetett. Azt is megjegyeztem, hogy az okmányok a magyar ügyekre vonatkoznak és hogy igen fontos, hogy halandó szem elől elzárva tartassanak. Ügyvivőnknek a külügyministeriummal való levelezése azután olvasás végett rendelkezésemre bocsátatott, de a fennálló körülmények között nem akartam e szabadsággal élni.

Bár a követség vezetésével megbízott úri ember inkább kedvező benyomást tett rám, mégsem tudtam megszabadulni olyas aggodalomtól, hogy kísértésbe jöhet a megbízás elárulására, különösen minthogy első kötelessége a saját *sovereign*-je iránt volt. De nem volt más választásom, mint hogy paiprjaimat az ő gondjaira bízam, minthogy ha magamnál tartom, bármikor lefoglalhatták volna.

Magyarország kormánya vándorló kormánynyá lett, mielőtt még megbízatásom megérkezett. Pestről való visszavonulásában nem volt állandó tartózkodási helye s először ideiglenesen Szegeden telepedett meg. Tehát Bécsbe való megérkezésem után elhatároztam, hogy — bármily határtalan is a magyarok sikere utáni vágyam — nem fogom azt az indiscretiót elkövetni, hogy megkísértem bizonytalan utainak követését, mert ez elkerülhetetlenül rossz véget ért volna. Kötelességemet jobban véltem teljesíthetni, ha csöndben maradok és aprólékosan megfigyelem az események hatását, — készen állva hathatós eljárásra az első alkalmas pillanatban — mintha meggondolatlan kockázat vagy a magyar külügyministerrel való idő előtti diplomatai érintkezés által Ausztriának és Oroszországnak elfogadható kifogást adok a hazámmal való viszálykodásra, vagy esetleg *casus belli*-t szolgáltatok nekik. Határozott meggyőződésem, hogy a háború kimenetelének bizonytalanságában, a mikor az Angliában és az Egyesült-Államokban tartott népgyűlések és egyéb tüntetések nagyban gyötörték a két autokratikus hatalmat, mind Miklós, mind Ferencz József keresett a hozzánk való barátságos viszony megszüntetésére valami elfogadható kifogást, olyasfélét, mint a milyen az én kinevezésem, utasításaim stb. kitudódásában kínálkozott volna. Kormányunknak a szabadságukért és független-

ségükért küzdő nemzetek irányában követett egyöntetű politikája, a mely nem ismeretlen sem Szentpétervárt, sem Bécsben, kétségtelesen arra vezette a cárt és ifjú szövetségését, hogy az enyémehez hasonló küldetés lehetőségére gondoljanak, és, egyúttal, hogy végrehajtása meggátolására tervet szőjjenek. Ugyan miért küldték Bodisco urat Berlinbe és Hülsemann lovagot Bécsbe az ellenségeskedés megkezdése előtt? Mindenesetre azért, hogy megakadályozzák, ha lehetséges, Magyarország javára való erkölcsi közbenjárásukat.

Eleinte Bécsből közvetlenül Firenzébe akartam menni és így értelemben értesítettem is Önt, de mihelyt megtudtam, hogy Stiles úr — a kinek visszaérkezését türelmetlenül vártam — nem folytathatja tovább itteni hivatalát és hogy a követség irattára Schwarz úrra bízatik, a Párizsba való visszautazásra határoztam el magamat. Azok után, a miket ezen hivatalnokról megbízható forrásból hallottam és a mik a saját szemeim előtt történtek, nem voltam hajlandó oly okmányokat, mint az enyéim, az ő birtokába adni; Toscanába való vitelüket pedig kockázatosnak tartottam. Továbbá, a míg Öntől értesítést nem kapok, nem voltam biztos benne, hogy a firenzei hatóságok meg fogják-e engedni ottani tartózkodásomat, a míg czéljaim felől kielégítő magyarázatot nem tudok adni.

Helyénvalónak tartottam, hogy a küldetésemre vonatkozó levelezésem befejezése előtt a fönti magyarázatokat és megjegyzéseket — megvilágításul azon kényes helyzetnek, a melybe kezdettől fogva kerültem — előterjeszsem.

14. szám.

Párizs, 1849 okt. 15.

(Kivonat.)

(E jelentésben Mann sok statisztikai adatot hord össze az osztrák birodalom népességéről, néprajzi viszonyairól, termeléséről, kereskedelméről és hajózásáról. Sokat foglalkozik a tervezett dohánymonopoliummal is és ennek Magyarországra való kiterjesztéséről ezt mondja: »El van ismerve, hogy Magyarországnak a *régie* alá való helyezése lehetetlen, hacsak minden termelő házába katonaságot nem szállásolnak be«. Ha rá lehetne venni az osztrák kormányt arra, hogy a behozandó dohányra a mostani egyenlő vám helyett érték szerinti vámot vessen ki, akkor a Maryland, Ohio, Virginia és Kentucky államokból való olcsó dohány a Habsburg birodalomban jó vásárra találna.)

A jelentés utolsó szakasza így szól:

Ausztria mostani alakjában sohasem lehet termékeink nagy fogyasztója, kivéve a gyapotot, gyapjút és dohányt. És, kereskedelmi szempontból, Magyarország függetlenségének megalapításával sem nyertünk volna semmit. A gyapot és czukornád kivételével az Egyesült-Államok és Magyarország földjének terményei teljesen hasonlók.

Magyarország évenként körülbelül 25 millió osztrák köből búzát, 20 millió rozstot, 30 millió zabot, 23 millió árpát, 17 millió tengerit, 10.000 mázsa rizst, 27.000 akó bort, 60 millió font dohányt, 50 millió mázsa szénát, 350.000 mázsa gyapjút, néhány ezer font selymet és 11 millió (osztrák) öl fát termel. Bányái 3100 mázsa aranyat, 69.287 mázsa ezüstöt, 493 mázsa higanyt, 39.017 mázsa rezet, 27.000 mázsa ólmot, 300 mázsa ónt, 425.000 mázsa vasat, 9000 mázsa antimoniumot, 17.000 mázsa timsót és 800.000 mázsa kőszentet szolgáltatnak. A legutolsó census idejében a lovak száma 1,000.000, a szarvasmarháé 4,260.000, a juhoké 17 millió és a disznóké 4 millió volt. Nem ismerek olyan nyers terméket, a melyet Magyarországnak előnyösen eladhattunk volna, sem olyant, a melyet tőle vásárolhattunk volna. Az összes ipari czikkeket, a melyekre Magyarországnak szüksége van, vagy legalább is a legnagyobb részüket, előnyösebb feltételek mellett szerezhetette volna be más országoktól, mint tőlünk. Érdekei, a mint látható, főleg mezőgazdaságiak lévén, és gyári ipara alig lévén említésre méltó, megbecsülhetetlen kereskedelmi szövetségese lehetett volna Angliának. Hozzátehetem még, hogy a tulajdonképpeni Magyarországnak nincs egy hüvelyknyi tengerpartja sem. Fiume (egy biztonság nélküli kikötő), Buccari és Porto Re Horvátországban fekszik; Zára, Spalato, Ragusa és Cattaro pedig Dalmáciában. Ha siker koszorúzta volna is a magyarok küzdelmeit, — még ha természetes határaik közé Horvátországot és Dalmáciát is bevették volna — a legkedvezőbb szerződések mellett sem tarthattunk volna fenn velük nagyobb szabású hajóforgalmat, sem pedig jövedelmezőbb közvetett forgalmat, mint a milyent most Ausztriával szemben élvezünk.

15. Szám.

Párizs, 1849 okt. 25.

(Kivonat.)

(E levél legnagyobb része egy már régen feledésbe merült francia-amerikai diplomatai incidensre vonatkozik.)

Utolsó szakasza így szól:

Tegnap véletlenül és először találkoztam Teleki gróffal, Magyarországnak Franciaországhoz accredítált, volt követével. Mindkét kezével megszorítva jobbjomat, fölkiáltott: »Nem tévedhetek azon hitben, hogy volt *egy* nagylelkű nemzet, a mely kész volt drága hazámat elismerni, mihelyt a viszonyok megengedik«. A honfittársain elkövetett igazságtalanságok és az ő bánatuk miatt vérző szívvel, nem felkeltem neki másképp, mint igenlő, néma meghajlással. Azon naptól kezdve, a melyen megbízatásomat megkaptam, gondosan kerültem magyarokkal való minden beszélgetést, föltéve magamban, hogy első beszélgetésem külügyministerükkel leszen. Először azért, mert — ügyük iránti rokonszenvem rendkívüli mértékben föl lévén

keltve — attól tartottam, hogy érthető lelkesedésük félrevezethetne. Másodszer azért, mert — ha kötelességem teljesítése közben valami baj érne — nem akartam, hogy ez, kormányom hátrányára, bármily mértékben is a küzdő hazafiakkal való vigyázatlan érintkezésnek vagy meggondolatlan buzgóságomnak legyen tulajdonítható.

18. Szám.

Párizs, 1849 nov. 15.

(Kivonat.)

(E levélnek szintén csak utolsó szakasza vonatkozik magyar ügyekre.)

Ide zárom Kossuth búcsú-szózatát. Látni fogja, hogy igazolja azon nézeteket, a melyeket Görgey felől zsept. 27-iki jelentésemben nyilvánítottam. Meghatóan gyönyörű, és lehetetlen, hogy minden nemesen gondolkozó olvasója föl ne sóhajtson és könnyűt ne hullasson a száműzött hazafiert. Kossuth, úgy látszik, a végsőig azt remélte, hogy Törökország — Franciaország és Nagy-Britannia támogatásával — ellenségeskedésbe fog bocsátkozni Oroszországgal és Ausztriával, és ennek folytán hazája újból föl fog kelni. E miatt a legutóbbi napokig nem akart Viddinből távozni.

22. Szám.

Párizs, 1850. január 10.

(Kivonat.)

(E levél első három szakasza toscanai, görög és helvét ügyekre vonatkozik, újból ajánlva, hogy az utóbbi két országba Amerika diplomatai képviselőt küldjön. A sok ajánlásnak meg is volt az eredménye, mert Mann még ugyanazon évben megkapta kineveztetését mint az Egyesült-Államok első diplomatai ügyvivője Helvetiában.)

A jelentés utolsó szakasza így szól:

Sajnálattal veszem észre, hogy az Unió bizonyos köreiben hajlandóság mutatkozik az Ausztriával való minden diplomatai érintkezés megszakítására.¹ Az ily eljárásnak, ha tényleg véghezvitetnék, semmi jó eredménye sem lenne, ellenben kiszámíthatatlan bajok eredhetnének belőle. Az osztrák hatóságoknak a magyar hazafiak irányában tanúsított hiénaszerű vadságát és ördögi álnokságát honfitársaim közül egy sem láthatta világosabban, mint én; egynek sem okozhattak nagyobb fájdalmat, mint nekem. Ausztriának a civilisatio és emberiség ellen elkövetett gyalázatos merényletei honfitársaim közül egyet sem háboríthatnak föl jobban, mint engem. Egy szóval, nincs honfitársaim között egy sem, a kinek épp oly nagy, vagy nagyobb, oka volna az osztrák uralkodók elleni halálos gyűlöletre, mint nekem. De azért mégsem helyeselhetek oly eljárást,

¹ Cass Lajos tábornok, Michigan állam senatora, ugyanis javaslatot terjesztette a senatus elé az Ausztriával való diplomatai érintkezés fölfüggesztése iránt.

a mely csak Haynaunak szolgálna megelégedésére, ellenben a szabadság barátainak Ausztriában kétségbeesést okozna. Minden ország nemesen gondolkozó emberei, férfiak és nők egyaránt, kárhóztató ítéletet mondtak a bécsi cabinet fölött, de egy kormány sem vállalkozott arra, hogy az elkövetett kegyetlenségekből *casus belli*-t csináljon. Ha az Egyesült-Államok el vannak arra készülve, hogy Ausztriával a civilizált hadviselés szokásainak a magyarokkal szemben történt durva megsértése miatt háborúba bocsátkozzanak, ám szakítsák meg vele az összeköttetést. De mindaddig, a míg erre nincsenek elkészülve, azt hiszem, hogy egy fölvilágosodott tanácskozó testület minden meggondolatlan cselekedetének legmeggondolatlanabbja volna, ha a congressus megtagadná a bécsi követtségünk főtartására szükséges költségeket. Ha azt óhajtjuk, hogy az emberi fajnak a politikai szolgaságtól és rossz kormányzástól való megváltásában közreműködjünk, akkor ama példa erejére kell támaszkodnunk, a mely áldásosan működő tanaink békés elhintésében mutatkozik. Kereskedelmünknek, a mely hatalmas eszköze a világnak teendő jó szolgálatainknak, szabadnak kell lennie. Hajózásunknak minden tengert be kell járnia, minden kikötőbe el kell jutnia. Helyesen járnánk-e el — az összezúzott Magyarország — szabadelvű fiai iránt, ha világosságunkat elzárnók előlük és átengednők őket nehéz sorsuknak, csakhogy az ostorozók iránt érzett megvetésünket kifejezésre juttassuk? Határozottan nem! Nézetem szerint, kormányunknak nemcsak formailag fönn kellene tartani Ausztriával és a continens egyéb könyörületlen hatalmaival az összeköttetést, hanem Európában való befolyásának növelése végett egy a 21. számú jelentésemben ² javalthoz hasonló rendszert kellene elfogadni. A mi hivatásunk e földön, hacsak kormányzási hibák sajnálatos módon hamis irányba nem térítik, előbb-utóbb a legzsarnokibb államoknak is politikai ujjaszületésére fog vezetni. »Béke és kereskedelem minden nemzettel és bonyolító szövetség egyikükkel sem« legyen a mi »nemes célunk«, ³ és útunkat, zajtalan áldásaival, világosság követendi, épp úgy a mint igazságosság követi az igazságot.⁴

² E jelentést nem adták ki.

³ Idézet Washington búcsú-szózatából.

⁴ A jelentésekben előforduló idézetek sövege az angol szöveg, illetve fordítás alapján készült.

Közlő: PIVÁNY JENŐ.

AZ ELFELEJTETT POZSONYI CSATA.

(1442 február 19.)

Az Erzsébet és Ulászló korabeli belső háború történetének egy részletét akarjuk tisztázni. Tudjuk, hogy Pozsony vára I. Ulászló kezén volt, a város pedig Erzsébetet uralta. 1441 végén Ulászló Pozsony városának elfoglalására indult. Gróf Teleki József így beszéli el Ulászló e vállalatát: »Bár Ulászló Pozsony városa megvívását nagyon sürgette és azt tömérdek kocsivárával mindenfelől és szorosan körülfogta, úgy mégis az élelem, főként pedig a takarmány hiánya miatt, mely oly nagy volt, hogy számos lovak éhhel vesztek el, semmire sem mehete, kivált miután a már megint beállott nagyobb téli hideg a további táborozást lehetetlenné tette. Így kénytelen volt a vár erősegeinek megigazítása, a szükséges eleségnek bevetése s a város összelövdöztetése után a megszállást felbontani és Nagyszombaton át Budára visszavonulni, még mielőtt ezen bécsi segedelem (t. i. az Erzsébettől sürgetett) megérkezett volna; Erzsébet seregeivel egyesülésének és használtatásának legalább mi nyoma sincs. A husvéti ünnepeket Ulászló már Budán töltötte.« (*Hunyadiak Kora*. I. 278. l.) Tehát Ulászlót csak az élelemhiány s a rossz időjárás szólította vissza Budára, Erzsébetnek Bécsből is megerősített seregével össze sem ütközött. Sőt még sikere is volt Ulászló vállalatának, mert a várat élelmezte, a várost pedig erősen megrongálta. Körülbelül így beszélnek el a későbbi magyar történetírók is a Pozsony alatt történeteket, csak azzal a különbséggel, hogy Szalay, Klein, Horváth kevesebb forrást használnak, mint Teleki. Ők megelégszenek Dlugosz és Callimachus elbeszélésével. Fraknoi e harcokkal nem foglalkozik. Történetíróink elbeszélésének hatása alatt Rónai Horváth Jenő *Hadi Krónikájában* Ulászló vállalata úgy van feltüntetve, mintha ideiglenes sikerrel végződött volna. »Erzsébet sem boldogult Pozsony ostromával, melyet előbb Thanczin lengyel vezér, majd 1442 elején maga a király mentett fel egy időre az ostrom alól.« (*Hadt. Közl.* VIII. 252. l.)

Ortvay Tivadar *Pozsony történetében* (II. k. 3-r. 228. l.) már sokkal közelebb jár az igazsághoz; Ortvay már a *Zichy Codex* közleménye alapján tudja, hogy Pozsony alatt 1442 elején Ulászlónak nem volt sikere, hanem inkább kudarczczal végződött vállalata. Azonban előadása hiányos, mert az ő sokfelé kiterjedő figyelmét is kikerülte az a levél, melyet történetíróink nem ismernek s a mely főforrása az 1442-iki pozsonyi ostromnak. E levelet Palacky Ferencz a *Geschichte von Böhmen* Bd. IV. Abth. 1. 71. lapján tette közzé 1857-ben. E levél adatait összevetve a többi forrással, az események képét így látjuk: 1441 végén Ulászló vezére Tanczin felmentette Pozsony várát, Ulászló Pozsony városát is lövette eleintén nagy sikerrel, de a mikor az Erzsébet német-cseh serege megérkezett, Palacky tanúsága szerint

Ulászló nagy vereséget szenvedett. Magok a lengyelck és híveik beszélték, hogy háromezer lovast vesztek, a kik részint elpusztultak, részint fogságba kerültek. E csata után tíz kastély Erzsébet királyné birtokába került (köztük Csesznek, Tata). Palacky e csata napját február 19-ére teszi. Ez időmeghatározást igazolni látszik Tamássi Henrik levele Töttös Lászlóhoz. (*Zichy Codex* IX. k. 40. l.) Tamássi márczius 14-ikén Kaposvárról jelenti Töttösnek, hogy több hozzáérkezett levél értesítése szerint Ulászló Pozsony alól nagy szégyennel és kárral volt kénytelen visszavonulni nagyszombati táborába. Tamássi is felemlíti, hogy a csatavesztés következtében többen pártoltak át Erzsébethez. A Palackytól közölt cseh levélből tudjuk, hogy I. Ulászló 1442 márczius 24-ikén Nyitrától egy mérföldnyire táborozott s hogyekkor alig volt több 2000 emberénél, a betegeket is oda számítva. A nyitrai cseh kapitány kirentott Ulászló seregére és vagy 70-et megölt katonái közül. Ulászló nagyon el volt csüggedve és már haza szeretett volna vonulni Lengyelországba, de a magyar urak tartóztatták. Ulászló kedvetlenségét tanúsítja a csata előtt keltlevele is, melyet 1441 december 27-én írt nagyszombati táborából a lengyel uraknak. (*L. Mon. Medii Aevi Historica* Tomus II. Cracoviae 1876. 127. l.) Ulászló csak nagy nehezen menekült Nyitra környékéről Buda felé márczius végén. Látjuk ebből, hogy a történetíróinktól elmellőzött pozsonyi csata nem volt jelentéktelen esemény. Ha Erzsébet környezetében lett volna olyan államférfiú, a ki a helyzetet erélylyel kihasználja, Ulászló kudarcának súlyosabb következményei lettek volna.

ANGYAL DÁVID.

BRANKOVICH GYÖRGY SZEREPLÉSE I. ULÁSZLÓ URALKODÁSÁNAK KEZDETÉN.

Pesty Frigyes: *Brankovics György Rácz Despota Birtokviszonyai Magyarországon. Budapest 1877.* című akadémiai értekezésében elbeszélvén, hogy I. Ulászló 1440-ben Munkács várát, 1441-ben pedig a világosvári uradalmat elkobozta Brankovicstól, e kérdést veti fel: »Mi történt 1439. és 1441. év közt, hogy Brankovics György a hűtlenségben bűnösnek találtatván, jószágaitól megfosztatott?« Pesty e kérdésre nem bír válaszolni. »Nem tudunk semmit« — úgymond — »mi ezen időben Brankovics hűtlenségét igazolná.« (27. l.) Ez a megjegyzés annál feltűnőbb, mert Pesty ismeri, sőt idézi is azt a két királyi okiratot, mely az elkobzást súlyos okokkal igazolja. Az egyik okiratban Ulászló Munkácsot Palóczy Lászlónak adományozván (1440 július 31-én), Brankovicsról így nyilatkozik: Pro eo quod ipse Despotus predationum et vastationum regni... per Turcas... factorum conscius et consentiens fuisse suspicatur... et quod tempore ingressus

nostri . . . ipse Despotus . . . de hoc regno in aliorum terras se conferens contumacie et rebellionis . . . prebuit argumentum . . . (Horváth Mihály: *Magyarország történelme*. Új dolgozat. Második kiadás. II. kötet. 543. l.) A második okirat, mely 1441-ben Világos várának elkobzását jelenti ki, azt mondja: »per notam infidelitatis Sztjepán vayvodae, Castellani Georgii, despoti Rasciae per ipsum in Castro Világosvár constituti«. Ezt a várat Ulászló akkor Maróthy László aradi főispánnak adományozza, a ki hűségesen szolgált a lázadók ellen, nevezetesen Sztjepán vajda, György despotának akkori castellanusa és Harapkói Bothos András ellen. Pesty Frigyes, úgy látszik, nem hitt a két oklevélben előadott okok őszinteségében. Az ő értekezésének megjelenése óta újabb anyag jelent meg Brankovicsnak 1440 és 1441-iki szerepléséről és ennek alapján megpróbálhatjuk annak a kérdésnek megoldását, hogy miért kobozta el I. Ulászló Brankovics uradalmait 1440 és 1441-ben? Az 1440-iki oklevél azt mondja, hogy Brankovics, úgy látszik, egyetértett a pusztító törökkel. E látszat ellen szól az, hogy Brankovics a török elől elmenekült Raguzába. Mint Restius beszéli raguzai krónikájában (*Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium*, Scriptores II. 284.), a Szerbiában tartózkodó török hadsereg vezérei Raguzától követelték Brankovics kiadatását. Brankovics megijedt, de a senatorok megvizsgálták, hogy nem adják ki a töröknek. Nincs okunk kételkedni Restius előadásában, Ulászló oklevele is csak mint gyanút említi a törökkel való egyetértést és nem veszi azt ténynek. Azt kell tehát hinnünk, hogy Brankovics nem volt részese az 1440-iki török pusztításoknak. De a magyar udvar gyanúja még sem volt egészen alaptalan, Brankovics a török elől nem Magyarországra menekült és Raguzában is csak nagy nehezen határozta el 1441-ben, hogy a magyar udvarhoz fog menekülni. Ulászló udvara tehát nem ok nélkül gyanította, hogy Brankovics szövetkezni kíván a szultánnal. Valóban úgy volt. Brankovics nem sokkal Raguzába érkezése után a velencei köztársaságot arra kérte, hogy az ő költségén küldjön követséget ajándékokkal a szultánhoz és ez a követség igyekezzék a szultánt megbékíteni Brankovicscsal. A velencei köztársaság nem fogadta el az ajánlatot. (*Monum. Spect. Hist. Slav. XXI. 122.*)

Ezek után azt kell hinnünk, hogy a magyar udvarnak alapos okai voltak Brankovics magyar jószágainak elkobzására 1440 s 1441-ben. Okai a következők voltak: Brankovics várnagya Erzsébet hiveivel tartott; továbbá Brankovics, bár maga is szenvedett a töröktől, nem magyar földre menekült, hanem idegen közvetítéssel egyezkedni próbált a szultánnal.

ANGYAL DÁVID.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig. Az Oltványijutalommal kitüntetett pályamű. Irta dr. Békefi Remig, a M. Tud. Akadémia rendes tagja. Budapest. Kiadja a M. Tud. Akadémia 1910. 8-r. XXIX és 598 lap. Ára 12 korona.

A nevelés-oktatás története neve szerint a művelődéstörténetnek főága, a melynek ha egész tartalmát sikerülne a régi emlékekből rekonstruálni, ezzel megvilágítanók azon eszményeket, célokat és eszközöket, a melyek korszakonként előkészítették a fiatalságot jövő társadalmi szerepére. Ennyiben a nevelés a történeti életnek legideálisabb eleme, a melynek hatása a gyakorlatban sokszorosán módosul ugyan, de az így létrejött szövevényes haladásnak alapirányát s magasabb jellegét a szintén fejlődő nevelés adja meg.

Eredeti, megrostált forrásanyagból fölépült, teljes, rendszeres magyar művelődéstörténet még nincs, pedig megalkotása szükséges nemcsak történelmünk alaposabb megértése érdekében, hanem a végből is, hogy művészetünk történeti tárgyú alkotásai mentől korhűbbek legyenek. Dr. Békefi Remig egy nagy nevelőtestület, a cistercita-rend multjának kutatásában igazi művelődéstörténetíróvá fejlődött. E szakban az ország első tanszékére emelve, iskolát alapított, a mely egész sereg kisebb művelődéstörténeti monographiával lépett a magyar irodalom terére s a mester vezetése alatt serényen munkálkodik azon, hogy a magyar művelődéstörténet tömérdek anyagát elemezze, rendezze, megrostálja s a rendszeres egész mű létrehozását mennél előbb és mennél tökéletesebben lehetővé tegye.

Maga Békefi irodalmi téren kiválólag az oktatásügy fejlődését, a művelődéstörténet vezető fontosságú részét igyekszik felkutatni és megvilágítani azon aránylag kevés és sovány adat alapján, a melyek sok más anyagban elszórva, mellékesen írásba kerültek s a régmultból reánk maradtak. Az Oltványijutalom és

a Magy. Tud. Akadémia bőkezősége immár másodszer adott alkalmat Békefinek arra, hogy az adatoknak nem nagy bősége daczára a középkori magyar iskolázás történetének egy-egy nagy monographiájával lépjen meg bennünket. Négy évvel ezelőtt jelent meg »A népoktatás története Magyarországon 1540-ig.«¹

A most megjelent másik monographia a hazai káptalani iskolák történetét tárgyalja ugyanazon idő keretén belül, s egyszersmind függelékében kiegészíti a szerzőnek előző kötetbeli kutatásait a falusi és városi iskolákra vonatkozólag 1347—1538 közt talált adatokkal több mint félszáz oldalon, feldolgozásban és oklevél-tárban.

Ez a függelék ismét száztizenhat új névvel szaporítja a falusi és városi iskolák számát, tizennégy előbb közölt iskoláról pedig újabb adatokat nyújt. Az új adatok fele Nagyküküllő és Szeben megye községeit sorolja föl iskoláshelyekül (64), a melyek körül még tizenkét erdélyi község jut bele az új jegyzékbe.² Az adatok negyedrésze azt a vidéket illeti, a melyen az erdélyi szász vidék után eddig is legtöbb iskolát talált a szerző, t. i. a Hernád-Felső-Tisza mellékén (37),³ vagyis mindig ott, a hol a levéltárak leg-épebben maradtak meg s emlékeik legjobban hozzáférhetők. A Duna mellékén tizenkét, a Dráván túl öt iskoláshelyre akadnak új adatok.

Az előző kötet ismertetésekor azon tényből, hogy némely megyékben elég sűrűn jelentkeztek a falusi iskolák, más szomszédos megyékben meg teljesen hiányoztak, joggal következtettük, hogy a további kutatások az iskoláshelyek számát bizonyára szaporítani fogják. Békefi új kötetének függeléke e következtetést örvedetesen igazolja s ez alapon jogos reményeket fűzhetünk további kutatásaihoz is. Különösen szembetűnő Besztercze körül és Fogaras megyében az iskolatörténeti adatoknak teljes hiánya, holott a rokon, illetőleg szomszédos Brassó megyében tiz, Szeben megyében huszonhat, Nagyküküllőben pedig már ötvenkét iskoláshelyet ismerünk 1540 előtt. Szabolcs és Gömör megye eddig üres volt, míg az új függelék e két megye területén tizenegy iskoláshelyet állapít meg.

Nagy súlyt helyezünk arra a nevezetes tényre, hogy Nagyküküllő megyének majdnem minden községében volt iskola 1488-ban. E tény megállapítását pedig azon szerencsének köszön-

¹ Ismertettük jelen folyóiratunk 1907. évi folyamában (161—169 l.).

² Nagyküküllő m.-ben 43, Szeben m.-ben 21, Hunyad m.-ben 4, Udvarhely m.-ben 4, Háromszékben 2 s még két erdélyi megyében 1—1 iskolahely merül föl.

³ Zemplénben 7, Sárcsban és Gömörben 6—6, Szepesben 4, Szabolcsban 5, s közelükben és távolabb Szilágyig 9 helyen.

hetjük, hogy amaz évben a szász vidéken népösszeírást végeztek. Ha már most tudjuk, hogy magyar vidékeken a tatárjárás és a török hódoltság kora közt a népösszeírásokat elhanyagolták; az adórajstromokban és urbáriumokban pedig, a minők leginkább csak a Habsburgok kora óta maradtak ránk, nem igen történhetett említés a szegény iskolamesterekről, a kikről a többi iratok is csak mellékesen mint tanúkról, perbeli képviselőkről, végrendeleti hagyatékok részeseiről, stb. szólnak: akkor a magyar vidékek iskolatörténeti adatokban való szegénységéből nem vonhatunk le olynemű következtetést, mintha az iskolázás a magyar községekben azon arányban lett volna elhanyagolva, a mily arányban hiányzanak eddig ott az iskolatörténeti adatok. Hiszen egészen jelentéktelen magyar falvakra vonatkozólag is merülnek fel időnként véletlenül iskoláról, iskolamesterről s tanulókról szóló megjegyzések. A Dráván túl egyetlen megye sem tűnik fel annyira iskolázottnak, mint Körös megye; sőt azt mondhatjuk, hogy Zágrábon és Kamonczon kívül nem is ismerünk másutt plébániai iskolákat, csak Körös megyében, a hol mindjárt nyolcz iskoláshely tűnik fel. De ez aligha jelent többet, mint csak azt, hogy Körös megye emlékei leggondosabban vannak föl kutatva és e részben kiaknázva.

Az bizonyos, hogy Magyarországon a középkorban sokkal több plébániai iskolát kell föltételeznünk, mint a mennyit eddig ismerünk és valaha megismerhetünk. Tervszerű iskolajegyzéket nem készítettek. A mit amaz iskolákról tudunk, azt többnyire mellékesen említik az írárok. Kiterjesztő következtetésünket különösen megerősítik azok a körülmények, a melyeket Békefi új kötete »A középkori papság nagy száma« cím alatt mond el, nevezetesen hogy hat magyarországi zsinat (1382—1515) egybehangzó rendelete szerint egy papnak sem volt szabad a nélkül miséznie, hogy ne lett volna clericusa vagy scholarisa, a ki neki a misénél válaszol, egyébkor pedig vele zsoltároz (56. l.). Ha nem sikerült is ezt minden plébánián végrehajtani, de ama zsinati rendelkezést mégis úgy kell felfognunk, mint a mely nem valami idegen s alig megvalósítható újítást erőltetett, hanem a magyar egyházban is ősrégi jó szokásnak további fönntartását szorgalmazta és kiterjesztését mindazon helyekre, a hol önálló egyház volt, a melyben rendesen miséztek. A falusi plébánosnak is gondoskodnia kellett arról, hogy ne csupán tanulatlan ministráns fiu szolgáljon körülötte a misénél, hanem hogy legyenek valóságos kispapjai, deákjai, kik értik a deák feleleteket, zsoltárokat és énekeket s gregorianus-módra kísérik énekökkel a szertartásokat. Mennél ünnepélyesebb miséket és gyászszertartásokat végzett, annál gazdagabb offertoriumi és exequialis (tori) ajándékokban volt része. Minden jóra való pap utánozni törekedett lehetőleg azt,

a mit a káptalani és monostori egyházakban látott vagy tanult. A szegényebb plébános maga tanította a szülőktől átengedett gyermekeket, a gazdagabb pedig tartott maga mellett iskolamestert: nagyobb deákat, vagy később már egyetemet végzett baccalaureust is, a ki nála nyert ellátást s a kinek idővel a község szintén biztosított némi jövedelmet.¹ Legszívesebben odaadták kezdetben gyermekeiket a szolgák és szabados szülők, azért már az első keresztényszázadi magyar törvények tiltják, hogy senki se merje deákká, clericussá tenni s tanítani a szolgát vagy szabadost urának engedelmé nélkül. Ezek a törvények az ily esetek gyakorisága mellett bizonyítanak s tulajdonképpen nem a tanítást akarták korlátozni, hanem hogy a clericusi rendbe való fölvételhez szerzzék meg a szolga és szabados urának beleegyezését, mert a clericusság fölszabadította az illetőt világi urának hatalma alól (52., 53. l.).

A függelék új adataiból kiemelünk néhány érdekesebbet. Hat községben deák (litteratus) az iskolamester, a kiról egy helyütt megjegyzik, hogy feleséges ember. Négy más helyen baccalaureus, egyetemről kikerült iskolamestert látunk, még oly falvakban is, mint a zempléni Varannó vagy a körösmegyei Kamarja. Ez utóbbi helyen felesége van a baccalaureusnak, míg a miskolczi hasonló című iskolamester plébánossá lett ugyanott, a beregszászi pedig egy falusi plébániáért folyamodott. A szentgyörgyi iskolamester polgármesterré lett, az ottani segédtanító előbb városi irnok volt, s a zágrábi segédtanító, feleséges ember, iskolamesterré lépett elő. Lőcsén az iskolamesteren kívül van külön kántor is, de rendszeren maga az iskolamester tanítja és vezeti az egyházi éneket, s tanulói kántálnak a templomban és temetéseken, vagy rekordálnak valamely úrnak vagy vendégének tiszteletére (köszöntőt énekelnek). Néhány iskolamesternek jövedelmére következtethetünk abból, hogy a jövedelmük tizedeként kirótt adó 15, 20, 30 dénár, egész évi bevételek tehát — bizonyára gyöngén számítva — 1½, 2, 3 arany forint (kőrmöczi), mai pénzünkben 16·50, 22, 33 korona. Körülbelül ennyit tett a meczenzefi nyolcz köből rozs értéke is.²

Békefi új kötetének főtárgya címének megfelelően a káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig.

Mivel a káptalani iskolák célja tulajdonképpen a papnevelés volt, azért a szerző bevezetésül röviden vázolja a keresztény papnevelés fejlődését; majd kifejti a magyar káptalanok keletkezését, vagyoni helyzetét, életmódját, szervezetét és hiteles-

¹ Pl. Felső-Meczenzéf abauj-tornamegyei község szerződése 1430-ban évi nyolcz köből rozsot ajánl meg. (466 l.)

² Egy köből rozs akkor körülbelül 21 dénár, nyolcz köbőlé 1·68 arany forint, 18½ korona, mai ára körülbelül 70 korona.

helyi szerepét ; harmadszor pedig szól arról, hogy minő társadalmi osztályokból nevelődött a magyar papság s hogy minő körülmények kívánták és föltételezik a középkori papság nagy számát.

E jó félszáz oldalnyi bevezetést követi a magyarországi káptalani iskolák története : első részében a feldolgozás mintegy háromszáz lapon, második részében pedig az Oklevéltár közel száz oldalon az 1028—1558 közötti évekből.

A feldolgozás nagyobb fele elmondja azt a nem sok adatot, a melyek egyik-másik káptalan iskolájáról, tanítóiról vagy tanulóiról véletlenül ránk maradtak. Veszprémnél röviden összegezi a szerző már régebben kifejtett döntő érvelését, a mely szerint az 1276-ban elpusztított iskola nem egyetem volt, hanem tudós tanároktól vezetett népes káptalani iskola. Különösen fáradságos lehetett összegyűjteni minden káptalannál a tanításban leginkább érdekelt vagy egyenesen tanítással foglalkozó kanonokok : a lector, cantor, sublector, succentor és scholasticus káptalani tagok névsorát mindama források pontos idézésével, a melyekben az illető kanonok neve előfordúl.

A tárgyalás második fejezete előadja a káptalani iskolák szervezetét ; elsorolja tantárgyaikat, bemutatja tankönyveiket képekben, bibliographiai leírásokban, kisebb érdekes szemelvényekben ; beszél tanulóikról, az előadások idejéről, a fegyelemről s tanítóik ellátásáról, díjazásáról. »A papok szellemi műveltsége« című fejezet tisztázza a scholaris, clericus és litteratus deáknevek fogalmát ; majd azon elméleti és gyakorlati tudásról szól, a melyet fölszentelés előtt a papjelöltektől megkivántak a vizsgálatokon ; de nem hallgatja el a művelődés munkájára elkedvetlenítőleg ható szokást, a reservatiókat sem, a melyek nem ritkán tanulatlan, kiskorú, érdemetlen egyéneknek tartottak fön s adományoztak gazdag egyházi javadalmakat ; elsorolja aztán a káptalani könyvtárakról szóló emlékek adatait s végül az egyetemi fokozattal bíró papokat, kik tanulmányaikat bizonyára a magyarországi káptalani iskolákban kezdték s részben ugyanitt értékcsökkenték.

A tárgyalás negyedik fejezete rövid áttekintést nyújt a magyar középkori iskolázás és oktatásügy egész rendszeréről, fejlődéséről és hatásáról, visszapillantást vetve a szerző mindkét kötetének anyagára és eredményeire, egyszersmind időbeli s földrajzi rendbe sorozva mindazon városokat és falvakat, a melyeknek plébániai, illetőleg káptalani iskoláiról eddig sikerült adatot találni. E részben a szerző különös figyelmére méltatta korábbi ismertetésünket.

A kötet elején és végén összesen mintegy száz oldalnyi tartalom-, név- és tárgymutatók vannak, még pedig külön a feldolgozott részhez és külön az oklevéltárhoz.

Békefi munkája erősen forrásmunka, mely adatokkal terhesen minden részében úgy van összeszöve, hogy a szakembereknek csoportosítva nyújtja a történelmi reconstitúcióhoz szükséges, megmentett régi anyagot; de maga igen óvatos a következtetéseiben s érdekesség kedvéért nem egykönnyen hagyja el az adatok biztos talaját. A szakembereknek mindazonáltal érdekes lesz e könyv s módot nyújt nekik arra, hogy meggyőző, teljesen megbízható alapon kombinálhassanak tovább.

A káptalani iskolák keletkezését egyidősnek kell vennünk a püspökségek első szervezésével, noha pozitív adataink az iskola kezdetéről csak a marosvári, vagyis csanádi püspökség első kanonoki iskolájáról vannak a Szent Gellért-legendában. A dolog természete követeli, hogy a csanádihoz hasonlóan gondoljuk el a többi kanonoki iskola eredetét is (Békefi *ism.* m. 70—72. l.). Hiszen minden püspökségnek legelső feladata volt papokat gyűjteni maga köré és újakat képezni a hitelesítés és lelkészsképzés végső céljára. Az első püspökök Magyarországon kevés kivétellel bizonyára szerzetesek, benedekesek, kik apát módjára konventet alakítanak azon buzgó papokból, kik székhelyükön készek kolostori közös életet élni a Szent Benedek regulájának mintájára megírt Chrodegang-féle regula kánonjai szerint. Már az első magyar törvények, zsinati határozatok szólnak a kanonoki iskola mesteréről és deákjainak fegyelmezéséről. Réges-régen megvoltak már minden püspökség székhelyén s a nagyobb egyházak, u. m. a székesfehérvári, pozsonyi és óbudai bazilikák mellett a kanonoki iskolák, a mikor róluk először találunk némi mellékesen följegyzett hírt, pl. az esztergomiról 1205-ben, a kalocsairól 1251-ben, a zágrábiról 1269-ben, az egriről 1275-ben, sőt a váradirol csak 1374-ben, a gyulafehérváriról 1446-ban s a győriről 1549-ben (!).

A kanonoki iskola tanítója kezdetben egyszerűen »magister«; így fordul ez elő 1078 körül Szent László törvényében (II. 13.) s így van említve az esztergomi káptalani iskola vezetője 1205-ben. Korai a »grammaticus« név is Nyitrán a püspökség kezdetekor (1111.).

Békefi munkájában a káptalani iskolák történeteként legtöbb helyet foglal el a tanítással foglalkozó kanonokok névsora és repertoriuma. Ez így magában véve még nem nyújt iskolatörténetet, de alkalmas lehet arra, hogy következtessünk belőle.

Vizsgálat alá vettük a névsort s kerestük benne a fejlődésnek valamelyes kritériumait. Nevezetesen fölvetettük magunk előtt a kérdést, hogy vajjon van-e általánosítható elv, törvényszerűség a tanító-kanonokok címének első jelentkezésében. E címek: olvasókanonok (*lector*), éneklőkanonok (*cantor*), továbbá *scholasticus*, *sublector* és *succentor*. Már a Szent Gellért-legendája az első

csanádi püspök történetében különbséget tesz a közt, a ki olvasásra s grammatikára tanította a gyermekeket, s a közt, a kit aztán az ének- és zenetanítással bíztak meg. Ez a feladat kezdetben egy kézben is egyesülhetett, de az iskola növekedtével kétfelé vált. A lector és cantor cím keletkezése a kettős tanítói feladat szétválasztásával függ össze. Vajjon mikor tűnnek föl e címek? Bizony elég későn. De azt biztosan nem tudjuk eldönteni, vajjon az első adatok a cím keletkezésével egyidősek-e, vagy csupán az a szokás kései, hogy őket az oklevelekben megemlítik.

Az ötféle kanonok-cím közt legrégebnek látszik, legkorábban jelentkezik az éneklőkanonokság: Bácsón 1158-ban, Veszprémben 1181-ben, Esztergomban 1183-ban, Székesfehérvárott 1184-ben, Váradon 1199-ben, stb.¹

Másodsorban jelentkezik a lector cím: Esztergomban 1209-ben, Veszprémben 1214-ben, Váradon 1217-ben, Váczott 1227-ben, Zágrábban 1228-ban, Bácsón 1229-ben, Pécsen 1232-ben, Kalocsán 1234-ben, Nyitrán és Székesfehérvárott 1236-ban, Titelben 1237-ben, Egerben 1238-ban, Győrött 1240-ben, stb.²

A scholasticus cím 1211—1370 közt mutatkozik legelőször (Esztergom 1211, Székesfehérvár 1216, Vác 1225, Buda 1253, Szepes 1323, Nyitra 1330, Győr és Pozsega 1353, Zágráb 1370). Tehát majdnem ugyanakkor, a mikor a lector cím feltűnt, már jelentkezik az is, a ki az olvasókanonokot a tanításban hivatás-szerűen felváltja. Így a lectorság kezdetét mégis régebnek kell feltételeznünk, noha okleveles említése jóval későbbi a cantor-énál, pedig ennek a hivatala kezdettől fogva párhuzamos az övével.

A succentor címe szintén megelőzi a sublectorét, de mindkettő többnyire a XIV. században mutatkozik először. Amannak első nyomai: Esztergom 1223, Székesfehérvár 1232, Óbuda 1245, Csanád 1317, stb.³; a sublectoré pedig: Nyitra 1265, Eger, Óbuda 1319, stb.⁴ Hivataluk címe eléggé mutatja, hogy a

¹ Győr 1210, Óbuda 1211. Gyulafehérvár 1217, Pozsega 1220 kör., Vác 1227, Zágráb 1228, Eger 1233, Kalocsa 1234, Vasvár 1235, Titel 1237, Csázma 1246, Kő 1250, Hanta és Pozsony 1253, Arad 1269 előtt, Szepes 1275, Nyitra 1276, Dömös és Háj-Szent-Lőrincz [1280, Csanád 1285; Bosznia 1332.

² A tatárjárás utániak: Buda és Csázma 1246, Hanta 1253, Arad 1269, Szepes 1275, Kő 1278, Csanád és Pozsega 1299; Dömös 1302. Bosznia 1333.

³ Veszprém 1318 kör., Arad 1318, Eger 1319, Pécs, Vác, Várad 1332, Csázma 1334, Kő 1335, Bács 1342, Pozsega 1345, Szepes 1349, Nyitra 1356, Győr 1359, Pozsony 1396; Zágráb 1407, Kalocsa 1413, Gyulafehérvár 1490.

⁴ Arad 1326, Veszprém 1328. Várad 1332, Székesfehérvár 1335,

régibb lectort és cantort már fölváltották régi tanítói foglalkozásukban s helyettesítették, pótolták vagy segítették őket az istentiszteletben, a kórusi zsolozsmázásban a klerikusokkal vagy deákokkal és a prebendás papokkal.

Scholasticus és lector vagy sublector egyidejűleg aligha tanítottak, hanem tulajdonképeni tanító-czímnek tekintve a scholasticust, vele időnként vagy a lectorság, vagy a sublectorság azonosult, illetőleg egy személyben egyesült.

Nem hiába valljuk, hogy a középkor az egyházi műveltség kora szemben az ókori pogány és az újkori világi műveltséggel. Békefi iskolatörténeti nagy monographiái lépten-nyomon igazolják, hogy a középkori tanítás a plébániákon épp úgy, mint a káptalanokban sokáig tulajdonképen papnevelésre irányult, s még azok a tanult emberek is, kik ellenkező hajlamuk vagy más körülmények folytán nem vették föl a nagyobb egyházi rendeket, hanem meg-nősültek s világi pályákon működtek, már tanuló korukban többnyire fölvették a hajkoronát és ezzel tagjai lettek az egyházi, deáki rendnek s a világiaktól való megkülönböztetésül hosszabb ruhát, tunikát viseltek. Ezek aztán mint papok, írődeákok, jegyzők, prókátorok, bírák, s világiasabban viselkedve mint tisztartók, várnagyok és hadnagyok részint uraik mellett tanácsaikkal, részint önállóbb szerepben ha nem is döntő, de mindenesetre nagyhatású szervei voltak a középkori társadalmi és állami életnek.

Hogy iskoláikban mi mindent tanultak, azt teljesen kinyomozni nem lehet. Maradtak ránk tankönyveikből egyes kézirati és nyomtatott példányok, grammatikák, computusok stb. Oly könyvek voltak ezek, a minőket Nyugat-Európában is használtak és a melyek századokon át sok nemzet írástudóinak igényeit kielégítették. Kétségtelen azonban, hogy a szellemesebb s koruk mozgalmái iránt fogékonyabb lelkű tanárok sohasem elégedtek meg a tankönyv általános és száraz tartalmával, hanem meg tudták eleveníteni s hallgatóik lelkéhez közelebb tudták vinni azt a tudományt, a mely bennük a tankönyv tartalmát az élet tapasztalataival s ennek nyomában támadt gondolataikkal és hazafias érzésökkel megsokszorozta, oly irányokban is hatékonytette, a hová mi már nem merünk elkalandozni, mikor ama régi tankönyveket forgatjuk és idegen kíváncsisággal olvasgatjuk.

Úgy hisszük, hogy Békefi műve szakemberek kezében sok érdeklődésnek fog táplálékot adni, sok elmét megtermékenyít majd arra, hogy mélyebben belelásson a régi idők homályába s a

Kalocsa 1338, Pécs 1342, Győr 1345, Gyulafehérvár 1348 előtt, Szepes 1369, Bács 1372, Csázma 1379, Tit-1 1399, Zágráb 1417, Esztergom 1510 (!).

szárazabb adatokat is érdekes életképekké, mozgalmas korrajzokká bővítse és fejlessze.¹

A jutalmazott új pályaműért Oltványi Pálnak s az Akadémiának méltó köszönetet mondunk, magának a tudós és fáradhatlan szerzőnek pedig megérdemelt elismerésünket kell nyilvánítanunk azért a hatalmas alapozásért, a melyre — úgy reméljük — első sorban ő maga fogja fölépíteni az igazán tudományos nagy magyar művelődéstörténelmet.

DR. ERDÉLYI LÁSZLÓ.

Shakespeare drámái hazánkban. Irta Bayer József. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter anyagi támogatásával kiadja a Kisfaludy-Társaság Shakespeare-bizottsága. Budapest, 1909. I. kötet 2, XVI, 476; II. kötet XII, 385, 1 lap. N. 8-r.

E munkával csak oly író ajándékozhatta meg a művelt magyar közönséget, a ki már előzőleg alapvető művekben írta meg a magyar játékszín s dráma történetét, és a ki a művelődéstörténelemnek e két fontos ágát nemcsak nálunk, hanem a külföldi népeknél is minden részében ismeri. Bayer József több mint harmincz esztendei mélyreható kutatással, sokoldalú tanulmány-nyal s ezeknek vaskos kötetekben feldolgozott eredményeivel legkiválóbb irodalomtörténetíróink sorába emelkedik. Igaz, hogy mindig erősebb oldala marad a gazdag, minden részletet számbavevő adatok búvárlata, a tárgyára vonatkozó, akárhányszor ismeretlen források földerítése, mint a feldolgozás művészibb alakja, az előadás és stíl választékossága; de a magyar dráma története e szempontból is tetemes haladást mutat a játékszín történetének előadásához mérve. E jelen kétkötetes munkájában szintén az adatok gazdagsága köti le első sorban figyelmünket. Bayer József nemcsak a kiadott, hanem a kéziratban maradt forrásokat is a pontos kutató hangyaszorgalmával hozza napvilágra. Éles szemét nem kerüli el a még oly csekélynek látszó

¹ Ezen ismertetés megírása, beküldése után került kezembe a prágai benczések »*Sankt Benedikts-Stimmen*« cz. folyóiratának f. é. augusztusifüzeté s benne Valafried Strabo reichenai benczés apátnak IX. századi gyönyörű visszaemlékezése azon tíz esztendőre, a melyet a reichenai monostor külső iskolájában töltött (815—825). Habár ez a terjedelmes írás (344—361. l.) két századdal előzte meg a magyar kereszténység és iskolázás kezdetét, mégis sok adatában ráismerünk a nagy rokonságra, a mely köztük s a magyar középkori oktatásügy töredékes adatai közt van. Ezen szórványos adatok történetű összefűzéséhez Valafried Strabónak öléletrajzi szép elbeszélése nagyon érdekes és tanulságos például szolgálhat, egyszersmind megvilágítja a középkori oktatás egész írását, módjait, eszközeit és értékét, a melynek láttára a modern didakta is bizonyára tiszteletet fog érezni ama régi iskolák szelleme iránt.

adat sem, ha szinte csak mellékesen járulhat is tárgyá egyik-másik részének bővebb ismeretéhez.

Azonban mind a mellett, hogy saját bűvárlata alapján oly soknemű anyagot hord föl színre : nem merül el bennök úgy, hogy mindegyiknek arányos fontosságát kellően ki ne jelölje. Mint mondani szokás : uralkodik anyagán s nem vész a részletekbe. A bűvár szorgalmához nála részint az adatok kritikájában való alaposág, részint azok elrendezésében való világosság járul. Határozott és jól kiszámított szerkezete legott tájékoztatja olvasóját a vizsgálendő kérdés, valamint az összegyűjtött anyag egész tartalmáról és köréről.

S a mi szintén nem csekélyebb méltánylatot érdemel : Bayer József az irodalomtörténeti jelenségeket a művelődéstörténet keretébe tudja kapcsolni, természetesen és mintegy magától érthetőleg. Folyvást kiemeli a külföldi nemzetek műveltségének hasonló jelenségeit, s melléjük állítja a mi szellemi haladásunknak azon adatait, a melyek beszélő tanúi a magyarság fokozatos fejlődésének. S másfelől a vizsgálat alatti kérdésnek különböző szempontból érthető fontosságát is homloktérbe állítja, nyomatékosan és mély meggyőződéstől sugalmazott elfogulatlansággal.

Igaza van, hogy nemzetünk a XVIII. század szellemi megújódása korában kénytelen átvenni a nyugati népek haladásának kész eredményeit, hogy »azokkal hamarosan felfrissítsük kétségbeejtő visszamaradásban sínylődő szellemi életünket«. E rendkívüli fontosságú s messze kiható mozgalom történetének egyik legérdekeseb fejezete azon törekvésekről szól, a melyek Shakespeare műveinek a magyar közönséggel való megismertetésére czélzottak s több szempontból kiváló figyelmet érdemelnek : a magyar játékszínnek a nemzetiség erősítésére szolgáló igyekezetét táplálták, a drámai irodalom haladásán munkáltak s végre a művelődés általános szellemét gyámolították, mert »kapcsolatba hozták hazánkat a nyugat civilizációjának legegységesebb költői lángelméjével«. A Shakespeare műveinek magyar fordítására irányuló törekvés majdnem egy egész századig tart és szoros kapcsolatban van újabbszázad irodalmunk legnagyobb alakjainak, egy Kazinczy, Vörösmarty, Petőfi és Arany János működésével, hogy a többieket, a kik szintén derekasan kivették részüket e nagy munkából, ezúttal ne is említsük. S e törekvésben, mint Bayer József igen helyesen kiemeli, mindvégig az irodalmi ízlés fejlesztésének nagy elve keres valósulást. E két utóbbi tekintetben is fölötte értékesnek ítéljük a szóban levő munkát.

Nincs miért szégyenkeznünk azon, hogy a magyar nemzet csak a XVIII. század szellemi megújódása korszakában kezdi megismerni Shakespeare nevét. S fölöslegesen annak számos okát

előhozni. Bessenyeey György az első, a ki említést tesz róla. Utána Szerdahelyi György, az aesthetika egyetemi tanára Budán, már néhány remekét is felsorolja, a melyeknek nyilván valamely fordítását is olvasta. Van még ezeken kívül egy pár szórványos adatunk, hogy magyar író legalább névleg ismeri Shakespearet; azonban mindennél fontosabb Kazinczy törekvése, hogy a magyar játékszín a magyarra fordított Hamlettel kezdje meg pályáját 1790-ben. Ő maga fordítja e művet Schröder német átdolgozása után s ki is adja. Igazában ezzel kezdődik nálunk Shakespeare műveinek ismerete, a mely irodalom- s általános művelődés-történeti szempontból egyaránt nagyfontosságú tény. Ennek tárgyalásával vezet be voltaképp Bayer József az ú. n. Shakespeare-honosítás történetét, rámutatva Kazinczy izgató pályájának e tekintetben is kortörténeti nevezetességére s végigkísérve a Shakespeare magyar fordításainak és színi előadásainak fejlődését egészen 1907-ig. Előbb általánosságban szól íróink ebbeli munkásságáról egészen a Kisfaludy-Társaság teljes Shakespeare-fordítása megjelenéseig, azután pedig időrendi egymásutánban minden egyes drámájáról külön-külön fejezetben. Vizsgálódásairak végeredményét mindenütt összefoglalván, igyekszik megfelelni arra a kérdésre is: mit köszönhet a magyar irodalom és nemzeti élet annak az első száz évnék, a melynek egyik kiváló törekvése Shakespeare remekeinek a magyar közönséggel való megismertetésére irányul. Shakespeare az első classikusa a világ-irodalomnak, a ki a magyar színpadon először ismeretessé lesz; Kazinczy Hamlet-fordítása, a melyről Dessewffy József gr. még huszonötév múlva is oly magasztalással szól, mintegy félszázadig »valódi missiót tölt be, s a vándorszínészek első theatristáinak fölnevelő dajkája«. Ezt Vajda Péter fordítása váltja fel, a mely nemcsak a Nemzeti Színházban, hanem a vidéken is kiszorítja lassanként a Kazinczyét; a Vajda-féle fordítás után az Arany Jánosé következik, a mely a műfordításnak mindenha »elévülhetetlen remeke fog maradni«. Azon kísérletezők után, a kik már eredeti angolból iparkodnak Shakespearet fordítani, Vörösmarty Julius Caesar-fordítása egyszerre óriási magaslaton jelenik meg s ugyanekkor, sőt már előbb is, valóságos ünnepszámba megy egy-egy Shakespeare-előadás mind a központ nélküli vándorszínészeknél, mind később a Nemzeti Színházban.

Hogy a magyar verses műfordítás is csak Shakespeare-rel kezdődne, mint Bayer József állítja, nem mernők erősíteni. Ennek a története régebbre visszanyúlik; de annyi kétségtelen, hogy a verses műfordítás fejlődésére is szembetűnő hatással volt. Azonban a színi kritika története szintén a Shakespeare-előadásokkal kezdődik nálunk, a mi egymagában is nevezetes tény. S ehhez

járul, hogy a műfordítás bírálatára Arany János kiadatlan kritikáiban oly mintákra találunk, a melyekről helyesen mondja Bayer József, hogy »mesterművei a szakértelemmel teljes művészi gondnak« s késő időkre is követendő példakül fognak szolgálni. Nem utolsó eredménye végül az említett korszakos törekvésnek, hogy a mult század ötvenes éveiben Shakespeare egyesítette közös munkára a kiválóbb magyar írókat, midőn Tomori Anasztáz áldozó készségéből a Kisfaludy-Társaság megindíthatta a teljes Shakespeare-fordítás kiadását.

Shakespeare egyes műveinek fordítása és színi előadása történetét igen tanulságosan mondja el az író. Nem bánjuk, hogy a munka szerkezetének természetes következményeül ismételnie kell néhány fontos adatot; mert az egyes művekről szóló fejezetek szinte önálló tanulmányok s így ha az olvasó Shakespeare bármelyik drámájának fordításáról és színi előadásáról akar összefüggő tájékoztatást, mind együtt találja a megfelelő helyeken. E csoportosítás gondosságát még a minden egyes dráma fordításáról és színi előadásáról összeállított táblázatos kimutatás is növeli, a mely a statisztikai adatokat a legvilágosabban s a legkönnyebben áttekinthető alakban nyújtja. S Bayer József nem szorítkozik magának a kész fordítás történetének elbeszélésére; úgyszólván bevezet bennünket az illető író készülődésének, fáradságos törődésének műhelyébe, megismerteti a fordítások és színi előadások korabeli bírálatát s tehát az irodalmi és színi kritika történetét is alig megbecsülhető adatokkal gazdagítja.

Bizonyára érdekes jelenség a magyar szellemi művelődés történetében, hogy míg egyfelől a XVIII. század végén megalapított játékszínünk még a kezdet ezernyi nehézségeivel küzködve sem nyúlt soha az ú. n. Shakespeare-paródiákhoz; másfelől pedig, hogy mindjárt Shakespearenek éppen legelső rangú remekei felé fordul íróink és színészeink figyelme. Hogy Kazinczy mennyire átérzi írói hivatását: a szellemi erők s egyéb különféle tényezők egymásra hatásának útát készíteni s irányt jelölni — semmi sem mutatja jobban, mint a József császár uralkodása végén s a nemzeti felbuzdulás korában kifejtett nagy tevékenysége, a mely minden eszközt erélyesen megragad, hogy haladásunkat biztosítsa. Így a német színpadokon annyi sikert aratott Schröder-féle prózai átdolgozást mihamar átülteti és színrehozatalán fáradságosan. Bayer József e fordítás fontosságát s ezzel együtt Kazinczynek a magyar játékszín gyámolítására való törekvését körülményesen és több szempontból feltüntetve tárgyalja és pedig úgy, hogy mind a tények magyarázatában, mind a velök összefüggő, habár csak mellékes kérdések vizsgálatában alig találunk egy-két helyet, a hol előadása a legszigorúbb kritikát is ki nem állhatná. Csak a Prónay

László bárónak való ajánlás okai közt hallgatja el Kazinczynak a Prónay családhoz vonzó személyes ismerettségét, a mely Kazinczy ifjú korában a Radvánszky család iránti mély tiszteletéből ered. S az a körülmény, hogy Prónay Lászlónak oly leveleit olvashatja s részben közölheti *Orpheus*ában, a melyek e főúr nemzeti érzéseire élénk világot vetnek, csak erősítheti Kazinczynak azt a meggyőződését, a mely szerint Prónay »még szomorú epochánkban is azt érezte, a mit minden jó hazafinak éreznie kellene, és a mit sokan nem érzettek azok közül, a kik nyelveken a patriotismus szent nevét kérkedve pengették«.

A másik észrevételünk pedig arra vonatkozik, hogy Kazinczy mért hallgatja el kiadott fordításán a Schröder nevét. Jól mondja Bayer József, hogy bár jó adag írói hiúság volt Kazinczyban, attól bizonyára távol állt, hogy idegen tollakkal kérkedjék s eredetiséget követeljen magának oly téren, a melyen sem hosszas tapasztalatai, sem alapos gyakorlati ismeretei nem voltak. Véleményünk szerint ennek a legegyszerűbb oka a korabeli felfogásból magyarázható. Kazinczy még később a *Poetai Berek*ben s kilenczkötetes fordítása kiadásában sem nevezi meg az eredeti művek szerzőit. Úgy hitte, hogy a kik fordítását olvassák, minden felvilágosítás nélkül is tudják, hogy e vagy ama mű eredetijét ki írta. S másfelől éppen a beavatottakat, a kikre fordítása olvasásában számított, leveleivel már annyira előkészítette műve ismeretére, hogy az eredeti szerzőjének megnevezését nem tartotta elkerülhetetlennek. Lehet, hogy, mint Bayer József vélekedik, Kazinczy a Shakespeare nagy nevének homloktérbe állításával akart hatni, hogy Hamlet magyar fordítása »ne annak német átdolgozója, hanem eredeti írójának tekintélye révén jusson hírnévhez hazánkban«; de mégis inkább a korabeli szokás és az akkori irodalomnak, hogy úgy mondjuk, családias jellege a főok, a mely miatt Kazinczy Schröder nevét elhallgatja.

Kazinczy Macbeth-fordítására nézve azt jegyzi meg írónk, hogy erre Kazinczy később, mintegy tíz év múlva, már *nem akart* emlékezni, mert »még emlékeiből is törülni akarta mindazt, a mi átélt szenvedéseivel, habár csak külső kapcsolatban is állott«. Úgy véljük, hogy írónk itt csak rosszul fejezi ki magát; hiszen Bayer József, mint Kazinczy leveleinek egyik legalaposabb ismerője, igen jól tudhatja, hogy a széphalmi vezér fogságának mennyi emlékét beleszővi később is barátaival váltott leveleibe. Nem hihető tehát, hogy Kazinczy *ezért* nem akart a Macbeth-fordítására emlékezni, hanem inkább írói hiúságból, mivel e fordítást nem tartotta magához méltónak, a mire a meglevő töredékfordításon olvasható jegyzete világosan utal. Toldyhoz is 1827. december 6-dikán írott levelében azt állítja, hogy Machethet

még 1794 előtt elégette, pedig bizonyosan tudta, hogy nem mond igazat, a mit csak írói hiúsága magyaráz.

Bayer munkájának csak egy nagyobb hiányát látjuk, a melyet pedig neki, mint a magyar dráma oly alapos ismerőjének, talán módjában lett volna pótolni, a mivel még adósa is irodalmunknak. Néhány szóval ugyan rámutat Shakespeare drámáinak a magyar írókon érezhető hatására, de ez korántsem elég. Szeretnők, ha vizsgálata itt is oly beható lenne, mint egyébként.

Azonban e folyóirat hasábjain nem követhetjük Bayer Józsefet a részletesebb ismertetésben, a mely pedig éppen az említett magyar írók pályájának eddig kevésbé méltányolt oldalát tekintve sem volna érdektelen. Csak általánosságban ismételjük, hogy szerzőnk adataihoz vagy az ezekből vont következtetéseihez ritkán fér szó. Tárgyát lelkiismeretes gondnal s huzamosan tanulmányozza, s így e műve éppen oly alapvető, mint előbbi két munkája. Hogy a további kutatás talán egyik-másik adatát bővítheti s a reá épített felfogását módosíthatja, a dolog természetéből következik, de ez mit sem von le a szerző igazi érdemeiből. Ez uttörő munka kiváló becsét a későbbi kutatók sem vonhatják kétségbe soha.

VÁCSY JÁNOS.

Jurkovich Emil: *Történeti tárczák*. Besztercebánya, »Hungária« kny. 1910. Kis 8-r. 247 l. Ára 3 K.

Hat történelmi tárgyú dolgozatát adta ki a fentírt czímen Jurkovich Emil. A tárczák elsősorban *Besztercebánya* város szűkebb történeti multját illetik, de nem egy érdekes adalékkal szolgálnak az egész Felsőmagyarország politikai, hadi és művelődési viszonyaihoz. Ez a körülmény, továbbá a besztercebányai városi, az országos, sőt a bécsi állami levéltár néhány adatának felhasználása kiemelik a könyvecskét történeti irodalmunk ú. n. helyi érdekű termékei közül.

Az első tárczában szerzőnk *Polereczky Mátyásnak*, II. Rákóczi Ferencz vitéz őrnagyának szereplését, majd pedig fiának és unokájának Franciaországban elért sikereit rajzolja. Részint helyreigazítja, részint kiegészíti Thaly Kálmánnak¹ és Kropf Lajosnak² Polereczkyre vonatkozó közléseit. Tisztázza mindenekelőtt, hogy P. nem volt erdélyi (beszterczei) származás, hanem a turóczi megyei *Mossóc* községben született és 1696 február 21-én lépett Besztercebánya polgári kötelékébe, miért is joggal nevezhette magát besztercebányainak. A P.-családot, mely ma is él

¹ *Archiv. Rákóczianum* VI. K. 162 l.

² *Hadtört. Közlem.* X. évf. Magyar eredetű francia huszárezredek.

magyar földön, II. Mátyás 1613 márczius 18-án kelt diplomájával emeli nemesi rangra. P. Mátyás eredetileg jómódú *posztókereskedő* volt s mint ilyennek nagy összeköttetései voltak Bécs felé, a morva földön, sőt Törökországban is. Ez tette őt alkalmassá arra, hogy mindjárt kezdetben jó szolgálatokat tegyen a felkelés ügyének. Később teljesen a katonai pályának szenteli magát, melyen gyorsan halad előre s a felsőmagyarországi kurucz harcokban leli hősi halálát.

Téves tehát Thalynak azon állítása, hogy P. 1711-ben Franciaországba bujdosván, ott huszárezredessé, végre tábornokká és francia gróffá lesz XV. Lajos alatt. Tudnivaló ugyanis, hogy ez nem az öreg P., hanem a fia, *András*, ki még atyja életében Rákócziné udvarába kerül apródnak. Bercsényi pártfogásával aztán Franciaországba jut, hol egyéni és katonai kiválóságai oly mértékben megszerzik neki a francia udvar kegyét, hogy idővel egy francia huszárezred tulajdonosa, a szent Lajos-rend lovagja, brigáderos és gróf lesz belőle. Az ő ivadéka alkotják a család franciaországi ágát, melynek oly fényes szerepe van a francia huszárság szervezésében.

A továbbiakban Besztercebánya régi színészetéről és színházáról olvasunk érdekes dolgokat.

Dr. Zipser Keresztély András naplója 1848 november 14-től 1850 január 7-ig, melyet németből magyarra fordítva a maga egészében közöl Jurkovich, értékes adatgyűjtemény szabadságharcunk történetéhez. Különösen becsessé teszik e naplót a különféle *proclamatiók, falragaszok és hirdetések*, melyeket Zipser mellékel s így az annak idején elrendelt elkobzás daczára számunkra megmentett. Zipser általában szavahihető ember, de egyes állításai túlzottak s így csak kritikával használható. A »*Bányavidéki tanulók a krakkói egyetemen (1437—1510)*« — közölve a krakkói *Jagelloniá*-nak nemrég megjelent albuma után — művelődéstörténeti értékkel bír. Végre a »*Tót legények a potsdami gárdában*« cz. tárczából megtudjuk, hogy Frigyes Vilmosnak, a porosz káplárkirálynak öles nagyságú testőrei közé sikerült megszereznie (királyi engedelemmel) hazánk földjéről néhány *gyetvavidéki szálás tót legényt* is, kiknek híre eljutott füléhez. A verbuválással az ügyes *Schönberg János Henrik* toborzóbiztos volt megbízva, kit fáradozásai közben magyar földön ért utól a halál.

DR. BAGYARY SIMON.

Ujfalussyak és Rudnayak perei a Petrőczyek ellen 1543—1591.
Történelmi tanulmány, írta Rudnay Béla. Budapest, Franklin-Társulat. 1910. 8-r. 259 l.

Bár szeretjük magunkat *jogász-nemzetnek* tekinteni, a magyar jogtörténelemnek és perjognak multját részleteiben s így fejlődési menetében még nem ismerjük. *Wenzel, Hajnik* és *Timon* munkásságának nyomán indul a szerző, midőn a XVI. században lefolyt s a czímben jelzett nagy pört ismerteti a periratok alapján s ezzel az azon korbéli jogszolgáltatásnak és jogvédelemnek eleven képét rajzolja meg. A részletek feltárása közben bepillantást nyerhetünk a XVI. század fontos történelmi és társadalmi kérdéseibe, különösen a felsőmagyarországi *alsóbb néprétegek* helyzetét, küzdelmeit, műveltségét és gazdasági viszonyait láthatjuk közelebről. Azért nemcsak a jogtörténetnek, hanem általában a magyar művelődéstörténetnek is hasznos forrása Rudnay könyve.

Látjuk, hogy az ország politikai megoszlása, zilált közállapotai folytán mennyire meggyengül a törvények ereje s mennyire elharapódnak a *hatalmi túlkapások*. Az igazságszolgáltatásban nagy szerepe van a tanúkkal való bizonyításnak. A tanúk kihallgatása kétféle formában történik: *egyszerű* vagy *oldalagos vallatással* és a *köztudomány kivételével* (inquisitio communis), mely rendszerint helyszíni szemlével (oculata revisio) kapcsolatos. A tanúvallomásokban, mint mindig, úgy itt is érdekes művelődéstörténelmi vonatkozások találhatók. (V. ö. Várad Regestrum.) A 91. lapon olvassuk pl., hogy a jogvédelem ellenzi a *birkapászorok* tanúskodását, »mert — úgymond a megokolás — azok állandó tartózkodási helylyel nem bírnak és ha az általuk bérbevett legelőterületek bérleti ideje letelik, a legelőbért odafizetik, a hová kedvük tartja és azután ott legeltetnek tovább, a hol akarnak; ily módon a *tulajdonjogról* tudomásuk nem lehet«. A Kasza-vári (Trencsén vm.) kapuőrök egy ízben elfogják az *Ujfalussyak* egyik halászáát, ki *pisztrángokra* halászott a patakban és csak *szeszes ital ellenében bocsátják szabadon*. (106. l.) Egyik tanú *fél lat sáfrányért* (dedisset croci latonem $\frac{1}{2}$) vesz Petrőczy Istvántól egy fenyőt, de midőn azt hazaszállítja, a kapuőrök 50 denárt zsarolnak ki tőle és elszedik vaslánczait meg fejszjét . . . stb. (178. l.)

Nyelvtörténelmi curiosumok is találhatók bőven e periratokban. A latinos műveltségű *dedék-osztály* tagjai sorában olvassuk Kőrös Lőrincz, Bogárdy János, Simády Péter kir. bírósági ülnök és Tótrónay Mátyás neveit. Azonkívül a felvidéki birtokoscsaládok egész sorozatának XVI. századbeli történetéről kapunk

értékes genealogiai adatokat; ezek, hogy csak az ismertebbeket említsem, az Apponyi-, Bossányi-, Divéky-, Elefánthy-, Forgách-, Izdenczy-, Jókuthy-, Klobusiczky-, Majthényi-, Petróczy-, Podmaniczky-, Révay-, Rudnay-, Tarnóczy- és Ujfalussy-családok.

A könyv hibájának tartom, hogy az anyag feldolgozása kissé nyers, sok benne az actaszerű dolog; a szerző belevész a részletekbe s így az olvasó nem láthatja a fáktól az erdőt. A részletekbe való behatolás, melylyel az ügyvédek perbeszédeit, ügyes fogásait az eredeti periratok alapján ismerteti, bizonyos tekintetben ugyan előnyére válik, de nem ártott volna az előző korbeli perjogtól való eltéréseket jobban kisarkítani, az általános keretet tisztábbá s a fejlődési menetet áttekinthetőbbé tenni. Az meg határozottan kár, hogy a szerző nem ügyel a *magyar nyelv szellemére* és írásában ott éktelenkedik az ügyvédi acták stílusának sok magyartalansága (szenvedő szerkezet), rossz szórendje és nyelvi pongyolasága. Mutatványul szolgáljon belőlük egy pár: El lettek követve (4. l.), lettek alkotva és hozva (5. l.), lett sújtva (8. l.), lettek bemutatva (9. l.), lett általuk szabadon bocsátva (28. l.), valamellik (8. l.), azonnali (9. l.), hatalmaskodás miatti perek (6. l.), *fogadta* emberi munkaerőnek *el*, e. h. fogadta el (5. l.), hamar voltak kénytelenek helyreállítani (13. l.) stb. Végül az *állam* emlegetésénél (a XVI. században) vigyáznunk kell, nehogy anachronismusba essünk!

Egészben véve azonban el kell ismernünk, hogy Rudnay szép kiállítású könyve, melyet pontos tárgymutató zár be, hasznos forrásul szolgálhat a XVI. század közszellemét, jogi életét és művelődési viszonyait kutató minden történétirónak.

DR. BAGYARY SIMON.

Der auswärtige Handel des Herzogtums Österreich im Mittelalter.
Von Dr. Theodor Mayer. Innsbruck, 1909. X + 200 l. (Forschungen zur inneren Geschichte Österreichs, herausgegeben von Dr. Alfons Dopsch. Heft. 6.)

Osztrák szomszédaink szépen gyarapodó históriai irodalma nem részesül nálunk a megérdemelt figyelemben, pedig annak nem egy terméke érdekel igen közelről bennünket. Ilyen e munka, melynek legnagyobb részét a Magyarországgal való kereskedelem tárgyalása foglalja le, melynek kedvező avagy kedvezőtlen alakulása szemmel láthatólag éreztette hatását Ausztria s különösen Bécs városa fejlődésében, vagyonosodásában a középkorban is.

Az általános nézettől, mely szerint a kereskedelem keletkezése valamely országban a kereskedők azon törekvésére vezet-

hető vissza, hogy az otthon szükséges árucikkeket saját termékeikért cserébe megszerezzék, eltérve magyarzza az osztrák herczegség és hazánk közti kereskedelem keletkezését. Az osztrákok ugyanis hiába jöttek volna országuk termékeivel: borral, mézzel és viaszsal Magyarországra. Az osztrák herczegség kereskedelme Magyarországgal eredetileg közvetítő kereskedelem volt. Dél-Németországgal kereskedelmének az osztrák herczegség felé még a XV. században is ezüst szerzése volt a főcélja. ezüstöt s általában nemes érczet pedig Ausztria hazánkból szerzett, mely ezekben mindig gazdag volt. Az osztrák kereskedelem a nemes ércben szegény Dél-Németországot látta el Magyarországból e czikkel s főképp ennek köszönheti keletkezését. Ausztria és Csehország egyesítése a XIII. században lehetségessé tette a hazánk felé való kereskedelem egységes szabályozását. Már az 1221. évi Wiener Stadtrecht a bécsieknek biztosítja a Magyarországgal való kereskedelmet: idegeneknek tilos az út Magyarországra felé, árucikkeiken Bécsben kellett túladni. Különösen Ottokár erőkezű uralma volt kedvező a kereskedelem békés fejlődésére. Alatta csatlakozik a magyar mellé az osztrák kereskedelem másik főiránya: a velencei.

A kereskedelem mérlege Magyarországra felé a XIII. században adatok hiányában nem állítható fel. Luschin nézete szerint (Handel, Verkehr und Münzwesen a »Geschichte der Stadt Wien«-ben) a bécsiek kereskedelme Magyarországra felé activ volt, azaz a kivitel árucikkeiben nagyobb volt, mint a behozatal. A kereskedelmi mérleg ellenben Magyarországra nézve volt kedvező, mert az Ausztria felé irányuló kivitel értéke felülmulta az onnan való behozatal értékét, mit a bécsieknek készpénzben kellett kiegyenlíteni, miért is a herczegi kamarában a pénzkibocsátásról az ország szükségletén kívül egy »cursus monetarum maior«-ral is számoltak, mi ez időben 14000 font dénár volt. Nézetét ezzel támogatja, hogy a magyarországi pénzletek gazdagok bécsi dénárookban. Szerző szembeszáll — igen helyesen — Luschinnak ezen, csak a magyarországi viszonyok teljes nem ismerése mellett érthető felfogásával, melynek egyedüli indító oka a mindeddig érthetetlen osztrák kamarai »cursus monetarum maior« magyarázása. Szerinte, ha az osztrák kereskedelem mérlege úgy Dél-Németországra, — a mi pedig bizonyos — mint Magyarországra felé passiv volt, úgy az osztrák pénznek két irány felé kellett volna kimenni a herczegségből, minek felvétele a herczegségnek nemes ércben való szegénysége mellett nem lehetséges. Bécsi dénár előfordul a magyarországi magánforgalomban is, továbbá oly vámtarifákban, melyeknek az osztrák kereskedelemhez semmi közük avagy éppen az ellen irányulnak. Mivel

Ausztria másfelé bizonyosan passiv volt, Magyarország felé legfeljebb 10.000 font dénárt szállíthatott volna. Hogy uralhatta volna ez összeg egy idegen s oly nagy és gazdag ország forgalmát?! Az sem lehető fel, hogy a nemesi ércben gazdag Magyarország uralkodói nyugodtan tűrték volna, hogy idegen pénz sajátjukat háttérbe szorítsa. A denarii Viennenses nem egyéb, mint bécsi mintára vert dénárok, melyeket Károly Róbert szorított ki 1342. évi decretumával a forgalomból. A *cursus monetae maior* a kereskedelmi mérleggel nem hozható össze köttetésbe. Minthogy Ausztria kereskedelme Németország felé erősen passiv volt, Magyarország felől kellett magát kárpótolnia. Az Ausztriából Dél-Németországba szállított ezüst magyar eredetű, minek fejében Ausztria textil árukat vitt be Magyarországra, hisz maga alig egy nyolczadát fogyasztotta el a Németországból importált textilárúknak, mint azt XV. századi adatok bizonyítják. A kereskedelmi mérleg körülbelül 35.000 font dénárral volt kedvezőtlen hazánkra nézve, mit könnyen kibírt, sőt érdeke volt, hogy termékének, az ezüstnek, iparczikkek fejében piacot találjon.

A Stapelrecht élvezetében, de meg természetes helyzeténél fogva is a Magyarország felé való kereskedelmet Bécs városa tartotta kezében. Fejlődő gazdagsága azonban a XIV. században magyar és cseh részről erős támadásoknak volt kitéve. János cseh király egy Frankfurt részére 1336-ban adott privilegiumában nyíltan kijelenti, hogy a magyar királylyal egyetértve a kereskedelmet, mely eddig Bécsen keresztül irányult Magyarország felé, országán át akarja vezetni és e célból Brünn városának Stapelrechtet adott. Ugyanezt a célt szolgálják Károly királynak ez időbeli vámlevelei. Volt ugyan kereskedelem ez úton is, de a költséges szárazföldi út korántsem versenyezhetett az olcsó dunai vízi úttal, a bécsiek nem is nagyon panaszkodtak miatta.

A passai vámszámadások lehetőségessé teszik, hogy Dél-Németország és Ausztria egymásközi kereskedelméről biztos képet nyerjünk. A mérleg a XIV. század második felében nagyon megváltozott. Ez a kor Bécs városának virágkora. A XV. században azonban erős viszontagságokon ment keresztül a város. Ennek okai: nem tért át a német városok mintájára a kis üzemi iparról a nagy iparra, a Venczel adományozta passai Stapelrecht a kereskedelmet bénította meg, de legfőképen, mert a német kereskedők a bécsi Stapelrechtet kijátszszák s maguk tartanak megbizottakat (Lagerherren) Bécsben, kik nemcsak a kivitt és behozatalt bonyolítják le, hanem élénk banküzleti működést is folytatnak. Ily módon a közvetítő kereskedelem Bécsre nézve elveszett s legnagyobb részt nürnbergiek kezébe került. A pozsonyi

harminczadszámadások alapján külön fejezetben tárgyalja, Ortway Tivadar és Kováts Ferencz ismert műveire támaszkodva, a magyar és osztrák kereskedelmi összeköttetést a XV. században. 1457—58-ban a Pozsonyon keresztül vitt árúk értéke 130.000 forint, melyből a kivitel, mint Kováts kimutatta, úgy aránylik a behozatalhoz, mint 1 : 10. A legfőbb behozatali cikkek a textilárú, melynek 75·91%-a a finomabb szövetekre, 11%-a vászonzárura e. ik. Csaknem kizárólag pozsonyiak révén bécsi közvetítés nélkül kerülnek Pozsonyba. Csupán a kalap- és késárú (több mint 1½ millió darab) volt bécsi termék. A 166.564·24 magyar forint értékű behozatal következőképen oszlott meg:

Nyers árú	4·04%
Textilárú.....	78·74 »
Érczárú	12·70 »
Egyéb gyártmányok	4·52 »
	<hr/>
	100·00%

A 19.783·55 forint értékű kivitel 54%-a marha. Magyarország, mint gabonaexportáló állam, még rossz termés esetén sem jött számításba. (!) Dél-Németország és Ausztria kölcsönösen segítették ki egymást. Szerző érdekes ellentétbe kerül Sombart Werner azon nézetével, hogy a kereskedelmet idegen városokba közvetítők száma igen nagy volt. A Pozsonyba vitt árúk 71·2%-a nagykereskedőktől származott. Jorg Seefeldten bécsi kereskedő egymaga 300.000 kést szállít Pozsonyba. Az összes szövetek 90%-át négy cég szállította. Ritkán találkozunk a középkorban oly nagy czégekkel, mint éppen a pozsonyi piacon. Ez magyarázza meg, hogy miért vesztették el úgy a pozsonyi, mint a bécsi vásárok jelentőségüket: a nagykereskedés nem függ a vásártól. A dunai út, a hajón való szállítás, a közlekedési eszközök lehető kihasználása a nagykereskedelmet mozdította elő.

A XV. század közepén Bécs elveszti kereskedelmi jelentőségét, a már említett okok miatt, de főképen a Dél-Németország és hazánk közti kereskedelem csökkenése révén. A nagy arányokban megindult szászországi és tiroli bányaművelés folytán Dél-Németország nem volt többé magyar nemes érczre szorulva. Ehhez járultak a Mátyás és Frigyes közti háborúk, a magyar hódítás kora. A városi adókönyvekből kimutatható, hogy Bécsben, mely a XV. század közepén tőkében erős, Augsburgnál alig valamivel szegényebb város volt, a XVI. század elején az összvagyon alig érte el Augsburgénak ½- részét. Mátyás halála után, ki a Stapelrechtet nem ismerte el, nem sokat változott a helyzet. A bécsiekben nem volt meg a vállalkozó szellem és főképen hiányzott a tőke. Miksa, hogy idegen tőkét csábítson országába, vám-

privilegiumokat és kereskedelmi monopóliumokat osztogatott, mégis évszázadok kellettek, míg Ausztria felocsúdíhatott azon csapásokból, melyek kereskedelmét a XV. században sújtották.

Mint láthatjuk, szerző számos meglepő új eredménnyel gyarapítja ismereteinket, éles logikája több eddigi hypotheist dönt meg s különösen kiemelendő, hogy a magyar munkák használhatása céljából megtanult magyarul és így irodalmi tájékozottsága a legteljesebb. Azt hisszük ugyan, hogy a cseh- és morvaországi, valamint a magyarországi északnyugati városi levéltárak átkutatása még sok érdekes adattal gyarapította volna eredményeit, egy tekintetben azonban: a dunai kereskedelmi irány tárgyalásában, a kutatás lezártnak tekinthető. Hazai történelmünk is igen sokat nyer vele. Mikor nyeri meg kiegészítését a magyar-csehországi és a magyar-lengyel kereskedelmi összeköttetések tárgyalásában?

ECKHART FERENCZ.

MAGYARORSZÁG NEMESEI ÉS A MAGYAR FŐRENDIHÁZ.

Ezzel a címmel kitűnő és szabatos rövidsége ellenére is kimerítő tanulmány jelent meg a Ruvigny őrgróf szerkesztette *The Nobilities of Europe* című könyvben.¹ Ez a nagyon elegáns kiállítású könyv csak 250 példányban jelent meg és nagy hírű főúri szerzője nyilván arra szánta, hogy az angol főnemesség kezén a Gothai Almanachot pótolja és kiegészítse. Ruvigny nagy tudományú genealogus és e szakba vágó munkái: »The Blood Royal of Britain«, »The Plantagenet Roll«, »The Jacobite Peerage, Baronetage and Knightage« tudós és előkelő körökben nagy tekintélyt szereztek írójuknak. Az előttünk fekvő kötet a munka második évfolyama. Első részében az európai államok nemességéről számol be vagy maga a szerkesztő, vagy egyik-másik felkért munkatársa. Dániáról például *Hiort-Lorenzen* államtanácsos ír, Finnországról *Wasastjerna* Oszkár, Hollandiáról *Bijleveld*, a »Nederlands Adelsboek« szerkesztője, Norvégiáról *Thomble*, állami levéltárnok, Magyarországról pedig *Malczovich* László, m. kir. belügyminiszteri titkár.

Ruvigny márkai munkája előszavában igen melegen emlékezik meg a Magyarországról szóló cikk szerzőjéről. Hálás köszönetet mond neki és szinte már itt, az előszóban, hívja fel az

¹ *The Nobilities of Europe*. Edited by the Marquis de Ruvigny London, Melville and Company. 1910. Second year. 456 nagy nyolczad-rét lap.

olvasók figyelmét a jeles czikkre,¹ a mely »Hungary« főczím alatt 20 sűrűn nyomott lapon ismerteti a magyar nemesség történetét, a főrendek kialakulását és a főrendház szervezetét. A magyar nemesség története sok tekintetben a magyar nemzet története, hiszen a magyar politikai nemzet zömét ez a nemesség alkotta; Malczovich László, ennek a nagymultú nemesi osztálynak méltó tagja, lángoló lekesültséggel és alapos tudással látott hozzá, hogy a magyar nemesség történelmi fejlődését ismertetve, kimutassa azokat az okokat, a melyek ezt az osztályt a magyar birodalom lakosainak nagy tömegéből kiemelték, vezető szerepre juttatták, végre meg arra bírták, hogy nagylelkű lemondással az általa felépített és megvédelmezett alkotmány sánczai közé bevegye az egész Populus Hungaricust. Czikkének első részében, »A Historical Synopsis«-ban kimutatja, hogy a magyar nemesség egyidejű a honfoglalással; több mint ezeréves historiai fejlődésre tekint vissza ez a nemesség és fejlődésével együtt fejlődött az ország rendi alkotmánya, előjogairól való lemondásából nőtt ki a királyság népképviselői alkotmánya, modern parlamentarismus. Ez az együttfejlődés ténye szükségessé tette, hogy alkotmányunk rövid történetét is vázolja annak az angol olvasóközönségnek, a melynek számára irt és a mely a Scotus Viatoroktól félrevezetve, talán hamis fogalmakat táplál erről az ezeréves próbát kiállt alkotmányról. Szakítva a Rössler-féle tanokkal, Szabó Károlylyal együtt a vérszerződésben látja az ország alkotmányának és a nemesség szabadságának alapját. Ismerteti ezt a vérszerződést szorososan Anonymushoz ragaszkodva és nem tartja szükségesnek megvizsgálni: nem a XIII. század politikai és alkotmányos életének symboluma-e csak ez a »szerződés«: hiszen ebben az esetben is egy százados fejlődésnek az eredménye és tényleges állapotok bizonyítéka.

Malczovichnak igaza van, mikor így fogja fel a vérszerződést, és ez az igazsága különösen az angolok előtt lehet rokonszenves. Ők ugyanis nagyon jól ismerik azt a szerződést, a melyet a XVII. évszázad elején kivándorolt puritánok, a Mayflower és Sunbeam vitorláhajók merész utasai, egymással kötöttek, mielőtt Boston vidékén új hazájukban partra szálltak; majdnem pontról-pontra megegyezik ez a szerződés a mi vérszerződésünkkel. E megegyezést megmagyarázza a közös cél: biztosítani a honkereső jövevények államrendjét és közös szabadságát. Szabad intézményeinknek a vérszerződés óta való fejlődését, a végrehajtó, a törvényhozó

¹ *The Nobility and the Hungarian House of Magnates.* By Ladislas de Malczovich. A »The Nobilities of Europe« második évfolyamának 202—222. lapján.

hatalmak alakulását, ezzel a nemesi és főnemesi osztályok kiképzését sokoldalú olvasottságra valló, logikusan összefoglaló, a lényegest mindenütt kiemelő módon tárgyalja a szerző. A nagyon szabatos, világos összefoglalásnak tudományos célján kívül egy másik célja is van: rokonszenvessé tenni a legelőkelőbb angol urak szemében Magyarországot. Már maga a világos stílus is kedves olvasmánygyá teszi a jeles értekezést; született magyar ember ritkán ír így angolul. De éppenséggel lebilincselővé teszi a cikket még legidegenszerűbb (legalább az angolok szemében) részeiben is — pl. az ősiségről, a szent korona testéről szóló részek — az a megleghangú lelkesültség, a mely a sorok közül hozzánk szól és a melyről meglátszik, hogy nemcsak a tudósnak, hanem a hazafinak meggyőződéséből is fakad. A magyar nemes büszke öntudatosságával mutatja be az angol peereknak, a kiknek a könyv szánva van, azt a multjában dicső, jelenében is imponáló »Hungarian Realm«-et, a melyben csak egy és egyenlő állampolgárság (citizenship) van, a mely csak egy és egységes nemességet ismert: a magyar állampolgárságot, a magyar nemességet: »No Croatian subjects, no Croatian nobles« teszi hozzá magyarázólag.

És ez az egységes magyar állam eszméjének lényege. Ez volt a multban, ez a jelenben is. Ezt az eszmét védelmezi a magyar alkotmány, a mely, és itt a szerző szavait idézem: »az évszázadok folyamában hatalmas tölgyként nőtt nagygyá, ágait az ég felé bocsátva, muló és jövő nemzedékeknek árnyékot és menedéket nyújtva.«¹ »Adhuc stat«, teszi e lelkes sorai végére a szerző és mi, angol és magyar olvasók együtt mondjuk vele: Igen, még fennáll ez a magyar alkotmány, mert gyökereivel a multból merít erőt. Akár az angol; és ezért lesz Malczovich cikke kedves az angoloknak.

BODROGI LAJOS.

¹ . . . which in course of centuries grew up like a majestic oak-tree stretching its branches up to heaven, and affording shade and shelter to many generations going and coming. (104 l.)

TÁRCZA.

WLASSICS GYULA THALY KÁLMÁNROL.

A múzeumok és könyvtárak országos szövetségének Szegeden tartott közgyűlésén következőleg emlékezett meg Wlassics Thalyról:

»A napirend következő pontjánál, mely Thaly Kálmán helyének betöltéséről szól, kegyeletes kötelezettség teljesítésére kérek néhány szót. Büszkén vallotta szövetségünk egyik elnökének Thaly Kálmánt. Más tudományos testületek feladata lesz tüzetesen méltatni a történetírót és a közélet egyik tekintélyes szereplőjét. Mi csak mély fájdalomknak akarunk kifejezést adni, hogy benne *sokan* leghívebb barátunkat, *mindnyájan* a tudós tanácsadót, a legodaadóbb vezérmunkást veszítettük el.

Életének központjában a nagy fejedelem, Rákóczi Ferenc állott.

Nem egyszer hallottam rajongó ajkáról, hogy Mikes Kelemen hűséges lelkét érzi szíve minden dobbanásában, elméje minden rezgésében. A Rákóczi hű íródeákjának szerepében emelkedik ki az ő egyénisége, jelleme. Ez az ő életének *tökéletes, összhangzó, igazán eszményi szerepe*. Egyéniségét ez emelte a nemzet tisztelt alakjai közé.

Rákóczi dicsőségét, hírét, emlékét nemesebb odaadással senki sem szolgálta. A régebbi magyar történetírók nem ismerték a kor történeti adatainak legnagyobb részét és így félre is értették Rákóczi korát.

Katona István, habár a fejedelem egyéniségét dicsőíti, a fölkelést kemény, de igazságtalan szavakkal, szégyenletes lázadásnak nevezi. Ma már legjelesebb történetíróink elismerik, sőt maga a *Magyar Tudományos Akadémia egyik hivatalos iratában kiemeli, hogy Thaly Kálmán kutatásai a bizonyosság erejét adták meg annak a felfogásnak, hogy Rákóczi forradalma szükséges küzdelem volt, mert a magyarság harczai erélyének e fellobbanása nélkül a nemzet állami élete alig maradhatott volna meg*. Thaly kutatásai derítették csak ki a fölkelés előzményeit, és a fölkelés legelső éveit senki se állította oly megkapóan a nemzet

elé, mint ő a Bercesényi család történetében. Hervadhatatlan érdeméből mit sem von le, ha az az imádásig felfokozott rajongás, melyet a nagy fejedelem iránt érzett, a korszak egyes eseményeinek és egyes szereplőinek idealizálására vezette. De ki gáncsolhatná az ő írói egyéniségét azért, hogy a Rákóczi hű lovagjának *erényei* néha fölülkerekedtek a történetíró *szigorán*.

Hisz az a történetírói *tárgyilagosság is csak oly eszmény, melyet fölállítani lehet, sőt feléje haladni is, de teljesen elérni lehetetlen*. Minden történetíró a jelenben él. Minden történetíró egyéniség, kinek vannak politikai, erkölcsi ideáljai, világnézlete, melyek tolla mögött leselkednek és a hol kis rés nyílik, ott a legtárgyilagosabbnak látszó történetírás betűi közé is letelepednek. Semmi kétség, hogy Thaly, mikor a Rákóczi-kor történetét írta, egyúttal az élő nemzedékbe akarta viinni azt a végtelen tiszteletet, a mit az ő rajongó szíve a nagy fejedelem ragyogó alakja iránt érzett. Ezt a célját elérte. Kevés történetíró dicsekedhetik nemzedékekre gyakorolt oly mély hatással, mint a minőt ő ért el. De kevés embernek jut osztályrészül az a boldogság is, hogy *kitűzött életcélját a maga teljességében valóra váltthatta*.

A legtöbb ember vagy *messze* esik kitűzött céljától, vagy csak *megközelíti, ő teljesen elérte. Föl akarta deríteni* a nagy fejedelem korának történetét. Földeitette. Mindenki elismeri azt a nagy hézagot, mi történelmünkben mutatkoznék, ha nélkülözni volnánk kénytelenek Thaly kitartó búvárló munkásságát.

Haza akarta hozni a fejedelem és hű társainak hamvait és egy nemzet ünneplése között *ő vezette azt a rajongó* menetet, mely a hazai földben adott nyugalmat a magyar történelem sokat küzdött, sokat szenvedett, legeszményibb alakjainak. Megérhette azt, hogy láthatta nemzetét, miként tudja megbecsülni azt, ki mindenét feláldozta a hazáért.

Ily összhangban látjuk mi Thaly munkás, tartalomban gazdag életét, melynek emlékét ne csak szavakkal áldjuk, de egyénisége fölemelő tulajdonságainak és tetteinek követésével őrizzük meg. Indítványozom, hogy emlékét jegyzőkönyvünkben örökítsük meg.«

TÖRTÉNETÍRÓINK MUNKÁSSÁGA.

MELICH JÁNOS tagtársunk, *Gombocz Zoltánnal* összefogva, a M. Tud. Akadémia megbízásából *A magyar etymologiai szótár* elkészítésén fáradozik. A nagy nyelvészeti és történelmi ismereteket megkívánó munka serényen halad előre s közrebecsátása mintegy két év múlva megkezdődhetik. A tudós szerkesztők a feladaton akként osztottak meg, hogy a finn-ugor és török szókincset Gom-

bocz Zoltán, a szláv, német, olasz stb. jövevényszókat pedig Melich János dolgozza fel.

NÉMETHY LAJOS régi, érdemes tagtársunk, ki különösen a fővárosi középkori egyházi intézmények multját kutatja s ezekre vonatkozólag számos becses dolgozata jelent meg, ez időszerint *Buda és Pest egyházi állapota 1541 előtt* című nagy munkáján dolgozik. Ehhez már eddig tömérdek levéltári adatot gyűjtött össze s most minden igyekezetével azon fáradozik, hogy munkáját mielőbb befejezze és közrebocsássa.

TÓTH-SZABÓ PÁL tagtársunk a M. Tud. Akadémiától az Ipolyi-utalommal koszorúzott, *A husziták története Magyarországon* című nagyszabású munkája kiegészítésén és sajtó alá elkészítésén dolgozik. Az akad. birálat e munkáról nagy elismeréssel nyilatkozott; e szerint szerző a cseh-huszita mozgalom és uralom történetét Magyarországon tudományos alapon és a kútfők módszeres felhasználásával, egész részletesen, a tudás körét sok új adattal gazdagítva adja elő.

DR. VERESS ENDRE tagtársunk az elmúlt nyár folyamán a bécsi levéltárakban dolgozott: korábbi kutatásait egészítvén ki, továbbá két új munkájához, a gönczruszakai Kornis-család s a kisenyei Sennyey-család oklevéltáraihoz gyűjtven értékes anyagot. Főleg e családok XVI. századi kiváló tagjaitól: Kornis Gáspártól és Boldizsártól s kortársuktól, Sennyey Pongrácztól talált számos kiadatlan levelet.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A HUNYADMEGYEI VASTERMELÉS MULTJÁRÓL olvasott fel a Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat 1910 szeptember 18-án Vajdahunyadon tartott közgyűlésén dr. Veress Endre tagtársunk. Értekezésének lényege, hogy míg a hunyadmegyei vasbányászatról eddig ismert legrégebb okleveles adatunk 1754-ből való, kutatásai folytán Veress 1509-ig vezette vissza létezését. A társulatnak mult évi brádi közgyűlésén szerző az aranybányászatról olvasott fel, 1427-ig felmenőleg világosítván meg új adatokkal történetét s e két dolgozata »Hunyadmegye bányászatának multja« címen önállóan is meg fog jelenni.

ÚJ KÖNYVEK.

WERTHEIMER EDE tagtársunk *Gróf Andrássy Gyula élete és kora* című munkájának, melyet a M. Tud. Akadémia megbízásából írt, a napokban jelent meg ötven ívet meghaladó I. kötete. Ez a kötet a nagy államférfi pályájának fonalát külügyminiszterré való kinevez-

tetéséig viszi s bizvást elmondhatni, hogy nem kizárólag és egyszerűen csak életrajz, hanem Magyarország és részben Ausztria legújabb története. Mesteri tollal rajzolja meg hőse élettörténetének minden phasisát, kiterjeszkedve mindazon események részletes és beható ecsetelésére is, melyek körében Andrassy életének első fele lezajlott. S nem könnyűszerrel hozzáférhető kútfók, mint hirlapi cikkek, röpiratok, közrebocsátott levelezések stb. alapján igyekszik bevilágítani az események szövevényébe — noha, a hol szükségesnek mutatkozik, ezeket is kellő figyelemre méltatja, — hanem nagy utánjárásra valló lelkiismeretességgel olyan rejtve levő adatokat és titkos jelentéseket is módjában van értékesíteni, melyekhez nem mindenki férhetne hozzá. Nem is szólva az Andrassy-család levéltáráról, fel-pattantak előtte a bécsi és berlini udvari levéltárak féltve őrzött zárai s így olyan adatok birtokába juthatott, melyek segítségével az egész korszak mozgó egyéniségeinek jellemét és cselekvéseik rúgóját közvetlen közelből vizsgálhatta. Valóban Andrassy és kora úgy áll előttünk, a hogy sem a memoire-irodalom, sem általános irányú történeti munkák elébünk nem varázsolják. Ha valamit kifogásolhatunk benne, az kissé terjengős volta; de ez magyarázatát találja abban, hogy a szerző a rendelkezésére állott nagybecsű anyagot mennél részletesebben óhajtotta olvasóival megismertetni. Érdeklődésünket lebilincselő olvasása közben így is nem egyszer szívesen vennők a behatóbb részletezést. Gondoskodni fogunk róla, hogy ezt a becses művet folyóiratunk hasábjain avatott toll ismertesse. Itt csak annyit jegyzünk meg meg, hogy a könyv egyidejűleg német nyelven is megjelent (a stuttgarti Deutsche Verlags-Anstalt kiadásában) s a második kötet, a mely Andrassy életének második felét fogja tartalmazni, nemsokára követni fogja az első. Ára az első kötetnek 20 korona s megrendelhető a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában.

HANUY FERENCZ tagtársunk nagy utánjárást és lelkiismeretes kutatást kívánó feladatra vállalkozott, midőn a budapesti kir. magyar tudományegyetem hittudományi karának kegyeletes határozatából Pázmány Péternek összes leveleit egybegyűjtötte és közrebocsátotta (*Petri Cardinalis Pázmány epistolae collectae*. I. kötet, 1601—1628). A hatalmas kötet a nagy magyar főpap minden hozzáférhető levelét magába foglalja s mondanunk sem kell, hogy nem csupán az egyháztörténelemnek tesz eléggé meg nem hálálható szolgálatot, hanem elsőrangú kútforrása a politikai és irodalomtörténetnek is. A tudós gyűjtő lelkiismeretes fáradozásáról fogalmat nyújthat, ha megemlítjük, hogy az anyagot 63 levéltárból hordotta össze. A nagybecsű kötetet, mely 15 korona ár és a postaköltség beküldése mellett megrendelhető az egyetemi nyomda igazgatóságánál (Budapest, I., Vár, Iskola-tér 3.), érdeme szerint méltatni fogjuk.

BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ tagtársunk gróf Forgách László és István megbízásából 54 ives hatalmas kötetben megírta a Hunt-Paznan nemzetségből származó Forgách család monographiáját. (*A Hunt-Paznan nemzetségbeli Forgách-család története*. Esztergom, Buzárovits Gusztáv könyvnyomdája, 1910.) A széleskörű levéltári kutatások alapján írt s képes mellékletekkel dúsan felszerelt munka igazán nagy nyeresége genealogiai irodalmunknak; nemcsak gondosan van megírva, nemcsak félredob minden sablont, hanem felfogásban és kidolgozásban egyaránt eredeti törekszik lenni. A nagymúltú család kiváló tagjairól részletes életrajzokat ad s összefüggő nemzedékrendi táblán világosan áttekinthető alakban egybeállítja családfáját. Végül függelék gyanánt közli a családra vonatkozó nevezetesebb okleveleket. Könyve használhatóságát nagyban előmozdítja a jó név- és tárgymutató. Részletes ismertetésére visszatérünk.

Cs. JÓSA JÁNOS főgymnasiumi tanár *A csiki székely krónikáról* adott ki két hasonmással és alaprajzzal fölszerelt füzetet, melyben Szádeczky Lajos felfogásával szemben e krónika hiteles voltát vitatja. A füzet ára 1 korona 20 fillér.

LUKINICH IMRE tagtársunk *Bethlen István támadása 1636-ban* című tanulmányát, mely a *Századok* ez évi folyamában jelent meg, külön füzetben is közrebocsátotta.

KOLLÁNYI FERENCZ tagtársunk nagyérdekű akadémiai felolvasása *Az Akadémia és a Nemzeti Múzeum*, melyben a múlt század elején fölmerült azt az eszmét, hogy a Nemzeti Múzeummal kapcsolatosan létesíttessék a Magyar Tudós Társaság, eddig ismeretlen levéltári adatok alapján világítja meg, megjelent az Akadémia *Történettudományi Értekezései* során. Ára 2 korona 40 fillér.

CZIPLE SÁNDOR *A máramarosi püspökség kérdése* címen doctori értekezést írt, melyhez okmánytárt is csatolt. Ára 4 korona.

FERENCZI MIKLÓS érdekes irodalomtörténeti tanulmányt írt *Báró Hadadi Wesselényi István élete és naplója* címen. Az alapos dolgozat Kolozsvárt jelent meg s csatolva van hozzá a Wesselényi család leszármazási táblája.

KÖNYVÉSZET.

BALOGH JENŐ. Brusa Emil külső tag emlékezete. (Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1909. évi okt. 25-én tartott összes ülésén.) Bpest, 1909. Athenaeum kny. 8-r. 29, 2 l. Arczképpel. Ára 60 fill. (A M. T. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. XIV. köt. 8. sz.)

BARABÁS SAMU. Bertalan modrusi comes. Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. Kis 8-r. 20 l. (Különlenyomat a Turul 1909. évi 4. füzetéből.)

BAYER JÓZSEF. Shakespeare drámái hazánkban. I., II. kötet. A válás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter anyagi támogatásával kiadja a Kisfaludy-társaság Shakespeare-bizottsága. Bpest, 1909. Franklin-társ. kny. 8-r. XVI, 476; XII, 385 l. A két kötet ára 18 kor.

BERZEVICZY (ALBERT DE). Les tristes reines de la maison d'Aragon. Bpest, 1910. Athenaeum kny. 8-r. 27 l. (Különlenyomat a Revue de Hongrie 1910. február 15-iki számából.)

BLAU LAJOS. Bacher Vilmos élete és működése. 60-ik születésnapja tiszteletére 1910. január 12. Bpest, 1910. Athenaeum kny. 8-r. 6, 176 l. (Különlenyomat a »Magyar-Zsidó Szemle« XXVII. (1910.) évf. első füzetéből.)

BLAU (LUDVIG). Bibliographie der Schriften Wilhelm Bachers nebst einem hebräischen Sach- und Ortsnamen-Register zu seinem sechsbändigen Agadawerke zu Ehren seines sechzigsten Geburtstages. Herausgegeben von —. Bpest, 1910. Athenaeum. 8-r. 64 l.

CSÁSZÁR ELEMÉR. Kisfaludy Sándor. Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 4, 167 l. (Költők és írók. Élet- és jellemrajzok az irodalom köréből.) CSERÉP JÓZSEF. Bellum Jugurthinum et bellum Catilinae; 1. *Sallustius Crispus*.

CSERÉP JÓZSEF. Caius Sallustius Crispus összes munkái; 1. *Sallustius*.

DIVÉKY ADORJÁN. Magyarország szerepe a lengyel renaissanceban. Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 11 l. (Különlenyomat az »Arch. Ért.« 1910. évi február hó 15-iki számából.)

EMLÉKKÖNYV Tschutschegg Vincze ötvenéves nyomdászágának jubileumára. Bpest, 1910. Hungaria kny. 8-r. 9, 9 l. Magyar és német szöveggel.

EBLE GÁBOR. A nagykárolyi Szentháromság-kápolna története. Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. Kis 8-r. 68 l. Ára 1 kor.

FODOR SÁNDOR. Napoleon. Életkép. Dr. Marczali Henrik egyetemi tanár előzavával. Bpest, 1909. Bpesti Hirlap kny. 4-r. 4, 250, 2 l. 15 képmelléklet.

GOLDZIHNER IGNÁCZ. Adrien C. Barbier de Meynard és Michael Jan de Goeje külső tagok emlékezete. (Olv. a M. T. Akadémia 1909. nov. 29-iki ülésén.) Bpest, 1909. Athenaeum kny. 8-r. 17 l. 2 arcképpel. Ára 60 fill. (A M. T. Akadémia elhúyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. XIV. köt. 7. sz.)

GYULAY ÁGOST. Madách életéből. Bpest, 1910. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 16 l. 45 képpel. (»Uránia« magy. tud. egyesület. Népszerű tudományos felolvasások. 1.)

HAMVAY ÖDÖN. Damjanich levelei nejéhez. Budapest, 1910. Budapesti Hirlap kny. 8-r. 96 l. 4 fényképmelléklettel. Ára 3 kor.

HODINKA ANTAL. A munkácsi görög-katolikus püspökség története. A M. Tud. Akadémia történelmi bizottsága megbízásából írta —. A M. Tud. Akadémia 1908. évi Ipolyi-díjával jutalmazott munka. Bpest, 1910. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. VIII, 856 l. Ára 16 kor.

JABLONKAY GÁBOR. A máriabesnyői töredék. Bpest, 1910. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 8 l. (Különlenyomat a Magyar Nyelv 1910. 1. számából.)

JAROSS FERENCZ. Emléklapok a lévai casino 50 éves multjából. 1859—1909. Léva, 1910. Nyitrai és Tsa kny. 8-r. 78, 2 l.

JÓKAI ALBUM. Képek, adatok, okmányok Jókai Mór életéből: a »Pesti Napló« előfizetőinek készült kiadás. Bpest, 1910. Hornyánszky Viktor kny. 4-r. 140 l. 110 szöveggéppel és 10 sokszínű műmelléklettel.

KAIN ALBERT. Magyarország. A kereskedelemügyi m. kir. miniszter megbízásából kiadja a magyar kir. államvasutak igazgatósága. *Bársony István, Dr. Bodnár Gyula, Dr. Borovszky Samu, Dr. Erődi Béla, Gonda Béla, Dr. Hankó Vilmos, Dr. Lóczy Lajos, Novák Tivadár, Dr. Semayer Vilibáld, Siegmeth Károly, Dr. Sziklay János, Dr. Toldy László közre-*

működésével szerkesztette —. Bpest, 1909. Franklin-társ. kny. Nagy 4-r. 400 l. 675 szöveggéppel.

KAIN (ALBERT). Ungarn. Im Auftrage des kön. ungarischen Handelsministers herausgegeben von der Direction der kön. ung. Staatsbahnen. Unter Mitwirkung von *Stefan Bársony*, Dr. *Julius Bodnár*, Dr. *Samuel Borovszky*, Dr. *Béla Erdődi*, *Béla Gonda*, Dr. *Wilhelm Hankó*, Dr. *Ludwig Lóczy*, *Theodor Novák*, Dr. *Willibald Semayer*, *Karl Siegmeth*, Dr. *Johann Sziklay*, Dr. *Ladislau Toldy* redigiert von —. Bpest, 1909. Franklin-társ. kny. Nagy 4-r. 400 l. 675 szöveggéppel. Ára 50 márka.

KAIN (ALBERT). Published by order of the royal hungarian minister of commerce. Hungary. By *Stephen Bársony*, Dr. *Jules Bodnár*, Dr. *Samuel Borovszky*, Dr. *Béla Erdődi*, *Béla Gonda*, Dr. *William Hankó*, Dr. *Louis Lóczy*, *Theodore Novák*, Dr. *Willibald Semayer*, *Charles Siegmeth*, Dr. *John Sziklay* and Dr. *Ladislau Toldy*. Edited for the royal hungarian state railways by —. Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. Nagy 4-r. 400 l. 675 szöveggéppel. Ára 2.10 £.

KAIN (ALBERT.) La Hongrie. Ouvrage publié sur l'ordre du ministre royal hongrois du commerce par la direction des chemins de fer royaux de l'état hongrois et rédigé avec la collaboration des messieurs *Étienne Bársony*, Le dr. *Jules Bodnár*, Le dr. *Sámuel Borovszky*, Le dr. *Béla Erdődi*, *Béla Gonda*, Le dr. *Guillaume Hankó*, Le dr. *Louis Lóczy*, *Théodore Novák*, Le dr. *Willibald Semayer*, *Charles Siegmeth*, Le dr. *Jean Sziklay*, Le dr. *Ladislau Toldy*. Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. Nagy 4-r. 400 l. 675 szöveggéppel. Ára 60 franc.

KARÁCSONYI J. és KOLLÁNYI F. Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. Szerkesztették —. Negyedik kötet: 1542—1547. Bpest, 1909. Stephaneum kny. 8-r. 6, 650 l.

KÁLLAY ISTVÁN. Egyetemes történelem életrajzokban. Népiskolák számára. Nyolczadik kiad. Debreczen, 1910. Debreczen sz. kir. város kny. 8-r. 94, 2 l. Ára 60 fill.

KOLLÁNYI F. Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából; I. *Karácsonyi J.*

KOVÁTS J. ISTVÁN. Kálvin jubileumi emlékkönyv; I. *Pap István*.

KÖNIG GYÖRGY. Alfred de Musset. Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 4, 167 l. (Költők és írók. Élet- és jellemrajzok az irodalom köréből.)

MARCSALI HENRIK. Emlékbeszéd Horváth Mihály fölött. Irta s a Dugonics Társaság 1909. évi deczember hó 19-én tartott ünnepi ülésén felolvasta —. Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 26 l.

MÁRKI SÁNDOR. II. Rákóczi Ferencz. A Bay Itona-pályadíjjal jutalmazott mű. II. kötet. 1707—1708. Bpest, 1909. Athenaeum kny. 8-r. 6, 672 l. 32 önálló képpel és 270 szövegbe nyomott képpel. (Magyar Történelmi Életrajzok 1909. XXV. évf. 1—5. füzet.)

MARTON LAJOS. Az ottlakai őskori aranykincs. Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 405—410 l. (Különlenyomat az Archaeologiai Értesítőből.)

MIHÁLOVICS BÉLA. Magyar jogászok és államférfiak emlékérméi. Bpest, 1910. Hornyánszky Viktor kny. 4-r. 20 l. (Különlenyomat a Numizmatikai Közöny IX. kötetéből.)

PAP ISTVÁN és KOVÁTS J. ISTVÁN. Kálvin jubileumi emlékkönyv. A magyarok genfi útja. Bpest, 1910. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 96 l. 20 szöveggéppel.

(PEREGRIN JÁNOS.) Néhaj nagyméltóságú Erdődi gróf Pálffy János val. b. titkos tanácsos, cs. és kir. kamarás, Pozsony vármegye örökös főispánja, Bajmócz örökös ura és a főrendiház örökös jogú tagja *pozsonyi palotájában* található festmények, miniatüreök és grafikai lapok jegyzéke.

A vonatkozó leltári és becslési adatokkal. I. Bpest, 1909. Athenaeum. 2-r. 4, 341 l.

— Ugyanaz... *budapesti* palotájában található festmények, miniatürek és grafikai lapok jegyzéke. A vonatkozó leltári és becslési adatokkal. II. Bpest, 1909. Athenaeum. 2-r. 33 l.

— Ugyanaz... *királyfai* kastélyában található festmények, miniatürek és grafikai lapok jegyzéke. A vonatkozó leltári és becslési adatokkal. III. Bpest, 1909. Athenaeum. 2-r. 285 l.

— Ugyanaz... *bazini* kastélyában található festmények, miniatürek és grafikai lapok jegyzéke. A vonatkozó leltári és becslési adatokkal. IV. Bpest, 1909. Athenaeum. 2-r. 85 l.

— Ugyanaz... *Bajmóc* várában található festmények, miniatürek és grafikai lapok jegyzéke. A vonatkozó leltári és becslési adatokkal. V. Bpest, 1909. Athenaeum. 2-r. 37 l.

PRÓNAI ANTAL. A magyar irodalom története. Olvasókönyvvel. I. rész. A középiskolák VII. oszt. számára. Bpest, 1910. Stephaneum kny. 8-r. 418 l. Ára 3 kor. 60 fill.

RÓZSA GÉZA. Az ókori építészet története. Bpest, 1910. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 26 l. 51 képpel. (»Uránia magy. tud. egyesület. Népszerű tudományos felolvasások. 99.)

RÓZSA GÉZA. Az ókori keleti népek művészete. Bpest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 23 l. 49 képpel. (»Uránia« magy. tud. egyesület. Népszerű tudományos felolvasások. 98.)

SZABÓ JÓZSEF. Magyar református Sion. Emlékkönyv a református egyház megalapítójának, Kálvin Jánosnak 400 éves születési évfordulójára. Debreczen, 1909. Debreczen sz. kir. város ny. 8-r. VII, 208 l. 134 képpel.

SZÁDECZKY BÉLA. Magyar írók levelei báró Jósika Miklóshoz. A báró Jósika-család levéltárából közli —. Bpest, 1910. Athenaeum kny. 8-r. 39 l. (Különlenyomat az Irodalomtörténeti Közlemények 1909. évfolyamából.)

(SZINNYEI JÓZSEF, ID.) Széki gróf Teleki-család írói. Bpest, 1910. Hornyánszky Viktor kny. Kis 8-r. 83 l. (Különlenyomat [jav. és bőv.] id. Szinnyei J. »Magyar írók élete és munkái XIII. kötetéből.)

SZINNYEI JÓZSEF. A magyarság eredete, nyelve és honfoglaláskori műveltsége. Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. 16-r. 77 l. Ára 60 fill. (Olcsó Könyvtár. 1569—1571. sz.)

SALLUSTIUS CRISPUS. Bellum Iugurthinum et bellum Catilinae. Magyarázta dr. *Cserép József*. Bpest, 1908. Stephaneum kny. 8-r. 160 l. Ára 2 kor. 40 fill.

SALLUSTIUS CRISPUS (CAIUS) összes munkái. A latin szöveget megállapította, magyarrá fordította, bevezetéssel, jegyzetekkel és tulajdonnév-jegyzékkel ellátta dr. *Cserép József*. Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 463 l. Ára 8 kor. (Görög és latin remekírók.)

SEBESTYÉN GYULA. A magyar nemzet története a mohácsi vésztől napjainkig. A polg. leányiskola IV. oszt. számára. Negyedik, az új tanterv értelmében átdolg. kiadás. Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 90, 2 l. Képekkel és történeti térképekkel. Ára 1 kor. 40 fill.

SÖRÖS PONGRÁCZ. Franyó Remig felségárulási pere. Székfoglaló értekezés. (Olv. a M. Tud. Akadémia 1910. január 10-iki ülésén.) Bpest, 1910. Athenaeum kny. 8-r. 42 l. Ára 60 fill. (Értekezések a tört. tudományok köréből. XXII. köt. 7. sz.)

TANGL FERENCZ. Emlékbeszéd Hőgyes Endre r. tag felett. (Felolvasta a Magy. Tud. Akadémia 1909. évi decz. 20-án tartott összes ülésén.) Bpest, 1909. Athenaeum kny. 8-r. 22 l. Arczképpel. Ára 60 fill. (A M.

Tud. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. XIV. köt. 9. sz.)

UJHÁZY LÁSZLÓ. A magyar nemzet történelme. Középszkolák alsó osztályai számára. II. rész. A negyedik oszt. számára. Harmadik, átdolg. kiadás. Bpest, 1910. 142 l. 53 fametszettel. Ára 1 kor. 80 fill.

UJHELY GÉZA. A vasutügy története. Bpest, 1910. Athenaeum kny. 8-r. 523 l.

VÁRDAI BÉLA. Mikszáth Kálmán. Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 4, 190, 2 l. (Költők és írók. Élet- és jellemrajzok az irodalom köréből.)

ZÁRAY JENŐ. Konstantinápoly. Bpest, 1910. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 24 l. 52 képpel. (»Uránia« magy. tud. egyesület. Népszerű tudományos felolvasások. 101.)

ZOLTAY LAJOS. Jelentés Debreczen sz. kir. város múzeuma 1909. évi működéséről és állapotáról. A hortobágyi, hajdubagosi és egyeki 1909. évi ásatások leírása. Összeállította és rajzokkal ellátta —, Debreczen, 1910. Debreczen sz. kir. város kny. 8-r. 46 l. (A debreczeni városi múzeum kiadványa. V.)

ZSEDÉNYI ALADÁR. Szabadságharcunk 1848/49-ben. Bpest, 1910. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 23 l. 59 képpel. (»Uránia« magy. tud. egyesület. Népszerű tudományos felolvasások. 51.)

A ZSIDÓK az 1848-iki szabadságmozgalmakban Európaszerte. Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 49—85 l. (Különlenyomat az Izr. magy. irodalmi társulat Évkönyve 1910. évfolyamából.)

HAZAI HIRLAPOK REPERTORIUMA.

1907. JAN. 1. — 1907. JÚNIUS 30.

(Folytatás.)

A hivatalos titok. (A gellérthegy-i fellegvár tervrajza.) Dr. Szeless Ödön. Budapesti Hirlap, 1907. márcz. 2. (Ezek a tervek újabb keletűek, 1884-ből valók és Pest város esetleges lövetésének esélyeit latolgatták.)

Jókai kiadatlan levele Wekerle miniszterhez. 1894. márcz. (»A király és a haldokló Kossuth Lajos.«) Az Ujság, 1907. jan. 20.

Der Ausgleich. (Az 1899:XXX. t.-cz. igazi értelme.) Széll Kálmán. Pester Lloyd, 1907. febr. 28. Széll e cikkben gróf Schönborn Frigyesnek a febr. 27-iki számban megjelent közjogi fejtegetéseire válaszol, mint a Deák Ferencz-féle alkotás letéteményese.

A vármegyék ellentállásáról 1905—1906-ban. Dr. Horváth József nagy műve nyomán. Pesti Hirlap, 1907. febr. 28., Budapesti Hirlap, 1907. márcz. 29. és egyidejűleg más lapok is. Részletek a »Vármegye« cz. hetilapban. (1906.)

A magyar események a külföldi sajtóban (a közelmúlt alkotmányválság idején). Budapesti Hirlap, 1907. febr. 21. Kifogásolja különösen a Frankfurter Zeitung és a Times irányzatos cikkeit. Ugyanígy ítél »A Polgár« czikkírója 1906. jan. 30., febr. 1. és febr. 4.

Das staatsrechtliche Verhältniss Kroatiens zu Ungarn. Kršnjavi J. Österreichische Rundschau, 1907. febr. 15.

Ausztria (és Magyarország) szerepe az európai politikában. Boulger D. C. nyomán. (North American Review, 1906. decz. és Budapesti Hirlap, 1907. jan. 15.) A cikk abban állapodik meg, hogy a dynastiának saját érdekében kell magyar politikát folytatni.

Az Eight-Club műve Magyarországról. Budapesti Hirlap, 1907. ápril 14. és Neues Pester Journal, 1907. márcz. 27. Rokonszenves, mondhatni lelkesedéssel írt munka, melyet *Hawkin*, a klub titkára kezdeményezett és melynek megírásában több klubtag, köztük *Browning Oszkár* osztozkodott.

Colquhoun A. R., The whirlpool of Europe. (1907.) Ismerteti a Budapesti Hirlap, 1907. márcz. 30. A mi hazánkat illeti, arról a könyv közgazdasági szempontból rokonszenvenvel, politikai tekintetben gúnynyal és kicsinyléssel szól. »Mi őszintén sajnáljuk, hogy az író t sugalmazói annyira félrevezették.« — V. ö. Budapest. Szemle 373. és 374. köt. (474 l.)

Scotus Viator, The future of Austria-Hungary. (London, 1907.) Ismertette az Alkotmány, 1907. máj. 23. és utóbb számos más lap és havi folyóiratunk. Scotus Viatornak ez volt az első magyarellenes nagyobb műve: (Igazi neve: Seton Watson.)

Erzsébet királynő. Tolnai Vilmos. Nemzeti nőnevelés, 1906. 9—10. füz.

Wlassics Gyula. Élet- és jellemrajzi adatok. Molnár Viktor művét ismertette a Pesti Hirlap, 1907. márcz. 10., a Pester Lloyd és több más lap. *Szongott Kristóf* történetíró. Nekrolog: Budapesti Hirlap, 1907. jan. 26. V. ö. Századok, 1907. 182—183. l.

Emlékezés gróf Zichy Jenőre. Lits Gyula. Budapesti Hirlap, 1907. jan. 15. V. ö. Századok 1907. 82 l.

Bernáth Dezső. Nekrologok: az 1907. jan. 15. és 16. lapokban. Legbővebben szólt a Budapesti Hirlap jan. 16-án.

Hegyesi Márton. Nekrologok: az 1907. márcz. 14—15. lapokban. Budapesti Hirlap, 1907. márcz. 14. és 15-én. (V. ö. Századok, 1907. 372. l.)

Jekelfalussy András 48-as honvédhadnagy (»vörös sipkás«), utóbb kir. táblai bíró. Nekrolog. Pesti Hirlap, 1907. jun. 21.

VEGYESEK.

Magyarország művelődésének története. Varju Jánostól. Ismertette: Budapesti Hirlap, 1907. jan. 13.

Tolsztoj a magyar kulturáról. Budapesti Hirlap, 1907. febr. 6. (Nem hizelgő reánk nézve.)

Lederer Béla összes műveit (sajtó alá rendezte Angyal Dávid) ismertette a Neues Pester Journal, 1907. jan. 10.

Román történetírás. Dr. Bunea Á. balázsfalvi kanonok: »Mitropolitul Sava Brancovici« cz. műve. Alkotmány, 1907. febr. 9. (Válasz *Mangra Vazul* »Metropolitul Sava II. Brancovici« művére.)

A Teleki-könyvtár Marosvásárhelyen. Biás István levéltáros. Budapesti Hirlap, 1907. márcz. 16. (Jelentés a könyvtár rendezéséről.)

A sárosmegyei múzeum (Bártfán). Budapesti Hirlap, 1907. jun. 16. G. S. cikke.

A Habsburg-család prot. főhercegnői-ről *Lösche* műve nyomán írt Az Ujság, 1907. jan. 6.

Magyar erő. Magyar tudósok a XVIII. és XIX. században. Hankó Vilmos. A Kor, 1907. 7. sz.

Diószegi. Dr. Balkányi Kálmán. Pester Lloyd és Pesti Hirlap, 1907. márcz. 22.

Plantics Miklós, zágrábi jezsuita, Paraguay királya. Budapesti Hirlap, 1907. 102. sz. — Tomcsányi L. rector helyreigazító sorai u. ott a 104. számban.

A Kempelen-féle sakkjátékról. (A gép rajzaival.) Heltai H. István. Független Magyarország, 1907. márcz. 31.

Az I. mozgófénykép Magyarországon. Keresztessy József naplója nyomán: Budapesti Hirlap, 1907. jun. 20. Efféle látványosságot II. Lipót koronázásakor mutattak be Budán 1790-ben.

- Petzval József.* Darvai Móricz. Neues Pester Journal, 1907. jan. 6.
- A nemesség.* (Kempelen Béla műve.) Bírálta: Dr. S. a Pester Lloydban, 1907. márcz. 10. (V. ö. Döry F. ismertetését a Századokban, 41. évf. 558. l.)
- Beszélő címerek.* K. B. Pesti Napló, 1907. jan. 8. (A »beszélő«, de gyakran erőszakolt címer-rajzokról.)
- Sárközy Imre család genealogiája.* Budapesti Hirlap, 1907. márcz. 22.
- A békésmegyei Kárázsookról.* Sz. Szigethy Vilmos. Pesti Hirlap, 1907. máj. 19. (Szeged és a Grassalkovics-család történetére is fontos.)
- Szent Erzsébet születéshelye.* Karácsonyi János dr. Religió, 1907. jan. 6. (Temesvári Pelbárt nyomán Sárospatakra helyezi.) — Utóbb jelent meg: »Hol született Szent Erzsébet?« Magyarország, 1909. jan. 8. — Pichler Alajos: Wo wurde die h. Elisabeth geboren? Pressburger Zeitung, 1907. máj. 23. és Neues Pester Journal, máj. 19.
- Szent Erzsébet születéshelye.* Ortway Tivadar. Alkotmány, 1907. jan. 20. és 30. (Pozsony.)
- Szent Erzsébet és irodalmunk.* (Margit-legenda, Pelbárt, Pray.) Alkotmány, 1907. máj. 16.
- Die heil. Elisabeth in der Literatur.* Pichler Alajos. Budapesti Tagblatt, 1907. máj. 17. (Pelbárt, Montanus, Müller Hermann, Wadding, Justi K. V., Pray, Toldy, Lázár Gy., Horn, Wegele, Sybel, Börner, Wenck, Kaltner, Jüngst.) — *Batka* János levéltáros cikke: Protestantische Stimmen über die h. Elisabeth a Pressburger Zeitungban jelent meg.
- Egyháztörténeti Emlékek.* Bunyitay, Rapaics és Karácsonyi János forrásművének I—III. kötetét ismertette az Alkotmány, 1907. ápril 11.
- A magyarhoni prot. egyház története.* Zsilinszky Mihály, Farkas József, Kovácsy Sándor és Pokoly József művét ismertette a Budapesti Hirlap, 1907. máj. 12. (V. ö. Révész K. ismertetését a Századokban, 1907. 555. l.)
- Trencsényi regulák.* Takáts Sándor. Budapesti Hirlap, 1907. jan. 1. Szól a protestantizmus régebb és újabb irodalmáról, a protestánsok ellen irányuló törvényekről és különösen a főúri nők buzgóságáról. Batthyány Erzsébet így ír fiának (1568): »Kérlek, az Istenért, tarts egy jó prédikátort.« Zrínyi Kata, a szigetvári hős leánya, kit czikkíró szerint Thurzó Ferencz volt nyitrai püspök pápai dispensatióval vett volt nőül, mint fiatal özvegy szintén igen buzgólkodott az új hit terjesztése és a prédikátorok javadalmának biztosítása körül. Szóba kerülnek még a XVI. századbeli végrendeletek közjótékonyossági rendelkezései, a milyenekkel még e kornak fölötté erőszakos és keményszívű főnemeseinek testámentomában is találkozunk.
- Fejéregyház és a pálosok.* (Indítvány a fehér barátok visszatelepítésére.) Dr. Vargyas Tivadar, budavári káplán. Budapesti Hirlap, 1907. máj. 31.
- Die ungarischen Ehen nach der Haager Konvention.* (1902.) Dr. Granitsch Róbert. Neue Freie Presse, 1907. febr. 21.
- Beóthy »Nagy Képes Irodalomtörténet«.* III. kiadás. Ismertette *Göröcsöni Dénes* az Alkotmányban, 1907. jan. 24. és febr. 7. Szól nevezetesen Kardos Albert cikkeiről. V. ö. *Császár E.* bírálatát a Philologiai Közönyben, 1907. 591. l.
- A magyar nyelv szerkezete, története és szótára.* Pongrácz Sándor dr. művének I. részét ismertette a Budapesti Hirlap, 1907. márcz. 17. A magyar nyelv szerinte egy Kelet-Indiában ma is élő nép nyelvéhez hasonlít, melyet Pongrácz indiai ugor nyelvnek nevez.
- A Petur név eredetéhez.* Pesti Hirlap, 1907. ápril 14. (Petur = Pétör = Péter.)

Balassa Bálint ügyei. Richter Ede levéltáros. Budapesti Hirlap, 1907. jun. 7. (Az 1578-ban Vihnye fürdőben történt dolgokról és egy nemes ifjú elpáhóllása következtében támadt Perről.)

Egy 128 éves hazai hírlap. Zuboly. Vasárnapi Ujság, 1907. 232. lap. Szól a II. József sürgetése folytán Hochmeister Mártonról 1783-ban megindított »Siebenbürger Zeitung«-ról. V. ö. a Pesti Napló 1907. márcz. 2. számában Zuboly cikkét.

Egy német költő magyarországi útja 1798-ban. Budapesti Hirlap, 1907. máj. 15. és más lapokban. Arndt E. M. kereste fel 1798-ban hazánk egynehány nevesebb városát, így Pozsonyt, Budát és Pestet és ki is adta tapasztalatait Lipcsében. (1804.) Rokonszenves hangon ír rólunk és Pozsony környékét például »kis paradicsom«-nak nevezi; csak a színházi zenekar nem elégítette ki várakozását. Pesten felkereste az egyetemet és felemlíti a fürdőket meg a magyar nemzeti ruha viseletét. Kifogásolja azonban, hogy az alsó osztályoknak nincsenek politikai jogaik.

Révai Miklós. Halálának százéves fordulójára. Budapesti Hirlap, 1907. márcz. 30.

Kölcsey Ferenc két ismeretlen levele. (1821. és 1822-ből.) Budapesti Hirlap, 1907. febr. 26. (E leveleket Meják Ferenc tiszaujlaki sótisztviselőhöz intézte és jelenleg Meják Gy. szegedi gyógyszerész tulajdonában vannak.)

Vörösmarty és a cenzúra. Budapesti Hirlap, 1907. jan. 30. A költő 1831-ben kiadója, Trattner nevében beadott folyamodványa a censorhoz.

Tompa Mihály levelei Bajzához 1842—43-ból (az Athenaeum számára). Budapesti Hirlap, 1907. jan. 10. Több hazafias vers van közte. (»A magyar a némettel sohase volt és sohase lesz.«)

Petőfi az aszódi gimnáziumban. Szalay Károly. Egyetértés, 1907. máj. 31. (Portir Mihály aszódi vaskereskedő fia, Lajos, elbeszélde nyomán, a ki Petőfinek Aszódon és Selmeczbányán iskolatársa volt.

Kik élnek még Petőfi személyes ismerősei közül? Pesti Hirlap, az 1907. ápril és május havi vasárnapi számaiban és végül jun. 2. (Összesen 21-en jelentkeztek.)

Petőfi szüleinek sírja a kerepesi temetőben. Pesti Hirlap, 1907. márcz. 29. *Petőfi és Puzdor Gyula barátsága.* Ránczai Péter. Pesti Hirlap, 1907. aug. 25.

Petőfi és Madách hollandi fordítója. Balogh Irma. Budapesti Hirlap, 1907. ápril 14. Költőinket S. C. Wallis = Antal Géza pápai tanárnak neje fordította.

Hebbel und Ungarn. Szidon Károly. Neues Pester Journal, 1907. febr. 8. Hebbel az Augsburger Allgemeine Zeitungnak a 48—49-es években küldött tudósításaiban a legnagyobb rokonszenvvel viselkedett a magyarok vitézsége iránt. Szabadságharczuk a görögök Marathonjára és a ditmarsok haláltusájára emlékeztette őt. Évtizedeken át levelezést folytatott Kolbenheyer Mór soproni lelkészszel, Arany Toldijának fordítójával és b. Eötvös művéről: »A XVIII. század uralkodó eszméiről« úgy vélekedett, hogy ez az újkor legkiválóbb terméke. Naplójában pedig Széchenyi Istvánt dicséri.

Toldy Ferenc szerelmi levelei (özvegye hagyatékából). Rothauser M. Pester Lloyd, 1907. máj. 25. A nemesszívú Toldyné Haynau engedelmével a fogoly Czuczor Gergelyt kereste fel a Neugebäude tömlőcében, a miért utóbb ártatlanul megrágalmazták.

A Timárház (Komáromban). Id. Szinnyei József. Magyar Állam, 1907. jan. s köv. (Czikksorozat. Kulturrajzok az 50-es évekből, különösen irodalomtörténeti szempontból.)

Arany János 5 ismeretlen levele. Vasárnapi Ujság, 1907. 414. lap. Mind az ötöt 1856-ban Kovács János, Tisza Domokos nevelőjéhez és debreczeni tanárhoz intézte. Kizárólag családi és magánjellegű levél.

- Hiador.* (Jámbor Pál.) Tones G. Budapesti Hirlap, 1907. jan. 23.
Hogyan keletkezett a Magyar Nyelvőr. (Szarvas Gábor levelével. 1871. decz. 15.) Budapesti Hirlap, 1907. febr. 20.
Nagy Ignác. Berczik Árpád felolvasása nyomán. Budapesti Hirlap, 1907. febr. 14.
Tóth Béla. Nekrologok az 1907. márcz. 4. és köv. lapokban, különösen a Pesti Hirlapban. — Déry Gy. cikke az Egyetértésben, márcz. 4. Az Ujság cikke (ugyanaznap).
Tóth: Vater und Sohn. Dóczi Lajos. Neues Pester Journal, 1907. ápril 7. — *Tóth B.* Lux Terka. Pesti Hirlap, ápril 6.
Torday Lajos. 1850—1907. (Elfelejtett kritikus és író.) Várdai Béla. Budapesti Hirlap, 1907. ápril 2.
Ferenczy István (kolozsvári gimnáziumi igazgató). Nekrologok: a budapesti és kolozsvári lapok 1907. áprilisi számaiban. Budapesti Hirlap, 1907. ápril 19.
Emlékezés Ibsenre. Erdélyi Károly. Budapesti Hirlap, 1907. febr. 5.
Diáknóták. László Vilmos és S. J. Pesti Hirlap, 1907. máj. 17. — *Gömöri diáknóták.* Pesti Hirlap, jun. 2. — *Selmeczbányai nóták.* Beliczay Zoltán. (U. o.) — *Sárospataki régi diákinduló.* Andorka Sándor. (U. o.)
Selmeczbányai vegyes (magyar és német) *diáknóták* (bányász- és erdész-dalok). Pesti Hirlap, 1907. máj. 12.
A »Szállók az Őrnak« eredete. Eötvös Károly. Pesti Hirlap, 1907. ápril 12.
Kanizsai Orsolya. Nevelési és műveltségi adatok a XVI. században élt nő életéből. Irta Sebestyén László. Nemzeti Nénevelés, 1907. 114—118. I. Kanizsai Orsolya még 11 éves korában sem tudott írni, sőt szülei utóbb sem tanították. 1535-ben Orsolyát érdekházasság kötésére kényszerítették Nádasdy Tamás nádorral, a ki azután nejét oktattatta és leveleiben is folyton ily irányban hatott reá. Saját gyermekeit a Nádasdy-pár gondosan nevelte.
Adatok Csécsi János életéhez. Horváth Cyrill. Irodalomt. Közlemények, 1907. I. füz. (A prot. iskolák belső életének hű tükré.)
Egy magyar Burschenschaft. Zuboly. Vasárnapi Ujság, 1907. 7. I. (A pesti műegyetemi hallgatók körében tervezett szc. vetség alapszabályai.)
Magyarország műemlékei. Szerkeszti b. Forster Gyula. Ismertette b. Nyáry Sándor a Pester Lloydban, 1907. márcz. 31., Pichler Alajos a Pressburger Zeitungban, 1907.
Hamisítások és hamisítványok. Zuboly. Pesti Hirlap, 1907. ápril 12. (Műkincsek és oklevelek hamisításáról.)
Julius Andrassy und die Kunst. Dóczi. Neues Pester Journal, 1907. márcz. 24.
Bubics püspök (mint műértő és gyűjtő). B. Nyáry Sándor. Pester Lloyd, 1907. máj. 24.
Szent Erzsébet az angol művészetben. Az English Illustrated Magazine (1907. jun. füzete) nyomán: Budapesti Hirlap, 1907. jun. 12. (Calderon Fülöp képe: »Szent Erzsébet lemondó levele«.)
A Rákóczi-kor egyik festője. Térey Gábor. Vasárnapi Ujság, 1907. jun. 23. A cikk hőse *Bogdány Jakab* képiró, a ki Anna angol királynő udvari festője lett.
A »Magyar Képtár« sora. Miller múzeumi igazgató 1818-ban írt jelentése nyomán. Magyar Hirlap, 1907. jan. 19.
Das Zichysche Museum. B. Nyáry Sándor. Pester Lloyd, 1907. jan. 3. Kiemeli id. Markó, Kupeczky és Mányoki műveit. A múzeum 20 Kupeczky-képpel dicsekszik. Ez kárpótól más elsórangú képirók hiányáért.

A győri székesegyház. Zoltán Vilmos. Budapesti Hirlap, 1907. ápril 7. (A templom története 1033 óta és a restaurálás terve.)

A hőselekkü Patóczy Zsófia sarkofágja (a kükküllővári református templomban). Az Ujság, 1907. márcz. 27.

Az országos m. kir. Zeneakadémia új palotája és 32 éves multja. Egyetértés, 1907. máj. 1. Moravcsik Géza műve nyomán.

A magyar zeneoktatás kezdetei. Fränkel (Fabó) Bertalan. Budapesti Hirlap 1907. máj. 5. (1830-ban keletkezett Pesten az I. énekiskola; 1840-ben nyílt meg a »Hangász-egyesület« 3 tanárral; 1841-ben már 8 tanár működött. A »Nemzeti zenede« számára tettek adományokat Albrecht főherceg, Erkel S., Liszt Ferencz, Hessel-Barth énekesnő, a Milanollo nővérek, Thalberg, Vieuxtemps és Prónay Gábor. Czikkiró még Bartay Edét méltatja. A »Szókött katonát« 1843. vagy 1844-ben németül játszották Pozsonyban, de a népdalokat magyarul énekelték.)

Régi magyar zenetanítás. Fränkel Bertalan nyomán. Az Ujság, 1907. máj. 12.

Magyar zenekarok külföldön régi századokban. Görcsöni D. Alkotmány, 1907. jun. 25.

Az első magyar operairó. Körmöczy Ruzicska Ignác. 1774—1833. Pesti Hirlap, 1907. máj. 19. — *Ruzicska*: Béla futása cz. dalművéről Pesti Hirlap, jun. 2. Gálóczy Zoltán.

Rossi énekesnő Magyarországon. Pesti Hirlap, 1907. ápril 26.

Liszt-Reminiscenzen. Goldschmidt Adalbert közleményei nyomán Pester Lloyd, 1907. jan. 30. — *Liszt-Erinnerungen aus Halbasien.* Liszt in Jassy, 1847. Pester Lloyd, 1907. febr. 10.

Liszt Ferencznek egy ismeretlen zeneszerzeménye. Sebestyén Gy. dr. találta. Valamennyi fővárosi hirlapban, 1907. ápril 13.

A legrégebb kóta. Dr. Endre Ferencz. Pesti Hirlap, 1907. máj. 12.) Szerinte Lavottának »A fölkelte nemesség nótája« (Pozsonia, 1797. és Bécs) a legrégebb nyomtatásban megjelent magyar kóta.

Az első nyomtatásban megjelent magyar zenemű. Sámuel Aladár ref. pap Balavásáron. Pesti Hirlap, 1907. máj. 19. (Szerinte Maróthi György debreczeni református tanárnak: »Soltároknak négyes Nótáik és a Harmóniás éneklésről való tanítás«, Debreczen, 1743.)

Melyik a legrégebb magyar kóta? Fränkel Bertalan. Pesti Hirlap, 1907. máj. 26. Szerinte legrégebb a Versegly »Magyar Aglája« cz. verseihez csatolt magyar szövegű ének. Megjelent Pesten, Eggenbergernél 1802-ben.

Régi magyar kóta. Eötvös Károly. Pesti Hirlap, 1907. jun. 2. A legrégebb magyar zeneszerzemény szerinte ez: Picchi Giovanni, Balli d'Arpincordo, Venezia, 1621. Ennek 28. lapján van »Ballo Ongaro« (Magyar táncz) cím alatt egy magyar zenemű. (Ricordi-féle kiadás.)

Magyarország legelső színházáról. Keresztesy S. Pesti Hirlap, 1907. márcz. 17. (A miskolci színházra vonatkozó cikk az 1800. s köv. években. Megemlékszik még Maulpertsch Antal 1770-ben készült freskóiról, Donner Rafael domborművéről és Szent László megaranyozott hermájáról.)

Az első jövedelmek Kelemen László és társainak éveiből. Váradi Antal. A »Színházi Zsebkönyv 1791—92. évekből« nyomán, Egyetértés, 1907. máj. 1. (A pesti színház-előfizetők neveit is közli, szintűgy a színészek fizetését.)

A Nemzeti Színház 60 évvel azelőtt. Farkas Emód. Pesti Hirlap, 1907. jan. 13.

Kántorné egy ismeretlen levele. (A Nemzeti Színház tulajdonában. 1842-ből.) Téves e levél szerint, hogy a Nemzeti Színház első igazgatója nem akarta Szigligetit szerződtetni. Pesti Napló, 1907. febr. 22.

A ki ismerte I. Napoleont. Déri Gyula. Egyetértés, 1907. márcz. 14—15. (Elsler Fanny híres bécsi tánczosnő.)

A magyar haditörténet jobb eseményeinek statisztikája. Szabó István ezredes. Ludov. Akadémia Közlöny, 1906. utolsó füzet v. 1907. I. füzet. (Helységnévtárral és 3 könyvatos melléklettel.)

Az 1907. évi katonai schematismus. (A magyar hadsereg 1907-ben.) Budapesti Hirlap, 1907. jan. 19.

A lópor eredete és elterjedése. Gaál Sándor honvédszázados és tanár. A Kor, 1907. 8. sz. (ápril 15.).

Magyar katonadalok. Összegyűjté dr. Csiky Kálmán. Egyetértés, 1907. ápril 7.

A magyar jobbágyság. Acsády Ignác műve nyomán Radó Sámuel. Pesti Napló, 1907. febr. 5.

Hazai régi büntetések. Vajna Károly 2 kötetnyi művét ismertette az Egyetértés, 1907. máj. 31.

Utolsó szó Sobriáról. Eötvös Károly. Pesti Hirlap, 1907. máj. 24. és köv. sz. Czáfolja a hagyományt és megmarad abbeli nézete mellett, hogy igazi neve Pap József volt, szül. 1812 körül, megh. 1837-ben. V. ö. Eötvös: Emlékezések, VI. köt. — Eötvös lehetetlennek tartja, hogy Sobri álnév alatt még évekig Kopácsy érsekprímás egyik majorjában élt volna, 1850 körül pedig Nyögéren letelepedett volna.

Husvétli népszokások. Früchtl Ede. Alkotmány, 1907. márcz. 31.

Kassa város jegyzőkönyveiből. Budapesti Hirlap, 1907. jan. 3. A czéhek 1642. febr. 14-én a török árúsok ellen felszólahtak, kiket a városi tanács pénzbírsággal fenyegetett.

A koponyás és tekár. (A faragó mesterség Magyarországnban a XVI—XVII. században.) Takáts Sándor. Budapesti Hirlap, 1907. ápril 17.

Egy XVIII. századkori pamflet. Vasárnapi Ujság, 1907. 399. l. Az irat a pesti halászcseh érdekében íródott az erőszakos Schröder Mihály czéh-mester önkénye ellen, 1774 körül. A czéh belső életére vet világot.

Gróf Zichy Jenő levele a magyar iparról. (1886.) Magyarország, 1907. jan. 10.

Francia író a magyar kivándorlásról. (Gonnard René, a lyoni egyetem jogi tanárának műve nyomán.) Budapesti Hirlap, 1907. márcz. 33. Gonnard első sorban gróf Majláth József azon értekezéseiből merített, a melyek a Revue économique internationale és La Revue d'économie politique hasábjain jelentek meg.

Bóza, a kúnok régi söre. Budapesti Hirlap, 1907. ápril 14.

Húsárak Pesten (Taxa) 1789-ben. Az Ujság, 1907. jan. 8. (5 pengő krajczár volt 1 font marhahúsnak az ára. 1807-ben a háborús hírek hatása alatt felszökött 12 pengő krajczárra.)

Die Anfänge der Stadt Pozsony. Pichler Alajos. Pressburger Zeitung, 1907. (Czikksorozat.) Ezen adalékok Ortway nagy monographiáját kibővítik és a város legrégebb történetére (a XIII. századig) vonatkoznak. 1. Bevezetés. (1907. ápril 21. szám.) 2. Két ősrégi pozsonyi plébánia, ápril 25. (Szt. Miklós és Szt. Lőrincz plébánia.) — 3., 4., 5. A várban levő, az Üdvözítőhöz czimzett plébánia mint legrégebb kultushely. (Ápril 28., máj. 5. és 9.) — 6. Hol született Szent Erzsébet? (Máj. 23.)

A Balaton környéke. (Egyházai és várai.) Békefi R. művét ismertette Šufflay Milán dr., kitől a könyv német fordítása is eredt. Budapesti Hirlap, 1907. márcz. 30. (V. ö. Századok, 1907. 747. l. Sörös P. ismertetését és Budapesti Szemle, 1908. 373. füz. 154. l.)

Siebenbürgen. Land und Leute. L. Koroditól. Birálgatta a Pester Lloyd, 1907. jan. 13.

A Csórsz-árok. Téglás Gábor. Pesti Hirlap, 1907. máj. 5.

Körmöczbánya eredete. Teschler György tanár nyomán: Budapesti Hirlap, 1907. márcz. 31. (A Kremnica (Kremen) szót a »kova« (Quarz) szótól származtatja.)

Alba regia. Balogh Pál. Pesti Napló, 1907. jun. 10.

Szalánczvár története. 1281—1679. Gróf Forgách László és István műve nyomán. Ismertette a Budapesti Hirlap, 1907. márcz. 6. Az 1679-ben már romként dűledező híres várnak kerek tornyát gróf Forgách József 1815-ben restauráltatta.

Vác multja és jelene. Tragor Ignác díszműve nyomán. A Kor, 1907. áprilisi füzet.

A tordai födeles híd építése 1801-ben. Budapesti Hirlap, 1907. jun. 12. (Követsi János iskolát nem látott építőmester műve.)

Budapest emlékérméi. Gohl Ödön. Budapest Régiségei IX. kötetében (1907). Folytatása az előbbi kötetekben megkezdett cikksorozatnak.

Pest legrégibb háza. Pesti Hirlap, 1907. márcz. 31. Czikkiró a Duna-utczában, a plébánia mögött keresi.

Budapest a XVII. században. Littke Aurél dr. felolvasása nyomán. Neues Pester Journal, 1907. febr. 22.

A régi Pest. 1845—46. Id. Szinnyei József. Budapesti Hirlap, 1907. máj. 29.

50 Jahre Gasbeleuchtung. (A budapesti gázvilágítás történetéhez.) Neues Pester Journal, 1906. decz. 25. D. V. S.-tól.

Melyek voltak a legrégibb pesti uszodák? Pesti Hirlap, 1907. máj. 19.

Die königliche Burg in Ofen. Báró Nyáry. Neue Freie Presse, 1907. jun. 6.

Gróf Nádasdy Ferencz háza és könyvtára. (A Zrinyi-utca 14. számú, 1907-ben lerombolt háznak története. 1840—1883.) Budapesti Tagblatt, 1907. ápril 10. (A könyvtárt a gróf 1883-ban Párizsban eladta.)

Összeállította: MANGOLD LAJOS.

1910. évi szeptember havában tagdíjat fizettek :

1910-re : dr. Angyal Dávid (5 kor.), Czékus László, dr. Domokos Bálint, Grünwald Fülöp (5 kor.), Kecskeméti róm. kath. főgimnázium, makói és geleji dr. Makay Béla, dr. Makoldy Sándor (5 kor.), Petrozsényi áll. főgimnázium, Siklósi községi polgári fiúiskola igazgatósága (10 kor. 80 fill.), Szigetvári áll. polgári fiúiskola, Tarnóczy Béla, Thurzó Ferencz (5 kor.), Zimmermann Rezső.

Mindösszesen 110 kor. 80 fill.

Cserhalmi Sámuel

pénztárnok.

I. Vár : Országház-u. 12. I. 6.

TELEKI MIHÁLY LEVELEZÉSE.

Társulatunk e nagybecsű kiadványából, melyet a gróf Teleki család és a M. Tud. Akadémia költségén terv szerint tizenkét kötetben bocsátunk közre, immár az ötödik kötet is megjelent *Gergely Sámuel* tagtársunk gondos szerkesztésében. Ezen 666 lapra terjedő kötet Teleki Mihály 1670—1671 évi levelezését foglalja magában. A mint a nagy államférfiú jelentősége évről-évre növekedik Erdély történetében, azonképen levelezése is fokozott mértékben válik érdekesebbé. Teleki Mihály ez években Erdély sorsának az intézője. És ez a körülmény teszi különösen érdekessé az ötödik kötetet. Teleki levelezései gazdag és tanulságos gyűjteményének megszerzését a leghathatósabbán ajánljuk mindenkinek, a kit hazánk története érdekel. Egy-egy kötet bolti ára 9 korona; a **M. Történelmi Társulat tagjainak 6 korona**. Minden megrendelés a társulat jegyzőjéhez, Barabás Samu úrhoz (I., Vár, Országos Levéltár) intézendő.

A SZÁZADOK NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓJA.

Társulatunk e nagyfontosságú, régen érzett hiányt pótló kiadványának első kötete dr. *Bányai Elemér* tagtársunk szerkesztésében megjelent. Ez a 46 nyolczadrét ivre terjedő vastos kötet közlönyünk első tíz évfolyamának (1867—1876) anyagát foglalja magába. A következő tíz évfolyam feldolgozása munkában van s reméljük, nemsokára az *index* második kötetét is közre fogjuk bocsáthatni. Szükségtelen a munka hasznát itt bővebben fejtegetnünk. A ki történelmi tanulmányokkal foglalkozik, történeti kutatásaink iránt érdeklődik, sietni fog azt kézi könyvtára számára megszerezni. Megrendelhető a M. Történelmi Társulat jegyzőjénél. Az első kötet ára tagok részére 8 korona.

KÉRELEM.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy a folyóiratunk és kiadványaink szétküldésére vonatkozó mindennemű ügyekben közvetlenül Társulatunk jegyzőjéhez, **Barabás Samu** úrhoz (I. ker. Vár, Országos Levéltár) sziveskedjenek fordulni. Nála jelentendők be a *lakásváltoztatások*, s hozzá intézendők a *reklamációk*, melyek azonban csak *három hónapon belül* vétetnek figyelembe.

A Magyar Történelmi Társulat

kiadványaiból s egyéb a társulat kezelése alatt levő művekből ezek rendelhetők meg
Barabás Samu társulati jegyzőnél (Budapest, I. ker., Vár, Országos Levéltár.)

	Tagok része: kor. fill.	Nem tagok része: kor. fill.
1. Századok: 1876—1878, 1880, 1886—1888, 1890—1893, 1895—1899, 1901—1909 évi folyamai. Egy-egy évfolyam ára	10 —	12 —
2. A Századok Név- és Tárgymutatója. I. köt. (1867—76)...	8 —	10 —
3. Történelmi Tár: 1880, 1881, 1883—1899 évi folyamai. Egy-egy évfolyam ára	5 60	8 —
> 1900—1909 évi folyamai. Egy-egy évf. ára	5 20	8 —
4. Magyar Történelmi Életrajzok:		
I—V. évf. (a Franklin-társulatnál) Egy-egy évf. ára	10 —	— —
VI—XII. évf. (az Athenaeumnál) Egy-egy évfolyam ára	10 —	— —
XIII—XXV. évf. Egy-egy évfolyam ára	10 —	16 —
5. Önálló kötetek a Magyar Tört. Életrajzokból:		
II. Rákóczy György (Szilágyi Sándortól). Ára	3 —	4 80
Mária Terézia (Marczali Henriktől). Ára	6 —	9 60
Zrinyi Miklós (Széchy Károlytól) II. kötete. Ára	5 —	8 —
Zrinyi Miklós (Széchy Károlytól) V. kötet Ára	3 —	4 80
Gritti Alajos (Kretschmayr Henriktől). Ára	3 —	4 80
Izabella királyné (Veress Endrétől). Ára	6 —	9 60
Gróf Széchényi Ferencz (Fraknoi Vilmostól). Ára	6 —	9 60
Alsáni bibornok (Áldásy Antaltól). Ára	2 —	3 20
Gróf Fekete János (Morvay Győzöttől). Ára	4 —	6 40
Báró Eötvös József (Ferencci Zoltántól). Ára	4 —	6 40
Ghymeszi Forgách Ferencz (Bártfai Szabó Lászlótól). Ára	4 —	6 40
Bacsaányi János (Szinnyei Ferencztől). Ára	4 —	6 40
Keszai Miklós (Pór Antaltól). Ára	2 —	3 20
Zalánkeméni Kakas István (Veress Endrétől). Ára	4 —	6 40
Ferenczy István (Meller Simontól). Ára	6 —	9 60
Szatmári György primás (Tóth-Szabó Páltól). Ára	6 —	9 60
Kölcsey Ferencz (Vértesy Jenőtől). Ára	4 —	6 40
Beatrix királyné (Berzeviczy Alberttől) Ára	10 —	16 —
II. Rákóczi Ferencz I. II. (Márki S-tól) Ára kötetenk...	10 —	16 —
6. A gróf Zichy-család Okmánytára:		
I. II. III. IV. V. VI. VIII. IX. X. köt. Egy-egy kötet ára	4 —	8 —
VII. köt. 1—2. rész. Az I—VI. köt. mutatója. Ára	5 —	10 —
7. A gr. Teleki-cs. Oklevéltára: I. II. köt. Egy-egy kötet ára	6 —	9 —
Teleki Mihály levelezése: I. II. III. IV. köt. Egy-egy köt. ára	6 —	9 —
8. A M. Tört. Társulat Felolvasásai:		
1. Az 1821—1861 években keletkezett magyar történelmi énekekről és indulókról. Irta Káldy Gyula. Ára	— 40	— 60
2. A régibb és újabb magyar tánczokról 1567—1848. Irta Káldy Gyula. Ára	— 40	— 60
3. XVI. XVII. XVIII. századi magyar történelmi énekek. Irta Káldy Gyula. Ára	— 40	— 60
4. Bocskay és a bécsi béke. Irta Károlyi Árpád. Bocskay István fejedelemre és korára vonatkozó egykorú emlékek. Irta Szendrei János. Ára	— 80	1 —
9. Egyéb kiadványok:		
Szent István király Emlékezete. Ára	2 —	2 50
Hazai Oklevéltár. Egy kötet. Ára	4 —	8 —
Emlékkönyv (1892). Ára	1 —	1 —
Évkönyv (1895). Ára	1 —	1 —
Magyar történelmi jellemrajzok. Ára	— 80	1 —
Budavár visszafoglalása emlékére 1886. szept. 1-én mondott beszédek. Ára	— 60	— 80
Csánki: Szilágyi Erzsébet nyaraiú palotája. Ára	— 80	1 —
Károlyi Árpád: Szilágyi Sándor emlékezete. Ára	— 20	— 39
Bartal: Commentariorum etc. libri XV. Ára	4 —	8 —
Horváth Sándor: A lipitói és turóczi registrum. Ára	1 —	1 40
Lázár: Erdély főispánjai. Ára	— 80	1 —
Wekerle László: Alba Maria. Ára	— 40	— 60
Wekerle László: Árpád sírja kimutatása. Ára	— 40	— 60
Wekerle L. Árpád sírja meghatározásának sommája. Ára	— 40	— 60

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

DR BOROVSZKY SAMU

TITKÁR.

1910 ÉVI FOLYAM

IX. FÜZET.

BUDAPEST.

NYOMATOTT AZ ATHENAEUM R.-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

1910.

TARTALOM.

	Laj
Az »átkos emlékü« János deák. Irta Kubinyi Miklós	701
A pápai és császári kancelláriai gyakorlat hatása Árpád-kori királyi okleveleink szövegezésében. Irta Eckhart Ferencz	713
Bakics Pál, II. Brankovics György és Csernovics Arzen. (Első közlemény.) Irta dr. Szentkláray Jenő	725

Kisebb közlemények.

Egykorú följegyzés Apafi sírjáról	738
Az almakeréki Apafi-emlékről és udvaráról	739
Clericus. Irta dr. Wertner Mór	739

Történeti irodalom.

<i>Tóth Sándor</i> : Sáros vármegye monographiája. Ism. dr. Iványi Béla	742
<i>Tragor Ignác</i> : Vác története. Ism. F. I.	767

Tárca.

Három német politikai költő. (Grün, Freiligrath, Herwegh.) Irta Gragger Róbert	771
Városv Gyula	777
Történelmi és rokontársulatok	779
Vegyes közlések	781
Könyvészet	785
<i>Hivatalos értesítő</i>	785

TABLE DES MATIÈRES.

L'étudiant Jean de »maudite mémoire«, par M. Kubinyi	701
L'influence de la pratique des chancelleries pontificale et impériale sur la rédaction des documents royaux de l'époque des Árpáds, par Fr. Eckhart	713
Paul Bakics, Georges Brankovics II. et Arzen Csernovics (I.), par J. Szentkláray	725
Mélanges : Notes contemporaines du tombeau de M. Apafi 738. — Le monument et la cour de M. Apafi à Almakerék 739. — Clericus, par M. Wertner 739.	
Comptes-rendus : A. <i>Tóth</i> : La monographie du com. Sáros (B. Iványi) 742. — I. <i>Tragor</i> : L'histoire de Vác (I. F.) 767.	
Chronique : Trois poètes allemands (Grün, Freiligrath, Herwegh), par R. Gragger 771. — Jules Városv 777. — Mélanges 781. — Bibliographie 785. — Communications officielles 785.	

AZ »ÁTKOS EMLÉKŰ« JÁNOS DEÁK.

A Történelmi Társulat mult évi vándorgyűlése alkalmából, a *Századok* 1909. évi december havi füzetében igen érdekes értekezés jelent meg Horváth Sándortól, a híres lipthói regestrumból.

Mivel társulatunk ezen vándorgyűlésében, közbejött akadályok miatt — nagy sajnálatomra — részt nem vehettem, sem tagtársaim tanulmányait a Kubinyi-család levéltára bevágó gazdag anyagának bemutatásával nem gyámolíthattam, legyen szabad az érdekes tanulmányt s ezzel összefüggőleg ugyanazon tagtársunknak »Az átkos emlékü János deák leszármazásáról« szóló, a *Turul* 1905. évi folyamában megjelent cikkét, néhány eddig ismeretlen adat közlésével kiegészítenem s igénytelen észrevételeimmal kísérem.

Az okmányhamisító leszármazását illetőleg, szerző állítását elsősorban azon óvársra alapítja, melyben literatus Felső-Kubini Salamon, 1390-ben, saját és nemzetségi rokonai nevében, a Lesthina nevezetű árvamegyei területnek hamis okmányok alapján célba vett elfoglalása ellen, a thuróczi konvent előtt ünnepélyesen tiltakozott. Az esetet már Nagy Iván is említi. Az ő ujjmutatásán indulva találja fel később szerző Me ko Mártonnak »A Felső-Kubini Mesko-család leszármazása stb.« című művében az okiratot, melyet aztán a *Turul* fentebb idézett évfolyamában — némileg kijavítva — egész terjedelmében közöl is, és néh. Majláth Bélának a Thuránszky-családról írott, a *Turul* 1900. évfolyamában megjelent cikkével egybevetve, megállapítja: hogy az »átkos emlékü« János deák, Benedek fia, Domen unokája, *Syburnak*, a Marcel fivérének, a Thuránszky-család egyik ősenek az ivadéka.

Nem szándékom a tudós szerzővel polemiába bocsátkozni; mert a »maledictus« leszármazását Domenen túl én sem tudom bizonyítani. De tényeket kívánok felhozni, melyek szerző állításának a helyességét, minden valószínűsége dacára, legalább is kétségesse teszik.

Mindenek előtt megjegyzem, hogy a Majláth által idézett

okiratokból teljes biztossággal legkevésbé sem következtethető hogy Syburnak három fia volt. De ezt megengedve is, az, hogy egyik fiát véletlenül Domen-nek (Domin, Damian, Dömjén) hívták, magában véve még nem jogosíthat arra a feltevésre, hogy ő azonos azzal a Domen-nel, a ki Madáchszházát bírta s János deáknak a nagyatyja volt.

A »maledictus« esete, a dráma, mely 1390-ben Boldogasszony-falván lejátszódott, országos jelentőséggel bírt, és szinte lehetetlennek látszik, hogy annak emléke valamely alakban legalább a törzsrokon Thuránszky-családnál fel nem maradt volna. Ennek a nyomát azonban sehol sem találjuk s ilyet Majláth — a ki pedig mélyen belepillantott a liptói családok levelesládáiba — sem tudott fölfedezni.

Nos, »maledictus«-ok más jó nevű régi családokban is akadnak, a nélkül, hogy azok emléke a családra sötétebb árnyékot vetett volna. Most, századok mulva, elbírják ezt a Thuránszkyak is. De kézzel fogható bizonylatok nélkül, az átkos emlékü János deák hovatarozandóságának megállapításánál mégis óvatosaknak kell lennünk.

Ezeket általánosságban megjegyezve, lássuk már most az adatokat, melyek ezzel a dologgal összefüggésben állanak s János deák leszármazását is némileg megvilágítják.

Elsőbben is visszatérek literatus Kubinyi Salamon 1390. évi nov. 2-áról szóló Szontagh Dániel és Mesko Márton által egyaránt számos hibával közzétett s Horváth Sándor által is csak az értelemhez képest, de az eredetitől eltérőleg kiigazított óvására.¹

Ezen okmányból a következő schémát vesszük :

Domen de Liptou

Benedek

János, 1390.

Ezzel szemben a Thurapatakiak leszármazása — Majláth szerint — a következő :

N.					
I. Marczel, 1240			Sybur 1240		
Tamás 1278	Simon 1278		Albert 1278.	Dénes de Luchk (?) 1287	Domen 1319

¹ Ered. hártján. Zárlatán piros viaszpecsét nyomaival. — A Kubinyi-család levéltárában. — Deménfalvai csoport, cista A. Nro. 6.

Az itt előforduló Domen-t azonosítja szerző a fenti nemzedékrendben feltüntetett Domennel, az »átkos emlékű« János deák nagyatyjával s feltevéseit Majláth azon állítására alapítja, hogy ezen Domen thurapataki öröklött részét 1319-ben osztályos atyafainak örökbe vallotta. Amde már az első pillanatban feltűnik, hogy a Majláth által idézett, az 1391-iki nemesi birtokvizsgálat alkalmával is felmutatott 1278-iki alapokirat, mely szerint László király Marczel és Sybor, királyi jobbágyok fiaitól: Tamás és Simontól, Albert és Dénestől, ezeknek Topla nevezetű birtokát, a thurapataki szabad birtokért csereképpen visszaváltotta, Sybornak csak két fiáról tesz említést. Ezeket Majláth, idézett tanulmányában — követve a lipthói regestrum szövegét — Albertnek és Dénesnek nevezi,¹ egyszer azonban Albertnek és *Domin*-nak is, a miből azt kell következtetnem, hogy a két névvel ő sem volt tisztában s hogy ama Dénes és Domyne egy és ugyanazon személy. Támogatja ezen nézetemet ama feltűnő tény is, hogy a Majláth által idézett 1319-iki örökvallási oklevél, melynek szövegét Thuránszky László úr szívességéből alább egész terjedelmében közlöm, viszont Sybor fia Dénesről, vagy az ő maradványairól csak egy szóval sem tesz említést. A kérdéses okirat ugyanis szó szerint így hangzik:

»Nos magister Danch, comes de Zolum et de Pothok memorie commendantes significamus universis quibus expedit presentium per tenorem: Quod Domen filius Sybor ex una parte, Anthonius et Marcellus filii Thome, Petrus et Thomas filii Francei ex altera, coram nobis personaliter constituti, predictus Domyne confessus est, tostam terram suam ipsum jure hereditario contingentem, in Turona existentem, eisdem Antonio, Marcello, Petro et Thome, et per ipsos eorum heredibus, heredumque suorum successoribus pro quinque marcis plene receptis ab eisdem iure perpetuo pacifice et irrevocabiliter possidendam tenendam et habendam nullo penitus contradictore existente. Datum in octavis Beati Joannis Baptiste. Anno Dni 1319 o. e.«²

A Thurapatakiak 1278-iki, a nemesi birtokvizsgálat alkalmával felmutatott alapokleveléhez³ — sajnálatomra — nem férhettem. De Majláth látta s alkalma volt azt a lipthói regestrummal is összehasonlítani. Ahhoz tehát kétség sem fér, hogy abban Sybor fiait Albert és Dénes vannak megnevezve. Az okiratok egybevetéséből mindazonáltal következtethető, hogy mind a két okiratban egy és ugyanazon személyről van szó.

¹ Ily néven vannak megnevezve a lipthói regestrumban is.

² Eredeti, hártján, hátán nagy kerek pecsét nyomaival. A Thuránszky-család levéltárában. Thuránszky Lászlónál, Sátoralja-Újhelyen.

³ Ez idő szerint Thuránszky Ádám őrzi Egerben.

A felhozottakból tehát kétségkívül csak annyi állapítható meg, hogy Sybur fia Domen (v. Domyň) birtokrészének eladásával a Thurapatakiak jogközségéből kilépett. A mit aztán Majláth a thurapataki nemesekről s nevezetesen a Sybor fia Dénes (de Luchk?) maradékairól felhoz, az már inkább az ő egyéni tanulmányaiából leszűrt — lehet helyes — de semmivel sem igazolható következtetés, melynek az általa idézett, a nemesi birtokvizsgálat alkalmával felmutatott 1230-iki oklevél »super cuiusdam particule terre de terra ville Topla«¹ egyenesen ellent mond, a Madáchházára vonatkozó 1390-iki határjárásí okirat² pedig — hol Luchka világosan mint »possessio regalis« van megnevezve — legkevésbé sem támogat. Sőt a két okirat egybevetéséből az is kitűnik, hogy Majláth a »Luchk« személynevet a »Luchka« helynévvel összetéveszti.

Nézzük már most, mennyiben állhat meg Horváth S. amaz állítása, hogy a Thurapataki Domyň azonos az »átkos emlékü« János deák nagyatyjával megnevezett Domennel?

A lipthói regestrumból értesülünk, hogy János deák Madachföldet (a mai Madocsánt) bírta s hogy azt 1390-ben az ő hűtelenségéből akkor a Choltóiak — János és Márton — kapták Zsigmond királytól adományul s a birtokba azonnal be is vezették. Azonban az ő birtoklásuk is csak vajmi rövid ideig tarthatott s Madách földé, mely más néven — mint mindjárt látni fogjuk — Domenföldének (Domenfalvának) is neveztetett, minden valószínűség szerint ismét a nagyvári³ (lipthói-óvári) királyi birtokhoz csatoltatott. Következtethető ez a Kubinyi-család levéltárában őrzött következő oklevelekből:

1412. szept. 11. A thuróczi konvent, Zsigmond király parancsára (Buda, 1412. aug. 20.) *Pált*, a Madácsi László fiát, *Miklós* papot, *Jakabot*, *Lőrinczet* és *Lászlót*, ugyanazon László fiait, valamint *Simont*, a Miklós fiát, a mondott László unokáját, a lipthómegyei *Madach* helységben lévő birtokukba, Bálint »dictus Philpus de Libelle« kir. ember közbenjöttével, új adomány címén, ellentmondás nélkül, törvényesen beiktatja.⁴

1412. aug. 20. Zsigmond királynak, Pocha de Illburg, lipthói

¹ Érdy I.: *Magy. Tört. Tár.* 38. l.

² *Turul*, 1905. évf. 35. l.

³ Magnum castrum de Lypto. A megye éjszaknyugati határán, Szt. Anna helység közelében. Ma teljesen romokban hever. Semmiképp se azonosítandó a XIII. században épült Lipthó-Újvárral (Hradek) vagy Likavával, mint ez a mult évi vándorgyűlésről szóló jelentésben több helyen olvasható.

⁴ Ered. Hártyán, kissé szakadozott, zöld selyem zsinóron függő pecséttel. — Bobrovnyki csop. I. sz.

főispán és nagyvári várnagyhoz intézett nyílt parancsa, mely szerint a felül megnevezetteket a nagyvári szolgálattételektől felmenti és nemesi rangra emeli.¹

Madocsánra vagy Madácsházára vonatkozó okiratainkban ezentul közel egy százados hézag következik, szinte 1504-ig, a midőn a helységet Kubinyi László (provisor curie castri Budensis) Ulászló királytól adományul kapja.

Már ezen (Budán 1504. márcz. 5. kelt) adománylevélből is kitűnik, hogy a helységre, mely időközben sok viszontagságon esett keresztül, mások is igényt tartottak. És csakugyan, midőn Kubinyi László a birtokba (1504. decz. 31-ikén) Komlóssi Ferencz kir. biztos közbenjöttével beiktattatta magát, a birtokbaiktatásnak ketten is ellentmondtak, nevezetesen Záblathi Solthár (Zalczér) György és Madacsi Szaniszló, kik ellentmondásuknak okát adandók a kir. curia ítélőszéke elé idéztettek. A per Péter szentgyörgyi és bazini gróf országbíró előtt folyt le s mint látni fogjuk, akkép végződött, hogy Madácsháza (másképp *Domenföldre*) $\frac{3}{4}$ részben királyi jogon, Kubinyi Lászlónak, $\frac{1}{4}$ részben pedig, leánynegyed címén Madácsházay Szaniszlónak ítéltetett oda.²

A rendkívül érdekes ítéletből tudjuk meg, hogy Zablati György Madácsháza egy részét néh. Madácsházi Márton magvaszakadása folytán kapta adományul. De a birtokot ő sem foglalhatta el, mert annak idején neki is ellentmondott Madácsházay Szaniszló (*»filius cond. nob. Dncæ Sophiæ, filix olim Ladislai, filii Johannis literati, filii Benedicti, filii Domen de Domenfalva, alias de Madachhaza«*), a ki a Madacsházi Márton részére, örökösödés címén igényt támasztott.

Ezen igénye igazolásául a perbe idézett Madácsházi Szaniszló akkor három eredeti okiratot mutatott fel és pedig : 1. Konth Miklós nádornak 1365-ben kelt ítéletét, mely szerint a Topla mindkét partján fekvő, három ekényi Madacsföldre (másképp Demianföldre) János mester kükküllői archidiaconus és mostoha testvérei (fratres uterini) István és Balázs igénylők ellenében, *Benedeknek* a Domen fiának, a ki a kérdéses birtokot Károly királytól adományul kapta, ítéltetett ; 2. a thuróczi convent, 1447-ből szóló bizonyág levelét, mely szerint Madácsházi János

¹ Pocha de Illburg, lipthói főispánnak, Boldogasszonyfalván, 1412 okt. 26. kelt, hártýára írott s öt pecséttel ellátott kiváltságleveléről (Literae a conditionaria servitute castri Nagyvár exemptionales). — A szepesi káptalan hit. kiadványa, hártýán, függő pecséttel. — Bobrovniki csoport 2. sz.

² Ered. Kissé szakadozott. Zárlatán nagy piros viaszba nyomott töredezett pecséttel. — Bertelenfalvi csoport, fasc. XV. No. 3. és u a. másolatban. Madacsan fasc. I. No. 1.

az András fia, és László, a János fia, Hunyady János kormányzó-nak Szentmiklósi Pongrácz lipthói főispánhoz intézett parancsa folytán, madácszházi birtokrészükbe, melyet ama zavaros időkb-
ben Tarkói Rikalf Ulászló és János elfoglaltak volt, ez utóbbiak kirekesztésével újból bekitattattak; 3. Marczellalvi Bessenew János lipthói alispánnak ugyanazon 1447. évben kelt, a birtokba bevezetést s a Tarkói Rikalf testvéreknek a birtokból való kirekesztését igazoló bizonyáglevelét.

Madácsi Szaniszló azonban, a bemutatott okiratokkal nem érte el az óhajtott sikert; mert épp ezekből és a beterjesztett genealogiából kitünt, hogy ő csak *leányágon* származik le ama *Benedektől*, a Domen fiától, a ki Madácszházát adományul kapta, hogy tehát neki csak a leánynegyedre lehetnek és vannak igényei. Kitünt továbbá, hogy a kérdésben forgó Madácszházi Mártonnak, Madácszházán semmiféle jussa sem vala, hogy ő a birtokhoz csak közvetve és jogtalanul jutott s hogy így az ő magvaszakadása czímén, az ő birtokát a király Zablaty Solthár (Zalcer) György-nek sem adományozhatta.¹

Ily megokolással ítélte oda — mint már mondva volt — Péter szentgyörgyi és bazini gróf, országbiró, Budán, 1504. nov. 1-én (a szt. mihálynap nyolczados törvényszék 26-ik napján) kelt ítéletlevelével Madácszháza (másképp Domenfölde) helység három negyed részét a felperes Kubinyi Lászlónak, egy negyed részét pedig, leánynegyed czímén, az iktatást ellenző Madachi Szaniszlónak. Zablaty (Zalcer) György, a ki megidézttetvén sem meg nem jelent, sem meghatalmazottat nem küldött, igényeivel egyszerűen elüttetett.

Az elmondottak után a Madácsiak vagy Madácszháziak leszármazását Domentől ekképp állapíthatjuk meg:

Domen
de Domenfalva, alias de Madácszhaza.

|
Benedek
Madacsfölde szerzője, 1365. előtt.

|
János
Literatus. Az átkos emlé'ű † 1390.

|
László 1447. ?

|
Zsófia
férjét nem ismerjük. 1504. néhai.

|
Szaniszló (de Madach), 1504.

¹ »... in eadem possessione ... Madachhaza, alio nomine Domenfölde, nihil juris habuisse, sed si quid portionis in eadem possedisset, indi-

a ki Madacsházát a Madacsházi Márton magvaszakadása után Kubinyi László és Zablati György ellenében, törvényes örökösödés czímén igényelte.

Ezen Szaniszlóban ismerjük fel a nemrég kihalt Madocsányi-család őseit. Az ő jogán bírta a Madocsányi-család s bírják az ő jogutódjai mai napig is Madocsán (vagy Madácsháza) helység egy részét tulajdonul; míg a helység három negyed részét a legújabb időkig a Kubinyi család bírta.

Önként felmerül most már a kérdés: ki lehetett ama Madacsi Márton, kinek magvaszakadtával madácsházi birtokrészét Zablaty György Ulászló királytól adományul kapta, Madácsi Szaniszló pedig törvényes örökösödés czímén igényelte?

Mielőtt okirataink nyomán ezt a kérdést is megvilágítanók, vissza kell térnünk a már idézett 1412-iki, és a lefolyt pörben felmutatott 1447-iki oklevelekre, melyekből egyaránt következtethető, hogy az átkos emlékü János deáknak a fentebbi leszármazási táblán feltüntetett *Lászlón* kívül, több fia is lehetett, vagy a leányágon leszármazó oldalrokonai, kikkel osztályos atyafiságban állott s kik nemesítettvén, mint ő a »de Madács« (v. de Madácsháza) jelzővel éltek.

Ezeknek a leszármazását s egymáshoz való viszonyát, bővebb adatok híján, nem vagyok képes megállapítani; mégis legyen szabad családunk levéltárából más okmányokat is idéznem, melyek legalább a magban szakadt Madacsi v. Madácsházi Márton származására is némi világosságot vetnek s feltevésem igazolására szolgálhatnak, és pedig:

1. 1501. máj. 22. A nyitrai káptalan előtt nemes Madacsi Márton, madacsházi birtokának felét 200 arany forintért mostoha testvérének, Bobrovnik Bertalannak örökbe vallja.

Ezen okmány bevezető részében szó szerint ezt olvassuk: »Quod nobilis Martinus literatus, filius quondam Andree Madach, dicti, de Madach, ex nobili domina Juliana, fila olim Johannis de Babrognyk (így) procreatus ad nostram veniens presentiam . . . sponte et libere extitit confessus in hunc modum: Quod licet inter ipsum, ac similiter nobilem Bartholomeum, filium quondam *Johannis literati, Jan dicti*, de eadem Babrovnik, de prefata domina Juliana procreatum, fratrem videlicet uterinum ipsius Martini literati, natu minorem, ab ineunte etate amicitie vinculum, valdusque amor ac caritatis zelus confederatus seu constrictus fuisset . . . « etc.¹

recte tenuisse, per defectum seminis ejusdem Martini ad collationem regiam devoluta minime extitisse . . . etc«.

¹ Ered. hártján. Piros-zöld selyem zsinóron függő pecsétje töredezett.

2. 1503. juni 7. Ad Beatam virginem (Boldogasszonyfalva, ma Szent Mária). Detrechfalvai Detrik alispán és Liptómegye szolgabírái előtt, nemes Julia asszony néh. Madacsáni András özvegye, Bertalan nevű fia nevében is vallja, hogy a férje madacsani javaiból ötöt illető hozománya és hitbére tekintetében Zablati Salczer György által teljesen kielégítettett.¹

3. 1503. nov. 4. Budán (Tricesima die octavarum festi Beati Michaelis Archangeli) Ulászló király bizonyítványa Madácsi Szaniszló részére, arról, hogy Zablati Salczer György, a ki a nevezett Madacsai Szaniszlónak, a magbanszakadt Madacsai Márton madacsházi birtokrészébe történt beiktatása alkalmával ellentmondott, e miatt perbe idéztetvén, a kitűzött határidőre meg nem jelent.²

3. 1504. octob. 16. (feria quarta in die festi Beati Galli confessoris) ad Beatam Virginem. — Pottornyai Tamás, Liptó vármegye alispánja, bírái és nemes közönsége, Ulászló királynak, Zablati György kérelme folytán kiadott parancsára tanúvallatást eszközölnek, arról, hogy néh. Madácsi András, Madachi Jánosnak törvényes fia volt. Ezen alkalommal egyebek között nemes Madachi István és János, a fenti András osztályos atyafiai (fratres condivisionales) és nővérei : Orsolya, Priska, Kata (a Kubini Pál neje) és néh. Mártha asszonynak (az Andiczi György neje) a fia Balázs is kihallgattatván, valamennyien hit alatt vallották : hogy a kérdéses András valósággal törvényes fia volt néh. Madachi Jánosnak.³

Ezen okiratok nyomán a magbanszakadt Madachi Márton leszármazását három ízen ekkép állapíthatjuk meg :

János (de Madach)

<i>Mártha</i>	<i>András</i>	<i>Orsolya</i>	<i>Priska</i>	<i>Kata</i>
(Andiczi György neje, 1504 néh.)	1501. néh. (neje Julia a Bobrovnikai János leánya)	1504	1504	1504 (Kubinyi Pál)

Márton, (literatus)
1501. él. 1504. néhai.

¹ Ered. papíron, hátlapján 5 pecsét nyomával, szakadozott. — Bertelenfalvi csop. f. XV. No 1.

² Ered. papíron. Szakadozott hátlapján nagy piros kerek pecsét nyomaival. — U. o. No 2.

³ Ered. papíron, zárlatán négy sárga viaszba nyomott, töredezett pecséttel. — Bertelenfalvai csop. fasc. XV. No 5.

Az itt idézett okiratokból kitűnik tehát, hogy a per folyamán Mártonnak, illetőleg az ő atyjának, Madácsi Andrásnak a törvényes leszármazása jött kérdésbe. De, bár ez, a tanúvallomásokkal beigazoltatott, Madácsi Szaniszló, Márton magvaszakadása címén támasztott birtokigényeivel — mint láttuk — mindazonáltal elüthetett; a miből következtethető, hogy jogosan már a Márton elei sem bírhattak valamit Madácsvházán. És ha Péter szentgyörgyi és bazini grófnak idézett ítéletét figyelemmel elolvassuk s a fentebb idézett 1412-iki exemptionális levéllel összehasonlítjuk, nem lehet kétségünk az iránt, hogy a jelen tanulmányban előforduló összes Madáchiak vagy Madácsvháziak, madacsáni birtokrészeit csak mint a mágián kimult János deák oldalrokonai, vagy leánynegyed címén bírták.

Összegezve az előadottakat, az idézett okiratokból kitűnik, hogy Madácsvházát (máskép Domenföldét) Domen fia *Benedek* kapta Károly királytól adományul; hogy ezen Benedek fia volt *János* deák (az okmányhamisító), kinek hűtlensége következtében birtokát Zsigmond király 1390-ben a Csoltóiaknak adományozta; hogy János deáknak egyik fiát *Lászlónak* hívták, kinek *Zsófia* nevű leányától származott *Madácsvházi Szaniszló*.

Ugyanezen okiratokból továbbá, minden valószínűség szerint következtethető, hogy a »maledictus«-nak a nemzedék-rendben feltüntetett *Lászlón* kívül még több gyermeke is lehetett, kiktől az idézett 1412. és 1447-iki Madácsiak (Madácsvháziak) fi- vagy leányágon leszármazhattak.

Ellenben a valószínűség minden látszata daczára, egyelőre csak sejtelem marad, hogy János deák nagyatyja *Domen*, *Syburnak*, a *Thuránszkyak* őseinek a fia lett volna.

Teljesen homályban marad: mi történt a Csoltóiakkal, kik Madácsvházát Zsigmond királytól adományul kapták? Felőlök az idézett okiratokban sehol sem történik említés, a miből csak azt következtetem, hogy a birtokot még Zsigmond király visszaváltotta s azt a husziták garázdálkodása következtében ismét nagyobb fontosságra emelkedett nagyvári királyi birtokhoz csatolta.

A Csoltói előnevet tudtommal három előkelő család használta: a már kihalt Cholthói Beretky- és Basó-családok és a még virágzó Ragályi-család. Ezeknek a levéltárai adhatnának tehát útbaigazítást a felvetett, genealogiai, mint helytörténeti szempontból igen érdekes kérdésre.

Az itt előadottakkal, s nevezetesen Horváth Sándor tagtársunknak a »Liptói Registrum«-ról szóló becses tanulmányával összefüggőleg, legyen szabad végül a Kubinyi-család levéltárában,

részint eredetben, részint másolatban őrzött amaz okiratokat felsorolnom, melyek az 1391-iki nemesi birtokvizsgálat alkalmával bemutatattak s melyekről a híres liptói és thuróczi regestrumokban is említés tétetik. Kezdem a liptómezei birtokokra vonatkozó okiratokkal, melyek a regestrum sorrendje szerint, így következnek:

1. Super *Damyánföldre*¹ (ma Deménfalva). Visegrád 1340 (feria quarta proxima ante festum beati Andree apostoli = novemb. 28). Károly király Liptói Mihály, Péter és Miklós, a Damian fiai, Pázmán unokái kérelmére átírja és kir. jóváhagyásával megerősíti IV. László királynak 1281-ben (quarto Cal. Jan.) kelt oklevelét, melylyel ez Mihály zólyomi főispánnak 1269-ről szóló ama jelentését, hogy a fentnevezett Pázmánt (kir. kincstárnokot) István király parancsára a liptómezei Paludia és Paloschin patakok között fekvő erdő birtokába ellentmondás nélkül beiktatta, átírja és megerősíti.

(Ered. hártján, kissé szakadozott, hátlapján nagy kerek viaszpecsét nyomaival. — Várgede-nyustyai csoport I. csom. 1. sz.)

2. Super possessione *Vidafelde*.² 1267. decz. 19. Béla király, Gekmin és Tywan liptói nemeseknek adományozza Vidafelde-t, a magtalanul elhalt Vida földjét.

(Egyszerű másolat, a néh. Kubinyi Ágoston birtokában volt, hártjára írott eredeti okiratról másolta Walther Imre. — Közzétette Wenzel, Okmányt. III. 159. l. — Ugyanannak másolata. Bertelenfalvi csop. fasc. XXIV. No. 1.)

3. Super terra condicionali *Fiathafalva*,³ alio nomine Cheurma vocata. (Ma Fiacsicze). 1279. László király Fiathát, a Farkas fiát, a Fiocha vagy Churma nevezetű három ekényi föld birtokában megerősíti.

(Másolat a néh. Kubinyi Ágoston birtokában volt, hártjára írott, violaszínű és sárga selyem zsinóron függő, kissé töredezett kettős pecséttel ellátott eredetiről. Közölte Wenzel XII. 255.)

4. Super possessione *Marcelfalva* vocata.⁴ 1286. László király adománylevele Miklós és Marcel az Ilár fiai részére, bizonyos, a Vág folyó és Medekuspataka között fekvő Havran nevű földről.

(¹ Másolat a piros és violaszínű selyem czérna-zsinóron függő, töredezett pecséttel ellátott eredetiről. U. o. — Köz. Wenzel IV. 282.)

¹ Érdy J. A Lipt. Regestrum. *Magy. Tört. Tár* IV. k. 6. l.

² U. o. 10. l.

³ U. o. 11. l.

⁴ U. o. 11. l.

5. *Super terra condicionali duorum aratorum Solmus vocata.*¹ 1289. László király megerősítő adománylevele *Damian*, Fiatha lipthói jobbágy fia számára, a két ekényi *Solmus* nevezetű földről.

(Eredeti, hártján. Piros és halványsárga selyem zsinórról függő kettős pecséttel. Bertelenfalvi csop. fasc. XIII. No. 2. — Eddig nem volt kiadva.)

6. *Super quadam particula terre condicionali.*² 1262. — Béla király adománylevele a *Chemerna* és *Libele* patakok között fekvő, három ekényi földről, *Donk* és *Steuk* lipthói jobbágyfiak részére.

(Eredeti u. o. hártján, vörös és sárga selyem zsinóron függő pecsétje hiányzik. — Eddig kiadatlan.)

7. *Super Benefalva, condicionali.* 1287.³ decimo Kalendas aprilis. — László király kiváltságlevele *Marton* és *Bene* a *Zemche* fia részére, a lipthói jobbágyi szabadalomról.

(Egyszerű másolat Károly kir. Visegrádon, 1340. Szent-Miklós napján (decz. 6.) kelt átíratában. A *Csemiczky* cs. leveles ládájában.)

8. *Super possessione Kis-Olazi vocata condicionali*⁴ 1318. A *thuróci* convent *Gergely*, *János* fia (filius *Joanni Galici*) kértére hit. átírja László királynak lipthói *Gallicus János* mester részére 1278-ban kiadott, a *Topla* és *Olazi* falvak között fekvő rétbirtokát megerősítő kiváltságlevelét.

(Egyszerű másolat, az okirat leírása nélkül: n. *Kubinyi Ágoston* levélt. Az 1278-iki oklevelet *Zsigmond* 1407-iki átírata után közölte *Wenzel* IV. 100. l.)

9. *Super quadam particula terre unius aratri in Topla apud manus regias existente.*⁵ 1332. *Danch* mester, zólyomi főispán *Ivánka* fia *Jakab* részére kiadott adománylevele, bizonyos *Medekus* nevezetű földrészletről, a határ leírásával.

(Hasonló, ugyanott.)

10. *Super quadam particula terre duorum aratorum de superiori Palugya excisa condicionali.*⁶ *Scepes tertio die Octavarum Pasce* (= apr. 16.) 1287. László kir. megerősítő adománylevele bizonyos kétekényi földrészletről, mely ugyanazon László kir. parancsára, *Demeter*, zólyomi főispán által, *Benedek*, *Márk* és

¹ U. o. 11. l.

² U. o. 18. l.

³ U. o. 19. l.

⁴ U. o. 23. l.

⁵ U. o. 32., 33. ll.

⁶ U. o. 33. l.

Móricz lipitói jobbágyiaknak Kis-Palugya határából, a határok megjelölésével kihalasított.

(Ered. hártván. — A Csemiczky cs. levélt. Hátlapján gyűrű-pecsét nyomaival.)

Ezekon kívül a thuróczi regestrum¹ szerint felmutatott oklevelek közül, a thuróczi convent 1433-iki átiratában találtak:

11. 1361. octavo kalend. Maii (apr. 26.) Lajos király adománylevele Felső-kubini Salamon és Gergely a Miklós fiai, Ithe unokái és többi osztályos atyafiaik részére, melyben az ez utóbbiaknak Reuche nevezetű birtokukért cserébe adott Felső-Kubin nevezetű birtokra vonatkozó 1355 (feria 6. post fest. b. Luce Evang. = okt. 23.) kelt adománylevelét átírja és megerősíti.

(Hártván, függő pecséttel. — Deménfalvai csoport Cista A. No 7. — Kubinyi Péter; Geneal. Familiae de Felső Kubin című, három kiadást ért művében s utána Szontagh Dániel és Mesko Márton fentebb hivatkozott műveikben.)

Hogy az itt felsorolt okiratok csak kis részét alkotják a Kubinyi család levéltárában őrzött középkori okiratoknak, azt az előadottak után tán szükségtelen megjegyezni; de igenis szükségesnek tartom ez alkalommal kiemelni, hogy a néh. Kubinyi Ferencz által, a Tört. Társulat gömörvármegyei vándorgyűlése alkalmából ismertetett okiratok, melyekre a »bizottsági jelentés«-ben hivatkozás történik, lipitómegyei okirataink sorozatának kiegészítéséül legkevésbé sem tekinthetők.

¹ Engel: *Monum Hung.* 96. l.

A PÁPAI ÉS CSÁSZÁRI KANCELLÁRIAI GYAKORLAT HATÁSA ÁRPÁDKORI KIRÁLYI OKLEVELEINK SZÖVEGEZÉSÉBEN.

A középkori állam kormányzásának egyik fő-, sok esetben egyetlen állandó szerve a kancellária volt. Minthogy általa közlekedik az uralkodó alattvalóival, természetes, hogy a kormányzásnak csaknem minden terén érezte hatását. Szervezetének szilárdsága mindig az állam fejlett kormányzásáról, közigazgatásáról tanúskodik. Nem véletlen, hogy a legfejlettebb kancelláriai működést Sziciliában, Aragoniában, a pápai curiában, utóbb Franciaországban találjuk. Miként a kormányzás többi szerveinél is látjuk, a fejlettebb kancelláriák s azok okleveles gyakorlata állandóan hatást gyakorolt a fejletlenebb, avagy éppen csak szervezésben levő kancelláriákra és gyakorlatukra. A szicíliai kancellária befolyását nem egy téren láthatjuk a már ugyancsak fejlett pápai kancelláriában; a francia okleveles gyakorlat a német birodalmi kancellária termékein érezte hatását.¹ Legerősebb a kölcsönhatás, mikor a politikai érintkezés a legsűrűbb, avagy éppen politikai összetartozásról lehet szó, a mint ezt VI. Henrik és II. Frigyes korában a szicíliai kancelláriának a német birodalmira való befolyásánál látjuk. Hogy mennyire függ a kölcsönhatás a politikai érintkezéstől, annak legszebb példáját a pápai és a német birodalmi kancelláriák egymásra vonatkozása mutatja; benne híven tükröződik vissza a pápaság és a császárság közti politikai viszony. Császári és pápai oklevél kezdetben erősen különböznek egymástól. III. Henrik idejében, mikor a császár német főpapokat tesz meg Szent Péter utódjaivá, az előbbi befolyásolja az utóbbi. VII. Gergely öntudatos fellépése és energiája e téren is visszahatást idézett elő. A pápaság győzelme az investitúra-küzdelemben erősen érezte hatását: a pápai befolyás mind erősebbé vált a német birodalmi kancelláriai gyakorlatban, s

¹ W. Erben: *Urkundenlehre*. München und Berlin 1907. 192., 215. ll.

telőpontját az interregnum idején és az azt követő évtizedekben éri el.¹

Kétségtelen, hogy a pápai kancellária hatása volt a legáltalánosabb. Termékei a világ minden részébe eljutottak s fejlettségüknél, külső csínjuknál fogva kellett hatást gyakorolniok. Alig van kancellária, melynek működésében egy vagy más időben ki ne mutathatók hatását. De a német birodalmi kancellária sem sokban marad mögötte különösen a töle keletre eső, kultúrában hátramaradottabb országok gyakorlatában.

Szent István-korbeli okleveleink, mint tudjuk, csaknem teljesen a császári praxis hatása alatt készültek.² Éppen a császári oklevelekkel való összehasonlítás szolgált Karácsonyi Jánosnak főszeközül ez oklevelek hitelességének megállapításánál.³ A fejlett nyugati hatásokon felépült oklevélforma azonban az első királyunk uralkodását követő zavarokban kiveszett. Az egyöntetű kancelláriai praxis helyébe igen változó szövegezésű oklevelek léptek, melyekben egyező formulákat hiába keresnénk.⁴ A legnagyobb bizonytalanságot látjuk az oklevelek szerkesztésében, melyeknek egyes részei a legváltozatosabb rendben követik egymást. Hol a dátummal, hol az arengával kezdődik az oklevél, hol subjectiv, hol objectiv fogalmazásban, egyszer dispositiv formában, máskor meg mintha csak bizonyítani akarna. Csak egy tekintetben látunk némi egyöntetűséget: ugyanazon fél részére kiadott oklevelekben van hasonlóság, a mi kétségtelenül bizonyítja, hogy azokat az oklevelet nyerő fél készen avagy szövegében mutatta be a királyi kancelláriának.⁵ Ezekből tehát a királyi kancelláriai praxisra alig vonhatunk következtetést. Megvilágításuk talán inkább a magán-okleveles gyakorlatról adhatna felvilágosítást. A későbbi korra nézve sem tartjuk ugyan lehetetlennek, hogy itt-ott még érvényesült a kancellárián kívül álló tényezők befolyása, de ennek megállapítására az eredetieknek az írás szempontjából való összehasonlítása volna szükséges.

II. Béla óta látunk először bizonyos szervezettséget, állandóságot a királyi kancelláriában, mi azonban még korántsem nyilvánul az oklevelek formuláinak egyöntetűségében, hanem csak abban, hogy egyes személyek huzamosabb ideig állnak

¹ E. Mühlbacher, *Kaiserurkunde und Papsturkunde. Mitteil. d. Inst. f. Öst. Geschichtsf.* IV. Ergbd. 499. s. köv. ll.

² Fejérpataky L.: *A kir. kancellária története* 15. l.

³ *Szent István oklevelei és a Szilveszter bulla.* Budapest, 1891.

⁴ Fejérpataky L. *Kálman király oklevelei.* Budapest, 1892. 11. s. köv. ll.

⁵ Fejérpataky L. *II. István oklevelei.* Budapest, 1895. 21., 28. ll. s. egyébűt fentebbi munkáiban.

a kancellária élén.¹ Ez időtől kezdve azonban már fordulnak elő formulák, melyek a később kialakult királyi oklevélnek is részeit alkotják. Kétségtelen, hogy III. Béla uralkodásának utolsó éveiben és Imre uralkodása alatt, Katapán kancellársága idejében alakult ki a királyi privilegium sajátos szerkezete, mely ha a formulák, mint minden szervezet részei, változtak is nagyjában és egészében, évszázadokon keresztül állandó maradt.

A reform, mely gyökeresen átalakította királyi okleveleink formuláit, korántsem önálló, hanem mint kulturánkban annyi más, nyugati hatásra vezethető vissza. A pápai kancelláriának épp ez időben III. Ince uralkodásával, kinek hatalmas egyénisége ez intézményre is rányomta bélyegét, új korszaka kezdődik, melyet úgy az oklevelek külső alakjában, valamint szövegezésében szigorúan követett szabályok jellemeznek az első korszak ingadozásaival szemben.² A pápai kancellária termékei a curia politikai befolyásának emelkedésével az eddiginél jóval nagyobb számban jutottak el hozzánk. Már kiállítójuk tekintélyénél fogva sem maradhattak befolyás nélkül a reform végrehajtásánál. Ha a megelőző korban, mint látni fogjuk, mutatkoznak is császári hatások, úgy a III. Béla alatt kezdődő korszakban, melynek végpontját II. Endre uralkodásának végére tehetjük, melyet politikailag is a pápai befolyás jellemez, a pápai kancelláriai gyakorlat hatása tükröződik vissza okleveleinkben, bár a császári befolyás sem szűnt meg teljesen, a mit bizonyos hagyományok követése a kancelláriában, a természetes fejlődés, mely a már meglevőt teljesen nem dobhatta el, magyaráz. A pápai és császári formulák összeolvasztásából keletkezett a magyar királyi oklevél, melynek III. Béla és Imre uralkodása alatt úgyszólván csak egy — mondhatnók privilegiális — formáját ismerjük. Állításunk igazolására leghelyesebb lesz, ha a királyi privilegiumot részeire, formuláira bontva, keressük az egyes részek eredetét.

A protocollum a verbalis invocatioval veszi kezdetét, mely már a III. Béla előtti korban csaknem állandósult okleveleinkben. Alakja teljesen követi a császári oklevelekben a Karolingok ideje óta divatozó invocatio alakját:

In nomine sancte et individue trinitatis.

Előfordul ugyan nálunk is szó szerint e formában,³ de rendszeren és III. Béla óta állandóan:

¹ L. v. Fejérfataky, *Die Urkunden König Bélas III. von Ungarn. Mitt. d. Inst. f. Ost. Geschf.* VI. Ergbd. 220. 1. s. köv.

² Leop. Délisle, *Mémoire sur les actes d'Innocent III. Bibl. de l'École des Chartes.* 4. Serie. IV. Vol. 1858. — Schmitz-Kallenberg, *Die Lehre von den Papsturkunden.* (Meisters Grundriss der Geschwiss.) 214. s. köv.

³ *A pannonhalmi Szent Benedek-rend története* I. 599., 604.

In nomine sancte trinitatis et individue unitatis.

Hogy mennyire a német birodalmi kancellária példája lebegett a magyar oklevelek írói előtt, azt leginkább a külső formák összehasonlítása mutatja. Itt is, ott is, bár nálunk korántsem rendszeresen, meghosszabbított betűkkel (*scriptura longior*) van az *invocatio* írva. Van az *invocationak* egy ritkább bizánczi eredetű alakja is:

*In nomine patris et filii et spiritus sancti,*¹

mely a horvát-dalmát magánokleveles praxisban divatozott s kétségtelenül annak hatása alatt jutott néhány esetben éppen horvát-dalmát fél részére kiállított királyi okleveleinkbe.² E formulát magánokleveles gyakorlatunkban is megtaláljuk: az esztergomi érsek okleveleiben,³ de ezekbe valószínűleg nyugati egyházi méltóságok okleveleinek példájára került s e révén juthatott egy 1186. évi királyi oklevélbe is.⁴

Az *invocatio*t a király neve követi sorszám nélkül. Valamint az *invocatio* formáját, úgy azon jelenséget is a német birodalmi kancelláriai gyakorlat hatásának kell tulajdonítanunk, hogy több, a III. Béla alatt végbement reform előtti időben kelt oklevelünkben a király neve mellett a sorszám is helyet foglal, vagyis hogy az uralkodó ily néven hányadik a királyok sorában. Így pl. »*Ego Geycha Hungarie secundus rex*«,⁵ avagy »*Ego Bela tercius secundi Geyse regis filius*«. E szokás éppen III. Bélának a reformot megelőző uralkodási éveiben lesz általánosabbá.⁷ A német birodalmi kancelláriában IV. Henrik óta tettek azon királyok neve mellé sorszámot, kiket hasonló nevű megelőzőt,⁸ míg a pápai kancelláriában ez nem volt szokásban. A mint a magyar okleveles gyakorlatban az előbbi szokást német birodalmi befolyásnak tulajdoníthatjuk, úgy alapos okunk van feltenni, hogy a megreformált királyi oklevélben, mely oly sok tekintetben követi a pápai gyakorlatot, a sorszám következetes elhagyása is ennek hatása alatt történt.⁹ Jellemző, hogy II. Endre

¹ Wenzel VI. 162. II. 143.

² v. Sufflay: *Die dalmatinische Privaturkunde*. 47 s. köv. ll.

³ Knauz I. 185., 198. ll.

⁴ Knauz I. 131. l.

⁵ Fejér II. 152. Knauz I. 88. Wenzel XI. 47.

⁶ Wenzel VI. 148. Tkalčić I. 4. Knauz I. 118., 131.

⁷ Még egy datumban is: regnante gloriossissimo rege Bela tertio. Wenzel VI. 161.

⁸ Erben i. m. 312.

⁹ Van ugyan három oklevelünk 1233-ból, melyek sorszámot alkalmaznak a király neve mellett. Ezen egy évben kelt oklevelek egyéb formuláikban is elütnek kortársaiktól. Wenzel I. 302. VI. 519. Zimmermann Ferencz ezt Ugrinus második kancellársága alatti működésének tulajdo-

kortársa, II. Frigyes, kinek uralkodása alatt válik érezhetővé a pápai hatás a német birodalmi gyakorlatban, egyre ritkábban használja az őt nagyatyjától megkülönböztető sorszámot.¹

A király nevét követi a devotio formulája, mely már III. Béla előtt *dei gratia* alakban állapodott meg. Császári oklevelek I. Frigyes óta használják e formát az ünnepélyes oklevelekben divatozó *divina favente clementia* mellett.² A curiai gyakorlatot jellemzi Capuai Tamás, ki III. Incze utolsó éveiben vezette a pápai kancelláriát: »Nam summus pontifex nunquam ponit in quia litteris *dei gratia*, sed quia imitator est humilis Christi, dicit: *Innocentius episcopus, servus servorum dei* etc.«³

Következik a királyi cím, mely most állandóan az országok neveinek és a rex szónak összetételéből áll s mely már több ízben nyert beható tárgyalást.⁴ A címet az általános üdvözlést pótló *in perpetuum* szavak egészítik ki, mely sajtáságos, a pápai privilegiumokat annyira jellemző forma megadja a III. Béla utolsó éveitől II. Endre uralkodása végeig terjedő korszak privilegiumainak jellegét s ez időben már a császári kancelláriai gyakorlatba is útát talált.⁵ A császári oklevelek azonban abban is követték a pápai példát, hogy az intitlatio és az in perpetuum közé egy általános vagy különös adreset is felvesznek.⁶

Az in perpetuum formulával végződik a királyi privilegium protocolluma, melyet meghatározott rendben, minden ingadozás nélkül követnek a contextus részei: arenga, publicatio, narratio, dispositio és corroboratio. Hogy a pápai privilegium szolgált mintául, azt két körülmény mutatja: a publicationak csakhamar való elhagyása és a sanctionak, valamint a comminationak, habár bizonytalan és rövid életű, felvétele. Azt, hogy a curiai minta nem használta a publicatiót, érthetővé teszi az állandóan alkalmazott adresse. E formula, mely a régi római levélstílusból átvétetvén, éppúgy szerepel a privilegiumokban, mint a mandatumokban és az egyszerű litteraekben, feleslegessé teszi a publicatiót, mely a német birodalmi oklevelekben is mind ritkább lett az adresse felvételével.⁷ Mikor a magyar királyi oklevél reformálói nem vették át a pápai privi-

nitja. — *Die Urkunde Königs Andreas II. aus dem Jahr 1206. für Siebenbürger Deutsche.* MJÖG. V. Bd. 547. l.

¹ Böhmer: *Acta imperii selecta.*

² Erben i. m. 315.

³ E. Winkelmann, *Sizilische und päpstliche Kanzleiordnungen und Kanzleigebrauche.* Innsbruck. 1880. 25. l.

⁴ Fejérfataky: *Kálmán király oklevelei* 75—77. l.

⁵ Mühlbacher i. m. 510. l.

⁶ Az említett három 1233. évi oklevélben találunk adresetet.

⁷ Erben i. m. 345.

legiumból az adreset, fel kellett venniök a publicatiot, mely még gyakran szerepel III. Béla és Imre okleveleiben. II. Endre alatt azonban, kinek különösen hercegi oklevelei oly erős, sokszor a contextusban is szó szerinti megegyezést mutatnak a pápai oklevelekkel, feledésbe megy e követelmény, a publicatio elmarad s ezzel eltűnik minden formula, mely az oklevelet nyerő félnek vagy az általánosságnak megszólítására szolgál. E hiányosság nem tarthatott sokáig. Már Endre uralkodásának második évtizedében Ugrinus első kancellársága idején (1217—19) fel-feltűnik a publicatio. Úgy látszik, egy dictator szereplésével áll összefüggésben megjelenése. Erre mutat sajátosságos, egyéni formája: *presentium et futurorum (atque posterorum) notitie clarescere volumus*.¹ Egy ideig ugyan még ingadozást látunk,² de a XIII. század harmadik évtizedétől kezdve állandó részévé válik a publicatio királyi okleveleinknek.

A contextus egyéb részeiben is, bár kisebb méretekben, érezhető a pápai gyakorlat befolyása. Az összehasonlítást itt rendkívül megnehezíti az a körülmény, hogy a belső kritériumok rendszeres tárgyalása körül ezideig a pápai diplomatika területén is vajmi kevés történt. Az arenga III. Béla néhány horvát fél részére kiállított oklevelében,³ de különösen Endre hercegi okleveleiben csaknem szó szerint követi a pápai arengát, de annak mindig csak egyik fajtáját.

A pápai formula.

Justis petentium desideriis dignum est nos facile prebere assensum et ea que a rationis tramite non discordant effectu prosequente complere.

II. Endre egy 1198. oklevele.⁴

Justis petentium desideriis nos facile prebere decet assensum et ea que a racionis tramite non exorbitant, effectu prosequente complere.

Az arengából a narratioba, illetőleg a publicatioba *eapropter* kötőszóval való átmenetet, mely a kétségtelenül gyakoribb *hinc est, inde est* mellett szintén előfordul, kétségtelenül a pápai befolyás lapjára írhatjuk. Bár a *dispositio* a dolog természeténél fogva nem mutathat fel ily megegyezéseket, még itt is találunk átvételeket. Így pl. az átírást rendszeren következő szavakkal vezeti be

¹ Fejér II. 196. III. 1., 214., 245. Knauz I. 214. Wenzel VI. 151.

² Érdekes átmenetet találunk II. Endrének egy 1215. évi oklevelében, hol az oklevél szövegezője érezvén a publicatio, illetőleg egy általános megszólítás hiányát, az in perpetuum után egy általános, szintén erősen curiai ízű üdvözlést tesz: *omnibus presentes litteras intuentibus salutem cum regia benignitate*. Knauz I. 207.

³ Wenzel VI. 161. Fejér II. 188.

⁴ Wenzel XI. 63.

a pápai praxis: *de verbo ad verbum presenti pagina iussimus annotari*:¹ II. Endre egy 1234. évi oklevelében hasonló esetben szószerint ugyanazt találjuk.² A corroboratio *ut*-os mondatával, de kifejezéseiben is inkább a birodalmi hatást mutatja s fejlődése már a reform előtti időben megindult. A pápai oklevelek csak a legritkább esetben használják e formulát.

A litterae cum filo serico jellemző s ritkán elmaradó részei a dispositiot követő sanctio és comminatio, mely már a reformot megelőző korban is helyet talált itt-ott okleveleinkben.³ Hogy ez mennyire a pápai hatás alatt nyert polgárjogot, arra nézve csak néhány összehasonlítást kell tennünk. A sanctio ugyan ritkábban fordul elő, de még erre is találunk példát.

A pápai formula :

Nulli ergo omnino (Decernimus ergo, ut nulli omnino) hominum liceat hanc paginam nostrae concessionis infringere vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attemptare presumpserit indignationem omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius se noverit incursurum.

Imre egy 1200. évi oklevelében. *Nulli igitur hominum fas sit contra presentem confirmationis paginam ausu temerario venire seu bonis ac populis memorate ecclesie gravamen inferre. Quod si quis indebite fecerit, indignationem Dei omnipotentis incurrat et propter institutorum inobservantiam districtè multandum se cognoscat.*⁴

A sanctio II. Endrének egy 1209. évi aranybulla alatt kelt, tehát ünnepélyes formájú oklevelében ilyen formát ölt: presentem cartam super his confectum . . . *nulli hominum infringere vel ei ausu temerario liceat contraire.*⁵ Leggyakrabban egyedül a comminatio szolgál az oklevél megerősítésére mindig emlékeztetve a pápai formulára. Pl. : *Si quis autem pertinax et indevotus presenti pagine temerario ausu contraire temptaverit, iram omnipotentis Dei incurrat et regie indignationis severitatem vehementius experiatur.*⁶ Régebbi okleveleinek comminatioi gyakran tetemes összegre rúgó pénzbeli büntetéssel fenyegetnek, melynek formája kétségtelenül a német birodalmi kancelláriai gyakorlatra emlékeztet. Így pl. egy 1150. évi oklevélben : *Quam qui infringere voluerit . . . quinquaginta libras auri persolvat, cuius dimidia*

¹ Pl. Pannonh. Rendtört. I. 633.

² Pannonh. Rendtört. I. 736.

³ Fejér II. 164., 188.

⁴ Fejér II. 377. Így még Wenzel XI. 116.

⁵ Wenzel XI. 192.

⁶ Wenzel XI. 83. Hasonlóan Fejér II. 325. II. 384. III. 1. 195. Wenzel XI. 115.

pars regio fisco inferetur, dimidia vero ad cameram beati Martini pertinebit.¹ Utóbb jóval csekélyebb volt az összeg, melylyel valamely privilegium megszegőjét fenyegették. Imrének egy 1198. évi oklevele *poena regni consueta*-ról tesz említést,² melynek nagyságát II. Endre egy privilegiuma árulja el, melyben összeolvasztja a pápai *poena spiritualist* a pénzbüntetéssel: *Si quis vero huic nostre confirmationis obviator temerarius extiterit, regiam graviter indignationem se noverit incursum et poenam regni consuetam videlicet decem marcas auri pro regali iudicio solitum.*³ A *comminatio* azonban nem tudott állandóan helyet foglalni királyi privilegiumaink részei között, helyzete bizonytalanságát mutatja az is, hogy hol a *corroboratio* előtt, hol utána fordul elő. Bár elszórtan jóval később is fel-felbukkan egy-egy oklevélben,⁴ mégis leginkább azon kort jellemzi, melyben a pápai befolyás a legerősebb volt és a *publicatio* elmaradásával, valamint a *datum* formulával teszi a legbiztosabb tanúságot eme befolyás mellett.

A pápai privilegiumok jellemző *Datum (data) per manum* formulája ugyan már a reformot megelőző időben is előfordul,⁵ de korántsem állandóan, megállapodottan. III. Béla óta azonban e formula vezet be csaknem kivétel nélkül az új királyi privilegium *eschatocollumát*.⁶ A pápai *datum* formula ez időben már régen kifejlődött s ha okleveleink nem is követik mindenben ezt az ünnepélyes privilegiumok számának fogyásával mind ritkább formát, lehetetlen ennek hatását fel nem ismernünk. Idézzünk egy példát: *Datum Laterani per manum Egidii sancti Nicolai in carcere Tulliano diaconi cardinalis Kal. Octobr. Indictione tertia decima incarnationis dominice anno MCXCIII-o., pontificatus vero domini Celestini pp. III. anno quarto.* A *datum per manus* formuláján kívül az *incarnatio* évének jelölését szószerint átvették okleveleink. Imre uralkodásának második felétől kezdve királyi privilegiumainkat is az uralkodási év megjelölése fejezi be: *regni autem nostri anno N.*, mely úgy formájában, mint helyénél fogva teljesen megegyezik a pápai kisebb *datum*mal ellátott oklevelek formulájával: *pontificatus vero nostri anno N.*

¹ *Pannonh. Rendtört.* I. 600.

² Fejér II. 329.

³ Wenzel XI. 83.

⁴ 1233. Wenzel I. 302. 1234. Fejér III. 2., 409.

⁵ 1158. Fejér II. 155., 1163. Fejér II. 167. stb.

⁶ II. Endre néhány oklevelében (Fejér III. 1., 273. III. 2., 475. III. 1., 201., 316. Wenzel XI. 140.) *renovatumot* használ *datum* helyett, minek magyarázata, hogy ez esetekben oly oklevelek új kiadásáról van szó, melyek a királynak Gertrud meggyilkolása alkalmával elveszett peccsétjével voltak megerősítve. L. Zimmermann. i. m.

Királyi privilegiumaink eschatocollumának azonban van egy része, mely, úgy látszik, önállóan fejlődött ki s melyet legáltalában korhatározó tanúk felsorolásának nevezhetünk. A XII. század első feléből való királyi pecsét alatt kelt okleveleink hoznak fel tanúkat, kik mint az oklevélkiadásnál jelenlevők szerepelnek, vagy mint az okleveles tényről tudók vannak megnevezve, tehát az oklevél hitelességéről kezeskednek.¹ Mindazonáltal nem ők, hanem a király hiteles pecsétje (sigillum authenticum) adja meg az oklevél hitelét. Korán soroltatnak fel azonban olyanok is, kik bizonyára nem igazi tanúk, sem az oklevélben elmondott ténynél, sem az oklevél kiadásánál nem szerepeltek, mivel mellettük megemlítetnek azok is, kik az oklevéladásnál kifejezetten jelen voltak. Így a dömösi apátság részére II. Bélától kiállított oklevél elején a charta pagensisek mintájára a datum után tisztán korhatározó tanúk soroltatnak fel, élükön maga a király és királyné, az oklevél végén pedig az oklevélben elmondottak hitelességéről tanúskodók.² Hasonló kettős felsorolást találunk II. Géza egy 1146. évi oklevelében,³ kinek uralkodása alatt állapodik meg a királyi oklevelek azon szokása, hogy a charta pagensisek módjára készült oklevelekben az oklevél elején a datum után, a már inkább nyugati formákat követő oklevelekben az eschatocollumban felsorolják az egyházi és világi nagyokat, az előbbieket a két érseknek, az utóbbiak közt a nádornak és országbíróknak adva az elsőséget. Ezt a formulát megtartja a nyugati minták alapján megreformált királyi privilegium is, rendszeresen az incarnatio és az uralkodás éve között, ezzel is kifejezvéen, hogy csupán csak a dátum kiegészítéséről van szó.

A két érseken kívül, esetleg a sedisvacantia megemlítése után, a felsorolt püspökök száma, valamint felsorolásuk rendje ugyanazon kanzellár alatt, sőt egy évben is változik.⁴ A világi nagyok közül a nádoron, a király és királyné udvarispánján kívül a bán, a vajda, már a XIII. század második tizedében a tárnokmester, harmadik tizedében egyéb udvari méltóságok, az asztalnok, lovász- és pohárnokmester is szerepelnek, bár ez utóbbiak nem állandóan s még II. Endre uralkodása végén is csak annyiban megállapodott rendben, hogy az első helyeket a nádor, a bán és a vajda — a nádor mindig a legelső — foglalják el. Az utánuk

¹ Knauz I. 81., 111. Wenzel VI. 162. *Pannonh. Rendtört.* I. 596., 597. Knauz I. 111.

² Knauz I. 88.

³ *Pannonh. Rendtört.* I. 599.

⁴ Feltűnő, hogy a nyitrai püspök csak igen ritkán, alig néhány esetben szerepel a felsorolásban, még ha az a legnagyobb terjedelmű is és az érsekeken kívül kilencz püspök van megemlítve.

felsorolt ispánok számát s minőségüket illetőleg nem volt állandó szokás érvényben. Az ifjabb királyok rendszeren a saját ország-részükhöz tartozó egyházi és világi nagyokat és saját udvari tisztviselőiket sorolják fel.¹

A német birodalmi kancelláriai gyakorlatban is találkozunk ugyan az országnagyok felsorolásának formulájával, mint datumkiegészítő részszel. Ez azonban a király tanácsadóinak, az oklevél-adásért közbenjáróknak felsorolásából fejlődött ki, a mi IV. Henrik kiskorúsága alatt veszi kezdetét, utóbb csupán a datumot egészíti ki s az ünnepélyesebb alakban kiállított okleveleket díszíti.² Hasonló fejlődés alapján szerepel a formula a francia királyok okleveleiben is, hol legkorábban állapodik meg bizonyos rend a felsorolt udvari hivatalok számát, valamint azok egymásutánját illetőleg.³

Hogy a napnak római naptár szerint való jelölése, mi II. Endre uralkodásának utolsó éveiben állandósul, a pápai vagy császári befolyásnak tulajdonítható-e, nem tudjuk eldönteni, mert úgy itt, mint ott alkalmazásban volt, bár a császári kancelláriában II. Frigyes idejében a hónap napjainak folyószámmal való jelölése is szokásos.

A privilegium mellett, melyet okleveleink éppúgy, mint a curiai gyakorlat, *pagina* névvel neveznek, van egy egyszerűbb forma, mely eleinte csak a manadatumokban, utóbb azonban más oklevelekben is helyet foglal. Jellemzi a kisebb királyi cím, megelőző *Ego*-val vagy a nélkül, melyet IV. Béla korában *Nos* vált fel, az üdvözlés formulája *adresse*-szel, a privilegiumoknál jóval rövidebb dátum, mely rendszeren csak az *incarnatio* és az uralkodás évéből áll.

A királyi privilegium formája II. Endre uralkodásának utolsó éveig a fentvázolt marad. Bár szórványosan előbb is találunk rá példát,⁴ nagyobb mértékben Ugrinus második kancellársága idejében (1230—1235) jön újabb alak divatba, bár a régi semvész ki teljesen. IV. Béla már mint ifjabb király, következetesen használja ez újabb formát s uralkodása alatt a régi csak igen kivételes esetekben nyer alkalmazást, ha a kancellár maga az oklevél *datarius*a és az oklevél aranybullával van megerősítve, vagyis az ünnepélyesség kifejezésére.⁵

¹ Wenzel XI. 180., 182., 200., 234., 236. stb.

² Erben i. m. 351.

³ Léop. Délisle: *Catalogue des actes de Philippe Auguste* Paris 1856. LXXIX. s. köv. 11.

⁴ Wenzel VI. 410., 455., 483.

⁵ Wenzel VIII. 55. Fejér IV. 2. 138. Knauz I. 560.

Az újabb alakú privilegiumban a régít jellemző in perpetuum formula helyét általános adresse : *omnibus Christi fidelibus, avagy universis tam presentibus, quam futuris presentem paginam inspecturis* és üdvözlés többnyire : *salutem et omne bonum* foglalja el, mindkettő csaknem szószerinti utánzása a korbeli német birodalmi formuláknak.¹ Az arenga gyakran elmarad. A publicatio szószerinti átvétele a birodalminak :

Magyar formula :

ad universorum (tam presentium, quam futurorum) notitiam (harum serie) volumus pervenire.

significamus tenore presentium.

Birodalmi formula :

ad universorum fidelium volumus notitiam pervenire,

notum facimus tenore presentium.

A corroboratio a régi *ut*-os mellékmondattal bevezetett forma helyett következőkép hangzik :

A birodalmi formula :

In cuius rei memoriam et perpetuam firmitatem presentes (litteras) dedimus duplicis sigilli nostri munimine roboratas.

In cuius rei memoriam (testimonium) et perpetui roboris firmitatem presens scriptum maiestatis nostre sigillo iussimus (duximus) roborari.

Csupán a *datum per manus* emlékeztet az előbbi korban túlnyomó pápai befolyásra. Az oklevélalak egyszerűbbé vált azáltal is, hogy az egyházi és udvari méltóságok felsorolása csak az ünnepélyes oklevelekben marad meg s adja meg ezeknek ezt a színezetet. IV. László alatt Benedek alkancellár működése idején, kinek nevéhez egyéb újítások is fűződnek, mint az indictio használata, újból általánosabb a méltóságok felsorolása, hogy néhány év múlva még ritkábbá váljék.²

E rövid és a külső kritériumokra, különösen az írásra, sajnos, ki nem terjeszkedhető áttekintésből — pedig nézetünk szerint az idegen hatás itt volna legbiztosabban figyelemmel kísérhető — megállapíthatunk annyit, hogy a III. Béla alatt végbement s a kancellária állandó szervezésével összefüggésben álló reform okleveleink szövegezésében, bár talált a megelőző fejlődés alapján

¹ Az e korbeli birodalmi formulákat összeállította Herzberg-Fränkel : *Erläuterungen zu den Kaiserurkunden in Abbildungen* 214. s köv. ll.

² Wenzel VIII. 286.

megtartásra méltó részeket, melyek a császári kancelláriai gyakorlathól vétettek át, legnagyobb részben a pápai kancelláriai praxis befolyása alatt állott. A pápaság nagy politikai befolyása a XII. század végén és a XIII. elején okleveleink szövegén is érezhető. IV. Béla alatt a császári befolyás lett erősebbé és adta meg királyi okleveleinknek egyes részeiben bár tovább fejlődő, lényegében évszázadokon át állandó, ismert alakját.

ECKHART FERENCZ.

BAKICS PÁL, II. BRANKOVICS GYÖRGY ÉS CSERNOVICUS ARZEN.

(Adatok a magyarországi szerbek XVI., XVII. és XVIII. századi történetéhez. Közli: *Radonics János*. Kiadta az ujvidéki Szerb Maticza 1908—1909., 382. l.).

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Hazai történetírásunk szemlátomást ébresztő és megifjító hatást gyakorol a szomszéd Szerbország történetirodalmára. Feltűnő és örvendetes a lendület, melyet újabb idő óta a szerb történetírás terén tapasztalunk. Ez a haladás javarészből a magyar történeti kutatások barázdáin lépdél előre és magyar történettudósok műveiből meríti tápláló erejét. Nem is lehet ez másképp. Az alsó Dunán érintkező két ország hosszú életpályája párhuzamosan fut egymás mellett, sőt gyakran hosszú korszakokon át egészen összefolyik. Egyiknek történetét a másik nélkül lehetetlen tökéletesen megérteni. Jó jel tehát és nagyon hasznos dolog, hogy a kiválóbb szerb történetírók ma már nem idegenkednek a magyar történeti szempontok mérlegelésétől és több tárgyilagosságot tanúsítanak a történelmi anyagnak kritikai feldolgozásában. Kezdenek felszabadulni a subjectiv korlátoltság nyúge alól, mely hamis irányba tereli a történetírást, elhomályosítja a tisztánlátást és az igazságtól eltérő következtetésekre ragadja a történetírókat. Kezdek behatóbban és nyugodtabban elemezni a történeti anyagot, egybevetik a magyar történeti anyaggal, mely már az Árpádok korában szorososan beleszövődik a balkáni szláv népek történetébe.

Radonics János ennek a modern szerb történetírási irányzatnak híve és hivatott követője ugyan, — de még nem teljes őszinteséggel. Még mindig sok chauvinebb szerb, semhogy a subjectiv megítélésen felülemelke, s egészen pártatlan történetíró tudna lenni. Pedig *Radonics*, a jelenlegi belgrádi egyetemi tanár, Bácsmegyéből származott s ott is nevelkedett, a hazához életével ragaszkodó, a nemzet történeti multjára büszke, derék magyar nép között. Folyékonyan beszél s correctül ír magyarul, élénk figyelemmel kíséri és ismerteti magyar történeti irodalmunkat, sőt maga is tekintélyes sorozatát írta már oly jeles

munkáknak, melyek számos becses adattal gazdagítják hazai történetünk ismeretét s éppen azért reánk nézve is kiválóan érdekesek és becsesek. Általában Radonics tudományos munkássága figyelemre méltó haladást jelent a szerb történetirodalomban és díszére válik a belgrádi kir. egyetemnek. Történeti hűség és kritika tekintetében azonban velünk magyarokkal szemben nem egy dologra nézve ellentétes állást foglal el, elfogult és egyoldalú. Csalódásban él többek közt akkor is, mikor azt hiszi, hogy a betelepült szerbeknek Magyarország egyetemes történetéből kiszakítható, egészen különálló, speciális szerb nemzeti történetük volna. Csalódásban él, mikor azt hiszi, hogy a magyar nemzet kebelében meghonosult szerbek kötelességet teljesítettek, a saját érdekükben cselekedtek, sőt még érdemeket is szereztek kiváltságokra és területiális önállóságra, mikor a magyar nemzettel szembehelyezkedvén, Magyarország ellen fegyvert fogtak és az ellenség zsoldjába szegődtek. Bizony nem volt az egyéb rút honárulásnál és fekete háladatlanságnál! Nem is volt rajtuk Isten áldása! A nemesis sarkukban volt napról-napra. A németek eszközül használták, aztán cserben hagyták őket, míg a magyar népnek elvesztették bizalmát és gyűlöletessé tették magukat előtte. Valóban nincs példa rá a civilizált világ történetében, hogy egy nép a saját vesztére oly rövidlátó, öngyilkos politikát követett volna, mint azt Magyarországon a szerbek tettek.

Radonics könyve 1527-től 1735-ig terjedő történeti adatgyűjtemény, melyhez szerző terjedelmes és tanulságos, de kevésbé elfogultságmentes bevezetést írt. Feldolgozta az ezen könyvében közreadott okiratoknak csaknem egész anyagát. Széleskörű tudományos tájékozottságáról tanúskodnak gyakori idézetei, melyekkel állításait támogatja. Ismeri a legjobb és legújabb hazai és külföldi forrásműveket, melyek közé azonban kár volt felvennie Schwicker Henrik charlatán műveit a magyarországi szerbekről és a németekről. Ezekre az irányzatos férczelményekre komoly tudós nem hivatkozhatik, mert lapról-lapra megbizhatatlanok.

Radonics bevezető értekezéséből megtudjuk, hogy szerző a gyűjteményében foglalt 177 darab okiratot egyévi fáradtságos kutatással gyűjtötte egybe. Dolgozott Budapesten az országos levéltárban, Bécsben az állami s udvari titkos levéltárban, a közös pénzügyi (kamarai) és a közös hadi levéltárakban. Merített továbbá Csehországban az égeri, Oroszországban a moszkvai és Horvátországban a zágrábi levéltárakból, felhasználva azonkívül a kalandor II. Brankovics György deszpotának levéltári hagyatékát is.

Az okiratgyűjtemény, helyesebben adattár, főképp három kiváló szerb férfiú személye körül csoportosul, a kik Magyar-

ország történetében is nevezetesebb szerepléshez jutottak s a kikről most Radonics könyvében sok ismeretlen adatot találunk.

Ez a három történeti alak: *Bakics Pál, II. Brankovics György* áldespota és *Csernovics Arzen* szerb patriarcha.

I.

Bakics Pálnak négy fitestvére volt: Péter (Komnen), Manojlo, Demeter és Mihály. Közölve vannak, I. Ferdinándnak számukra kiállított 1527, 1528, 1534, 1535 és 1547. évi, nálunk már rég ismeretes adománylevelei Esztergom, Bécs és Würtemberg keltezettel.¹ A hagyomány a kragujevaczi kerületet mondja a Bakicsok eredeti hazájának. Néhány órányira Kragujevacztól emelkedik a Vencsacz-hegy, melynek tetején még most is láthatók a Bakicsok családi várának romjai. Műve bevezetésében bőven ismerteti Radonics a Bakicsoknak Szerbországból magyar földre beköltözésének történetét, miről vajmi keveset tudtunk. Ez az áttelepülés csak nagy akadályok és nehézségek leküzdése után mehetett végbe, de nem 1515-ben, mint eddigelé állították, hanem csak 1526-ban, és nem is egyszerre, hanem csak időközönként. Bakics Pálnak a Szerbiában birt 50 uradalmától kellett megválnia, mikor hozzánk átjött s előbb megfelelő kárpótlást kellett kieszközölnie Magyarországon II. Lajos királytól, ki a mohácsi vérszt közvetlenül megelőző hadi készülődések kényszere alatt Tomori Pál kérelmére ajándékozta meg Bakics Pált és nejét, Teodorát, leányát, Margitot és az említett négy fivért Pilis, Komárom és Győr megyékben fekvő azokkal az uradalmakkal, melyek azelőtt a Nándorfehérvár gyáva feladása miatt kegyvesztetté lett Héderváry Ferencz várparancsnok jószágai valának. Bakics Pál magyar vitézi életét és magyarországi viszontagságait sokkal szélesebb alapon írja le szerző, semmint az a közölt okiratos emlékekből kitünik. Nagyon érdekesen rajzolja Bakics számító magatartását is egész haláláig, mely tudvalevőleg 1537-ik évi szeptemberben következett be a Vinkovcze és Diakovár közti harczmezőn, midőn Bakics a belgrádi és boszniai basák táborát ostromolván, a fején megsebesült, elesett és ott a helyszínén a törökök által lefejeztetett.

A Bakicsok történetével kapcsolatosan adja szerző Szapolyai János király s I. Ferdinánd egymás elleni küzdelmeinek leírását. Forrásul Ursu J. román történetírónak nálunk még kevésbé ismert két legújabb művét használja. Az egyik: »La politique

¹ Közölte *Wenzel Gusztáv* a *Liber Regius*ból: »A Héderváry Ferencz jószágai feletti per és ítélet 1523.« --- Pest, 1859.

orientale de Francois I-er 1515—1547« (Páris 1908); a másik: »Die auswärtige Politik des Peter Rares, Fürst von Moldau« (Wien, 1908). Világosan tárja fel előttünk egyrészt a portának, másrészt Franciaországnak törekvéseit a magyar nemzeti királyság megerősítésére s fentartására, a mi azonban — sajnos — hajótörést szenvedett a magyar urak hiúságán, kapzsiságán és egyenetlenkedésén. Pedig egy ilyen keleti és nyugati politikai kapcsolat kétségkívül még ma is legelőnyösebb és leghatalmasabb támasza lenne Magyarországnak az osztrákok álnok és áruló viselkedésével s elnyomási törekvéseivel szemben.

II.

Radonics könyvében a legtöbb okirat *II. Brankovics Györgyről*, az áldeszpotáról szól. Ezek mind új adatok, melyek most jutnak először nyilvánosságra. A provenientiájukról mondja Radonics, hogy mikor a deszpota 1712-ben meghalt, rendelet ment Bécsből Gutenstein Venczel prágai hadparancsnokhoz: irassa össze Brankovics hagyatékát, melyhez többi közt a deszpotnak okiratgyűjteménye, levéltára és a »Kronika« című sajátkezű följegyzései tartoztak. Gutenstein az elkészült összeírást Bécsbe küldé az udvari haditanácshoz. Időközben a deszpotnak egy rokona, Lippai Brankovics János, ki Bécsben és Egerben együtt volt vele és állandóan gondját viselte, sürgető kéressel fordult a haditanácshoz, hogy adják ki neki a boldogultnak minden hagyatékát, mert az őt illeti meg, mint legközelebbi rokont. A haditanács megbízta Talman udv. tanácsost, tekintené át gondosan a hagyatékot és tegyen aztán jelentést: vajjon nem talált-e az iratok közt dynastiaellenest, vagy forradalmi dolgokat? Talman nemsokára jelenté, hogy mitsem talált Brankovics írásai közt, mi a Habsburgok érdekeivel ellenkeznek, minélfogva a hagyatékot kiadhatónak véleményezte. Ez azonban csak 1717-ben történt meg, de akkor is tökéletlenül.

Ezen az úton jutottak *II. Brankovics György* irományai, a »Kroniká«-jával együtt, Lippai Brankovics János birtokába, ki a becses örökséget haláláig, 1735-ig magánál őrizte, aztán pedig özvegyének, Máriának, és két fiának, Miklósnak és Jánosnak őrizetére bízta.

Mikor azonban Gutenstein, prágai várparancsnok, a Brankovics-hagyatékot Egerből Bécsbe szállíttatá, némely irományok célzatosan-e, vagy elnézésből visszamaradtak Egerben. A hét-éves háborúban bizonyos Raskovics Atanáz, szerb milíciaibeli tüzértiszt, átutazván Egeren, véletlenül értesült erről és menten tudósítá fölfedezéséről Lippai Brankovics János özvegyét. Az

asszony 1748-ban okt. 26-án kérvénynyel fordult Éger város tanácsához, hogy a hátralékos hagyatéki irományokat szolgál-tassa ki neki. Vajjon teljesíté-e Éger az özvegy kérését, vagy nem, eddigelé nem lehetett kikutatni, valamint azt sem lehet tudni, mi sorsa lett a deszpot hagyatékának Brankovics János özvegyénél és a fiánál. Elég az hozzá, a Brankovics-féle iratoknak nagyobbik része, kifürkészhetetlen módon, a mult század végén egy Demetrovics Katalin nevű belgrádi asszony birtokában bukkant fel, ki azokat nagylelkűen a szerb Tudós Társaságnak ajándékozta, a honnan később a belgrádi szerb kir. Akadémia tulajdonába mentek át. Az irományok másik, kisebbik része a hírneves szerb történetíró, Ruváracz Hilárionnak, volt szerémmegyei gergetegi archimandritának birtokába jutott, ki azokat irodalmi haszná-latra Radonics tanárnak adta át. Mindkét rendbeli iratok most Radonics könyvében végre napvilágot láttak.

Figyelemre méltók Radonics könyvében Rákóczy Zsigmond, Báthory Gábor, Bethlen Gábor és Apafi Mihály erdélyi fejedelmek levelei, melyek Brankovics szerb áldeszpotja családjáról tartal-maznak becses adatokat. Az erdélyi fejedelmek okiratai eredeti-leg Brankovics György fivérénel, II. Sabbas erdélyi szerb és oláh gör. kel. metropolitánál voltak őrizetben. Mikor a metropolitát 1680-ban bebörtönözték, az okiratokat Brankovics György magá-hoz vette és átszökött velük Oláhországba Kantakuzén Serbán fejedelemhez. Kiténik az okiratokból, mit különben a Brankovics György »Kroniká«-ja is említ, hogy az áldeszpot állítólagos elődei, a Brankovicsok, a XVI. század végén a Temesi Bánságban laktak s hogy I. Brankovics Sabbas Lippa várának megvétele-nél oly fontos szolgálatokat tett Rákóczy Zsigmondnak, melyekért a fejedelem őt Aradmegyében néhány pusztával ajándékozta meg.¹ Látni az okiratokból a Brankovicsok fokozatos gazdagodását, a miből könnyen megérthető, hogy ily jelentékeny gazdag-ság mellett II. Brankovics Sabbas metropolita nemcsak Erdély-ben, de a külföldön is befolyásos összeköttetéseket szerzett magá-

¹ I. Brankovics Sabbas, erdélyi vladika, Borosjenón lakott. 1627. nov. 6-án elzalogosította harmadfél száz magyar forintért Brusznik, Rad-manócz, Melitkócz és Szombathely nevű aradmegyei falvait, melyeket jámbor szolgálatokért Rákóczy Zsigmond fejedelemtől kapott. Az elzalo-gosítást szegénységével indokolta, hogy legyen mivel magát napról-napra táplálnia, míg ebben a nyomorult életben vesződik. 1668-ban II. Brankovics Sabbas volt az erdélyi vladika. Ennek házában tűnik fel először az ifju, ki a Brankovicsok okiratai alapján később deszpotának vallotta magát II. Brankovics György néven. II. Sabbas vladika öcsésének mondta őt és Oroszországban a moszkvai udvarnál is bemutatta. Valóban öcsese volt-e, vagy sem: nincs bebizonyítva. Bécsben nem tartották igazi Brankovics-nak. Elég az hozzá, ez a II. Brankovics Sabbas 1673. jún. 7-én Kindsberg

nak, melyekre támaszkodva, politikai ambíciókra ragadtatta el magát.

Időközben Brankovics György ellátogatott Konstantinápolyba. Mikor ez Apafi fejedelemnek tudomására jutott, jóhiszeműleg megbízta őt, hogy a portán szerezen Magyarországnak jó barátokat s képviselje a szultánnál a magyar ellenzék érdekeit a Habsburgok elviselhetetlen zsarnoksága ellen. A helyett, hogy Brankovics a fejedelem bizalmas megkeresését teljesítette, vagy pedig magától elhárította volna, inkább szembe helyezkedett és galádul visszaélt vele, midőn 1673 június 7-én Kindsberg residensnek elárulta Apafi szándékát s felkínálta szolgálatait I. Lipót császárnak a magyarok ellen, ha a császár behelyezi őt a hajdani szerb deszpoták méltóságába és javaiba, »quia isti rasciani sciunt, quod in provinciis versus Belgradum praedecessores nostri erant antea principes ipsorum.«

1687 első felében Brankovics még a keleten kalandozott. Hol Bukarestben, hol Konstantinápolyban szötte I. Lipót számára a nagyhatalmi politikát. Lipóttól ígéretekkel és a deszpoti méltóság diplomájával felruházva, igyekezett megszolgálni a bérencz díjat, melyet a császártól kapott. Brankovics önző izgatásainak nem csekély része volt abban, hogy Lipót 1687. febr. 8-án felhívta VII. Kalinik konstantinápolyi patriarchát, szolítaná fegyver alá kelet keresztény népeit a félhold ellen, azzal bátorítván cselekvésre az egyházfőt, hogy ebben az ügyben már teljes egyetértésre jutott Serbán Kantakuzén oláh vajdával. Kapcsolatosak ezzel az ügygyel I. Lipótnak a Radonics okirattárába felvett 1690. évi manifestumai is, melyekkel a maczedón nemzetet (gentem Macedonicam) oltalmába fogadta s császári uralmát Bulgáriára, Szerbiára és Albániára kiterjeszté, megengedvén, hogy amaz országok népei harcza szálljanak a törökök ellen. Tudvalevőleg ez a fölkelés meghiusult a német hadvezérek tehetetlenségén és maga után vonta 1690 nyarán a török elől menekülő szerbek nagy bevándorlását Magyarország területére.

drinápolyi császári residens közvetítésével felajánlta szolgálatait I. Lipót királynak. György, az áldeszpota, ekkor már mint az erdélyi fejedelem s a magyar nemzet árulója levelez a drinápolyi residenssel. A magyarokat »hungari rebelli« néven emlegeti. Fogadja, hogy majd ha bejön az országba, »per venenum, vel alioquin mactando« fogja megszabadítani a császárt a magyar főemberektől. Kilátásba helyezi, hogy ő és nagybátyja, Sabbas vladika, ha a császár felhatalmazná őket, tekintélyes hadsereget toboroznának össze a délvídeken a magyarok ellen, mert nemcsak a délvídeki rácság fogna hozzájuk csatlakozni, de eljönne a rácz nép Illyrikumból és az oláhok Erdélyből. Feltűnő, hogy ennek daczára Apafi Mihály 1679-ben újra megerősíté Brankovics Sabbast az erdélyi oláhok, szerbek, görögök és rutének püspökségében.

Brankovics György ekkor már Bécsben volt, a hová vérmes reményei és nagyravágyása csábították, de a hol osztrák kelepczét állítottak neki, melyből többé ki nem szabadulhatott.

Csak keveset tudunk eddig Brankovicsnak 1689-től 1702-ig terjedő bécsi tartózkodásáról és az udvari körökkel való érintkezéséről. Most erre vonatkozólag is felvilágosítást nyújtanak Radonics adatai. Brankovicsot 1689-ben, Szendrő és Nándorfehérvár megvétele után, a Szerbiában harczoló császári hadak egyik vezére, Bádeni Lajos fogta el Fetislanban, miután a gyanús embert, ki a népet a szerb deszpotaság felújítására és önmagának fejedelemmé emelésére bűjtogatta, a fetiszlani táborba csalta és ott mint impostort letartóztatta. Onnan erős katonai őrizettel, egész csendben, Nagy-Szebenbe küldé, majd Bécsbe szállíttatá, »zumahlen dieser Brankovich nit allein dass von eur. kays. may. erhaltene diploma malitioserweis missbraucht, sondern vermittels dessen sich absolute vor einen despoten von Servien, Illyrien, Mysien, Bosnien, Syrmien und villen anderen provinzen mehreren aufwerfen wollen, auch zu dem ende die restitution aller dieser länder ohne alle scheue als rechtmässiger erbe praetendiret.« Az áldeszpotát a bécsi városi rendőrség vette át a haditanácstól. Eleinte az udvari kórházépületben kvártélyozták el, a hol egyhuzamban három évet töltött. 1692-ben átköltöztették Donner Andrásnak a Fleischmarkton levő »Arany medve« című vendéglőjébe, de Brankovics ott nagyon kellemetlen vendég volt. Valószínűleg a más házában ő akart úr lenni. Azonkívül a fogoly őrizetére kirendelt katonaság terhére és kárára volt Donner vendéglőjének, a mint ez Donnernek 1701. évi márcz. 11-iki panaszából kitűnik, melyet az alsóausztriai kormány elé terjesztett. »In seinem wüthshaus ein grosses praeiudicium besonderlich darumb beschieht, aldaweilen dieser raizische obriste mit villen soldaten ferwachtet und selbe gleichsamb eine wachstuben aufrichten thun, wodurch die einkehrenden frembte und andere leuth davon abgehalten und anderswohin aus scheu ihre einkehr zu nehmen gedrunge werden, hingegen das wüthshaus lähr stehen, selbiges verschlagen und der Donner an der sonst ihme gebührenden nuzung verhindert wurde...« Donner tehát alig várta, hogy szabaduljon Brankovicstól és nem szünt meg kérelmeivel ostromolni a hatóságokat, hogy lakoltassák ki ezt a türehetlen embert. A sok sürgetésnek az lett a vége, hogy az udv. haditanács 1702-ben egybefoglalta Brankovics dolgait és végleges döntés céljából a császár elé terjeszté. Ezt a fölterjesztést, mely teljes világot vet az áldeszpot (Wahn-Despot) személyére, a bécsi haditanács levéltárának eredetijéből egész terjedelmében közli Radonics. Megtudjuk belőle: »dass dieser *Georgius Brankovich*

erstlich *nicht von denen adeligen geschlechtern Brankovan oder Brankovich herkommen, sondern allein ein gemeiner Vallach aus Siebenbürgen und zwar des verstorbenen alten Telleky unterthan von geburt aus sey*, welcher als er von dem jezigen fürsten Brankovan in der Vallachey erfahren, dass selbiger noch bey lebzeiten seines antecessoris, des fürsten Cantachuseni, dessen landtgeneral er war, im sinn gehabt, wan die kays. waffen glückliche progressen in Servien macheten, eine herrschaft in gedachten Servien, als woher sein stamm herrührete, zu begehren, sich hierüber ambitioser oder wahnwitziger weis in kopf gesetzt, sothans project proprio nomine zu exequiren und angefangen sich for einen descendenten des alten vorzeitlichen berühmten gewesten geschlechtes dieser Brankovich auszugeben, auch dieses zu bestärken und glauben zu machen, er sich folgendes umb allerhand attestaciones von denen griechischen bishöffen beworben, wie in specie nach aussage gewisser, darüber verhärteter calugger und zeugen, *mit verehrung ainhundert fünfzig duggaten an den griechischen patriarchen Arsenium zu Peck in Albanien zuwege gebracht, dass selbiger ihn for einen rechtmässigen erben der vorigen königen von Servien erkläret und solches mit einer attestation unter seinem sigill confirmiret hatt*, welches bey dem rätzischen volckh grossen beyfall gefunden. *Das haubtinstrument aber, so die ganze nation gleichsamb verblendet und ihme selbst den appetit zum despoten oder fürstenstand erweckht, auch den grossen zulauf und allgemeinen anhang des rätzischen volckhs nach sich gezogen, ist das von eure kays. may. de dato 7-ten junii 1683 zu Laxenburg unterschriebene und ihm ertheilte diploma, worinnen er für ein legitimum descendenten der ehemahligen Brankovich* (so könige von Bosnien, Servien, Illyrien, Syrmien und fast all anderen zwischen Bellgrad und Constantinopel gelegenen provincien, darunter auch Wolfgangus und Georgius Brankovich de Podgoriza des heiligen römischen reichs fürsten gewesen seyn sollen) *und anbey zugleich zu einem rechtmässigen erben aller dieser länder von eur. kays. may. allergnädigst deklarirt worden*, wie aus dem zur zeit der arrestirung bey ihme gefundenen und in der kriegskanzley dahier aufbehaltenen untern 20-ten september 1688 datierten anderten diplomate seiner in grafenstandt beschehenen erhebung, als welches sich austrücklich auf das erstere und die bestättigung dessen inhalts beziehet, genugsam erhellen thuet.«

Bécsben az áldeszpota főkép arra törekedett, hogy kieszközölje magának a szerb deszpotaságot és a vele járó birtoki javadalmakat. Minden kigondolható módon igyekezett befolyásolni a császárt, hogy helyezze őt be a hajdani Brankovicsok, jelesül I. Brankovics György magyar- és erdélyországi uradalmaiba.

Közbenjáróul többi közt Nesztorovics Deák Pál kapitányt igyekezett megnyerni, ki az udvarnál nagy befolyásnak örvendő Bádeni Lajos seregében szolgált és a császárnál sokat tehetett volna Brankovics érdekeinek előmozdítására. 1690 óta a beköltözött szerb főemberek segítségét is igénybe vette, hogy szabadságát visszanyerje és a deszpota méltóságát kieszközölje. Most már mind szorosabb kötelékekkel kapcsolta magát a szerb néphez, mely eladdig tulajdonképpen azt sem tudta róla, hogy a világon van. Bécsben ismerkedett meg a nagyeszű és ritka erélyű Diakovics Izaiás jeni szerb püspökkel, ki a szerb nép választottainak élén 1691-ik évi április hóban kérte Lipótot, hogy a Bécsbe internált Brankovicsot kegyeibe fogadván, szabadon bocsássa és részére némi évdíjat engedélyezzen. Az uralkodó csak ez utóbbira volt hajlandó s Brankovicsot továbbra is fogva tartotta. A szerencsétlen ember ugyanis még most sem szünt meg a deszpotaság álmaival foglalkozni, sőt a szerb fejedelemségre való pretenzióit oly követelő modorban nyilvánítá, hogy ennek következtében a gyanakvó bécsi udvar még inkább megnehezíté szabadság utáni vágyának teljesítését. Súlyosbodott helyzete, mikor kitudódott, hogy Oroszországgal, sőt magával Nagy Péter csárral is összeköttetésben áll. Mikor Nagy Péter 1698-ban június 15-étől július 19-éig Bécsben mulatott, Brankovics ezt az ünnepélyes alkalmat is megragadta nagyzási hóbortja kielégítésére. Szerb pártfogói által nem habozott könyörögni a csárnál, eszközölné ki I. Lipóttól, hogy helyezze őt vissza néhai őse, Brankovics György deszpota magyar és erdélyországi birtokaiba, ruházza fel a *Palaeolog* predicatummal, a mely cím őt anyai ágon megilleti és engedje meg, hogy egyelőre a Csepelszigeten telepedhessék le. Mindebből természetesen semmi sem lett, sőt éppen ezek a nagyralátó álmok és ideges fészkelődések okozták tán elsősorban, hogy Brankovics Bécsből mielőbb eltávolíttatott és szigorúbb őrizet alá vettetett.

Az udv. bizottság ugyanis, mely a haditanács intézkedéséből Brankovics dolgait megvizsgálta, 1702. évi aug. 7-én azt javaslá a császárnak, hogy az áldeszpotát egy távolfekvő megerősített városba, nevezetesen a csehországi Egerbe helyeztesse át. Ott el lesz különítve párthíveitől és megszűnik a káros és veszedelmes összeköttetés, melyet a rácokkal, törökökkel, oláhokkal, moldvaiakkal, moszkovitákkal és más egyéb keleti hitfeleivel fentart. »Da nicht zu leugnen, dass solang dies räztische volckh ohne considerablen oberhaupt in eur. kays. may. landen stehet, nicht sobald etwas unveränderliches von selben zu besorgen, hingegen aber mit einen derley oberhaupt vill gefährliches zu allen zeiten zu befürchten stünde«. Magyar-

országban ekkor izzott már II. Rákóczi Ferencz szabadságharczának zsarátnoka és a bécsi udvar attól félt, hogy Brankovics a sok szenvedése miatt való bosszúból és a rabságából való szabadulásaért könnyebben csábíthatja át Bécsből a szerb népet Rákóczi pártjára, mintha messzebb lesz a magyarországi mozgalmaktól. Nem tudták elfelejteni, hogy Brankovics Péter czárral is érintkezett, ki az orthodox szerbek feje és legfőbb pártfogója volt s Rákóczit nemcsak oltalmába vette, de a lengyel királyi koronával is megkínálta. Ismeretes, hogy Rákóczi mindjárt kezdetben arra törekedett, hogy a szerbeket a maga részére hajlítsa. A bécsi politikusok siettek tehát eltávolítani Brankovicsot Magyarországhatárainak közeléből, nehogy valamiképpen ő is kereket oldjon, mint nemrég Rákóczi megcselekedte Bécsűj helyen.

Lipót elfogadta az udv. haditanács javaslatát s már azon évi szeptemberben válaszolá a haditanácsnak: »Weil der hofkriegsrath sowol, als die deputation diesen werck wol überlegt haben, zudem scheint dieser Brankovith wol auch noch viles übel anstiften könte, als approbire ich dieses guttachten völlig, undt solle also vollzogen werden, doch solle er Brankovith wohl gehalten und tractirt werden — —«. Utasította egyszersmind az udv. kamarát, hogy a »wahn-despot« életszükségleteire ezentúl is évenként 1000 forintot folyósítson, mely összeg negyedévi részletekben pontosan fizetendő neki. Szept. 21-én értesíté az udv. haditanács a kamarát, hogy ő felsége rendeletének értelmében Brankovicsot degli Obizi táborszernagy, titkos tanácsos Csehországba, Eger várába fogja szállítani, kíséretül kivezényeltetvén melléje a bécsvárosi őrségből Finoldt János Ádám őrmester, egy tizedessel és négy közemberrel. A kísérő katonák csak Prágáig mentek s ott másokkal váltattak fel; csak a tiszt kísérte a foglyot (arrestanten) egész Égerig s átadta ott a várparancsnoknak. A kamara gondoskodott, hogy a málha szállítására egy parasztkocsi és egy utihintó (reiskalles), vagy bádeni kocsi álljon rendelkezésre. Az utazás alatt naponként 3 forint ételmezési pénzt kapott a fogoly.

Tizenegy napi utazás után 1702 október 9-én már Eger város élethossziglani rabja volt az áldeszpota. A császár okt. 2-án Ebersdorfból kelt levelével meghagyta a cseh kamarának Prágában, hogy az Égerben »arrestatus ban-despotes ex Servia« ne csak évi díját kapja rendesen, hanem minden egyéb szükségletekkel, különösen szabad lakással is elláttassék. Azonban a cseh hivatalnokok csak nagyon lanyhán hajtották végre a császár rendeletét. Brankovicsnak többször kellett kérnie a várparancsnokot, hogy szabad lakást adasson neki. Panaszkodott a miatt is, hogy évi járandóságát nagyon rendetlenül fizetik s hogy a részére

kiutalt összeg nem elegendő szükségleteinek fedezésére. Ennél-fogva kénytelen adósságokat csinálni s e miatt házigazdájával, Minetivel és a mellette levő két szolgájával máris kellemetlen súrlódásokba keveredett.¹ Főgondja volt most pénzügyeinek rendezése és csak másodsorban gondolhatott a szabadulásra, mire nézve különben is napról-napra csökkentek kilátásai. Mint-hogy Egerben rosszul érezte magát és adósságaitól is minél előbb menekülni óhajtott, helyzetének javulását akkép vélte elérhetni, hogy Prágába való áthelyezéseért folyamodott. Kívánságát azonban nem teljesítették. Rokona, Lippai Brankovics János és bizonyos Simonovics Tivadar Prágában is, Bécsben is minden lehetőet elkövettek, hogy legalább évi járandóságát pontosan kapja, pénzügyeit pedig egy nagyobb kölcsön felvételével akarták rendezni. De ez a fáradozás is hasztalan volt.

A rabság, a szakadatlan gondok és az izgatott, nyugtalan élet, évek során teljesen fölemésztették Brankovics egészségét. 1705-ben maga írja Bécsbe, hogy már akkor is gyengélkedő volt, mikor Egerbe szállították. Esedezik tehát, engedné meg ő felsége, hogy Karlsbadba mehessen magát gyógyíttatni. Ezt a kérését sem teljesítették. 1707-ben már annyira hanyatlott az egészsége, hogy az égeri magistratus közeledni látván halálát, utasítást kért I. József császártól Brankovics temetésére nézve, minthogy schismaticus vallású. Az uralkodó 1707. júl. 8-án csakugyan

¹ Brankovics égeri házigazdájának, Mineti György Andrásnak, ki minduntalan kölesönökkel látta el az áldeszpotát, egy 1705—1712-ből fennmaradt számlája szerint az égeri fogság még sem lehetett olyan nagyon gyötrelmes. Ugy látszik, Brankovics nagyította a baját és folytonos jajgatásával csak a szabadságát akarta kicsikarni. Az említett számlák tételeiből kitűnik ugyanis, hogy nemcsak a deszpota, de a vele levő öccse, Lippai Brankovics János (der junge Herr) is, legalább a világ előtt, valósággal fejedelmi luxust űztek s külsejükre kelletlenül többit költöttek, a mit nem tehettek volna, ha a fogságukat elviselhetetlen nyomorban kellett volna tölteniök. Kitűnik a számlákból, hogy az öreg ur, öccsével együtt, arany- és ezüst gombokkal díszített, arany- és ezüst paszománnyal sujtásolt felső öltözetet viselt, mindketten római és angol divatú fehébőr kesztyűt (alla cavalliere) használtak, arannyal himzett, piros és kék színű (szerb) selyem mentét és nadrágot, damaszt mellényt, Bécsből és Prágából rendelt aranyzsinóros kalapot, rózsaszínű drága harisnyát, legfinomabb sziléziai vászomból készült alsóruhát hordtak. Sőt még puderozták is magukat, a szobájukat pedig puha sziléziai szőnyegekkel terítették le. Brankovicsnak volt rendes titkára, Rohrer János, volt két szolgája, Bernhard Ferenc és Emerich János Mihály és volt egy nőcselédje, sőt házi zsidaja is volt, Mayr Levin. Ha Brankovics csakugyan egy orezátlan parvenu és gonosz világcsaló volt, ki a hajdani Brankovicsok elsikkasztott okirataival szédelegte föl magát a bécsi udvar közelébe és a szerb deszpoták örökségébe, a mint azt Bádeni Lajos és az udvari haditanács bizonyítja: akkor az égeri fogság elég nobilis pensio volt az áldeszpota számára.

küldött is részletes utasítást az iránt, miképpen és hová temessék el Brankovicsot. De a deszpota szívós természete furfangosabb volt a császár intézkedésénél. József 1711 április 17-én himlőben meghalt. Ellenben Brankovics még néhány hónappal túlélte a császárt. Sőt ugyanakkor, mikor Bécsben a temetéséről gondoskodtak, Brankovics szellemileg még oly erősnek érezte magát, hogy az uralkodóhoz sajátkezűleg terjedelmes fölterjesztést készített, melyben hosszasan felpanaszolta, mennyire sérelmes reá nézve, hogy már egy évtizednél tovább tartják rabságban, noha ő soha semmiféle bünt el nem követett. Ellenkezőleg igen nagy és fontos szolgáltatokat tett az uralkodóháznak. S noha a szerb előkelőségek már ismételten közbenjártak ő felségénél a szabadonbocsátásáért s erre nézve az udvar biztos kilátást is nyújtott, helyzete mindazonáltal még most is változatlan és reményei a jog s igazság ellenére máig sem mentek teljesezésbe. Biztosítani óhajtván tehát rokona és örököse, Lippai Brankovics János számára a jövőt, arra kéri a császárt, hogy azt az 1000 frtnyi évi összeget, melyet eddigelé ő maga élvezett, ezentúl örökösének is utalványozza ki, ismerje őt el örökösnek és erősítse meg örökösödési jogában s családi vagyonában. Azonban I. József közbejött halála a deszpotának ezt a reménységét is meghiúsítja. Ekkor Eleonóra özvegy császárnéhoz fordult. Kéri a fejedelemszont, rendelje el legalább évdíjának pontos kiszolgáltatását, nehogy éhen kellessék elpusztulnia.

Ettől az aggodalmától 1711. évi decz. 19-én megszabadítja a halál. Gutenstein Venczel, prágai várparancsnok, csak decz. 30-án értesíti Brankovics haláláról a bécsi udv. haditanácsot, azzal a megjegyzéssel, »welchergestalten der zu Eger inhaftirte despot Pranckovitz dass zeitliche an *einem vermutlich starken stecksluss geseget*.« Temetése vajmi szegényes lehetett, mert mindössze csak 6 frt. 42 krba került. Ezt az összeget is Brankovics házigazdája, Mineti György András kölcsönözte. Ebből fizetett a koporsóért 3 frtot, a fuvarosnak, »so den verstorbenen zu grabe geführt«, 1 frt 30 krt. Kétségkívül a cseh kamarát terheli a lelkiismeretlenség vádja, hogy kivált az utóbbi időben sokszor több évnegyeden át sem utalta ki Brankovicsnak a járandóságot, minek következtében kénytelen volt értékes holmiját, többek közt még a kardját is elzalogosítani és különböző helyeken adósságot adósságra halmozni,¹ úgy hogy még a két szolgája bérét sem volt képes kifizetni. A bécsi udv. kamara e miatt szigorú rendreutasításban részesíti ugyan a prágai cseh

¹ A császár elé terjesztett összeírás szerint 1522 frt. 33½ kr. adósság maradt Brankovics után.

kamarát, de már későn volt. Azt írta a cseh kamarának: »dass es eine unbillige sache wäre, wenn man den herrn despot, welcher ex nullo delicto, sondern allein ex ratione status verwahrt wird, mit den nothwendigen alimentationsmitteln nicht succurieren sollte.« Gutenstein gróf udvari parancsra rendezte ugyan Brankovics hagyatékát, de az oly csekély volt, hogy még a szolgálatszélyzet követelését sem volt képes kielégíteni. Minetin kívül még számos más hitelező is jelentkezett, kik azonban csakhamar belátták, hogy a hagyatékon nincs mit keresniök. Csak évek múltán jutottak némi kárpótláshoz az udvar kegyéből, ahová panaszukkal fordultak. Maga a főörökös, Lippai Brankovics János, nem örökölt egyebet, mint a deszpota irományait, azok közt a hajdani Brankovicsok néhány családi okiratát és némely régi ritkaságokat, a mi azonban sok sürgetés után csak 1717-ben adott át neki.

Ennyit Brankovics György áldeszpotáról. Életének egyéb mozzanatait ismeri a magyar közönség.

DR. SZENTKLÁRAY JENŐ.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

EGYKORÚ FÖLJEGYZÉS APAFI MIHÁLY SÍRJÁRÓL.

A »Századok« m. évfolyamában »Az Apafiak sírboltja és hamvai« cz. tanulmányában Szádeczky Lajos megállapította, hogy a két Apafi Mihály és feleségeik az almakeréki szász templom sekrestyéje alatti sírboltban temették el. Ugyanott ásatást rendezvén, meg is találták a fejedelmi hamvakat s azok a mult év végén átszállították a kolozsvári farkasutczai ref. templomba.

Az Apafiak sírboltjának és hamvainak fölfedezése kétségtelen hitelességű bizonyítékok alapján történt ugyan, de nem érdektelen más bizonyíték — egy közel egykorú feljegyzés — került újabban elő, a mely még inkább megerősíti Szádeczky kutatásainak helyes voltát és az Apafiak hamvai hitelességét.

Wesselényi István Középszolnokmegye főispánja 1708 ápr. 19-én járt Almakeréken sógorasszonyaival, Bánfi György gubernátor leányaival s Naplójában ezt írta a templomról:

»Annak utána pedig Tarpai komám uram szép úri ebédet készítettvén, bennünket jó borral megvendégele, ebéd után pedig bemenénk a *szász templomba*, kinek is a fala tele sokféle képekkel, az egész passioval, minthogy quondam pápisták bírták. Az ajtóval általellenben lévén egy kép, kinek kezében egy pálcza, még pedig horgas pálcza vagyon írva, kiből némelyek emlegetik, hogy a melyre az a pálcza mutat, ott valami eltett kincs volna elteve.

A fejedelem Apaffi Mihály temetőhelyét is describálák, hogy a mint a segestye van, onnan kezdték a sírnak a száját bévinni nagy messze a fundamentum alatt, hogy inkább rá ne akadjanak és ki ne ássák jövődőben, melyet akkor is kevés emberek tudtának, most annál kevesebben. Több Apafiaknak is vagynak ott zászlói.«

(Wesselényi naplója másolatban megvan az Erdélyi Múzeum kolozsvári könyvtárában.)

AZ ALMAKERÉKI APAFI-EMLEKRŐL ÉS UDVARHÁZRÓL.

Wesselényi István (1674—1734) Naplójában, melyet az 1703—8-iki eseményekről írt, megemlékezik egy almakeréki látogatásáról (1708 ápr. 19), mely alkalommal megnézte az Apafi-kápolnát, abban a fejedelem szüleinek síremlékét (mely immár a budapesti Nemzeti Múzeumban van), a szász templomot (hol a fejedelem és neje eltemetett), az Apafiak régi udvarházát és ezekről igen érdekes és jellemző vonásokat jegyzett fel.

Megtudjuk belőle, hogy a márványsíremlék felett »fából kimetszett« szép címere volt Apafi Györgynek és feleségének a kápolna mennyezetén, melynek most semmi nyoma.

Az is tanulságos, hogy milyen állapotban voltak 1708-ban az Apafiak ottani épületei.

A Naplónak ez a része így szól:

... »Elmenvén, mindazáltal valami nehezen eljutánk ahhoz a kápolnához, a hol az a szép monumentum vagyon, melynek staturája oly nagy, mint egy jó nagy asztal, négyszegű, magassága is mint egy asztalnak a magassága a kápolnának a közepin...

(Következik Apafi György síremlékének leírása.)

Felül is pedig fűtől mind magának mind feleségének a monumentumon felyül a menyezeten szép címerek vagynak fából kimetszve. Ez a kápolna pedig fenn van a hegyen, de most nem járnak belé isteni szolgálatra, hanem csak bészárva vagyon.

Annak utána pedig bémenvén eljárók az egész épületet, kerteket és azoknak minden circumstantiáit. A régi épületek semmirevalók valának és többire leomló félbe valának. Három boltot építettek a fejedelem idejében, a melyek jobbak az egész több épületeknél. Csudálkozva csudálkozánk is rajta, hogy a fejedelemnek olyan örököse lévén az, hogy hogy lett az, hogy ott újólag ex fundamento nem csináltak valami hasznos épületet, holott akkor boldog állapot lévén, csak a kellett volna, hogy fiat, s mindjárt meglett volna.«

(Másolatban az Erd. Múzeum kéziratárában.)

CLERICUS.

Régibb okiratainkban, különösen a XIII. századbeliekben felette gyakran oly személyekkel találkozunk, kiket minden további megjelölés nélkül az egyszerű »Clericus« jelzővel mutatnak be.

Hogy »clericus« alatt mindig és mindenütt papi embert értet-

tek, köztudomású dolog és így magától értetődik, hogy összes kutatóink e szót ezen értelemben fordítják, csakhogy némelyek az illető személyben nem mindig papot, hanem »Pap« nevű embert, a »clericus«-ban tehát mellék- vagy családnevet látnak. Ez utóbbi azonban csak akkor helyes, ha a clericus előtt »dictus« állana, de erre nem tudok példát. Hogy az 1352-ben előforduló Johannes dictus Pop de Bachun Báhonyi *Pap János*, hogy az 1348-ban említett Stephanus dictus Pap de Thusun¹ Tuzsoni *Pap István*, kétséget nem szenved; van erre még több más példánk is; de »Johannes clericus« sohasem Pap János, hanem kivétel nélkül *János pap, ha tényleg pap volt*. Ez utóbbi feltételt azért kellett kiemelnem, mert a dolog nem éppen oly magától értetődő, mint első látszatra hinnők. Feltűnő t. i., hogy legrégibb okirataink ezen, a papi személyt vagy hivatást csak *általánosságban* kifejező megjelölést minden közelebb meghatározás nélkül alkalmazták, holott hivatásos, a papi pályára vonatkozó egyes rang- és hatásköri megnevezések eléggé ismeretesekek voltak. A szó szoros értelmében veendő hivatásos papot, vagyis *lelkészt* rendszeren *sacerdos*-nak, a mai értelemben veendő plebánost *sacerdos* vagy *rector ecclesiae*- vagy *plebanus*-nak nevezték; a magasabb papi állásokban lévőket pedig a működési körüknek megfelelő megjelölés szerint nevezték. Ha tehát valakit csak clericus-nak mondtak, akkor annak is indokoltnak kellett lennie, minek következtében azon kérdés eshetősége forog fenn, vajjon nem kellene-e a »clericus« alatt mást mint papot érteni?

Indokolttá teszi ezen kérdés jogosultságát még két más körülmény is.

Az első az, hogy számos »clericus«-ról olyat olvasunk, mely inkább világi emberre, mintsem papra, vagyis lelkészre illik. Hogy csak egyetlen-egyet említsek, hivatkozom a Wenzel II. 262-ik oldalán található okiratra, melynek értelmében a veszprémmegyei Pápai udvarnokok: Guthen, Bytha és »clericus« Bartholomaeus a bakonybéli apátot bepörlik. Ilyen eseteket lehetne azonban azzal magyarázni, hogy egyik-másik papi ember családi vagyonát és rokonainak anyagi érdekeit magáévá tette és képviselte. Sokkal fontosabb azonban a másik körülmény, hogy t. i. hébe-korba oly clericusokról van szó, *kiknek gyermekeik voltak*. Ezen körülményt rendszeren azzal magyarázzák, hogy az illetők oly világi férfiak voltak, kik özvegységre jutván, a világi életet a papival cserélték fel és hogy gyermekeik ennek értelmében a papi pályát megelőzőtt házasságukból származtak.

Megengedem, hogy ez egy-két esetben így lehetett. 1247-ben találjuk, hogy Simon veszprémi kanonok, Lázár és Elek nevű fivérei

¹ *Anjoukori okmánytár* V. 626., 186.

bizonyos Chumpo nevű prépostnak a fiai;¹ ez esetben világosan ki van mondva, hogy az atya prépost, tehát minden kétséget kizárólag lelkész, a kire természetesen a fenti magyarázat ráillik. Általánosságban azonban el nem fogadható. A papi tanulmányokhoz és álláshoz oly előképzettség kellett, melyet az arra lépőnek már fiatal korban kellett megszereznie; világi ember nem rendelkezett akkori időben oly előképzettséggel, hogy özvegységre jutva, midőn rendszeren már érett férfi volt, a lelkészi állásra vezető tanulmányoknak könnyen adhatta volna magát. Az sem igen valószínű, hogy valaki hosszabb lelkészkedés után bármily oknál fogva az egyház kötelékéből kilépve, a világi élethez visszatért és hogy az eddigi multjának megfelelő »clericus« címzet vagy jelzót holmi epitheton ornans gyanánt rajta hagyták volna. A magyarázat tehát másutt keresendő s azt hiszem, hogy megtaláltam. 1331 okt. 5-én tanúsítja t. i. az országbíró, hogy (Haraszt nb.) Keled fia Péter fiai: *Johannes clericus* és Miklós a bodroghmegyei Adorján nevű birtokra vonatkozó jogaikról Magyar Pál javára lemondanak;² midőn Károly király ugyanezen Magyar Pált 1335 nov. 1-én a nevezett birtokban megerősíti, akkor ezen Keled fia Miklós fia már *Johannes litteratus* néven szerepel.³ 1343-ban mint Johannes litteratus quondam de Inche, 1344-ben pedig Johannes Litteratus dictus de Inche⁴ stb.

A fentiek alapján azt hiszem, hogy az Encsei Jánosról szóló pozitív adat a kérdést teljesen kielégítőleg oldja meg. Valaki lehetett papnövendék, ki azonban tanulmányai bevégezte előtt vagy után bármily néven nevezendő oknál fogva nem a lelkészi pályára lépett, hanem a világi élethez tért vissza; miután pedig akkori időben a tágabb értelemben veendő műveltség majdnem kizárólag csak az egyház embereinél volt található, magától érthető, hogy oly világi férfit, ki a csak papoknál található műveltséggel birt, még azon esetben is tüntettek ki vagy jelöltek meg a »clericus« epithetonnal, ha valamikor papnövendék volt. *A legrégebbs »clericus« tehát nem más mint a későbbi litteratus, vagyis »tanult ember«, a mit később azután a magyar »deák« szóval pótolnak.*

¹ *Hazai okmánytár* V. 20. v. o. Fejér V. 3. 511 (Mihály clericus leánya ddo. 1274; Knauz II. 491 ddo. 1300: Thomas Filius Andreae clerici).

² *Anjoukori okmánytár* II. 554.

³ Ugyanott III. 212.

⁴ *Zichy-okmánytár* II. 73., 101., 109.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Sáros vármegye monographiája. Irta Tóth Sándor. Berzeviczy Albert előszavával. I. kötet. Czimerképekkel. A vármegye költségén. Budapest, 1909.

A Rákócziak nagymúltú megyéjének — Sárosnak — monographiája fekszik előttünk. Készen van immár az I., sőt már a II. kötet is. Kiváncsi várakozással tekintettünk a készülő monographia elé, nagy reményeket fűztünk hozzá; lássuk tehát, hogy a fényes múltú vármegye kapott-e multjának megfelelő monographiát? Lássuk, megfelel-e vajjon az előttünk fekvő kötet azoknak a reményeknek és várakozásnak, a melyeket hozzá fűztünk?

A műhöz a vármegye nagynevű fia, Berzeviczy Albert, Beatrix királyné fényes tollú történetírója, írta a bevezetést, a melylyel valóban megtisztelte szülővármegyéjét és annak történetíróját. Ez a bevezetés magában foglalja a megye történetének pompásan sikerült, tömör, dióhéjba szorított vázlatát. A bevezetésből vesszük a monographia keletkezésének történetét is. Már 1894-ben elhatározta Sáros vármegye közönsége, hogy monographiát fog iratni, azonban »a vállalkozó és elfogadható erők hiánya miatt« az ügy lekerült a napirendről és csak az 1907 június 28-án tartott megyei közgyűlésen jutott az ügy előkészítése annyira, hogy a megye közönsége dr. Tóth Sándor eperjesi kir. kath. főgymnasiumi igazgatót a monographia megírásával megbízhatta.

A megbízott szerző 1907 nyaratól 1909 végéig, tehát *amerikai arányú* gyorsasággal készítette el a monographia előttünk fekvő kötetét, sőt a folyó 1910-ik év nyarán megjelent immár a munka vaskos II. kötete is. Egyelőre — mert sok a mondanivalónk — csak az I. kötettel óhajtunk foglalkozni, folytatása majd következik.

Előre kell bocsátanom, hogy a szerző — bizonyos okokból — azon ősrégi és nagyon rossz szokáshoz tér vissza, hogy sehol (tán egy-két következetlen kivétellel) semmiféle forrást meg nem nevez, sem nem idéz. Ezzel nemcsak munkája használ-

hatóságát és megbízhatóságát tette tönkre, hanem a bíráló munkáját is mód felett megnehezítette. Mindennek persze megvan a maga oka, a mire majd annak idején rá is térünk. Azonban szerző úrnak ez a hibája *megbocsáthatatlan marad még akkor is*, ha a monographia harmadik kötetében fel is fogja sorolni majd az általa használt munkák jegyzékét. Ezt rendszerint az I. kötet legelején szokás megtenni, bár még ez sem elegendő. Így és ilyen módszer szerint nem ma, a XX. század elején, de már nagyon régen nem lehet monographiát vagy egyáltalán történelmi munkát írni.

Vizsgáljuk immár az előttünk fekvő munkának fogyatékoságait, bár — az igazat megvallva — sokkal könnyebb és rövidebb volna annak *relative* használható részeiről beszélni, mert *absolut* értékű része úgy sincsen. A már említett Bevezetés és egy hangulatos Előhang után nyolcz szakaszban és 18 fejezetben a következőket tárgyalja a szerző.

Az I. szakasz hét fejezete a vármegye földrajzával foglalkozik. Minthogy a *Századok* nem földrajzi, hanem történelmi folyóirat, ennek a résznek megbíráására nem is vállalkozom, csupán az első fejezet első szavai ellen emelünk kifogást, hogy t. i. »Sáros vármegye az egykori *Szarmaczia* része« (?) volt. Ha a szerző úr tudná azt, hogy a szarmaták síkságokon élő lovasnép voltak, akkor a bérczes megyét nem nevezte volna ki Szarmácia részének, a minthogy az szarmata terület éppen a mondott oknál fogva nem is volt.

A »*Nemesített marhaállomány*«-ról szóló fejezet alcímmel és legmodernebb statisztikai táblázatokkal a vármegye földrajzáról szóló szakasz befejezést nyer és a szerző áttér a második szakasz tárgyalására, melynek feladata volna bennünket a megye őskorával és a leletekkel megismertetni. A körülbelül egy ívnyi (16 oldal) fejezet a 68. lap második bekezdésétől számítva az *Archaeologiai Közlemények* V. kötetének (1865. évfolyam) 89. és következő lapjairól lett kiollózva. Itt ugyanis a néhai jeles archaeologus, Henszlmann Imre, az Osztópatakon talált régiségekről értekezik. A szerző úr felületes még az átirásban is, a mennyiben még annyi fáradságot sem vesz magának, hogy a még 1865-ben használatban volt lábat, hüvelyket és perczet modern hossz mértékre számítsa át. A ki egyébként erről a tárgyról bővebbet akar tudni és jobban akar tájékozva lenni, annak ajánljuk, hogy az eredeti cikket olvassa el.

A harmadik szakasz a honfoglalás kora és a megye kialakulásának kezdete címet viseli, de már előre elárulhatom, hogy a megyét illetőleg itt (t. i. a honfoglalásban) elég kevés szó esik. A mit erről itt olvasunk, az zavaros és értelmetlen. A szakasz első

fejezete (voltaképen a sorrendben *nyolczadik* fejezet) a »Megye és várispánság« hangzatos címet viseli. Valószínűleg — a szerző terminológiája szerint legalább — ez alatt honfoglalást is kell érteni, mert ez a fejezet nem a megye vagy várispánság dolgával, hanem a honfoglalással veszi kezdetét, mivelhogy külön fejezet ezzel nem foglalkozik. Itt mindjárt az első sornál meg kell jegyeznem, hogy »honfoglaló őseink« *nem* mindenütt, főleg pedig Sárosban nem, »a rómaiak kereskedelmi útjain haladtak«, hanem a folyók mentén. Vagy csak nem gondolja a szerző úr, hogy a Don, Dnjeper, meg a felső Tisza és mellékfolyói mentén római utak valának?

Mindannak, a mit a szerző úr a következőkben (77., 78. ll.) előad, semmi reális történelmi alapja nincsen, egyes-egyedül Sóvár nagyon korai létezése az, a mit Anonymus XVII. fejezetére támaszkodva esetleg el lehet fogadni, a többi mind a mesék és a phantasia világába tartozik.

A 77. lapon a megye nevének Sárosnak Zárus- (»Za-rus«)ból (szláv alapon) való magyarázata szintén alaptalan kitalálás. Mutasson nekem a szerző úr csak egyetlenegy eredeti középkori oklevelet, a hol a Sáros név (akár a megyéé, akár a váré vagy mezővárosé) »Zarus«-nak van írva.

A 78. lapon a megye chartographiai képe cím alatt mesélt dolgok is csak egyedül Sóvár korai létezését bizonyítják, a többi mind légből kapott és — a mely hibába a szerző gyakran esik — nem is a megyére vonatkoznak. A 78. lap alján a következőket olvassuk: »*Sáros vármegyébe, az osztozkodáskor csupa törzsökös magyarság jutott. Magyar falvak alakultak sátorcsoportokból, (? !)* a melyek lassan önállósodtak, (? !) míg a tatárjárás pusztításai után pótlásra nem lett szükség«. Tizenhárom sorral odább, miután a szerző egy merész ugrással a XIII. század elejére visz minket — (ilyen hatalmas korbelt ugrások és ellentmondások is nagyon, sőt túlon-túl gyakoriak) — egyszerűen kijelenti, hogy: »*a föld tehát átlagban néptelen még*«. Kérdem a szerző urat, hova lett hát az a sok jó törzsökös magyar?

Menjünk azonban tovább. A 78. lap III. számmal jelzett bekezdése így hangzik: »A mennyire az *okiratokból kideríthető*, (?) a megye földje meglehetősen vadon állapotban volt *az Árpádok első korszakában is*«. Ugyan kérem, tessék megmondani nekem, hol látta a szerző úr ezeket az »okiratok«-at.

Folyamrendszerének a megye *nem* köszönhet *állami életet*, (?) hanem legfeljebb árvizeket. Tudtommal különben Sáros vármegyében nincs is folyam, csak folyó. A megye egyébként megyei (de nem *állami*) életfejlődését a telepítéseknek, a népesedésnek, a teuton hospesek, szerzetesek stb. áldásos működésének köszönheti.

A következő bekezdésben (79. old.) az 1209. évi adomány-

levélre kerül a sor. Ennek a bekezdésnek azonban egyetlenegy szava sem állhat meg, nem is szólva arról a zavaros és következetlen előadásról, a mely nemcsak itt, hanem az egész munkán véges-végig uralkodik. Nem áll meg pedig a bekezdés egyetlen szava azért, mert a kiinduló pont, a mire a szerző támaszkodik, t. i. az 1209. évi oklevél (Ld. Wagner: *Dipl. Sáros* 46. old.) — *hamis*. Persze a szerző úr, a ki egy vármegye történetének a megírására vállalkozott, nem tudja azt, mi az az oklevélkritika vagy egyáltalán az adatok kritikája; így tehát természetesen azt sem tudhatja, hogy immár 1902-ben megjelent az Akadémia kiadásában egy könyv, melynek szerzője dr. Karácsonyi János, a ki ebben a könyvben a *hamis*, hibáskeletű és keltezetlen oklevelek jegyzékét adja 1400-ig. Ha ezt a szerző úr ismerte volna, akkor a 12—13. lapon, 69. sorszám alatt megtalálta volna, hogy ez az 1209. évi oklevél hamis és hogy Ujfalu csak 1320—40 körül alakult. De *feltéve*, hogy ez az oklevél nem hamis és a »beköltözötték védelmére várak építését« kívánná, teljesen következetlen oklevél volna, mert hiszen a szerző úr néhány sorral lejjebb kimutatni igyekszik, hogy *1200-ig (!)* már éppen egy tuzat vár volt a megye területén olyan időszakban, a mikor a magyar történet-tudomány tanúsága szerint várak egyáltalán nem épültek. És itt ismét csak azt kérem a szerző úrtól, legyen szíves nekem megmutatni azokat az *okleveleket*, a melyek 1200-ig ezt a tuzat sárosmegyei várat felsorolják vagy emlegetik. Ezeket megismerni tudományos közérdek volna!

Következik a 79. oldal utolsó bekezdése. Itt újra csak azt mondom, hogy lássuk a XIII. század *elejéről* a kulturális nyomokról beszélő adatokat. Megjegyzem mellesleg, hogy Sárosban ekkor már térítésről szó nem lehet. A mi a szerzetesek »egész tömegé«-t illeti, legyen nyugodt a szerző úr, ilyen tömegek sem ekkor, sem máskor nem lépték át a megye határát. Egyáltalán ne tessenék azt gondolni, hogy ebben a korban olyan nagy szerzetes-tömegek kóboroltak szerteszét a hazában.

Az, hogy a templáriusok állítólag *már 1111-ben* építik a bártfai templomot, remélem csak tréfa akar lenni, mert kérem: az első kereszties hadjárat 1099—1100-ban volt, utána alakultak a lovagrendek, hol voltak még 1111-ben a templáriusok Bártfától? De sőt, hol volt még akkor maga Bártfa is? Hisz a telepítés évtizedekkel később történt, a mit szerző urnak, mint a megye monographusának minden körülmények közt tudnia kellene. Ugyancsak a templomos lovagokkal épített a szerző 1200 elején egy egész csomó várat. Kérjük az okleveles bizonyítékokat!

A 80. oldal IV-gyel jelölt bekezdése és innenfogva egészen a következő kilencedik fejezetig terjedő, az ősi megyerendszerről

és várispánságról szóló rész (85. old.), egyike a kötet leghetetlenebb részeinek. Ember legyen, a ki ebben a minden képzeletet felülmúló zűrzavarban kiismeri magát.

Pedig dr. Mangold Lajos: *A magyarok oknyomozó történelme* a középiskolák VIII. oszt számára (IV. javított kiadás) 46. oldalán a szerző úr megtalálta volna röviden és szabatosan formulázva a vármegyerendszerre vonatkozó eddigi kutatások eredményének összefoglalását és megkímélte volna magát és olvasóit clavúlt és félretett nézetek feltalalásától. Kiegészítésül még Tagányi: *a Megyei önkormányzatunk keletkezése* című kitünő dolgozatát (Ld.: *Akadémiai Értekezések* XVIII. kötet), Sáros vármegye megalakulására pedig Bártfai Szabó László szabatos cikkét: *Pata és Ujvár megyék* (Ld. *Századok* 1907. évf. 193. és kk. II.) teljesen elegendő lett volna átolvasni arra, hogy szerző úr ezt a kérdést valahogy tisztességesen megoldja.

De menjünk csak kissé a részletekbe. Szerző szerint az ország már Szent István alatt fel volt osztva provinciákra (? !). »Ezek neveit vették át egyszerűen avagy a honfoglaló vezérek neveit ruházták rájuk« (80. l. 2. bekezd.). Tizenkét sorral odább már ezt olvassuk: »Az ország legnagyobb része a várak köré csoportosul: *mindegyik megye tőle kapja nevét*«. Hát már most voltaképen honnan vették a megyék neveiket? Tovább: »Sáros vármegye (előbb Ujvár vármegye) szintén a várszerkezet virágzásakor alakult«. Nem tekintve arra, hogy az előző mondatok és e közt semmi logikai összefüggés nincsen, ez a kijelentés teljesen téves, mert éppen *ellenkezőleg*, a vármegye a várszerkezet bomlásakor alakult. Hogy a megyében két várispánság volt (sic!), teljesen légből kapott állítás, a szerző két bizonyítéka pedig, a melyeket itt idéz, a képzelet világából való (81. l. I. bek.). Avagy tessék nekem megmutatni I. Géza királyunknak 1075-ből Novum Castrum várnépe számára szóló alapítványlevelét, melyik levéltár őrzi ezt, vagy melyik diplomatarium közli? mert én *ebből az évből egyetlenegy oklevelet ismerek csupán és ez a garamszentbenedeki apátság alapító oklevele*.

A Névtelen confinium alatt *nem ért határszéli megyéket*, mert *Anonymus jobban tudta*, hogy a honfoglaláskor még nem lehet se határszéli, se más megyékről beszélni. Hogy mi akar a *spicu* (!) lenni ezt sejtjük, de azért meg kell jegyeznünk, hogy a speculatorest sohasem hívták »(spicu)-nek«, hanem legfeljebb *spiculateosnek*.

A 81. oldal második bekezdésében ezt olvassuk: »A sárosi várispánság és Sáros-vár történetét 1251-iki okirat említi először«. Daczára annak, hogy szerző forrást nem idéz, mégis — úgy látszik — sikerült az idevágó adatot megtalálnunk: Wenzel:

Árpádkori Új Okmánytár II. k. 221-ik oldalán, a hol Sárosról csak ez áll: »*Datum in Sarus, feria secunda ante festum Sancti Andree*«. Sem több, sem kevesebb. Hol itt a várispánság, meg a vár története? Ezért nem idéz tehát a szerző úr forrást? Következnek a megyéről és várispánságról szóló folytatólagos mesék, melyeket részletezni a térhiány miatt nem akarunk. Most már csak azt fogjuk kimutatni, hogy a szerző úr az *elemi történelmi ismeretekkel* sincsen tisztában. Így például: a 82. oldal alján arról beszél, hogy a várispánságot *Zsigmond király idejében a banderiális rendszer váltja fel* (? !). Szerző úr nem tudja, hogy a banderiális rendszer *hadi* rendszer volt, melyet *Róbert Károly király hozott be*, Zsigmond pedig a rendszert tovább fejlesztette. Mindennek nem tudásáért a Lőzépiskolai taulókat meg lehet buktatni!

A 83. lapon a tatárjárás után a vármegye *plenumáról* (?), megyei *tanácskozásáról* (?), *összejövetelekről* (?), *értekezletekről* (?) olvasunk, de azt nem teszi oda a szerző, hogy a tatárjárás után hány százzal később vannak ezek a megyei »értekezletek«, meg »összejövetelek«.

Hogy a szerző a magyar királyok időrendi egymásutánjával *sincsen tisztában*, arra is idézünk egy-két classikus példát. Így: 83. lap első bekezdésében ezt olvassuk: »*A XIII. század közepén* az országban már 25—30 ezer nemes van (?) *Arra következik Imre és II. Endre számtalan donációja*«. Legyen szabad itt tisztelettel felvilágosítanom szerzőt arról, hogy *Imre 1196—1204-ig*, *III. László 1204-ben*, *II. Endre 1204—1235-ig* uralkodott, tehát a XIII. század közepén mindketten már régen őseikhez tértek, tehát számtalan donatiót sem adhattak már. De menjünk tovább, van még ennél eklatánsabb példa is: A 87. oldalon a II-vel jelzett bekezdésben ezt olvassuk: »Ujvár megye az ujvári várispánság hatása alatt alakult, melynek életéből *Imre király korából 1235*« (!) stb.-it említenek az iratok. Hogy Imre mikor halt meg, tudjuk már, sőt most már tán a szerző úr is tudja. (Ugyancsak kiváló példánk van erre a 440. oldalon is, a hol III. Endre 1251-ben már szerepel. Erről azonban majd később.)

A 84. oldalon az első bekezdésben ez vagyon írva: »Az ispánok joga és kötelessége: a királyi rendeletek végrehajtása és a nemesi jogok védelme (1231: III. t.-cz.)«. Megnéztem a törvény szövegét mind Kovachichnál, mind pedig Endlichernél, mindkét helyen ezt a szöveget találtam: »*Si palatinus interim male administraverit negocia regis et regni, supplicabunt nobis, ut utilioem loco eius constituamus, quem volumus et nos precibus eorum annuemus*«. Kérdem mindazokat, a kik latinúl értenek, — mert a szerző úr, úgy látszik, nem ért — hol van itt szó az ispánok

joga és kötelességéről, a királyi rendeletek végrehajtásáról, nemesi jogok védelméről? Ebből is megértjük, hogy miért tartotta a szerző úr czélszerűbbnek forrásait nem idézni! Ugyanitt egy sorral odább ezt olvassuk: »A szolgabíró nemcsak jelen van az *ispán vagy* (?) nádor ítélkezésénél, hanem a jogtalan ítélet ellen tiltakozik és jelentést tesz a királyhoz (?) (XIV. t.-cz.). Nem tekintve arra, hogy XIV. t.-cz. nagyon sok van, csak annyit kívánunk megjegyezni, hogy az 1291-iki törvény (XIV. t.-cz.) szövege mást és többet mond. De folytassuk a munkát. Azt, hogy a szerző az Aranybulla 5. pontját nem tudja helyesen jogtörténetileg értelmezni (84. lap 2. bekezdés), nem is vesszük neki rossz néven, mert hát elvégre honnan is tudná, mikor ennél sokkal elemibb dolgokat nem tud.

A 85. lapon fent ez áll: »A *tized* kétféle: *nona* és *decima*« (!). Ha kilenczed, akkor nem lehet tized, de nem is az!

Ugyanezen lapon a 2. jegyzetben ezt a bölcseséget olvassuk: »2. Cives, civitas, comes civitatis: a város fogalomkörét jelölik, mely mint több várispánság székhelye (? !), a várispánság keretében alakult ki.« Risum teneatis! Erre a kiáltó értelmetlenségre csak ennyit jegyziünk meg: Cives = városi polgárok, civitas = város, comes civitatis = a város ispánja. Következik a *kilenczedik* fejezet, mely a vármegye nevei, Sáros vármegye különválása címet viseli. Ebből a zúrzavaros fejezetből is, a mennyire az adatoknak utána tudtunk járni, szerző úrnak az adatok felhasználása körüli megbízhatatlansága tűnik ki. Így a 89. oldalon mindjárt elől említett 1234. és 1243. évi donatiók (Ld. Wenzel: I. m. VI. k. 547 és VII. k. 136. ll.) semmiféle összefoglalást — mint szerző úr mondja — nem tartalmaznak. Ugyancsak itt: »A Várad Reg. 210. p. »Sáros megye« főispánjául említi Dénes kir. tárnokot (?) és sárosi *bánt* (? ! !). Ime a szöveg: »Detusa de villa Sarus impeciit convillanum suum nomine Detreh de combustione domus sue et de furto, quos Petur curialis comes *Dionisii regie maiestatis camerarii*, ex precepto domini sui discutiens misit Varadinum . . .« stb. Már most — figyelembe nem véve azt, hogy a Várad Regestrum kora 1201—1235, Sáros vármegye pedig Bártfai Szabó czikke szerint 1243—47. körül alakul ki, — kérdem a latinul értőket, hol van ebben a szövegben Dénes *sárosi bánról*, meg főispánról szó? megjegyezve, hogy szerző úr nem tudja azt, hogy a regie maiestatis camerarius nem királyi tárnokot, hanem királyi *kamarást* jelenthet. Hogy Briccius magyarul Bereczket, »az egri Capitulum Ecclesiae« (86. lap.) pedig egri káptalant jelent, szerző úr szintén nem tudja.

A 86. lap 2. bekezdésében ezt meséli a szerző úr: »*Sáros* (Zarus, Sáros) — szóval már megint a: Zarus! — név alighanem a Sáros-

potok-tól való, bár csak később érvényesül mint megyenév«. (?!!) Miféle Sárospataktól? Talán csak nem a Zemplénmegyében levő Sárospatakot érti a szerző úr? Ez esetben tudnia kellene, hogy Patak városát *Sárospatak* néven csak a XV. század második feléből való, meg a XVI. századi oklevelek kezdik emlegetni. Különben Sáros vármegye csak nem ment Zemplénbe nevet kölcsönözni?!

Következik a *tizedik* fejezet (88. lap), melynek címe *megint* a vármegye neve, címere és pecsétje. A megye neve (I-gyel jelölt szakasz) alatt a szerző ismét feltalálja a Zarust. Azután Thuringia dolgozatából (Eperj. kir. kath. gymnasium értesítője 1898/99. 10. l.) a tarczai völgy elzárásáról szóló részt kiszedve, megismétli a Sárospothoka meséjét. A megye címeréről szóló és II-vel jelzett szakasz, a milyen rövid, olyan rossz. Nálunk a heraldikában soha *byzanci* befolyás nem érvényesült, hanem igenis nyugati. 1247-től fogva kezdik a királyok a címert adományozni, mondja továbbá a szerző, lehet, hogy máshol ez így van, *nálunk azonban nem*. Az első eddig ismert címeradományozás nálunk a XIV. század végéről való és a Csentevölgyi családnak adatott. Ezelőtt csak *címerjelvényt* adtak a királyok, de ezt is csak a XIV. század elején. Így például Róbert Károly király Dancs zólyomi főispánnak 1327-ben aranyos *címerjelvény* viselésére ad engedélyt. (Ld. *Anjou-kori okmánytár* II. k. 336—7. l.) Képtelen a szerzőnek az az állítása is, hogy a nemzetségi és családi címerek használata hova-hamarabb átmege a városi, majd a vármegyei körbe (!), *s nemzeti jellegűvé válik*. (? ! !)

A megyei címer a XV. században *nem* szerepel szórványosan, mert — a mint az általában ismeretes — csak egyetlenegy megye kap ebben a században, 1498-ban címert és ez Somogy megye. Azonban a »megyei címer« titulus alatt még csak ezután sülnek ki szép dolgok! Azt mondja a szerző: »*A megyei közélet* a XIII. században kezd *emelkedni*. (!?) *IV. Béla*ig jegyzőkönyv nincs (89. l. 2. bekezdés.)«. Kérem, micsoda remek dolog volna pl. egy *IV. László* korabeli megyei jegyzőkönyv! Persze szerző úr többek közt azt sem tudja, hogy egészen a Jagelló-korig (XV. sz. vége, XVI. sz. eleje) nem tudunk megyei jegyzőkönyvet sehonnan sem felmutatni. »*A magánjogi eljárás* (sic!) a káptalanok és conventek előtt folyik le.« Hogy szerző úr a joghoz nem ért, azt látjuk, de az is bizonyos, hogy arról sincs fogalma, hogy a középkorban melyek a világi törvénykező fórumok, mert másképen ilyen csinos felfedezésekre nem jutna. De most jön a java! »*IV. Béla* alatt az ősi megyei *szervezet átalakuló közgyűléseket tart* (? ! !), *törvényszékben ítélt*, sőt a *peres eljárásban írást is alkalmaz*. Azon már ott van az ispán (*vicispán*) (sic!) és bírák (szolgabíró) *névalírása* (!!) és

saját pecsétje«. *Risum teneatis!* — Tovább: »*IV. László és III. Endre korában* még nevezetesebb a haladás: a szóbeliség eltűnik, az öt megyei hatósági személy *aláírásával* és pecsétjével jelennek meg a *hatósági végzések*. Az eljárást kir. rendeletek is megerősítik«. Hajmeresztő képtelenségek. Ime a szakmabeli tájékozatlanság hova vezet! Menjünk tovább. »A XV. században a megyék a fejlettebb jogviszonyok következtében önkényűleg kezdtek megyei címert és pecsétet alkalmazni.« Kérem, melyek azok a megyék? Mi — mint már említettük — Somogyon kívül (1498.) példát nem tudunk és nemcsak a *Tripartitum*, de más sem ismeri őket. »II. Lajos zavaros éveiben fejlődik ki a megyei önkormányzat a *jogszolgáltatás* (?) és honvédelem (?) terén.« Hiszen az előbb azt tetszett mondani, hogy a megye *IV. Béla alatt* átalakuló közgyűléseket tart, *törvényszékben ítélt*, stb. — Hát már most mi az igazság? Bizony-bizony jó lett volna Tagányi idézett művét elolvasni.

»Az 1523 : 44. §. a megyei had vezetésére« *kapitányt nem választ*«, (?) mert én még olyan törvényszakaszt nem láttam, a melyik valakit valaminek meg tudott volna választani, hanem ott a törvénytözevegben az van, hogy »*regia maiestas . . . in singulis comitatibus capitaneos constituat et de eorum salario competenti provideat . . .*« stb., azaz a királyi felség *tegyen, nevezzen ki* minden megyébe kapitányt. Ezek a kapitányok pedig a királynak »*proprii sunt famuli*«. Hogy pedig »akkor aztán zászlót is állít ki a megye«, ez az előbbiekből nem következik, de meg nem is értjük, hogy mi ez.

Hogy a megyei címert és pecsét *Mohács után* képezi csak kir. adományozás tárgyát (?) — 90. oldal — nem áll. Erre nézve már idéztük Somogy vármegye példáját.

Az 1550 : LXII. t.-cikket, úgy látszik, alaposan össze-
teveszti szerző úr az »1550 : II. 12 kir. levél«-lel (? !). Egyáltalán nem is tudjuk, hogy voltaképen micsoda »*kir. levél*«-ről tetszik itten beszélni. A mi az 1596 : II. t.-cikket illeti, ezt a cikket a Corpus Jurisban többször átolvastuk, de ott megyei zászlóról, meg megyei sereg hadi jelvényéről egy betűt sem találtunk.

»Sáros vármegye régi címerét a megyei iratokon az alispánnak és négy szolgabírónak sárga viaszba nyomott pecsétje őrizte addig, *a míg a viasz el nem kopott*«. !? Ennél a naivságnál csak azt jegyezzük meg, hogy a viasz az iratokról *letöredezni* szokott. A mi Sáros vármegye címerének blazonálását illeti (90. oldal, 3. bekezd.), erről csak annyi a megjegyzésünk, hogy szerző úrnak a gyakorlati heraldikáról halvány fogalma sincsen. De egyébként tessék csak megnézni a kötet végén az első műmellékleten látható megyei címert, ki lát ott a képen »*foszlány-körzetben*

álló tojásdad (olasz) pajzsot, »a mely vízszintes irányban két félre oszlik«, a mit heraldice helyesen úgy kellett volna mondani, hogy ilyen és ilyen színnel *vágott* pajzs, melynek felső — nem *arany* (!) hanem, a mint a képen is látható: *kék* — *mezejében* ez, alsó mezejében meg az van. Keresztforma stólát (?), *habos* (?) pólyát stb. a heraldikai műnyelv nem ismer. Van igenis *hullámos* pólya (fascia undulata), kir. *korona* van (magyarul), nem diadém, pálmaágak, nem *foszlány* stb.

A mi pedig a 90. oldal utolsó bekezdésében heraldikai dolgokról olvasható, az arról tesz tanúságot, hogy a szerző nemcsak a gyakorlati, de az elméleti heraldikában is teljesen járatlan. Ugyanitt sokat emlegeti a szerző úr a *Forgách-féle címermotívumot* (!). Ezekre az abszurd mesékre meg kell jegyeznem, hogy a Trencsén körül és az ország északnyugatán élő Forgách-család (Ferencz és fivérei) 1525-ben II. Lajostól tényleg kapott címeres nemeslevelet. (Eredetije: Magy. Nemz. Múzeum Forgách-iltár.) Ebben a címerben azonban egy csórsisak fölött csak egy női fej látható, (Ld.: Bártfai Szabó László: *A Hunt-Paznan nemzetségbeli Forgách-család története*. 161. l.) *nem* pedig »női címeralak«. A család *első* rangemelése 1660 márczius 30-án történt, míg Sáros vármegye, mint azt a szerző úr írja, (90. old. 2. bekezdés), 1615-ben kap címerújítást. Ilyenformán talán inkább a Forgách-címerben kellene sárosmegyei címermotívumot (?) keresni, ha ilyen képtelenségekről a heraldikában egyáltalán beszélni lehetne. Egyébként a mi a családnak a megyében való »hosszas és fontos« szereplését illeti, — a mivel szerző úr ezt a motívumos históriát megokolni igyekszik, erre nézve a monographia I. kötet 309. oldalára utalom a szíves olvasót, a hol a szerző a család hosszas és fontos szereplésével három sorban és négy kései dátummal végez. A többi heraldikai képtelenségre, a mit a szerző úr a Forgách-motívum czégére alatt feltalál, nem érdemes a szót vesztegetni.

Következik a megye pecsétjéről szóló rész. Itt az első bekezdés kiváló stylusán kívül megemlítem, hogy megnéztem az Országos Levéltárban lévő Liber Regiusok 66. kötetét, melynek 819-ik lapján találjuk a Sárosmegye részére 1839-ben kelt pecsétadományozó oklevelet és pecsétképet. Itt visszatérve a 90. lap 3. bekezdésére, meg kell jegyeznem, hogy a megyei címeren a pajzs felső mezeje nem *arany* — a mint már mondtuk — hanem *kék* (egyébként a *kötetben közölt képen is kék*), a lányéig megtelen nőalaknak pedig semmiféle szárnya, ruhája, stólája vagy cingulusa nincsen és a derekán öv sincsen.

A monographia *IV. szakaszához* értünk immár, melyben a vármegye lakosságáról van szó. A tizenegyedik fejezet címe:

Népfajok. Nem fogjuk szerző ethnographikus tanulmányát végigbíráltni, ezt végezzék el az ethnographusok, azonban néhány megjegyzést meg fogunk mégis kockáztatni. Nem áll az, hogy a »magyarországi telepítések 1209-czel kezdődnek« (99. oldal III.), mert hisz a 101. lapon szerző úr maga mondja, hogy »a XII. század közepén kezdődik az igazi »német« települő mozgalom«. Nem hoztak ide a német telepesek »autonom községi, mezővárosi és városi jogéleletet (? !), hanem igenis hoztak német jogot.

Hogy mióta van Magdeburg Sziléziában (»a sziléziai (! ?) magdeburgi községi jog« 103. oldal.) nem tudom; viszont azt meg elhiszem, hogy »A kelta-szász törzsnek jelleme az újabb időben nehezen állapítható meg«. (103. oldal IV. rész.)

A zsidókat illetőleg meg kell jegyezmem, hogy sem a közép-korban, sőt még a XVI. század folyamán sem volt a megyében egyetlenegy sem.

Hogy mi volt az a *tót szarmata* (?) törzs (109. oldal), azt valószínűleg a szerző úr maga sem tudja. A 104. lap 2. bekezdésében ezt olvassuk: »Az *olasz érintkezések* korából valók lesznek a tapolyi járás nagy részében s Abos körül is *egyedül* *olasz*, továbbá *spanyol* (! ?) telepnyomok. Több helységnév mint Girált (*Giroalto*) (! ?), Long, Fias, Margonya, Kurima, Kucsin (*cucina*) (! ?) s lakosok nevei, mint: Franco, *Vasko*, (?) Partila, végül a tapolyiak szép barna faja s talán fekete, jóvérű (*spanyol*) lovaik is utalnak arra . . .« stb. Itt talán elfelejtette szerző úr és azért pótlólag megemlítem, hogy a Roskoványi, Ghillányi, Kohányi, Nemessányi, Radványi, Podhorányi, Szent-Iványi stb. családok szintén mind olasz eredetűek és őket azelőtt Roscovagni, Ghillagni, Cohagni, Nemessagni, Radvagni, Podhoragni és Szent-Ivagninak hívták.

Habár ebben a szakaszban nem is teszünk mindent szóvá, azért ennek az ethnographikus résznek a kétharmadával sem értünk egyet és a mi a másik baj, annak legnagyobb része nem is vonatkozik a megyére. Sokkal jobb lett volna a megye területén — különösen a XV. század folyamán — sokat szereplő oláhok (walach, wlach) ideszármazását stb. kinyomozni. A *tizenkettedik* fejezet a nyelvi állapotok és a magyarság címet viseli. Ha a szíves olvasó itt azt várja, hogy a szerző úr a megye XIV., XV., XVI. századi magyarságáról fog érdekes és új dolgokat előadni, nagyon csalódik. A II. számú részben 1790-ből, meg az 1800-as évekből kapunk adatokat, a III. részben a szerző minden logikai összefüggés nélkül felsorol egy csomó XIII—XV. századi helynevet és egy rendkívül bölcs kijelentéssel ezt a részt szerencsésen be is fejezi. Szól pedig ez a kijelentés ekképen: »Adatok bizonyítják, hogy a XIV—V. században magyar itt kizárólag a közigazgatás, magyar a *hirdetés* (*kurrentálás*) (? !), magyar a megyei

jegyzőkönyv. (117. l. alján.)!?! Hol vannak ezek az adatok? Csak egyetlenegy magyar kurrentálást vagy hirdetést mutasson nekünk szerző úr a XV. századból. Hogy ha pedig XV. századi magyar megyei jegyzőkönyvet is fog a szerző úr mutatni, a Tóth Sándor név örökké élni fog!

Egyébként a vármegye magyarságáról (helyesebben Eperjes magyarságáról) reális középkori adat csak egy van az egész fejezetben, t. i. a 119. l. 2. bekezdésében említett azon tény, hogy 1454-ben Eperjesen magyar pap is volt. (Ld. : Békefi : *A népokt. tört.*) Ha a szerző úr az eperjesi, bártfai levéltár okleveleit, adó-lajstromait végignézegette, tanulmányozta és felhasználta volna, micsoda nagyszerű fejezetet hozhatott volna össze a megye, meg a városok hajdani magyarságáról! *A tizenharmadik* fejezet a népszámmal foglalkozik. Persze népszám a megyében csak a XVIII. század vége felé van, addig nincsen semmiféle nép. Avagy az tán csak nem népszámadat, hogy »1596-ban 33 megye, 1599-ben 17 megye állt a magyar király alatt«? Ha a szerző úr vett volna magának egy kis fáradságot és átnézte volna azokat a közép- és újkori városi adólajstromokat, a melyeket az imént említettem és a melyekben minden városi polgár már *Zsigmond király korában* név szerint meg van említve, ha továbbá az Országos Levéltárban őrzött 1427 évi sárosmegyei adólasjtromot (Dl : 32690), ezenfelül az ugyanott őrzött és a következő évekből való dicalis conscriptiókat, u. m. : 1538, 1539, 1540 (melyben pontosan meg van, jelölve, hogy a megye mely részei voltak ekkor János királyé), 1543, 1548, 1551, 1557, 1558 (igen jó összeírás), 1566, 1567 (mely egyike a legjobb összeírásoknak és annyira részletes, hogy belőle még a *jobbágyok*, sőt *zsellérek* száma is megállapítható), 1570 (dicalis conscr. irreg. 3 csomó), 1572, 1576, 1578, 1583, 1588, 1598, 1599, 1600, 1601, 1602, 1603, 1605 (ez a leégett falvakat sorolja fel), 1608 (ez a házak összeírását adja), 1609, 1610, 1613, 1618, 1620, 1622, 1626, 1635, 1647, 1696 mind igen jó és részletes összeírásokat (Dical. Consr. cottus Sáros 34, 37, 39 kötetek) feldolgozta volna, micsoda nagyszerű birtok- és népmozgalmi statisztikai tanulmányt írhatott volna. Mindezekben felül Eperjes, Bártfa és Szeben városoknak 1603. évi rendkívül érdekes, hadi és művelődéstörténelmi szempontból is fontos összeírásait (Dicalis conscr. irreg. 1. csomó) szintén nem ártott volna megtekinteni.

Igaz, hogy mindezeket el kell olvasni tudni. Persze a Statisztikai Hivatal modern kiadványait sokkal könnyebb és kényelmesebb olvasgatni és közölni.

Az ötödik szakasz a birtok kialakulása címet viseli. Itt ismét előtérbe lép az értelmetlen stylus. Mellőzve a *trágyátlan* (sic!) földművelésről mondottakat, szerző úr azután Szent István

korabeli *birtokjogi rendezésről* (?) beszél, a mi alatt nyilván Szent István-korabeli tagosítást vagy mit kell érteni? Szerinte továbbá a XI. században a földközösség fogalmából *birtokfogalom lesz* (!), a közös legelő, erdő, »*közbirtokossági birtok*« (sic!) eltűnik, helyesebben — mondja a jegyzetben — módosul és helyébe a *magántulajdon egyéni kezelése*, t. i. a házi és *bérlői lép*«.?! Hajmeresztő és érthetetlen is. Avagy tessék csak néhány ilyen XI. vagy XII. századi *bérlőt* nekünk megnevezni. Forrást kérünk. Olvassunk azonban tovább: »Szent István alatt indul meg a *közép- és kisbirtokos osztály* (?) kialakulása« stb. stb. — Hiába! mégis csak nagy dolgok történtek az alatt a Szent István alatt.

A II. számú részben a nagybirtokról, XV. századi parcellázásokról, még hasonlókról olvasunk igen épületes dolgokat. Még a III. számú részben is a nagybirtok ellen beszél modern érvekkel a szerző úr, hogy azután áttérjen a *tizenegyedik* fejezetre.

Ennek a fejezetnek hosszú és fontos címe van: »A nemesség térfoglalása. X—XIV. századbeli birtoklás. A Hunyadiak kora. A későbbi birtoklás«. A fejezet A) alcíme: A X—XIV. századi birtoklás kialakulása *várak szerint* (!). Nagy cím és a tartalom: nesze semmi, fogd meg jól.

A szerző először a X. századból ismeretes (?) várakat veszi sorra. Nem kell azonban azt gondolni, hogy a szerző úr minket tán egy csomó X. századbeli oklevél idézésével fog elkábítani. Dehogy. Felsorol ugyan a X. századból vagy tizenegy várat, azonban a legkorábbi bizonyító adat 1205-ből való, bár nem tudjuk ennél sem, hogy megbízható adat-e és hogy szerző honnan vette? Egyébként a birtoklás *kialakulása várak szerint* a következőképen fest: Pl.: »Abos, pogányvár. 1291-ben Somosy.« Vagy: »Hradek, pogányvár« punctum. Vagy: Somos vár: Somosy család. 1368-ban Castrum S.« (Ld.: Csánki: *Magyarország földrajza a Hunyadiak korában* I. k. 284. l.) Hát ez is X. századi vár? Kőszeg várról első adat 1431. (Ld. Csánki: I. m. I. 281.) Makovicza váránál az első adat 1435, (helyesen 1364.) és ezek mind X. századi várak? Zboróból, melynek mint birtoknak neve (Ozboró) csak a XV. században kezd feltűnni, (Csánki: I. m. I. 306.) szintén X. századi várat csinált a szerző. De megjegyzi, hogy II. Béla korában *itt vár még nincsen!* No de se baj, azért mégis X. századi vár. — Ugyanitt a X. századi várak létezésének bizonyítására az 1209. évi hamis oklevél is újra szerepel.

A II. számú részben 1201-től 1301-ig tárgyalja a birtoklás kialakulását, (?) de már nem várak szerint. Itt a XIII. századi adatok, helyesebben schlagwortok, nagy része Wagnerből, a későbbiek pedig Csánkiból valók. Olvasunk azonban itt is ilyeneket:

»*Bártfa* : A tatárjárás előtt helység.« *Adat* ? Birtoklás kialakulása ?

»*Berch* — határdomb« (Hát ez is helység ?) 1288. (L. Tarczadobó). Keressük az 1201—1301 közti részben Tarczadobót, — nincsen ; azonban az 1301-től kezdődő részben már ott találjuk Tarczadobót és az *első adat 1337-ből való*. Így lesz a bércz-határdombból helység !

»*Hidegforrás* : 1212-ben Komlós mellett.« Pont. — Hát a birtok kialakulása ?

»*Hradiskóvár*. 1200 körül (?) a templáriusok építik.« *Adat* ?

»*Oltariszka-vár* : 1200 körül (?) a templáriusok építik. Velök pusztult el. A helyén vadon erdőség támad.« *Adat* ? Birtoklás kialakulása ?

A tudatlanság és pongyolaság kiáltó példái a következőképen folytatódnak : *Kukenegurpothok*, *Myhalhazatetey*, *Nenefew* és *Wlwespothok* helységeknel(?) ezt a megjegyzést olvassuk : »1296-ban Tarkó (illetve »Vörösalma«) határában«. Mivel a dolog roppant gyanús volt, megkerestük a szóban forgó oklevelet (Ld. Wenzel : *Árpádkori Új Ökm.-tár* X. 226—228.), és ott Tarkó »*possessio*« határait az oklevélben megnevezett felek az egri káptalan előtt »*taliter recitarunt : quod prima meta incipit a parte meridionali super quoddam flumen Kukenegurpothok nominatum*«. Tovább ; u. itt : elérnek a határleírásban »*ad quendam locum, ubi rivulus Wlwespothok vocatus cadit . . .*« stb. »*deinde directe eundo iungit caput cuiusdam fluminis Nenefew vocati . . .*«. A *Myhalhazatetey* pedig, a mely *Vörösalma* határában fekszik, szintén nem más, mint egy határhely. (»*Inde egreditur ad orientem et eundo iungit quendam locum Myhalhazatetey vocatum*«.) *Ime így lesznek a határfolyók és patakokból Sáros vármegye ősközségei*. Hogy a *Kochna*-aljáról szóló 1274. évi oklevél megint *hamis*, az már szót sem érdemel.

Ezek után a szemelvények után, azt hiszem, napirendre térhetünk eme siralmas fejezet felett. Úgyis láthatja mindenki, hogy ezeket a csak jegyzetbe való adatokat mindennek lehet nevezni, csak *birtoklás kialakulásának nem*.

Következik a 164. oldalon *B*) a Hunyadi-korszakbeli birtoklás, a mi voltaképen nem akar más lenni, mint Csánkinak másfél-oldalra összeszorított összefoglalása. Hogy miért lett a Hunyadi-kor ilyen rettentő szűk, azt majd megmagyarázzuk akkor, ha a II. kötetben a községek tárgyalására kerül a sor. Hogy azonban a monographia anyaga rendszertelenül van beosztva, ebből is világos.

A 165. oldalon »*C*) 1709. évi birtoklás« következik, a mi a Hunyadi-kortól meglehetősen nagy ugrás. Vagy 1490-től (ekkor hal meg Hunyadi Mátyás király) 1709-ig Sáros vármegyében

a birtoklás szünetelt? Itt ismételten csak arra hivatkozom, a mit a népszám fejezeténél már bőven tárgyaltam, hogy t. i. meg kellett volna nézni a Dicalis Conscriptiókat, a melyek a megye topographiájának és birtokviszonyainak is elsőrangú forrásai.

Miután a szerző úr a birtoklás kialakulásáról szóló XVIII. századi adatait feltálalta, áttér a (VI. szakasz.) »A szabad emberek« tárgyalására. Ennek I. számú része: »*Osztályok. Nemesi rend*« címet viseli. Itt már a címbe is hiba van, mert ha nemesi *rend*, akkor már nem *osztály*, a minthogy nem is az. Azt hiszem *osztályok* alatt foglalkozás szerinti csoportokat értünk, mint pl. iparos-, munkás-osztály, de amazok: egyházi, nemesi, stb. *rend*. Azután meg a *rend*, rendiség *politikai* fogalom, míg az *osztály társadalmi*. Ennélfogva képtelen az az állítás, hogy »a nemesi *rend* az igazi *megyei osztály* (!) (179. oldal) meg hogy »a *papi osztályból* csak a repraesentans elemet fogadja be« a megye vagy micsoda! Az egyházi *rend*, a kir. hatalomnak *nem második*, hanem első sarkköve és »ecclesia« mindig »praecedit«. Ugyanezen oldal 2. bekezdésében a *hűbéri elem* (!) gyarapításáról meg »az országnak *hűbéri* rendszer szerint való szervezéséről (?!) olvasunk stb. Azután következnek a megye, város, főnemes, köznemes, jobbágy, polgár, Nagy Lajos kora, XVI., XVIII. század összevissza keverve.

A II. számú részben »a nemes és a megye« címen szintén szép keveredés van. Egyes megjegyzéseink a következők: A 180. oldal 1. jegyzetében ilyen képtelenségek vannak: »A kereszténység védelmére alakult a királyi és egyházi várjobbágyosság« (!!) Meg hogy: »Az egri püspöknek is van nemesítő joga«. (!?)

A mi a *nagy- és közép*birtokos nemest illeti, ilyen tudomásom szerint a források nem emlegetnek. Az egytelkes, curialis, praedialista, armalista elnevezések pedig csak későbbi idők szüleménye. Sáros vármegyének soha praedialistája nem volt (181. oldal), az egri püspökség pedig csak jó későn lett főegyház. A praedialistákról a szerző minden átmenet nélkül egyszerre Kálnásy János 1724. évi czigányvajdaságára tér át, majd a szegény nemesekről, özvegyekről, meg a török fogságba esettek kiváltásáról beszél, azután azt mondja, hogy »a literae prorogatoriae regales« (1692) az özvegyi jogokat biztosítják, (?!) a még a nő írásait *rendbe szedheti*« !!? Persze, mert a szerző úr nem tudja, hogy »literae prorogatoriae« magyarul *perhalasztó levelet* jelent, a milyent mindenki kaphat, a ki perhalasztásra alapos okból rászorult.

A 181. lap 1. jegyzetéhez »Az agilist [nemtelen (!) atya és nemes anya szülötte] Sáros megye iratai nem jelölik« csak annyit, hogy *nemtelen* atyának nem lehet leszármazottja, annak legalább is *hímneműnek* kell lenni még akkor is, ha *nem* nemes ember. Egyáltalán szerző úrnak a »*nemtelen*«-ekkel sok baja van.

A III. számú részben, mely »A nemes és a törvény« címet viseli, ne várjon a szíves olvasó valami nagyszabású és mélyreható jogtörténeti fejtegetést! Az összesen egy oldalnyi terjedelmű részben a szerző úr néhány *XVIII. századi* ítéletet idéz a megyei jegyzőkönyvekből és ezzel a nemessel, de főleg a törvénnyel végeztünk.

A IV. számú részben (183. old.) szerző azzal kezdi, hogy a birtok öröklött, *hozományi* (dotalitium)?! *vagy* szerzett. Hát ez olyanféle felosztás, mintha valaki azt mondaná, hogy szesz négyféle van: bor, sör, pálinka meg badacsonyi. Szerző úr nyilván a *vagyont* keveri össze a *birtokkal*. A régi magyar magánjog pedig csak *öröklött* és *szerzett* vagyont ismer, a vagyon szóban pedig benne van a birtok is, melyet azután már sokféleképen lehet osztályozni.

Hogy a Werbőczy: *Hk.* I. R. 3. cím 3. pontjával mit magyarázott a megye, azt nem tudom, de, hogy a szerző ezt a pontot el nem olvasta, azt látom.

A *fassiók* (184. oldal) nem »(a tulajdon elismerése), (?) melyeknek a megyei hitelesítés adja meg a jogalapot«, hanem — *bevallások*.

A mi a kézi zálogot (pignus) illeti, divatozik az ma is, tán jobban, mint valaha, tessék csak az eperjesi jogász urakat megkérdezni. A dolog úgy áll, hogy az ősiségi nyílt parancs a *fekvő javak* kézi zálogba adását szüntette meg. Az V. számú részben a nemesi taksa és segedelemről olvasunk, noha a nemes ilyen a középkorban nem fizetett, mivel azonban a szerző itt 1694-gyel kezdi elbeszélését (*személyi* dicáról, *dica után járó* 30 dénárokról is megemlékezve!) és XVIII. századi adatokkal fűszerezve rövidesen ezzel a részzel is végez, nagyon természetes, hogy a középkorról meg a XVI—XVII. századokról nem eshetik szó és a taksás nemesség keletkezéséről stb., semmit meg nem tudhatunk.

A VI—XII. számú részekben a szerző folyton a nemességgel foglalkozik. Megtudjuk azt, milyen cím illette meg a királyi tanácsost, az udvari tanácsost, a doctorokat stb., a melyek most mind igen kor- és időszerű dolgok és a mi a fő — Sáros vármegyére vonatkoznak. Természetesen, mindez XVIII. századi adattal van igazolva, messzebb a szerző visszamenni — tekintettel diplomatikai jártasságára — nem igen mer.

A nemesítés című részben megtudjuk pl. (187. oldal), hogy »a *nemesítő adomány!* birtokra, pallosjogra *vagy* kiváltságra, kitüntetésre vagy címerhasználati jogra szól« (?!), a mi igazán szabatos, szép meghatározás! A nemesi címernek (188. oldal. VIII. számú rész): »Van jogi tartalma (?!): a hadbaszállás jogát hirdeti (!?); *tehát* (!) megkülönböztető jel is«. Ez, a lényeg képzelenségétől eltekintve, igen értelmes és épületes kis mondat.

»A fejedelmi hatalom csak később vonja a jogkörébe a címert, a mikor aztán a már használatban lévő is megerősítést kíván (!). Ugyan kérem pl. a Kálnásy, Kükemezey, Lapispataky, Tarczay, Usz stb. családok címerének használata mikor lett fejedelmileg megerősítve? Azt mondja szerző úr, hogy »a paizs-címer nem nemesi jelvény!« Hát ugyan micsoda? Meg kell jegyeznünk, hogy a címerbe nem magyaráztak bele symbolumot és hogy a 189. oldalon felsorolt családok közül egyedül a Farkas és Ganczaugh családé a beszélő címer, a többi nem az.

Hogy »Zsigmond király idejében igen elszaporodtak a címerek« (190. oldal) — nem áll, mert már Zsigmond előtt is volt elég címer. Ellenben tény az, hogy Zsigmond korából sok címeres nemeslevél maradt reánk. »Még inkább a XVII. századtól« szaporodtak t. i. el a címerek, a mi nagyon szép ugyan, de Zsigmondtól a XVII. századig is tellett el egy kis idő, hát az alatt mi történt a címerekkel? »Külföldi fejedelmi címerlevél is sok került be az országba«. Hát ezek hol vannak? mert néhányat mi is ismerünk, hanem sokat bizony nem, még kevésbbé Sárosmegyében.

Hogy 1526 előtt csak 151 címerlevél keletkezett (?) volna nálunk, nem hinném, ennél jóval többet adományoztak a királyok, csak hogy a mikor Bárczay a maga jeles kézikönyvét megírta és kiadta, még csak 151 volt ismeretes, azóta már több került napfényre, így a Sirokai-, Fricsi-, Hedri-, Berthóti-féle is 1456-ból, de erről tudomást nem vett szerző úr, noha azt dr. Dóry Ferencz a Turul 1903. évfolyamában a 133. s. kk. oldalon közzétette.

A 192. oldalon a »generalis nobilium investigatio« magyarul általános nemességi igazolást, az »universitas praelatorum, baronum, magnatum et nobilium« pedig a megye közönségét jelenti stb. stb., általános megjegyzésünk ehhez a szakaszhoz az, hogy a nemességről a XVIII. századig itt semmit meg nem tudunk.

Következik a VII. szakasz, a jobbágyság története, a melyet tudvalevőleg Acsády Ignác írt meg, bővebben, sőt jobban, mint a szerző. Az I. számú rész »A jobbágyság és terhei« címet viseli. Ez a rész jól kezdődik, mondván a szerző, hogy: »Anonymus már az őshazában megállapítja a kasztrendszert (!): nimest, nemtelent! (parasztot) és gulyást, kondást, juhászt talál ott!?! Kérem, két közismert kasztot: a jogászt meg a kanászt ki tetszett a sorból felejtteni! A második kiadásnál pótlendő. Egyébként ehhez a témához is kár volt avatatlan kézzel hozzányulni, mert szakavatott emberek sem igen tudtak vele sokra menni. De azok legalább nem írtak ilyeneket, hogy az 1495. évi törvény azért szigorú, mert (198. oldal) »még a baromfira is tizedet rov ki« (!?). Nem tudom a törvény hányadik szakaszában van ez, de azt hiszem a szerző úr sem tudja, mert ott sehol baromfiról szó nincs.

Továbbá, hogy az 1514. évi törvény »a földhöz kötött rabszolgaság«-ot mondta ki, meg hogy : »Vad« törvény volt ez az első *urbarialis intézkedés*, (?) meg hogy (1547 után) »ez a kor sem szervezte a jobbágyságot«. (!) Persze, hogy nem, mert a korok semmit sem szerveznek stb. stb. Hogy mindezeknek egyébként mi köze van Sárosmegyéhez, nem tudjuk. Sokkal okosabb lett volna átnézni a megyére vonatkozó és a jobbágyok szabad költözködését stb. tárgyazó okleveleket, melyek már Zsigmond kora óta sűrűn fordulnak elő, és a melyekben nem egyszer a király maga is kénytelen közbeszólni és erélyesen intézkedni. (Ld. Bártfa, Eperjes stb. városi ltárakat.)

Hogy I. Rákóczi Ferencz trencsényi urbariuma (199. oldal) sem tartozik Sárosmegyére, az bizonyos. De, hogy a szerző úr nem nézte át az Országos Levéltár *Urbaria et Conscriptiones* című rendkívül értékes gyűjteményét, az is bizonyos. Ott majd a közölt XVIII., XIX. századi adatoknál korábbiakat és becsebbeket is talált volna.

A büntetőjogi viszonyok című részszel és Császár Péter 1632. évi lázadásával, meg néhány későbbi lázadással és egynehány XVIII. századi adat felsorolásával ez a szakasz is véget ér. Büntetőjogi fejtegetésről vagy történetről persze szó sincs. Berzeviczy Gergelynek a jobbágy helyzetét 1804-ben jellemző nyilatkozata közlésével áttér a szerző a *VIII. szakaszra*, melyben a nemességet, illetve a törzsökös és beszármazott nemzetségeket, végül pedig a vármegye összes nemeseit tárgyalja.

Az Ába nemzetséggel kezd a szerző. Ennek a *huszonhét* ágra szakadt nemzetségnek történetét pompásan megírta Karácsonyi János: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig* (1900) című művében, az I. kötet 1—71. lapjain. A nemzetség címeréről ld. Csoma: *A magyar nemzetségi címerek*. 1904. 11—20. lapok. — A Tekule, helyesen Tekele nemzetségről ld. Karácsonyi i. m. III/1. kötet 80. és kk. ll. — Borsa nemzetség ld. u. o. I. k. 158. és kk. ll. Címereiket ld. Csománál. I. m. — *Tarkói* (Tarkeőy) nemzetséget, meg *Gyármán* nevű nemzetséget Karácsonyi *nem ismer*. Erről az utóbbi nemzetségről a szerző a 230. oldalon ezt írja : »1350-ben (1412) ment végbe a Gyármán-nemzetség osztálya. Komlóst a nemzetség öt családja kapta : a Bagos-, Bánó-, Kükemezey-, Kálnássy- és Gyármán-családok. Ezek későbbi leszármazottjai még (! ?) : a Baán-, Szent-Iványi-, Pottornyay- és Szmrecsányi-családok«. Ez nem áll, mert a Baán, Szent-Iványi és Szmrecsányi-családok őse *Bogomér*, a Pottornyay családé pedig *Serefel*, a mint ezt Majláth Bélának Liptó vármegye törzsökös családjairól írt tanulmányában meg lehet olvasni. (Ld. *Turul*. 1890. évfolyam 7. és 200. ll.)

A 234. oldalon a tizenhatodik fejezet egészen a 236. oldal b) betűs részéig dr. Meliorisz Béla: *A heraldika köréből* című, Eperjesen 1899-ben megjelent művecskéjéből (73—74. l.) van kiírva. Az eltérés csak annyi, hogy a szerző úr az armalistákat abc-rendbe szedte. Elvégre ez is valami! — Néhány XVIII. és XIX. századi nemességi lajstrom után végre a kötet utolsó fejezetéhez, a tizennyolczadikhoz jutunk, mely a kötetnek éppen a felét foglalja el. Címe: A vármegye összes nemesi családjai. Itt a szerző előrebocsátja, hogy az adatok legnagyobb részét a vármegyei jegyzőkönyvekből vette. Azt azonban elfelejtette hozzátenni, hogy Nagy Ivánnak, Meliorisznak, meg főleg Csánki Dezsőnek is van némi érdeme az adatok összehordása körül. Pedig kérem ezt bevallani nem szégyen, sőt! Avagy csak nem gondolja a szerző úr, hogy mi olyan naivak vagyunk és elhiszük azt, hogy a megye jegyzőkönyvei a XIII. századba nyúlnak vissza, mert hiszen látunk néhány évszámot már ebből az időből is.

Hogy a középkori adatok legnagyobb része Csánkiból van véve, nyilvánvaló. Tessék egyébként a középkori adatokat a következő családoknál Csánkival összevetni: Apród, Aranyas, Bacsamezei, Bakos (alias *Bagos*), Bajori, Bakó, Berthóty, (birtoklás), Berzeviczy (a birtoklás rész a 6. sortól végig), Boncz, Bózik, Buza, Csaholyi, Csermelyesi, Csicseri, Csirke, Czana (itt Csánki után hűségesen odateszi a szerző »(l. Roskoványi)«, Czéczey stb. stb. Nem folytatjuk a sorozatot, hiszen a ki érdeklődik, nagyon könnyen utána járhat a dolognak. A mi a czímerleírásokat illeti, ezeknek legtöbbször Melioriszból van rendszerint szóról-szóra kiírva. Így pl. az Aiszdorfer, Balpataky, Bényey, Berthóty, Biszaha, Bornemissza (mind a kettő), Buzlay (szintén mind a kettő), Csatáry (ld. Krieger alatt), Czirbusz, Duka, Fejérváry, Fekete de Nagyiván, Fuhrmann, Füzy, Gombos, Grünwald, Hazslinszky stb. stb. Hiszen ennek is könnyű utána járni. Megjegyezzük, hogy ezek a Melioriszból kiírt czímerleírások legalább szabatosak és világosak, a mi persze Meliorisz érdeme. A ki pedig a Dienes, Dierner, Dubovay, Egerer, Engel, Erdélyi, Erdődy, Ferich, Fest, Frenyo, Ganzsagh, Garnika, Glós, Görgy, Gundelfinger, Grineusz, Haller, Hlatky, Hoffmann stb. stb. családokról bővebbet óhajt tudni, az Meliorisz könyvét vegye elő, ott legalább a források megjelölését is megkapja.

A mi már most ezt a nemesi lajstromot illeti, ennek vagy a fele nagyon *selejtés*. Az első kifogás mindjárt az, hogy mire való volt a megyei levéltári indexekből egy csomó ott szereplő asszony nevét kiírni és megtenni Sáros megye nemes családjának? Egyáltalán mióta módosult oda a magyar közjog, hogy *nők* is lehetnek nemességszerzők? Avagy:

Acset (sic!) Dorka, a ki két sorral odább *Aczélné-Hedry* Dorkára módosúl, hogyan lett sárosi nemes család? (242 l.)

Adámer Erzsébet 1633, Anarcsy Borbála, a ki nem is sárosmegyei (ilyen egyébként sok van!), Ankvicz grófnő 1800, Apostol Ilon 1638, Czorbás Borka (Soós Péterné) 1639, Csaszlav-Csasztay Magda, Czorbás Anna, Fábiány Dorka stb. stb. ezek mind Sárosmegeye nemesi családai, sőt családalapítói közé valók? Menjünk azonban sorba:

242. l. »Aczy-család (Aradmegeye).« Hát ez mit keres itt? Adatok?
244. l. »Artolf (II. Endre alatt).« Ez is család?
251. l. »Balychky (Balusz) András 1498 előtt várnagy«! Igen, de hol, mert Sárosban nem. Ez egyébként Baliczky András lengyel nemes, ezeknek volt Bártia elzálogosítva. Sárosmegeyei család azonban sohasem volt.
Hogy még *Bánk-bán* is sárosi gentry volt, ez ujság előttünk.
269. l. »Betegi Nyáry Pál 1612.« Bedegi-re helyesbitendő. Hogy kerül ez Hontból ide?
270. l. »Bobik 1694.« Hát ez mi?
273. l. »Bosnyák—Koncsik 1658.« Hát ez mi?
276. l. »Brük! Judit de Felső-Pulya 1667« azonos a (28. o. l.) helyesen írt »Büky Judit de Felső-Pulya 1668.« Sopronmegeyei család, semmi köze Sároshoz.
280. l. A *Chiak*-ok, azok Csák vagy Csáky-ak.
281. l. »Chap-család«. Pont. — Adat?
»Csel- (Czel-) család: De Cselfalva†«. Egy keresztel van elparentálva. Adat persze nincs.
»Csemernyey-család.« Pont. Adat nincs.
284. l. »Czabalay-család XIX század.« Több semmi?
»Czelder Orbán 1709«, a Rákóczi vezérért szintén megteszi Sárosmegeye nemes családjának.
308. l. »Ferich-család. (Fricsy?).« Ld.: Meliorisz: I. m.
»Fogas-család (a Tarkóy-család ága).« Adat nincs.
315. l. »Gidöngidössy János...«? Kérem, alighanem *Gyöngyössy* lesz az! minthogy a 319. oldalon minden további nélkül, mint *Gyöngyössy* szerepel.
»Giskra János Sáros-vár 1461-ig; sárosmegeyei főispán.« Ez is szép!
317. l. »Gremingné báróné 1796. Eperjes.« Nyilván az indexben ennek a családnak nincs benne a keresztneve?
329. l. »Hollán-család«. Pont. Több semmi?
359. l. Knyezics Mátyás csak olyan czímen sárosi gentry, mint pl. Giskra.
356. l. Hogy Corvin Jánosnak jó hosszú életet adott az Isten, az bizonyos, még 1802-ben is él. Talán inkább sajtóhiba?
360. l. Ha Kristóf *lengyel* nemes és még a vezetéknevét sem tudja szerző úr, akkor kár volt a nyomdafestékkért.
365. l. Lech Jakab 1438-ban homo regius; hát a többi homo regius hol van? Mert kérem vagy valamennyi, vagy egy sem!
368. l. Lubomirszky herczeg szintén sárosi nemes családbeli?
381. l. Hogy Miszlay *Janó!* sárosi, az már tagadhatatlan!
382. l. Hát Mohol fia Detrik hogy kerül ide? valószínűleg azon a czímen, mint pl. *Omode* nádor.

388. l. »Obajduch (Abajdócz): 1235-ben R. Károlyt, mikor Sáros megyén átutazik, Kurimán megvendégeli.« Eltekintve a százesztendő tévedéstől, vagy mondjuk sajtóhibától, R. Károly király 1335-ben nem járt Sárosban.
391. l. Palági *Prisca* magyarul = *Piroska*.
396. l. Paszek de Milicz éppen olyan sárosi nemes család, mint Giskra.
415. l. *Regulyi* István de Kis-Csoltó, helyesen *Ragályi* de Kis-Csoltó. Rosszul tetszett az indexet elolvasni.
421. l. Sanguszkó Pál litván herceg szintén sárosi családdá vedlik ?
427. l. »Simonffy Erzsébet (Trencsén megye).« Adat nincs.
429. l. »Smilező-család XVII. század.« Adat itt sincs. Minek is !
Hogy *Szobieszky János lengyel király* is sárosi nemes család ! ez mindenesetre új. De tovább megyek : Zsigmond magyar király, Erich dán király, Hunyady Mátyás király mind sárosiak, mert valamennyi megfordult Sárosban.
436. l. »(De Sorm) Fülöp« 1427. Kissé gyanusan hangzik !
440. l. »Svethó (olasz) : *III. Endre* királytól : Sebes 1251. (! ?) Kérem ebben az évben *IV. Béla* király uralkodott, *III. Endre* csak 1290-től fogva uralkodik. Tessék csak a középkorai tanulóktól megkérdezni.
Sveton-család : XIII. század.« Adat nincs !
455. l. »Tamas diák 1632. (Gömör megye ?)«. Ki legyen ez ? Ez is nemes család ?
463. l. »Tardy-család ?« ? !
482. l. »Wyllermus mester...« No tessék, (Homonnai) Drugeth Villermus nádor is sárosi !
887. l. Zloszky Szalome lengyel nemes ugyan, de az nem baj, azért sárosi nemesi család ez is !
488. l. Zudar-család. Hogy a zударus=castellanus, az meg lehet. bár kétféle, de hogy a *castellanus=bíró* ! az már nem áll, az várnagy, vagy ha úgy tetszik, porkoláb.

Ezekon kívül a sárossmegyei nemesek közt szerepel : *Kassa* városa, a *mizslyei prépostság*, meg a *pannonhalmi apátság* is. Ezek a *családok* (!) Csánkiból kerültek ide. Igen ám, csak hogy Csánki azt mondja : a vármegye *birtokosai*, nem pedig : *összes nemes családai* ! Ez pedig nagy különbség.

Mindezek a példák azt illusztrálják, hogy szerző úr minden kritika nélkül kiírt a vármegyei levéltári meg egyéb indexekből egy csomó nevet meg évszámot és ezt a hasznavehetetlen számhalmazt a fenti címen feltalálja. Vannak azonban itt ilyenek is, pl. Borsy Ádám 1725 »(nádori nemes)«. (! ?) Hát ez milyen szerzet volt ? Vagy pedig : »Desfeigni Teréz 1753 : *Böki*.« Mit ? Vagy : »*Balás deák Borbála 1565. 1611.*« Nem értjük, hogy fiu-e vagy leány ? — Ezek a gyors schlagwort-munka eredményei.

Hogy a *K* betűbe miért került bele egy csomó *C* betűs név (Calisius, Campani, Carova, Colonic, Corvin, Corzan, Christiani, Chroms), azt megint nem tudjuk.

Meg kell jegyeznünk, hogy a kritika nélküli index-munka eredménye az is, hogy *több mint 700* családról megállapítható,

hogy nem sárosmegyei. Mert az, hogy az illető liptó- vagy zalamegyei nemesnek egy sárosival valami ügyes-bajos dolga van és így neve az indexbe belekerül, még nem ok arra, hogy sárosmegyei családdá változzék. Ha a szerző úr a fejezet élére azt írja, hogy névsora mindazoknak, a kik Sáros vármegyében valaha megfordultak, úgy a dolog teljesen rendben lenne, így azonban nincs.

Ugyancsak hibája ennek a résznek az is, hogy némely család két-három helyen van elkönyvelve. Így pl. Abajdóc = Abajduch, Alacz = Alesz, Csaszlay = Csasztay, vagy »(Van) Dernáth gróf 1804. Eperjes« = »A Vandernath Ferenc« gróffal. Gidöngidössy = Gyöngyössy. Gozniczer = Kocznoviczer = Kozniczer. A Hedrichi és Hedry-család is azonos (Ld.: Csánki.) Massa Anna = Massay Anna. Meffczér = Nefczér. Nedeczey = Nedeczky = Nede-tsey. Olasz Péter 1604 = Olay Péter 1604. Szakácsy = Szakaszy = Zakacsy. Szeghy = Zeghy. Szircsics = Zirscics. Szobonya = Zobonya. Szomolyay = Szomolyny. Tökeli = Thököli. Ungheaday = Ungódy. Vaszy = Vatsy = Váczi.

Miután így a selejtezni valót megkísértettük kimutatni, vizsgáljuk, hogy vajjon a vérbeli és igazán törzsökös sárosmegyei családokkal hogyan bánt el a szerző?

Itt van pl. mindjárt a Berthóty-család. Ez a Fricsy-, Sirokay-, Hedry-családokkal egyetemben nemcsak a középkorban, de főleg a Rákóczi-mozgalmakban elsőrangú szerepet játszik. (Ld. Thaly műveit.) És vajjon találunk-e erről a család történeténél csak egy betűnyi említést is? Nem. Három leszármazási táblával és huszonkét sornyi szöveggel el van intézve az az igazán ősmagyar eredetű család, a melynek neve Sárosmegyéével úgyszólván összeforrt. Azt, hogy a *Turulban* közölt középkori címert szerző úr nem ismeri, már említettük, viszont a Hedry meg a Sirokay családoknál van ennek létezéséről tudomása, a mi mindenesetre különös.

A Fricsy-, Sirokay-, Berthóty-levéltár egyébként 1282—1770-ig 683 darabból áll, ezekből 118 darab a középkori. A Missilis-levelek száma 1582—1822 szintén több száz darabra rúg. Azt hiszem, ha ezen nagybecsű anyagot szerző úr felhasználta volna, 22 sornál többet is összehozhatott volna.

A Berzeviczy-család történeténél: ld. Nagy Iván: *Magyarország családai* B. betű II. kötet, 37—59. l. — Nem tudom, mi szállta meg a szerző urat a 294. lapon, a Dobay-családnál, mert ott egyszerre forrásokat kezd idézni. Itt meg kell jegyezni, hogy a családta feltűnően jó. Mi lehet ennek az oka?

A Fricsy-családnál ugyanaz a mondanivalónk van, mint a mit már a Berthóty-családnál felhoztunk.

A Hedry-családnál idézeteket találunk a Berthóty-levéltár-ból. Valószínűleg Hedry Ernő úr a családtörténet szerzője, azért jobb és pontosabb ez a rész.

A kálnási Kálnássy-család történetére nézve ld.: *Turul*, 1905. évfolyam 157 s k. l. Kolosy István cikkét.

Hogy a *Krieger-Csatáry* család mi czímen lett sárosmegyei törzsökös család, azt szeretném tudni.

A mi a megyei jegyzőkönyvekből való munkálkodást illeti, erre nézve szintén szolgálunk egy kis szemelvényvel. Megnéztük a megye levéltárában pl. a 9. számú (1620—1640-ig terjedő) jegyzőkönyvet. Itt pl. a 133. pagina 2. oldalán 9. sorban azt olvassuk, hogy Króner Kristóf 1627. évi november hó 12-én kelt armálisát hirdették ki. A monographiában Króner neve mellett 1628. van, a szerző úr szerint tehát ez az adományozási év, azért, mert a szerző úr csak a jegyzőkönyv keltét, a közgyűlés napját olvassa el, a mely hibába gyakran esik. Így a 179. pag. 2. oldal, 1. sor : Benkó Benedek armálisa 1628. évi augusztus 16-án kelt, szerző úr szerint 1629.

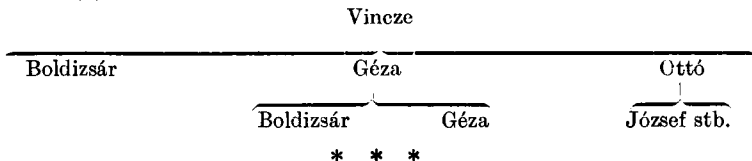
Ugyanitt a 20. sorban 1628. évi október 29-ikén Benedikt Jónás nyer armalist. A jegyzőkönyvbe a rendes kihirdetés fel van jegyezve : . . . »In quibus Jonam Benedictum et per ipsum consortem suam Dorotheam Fabiany . . .« etc. A szerző szerint az armálisszerző *Fábány Dorka!*

Alt Mihály 1628. évi augusztus 16-ikán kelt armálisát az 1630. évi december 18-iki közgyűlésen hirdetik ki. A szerző szerint a czímerszerző 1. Alacz Mihály, 2. Alesz Mihály 1630., tekintettel a közgyűlés évére.

215. pag. 1. oldal, 23. sor. Az 1631. évi január hó 27-én tartott közgyűlésen felolvassák a nádor levelét, melyben felhívja a megyét, hogy a rebellis hajduk megfékezésére a Sárkány István kapitánysága alatt kiküldött 800 katonára elszállásolásáról gondoskodják. Szerző úr csak a nevet látja, kiírja és megteszi *Sárkány Istvánt sárosmegyei nemes családnak.*

Ime, így készültek Sáros vármegye nemes családai!

A leszármazási táblák közül jó a Dobay, a Tahy. A Semsey-családfán, Semsey Boldizsár jelenlegi főispán testvérei Ottó és Géza. Ottó és ennek leszármazói hiányzanak. Géza ott van, de két fia közül *egyik a másíknak apja!* Tehát a családfa így helyesbítendő :

* * *

Ezzel végére értünk volna ismertetésünknek. Ne gondolja azonban a szíves olvasó, hogy immár minden hibát szóvá tettünk. A fent előadottak csak arra szolgálnak, hogy bemutassuk azt a könnyelmű és felszínű eljárást, a melylyel Sáros vármegye monographiája készült: Ha minden hibát, tévedést stb. fel akarunk volna sorolni, egy kis kötet lett volna ismertetésünkéből.

Általános megjegyzéseink a monographiára a következők: Főleg és elsősorban hibáztatni kell a mű rendszertelen beosztását. Szerintünk az I. kötetben kellett volna a megye általános történetével, a második kötetben a községek történetével, a harmadikban pedig a szereplő családokkal foglalkozni. Azonban nem így a szerző. A honfoglalás után jön a megyerendszer, azután a megye neve meg címere, utána a népfajok stb. Az egyik és a másik rész közt semmi összefüggés, semmi átmenet nincsen. A birtoklás úgynevezett kialakulásánál a századok szerint való széjjelszedés tudományos szempontból teljesen indokolatlan és felesleges, ellenben haszontalan ívszámszaporításra igen alkalmas. A Hunyadi-korszakbeli birtoklást ebből a kötetből kivenni és a vármegye községei címén a II. kötetben az egész helységnévtárt újra kezdeni ismét, rendszertelenség és csak felesleges és indokolatlan ívszámszaporításra jó!

Másik lényeges hibája és fogyatkozása a monographiának, hogy a középkor és a XVI. század egyáltalán nincsen kidolgozva, sőt sok helyen a XVII. század is nemcsak hogy kidolgozva, de egyáltalában még érintve sincsen. Természetesen, mert szerző úr a kötet legnagyobb részét a kiadott csekély anyagból és tudományos szempontból számba nem jövő apróbb, avatag monographiákból állította össze.

A szakmabeli teljes tudatlanság- és tájékozatlanságnak, a minden történelmi előképzettség és történelmi érzék hiányának megvannak a maga szomorú és egyszersmind *költséges* következményei.

Holott legfőbb ideje volna már, hogy Magyarországon is rájöjjenek az emberek arra, hogy az írni és olvasni tudás még nem elég előképzettség a történetírói pályára! Ha a szerző úr kellő történelmi és egyéb idevágó szaktudással fogott volna a tárgy feldolgozásához, ha a kötetet nem másfél vagy két év alatt írja meg, ha átnézte volna azt a hatalmas levéltári anyagot, a mely — sajnos — csak nagyon kevés megye monographusának áll rendelkezésére, akkor kötete nem lenne olyan rendkívül gyenge, hézagos, rendszertelen, és megbízhatatlan betütemeg. A szerző úr talán azt fogja felhozni mentességére, hogy rövid határidőt tűztek ki műve megírására és sürgették a megjelenését; bármint legyen, ez a gyorsaság is nyilván sokat ártott. művének, mert különben dicséretes szor-

galma és munkabírása daczára sem lehetett physikai ideje adatok után járni. Tán ugyanezzel kell megokolnunk a műben található ellentmondások nagy tömegét is; hiszen a nagy sietségben azt sem tudhatta, hogy tíz-husz sorral előbb mit irt. Így lett aztán stylusa is következetlen, összefüggés nélküli és értelmetlen. De, a mi a legfontosabb, így történetelt meg az, hogy történetírónak, különösen a megyei történetírónak legfontosabb kötelességét mulasztotta el: a vármegye történetére vonatkozó levéltári anyag felkutatását és felhasználását. Hogy ezt a levéltári anyagot csak röviden vázoljam: Sáros vármegye, Eperjes, Bártfa, Kiszében szabad királyi városok, Sáros, Héthárs stb. nagyközségek levéltárain és levelesládáin, továbbá a még jelenleg a megyében őrzött családi levéltárakon felül meg kellett volna nézni az Országos Levéltár diplomatikai (középkori) anyagát, az ugyanitt lévő királyi könyveket, a Neo-Registrata Acta című gyűjteményt, a conceptus expeditioni-kat, a benignae resolutiones regiae-t, a missilis leveleket, a dicális, decimális, tricesimális, urbariális összeírásokat és lajstromokat, az ecclesiastica, cameralia, a jesuitica gyűjteményt, a történelmi emlékek belügyi részét stb. Ugyancsak az Országos Levéltárban őrzött családi levéltárak közül: a Bercsenyi, Berthóty, Csicseri, Dobó, Homonnai Drugeth, Lipóczi Keczer, Luzsénszky, Rákóczy, Roskoványi, Thököly, Thurzó, Szapolyai stb. családok levéltárait.

A Magyar Nemzeti Múzeum nagyértékű Törzsanyagán felül a sárosi családok itt letétben lévő levéltárait, úgymint: a Berzeviczy, Margonyai Dessewffy, Kapy (öt fiók középkori anyaggal), Kellemesi Melczer (a család levéltára 1500-ig kiadva), Pécsujfalusi Péchy (legújabbán a levéltár regesztái kiadattak), Soós (5 fiók középkori anyaggal), Szinyei-Merse, továbbá a szomszédos megyékbeli Máriássy, Görgey, Fejérpataky, Szentiványi stb. családok levéltárait szintén meg kell nézni. Ezenfelül a kézirat-tárat itt és a Magyar Tudományos Akadémián is.

A vidéki anyagból pedig át kellett volna nézni Abauj-Torna, Szepes, Zemplén vármegyék levéltárain felül Kassa, Lócse, Késmárk városok levéltárait, továbbá az egrri, de főleg a szepesi káptalan, azután a jászai és leleszi conventek levéltárait. Végül, tekintettel a sűrű magyar-lengyel érintkezésre, a Krakkó városi és az ugyanittani állami levéltárat, azután itthon másodsorban még Pozsony, Sopron, Nagyszombat stb. városok levéltárait kell átnézni, Bécsről, Boroszlóról, Prágáról és egyéb külföldi városokról már nem is beszélve.

Igy és ilyen apparátussal lehetett volna a megyéhez méltó monographiát írni. Csakhogy így az első kötet vagy tíz évvel később jelenhetett volna meg. Azonban eltekintve attól a nagy

és nemes áldozattól, melyet a vármegye közönsége a nagy történelmi multhoz méltóan, de teljesen hiába hozott meg — *ez a könyv csak elrettentő példáiul szolgálhat arra nézve, hogy hogyan nem szabad megyei monographiát írni.*

Tudományos közügy az, hogy ebbeli nézetünknek ezen folyóirat hasábjain kifejezést adjunk.

DR. IVÁNYI BÉLA.

Vác története 1848—49-ben. Irta dr. *Tragor Ignác*, Vác, 1908. Kiadja a »Váci Múzeum-Egyesület«. 8° 512 l. Ára 20 korona.

Azok között a helytörténeti monographiák között, a melyek a magyar szabadságharcz idejében véghezvitt eseményekkel behatóan foglalkoznak, nem utolsó helyen kell dr. *Tragor Ignác*-nak nem rég befejezett kötetét emlegetnünk.

Szerző követésre méltó nagy igyekezettel tárgyalja munkájában mindazon adatokat, a melyek ezen az egész művelt világot érdeklő eseményeket megelőzték; s a szabadságharczot, igen helyesen az 1848. febr. 23-iki párizsi forradalom kitörésétől származtatja, tehát az ügyet nem lokális természetű nyugtalanságnak tekinti, hanem nemzetközi áramlatnak rója fel, a melynek hullámvérései mihozzánk is eljutottak és a melyekről természetesen akkor halvány sejtelve sem volt annak a lelkesedő fiatalságnak, a mely a váci piacon az ú. n. »füstös« kávéház asztalán próbálta meg a pesti ifjak tüntetéseit utánozni.

A váci országgyűlési kerületet *Hajnik Pál* képviselte, a ki szónoka volt annak a történetileg is nevezetes küldöttségnek, a mely a márcziusi napok diadalának híret vitte Bécsbe; s mint örömmel látjuk, *Bobory György* cs. kir. századost, mint őrnagyot, maga István nádor nevezte ki a váci nemzeti őrsereg parancsnokává.

A Migazzi gróf váci püspök idejében épült palota udvara táborhelylyé változott át; termei gróf Nádasdy Ferencz óta üresen állottak és ime most a »*forradalmi csarnok*« nevét vették fel, s hol Görgei, hol Windischgrätz, végre Paszkévics herczeg és tábornoka írta benne rendelkezéseit, osztotta parancsát.

A kedélyek az első hat hónap alatt meglehetősen nyugodtak voltak s az emberek csak Lamberg gróf megöletésének hírére döbrentek meg s estek gondolkozóba, mikor Jellasich bán betört s a főváros megrémült lakossága nagy számmal keresett városunk falai közt menedéket, a melynek piaczat Pesten mint feltűnően olcsót emlegették, úgy hogy a vasúti összeköttetést is be kellett e miatt szüntetni, nehogy túlságosan felszaporodjék azon kétes, hazafiatlan elemek számaránya, a mely itt lappangva, nyugdíjból

élt s a kiknek esküjéről a kormány megfeledezett, noha mint ez köztudomású volt: a magyar alkotmányra nemcsak a színtiszta magyar ezredek esküdtek fel, hanem a németek is.

Mikor *Kossuth Lajos* 1848. okt. 19-én már másodszer fordult meg Váczon, éppen Parendorf alá volt menendő és polgárságunkat a hajóállomásnál melegen üdvözölte. A nép rajongott érte, szerették végig az egész szabadságharcz ideje alatt, szerették utolsó leheletéig, ellenben kárhóztatták Göргеit, a kinek Tragor Ignác dr. most védelmére kelt.

Bónis Samu, kinek az év végén gondjaira bízták a szent koronát, szerző szerint tévedésből ült Pesten arra a vonatra, a mely a clenodiumokat Vácra vitte, mialatt az országgyűlés a maga székhelyét nagy hirtelenséggel helyezte Debreczenbe.

Görgei személyesen jan. 2-án érkezett Pestre, s miután nem találkozhatott Kossuthal, hát nála nélkül szerkesztette s tette közzé azt a híres váczi proclamatiót, a melynek eredetijét *Ballagi Mór* fogalmazta és a mely utóbb döntő, talán végzetes befolyással bírt az egész szabadságharcz szomorú kimenetelére.

Dr. Tragor Ignác a lehető legrészletesebben ismerteti a napi parancs tüzetes irodalmát s feljegyzi a Görgei tábornok önvallomását, a ki az által valóban hibát követett el, hogy Bicskéről a Buda előtt hadvonalba húzódott s a hadtestnek kevésbé indokolt visszavonulása által felköltötte maga ellen a gyanút, mintha kerülni akarta volna az igazságos ügy sorsa fölött döntő első összeütközést. Hanem hát ő erre a parancsot, vagy talán első impulsust attól a felettes hatóságtól nyerte, a ki éppen akkor a tiszai hadtest élén Schlick osztrák tábornok ellen küzdött.

Kossuthnak idevonatkozó nyilatkozatát szerző nem közvetlenül a szöveg mellett adja, hanem alább a 363. lapon, mint függeléket, a mi miatt az olvasó figyelmét óvatosan mintegy fel-függeszti s mint tapasztaljuk, a legfontosabb kérdésekben teljesen másutt sem elégíti ki.

Dr. Tragor Ignác a magyarok hadműveleti tervét munkájának III. részében a 2. fejezetben hozza nyilvánosságra, míg azon végeredményeket, hogy ezt a mi dicső honvédeink miként hajtották végre, hatvan oldallal alább méltatja; addig kitér Görgeinek az ápr. 8—10. napjai közt kiadott rendelkezéseire s tárgyalja *Götz Keresztély* őrnagynak a Hétkápolna mellett történt megsebesülését, a ki, mint mondja, azért esett áldozatul, mert a magyarokkal Váczon kelleténél hamarább ütközött meg, mintsem a Windischgrätz herczeg óvintézkedéseit kézhez kapta volna; mert a mi járó-őreink elfogták az osztrákok jelentéseit.

A váczi egyházmegye papságának hazafias szereplését, s annak a czeplédi conventiculumnak törekvéseit, a mely országszerte

nagy port vert fel, dr. Tragor Ignác közbevetőleg időrendet követve közli, itt is hangsúlyozván az ügy szokatlanságát, s azokat az okokat, a melyek miatt Görgei Kossuthal ellentétbe került s elítélte az ápr. 14-iki trónvesztés kihirdetését, a mi miatt különben börtönbe jutott *Bolgár József* váci káplán is, a kinek Haynau báró csak akkor kegyelmezett meg, mikor már uralkodója előtt maga is kegyvesztett lón. A katolikus papok közül *Mericzay János* szecsői és *Hernögger Antal* kókai plébánosokat Damjanich lövette főbe.

Görgeinek azon szándékát, hogy az oroszokkal éppen Vácznál akart megütközni, szerző az ellenség hadállásának helyes megítéléséből levont consequentiának tekinti; maga a fővezér ezen eseményt a váci proclamatio keletkezéséig szereti visszavezetni, s élőszóval nem egyszer hangsúlyozta, hogy ő erre quasi kényszeríteni akarta Paszkévicset s ezért menekült innen Rétság felé Losoncra, majd egészen Zsolczára; mert az orosz hadak Hatvannál olyan fenyegető állást foglaltak el, a mely előtte valószínűvé tette, hogy Paszkévics éppen őt akarja magához csalni és ime neki Görgei nem ült fel.

Érthetőbben fejtette ki ezeket Gelich, a ki azt írja, hogy ezzel az eriváni herceg bosszankodását idézte elő, midőn a III. hadtest zömének távolsága s a II. hadtesnek még nagyobb messzesége következtében jutott abba a helyzetbe, hogy az orosz csapatokat Görgei egyenként verhette meg.

Hogy a magyar hadvezérnek Vácznál csakugyan a csataterén kellett volna maradnia, legjobban mutatják azon előkészületek, a melyeket a szőri vámnál a 164. számú vasúti őrházban tartott haditanács után elhatározott. Hogy István öcscsének életét megmentse, ennek a felügyelete alatt küldte innen Nőtincstre *Ivanka Kornéliát*, a ki magával vitte a majdan hátrahagyandó özvegy részére a Görgei Arthur jeggyűrűjét.

Dr. Tragor Ignác híven és élénken festi a váci nép szörnyű kétségbeesését, melynek bírása a tótfalusi szigetre menekült és csak a sánta *Vadass Pál* közgyám maradt otthon, meg a papság élén gróf *Zichy Hyppolit*, az alsóvárosi plébános, ki Paszkévicsnél térden csúszva eszközölte ki, hogy ne ágyúzza össze a várost, mire az meglegedett, hogy féktelen dühét két órai rablással elégítette ki.

Helyszűke miatt nem közölhetünk szemelvényeket a dr. Tragor Ignác nagy művéből, a mely a szabadságharcz korszakából igen sok érdekes, igen sok új epizódot örökített meg s ha a függékben nyújtott rendkívül gazdag forrásgyűjteményével mélyen lekötözte a történetírás minden barátját, úgy érezzük, hogy e tekintetben a kelletnél többet nyújtott, s ezt a fölösleges figyel-

mét csupán azzal menthetjük, hogy könyvét a szerző boldogult édesanyja emlékének szentelte, a kitől határtalan local-patriotismusát úgyszólván az anyatejjel szívta magába.

Különös kifogásunk csak a nyomdai technika ellen lehet, a mely a műben az előforduló fejezeteket s azok címeit végig, nem a megfelelő római számok alatt sorolja fel, hanem azokból kurta homlokmondatokot csinált s azokkal nemcsak a könyv correctorát folyton tévedésbe ejtette, hanem magát a szerzőt is annyira, hogy két térképnek az elhelyezése iránt különösen rendelkezni kellett, hogy az egyiket a 176. és 177. lapok közé illeszsze a könyvkötő, míg a másikat a 240. és 241. lapok között helyezze el.

Mindezek után nem szenved kétséget, hogy dr. Tragor Ignác könyve, ha a második kiadást megéri vagy ha addig a nagyközönség számára rövidebb, kivonatosabb szöveggel útát törhet: az érdeklődést széles e hazában fel fogja kelteni.

Szerző nemcsak a bécsi; hanem a szentpétervári levéltárat is tanulmányozta s olyan apparátussal dolgozott, a mely, valljuk be, ma szokatlan.

F. I.

TÁRCZA.

HÁROM NÉMET POLITIKAI KÖLTŐ.

GRÜN, FREILIGRATH, HERWEGH.

Németországban nagyon is elharapózott a classikusok és nem classikusok kiadásának szenvedélye. Különösen két tevékeny, áldozatrakész kiadó, a lipcei Hesse és a berlini Bong-czég versenyezve hozza könyvpiacra a jobbnál jobb, szebbnél szebb, olcsóbbnál olcsóbb »classikus kiadásokat«. A közönség pedig, mint ama tertius gaudens örömmel veszi a derék munka eredményét, a melyet sokszor felesleges erőpazarlás hozott létre. Felesleges, mert számos esetben adja a két kiadó ugyanazon másod-, harmadrendű költő összes műveit életrajzzal, kritikai kiadásban. Így alig hozta Hesse a maga pompás Grün- és Freiligrath-kiadását és éppen elégséges Herwegh-anthológiáját, a *Goldene Klassiker-Bibliothek* máris teljesebben, ízlésesebben és bámulatos olcsón adja őket. E három politikai költő kiadásához járulnak közelebb e sorok írójának rendezésében negyedik gyanánt a magyar származású Beck Károly művei.

Mikor a juliusi forradalom zaja elült a sokat szenvedett országokon, s görcsös vonaglások után ismét nyugodalmas napok következtek a népekre, az absolutismus újult erővel rendezkedett. A bürokratismus állandó kísérőivel, a titkos rendőrséggel s a censurával nagy tevékenységet fejtett ki a politikai bűnösök elítélésében s kínzásában. Ausztriában Ferencz császár kormánya alatt a romantikus hangulat a vallásosságot is újabb erőre juttatta, és Chateaubriand hatása sok német író-t szólított a katholikus egyházba, élükön Schlegel Frigyessel és Werner Zakariással. Még inkább hatott a nagy lelkierejű szent Hoffbauer Kelemen (megh. 1820.) példája, a kit Werner nem átalott Napoleonnal és Goethével egy sorban említeni. A közélet iránti érdeklődés a hivatalnokuralom e mindent kiegyenlítő korszakában teljesen kihalni látszott s a censura gondoskodott arról, hogy a közönséget a korszellem haladásától elzárja. Annyira sikerült ennek az uralomnak a nép indulatát lecsitítani, hogy független szellemek, írók, mint Bauernfeld, már csakis

külső hatástól, külföldi mozgalmaktól remélték a népszabadság felélesztését.

Ebben az időben egy kis könyv hagyta el Hamburgban a Hoffmann és Campe-czégnek a titkos rendőrség előtt rossz hírű sajtóját : *Spaziergänge eines Wiener Poeten* cz. verskötet. Mottója, az Uhlandtól vett idézet : Auf ! Gewaltiges Österreich ! Vorwärts ! tu's den andern gleich ! már jelezte tartalmát. A rendőrség természetesen rögtön elkobozta összes kapható példányait, de a szót már nem lehetett visszatartani. Öreg josefinusok ujjongtak örömlükben s a liberalizmus szelleme új erőre kapott. Lelkesedéssel szavalták egymás között a »Spaziergänge« költeményeit, különösen a *Szent István esküjét*, melyben az alkotmányos fejedelem kötelességei vannak kifejtve. Találgatták a szerzőjét, noha nem nagy stílusérzék kellett ahhoz, hogy a hasonlatok, szóképek színes tömegéből, a haragjában, gyűlöletében is nyugodt előkelőségből, a kipattanó pointekből s a versmérték azonosságából a »Letzter Ritter« szerzőjére, Grün Anasztázra, igazi nevén Auersperg Antal grófra ismerjenek. Az illyr vidékről, Krajnából származó gróf már akkor a németiség és jobbágyság érdekeinek harczosa volt. A Bécsbe került fiatal laibachi költő csakhamar az irodalmi élet középpontjában találta magát. Az irodalmi élet akkor amúgy is főúri foglalkozás volt s az ügyes Hormayrnak, a magyar történelem és irodalom e lelkes barátjának hamarosan sikerült belőle költeményeket kicsiholni *Almanachja* számára. Legjobb barátja Lenau volt, a kihez nemcsak költészete, de a forradalom iránti rokonszenve is nagyon vonzotta. Irigység nélkül követte hírnevének hirtelen emelkedését s teljes önzetlenséggel szerette. »Tulajdonképen együtt kellett volna dolgoznunk«, mondotta még Lenau halála után is, »mint egykor Barthélémy és Méry, hogy derekabbat s teljeset alkossunk. Így, külön-külön nem érhettük el a magasabb művészt, s legjobb esetben is csak sikerült töredékeket hozhattunk létre. Részemről odaadásban nem lett volna hiány.« Nagyon ragaszkodott hozzá, kész lett volna amerikai útjára is elkísérni, de Lenau független természetete minden szoros köteléktől irtózott s visszautasította az ajánlatot. »Az több volna a házasságnál«, felelte Grünnek. Auersperg azonban Lenau többszörös rideg bánásmódja ellenére is hív ragaszkodással kitartott barátja mellett. Lenau halála után pedig nagy kegyelettel fogott Don Juanjának és hátrahagyott költeményeinek, majd Cotta felhívására összes műveinek kiadásához. Életrajzát megírta és egy essayban méltatta költészetét. Egy évtizedet szentelt Lenau emlékére való munkálkodásnak, aztán újra önálló működésbe kezdett. Ezalatt költeményei, mint a politikai költőkéi általában, elvesztették hatásukat. Túlzott liberalismusa az új romantika korszakában visszataszító volt, világjavító, lelkes idealismusa a hívős realismussal ütközött össze, rendíthetetlen optimismusa a pessi-

nismus uralma idején nem talált hitelre, formai keménysége a classicisták alaki tökéletességével állott ellentétben és szónoki pathosa zavarólag hatott az igazi érzés egyszerű hangjai között. Mindezen sajátságai közösek voltak a politikai költőkével s Grün is osztozott közös sorsukban, a mellőzésben és elfeledésben. Ekkor fordításokba kezdett. Sok évig bibelődött Robin Hoodról szóló angol balladákkal és szűkebb hazája népköltészetéből, szlovén dalokból fordítgatott. Ezek a népdalok gyakran szoros tárgyi kapcsolatban állnak a magyarral. A Grün-től lefordított *Tetszhalott* cz. ballada összefüggését a magyar *Pálbeli szép Antal* cíművel, ismerjük.¹ Négy Hunyadi tárgyú balladájának elsője: *Jankó vajda*, a mely Hunyadi háztűznézését mondja el öccsével, Sekollal a ravasz olaszoknál (más változatban Temesvárt, a csalfa oláhoknál). A krajnai népdaloknak még Marko királyfinál is hatalmasabb, csaknem mese-szerű hőse Mátyás király, *Kralj Matjaž*. Reá ruházta a nép nemcsak a saját, de az atyja hőstetteit, sőt a magyar népköltésben is emlegetett erkölcsi ballépéseit is. Annyira megszerette a krajnai nép Mátyás alakját, hogy róla is meséli, a mit Barbarossa Frigyesről, sok más fejedelemről, II. Józsefről, Napoleonról, Rudolf trónörökös-ről is mesél a nép, hogy nem halt meg, hanem egy barlangban alszik. Ott ül fekete seregével (črna vojska) egy asztalnál hársfa alatt. Egy népdal szerint mint Orpheus, hegedűjével a pokolba is leszállott, hogy elhunyt kedvesét felhozza, a mi azonban neki, mivel a hallgatást megtörte, éppen olyan kevésbé sikerült, mint thrák elődjének. Mátyás király nagy népszerűsége indított egy újabb dél-szláv költőt is arra, hogy Uhland »König Karls Meerfahrt« cz. balladájában Károlyt Mátyás királylyal és tizenkét vitézével helyettesítse.² Grün három Mátyás királyról szóló balladát fordított le: *Vom König Matjasch* címűben Mátyás barátcsuhában megmenti nejét a török fogságból, a másodikban a szultán leánya segítségével szabadul a török rabságból s a leányt öccsének, szintén Mátyásnak adja feleségül (feltűnő hasonlósága a *Szilágyi és Hajmási* cz. balladánk motívumaival való összefüggésre mutat). A harmadik költemény Mátyás halálát írja le. *Cilli* városában (a Cillei név átruházása helynévre) Mátyásnak egy dobos feleségével volt szerelmi viszonya. A dobos meglepte, halálosan megsebesítette Mátyást s feleségét megölte.

Grün működését még számos szál fűzi hazánkhoz. Írói álnevét is először a pesti és budai károsultak albumába írt verse alatt árulta el. Még többet foglalkozott hazánkkal pályája második felében, a melyet teljesen a politikának szentelt. 1859-ben, mikor Bach helyére Golu-

¹ Olv. *Egyet. Phil. Közöny* XI. k. 700 l.

² S. Vraz: *Gusle i tambura*. Prága 1845. 131 l.

chowski ült, az oktrojált alkotmányú parlamentben Szécsen gróf mellett őt bízták meg a jegyzőkönyv ellenőrzésével s mikor szeptemberben felvetették a kérdést, hogy a monarchiát szövetségi alapon építsék-e újjá, a mint a magyarság és a főrendek, vagy pedig központosító kormányzattal szervezzék-e, a melyet a polgárság és a hivatalnokok támogattak, Auersperg a szövetségi rendszer mellett emelt szót. Nem egy támadást kellett ezért eltűrnie. Az októberi diploma őt is kellemetlenül lepte meg s mégis örült a kicsikart talpalatnyi alkotmánynak. Keresztül is vitte, hogy a krajnai tartománygyűlés köszönetet szavazzon érte a császárnak s ez alkalommal tartotta első nagy beszédét *A magyar kérdéstről*. Kibékülést keres a magyarsággal, azt fejtegetve, hogy az osztrák népek mindig jóakarattal viseltettek iránta, s hogy másrészt Magyarország sem az osztrákok, hanem az absolutismus ellen küzdött s ennek elestével újra nyugodtan folytathatja útját. Schmerling nagynémet törekvései csakhamar meghazudtolták. Honfitársai, a szlovének is mihamar felemelték szavukat nyelvük érdekében s Auerspergben, a szabadság harcosában most a német hazafi kerekedett felül. Ehhez járult még titkos tanácsossá való kineveztetése, a mely szintén megkötötte a függetlenséghez szokott államférfiút. Schmerling sikertelenségei után az előrelátható változások ismét talpraállították. A belső politika legfontosabb kérdése a Magyarországgal való kiegyezés volt. Auersperg a Reichsratban 1862 július 14-én mondott beszédében azt hangoztatta ugyan, hogy a kiegyezés csakis alkotmányos alapon lehetséges, szeme előtt mégis mindig az összmonarchia, a Gesamtstaat lebegett. Tervei azonban sorra dugába dőltek. A királyi pár utazása Magyarországon, Mailáth udvari kancellárrá való kinevezése, Rainer főherczegnek lemondatása a minisztertanács elnökségéről, mind mutatták a közeledő változást. Königggrätz végleg lesújtotta. *Finis Austriae* lett sokszor ismételt mondása. »Eddig a jó osztrák egyuttal jó német hazafi is lehetett . . . most itt nem nagy eszmék harcáról, csak a Hohenzollern vagy a Habsburg elsőségéről volt szó. Habsburg méltán esett el, mert nem tudott középkori szervezetről lemondani. S ha majd az osztrák nemzetiségi erjedés közben a német elem kiválik, akkor egyetlen életképes elem marad a monarchiában, a magyarság s akkor beteljesedik Széchenyi István szava: *Magyarország nem volt, hanem lesz*«. (1866 aug. 6-án.) A hazájabeli szerencsétlen közállapotok s betegsége mindinkább lesújtották. A közélettől visszavonulva élte le utolsó éveit.

Auersperg mindenkéfélt szónok volt. Az volt költeményeiben is. Élete a politikáé volt: ifjúságában politikai nézeteit költői formában fejezte ki, férfikora delén a politika mindinkább elnyomta a költészetet s élete estéjét a magas, mindig az általános emberit szem előtt tartó politika töltötte be. Nem volt nagy politikus.

Hiányzott belőle a positiv államférfiúi tartalom, de a változások, ingadozások korában, mindig hű maradt önmagához, elveihez. Költészete sem nagyértékű, a czélzat elnyomta műérzését s költeményei izgatott lelkének tükörképei voltak mindig.

Grün művei négy kiadásban jelentek meg. Az elsőt halála után Ludwig August Frankl, az ismert osztrák költő rendezte s elsiette 1877-ben. A harmincz év felszabadító letelte után a Grote-czég megbízásából Stefan Hock új czímlapkiadást adott 1907-ben derék életrajzi bevezetéssel. Az első teljes kiadás Hesse classikusai közt jelent meg A. Schlossartól, a ki sok utánjárással, nagyszámú ismeretlen anyagot hordott össze s terjedelmes életrajzot írt hozzá. Közben megjelentek Hock kiadásában a Bécsi Irodalmi Társulat kiadványai sorozatában Grün politikai iratai, úgy hogy a Bong-féle *Goldene Klassiker-Bibliothek* számára készült kiadásban Eduard Castle, a jeles Lenau-kutató az eddig legteljesebbet adta élénk szép életrajzzal és kimerítő jegyzetekkel.

Auersperg-Grün harczy riadójt Soestben visszhangozta egy kereskedőség, a kinek izzó képzelete a szabad afrikai pusztákon száguldott. Abban az időben élt, mikor riadókra volt szükség s olyan porosz uralom volt IV. Frigyes Vilmos alatt, a milyenben *difficile est satiram non scribere*. A kereskedői pályától megválva eleinte királyi kegydíjból élt, de a forradalmak idején önként lemondott róla s a forradalom karjaiba vetette magát. Felségsértéssel vádolva Angliába menekült, a hol mint segéd, majd mint bankhivatalnok kereste kenyerét, élete végén költőtársai hívására visszatért Németországba s nagy népszerűségnek örvendő érte meg a francia-német háborút. Ifjúkori költészetében csupa exotikus országot keres fel s erős képzelettel, színes nyelven fest soha nem látott viszonyokat. Mikor 1850-ben egy barátja felolvasta Freiligrathnak egy ifjúkori költeményét, a »Fehér elefánt«-ot, melynek rímei Boa-Goa, Dakka-Malakka, Sultan-Multan, Bisam-Nisam, Java-Lava-Ava, a költő harsány kaczagásban tört ki. Az exotismus iránti hajlama mindvégig megmaradt s különösen nagy utazásokra vágyódott, hogy még színesebb, még idegenszerűen terheltebb legyen költészete. Hiszen Cooper, Irving, Marryat korszakából való volt. A Victor Hugo-féle romantikának volt visszhangja ez a költészet, mert Hugo kápráztató modora sok tekintetben volt mintaképe Freiligrath technikájának. Nem csoda, hiszen az *Odes et poésies diverses* fordításával egészen beleélte magát. Hugo hatása alatt alkotta meg a modern német alexandrinust, megszabadítva az egyhangusító caesurától s költeményeinek tartalma is az *Orientales* költőjére utal. Ugyanakkor azonban Angliába költözve, Byron, Southey tüzesebb költészetét is vérebe olvasztotta; heves lelkének nem sok élesztőre volt szüksége s a száműzetés egyre izgatta.

Igy köszöntött be az 1848-ik esztendő. A forradalom lángja, melyet költészetében megjövendőlt és sóvárogva várt, egész Európa egére vörös világot vetett. Freilgrath még angol földön megírta híres költeményét: »Im Hochland fiel der erste Schuss« kezdetűt s a nagy év májusában már Düsseldorfban izgatott. Politikai költészete átcsapott a socialistikusba, és tüze nem hogy nem csillapodott a forradalmi hangulat hanyatlásával, de egyre emelkedett. Elfogták s újra szabadon bocsátották. Visszatért Angliába, de nem azért, hogy szerencsétlenségével, száműzetésével szalónokban kérkedjék, s az érdekes emigránst adja, mint más forradalmárok és költők, mint Heine és Beck Károly. A *Ça ira* és a »Toten an die Lebenden« költője is megnyugodott, vidéki idyllikus fészében fordítgatott s csendesen verselt, miután fáradságos napi ügyeit az üzletben elvégezte. Kedves dalai a csendesebb öregkort tükrözik. Bájos *virágregéi*-vel Tompa Mihályra is hatott. Richard M. Meyer nem joggal mondja, hogy Heine óta nála egy német lyrikus sem gyakorolt nagyobb irodalmi hatást.

Freilgrath művei most három kiadásban fekszenek előttünk. Összegyűjtött műveit 1871-ben ő maga adta ki Göschennél. 1907-ben Hesse kiadásában válogatott műveit rendezte sajtó alá L. Schröder. Most Julius Schwering összes műveit kiadta két vaskos kötetben Bongnál. Először találjuk meg benne Freilgrath összes kiadott munkáin kívül irodalmi hagyatékát és válogatott leveleit is.

A politikai lyra legtehetségesebb költője Freilgrath, legvégtetesebb képviselője pedig Herwegh. Társai között ő lépett fel a legvakmerőbben a »Gedichte eines Lebendigen«-nel s oly meglepő hatást ért el, hogy a király magához hívatta audienciára. Az amúgy is dőlyfős költőt ez egyenesen elszédítette. Még szenvedélyesebben és hangosabban kiáltotta világgá a nép érzelmeit. A tetszés elkábította. Hiú önámításában azt akarta, hogy dala tette váljék, hogy Schiller szavaival a költő a királylyal járjon, mert mindketten az emberiség legmagasabb fokán állanak. Hangoskodásának következményeképen kiutasították Németországból. Svájcba ment, majd gazdagon megnősült s dicstelen semmittevésben töltötte idejét. Férfiatlan jelleme már előbb is megrendítette az iránta tanúsított tiszteletet, a mely később teljesen elfordult tőle. Kortársai nem tudták benne az embert a költőtől elválasztani: a király és a gazdagok a socialista, sőt communista izgatót, az elnyomottak a gazdag zsidó leány férjét gyűlölték benne. Sorsa szomorú, kegyetlen volt. Az abszolút szabadság hirdetése tette korábban nagy költővé, ugyanez törte le. A zavaros gondolatokat és ürességet takargató pompás zenéjű, pathetikus nyelv sokakat elkábított, de csak kortársait. A nagy szavak mögött hiányzott a jellem szilárdsága és nagysága nála éppen úgy, mint a politikai költők legtöbbszörénél.

A forradalmak költészete, a melyet az ifjúnemetek, Heine, Börne, Gutzkow, a theologus gondolkozók, Feuerbach és David Friedrich Strauss s a socialisták, Marx és Lassalle előkészítettek s befolyásoltak, eleinte nemzeti irányban, Németország szabadságáért zengett, majd a hazafias lelkesedés csökkenésével pártczélokot szolgált. Szónokiasság, nagy jelszavak, korszerű eszmék, napi érdekű vonatkozások és zengzetes nyelv jellemzik. Bár a jelszavak és eszméi ma is korszerűek, ez a költészet elhangzott, mint a harangszó, a vészharang szava.

GRAGGER RÓBERT.

VÁROSY GYULA.

1846—1910.

Társulatunk egyik legrégeb, buzgó és érdemes tagját vesztette el a korán elhunyt kalocsai érsekben. Mint régi nemes család gondolkodó eszű sarja, jó eleve tisztában volt azzal az erővel és hatalommal, mely a történelmi alapon rejtőzik, s mely minden országnak, de ezek között is legkivált a mi hazánknak, az igaz és biztos előrehaladás ösvényét jelzi. Éppen azért a maga körében szóval és tettel mindent elkövetett, hogy a történelmi érzék diadalmasan nyomúlhasson elő, hogy áthathassa az ifjú nemzedék szívét és eszét, irányozza a munkás elemek elhatározásait, törekvéseit. Buzdított szavával és tollával, támogatást nyújtott erkölcsi és anyagi erejének teljes mértékével mindenütt és mindenben, a mi szeretett hazája múltjának felderítéséhez, az átelt századok termékenyítő erejének hasznosításához vezethetett.

Haynald Lajosnak volt ő kedves papja, szellemének hívséges letéteményese. Mikor a székesfejérvári püspöki székből a kalocsai érsekség trónjára felemelkedett, sietett befejezni mindazt, mit európai híru nagy elődje már megkezdett, teljesíteni mindent, mi az ő tervező elméjének szívárványos hártáján egykor megszövéődött. Sajnos, a halál hideg keze idő előtt fagyasztotta meg azt a nemes szívet, azt az erős, fegyelmzett agyat, mely rég idő óta nem hallott nagy tetteket, eseményeket írt volna Kalocsa egyházi és művelődéstörténeti életének jövőndő szakába.

Városv Gyulát hajlamai már kora ifjúságában az irodalom szolgálatába sorozták. Ő benső szükségletből írt. Nem volt tehát vérbeli író abban az értelemben, hogy nála az írás foglalkozást jelentett volna. Írt, mert volt mit mondania és mert érezte, hogy kötelességet teljesít, ha mondanivalóját másokkal is közli. Kezdetben inkább a hittudomány, az erkölcsi kérdések terén mozgott írásaival, s csak később — Haynald irányító szelleme révén — állott a történelem

munkásai sorába. A kalocsai egyházmegye évenként megjelenő névtárát ugyanis Haynald az egyházmegye történelmének egyik kútforrásává öhajította tenni s az úgynevezett historikus schematismusokat honosította meg. Itt jelentek meg pld. *Henszlmann* írásai a kalocsai és a bácsi székesegyházak árpádkori romjainak feltalálása miatt indított ásatásokról; *Fraknói* Vilmos, P. *Weiser* írásai a megyéről. Legbecesebb anyagát azonban ezen schematismusoknak a *Városvy* Gyula értekezései és egyéb publicatiói képezték. Bizonyosságot térszen erről a következő jegyzék:

Astricus sedi suae Colocensi servatus (Schem. 1879.).

Abbatiae et Praepositurae Archi-Dioec. Col. et Bacs. (1880.)

Regesta Capituli Bacs. ab anno 1158 usque 1527. (1883.)

Disquisitio historica de unione Eccl. Coloc. et Bacs. (1885.)

Observationes criticae in seriem Archiepporum Coloc. et Bacs. (1886.)

De Translatione Andreae de Benciis de Gualdo. Archieppi Coloc. ad sedem Sedunensem. — És: Genealogia Ludovici Com. ab Helffenstein Archieppi Coloc. (1887.)

Notitiae Genealog. de origine quorundam Archiepporum Coloc. et Bacsiansium. (1888.)

Novae disquisitiones genealog. de orig. quorund. archiepp. Coloc. et Bacs. (1889.)

Inquiritur utrum Sayna et Cosmas diversi fuerunt Archieppi.

Andreas de Benciis de Gualdo Archieppus Coloc. civibus Perusianis adscriptus. (1891.)

Ezen latin nyelven megjelent dolgozatai közül különösen ki kell emelnünk az *Asztrikról* szólót, mely az első impulsust adta annak a nagy irodalmi vitának, a mely e kérdés körül lefolyt, s mely Asztrik kalocsai érsekségének megállapítását a *Városvy* Gy. nevéhez fűzte. Érdekes és maradandó hatású az egyházmegye égi pártfogójáról írt dolgozata is. Ma ugyanis az egyházmegye Szt. Istvánban tiszteli pártfogóját, a székesegyház pedig Sz. Móriában. Ő kimutatta, hogy úgy a kalocsai egyházmegye, mint a kalocsai és bácsi székesegyházak pártfogója kezdettől fogva szent Pál apostol volt.

Legnagyobb irodalmi sikere és történettudói érdeme azonban Városvy-nak az, hogy a kalocsai egyházmegye alapításának bonyolult kérdését sikerült teljesen tisztáznia, végérvényesen eldöntenie. Tudományos kutatásai során megállapította ugyanis, hogy sohasem volt két különálló egyházmegye: kalocsai és bácsi, hanem a kalocsai széket, melyet Szent István alapított s mely Asztriktól kezdve mindig érseki címmel bírt, utóbb valamely szükséges okból Bácsra helyezték át olyképen, hogy az igazi székhely Kalocsa maradt és ugyanazon főpaprak, egyházmegyéje határain belül, két érseki székhelye, két székesegyháza, két érseki káptalanja volt.

Ezt a tudományos tételt V. rendkívül éles elmével, erős történetírói intuícióval állapítja meg s a régi adatok helyes beállításával, újabb adatok buzgó felkutatásával igazolja be. Tanulmányát a maga főbb eredményeiben az *Ortvay*-féle egyházi földrajzban is közzétette.

Irt még Városey a Haynaldtól megindított »A kath. iskolaügy Magyarországon« című vállalatba is. Az első kötet (Kalocsa 1882.). »A magyar kath. alapítványok jogi természete« című művét hozta, melyben meglepő jogi és történeti tudásról tett tanúságot.

Folyóiratunk hasábjain ismételtelen találkoztunk beces és szakzerű fejtegetéseivel. Így 1886-ban *Antiochrai Anna* magyar királyné származásáról és családi viszonyairól, 1887-ben *Dedek Crescens Lajos* tagtársunk első nagyobb művének, a *Főpapnevezések történeté*-nek megjelenése kapcsán a kir. kegyúri jogról írt megjegyzésre méltó reflexiókat.

Buzgó munkatársa volt ő a kath. folyóiratoknak és a mit kevesen tudnak róla, egyike volt a hatalmas firenzei költő, *Allighieri Dante* magyarországi interpretátorainak. A *Magyar Szemle* hasábjain megjelent értekezése, melyben a krétai böles alakját a kath. erkölcs-tudomány szemüvegén át vizsgálgatta, ezt a sokat vitatott kérdést egészen új és meglepő világításba helyezte.

Hattyúdala az a classikus előszó volt, a melyet 1909-ben írt Bács-Bodrog vármegyének az Országos Monographia-Társaság kiadásában megjelent hatalmas kötete elébe, s a melyben örömtől repeső szívvel hangoztatta: Bácska virül! Halad előre a népek fejlődésének törvényei szerint a nemzeti jóllét, műveltség és magasabb országos célok megvalósulása felé. Nyugodt önérzettel mondhatta volna: Quorum ego pars fui.

Írásait egyszerű, keresetlen, de tősgyökeres nyelvezet, legtöbbszőr classikus latinság, de mindig igaz és mély, hazafias érzelem jellegzik. Igaz részvétünk, a tudomány munkásainak nagyrabecsülése kíséri őt korai sirjába.

TÖRTÉNELMI S ROKON TÁRSULATOK.

A MUNKÁCSI LEHOCZKY TIVADAR MÚZEUMEGYESÜLET, mely a rendes formalítások közt a mult évben alakult meg, ez időszerint már 310 tagot számlál s napról-napra szépen gyarapodik. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének közbenjárására a kormányhatóság kilátásba helyezte, hogy az ottani kincstári rozoga épületet, az egykori sóházat, Munkácsi Mihály festőművésziünk szülőházát át fogja engedni az ifjú egyesületnek; ha e terv megvalósúl, nagyérdemű veterán tagtársunk, *Lehoczky Tivadar* több ezer őskori és egyéb érdekes ereklyékből álló gyűjteménye, melyet a

Múzeumegyesületnek nagylelkűen felajánlott, könnyű szerrel elhelyezhető lesz. Az ekként megalapozott múzeum a vidékiek között méltó és kiváló helyet fog elfoglalni s mint egyik elsőrendű kulturális tényező a ruthén határszélén, alapszabályai értelmében, nevezetes missiót van hivatva betölteni.

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET V. VÁNDORGYŰLÉSE DÉSEN. Népes és érdekes vándorgyűlése volt október 9. és 10. napjain az E. M. E.-nek Désen. Az erdélyi részből 45 vendég E. M. E. tag érkezett oda, hol a város közönsége gr. *Bethlen Balázs* főispánnal és *Ilosvay Jenő* polgármesterrel az élén kitüntető szívességgel és számtalan figyelemmel halmozta el a vendégeket. A vándorgyűlés előadásai közt a történelmi és irodalom tárgyaiak voltak túlsúlyban. Az első előadást *dr. Buday Árpád* kolozsvári érem- és régiségügyi osztályarchaeologus tartotta a Szolnok-Doboka megyei római táborhelyekről. Szamosujvár, Alsó-Kosály és Alsó-Ilosva kiásott vagy véletlenül napfényre került emlékeit tárgyalta s azokból a római hódítás irányára és a táborhelyek történetére vont le sok becses következtetést. *Dr. Ferenczi Miklós*, br. *Wesselényi István* erdélyi országgyűlési elnöknek és naplóírónak, a korában nagytekintélyű magyar főúrnak 1734-i fényes temetésével foglalkozott. *Dr. Parádi Ferencz* dési kórházigazgató a dési kórház ötvenéves multját ismertette; *dr. Sárkány Loránt* dési áll. főgymn. tanár a Gubernium első félszázadában (1690—1740) Désen elszállásolt császári katonaság és polgárság viszonyáról olvasott fel főleg a városi jegyzőkönyvek alapján. — Előadást tartottak még: *Jakabfi Lajos* dési főmérnök a városok vízzel és csatornával való ellátásáról, *dr. Szádeczky Gyula* egy. tanár Dész geológiájáról és *dr. Cholnoky Jenő* a Spitzbergákról. Az előadásokat díszes, nagy közönség élvezte s azok tartalma a vándorgyűlés emlékkönyvében jelenik meg. Október 10-én a vendégek kirándulást tettek a désaknai sóbányába s megtekintették a Szolnok-Dobokai Gazdasági Egylet terménykiállítását. A vándorgyűlésen képviseltette magát a M. Tud. Akadémia, a kolozsvári F. J. Tud. Egyletem s több erdélyi középiskola is. (kl.).

VEGYES KÖZLÉSEK.

FELHÍVÁS ÉS KÉRELEM. Szamota István »Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten 1891.« című művében (Olcsó Könyvtár p. 22.) azt írja, hogy: »II. Endre magyar király Istvánnal, Nemanja (1159—1191 Szerbia nagyzsupánja) fiával találkozáván, bölényeket és szaracén bivalyokat ajándékozott az utóbbinak«. Nagyon lekötelezne, ki ez idézet forrását és latin szövegét velem közölné. Ez t. i. egyike a magyar bölényre vonatkozó legfontosabb

adatoknak. — A mint azt egy nagyobb tanulmány kapcsán ki fogom mutatni, a középkori magyar krónikások a bölényt sohasem nevezték latinul urus-nak, bonasus-nak, hanem mindig bubalus-nak (bivaly) írták, úgy hogy bizony sok helyt nem is lehet tudni, valódi bivalyról, vagy bölényről van-e szó. Szamota citatuma az egyedüli, hol bivaly és bölény együtt említetik s igen érdekes volna tudni, mikép különbözteti meg az író latinul e két állatfaj nevét. Sajnos, Szamota nem közölte forrását. Egyúttal igen kérem okmánykutatóinkat és történészeinket, ha régi hazai művekben, oklevelekben, krónikákban a bivalyról és a bölényekről (bubalus, boves sylvestres, begyen, vadökör) valami feljegyzést találnak, szíveskedjenek azt vagy e folyóirat hasábjain közölni, vagy velem magánúton tudatni. Régibb és újabb irodalmunkból eddig a magyar bölény 250 említését gyűjtöttem össze egymagam, ebből látható, mily szép eredményre lehetne jutni, ha többen érdeklődnének kulturtörténetünk ez érdekes fejezete iránt. Dr. Szalay Béla, N.-Szeben.

VÁGVÁRALJAI VERSTÖREDÉK. Dr. Lavotta József miniszteri titkár úr a vágváraljai (Podrágy, Trencsénm.) düledező Balassa-kastélyban, melyet a kapu feletti felirat szerint 1631-ben báró Balassa Simon és neje, Géczy Magdolna építettek, az egyik szobában a lemáló vakolat alatt falfestmény (stilizált szőlővenyige) nyomaira és egy magyar verses felirat töredékére, egy másikban a falra festett 7—8 címerre akadt. A felirattöredéket szíves volt lemásolni s rendelkezésünkre bocsátani. Ezt íme itt adjuk :

... se ritkán se gyakran
 Ne legyen hir hintó és hir tudakozó
 Czifra ruházatra ehut vágyakozó
 Szomszéd ... mit lát ne tessék, hogy mind jó
 Érték felett való és ... bujálkodó
 Ne adjon se vegyen kétes ajándékot
 Kiből gonosz hirnek építsen hajlékot
 Gonosz távoztasson s ... játékot
 Rágalmazására adván martalékot
 Ne hagyna értékét se nemzetségét
 S kisebbnek ne vélje abbul az ő erejét
 Kevélység hijával ne pökje tenyerét
 S férje fején felül ne emelje fejét.

KÖNYVÉSZET.

DÉRI GYULA. Petőfi Zoltán. Budapest, 1909. Kunossy Vilmos és fia kny. 8-r. 159 l. (Petőfi-könyvtár. XV.)

ÉVKÖNYVE (A Gyöngyösy irodalmi társaság —.) I. köt. 1906—1909. Ungvár, 1909. Székely és Illés kny. 8-r. 110, 2 l.

HARRER FERENCZ. A német városi szervezet kifejlődése és mai alakja. Bpest, 1909. Budapest székesfőváros házinyomdája. 8-r. 102, 2 l. Ára 3 K.

KARA GYÖZÖ. Kortani táblák Magyarország történetéhez. Arad, 1910. Aradi nyomda r.-t. Kis 8-r. 126 l. Ára 90 fill. (Tudományos Kézíkönyvek gyűjteménye. 6. sz.)

KRÚDY GYULA. A negyvenes évekből. Bpest, 1909. Kunossy Vilmos és fia kny. 8-r. 110, 2 l. Mühlbeck Károly rajzaival. (Petőfi-könyvtár. XVI.)

KOVÁCS KÁROLY. A magyar államvasutiak takarék- és segélyszövetkezetének története 1879—1909. Bpest, 1910. Ifj. Kellner Ernő kny. Kis 8-r. 16 l.)

LEWANDOWSKI ISTVÁN. Ungvár rendezett tanácsú város államilag segélyezett iparos- és kereskedő-tanonczok iskolájának huszonöt éves története 1884/5—1908/9. tanévig. Ungvár, 1909. Székely és Illés kny. 8-r. 22 l.

NITSCH ÁRPÁD JÁNOS. Majk a bold. Szűz majki premontrei prépostságának majd a nepomuki szent Jánosról nevezett kamalduli remeteségnek története. Győr, 1910. Győregyházmege kny. 4-r. 64 l.

PÁSZTOR EDE. 1885—1910. A nagyváradi első általános munkás-betegsegélyző egyesület 25 éves története. Nagyvár. d, 1910. Boros Jenő kny. 8-r. 15 l.

SMÁTÁNA DEZSŐ. Közjogi és forráskritikai tanulmány I. Ulászló megválasztásához. Bpest, 1910. Pallas kny. 8-r. 36 l.

STRICKERNE PÓLÁNYI LAURA. III. Károly gazdaságpolitikájáról hazánkban. Bpest, 1909. Pesti kny. 8-r. 54 l. (Különlenyomat a Közgazdasági Szemléből.)

SZMOLLÉNY NÁNDOR. A középkori Szeged műveltsége. Caspar Fraxinus (Kőrösi) de Zegedinus levelezése Nádasdi Tamás nádorral. (1553—1562.) Szeged, 1910. Endrényi Lajos kny. 8-r. 199 l. 13 műmelléklettel. Ára 5 kor.

SZABÓ MIHÁLY. A szentgyörgyi piarista kollégium története. Szeged, 1910. Endrényi Lajos kny. 8-r. 99 l. (Művelődéstörténeti Értekezések. 38. sz.)

SZÉCHENYI MIKLÓS gróf győri megyés püspöknek, a magyar küldöttség és zárá doklat vezetőjének beszédei: I. X. Pius pápához. II. Emlékbeszéd II. Szilveszter pápáról, a magyar szent korona adományozójáról. Allocutiones Dris Nicolai e Comitibus Széchényi Episcopi Jaurinensis qua ducis ablegatorum Romam Hungarorum: I. Ad Pium X. PP. II. Sermo de Sylvestro II. PP. donatore coronae Regni Hungariae. Győr, 1910. Gy regyházmege kny. 8-r. 39 l.

VÁRADY ZSIGMOND. Az új Szalkayak és Frangepánok. A nagyváradi nemzeti munkapárt vasárnapi gyűlésén elmondta: —. Nagyvárád, 1910. Boros Jenő kny. 8-r. 11 l.

ADATTÁR (Magyar protestáns egyháztörténeti —.) Szerkeszti *Pokoly József*. VIII. évfolyam. Bpest, 1910. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 173 l. Ára 3 kor. (A magyar protestáns irodalmi társaság kiadványai. A tudományos könyvsorozat XXVI. kötete.)

ALAPI GYULA. Komárom vármegye és az utolsó nemesi felkelés. Komárom, 1910. Spitzer Sándor kny. 8-r. 55 l.

ANGYAL DÁVID. Gróf Széchenyi István emlékezete. Irta s a Magyar Tud. Aka émia 1910. évi nagygyűlésén felolvasta —. Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 21 l. (Különlenyomat a Budapesti Szemle 1910. évi májusi számából.)

(ANGYAL DÁVID.) A magyar tudományos akadémia Széchenyi-emlékünnepe 1910 május 1. tartott ünnepélyes közülésén. Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 45, 2 l. Ára 1 kor.

BALANYI GYÖRGY. IV. Sixtus pápa és a Pazzi-összeesküvés. Bpest, 1910. Stephaneum knv. 8-r. 44 l.

BARBU (PETRU). Istorioare bisericești III. carte de religiune pentru scoalele poporale. Edițiunea VII. Arad, 1910. Gör. kel. román egyházmegyei kny. 8-r. 47 l. Ára 30 fillér.

BECK LAJOS. 48 és 67. Bpest, 1910. Pallas kny. 8-r. 106 l. Ára 2 K.

BENEDEK MARCZELL és dr. LENGYEL MIKLÓS. Poétika és irodalomtörténet; I. *Neményi Imre*.

BERNÁTH JÓZSEF. A keszthelyi ipartestület 25 éves fennállása és működése. Keszthely, 1910. Sujánszky József kny. 8-r. 40, 2 l.

BÉKEFI REMIG. A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig. Az Oltványi jutalommal kitüntetett pályamű. Bpest, 1910. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. XXIX. 598 l. Ára 12 kor.

BIÁS ISTVÁN (Ífj.) Adatok II. Rákóczi Ferencz fejedelmi beiktatásának és marosvásárhelyi tartózkodásának történetéhez. (Eredeti levelek a gróf Teleki-család levéltárából.) Marosvásárhely, 1909. Adi Árpád Kossuth-nyomdája. 8-r. 16 l. (Különlevonat a Székely Ellenzék 1909. évi folyamából.)

BOROVSZKY SAMU. Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monografiája. A magyar korona országai történetének, földrajzi, képzőművészeti, néprajzi, hadügyi és természeti viszonyainak, közművelődési és közgazdasági állapotának enciklopédiája. A Magyarország vármegyéi és városai központi szerkesztő bizottságának közreműködésével szerkeszti —. *Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye*. I. Az orsz. monografia szerkesztő-bizottságának felügyelete alatt és a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei helyi munkatársak közreműködésével szerkesztette Borovszky Samu. Bpest, 1910. Légrády testv. kny. 4-r. XII, 491 l. 92 oldal mű-melléklet, 320 képpel, ezek között egy térkép, 12 egész oldalas autotipia és több szöveggép.

BÖNGÉRFI JÁNOS és REÖTHY VLADIMIR. Történelem polg. leányiskolák IV. oszt. számára. Az 1908. évi új tanterv alapján írta —. II. rész. Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 108 l. Számos képpel. Ára 1 kor. 60 fillér.

BRANDES GYÖRGY. Lord Beaconsfield. (Disraeli Benjamin.) Jellemrajz. F rdította dr. *Halasy Aladár*. Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 215 l. Ára 4 kor.

CSURKA ISTVÁN. A debreczeni áll. segélyezett, községi iparostanoncziskol története (1795—1909). Debreczen, 1910. Városi nyomda-vállalat. 8-r. 73 l.

CZIRÁKY GYULA. Tolnavármegyei Dunaföldvár multja és jelene. Bpest, 1910. Stephaneum kny. 8-r. 256 l. Képekkel.

DENGI JÁNOS (Ífj.) Kemény és Balzac. Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 35 l. (Különlenyomat a Budapesti Szemle 1910. évi 400. és 401. számából.)

DOMANOVSKY SÁNDOR. Történelem felső kereskedelmi iskolák számára. III. kötet: a legújabb kor és a kereskedelem története. Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 206 l. Ára 3 kor. 20 fill.

DON BOSKO JÁNOS. Savio Domonkos a 15 éves tanulónak példás élete. Ford. *Grátzer Pius*. Jogositott fordítás. Esztergom, 1910. Buzárovits Gusztáv kny. 8-r. 162, 4 l. Ára 50 fill.

ERDÉLYI PÁL. Jelentés az erdélyi nemzeti múzeum könyvtára 1909. évi állapotáról. Kolozsvár, 1910. Stief Jenő és társa kny. 8-r. 23 l.

FERENCZI MIKLÓS. Hadadi br. Wesselényi István élete és naplója. Kolozsvár, 1910. Stief Jenő és társa kny. 8-r. 48, 4 l. Egy hasonmással, két pecsét rajzzal és egy leszármazási táblával.

FERENCZY (JOSEPH de —.) *La presse périodique en Hongrie.* Bpest, 1910. Athenaeum kny. 8-r. 38 l. (Különlenyomat a *Revue de Hongrie* 1910. április 15. és május 15-iki számából.)

FOLTIN JÁNOS. Kracker János festőművész emlékének fellevenítése, s újabban felfedezett műveinek megismertető számbavétele. Eger, 1909. Érseki lyceumi kny. 8-r. 55 l.

FRANCISCI (JÁN.) *Vlastný životopis.* Turócszszentmárton, 1909. Nyomdarészvénytársaság. 8-r. 131 l. Ára 1 kor. (Különlenyomat a »Slovenské Pohlady« folyóiratból.)

FRÁNEK DÖMÖTÖR. A borsmonostori apátság az Árpádok korában. Bölcsészeti doktori értekezés. Eger, 1910. Érseki lyceumi ny. 8-r. IV, 4, 69 l. (Művelődéstörténeti Értekezések. 17. sz.)

FREUND MÁRIA. A művészi látás kétfélesége és a XV. századi olasz tájfestés. Bpest, 1910. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 46 l. (Különlenyomat a M. T. Akadémia »Athenaeum« cz. folyóiratából.)

FRICK JÓZSEF. A középkori magyar himnusz-költészet. Kolozsvár, 1910. Stief Jenő és társa kny. 8-r. 128 l.

FUTÓ JENŐ. Az idill eredete, fejlődése, elmélete és magyar irodalma. Doktori értekezés. Pápa, 1910. Főiskolai kny. 8-r. 122 l.

GAAL MÓZES. A magyar irodalom története főbb vonásokban. Negyedik kiadás. Bpest, 1910. Révai és Salamon kny. 8-r. 77 l.

GERMAN ZAKARIÁS. Phaedrus nyelve. Bpest, 1910. Károlyi György kny. 8-r. 51 l.

GESCHICHTE des k. u. k. Infanterie-Regiments Nr. 62. Im Selbstverlage des Regiments 1909. Zweite erweiterte Auflage. Besztercze, (1910.) Csallner Károly kny. Nagy 8-r. XV, 454, LIX l. 8 melléklettel.

GRÁTZER PIUS. Savio Domonkos a 15 éves tanulónak példás élete; l. *Don Bosko János.*

GRÜNWARD BÉLA. A régi Magyarország 1711—1825. Harmadik kiadás. Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. XV, 552 l. Ára 10 kor.

GULYÁS PÁL. Voltaire és Shakespeare. Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 36 l.

(GYÖRGY JÁNOS.) A dunai és balkáni államok szövetsége. Tanulmány a dunai és balkáni országok szövetkezésének földrajzi, gazdasági, néprajzi, történeti, gazdaságpolitikai és állampolitikai föltételeiről. Kolozsvár, 1910. »Előre« kny. 8-r. 300, 4 l. Ára 4 kor.

HALASY ALADÁR. Lord Beaconsfield. (Disreali Benjamin); l. *Brandes György.*

HANUY (FRANCISCUS.) Petri cardinalis Pázmány... epistolae collectae; l. *Petrus Pázmány.*

HARTMANN JÁNOS. Petőfi-tanulmányok. Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 123 l. Ára 3 kor.

HEKLER ANTAL. Antik szobrok Budapesten. Dr. H. A. előadása a Nemzeti Múzeumban 1909 decz. 18. Antike Statuen in Budapest... Bpest, 1910. Stephaneum ny. 8-r. 32 l. Ábrákkal. (Különlenyomat a Magyar Nemzeti Múzeum 1909. évi jelentéséből.)

HIVATALOS ÉRTEŚÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1910 évi okt. hó 20-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

JEGYZŐKÖNYVE.

Jelen voltak: Dr. Csánki Dezső első-alelnök elnöklete alatt dr. Fejérpataky László másod-alelnök, dr. Áldásy Antal, dr. Angyal Dávid, dr. Császár Elemér, Daniel Gábor, dr. Domanovszky Sándor, dr. Gombos F. Albin, Horváth Sándor, dr. Illés József, dr. Komáromy András, dr. Mangold Lajos, dr. Melich János, dr. Mika Sándor, Nagy Gyula, dr. Ortway Tivadar, Tagányi Károly, dr. Tóth-Szabó Pál, dr. Vécsey Tamás vál. tagok, dr. Borovszky Samu titkár, dr. Bathó Béla ügyész, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést szép számú női hallgatóság jelenlétében megnyitja és jegyzőkönyvhitelesítőkül dr. Gombos Albin és Horváth Sándor vál. tagokat kéri fel.

Ezután napirend előtt —

55. lelkes szavakkal ünnepli Pór Antal alapító és vál. tagtársunkat pappá szentelgetése 60-ik évfordulója alkalmából. A Pór nevéhez kapcsolódik az Anjou-kor modern, tudományos művelése. Társulánk működéséből is állandóan kivette a maga részét. A nagy időkben jóformán még mint gyermek kardjával, önfeláldozásával, ifjui lelkesedésével maga is segített csinálni a történelmet.

A vál. nagyrabecsülése és tisztelete jeléül írásban fogja tudomására juttatni tudós tagtársának, Pór Antalnak, ez emlékezetes évforduló alkalmából a társulat őszinte jó kívánságait.

Napirenden —

56. titkár bejelenti az új tagajánlásokat, mely szerint *ajánlatnak évd. r. tagokul 1910-től:* Auner Károly kanonok Bukarestben (aj. a titkár), Baumgartner Antal czímerfestő-művész Budapesten (aj. a jegyző), dr. Erdélyi Aladár ügyvéd Budapesten (aj. Iványi Béla), Josa János áll. főgymn. tanár Szamosujvárt (aj. a titkár), Kardoss Margit okl. középiskolai tanár Budapesten (aj. Békefi

Remig), Krompaszky Ede áll. polg. isk. tanár Turócszentmártonban, Lázár József földbirtokos Jánosházán, Nagy Ferencz főgymn. tanár Sopronban, dr. Papp László ügyvéd Budapesten, Ruzsa József ref. s.-lelkész Solton (mind az ötöt aj. a titkár), Szabó Dezső földbirtokos Kiskunfélegyházán (aj. Puky József), dr. Szegedy Rezső áll. főrealisk. tanár Pécsen, dr. Veress Samu főgymn. igazgató Rimaszombaton, Zimmermann Rezső főgymn. tanár Nyiregyházán (mindhármát aj. a titkár); *1911-től*: Buday Károly bölcsészettanhallgató Budapesten (aj. Békefi Remig).

Megválasztatnak.

57. Gombos Albin dr. vál. tag felolvassa Váczy János dr. vál. tagnak *Kazinczy Ferencz történetírói működése* cz. tanulmányát.

A szépen megírt és mindvégig osztatlan figyelemmel hallgatott felolvasás köszönettel fogadtatik.

58. Bathó Béla dr. társ. ügyész előterjeszti a Thaly Kálmán-alapítvány alapító levelének, a gazdasági bizottság által már előzőleg megvitatott tervezetét.

Az alapító levél szövege csekély módosítással megállapíttatván, tudomás és hozzájárulás végett a jövő decz. havi vál. ülésel kapcsolatban e czélból tartandó rk. közgyűlés elé terjesztetik.

A vál. a társ. ügyész urnak odaadó buzgalmaért és fáradozásáért jegyzőkönyvileg köszönetét nyilvánítja.

59. Titkár előterjeszti a pénztárnok 1910 évi máj.—sept. hónapokról szóló kimutatását, mely szerint összes bevétel volt 21.815 kor. 08 fill.
 összes kiadás 20.685 kor. 35 fill.
 maradvány 1.129 kor. 73 fill.

Ehhez hozzáadván a P. H. E. Takarékpénztárnál folyószámlán levő 9.464 kor. — fill.

követelést, 1910. szept. 30-án összesen 10.593 kor. 73 fill. készpénz állott a társulat rendelkezésére; ebből azonban a legutolsó értékpapírvásárlásnál felmaradt 73 kor. 08 fill. és a Paikert Alajostól befolyt 200 kor. alapítvány, összesen 273 kor. 08 fill. tőkésítendő.

A kimutatás tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

Az elnökség utasíttatik, hogy a tőkésítendő 273 kor. 08 fill. összesen vásároltasson 4%-os magyar koronajáradék-kötvényt a társulat alapítókéjének gyarapítására.

60. Felolvassa Terray István rimaszombati lakos 1910 évi jun. hó 27-én kelt levelét, mely szerint felerészben a Magyar Tört. Tár-

sulat alaptókéjének gyarapítására, felérésben pedig az Orsz. Régészeti és Embertani Társulat céljaira egy pesti magyar kereskedelmi bank részvényt ajándékozott és azt a P. H. E. Takarékpénztár útján társulatunkhoz be is küldötte. Azonban saját szükségére tíz évi (1911—1920.) szelvényt visszatartott, kikötvén még azt is, hogy ha a nevezett kereskedelmi bank ezen idő alatt az alaptókéket felemelné, a kibocsátandó részvényekre az elővételi jogot is gyakorolhassa.

A vál. a kegyes adományt a társulat tőkéjének gyarapítására hálás köszönettel elfogadja. Azonban felkéri Terray István urat, hogy a részvény körül később felmerülheto esetleges bonyodalmak elkerülése végett szíveskedjék a visszatartott szelvényeket a társulat őrizetére bízni, mely esetben kötelezi magát a vál., hogy a részvény hozadékát évenként az illető szelvény beváltásával egyidejűleg posta útján kezéhez fogja juttatni.

61. Bemutatja az Athenaeum igazgatóságának a nyomdai árak emelkedése következtében a *Századok*, *Tört. Tár* és *Tört. Életrajzok* nyomtatási költségeinek a jövő évtől kezdve szándékolt felemelése tárgyában 1910. jul. 15-én, illetőleg szept. 30-án kelt kétfrendbeli levelét.

Ezek szerint a Századoknál a most érvényben levő és az új árszabás közt 6%-os, a Tört. Tárnál és Tötr. Életrajzoknál 15%-os emelkedés mutatkozik.

Erre nézve jelenti, hogy a gazd. bizottságtól előzetesen nyert utasításhoz képest hasztalanul próbálta élőszóval az igazgatóságot, főleg a két utóbbi folyóirat nyomtatási költségeinél mutatkozó túlságos áremelés mérséklésére bírni.

Ezzel kapcsolatban előadja, hogy az igazgatóság hajlandó az Életrajzok kiadása iránt legutóbb (1908. febr. 6.) kötött s a f. év végével lejáró szerződést megújítani, de azt kívánja, hogy a szerződés szerint átvett példányok eladását korlátozó 3. pont mellőzésével szabad legyen neki az Életrajzok régebbi évfolyamait — az utolsó három évfolyam (1908—1910.) kivételével — a kikötött 16 koronánál olcsóbban is elárúsítani.

Továbbá, hogy a szerződésileg kikötött 300 példányt ezentúl csak abban az esetben hajlandó átvenni, ha a kiadandó életrajzok jegyzéke vele előre közöltetik, illetőleg ha azok a könyvtárusi (üzleti) igényeknek megfelelnek.

A vál. az igazgatóságnak az Életrajzokból átveendő 300 példányra vonatkozó kívánságát, a társulat tudományos működésére megalázó előzetes cenzurának tartván, nem fogadja el. Egyebekben méltányolván az igazgatóságtól felhozott okokat, kénytelen belenyugszik a Századok, Tört. Tár és Tört. Életrajzok nyomtatási

költségeinek a jelzett mértékig való felemelésébe s az elnökséget felhatalmazza, hogy a három folyóirat kiadása iránt a szerződést a következő három évre (1911—1913.) a közölt feltételek alapján megkösse.

62. Jelenti, hogy a nyár folyamán tartott nagybányai Schönherr Gyula-émlékünnep alkalmával gróf Teleki Pál alapító tag helyezte el a megboldogult szülőházán ékeskedő emléktábla előtt a társulat koszorúját.

Tudomásul vétetik.

63. Előadja, hogy Lavotta József dr. miniszteri titkár a vágváraljai (Podrágy, Trencsénm.) düledező Balassa-kastélyban, melyet a kapu feletti felirat szerint 1631-ben báró Balassa Simon és neje, Géczy Magdolna építettek, az egyik szobában a lemáló vakolat alatt falfestmény (stilizált szőlővenyige) nyomaira és egy magyar verses felirat töredékére, egy másikban a falra festett 7—8 czimmerre akadt.

Az értesítés köszönettel fogadtatik és a beküldött felirattöredék a *Századok* tárczájában közzé fog tétetni.

64. Jelenti, hogy dr. Lukinich Imre r. tag *Bethlen István támadása 1636-ban* cz. alatt a *Századok*ban és azután különnyomatban is megjelent dolgozatából 50 példányt ajánlott fel a társulatnak. Az értékes ajándék köszönettel fogadtatik.

65. Előterjeszti, hogy a párizsi Sorbonne könyvtára Klincksieck C. párizsi könyvtáros útján a Tört. Tár teljes sorozatát kéri kedvezményes áron.

A raktáron levő teljes évfolyamok fele áron megküldetnek az egyetemi könyvtárnak.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Dr. Csánki Dezső s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük :

Dr. Gombos Albin s. k.
vál. tag.

Horváth Sándor s. k.
vál. tag.

1910. évi október havában tagdíjat fizettek:

1905-re: Csuday Jenő. 5 kor.

1906-ra: Dr. Gyulai Ágost. 10 kor.

1908-ra: Riekl Antal 5 kor.

1909-re: Dudás Gyula (5 kor.), Jakubovich Emil (5 kor.), Schaurek B. (5 kor.), Wodraska Venczel (5 kor.), gr. Zichy István (5 kor.). Összesen: 25 kor.

1910-re: Andaházy Pál, dr. Bagyary Simon, Baumgartner Antal, Budapesti Könyvtár-Egyesület, Demkó Kálmán, dr. Erdélyi Aladár, Esztergomi főegyházmegyei könyvtár, Éble Gábor, Friedrich István, Gárdonyi Albert, dr. Gragger Róbert, Günther József, Halmi Deutsch Sándor, Hollósy Kálmán, Holub József, dr. Hübner Emil, Kalos Pál, Késmárki ev. lyceum, Kujáni Gábor, Kulin Imre, Marczinkó Ferencz, Matuska Péterné, Mészöly Gedeon, Orsovai állami elemi iskola, Paksi áll. polg. isk. igazgatósága (12 kor.), Palugyay Móricz, Péczely Árpád, Reininger László, Simkó Károly, Steiner Zoltán, Szakáll Gyula, Thurzó Ferencz (5 kor.), Valentényi Gáspár (5 kor.), Zsigmond Antal. Összesen 327 kor.

1910-re: Dr. Bagyary Simon (5 kor.), Debreczeni ref. főgimn. ifj. önképző-kör (12 kor.), Jászberény város. Összesen 27 kor.

Mindösszesen 399 kor.

Cserhalmi Sámuel

pénztárnok.

I. Vár: Országház-u. 12. I. 6.

TELEKI MIHÁLY LEVELEZÉSE.

Társulatunk e nagybecsű kiadványából, melyet a gróf Teleki család és a M. Tud. Akadémia költségén terv szerint **tizenkét kötetben** bocsátunk közre, immár az **ötödik kötet** is megjelent *Gergely Sámuel* tagtársunk gondos szerkesztésében. Ezen 666 lapra terjedő kötet Teleki Mihály 1670—1671 évi levelezését foglalja magában. A mint a nagy államférfiu jelentősége évről-évre növekedik Erdély történetében, azonképen levelezése is fokozott mértékben válik érdekesebbé. Teleki Mihály ez években Erdély sorsának az intézője. És ez a körülmény teszi különösen érdekessé az ötödik kötetet. Teleki levelezései gazdag és tanulságos gyűjteményének megszerzését a leghathatósabban ajánljuk mindenkinek, a kit hazánk története érdekel. Egy-egy kötet bolti ára 9 korona; a **M. Történelmi Társulat tagjainak 6 korona**. Minden megrendelés a társulat jegyzőjéhez, Barabás Samu úrhoz (I. Vár, Országos Levéltár) intézendő.

A SZÁZADOK NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓJA.

Társulatunk e nagyfontosságú, régen érzett hiányt pótló kiadványának első kötete dr. *Bányai Elemér* tagtársunk szerkesztésében megjelent. Ez a 46 nyolczadrét ívre terjedő vaskos kötet közlönyünk első tíz évfolyamának (1867—1876) anyagát foglalja magába. A következő tíz évfolyam feldolgozása munkában van s reméljük, nemsokára az *index* második kötetét is közre fogjuk bocsáthatni. Szükségtelen a munka hasznát itt bővebben fejtegetnünk. A ki történelmi tanulmányokkal foglalkozik, történeti kutatásaink iránt érdeklődik, sietni fog azt kézi könyvtára számára megszerezni. Megrendelhető a M. Történelmi Társulat jegyzőjénél. Az első kötet ára tagok részére 8 korona.

KÉRELEM.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy a folyóiratunk és kiadványaink szétküldésére vonatkozó mindennemű ügyekben közvetlenül Társulatunk jegyzőjéhez, **Barabás Samu** úrhoz (I. ker. Vár, Országos Levéltár) sziveskedjenek fordulni. Nála jelentendők be a *lakásváltoztatások*, s hozzá intézendők a *reklamációk*, melyek azonban csak *három hónapon belül* vétetnek figyelembe.

A Magyar Történelmi Társulat

kiadványaiból s egyéb a társulat kezelése alatt levő művekből ezek rendelhetők meg
Barabás Samu társulati jegyzőnél (Budapest, I. ker., Vör. Országos Levéltár.)

	Tagok részére:	Nem tagok részére:
	kor. fill.	kor. fill.
1. Századok: 1876—1878, 1880, 1886—1888, 1890—1893, 1895—1899, 1901—1909 évi folyamai. Egy-egy évfolyam ára	10 —	12 —
2. A Századok Név- és Tárgymutatója. I. köt. (1867—76)...	8 —	10 —
3. Történelmi Tár: 1880, 1881, 1883—1899 évi folyamai. Egy-egy évfolyam ára	5 60	8 —
> 1900—1909 évi folyamai. Egy-egy évf. ára	5 20	8 —
4. Magyar Történelmi Életrajzok:		
I—V. évf. (a Franklin-társulathoz) Egy-egy évf. ára	10 —	— —
VI—XII. évf. (az Athenaeumhoz) Egy-egy évfolyam ára	10 —	— —
XIII—XXV. évf. Egy-egy évfolyam ára	10 —	16 —
5. Önálló kötetek a Magyar Tört. Életrajzokból:		
II. Rákóczy György (Szilágyi Sándortól). Ára	3 —	4 80
Mária Terézia (Marczali Henrikktől). Ára	6 —	9 60
Zrinyi Miklós (Széchy Károlytól) II. kötete. Ára	5 —	8 —
Zrinyi Miklós (Széchy Károlytól) V. kötet Ára	3 —	4 80
Gritti Alajos (Kretschmayr Henrikktől). Ára	3 —	4 80
Izabella királyné (Veress Endrétől). Ára	6 —	9 60
Gróf Széchényi Ferencz (Fraknoi Vilmostól). Ára	6 —	9 60
Alsáni bibornok (Áldásy Antaltól). Ára	2 —	3 20
Gróf Fekete János (Morvay Győzőtől). Ára	4 —	6 40
Báró Eötvös József (Ferencci Zoltántól). Ára	4 —	6 40
Ghymeszi Forgách Ferencz (Bártfai Szabó Lászlótól). Ára	4 —	6 40
Bacsányi János (Szinyvei Ferencztől). Ára	4 —	6 40
Keszeli Miklós (Pór Antaltól). Ára	2 —	3 20
Zalánkeméni Kakas István (Veress Endrétől). Ára	4 —	6 40
Ferenecz István (Meller Simontól). Ára	6 —	9 60
Szatmári György primás (Tóth-Szabó Páltól). Ára	6 —	9 60
Kölcsey Ferencz (Vértesy Jenőtől). Ára	4 —	6 40
Beatrix királyné (Berzeviczy Alberttől) Ára	10 —	16 —
II. Rákóczi Ferencz I. II. (Márki S-tól) Ára kötetenk. ...	10 —	16 —
6. A gróf Zichy-család Okmánytára:		
I. II. III. IV. V. VI. VIII. IX. X. köt. Egy-egy kötet ára	4 —	8 —
VII. köt. 1—2. rész. Az I—VI. köt. mutatója. Ára ...	5 —	10 —
7. A gr. Teleki-cs. Oklevéltára: I. II. köt. Egy-egy kötet ára	6 —	9 —
Teleki Mihály levelezése: I. II. III. IV. köt. Egy-egy köt. ára	6 —	9 —
8. A M. Tört. Társulat Felolvasásai:		
1. Az 1821—1861 években keletkezett magyar történelmi énekekről és indulókról. Irta Káldy Gyula. Ára ...	— 40	— 60
2. A régibb és újabb magyar tánczokról 1567—1848. Irta Káldy Gyula. Ára	— 40	— 60
3. XVI. XVII. XVIII. századi magyar történelmi énekek. Irta Káldy Gyula. Ára	— 40	— 60
4. Boockay és a bécsi béke. Irta Károlyi Árpád. Boockay István fejedelemre és korára vonatkozó egykorú emlékek. Irta Szendrei János. Ára	— 80	1 —
9. Egyéb kiadványok:		
Szent István király Emlékezete. Ára	2 —	2 50
Hazai Oklevéltár. Egy kötet. Ára	4 —	5 —
Emlékkönyv (1892). Ára	1 —	1 —
Évkönyv (1895). Ára	1 —	1 —
Magyar történelmi jellemrajzok. Ára	— 80	1 —
Budavár visszafoglalása emlékére 1886. szept. 1-én mondott beszédek. Ára	— 60	— 80
Csánki: Szilágyi Erzsébet nyaraló palotája. Ára	— 80	1 —
Károlyi Árpád: Szilágyi Sándor emlékezete. Ára	— 20	— 30
Bartal: Commentariorum etc. libri XV. Ára	4 —	8 —
Horváth Sándor: A lipitói és turóci registrum. Ára	1 —	1 40
Lázár: Erdély főispánjai. Ára	— 80	1 —
Wekerle László: Alba Maria. Ára	— 40	— 60
Wekerle László: Árpád sírja kimutatása. Ára	— 40	— 60
Wekerle L. Árpád sírja meghatározásának sommája. Ára	— 40	— 60

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

DR. BOROVSZKY SAMU

TITKÁR.

1910 ÉVI FOLYAM

X. FÜZET.

BUDAPEST.

NYOMATOTT AZ ATHENAEUM R.-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

1910.

TARTALOM.

	La
A bolognai Marco da Saliceto, az utolsó Árpád nevelője. Irta Emilio Orioli	789
Bakics Pál, II. Brankovics György és Csernovics Arzen. (Második és befejező közlemény.) Irta dr. Szentkláray Jenő	802
Még egyszer az »átkos emlékü«. Irta Horváth Sándor	817
Kisebb közlemények.	
II. Rákóczi Ferencz és a zoborhegyi kamaldoliak. Irta Némethy Lajos	824
Történeti irodalom.	
<i>Gergely Sámuel</i> : Teleki Mihály levelezése. Ism. dr. Lukinich Imre	826
<i>Dr. Szádeczky Lajos</i> : A magyar kultúra nemzeti hivatása. Ism. dr. Pethő Sándor	832
<i>Dr. Berkeszi István</i> : Temesvári művészek. Ism. GR.	834
<i>Kármán Miklós</i> : Szent Ambrosius milánói püspök közeleti munkássága. Ism. Révay József	835
<i>Déri Gyula</i> : Petőfi Zoltán. Ism. dr. Gálos Rezső	837
<i>Dr. Moritz Hoernes</i> : Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegowina. Ism. Téglás Gábor	838
Rudolf Graf <i>Khevenhüller-Metsch</i> und dr. <i>Hans Schlitter</i> : Aus der Zeit Maria Theresias. Tagebuch des Fürsten Johann Josef Khevenhüller-Metsch. Ism. Áldásy Antal	846
<i>J. Ursu</i> : Die auswärtige Politik des Peter Rareş, Fürst von Moldau. Ism. dr. Lukinich Imre	850
<i>Wladimir Zagorsky</i> : François Rački et la renaissance scientifique et politique de la Croatie (1828—1894). — <i>E. Jordan</i> : Les Origines de la domination angevine en Italie. Ism. Kont Ignác	852
Észrevételek dr. Iványi Béla úrnak »Sáros vármegye monographiája. I. köt.« című műveiről írt birálatára. Irta Tóth Sándor .	855
Tárca.	
A török történelmi társulat folyóirata. Irta —n.	865
Jelentés a herceg Dohna család schlobitteni levéltárában található magyar történeti anyagról. Irta Angyal Dávid	867
Történetiróink munkássága	868
Vegyes közlések	869
Új könyvek	870
Könyvészet	871
<i>Hivatalos Értesítő</i>	872

TABLE DES MATIÈRES.

Marco da Saliceto de Bologne. précepteur du dernier Árpád, par E. Orioli	789
Paul Bakics, Georges Brankovics II. et Arzen Csernovics (suite et fin), par J. Szentkláray	802
Encore une fois l'étudiant Jean de »maudite mémoire«, par S. Horváth	817
Mélanges : François Rákóczy II. et les camaldules de Zoborhegy, par L. Némethy	824
Comptes-rendus : <i>S. Gergely</i> : La correspondance de M. Teleki (I. Lukinich) 826. — <i>L. Szádeczky</i> : La vocation nationale de la culture hongroise (S. Pethő) 832. — <i>I. Berkeszi</i> : Artistes de Temesvár (R. G.) 834. — <i>M. Kármán</i> : St. Ambroise, évêque de Milano (J. Révay) 835. — <i>Gy. Déri</i> : Zoltán Petőfi (R. Gálos) 837. — <i>M. Hoernes</i> : Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegowina (G. Téglás) 838. — Rudolf Graf <i>Khevenhüller-Metsch</i> und <i>Hans Schlitter</i> : Aus der Zeit Maria Theresias (A. Áldásy) 846. — <i>J. Ursu</i> : Die auswärtige Politik des Peter Rareş, Fürst von Moldau (I. Lukinich) 850. — <i>Wl. Zagorsky</i> : Fr. Rački et la renaissance scientifique et politique de la Croatie (1828—1894). — <i>E. Jordan</i> : Les origines de la domination angevine en Italie (I. Kont) 852. — <i>S. Tóth</i> : Remarques sur le comterendu de M. B. Iványi (Monographie du com. Sáros. I.) 855. Chronique : La revue de la Société historique ottomane, par —n. 865. — Les archives de la famille ducale Dohna à Schlobitten, par D. Angyal 867. — Personalia. Mélanges 869. — Nouveaux livres. Bibliographie 870.	

A BOLOGNAI MARCO DA SALICETO, AZ UTOLSÓ ÁRPÁD NEVELŐJE.

I.

III. Endre olasz nevelésben részesült. Olasz volt anyja és nagyanyja is. Atyja, István II. Endrének, harmadik nejétől, Beatrice di Aldrovandinótól való utószülött fia volt. Anyja, Istvánnak második felesége, a velencei Tommasina Morosini volt. Endre 1260 körül született Velenczében, s ott is nevelkedett. Atyja halálakor (1271, ápr. 10. után) alig volt tíz évesnél sokkal több. Neveltetéséért legtöbbet anyai nagybátyja s egyik gyámja¹ Alberto v. Albertino Morosini tett, a miről később, magyar király korában hálásan emlékszik meg, midőn a magyar nemesség sorába fölvéteti s Szlavónia herczegségét és Pozsega vármegyét adományozza neki; az 1299-i adománylevélben Endre ezeket mondja róla: »carissimum avunculum nostrum, cuius impensis et studiis ab ipso puerili aevo usque ad annos adolescentiae propensis educati.«² Tévesen magyarázták azonban e passusból, hogy Morosini unokaöcscsének nemcsak neveltetője, hanem egyenesen nevelője volt.³ Morosini a fiatal Endre nevelését, tanítását a bolognai származású Marco da Salicetóra bízta, a mint az a bolognai állami levéltár egy alább közlendő egykorú iratából kétségtelenül kitűnik.

Marco da Salicetót szülővárosából a Lambertazziaknak 1274-ben történt kiűzetése alkalmából mint ghibellint száműzték. Mint ilyennek a város statutumai értelmében a számára kijelölt helyről engedelem nélkül nem volt szabad távoznia. Neve a pro-

¹ V. ö. Békefi Remig: *A népoktatás története Magyarországon 1540-ig.* Budapest, 1906, 179. l.

² Fejér, *CD.* VII/5. 546. — *Tre documenti della famiglia Morosini publicati dall'ab. Francesco Nardi.* Padova, 1840.

³ Hatos Gusztáv: Baranyai főispánok. *Századok*, IV: 379.

scribáltaknak egy évvel a híres kiűzetés után összeállított lajstromán együtt szerepel testvérének, Matteónak, ez utóbbi fiainak és a saját fiának nevével. A da Saliceto család tagjai a száműzöttek e listáján bolognai polgárokként szerepelnek, a kik atyjukkal, Simoneval együtt a S. Martino dell' Aposa plébánia alá tartozó Borgo Paglia (ma via Belle Arti) nevű utczában laknak. Az illető bejegyzés ekként szól:

»Matheus filius d. Symonis Taconis de Saliceto }
 Marcus Simonis Taconis } fratres
 Christoforus } fratres et filii d. Mathei Symonis
 Alle } Taconis de Saliceto
 Mathiolus filius Marchi Symonis Taconis«.¹

A két testvér, Matteo és Marco s fiai részére Páduát jelölték ki oly városul, melynek falait nem szabad átlépniök, a mint az a száműzötteknek 1281-ben szerkesztett lajstromából kitűnik. De legalább is ezen évtől kezdve Marco da Saliceto nem lakott többé Páduában, a mennyiben engedelmet kapott, hogy Velenczébe költözhessek, a mint azt az utóbb említett lajstromon neve mellett olvasható következő jegyzet elárulja: »dictus d. Marcus habet etiam licentiam standi in civitate Veneziarum ex forma reformationis consilii populi«.² További adatok megerősítik, hogy tényleg lakott Velenczében. A száműzöttek kötelesek voltak a városnak időről-időre bizonyítványt beszolgáltatni, hogy nem távoztak a számukra kijelölt helyről. E bizonyítványokat nyilván tartó 1283-i naplóba bevezetve és átírva találjuk Marco da Salicetónak három bizonylatát. Az 1283 május 13-án naplózott elsőben említés tétetik bolognai lakásáról a számkivetés előtt, ekként: Marchus de Saliceto de Bononia de Burgo Palee«, a mely részlet a május 18-án elsőnek bevezetett bizonylatból hiányzik, míg az ugyanekkor naplózott harmadik — melyből megtudjuk, hogy ekkor Velenczében Alberto Morosininél lakott s nála jegyzői tisztet viselt — így hangzik:

»Eodem die [XVIII. maii].

Dominus Marchus de Bononia notarius domini Albertini

¹ Bolognai áll. levéltár. Sezione del Comune. Confinati e Banditi. Az 1275—1277. éveket magában foglaló kötet 83. lapján.

² Uo., az 1281. évi köteg, 1. l.

Mauroceni presentavit se coram inclito domini Johanne Dandulo, duci Veneciarum et Dalmatie, ut apparet per publicum instrumentum scriptum per Albertum de Cremona notarium MCCLXXXIII, indictione XI, die VII. intrante maio a me notario visto et lecto.¹

Midőn Marco Velenczében Alberto Morosinit szolgálta, ez arra méltatta, hogy rábízta unokaöccsének, a magyar trón várományosának tanítását. Már e körülményből magából joggal következtethetjük, hogy a »Bologna dottá«-ból származó Marco kiváló mértékben rendelkezett mindazon ismeretekkel és jártas volt mindazon tudományokban, melyeket azon korban a jegyzői hivatás megkövetelt. Gyakori eset a XIII. században, hogy nagy műveltséggel és éles ítélőképességgel bíró jegyzőket diplomatai küldetésekkel bíztak meg, s őket a legfontosabb közhivatalokban alkalmazták; akadt köztük nem egy, a közepesen felülemelkedő költő is.

Hogy Saliceto Endrének, a jövendő magyar királynak tanítómestere volt, teljes határozottsággal kitűnik Marcónak szülővárosához intézett kérvényéből, mely a bolognai Consiglio del Popolóban 1291 június 28-án olvastatott és intéztetett el kedvezően. Marco engedelmet kért, hogy az új magyar királyt, kinek tanítója (magister) volt, Magyarországra kísérhesse, mint annak udvari embere (familiaris), megígérve, hogy mihelyt szolgálata a királynál véget ér, visszatér a száműzetési helyre. A nép kapitánya (Capitano del popolo) és az idősek (Anziani) az alább következő javaslatot terjesztették 1291 június 28-án a Consiglio del Popolo elé, melyet az el is elfogadott.

Item quid placeat Consillio et masse populi de infrascripta petitione, cuius tenor talis est: Vobis domino capitaneo, anzianis et consullibus populli Bononie suplicat Marchus quondam Symonis de Salliceto, dicens quod cum fuerit magister et familiaris illustris domini Aldreasii (*sic*), nunc regis Hungarie, ipso rege stante Venetiis cum patruo eius domino Albertino Mauroceno, et dictus dominus rex miserit pro dicto Marcho ut ad eum accedat, quod placeat vobis firmare et firmari facere in Consillio populi quod dictus Marchus possit ire et stare ad servicium domini regis, prout dictus dominus rex eum iusserit disponendum; non obstantibus aliquibus confinibus dicto Marcho assignatis vel assignandis per comune Bononie qua-

¹ Uo. az 1283. évi köteg, 4. és 5. l.

cumque occasione, quibus in aliquo teneatur quousque reddierit a servicio dicti domini regis ; salvo quod ante omnia ydoneam securitatem prestat quod quando discedet a dicto domino rege teneatur redire ad confinia sua et de suo reddito domino capitaneo, qui pro tempore fuerit, et comuni Bononie faciet plenam fidem, non obstantibus aliquibus statutis et cetera.

— — — — —

Item placuit toti Consillio et masse populi, facto partito per dictum dominum capitaneum de sedendo ad levandum et postmodum ad scrutinium cum fabis albis et nigris, datis hominibus dicti Consillii per bannitores et nuncios populli bon. et postea restitutus fratribus sancti Jacobi de strata sancti Donati ordinis heremitarum, placuit illis qui posuerunt fabas albas, qui fuerunt numero ducenti sexaginta quinque, numeratas per duos ex anzianis et consullibus populli Bononie in presentia dictorum fratrum et dicti Consillii, quod dicta petitio Marchi Simonis de Saliceto, in qua continetur quod dictus Marchus possit ire et stare ad servicium domini regis Hungarie et cetera, sit firma et valeat et teneat et auctoritate presentis Consillii et masse populi obtineat plenum robur ; non obstantibus aliquibus statutis, reformationibus et cetera. Illi vero qui posuerunt fabas nigras in contrarium fuerunt numero quadraginta numeratas ut sopra.¹

Marco da Saliceto megkapta így az engedelmet, hogy eddigi tartózkodási helyéről, Velenczéből III. Endre udvarába távozhassék. Nem állapítható meg azonban pontossággal, mennyi időt töltött Magyarországon, s hogy mily szolgálatokat bízott rá a király. Tudjuk, hogy III. Endrének sok harczot kellett folytatnia, kivált Albert osztrák herczeg ellen, a ki mindenkép azon igyekezett, hogy a fiatal király uralmát ne tudja megszilárdítani Magyarországon, melyre már akkor sóvárgással nézett a Habsburg-ház.

Nem tételezhető fel, hogy a fiatal uralkodó ily gondoktól terhelten, midőn országát egyrésztől külellenség ellen kellett védelmeznie, másrészt tekintélyét bent is meg kellett erősítenie, tíz hónappal trónralépte után azért hívta volna Marco da Salicetót udvarába, hogy tanulmányait vezetése alatt tovább folytassa, vagy hogy egyszerűen udvaronczainak számát egygyel szaporítsa. Inkább azt hisszük, hogy ismerve a száműzött bolognainak nagy tudását, műveltségét és sok élettapasztalatát, tanácsaival akart élni ; szüksége volt oly tapasztalt és okos tanácsosra, ki az uralkodás kezdetének nehézségeiben segítségére lehet ; hozzá fordult

¹ Bolognai áll. levéltár. Riformagioni del Consiglio del Popolo. Vol. II, 1291 jún. 28-i kelet alatt.

azzal a bizalommal, melylyel a volt tanítvány tanítómestere iránt a tanulóévek után is viseltetni szokott. Endre különben is kegyelte az olaszokat; sokan nehezteitek érte, hogy olaszokat tesz meg ispánoknak, várparancsnokoknak.¹

Öt évvel rá Marco da Salicetót újra Olaszországban találjuk és pedig Mantovában, a hol 1296 május 17-én kelt okirattal egy bizonyos Simone di Domenico di Bonacosa Tacconit, a ki valószínűleg rokona volt — megbízottjává teszi meg azon utasítással, hogy nevében jelenjék meg szülővárosának becslési hivatalában (ufficio degli estimi), bejegyeztesse és megbecsültesse Bolognában és környékén még tulajdonában lévő javait, ő maga, mint számlázott személyesen nem tudván megjelenni és nyilatkozatot tenni azon hivatalnál. Hasonló megbizatással látta el ugyanazt a Simone di Domenico di Bonacosa Tacconit a Marco fia, Mattiolo, a ki, mint említettük, szintén a Lambertazziak pártján volt. A két megbízólevelet Mantovában a Bonaventura dei Gonzaga házában állították ki; a Gonzaga-család már akkor egyike volt a város legelső családjainak, mely már egyengette útját az uralomrajutásnak, a mit, tudvalevőleg egy századdal utóbb, a Bonaccolsi halála után el is értek.

A mondottak igazolására szükségesnek tartjuk a Marco da Saliceto megbízólevelét ide átírni, mellőzve a fiát, mely azzal teljesen megegyezik és semmi további adatot nem tartalmaz.

»Anno Domini millesimo ducentesimo nonagesimo sexto, indictione nona, die iovis decimo septimo mensis maii. Marchus filius quondam Simonis de Saliceto de capella sancti Martini de Aposa fecit constituit et ordinavit dominum Simonem quondam domini Dominici Bonacose Tacconis absentem tanquam presentem suum procuratorem, actorem et nuncium specialem ad dandum et porigendum in scriptis pro eo, et eius nomine, omnia bona, que ipse, vel alius pro eo, habet et tenet et possidet in civitate Bononie, vel districtu, coram dominis, qui presunt ad extima facienda pro comuni Bononie, et ad petendum ipsa bona extimari, et ad confirmandum extimum ipsorum bonorum factum per ipsum Marchum. Et eciam ad iurandum in anima et super anima ipsius Marchi de veritate dicenda super extimatione dictorum bonorum, super eo quod dixit nichil amisisse de hiis, que dari debent per eum in scriptis, secundum formam provisionum nuper factarum super extimis faciendis. Et generaliter ad

¹ *Reimchronik*, 41.483—41.515.

omnia et singula facienda et exercenda, que per verum et legitimum procuratorem fieri et exerceri possent, et que ipsemet, si presens esset, facere et exerceri posset, dans et concedens dicto suo procuratori super predictis et quolibet predictorum liberum et generale mandatum cum libera et generali administratione. Et ex nunc promittens se firmum et ratum habiturum quicquid dictus procurator fecerit in predictis et quolibet predictorum, sub obligatione suorum bonorum.

Actum Mantue sub porticu domuum domini Bonaventure de Gonzaga presentibus d. Bonacosa de Melonibus, Petrus domini fratris Aldrovandini de Albaris et Francisco de Picigotis, testibus vocatis et rogatis.

(L. + S.) Ego Guilelmus Lamberti de Saliceto, imperiali auctoritate notarius, ut supra legitur, publice scripsi, subscripsi, signavi.¹

Ugyanez év vége felé több más Lambertazzi-száműzőttel engedélyt kapott, hogy Bolognába visszatérjen. Ez az utolsó adat, melyet életére vonatkozólag megállapítanunk sikerült. Nem tudjuk, hogyan és mikor ért véget hányatott élete.

Nem lesz talán fölösleges, ha családjának, a legrégebb bolognai családok egyikének körülményeire vonatkozólag egyet-mást közlünk.

A da Saliceto család nevét Salicetótól, a bolognai síkságon a várostól nem nagy távolságban fekvő villától vette, mely birtokainak egyike volt s melyből származott. Bologna polgári és politikai történetében eléggé ismertté tette magát, mint a legrégebb családok egyike, melyet 1117-től kezdve a nemesek közt említenek; ² ez utóbbiakkal, kevés kivétellel, mindig együtt tartott, az 1274-i híres kiűzetésig. A család különös hírre emelkedett a XIV. és XV. században élt négy kiváló jogász tagja révén, a kik közül elegendő ezúttal a két idősebbről, a XIV. században működött Riccardóról és Bartolomeóról megemlékezni. Riccardo di Pietro nemcsak a jogi tudományokban tűnt ki, hanem kiváló politikus is volt. Mint követ Nápolyban, Firenzében és Avignonban működött s a bolognai egyetemen kívül előadott a páduain is. Riccardo vezette be a jogi tudományokba Bartolomeót, unokaöcsését, a Giacomo fiát, a ki szintén több alkalommal járt el követi minőségben Bernabò Viscontinál, a pápánál és a faenzai Manfredinél; több más híres jogtudóssal egyetemben véleményt adott VI. Orbán schismájára vonatkozólag. A Bolognában 1380-ban történt zavargások miatt Ferrarába menekült, a hol az egyetemen előadásokat tartott s a honnan csakhamar visszahívták;

¹ Bolognai áll. levéltár. Ufficio degli Estimi, *Denunzie* dell'anno 1296, del Quartiere di Porta Piera, parrocchia di S. Martino dell' Aposa.

² Savioli: *Annali bolognesi*. I. köt., I. rész, 181. l.

de a folytonos politikai változások miatt még többször el kellett hagynia Bolognát. Nicolò da Saliceto Taddeo Pepoli kancellárja volt, ennek a város fölött való uralma idejében.

A Marco családja is ugyanazon ágból származott, mint a fent említettek, minthogy a da Salicetók különböző ágai, a kor szokása szerint ugyanazon a helyen, ugyanazon plébánia kerületében (San Martino dell' Aposa), ugyanazon utczában, a Borgo Paglian laktak, a hol — miként láttuk — a Marco háza is állott. Mint az okmányok bizonyítják s miként Mazzoni-Toselli értesít, a da Salicetók különböző családaitól és hozzátartozóitól a Borgo Paglioban lakott házcsoportot a »Salicetók sarkának« (trebbo dei Saliceti) nevezték, a mely azon hely közelében s részben ugyanazon helyen feküdt, a hol ma a Bentivoglio palota emelkedik.¹

A Marco atyja, kit, miként láttuk, Simonenak hívtak, 1291-ben már nem volt az élők sorában; 1259-ben lett jegyzővé.² 1274-ben száműzött két fia közül Matteo, fiaival Aléval és Cristoforóval egyetemben engedelmet kapott a Bolognába való visszatérésre, s a guelf-pártnak hűséget esküdván, tertiariussá (frate del terz'ordine) lett és 1299-ig élt. Alè megnősült, Cristoforo pedig felöltötte a dominikánus ruhát. Marco megmaradt ghibellinnek s mikor fölszólították, sem volt hajlandó a győztes pártnak hűséget esküdni, kitartván azok között, a kik »legitime requisiti quod venirent parituri mandatis nobilis viri domini Ugolini quondam d. Jacobini de Rubeis capitanei populi et defensoris Bononie et venire contempserunt«.³

Mint atyját Simonét, úgy őt is jegyzővé nevezte ki Bologna városa 1265 december 9-én.⁴ A jegyzővé kinevezés foganatosításához, a statutumok szerint, tartozott az illető bizonyítékát adni, hogy ért latinúl, érti a grammaticát és dialecticát s hogy ismeri részben a törvényeket is, úgy hogy sok jegyző az ügyvédséget (causadico) is gyakorolta. A jegyzői hivatás azután a XIII. században s kivált Bolognában nagy tekintélyre emelkedett s nagy tiszteletnek örvendett a Ranieri da Perugia, a Salatiere család, a Pietro da Unzola, Pietro Boatieri s kiválóképpen a Rolandino Passeggeri révén. És ezek közé, a kik nemesbítették a jegyzői hivatást, bizvást sorozhatjuk

¹ Mazzoni-Toselli: *Racconti storici*, II.: 116.— Guidicini: *Cose Notabili*, IV: 37.

² Bolognai áll. levéltár. Sezione del Comune, *Matricola* della Società dei Notai. Az 1219—1299-ig terjedő kötet, 90. l.

³ U. o. *Confinati e Banditi*, az 1281-i köteg, 9. l.

⁴ U. o. A fent említett *Matricola*, 126. l.

Marco da Salicetót is, a kit tudománya, műveltsége — hányattatásai daczára — méltóvá tett arra, hogy egy leendő magyar király nevelőjéül válaszzák.

II.

A Marco da Saliceto életére vonatkozó adatokat kutatva, föltűnt, hogy ezek mennyire egyeznek Dante Allighieri egy hasonnevű alakjának, Marco Lombardónak életével, a kinek az isteni költő egy egész éneket szentel, a Purgatorio XVI. énekét.

Ki volt valójában az az alak, a kinek személye mindmáig titokzatos maradt s a kivel származására vonatkozólag Dante mindössze ennyit mondhat :

»Lombardo fui, e fui chiamato Marco.«

Erre a sokat vitatott kérdésre nem tudnak határozott feleletet adni a Divina Commedia commentatorai. A Marco Lombardo személyiségét ma is az a sötét köd lebegi körül, melylyel Dante az említett XVI. éneket kezdi :

»Buio d'inferno...«

Giacomo della Lana szerint Marco velencei volt. »Questo fu — mondja — uno Marco da Vinegia, il quale fu uomo di corte.« Hasonló az Ottimo magyarázata.

Pietro Allighieri igen röviden szól Marco Lombardóról, hazája felől hallgat s mindössze ennyit mond : »Marcum lombardum probissimum hominem curialem«.

Benvenuto da Imola szintén fölteszi, hogy velencei volt, de megszorításokat tesz, melyekkel végeredményben — miként alább látni fogjuk — kétéssé teszi azon kijelentésének hitelét, hogy »fuit quidam miles curialis de nobili civitate Veneziaarum«.

Az Anonimo és Vellutello is azt mondják, hogy velencei volt, de azt hiszik, hogy a »Lombardo« hazájára vonatkozhatik, a mint hogy tényleg volt is Velenczében egy »la Lombardo« nevezetű család, melynek neve da Butival »Daca«-vá lett. De — miként a Divina Commedia újabb magyarázói helyesen megjegyzik — ha élt is az említett családból Velenczében egy Marco keresztnevű, ez csak sok évvel a dantei visió megszületése után élhetett. Olyan is akadt az újabbak közt, a ki Marco Lombardóban Marco Polót, a híres utazót látta. De ez utóbbi föltevés sem állhat meg a kritika előtt. S helyesen jegyezték meg újabban, hogy Dante sohasem nevezett volna »Lombardo«-nak egy velencei polgárt, mint a hogy a régi commentatorok állították. Bár a régiek magyarázatát ma már általánosan elvetik, nem találunk helyette kielégítő megoldást, úgy hogy a lobbánékony ghibellin hazájának és kilétének kérdése ma is nyílt kérdés. †

Abban egyébként csaknem minden magyarázó megegyezik, hogy Marco Lombardo udvari ember volt, járatos a világi dolgokban és hogy derék, kiváló egyén volt. Villani, Novellino és mások anecdotákat mondanak el, melyekből jogosan következteti Zenatti,¹ hogy Marco nem is annyira úr volt, mint inkább szegény udvari ember, udvaronc volt, egyike a nagy urak, a fejedelmek azon okos és kellemes, élénk szellemű, nagy műveltségű udvaroncainak, a kik mindig készek voltak tanácsot adni házasságokban, béketárgyalásnál, szövetségek, megjegyzések kötésénél és alkalom adtán készen voltak egy-egy tördőfésre is.

A Codice Cassinese pastillatorja Marco Lombardóról ezt írja: »fuit aulicus et nobilis homo«, Rambaldi pedig »nobilis Marcus«-nak mondja. Ennek megfelel, hogy a bolognai Marco da Saliceto családja 1117-től a nemesek közt említetik, s hogy magát Marcót 1274-ben azért száműzték, mert a nobili-k és mag-nati-k pártjához tartozott.

A Dante Marcóját csaknem az összes commentatorok udvari embernek mondják. A hasonnevű bolognai 1281—1291 közt Velenczében egy királyi trón várományosa mellett, mint annak nevelője élt s követte őt később országába mint udvari embere és talán tanácsosa, s utóhb Mantovában látjuk, összeköttetésben a hatalmas Gonzaga családdal.

Dante Marco Lombardót mint ghibellint mutatja be és írja le, mint hozzá hasonlót nemcsak politikai eszmék, nemes és büszke jellem tekintetében, hanem az életkörülmények szerencsétlenségében is; egy helyütt szeretetteljesen »Marco mio«-nak nevezi, másutt testvérenek hivatja magát tőle, mintha ismerték volna egymást. Tudjuk, ennek megfelelően, hogy Marco da Saliceto is ghibellin volt, láttuk, hogy mint ilyen 1274-ben száműzték Bolognából, a hová hosszú ideig nem akart visszatérni, az ellenfelek hívását büszkén utasítva vissza.

Mind a két alak nagy műveltséggel bírt. Ezt hangsúlyoztuk volt a bolognainál és senki se vonhatja kétségbe a Lombardra vonatkozólag sem azok után, a miket Dante mondat vele s a mikre a költő azon ismert sorral felel, hogy

»Marco mio tu bene argomenti«.

Mindezekre nézve önként kínálkozhatik az ellenvetés, hogy Dante mindig kitünően van értesülve, valahányszor bolognai dolgokat vagy személyeket hoz fel, következképp kizártnak tekinthető, hogy Marco Lombardo alatt bolognai polgárt értett. Annyi-val is inkább, mert Dante a Purgatorio XIV. énekében Romagna

¹ Zenatti A.: *Lectura Dantis*. Il canto XVI. del Purgatorio letto nella Sala di Orsanmichele. Firenze, Sansoni, 1902. 15. l.

határait így jelöli meg: »Fra il Po, il monte, la marina e il Reno«, a mely terület mindenestre magában foglalja Bolognát is, s így nem nevezhetett Lombardo-nak egy bolognait.

E körülmények azonban csak látszólag mondanak ellent azon feltevésünknek, hogy Marco Lombardo és a bolognai Marco da Saliceto azonos személy.

Maga Dante, midőn az *Inferno* XXVI. énekében szemlét tart a romagnai városok fölött, mellőzi Bolognát. Az a föld, melyről Marco Lombardo azt mondja, hogy »Adige e Po riga«, az alsó Venetót és Lombardiát jelenti, Lombardia alatt pedig, a commentatorok szerint annak nemcsak mai területe értendő, hanem hozzászámítandó Emilia is. A Dante idejében Lombardiának vették csaknem az egész északi Olaszországot, kivéve Piemontot, a Venetót és Romagnát.

Igen illetékes részről mutatták ki, hogy Bolognát régen s kivált a XIII. században lombard városnak tekintették.¹ Erre vonatkozólag a magunk részéről a következő bizonyítékot csatoljuk. A XIII. század első felében keletkezett két kiváló szerzetesrend, a dominikánus és a francziskánus Olaszország különböző vidékein elszórt kolostorait a könnyebb administratio okából több tartományra (provincie) osztotta. A lombardiai provincia magában foglalta a mai Lombardián kívül Piacenzát, Parmát, Reggio d'Emiliát, Ferrarát, Modenát és Bolognát, a mely utóbbi városban székel rendszerint a provincialis és az egész ufficio di provincialato; a velencei (veneto) provincia »Marca Trevisana« elnevezés alatt külön kerületet alkotott.

Hasonlóan az Inquisitio is külön inquisitorral rendelkezett Lombardia és külön a Veneto részére, az előbbire vonatkozóan Bologna, az utóbbira Pádua székhelylyel. A mi kitűnik a XIII. sz. végéről származó több istrumento notarileből is; ismeretes pl. az 1290. év december 1-én Bolognában kelt azon megbízói levél, melylyel frate Floris »inquisitor in provincia Lombardie« megbízottat küld ki a tőle és a fra Giulianótól, a »Marchia Trevisana« inquisitorától kötendő minden actus esetére; ugyanazon okirat a francziskánusok velence-tartományi provincialisát »minister fratrum minorum beati Antonii in Marchia Trevisana«-nak mondja.²

Az inquisitor helyettese előtt 1305-ben tett tanúságtételt tartalmazó egy másik okiratból azt a változást állapíthatjuk meg,

¹ Comelli G. B.: *Dei confini naturali e politici della Romagna*. (Atti e Memorie della R. Deputazione di Storia Patria per le Province di Romagna. Terza Serie, Vol. XXVI, anno 1908. 1—29. l.)

² Bolognai áll. levéltár. Sezione del Comune. Ufficio dei Memoriali *Memoriale* del 1290 dio Gio. Giordano Nappari, 110. és 111. l.

hogy Bologna ez időpontban inquisitionalis ügyekben nem általánosan Lombardiához, hanem Alsó-Lombardiához, mint külön területhez tartozik: »Francisco coram fratre Jochachim vicario fratris Guidonis inquisitoris heretice provitatis in Bononia et provincie Lombardie inferioris.«¹

Ugyanez időben a dominikánus rend vezetői is hasonlóan két tartományra, egy felsőre és egy alsóra osztották Lombardiát; t. i. már 1311-ben Bolognában székel egy »prior provincialis provincie Lombardie inferioris.«²

Rokon beosztással találkozunk a Bolognában 1233-ban keletkezett, IV. Orbántól 1261-ben megerősített, s Közép- és Felső-Olaszországban rohamosan elterjedt »víg barátok« (frati gaudenti) lovagrendjénél, mely hat prior igazgatása alatt álló ugyanannyi tartományra oszlott és pedig »Lombardia superiore«-ra Piacenzával, Milánóval, stb., »Lombardia inferiore«-ra Pármával, Reggióval, Mantovával, Ferrarával, Modenával és Bolognával, »Marca Trevisana«-ra a venetói városokkal, »Romagná«-ra és végül »Toscana inferiore«-ra és »Toscana superiore«-ra.³

Dante tehát joggal s a kor földrajzi beosztásának teljesen megfelelőleg adhatta egy bolognai polgárnak a »Lombard« melléknevet.

Hasonló értelmű magyarázatot ad Marcóra vonatkozólag Rambaldi. Miután azt mondja, hogy ez »miles curialis de nobile civitate Veneziarum« volt, észreveszi az ellentmondást, hogy t. i. velenceinek állított egy lombardot és akként igyekszik magát kimagyarázni, hogy Marcót, származása daczára, azért lehet inkább lombardnak nevezni, mert sokat és bizalmasan érintkezett Lombardia uraival s gyakran közvetítette egyezségeiket: »vel dic et melius, quod denominatus est Lombardus, quia familiariter conversabatur cum dominis Lombardiae tempore suo inter quos tractabat saepe concordias«. S maga Benvenuto, kevésbé elébb egy másik feltevést állított fel a Marco Lombardo valószínű hazájára vonatkozólag: »Et hic nota quod iste denominat se a gente, quia fuit de Lombardia inferiori, que dicitur Marca Tarvisana«, azaz hogy azért nevezték Lombardo-nak, mert a Marca Trevisanának nevezett Alsó-Lombardiából való családból származott. De a Dante idejében Marca Trevisana alatt a Veneto-t

¹ Aldrovandi L.: *Acta S. Officii Bononiae ab anno 1291 usque ad annum 1309*. (Atti e Memorie della r. Deputazione di Gloria Patria per le Prov. di Romagna. XIV. köt., 1896., 270. l.)

² Bolognai áll. levéltár. — Sezione Demaniale. P. P. di S. Domenico: 236/7510 jelzetű kötet, 23. és 132. l.

³ Gozzadini G.: *Cronaca di Ronzano*. Bologna. Soc. tip. 1851. 31. és 96. l.

értették s így az nem képezte részét se Alsó-, se Felső-Lombardiának. Láttuk ellenben, hogy épp Bologna, több más várossal egyetemben, tartozott Lombardia inferiore-hoz.

Ha tehát Benvenuto da Imolának nem is sikerül semmi bizonyost mondani a Marco hazáját illetőleg, magyarázatásaival kizárta teszi előbbeni föltevését, mely szerint Marco velencei lett volna, s egyben megingatja az őt megelőző és követő commentatorok állításait Marco Lombardo velencei származására vonatkozóan.

A Marco Lombardo nevének eredetére fölállított azon két különböző hypothesis, hogy azért hívták Lombardónak, mert Lombardia urainak bizalmasa volt, vagy mert alsó-lombardiai családból származott: minden ellentmondás nélkül, tökéletesen ráillik Marco da Salicetóra. És ha tekintetbe vesszük, hogy Marco da Saliceto száműzetése idejében egy évtizednél huzamosabb ideig tartózkodott Velenczében, a hol mint az előkelő Albertino Morosini embere és egy királyi herczeg nevelője bizonyára jól ismert volt: könnyen megérthetjük azt is, miért estek tévedésbe más commentatorok, midőn a Marco hazájának Velenczét mondták.

Végül utalunk még arra a néhány versorra, melyet Dante Marco Lombardóval mondat, szemrehányást téve az ő szomorú, szerencsétlen korának, szembeállítva azt három, akkor még élő s egy szebb kort képviselő öreg bölcs viselkedésével:

»Ben v'èn tre vecchi ancora in cui rampogna
L'antica età la nuova e par lor tardo
Che Dio a miglior vita li ripogna:
Currado da Palazzo, e il buon Gherardo
E Guido da Castel, che me' si noma«.

S ha e sorokat Dante Marcóval mondatja, abból az következtethető, hogy Marco e három egyént ismerte, a kiknek egyikéről, a trevisoi Gherardo da Caminóról (ez volt teljes neve Benvenuto da Imola szerint) tudjuk, hogy 1294-ben még élt, mert ez év október 6-án bizonyos ügyben sürgető levelet intézett Bologna városához. Hogy Marco legalább is Gherardot tényleg ismerte, kitűnik Benvenuto da Imola egy passusából, mely szerint midőn Marco fogságba esett, »a jó Gherardo« barátjától, Rizzardótól, a trevisoi podestà fiától kért pénzt, hogy őt kiválthassa. E kaland körülményeire nézve közelebbit a commentatorok, Rambaldit is beleszámítva, nem tudnak.

Nem tehető-e fel, hogy Marcót fenséges tanítványával együtt ejtette fogságba stridói várában Buzád Arnold s hogy Benvenuto erre utal? Tudjuk, hogy mikor Endre, 1290 elején másodszor jött Magyarországra, Horvátországon keresztül kis

sereggel elkísérte nagybátyja is, a ki midőn látta, hogy a vállalkozás nem igen kecsegtet sikerrel, hamarosan hazament, még mielőtt Endrét Arnold úr elfogatta volna.¹ Nem lehetséges-e, hogy velük jött a kalandozó Marco da Saliceto is, ki mindkettőjüknek bizalmasa volt? Ez esetben természetesen föl kellene tételni, hogy szülővárosa engedelmé nélkül, gazdájától, Morosini-tól fedezve és az Endre seregének oltalma alatt, titokban hagyta el Velenczét, a hol 1291 derekán újra találkozunk már vele, midőn Bolognától nyíltan engedelmet kért, hogy a most már ősei trónján ülő király hívásának eleget tehessen. A Benvenuto-tól említett Gherardónak az Endre szétszéledt csapatának valamely visszatért tagja közvetíthette a Marco fogságba jutásának hírért. Arnold úrnak a váltságdíjra volt szüksége, azért fogatta el Endrét s talán Marcót. Ez utóbbit azonban bizonyára nem volt oka Bécsbe vinnie, s Endrével együtt mint politikai foglyot átszolgáltatnia Albert herczegnek.

¹ Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt.* Budapest, 1893. II: 528; II. kiad. II: 410.

EMILIO ORIOLI.

BAKICS PÁL, II. BRANKOVICS GYÖRGY ÉS CSERNOVICUS ARZEN.

(Adatok a magyarországi szerbek XVI., XVII. és XVIII. századi történetéhez. Közli: *Radonics János*. Kiadta az ujvidéki Szerb Maticza 1908—1909., 382. l.).

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

III.

Érdekes a *Csernovics Arzen* patriarchával bevándorolt szerbek sorsa a bevándorlás első éveiben. Radonics okiratgyűjteménye erre vonatkozóan sok adattal bővíti ki ismereteinket.

I. Lipót a magyar törvények s a magyar országgyűlés mellőzésével, önkényi elhatározásból engedte meg, hogy az ipeki patriarchátus területén élő szerb nép Magyarországra beköltözhessek és itt az előnyomuló ozmán uralomtól menedéket találjon. A szerbek betelepítésére az indította Lipótot, hogy a törökök ellen harczképes hadakkal erősítse meg seregét s hogy a Duna és Száva innenső oldalán települő szerb népet a Habsburgház központosító kormányzatával már régtől fogva elégedetlen magyar nemzet letörésére felhasználja. Mennyire sietős volt a törököktől menekülő szerbek átjövele, mutatja a körülmény, hogy mikor Lipót király 1690-ben aug. 21-én a bevándorlók részére első diplomáját kiadta, a szerbek első csapatai már egész Komáromig jutottak el, nem várva be a császári diploma megjelenését sem. S a beköltözésüknek mégis olyan látszatot adnak, mintha az uralkodó részéről teljesítendő bizonyos feltételektől tették volna azt függővé; mintha a szerbek nem kényszerűségtől üzetve, hanem jókedvükből jöttek volna át magyar földre az osztrák uralkodó megsegítésére, a kivel szemben tehát joggal léphettek fel a különféle kiváltságok kieroszakolásakor.

Legott, a mint Magyarországra érkeztek, ittlétüknek már első napjaiban éles ellentétbe jutottak a magyar hatóságokkal, a urelyek semmikép sem akarták a Lipóttól alattomban nyert kiváltságaikat elismerni. Ennek következtében főembereik minduntalan felszaladgáltak Bécsbe, hogy a magyar urakat s a magyar vármegyéket bevádolják. A sok panaszra Lipót király

febr. 25-én biztosokat küldött Budára, »ut statum et propositionem gentis Rascianae examinent et in querulatis punctis remedium invenient«. Az udv. haditanács tudatta aztán az Eszék és Buda közt szerte tanyázó rácز népe sséggel (communitati Rascianae inter Őszekinum et Budam degenti), hogy a kinevezett biztosok márcz. 12-én Budán már együtt lesznek. Válaszszon tehát a szerb nép saját kebeléből néhány férfit, lássa el őket teljhatalommal és küldje Budára, hogy az udvari bizottsággal tárgyalhassanak.

Ezek a tárgyalások azonban egyik félre nézve sem vezettek kielégítő eredményre; nem orvosolták a magyar törvényeken ejtett sérelmeket és nem szüntették meg a hazátlanul ide s tova kóborló bevándorlók nyomorát. Ezalatt a patriarcha fejedelmi hatalommal intézkedett a magyarországi szerb lakosság sorsáról. Ismeretes ugyanis, hogy Lipót az 1691. aug. 20-án kiadott császári kiváltságlevélben a patriarchát tette meg a szerbeknek nemcsak egyházi, de világi fejévé is. »Ut omnes ab archiepiscopo, tanquam capite suo ecclesiastico, tam in spiritualibus, quam saecularibus dependeant.« Természetes, hogy a magyar rendek az alkotmány sarkalatos tételeinek ezen nyílt megszegésén mélyen felháborodtak s leghevesebben tiltakoztak ellene. Ennek daczára Csernovics Arzen, mitsem törődve a magyar nemzet érzelmeivel, sőt egyenesen hivatkozva a fentebbi császári diplomára, 1692 júniusban megerősíté állásában a titeli sajkások kapitányát, 1694 januárban pedig megparancsolá a szabadkaiaknak, hogy az általa oda rendelt Hadsí Hajváz Radován kapitányt ismerjék el uruknak.

1695 márcz. 4-én újabb kiváltságlevelet állított ki Lipót a beköltözött szerbek számára. Ebben nemcsak megerősíti 1690. és 1691. évi kiváltságleveleit s nemcsak újra oltalmába fogadja Csernovics patriarchát, a szerb püspököket és a szerb népet, hanem megerősíti a szerbeket azokban a hajdani kiváltságokban is, melyeket Hunyadi Mátyás királytól és Jagello Lászlótól kaptak. »Eosdem universos, archiepiscopum videlicet, episcopos et populos servianos . . . cum tota familia et rebus ac bonis, facultatibusque eorundem quibuslibet, in nostram regiam tuitionem et singularem tutelam ac protectionem susceperimus . . . etc.« Meghagyja Magyarország összes rendeinek, »praelatis, baronibus et magnatibus, . . . ac principi dicti regni nostri Hungariae palatino, comitibus, item iudici curiae nostrae regiae«, hogy ezt a királyi rendelkezést tiszteletben tartsák. S hogy Csernovics még jobban érezze a királyi kegyelmet és anyagi tekintetben is gazdagon el legyen látva, »totalem Posegiensem et Sirmiensem districtum (továbbá Orachovicza és Verdnik régi monostorokat), una cum universis eorundem appertinentiis, cunctisque proventibus et emolumentis a . . . graeci ritus populo Rasciano seu Serviano praestari solitis,

pro condigna personae eiusdem sustentatione eidem archiepiscopo Arsenio Csernoevics, cum libera residentia in alterutro . . . sui ritus monasteriorum . . . deligenda facultate, clementer deputandum duximus et ordinandum, ita nimirum, ut . . . functionem suam spiritualem archiepiscopalem imperturbate exercere, episcopos autem sui ritus *ubique, modo praevio, promovendi* facultate pollere, proventus ecclesiasticos, sibi de ritu receptoque more et antiqua consuetudine competentes, percipere, officio denique et iurisdictione sua, *respectu episcoporum et populorum Servianorum, sibi subjectorum*, frui et gaudere possit ac valeat.« Ugyanazon évi aug. 11-én adományozza Lipót a patriarchának »solum pro persona sua, non item pro successoribus« Szivacz várát (castellum Szivacz) Szlavonországban. Ezzel kárpótolni akarja őt az Ipeken szenvedett veszteségekért s jutalmazni akarja azért a szolgálataért, hogy balkáni híveit a Habsburgház megsegítésére a törökök ellen harcra küldé. Lipót bizalmas tanácsosai ugyanis avval a reménnyel kecsegtették magukat, hogy mindezen kedvezmények hatása alatt sikerülni fog a magyar földre települt szerbeket a kath. vallási unióra átvezetni. Azonban alig mult el három esztendő, midőn Lipót, megfélelkezve a szerb patriarchának és a görög keleti vallást követő szerbeknek adott összes kedvezményeiről és hízegő ígéreteiről, 1698. évi szept. 17-én az udv. haditanács által nyílt szabadságlevelet állíttatott ki Banjámín Ephraim egri szerb püspök számára, ki »schismatis sui agnito errore, cum sancta romana ecclesia unionem veram amplexus est«. Banjámín ugyanis nemcsak maga lett unitussá, de felkinálta magát Bécsben arra is, hogy az egész egyházmegyéjét átvezeti a róm. kath. egyház kebelébe, »und diese wahre lehre unter seine dioecesis zu predigen willens ist.«

Csernovics nagyon megijedt a szerb privilégiumokkal és a bécsi biztatásokkal homlokegyenest ellenkező udvari propagandától. Tekintetét tehát az »igazhíttű Oroszország« felé fordítá. Ott összeköttetései valának már régebb idők óta, még mielőtt népét a Duna és Száva innenső partjára átvezette volna. A patriarcha lelkében olyannyira feltámadt a bizalmatlanság a bécsi udvar kétszínű magaviselete iránt, hogy ezentúl már állandó összeköttetésben maradt a moszkvai udvarral s az orosz czár támogatásától várta a saját és a szerb nép jövő sorsának biztosítását. 1696-ban Nefimonov Nikitics Kuzman bécsi orosz követnek közbenjárását vette igénybe: eszközölné ki a császárnál, hogy birodalmában a gör. n. egyes. vallás szabad gyakorlatát megengedje s oltalmazza a szerbeket a kath. papoktól, különösen a jezsuitáktól, »qui mandata et diplomata augustissimae maiestatis vestrae vilipendunt«. Úgy látszik, az orosz követ közbenjárásá-

nak nem volt meg a kedvező eredménye; mert a Szent-Endrén tartózkodó patriarcha 1698 végén Oettingen gróf pétervárad-i parancsnokhoz fordult, »*quatenus miseram nationem Rascianam suae maiestati sacratissimae in bona forma recommendare dignaretur*«. Vozniczin orosz dipl. ügyvivő szintén interveniált a császárnál a görög hit szabad gyakorlása és megoltalmazása érdekében.

Az oroszok érdeklődése a magyarországi szerbek és azok vallásügyei iránt fölöttébb kellemetlenül érintette a bécsi udvart. Lipót 1699-ben azt válaszolta az orosz közbenjárásokra, hogy a patriarcha és a szerb nép ezentúl is élvezni fogják azt a szabadságot és biztonságot, melyben eddigelé részük volt; de viszont megbízik ő felsége a csárban, hogy az iránta tanúsított testvéri szeretet fejében ő is ugyanolyan pártfogásban és szabadságokban fogja részesíteni az Oroszországban tartózkodó róm. kath. híveket. De mennyire nem gondolt I. Lipót és udvara a szerbeknek adott kiváltságokkal és a göröghitűség felkarolásával, bizonyítja a váradi és bihari püspökhöz 1701. évi október 8-án Ebersdorfból írt levele, melyben arra biztatja a főpapot, hogy göröghitű szerb híveit minél előbb az unióra vezetni szorgalmasan törekedjék. Kilátásba helyezi, hogy az unitusoknak templomokat, iskolákat fog állítani, telkeket adományoz, joggal ruházza fel papjaikat a tizenhatod szedésére s az ország újszerzeményű részeiből kizárva a heterodox vallások gyakorlását, »*non nisi vestram romano-catholicam fidem propagandam esse volumus*«. Tudatja továbbá a püspökkel azt is, hogy az érseket, kit a schismaticus ráczok patriarchájuknak neveznek, a Buda fölött fekvő Szent-Endrére szorította, eltiltván őt attól, hogy a többi szerb egyházmegyékben főpapi *jurisdiction*ot gyakoroljon s bármiféle jövedelmeket szedhessen. A gör. kel. hitűeket senki se háborgassa ugyan vallásuk gyakorlatában, mindazonáltal továbbra is függésben maradnak a róm. kath. püspököktől. »*Nihilominus dependentiam a dioecesanis episcopis romano-catholicis habeant*«. A gör. keletieknek megengedtetik ugyan, hogy az érsekük, vagy mint ők mondják, a patriarchájuk elé járulhassanak és ügyeiket eléje terjeszthessék, de nem engedtetik meg az érseknek, még az alárendelt megbizottjai által sem, hogy a saját joghatósága körén kívül eső s más püspöki kerületekhez tartozó helyeket látogathassa.

Ezzel a rendelettel teljesen elvonatott, elkülönített a patriarcha Szlavóniától s egészen a magyar elem közé bellebzetetett. Maga a szerb nép pedig a magyar püspökök, illetőleg a róm. kath. *clerus* hatalma alá került. Senki nagyobb csapást nem mérhetett volna a szerb privilégiumokra, mint a milyent mért maga a császár, ki e privilégiumoknak szerzője volt.

De ez csak kezdete vala a bevándorolt szerbek kiábrándulásának.

1703. márcz. 8-án utasította Lipót a budai kir. biztosokat: tiltsák el Csernovics Arzent a »magyarországi, horvát, dalmát és erdélyi rác patriarcha« címnek használatától, a melylyel magát önhatalmulag felruházta; ne engedjék, hogy egyházi szolgálatok ürege alatt törökországi alattvalókkal levelezést folytasson, és tiltsák meg neki, hogy május hóban Szent-Endrén egyetemes zsinatot tartson, a hová a császár tudta nélkül mintegy negyven görög archipresbytert hívott össze, nemcsak a magyar megyékből, de a török birodalomból is, sőt arra vetemedett, hogy jogutódjává valami György nevezetű papot választatott meg, kinek megerősítését követek útján Konstantinápolyból kérte. »Cum autem nos nullo modo concesserimus, ut ipse Arsenius Czernovich huiusmodi titulo patriarchae utatur, vel suam iurisdictionem tam late patenter extendat, eo minus, ut iniquas extorsiones . . . exerceat, nec ullo modo permitttere velimus, ut in summum nostrum, qua apostolici regis Hungariae solius hic iure patronatus gaudentis praeiudicium, talis electus, sicque intitulatus Graecorum patriarcha confirmationem sui muneris ab extraneo capite, praesentim vero ab porta ottomanica expectet, synodum generalem conscribat et personas ex ditionibus turcicis ad consilia convocet, adhibeatque«. Azért utasítja a budai kir. bizottságot, hogy Csernovicsot mindettől komolyan és szigoruan tiltsa el, nehogy az ő példája után indulva, mások is megengedjék maguknak az efféle veszedelmes levelezéseket és alattomos machinatiókat.

Mikor I. Lipót a patriarchát és a szerbeket ámulatba ejtő és megdöbbsentő ezen rendeletét kiadta, bizonyára nem sejté, hogy a helyzete felől ilykép kijózanított ráctság segítségét nemsokára igénybe kellend vennie. Rövid időn belül ugyanis fellobbant Magyarországon II. Rákóczi Ferencz szabadságharcza. Fegyvereinek sikerét Rákóczi az által is biztosítani kívánta, hogy mindjárt a mozgalmak elején csatlakozásra szólította a magyarországi nemzetiségeket, köztük a harczedzett szerbeket is, kik legutóbb az 1691-ki véres szlankameni ütközetben kiváló jeleit mutatták bátorságuknak. 1704. aug. 9-én Diószegről kiáltványt intézett a szerb néphez, felhíván őket, fogjanak fegyvert a közszabadság védelmére.

Sajnos, a jóakaró testvéri szózatnak nem volt foganatja. Noha a nagyemlékű fejedelem fölmenteni ígérte a szerbeket az adóterhektől és szolgálataik elismeréséről biztosítá őket, rossz szellemük, mely sorsukat intézte, mégis ellenkező irányba terelé őket s arra csábítá, hogy a nemzethez és hazához, melynek kebelében jövő boldogulásukat s békés megélhetésüket keresték, árulókká

legyenek. A patriarcha, daczára a császártól és a bécsi politikai köröktől szenvedett érzékeny sérelmeknek s csúfos megaláztatásnak, arra határozta el magát, hogy népével a magyar nemzet ellen s az osztrákok mellett foglal állást. Rákóczi kiáltványát felküldé Bécsbe, a hol azt kitörő örömmel fogadták. Az udvar most újabb ígéretekkel kecsegteté »hű szerbjeit«, hogyha tántoríthatatlanul megmaradnak az uralkodóház mellett, mihelyest a rend és béke helyreáll Magyarországon, régi kiváltságait nemcsak visszakapják, de azok még ki is fognak terjesztetni.

Mindez persze most is csak pusztá ígélet maradt.

Csernovics először is a magyar hatóságok, püspökök, földesurak és a kath. clerus hatalmával került szembe. Minthogy pedig Bécsből a szerbek számára egyebet nem kapott szép ígéreteknel és biztatásoknál, elkeseredésében és kétségbeesésében ismét csak az oroszokhoz fordult. 1705. évi okt. 29-én ezt írta Golovin Alexievics Feodornak Moszkvába: »Az igazhitű keresztény népnek egy része a törökök üldözése elől átköltözött a magyar végekbe. De eljött a sátán és konkolyt hintett el Magyarországon, úgy hogy a császárral való igazságtalan ellenségeskedésnek tövisei burjánoztak fel belőle. Azonfelül ránk nehezedett a zordon téli időszak is. Az igazhitűek közül számosan, papok és világiak, aggok, ifjak és gyermekek sokat szenvednek most Magyarországon a bennünket ért csapások miatt. Szegény népünk éjjel-nappal bolyong, egyik helyről a másikra hányatik, mint hajó az oceán hullámain. Váltig lesem, mikor fog már kisütni a nap s mikor derül ránk ismét a világosság, mikor múlik el a sötét éjtszaka s mikor lesz már egyszer vége szerencsétlenségünknek. De hát nekünk senkink sincs, ki megmentene bennünket inséges helyzetünkből, mely napról-napra jobb annyom bennünket. Könyes szemekkel sóhajtom: Meddig fogsz még uram megfélekezni rólunk s meddig uralkodik még ellenség a te országodban? Ébredj uram és segíts rajtunk tenmagadért, ne fordítsd el orczádat tőlünk. Támadj fel ismét és segíts meg minket.«

Azonban a szerbek sorsa I. Lipót uralkodása alatt nem fordult jobbra, noha Magyarországon a Rákóczi-fölkelés mind nagyobb hullámokat vetett és a bécsi udvar most jobban rászorúlt a szerbek közreműködésére, mint bármikor máskor.

Csak I. József trónraléptével, 1705-ben változott meg Bécsben a hangulat. Kezdték mérlegelni: érdemes-e vajjon az unio miatt kikötni a szerbekkel s nem lenne-e czélszerűbb megnyerni őket teljesen a Habsburgok érdekeinek? De Lipót halála után még jó ideig a régi kormányférfiak vezették az ügyeket s még az ő szavuk volt mértékadó a szerb közdolgok intézésében is. Így történt, hogy I. József királynak a szerbek részére 1706. évi febr.

24-én kiadott első privilégiumát még a régi udvari emberek fogalmazták, megszokott régi szellemben. E privilégiummal az öreg patriarcha legkevésbé sem volt megelégedve. Miért is már 1706 márcziusban, összebeszélve a szerb vezetőférfiakkal, új kérvény nyel járult a fiatal uralkodóhoz, pontonként szorolván fel iratában a szerbek részére adott eddigi császári kiváltságokat és előjogokat, kérve az uralkodót, hogy egy ily értelmű második kiváltságlevélben méltassa figyelmére és fogadja el e pontokat s gondoskodjék arról, hogy a szerb kiváltságok jövőre meg is tartassanak. A kritikus politikai viszonyok kedveztek a patriarchának. I. József már 1706 szept. 29-én aláírta második szerb kiváltságlevelét a szerbektől kívánt javított kiadásban és ezúttal a magyar udv. kancellária útján küldé le azt a patriarchának.¹ Tíz nappal előbb pápens jelet meg, mely a szerbek adómentességéről s egyéb kedvezményekről szólt. Tette mindezt a császár, »umb dieser griechisch und räzischen nation uns jederzeit, zufferist bei jetzigen in unseren königreich Hungarn obschwebenden rebelionstrouben bezeygenden schuldigten treue und guten nutzlichen diensten willen.« Kieszközölte továbbá a patriarcha, hogy a szlavónországi Szecső helyett az Eszékhez közel fekvő Dály falut és uradalmat kapja egyenértékű adományban. Diakovics Izaiás püspöknek, a szerbek e legkiválóbb vezetőemberének, a szerémszevi Grgeteg monostort s a hozzátartozó Bankovcze falut adományozta József.

Ezek kieszközlése után meghalt Csernovics Arzen patriarcha Bécsben 1706. évi okt. 27-én, a vendéglői rendes szállásán. Diakovics püspök volt mellette és ő szállíttatá elholt tetemét Simunovics Tivadar által a Dunán a szerémszei Krusedol monostorba. Halála hírért megírták ugyan Brankovics Györgynek is Égerbe, de az ifjú Lippai Brankovics nem merte azt közölni a deszpottal, nehogy a gyászeset megrendítő hatással legyen az amúgy is már elgyengült betegre. Ugyanaz nap, mikor a patriarcha meghalt, császári tanácsosnak nevezte ki I. József Diakovics Izaiás püspököt, kit jenopoli (jenői), szegedi s bácsi metropolitának és krusedoli archimandritának czímez, megemlékezvén az uralkodóháznak tett nagy szolgálatairól, »tum in ultimo contra Portam Ottomanicam peracto bello, tum modernis hungaricorum perduellium tumultibus.« Diakovicsnak ezt a magas kitüntetését mindenki arra magyarázta, hogy az uralkodó őt jelölte ki Csernovics utódává a megüresedett szerb metropolitai székre.

Pedig egészen más fordulatot vett a dolog.

¹ V. ö. Szalay László: A szerb telepek jogviszonya az államhoz, Pest 1861. 137—139. ll.

Mikor ugyanis I. József király ilyen magas kegyelmekkel tünteté ki a szerbeket, Kollonics Lipót gróf bibornok már utolsó napjait élte.¹ Minthogy pedig éppen neki volt legnagyobb része abban, hogy az erdélyi oláhok 1697-ben az uniót elfogadták, Diákovicznak, a vallásunio e legszenvedelmesebb ellenzójének metropolitává jelölésén nagyon megütközött; mert tartott tőle, hogy Diákovicz meg fogja hiúsítani a magyarországi szerbek unióját, a mi Kollonicsnak egyik életezélja volt. Elhatározta tehát, hogy nem engedi Diákovicst szerb metropolitává kinevezettni, sőt megakadályozza azt is, hogy a metropolitai szék egyáltalában betöltsék, nehogy ezzel újabb nehézségek gördítenének az egyesítési tervek útjába. Terjedelmes emlékiratot adott át ez ügyben a királynak, melyben tüzetesen kifejté az okokat, melyek az államérdek szempontjából az uralkodó szándékának teljesítését ellenzik. Az emlékiratot *Hevenesy Gábor* tudós jezsuita, Kollonics bizalmas tanácsosa fogalmazta, a dolgok mélyére látó és a legapróbb körülményeket is figyelembe vevő értelmességgel.

Emlékezteti az uralkodót, mennyire kedvező alkalom kínálkozik most, a patriarcha halála után, a schismatikusok megtérítésére. Nem kellene engedni — ugymond, — hogy a szerb érseki szék mostanában betöltsék. Ha nem lesz patriarcha, akkor rövid időn megszűnnek a püspökök és kalugyerek is. Fej nélkül pedig a szerb nép könnyebben rábirható az unióra. A szerb dolgokat császári tisztviselők fogják végezni és nem lesz többé ürügy arra, hogy a szerb főnökök minduntalan újabb privilégiumokat csikarjanak ki ő felségétől. Megszűnik majd a sok kiadás is a folyó fizetések fedezésére és nem lesz többé szükség újabb birtokadományozásokra. Mindezt most könnyen lehet keresztülvinni, mert ez időszertint még csak négy schismatikus püspök van életben.² Ezek közül *Jevrem*, pécsi püspök, Moszkvába utazott, a honnan alig fog többé visszatérni; ha pedig vissza akarna jönni, nem kell őt beengedni az országba. *István*, a karlóczai püspök, kit az elhalt patriarcha utódul szemelt ki magának, oly öreg már, hogy az egyik lábával a sírban áll. *Sofronius*, pakráci püspök, még csak kinevezett püspök, a ki még nincs felszentelve. *Diákovicz Izaiás* van még hátra, a ki Bécsben tartózkodik. Ő legveszedelmesebb támasza a schismatikusoknak. Arra törekszik, hogy elhárítsa tőlük a krisist. E végből zsinatra hívta össze a szerb papságot, a világi főembereket és a kereskedőket. Az üresedésben

¹ Meghalt Bécsben 1707. január 21-én.

² A szerb püspökök közül, kiket 1694-ben még Csernovics Arzen patriarcha ültetett székeikbe, a patriarcha halálakor már nem voltak életben: *Drobnjak Jęftimie* szegedi, *Popovic Jęftimie* budai és székesfehérvári, *Tetovác Jevrem* mohácsi és *Stibicza Spiridion* verseczi püspökök.

levő püspökségeket új egyénekkel akarja betölteni és aztán patriarchát választani. El kell tehát tenni az útból ezt a Diákovicsot, hadd maradjanak a szerbek vezér nélkül. Gondoskodni kell arról is, hogy Bátovics, nagyszebeni püspök, el ne mehessen a zsinatra: mert ha esetleg őtet ültetnék a patriarchai székre, temérdek szerb nép tódulna be ismét a birodalomba, a kik mind Bátovics mellé állnának. Azonképen ne legyen szabad bárkit is Törökországból beengedni a congressusra. De mindenekelőtt Diákovicsot kell eltávolítani. Végezetül oda kellene hatni, hogy az üresedésben levő budai, pesti, likávai, krbáviai, bajai és erdélyi nem egyesült gör. kel. püspökségek, unitus papokkal töltesenek be.

Leleplezi azután a memorandum azokat a képtelen, sőt szégyenletes állapotokat, melyek hazánk területén a szerb egyházban és a szerb nép közt Csernovics és közvetlen utódainak érseksége alatt léteztek. Többi közt Lyubibratics püspöknek azért kellett szenvednie Csernovics patriarchától, mert vagyonos ember volt és vonakodott megfelezni vagyonát a patriarchával. A patriarcha zsarnoki elbánást alkalmazott nemcsak a püspök, de annak egy apátúr fivére ellen is, hogy elvegye tőlük a házukat, szőlejükét és ingó értéktárgyaikat. S midőn az apát merészkedett ellenkezni a patriarchával, előbb kegyetlenül megkínóztatta s aztán Oláhországba száműzte. Hevenesy a saját szemével látta Bécsben, a patriarcha lakásán, azokat az értéktárgyakat, melyeket Csernovics erőszakos módon kicsikart az apáttól. Banyanin Jevrem, unitus püspököt, annyira üldözte Csernovics, hogy az öreg ember kénytelen volt Törökországba menekülni. A szvidniezi püspököt vasraverette, megbotoztatta és annyira megkínóztatta, hogy alig tudott mozdulni.

Mindebből az következik — folytatja a memorandum, — hogy a patriarchai széket ez idő szerint még nem szabad betölteni, annál kevésbé, mert erre az állásra Diákovics törekszik, ki még inkább fogja bántalmazni a katolikusokat és még kevésbé lesz hajlandó magát alárendelni a császári generálisoknak. Éppen Diákovics volt az, ki azon dolgozott, hogy a szerb militia ne legyen a császári generálisoknak alárendelve, hanem a patriarcha fenhatósága alatt álljon, kinek egyedül legyen joga kinevezni és megerősíteni a szerb tanácsosokat és tiszteket. A szerb nép nem fogja nagyon sajnálni a patriarchai székek be nem töltését; mert a nép is, meg a monostorok is megszabadulnak a patriarchának járó adózásoktól. A patriarcha helyett inkább az udv. kancelláriában kellene egy szerb tanácsot szervezni, melynek tagjai azonban vallásukra nézve katolikusok legyenek. Ily módon meg lennének elégedve mind a katolikusok, mind a göröghitűek;

mert látnák, hogy nem függnék a magyaroktól, a kik ellen szüntelen vádaskodnak. Minthogy pedig a mostani nyugtalan, mozgalmas időkben nem érdeke az uralkodóháznak, hogy a szerbek congressusra egybehivassanak, a congressus megtartását egyszerűen meg kell akadályozni. De — hogy ne legyen okuk a szerbeknek zúgolódnia a congressus elmaradása miatt — Diákovicshoz oly értelmű decretum intézendő, hogy ő felsége a congressus megtartását kedvezőbb időre helyezi kilátásba. A szerbek meg fognak nyugodni a császári ígéletben s végre majd egészen megfélemedzenek mind a congressusról, mind a patriarchaválasztásról. Egyébiránt a patriarchaválasztást nem lesz nehéz megakadályozni. Bizonyítja ezt az az eset, mely a patriarcha temetésén, Krusedolban történt. A temetésen ugyanis a jelenvolt szerzetesek önként István karlóczai püspököt kiáltották ki patriarchajelöltül, nem pedig Diákovicsot, ki erre a méltóságra türelmetlenül vágyakozik. Diákovics szörnyen meg volt sértve. Óvást tett a bécsi kormányánál a szerzetesek eljárása ellen, kik a halotti toron, borközi állapotban cselekedték meg vele ezt a csúfságot, noha ő, mint a szerb nép meghatalmazott képviselője vett részt a temetésen. A mi az elhalt patriarcha Bécsben és egyebütt levő holmiját illeti, azok nagyértékű tárgyak a szerbek szemeiben. Azokat le kell foglalni Bécsben a szerbek hűségének záloga gyanánt. A szarvasmarhát, lovakat és a többi vagyont gondnokra kell bízni, azzal a figyelmeztetéssel, hogy azt elpredálni, elpusztítani nem szabad, hanem fenn kell tartani a jövőendő patriarcha számára. Ily módon megmarad a szerbeknek az a reményük, hogy a patriarchai szék nemsokára ismét be lesz töltve; másrészt pedig a patriarcha javainak gondviselői s haszonélvezői arra fognak törekedni, hogy egyhamar ne történjék patriarchaválasztás. Megtérnek inkább a róm. kath. hitre, semhogy kiadják kezeikből a patriarcha hagyatékát. A patriarcha vicarius is, ki annak életében a vagyont kezelte, már csak látszat szerint és félelemből tart a szerbekkel, máskülönben velünk érez. Diákovics kérelemmel járult ugyan ő felségéhez, hogy ő nevezessék ki a patriarcha hagyatékának gondnokává; de inkább kell e vagyont továbbra is a vicarius kezelésében hagyni s később olyanokra bízni, a kik hajlandók lesznek megtérni az unióra. Ez a vagyon mintegy 38.000 forintot tesz ki. Évi hozadékát át lehetne engedni a gondnokoknak, a nélkül azonban, hogy adománylevelet kapjanak rá. Így könnyebben lehet majd később a patriarcha jószágait bekebelezni a császári kincstárba. Ugyanazt kell tenni a 3000 frt. évi patriarchai fizetéssel is. Ha a megüresedő püspökségek unitusokkal töltenek be, ez természetesen maga után vonja majd a még életben levő többi schismaticus püspök-

nek és az ő monostoraiknak megtérését is — és így a hittől való elszakadás gyökerestül ki lesz irtva.

A világi hivatalokat sem kellene schismatikusokra bízni, hanem unitusokra. Azt sem szabad engedni, hogy a Diákovics által egybehívott zsinaton a szerb egyház papi és világi tisztviselői megválasztassanak; még kevésbé, hogy sede vacante a patriarcha ipeki utóda Törökországból átjöjjön ottmaradt népével a császár birodalmába.

Egyáltalában ne türessék meg, hogy a bevándorolt szerbek továbbra is régi szerb hitükön maradjanak és zsinatokat tartsanak; mert ha saját nemzeti főnökeik lesznek, könnyen egyezkedhetnének a török portával és zendüléseket támaszthatnának, a mint azt Zryni esete mutatja, kinek megígérte a patriarcha, hogy betör Ausztriába s elpusztítja azt. Ugyanezt bizonyítja az áldeszpota Brankovicsnak esete is. Legott megváltoznak a dolgok, mihelyt a szerbek nem fognak többé maguknak főnököket választani. Akkor kénytelenek lesznek hűséggel ragaszkodni a császárhoz.

A szerbekkel való ezt az elbánást az ipeki patriarchátus történeti multjából vett adatokkal igazolja Hevenesy emlékirata. Ez a patriarchátus — úgymond — sohasem volt autokephal, önálló; mindig csak vicariátusa volt a konstantinápolyi patriarchának. A schismatikus szerbek drága áron vették azt a mohamedánoktól. A szerb patriarchát valósággal a török szultán nevezte ki. Maga Csernovics Arzen is két elődjét túrta ki állásaikból a törökök segítségével; viszont aztán tőle is más ragadta el az ipeki patriarchátust, azonképpen török segítséggel. *Csernovics tehát a törököktől támogatott utódja által szorongatva s nem önként és nem szívesen költözött át mihozzánk. Esdekelve könyörgött ő felségének, hogy vegye őt oltalma alá.*

Végezetül intézkedni kellene még az iránt is, hogy ezentúl mindig a császári generálisok hirdessék ki a szerb népnek ő felsége kiváltságlevelit. Ez által eleje vétetnék annak, hogy a püspökök a nép szemében tekintélyüket emeljék, mintha az ő érdemük volna a kiváltságok kieszközlése. Mihelyt a nép látni fogja, hogy a császár minden kegyelme a generálisok által hirdtetetik ki, a püspökök tekintélye menten csökkenni fog a nép szemében.

Ebből áll lényegileg a Hevenesytől fogalmazott és Kollonics által megbízalmasabb úton az uralkodóhoz juttatott szerb memorandum. A záradékban legszigorúbb titoktartásért esedezik Kollonics, hogy a szerbek meg ne tudják valahogy, mi van a memorandumban; mert ha — úgymond — valamely módon értesülnének róla, még az életét is féltene kellene tőlük. (Quia hoc rescito, etiam ab iisdem schismaticis vita periclitari possem.)

Csakugyan a patriarcha halálakor rendkívüli sürgős-forgás keletkezett a szerbek közt. Diákovics Izaiás szörnyen buzgólkodott, hogy a patriarchaválasztó nemzetgyűlés mielőbb megtartassék. I. József azonban az e tárgyban elébe terjesztett kérelmet válasz nélkül hagyta. A fiatal király tekintetbe vette Kollovics emlékiratát és nem engedélyezte a szerbeknek a nemzetgyűlés egybehívását. Csakhogy a közbejött események nagyon gyorsan valósították meg a szerbek óhaját. Mihelyt Magyarországon kedvezőtlenül fordult a kocka a Habsburg-házra nézve, a magyar nemzet valamennyi ellenségét legott ölbe kapták Bécsben. Mikor aztán 1707-ben május 31-én az Aradon tartott gyűlés elhatározta a Habsburgokkal való szakítást, Diákovics egyszerre kedves ember lón az udvarnál. Erélyes föllépésére tudatták vele, hogy a császár Garijén Ignác Kristóf személyében külön udvari ügyvivőt nevezett ki, a ki ezentúl az összes szerb dolgokat állandóan intézni fogja s kinél a fölterjesztéseik elintézését szorgalmazhatják. Diákovics most már az udvari szerb ügyvivő révén sürgette a nemzetgyűlés egybehívását, mit a király azzal a kikötéssel engedélyezett, *hogy a patriarcha választásánál csak azok a szerbek bírnak szavazati joggal, kiket Csernovics vezetett be a birodalomba; mert a kiváltságok is csak ezeknek a szerbeknek adományozottak.*

A krusedoli monostorba egybehívott nemzetgyűlésre Garijén Ignác küldetett le királyi biztosul. Különféle utasításokat hozott magával Bécsből, többek közt azt is, hogy a patriarcha függése az ipeki patriarchától megszüntetendő. 1708 januárban ejtették meg a választást. Nem patriarchát, hanem csak metropolitát választottak, kifejezést adván ez által — a bécsi udvar ellenére — további függésben maradásuknak az ipeki szerb patriarchától. Diákovics Izaiás lett a metropolita. Nyomban a választás befejeztével megesküdött rá, *hogy lelki főnökekül a mindenkori ipeki patriarchát ismeri el.* A nemzetgyűlés tehát épp az ellenkezőjét határozta annak, a mit Bécsben elérni akartak. Diákovics erélyes ellenszegülését a bécsi törekvések ellen bizonyítja továbbá az is, hogy az uralkodótól *a szerb privilégiumok megtartását követelte* a nemzetgyűlés feliratában. Követelte, hogy *a püspököket egyedül csak a metropolita nevezze ki, kitől az egész szerb nemzet függ, s hogy a szerb privilégiumok beczikkelyztessenek a magyar törvényekbe, a bevándorolt szerb nép pedig egyenjogusítottassék a régibb szerb lakossággal és külön terület jelöltessék ki számára, a hol állandóan letelepülhessen.*

1708 februárban megnyílt Pozsonyban az országgyűlés. Diákovics a karok és rendek körében is folytatta agitatóját, a fentebbi kívánalmak kieszközlésére. Podgoricsanin Sofrónius

püspököt küldé oda négy szerb deputátussal, hogy az országgyűlés hajlandóságát megnyerjék I. Lipót és I. József kiváltságleveléinek becikkelyezésére. Szóval Diákovics volt a szerbek főtámasza és értelmi vezetője már Csernovics életében. Metropolitai kormányzatát azonban nagyon rövid ideig érvényesítheték a szerbek javára. Csakhamar kimúlt és halála után a szerb nemzetgyűlés Krusedolban 1710 tavaszán Podgoricsanin Sofroniust, Kis-Oláhország és Alsó-Szlavónia püspökét ülteté a metropolitai székre. De ekkor már vége volt Magyarországon a Rákóczi-főkelésnek. A nemzetgyűlésre biztosul küldött Nehem Tivadar ugyancsak érezteté a szerbekkel a császár korlátlan hatalmát. Tudatta velük, hogy *kiváltságaiukat nem az uralkodóháznak tett és ezértül teendő szolgálatokért kapták, hanem egyedül ő felsége irgalmából és túláradó kegyelméből.* Mikor Podgoricsanin a császári megerősítésért folyamodott, azt válaszolták neki, hogy azt Bécsben személyesen kell kérnie. E szokatlan kívánsággal szemben a nemzetgyűlés felírt a császárhoz és esedezett: vegye figyelembe a szerb privilégiumokat s már költségkímélés végett is engedje el a metropolitának a bécsi utat és erősítse meg állásaikban nemcsak a metropolitát, de az újonnan kinevezett püspököket is: *Mitrovics Kristofor szeged-bácsit, Rajnics Basilius jeneit és Melentijevics Miklós mohácsit.* I. József engedett ugyan e kérelemnek s fölmenté az új egyházfőket a bécsi utazástól, de kijelentette leiratában, hogy »non obstante etiam, quod saepredictus neo-archiepiscopus ratione impetrandae . . . confirmationis ipsemet, uti alias oporteret, in persona coram Majestatis nostrae solio non comparuerit, utpote super quo officio eidem . . . pro hac vice singulariter, absque tamen consequentia, elementer dispensamus«.

Látnivaló, hogy mihelyt Magyarországtól nem kellett már tartani, a szerb privilégiumok értékét Bécsben mindinkább lejjebb szállították. Garijén Kristóf azt az utasítást kapta, hogy a metropolitai szék betöltésénél ne engedjen többet jelöltetni, hanem csak hármat s hogy a választandó érsek és püspökök csak a császár kegyelméből installáltathassanak.

Hogy a bécsi udvar távolról sem gondolt a szerb privilégiumok respektálására, kitűnt később I. József trónutódja, III. Károly királynak 1713 okt. 8-án a magyar kancellária útján kiadott diplomájából, melyben fentartja magának a jogot *a szerb kiváltságokat olyképp értelmezni, a mint neki tetszik s a mint azt jónak látja.*

Száz és ezer példából untig eléggé megtanulhatták volna a magyarországi szerbek, mennyire bizhatnak Bécs ígéreteiben és támogatásában. De, mert ennek daczára sem nyíltak meg szemek, sőt beköltözésük első pillanatától fogva mindig a magyarok

ellenségének mutatták magukat, s azonkívül vallásukban, laza erkölceikben, nyelvükben és szokásaikban is teljesen idegenül maradtak a magyar állam közepett, sőt még az országnak tartozó közszolgálatokat és terheket sem akarták vállalni: nem csoda, hogy a magyar nemzet ellenszenvét, bizalmatlanságát és gyűlöletét provokálták maguk ellen. Érdekesek erre nézve Radonics könyvében az egykorú adatok *Csáky Imre* kalocsai érsek és *Erdődy Gábor* egri püspök rideg viselkedéséről a szerbek iránt, kiknek még a templomépítést is megtiltották, válogatott bosszantásokkal nógatván őket a szakadár egyház elhagyására. A magyar főpapok nem akarhattak ezzel más egyebet, mint vallásilag és politikailag beolvasztani e vadon nevelt balkáni vendégnépet a magyar nemzet testébe. Mikor *Csáky Imre* meghalt, rendelet ment ki Bács-Bodrog közséjeibe, hogy az érsek halálát a szerb templomokban is harangozással gyászolják meg. De nemcsak a kath. püspökök, hanem a vármegyék is éreztették velük ellenszenvüket. Gravameneikben panaszkodnak a szerbek a megyék ellen, hogy főpapjaiknak megnehezítik a canonica visitatio megtartását. A budai, pesti, esztergomi, komáromi, győri, székesfehérvári és egri szerbek vádolják a magyar kormányzatot, hogy a szerbeket a kath. ünnepek megtartására kényszeríti. Avval azonban nem dicsekedtek Bécsben, mily sülyedt állapotban valának a metropolita udvarának, a püspököknek és a lelkipásztorkodó papságnak erkölcei s milyen szánandó lelki állapotban és sötét elhagyatottságban sínylődött ilyen pástorok mellett a szerb köznép. Radonics okiratgyűjteményében erre vonatkozó számos adat bővíti ismeretünket annak a kornak műveltségi viszonyairól.

Nem kevésbé értékes dolgok Radonics munkájában a család-történeti közlemények azon vagyonos és hatalmas régi patricius családokról, kik *Csernovics Arzen* patriarcha kíséretében jöttek be Szerbiából és Albániából Magyarországra. Ilyen a *Raskovics család* (comites, domini terrestres districtus Starinlachiensis in Servia), melynek kebeléből *Hadzsi Raskovics Arzen* fiai: *János, Mózes, Illés* és *Mihály* kenézek telepedtek le Magyarországon. Ilyen továbbá a *Szekula-család*, melynek feje kapitány volt, ki a szerb hadcsapatok élén Szlavóniában harczolt a törökök ellen. A Macedóniából eredő *Monaszerli* (Manaszerlia) család már benlakott hazánkban, mikor *Csernovics* a szerbeket bevezette. A *Monaszerliak* 1663 táján, valószínűleg a Köprili nagyvezér öldöklő hadai elől menekültek előbb Lengyelországba, majd aztán Magyarországon telepedtek le. Akkoriban jöttek be más nagyszámú görög családok is, kik drága erekyéikkel és kincseikkel megrakodva hagyták el hazájukat. Nálunk leginkább, mint bor- és

gabonakereskedők, Pesten, Győrött, Tokajban, Miskolczon, Egerben, Kecskeméten, Szegeden, Temesvárott és más kereskedelmi központokban alapítottak családi otthonokat. Némelyek a császári hadseregbe léptek s a hadi pályán próbálták szerencsét. *Monassterli János* komáromi kapitány és alvajda volt. Mikor a szerbek a Dunán és Száván átköltözöben valának, Monassterli épp ott tartózkodott a határon és csapatokat gyűjtött a császári sereg számára. Ő üdvözölte elsőnek Csernovics patriarchát és Diákovics püspököt, mikor Belgrádból a folyamom átteveztek.

DR. SZENTKLÁRAY JENŐ.

MÉG EGYSZER AZ »ÁTKOS EMLÉKŰ«.

(VÁLASZ KUBINYI MIKLÓS MEGJEGYZÉSEIRE.)

Kubinyi Miklós tagtársunk e folyóirat novemberi füzetében a Magyar Történelmi Társulatnak lipótszentmiklósi vándor-gyűlésén, 1909 aug. 29-én tartott felolvasásomra,¹ helyesebben mondva az »átkos emlékű János deák« leszármazására nézve megjegyzéseket tesz, s a családjá gazdag levéltárából pótló adatokat közöl.

A cikke bevezető részében elmondottakból azonban azt a meggyőződést merítettem, hogy segítségére akar sietni a Thuriki és Komjátnai Thuránszky-családnak, hogy az »átkos emlékű« János deák gyalázatát tőlük távoltartsa, illetőleg, hogy az ő, a Thuránszky-családból való leszármazását valószínűtlenné tegye, és ezt »a valószínűség minden látszata daczára« a sejtélem homályába borítsa.

Azt is mondja továbbá, »hogy *maledictus*-ok más jónevű régi családokban is akadtak, a nélkül, hogy azok emléke a családra sötétebb árnyékot vetett volna. Most, századok múlva, elbírják ezt a Thuránszkyak is«.

Felolvasásomban e kérdést két helyen érintettem, s található a *Századok* 1909. évf. 818. és 829. lapján. Természetesen a legtömörebb rövidséggel, mert felolvasásom célja nem ezen mellékkérdés végleges megoldása volt, hanem az, hogy a két registrum szövegközlése alkalmával tett ígéretemet² beváltsam, vagyis főleg az, hogy a két kiváló történelmi, diplomatikai emlék értékét, jelentőségét, az 1391. évi oklevélvizsgálat lényegét az érdeklődőkkel megismertessem.

Ha tehát ezen önzetlen szándékom czélt tévesztve félreértéseket idézett volna elő, azt mélyen fájjalom, s azt most, Kubinyi Miklós tagtársunk felszólalása alkalmával, kötelesség-

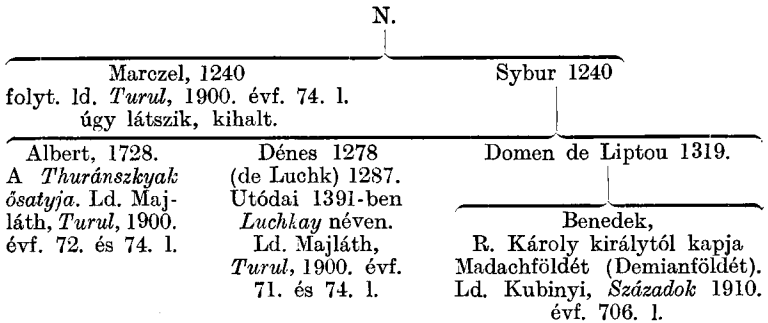
¹ A lipóti Registrum. *Századok*, 1909. évf. 816—830. II. (Különnyomatban is megjelent.)

² Horváth S. *A lipóti és turócsi registrum*. Budapest, 1902. 4. I.

szerűen, s a köztisztelt Thuránszky-család megelegedésére, eloszlatotom.

A ki e kérdésben »chronique scandaleuse«-t keres, az téves úton jár. S ha a liptószentmiklósi m. t. hallgatóközönség félreértett, azt rossz néven nem veszem, nem is vehetem; hisz e téren laikus.

De Kubinyi Miklós tagtársunknak, a ki, ha talán nem is szakférfiú, de legalább is hozzáértő, már mindenestre nagyobb mérlegeléssel kellett volna e kérdéssel foglalkoznia, s reájönnie arra, hogy ha az »átkos emlékű« János deák fiában, Lászlóban fiágon ki nem hal, s ha az 1447. évben szereplő Jánosnak unokájában, *Mártonban*, magva nem szakad, Sybur ezen Domen-ágbeli utódait sohasem hívták volna *Thuránszky*-aknak, hanem *Madáchy*, *Madáchföldy*, *Damjánföldy*, vagy esetleg *Madáchszay*-aknak. Leszármazási táblázatban szemléltetve:

De éppen ezért használtam a felolvasásnál (ld. *Századok*, 1909. 818. és 829. l.) a *törzsrokon* kifejezést. Mert *Sybur* e három ágnak tényleg *törzsatyja* volt!

De továbbá, a mi a középkori »*maledictus*«-okat illeti, azok felől minden régi nemes, törzsökös család nyugodtan alhatik. A történelemmel foglalkozók, a kik az oklevelek ezreit olvasták és olvassák ezentúl, talán minden ilyen régi családban tudnának valamely »*maledictus*«-t megjelölni, csakhogy ez úgy a kutatót, mint az illető családot ma hidegen kell, hogy hagyja. Hivatkozom az Árpád-ház tagjainak rokonaikkal szemben elkövetett kegyetlenkedéseire, a gróf Forgách-család hírneves ősére: Balázusra, vagy magának Kubinyi Miklós tagtársunknak akár egyenes, akár oldalági ősére: Felsőkubinyi Salamon deákra, a ki 1139 július 1-én László turóczy prépost és a konvent előtt Felseukolbnyban bírt egész birtokrészt, testvérének Márknak, általa örögi sugallat folytán történt megöletése jóvátételére, Márk fiának,

Miklósnak adja.¹ Ugyanaz a Salamon ez, a ki a János deákat leleplezte.

De válaszom nemcsak idáig terjed. Válaszolnom kell még Kubinyi Miklós cikkére abból a szempontból is, hogy a már elhunyt Majláth Bélát is tévedésekkel vádolja, továbbá, mert kétséget kizárólag be tudom bizonyítani azt, hogy illetéktelenül akarja az »átkos emlékü« János deákat az állítólag nemrégiben kihalt *Madocsáni Madocsányi*-családba beleilleszteni, miközben botlást botlásra halmoz.

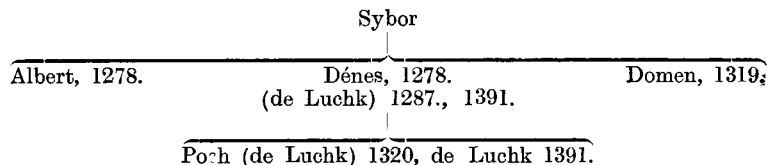
Elsősorban főérvül említi meg azt, hogy a Majláthtól idézett okiratok alapján »teljes biztossággal legkevésbé sem következtethető, hogy Syburnak három fia volt. De ezt megengedve is, az, hogy egyik fiát Domennek hívták, nem jogosíthat arra, hogy ő azonos azzal a Domennel, a ki Madácsházát bírta s János deáknak a nagyatyja volt«.

A továbbiakban a Sybur fia Doment, annak Dénes nevű fiával azonosítja. Végül megállapítja, hogy az 1319. évi oklevél alapján kétségtelen, hogy Sybur fia Domen (Domyň) Turonán bírt birtokrészének eladásával a Thurapatakiak jogközösségéből kilépett. De a Majláthtól a Sybur fia Dénes (de Luchk) utódairól elmondottakat »*semmivel sem igazolható következtetés*«-nek minősíti, sőt egyenesen tévedésnek mondja.

Hogy a megérthetést világosabbá tegyem, egyelőre tévedéseit czáfolom meg, a két *Domen* azonossága kérdését pedig e sorok legvégén fogom tárgyalni.

Hogy a Sybur fia Domen tényleg létezett egyén volt, s ugyancsak Sybur fia Dénessel egy személynek nem tekinthető, erre nézve a már említett 1319. évi oklevél, valamint a Majláthtól idézett s Dénes utódaira vonatkozó oklevelek,² továbbá a Csoma József tulajdonában lévő 1391. évi oklevél,³ döntő erejűek.

Annyi azonban tény, hogy Majláth a Dénes leszármazóit nem egészen pontosan és helyesen adja.⁴ Ezen Dénes leszármazóit tehát helyesen a következőkben nyujtom :

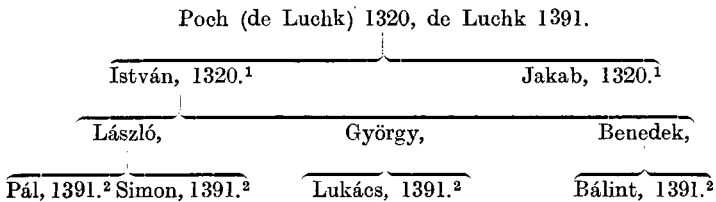

¹ Horváth S. *A lipői és turóci registrum*, 90. l., vagy Horváth S. *Regesták a lipői és turóci registrumhoz*, 69. l. 433. szám.

² *Turul*, 1900. évf. 68—72. ll.

³ U. ott, 1905. évf. 35. l.

⁴ U. ott, 1900. évf. 71. l. és 74. l. (leszármazási tábla.)

De Kubinyi Miklós téved abban is, midőn mondja, hogy Domen Madácsházát bírta; mert czikkében, oklevél alapján, később ő maga írja, hogy Madácsföldét (Madácsháza, Demján-földe) *Domen fia Benedek* R. Károly királytól kapta adományképen. Így adja ő maga Konth Miklós nádor 1365. évi ítéletlevelének kivonatát.

Felhossa továbbá azt az ellentétet, a mely az 1278. évi alapoklevél és az 1319. évi örökvalló oklevél között fennáll, a mennyiben az 1278. évi *Marczell* fiai: *Tamás és Simont*, továbbá *Sybor* fia.: *Albert és Dénest* említi, az 1319. évi pedig csak *Sybur* fia: *Domen-ről* szól; s ezek alapján azt állítja, hogy Majláth a két névvel nem volt tisztában, s Kubinyi e helyt is egy személynek veszi Dénest és Domynt.

Ezen ellenvetése azonban szintén erőtlen. Mert hogy Dénes és Domen egy személynek nem vehető, azt a fenti leszármazás eléggé igazolja; de ezenkívül az 1278. és 1287. évi oklevél világosan *Domin* és *Dionisius de Luchka-ról* szól. S ha Majláth az 1278. évi oklevél kivonatosánál esetleg tévedett, ezt a kérdést kizárólag a Thuránszky Marczell úr birtokában (Eger) lévő eredeti oklevél hű közlése, de ennél is inkább az 1278. (adomány) és 1319. év (eladás) között történt birtokmegosztás tárgyában kelt osztálylevél dönthetné el minden további kétséget kizárólag. De hát hol van ez az oklevél? Egyébiránt a két oklevél közti ellentétet nem látom sehol sem.

Mert azt, hogy az 1278. évben Domen nem szerepel (pedig Majláth itt éppen Dénest nem említi),³ arra lehetne magyarázni, hogy Domen vagy nem is volt még a világon, vagy pedig annyira fiatal volt, hogy a kölni követségben *részt nem vehetett*.

Azt pedig, hogy az 1319. évben Syburnak csak Domen nevű fia szerepel, csak nem akarja Kubinyi Miklós komoly érvnek venni? Hiszen ha *Domen* a maga *saját* birtokrészét eladja, csak nem *Albert és Dénes* nevű testvérei nevében adja el? Szóval, azok abban az oklevélben mint eladók nem szerepelhetnek.

¹ *Liptói Reg.* 55. o. 72. §.

² U. ott.

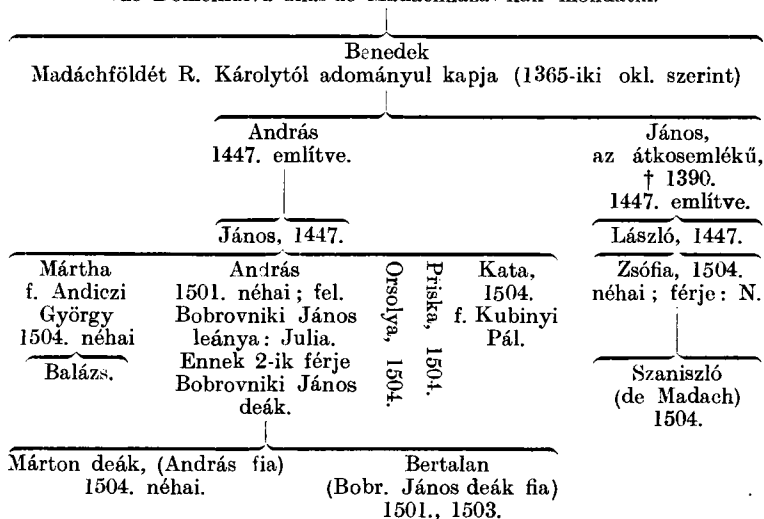
³ *Turul*, 1900. évf. 67. l.

Téved továbbá Kubinyi abban is, a mikor Domynt *Thurapatakinak* nevezi. Ezt a nevet *azok vették fel*, a kiknek Domen 1319-ben Turonán bírt birtokrészét eladta, s a mi által ő ezen *jogközösségből* tényleg kilépett.

Ezek után a Choltóy-akról szólva, — a kik Zsigmond királytól az átkos emlékű János deák Madáchfelde nevű birtokát kapták — családi levéltárából a kérdésre vonatkozó oklevélkivonatokat közöl, a melyek alapján a *Madácsyak* vagy *Madáchházak* két ágbeli leszármazását adja.

Ez a két leszármazás — daczára annak, hogy az 1447. évi oklevél Andrásról nem mondja, hogy a *Benedek fia*, de viszont az átkos emlékű Jánosról (kinek fia : László említettik) sem — nézetem szerint így állítható össze :

Domen (filius Sybor, 1319.); de Liptou (1390. évi okl. szerint), ki 1504-ben »de Domenfalva alias de Madáchháza«-nak mondatik.

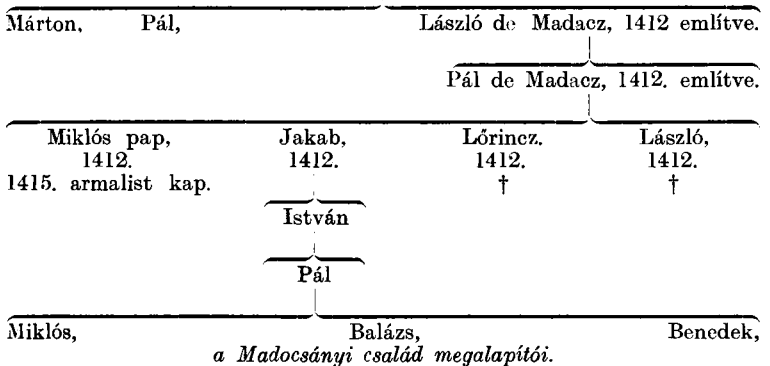
Igy azután sokkal világosabb az is, miért s mi czímen tartott igényt Zsófia fia : Madacsi Szaniszló, az 1504-ben magtalanul elhunyt Madáchházi Márton birtokára? Harmadfokú unokatestvére volt. De meg kell mindjárt itt jegyezni azt is, hogy ha Kubinyi Miklós ezen *Szaniszlóban* ismeri fel az állítólag nemrég kihalt *Madocsányi-család* őseit, akkor igazán rosszul ismeri fel. Mert ezen állítása is merő tévedés. Valamint téved akkor is, a midőn az 1412-iki oklevélben szereplőket az átkosemlékű János deák leszármazóival azonosítja. Mert az ugyanazonos birtoklásban való egymásutánság, vagy az egyidőben való ugyanazonos birtok-

lás még nem jelenti mindig az egy és ugyanazon családból való származást.

Más szóval, *Szaniszlónak* semmi köze sincsen a *Madocsányi*-akhoz, az 1412. évi oklevélben említett *Madocsányi*-aknak viszont semmi közük *Szaniszló*hoz és az átkos emlékü *János* deák utódaihoz.

De hát *Kubinyi Miklós*nak — ha már hozzá akart szólni a kérdéshez — kötelessége lett volna a *Madocsányiak*kal is behatóbban foglalkoznia, s legalább a *Nagy Iván* VII. köt. 589—590. lapjain elmondottakat, nemkülönben a *liptószentmiklósi* felolvasásom IV. részében¹ felsorolt törzsökös családokat is megtekintenie; mert ezekből láthatta volna, hogy a *Madocsányi*-család őse *Teplai Kelemen* volt, s hogy *Szaniszlónak* e leszármazásban helye nincsen, mert a *Madocsányiak* származása (*Nagy Iván*, id. h. és az 1412. ápr. 17-iki oklevél szerint)² ez:

Clementinus de Tepla, 1264.

Ezekben megczáfolva *Kubinyi Miklós* állításait és helyesbítve alapos tévedéseit, látjuk, hogy észrevételeinek semmi újat nem köszönhetünk, sőt a már eddig is helyesen ismert *Madocsányiak*at az általa rosszul felismert *Szaniszló*ban új — de igazán hasznavehetetlen — össel akarta megtisztelni.

E megtiszteltetésre azonban semmi szükség!

Úgy, hogy nézetem szerint *Kubinyi Miklós* nagyobb hálaára kötelezett volna, ha a levéltárában őrzött okleveleket — minden további fejtegetése elmellőzésével — egyszerűen közli.

Ezek után már csak az a tartozásom, hogy igazoljam, miért

¹ *Századok*, 1909. 828. l.

² M. Nemz. Múzeum levéltárában.

tartom a Sybur fia Doment (Domy, 1319.) az 1390. és 1504. márcz. 5-iki oklevélben említett Domennel egy és ugyanazon személynek?

E tekintetben:

1. Hivatkozom — hogy ismétlésekbe ne bocsátkozzam — a *Turul* 1905. évf. 34. és 35. lapjain közölt két oklevélre és a Majláth Bélától ugyanazon folyóirat 1900. évf. 66—74. lapjain közlöttekre.

2. Azért tartom egynek, mert az eddig ismert lipcsevármegyei oklevelekben és az ezek alapján megállapított leszármazásokban más Doment, mint a Sybur fiát, eddig egyáltalában nem ismerünk.

3. Mert az idő és a körülmények a Sybur fia Doment (1319.), nemkülönben a Benedek atyja Doment tekintetében, teljességgel egyeznek.

Az elmondottak alapján tehát az átkosemlékű János deák leszármazására nézve általam megállapítottakat — Kubinyi Miklós cikkével szemben is — fentartom.

HORVÁTH SÁNDOR.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

II. RÁKÓCZI FERENCZ ÉS A ZOBORHEGYI KAMALDOLIAK.

Dr. Márki Sándor, Rákóczi Ferencznek mesteri tollal írt életrajza II-dik kötete 400-dik lapján, Rupp, *Magyarország helyr. története* I. 642-dik lapja utánemlíti, hogy Rákóczi a kamaldoliak zoborhegyi remeteségét egy ízben meglátogatta, a mikor két remete eltartására és ugyanannyi remetelak állítására ezer forintot ajándékozott.

A nagy, fejedelemnek emléke megérdemli, hogy eme vallásos kegyeletének tényét körülményesebben megismerjük és ezáltal a zoborhegyi romok megbecsülése, a melyekhez Rákóczinak emléke szorosan fűződik, fokoztassék.

Rákóczi kegyeletes cselekedetének egész értéke kitűnik a zoborhegyi kamaldoliak számadási könyvéből, a melynek czíme ez: *Codex rationarius accepti eremi Zoboriensis prope Nitriam sub adm. rev. patre superiore Don Joanne Chrisostomo. Anno domini 1704—1712*, a mely az egyetemi könyvtárnak kéziratái között *Ab. 207.* alatt őriztetik. Ennek a 2. lapján, tehát az 1704. vagy 1705-ik évből, a következő bejegyzések találhatók:

»*A principe Rakozzi et comite Bersini pro fabricis et evectone terrae suarum cellarum fl 1000.*«

»*Item: A sermo principe Rakozzi pro fonte faciendo fl 1000.*«

E bejegyzésből megtudjuk, hogy a fejedelem Bercsényivel együtt két remete-czellát építtetett, melyekért együttesen ezer forintot tettek le. Ezenkívül a fejedelem a vízmű számára még külön is adott ezer forintot.

A vízműnek létesítésére elegendő vizet nyújtott a hegy magaslatáról gyorsan csörgedező forrásvíz. Ennek ügyes felhasználását a szemtanúk remekműnek mondják. A kamaldoli rendnek története, melyet írt Pat(er) D(on) Basilius. Czíme: *Diarium oder Camaldolensisches Tag-Buch*. Wien, 1754. 4°. Ebben a vízmű így van ismertetve: »A szent hely és annak szerzetes lakosai nemcsak kárt nem szenvedtek (t. i. a Rákóczi-féle 1704. és 1705. évi hadjárat idejében), kivéve némely csekélységet, melyet a katonák okoztak; hanem oly előnyökben részesültek, minőket

békés időben sem lehetett remélni. Itt van, a még manap (1754.) szemünk előtt levő szökőkút, vagy vízmű, mely egész Magyarországon hírneves, valamint egyik-másik remeteczella, tanúskodva ama bőkezűségről, melylyel az ellenségnek magasrangú személyei és tisztjei alapítottak és építettek.»

A Rákóczi és Bercsényi bőkezűségéből épült remetelakok és a készült vízmű látható az említett Diariumnak egyik képén (I. k. 107. l.), melynek háttere közepét a vízmű foglalja el.¹

Rákóczi és Bercsényi ajándéka talán némiképp Don Chrisostom perjelnek serkentésére is történhetett, azért fordítsuk figyelmünket ez érdemes férfiúra. Ki lappanghat e szerzetesi név alatt? Megmondja ezt a Diariumban foglalt életrajza. (IV. k. 227—231. l.) Chrisostom az Ürményi régi magyar nemes családnak ivadéka. 1673-ban, szept. 14-én született a nyitrai megyei Ürményben. A keresztségben a György nevet kapta. Megnyerő modora miatt őt mindenki becsülte, melylyel még az ellenségnek szívét is jótékonyásra tudta bírni; a mint életrője megjegyzi róla, ő eszközölte ki a római szentszéknél a zoborhegyi zárdának az engedélyt magyarországi ujonczház állítására.

Rákócziak a Zoborhegy vidékén történt ténykedéséről és a kamaldoliak zárdájában tett alapítványairól a zárdából, valószínűleg Chrisostom perjeltől, jelentés ment a rendnek generalisához, mely jelentés le volt téve a rendfőnöki levéltárban, Bécsben. Erre hivatkozik Don Chrisostomnak életrője ily cím alatt: Archivum Viennense, Liber VIII. Capituli.

Érdemes volna, ha valamely képes mű az imént említett képet közölné, mert Rákóczi Ferencz fejedelemnek szíveajóságára emlékezett; sőt emlékeztet a kamaldoliaknak Párizs mellett volt groshoisi zárdájára, melyben Rákóczi három évet (1715—1717.) töltött.² A kép közlése azért is érdemes volna, mert manap a kamaldoliak zárdájáról már nem birunk kellő fogalmat. Zoborhegyi zárdájuk jelenleg annyira rombadólt, hogy csak a főhomlokzat épülete, a coenobium, van még meg valahogy. A templom, a remeteczellák, (az eremitorium), a vízmű, stb. elpusztultak. Az ebédlőben (refenter), a mennyezetben még látható Sz. Romuáldnak álmát ábrázoló, vászonra festett képe.

Szolgáljon e rövid közlemény mirtuszként ama füzérben, melyet a nagy fejedelem emlékének szentelünk!

¹ A kamaldoliak zoborhegyi egykori zárdájának ugyanily képét bírja a nyitrai gymnasium is, melyet a Műemlékek bizottsága számára Klósz Gy. lefényképezett 1876-ban. Letéve a 68. sz. alatt. Ismertette az *Archaeol. Ért.* 1878. 320 l.

² Fraknoi, *II. Rákóczi Fer. vallásos élete és munkái*, 33.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Teleki Mihály levelezése. A széki gróf Teleki család és a M. Tud. Akadémia költségén kiadja a M. Tört. Társulat. Szerkeszti: *Gergely Sámuel.* Budapest. Athenaeum. III. k. 1907. 8° XXX + 639. l. IV. k. 1908. 8° XXXI + 643. l. V. k. 1910. XLIII + 666. l.

Apafy Mihály trónralépése első napjától kezdve sem áltatta magát a török barátság tartósságával. Az imént lezajlott események azt a tanulságot mindenestre beigazolták előtte is, hogy az új életre törő török hódító politika kezében az erdélyi fejedelem csak eszköz, mely a fejedelmi székben felhasználhatóságának mértéke szerint tűrhető meg. Ezt belátva, Apafy már fejedelemsége első évében foglalkozik azzal a gondolattal, hogy magát német pártfogás alá helyezi, hogy így legalább azt mentse meg Erdélyből, a mi még megmenthető. Az eszme a bécsi udvar vágyainak netovábbja lévén már az erdélyi fejedelemség kialakulása első percétől fogva, — ott érhető rokonszenvvel találkozott; úgy látszik, innen is indult meg erre vonatkozólag a — természetesen titkos — tárgyalás még 1663. év elején. *Váitnyédy* legalább azt írja 1663. márcz. 18-án Zrinyinek, hogy »Kaiserstein megjött re infecta, az hova ment volt, nem is admittálták, hogy commissióját megmondhatta volna. Ujjonnan az szegény székely papot Kászonit küldötték el«. (M. Tört. Tár. XVI. 47. l.)

A megújult török háború miatt azonban, bár abban a nagyvezér oldalán maga Apafy is résztvett, a tárgyalások a két udvar között csak 1664. elején kezdődtek meg érdemlegesen. Ezek lebonyolítása, sőt mondhatni irányítása *Teleki Mihály* nevéhez fűződik. Apafy udvarában »homo novus«, az utolsó, ki a Keménypártot otthagya, a nélkül azonban, hogy politikai alapelveivel szakított volna. Meggyőződése, hogy az elgyengült Erdély magára hagyatva, nagyobb erő kifejtésére képtelen, csak eszköz a török hatalom kezében és »bizony, ha az ő felsége és kereszténység fegyvere által meg nem szégyenítették az török, bizony soha semmi úton és módon másképen az magyar nemzetnek megmaradása nem leszen«. Mint kővári főkapitány, minden

feltűnés nélkül tárgyalhatott a bécsi udvar megbizottaival, köztük elsősorban *Kászonyi Márton* jezsuitával, kinek 1664. febr. 20-án kelt levelében kilátásba is helyezi a tárgyalások mielőbbi megindítását, feltételül szabván azonban a legteljesebb titoktartást. A Telekitől kért assecuratoriát Kászonyi néhány nap mulva valóban meg is küldötte, azzal a tudósítással, hogy a külföldön nagyban készülődnek a török ellen.

A jó reménységgel kecsegtető tárgyalások kezdetén azonban oly mozzanatok merültek fel, melyek nem voltak alkalmasak a kölcsönös őszinteség és jóakarát megerősödésére. Ilyen az erdélyi várakban elhelyezett német őrségek lázongása, melyben Kászonyi és Cob szatmári kapitány az erdélyiek, sőt éppen a fejedelem hatását látták, jóllehet az pusztán a zsoldosok fizetlenségén múltott. Teleki a gyanúsítások ellen nem is késett tiltakozni, de egyúttal rámutatott a valódi okokra is. Ezalatt Bécsből is megérkeztek »ő felségétől Erdélynek és az méltóságos fejedelemnek ő nagyságának holtig való örvendetes resolútiói«, melyeket Teleki azonnal megküldött a fejedelemnek. Azok azonban korántsem voltak olyan örvendetesek, hogy sürgős tárgyalásuk múlhatatlan lett volna; különben is Apafy idejét egyelőre a hadikészülődések foglalták le. Teleki a császári resolútio érdemleges tárgyalását ezek miatt csak június első felére helyezte kilátásba, de — úgy látszik — a török sürgetésére, hogy t. i. a fejedelem »mentest« induljon, azt is elhalasztották. Apafy maga azt szeretete volna, ha táborbaszállása a császáriak erős tiltakozását, sőt fenyegetéseit vonta volna maga után, hogy így ürügye legyen az otthonmaradásra, de ilyes lépés a császári tábornokok részéről elmaradt. Az a pusztítás azonban, melylyel ugyanekkor egy részben németekből álló gyülevész had sujtotta Erdély nagy részét, s melyet — talán nem is alaptalanul — itt a császári vezéreknek tulajdonítottak, sokat ártott a már folyamatban lévő tárgyalások ügyének, sőt egy kis időre magának Telekinek is, a tárgyalások irányítójának. Annyi jó következménye azonban mégis volt, hogy Apafy otthon maradhatott.

A magyarországi események, elsősorban a török háború 1664 derekán, teljesen lekötötte az erdélyiek érdeklődését; főleg Teleki az, kit az események változó mozzanatairól sűrűn tudósítanak. Sajnos, Erdély mindössze az érdeklődéssel vehetett részt azokban, befolyása sem irányításukban, még kevésbé a hírhedt vasvári békében nem volt, jóllehet róla is tárgyaltak. A bécsi politika önzése, mely Székelyhíd ügyében s egyebekben kivilágolt, indolentiája, melylyel Erdélyt sorsára hagyta s a tervszerűen hódoltató pasák önkényének tudatosan kiszolgáltatta, a mesterséges német-barát hangulatot és politikát Erdélyben

hamarosan elseperte. Az erdélyi közfelfogás kezdi magát a magyarországgal azonosítani, mely tudvalevőleg az utóbbi évek sérelmei, főleg a vasvári béke miatt sürgős orvoslást követelt. Az elégedetlenek, az ú. n. interessatusok, nem is titkolták, hogy törekvésükben az erdélyiek hathatós közreműködésére számítanak s már 1667 elején felszólítják Apafyt, hogy befolyását érdekében a portán érvényesítse. A fejedelemasszony Erdély semlegessége mellett foglalt állást, Telekit is, kinek befolyása napról-napra növekedett, erre hívja fel. Febr. 24-én kelt levelében kéri, hogy »az élő Istenért, afféle dologban ne elegyíttesse uramat ő kegyelmét; nem veszi kglmed eszébe, magában uram ő kglme az micsoda veszedelemben esnék, senki ki nem venné belőle, csak hagyjanak békét ő kglmének; nem tudja-é kglmed, az török s az német egy?« A fejedelemasszony levelének utolsó megjegyzését maga Teleki is aláírta. »Az bizonyos, — úgy mond — az német az törökkel igen öszvealkudt az magyar veszedelmivel«, — de viszont — »ha az porta akaratiájbul és segítségivel mit cselekszik ő nga, még penig az portának hasznára, azért nem félhetni veszedelemtül«.

A viszonyok újabb alakulásai azonban egyelőre Bornemisza Annának adtak igazat. Kitűnt ez mindjárt Zólyomi Miklós szökéséből s ezzel kapcsolatosan a porta magatartásából. A portán hagyományossá váló szokás volt a fejedelemjelöltek dédelgetése; ismeretes, mennyi kellemetlenséget és aggodalmat okozott I. Rákóczy György idejében is Székely Mózes és Zólyomi Dávid, kikben a porta alkalmas eszközöket látott újabb követelések támasztására. A nyugtalan és gyanakodó természetű Zólyomi Miklós a Vajda-Hunyadért és az ahhoz tartozó nagy uradalmakért folytatott perét elvesztvén, hagyta el Erdélyt s keresett a portán igazságot, mely ügyét természetesen felkarolta. Komoly fejedelemjelöltnek ott sem tartották ugyan, de ajánlatait meghallgatták s ezzel állandó nyugtalanságot okoztak Apafynak.

A fejedelem mindamelllett öszeköttetéseit az interessatusokkal nem szakította meg s érdekében tovább is fáradozott. 1667 áprilisában Baló Lászlót küldte el Kandiába a nagyvezérhez követségben, feltárván előtte a helyzetes és törekvésüket, a kitől azonban langyos biztatásoknál és óvatos nyilatkozatoknál egyebet nem kapott. Eredménytelen volt Inczédi Péter követsége is 1667 októberében. »A veleje a dolognak, melylyel Inczédi jött, ez: Ha mégis két vagy három esztendő eltelnék, azután mégis meg lehetne, de most dolgok lévén miképpen bontsák fel békeségeket az némettel?« írta a fejedelem Telekinek. Apafy az eredménytelen követjárásokról az interessatusokat kimerítően tájékoztatta ugyan és őket türelemre és nyugalomra intette, de

azért a felsőmagyarországi részeken mutatkozni kezdtek az elégedetlenség jelei. A bécsi udvar tehát, mely az áruló Panajott útján tudott Apafy ismételt követségeiről s azok feladatáról s értesült egyúttal a Felső-Magyarországban észlelhető nyugtalanságról is, 1669 ápr. 14-ére értekezletet hirdetett Eperjesre s erre Apafyt is meghívta. Erdélyben sok reményt nem fűztek hozzá. »Az magyarországi atyafiak dolga, nem kétlem, bajos nem volna«, írja (1669 máj. 12.) Bánffy Dénes Telekinek, s valóban az eperjesi értekezlet eredménytelen volt. Apafy azonban rokonszenvét az interessatusok ügye iránt ezek után sem titkolta. »Kegyelmetek úgy higgye azt, hogy az mi kegyelmes urunk ő nagysága, valamint én megmondottam kegyelmeteknek, valamint lehet, bizony vérével is kész vallásának, nemzetének szolgálni«, írja nekik Teleki. Ennél többet a porta kétes magatartása és az interessatusok tájékozatlansága és készületlensége miatt egyelőre Apafy sem tehetett.

Az interessatusok felfogása szerint azonban Magyarország és Erdély szorosabb kapcsolata a multban, Erdélyre azt a hagyományos kötelességet róta, hogy befolyásának érvényesítését Magyarország belpolitikai életében legalább megkísérelje. Apafy visszahúzódó, túlóvatos álláspontját kedvezőbb irányban befolyásolni, volt célja Ispán Ferencz követségnek, ki Teleki támogatása mellett már 1669 végén megjelent a fejedelmi udvarban. Egyelőre azonban tétlenül vesztegelve volt kénytelen idejét eltölteni, mert Apafy mindaddig, míg Rozsnyai Dávid a portai resolútióval meg nem érkezik, végleges választ adni vonakodott. Ez az időhaladék a bécsi udvar törekvéseinek fölötte kedvezett, mert most kísérletet tehettek arra nézve, hogy Apafyt az interessatusok támogatásától elvonják. Kászonyinak követi tiszttel újból való megbízatása azonban éppen nem volt szerencsés diplomatiiai lépés; a jezsuita ekkor már hitelét veszttet egyén volt Erdélyben. »Hogy nagyságod böcsülettel lássa, az szükség, — írta Teleki Kászonyira czélozva a fejedelemnek — de igen mellé, Kegyelmes Uram, nem kell ereszkedni. Az, elhiszem, színes mesterséges szavaival azon leszen, hogy Nagyságodból holmi dolgokat kitanulhasson« (V. 114.), bizonyára Rozsnyai követtségére s a fejedelmi udvarnak az interessatusokhoz való viszonyára vonatkozólag. »Én váltig megmondtam uram ő kegyelmének, — tudósítja Bornemisza Anna Telekit — szóban ne ereszkedjék vele, ő kegyelme mondja, nem cselekszi«.

Kászonyi 1670 márczius 29-én volt kihallgatáson Apafynál. A tárgyalásokról Telekit, ki Kővárt tartózkodott, azonnal többen tudósították. »Az Kászoni uram követsége, Kegyelmes Uram, meglátszik, egészen csak formalitásokból áll és annak színe alatt,

úgy hiszem, circálódás és egyéb dolgoknak végére való meneteli vagyon felvéve; de mivel Kegyelmes Uram, Isten bűneinkért az két nagy és ravasz nemzetség közé vetett bennünket, az mit practikájokban eszünkben veszünk is, úgy kell tettetnünk, mintha mi együgyüek volnánk.« (Teleki levele 1670. ápr. 4.) Kászonyi követsége ilyen előzmények után látszólag eredménytelen volt. Apaffy »jó szó helyében jó szót« adott ugyan neki, de annál egyebet viszont Ispánnak sem adhatott, mert Rozsnyai jelentése szerint a nagyvezér a Lipóttal megkötött békét tiszteletben akarja tartani. »Hogy az nímettel felbontsa az frigyét, nem cselekedheti maga fejétül«; érdemleges választ majd a szultán visszaérkezése után adhat.

Az északkeleti felföldön Zrinyi és Frangepán biztatásaira s fegyverfogásuk hírére kitört mozgalmak, melyek az erdélyi fejedelem joghatósága alá tartozó részekre a közvetlen területi érintkezés miatt hatással lehettek, s egyelőre kiszámíthatatlan következményekkel járhattak, Apafynak teljesen semleges álláspontot javasoltak. Az Erdélybe menekülők sürgették ugyan a fejedelem tényleges beavatkozását, azzal érvelvén, hogy Magyarország bukása után Erdélyre kerülhet a sor, de a fejedelemasszony minden befolyását latba vetette Apafy semlegességének megóvása végett. »Magunk nyavalyáját nem tudtuk gyógyítani, s másét akarjuk«, írja Telekinek, kit egyszersmind arra is felhatalmazott, hogy »egynek írna meg . . . ha magak magakat bekeverték, másnak hagyjanak békét . . . Soha bizony uram ő kegyelme én akaratomból hozzájak nem szól.« (V. 225.) Apafy mindamellet azt, hogy a menekültek érdekében a bécsi udvarnál közbenjárjon, nem tagadhatta meg; törekvése azonban eredménytelen volt, mert az udvar a rebelliseket tüzzel-vassal persequálni akarta: »ut sciant, quod Leopoldus sit Rex Ungariae«. (Kászonyi levele Telekinek 1670 júl. 12.) Ez a persecutio tette földönfutóvá Balassa Imrét, Petróczy Istvánt és Thököly Imrét, Gyulaffy Lászlót, Kende Gábort, Chernel Pált, stb., kik egyelőre Huszt várában vonták meg magukat.

A menekültek befogadtatása sértette a császáriakat, kikben a hírek szerint meg volt a hajlandóság, a nemzetközi jog ellenére az erdélyi területre való beütéssel a bujdosók elfogására. E riasztó, sokszor nagyított hírek készítették Apafyt arra, hogy részleges hadfelkeléssel, melynek vezetése Teleki Mihály feladatává lett, készenlében álljon. Igaza volt Telekinek, midőn a vígasztalan állapotok láttára megjegyzi: »A török mivelünk, az német odaki csak úgy bánik, a mint szereti, szegény magyar nemzetünkkel. Igazán két bestia között vagyunk.« Ez a szomorú bizonytalanság fejezi be az 1671-ik évet is.

1660, vagyis Nagyvárad elfoglalása óta, a török hódítás sohasem szünetelt. Ennek esett áldozatául a Partium, végzetessé váló gazdasági veszteséget okozva ezzel Erdélynek, majd fokozatosan Kolozs-, Doboka- és Belsőszolnokmegyék tekintélyes része. 1670-től kezdve a török hódoltság iránya délen az Erdélyi érczhegység bányavidéke, s ezért újabb követelései tárgya itt Halmágy vidéke 49 faluval, északon ellenben a kolozsi és désaknai sóbányatelep, melyeket tervszerűen, a szomszédságukban lévő területek behódoltatásával akartak megszerezni. Valóságos élet-halálharc az, melyet Erdély — egyelőre azonban kétséges eredménnyel — fennmaradásáért folytatni kénytelen, s melyről az ismertettett kötetek részletesen tájékoztatnak.

E kötetek átlapozása után látjuk, hogy Teleki személye Erdély ügyeinek intézésében mindinkább előtérbe nyomul; nincs fontosabb dolog az udvarban, melyben neki tevékeny szerepe ne volna. Bethlen János (1667 márczius 3.) meg is írja neki, hogy »lehetetlen dolog, kegyelmed udvarhoz való menése nélkül az dolgok jól folyjanak«. Levelezéséből ítélve, úgyszólván már most ő áll az események középpontjában, az ő kezében futnak össze a tárgyalások szálai; ő a magyarországi interessatusok és menekültek s a fejedelmi udvar bizalmi embere, kit megbizható és értelmes közvetítőnek tartanak a császáriak is. Politikája, politikus egyénisége kezd határozottabb körvonalakat venni, s már most lehet következtetnünk politikai pályája emelkedésére s Erdély közéletében való érvényesülésére.

A kötetek egyébiránt fontos és hű tükröi az erdélyi közvéleménynek is. Éppen abban rejlik a missilisek fontossága, hogy a közhangulatról tájékoztatnak, mert a levélírók érdekei, vágyai, törekvései, sérelmei leplezetlenül és őszintén jutnak napvilágra és politikai szereplésök nem egy rúgója tárul szemeink elé. Az V. kötetben fölötte tanulságos Bánffy Dénes és Apafy viszonyának folytonos elhidegülése, úgyszintén Béli Pál és Bánffy Dénes közt észlelhető ellentétek fokozatos kiélesedése. Maga Teleki Mihály is, mint egyén, mint férj és családapa, tulajdonképen most lesz ismeretessé előttünk. Jókedvű, társaságot kedvelő, ki nem veti meg a poharazást sem barátai kedvéért, bár egészsége azt mindannyiszor megsínyli; gyengéd és valósággal szerelmes férj, kinek esze üres idejében mindig »édes feleségé«-nél időz; aggódó és gondos apa, kit gyermekeiről minden apróság érdekel s kinek az okoz legnagyobb örömet, ha övéinek »ujságok«-kal s egyéb ajándékokkal kedveskedhetik.

A szerkesztő, *Gergely Samu*, e kötetek anyagát túlnyomó részben ismeretlen, az itt kiadott okiratoknál többszörösen tömegesebb — egyébként szintén értékes — levéltári anyagból

választotta ki, de a teljesség kedvéért, a már megjelent, köztörténeti fontossággal bíró okiratokat is beolvasztotta a gyűjteménybe, a mit csak helyeselnünk lehet. Valamennyit a pontos, lelkiismeretes, apróságokra is kiterjeszkedő közlés jellemzi, mert a szerkesztő a már kiadott okiratokat mindig egybeveti az eredetiekkel, s így sok rontott szöveget és hibás olvasást javított meg.¹ A kötetek, melyeknek tartalmáról a tömören, nagy gonddal és, a mi természetes, meleg szeretettel megírt bevezetések alaposan tájékoztatnak, így az erdélyi történelem nélkülözhetetlen forrásai.

DR. LUKINICH IMRE.

A magyar kultúra nemzeti hivatása. Dr. Szádeczky Lajos rectori székfoglaló beszéde. Kolozsvár, 1910.

A kolozsvári egyetem magnificus rectora, a ki az erdélyi történelem nem egy homályos részletét tisztázta vagy dolgozta fel eddigi tiszteletreméltó történeti munkásságában, kiadta azt a beszédét, melylyel beköszöntötte s egyúttal megjelölte rectori működésének alapirányait. Rövid, de adataiban annál tömöttebb visszapillantást vet a magyar műveltség néprajzi synthésisére egészen a turáni népek bölcsőjéig, megállapítva és figyelembe véve a magyarságba folyvást olvadó idegen adalékok jelentkezéseit. Leszögezi azt a sajtáságos tény, hogy a magyar nemzet még ma is csupa faji, nemzetiségi, társadalmi és felekezeti szakadék. Ennek daczára azonban kétségtelennek látja a magyar nemzeti kultúra egységét és elvitázhatatlan felsőbbségét, mely bár együtt hullámzott az emberiség áramlataival, sohasem szűnt meg magyarnak lenni és lényegébe felszívni az idegenből átfolyó hatásokat. Így történhetett, hogy a legmélyebbre ható szociális és politikai reformok sem tudták közömbösíteni vagy megakadályozni ennek a műveltségnek kiteljesedését.

A magyar nemzetiségi politika bölcsészeténél az erdélyi ember aggódó hazaszeretetével, de egyszersmind az új megállapításokat ajándékozó történetíró meggyőződésével tekinti át a fejlődés pragmatikáját az első magyar királytól Eötvösig, sőt

¹ Pl. Chernel Pál 1670 május 4-iki levele Telekihez. (Megjelent Tört. Tár. 1891. 241—43. ll.). A két közlés közt ilyen eltérések vannak. Tört. Tárban: »Ónga *siettében* levele«, Gergelynél: »*siettető* levele«. — »Ónga emlékezetben *sem téteti*«, Gergelynél: »emlékezetben *nem tétette* azt«. — »Bizonyos *privata* personákat« »bizonyos *számú* *privata* personákat« helyett. — »Kabogy nevű *vaygon*«, »Kabogy nevű *váracskája* *vaygon*« helyett. »*Anathemizáltatni*«, »*anatomizáltatni*« helyett. »*Cum contenti*«, »*cum contento*« helyett stb. Vagy Teleki Jánosné levele Teleki Mihályhoz 1663 jun. 19-ről. (Tört. Tár. 1893. 169. l.), stb., mint ezt az összehasonlításokkal megállapítottuk.

Tisza István utolsó nemzetiségi hitvallásáig. Jól esik nekünk, hogy a kolozsvári rector a történeti következtetésekben nem indult hivatalos fémjelzések után. Szent Istvánt a magyar szabadelvűség első hazárdjátékosának mondja (7. l.); a szabadság és jogegyenlőség csaknem korlátlanúságig való kiterjeszkedésében a magyar nemzet túlságos liberalismusát látja (20. l.), melynek ellensúlya s az alapján elhibázott és kathedra-szellemű nemzetiségi törvény orvoslata egyedül a magyar vezérkultúra folytonos fejlesztése. Idézi egy angol publicistának következő tanulságos szavait: Magyarországot a magyarok teremtették meg és senki más, csak a magyarok tarthatják fenn. Hiba volt tehát az alsóbbrendű fajok basztard szójárásainak — melyek a civilisatiót csak tönkre tehetik, de bizonyára megmutatták, hogy megteremteni nem tudják — fenmaradását biztosítani.

A magyar nemzetiségi politika történetének fő tanulságait Szádeczky: 1. a politikai nemzet demokratikus szellemében, 2. türelmes, befogadó, szinte érzéketlen faji jellemében és 3. a magyar államszervezet assimiláló képességében látja, mely a jövővényt, a *vendéget* már a második nemzedéknél szívvel-lélekkel magyarrá tette. A magyar művelődés expansiójának diadalát látja érczbe vésvé a kolozsvári Mátyás-szoborban és mellék-alakjaiban. Megvalljuk, jóleső érzéssel olvastuk a következő lelkes, áradozásában is frappáns mondatokat. »Itt áll előttünk a legszebb magyar szobor, a pozsonyi *német* eredetű, de leg-lelkesebb *magyar* szobrász mesterműve: a legnépszerűbb magyar király dicsőségének hirdetője. Főalakja a legendás hős és tudós magyar király: *Hunyadi Mátyás*, kinek dédapja még oláh kenéz volt. Balján Bécs és Ausztria magyar kormányzója hajtja meg a kétfejű sasos zászlót: *Szapolyai István*, kinek bölcsője Szlavóniában ringott. Előtte az erdélyi vajda, a kenyérmezei hős *Báthory István*, az Árpád-korban bevándorolt német Gut-Keled nemzetségből. A király jobbján az őszszakállú *Magyar Balázs*, a régebbi erdélyi vajda képviseli az ázsiai ősmagyar fajt, talán a másik kenyérmezei hőssel, a törökverő hős *feljöldi Kinizsi Pállal*, ha ugyan az ő nevében is nem a szláv *kenézek* ivadéka rejlik.«

A kolozsvári egyetem nemzetiségi hallgatóihoz intézett erőteljes és dictiosus felszólítással végződik ez a történeti elmefuttatás, melyben a magyar kultúra s az egységes haza iránt való szeretetre buzdítja őket. Egyúttal utal annak világtörténelmi hivatására, a mely éppen nem szűnt meg, csak átalakult. Ez a hivatás abban áll, hogy saját egyéniségét megtartva, az európai népek társaságában méltó helyet foglaljon el, másrészt pedig az egyetemes kulturát — föleresztve saját eredményeivel

— közvetítve kelet és dél felé, ott, hol a germán »Drang nach Osten« és a pánszláv eszme határai súrolják egymást. Az Anjouk, a Hunyadiak és a nagy erdélyi fejedelmek példája szerint.

Ez a lelkes parainesis zárja be a szerencsésen megírt, helyenként pathetikus, de mindvégig emelkedett szellemben megírt tanulmányt.

DR. PETHŐ SÁNDOR.

Dr. Berkeszi István : Temesvári művészek. Kiadja a Délmagyarországi Tört. és Rég. Múzeumtársulat és Temesvár szab. kir. város közönsége. 8-r., 144 l. Temesvár, 1910.

Berkeszi István most megjelent kötete nemcsak a vidéken megjelent könyveknek hosszú idő óta és hosszú időre egyik legszébbike, hanem a magyar kultúrának is jelentős eseménye s ha abban Temesvár városa fokmérőjéül szerepelhet, bizvást mondhatjuk, hogy ez a fejlett kulturájú város, a Délvidék gócpontja, e téren is méltón állja meg a helyét. Berkeszi munkája Temesvár művészi életéről nagy részletességgel, kritikailag jól megrostált adatok tekintélyes tömegével, kedves sorozatban, élvezetesen, gondosan s a mi a fő, megbízható módon rajzol képet. A könyv minden egyes sora hozzáértéssel és nagy lekiismeretességgel készült s így nemcsak Temesvár kulturájának történeti összefoglalásában alapvető munka, hanem a magyar művészet történetében is nélkülözhetetlen forrásmű marad. Elég ennyit megállapítanunk s akkor belátunk két század érdekes művészi törekvéseibe, a multnak változatos, tarka képeibe; megtudjuk, hogy Temesvárt a festészetnek, szobrászatnak és építészetnek, de más művészeteknek is érdekes históriai multja van.

Ez a mult kinyomozhatólag a törökvilágba nyúlik vissza. A derék *Wathay* Ferencz a XVII. században a török rabja volt Temesvárt; nem is röstelte a saját »talponveretését« lefesteni. *Schieszl* Ferdinánd Katalin-képe, a belvárosi plébánia-templomnak díszje, jövőre másfélszázadik évét éli. *Dániel Konstantin*, a »szerb Tiziano« nemcsak mint művész, hanem mint ember is figyelmet érdemel. Tanítványai többször emlegették, hogy a jeles művésznek mestere soha sem volt, külföldi remekműveket sohasem látott. Berkeszi bebizonyítja, hogy ez Dániel Konstantinnak csak a fiatalkorára vonatkozik, később kétízben is járt Olaszországban s valószínűleg megfordult Bécsben és Németországban is. Művészetje a jarkováczi ikonosztáz képeivel ért tetőpontot. Ezeknek a többi műveinek méltatása, általában Dániel Konstantin jellemzése és életrajza a kötetnek jellemzően legszébb részlete. De evvel megmondottuk azt is, hogy a többi is becses: Melegh Gáborról rokonszenves képet ad, a Brockyról

(Temesvár halhatatlan művészeről) írt tömör részlet Szentkláray és Nyáry munkái mellett is használható derék összefoglalás. A vándorművészek sorában már 1724-ről tud egyről, curiosumnak pedig érdekes az az adata, hogy Mercy generális 1727-ben Temesvárt egy 172 éves embert festetett le a 164 éves feleségével együtt. Szoborművekben Temesvár egyelőre szegény; nagyobb régi szobrai bécsi művészeknek, nem egyszer csak kőfaragóknak nem éppen drága alkotásai. Schwefelberg Mihályban Berkeszi a vésőművészet mesterére bukkan; a következő lapok közt egy 1799-ben előadott víg operának a színlapja van hív fac-similében; a zenészek közül Limmer Ferenczel és Jábornszky Mihálylyal foglalkozik részletesen. Mindezt véges-végig kritikai apparátussal kíséri, élvezetes stílusban írja városa iránt (mindig kiérzett) nagy szeretettel. Éppen a tudományos módszere és élvezetes előadása közt levő összhang teszi nagybecsűvé e könyvet, melynek szép kiállítását leginkább Temesvár város közönségének nagy támogatása tette a Múzeumtársulatnak lehetővé. A könyvet 32 szépen sikerült illustratio díszíti; igazán becsessé azonban a tartalma teszi, a melyért jogosan szerepelhet művészettörténeti forrásmunkáink között.

GR.

Kármán Miklós: Szent Ambrosius milánói püspök közéleti munkásága. Tanulmány a Kr. u. IV. század köztörténetéből. Budapest, Hornyánszky, 1909. N. 8-r. 84 l.

A czímbe jelzett bölcsészetdoctori értekezés célja: bemutatni Ambrosius politikai (és — mondjuk — társadalmi) működését, bemutatni államférfiúi és egyházkormányzói kiválóságát, s ismertetni az eredményeket és sikereket, melyeket az uralkodókra való befolyása révén elérnie sikerült.

Az első fejezet általánosságban vázolja a keresztény egyháznak a római államhoz való viszonyát. E viszony fejlődése folytonos haladást mutat az egyház javára, mely végül is abban csúcsosodik ki, hogy a kereszténység államvallássá lesz. Az állam és egyház közt századokon át folyt élet-halálharc úgy keresztény, mint pogány részről kiváló erőket, igazi nagyságokat szólít a sorompóba. Ilyenek voltak: Tertullianus, Cyprianus, Ambrosius, pogány részről pedig Decius, Symmachus, hogy csak a legnagyobbakat említsem. E küzdelmek során, melyek egyaránt folytak politikai és irodalmi téren, messze kimagaslik az apologeták titáni küzdelme s a tüneményes egyházipolitikus és moralista: Ambrosius emberfeletti erővel és fanatismussal végzett consolidáló munkássága. Kármán a kereszténység és pogányság nagy

küzdelméből Tertullianust és Augustinust emeli ki leginkább, kik közül amaz merev rigorismusával, emez egyoldalú spiritua-
 lismusával egyaránt szélsőséges álláspontot foglal el. Tertullianus mintegy hermetice elzárja az egyházat mindentől, mintegy megtiltja a kereszténynek még azt is, hogy az állam létezéséről tudomást vegyen. Azonban az egyház lassanként tekintélyes helyet foglal el az államban, már Ambrosius idejében némi fensőbbiséggel bánik az államhatalom képviselőjével, a császárral, míg lassan megszerzi magának a hegemoniát. És itt szól közbe Augustinus, ki azzal szentesíti az egyház felsőbbiségét, hogy az államnak egyetlen feladata az egyháznak alávetni magát s annak érdekeit szolgálni. Egyház és állam közt kitört számtalan *conflictus*nak gyökere rejlik ebben a tanban.

Ez az első fejezet — magas elvi szempontjaival és széles konturjaival nagy vonásokban impozáns képe a római állam és a kereszténység viszonyának.

A második fejezet eleje gyengébb, itt érezhető a philologiai módszer hiánya. Életéről, ifjúságáról szól ez a rész. A fejezet második felében, mely Ambrosius püspöki hivatását fejtegeti, ismét önmagára talál a szerző s újból lebilincselő, érdekes olvasmányt ad. Három oly eseményt hoz fel, melyek legjobban jellemzik — szerinte — Ambrosiust, mint egyházfejedelmet s mint politikust. Ezek: a Victoria-oltár ügye, a milánói két husvét története és a thessalonikei vérengzés. Igaz, mindhárom esetben impozáns nagyságban domborodik ki Ambrosius hatalmas egyénisége, de a magam részéről a kallinikumi zsinagóga-rombolást is (388) hasonlóan fontos és tipikus esetnek tartom, melyet nézetem szerint Ambrosius egyéniségének megrajzolásánál nem szabad figyelmen kívül hagynunk, mert ez az eset mutatja, mennyire erős, hogy ne mondjam fanatikus volt az ő egyházszere-tete. Ime: a keresztények lerombolnak egy zsinagógát; a császár — igen helyesen — megparancsolja, hogy a kik lerombolták, építsék újra fel; Ambrosius nem tűrhette, hogy keresztények építsenek a zsidóknak templomot, addig küzd, míg a császár visszavonja rendeletét (*Ambr. epist.* 40. és 41.). A nagy egyházfejedelem korszakos egyéniségét ez az eset egészen új oldaláról mutatja be, — mert hogy itt nem volt igazsága, — az kétségtelen.

Kármán értekezése a három eset közül csak a Victoria-oltár esetével foglalkozik.¹ Az esetet magát most nem részletezem, épp nemrég szóltam róla a *Philol. Közl.* lapjain.² Csak azt kell itt

¹ Munkájának folytatása következik.

² *EPhK* 1910 márc. füzet 220 l. (Boissier ismertetése).

megjegyezmem, hogy a Symmachus-féle hatalmas pogány reactiónak valóban méltó és szép ismertetői ezek a lapok. Itt találkozunk a történelem a philológiával: Symmachus relatiójának s Ambrosius 17. és 18. levelének ismertetése philologiai szempontból is igen értékes adalék.

Igy a munka nemcsak a historikusok, de a keresztény latin irodalomtörténet művelőinek sympathiájával is találkozunk.

RÉVAY JÓZSEF.

Déri Gyula: Petőfi Zoltán. (Petőfi-könyvtár XV.) Budapest, 1909. 8-r. 160 l.

Ferenczi Zoltán lelkes buzgalmából létrejött a Petőfi-cultus ébrentartását szellemileg és anyagilag egyformán segítő Petőfi-könyvtár. Szellemileg: mert sok becses anyagot halmozott össze, a mely eddig kis részében még a kutatóknak is ismeretlen volt. Anyagilag: mert a vállalatból sok jut a Petőfi-háznak, ennek a ritkasép, becses múzeumunknak, a melynek megteremtése — sok utazás, önzetlen fáradozás, matiné, könyörgés, gyűjtés és minden más módszer felhasználásával — a Petőfi-társaságnak s erre a feladatra leghivatottabb alelnökének, Ferenczi Zoltánnak soha eléggé meg nem hálálható érdeme. Mindezeket s a Petőfi-könyvtár szerkesztőinek önzetlenségét ismételtén, kell, sajnos, hangsúlyoznunk most, midőn csak a tavasszal is egyik napilapunk a vállalat létesítőit ildomtalan (a mi még nem baj, mert egyéni dolog), de főképpen (a mi sokkal nagyobb baj) igaztalan és indokolatlan támadásban részesíti. Az egész cikk a tévedések vígjátéka, midőn Petőfi nevének üzleti célokra való felhasználását emlegeti. Csak egyben van *némi* igaza: hogy a sok becses anyag közé több *felesleges*, *rossz* könyv is vegyült. De csak az *is*; mert a kötetek legnagyobb része, Gyulai Pál, Meltzl Hugó, Barabás Ábel, Palágyi Menyhért és Ferenczi Zoltán munkái, becses adalékok Petőfi cultusához. Ezek közé tartozik Déri Gyula könyve is Petőfi Zoltánról. Kétségbevonhatatlan, hogy Petőfi fiának neve is a történelemé; hiszen Petőfi egyénisége minden vonásában kiélezve élt benne tovább.

A név maga is végzetes örökség volt. Petőfi Sándor özvegyének rossz néven vették, hogy újból férjhez ment. Egyetlen fiának, Zoltánnak meg éppenséggel romlását okozta apja nagy híre. Életírója nem habozik kijelenteni, hogy Zoltán a társadalomnak derék polgára lett volna, ha nem a nagy költő fia. Így az élete a változatos, küzdelmes diákévek sora, egy összetört gymnasista-pálya; a végén a délczeg fiúból roncs marad, szegény tüdővésztes beteg, a ki az életet újra szeretné kezdeni.

A márcziusi napoknak, jelesen márczius idusának Petőfire örömteljes izgalmában fogant a költő életének egyik legnagyobb öröme, fia, a ki 1848. december 15-én született. Déri megállapítja, hogy Petőfinek márczius 15-iki lázas idegállapotának a zaklatott lelkű gyermek egész életére nagy hatása volt. Össze gyűjti mindazon adatokat, a melyek Petőfinek és fiának egymáshoz való viszonyára vonatkoznak s azután élvezetes, népszerű, gondos előadásban végigkíséri a gyermeket tulajdonképpen nem éppen különös vagy érdekes pályáján, melynek örök refrainje, hogy a fiu leczkáját nem tanulja meg, hanyag, lusta tanuló, de ha akarja, megmutatja, hogy »tisztá jeles« bizonyítványt is tud szerezni. Tagadhatatlan ugyan, bármennyire szépíti is e kérdést Déri Gyula, hogy a fiúnak tulajdonképpen sohasem volt igazi otthona s hogy Szendrey Julia nem volt türelmes, a fiáért önmagát is föláldozó édes anyja Zoltánnak. De bizonyos az is, hogy a túlságosan önérzetes fiút saját rossz természete e nélkül is romlásba vitte volna. Az a kis episod, a mely őt Petőfi István házatájához köti, mutatja, hogy bátyja sem birt vele. Utolsó hónapjai bizonyítják, hogy a megkomolyodásra volt hajlandósága, de későn jutott ennek tudatára.

Költeményei nagyon gyengék. Félívnnyt közül belőlük Déri; bizvást mondhatjuk: Zoltán egyetlen nevezetessége az, hogy Petőfi Sándornak volt a fia. Végzete is az volt, hogy ez nagyon jól tudta. Mivel ez a vér folyt benne, a történelemnek vele is foglalkoznia kell. De hozzátehetjük, hogy Déri jelen derék munkájával ki is merítette azt, a mit Petőfi Zoltánról tudunk érdemes.

DR. GÁLOS REZSŐ.

Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegowina.
Herausgegeben vom bosnisch-herzegowinischen Landesmuseum in Sarajevo. Redigiert von Dr. Moritz Hoernes. Elfter Band. Mit 56 Tafeln, 2 Karten und 258 Abbildungen im Texte. I—X. 1—422.
Wien, 1909. Adolf Holzhausen.

A Kállay Benjamin által megteremtett bosnyák-hercegovinai tudományos közlemények XI. évfolyama is épp oly tartalmas és változatos, mint elődei s most is sok hazai vonatkozás növeli a kiadvány értékét. Bevezetésül Hörmann Costa arczképét és életrajzát vesszük búcsúképpen Truhelka Ciro tollából. Hörmann volt ugyanis a Kállay által létesített múzeum első igazgatója s most, mikor az országos kormány administratív osztályfőnökévé alkalmazták, hálás elismeréssel adóznak ügybuzgó munkásságáért. Belováron született 1850-ben s az occu-

patió idején polgári biztosként vonult Szerajevóba, hol humánus modorával, tapintatával oly népszerűségre tett szert, hogy általában a nép atyjaként emlegetik még vidéken is. Az ő alapítása a *Glasnik* cz. muzeumi folyóirat, melynek főbb közleményeit foglalják össze ezek a német nyelvű Évkönyvek a külföldi kutatók részére Hoernes Móricz szerkesztésében.

A muzeumi kiadvány most is három részre oszlik s legterjedelmesebb (1—377) és egyúttal legérdekesebb az első rész, mely Bosznia archaeológiájához és történelméhez 13 közleménnyel járul. Truhelka Ciro a Száva mellett Donja Dolinánál felfedezett czölöpfungalu 1904-beli ásatási eredményeit (I—VII. tábla) tárja elénk. A czölöplakásokon kívül a temetőre is ráakadtak. A lakások közelében állott szállító csónakok egyikét romjaiból sikerült összeállítani. A 12·38 m hosszú csónak első negyede ékalakúlag csak 85 cm, míg négyszögű hátulja 97 cm széles vala. Az egészet egy fatörzsből vésték ki. Még érdekesebb egy összesen 33 cm hosszú, 1·6 cm mély, 6·3 cm széles csónakocska, melyet Truhelka modellnek néz; de a mely inkább gyermekjáték lehetett, a minőket a fazekaskészítmények apró edénykéiből szintén kiemel. Feltűnő sok az ékszer, melyekből egy borostyánkő-gyöngy-sor különösen értékes. A nagyszámú bronztárgy, ékszer, csónakfibulák (1. lap 2. ábráján), karpereczek (3. ábra), szarvasagancsvéső, kalapács, ár, fúró (III—V. tábla) között egy szénagyűjtő-villa érdekes szintén szarvasagancsból. Az agyagnemüekből fejlett ízlésű és formájú ivó-, merítő-, főzőedények (VII. tábla). A különféle zeg-zugos, pontozott, karczolatok bélyegjelzést mutató tűzkutyáról (VI. tábla) Truhelka már bebizonyította, hogy a törékeny edényekben a folyadékok hevítésére szolgáltak. Egy női idol (21. l. 9. ábra) csalódásig hasonló Torma Zsófia tordosi ilyenmű leletéhez, a minőket Temeskubin s Vattina (Versecz) mellett is találtak már Troja, Mykenére emlékeztető physiognomiával és decoratióval. Két öntőtégely és öntőminta a helyi bronziparosság tanúbizonyságai. A czölöpfungalu sírjaiból La Tène-jellegű bronzfibulák kerültek ki.

Egy további czikkben Truhelka Bosznia újabb praehistoriai leleteiről számol be. Fenn a Száva mellékén, Boszna-Bród és Brusnica közt, Donja Klakarnál a partszabályozás gazdag neolith telepet tárt fel, mely valóságos tűzkőgyárnak bizonyult. Sok késpenge, nyíl-, lándzsahegy (IX—X. tábla), fúró, véső (XI. tábla), fejsze, simító (XII—XIII. tábla) stb. gazdagítá innen a sarajevói múzeumot. Varcar Vakuf közelében Grica Baljoe község *Grica* nevű erdejében egy kidőlt fa 35 drb rézszekerczét, vésőt hozott napfényre, melyekből 3 elválaszthatatlanul összenőtt a gyökérrzel. Valóságos vándorműhely- emlék. Ilyen hosszú nyélyekkel

bíró rézfejszét (XIV. tábla 1—8. ábra) Brunsmid tanár Horvátországból ismer még. Brekinjska (pakraci járás, Gaj község) 45—50 hasonló fejszével, Vukovár 2 drb, Ocura (ivaneci járás) 1 drb, Lukovo (zenggi járás, Szent-Iván község) 1 drb, Kosovaču (zwarniki határ, a Drina mellett, Bosznia) 1 drb, Vrbas-szoros (Jajac-ról a bécsi császári régiségtárban) szintén 1 drb. Ezek a rézszerszámok első tekintetre a magyarországiakra emlékeztetnek. Különösen közel állnak a mieinkhez azok a lapos vésők, a minóket Pulszky Ferencz a rézkorról szóló alapvető művében *Indija*-ból (vasúti állomás Ujvidék—Zimony közt) bemutatott.

Truhelka azonban Pulszky rézkori elméletének czáfolatát látja abban az észleletében, hogy még a legtipikusabb rézszerszámokban is idegen fémek, főleg : antimon, ezüst, arzén, nikkell és vas észlelhetők. Minthogy a tiszta réz főleg szűrő és vágó használatra a már Hoernes Rudolf által megfigyelt légység miatt alkalmatlan, azért az ősemlék más fémek vegyítésével igyekezett alkalmazhatóságát növelni. Ezzel a gyakorlati kísérletezéssel tapasztalati úton juthattak el, nézete szerint, a *bronz* feltalálásához.

Ránk nézve nem érdektelen a Boszniából és szomszédos területeinek *rézleleteiről* Brunsmid József zágrábi tanár korábbi lajstromával kiegészített lelőhelysorozat sem, főleg ha figyelembe vesszük, hogy ezek a magyarországi réztárgyak *formáiban* is készültek. Így a szávaparti *Donja Dolina* 4 rézvésővel s egy kétélű szekerczével (Pulszky bányászcsákánya) lép a lelőhelyek közé. Brunsmid tanár a *Viestnik* 1902. évf. 32. lapján Boszniából ezeket mutatta volt ki : Tesanj 1, Nenula 1, Orasje a Száva mellett 4 rézvésővel. Dalmáciából : Grabovič és Venjun 1—1. Horvát-Szlavonországból : Samobor, Vukovár, Mikleus 1—1. Isztriából : Boljuvi 3. Szerbiából : Kolubava 3 lapos rézvésőt szolgáltatottak. A *kettősélű* rézszekercze sem ritkaság a Dinári Alpok környékén és a Balkán északi felén Szerbiából Scitari 11, Ripanj Golubač, Slatina, Osnič Jelasnica 1—1, Krajenski okrug, Valak onje 2—2, ismeretlen lelőhelyről 9 s így összesen 23 ilyen *bányászcsákány* mutatkozott. Idejárul Szlavonia 13 rézcsákánya, és pedig : Klakarje, Svilos, Dec 1—1, Bečmen 9 drbbal. Dalmáciából 3 bizonytalan származású, Albániában Tusi-térségéről 1 töredék került elé. Mindezeket Brunsmid észlelete szerint *nem kovácsolták*, a mint Pulszky feltételezte, hanem *öntötték* s izzó állapotban *verték be* egy ékkel (tán kőből?) a *nyéllukat*. Boszniából *Kozareč* 9 rézszekerczét (XV. tábla 1—9. ábra) szolgáltatott egy edényben, míg Ljubinjében (XVI. tábla 10—11. ábra) egy nagyobb lelet merült fel, melynek azonban csak 2 drbja kerülhetett a szerajevói múzeumba. Mindezek teljesen *azonos* formát mutatnak a *magyarországiakkal*; holott már a *bronz-*

nemüek az Ornovi M. és Tesanj elékerült szép diszítésű leleteiből láthatólag inkább az ó-itáliai mintákat utánozzák.

E reánk nézve kulturhistóriailag felettebb tanulságos czikk után báró Nopcsa Ferencz hazánkfia Albániában végzett geologiai utazásainak archaeologiai eredményéről számol be. A *Vigonal Kastr* néven emlegetett római castellumnak alaprajzát is bemutatja. A völgyre és hegyre nyíló két kapuból láthatólag a *Zadima* nevű felvidék elzárására szolgált ez a castellum. Ungrejnél egy görög sisak, s Komanánál, a Kalaja Dalmacisan (a dalmaták vára) dr. Träger által 1902-ben felfedezett és Ippen által 1906-ban továbbátott szekrénysirokból bronz-fülönfüggők a jellemzők. Salinál a Sv. Kol-templom romjaiból románstíliú domborművek, lovagi sírkőrészletek (körbe foglalt szarvas, háromszögű paizson fekvő hosszú kard) képviselik a Nemanja királyi ház korát. Már Ippen scutarii osztrák-magyar consul kutatott ennél a templomnál, melynek közelében a *Kroni Nemja* nevű forrás is hirdeti az említett királyi család nevét. Utóbb Masareknél egy templomromból DCCCCL évszámot mutató sírkőtöredék került elé.

Curčić Vejsil múzeumőr a Jedlička Hugó főmérnök által Banjaluka, Bihač, Travnik és Mostárról hivatalos utazásai alatt a bécsi császári régiségtárnak gyűjtött 88 drb kő-, réz- és bronz-régiségről ír. A réztárgyak (XVII—XIX. tábla) Bočac közelében a *Vrbas*-szorosból valók. A kétélű szekercze és a nagy rézfejsze magyarországi typusban készültek, s utóbbi Pulszky Rézkorának 61. 1. a 2. és 3. ábráira emlékeztet.

A bronzok 17 lelőhelyről származnak. A füles vésők (Sumetačból, XVII. tábla 15., 16. ábra), de különösen a sarlók magyarországi készítményeknek látszanak s a Hampel J. által megállapított IV. bronzkort képviselik. A bronzkor emlékei Magyarhonban, Budapest, I. tábla 9, 89, 12, 152, 1. 3, 5. 19—22, 25; II. 154, 14, 18, 158, 6—7, 159, 17, 18, 164, 7—9; III. 192, 7, 9, 10, 21, 209, 261 stb. helyezhetők párhuzamba. Egyetlen kardja 41.3 cm hosszú, nyele 10 cm s a vaskorra való átmeneti kor typusában készült s az Arch. Értesítő 1891. 327. 1 IV. táblára emlékeztet. A vaskort 15 bosznia-hercegovinai lelőhely képviseli ebben a gyűjteményben.

Posedel József, a ragusai főgymnasium igazgatója, a Stagno grande és Stagno piccolo közt útépítés közben talált s a vaskor kezdetére mutató pápaszemes, ívezetes fibulákkal, ruhapikkelyekkel, hosszú hajtűkkel kiváló leleteket mutatja be.

Patsch Károly »Archaeol. epigr. Untersuchungen zur Geschichte der röm. Provinz Dalmatien« című anyaggyűjtő közleményei VII. folytatásában Dalmácia úthálózatát, köz-

igazgatását, kulturhistóriáját értékes adalékokkal gazdagítja. A Peutinger-tábla Salona—Argentaria útvonalából Triljné *Talurio*-t, és EK Zenicénél *Bistue novat* régebben felderítvén, most *Varvara*-nál a Barbara-templom romjait ásatva, *Bistue vetus*-t is feliratilag konstatálhatta. T. Fl(avius) (Li)jicius dec(urio) II vir, Bist(uensis) (107. l. 2. ábra), T. Fl. Licinianus dec(urio) mun(icipis) Bist(uensis) duum vir (3. ábra) sírkövei, s T. Fl(avius) (. . . .) dec(urio) m(unicipii) Bist(uensis) duumvir által anyjának: Aelia Proculának állított emlékek igazolják ezt. Ez az út, melyet Ballif »Römische Strassen in Bosnien und der Hercegowina« I. 25. lapján is jelez (lásd Radimsky Wiss. Mitth. IV. 163. és Patsch IX. 175.), Salonából Tilurio — XXII — Ad Libros — VIII — in monte Bulsinio — VI — Bistue vetus — XXV — ad Malvicem — XX — Bistue nova — XIII — Stauceli—Argentaria állomásaival a Peutinger-táblának Sirmium—Gensis. Ad Drinum vonalával vág össze, melyet a Corpus III. 3200. számú mértföldmutatója per vexillarios leg(ionis) VII. et XI. művéül hirdet. Illyricum szétosztásával, a mint Domaszewski a beneficiarius állomásokról szóló értekezésében kimutatta, a dalmáciai helyőrség az első században ezen közlekedett a Sirmiumban (Mitrovica) létesített új légiótáborral s ez vala a fő közlekedési vonal Pannoniába és később Dacia felé egyaránt.

Az Itinerarium Antonini (269, 4) municipium Salvium (Salvia — XVIII — Pelva — XVII — Aequo — XXI — Salonas) a Citluknál megállapított Aequum után következő második és idáig sokfelé keresett s a Corp. III. 14. 249² (decurio municipio Salvio) XIII. 6539 . . . ex municipio Salvio — említett állomást a Livno-medence északi felében az 1806 méter magas Gujat lábánál rejtőző *Grkovánál* sikerült Patschnak megállapítania. Egyik feliratán: P. Ael(ius) Ursus dec(urio) mun(icipii) (Sa)lvio omnibus ho(nori)bus functus (120. l. 10. ábra), majd M. Nasidius Se(c)undus dec(urio) mun(icipii) vet(eranum) b(ene)f(iciarius) c(on)s(ularis) leg(ionis) X.g(eminae) (123. l. 12. ábra), és egy decurio m(unicipii) (124. l. 13. ábra) feliratai igazolják ezt. Innen és a környékről több római faragvány és felirat került elé. Épp oly értékes római hely a Drina mentén a szerb Bajina Basca átellenében *Skelanina*. A közel 100 felirást és faragványt szolgáltató m(unicipium) M(al . . .) teljes név ugyan még felderítésre vár s fontos átkelő lehetett, hol a leg. I adiutrix (42. ábra), L. L. Macedonia (46. ábra), a L. X. gemina (43., 44. ábra) és L. XI. Claudia (41., 43. ábra) katonai *beneficiarius consularius* állomásokat töltötték be. A municipium duumvir-je (64. ábra); egy duumvir q(uin)q(uennalisa) (54. ábra) ismeretesek. A legio I. frumentariusa (61. ábra) és egy pri(nceps) civ(itatis) Dinda(riorum) is fontosak,

mert a dindariusokat (Pauly Wissowa dindarii, Patschtól) a ditionok szomszédságában, *Knin*-től északra *Rastello di Grab*-nál felirat (Bauer, *Archaeol. epigr. Mitth.* XVII. 139. 1.) is igazolja. A municipium gazdagságát két bazilikája teszi szembetűnővé. A drinamenti Sopotnica búcsujáró templomával Gorazda mellett és *Rogatica* római településének igazolása zárja be ez értékes és a Dunamellék közlekedési kapcsolataira is új világot derítő tanulmányt.

Truhelka Ciro egy Ribicinél talált gazdag éremleletből a bosnyák pénzverés történetét tisztázza. Kotromanic István, a ki atyja halála után Thallóczy szerint (Wissensh. Mitth. III. 312., *Glasnik*, 1843. évf. 21. 1.) a raguzai tanáchoz menekülten nevelkedett s 1322-ben lépett a bosnyák trónra, kiűzvéen a szerbeket Boszniának Hum földjéről, ott és szuverénitása igazolásául nyitotta meg az első pénzverést. Stepanus banus Bosne vagy Stepan. banus Bosn. d. Cr. köriratú érmei öt változatban jelentkeznek; de a veret, alak egészen raguzai.

Tvrtko bán szintén a raguzai érmekeket utánozta és szabad forgalmat nyújtott Raguzá vereteinek is. Mikor aztán királylyá koronáztatta magát, teljesen felhagy a pénzveréssel s a raguzai pénzeket használja. Dabias, Ostoja és *Ostojic* királyok alatt is szünetel a pénzverés, melyet 1436-ban II. Tvrtko már eltérő valutával újítván meg, a raguzai pénzforgalmat kiszorítja. Tamás is követi ezt a példát. Tonarovnic király megújítja a raguzaiak régi kiváltságát; de ő is tovább folytatja a pénzverést, csakhogy ismét a raguzai minták szerint.

Thallóczy Lajos a bosnyák bánság keletkezéséhez a Magy. Tud. Akadémiának a herceg Batthyány Ödön körmendi levéltárának *Himfy* hagyatékából (II—VIII., XI.), a Nemzeti Múzeum báró Jeszenák-leveleiből (I., IX., X.) és a szerajevói múzeumból (XII.) 1905 november 13. bemutatott szláv okmányokról¹ értekezik. A Batthyány-család leányágon rokonságban állott épp úgy, mint Krajna, Stajer némely előkelőségei a magyar királysággal érintkező Kotroman bosnyák bán-családdal, melyből Nagy Lajos királyunk neje, Erzsébet is származott. Szlavónia történetében a XIV. század kezdetéig a Subić, Kotromanić és a Gorica-Babonić három nemzetség játszott főszerepet, s ezek hatalmi érvényesülését a magyar királysághoz való viszonyuk szabályozta. Eredetileg a Banica zsupánság (IV. okmány) Stephanus Knéz vérségéhez tartozó családok kezén letegett, s ennek a Stephanusnak fiától származott a *Hrvatinus* oldalág is.

¹ Tanulmányok a bosnyák bánság kezdetéről. Egy térképpel. *Értke-zések a tört. tudományok köréből* XX. 5. szám. 1905. 1—64. 1.

Ez a Stephanus után Stjepanic-nak nevezett család szomszédos vala a Goriciáról, vagyis a későbbi Baboničről, illetőleg Blagajról elnevezett családdal s a Prijadak ivadékaival vérokonságban állott. Hogy pedig ezek a nagy bosnyák bánnal: Niroslávvval a Kotromanićokhoz tartoztak, az már a Blagay-okmánytárral (XXV.) 1287 május 8-ig igazolva van. A család illetén eredetét végleg tisztázza a Thallóczy által 1233-ból (II.) Körmenden talált, s annak a nevezetes katholizáló actiónak egyik mozzanatáról szóló oklevél. IX. Gergely pápa ösztönzésére Kálmán királyunk kezdte meg a bosnyák főurak áttérítését s 1223-ban Ninoslav bánja, Prijezda is áttérvén, ennek Urbanus nevű fiát (nobilis vir Urbanus dictus Prijezda consanguineus eius) a dominikánusok az áttérés biztosítékául kezesül kapván, a pápa rendelkezésére elbocsátják. A katholizált bánok bogumil versenytársaikkal szemben a magyar király adománylevelével keresik hatalmuk és birtokaik biztonságát. Az Öreg vagy Nagy Prijezda halálával fiai: István, ki a Kotroman nevet már felvette, és Prijezda a bosnyák bánságon megosztzkodának. De az Árpádok után is 1322-ig terjedő Šubič-ház kihaltával Stephan Kotroman fia, Stephan Kotromanić-csal fontos változások következtek be s éppen ezeket tisztázzák Thallóczy első okmányai. Ő t. i. gyermektelenül halt el s veje, Nagy Lajos királyunk feleségének hozományul lekötött *Hum* földre, a mai Herczegovinára, a Narenta és Cenia völgyére vonatkozó jogait háborúval Tvrtko bán ellen érvényesítendő, 1363 júliusában párthívei védelmére Boszniába indult. Nagy sikereket ugyan se ő, se Kont nem értek el, de Ključ várát Alsó-Boszniában Vukoslav fiától, Vlatkótól, ki eddig Tvrtko híve vala, a belovármegyei Bušanovacért elcserélvén, ennek hatása alatt Greben várát, Stepaniĉ Gregar tulajdonát a belovármegyei *Dobra Kucáért* átengedvén és kivándorolván, Boszniában Hervoja, Vukuc Hrvatini fia kerül túlsúlyra, egész kis királyságot alkotván.

Thallóczy a bosnyák bánságnak okmányaival megvilágított XIV. század kezdeti alakulását illusztráló akadémiai térkép-vázlatot is mellékel.

Ugyancsak Thallóczy Lajos gróf Fanfogna trau levéltárából napfényre hozott 1551—1553-beli oklevelekkel igazolja a horvát szokásjog uralmát. Mikor Kálmán király 1097-ben Horvátország urává lett, a királyi hatalomban összpontosult ott minden jog. A nemzetségek tekintélyesebb fejei bizonyos nemesi kiváltságok élvezetében voltak ugyan, de a nép ősi szokásait követte épp úgy, mint az uralomra került szlávoktól *vlachusoknak* nevezett hegyi pásztorok. A latinizált városi elem ugyan formailag alávetette magát a királyságnak, de belső életviszonyaiban tovább is

a római jogszabályokból kialakult helyi hagyományait követte. És Kálmán király a fegyver jogán bár a magyar imperium felségjogát (jura regni Croatiae 1252-ben) oda is kiterjeszté; de miként már Pauler Gyula kifejtette (*A magyar nemzet története* I. 260.), a horvátok régi jogszokásait sem akarta felforgatni. A régi horvát államjog tulajdonképpen érvényben állott, csak-hogy a magyar király nevében annak képviselője: a bán gyakorolta, míg az ország egyes részei szokásjoggal («consuetudo provinciae» *Mon. civ. Zágáb.* I. 2.) éltek. De a Szlavóniában («iuxta ducatus Slavoniae consuetudinem» 1266.) kifejlett territoriális jog (regni consuetudo) merőben kizárta azért a horvát helyi jognak odavaló érvényesülhetését.

Bizonyos tehát, hogy a magyar uralom, mely Kninből kiindulva a mai bosnyák Krajínán át a régi Bihačba, majd ismét Zára és Spalato felé terjedt, a szokásjogot kíméletben tartá s a bánok erre való figyelemmel kezelték a hatalmat, a meddig a magyar uralom a régi Croatiában és a dalmát partokon virágzott. Ezt tanúsítja Durazzói Károly 1376 június 6-ról kelt ítéletlevele is. Az összehasonlító jogtudomány valóban alig találhat hálásabb munkatérre, hol a jogélet fejlődése a maig érvényben álló szokásjogból ősi alakjaira visszavezethető.

A tartalmas kötet többi czikkeit már csak címekben mutathatjuk be. Nehány (20) okmány a régi Krajínából, melyeket Thallóczy ajándékozott a bosnyák-hercegovinai múzeumnak Cerovictól 3 fényképpel. Az antivari püspök jogosultsága Szerbia prinás címére Faber Móricztól. Chronologiai jegyzetek (1395—1399) a raguzai levéltár liber Reformationumából Truhelka Cirótól.

A kötet néprajzi II. részében: Bosznia ősi földmivescsaládai Dedjer Jevtótól. Egy érdekes Bosančića-levél (zapis, varázsló írás) valamelyik francziskánustól, a ki orthographiája szerint latinul Magyarországbán és Itáliában tanulhatott, Truhelkától.

A természettudományi III. fejezet tartalma: Bosznia-Hercegovina és a novibazári szandžak flórája. II. rész. Beck Gunther lovag prágai német egyetemi tanártól (2 tábla és 1 szövegrajz). A focai tertiär flóra Engelhardt drezdai tanártól 2 táblával. Második és harmadik adalék Bosznia és Hercegovina algaflórájához. Protič György szerajevói gymnasiumi igazgatótól. Malý Károly: Új növényfajok Bosznia-Hercegovinából, és *Blau* Hermann Ottó, az Észak-német államok szerajevói követe által 1868-tól gyűjtött növények ismertetése. Hofmann A.-tól Bosznia-Hercegovina néhány barnaszénbányájában talált emlősmaradványok, Katzer geológus települési jegyzeteivel. Brusina tanártól Sipovo tertiär faunája, Gorjanovič-Kramberger

zágrábi tanártól (kinek nevét a Varasd-Teplitz közelében talált diluviális ember maradványai nálunk is ismertté tették). Egy új Valenciennesia-faj a Mostarsko poljeról a Val. Krambergeri R. H. Tamanból. Montenegro és Észak-Albánia faunájához 1899., 1905—1906. évi utazásai alapján, Ott Wohlberdt többek, mint Limroth Leipzig (éjjeli csigák), Boettger Frankfurt a. M. (diagnosák), VerkuEFF Drezda (isopodák, chilopodák és diplopodák) közreműködésével 10 táblán 214 ábra és 5 szövegrajz.

Ime tehát, az archaeologus és historikus mellett az ethnographus és a természetbúvár is sok tanulságot meríthet ebből a változatos és gazdagon illusztrált újabb kötetből is, mely őskori művelődésünk kapcsolatait a rómaiak dunamelléki és daciai összeköttetései, valamint az Árpádok és Anjouk hatalmi érvényesülését több irányban kiegészítő adalékokkal gazdagítja.

TÉGLÁS GÁBOR.

Aus der Zeit Maria Theresias. Tagebuch des Fürsten Johann Josef Khevenhüller-Metsch, kaiserlichen Obersthofmeisters 1742—1776. Herausgegeben im Auftrage der Gesellschaft für neuere Geschichte Österreichs von Rudolf Graf Khevenhüller-Metsch und Dr. Hanns Schlitter. 1752—1755. Wien—Leipzig, Holzhausen—Engelmann, 1910. — 8°, 639 l.

A Khevenhüller- emlékiratokról, Mária Terézia korának e nagybecsű forrásmunkájáról folyóiratunkban már egy ízben volt szó. Részletesen méltattuk akkor e naplók fontosságát, melyet nekik írójuk egyénisége, az udvarnál elfoglalt bizalmi állása kölcsönöz. Az akkor ismertetett két kötet az 1741—1749. éveket foglalja magában. Most egy újabb kötet jelent meg a könyvpiaczon, mely az 1752—1755. éveket öleli fel. A napló közbeeső, 1750—1751. éveket tartalmazó része eddig még ismeretlen, az még valamely levéltár vagy könyvtár rejtékében várja fölfedezését, ha csak nem semmisült meg az idők folyamán. A történetírás érdekében reméljük, hogy az utóbbi nem következett be, és hogy előbb-utóbb ezen évek naplói is napvilágra kerülnek.

Az új kötet szerkesztésénél ugyanazok az irányelvek voltak mérvadók, mint az előzőknél. A naplók kiadója, Schlitter dr. ezt az új kötetet is mintaszerűleg szerkesztve bocsátotta útnak. A terjedelmes kötetnek több mint felét teszik a jegyzetek, melyeket Schlitter dr. a naplók szövegének magyarázatául ad. Ezek a jegyzetek nem egyszer kisebb-nagyobb terjedelmű tanulmányokat tesznek és Schlitter nem éri be azzal, hogy azokat majdnem mindenütt elsórangú forrásokra, magukra a hivatalos actákra alapítja, hanem az iratokat legtöbb esetben bő kivonatban,

nem egy helyt egész terjedelmükben közli. Azt az óriási munkát és fáradságot, mely e jegyzetekben rejlik, csak a szakember méltányolhatja teljesen, az, a ki maga is foglalkozott ilyenmű történelmi források közzétételével és magyarázatával. Azt is el kell ismernünk, hogy kevés historikus felelhetett volna meg e feladatnak oly mértékben, mint éppen Schlitter, a kinek történelmi kutatásai és irodalmi működése kezdettől fogva a XVIII—XIX. századok történelmének terén mozognak, a ki annak mind irodalmában, mind levéltári anyagában teljesen otthon érzi magát, és a kinek hivatalos állásánál fogva a levéltári anyag is könnyen hozzáférhető.

Az új kötet, mint említettük, az 1752—1755. éveket foglalja magában. Tartalmi jellegüket illetőleg ugyanaz áll, a mit az előző kötetekről mondtunk. Kulturtörténeti szempontból megbecsülhetetlenek, az udvari életre nézve elsőrangú fontosságúak. Hogy nem egy esetben aprólékosak, sőt kicsinyessé, naivvá válnak, az írójuk egyéniségével függ össze, a ki a legkülönbözőbb dolgot is elég fontosnak ítélte arra, hogy fölvegye naplóiba. Hiszen még azt is lelkiismeretesen följegyzí, ha a császár vagy a császárné náthás és rekedt volt.

A bécsi udvari és társadalmi élet ismeretéhez e naplók, főleg a most megjelent kötetben, rendkívül becses anyagot nyújtanak. Nagyon érdekes kulturtörténeti anyagot tartalmaznak továbbá e naplók a bécsi színészetre vonatkozó följegyzésekben, különösen a harmadik kötetben, melyeket a bécsi színészet történetével foglalkozó kétségtelenül értékelni fog. Hogy genealogiai tekintetben ezek a naplók mily értékes anyagot tartalmaznak, azt talán nem is szükséges bővebben fejtegetnünk. Khevenhüllernek lelkiismeretessége és pontossága, melylyel a legjelentéktelenebb eseményt is följegyzí, e kor szereplő egyéneinek születési, házassági és halálzási dátumaira nézve e naplókat elsőrangú genealogiai forrássá avatják, melyből a családtörténeti kutató nem egy esetben fog hasznot meríteni. Hogy az udvari szertartások szövevényeiben ezek a naplók részletekre menő felvilágosítást adnak, az írójuk hivatalos állásából következik. Tudjuk, hogy Khevenhüller minden etiquette és szertartási kérdésben a végletekig ment, és szigorúan és aggályosan ügyelt azoknak megtartására. Hiszen egy alkalommal sajátkezűleg fűrészelte le egy karosszéknek támláit, minthogy karosszék az udvari szertartási rend szerint csakis a császárnak dukál.

Kulturtörténeti jelentőségükön kívül e naplók a politikai történethez is értékes adatokat nyújtanak. Khevenhüller nemcsak udvari ember, főudvarmester volt, hanem a minisztertanácsnak is tagja, és ebbeli minőségében, meg mint a császárné bizalmas

embere is, belelátott a politikai boszorkánykonyha titkaiba, a politikai színpad kulisszái mögé is. A politikai eseményekről naplójában rendszeresen megemlékezik, megemlékezik az államtanácsban, a miniszteri conferentiákban történekről, és találó, ha mindjárt rövid megjegyzéseket is fűz hozzájuk. Szereti a szereplő politikusokat is jellemezni. Különösen érdekesekek e természetű feljegyzései az új naplókötetben, mert erre az időre esik Ulfeld kancellárnak kiválása hivatalából és Kaunitz grófnak kinevezése utódja gyanánt. Mária Terézia már régóta foglalkozott azzal a tervvel, hogy Ulfeld grófot, kinek előrehaladott kora és fokozódó nagyothallása az ügyek vezetését megnehezítette, állásától fölmentí. Helyette Chotek Rudolf grófra gondolt, ámde ő rá más helyt volt szükség. Így a császárné választása Kaunitz grófra esett, a francia követre, kinek tanácsát már régibb idő óta fontosabb ügyekben ki szokta kérni. Khevenhüller Kaunitz-nak, tekintettel gyöngé egészségére és különczöködő voltára, nem jósolt hosszú hivataloskodást. 1752 november elején actualissá vált a kancellár-változás. A császárné Ulfeld gróf érzékenységét kímélni akarván, a főudvarmesterei állást szánta neki, az általa élvezett 45.000 frt fizetés meghagyásával. Remélte, hogy Ulfeld honorálni fogja e figyelmet, de bizony csalatkozott. Ulfeld gorombán visszautasította az ajánlatot és megüzente a császárnénak, hogy ha megtéríti neki azt a 400.000 frtot, mit hivataloskodása alatt sajátjából elköltött, lemond minden továbbiról. 1753 május havára befejeződött a kancellár-váltság. Ulfeld eltávozott és távozásának okául Khevenhüller az említett testi fogyatkozáson kívül goromba és nyers modorát is említi, melyet nemcsak az idegen követekkel szemben tanúsított, hanem nem egyszer a császárnéval szemben is használt. Távozásakor 40.000 frtnyi évi fizetést kapott, a kért 400.000 frt helyett 100.000 frtot, azonkívül az udvari kancellária épületében neki életfogytiglan biztosított lakást bizonyos pénzüsszeggel megváltották, melyért rögtön palotát vásárolt magának Bécsben. Május 13-án a császárné kinevezte Kaunitzot kancellárrá. Ulfelddel együtt távozott a kancelláriából báró Bartenstein János is, kinek maradására Kaunitz nem helyezett súlyt. Bartensteint kárpótlás gyanánt a császárné a minisztertanács tagjává akarta kinevezni. Úgy látszik, Bartenstein beérte volna a titkos tanácsossággal is, ha fiát a kancelláriához kinevezik. Ámde ez ellen Kaunitz tiltakozott. A császárné nehezen vált meg Bartensteintől, azonban hiába igyekezett őt tartani és hiába volt Bartensteinnek is minden kísérlete, hogy megmaradhasson, Kaunitz nem engedett és Bartensteinnak távoznia kellett. Kárpótlásul neki és két legidősebb fiának fizetését emelték, a legfiata-

labbaik részére járadékot biztosítottak, azonkívül külön még 100.000 frt jutalmat kapott. Bartensteinről Khevenhüller is elismeri, hogy az ügyek vezetésében járatos, nagy emlékező tehetőségű és nagyon ügyes hivatalnok volt, ezzel szemben azonban rendkívül makacsnak mondja, a ki saját fogalmazványaiiba valósággal szerelmes volt és a ki az idegen udvarokkal való érintkezésben annyira gyűlöltté tette magát, hogy mindenki kerülte a vele való tárgyalást. Nyilván ez volt az oka annak, hogy Kaunitz eltávolítását követelte. Kaunitz különben teljesen újra szervezte a kancelláriát, a melybe a saját embereit hozta be. A császárné kénytelen volt engedni és a kancellária újjászervezésének tetemes költségeit — Khevenhüller szerint mintegy 200.000 frtot — viselni. Kaunitz maga 30.000 frt fizetést húzott évenként.

Az új kancellárral Khevenhüller nem igen rokonszenvezett. Elismerte ugyan genialitását, kiváló tulajdonságait, de különcz-ködései nem tetszettek neki. Már az sem tetszett neki, hogy Kaunitz az első minisztertanácsra az addigi szokástól eltérőleg maga hívta össze írásbelileg a minisztereket, holott addig a minisztertanács elnöke hívta össze az ülést. Epésen jegyzi meg, hogy Kaunitz mindent francia mintára akar berendezni és bizonyos elégtétellel írja, hogy Kaunitz deferált a régi szokás előtt Ulfeld gróf tiltakozása folytán, tehát a minisztertanács továbbra is a régi módon, annak elnöke vagy a legrégibb tagja által fog összehívatni. Azt, hogy Kaunitz mindenben francia szokásokat követ, Khevenhüller több ízben említi, látszik, hogy ez absolute nem volt inyére. Különczködéseit több ízben megrója és egészen magánkívül volt, a midőn a császárné a császárral és kíséretével 1755 július havában Kaunitzot austerlitz birtokán meglátogatta, a mikor Kaunitz oly keveset törődött a császárral, hogy az etiquette ellenére nem kísérte őt az estebéd után lakosztályába, hanem ezt egy udvari tisztjére bízta. Mondanunk sem kell, hogy az etiquette ily elhanyagolása Khevenhüllert nem a legkellemesebben érintette, hiszen nem egyszer sóhajt fel naplójában, hogy romlásnak indulnak a régi erkölcsök és szokások, hogy a régi, átöröklött szertartásokon rést üt az új szellem, és hovatovább kezdik az emberek magukat azokon túltenni. Hiszen Khevenhüller conservatív volt tetőtől talpig, a ki mereven ragaszkodott volt a régi módhoz és azért akkor, a midőn szó volt arról, hogy a főhercegeknek és főhercegnőknek a királyi fenség címet adják meg, azokhoz csatlakozott, a kik a régi címet fentartani kívánták és a királyi fenség címet perhorreszkálták. Idővel persze Khevenhüller is kénytelen volt conservativismusából egyik-másik irányban engedni, csak egyben maradt mindvégig conservatív és consequens: a császárné és a császári ház iránti

hűségében. Ezért kedvelte őt annyira Mária Terézia, hogy bizalmas emberévé tette és ez a körülmény teszi naplóját oly értékesekké és becsesekké a történetírás részére. ÁLDÁSY ANTAL.

Die auswärtige Politik des Peter Rareş, Fürst von Moldau. (1527—1538.) Von J. Ursu. Wien. C. Konegen. 1908. 180. l.

Rareş Péter 1527. jan. 20. óta volt Moldva fejedelme. »Nagy« István moldvai vajdának törvénytelen fia, ki nevét anyjától, egy hârlăubeli halásznőtől kapta. Gyermekkorát száműzöttként Lengyelországban töltötte, hol testvére, Bogdán ellenében oltalomra talált. Bogdánt a vajdaságban Stefăniță követte, a mi azonban Rareş sorsára hatással nem volt, mert továbbra is Lengyelországban maradt, honnan élénk figyelemmel kísérte a hazájában történeteket. Stefăniță meggyilkoltatása után a bojárak őt választják meg fejedelemnek, mely méltóságot 1538-ig viselte. Atyjához hasonlóan nagytehetségű, becsvágyó, merész és fáradhatatlan fejedelem volt, de megbízhatatlan és ingadozó politikus; főtörekvése volt Moldva önállóságát Lengyelországgal, de főleg a hódító török hatalommal szemben megvédelmezni, vagy legalább befolyását Moldva ügyeinek intézésében lehetőségig korlátozni.

Fejedelemségének első ténye a Lengyelországgal kötött véd- és daczszövetség volt, mely voltaképen a török ellen irányult. Zsigmond lengyel király szerette volna, ha Péter Szapolyai János szövetségét is keresi, de a fejedelem a bécsi udvartól küldött Reicherstorfer hatása alatt, — de csak Szapolyai kudarczai után, — Ferdinánd mellé állott, sőt befolyásával az erdélyi szász városokat is elpártolásra bírta (1528.). Arra a híre azonban, hogy János királynak sikerült a török portával szövetséget kötnie és Zsigmond lengyel király is Ferdinánd ellen foglalt állást, Péter azonnal megváltoztatta eddigi politikáját s már ugyanazon év végén János király szövetségesei közt látjuk. Neki tulajdonítja szerzőnk, hogy a székelyek, Ferdinánd eddigi legbuzgóbb hivei, Jánoshoz pártoltak s így Erdély a szász városok kivételével, ismét Szapolyai birtokában volt. A királytól jutalmul Csicsó- és Küküllővárat, majd Bálványost és Beszterczét kapta, de mindettől eltekintve (szerzőnk szerint) Erdély legnagyobb részében túlnyomóan érezhető volt befolyása.

Sikerein elbizakodva, a nagyravágyó fejedelem hódításokra gondolt, vissza akarta szerezni Pokutyát, mely valamikor Moldvához tartozott, de 1510 óta Lengyelország birtokában volt. Az a szövetség azonban, mely Zsigmondhoz kötötte, terve

kivitelét nagyban gátolta, miért is attól szabadúlni igyekezetti Engedelmet kért tehát Zsigmondtól arra nézve, hogy követe szabadon mehessenek Moszkvába czobolyprémekért, melyekre a szultánnak fizetendő adóban szüksége van. A király gyanú-pörrel élván, Péter kérését azzal a megokolással, hogy ilyen pré-mek Lengyelországban is kaphatók, elutasította. A vajda erre a moszkovitákkal és a tatárokkal szövetséget kötött, maga is fegy-verkezni kezdett, úgy hogy a podoliai palatinus 1530 nov. 30-án azt jelenthette urának, hogy a moldvai vajda seregével Botoşani körül táborozik s Lengyelországot fenyegeti. Péter valóban át is kelt a határon, betört Pokutiába s azt elfoglalta.

A fejedelem most állott hatalma tetőpontján. Gritti mes-terkedései azonban, ki tudvalevőleg a magyar korona elnyeré-sén törte eszét s ennek elérése végett, mintegy alapúl, elsősorban a moldvai fejedelemség megszerzését tartotta szükségesnek, csakhamar Péter ellen ingerelték a szultánt. A fejedelem hódító politikája különben is gyanús volt a porta előtt, s így Grittinek könnyű munkája volt. Pokutia elfoglalása után kevés-sel Péter azt a parancsot vette a portától, hogy a tartományból hadait vonja ki, mert másként meghagyja a bojároknak, hogy ártalmatlanná tegyék és »fejét hozzá vigyék«. Szultáni beavat-kozásra nem volt szükség, mert Pokutiát a lengyel hadak vissza-vették, a nélkül azonban, hogy a vajda abba belenyugodott volna. Új expeditio szervezésén fáradozik, s csak a kemény szultáni parancsra határozta el magát a békés egyezkedésre. De már ekkor tudta, hogy országát Habsburg-protectio alá helyezi. Gritti megöletése, majd Erdélyben a Habsburg-párti Majláth Istvánnak vajdává választatása, — mindkét eset főleg Péter hatása alatt, — útját a Ferdinánddal való szövetségre valóban elő is készíti; a tárgyalások 1534 folyamán megindulnak, melynek vég-eredményeként Rareş 1535 ápr. 4-én Jassyban kiállított okira-tában ünnepélyesen elismerte Ferdinánd fenhatóságát s vele szö-vetségre lépett.

A körülményeket kedvezőeknek ítélvén, Péter most már vég-leg elhatározza Pokutia visszafoglalását; az ellenségeskedéseket ugyanazon év májusában meg is kezdi, elfoglalja a tartományt és hogy hódítását biztosítsa, azonnal béketárgyalásokba bocsát-kozik a lengyelekkel. Sürgette a békés megegyezést Len-gyelországgal Szulejman győzelmes perzsiái hadjárata is; Péter-nek számolnia kellett azzal, hogy a porta bosszút fog állani a leg-utóbbi évek alatt tanúsított magatartásáért és pedig elsősorban a Ferdinánddal kötött szövetségeért. A szultán és Szapolyai kö-vetei 1536 júliusában Szuczawában, a fejedelmi udvarban, azt kívánták Pétertől, hogy Szapolyai részére seregéből 6000 embert

adjon Ferdinánd ellen; a török követek ebben az esetben a szultán teljes kegyelmét helyezték kilátásba, a fejedelem azonban állhatatosan vonakodott szövetségese ellen segítséget adni, s ezt a szultán elegendő oknak tartotta Péter megbüntetésére. Kudarcai egymásután következtek. Szapolyai ugyanabban az esztendőben erdélyi birtokait és várait visszavette, a lengyelekkel folytatott alkudozásai sem vezettek kielégítő eredményre, úgy hogy Péter 1537 elején egyedül Ferdinánd szövetségére volt utalva. Ferdinánd azonban nem bizonyított áldozatkész szövetségeseinek s Péter a nagyváradi békével a Ferdinánd részéről várható támogatástól is elesett. A teljesen magára hagyott fejedelmet bojárai is elárulták, a moldvai csapatok fővezére, Mihul a szultánhoz pártolt s hűséget esküdött az új fejedelemnek, Lăcustă Istvánnak, Gritti vejének. Péter üldözői elől a Kárpátok közé menekült, honnan a Székelyföldön keresztül Csicsó várába ment s családjával ott vonta meg magát. Úgy látszik, későbbi sorsa bizonytalan, mert szerző még csak annyit mond róla, hogy Szapolyai a szultán parancsára Csicsót kiostromolta s Pétert fogságba vetette.

A tanulmány, mely magyar forrásművek, s számtalan kiadatlan okirat felhasználásával készült, dicsérendő tárgyilagossággal megírt forrásmű. A magyar neveket azonban helyenként hibásan írja. (Pl. »Csick und Gyergő«, Czibák stb.) Pontos bibliographia zárja be az alaposan és gonddal megírt tanulmányt.

DR. LUKINICH IMRE.

François Rački et la renaissance scientifique et politique de la Croatie (1828—1894) par Vladimir Zagorsky. — Paris, Hachette, 1909.
VI. 257 l. 8°.

Les Origines de la domination angevine en Italie par E. Jordan.
Paris, Picard. 1909. — CLIII. 660 l. 8°.

Mióta a Sorbonne arra törekszik, hogy a külföldi diákság java hozzá zarándokoljon, a mint az a középkorban szokás volt, szükségét látta, hogy az idegen elemnek egy pár évi tartózkodás után diplomákat is adjon, a melyek tevékenységéről bizonyosságot tegyenek. Így történt, hogy az utóbbi években az állami gradusok mellett, a melyeket idegen vajmi nehezen és csak hosszú tartózkodás után nyerhet el, *egyetemi* gradusokat alkotott, a melyeket a külföldi diák vagy tudós hazájában értékesíthet. A Faculté des Lettres (bölcselet, történet és nyelvtudomány) karon három ilyen fok van: a Certificat d'études françaises, a Diplôme d'études universitaires és a Doctorat de l'Université, a melyek közt az első csak a francia nyelv és irodalom némi ismeretét bizonyítja, a második már egy kéziratot nagyobb dolgozat

révén és az utolsó egy nyomtatásban megjelent thesis alapján és szóbeli vizsgálat után nyerhető el. Ezen thesisek közt sok az angol, orosz és szláv tárgyú. Ezek sorában jelent meg 1907-ben Yakschitch műve: *L'Europe et la résurrection de la Serbie (1804—1834.)*, a mely Thallóczy Lajos szerint sok tekintetben kifogás alá esik, de itt mégis jó szolgálatot tesz; a múlt évben pedig Zagorsky munkája, melyet itt nemcsak azért ismertetünk, mert Račkit mint tudóst Magyarországon is tisztelik, de mert Magyarországról gyakran szó esik benne.

A szerző feladatául tulajdonkép azt tűzte ki magának, hogy Rački életével ismertesse meg a francziákat, de minthogy ő Horvátország politikai életében is nagy szerepet játszott, a munkában eléggé bőven tárgyalta a magyar-horvát viszonyt a kiegyezéstől Rački haláláig. Nem lehet megtagadni a szerzőtől bizonyos fokú kritikai eljárást Rački történeti műveinek jellemzésénél, de a politikai téren tisztán horvát állásponton áll. Különösen a bevezetésben van egy pár hely, a hol elveti a sulykot; így midőn azt mondja, hogy már 1790-ben, mikor a horvátok egyesültek a magyarokkal II. József önkényes eljárása ellen, ez utóbbiak nemcsak a szabadságért, hanem az *uralomért* harcoltak, midőn a magyart »race usurpatrice et tyrannique«-nak nevezi (11. l.); midőn azt állítja, hogy Horvátország 1790-ig mindig független ország volt, mert ha Kálmánt meg is koronázták királynak, az egész középkoron át és a Habsburgok alatt is ezt a függetlenséget elismerték. Jellasihról azonban bátran bevallja, hogy mitután Magyarország ellen felkelt, csak a bécsi udvar eszköze volt (19. l.) s hogy Gaj a bécsi kormány szolgálatában állt.

A munka legérdekesebb része a Rački bő és szépen megírott életrajza. Elkíséri gyermekkorától fogva s kiemeli, hogy a fiatal Rački 1844-ben azt kérte atyjától, küldje a pesti egyetemre, hogy megtanulhasson magyarul, de ez nem sikerült neki. Elment Bécsbe a Pazmaneumba, majd az Augustineum-ba; e mellett Herdert tanulmányozta, a kinek befolyása történeti művein meglátszik, de csak Rómában sajátította el a történeti módszert. Ott Theiner pártfogásába vette, Henzen nagy tudása is hatott rá, de ezek daczára első műveiben nem mutatkozott jó palaeographusnak. Dicséretére kell mondani Zagorskynak, hogy ámbár Račkit nemcsak nagy történetírónak, de a horvát jogfolytonosság egyik főharczosának tekinti, nem mulasztja el rámutatni arra, hogy mily romantikus volt néha az a történeti iskola, a melyet megalapított. Így azt mondja róla: »Il est un des spécimens les plus curieux de cette école historique du romantisme slave qui mettait la science au service du patriotisme et qui cherchait avant tout dans le passé les titres de la Renaissance patriote« (171. l.);

másutt pedig ezeket : »Le jugement critique de Rački a été faussé par son enthousiasme iougo-slave« (179. l.); »L'idée maitresse qui inspirait et soutenait Rački nous apparait aujourd'hui comme radicalement fausse« (182. l.); »La clarté de son esprit quelquefois obscurcie par les ardeurs de son patriotisme« (198. l.). De mindezek daczára Rački műveiből tanulta meg a fiatalabb, már kritikusabb szellemben fölnevekedett nemzedék a hazai források tanulmányozását. Rački minden műve hatott, s ámbár nem volt jó stylistá, tanulmányai a jog, szokások, liturgia, régi irodalom és történeti források terén mutatták az utat, a melyen haladni kell.

Tevékenységét főleg a Strossmayer alapította zágrábi Akadémiában fejtette ki, melynek huszonegy éven át (1867—1888.) volt elnöke, s csak gr. Khuen-Héderváry ellenállása folytán lépett le díszes állásáról. Minthogy a zágrábi Akadémia a déli szlávok történetében nagy szerepet játszott, a szerző ennek a társaságnak egész fejezetet szentelt, hogy Rački nagy munkáerejét feltüntesse. Az irodalmi munkásság beható tárgyalása mellett, mindenütt párhuzamosan, a politikai tevékenységet is tárgyalja. Különösen kiemeli az 1861-ben kifejtett munkásságát a Muraköz Magyarországhoz való kapcsolása alkalmával, vitáját Szalayval s részvétét a kiegyezés utáni tárgyalásokban. Rački műveinek és tanulmányainak teljes lajstromát (287 szám) is közli a szerző, néhány kiadatlan leveleivel Hatalához, Riegerhez és Novakovič-hoz. A bibliographia nagyon bő; a főbb magyar forrásgyűjteményeket, Horváth Mihály, Fraknói, Pauler, Thallóczy, Marczali, Timon műveit, gr. Andrássy beszédeit is felhasználta Zagorsky. Az ily tanulmányok Franciaországban, a mely még csak most kezd kritikai módon Kelet-Európa népeivel foglalkozni, nagyon jó szolgálatot tesznek. Ohajtandó volna, hogy fiatal historikusaink a szlávokat ebben utánozzák.

A második francia munka egy rennes-i egyetemi rk. tanár dolgozata. Ez is doctoratusra készült thesis, de az államira (Doctorat és lettres), a mely nélkül rendes tanári állásra nem juthatnak Franciaországban. Csak azért jelezzük, mert örömmel látjuk, hogy az utóbbi időkben a magyar historikusok és bibliographusok némileg Franciaország felé is tekintenek, míg azelőtt azt hitték, hogy Németországon kívül sehol sem dolgoznak kritikai módszerrel. Ha a francziák között ismerték is Thiers, Thierry, Mignet, Michelet, Sorel, Lavisse és Luchaire nagybecsű műveit, ez főleg a forma miatt volt, de a detailkutatásra azt vélték, hogy kevés itt az anyag. Ez pedig nagy tévedés. Valamint-hogy a classikai és modern philologia terén már tudják, hogy van francia eruditio is, épp úgy kell tudni, hogy a historiai

téren is van. De ezeknek a szerény tudósoknak a neve nem áll folyton az ujságokban, s a mi ott nincs, arról Budapesten nem tudnak sokat. Hány ily dolgozat, mint a Jordan-é, jelen meg itt évenként s mennyi hasznát vehetné a külföld, ha jól lenne értesülve!

Jordan művében Magyarországot főleg az Anjou-ház olaszországi megtelepedésének egyes mozzanatai fogják érdekelni s az a kitűnő bevezetés, a mely 153 sűrűn nyomtatott lapon át az olasz politikai pártok tusáját a XIII. században tünteti fel. A mű a legmesszebbre ható archivalis kutatásokon (Róma, Nápoly, Firenze, Perugia, Siena) alapul s minden lapján bő utalásokat ad a forrásokra. IV. Orbán pápa szerepét az Anjouk hatalmának megszilárdításában eddig ily behatóan nem tárgyalták. A kitűnő index (621—657. l.) megkönnyíti az eligazodást a roppant forrásanyagban. Az előadás mindenütt világos, de egyszerű. Ily munkák révén, a melyekhez még egy kisebb thesis is járul, a mely latin vagy francia nyelven szerkeszthető (Jordan esetében: »De Mercatoribus Camerae apostolicae saeculo XIII.« (181. l.), a melyben a magyarországi pápai adószedőkről többször történik említés és a magyar-vatikáni emlékek is idéztetnek), adja a Sorbonne a docteur és lettres czímet, a mely nem tévesztendő össze az idegenek számára alkotott doctorat de l'Université-vel. A különbség oly nagy, mint Zagorsky Rački-biographiája és Jordan eredeti, hatalmas műve között.

KONT IGNÁ CZ.

ÉSZREVÉTELEK

dr. Iványi Béla úrnak »Sáros⁷vármegye monographiája. I. k.« cz. műveiről írt bírálatára.¹

Olvastam, még pedig, *mint alább az olvasó megértheti*, egyre növekvő meglepetés közt olvastam a jelzett bírálatot. Hogy a munkámnak lehetnek, sőt vannak hibái, elismerem. Ki nyujthat tökéleteset ott, a hol igazán *törtetlen* utakon kell járnia az írónak?

Előbb a bíráló kifogásairól beszélek, azután lesz egyéb mondani valóm. Előre bocsátom, hogy a mi igazság van a bírálatban, azt készséggel elfogadom és felhasználom.

I. A bíráló feltétlenül elítéli a *mű szerkezetét* s roppant auctoritative állítja fel vele szemben a maga követelményeit. »Az általános történet, a községek és a nemesség«: azok. Viszont Sáros vm. többet kívánt: az összes intézmények kialakulásának és

¹ L. a 742—767. l.

fejlődésének történetét. A *multnak* képét. Kérdem már most, dogma-e, hogy csak az Iványi-féle és nem más formában készüljön egy monographia? A Tört. Társulat monographiai tervezete (*Századok*, 1894. 369.) pl. nem egyezik vele, sőt kimondja, hogy: »a minta megszabása a tehetség szabadságának korlátozása volna«. Az Iványi-tervezet, mint egyéni, tehát még nem vált általánosan elfogadottá. A »MO. Vm. és Városainak Mon. Vájalata« sem követi. Ennélfogva követelményként sem állítható ellenembe, annyival kevésbbé, mert scrupulusaim vannak rá vonatkozólag. Egészen más az én felfogásom, a melyet szembe merek állítani az övével.

Helyes dolog lesz, ha az összehasonlítás terére lépek. A *Századok* hasábjain talán joggal hivatkozhatom a »Magyarország vármegyei és városai című« irodalmi vállalat kiadványaira. Felütöm tehát »Abaúj-Torna vm. monographiájá«-t. Azért ezt, mivel e vármegye a szomszédunk, sőt sokáig egyik voltunk vele. A mű a vállalaté és nincs tudomásom róla, hogy a szakirodalomban lesújtó kritikában részesült volna.

A bíráló szerint az én munkám: 1. rendszertelen, 2. a középkor nincs kidolgozva, a XVII. század pedig érintve sincs benne, 3. teljes tudatlanság jellemzi az íróját, a ki 4. a vármegye történetére vonatkozó levéltári anyagot nem ismeri.

Ad 1. Az »ATMonographiájá«-nak következő a szerkezete: I. Kassa népe és története; a Sz. Erzsébet templom és épületek; közigazgatás; hadi történet; egyházak, művészetek, közoktatás, irodalom, művészet, nép, társadalom, törvénykezés, közegészség, ipar és kereskedelem, pénzügyek, vasút, időjárás, erdők; II. Abaúj-Torna vármegye: földrajz, községek, gyógyhelyek; lakosság, népoktatás; mezőgazdaság; geologia, természetrajz; posta, vasút, pénzügy; őstörténet és történet; nemesség. Hát bizony ebben a minta-szerkezetben nincs egység, nincs rend; még a tervszerűen megírt »Kalauz«-nak sem üti meg a mértékét. Nincs vagy alig van benne szó sokféléiről: az *adóügy* csak a közismeretű 1427- s az 1564-, 1572—4- és 1576-iki adózást érinti, holott talán az anyagiak kérdése tünteti fel első sorban az élet igaz képét, a mikor köztudomás szerint a vármegyei küzdelmek jórészt benne torkollanak meg; a hadügyről és nemesi fölkelésről szinte semmi; a vármegyei congregatiókról egy-két oldal; a nemesség otthoni és közeleti szerepléséről semmi; a várakról szinte semmi; a régi vm-i szabályrendeletekről csak egy-kettő; néhány követ neve, de a követi utasításoknak semmi nyoma; a vallási küzdelmekről egy oldal; a megyei történet krónikaszerű feldolgozásban; a Thököly- és Rákóczi-korszakból három oldal; a telepítésekről pár sor; a harminczadról hat sor; a nép-

számlálásról két sor ; a vm. küzdelméből II. József ellen féloldal ; limitatiók fél oldal ; az úrbér nyolcz sor ; 1860-tól történet két oldal ; törvénykezés 1871-ig egy szó sem ; községi élet és birtoklás kialakulása — legalább is : nem tudományos anyag.

Az »ATM.« monographiája sehol sem nevez meg *egyetlen egy forrást sem*, holott egész sereg kész munkát is fel kellett dolgoznia ; a vm-i jegyzőkönyvekben a XVI. század közepétől össze-vissza alig tízoldalmi kutatást mutat ; ügyet sem vet rá, hogy vannak-e s hol vannak a vármegye és vm-i községek okiratai, a helyi levéltárakra pedig nem is vonatkozik.

A leglényegesebb dolog végülében s a vállalati monographiáiban az, hogy a közéleti szereplők neve és arczképe pontosan ott legyen.¹

De hát ezekben merül-e ki egy vm-i monographia feladata ? Ilyen volna Abauj-Torna vm. multjának hű képe, melyet a történettudomány megkövetel ?

Nyilvánvaló, hogy nagy a különbség a Vállalat munkája és az én monographiám között. Ez utóbbinak van határozott tervezete : a föld és ember viszonya s az e viszony biztosítására szolgáló intézmények történeti folyamatuk szerint. Mellesleg mondva : *két akadémiai tag hagyta helyben ezt a tervezetet.*

[Röviden : I. A vm. földrajza. II. Őskor, leletek. III. A honfoglalás kora és a vm. kialakulásának kezdete. IV. Lakosság. V. A birtoklás kialakulása. VI. A szabad emberek. VII. A jobbágyság. VIII. A nemesség. (I. köt.) IX. A vm. közszereplése és a szabadságharcok. X. Hadügy. XI. A vm-i szervezet. XII. Adóügy. XIII. A nemes otthon és a közügyekben. XIV. Községi élet. (II. köt.) XV. Az új idők és a vm. XVI. Közgazdaság. XVII. A vm-i igazságszolgáltatás. XVIII. Vallásügy. XIX. Közoktatásügy. XX. Városok. XXI. Néplélek és művészet. XXII. Levéltárak. Okiratok I—VII. kivonatai. Függelék : I. Forrásművek ; II. Rövidítések. — Utószó. Név- és tárgymutató. (III. köt.)]

Sáros vm., mivel a megyének *rajza* volt már (Potemkin, Bartsch stb.), a multnak forrásművekre alapított történetét kívánta. Mi volt hát a feladat ? A vm. belső története. Hol van pedig ennek legigazabb adatforrása ? A congregatiók jegyzőkönyveiben. Vagy 450 év nagy foliánsai beszélnek itt *első* sorban. Ezeket pedig én harmadfélévi türelmes munkával végig feldol-

¹ A dolog természete szerint szerző úr műve — melynek a vármegye határozata értelmében is, forrásműveken kívül levéltári kutatáson kellett alapulnia — nem állítható helyesen párhuzamba a főntebb említett, tárgyánál fogva többoldalú *encyklopaedikus*, tehát nem csupán történelmi, czélját tekintve pedig *népszerű* vállalattal. De hogy utóbbi szintén jogosan képezheti kritika tárgyát, esetleg a *Századok*-ban is, minden kétségen felül áll.

goztam. Számlálja meg a bíráló: a hány az évszámjelzés, szinte annyi a jegyzőkönyvi adat benne. *Sok ezerre* menő adat. Mert — szóljunk őszintén! — az ősi idők vm.-i történetéhez csekély a forrásadat, s a régibb oklevelekben inkább több közös és csak kevés speciális adatra bukkanunk. Példája ennek Újvár és Sáros vm., a melyek körülbelől 1340-ig alig nyújtanak szabatosan megformulázható történetet. Sáros vm. története a jegyzőkönyvekig bizony inkább csak a találgatás dolga. E pontnál azonban (III. szak. IX. fej.) elismerem, hogy a Szabó L. czikke¹ alapján módosítandó lesz egy s más a kialakulás rajzában; de megjegyzem, hogy mások — tudós emberek — szintén tárgyalták ő előtt a kérdést. Azért az én könyvem fejtegetése sem légből kapott dolog. A forrásaimról különben (okiratokról, tanulmányokról) a mű III. kötetében becsülettel elszámolok.

A mi a *forrásgyűjtés* tételét illeti, azzal szemben a bíráló felvonultatja ellenem az Orsz. Levéltár, M. N. Múzeum stb., vármegyék és városok, sőt Krakkó, Prága, Bécs stb. levéltári apparátusát. Szédületes dolgokat! De hogy igazán érvényesülhet-e minden, a mit felhalmoz, arról ugyan nem gondolkozik. Vajjon az-e az egyedül fontos, hogy egy író felkutatt-e vagy sem egy sereg apró-cseprő dolgot, avagy az, hogy a rendelkezésére álló eredeti és feldolgozott forrásokból ki tudta-e a multnak hű képét formálni?

A *bibliographiai* követeléssel is hamar végezhetek. Mért legyen a források megjelölése a könyv elején? A hasonló kiadványok többsége ellenkezőleg a mű végén szokott elszámolni. Azzal a kíváncsisággal szemben pedig, hogy minden adatra jegyzetben kelljen hivatkozni, nyilván mást mond a modern, különösen külföldi irodalmi törekvés, mely a népszerűbb műveknél határozottan oda irányul, hogy a szöveg a jegyzeteket lehetőleg felszívja.

II. A *részletes* bírálatban nem követhetem nyomról-nyomra a bírálót s nem utánozhatom *személy-sértegetésé* elfajult hangnemét. Az elfogultságnak megdöbbentő példái nyüzsögnek ott minden sorban. Kicsinyes, szórszálhasogató; nem resteli belekötni olyasmibe, a mi nyilván toll- vagy sajtóhiba. S kiforgatja valódi értelméből a szöveget, csakhogy sokat, tömérdek *mutasson*. Sőt a 24 lapon át ugyancsak ismételteti a szót, hogy még ennyi tér sem elég neki. S a tudományos tárgyilagossággal össze nem illő rugaszkodások, becsmérítő szólások egymást váltják a vádaskodásaiban. Pedig a bizonyítás nem szorúl szenvedelemre, sőt ez amannak² az igazságtalanságairól tanúskodik.

¹ »Pata és Újvár megyék.« (Századok. 1907.)

Lássuk, a mennyire az én terem engedi, egy pár »súlyos« vétségemet!

5. l.: »Sáros vm. a hajdani Szarmaczia része«: ezt bizony semmiféle »lovás nép« kedvéért le nem törli a bíráló [a] térképről.

77—8. l.: Valóban *nem* gondoltam, hogy őseink e mai hazánkban a Don és Dnjeper mentén haladtak; viszont, hogy nem használták volna ugyanitt a rómaiak kereskedelmi útjait, azt a bíráló ne vonja kétségbe. Sárosban bizonyára nem haladtak, mert a földünk akkor még egészben vadon. Arról pedig nem tehetek, hogy Anonymus feljegyzései nem tetszenek. Nem irányadóul fogadtam el az ő előadását a vm. hajdani képének megrajzolásánál; egyszerűen konstatáltam, hogyan látja a honfoglalás idejében a mi felső vidékünket. Mindenesetre én őt nem mellőzhettem. Hogy a Za-rus-féle magyarázat kitalálás-e vagy sem, azt nem vitatom. A Sáros-potoka vizét Tuhrinszky Károly a sárosi várhegy alá képzeli. (Irt ő olyan komolysággal, a minőt a bírálóban hiába keresek!)

79. l.: Az »A föld tehát *általában* néptelen volt« és 78. l.: »A megyébe csupa törzsökös magyarság jutott az *osztzkodás-kor*« sorokban hol az ellenmondás, mikor a kettőt *nagy* időköz és a tatárjárás pusztítása választja el? A vm. pedig csak a »*folyamrendszerének*« (ez az elfogadott terminus a magyarban!) köszöni, hogy állami élet hamar keletkezik benne; a telepítés, hospes, szerzetes későbbkori tényezők. A hamisított 1209. oklevél igazán csak jelentéktelen adatra (Hönig-vár első birtokosára) utal, miatta kár volt az *ősi földvárakat* bolygatni, mikor még ma is megvannak a romjaik. Hogy pedig »a XIII. század elején a vadonirtás és térítés munkájáról már ne lehetne szólni«: annak a templáriusok 1200 elején és 1212-ben történt várépítései, illetőleg a beszivárgó népelemek vallásügye az ellenkezőjét bizonyítja. Hiszen pl. Edustornya-erdőség — rengeteg darab föld — még száz év mulva is elhagyatott, vadon terület. A 83., 87., 440. l. évszámjelzései — elhiheti egy íróembernek — sajtóhibák. A 84. lapon az író, még ha nem jogász is, az Aranybulla 5. részét kifogástalanul értelmezi. A 85. lapon a nona- és decima-kérdést megoldom. (L. bővebben: XII. szak.). Ugyanitt a jegyzetben a sajtóhiba »mint többször a várispánság székhelye«-nek olvasandó. A Dancs-féle adományról ma csak annyi igaz, hogy az első *ismert* okirati adat. A mit a bíráló a 89. l.-on a megyei közélet XIII. századi alakulására megjegyyez, üres beszéd s az a jegyzőkönyvek hiányára! mondott szellemeskedés. Ugyanitt »a vm-i czímer és pecsét használata a XV—XVI. századtól« nyilván sajtóhiba, a mit a 4-ik sor bizonyít. Hogy »a *vm-i önkormány-*

zat (89. l.) II. Lajos alatt fejlődik ki, az nem zárja ki azt, hogy »az ősi *vm-i* szervezet IV. Béla korában kezdi meg a kibontakozást«. Tagányi K. 1899-iki székfoglalójára pedig rosszul hivatkozik. Felhasználtam, meg is értettem (80., 82—84. l.). Hasonló a vár-megye és várispánság kérdésében a Borovszky S. (*Ab. T. Mon.* 475., 478—9. l.) felfogása. (Lásd még *Sáros vm. mon.* II. 116. l.)

89. l. : Az 1523. 44. §. szerint a király tényleg »kirendeli« a kapitányokat. 90. l. : »Mohács után a *vm-i* címér és pecsét kir. adományozás tárgya« : így s nem másképp mondom. A Forgách-féle címermotívumokat (női fej, korona, foszlány) 1525-ből az 1615-iki *vm-i* címér nagyon könnyen átvehette. Úgy látszik, érdemem felül való fontosságúnak tartja a bíráló a megjegyzést, holott nem az. Az 1839-iki címér leírását — a mellékelt kép szerint — pótolhatom. 103. l. : a »sziléziai (és) magdeburgi« érthetőleg sajtóhiba. 105. l. : A *vm-i* zsidóságról 1725 előtt egy szóval sem nyilatkozom. (Jól van az ott megírva !) 104. l. : »Az olasz és (némi) spanyol hatások« a *Századok* (Bánó J.) adatai. Hogy pedig a magyarságnak XIII—VI. századi dolgairól *nem* emlékezem, azt már rosszakaratúlag hallgatja el a bíráló (Lásd 118—20. l.). Úgy rója meg a 117. l. záró megjegyzését is, a melynek az adatokban kellő alapja van. Hasonló értékű az az állítása, hogy a 119. l.-on az *eperjesi* magyarságról beszélek, s hogy rám bizonyítsa a bizonyíthatatlant, az 1424. adólaajstromtól kezdve egy sereg dicalis összeírást emleget. A dica-ügyet a XII. szak. bőségesen fejtegeti. Hogy pedig a népszámra nézve a d. összeírásokban érdemleges adatokat találtam volna : látszik, nem tudja, hogy minő értéke van 1785 előtt a statisztikának.

A 135. l.-on ha »bérlőt« nem mutathatok is fel a XI—II. századból, az intézmény maga mégis úgy alakult. Akármelyik Nemzetgazdaságtan így tanítja. 140—64. l. : még jó akarat sem kell hozzá, hogy épszemű ember, a hol *birtoklásról* van szó, meg ne értse a tömören írt dolgokat. (Pl. *Abos* : pogány vár. 1291-ben Somosy t. i. a *birtokos*.) Természetesen itt annyi adat van, a mennyi került. »*Makovicza* váránál az első adat 1435 (*helyesen* 1364)«, mivel magam is így írom : kötekedés. *Zboró*, ha Csánky a XV. sz.-ban jelzi is az *Ozboró*-birtoknevet, II. Béla korában birtok. S megjegyzem, hogy a *birtoklás* kialakulásának rajzában »község«-re gondolni képtelen dolog. Mit válaszoljak ezek után a Kükeneurpóthok stb. »helységek«-ről? Mért keres itt a bíráló minden áron *községeket*? Hogy a XIV. szakasz községeit előre leüssé? Ezek a nevek, mint vízmelléki földrészek vagy határdombok egy-egy birtokrészt vagy kirtokhatárt jeleznek, községet soha.

164. l. : A Hunyadi-korszakbeli birtoklás adataiban »rettentő szűk« kivonatát látja a bíráló Csánkynak. Habár szűk, szabatos ; köze pedig nincs a XIV. szak. község-alakulástörténetéhez. Látni való, hogy a bíráló teljesen idegen téren mozog. Fáj neki különben az is, hogy 1709-ig nem sorolom fel a birtoklást. Nem is lehetett szándékom : elég, hogy a birtoklás *kialakulását* nyomon követem s a XVIII. sz.-ból és a XIX. sz. kezdetéről a megváltozott birtokviszonyokat illusztrálom. A monographia egy szakaszának a teljes birtoklástörténet nem lehet czélja. (Különben : birtoklási adatot a XIV. szakasz még száz számra közöl.). 178. l. : Ha a bírálónak az »I. Osztályok. Nemesi rend« címzés nem tetszik, legyen neki. De már a 180. l. jegyzetében foglaltak *nem* képtelenségek. Az egri püspöknek, mint más főuraknak, igenis volt nemesítő joguk. 181. l. : Hogy az »egri püspökség csak jó későn lett főegyház« : itt érthetetlen állítás, mert hiszen a püspökségről, nem az érsekségről beszélek s az egész Újvár vm. jó két századon át alatta állott. Ugyanott a »literae prorogatorie«, ha perhalasztást jelent is, mért zárja ki az özvegyi jogokat ? A »nemtelen atya és nemes anya« hogy a genus iránt támaszt kétséget a bírálóban : az sem szavakon rágódás ? A 182. l.-on nem az igazságszolgáltatásról írok : arról a XVII. szak. értekezik. A 183. l.-on a *vagyon*-t és *birtok*-ot a jogász bíráló zavarja össze, nem én. Ott egyébiránt Werbőczit a vármegye magyarázza. 184. l. : Az Ősiségi Ny. Parancs kizárólag a *birtok*-zálogosításra vonatkozik : a bíráló mért köt bele ? 185. l. : A nemesi taksa és segedelem *középkori* tételéről egy szót sem szólok. S a bíráló itt kiforgatja az egész V. cikket a dica kedvéért, melynek tárgyalása a XII. szakaszba tartozik. 186. l. : A bíráló szerint az író nem mer a régibb korba visszatekinteni, nem is teheti ! A bíráló rosszul olvasta el a szöveget. 187. l. VII. és 188. l. : A nemesi czímer dolgáról a bíráló sokat állít, de semmit sem bizonyít. Így azt állítja, hogy »a pajzsczímer nemesi jelvény«. Nem az. Nemesi jelvény : a sisakdísz. Hogy (189. l.) *egyedül* a Farkas- és Ganzaugh-czímer »beszélő« : tagadom. A felsoroltak 'mindnyája az. 197. l. : A bíráló szerint Ac nádor »A jobbágyság történeté«-t *jobban* írta meg. Természetes dolog. Én csak tájékoztatásul közlöm a laikus olvasó kedvéért (mint más tételeknél is) az ő nyomán az általános történeti ismertetést. 198. l. : A szabad költözködésre vonatkozó okleveleket csak a bíráló nem látja meg. Különben még a XVI. szakasz is bőven foglalkozik a kérdéssel. (A 199. l.-hoz lásd u. ott : Urbarium.)

A VIII. szakasz bírálata pedig, méltán hívja ki a csodálkozásomat. 229. l. : A »Gyármán«-féle későbbi leszármazás hibáját (gondolom : Nagy Iván ?) a Bánó-cikk rendbe hozta, de a

bíráló akarva nem látta meg. Tovább a nemesi asszonyokkal van baja, meg a nemesi lajstromot a felében selejtesnek mondja. Tényleg: a *czím* kijavítandó, mert nem családtörténetet írok. Azokat a családokat állítom össze, a melyek a birtoklás vagy közéleti szereplés szerint fordultak meg a vm. földjén. (Ide vonatkozó álláspontomat a III. kötetben fogom kifejteni.) De azért Gidöngidössy, a kit egyszer így, másszor G—Szabónak, harmadszor pedig Gidössy-nek ír a vm-i jegyzőkönyv, mért legyen Gyöngyössy? S (356. l.) »(Korvin) János 1802-ben« mért volna sajtóhiba, mikor más a »Corvin« János? A 234. l.-on világosan írom, hogy a családi adatok »*legnagyobbrészt*« a vm-i jegyzőkönyvekből valók; egyéb forrásokat azért nem hallgatok el. S lehet-e alapja (259. l.) annak az állításnak, hogy a Berthóty-czímet *nem* ismerem, mikor lenyomatom, sőt a hibás cízimet szembe-állítom vele? A négy ágazatú családdal (Fríchy, Hedry, Berthóty, Sirokay) egyébiránt 8 lapon foglalkozom, de a történeti rész is megemlíti a kiválóbbakat. A 424. l.-on érdekes az, hogy a Semsey-cs.-ot kijavítja, de bizony rosszul javítja ki. A 242—488. lapokról való szemelgetés pedig értelmetlen belekötés; s az annak a konstatálása, hogy vagy 700 család nem sárosi. A 2500-nyi család összeállításának czélja világosan beszél magáért: a birtoklás tétele nagyrészt, melyet a II. kötet 241—77. és 361—501. lapjai egészítenek ki. Hogy nálam mért haladja meg a birtoklás szempontját a nagyobb családok bővebb története, annak okát a III. köt. végén fejtegetem. S ott magyarázom meg a leszármazási táblák beállítását is.

Ismeretes egyebekben a bírálónak forrása, a honnan a nemesi közlésre vonatkozó kifogásait szerezte. *Átvette* az adatokat. S lehetetlen nem látnom *több más kéznek* is a munkáját a bírálatban. Csodálom, hogy az erőknek akkora összevetődéséből az eredő — ilyen gyenge lett.

Semmi esetre sem bizonyúlt tehát be, a mit a bírálónak *minden áron bizonyítania kellett*, hogy: ez a monographia »elrettentő példája annak, mikép nem kell írni monographiát«.

Egyéb bizonyúlt be.

III. 1894-ben határozta el a Sáros vm., hogy megiratja a monographiáját; azonban, mint a mű Bevezetése hangsúlyozza, »főkép a vállalkozó és elfogadható erők hiányában« 1907 tavaszáig húzódott el a dolog. Az Orsz. Monographia-vállalat ajánlatát is visszautasította a megye. Végre nyílt pályázat döntötte el *két* jelentkező között a megoldást. (A határozat — a *másik* jelentkező érdekében, bár eredmény nélkül, felebbezés tárgya lett.)

Itt kezdődött a baj. Igen rövid idő múlva előbb titokban, majd egyre nyíltabban: előre, tervszerűleg indult meg a készülő

mű ellen a hajsza úgy, hogy a mikorra 1910 jún. havában a kinyomott két kötet elkészült, de okt. elejéig — alispáni rendeltetése — szét nem küldtetett, az ellenfél egy kis parázs kirohanást szervezett.

Közben 1910 május 18-ról a következő levél jutott el hozzám :

»... *A mű (Sáros vm. mon. I. K.) ismertetését szívesen vállalom, hisz egy kevéssé magam is bepillantottam már a megye mozgalmas multjába; azonban őszintén meg kell vallanom, hogy már az I. kötetnél feltűnt nekem, hogy a XIV., XV., XVI. század állapotai alig vannak méltatva és — noha rengeteg forrást ismerek ezen korból — azok a jelen kötetben figyelembe nem vétettek. Nagyon természetes tehát, hogy ezzel nem értek egyet és már most szóvá teszem, hogy az új és legújabb kor történetének tágabb kidolgozása az említett századok rovására történt.*«

»Egyebekben biztosíthatom C-t, hogy ismertetésem teljesen pártatlan lesz, és a végzett óriási munkáért a kellő elismerést a tudományos, sőt legtudományosabb bírálat sem tagadhatja meg. Minden könyvnek vannak hibái, de viszont előnyei és érdemei is, a mit megtagadni senki semmiféle címen meg nem tagadhat... Dr. Iványi Béla.«

(Válaszom a XIV—VI. sz.-i állapotokra az volt, hogy az I. kötetben még nem írtam történetet. Az majd a IX. és XV—VI. szakaszokban következik.)

Majd 1910 augusztus havában a bírálónak második levelét kaptam meg, mely a mű *II. kötetének vételéről* azzal értesít, hogy ez »sikerültebb az elsőnél«.

De — *minő véletlen összejátszása a dolgok sorának!* — már aug. vége körül közszájon forgott Eperjesen a szó, hogy Dr. Iványi úr a *Századok*-ban *lesújtó* bírálat írására készül ellenem!...

Ezek után felvetem a kérdést, hogy tárgyilagos írónak ítéli-e az olvasó Dr. Iványi urat, a ki szerint 1910 aug. elején még a munkám kiállja »a tudományos, sőt legtudományosabb« kritikát, de a hó végére az már merő hülyeség? S ítélheti-e az olvasó tárgyilagosnak őt akkor, a mikor a vármegye bizonyos köreiből már hónapokkal az Iványi úr kritikájának megjelenése előtt kiadták a jelszót, hogy : »*Úgy kell agyon ütnünk az írókat, hogy vissza ne rúghasson!*«

*

Nem, Bíráló Úr! ez az Ön írása nem tárgyilagos kritika. Nem is kritika, hanem lehurrogás, világos törekvés *legalább is* arra, hogy elnémítsa a vidéki írókat. Kézzelfoghatóan bebizonyítottam azt, hogy Ön két felé ítélte, de a második ítéletét *elfogultság* sugalmazta.

Folytathatja a választott hangnemből. Nem hiszem, hogy »tudományos közügy« volna e tudós folyóirat lapjait hasonló szellemű írásaival megtölteni. De töltse : *én* nem olvasom el.¹

(Eperjes.)

TÓTH SÁNDOR.

¹ Dr. Iványi Béla úr tudományos kutatás végett Krakkóba utazván, nem közölhattük már vele, a szerkesztés terén uralkodó szokás szerint előre, a fenti cikk levonatát ; de fölkért bennünket, hogy ha szükségesnek fogja látni, a januári füzetben tehesse meg arra észrevételeit.

A szerk.

TÁRCSA.

A TÖRÖK TÖRTÉNELMI TÁRSULAT FOLYÓIRATA.

Törökországban a történetírás felújításáról s ezzel kapcsolatban egy történelmi folyóirat kiadásáról a *Századok* már hírt adott.

A szultán pártfogása alatt a jelen évben megalakult török történelmi társulat működésének eddigi eredménye a nyilvánosság előtt a folyó évi április 14-én megindított történelmi folyóirat, mely egyelőre kéthónaponként egyszer jelenik meg és ez ideig¹ már három füzete jelent meg.

A folyóirat czíme törökül: *Tárikh-i oszmáni endsümeni medsmuászi*, vagyis: *Az oszmán történelmi társaság folyóirata*. A folyóirat valamivel nagyobb alakú, mint a *Századok* s minden füzet négy nyomtatott ívből és egy ív mellékletből áll. A folyóirat külső kiállítása a török nyomdai viszonyokhoz mérten nagyon díszes. A borítékon francziául is közlik az illető füzet tartalmát.

A folyóirat még a kezdet nehézségeivel küzd, azért beosztása, tartalma még nem oly változatos, mint például a *Századoké* vagy más európai folyóiraté. Irodalmi rovata, kisebb közleményei, melyek egy folyóiratot élénkítenek, még egyáltalán nincsenek. Az eddig megjelent három füzet mindegyike 4—5 kisebb-nagyobb dolgozatot foglal magában s mellékletül folytatásokban közli Kritobulosnak *II. Mohamed élete* című munkáját török fordításban Carolidi efenditől, a mely magyarul már 1875-ben megjelent Szabó Károly fordításában. A folyóiratnak nincsen külön megbízott szerkesztője, hanem az elnökkel együtt működő állandó bizottság szerkeszti, mely minden egyes dolgozatot, mielőtt a folyóiratba kerülne, gyűlésein átvizsgál és fölülbirál.

Az eddig megjelent füzetek tartalma a következő: Az I. füzetben a társaság alapszabályainak közlése után *Abdurrahmán bej*, a társaság elnöke, a török levéltárak siralmas helyzetét és pusztulását

¹ Szeptember hó elején vettük e közleményt; helyszüke miatt késett idáig.

írja le. *Szávjet* bej a Dserba-sziget ellen vezetett tengeri expedícióra vonatkozó okmányok közlését kezdi meg. Az okmányokat a Portán őrzött defterekből kereste ki. *Tevhid* bej a szeldsuk szultánság bukása után Kis-Ázsiában alakult fejedelemségek történetét írja le. *Nedsib Aszim* bej az első török krónikásokra vonatkozó adatokat írja meg. *Arif* bej a hidsre 1142. évének, vagyis az 1730. évek eseményeit írja össze, a mely évet az egykorú török krónikások és hivatalos történetírók szándékosan kihagytak munkáikból.

A II. füzetben a folytatásokon kívül *Musza Kjazim* efenditől rövid ismertetés olvasható a Diván-i Humájunban őrzött defterekről, vagyis fermánok gyűjteményéről. *Ahmed Tevhid* bej a müncheni muszulmán művészeti kiállításra küldött *Hünernáme* című török kéziratot ismerteti művészettörténeti szempontból. *Khálil Edhem* bej a Kermián dynastiára vonatkozó kiutahiai török-arab feliratokat közli. Ezekről a feliratokról a francia Huart is adott ugyan ki egy munkát *Epigraphies de l'Asie mineure* címen, de ő több helyen hibásan olvasta a kúszált feliratokat.

A III. füzetben *Abdurrahmán* elnök konstantinápolyi helyi érdekű dolgot ír le, a jelenlegi török pénzügyministerium épületének történetét. *Mehemed Gáláb* bej egy ismeretlen kéziratból közli az 1716-iki pétervárad-i ütközetben elesett Ali pasa nagyvezír kormányzói utasításait, a melyek a nagyvezírt kora egyik legképzettebb államférfiának mutatják, a kinek tettei azonban nagyon is ellentétben állottak hirdetett elveivel. *Karácson Imre* magyar kútfőket is felhasználva, *Ibráhim Müteferrika* címen megírja Rákóczi török tolmácsának s az első török könyvnyomda felállítójának, a magyar származású Ibráhimnak életrajzát. Ez életrajzhoz függetlenül csatolva van Ibráhim efendinek a kászim-pasai temetőben levő sírfelirata.¹ Ugyanazon füzetben *Szávjet* bej a Spalmatori szigetek előtt a velenceiekkel vívott tengeri csatára vonatkozó okmányokat közöl a Diván-i Humajun deftereiből. *Tevhid* bej folytatja az I. füzetben megkezdett dolgozatát a szeldsuk szultánság után alakult kisázsiai fejedelemségekről.

Ennyiből áll a jelen évben megalakult török történelmi társulat folyóiratának három első füzete. Hogy mik a hiányok s mik volnának a legszükségesebb tennivalók, ezekre nézve fölösleges volna itt véleményt mondani.

Mohammed szultán oly kiváló érdeklődéssel kíséri a török történelmi társulat működését, hogy meghagyásából a folyóirat minden egyes füzetét az elnök személyesen viszi el és adja át neki a

¹ E cikknek az eredménye lett, hogy a török könyvnyomda tulajdonosok hálás kegyelemből most díszes emléket készítenek állítani a magyar származású Ibráhimnak.

Dolma-bagcse palotában. Ily magas pártfogás alatt remélhető, hogy a folyóirat rövid idő múlva egészen az európai történelmi folyóiratok színvonalára fog emelkedni. —n.

JELENTÉS A HERCZEG DOHNA CSALÁD SCHLOBITTENI LEVÉLTÁRÁBAN TALÁLHATÓ MAGYAR TÖRTÉNETI ANYAGRÓL.

Az 1620-iki beszterczebányai országgyűlésen Pfalzi Frigyes, a cseh király tartományának követei is megjelentek, hogy ösztönözzék Bethlen Gábort szorongatott uruk katonai támogatására. A sziléziai követség vezetője, gróf Dohna Ábrahám volt, a mozgalmas életű, kiváló porosz államférfiú és katona. Dohna író is volt, az 1613-iki regensburgi birodalmi gyűlésről hosszú és igen nevezetes satirikus költeményt írt, melyet nem rég tettek közzé.

A beszterczebányai országgyűlésről társaival együtt naplószerű feljegyzéseket szerkesztett és ezeket adta át küldőinek jelentés gyanánt hazatérése után. A sziléziai követség ez a Hauptrelatiója megvan a schlobitteni levéltárban. 213 folio lapra terjed és eddig még kiadatlan, sőt a történetirodalomban csak Chroust *Dohna Ábrahám* cz. könyvében van említve. Chroust csak annyiban használja fel a jelentést, a mennyiben életrajza keretében szükségesnek vélte. De ennek a jelentésnek egyéb vonatkozásai is érdekesek. Összefoglaló képet nyerünk belőle Bethlen Gábor politikájáról Pfalzi Frigyesel szemben. Igaz, hogy a jelentés szerzői különösen a sziléziaiak kívánságaival, a sziléziai követség belső ügyeivel foglalkoznak, de mivel érdekeik nagyjában azonosak a cseh királyság többi tartományainak érdekeivel, részleges szempontjuk is elősegíti Bethlen bonyolult tárgyalásainak áttekintését. Sokszor kicsinyesek a sziléziai diplomáták, azonban e kicsinyesség tanulságos a módszerre nézve, melylyel a téli király országait kormányozták. Jellemző a jelentés Bethlenre nézve is.

Hogy miképen érintkezett Bethlen a külföldi diplomátákkal, azt e jelentés élénken állítja szemünk elé. Az országgyűlés külső történetére nézve is sokat tanulhatunk belőle. Az országgyűlési tárgyalásokról aránylag keveset szól a sziléziai követség, de ez a kevés igen értékes. Hogy csak egyet említsünk, Forgách Zsigmondnak, a nádornak, félénk, ingadozó magatartása e válságos napokban meglepő világossággal emelkedik ki a jelentés gondos részleteiből.

A nagy jelentéshez száztíz irat van mellékelve. A száztíz irat közül számításom szerint 37 ki van adva, kettő mint egykorú nyomtatvány, a többi újabb kiadásban. Körülbelül 73 melléklet még ki-

adatlan. Ezek a korszak politikai vagy műveltségi történetére nézve érdekesek. Kiemelem közülök Péchy Simon egy teljesen fenmaradt országgyűlési beszédének latin fordítását. Ez értékes emléke a magyar politikai szónoklat történetének kortörténeti vonatkozásai miatt is becses. Más beszédek is találunk e mellékletek közt, így például Rimai Jánosnak egy eddig ismeretlen beszédét. Az országgyűlésen részt vett megyék és főurak jegyzékét is teljesebben találjuk meg e mellékletek közt, mint az eddig ismert kiadványokban.

A beszercebányai országgyűlésre vonatkozó iratokon kívül a schlobitteni levéltár még a következő iratokat őrzi: Bethlen Gábor hét levelét Dohna Ábrahámmal 1620 és 1621-ből, Dohna egy levelét Bethlenhez, Péchy Simon két levelét Dohnához, Köln Jánosnak, a szövetségesek portai követének három jelentését Konstantinápolyból, Bethlen három levelét Pfalzi Frigyeshez 1617, 1620 és 1621 elejéről, a sziléziai két levelét a portára küldött követségről, a sziléziai kamara elnökéhez, Armbruster Ferencz és Rimai János közös levelét a portai követség utjáról, Bethlen levelét egy görög-keleti főpaphoz és Thurzó Imre több levelét Dohna Ábrahámmal. Mindez érdekes iratok kiadatlanok.

Van még a levéltárban Pfalzi Frigyesnek egy követutatisása Dohna Kristóf részére, ki 1620 elején járt Bethlennél. Dohna Kristóf naplója is megvan a levéltárban, de csak később készült kivonatban. Dohna Kristóf éles szemű megfigyelő volt és Bethlen politikájáról tanulságos határozottsággal nyilatkozik. Az ő naplóját külföldi írók, mint Spanheim a XVII. században és Voigt a XIX-ben már felhasználták, de magyar történetíró még nem említette. A napló eredetije a Schlobittenben nyert értesülés szerint megvan a Dohna-család egy másik ágának levéltárában és onnan majd megszerzi a hercegi levéltárnok. Ezekon kívül van még Schlobittenben egy Bocskay korára vonatkozó érdekes irat. Ebben a császári politika szempontjából vádolják Belgiojosót, hogy az ő bűnei okozták Bocskay felkelését.

ANGYAL DÁVID.

TÖRTÉNETÍRÓINK MUNKÁSSÁGA.

CSOMA JÓZSEF tagtársunk, a magyar genealógiai és heraldikai irodalomnak elsőrangú művelője, *A magyar heraldika korszakai* címen nagybecsű művet fejezett be, mely mintegy 20 ívnyi terjedelemben, gazdagon illusztrálva, a M. Tud. Akadémia kiadásában fog megjelenni. A nagyérdemű szerző e munkájából már a *Turul*-ban közölt egyes részleteket, melyeket most teljes egészébe kerekítve, a fenti cím alatt bocsát a szakemberek és az érdeklődő közönség rendelkezésére. A munka igazi nyeresége lesz szakirodalmunknak.

DR. KARÁCSON IMRE, levéltári kutatások végett Konstantinápolyban tartózkodó tagtársunk, kinek a török történelmi folyóiratról írt ismertetését folyóiratunk jelen füzetében közöljük, Ibráhim efendi életrajzával a török irodalmi körökben nagy feltűnést keltett. Az »Ikdám« című legnagyobb politikai lap egyik számában a vezércikkébe belehczta nevét és nyilvánosan megköszönte a török történetírásnak tett szolgálatot. Ibráhimnak emléket állítanak és a török nemzet nagy emberei közé kerül.

HODINKA ANTAL tagtársunk, kinek *A munkácsok görög-kath. püspökség története* című nagy munkáját ez év elején adta ki a M. Tud. Akadémia, most mintegy négy kötetnyi terjedelemben közreadja az e munkájához egybegyűjtött forrásanyagot.

CSONTOSI JÁNOS tagtársunk, Mátyás király és Beatrix királyné egykorú arcképeinek szorgalmas gyűjtője, tanulmányai kiegészítése végett a jövő év elején a bécsi, brünni, olműczi és nikolsburgi gyűjteményeket szándékozik átvizsgálni. Kutatásait a M. Tud. Akadémia történelmi bizottsága is támogatja.

DR. LÓRÁND LAJOS, főv. tanár, tagtársunk a Borsod-Miskolczi Múzeum-Egylet kiadásában és Gálffy Ignác, ker. isk. igazgató és múzeumi elnök szerkesztésében megjelenő »Matyók« cz. nagy, 3 kötetre tervezett néprajzi munka történelmi részén, mely Mezőkövesd borsodmegyei mezőváros monographiája lesz, dolgozik.

VEGYES KÖZLÉSEK.

BALOGH JENŐ tagtársunk, büntetőjogi irodalmunk európai nevű művelője s a mi szakirodalmunknak is egyik szorgalmas munkása, vallás- és közoktatásügyi m. kir. államtitkárrá neveztetett ki. Midőn illustis tagtársunkat új állásában őszinte örömmel üdvözljük, egyszersmind annak a reményünknek és meggyőződésünknek is kifejezést adunk, hogy a tanári és írói pályán megedződött kiváló képessége és szívós munkabírása a magyar kultúra és tudományosság előbbreviteléből bőségesen ki fogja venni a maga részét. Mindannyiunk őszinte becsülése és szeretete kíséri őt új pályájának kezdetén.

II. RÁKÓCZI FERENCZ ÉLETRAJZÁNAK kéziratát a szerző, *Márki Sándor* tagtársunk, a hozzá intézett kérelem következtében, a debreczeni ref. collegiumi nagy könyvtárnak ajándékozta, a mely azt lelkesen megköszönte, kijelentvén, hogy a könyvtár unicumai közé sorozza és mint legféléttetebb kincsét őrzi.

BATTISTA EMILIO ORIOLI dr., a bolognai áll. levéltár levéltárnoka, kitől folyóiratunk jelen füzetének élén nagyérdékű dolgozatot közlünk, mely e helyütt jelenik meg először, a bolognai okleveleknek ma legalaposabb ismerője, s a város történetének, Sorbelli,

Rubbiani¹ és² Cavazza mellett³ legszorgalmasabb kutatója. Ez idő szerint első ébrentartója azoknak a hagyományoknak, melyek a bolognai levéltárhoz, mint elsőrendű tudományos központhoz fűződnek; e levéltár olyan kutatókat nevelt a többi olasz vidéknek, mint a tragikus körülmények közt nemrég elhunyt Carlo Malagola, Corrado Ricci, Francesco Malaguzzi Valeri. Főbb művei: *Il Foro dei Mercanti di Bologna*, 1893. — *Contributo alla storia della stampa in Bologna*, 1899. — *Consulti legali di Guido Guinicelli*, 1907. — *L'esilio di Emanuel Filiberto di Savoia Carignano in Bologna*, 1907. — *La cancelleria peposesca*, 1910. Mint gyakorlati levéltárnok is kiváló; Malagola és Livi mellett legnagyobb része van abban, hogy a bolognai levéltár valósággal minta-levéltár, mint honfitársai mondják - »un gioiello di archivio«. Orioli 1860 márcz. 10-én született Pontremoliban (Massa-Carrara. A »R. Deputazione di storia patria per le Provincie di Romagna« r. tagja. Bírjuk ígéretét, hogy a bolognai levéltár anyagából újabb magyar vonatkozásúakat fog folyóiratunkban közölni.

MALAGOLA KÁROLY, a M. Tud. Akadémia külső tagja, előbb a bolognai, majd a velencei állami levéltár igazgatója, f. évi október 23-án váratlanul elhunyt. A kiváló olasz történétíró nemcsak az által kötelezte hálára szakirodalmunkat, hogy az olasz levéltárakban kutatásokat végzett historikusainkat nemes előzékenységgel támogatta, hanem főképp az által is, hogy az Estei Hippolit-féle modenai számadáskönyvek lemásolásának felügyeletét magára vállalta s így megvalósulhatott az a régi óhajítás, hogy e nagybecsű kútfő-gyűjtemény pontos lemásolása Akadémiánk történelmi bizottsága áldozatkészségéből kezdetét vehette. Áldás emlékére!

ÚJ KÖNYVEK.

DR. CSÁNKI DEZSŐ tagtársunk *Árpád vezér, Mátyás király* című két nagybecsű történelmi tanulmánya, mely előbb az *Olcso könyvtár* sorozatában jelent meg, mint külön lenyomat is gazdagítja jó könyveink számát. A nagyérdemű szerzőnek ez a két dolgozata, melyeknek elseje az általa szerkesztett *Árpád és az Árpádok* című jubiláris díszműben, másika pedig Fraknói *Mátyás király* című művének (a Magyar Történelmi Életrajzok során) közrebocsátása alkalmával a *Budapesti Szemlében* (1891) látott először napvilágot, nemcsak a felfogás és jellemzés classikus voltánál, hanem művészi előadásánál fogva is legjobb történetirodalmi essay-ink közé tartozik. Mindenképp méltó arra, hogy a művelt közönség legszélesebb rétegei olvassák.

DR. OBÁL BÉLA eperjesi ev. theologiai tanár tagtársunk *Die Religionspolitik in Ungarn nach dem Westfälischen Frieden während*

der Regierung Leopold I. czímen negyérdekü művet írt a magyar történelem legküzdelmesebb korszakáról, mely hivatva van arra, hogy tiszta világlátásban mutassa be a külföldnek a vallás- és lelkiismereti szabadságért vívott legkeservesebb harczeit. A szerző nemcsak az idevágó irodalmat használta fel nagy lelkiismeretességgel, nemcsak a hazai levéltárakat búvárolta át, hanem a bécsi és berlini levéltárak anyagát is értékesítette. A hasznos szolgálatot teljesítő mű tüzetes ismertetésére még visszatérünk. Itt még csak azt jegyezzük meg, hogy a munka Halléban (a. S.) jelent meg az Anton Ed. (E. Schomann) czég kiadásában.

KÖNYVÉSZET.

HERCZEG—FARKAS. A magyar nemzet története kapcsolatban a világtörténet fontosabb eseményeivel. A polg. leányiskolai új tanterv szerint a IV. osztály számára. Kézi példány a szaktanár számára. Bpest, 1910. Budapesti Hirlap kny. 8-r. 125 l. Képekkel.

(HERMAN OTTÓ.) Naumann János Fridrik 1835-ben Magyarföldön. Emléklap az 1910-ik évben Berlinben összeült V-ik nemzetközi ornithologiai congressusnak ajánlva. — Johann Friedrich Naumann in Ungarn. i. J. 1835. . . . Bpest, 1910. Hornyánszky Viktor kny. Nagy 8-r. 8 l. 2 kép. (Kir. magyar ornithologiai központ.)

HÜLLE OSZVALD. 1860—1910. Az ünnepelt iránt táplált szeretetből egybeállította a Pesti Lloyd-Társulat nyomdájának személyzete. Bpest, 1910. Pesti Lloyd-társ. ny. 8-r. 31 l.

ILLÉS JÓZSEF. Bevezetés a magyar jog történetébe. (Függelékül válogatott forrásművek gyűjteménye.) Bpest, 1910. Révai és Salamon kny. 8-r. XVI, 335 l.

INNOCENZ XI. (Papst) und die Stürzung der Türkenmacht in Ungarn. Ein Zeitungsartikel mit neueren, nachträglich hinzugefügten Anmerkungen und Zusätzen. Übersetzung aus dem Ungarischen. Auf Grund einschlägiger Werke der Geschichtschreiber Onno Klopp, Edmund Michaud, Árpád Károlyi, Wilhelm Fraknói, Ignaz Acsády und Max Immich. Bpest, 1910. Hornyánszky Vitkor kny. 8-r. 52, 2 l. Ára 60 fill.

ISTVÁNNFY GYULA. Történelem a polg. leányiskolák IV. oszt. számára. II. rész. Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 126 l. Ára 2 kor.

JAMBRIKOVICS (LADISLAUS von). Graf Ludwig Apponyi (1849—1909). Ein Nachruf. Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 28 l. Gróf Apponyi L. arczképével. (Megjelent a Femmden-Blatt 1910 február 22-iki tárczarovatában.)

JAMBRIKOVICS LÁSZLÓ. Emlékezés gróf Apponyi Lajosról. Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 24 l. Gróf Apponyi L. arczképével. (Megjelent a »Budapesti Hirlap« 1910. január 23-iki számának tárczarovatában.)

JEDLICSKA PÁL. Eredeti részletek gróf Pálffy-család okmánytárához 1401—1653. s gróf Pálffyak életrajzi vázlatai. Bpest, 1910. Stephaneum kny. 8-r. IV, 4, 760 l.

JELENTÉS a Magyar Nemzeti Múzeum 1909. évi állapotáról. Közzéteszi a Magy. Nemzeti Múzeum igazgatósága. Bpest, 1910. Stephaneum kny. 8-r. 306 l. Képmellékletekkel.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1910 évi decz. hó 1-én d. u. 5 órakor tartott rk. közgyűlésének

JEGYZŐKÖNYVE.

Elnök : Dr. Csánki Dezső első-alelnök.

A társulat tagjai az alapszabályok követelte számban egybe-
gyűlvén, elnök a rk. közgyűlést megnyitja s jegyzőkönyvhitele-
sítőkül Nagy Gyula vál. és dr. Szabó Dezső r. tagokat kéri fel.

66. Dr. Borovszky Samu titkár felolvassa pontonként a *Thaly Kálmán-alapítvány* alapítólevele tervezetét, melyet az ig. vál. f. évi okt. hó 20-án 58 jk. p. a. kelt határozatával a másolatban $\frac{1}{2}$. a. ide mellékelte szövegben állapított meg.

A felolvasott alapítólevél-tervezet helybenhagyatván, meg-
erősítés végett két példányban a nagyméltóságú vallás- és közoktatás-
ügyi miniszteriumhoz fel fog terjesztetni.

Több tárgy nem lévén, elnök a rk. közgyűlést bezárja.

Kelt mint fent.

Dr. Csánki Dezső s. k. Barabás Samu s. k.
elnök. jegyző.

Hitelesítjük :

Nagy Gyula s. k. dr. Szabó Dezső s. k.
vál. tag. r. tag.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1910 évi decz. hó 1-én d. u. 5½ órakor tartott r. vál. ülésének

JEGYZŐKÖNYVE.

Jelen voltak : Dr. Csánki Dezső első-alelnök elnöklete alatt dr.
Fejérpataky László másod-alelnök, dr. Áldásy Antal, dr. Angyal
Dávid, Daniel Gábor, dr. Domanovszky Sándor, dr. Dóry Ferencz,

dr. Gombos Albin, Horváth Sándor, dr. Illés József, Nagy Gyula, dr. Reiszig Ede, dr. Tóth-Szabó Pál, dr. Váczy János vál. tagok, dr. Borovszky Samu titkár, dr. Bathó Béla ügyész, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést szép számú hallgatóság jelenlétében megnyitván, jegyzőkönyvhiteljesítőként Daniel Gábor és dr. Döry Ferencz vál. tagokat kéri fel.

67. Titkár bejelenti az új tagajánlásokat, mely szerint ajánlatnak *évd. r. tagokul 1910-től*: a ciszterczi rendű főgymnasium tanári könyvtára Székesfehérváron (aj. a jegyző); *1911-től*: dr. Baranyay Jusztin ciszt. rendű áldozó pap, theologiai tanár Budapesten (aj. Békefi Remig), Bentzik Mihály bölc. hallgató Budapesten (aj. Iványi Béla), dr. Bíró Venczel róm. kath. főgymn. tanár Kolozsvárt (aj. a titkár), dr. Császár Mihály áll. főreáliskolai tanár Pozsonyban, Deák István polgári iskolai igazgató Nagymihályon (mindkettőt aj. az elnökség), Feleky Károly színházigazgató New-Yorkban (aj. Pivány Jenő), Fögel József főgymn. tanár Budapesten (aj. Békefi Remig), Intze István főgymn. tanár Mezőtúron (aj. az elnökség), Jankó László áll. tanítóképző int. tanár Pápán (aj. Csánki Dezső), dr. Jankulov Boriszláv képezdei tanár Baján (aj. az elnökség), Kétszery Lajos kir. kath. főgymn. tanár Máramarosszigeten (aj. a titkár), Németh József áll. főreáliskolai tanár Budapesten (aj. Gagyhó Dénes), dr. Pompéry Aurél plébános Ipolyszakállason (aj. Iványi Béla), Scherer Ferencz tanárjelölt Kolozsvárt (aj. Márki Sándor), a cs. és kir. Házi, Udvari és Áll. Levéltár Bécsben (aj. Fejérpataky László).
Meválasztatnak.

68. Dr. Gábor Gyula r. tag felolvassa *A somogy megyei Répáskerület története* (Egy félbenmaradt perünk Horvátországgal) cz. tanulmányát.

Az odaadó figyelemmel hallgatott nagyérdekű tanulmány a *Századokban* meg fog jelenni.

69. Titkár előterjeszti a pénztárnok 1910 évi október—november hónapokról szóló kimutatását, mely szerint összes bevétel volt..... 2.660 kor. 45 fill.
összes kiadás 2.117 kor. 51 fill.
maradvány..... 542 kor. 94 fill.

Ehhez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyószámlán lévő 10.990 kor. 65 fill.
követelést, 1910. nov. 30-án összesen..... 11.533 kor. 59 fill.
közpénz állott a társulat rendelkezésére. Ezen összegből azonban a Ludányi Bay Ilona úrnőtől adományozott 200 kor. a *Thaly-alap*

gyarapítására fordítandó, a kisorsolt egy darab Kisbirtokosok orsz. földhitelintézete-féle záloglevélért befolyt 200 kor. pedig újra tőkésítendő volna.

Ezzel kapcsolatban bemutatja a társ. ügyész nov. 22-én kelt levelét a tagdíjhátralékokról.

A pénztári kimutatás és ügyészi jelentés jóváhagyólag tudomásul vétetnek s a jegyzőkönyvhöz csatoltatnak.

Az elnökség utasíttatik, hogy a Bay Ilona úrnő 200 kor. adományát a *Thaly-alaphoz* csatoltatván, a tőkésítendő 200 koronán vásároltasson annak megfelelő névértékű 4%-os magyar korona-járadék-kötvényt a társulat alaptőkéjének gyarapítására.

70. Felolvassa Bay Ilona úrnő kétrendbeli levelét, a *Thaly-alap* gyarapítására adományozott és az előző jk. pontban már említett 200 kor. tárgyában.

A társulat iránt jótékonyágában kifogyhatatlan lelkes hönleány kegyeletes adománya hálás köszönettel fogadtatik.

71. Előadja, hogy az Athenaeum igazgatósága a Tört. Életrajzok 600 példányának átvétele tekintetében, a mult. vál. ülés határozata vele közöltetvén, kijelentette, hogy a kérdéses 600 példányt évi 3000 kor. értékben jövőre már nem veheti át.

A vál. a jelentést sajnálattal tudomásul veszi s az elnökséget felkéri, hogy ez ügyben még egyszer személyesen lépjen érintkezésbe az Athenaeum igazgatóságával.

72. Jelenti, hogy Terray István úr a f. évi okt. vál. ülés határozatából felkeretvén, a felerészben társulatunknak ajándékozott pesti magyar kereskedelmi banki részvény eddig visszatartott 1911—1920. évi szelvényeit f. évi nov. 2-án kelt levele értelmében a társulat pénztárába már be is küldötte.

A vál. a jelentést örvendetes tudomásul vevén, a pénztárnokot utasítja, hogy a beérkezett szelvényeket csatoltassa a részvényhez s a míg Terray István úr él, a részvény hozadékát évenként az illető évi szelvény beváltásával egyidejűleg posta útján juttassa el az ő kezeihez (Rimaszombat).

73. Felolvassa Pór Antal vál. tag levelét, melyben születése 77-ik és papi rendbe lépése 60-ik évfordulója alkalmából a társulat megemlékezéseért hálás köszönetét nyilvánítja.

Szolgál tudomásul.

74. Bemutatja Lodge Cabot Henrik levelét, melyben köszönetet mond a társulatnak az Egyesült-Államok megbízottja Mann Dudley

Ambrus 1849 évi követjelentéseinek kiadását méltányoló leveleért.

Tudomásúl szolgál.

75. Következik a jövő évi számvizsgáló bizottság kiküldetése.

A vál. elnök javaslatára a jövő évi számadások megvizsgálására egyhangúlag újra dr. Illés József és dr. Reiszig Ede vál. tagokat kéri fel, azzal, hogy szíveskedjenek a f. évi számadásokra vonatkozó jelentésüket a titkárnál olyan időben benyújtani (1896 évi 15 jk. p.), hogy az a jövő évi költségvetés tárgyalása előtt a gazdasági bizottság rendelkezésére bocsátható legyen.

76. A jövő évi hat r. vál. ülés napja kitűzendő lévén (*Ügyr. 6. §. e.*), titkár javaslatára —
a vál. az ülések tartását jan. 12., febr. 16., ápr. 6., máj. 18., okt. 19. és decz. 7. napjára kitűzi.

77. Bemutatja Váczy János vál. tag levelét, melyben elfoglaltságára való hivatkozással, a gazdasági bizottsági tagságáról lemond. Sajnálattal tudomásúl vétetik s a megürült bizottsági tagsági hely betöltése a jövő jan. havi vál. ülésre kitűzetik (*Ügyr. 54. §.*).

78. Titkár előterjeszti Reiszig Ede vál. tag levelét, mely szerint néhai Somogyi József Vas-vármegye kuruczkorbeli történetére vonatkozó irodalmi hagyatékát az elnökség felszólítására felülvizsgálta s az özvegy által a társulatnak kiadásra, illetve befejezésre felajánlt hagyatékban II. Rákóczi Ferencz befejezetlen életrajzán kívül egyes kidolgozott fejezeteket és a jelzett korra vonatkozó eredeti okiratokat is talált.

A vál. özvegy Somogyi Józsefné úrnő óhajtását a befejezetlen munkákat illetőleg a társulat részéről — bár sajnálattal — nem tartja teljesíthetőnek. Azonban ajánlja, hogy az esetleg eladásra szánt eredeti okiratok ügyében forduljon a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára igazgatóságához.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést eloszlatja.

Kelt mint fent.

Dr. Csánki Dezső s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük:

Daniel Gábor s. k.
vál. tag.

dr. Dóry Ferencz s. k.
vál. tag.

Helyreigazítás.

Tomašić művéről írt bírálatomban ¹ azt állítottam, hogy Kukuljević és Šmiciklas azt az 1186-iki, Fejértől 1184. évnél közölt, fontos államjogi okiratot, a melyben egy francia államférfiú az ő királyi udvarát III. Béla király országáról értesíti, gyűjteményeikből, mint az ő ábrándjaiknak nem kedvezőt, kihagyták.

Tévedtem. Közli mind Kukuljević (*Codex Dipl. Croatiae* II. 91.), mind Šmiciklas (*Codex Dipl. Croatiae*, II. 133—34.), de az 1173—76. éveknél. Éppen ez vitt tévedésbe. Oly nyilvánvaló, hogy ez okirat 1186-ban kelt, hogy az 1173—76. éveknél nem is kerestem.

Igy aztán Tomašićot az sem menti, hogy a horvát oklevélgyűjteményekből ez okiratot nem ismerhette!

KARÁCSONYI JÁNOS.

¹ L. a 641—652. l.

1910. évi november havában tagdíjat fizettek :

a) Alapítványt :

Ludányi Bay Ilona 200 koronát.

b) Tagdíjat :

1906-ra : Biás István (5 kor.), Csuday Jenő (5 kor.). Összesen 10 kor.

1907-re : Gyulai Ágost (5 kor.), Mihályi János (10 kor.). Összesen 15 kor.

1908-ra : Dedek Cr. Lajos (5 kor.), Mihályi János (10 kor.), Stessel Szilárd (5 kor.). Összesen 20 kor.

1909-re : Baka Endre (5 kor.), dr. Dedek Crescens Lajos (5 kor.), Dénes Miklós, Majerszky Vilmos, Mattyasovszky Lajos (5 kor.), dr. Mihályi János, Péter Mihály (5 kor.), Stark Andor (5 kor.). Összesen 55 kor.

1910-re : Beck István (5 kor.), Bencze Sámuel, Csuiak Vilmos, Demjanovich Dezső (5 kor.), Erdélyi Béla, Ferenczy Miklós (5 kor.), Förster Ottó, Gálos Rezső, Gerhardt Guidó, Gombos Kálmán, Grünwald Fülöp (5 kor.), Hódmezővásárhelyi Kaszinó, Joób Fancsaly Miklós, Kanyó Géza (5 kor.), Kardos Samu, Kossányi Géza (5 kor.), Körömy Árpád (5 kor.), Kószeghy Sándor, Majerszky Vilmos, Messinger Lipót, Mezőssy Béla, Miklóssy Gábor, Nagy Béla, dr. Papp László, Pesty Pál, Porubszky Pál, Pruzsinszky Pál, Sebestyén Béla (10 kor. 10 f.), bártfai Szabó László, Szent Ivány Béla, Szontagh Hugó, dr. Szőke József, Sztudinka Ferencz, dr. Truskovszky Jenő, Ujházy László, Veress Endre, Vértessy Jenő, Wouwermans Ferencz, Zsigmond János. Összesen 355 kor. 10 f.

1911-re : Kalos Pál (5 kor.), Truskovszky Jenő 15 kor.

Mindösszesen 470 kor. 10 f.

Cserhalmi Sámuel

pénztárnok.

I. Vár : Országház-u. 12. I. 6.

TELEKI MIHÁLY LEVELEZÉSE.

Társulatunk e nagybecsű kiadványából, melyet a gróf Teleki család és a M. Tud. Akadémia költségén terv szerint **tizenkét kötetben** bocsátunk közre, immár az **ötödik kötet** is megjelent *Gergely Sámuel* tagtársunk gondos szerkesztésében. Ezen 666 lapra terjedő kötet Teleki Mihály 1670—1671 évi levelezését foglalja magában. A mint a nagy államférfiú jelentősége évről-évre növekedik Erdély történetében, azonképen levelezése is fokozott mértékben válik érdekesebbé. Teleki Mihály ez években Erdély sorsának az intézője. És ez a körülmény teszi különösen érdekessé az ötödik kötetet. Teleki levelezései gazdag és tanulságos gyűjteményének megszerzését a leghathatósabbban ajánljuk mindenkinek, a ki hazánk története érdekel. Egy-egy kötet bolti ára 9 korona ; a **M. Történelmi Társulat tagjainak 6 korona**. Minden megrendelés a társulat jegyzőjéhez, Barabás Samu úrhoz (I. Vár, Országos Levéltár) intézendő.

KÉRELEM.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy a folyóiratunk és kiadványaink szétküldésére vonatkozó mindennemű ügyekben közvetlenül Társulatunk jegyzőjéhez, **Barabás Samu** úrhoz (I. ker. Vár, Országos Levéltár) sziveskedjenek fordulni. Nála jelentendők be a *lakásváltatások*, s hozzá intézendők a *reklamációk*, melyek azonban csak **három hónapon belül** vétetnek figyelembe.

A Magyar Förtelenmi Társulat

kiadványaiból s egyéb a társulat kezelése alatt levő művekből ezek rendelhetők meg
Barabás Samu társulati jegyzőnél (Budapest, I. ker., Vár, Országos Levéltár.)

	Tagok részére:	Nem tag. k részére:
	kor. fill.	kor. fill.
1. Századok: 1876—1878, 1880, 1886—1888, 1890—1893, 1895—1899, 1901—1909 évi folyamai. Egy-egy évfolyam ára	10 —	12 —
2. A Századok Név- és Tárgymutatója. I. köt. (1867—76)...	8 —	10 —
3. Forténelmi Tár: 1880, 1881, 1883—1899 évi folyamai. Egy-egy évfolyam ára	5 60	8 —
> 1900—1909 évi folyamai. Egy-egy évf. ára	5 20	8 —
4. Magyar Történelmi Életrajzok:		
I—V. évf. (a Franklin-társulatnál) Egy-egy évf. ára	10 —	— —
VI—XII. évf. (az Athenaeumnál) Egy-egy évfolyam ára	10 —	— —
XIII—XXV. évf. Egy-egy évfolyam ára	10 —	16 —
5. Önálló kötetek a Magyar Tört. Életrajzokból:		
II. Rákóczi György (Szilágyi Sándortól). Ára	3 —	4 80
Mária Terézia (Marczali Henrikától). Ára	6 —	9 60
Zrinyi Miklós (Széchy Károlytól) II. kötete. Ára	5 —	8 —
Zrinyi Miklós (Széchy Károlytól) V. kötet Ára	3 —	4 80
Gritti Alajos (Kretschmayr Henrikától). Ára	3 —	4 80
Izabella királyné (Veress Endrétől). Ára	6 —	9 60
Gróf Széchényi Ferencz (Fraknói Vilmostól). Ára	6 —	9 60
Alsáni bíbornok (Áldásy Antaltól). Ára	2 —	3 20
Gróf Fekete János (Morvay Győzöttől). Ára	4 —	6 40
Báró Eötvös József (Ferenczi Zoltántól). Ára	4 —	6 40
Ghymesí Forgách Ferencz (Bártfai Szabó Lászlótól). Ára	4 —	6 40
Bacsányi János (Szinyvei Ferencztől). Ára	4 —	6 40
Keszei Miklós (Pór Antaltól). Ára	2 —	3 20
Zalánkemény Kakas István (Veress Endrétől). Ára	4 —	6 40
Ferenczy István (Meller Simontól). Ára	6 —	9 60
Szatmári György primás (Tóth-Szabó Páltól). Ára	6 —	9 60
Kölosey Ferencz (Vértesy Jenőtől). Ára	4 —	6 40
Beatrix királyné (Berzeviczy Alberttől) Ára	10 —	16 —
II. Rákóczi Ferencz I. II. (Márki S-tól) Ára kötetenk...	10 —	16 —
6. A gróf Zichy-család Okmánytára:		
I. II. III. IV. V. VI. VIII. IX. X. köt. Egy-egy kötet ára	4 —	8 —
VII. köt. 1—2. rész. Az I—VI. köt. mutatója. Ára	5 —	10 —
7. A gr. Teleki-cs. Oklevéltára: I. II. köt. Egy-egy kötet ára	6 —	9 —
Teleki Mihály levelezése: I. II. III. IV. köt. Egy-egy köt. ára	6 —	9 —
8. A M. Tört. Társulat Felolvasásai:		
1. Az 1821—1861 években keletkezett magyar történelmi énekekről és indulókról. Irta Káldy Gyula. Ára	— 40	— 60
2. A régibb és újabb magyar tánczokról 1567—1848. Irta Káldy Gyula. Ára	— 40	— 60
3. XVI. XVII. XVIII. századi magyar történelmi énekek. Irta Káldy Gyula. Ára	— 40	— 60
4. Bocskay és a bécsi béke. Irta Károlyi Árpád. Bocskay István fejedeleme és korára vonatkozó egykorú emlékek. Irta Szendrei János. Ára	— 80	1 —
9. Egyéb kiadványok:		
Szent István király Emlékezete. Ára	2 —	2 50
Hazai Oklevéltár. Egy kötet. Ára	4 —	8 —
Emlékkönyv (1892). Ára	1 —	1 —
Évkönyv (1895). Ára	1 —	1 —
Magyar történelmi jellemrajzok. Ára	— 80	1 —
Budavár visszafoglalása emlékére 1886. szept. 1-én mondott beszédek. Ára	— 60	— 80
Csánki: Szilágyi Erzsébet nyaraló palotája. Ára	— 80	1 —
Károlyi Árpád: Szilágyi Sándor emlékezete. Ára	— 20	— 30
Bartal: Commentarium etc. libri XV. Ára	4 —	8 —
Horváth Sándor: A liptói és turóci registrum. Ára	1 —	1 40
Lázár: Erdély főispánjai. Ára	— 80	1 —
Wekerle László: Alba Maria. Ára	— 40	— 60
Wekerle László: Árpád sírja kimutatása. Ára	— 40	— 60
Wekerle L. Árpád sírja meghatározásának sommája. Ára	— 40	— 60

A

HA 1.726

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

NÉVKÖNYVE

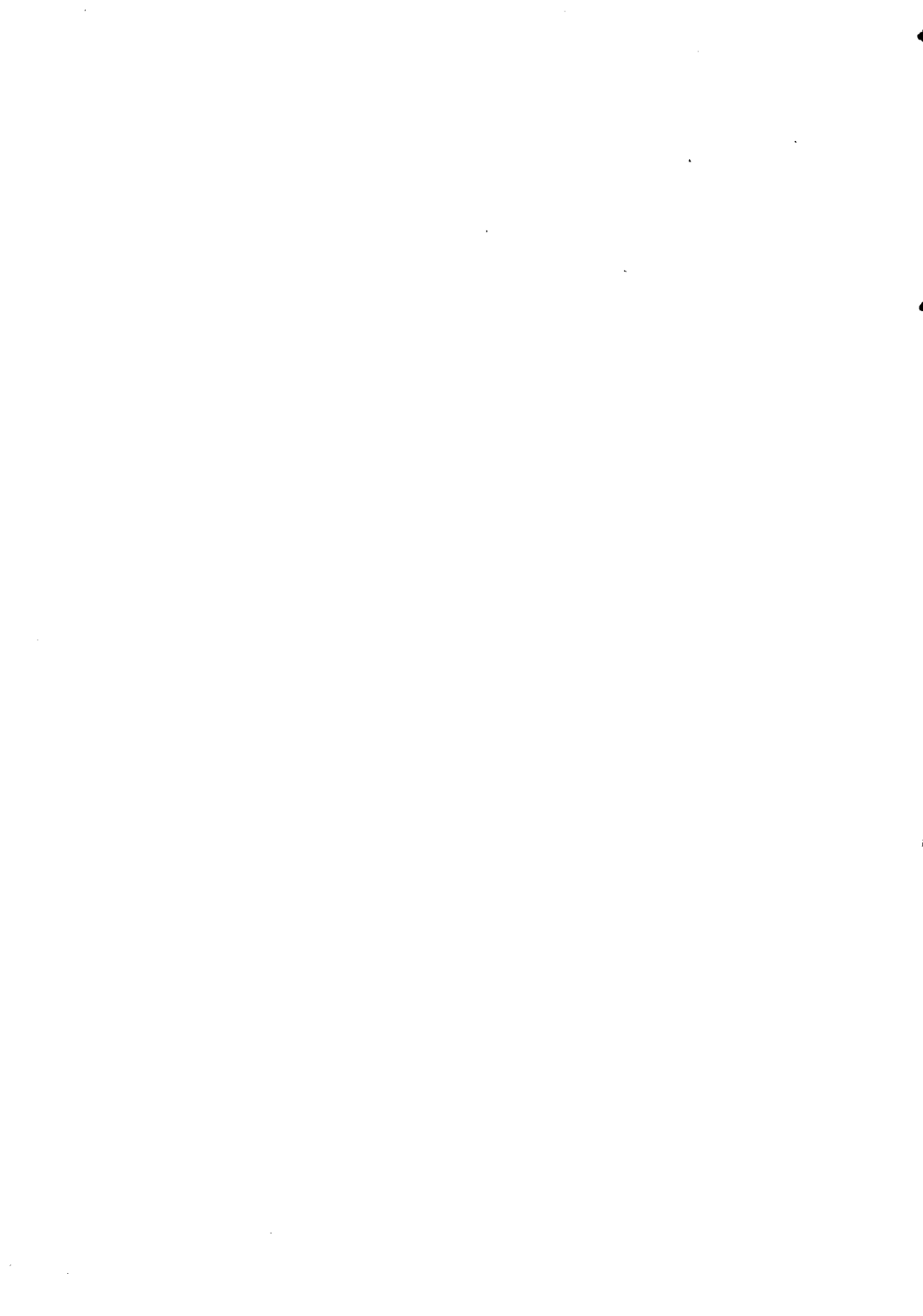
MDCCCX.

BUDAPEST.

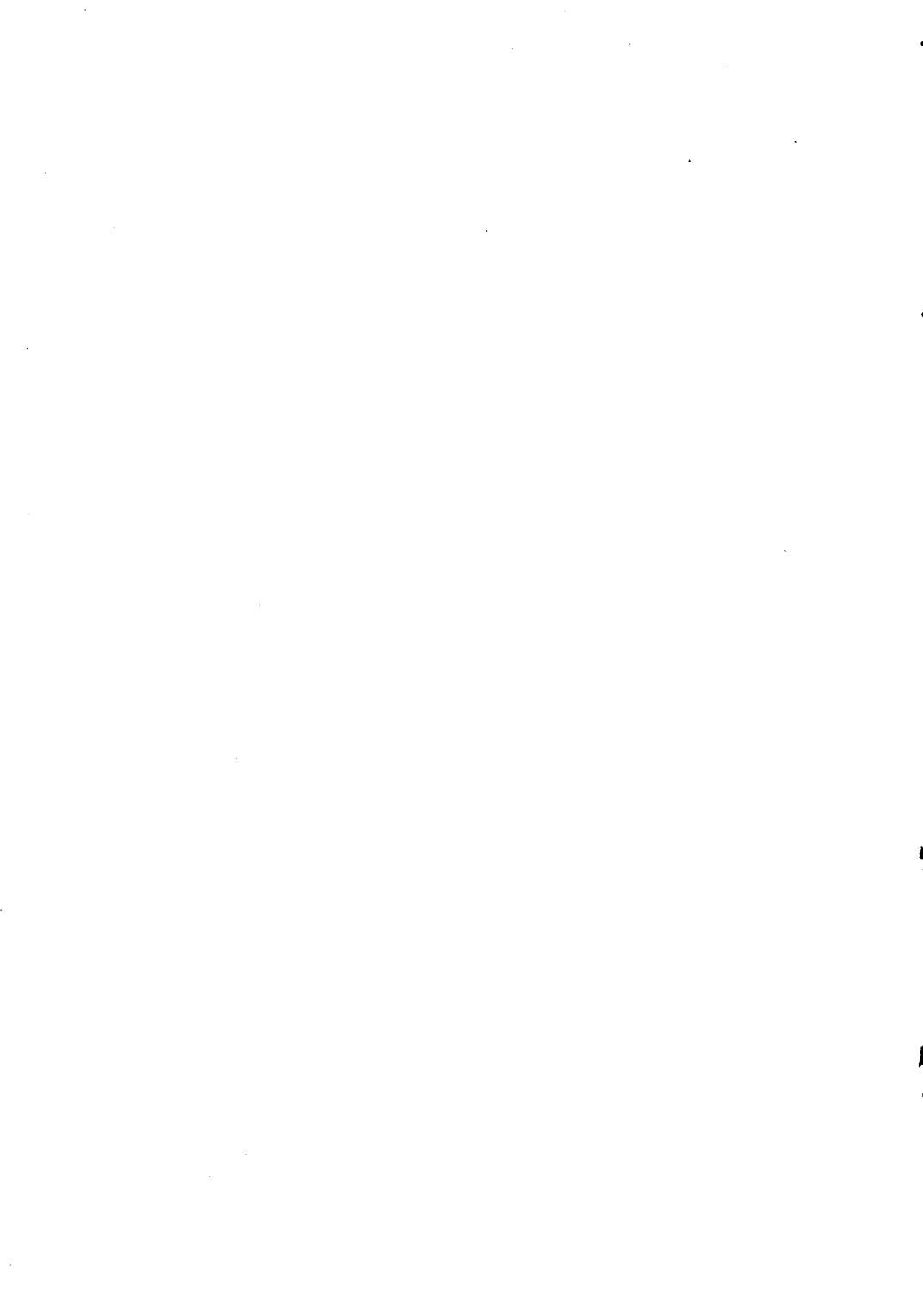
AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R. T. KÖNYVNYOMDÁJA

1910.

TARTALOM.

	Lap
I. A M. Tört. Társ. elnökei és tisztviselei 1867—1910.	1
Az ig. választmányból kilépett és elhalt tagok 1867—1910...	3
II. A M. Tört. Társ. elnökei, tisztviselei, ig. választmánya és bizottságai 1910-ben	5
III. A M. Tört. Társ. tagjai.....	12

I.

**A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
elnökei és tisztviselei**

1867—1910.

Elnökök :

- HORVÁTH MIHÁLY, 1867. febr. 7—jun. 13-ig ideiglenesen:
1867—1876. MIKÓ IMRE gróf, megv. 1867. jun. 13., † 1876. sept. 16.
1877—1878. HORVÁTH MIHÁLY, megv. 1877. jan. 4., † 1878. aug. 19.
1878—1886. IPOLYI ARNOLD, megv. 1878. dec. 5., † 1886. dec. 2.
1887—1888. KEMÉNY GÁBOR báró, megv. 1887. mart. 3., † 1888. oct. 23.
1889—1894. SZÉCSEN ANTAL gróf, megv. 1889. febr. 7., lemondott
1894. máj. 4.
1894 —..... TELEKI GÉZA gróf, megv. 1894. jun. 7.

Alelnökök :

I.

- 1867—1877. HORVÁTH MIHÁLY, megv. 1867. jun. 13.
1877—1878. IPOLYI ARNOLD, megv. 1877. jan. 4.
1878—1887. KEMÉNY GÁBOR báró, megv. 1878. dec. 5.
1887—1889. SZÉCSEN ANTAL gróf, megv. 1887. mart. 3.
1889—1897. PULSZKY FERENCZ, megv. 1889. febr. 7., † 1897. sept. 9.
1898—1909. THALY KÁLMÁN, megv. 1898. febr. 17., † 1909. sept. 27.
1909—..... CSÁNKI DEZSŐ dr., megv. 1909. dec. 2.

II.

- 1867—1877. IPOLYI ARNOLD, megv. 1867. jun. 13.
1877—1878. KEMÉNY GÁBOR báró, megv. 1877. jan. 4.
FRAKNÓI VILMOS, megv. 1878. dec. 5. (nem fogadta el).
1879—1889. PULSZKY FERENCZ, megv. 1879. mart. 6.
1889—1897. THALY KÁLMÁN, megv. 1889. febr. 7.
1898—1903. PAULER GYULA, megv. 1898. febr. 17., † 1903. jul. 8.

- 1903—1909. ZSILINSZKY MIHÁLY, megv. 1903. nov. 5., lemondott 1909. dec. 2.
 1910—..... FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ dr., megv. 1910. mart. 17.

Titkárok :

- 1867—1875. THALY KÁLMÁN, 1867. jun. 13—jul. 2-ig ideiglenesen, végleg megv. 1867. jul. 2.
 1875—1898. SZILÁGYI SÁNDOR, megv. 1875. oct. 6., † 1899. jan. 12.
 1899—1908. NAGY GYULA, megv. 1899. máj. 4., lemondott 1908. oct. 22.
 1909—..... BOROVSKY SAMU dr., megv. 1908. dec. 3.

Jegyzők :

- 1867—1875. PAULER GYULA dr., megv. 1867. jul. 2.
 1875—1888. DEÁK FARKAS, megv. 1875. oct. 6., † 1888. jun. 4.
 1889—1899. NAGY GYULA, megv. 1889. febr. 7.
 1899—..... BARABÁS SAMU, megv. 1899. jun. 2.

Pénztárnokok :

- 1867—1871. PESTY FRIGYES, 1867. junius 13—jul. 2-ig ideiglenesen, végleg megv. 1867. jul. 2.
 FISCHER KÁLMÁN dr., megv. 1871. máj. 4. (hivatalát nem foglalta el).
 1872—1873. BALOGHY LÁSZLÓ, 1872. január 1—jun. 6-ig helyettes-pénztárnok, végleg megv. 1872. jun. 6., † 1873. mart. 1.
 1873—1890. BALTHAZÁR BÉLA, 1873. mart. 1—jun. 5-ig helyettes-pénztárnok, végleg megv. 1873. jun. 5., † 1890. mart. 17.
 1890—1891. MÁTÉ SÁNDOR dr., 1890. mart. 26—1891. ápr. 1-ig mint helyettes-pénztárnok.
 1891—1900. KARASSZON JÓZSEF, megv. 1891. febr. 5., † 1900. ápr. 11.
 1900—..... CSERHALMI SÁMUEL, megv. 1900. jun. 7.

Ügyészek :

- 1867—1871. FISCHER KÁLMÁN dr., megv. 1867. jul. 2.
 1871—1876. PAULER GYULA dr., megv. 1871. máj. 4.
 1876—1882. UNGER FERENCZ dr., megv. 1876. febr. 10.
 1883—1893. SIGRAY PÁL, megv. 1883. jan. 4.
 1893—1908. KOVÁCS PÁL dr., megv. 1894. febr. 3.
 1908—1910. NAGY EMIL dr., 1908. oct. 22—1910. február 17-ig mint felkért ügyész.
 1910—..... BATHÓ BÉLA dr., megv. 1910. febr. 17.

Az ig. választmányból kilépett és elhalt tagok

1867—1910.

- Balássy Ferencz, † 1896. oct. 4.
 Ballagi Géza, † 1907. jun. 17.
 Bánó József, † 1910. máj. 6.
 Bárczay Oszkár, † 1898. ápr. 12.
 Botka Tivadar, † 1885. jan. 6.
 Beöthy Zsolt.
 Csaplár Benedek, † 1906. aug. 19.
 Cherven Flóris.
 Csengery Antal, † 1880. jul. 13.
 Csontos János.
 Czobor Béla, † 1904. jan. 23.
 Deák Farkas, † 1888. jun. 4.
 Demkó Kálmán.
 Dobóczy Ignác, † 1892. ápr. 5.
 Eötvös József báró, † 1871. febr. 2.
 Érdy János, † 1871. máj. 9.
 Esterházy János gróf, † 1898. jun. 24.
 Fabó András, † 1874. mart. 17.
 Fabritius Károly, † 1881. febr. 2.
 Finály Henrik.
 Foltiny János.
 Glembay Károly, † 1870. máj. 25.
 Gyárfás István, † 1883. jul. 16.
 Hampel József.
 Haan Lajos, † 1891. aug. 12.
 Hajnik Imre, † 1902. jul. 30.
 Hatos Gusztáv, † 1876. mart. 28.
 Hegedüs Candid Lajos, † 1883. jun. 13.
 Henszlmann Imre, † 1888. dec. 5.
 Hornyik János, † 1885. oct. 8.
 Horvát Árpád, † 1894. oct. 26.
 Horváth Elek, † 1876. febr. 19.
 Hunfalvy János, † 1888. dec. 6.
 Hunfalvy Pál, † 1891. nov. 30.
 Illéssy János, † 1905. mart. 7.
 Jakab Elek, † 1897. jul. 22.
 Kápolnai P. István.
 Karácson Mihály, † 1869. aug. 29.
 Knauz Nándor.
 Kovács István (Nagy-Ajtai), † 1872. jan. 10.

Kubinyi Ferencz ifj.
 Kuun Géza gróf, † 1905. ápr. 10.
 Lázár Miklós gróf, † 1889. jan. 7.
 Majláth Béla, † 1900. mart. 23.
 Marczali Henrik.
 Mednyánszky Dénes báró.
 Melczér István (Kellemesi), † 1896. febr. 19.
 Nagy Imre (Alsó-Szopori), † 1894. máj. 5.
 Nagy Iván (Felső-Győri), † 1898. oct. 27.
 Nagy János (Várfalvi), † 1882. sept. 22.
 Nátafalussy Kornél, † 1907. ápr. 23.
 Némethy Lajos.
 Nyáry Albert báró, † 1886. jan. 1.
 Orbán Balázs báró, † 1890. ápr. 19.
 Pauer János, † 1889. máj. 15.
 Pesty Frigyes, † 1889. nov. 23.
 Pettkó Béla.
 Piry Czirjék, † 1880. oct. 6.
 Radvánszky Béla báró, † 1906. máj. 2.
 Rannicher Jakab, † 1875. nov. 8.
 Ráth Károly (Győri), † 1868. ápr. 12.
 Réthy László.
 Révész Imre, † 1881. febr. 13.
 Rómer Flóris, † 1889. mart. 18.
 Rónay Jácint, † 1889. ápr. 17.
 Salamon Ferencz, † 1892. oct. 9.
 Schönherr Gyula, † 1908. mart. 24.
 Schulcz Ferencz, † 1870. oct. 22.
 Simonyi Ernó, † 1882. mart. 28.
 Somhegyi Ferencz, † 1879. jul. 1.
 Supala Ferencz, † 1875. mart. 26.
 Szabó Károly, † 1889. aug. 31.
 Szalay Ágoston, † 1877. máj. 5.
 Szalay József, † 1885. mart. 15.
 Széll Farkas, † 1909. dec. 14.
 Szilágyi Ferencz, † 1876. máj. 20.
 Szilágyi István.
 Szilágyi Sándor, † 1899. jan. 12.
 Tanárky Gedeon, † 1887. nov. 23.
 Tárkányi Béla, † 1886. febr. 16.
 Thalý Kálmán, † 1909. sept. 27.
 Toldy Ferencz, † 1875. dec. 10.
 Toldy István, † 1879. dec. 6.
 Torma Károly.

Teöereök Gyula (Árvai), † 1867. jul. 10.
 Waltherr Géza.
 Várady Gábor.
 Véghely Dezső, † 1897. ápr. 22.
 Wenzel Gusztáv, † 1891. nov. 23.
 Villányi Szaniszló, † 1898. jul. 12.
 Zichy Antal.
 Zichy Jenő gróf, † 1906. dec. 26.
 Zimmermann Ferencz.

II.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT elnökei, tisztviselei, ig. választmánya és bizottságai

1910 ben.

Elnök :

TELEKI GÉZA gróf (Széki) id. alapító t., v. b. t. t., az orsz. m. bányászati és kohászati egyesület, a budapesti szünidei gyermektelep-egyesület, a Klotild-szeretotházi egyesület és a csángó-magyar egyesület elnöke, a m. turista-egyesület alelnöke, az Országos Casino igazgatója, a M. Tud. Akadémia igazgató-tanácsának és tört. bizottságának tagja stb. *Budapest.* Megv. 1894. jun. 7.

Alelnökök :

I.

CSÁNKI DEZSŐ dr. r. t., orsz. levéltárnok, a M. Tud. Akadémia r. tagja és tört. bizottságának elnöke, a M. Népr. Társ. alelnöke, a M. Herald. és Geneal. Társ. és a Magyar Földrajzi Társaság ig. választmányi, a Békés vármegyei rég. és műv. tört. egylet és a Hunyad m. rég. és tört. társ. tisz. tagja. *Budapest.* Ig. vál. taggá megv. 1884. jan. 3.

II.

FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ (Kelecsényi) dr. r. t., udv. tanácsos, a M. N. Múzeum könyvtárának igazgatója, egyetemi ny. r. tanár, a M. Tud. Akadémia r. tagja és tört. bizottságának előadója, a M. Herald. és Geneal. Társ. másodelnöke, az Orsz. Rég. és Embert. Társ. vál. tagja, a múzeumok és könyvtárak orsz. felügyelője. *Budapest.* Ig. vál. taggá megv. 1881. jan. 7.

Titkár :

BOROVSKY SAMU dr. r. és vál. t., a M. Tud. Akadémia l. tagja, történettudományi és hadtörténelmi bizottságának tagja, a M. Néprajzi Társaság és a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja, a »Magyarország

Vármegyéi és Városai« cz. encyklopaedikus vállalat főszerkesztője, az Országos Monographia Társaság igazg. tagja. *Budapest.* Megv. 1908. decz. 3.

Jegyző :

BARABÁS SAMU r. és vál. t., orsz. levéltárnok, okl. középisk. tanár, a M. Herald. és Geneal. Társaság ig. vál. tagja. *Budapest.* Megv. 1899. jun. 2.

Pénztárnok :

CSERHALMI SÁMUEL r. t., pénzügymin. számtanácsos, a Budapesti Philologiai Társ. pénztárnoka. *Budapest.* Megv. 1900. jún. 7.

Ügyész :

BATHÓ BÉLA dr. r. t., ügyvéd. *Budapest.* Megv. 1910. febr. 17.

Igazgató választmány :

ÁLDÁSY ANTAL dr. r. t., M. Nemzeti múzeumi könyvtárór, egyet. m. tanár, a Magy. Tud. Akadémia l. tagja, a Magy. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja és titkára. *Budapest.* Megv. 1897. febr. 18. §.

ANGYAL DÁVID dr. r. t., egyet. ny. r. tanár, a M. Tud. Akadémia lev. tagja, a Kisfaludy-Társaság r. tagja. *Budapest.* Megv. 1899. febr. 16.

BALLAGI ALADÁR dr. r. t., egyetemi ny. r. tanár, a Magy. Tud. Akadémia rendes tagja, történelmi, nemzetgazdasági és archaeologiai bizottságainak tagja, a Magyarorsz. Népr. Társaság és az orsz. protestáns árva-egyesület vál. tagja. *Budapest.* Megv. 1884. jan. 3.

BARABÁS SAMU, l. a tiszti kart. Ig. vál. taggá megv. 1889. febr. 7.

BÉKEFI REMIG dr. r. t., cist. r. áldozó pap, egyet. ny. r. tanár, a M. Tud. Akadémia r. tagja, stb. *Budapest.* Megv. 1895. febr. 14.

BERZEVICZY ALBERT dr. (Berzeviczei és Kakaslomniczi) r. t., v. b. t. t., a képviselőház elnöke, a Magy. Tud. Akadémia igazgatósági tagja és elnöke, a Kisfaludy-Társaság r. tagja és másodelnöke stb. *Budapest.* Megv. 1908. mart. 26.

BLEYER JAKAB dr. r. t., egyet. ny. r. tanár, a M. Tud. Akadémia l. tagja. *Kolozsvárt.* Megv. 1906. febr. 15.

BONCZ ÖDÖN dr. r. t., vallás- és közoktatásügyi min. miniszteri tanácsos, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja. *Budapest.* Megv. 1891. febr. 12.

BOROVSKY SAMU dr., l. a tiszti kart. Ig. vál. taggá megv. 1890. jan. 26.

BUNYITAY VINCZE r. t., nagyváradi székes-kápt. kanonok, f.-gagyi cz. apát, sz. sz. ülnök, püspöki könyvtárnok, a M. Tud. Akadémia és a műemlékek orsz. bizottságának l. tagja, a M. Herald. és Geneal. Társ. s az Országos Régészeti és Embert. Társ. ig. vál. tagja, a Bihar vármegyeyi

rég. és tört. egyet. elnöke, a nagyváradi kir. jogakadémián az államtud. államvizsg. bizottság kültagja, stb. *Nagyváradon*. Megv. 1884. jan. 3.

CSÁNKI DEZSÓ dr. első alelnök.

CSÁSZÁR ELEMÉR dr. r. t., tanárképző int. gyakorló főgymn. r. tanár, a M. Tud. Akad. I. tagja, egyet. m. tanár, a Budapesti Phil. Társ. vál. tagja, stb. *Budapesten*. Megv. 1906. febr. 15.

DANIEL GÁBOR (Vargyasi) id. r. t., nyug. főispán, az unitárius egyház főgondnoka, a m. főrendiház tagja, stb. *Budapesten*. Megv. 1898. febr. 17.

DEDEK CRESCENS LAJOS r. t., m. kir. tud. egyetemi könyvtári ig. ór. cs. és kir. udv. káplán, esztergomi főegyházmegyei áldozó pap, az Orsz. Rég. és Embert. Társ. ig. vál. tagja. *Budapesten*. Megv. 1890. jan. 26.

DÉZSI LAJOS dr. r. t., egyetemi ny. r. tanár, a M. Tud. Akad. I. s irod. tört. bizottságának tagja, a Budapesti Phil. Társ. vál. tagja, stb. *Kolozsvárt*. Megv. 1899. febr. 16.

DOMANOVSKY SÁNDOR dr. r. t., egyetemi magántanár, a Budapesti Kereskedelmi Akadémia tanára. Megv. 1907. mart. 21.

DÖRY FERENCZ dr. r. t., orsz. levéltári fogalmazó, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja. *Budapesten*. Megv. 1910. mart. 17.

EMICH GUSZTÁV (Emőkei) r. t., az Athenaeum részvény-társ. elnökgigazgatója, m. kir. udv. tanácsos, cs. és kir. asztalnok, a Ferencz József rend csillagos középkeresztese, a vaskorona-rend vitéze, az orsz. m. kertészeti egyesület elnöke, a Múzeumok és Könyvtárak országos tanácsának tagja, a Petőfi-társaság t. tagja, az országos phylloxera-bizottság alelnöke, a M. Herald. és Geneal. Társ., az Orsz. Rég. és Embert. Társaság és az orsz. m. gazdasági egyesület vál. tagja. *Budapesten*. Megv. 1877. jan. 4.

ERDÉLYI LÁSZLÓ dr. r. t., benczés főiskolai tanárképzőintézeti tanár, a M. Tud. Akadémia lev. tagja, a Szent-István-Társulat tud. és irod. osztályának r. tagja, a Kath. Közpiskolai Tanáregyesület igazgató tanácsának tagja. *Pannonhalmán*. Megv. 1908. mart. 26.

ERDÉLYI PÁL dr. alapító tag, egyet. m. tanár, a kolozsvári tud. egyetem és az Erd. Múzeum-Egyet. könyvtárának igazgatója. *Kolozsvárt*. Megv. 1900. febr. 15.

FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ dr. másodalelnök.

FRAKNÓI VILMOS dr. alapító t., arbei vál. püspök, apost. proto-notarius, szentjobbi apát, nagyváradi székes-kápt. kanonok, krasznai főesperes, sz. sz. ülnök, a M. Tud. Akadémia r. és ig. tan. tagja, irodalom-történeti, archaeologiai, könyvkiadó és könyvtári bizottságainak tagja, a múzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelője, a »Művészet és Tudomány« című érdemjelvény tulajdonosa, a M. Herald. és Geneal. Társ. s az Orsz. Rég. és Embert. Társ. vál. tagja, stb. *Budapesten*. Megv. 1867. jun. 13.

GÉRESI KÁLMÁN r. t., tankerületi főigazgató, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja, a tiszántúli ev. ref. középiskolai tanáregyesület elnöke. *Debreczenben*. Megv. 1874. oct. 1.

GOMBOS F. ALBIN dr. r. t., főgymn. tanár, a »Középkori Krónikások« szerkesztője s az Uránia Magy. Tud. Egyesület »Tudományos Felolvasások« cz. kiadványának történelmi szakszerkesztője. *Budapestben*. Megv. 1910. márcz. 17.

HODINKA ANTAL dr. r. t., kir. akadémiai bölcsészeti ny. r. tanár. *Pozsonyban*. Megv. 1907. mart. 21.

HORVÁTH SÁNDOR r. t., orsz. levéltári fogalmazó, a Magy. Herald. és Geneal. Társaság ig. vál. tagja. *Budapestben*. Megv. 1908. márcz. 26.

ILLÉS JÓZSEF dr. r. t., kir. törvényszéki bíró, egyet. m. tanár, stb. *Budapestben*. Megv. 1908. mart. 26.

KAMMERER ERNŐ dr. r. t., a M. Herald. és Geneal. Társaság s az Orsz. Régészeti és Embert. Társulat ig. vál. tagja, az orsz. M. Szépművészeti Múzeum és Tört. Képcsarnok igazgatója, orsz. képviselő. *Budapestben*. Megv. 1899. febr. 7.

KARÁCSONYI JÁNOS dr. r. t., nagyváradai kanonok, a M. Tud. Akadémia r. tagja. *Nagyváradon*. Megv. 1899. febr. 16.

KÁROLYI ÁRPÁD dr. alapító t., cs. és kir. udvari tanácsos, a cs. és kir. házi, udvari és állami levéltár igazgatója, a Magy. Tud. Akadémia r. tagja és tört. bizottságának tagja, a bécsi csász. tud. Akadémia külföldi lev. tagja, a Magy. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja. *Bécsben*. Megv. 1886. jan. 7.

KOLLÁNYI FERENCZ r. t., pápai praelatus, jáki apát, a M. N. Múzeum könyvtárának igazgató-őre, a hiteleshelyi levéltárak országos főfelügyelője, a Magy. Tud. Akadémia l. tagja, a »M. Könyvszemle« szerkesztője. *Budapestben*. Megv. 1899. febr. 16.

KOMÁROMY ANDRÁS dr. r. t., m. kir. orsz. allevéltárnok, egyet. m. tanár, a M. Tud. Akadémia levelező t. és történelmi bizottságának tagja, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja, a *Tört. Tár* szerkesztője. *Budapestben*. Megv. 1889. febr. 7.

LÁNCZY GYULA dr. alapító t., m. kir. udv. tan., egyet. ny. r. tanár, az orsz. közokt. tanács s a középisk. tanárvizsgáló bizottság tagja, stb. *Budapestben*. Megv. 1899. febr. 16.

LEHOCZKY TIVADAR r. t., nyug. urad. főügyész, az Orsz. Régészeti és Embertani Társ., a Magy. Herald. és Geneal. Társulat és a Magy. Néprajzi Társ. ig. vál. tagja, a Műemlékek orsz. bizottságának vidéki tagja, a munkácsi Lehoczky Tivadar-Múzeum-egyesület elnöke. *Munkácson*. Megv. 1867. jún. 13.

MANGOLD LAJOS dr. r. t., főreáliskolai tanár, egyetemi m. tanár. *Budapestben*. Megv. 1903. febr. 19.

MÁRKI SÁNDOR dr. alapító tag, a kolozsvári m. kir. tud. egyetemen ny. r. tanár, a Magy. Tud. Akadémia levelező s a Magyar Földrajzi Társaság

tiszt. tagja, Kolozsvár sz. kir. város tiszt. tanácsosa, az erdélyi róm. kath. status és az EMKE igazgató tanácsosa. *Kolozsvárt.* Megv. 1887. febr. 3.

MELICH JÁNOS dr. r. t., ór a M. N. Múzeumban, egyet. magántanár és akad. I. tag. *Budapest.* Megv. 1910. mart. 17.

MIKA SÁNDOR dr. r. t., a br. Eötvös-Collegium tanára és egyetemi magántanár. *Budapest.* Megv. 1906. febr. 15. §|*| |*|*|*|*|*|

NAGY GYULA (Tasnádi) r. t., m. kir. orsz. főlevéltárnok, a M. Tud. Akadémia I. tagja, történettudományi és irodalomtörténeti bizottságainak tagja, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja. *Budapest.* Megv. 1873. jun. 5.

NYÁRY JENŐ báró alapító t., cs. és kir. kamarás, aransarkantyús kitéz, a m. főrendiház tagja, az 1871. évi VIII. t.-cz. szerint eljáró legfőbb fegyelmi bíróság tagja, a portugalliai Krisztus-rend csillagos középkeresztese, a török császári Medjidie-rend nagy-commandeurje, az olasz kir. szent Móricz és Lázár-rend és a braziliai Rózsa-rend lovagja, a belga Lipót-rend tiszt. keresztese, a M. Tud. Akadémia tiszt. tagja és arch. bizottságának tagja, az Orsz. Rég. és Embertani Társ. másodelnöke, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja, a m. földhitelintézet felügyelő bizottságának tagja, stb. *Budapest* és *Pilinyben.* Megv. 1870. febr. 3.

ODESCALCHI ARTHUR szerémi herczeg alapító t., cs. és kir. kamarás, a csángó-magyar egyesület alelnöke, a felvidéki közművelődési egyesület tb. elnöke, az Orsz. Rég. és Embert. Társ. s a M. Heraldikai és Genealogiai Társ. ig. vál. tagja, stb. *Körmöczbányán.* Megv. 1873. jun. 5.

ORTVAY TIVADAR dr. r. t., csanádi egyházm. áldozó pap, szentszéki bíró, pápai kamarás, czimz. apát, nyug. kir. jogakadémiai tanár, a Magy. Tud. Akadémia r. tagja és arch., történelmi, hadtörténelmi és klasszika-philologiai bizottságainak tagja, a Magy. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja, a pozsonyi Orvos- és Természettudományi Társ., a békésmegyei Régészeti és Művelődéstörténeti Egyesület, a pozsonyi Toldy-kör, a temesvári Arany János-Társ. alapító és tiszteleti tagja, a Szent István-Társulat tud. és irod. osztályának tagja, Pozsony város díszpolgára. *Budapest.* Megv. 1873. jun. 5.

ÓVÁRY LIPÓT r. t., nyug. m. kir. orsz. főlevéltárnok, min. tanácsos, a M. Tud. Akadémia levelező, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. választmányi és a nápolyi Pontaniana Akadémia I. tagja, az olasz korona-rend commandeur lovagja. *Budapest.* Megv. 1877. jan. 4.

PÓR ANTAL alapító t., esztergomi székes-főkápt. kanonok, pápai tb. káplán, cz. apát, a M. Tud. Akadémia rendes, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja. *Esztergomban.* Megv. 1892. febr. 18.

REISZIG EDE dr. r. t., m. kir. b. ü. min. s. titkár, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál., a Műemlékek Orsz. Bizottságának levelező tagja. *Budapest.* Megv. 1904. febr. 18.

RÉVÉSZ KÁLMÁN r. t., ref. lelkész, abauji esperes, az egyetemes ref. konvent és zsinat tagja, a Kálvin-Szövetség és az Abaujtorna-Kassai

Közművelődési Egyesület alelnöke, a Magyar Protestáns Irodalmi Társ., a Kassai Kazinczy-kör ig. választmányának, a sárospataki főiskola igazgatótanácsának tagja. *Kassán*. Megv. 1907. mart. 21.

SEBESTYÉN GYULA dr. r. t., a M. Nemz. Múzeum Széchenyi orsz. könyvtárának igazgató-őre, a Magy. Tud. Akadémia I. tagja, a Kisfaludy-Társaság r. tagja, a M. Néprajzi Társ. főtítkára, a M. Nyelvtudományi Társ. vál. tagja, az »Ethnographia« és a Kisfaludy-Társ. »M. Nép-költési Gyűjteményé«-nek szerkesztője. *Budapesten*. Megv. 1907. mart. 21.

ŠUFFLAY MILÁN dr. r. t., egyet. ny. rk. tanár. *Zágrábban*. Megv. 1909. mart. 18.

SZÁDECZKY LAJOS dr. alapító t., m. kir. tud. egyetemi ny. r. tanár, a M. Tud. Akadémia r. tagja, stb. *Kolozsvárt*. Megv. 1885. jan. 2.

SZENDREI JÁNOS dr. r. t., m. kir. honv. min. oszt. tanácsos, az Orsz. Rég. és Embert. Társ. titkára, a M. Tud. Akadémia lev. tagja s archaeologiai bizottságának tagja, a Műemlékek orsz. bizottságának rendes, a M. Herald. és Geneal. Társaság ig. vál. tagja. *Budapesten*. Megv. 1886. jan. 7.

SZILÁDY ÁRON r. t., ref. lelkész, a M. Tud. Akadémia és a Kisfaludy-Társ. r. tagja, az Akadémia nyelv- és történettudományi szótári bizottságainak tagja, irodalomtörténeti bizottságának előadója. *Kiskunhalason* és *Budapesten*. Megv. 1868. máj. 13.

SZINNYEI JÓZSEF id. alapító t., a M. N. Múzeum osztály-igazgatója, udv. tanácsos, nyug. 1848—49-iki honvéd-főhadnagy, a Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Tanácsának tagja, a Magy. Tud. Akadémia levelező- s irodalomtört. bizottságának tagja, a Kisfaludy-Társ. alapító- és a Petőfi-Társ. tiszt. tagja, a Magy. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja, Komárom város diszpolgára, stb. *Budapesten*. Megv. 1878. dec. 5.

TAGÁNYI KÁROLY r. t., m. kir. orsz. levéltárnok, a M. Tud. Akadémia lev. tagja, történelmi és szótári bizottságainak tagja, a M. Herald. és Geneal., Magy. Néprajzi Társ. és M. Nyelvtudományi Társaság ig. vál. tagja, az orsz. községi törzskönyvbizottság tagja. *Budapesten*. Megv. 1884. jan. 3.

TAKÁTS SÁNDOR dr. r. t., a M. Tud. Akadémia I. tagja. *Budapesten*. Megv. 1907. mart. 21.

THALLÓCZY LAJOS dr. alapító t., cs. és kir. közös pénzügyminis-teriumi osztályfőnök s levéltári igazgató, a M. Tud. Akadémia r. tagja és tört. bizottságának tagja, az Orsz. Régészeti és Embert. Társulat s a Magy. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja, a barcelonai Akadémia külföldi, az újvidéki »Srpszka Maticza« t. tagja, stb. *Bécsben*. Megv. 1878. dec. 5.

TELEKI GÉZA gróf, elnök.

TÓTH-SZABÓ PÁL dr. r. tag, prem. r. főisk. tanár és egyet. m. tanár. *Budapesten*. Megv. 1908. mart. 26.

VÁCZY JÁNOS dr. r. t., áll. főgymn. tanár, a M. Tud. Akadémia I. tagja, a Budapesti Phil. Társ. vál. tagja. *Budapesten*. Megv. 1891. febr. 12.

VARJU ELEMÉR dr. r. tag, a Felsőmagyarországi Muzéum igazgatója, a M. Herald. és Genealogiai Társ. vál. tagja. *Kassán.* Megv. 1907. mart. 21.

VÉCSEY TAMÁS (Hernádvécsei) dr. r. t., a M. Tud. Akad. r. tagja, udv. tanácsos, egyetemi ny. r. tanár, volt dékán és rektor, az orsz. közokt. tanács, az irodalmi kérdésekben véleményező orsz. bizotts. s az orsz. levéltári vizsgáló-bizottságnak tagja, a cataniai olasz egyetem római jogtörténeti intézetének tiszteleti tagja, a Magyar Jogászegylet alelnöke, ev. ref. egyházm. gondnok, egyházkerületi főjegyző, zsinati és conventi képviselő. *Budapesten.* Megv. 1903. febr. 19.

VIGYÁZÓ FERENCZ gróf alapító tag. *Budapesten.* Megv. 1906. febr. 15.

Gazdasági bizottság:

(megv. 1910. jan. 13.)

CSÁSZÁR ELEMÉR dr. vál. t.

EMICH GUSZTÁV vál. t.

FORSTER GYULA báró alapító tag.

NAGY GYULA vál. t.

VÁCZY JÁNOS dr. vál. tag.

Hivatalból: az ügyv. alelnök, titkár, jegyző, pénztárnok és ügyész.

Számvizsgáló bizottság:

(megv. 1910. dec. 1.)

ILLÉS JÓZSEF dr. vál. t.

REISZIG EDE dr. vál. t.

Felkért szakértő: STRÖMPL JÁNOS min. számtanácsos.

Hivatalból: az ügyész.

A gróf Teleki-Oklevéltár szerkesztő bizottsága:

(megv. 1890. jul. 3.)

A gr. Teleki család részéről:

TELEKI GÉZA gróf id. alapító tag, biz. elnök.

A társulat részéről:

NAGY GYULA vál. t., megv. 1900. febr. 6.

BARABÁS SAMU vál. t.

FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ dr. vál. t.

GERGELY SÁMUEL dr. kolozsvári egyetemi m. tanár, r. t.

HORVÁTH SÁNDOR vál. t., megv. 1907. febr. 21.

SZÁDECZKY LAJOS dr. vál. t.

A gróf Zichy-Oklevéltár szerkesztő bizottsága :

(megv. 1894. oct. 4.)

KAMMERER ERNŐ dr. vál. tag, *biz. elnök.*

ÁLDÁSY ANTAL dr. vál. t.

BARABÁS SAMU vál. t.

FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ dr. vál. t.

PETTKÓ BÉLA alapító t.

NOVÁK SÁNDOR a gr. Zichy-nemzetség levéltárnoka.

ZICHY NÁNDOR gróf ifj., megvál. 1909. apr. 15.

A rendkívüli felolvasásokat rendező bizottság :

(megv. 1910. jan. 13.)

BÁNÓ JÓZSEF vál. t., † 1910. máj. 6.

BONCZ ÖDÖN dr. vál. t.

FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ dr. vál. t.

TAGÁNYI KÁROLY vál. t.

ZSILINSZKY MIHÁLY dr. r. t.

A bizottság elnöke : az ügyvezető alelnök. Hivatalból tagjai : a titkár és jegyző.

III.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT TAGJAI.***A) Alapító tagok :**

KÁROLY LAJOS fhg. ő cs. és kir. fensége, † 1896. máj. 19.	300 kor.
ALBRECHT főherceg ő cs. és kir. fensége, † 1895. febr. 18.	400 kor.
JÓZSEF főherceg ő cs. és kir. fensége, † 1905. jun. 13.	400 kor.
ALMÁSI PÁL , † 1882. ápr. 1.	400 kor.
AMBRÓZY ISTVÁN báró, Malonya,	200 kor.
ANDRÁSSY GYULA gróf, † 1890. febr. 18.	200 kor.
ANDRÁSSY GYULA gróf, orsz. képviselő, Budapest,	400 kor.
APPONYI SÁNDOR gróf, Lengyel (Tolna vm.)	400 kor.
APOR KÁROLY báró, † 1885. oct. 31.	200 kor.
AUGUSZ ANTAL báró (Magurai), † 1878. sept. 9.	300 kor.
BABICS JÓZSEF urad. igazgató, Zsombolya,	400 kor.
BALÁS IVÁN (Sipeki), † 1909. jun.	200 kor.
BALOGH PÉTER (Papi), Haraszt (Pest vm.)	200 kor.
BÁNFFY DEZSŐ báró, orsz. képviselő, Budapest,	200 kor.
BÁNFFY GYÖRGY gróf, Budapest és Bonczhida,	200 kor.
BÁNFFY GYÖRGYNÉ báróné, Alsózsuk,	400 kor.

* Azok nevei, a kik már 1867-ben tagjai voltak a társulatnak, kővér betűkkel vannak szedve.

BÁNYFY MIKLÓS gróf, kir. főpohárnok, † 1894. dec. 17.	200 kor.
BARCZA SÁNDOR, † 1885. jun. 26.	200 kor.
BARKASSY GÉZA ny. min. tanácsos, Budapest,	400 kor.
BAROSS GÁBOR (Bellusi), † 1892. máj. 9.	200 kor.
BARTAKOVICS BÉLA egri érsek, † 1873. máj. 30.	200 kor.
BATTHYÁNY ELEMÉR gróf, Budapest,	200 kor.
BATTHYÁNY KÁROLY gróf, †	200 kor.
BAY ILONA, Csaroda,	4400 kor.
BAY ILONA, néhai Ludányi BAY GÁBOR és neje Csicseri ORMÓS KATALIN emlékére,	200 kor.
BAY ILONA, néhai özv. nagyréti DARVAS ALBERTNÉ, Ludányi BAY ERZSÉBET emlékére,	200 kor.
BEDÓ ALBERT (Kálnoki), Budapest,	200 kor.
BENDE IMRE püspök, Nyitra,	200 kor.
BERNÁTH DEZSŐ , † 1907. jan. 14.	200 kor.
BÉSÁN NEP. JÁNOS báró, † 1887. máj. 25.	1176 kor.
BETHLEN MÁRKUS gróf, Budapest,	200 kor.
BINDER LAJOS, †	200 kor.
BITTÓ ISTVÁN , † 1903. mart. 8.	200 kor.
BONNAZ SÁNDOR csanádi püspök, † 1889. aug. 9.	200 kor.
BORN FRIGYES báró, Budapest,	200 kor.
BORNEMISZA JÁNOS báró, † 1894. jan. 1.	200 kor.
BORONKAY ISTVÁN (Nezsetei és Boronkai), † 1899. dec. 27.	200 kor.
BOTKA TIVADAR , † 1885. jan. 6.	200 kor.
BEŐTHY ÁKOS, † 1904. dec. 1.	200 kor.
BREZNYIK JÁNOS, † 1897. aug. 5.	200 kor.
BUBICS ZSIGMOND püspök, † 1907. máj. 22.	200 kor.
BULA MIHÁLY THEOPHIL cist. r. perjel, † 1893. aug. 13.	200 kor.
BURCHARD-BÉLAVÁRY KONRÁD, Budapest.	200 kor.
BŰK GÉZA dr. orvos, † 1910. febr. 11.	200 kor.
CHERNEL KÁLMÁN (Chernelházi), † 1891. ápr. 21.	200 kor.
CHOTEK RUDOLF gróf, Alsó-Korompa (Pozsony vm.)	200 kor.
CROUY-CHANEL FRIGYES gróf, † 1894. febr. 26.	200 kor.
CSÁKY ALBIN gróf, a főrendiház elnöke, Szepesmindszent	200 kor.
CSÁKY LÁSZLÓ gróf, † 1891. jan. 19.	200 kor.
CSÁKY VIDOR gróf, Szepesgörgő	400 kor.
CSAPÓ VILMOS földbirtokos, Tengelicz (Tolna vm.)	200 kor.
CSÁSZÁR FERENCZ (Kolgyári) ifj. műépítész, Budapest,	200 kor.
CSÁSZKA GYÖRGY kalocsai érsek, † 1904.	200 kor.
CSEKONICS ENDRE gróf, Budapest,	400 kor.
CSENGERY ANTAL , † 1880. jul. 13.	200 kor.
DAMASZKIN JÁNOS , †	200 kor.
DANIELIK JÁNOS cz. püspök, † 1888. jan. 23.	200 kor.
DEÁK FERENCZ , † 1876. jan. 28.	200 kor.

DESSEWFFY LAJOS gróf, † 1879. mart. 10.*	
DESSEWFFY SÁNDOR csanádi püspök, † 1907. dec. 4	200 kor.
DOBÓCZKY IGNÁCZ , † 1892. ápr. 5.	200 kor.
DÖRY DÉNES, † 1900. dec. 26.	400 kor.
DULÁNSZKY NÁNDOR pécsi püspök, † 1896. jan. 24.	200 kor.
EBERGÉNYI SÁNDOR, † 1885. mart. 1.	200 kor.
EDELSPACHER ANTAL (Gyoroki), † 1894. sept. 5.	200 kor.
EÖTVÖS JÓZSEF báró, † 1871. febr. 2.	200 kor.
ERDÉLYI PÁL vál. t., Kolozsvár,	200 kor.
ERDŐDY FERENCZ gróf, Somlóvár,	200 kor.
ERDŐDY ISTVÁN gróf, † 1896. febr. 19.	200 kor.
ERDŐDY SÁNDOR gróf, † 1881. jan. 22.	200 kor.
ERNUSZT KELEMEN főrendiházi tag, Olad,	200 kor.
ESTERHÁZY JÁNOS gróf, † 1898. jun. 24.	200 kor.
ESTERHÁZY MIHÁLY gróf, † 1906. ápr. 27.	400 kor.
ESTERHÁZY MIKLÓS herceg, Kismarton,	400 kor.
ESTERHÁZY MIKLÓS JÓZSEF gróf, † 1897. máj. 7.	400 kor.
ESTERHÁZY MIKLÓS MÓRICZ gróf, Csákvár,	200 kor.
ESTERHÁZY PÁL herceg, † 1898. aug. 22.	200 kor.
FARKAS ÖDÖN földbirtokos, Budapest,	200 kor.
FEKETE SÁMUEL (Nagy-Kedei), † 1870. sept. 26.	200 kor.
FERENCZY IMRE kanonok, †	200 kor.
FESTETICS GYÖRGY gróf, † 1883. febr. 12.	200 kor.
FESTETICS PÁL gróf, Budapest és Dégh (Veszprém vm.)	200 kor.
FESTETICS TASZILÓ gróf, Berzencze és Keszthely,	200 kor.
FISCHER KÁLMÁN ,	200 kor.
FOGARASY MIHÁLY erdélyi püspök, † 1882. mart. 23.	200 kor.
FORSTER GYULA báró, Budapest,	200 kor.
FRAKNÓI VILMOS dr. vál. t., Budapest,	400 kor.
GÁRDOS JÁNOS özvegye, sz. ANDRÁSSY JULIA, † 1897. febr. 26.	8400 kor.
GHYCZEY SAMU ügyvéd, † 1898. aug. 5.	200 kor.
GHYCZY IGNÁCZ , † 1870. máj. 4.	200 kor.
GHYCZY KÁLMÁN , † 1888. febr. 28.	200 kor.
GHYCZY PÁL, Csendes-pusztá	200 kor.
GOROVE ISTVÁN , † 1881. máj. 31.	200 kor.
GOROVE LÁSZLÓ dr., Budapest,	400 kor.
GÖRGEY GUSZTÁV, † 1883. jan. 27.	200 kor.
GÖRÖG GYULA (Remetei F.), † 1909. nov. 4.	200 kor.

* Dessewffy Lajos gróf 2000 koronát adományozott a társulatnak kiadatlan források közzétételére; adománya a *Hazai Oklevéltár* kiadása költségeire fordított; neve a társulat hálájának jeléül az alapító tagok sorába iktattatott.

GRÜNWALD BÉLA, † 1891. máj. 4.	200 kor.
GYENES JÓZSEF, Kun-Szentmiklós,	200 kor.
GYÖRFFY LÁSZLÓ nagyváradi prépost, † 1873. jul. 1.	200 kor.
GYÓRY ELEK, † 1902. febr. 7.	400 kor.
HADIK-BARKÓCZY ILONA grófnő, † 1887. jan. 24.	200 kor.
HAYNALD LAJOS kalocsai érsek, † 1891. jul. 4.	200 kor.
HAJÓS JÓZSEF ifj., Budapest,	200 kor.
HAMAR PÁL, † 1877. jan. 10.	200 kor.
HEGEDÜS JÁNOS dr. orvos, Budapest,	200 kor.
HEGEDÜS JÓZSEF, † 1904. oct.	400 kor.
HEGEDÜS SÁNDOR, † 1906. dec. 28.	240 kor.
HORÁNSZKY NÁNDOR, † 1902. ápr. 9.	200 kor.
HORNIG KÁROLY báró, püspök, Veszprém,	400 kor.
HORVÁTH DÖME, † 1899. febr. 14.	200 kor.
HORVÁTH ELEK, † 1876. febr. 19.	200 kor.
HORVÁTH LAJOS, Miskolcz,	400 kor.
HORVÁTH MIHÁLY püspök, † 1878. aug. 19.	200 kor.
HORVÁTH ZSIGMOND kir. tanácsos, Budapest,	200 kor.
HUNFALVY PÁL, † 1891. nov. 30.	200 kor.
HUNYADY IMRE gróf, † 1902. jun. 9.	200 kor.
HUSZÁR IMRE, Bécs,	200 kor.
INKEY L. IMRE báró, nagykövetségi tanácsos, Szent-Pétervár,	400 kor.
IPOLYI (STUMMER) ARNOLD nagyváradi püspök, † 1886. dec. 2.	2600 kor.
JÁLICS GÉZA, Budapest,	200 kor.
JÓKAI MÓR, † 1904. máj. 5.	200 kor.
JÓSIKA SÁMUEL báró, Szurduk (Szolnok-Doboka vm.)	400 kor.
KANDÓ KÁLMÁN, † 1888. máj. 7.	200 kor.
KARÁCSONYI GUIDÓ gróf, † 1885. sept. 15.	200 kor.
KARÁCSONYI JENŐ gróf, Budapest,	200 kor.
KARAP FERENCZ, † 1906. máj. 11.	200 kor.
KARCZAG ISTVÁN, Keszthely, Bécs,	200 kor.
KÁROLYI ÁRPÁD dr. vál. tag, Bécs,	375 kor.
KÁROLYI ERZSÉBET grófnő, Budapest,	400 kor.
KÁROLYI GYÖRGY gróf, † 1877. nov. 9.	400 kor.
KÁROLYI GYULA gróf, † 1890. nov. 25.	200 kor.
KÁROLYI GYULA gróf özvegye, szül. PÁLFFY GERALDINE grófnő, Budapest,	400 kor.
KÁROLYI LÁSZLÓ gróf, Budapest,	400 kor.
KÁROLYI MIHÁLY gróf, Budapest,	400 kor.
KÁROLYI TIBOR gróf, † 1904. ápr. 6.	200 kor.
KECZER MIKLÓS (Lipócezi) cs. és kir. kamarás, Budapest, Kassa,	200 kor.
KELEMEN BÉLA dr., Szeged,	200 kor.
KEMÉNY GÁBOR báró (Gyerőmonostori), † 1888. oct. 23.	400 kor.
KENDEFFY ÁRPÁD, † 1891. ápr. 22.	200 kor.

KERKÁPOLYI KÁROLY, † 1891. dec. 31.	200 kor.
KIRÁLYI PÁL, † 1892. máj. 25.	200 kor.
KLÉH ISTVÁN m. kir. udv. tan., Budapest,	200 kor.
KLEKNER ALAJOS dr. kir. jog-akadémiai igazgató, Kassá,	200 kor.
KÓCZÁN FERENCZ (Túzberki), † 1894. jul. 11.	200 kor.
KORNISS KÁROLY gróf, Szentbenedek,	400 kor.
KOVÁCS EDUÁRD (Berencezi), † 1898. ápr. 28.	400 kor.
KOVÁCS ISTVÁN (Nagyajtai), † 1872. jan. 10.	200 kor.
KOVÁCS LŐRINCZ, † 1901.	200 kor.
KOVÁCS ZSIGMOND, † 1887. jun. 28.	200 kor.
KOVACSÓCZY ISTVÁN, † 1888. jun. 26.	200 kor.
KÖVÁRY LÁSZLÓ, † 1907. sept. 25.	200 kor.
KRAJCSIK JÁNOS, † 1890.	200 kor.
KRUESZ CHRYSOSTOM , † 1885. jan. 11.	200 kor.
KUN JÓZSEF, † 1885. jul. 25.	400 kor.
KUUN GÉZA gróf (Osdolai), † 1905. ápr. 10.	400 kor.
KUUN KOCSÁRD gróf (Osdolai), † 1895. jan. 11.	200 kor.
KUNCZ ADOLF dr. prem. r. prépost, † 1905. sept. 11.	400 kor.
LACZKÓ ANTAL ifj., Budapest,	200 kor.
LÁNCZY GYULA dr. vál. t., Budapest,	200 kor.
LANFRANCONI Grazioso ÉNEA, † 1895. mart. 9.	400 kor.
LÁNYI GYULA ügyvéd, † 1906.	400 kor.
LÁZÁR MIKLÓS gróf, † 1889. jan. 7.	300 kor.
LÉVAY HENRIK (Kisteleki), † 1901. dec. 16.	400 kor.
LÉVAY SÁNDOR püspök, † 1873. nov. 9.	200 kor.
LIPOVNICZKY ISTVÁN püspök, † 1885. aug. 12.	200 kor.
LIPPERT ISTVÁN cs. és kir. alkonzul, Köln,	200 kor.
LÓNYAY GÁBOR , † 1885. aug. 6.	200 kor.
LÓNYAY JÁNOS, † 1897. ápr. 22.	200 kor.
LÓNYAY MENYHÉRT gróf, † 1884. nov. 3.	200 kor.
LUCZENBACHER JENŐ, Budapest,	400 kor.
LUCZENBACHER PÁL id., †	200 kor.
LUKÁCS ANTAL, † 1909. aug.	400 kor.
LUKÁCS MÓRICZ, † 1881. nov. 5.	200 kor.
MAJLÁTH GYÖRGY , országbíró, † 1883. mart. 29.	200 kor.
MAJLÁTH GYÖRGY gróf, Budapest és Zavar (Pozsony vm.)	400 kor.
MAJLÁTH JÓZSEF gróf, † 1875. jun. 25.	200 kor.
MAJTHÉNYI LÁSZLÓ báró (Kesseleőkeői), † 1909.	200 kor.
MÁRIÁSSY ÖDÖN, Márkusfalva (Szepes vm.)	200 kor.
MÁRIÁSSY TIBORCZ, †	200 kor.
MÁRKI SÁNDOR dr. vál. t., Kolozsvár,	200 kor.
MEDNYÁNSZKY DÉNES báró, Bécs,	200 kor.
MELCZER ISTVÁN (Kellemesi), † 1896. febr. 19.	400 kor.
MIHALOVICS JÓZSEF zágrábi érsek, † 1891. febr. 19.	200 kor.

MIKÓ IMRE gróf (Hidvégi), † 1876. sept. 16.	2000 kor.
MILKOVICS IMRE , †	200 kor.
MILKOVICS ZSIGMONDNÉ szül. ZÁMORY MÁRIA , † 1904. dec. 31.	500 kor.
MURÁNYI IGNÁCZ , † 1869. jun. 22.	200 kor.
NÁDASDY LIPÓT gróf, † 1873. jul. 18.	200 kor.
NAGY ELEK (Káli), † 1878. jan. 7.	200 kor.
NAGY FERENCZ , †	200 kor.
NOPCSA FERENCZ báró, † 1904. jun.	200 kor.
NYÁRY ALBERT báró, † 1886. jan. 1.	200 kor.
NYÁRY ALFONZ báró, † 1871. ápr. 16.	200 kor.
NYÁRY JENŐ báró vál. t., Budapest és Piliny (Nógrád vm.)	200 kor.
ODESCALCHI ARTHUR szerémi herceg vál. t., Körmöczbánya,	400 kor.
ORBÁN BALÁZS báró, † 1890. ápr. 19.	200 kor.
ORCZY GYULA földbirtokos, †	200 kor.
PAIKERT ALAJOS (Séprósi), a Magyar Mezőgazdasági Muzeum titkára, Budapest,	200 kor.
PÁLFFY JÓZSEF gróf, Szomolány,	200 kor.
PÁLFFY MIKLÓS herceg (Erdódi), Budapest és Malaczká,	200 kor.
PÁLFFY SÁNDOR (Kászon-Altizi), †	200 kor.
PÁLFFY-DAUN LIPÓT gróf teanói herceg özvegye, szül. LÓNYAY OLGA grófnő, Budapest,	200 kor.
PALLAVICINI EDE órgróf, Mosdós,	200 kor.
PÁRVY ARVÉD , Budapest,	200 kor.
PAUER JÁNOS székesfehérvári püspök, † 1889. máj. 15.	200 kor.
PAULER GYULA dr., † 1903. jul. 8.	200 kor.
PÉCHY MANÓ gróf, † 1889. jul. 24.	200 kor.
PESTY FRIGYES , † 1889. nov. 23.	200 kor.
PÉTER ANDRÁS nagybirtokos, Szeghalom,	200 kor.
PETROVAY GYÖRGY földbirtokos, Szigetkamara,	200 kor.
PETTKÓ BÉLA orsz. alleveltárnok, Budapest,	200 kor.
POLYÁK BÉLA orsz. képviselő, Nagy-Záblát,	240 kor.
PÓR ANTAL vál. tag, Esztergom,	200 kor.
PULSZKY FERENCZ , † 1897. sept. 9.	200 kor.
RADÁK ÁDÁM báró, † 1897. ápr. 3.	400 kor.
RADVÁNSZKY BÉLA báró, † 1906. máj. 2.	200 kor.
RADVÁNSZKY JÁNOS báró, † 1899. mart. 27.	200 kor.
RADVÁNSZKY KÁLMÁN báró, Sajókaza,	200 kor.
RADVÁNSZKY KÁROLY (Radványi és Sajókazai), † 1893. oct. 3.	200 kor.
RAKOVSKY GÉZA orsz. képviselő, Budapest,	200 kor.
RÁTH GYÖRGY , † 1905. jul. 7.	400 kor.
REINER ZSIGMOND dr., † 1907. jun. 29.	200 kor.
REVICZKY JÓZSEF , † 1909. nov. 19.	200 kor.
RIGÓ FERENCZ (Toronyai), † 1905. jul. 20.	200 kor.

RIMÉLY KÁROLY püspök, † 1904. jan. 13.	330 kor.
RÓNAY JÁCZINT püspök, † 1889. ápr. 17.	200 kor.
SAMASSA JÓZSEF érsek, Eger,	400 kor.
SCHLAUCH LÖRINZC püspök, † 1902. jul. 10.	200 kor.
SCHOSSBERGER ZSIGMOND báró (Tornyai), † 1900. oct. 5.	400 kor.
SCHUSTER CONSTANTIN püspök, † 1899. jul. 23.	200 kor.
SEMSEY LÁSZLÓ (Semsei), Budapest,	200 kor.
SIGRAY PÁL, Budapest,	200 kor.
SIMON ELEK id., † 1882. jan. 25.	200 kor.
SIMON ELEK ifj., †	200 kor.
SIMOR JÁNOS esztergomi érsek, † 1891. jan. 23.	400 kor.
SINA SIMON báró, † 1876. ápr. 15.	200 kor.
SOLYMOSSY LÁSZLÓ báró, † 1904. mart. 12.	200 kor.
SOMOGYI KÁROLY esztergomi kanonok, † 1888. mart. 20.	200 kor.
SOMSSICH PÁL, † 1888. mart. 5.	200 kor.
STEIGER GYULA, † 1901. máj.	200 kor.
STESSEL JÓZSEF, † 1908. jun.	200 kor.
STILLER MÓR dr. ügyvéd, Budapest,	200 kor.
SULYOK MÓR , † 1878. ápr. 23.	200 kor.
SZABÓ ALBERT kir. curiai tanácselnök, Budapest,	200 kor.
SZABÓ FERENCZ plebanus, † 1905. ápr. 19.	200 kor.
SZABÓ IMRE püspök, † 1881. febr. 28.	200 kor.
SZÁDECZKY LAJOS dr. vál. tag, Kolozsvár,	200 kor.
SZALACSY FARKAS földbirtokos, Vente (Zala vm.)	200 kor.
SZANISZLÓ FERENCZ püspök, † 1869. dec. 13.	200 kor.
SZAPÁRY GÉZA gróf, † 1898. ápr. 5.	200 kor.
SZÉCHENYI DÉNES gróf, † 1903.	200 kor.
SZÉCHENYI GYULA gróf, Budapest,	200 kor.
SZÉCHENYI IMRE († 1898. mart. 11.) és DÉNES († 1892. sept. 28.) grófok	200 kor.
SZÉCHENYI JÁNOS gróf, † 1874. febr. 24.	200 kor.
SZÉCSEN MIKLÓS gróf, párisi magyar-osztrák nagykövet, Róma,	200 kor.
SZENDE BÉLA volt m. kir. honv. min., † 1882. aug. 18.	200 kor.
SZENGER EDE dr., †	400 kor.
SZENTANDRÁSSY LAJOS, † 1886. nov. 12.	400 kor.
SZERB GYÖRGY, Budapest,	200 kor.
SZILÁGYI SÁNDOR dr., † 1899. jan. 12.	200 kor.
SZILÁGYI VIRGIL, † 1892. dec. 30.	200 kor.
SZINNYEI JÓZSEF id. vál. tag, Budapest,	200 kor.
SZLÁVY JÓZSEF, † 1900.	200 kor.
SZMRECSÁNYI EMIL, †	200 kor.
SZONTÁGH PÁL (Nógrádi), † 1904. jun. 15.	200 kor.
SZÖGYÉNY-MARICH LÁSZLÓ id., † 1893. nov. 19.	200 kor.

SZTANKOVÁNSZKY JÁNOS, Kajdacs,	200 kor.
SZTÁRAY ANTAL gróf, † 1893. aug. 29.	200 kor.
THALLÓCZY LAJOS dr. vál. tag, Bécs,	200 kor.
THALY ISTVÁN műszaki tanácsos, Budapest,	200 kor.
THALY KÁLMÁN , † 1909. sept. 27.	400 kor.
TÁRKÁNYI BÉLA kanonok, † 1886. febr. 16.	200 kor.
TELEKI ARTHUR gróf, Tancs,	200 kor.
TELEKI ÁRVÉD gróf, Drassó,	200 kor.
TELEKI DOMOKOS gróf id., † 1876. máj. 1.	200 kor.
TELEKI DOMOKOS gróf özvegye, szül. TELEKI KLEMEN- • TINA grófnő, † 1894. ápr. 18.	200 kor.
TELEKI FERENCZ gróf, Válaszút-Kolosborsa,	200 kor.
TELEKI GÉZA gróf id. elnök, Budapest és Fehérszék,	200 kor.
TELEKI LÁSZLÓ GYULA gróf, Hosszúfalu,	200 kor.
TELEKI PÁL gróf orsz. képviselő, Fehérszék,	200 kor.
TELEKI SÁNDOR gróf id., † 1892. máj. 18.	200 kor.
TELEKI SÁNDOR gróf ifj., Budapest,	200 kor.
TISZA KÁLMÁN , † 1902. mart. 23.	200 kor.
TISZA KÁLMÁNNÉ, született DEGENFELD-SCHOMBURG ILONA grófnő, Kocsord,	400 kor.
TOLDY FERENCZ , † 1875. dec. 10.*	
TOMASSEK TEKLA, † 1882. febr. 11.	200 kor.
TOMORY ANASZTÁZ, † 1894. oct. 9.	200 kor.
TORMA KÁROLY , † 1897. mart. 1.	200 kor.
TÓTH LÓRINGZ , † 1903. mart. 17.	200 kor.
TÜRR ISTVÁN, † 1908. máj. 2.	200 kor.
ULLMANN SÁNDOR dr., † 1897. aug.	200 kor.
WAHRMANN MÓR, † 1892. nov. 26.	200 kor.
VASZARY KOLOS érsek, hercegprimás, Budapest és Esztergom,	400 kor.
VAY BÉLA báró, Alsó-Zsolca,	200 kor.
WEISZ BERNÁT , † 1888. mart. 31.	200 kor.
WEKERLE SÁNDOR dr. ny. miniszterelnök, Budapest és Dános,	200 kor.
VELICS LAJOS (Lászlófalvi) dr., osztr.-m. nagykövetségi taná- csos, Berlin,	200 kor.
WENCKHEIM BÉLA báró, † 1879. jul. 7.	200 kor.
WENCKHEIM FRIGYES gróf, Budapest,	400 kor.
WENZEL GUSZTÁV dr., † 1891. nov. 23.	200 kor.
VIGYÁZÓ FERENCZ (Bojári) gróf vál. tag, Budapest,	400 kor.
WODIÁNER ALBERT báró, Budapest,	200 kor.

* Alapítványi levelét halála után a társulat beváltatlanul adta vissza családjának, nevét pedig nagy érdemeinek elismerése jeléül az alapító tagok sorába iktatta.

WODIÁNER ARTHUR, Budapest,	200 kor.
VOJNICS JAKAB (Bajnai), †	200 kor.
ZALKA JÁNOS püspök, † 1901. jan. 16.	200 kor.
ZICHY ANTAL, † 1898. máj. 19.	200 kor.
ZICHY FERENCZ gróf, † 1900. jul. 17.	200 kor.
ZICHY HENRIK gróf, † 1892. jun. 26.	200 kor.
ZICHY NÁNDOR gróf ifj., Budapest,	200 kor.
ZICHY NEP. JÁNOS gróf, Budapest,	200 kor.
ZICHY JENŐ gróf, † 1906. dec.	200 kor.
ZICHY KÁROLY gróf, † 1876. jun. 1.	200 kor.
ZSELÉNSZKY RÓBERT gróf, Temes-Ujfalu,	400 kor.
ZSILINSZKY MIHÁLY dr. orsz. képviselő, Budapest,	200 kor.
ZSIVORA GYÖRGY, † 1883. nov. 20.	1400 kor.

Vármegyék :

ABAUJ vármegye közönsége	200 kor.
ARAD vármegye közönsége	200 kor.
BÁCS-BODROG vármegye közönsége	200 kor.
BARANYA vármegye közönsége	400 kor.
BARS vármegye közönsége	200 kor.
BÉKÉS vármegye közönsége	200 kor.
BEREG vármegye közönsége	200 kor.
BESZTERCZE-NASZÓD vármegye közönsége	200 kor.
BIHAR vármegye közönsége	200 kor.
BORSOD vármegye közönsége	200 kor.
CSANÁD vármegye közönsége	200 kor.
CSIK vármegye közönsége	200 kor.
CSONGRÁD vármegye közönsége	200 kor.
ESZTERGOM vármegye közönsége	200 kor.
FEHÉR vármegye közönsége	200 kor.
GÖMÖR vármegye közönsége	200 kor.
GYŐR vármegye közönsége	200 kor.
HAJDU vármegye közönsége	200 kor.
HÁROMSZÉK vármegye tanulmányi alapja	200 kor.
HEVES vármegye közönsége	200 kor.
HONT vármegye törvényhatósága	200 kor.
HUNYAD vármegye közönsége	200 kor.
JÁSZ-NAGY-KUN-SZOLNOK vármegye közönsége	200 kor.
KIS-KÜKÜLLŐ vármegye törvényhatósága	200 kor.
KOLOS vármegye közönsége	200 kor.
KOMÁROM vármegye közönsége	200 kor.
KRASSÓ-SZÖRÉNY vármegye közönsége	200 kor.
LIPTÓ vármegye közönsége	200 kor.

MÁRAMAROS vármegye közönsége	200 kor.
MAROS-TORDA vármegye törvényhatósága	200 kor.
MOSONY vármegye közönsége	200 kor.
NÓGRÁD vármegye közönsége	200 kor.
NYITRA vármegye közönsége	200 kor.
PEST-PILIS-SOLT-KIS-KUN vármegye közönsége	200 kor.
POZSONY vármegye közönsége	200 kor.
SÁROS vármegye közönsége	200 kor.
SOMOGY vármegye közönsége	200 kor.
SOPRON vármegye közönsége	200 kor.
SZABOLCS vármegye közönsége	400 kor.
SZATMÁR vármegye közönsége	200 kor.
SZEBEN vármegye közönsége	200 kor.
SZEPES vármegye közönsége	200 kor.
SZILÁGY vármegye közönsége	200 kor.
SZOLNOK-DOBOKA vármegye közönsége	400 kor.
TEMES vármegye közönsége	200 kor.
TOLNA vármegye közönsége	200 kor.
TORONTÁL vármegye közönsége	200 kor.
TRENCSÉN vármegye közönsége	400 kor.
TURÓCZ vármegye közönsége	200 kor.
UGOCSA vármegye közönsége	200 kor.
UNG vármegye közönsége	200 kor.
VAS vármegye közönsége	200 kor.
VESZPRÉM vármegye közönsége	400 kor.
ZALA vármegye közönsége	200 kor.
ZÓLYOM vármegye közönsége	400 kor.

Városok :

ARAD sz. kir. város közönsége	400 kor.
BÁRTFA sz. kir. város közönsége	200 kor.
BESZTERCZEBÁNYA r. tan. város közönsége	200 kor.
BREZNÓBÁNYA sz. kir. város közönsége	400 kor.
BUDAPEST székes főváros közönsége	400 kor.
DEBRECZEN sz. kir. város közönsége	200 kor.
GYŐR sz. kir. város közönsége	400 kor.
HAJDU-BÖSZÖRMÉNY r. tan. város közönsége	200 kor.
HÓDMEZŐ-VÁSÁRHELY th. j. f. város közönsége	200 kor.
HOMONNA város közönsége	200 kor.
IGLÓ bányaváros közönsége	200 kor.
KASSA sz. kir. város közönsége	200 kor.
KECSKEMÉT th. j. f. város közönsége	200 kor.
KIS-KUN-DOROZSMA mezőváros közönsége	200 kor.

KISUJSZÁLLÁS r. tan. város közönsége	200 kor.
KOLOZSVÁR sz. kir. város közönsége	200 kor.
KOMÁROM sz. kir. város közönsége	200 kor.
KÖHALOM város közönsége	200 kor.
KÖRMÖCZ sz. kir. és fő-bányaváros közönsége	400 kor.
MAKÓ város közönsége	200 kor.
MAROS-VÁSÁRHELY sz. kir. város közönsége	200 kor.
MEDGYES r. tan. város közönsége	200 kor.
MOHÁCS város közönsége	200 kor.
NAGYBÁNYA sz. kir. város közönsége	200 kor.
NAGY-KANIZSA város közönsége	200 kor.
NAGY-KÖRÖS r. tan. város közönsége	200 kor.
NAGY-SZOMBAT sz. kir. város közönsége	200 kor.
NAGYVÁRAD th. j. f. város közönsége	200 kor.
Ó-BECSE községe	200 kor.
PÁPA r. tan. város közönsége	200 kor.
PÉCS sz. kir. város közönsége	200 kor.
POZSONY sz. kir. város közönsége	200 kor.
RIMASZOMBAT r. tan. város közönsége	200 kor.
SEGESVÁR r. tan. város közönsége	200 kor.
SOPRON sz. kir. város közönsége	200 kor.
SZABADKA sz. kir. város közönsége	200 kor.
SZAMOSUJVÁR sz. kir. város közönsége	200 kor.
SZATMÁR-NÉMETI sz. kir. város közönsége	200 kor.
SZEGED sz. kir. város közönsége	200 kor.
SZÉKESFEHÉRVÁR sz. kir. város közönsége	200 kor.
SZENT-ÁGOTA város közönsége	200 kor.
TEMESVÁR sz. kir. város közönsége	200 kor.

Egyéb testületek:

A KÉPVISELŐHÁZ könyvtára Budapesten	400 kor.
ELSŐ MAGYAR ÁLTALÁNOS BIZTOSÍTÓ-TÁRSASÁG Buda- pesten	1400 kor.
PESTI HAZAI ELSŐ TAKARÉKPÉNZTÁR-EGYESÜLET Buda- pesten	400 kor.
A NEMZETI CASINO könyvtára Budapesten	400 kor.
A budapesti ev. ref. főgymnasiunai ifjuság ÖNKÉPZŐ-TÁR- SULATA	400 kor.
A SZÉPMŰVÉSZETI MŰZEUM Budapesten	400 kor.
A m. kir. TESTŐRSÉG házparancsnoksága Bécsben	200 kor.
CSANÁD-MEGYEI TÖRTÉNELMI és RÉGÉSZETI TÁRSULAT	400 kor.
M. kir. TENGHERÉSZETI HATÓSÁG Fiumében	200 kor.
Jászóvári prémontrei PRÉPOSTSÁG	400 kor.

EV. REF. THEOLOGIAI INTÉZET Kolozsvárt	400 kor.
Pápai CASINÓ	200 kor.
Temesvári TÁRSAS-KÖR	200 kor.
A veszprémi növendékpapság PÁZMÁNY-KÖRE	200 kor.
Zirczi cist. r. APÁTSÁG	200 kor.
A gróf KÁROLYI CSALÁD LEVÉLTÁRA Budapesten	400 kor.
A LIPÓTVÁROSI CASINO Budapesten	200 kor.
KISBIRTOKOSOK ORSZ. FÖLDHITELINTÉZETE Buda- pesten	400 kor.

B/ Külföldi tiszteleti tagok:

ALMBERG (Jalava) ANTAL, † 1909. jul. 3.
ARNETH ALFRÉD, † 1897. jul. 30.
CAPASSO BARTOLOMEO, † 1900. mart. 3.
DUDIK BEDA FERENCZ, † 1890. jan. 18.
FETIS FERENCZ kir. könyvtárnok, Brüssel.
FIEDLER JÓZSEF, †
FLEGLER SÁNDOR, † 1892. dec. 12.
FOUCARD CESARE levéltár-igazgató, Modena.
GACHARD M., †
KOLLMANN JULIUS tanár, München.
MINIERI-RICCIO CAMILLO, †
MIRCSE JÁNOS (Barátosi), † 1883. jan. 21.
MUNIF pasa, volt török csász. közoktatásügyi miniser, Konstantinápoly.
RUELENS KÁROLY kir. levéltárnok, Brüssel.
SAYOUS EDUÁRD, † 1898. jan. 27.
SCHRAUFF KÁROLY, † 1904. oct. 9.

C/ Évdíjas rendes tagok:

<i>Abszenger</i> Ferencz kir. adótárnok, Turdosin.	<i>Almásy</i> Imre dr. gróf főispán, Szolnok.
<i>Acsay</i> Antal dr. egyet. m. tanár, papnevelő és tanítóképző int. rendes tanár, Budapest.	10 <i>Ambró</i> Béla rendkívüli nagykövet, Budapest.
<i>Acsády</i> Jenő mérnök, Budapest.	<i>Andaházy</i> Pál, Hradna.
<i>Aczél</i> Géza városi főmérnök, Deb- reczen.	<i>Andrásovcics</i> Béla ny. kir. curiai tanácselnök, Budapest.
5 <i>Alapy</i> Gyula megyei levéltárnok, Komárom.	<i>Andrássy</i> János apát-kanonok, Nagyvárad.
<i>Aldásy</i> Antal dr. vál. tag, Budapest.	<i>Andreánszky</i> Ádám földbirtokos, Liptószentandrás.
<i>Alexander</i> Bernát dr. egyetemi tanár, Budapest.	15 <i>Angyal</i> Dávid dr. vál. tag, Bu- dapest.
<i>Alexics</i> György dr. keleti akad. tanár, Budapest.	<i>Angyal</i> József m. kir. kinestári j. ü. igazgató, Budapest.

- Antal* Alajos földbirtokos, Vetés.
- Apor* Irma bárónő, alapítványi hölgy, Brixen.
- Apponyi* Albert gróf orsz. képviselő, Eberhard.
- 20 *Apponyi* Géza gr., Hőgyész.
- Arszénovits* Gyula p. ü. segédtitkár, Liptószentmiklós.
- Arvay* István máv. főmérnök, Budapest.
- Asbóth* János akad. tag, Budapest.
- Auner* Károly kanonok, Bukarest.
- 25 *Badics* Ferencz dr. áll. főgymn. igazgató, Budapest.
- Bagyary* Simon benzés főgymn. tanár, Rákospalota.
- Bajkó* Győző főgymn. tanár, Zilah.
- Bajkó* Péter ny. m. kir. honvédszázados, Gyergyóújfalu.
- Bajza* József dr. múzeumi gyakornok, Budapest.
- 30 *Bakó* Károly lovag nagybirtokos, Buza.
- Baksay* Sándor ev. ref. püspök, Kunszentmiklós.
- Balics* Lajos dr. kanonok, Győr.
- Bálintitt* József báró, Nagyvernye.
- Balkányi* Ernő főgymn. tanár, Fiume.
- 35 *Balla* Aladár dr. vál. tag, Budapest.
- Balló* István dr. kir. tanfelügyelő, Csikszereda.
- Balló* Rudolf megyei főjegyző, Liptószentmiklós.
- Balogh* Jenő dr. vall. és közokt. ü. államtitkár, Budapest.
- Balog* Károly min. s.-fogalmazó, Fiume.
- 40 *Balogh* Margit bölcs. hallgató, Budapest.
- Balonyi* Imre kir. ítélőtáblai bíró, Budapest.
- Baltazár* Dezső dr. ref. esperes, Hajduböszörmény.
- Baán* Elemér kir. közjegyző, Selmeczbánya.
- Bán* Ágoston dr. ügyvéd, Budapest.
- 45 *Bán* János plébános, Czellödömök.
- Banczik* Samu ev. lyceumi tanár, Késmárk.
- Bándy* Boldizsár cist. r. főgymn. tanár, Baja.
- Banner* János dr. főgymn. tanár, Makó.
- Bánó* József id. vál. tag, Osztrópataka és Budapest.
- 50 *Bánóczy* Endre tanárjelölt, Budapest.
- Bánóczy* József dr. tanár, Budapest.
- Bányai* Elemér dr. hirlapíró, Budapest.
- Bányai* Károly pénzügyi tisztviselő, Budapest.
- Barabás* Samu vál. tag, Budapest.
- 55 *Baranyai* Béla megyei levéltárnok, Kaposvár.
- Baranski* Emil László festő-művész, főgymn. tanár, Ujpest.
- Barcsa* János ev. ref. coll. tanítóképző int. tanár, Debreczen.
- Barczán* Endre tanár, Makó.
- Baross* Miklós, Budapest.
- 60 *Baross* Zsigmond dr. megyei árvaszéki ülnök, Arad.
- Barta* Ödön ügyvéd, Budapest.
- Bartal* Béla cs. kir. kamarás, földbirtokos, Fadd.
- Bartalis* József tanár, Gyulafehérvár.
- Bartók* Géza, Budapest.
- 65 *Barthos* Indár főgymn. tanár, Budapest.
- Bartos* József kegyesrendi főgymn. tanár, Budapest.

- Barthos* Kálmán dr. ref. főgymn. tanár, Budapest.
- Bathó* Béla dr. földbirtokos, Budapest.
- Batka* János városi levéltárnok, Pozsony.
- 70 *Bátor* Mihály magánzó, Budapest.
- Baumgarten* Ferencz tanárjelölt, Budapest.
- Baumgartner* Antal czímerfestő-művész, Budapest.
- Bay* Ilona, Csaroda. — L. az alapítók közt is.
- Beck* István városi osztályjegyző, Szeged.
- 75 *Becske* Bálint m. kir. pénzügyigazgató, S.-A.-Ujhely.
- Bedőházy* János ny. főgymn. igazgató, Marosvásárhely.
- Begyás* Lajos m. áll. vasuti hivatalnok, Szadecsne.
- Beigel* István közös pénzügymin. levéltári tisztv., Bécs.
- Bejczy* Sándor ügyvéd, Rum.
- 80 *Békefi* Remig dr. vál. tag, Budapest.
- Bella* Lajos főreáliskolai tanár, Sopron.
- Belóczy* Sándor áll. polg. és felsőkeresk. isk. igazg., Késmárk.
- Bély* János vármegyei tiszti fő-
ügyész, Győr.
- Bencsik* József dr. ügyvéd, Budapest.
- 85 *Bencze* Sámuel ev. polg. isk. igazg., Sajógömör.
- Benedicty* Gyula ifj. földbirtokos, Tápió-Szele.
- Beniczky* Ádám földbirtokos, Zsámbok.
- Beniczky* Árpád, Pusztalázi.
- Beniczky* Elemér főszolgabíró, Egercsehi.
- 90 *Benkó* Jenő, Nagykovács.
- Benyovszky* Rezső gróf, Alsótengelicz.
- Beöthy* Zsolt dr. egyetemi tanár, Budapest.
- Berczik* Árpád ny. min. tanácsos, Budapest.
- Berecz* Ábel ügyvéd, Sopron.
- 95 *Berecz* Sándor Erzsébet-nőisk. tanár, Budapest.
- Berényi* Antal megyei levéltárnok, Lugos.
- Berger* Albert dr. tanár, Besztercze.
- Bernáth* Géza ny. curiai másodelnök, Budapest.
- Berthóty* Ilona hirlapíró, Budapest.
- 100 *Beerwaldszky* Kálmán elemi isk. tanító, Igló.
- Berzeviczy* Albert dr. vál. tag, Budapest.
- Beszkid* Miklós ifj. püspöki fogalmazó, Eperjes.
- Bethlen* Bálint gróf, Gyéres.
- Bethlen* Pál gróf, Bethlen.
- 105 *Bezerédj* Andor cs. és kir. kamarás, P.-Jegenyes.
- Bezerédj* Pál magánzó, Hidja.
- Biás* István a gróf Teleki nemzetiség levéltárnoka, Marosvásárhely.
- Bikfalvy* Albert földbirtokos, Berend.
- Bikkessy* Károly Béla, Bécs.
- 110 *Bíró* Zsigmond a P. H. E. Tarkarékpénztár h. igazgatója, Budapest.
- Bittó* Béni földbirtokos, Sárosfa.
- Bleyer* Jakab dr. vál. tag, Kolozsvár.
- Bloch* Henrik dr. orsz. rabbi-képző int. tanár, Budapest.
- Bod* Gyula kir. törvényszéki bírós. Ds.

- 115 *Bodnár* József megyei főlevéltárnok, Fogaras.
Bogár Lajos városi főjegyző, Nyiregyháza.
Bogisich Mihály cz. püspök, apátkanonok, Esztergom.
Bohdaneczky Imre polg. fiuisk. tanár, Zsombolya.
Bokros Béla tanár, Budapest.
- 120 *Bonez* Ödön dr. vál. tag, Budapest.
Borbély István dr. unit. főgymn. felügyelő tanár, Kolozsvár.
Borbély Sámuel áll. tanítóképző int. igazgató, Székelykeresztur.
Boromisza István kanonok, plebanus, Kalocsa.
Boromisza Tibor dr. püspök, Szatmárnémeti.
- 125 *Borosnyaj* Károly főgymn. tanár, Szeged.
Borovszky Ferencz körjegyző, Cservenka.
Borovszky Károly orsz. mezőgazd. stat. felügyelő, Budapest.
Borovszky Lajos vendéglős, Budapest.
Borovszky Samu dr. vál. tag, Budapest.
- 130 *Borsay* Jenő gazdász, Báthmónostor.
Bósz Egyed cist. r. tanár és segédlelkész, Zircz.
Botka Zoltán (Széplaki) földbirtokos, Kisvezekény.
Botzenhardt Ferencz dr. rend. főorvos, Budapest.
Börcsök Andor kir. albíró, Budapest.
- 135 *Böszörményi* Emil dr. ügyvéd, Szatmár.
Breuer Sándor dr. járás-orvos, Gölniczbánya.
Breyer István dr. primási szertartó és levéltárnok, Esztergom.
- Brezovits* Ferencz tanító, Kőszeg.
Bruckner Győző evang. főgymn. tanár, Igló.
- 140 *Budaházy* Béla (Veskóczy) betétszerkesztő hivatalnok, Nyiregyháza.
Bujanovics Sándor földbírókos, Budapest.
Bunyitay Vincze vál. tag, Nagyvárad.
Burián János ügyvéd, Esztergom.
Buzna Alajos nyug. honvéd-ezre-des, Pozsony.
- 145 *Büchler* Sándor dr. rabbi, Keszthely.
- Cherven* Flóris dr. főgymn. igazgató, Budapest.
Chorényi József dr. esperes-plebanus, Illava.
Chotek Rudolf gróf cs. kir. kamarás, főrendiházi tag, Alsókorompa.
Chrenóczy-Nagy József cs. és kir. áll. főszámzs. tanácsos, Bécs.
- 150 *Crouy-Chanel* Endre gróf, Merán.
Csala Sándor királyi járásbíró, Gyöngyös.
Csánki Benjámin ev. ref. lelkész, Szeghalom.
Csánki Dezső dr. ügyvéd, Szeghalom.
Csánki Dezső dr. első alelnök, Budapest.
- 155 *Csányi* László m. á. v. tisztviselő, Rózsa-pusztá.
Csarada János dr. egyetemi nyrk. tanár, Budapest.
Császár Elemér dr. vál. tag, Budapest.
Csathó Gábor m. főjegyző, Dicsőszentmárton.
Cseh Lajos főgymn. igazgató, Nagykároly.

- 160 *Csenkey* Géza kir. táblai tanácselnök, Győr.
Cserhalmi Sámuel p. ü. m. szám-tanácsos, Budapest.
Cserny Károly dr. orsz. képviselő, Budapest.
Csernoch János dr. püspök, Temesvár.
Csoma József, Devecser.
- 165 *Csuday* Jenő dr. egyetemi magántanár, Budapest.
Csutak Vilmos ref. főgymn. tanár, Sepsiszentgyörgy.
Czaich Á. Gilbert dr. apostoli m. gyóntató, Róma.
Czékus László ev. lelkész, Abaujszántó.
Czimer Károly felsőbb leányisk. igazgató, Szeged.
- 170 *Czobor* Alfréd dr. vármegyei levéltárnok, Kassa.
- Daniel Gábor** (Vargyasi) vál. tag, Budapest és Olasztelek.
Daray Vilmos földbirtokos, Kiskőrös.
Daróczy István (Király-Daróczy) törvényszéki elnök, Székesfehérvár.
Daróczy Zoltán (Király-Daróczy) földbirtokos, Paks.
- 175 *Dávid* Manó dr. ref. főgymn. tanár, Hódmezővásárhely.
Deák Lajos (Köpeczi) kir. tanfelügyelő, Marosvásárhely.
Debreczeni János (Zágoni) főkápt. kanonok, Eger.
Déchy Mór a m. földrajzi társ. alelnöke, Budapest.
Dedek Crescens Lajos vál. tag, Budapest.
- 180 *Degenfeld* József gróf, Debreczen.
Déghy Mátyás földbirtokos, Délgyháza.
- Dékáni* Kálmán dr. tanár, Marosvásárhely.
Demjánovich Dezső cs. és kir. főhadnagy, Budapest.
Demjanovich Emil dr. orvos, Budapest.
- 185 *Demkó* Kálmán dr. nyug. főgymn. igazgató, Budapest.
Dénes Miklós orsz. lt. tiszt, Budapest.
Derecskegy-Győrössy Sándor Gábor gazdasági intéző, Marosvásárhely.
Dézsi Lajos dr. vál. tag, Kolozsvár.
Desseffy Arisztid képviselőházi elnöki tanácsos, Budapest.
- 190 *Desseffy* Emil gróf, Ujszász.
Desseffy Marcel kir. közigazg. bíró, Budapest és Gulács.
Deutsch Sándor (Halmi), Budapest.
Dicsőfi József ref. lelkész, egyházkerületi főjegyző, Debreczen.
Dieballa Géza dr. egyet. magántanár, Budapest.
- 195 *Divéky* Adorján dr. kir. kath. főgymn. tanár, Lőcse.
Dobrowsky Ágost könyvtáros, Budapest.
Dókus Gyula (Csabai) megyei főjegyző, Sátorlajuhely.
Domanovszky Sándor dr. vál. t., Budapest.
Domokos Bálint dr. tanár, Méhtelek.
- 200 *Dörre* Tivadar tanár, Budapest.
Dóry Ferencz dr. vál. t., Budapest.
Dóry József (Jóbaházi), Dombóvár.
Dóry Pál dr., Gyula.
Drohobeczky Gyula gör. kath. püspök, Kőrös (Horvátország).

- 205 *Dudás Gyula* dr. a kir. tanfelügyelői kirendeltség vezetője, Homonna.
- Éble Gábor* uradalmi pénztárnok, Budapest.
- Eckhart Ferencz* bölcs.-hallgató, Arad.
- Écsy Ferencz József* festőművész, Budapest.
- Eggenberger* könyvtáros-czég, Budapest.
- 210 *Éles Géza* dr. földbirtokos, Bokszeg.
- Ember István* tanárjelölt, Budapest.
- Emich Gusztáv* vál. tag, Budapest.
- Endes Miklós* dr. kir. törvényszéki bíró, Kolozsvár.
- Endródi Sándor* országgyűlési naplószerkesztő, Budapest.
- 215 *Eősz Ferencz* uradalmi főtiszt, Budapest.
- Eőtvös Károly* ügyvéd, Budapest.
- Eőtvös Loránd* báró tud. egyetemi tanár, Budapest.
- Erdélyi Aladár* dr. ügyvéd, Budapest.
- Erdélyi Alajos* dr. áll. főreálisk. tanár, Kassa.
- 220 *Erdélyi Béla* áll. főreálisk. tanár, Déva.
- Erdélyi László* dr. szent benedek-rendi pap, Gyórszentmárton, Pannonhalma.
- Ernst Lajos*, Budapest.
- Ernst Sándor* dr. orsz. képviselő, Budapest.
- Ermey József* nemzeti muzeumi tisztviselő, Budapest.
- 225 *Evetovics János* r. kath. lelkész, Bács.
- Flabó Bertalan* dr. ügyvéd, Budapest.
- Fábri Pál* prém. kanonok, Csorna.
- Farkas Károly* p. ü. számtiszt, Győr.
- Farkas László* dr. főorvos, Budapest.
- 230 *Fáy József* földbirtokos, Ecséd.
- Fáy László* földbirtokos, Nyustya.
- Fazekas Ágoston* főgymn. tanár, Bártfa.
- Fazekas Sándor* főreálisk. igazgató, Debreczen.
- Fejérpataky Kálmán* dr. ügyvéd, földhitelintézeti ügyész, Budapest.
- 235 *Fejérpataky László* dr. másodalelnök, Budapest.
- Ferdinandy Gejza* min. o. tanácsos, Budapest.
- Ferencz József* unitárius püspök, Kolozsvár.
- Ferenczy Elek* dr. cs. és kir. kamarás, földbirtokos, Budapest.
- Ferenczy Elek* főszolgabíró, Debreczen.
- 240 *Ferenczi Miklós* tanárjelölt, Kolozsvár.
- Ferenczi Zoltán* dr. egyetemi könyvtár-igazgató, Budapest.
- Fest Aladár* áll. főgymn. igazgató, Fiume.
- Festetics Benno* gróf kir. tanfelügyelő, Székesfehérvár.
- Fésüs György* dr. udv. tanácsos, jogakad. igazgató, Pozsony.
- 245 *Fináczy Ernő* dr. egyet. tanár, Budapest.
- Fiók Károly* dr. akadémiai tanár, Debreczen.
- Firtinger Jakab* k. r. áldozópap és tanár, Debreczen.
- Fischer Jenő* (Farkasházi), Herend.

- Fischer Sándor dr.* (Hegyeshalmi) orsz. képviselő, Győr.
- 250 *Fittler Béla* ügyvéd, Székesfehérvár.
- Flórián Károly dr.* jogakadémiai nyilv. r. tanár, Eperjes.
- Foltin János* prépost és kánok, Eger.
- Forgách István gróf*, Nagyszaláncz.
- Forgách Károly gróf*, Ghimes.
- 255 *Forster István* földbirtokos, Tábold.
- Földes Géza* polg. leányiskolai tanár, Budapest.
- Földes Gyula* ügyvéd, Pozsony.
- Földy-Doby István m. kir. sóhivatali ellenőr*, Liptórózsahegy.
- Földi János* felsőbb leányiskolai tanár, Lőcse.
- 260 *Förster Jenő dr.* megyei levéltárnok, Lőcse.
- Förster Ottó* orsz. képviselő, Budapest.
- Fraenkel Sándor* ügyvéd, Budapest.
- Franciscs Norbert* apát, Bakonybél.
- Fránek Dömötör* cist. r. főgymn. tanár, Eger.
- 265 *Franzen Alajos* gymn. tanár, Szakolcza.
- Fráter Imre dr.* főorvos, megyei kórházi igazgató, Nagyvárad.
- Freund Jenő dr.* ügyvéd, Debreczen.
- Friedreich Endre dr.* kegyes-rendi tanár, Budapest.
- Friedreich István* reáliskolai tanár, Budapest.
- 270 *Früchtl Ede* hírlapíró, Budapest.
- Gábel Ferencz kir. táblai bíró*, Tata.
- Gábor Gyula dr.* ügyvéd, Budapest.
- Gagyhy Dénes* főreálisk. tanár, Budapest.
- Gagyi Jenő* tanár, Budapest.
- 275 *Gagyi Sándor* (Etédi) tanár, Selmeczbánya.
- Galamb Ödön* ág. ev. tanítóképzőintézeti tanár, Selmeczbánya.
- Gáll Arthur dr.* ügyvédjelölt, Budapest.
- Gálos Rezső* tanár, Temesvár.
- Gansel Lipót* könyvtáros, Trencsén.
- 280 *Garam Jenő* curiai bíró, Budapest.
- Gárdonyi Albert dr.* székesfővárosi könyvtárnok, Budapest.
- Gárdonyi Géza*, Eger.
- Gecser Béla* polg. isk. tanár, Pancsova.
- Gedeon Gyula* főreáliskolai tanár, Budapest.
- 285 *Gercser Ferencz* magánhivatalnok, Budapest.
- Geréb János* ügyvéd, Imecsfalva.
- Géresi Kálmán* vál. tag, Debreczen.
- Gergely Fülöp* első m. ált. bizt. társ. felügyelő, Budapest.
- Gergely Samu dr.* egyetemi m. tanár, Kolozsvár.
- 290 *Gerhardt Guidó m. kir. vetőmagvizsgáló-állomási assistens*, Budapest.
- Germanus Gyula dr.* keleti akad. tanár, Budapest.
- Gerold et Comp. czég*, Bécs.
- Ghyczy Imre*, Csendes-pusztá.
- Glay Károly dr.* uradalmi titkár, Vép.
- 295 *Giesswein Sándor* székesegyházi kanonok, orsz. képviselő, Győr.

- Gombóc* Miklós nyug. főgymn. igazgató, Budapest.
- Gombos* Ferencz Albin vál. t., Budapest.
- Gombos* Kálmán kir. aljárásbíró, Komárom.
- Görög* Ferencz tanár, Szászváros.
- 300 *Görög* Imre dr. tanárjelölt, Budapest.
- Görgey István** kir. közjegyző, Budapest.
- Gragger* Róbert főrealisk. tanár, Berlin.
- Graenzenstein* Arhur ny. vezér-őrnagy, Priszaka.
- Graenzenstein* Béla ny. államtitkár, Budapest.
- 305 *Grosz* Arthur tanár, Budapest.
- Grünwald* Fülöp bölc. hallgató, Budapest.
- Gulovich* Tivadar kir. kath. főgymn. tanár, Ungvár.
- Günther* József dr. városi tiszti főorvos, Szabadka.
- Gyalokay* Jenő tüzérfőhadnagy, Nagyvárad.
- 310 *Gyalui* Farkas egyetemi könyvtári ór, Kolozsvár.
- Gyárfás* Tihamér dr. főgymn. tanár, Brassó.
- Gyarmathy* Sándor járásbíró, Budapest.
- Gyérei* Richárd földbirtokos, Tolnaozora.
- Gyömöre*y Gáspár földbirtokos, Zalagógánfa.
- 315 *Gyóry* Árpád (Nádudvari) cs. és kir. áll. levéltárnok, Bécs.
- Gyóry* Tibor dr. orvos, Budapest.
- Gyulay* Ágost dr. főgymn. tanár, Budapest.
- Gyurátz* Ferencz ev. püspök, Pápa.
- Haan** Béla ügyvéd, Békés-Csaba.
- 320 *Hadik* Béla gróf, Budapest.
- Hadik-Barkóczy* Endre gróf, Varanó.
- Hahnenkamp* Sándor plebanus, Védeny.
- Halász* Zsigmond (Dabasi), Alsó-dabas.
- Halbik* Cziprián szent benedek-r. apát, Tihany.
- 325 *Haller* István orsz. képviselő, Budapest.
- Halmos* Brunó dr. ügyvéd, Petrózsény.
- Hamel* Nándor dr. községi és máv. pályaorvos, Cservenka.
- Hampel* Józser dr. egyet. tanár, muzeumi régiségtári igazgató, Budapest.
- Hanuy* Ferencz dr. egyet. nyilv. r. tanár, Budapest.
- 330 **Harmath Károly** ág. ev. főgymn. tanár, Pozsony.
- Hársing* István kegyesr. tanár, Rózsahegy.
- Hattuyffy* Dezső árvaszéki elnök, Székesfehérvár.
- Havrán* Dániel m. n. muzeumi segédőr, Budapest.
- Havriday* Sándor v. jegyző, Kiszében.
- 335 *Hazslinszky* Rezsó dr. tanár, Rozsnyó.
- Haypál* Benő ev. ref. lelkész, Budapest.
- Hegyessi* Károly, Budapest.
- Hegyessi* Pál dr. várm. árvaszéki ülnök, Nagyvárad.
- Heinlein* István tud. akadémiai könyvt. gyakorn., Budapest.
- 340 **Heinrich Gusztáv** dr. a M. Tud. Akad. főtitkára, Budapest.
- Helcz* János főgymn. tanár, Nagyszombat.

- Hellebrant* Árpád akadémiai alkönyvtárnok, Budapest.
- Hencz* Károly dr. orsz. képviselő, Budapest.
- Hensch* Arthur ev. főgymn. tanár, Rozsnyó.
- 345 *Henze* László dr. min. s.-fogalmazó, Budapest.
- Herr* Ödön ny. főgymn. tanár, Nagybecskerek.
- Herczeg* Erzsébet tanárjelölt, Budapest.
- Hermann* István s.-lelkész, Terhely.
- Herzog* József dr. orsz. levéltári fogalm. gyakornok, Budapest.
- 350 *Hidegh* László földbirtokos, Felső-Füged.
- Hildenstab* György tanárjelölt, Budapest.
- Hirhäger* Imre kir. járásbíró, Abaujszántó.
- Hlatky* József főreáliskolai tanár, Körmöczbánya.
- Hodinka* Antal dr. vál. t., Pozsony.
- 355 *Hodossy* Lajos dr. kir. táblai tanácselnök, Győr.
- Hoffmann* Arnold papnöveldei tanár, Kassa.
- Holló* Barnabás képfaragó művész, Budapest.
- Hollósy* Kálmán ev. főgymn. tanár, Sopron.
- Holub* József okl. tanár, nemzeti muzeumi levélt. gyakornok, Budapest.
- 360 *Hóman* Bálint dr. egyet. könyvtári tisztt, Budapest.
- Horánszky* Lajos, Budapest.
- Hornyánszky* Gyula dr. egyet. m. tanár, Budapest.
- Horthy* Gyula főszolgabíró, Belegszász.
- Horváth* Balázs prem. r. tanár, Kassa.
- 365 *Horváth* Bálint szent benedekrendi jószágkormányzó, Komáromfüss.
- Horváth* Emil (Palocsai) ministeri tanácsos, Budapest.
- Horváth* Ignác muzeumi könyvtárőr, Budapest.
- Horváth* János dr. az O. K. H. igazgatója, Budapest.
- Horváth* Jenő dr. áll. főgymn. tanár, Szolnok.
- 370 *Horváth* Kristóf r. kath. főgymn. ig. és házfőnök, Komárom.
- Horváth* Sándor vál. tag, Budapest.
- Hörk* József ev. theolog. tanár, Pozsony.
- Hubert* János lapszerkesztő, Budapest.
- Huberth* Vilmos ügyvéd, Léva.
- 375 *Hübner* Emil joghallg., Czegléd.
- Húvóssy* Lajos ev. lelkész, Felső-pokorágy.
- Illés* József dr. vál. tag, Budapest.
- Ilosvai* Lajos áll. isk. igazgató, Pancsova.
- Irinyi* István dr. ügyvéd, Debreczen.
- 380 *Isoz* Kálmán m. nemz. muzeumi tiszttviselő, Budapest.
- Iványi* Béla dr. orsz. lt. fogalm. gyakornok, Budapest.
- Jakab* Ferencz tanítóképezdei tanár, Győr.
- Jakabffy* Imre belügym. államtitkár, Budapest.
- Jakóbei* Dezső tanár, Eperjes.
- 385 *Jakubovich* Emil muzeumi könyvtári gyakornok, Budapest.

- Jaloviczky* Sándor min. tanácsos, Budapest.
- Jambrikovics* László dr. cs. és kir. udv. fogalmazó, Budapest.
- Jancsó* Dániel dr. ügyvéd, Budapest.
- Janik* László (Emókei) tanárjelölt, Dunakeszialag.
- 390 *Jankovics* József Mihály főgymn. tanár, Munkács.
- Jánó* Albert ev. ref. esperes, Hátszeg.
- Janovszky* László főgymn. tanár, Trencsén.
- Jászai* Rezső kegyesr. rendfőnöki titkár, Budapest.
- Jedlicska** Pál pápai praelatus, kanonok, érseki helynök, Nagy-Szombat.
- 395 *Jékey* Zsigmond, Géberjén.
- Jeszenszky* Alajos székesegyházi kanonok, Nyitra.
- Jeszenszky* Imre földbirtokos, Gödre.
- Jeszenszky István* kir. közjegyző, Budapest.
- Joób-Fancsaly* Miklós megyei aljegyző, Liptószentmiklós.
- 400 *Jósa* János főgymn. tanár, Szamosujvár.
- Józsa* Menyhért felsőbb leányisk. tanár, Sopron.
- Juga* Elemér bölc. hallgató, Budapest.
- Juhász* Béla, Kassa.
- Juhász* Ervin cist. r. főgymn. tanár, Pécs.
- 405 *Jungerth* Mihály a magyar jogtört. terézianumi helyettes előadója, Bécs.
- Jurkovich* Emil tankerületi főigazgató, Besztercebánya.
- Just* György nyugalm. főispán, Neczpál.
- Kaizer** Ferdinánd hitoktató, Budapest.
- Kállay* Ubul földbirtokos, Nagykálló.
- 410 *Kállay* Zoltán főispán, Eger.
- Kalmár** **Endre** tiszt. kegyes-rendi rendfőnök, Budapest.
- Kalos* Pál (Szirmai) kir. törvsz. jegyző, Máramarossziget.
- Kammerer* Ernő dr. vál. tag, Budapest.
- Kammerer* Ferenczné szül. Nádaszy Mária, Kastélyosdombó.
- 415 *Kanyó* Géza miniszt. fogalmazó, Miskolcz.
- Karácson* Béla gymn. tanár, Kisujszállás.
- Karácson* Imre dr., Konstantinápoly.
- Karácsonyi* Andor (Beodrai) földbirtokos, Beodra.
- Karácsonyi* János dr. vál. tag, Nagyvárad.
- 420 *Karakas* Károly megyei levéltárnok, Nagyvárad.
- Kardoss* Margit okl. középisk. tanár, Budapest.
- Kardos* Samu dr. ügyvéd, Debreczen.
- Kárfy* Ödön dr. orsz. allevéltárnok, Budapest.
- Karl* Lajos dr. tanár, Budapest.
- 425 *Károly* János nagyprépost, cz. püspök, Székesfehérvár.
- Károlyi* György nyomdatulajdonos, Budapest.
- Károlyi* Gyuláné szül. Károlyi Melinda grófnő, Aradmácsa.
- Károlyi* János kegyesrendi főgymn. tanár, Trencsén.
- Kasics* Péter ny. min. tanácsos, Budapest.
- 430 *Kaszák* József dr. főgymn. tanár, Budapest.

- Kazy János* (Garam-Veszelei) cs. és királyi kamarás, főispán, Garamveszele.
- Kecskeméthy István* dr. ev. ref. theologiai tanár, Kolozsvár.
- Kelemen Lajos* unit. főgymn. tanár, Kolozsvár.
- Keller Imre* tanár, Besztercebánya.
- 435 *Keller István* dr. ügyvéd, orsz. képviselő, Budapest.
- Kemény Lajos* ifj. városi levéltárnok, Kassa.
- Keményffy Kálmán* Dániel szentszéki tanácsos, vizivárosi plebanus, Esztergom.
- Kende Béláné* (Kölcei), Szatmárcseke.
- Kenessey Gyula* ügyvéd, Székesfehérvár.
- 440 *Kenessey László*, Pettend.
- Kérészy Zoltán* dr. kir. jogakad. tanár, Kassa.
- Kéry István* dr., Budapest.
- Kéry A. Kamill* premontrei főpénztárnok, Jászó.
- Khuen-Héderváry Károly* gróf miniszterelnök, Hédervár.
- 445 *Kilián Frigyes* utóda (Noséda Tivadar) könyvkereskedése, Budapest.
- Király Emma* áll. polg. leányisk. tanítónő, Kismarton.
- Király Ernő* ág. ev. lyceumi tanár, Selmeczbánya.
- Király János** plebanus, Leskóc.
- Király János* dr. egyet. tanár, Budapest.
- 450 *Király Pál* igazgató-tanár, Erzsébetváros.
- Kis-Erős Ferencz* dr. főszentszéki ülnök, Kalocsa.
- Kiss Károly* dr. theol. tanár, Esztergom.
- Kiss István* plebanus, Ujkér.
- Kiss István* (Rugonfalvi) várm. levéltárnok, Győr.
- 455 **Kiss Lajos** főrealiskolai tanár, Szeged.
- Kiss Miklós* tanárjelölt, Kolozsvár.
- Kisfaludy Zsigmond* kanonok, Pozsony.
- Klebelberg Kunó* gróf közigazg. bíró, Budapest.
- Kmoskó Mihály* dr. egyet. m. tanár, Budapest.
- 460 *Kohl Medárd* pápai praelatus, fölszentelt püspök, kanonok, Budapest, Esztergom.
- Kohn Sámuel* főrabbi, Budapest.
- Kolacskovszky Elza* állami felsőbb leányiskolai igazgatónő, Kassa.
- Kollányi Ferencz* vál. tag, Budapest.
- Kolostvári Sándor* dr. nyug. egyetemi tanár, Kolozsvár.
- 465 *Komáromy András* dr. vál. tag, Budapest.
- Komjáthy Béla* ügyvéd, Budapest.
- Komlóssy Artur* orsz. levéltári fogalmazó, Budapest.
- Konrády Lajos* róm. kath. hitoktató, Kassa.
- Kornis Ferencz*, Büdszentmihály.
- 470 *Koronghy Gyula* (Korongi) nagybirtokos, Nagymutnik.
- Kossa Gyula* dr. állatorvosi főiskolai tanár, Budapest.
- Kossa Sámuel* (Magyari) földbirtokos, Budapest.
- Kossányi Géza* vm. tb. főjegyző, Liptószentmiklós.
- Kossuth Ferencz* orsz. képviselő, Budapest.
- 475 *Kossutányi Ignác* dr. egyetemi tanár, Kolozsvár.

- Kosztolányi* László dr., Nemeskosztolány.
- Kovács* Dezső dr. ügyvéd, Nagykároly.
- Kováts* Gyula dr. egyetemi tanár, Budapest.
- Kovács* Ignác kanonok, Sopron.
- 480 *Kovács* István dr. tanársegéd, Kolozsvár.
- Kovács* János távirótiszt, Szeged.
- Kovács* Pál dr. ügyvéd, Budapest.
- Kovács* Sándor ev. theologiai tanár, Pozsony.
- Kozsár* József dr. plebanus, Liptószentmiklós.
- 485 *Köberl* János prépost, esperesplebanus, Sárvár.
- Körömy* Árpád dr. gymn. tanár, Budapest.
- Közeghy* Sándor megyei főlevéltárnok, Budapest.
- Köves* Ede földbirt., Felsőörs.
- Kövessy* Kálmán ny. kegyesrendi főgymn. tanár, Privigye.
- 490 *Krause* Jenő dr. cs. és kir. főhadnagy, kat. főreáliskolai tanár, Kismarton.
- Krausz* Károly takarékpénztári tisztviselő, Budapest.
- Krehnyay* Béla kir. tanfelügyelő-ségi tollnok, Liptószentmiklós.
- Krenner* F. Miklós tanár, Arad.
- Kristyory* János ifj. sütő-mester, Arad.
- 495 *Krompaszky* Ede polg. isk. tanár, Turócszentmárton.
- Kubinyi* Aladár kir. törvényszéki elnök, Rimaszombat.
- Kubinyi* Miklós ifj., Árvaváralja.
- Kulin* Imre ifj. törvényszéki elnök, Debreczen.
- Kujáni* Gábor főgymn. tanár, Temesvár.
- 500 *Kunfalvy* István kir. törvényszéki bíró, Nyiregyháza.
- Küffer* Béla dr., Budapest.
- Kvacsala* János dr. egyetemi tanár, Dorpát.
- Lakatos* Dénes cist. r. főgymn. tanár, Székesfehérvár.
- Lampérth* Géza dr. orsz. levéltári fogalmazó, Budapest.
- 505 *Láng* Antal főgymn. tanár, Rozsnyó.
- Láng* Lajos dr. egyet. tanár, Budapest.
- Lányi* Bertalan, Budapest.
- Lányi* Lajos főgymn. tanár, Mezőtúr.
- László* Gyula földbirtokos, Nagyiklód.
- 510 *Latinovits* Pál főispán, Bácsbokod.
- Lauschmann* Gyula dr. orvos, Székesfehérvár.
- Lázár* József földbirtokos, Jánosháza.
- Lehoczky** Tivadar vál. tag, Munkács.
- Leskó* József hitoktató, karkáplán, Eger.
- 515 *Lélmányi* Nándor dr. főgymn. tanár, Budapest.
- Libertiny* Gusztáv tanfelügyelő, Galgóc.
- Linner* Bertalan vezérigazgató, Beregszász.
- Lippich* Gusztáv, Szajol.
- Liszka* Nándor ev. ref. jogakad. tanár, Debreczen.
- 520 *Lóránd* Lajos dr. okl. középisk. tanár, Budapest.
- Lossonczy* Gyula földbirtokos, Budapest.
- Lossonczy* István ifj. földbirtokos, Nyiregyháza.

- Loysch* Ödön főgymn. tanár, Rimaszombat.
- Lőrincz* Gyula dr. főgymn. tanár, Nagyszombat.
- 525 *Lukács* Ferencz pénzügyőri főbiztos, Zalaegerszeg.
- Lukcsics* József dr. egyet. tanár, Budapest.
- Lukinich* Imre dr. főgymn. tanár, Déz.
- Lutter* János dr. orsz. levéltári fogalmazó gyakornok, Budapest.
- Madzsar* Imre tanár, Budapest.
- 530 *Magony* József kegyes-r. tanárjelölt, Temesvár.
- Magoss* György dr. ügyvéd, városi tiszti ügyész, Debreczen.
- Magos* Sándor királyi járásbíró, Esztergom.
- Magyar* Gábor kegyesrendi rendfőnök, Budapest.
- Magyar* Győző dr. ev. lyceumi tanár, Pozsony.
- 535 *Magyar* Zsigmond plebanus, Koppányszántó.
- Mahler* Ede dr. muzeumi segédőr, egyetemi magántanár, Budapest.
- Makfalvay* Géza földbirtokos, Kiskorpád.
- Mayer* Gyula orsz. levéltári igazgató, Budapest.
- Mayer* István kereskedő, Zombor.
- 540 *Májerszky* Vilmos jegyző, Kocsér.
- Mailáth* István ifj. m. főjegyző, Aranyosmarót.
- Major* Tibor miniszteri titkár, Budapest.
- Makay* Béla (Makói) dr. min. oszt. tanácsos, Budapest.
- Makay* Dezső (Makói) dr. kir. közig. bíró, Budapest.
- 545 *Makkai* Ernő ev. ref. coll. tanár, Kolozsvár.
- Makkay* József karkáplán, Nagyvárad.
- Makoldy* Sándor dr. főrealisk. tanár, Vercsecz.
- Mandello* Gyula dr. jogakad. tanár, Pozsony.
- Mangold* Lajos dr. vál. tag, Budapest.
- 550 *Mangold* Samu dr. ügyvéd, Nagybécskerek.
- Marczali* Henrik dr. egyetemi tanár, Budapest.
- Marczinkó* Ferencz főgymn. tanár, Budapest.
- Margalits* Ede dr. egyetemi ny. r. tanár, Budapest.
- Máriássy* Géza (Markus- és Batizfalvi), Szepessüveg.
- 555 *Maróthi* Rezső orsz. allevéltárnok, Budapest.
- Marton* József dr. főgymn. tanár, Nagyszombat.
- Márton* Mátyás plebanus, Magyararkaniza.
- Masznayik* Zoltán tanárjelölt, Budapest.
- Materny* János dr. orvos, Abaújszántó.
- 560 *Matterny* István m. kir. honvéd-főhadnagy, Sopron.
- Matunák* Mihály plebanus, Breznóbánya.
- Matuska* Péter dr. megyei aljegyző, Liptószentmiklós.
- Matuska* Péterné szül. Comáromy Blanka, Budapest.
- Mattjasovszky* Lajos p. ü. számellenőr, Liptószentmiklós.
- 565 *Mednyánszky* László földbirtokos, Medne.
- Medveczky* Frigyes dr. egyetemi tanár, Budapest.

- Megyeri* Izidor dr. gyártulajdonos és földbirtokos, Budapest.
- Megyeri* Pál dr. ügyvéd, Debreczen.
- Meisels* Jakab gyógyszerész, Abaujszántó.
- 570 *Melich* János dr. vál. t., Budapest.
- Melichár* Kálmán dr. honv. min. oszt. tanácsos, Budapest.
- Merényi* Lajos dr. levéltárnok, Kismarton.
- Meskó* László dr. orsz. képviselő, Nyiregyháza.
- Messinger* Lipót dr. ügyvéd, Budapest.
- 575 *Mészáros* Amánd cist. r. apáts. irodaigazgató, Zircz.
- Meszleny* Pál földbirtokos, Vencze.
- Mészöly* Gedeon dr. gymn. tanár, Kunszentmiklós.
- Mezey* Albert kir. curiai bíró, Zilah.
- Mezőssy* Béla orsz. képviselő, Ujfehértó.
- 580 *Mihalik* Dezső (Ploszkói) ügyvéd, Nagyrőcze.
- Mihályfi* Ákos dr. cist. r. theol. tanár, Budapest.
- Mihályi* János dr. megyei tiszt. ügyész, Máramarosziget.
- Mika* Sándor dr. vál. tag, Budapest.
- Mikes* János gróf plebanus, főesperes, Székelyudvarhely.
- 585 *Mikler* Károly dr. jogakadémiai tanár, Eperjes.
- Miklósy* Gábor színigazgató, Módos.
- Milleker* Bódog közs. néptanító, Versecz.
- Miskolczy* István dr. kegyes-r. tanár, Budapest.
- Miskolczy* Jenő p. ü. tanácsos, Debreczen.
- 590 *Mocsáry* István es. és kir. kamarás, huszárkapitány, Budapest.
- Mohl* Adolf plebanus, Tata.
- Mokos* Gyula dr. tanár, Budapest.
- Molnár* Elemér (Adorjánházi) kir. ítélőtáblai bíró, Szeged.
- Molnár* Géza dr. egyet. m. és orsz. m. kir. zeneakadémiai r. tanár, Budapest.
- 595 *Molnár* István dr. tanárjelölt, Budapest.
- Molnár* József Jenő dr. (Tatai) tanárjelölt, Kolozsvár.
- Moóry* Richárd cisterci-r. lelkész, Olaszfalu.
- Móricz* Károly jogtanár, Kecskemét.
- Morvay* Endre tanárjelölt, Budapest.
- 600 *Morvay* Győző dr. áll. főgymn. igazgató, Budapest.
- Munkácsi* Kálmán dr. tanár, Pozsony.
- Munkás* László m. kir. posta- és távirtda-felügyelő, Budapest.
- Müller* György levéltárnok, Nagyszében.
- Nachtnébel* Gyula m. árvaszéki ülnök, Arad.
- 605 *Nádasy* Ida, Nádasy-telep.
- Nagy* Béla (Lázári), Lázári.
- Nagy* Béni dr. cist. r. főgymn. tanár, Eger.
- Nagy* Elek ev. ref. főiskolai tanár, Debreczen.
- Nagy* Ferencz dr. orsz. képviselő, Budapest.
- 610 *Nagy* Ferencz főgymn. tanár, Sopron.

- Nagy Géza* (Tolcsvai) polg. isk. igazgató, Hátszeg.
- Nagy Géza* muzeumi őr, Budapest.
- Nagy Gyula* (Tasnádi) vál. tag, Budapest.
- Nagy Gyula* ref. felsőbb leányisk. igazgató, Debreczen.
- 615 *Nagy Károly* plebanus, Okka.
- Nagy László* takarékpénztári titkár, Szarvas.
- Nagy Ottó* dr. (Borzovai) vm. jegyző, Szolnok.
- Nagy Ödön* nyug. kir. keresk. és váltótörvényszéki elnök, Budapest.
- Naláczy Ödön* földbirtokos, Nalác.
- 620 *Nedeczey János*, Munkács.
- Nemes Antal* dr. pápai praelatus, Budapest.
- Nemeskey Andor* plebanus, Békéscsaba.
- Németh Ambrus* sz. Benedek-r. főgymn. tanár, Győr.
- Németh Illés* főgymn. igazgató, Gyöngyös.
- 625 *Német Lipót* ügyvéd, Mohács.
- Némethy Lajos* plebanus, Nyitra-bajna.
- Neuschloss Kornél* dr. műépítész, Budapest.
- Nickmann Ottó* egyet. quaestor, Budafok.
- Nizsnyánszky István* dr., Budapest.
- 630 *Noszkay Ödön* dr. főgymn. tanár, Érsekújvár.
- Novák Rózsika* dr., Temesvár.
- Nyáry Albert* báró dr., Budapest.
- Nyári Béla* nyugalm. rendőrkapitány, Arad.
- Obál Béla* ev. theol. akad. tanár, Eperjes.
- 635 *Okolicsányi Géza* főpénztárnok, Nyiregyháza.
- Oláh József* (Nánási) orsz. képviselő, Budapest.
- Oppel Jenő* dr. főgymn. tanár, Czegléd.
- Oprisa Pál*, Brád.
- Orbán Elek* ev. ref. főgymn. h. tanár, Marosvásárhely.
- 640 *Orczy Andor* báró, Ujszász.
- Orel Géza* dr. tanár, Budapest.
- Orosz Ernő* vármegyei levéltárnok, Eger.
- Országh Lajos* földbirtokos, Magyarmecske.
- Ortway Tivadar* dr. vál. tag, Budapest.
- 645 *Osváth Albert* dr. országgyűlési gyorsíró, Budapest.
- Óváry Ferencz* orsz. képviselő, Veszprém.
- Óvári Kelemen* dr. egyetemi tanár, Kolozsvár.
- Óváry Lipót* vál. tag, Ujpest.
- Pajdussák Máté* róm. kath. vicarius, Igló.
- 650 *Pál István* az erdélyi róm. kath. status ig. tanácsának előadója, Kolozsvár.
- Palczér Ernő* kegyes-r. házfőnök, Nagykároly.
- Pálffy György* színész, Budapest.
- Pálffy István* gróf, Pozsony.
- Pálffy László* főszolgabíró, Pacsa.
- 655 *Palkovics József* nyug. altábornagy, Budapest.
- Pallay Miklós* cs. és kir. táborig. lelkész, Trebinje.
- Palóczy Edgár* tanárjelölt, Budapest.

- Palugyai* Móricz dr. orsz. képviselő, Kispalugya.
- Papp* Elek orsz. képviselő, Karczag.
- 660 *Papp* Imre tanárjelölt, Budapest.
- Pap* József (Nagysomkuti) segédlelkész, Szihalom.
- Pap* Károly dr. akad. ny. r. tanár, Debreczen.
- Papp* László dr. ügyvéd, Budapest.
- Párvy* Sándor püspök, Szepesváralja.
- 665 *Pasteiner* Gyula dr. egyetemi tanár, Budapest.
- Patek* Ferenc egyetemi hallgató, Budapest.
- Pattantyus* Ábrahám Márton (Danczkai) dr. orsz. fegyint. orvos, megyei tiszt. főorvos, Illava.
- Péchy* Elemér (Pécsujfalusi) cs. és kir. kamarás, Pécsujfalu.
- Pecsnér* Emil dr. cist. r. áldozópap, Zircz.
- 670 *Péczely* Árpád kir. adótárnok, Edelény.
- Pekár* Gyula dr. író, Budapest.
- Peidl* Imre főreálisk. tanár, Déva.
- Perényi* Zsigmond báró, Nagyszöllős.
- Perapatits* István dr. főgymn. tanár, Budapest.
- 675 *Pesthy* Pál, Szegszárd.
- Peszkei* Ferencz theologiai tanár, Nagyvárad.
- Péter* Mihály ev. ref. lelkész, Gálszécs.
- Péterffy* Lajos min. titkár, Budapest.
- Péterfi* Zsigmond mérnök, Kolozsvár.
- 680 *Pethő* Sándor dr. tanár, Budapest.
- Petró* József főkápt. urad. ügyész, Eger.
- Petrov* Elek egyet. tanár, Szentpétervár.
- Philipp* Ferencz dr. ügyvéd, Mohács.
- Pintér* Jenő dr. áll. főgymn. tanár, Budapest.
- 685 *Pintér* Sándor ügyvéd, Szécsény.
- Pitying* József bölc. hallgató, Budapest.
- Piukovits* József földbirtokos, Szabadka.
- Piukovits* Ödön nyug. kir. curiai bíró, Szeged.
- Piukovich* Sándor dr. kath. kir. főgymn. tanár, Ujvidék.
- 690 *Pivány* Jenő számviteli szakértő, Philadelphia.
- Plaveczy* Aurél m. kir. közp. állampénztári ellenőr, Budapest.
- Pless* Mór takarékpénztári igazgató, Budapest.
- Podmaniczky* Géza báróné szül. Degenfeld - Schomburg Berta grófnő, Kiskartal.
- Pogány* Kázmér ujságíró, Budapest.
- 695 *Pokoly* József ev. ref. theol. tanár, Kolozsvár.
- Polgár* József r. kath. főgymn. tanár, Marosvásárhely.
- Pongrácz* Jenő kir. főügyész, Budapest.
- Popovics* István a Tököly Sabbas-féle intézet igazgatója, Budapest.
- Porst* Kálmán dr. főgymn. tanár, Kiskunfélegyháza.
- 700 *Porubszky* Pál ev. főgymn. tanár, Nyiregyháza.
- Posta* Béla dr. egyetemi tanár, Kolozsvár.

- Pozsgay* Rudolf dr. kegyes-rendi főgymn. tanár, Budapest.
- Peőcz* Elek nyug. min. tanácsos, Budapest.
- Prónay* Dezső báró, Acsa.
- 705 *Pruzsinszky* Miklós dr. földbirtokos, Budapest.
- Pruzsinszky* Pál dr. ev. ref. főgymn. tanár, Budapest.
- Puky* Andor, Tomor.
- Puky* József (Bizáki) min. oszt. tanácsos, cs. és kir. kamarás, Miskolcz.
- Rác* Miklós áll. főgymn. tanár, Nagybánya.
- 710 *Rada* István kanonok, Veszprém.
- Radda* Ignác dr. ügyvéd, Pancsova.
- Radics* Jenő (Kutasi) az orsz. m. iparműv. muzeum igazgatója, min. tan., Budapest.
- Radics* Vendel ügyvédsegéd, Nezsider.
- Radnay* Farkas püspök, Garamszentkereszt.
- 715 *Ragendorfer* Jenő, Szombathely.
- Rakodeczay* Pál áll. polg. iskolai tanító, Pásztó.
- Ranschburg* Gusztáv könyvtáros, Budapest.
- Rásky* Béla dr. ügyvéd, Pécs.
- Rausch* Géza bölc. hallgató, Budapest.
- 720 *Rázgha* Béla (Kis-Biróczyi), Radvány.
- Recska* Zsigmond plebanus, Vágkohány.
- Rédei* József ügyvédjelölt, Budapest.
- Reiner* János dr. ügyvéd, egyet. m. tanár, Budapest.
- Reininger* I. László ujságíró, Somorja.
- 725 *Reissenberger* Frigyes főgymn. tanár, Segesvár.
- Reiszig* Ede dr. vál. tag, Budapest.
- Relkovič* Neda úrnő, Budapest.
- Réthy* László dr. muzeumi őr, Budapest.
- Révész* Kálmán vál. tag, Kassa.
- 730 *Reviczky* Bertalan (Revisnyei) r. k. esperes-plebanus, Csejte.
- Reza* Viktor dr., Budapest.
- Rezner* Tibold benczés főgymn. tanár, Sopron.
- Riedl* Frigyes dr. egyetemi tanár, Budapest.
- Rihmer* Ada úrhölgy, Pécs.
- 735 *Ring* Géza takarékpénztári vezértitkár, Arad.
- Riszner* Károly ügyvéd, Nyitra.
- Rhódy* Alajos polgármester, Bártfa.
- Romanecz* Mihály főgymn. igazgató, Ungvár.
- Rombauer* Emil főigazgató, Budapest.
- 740 *Rónay* Ernő (Zombori), Kiszombor.
- Rónay* Jenő (Zombori) főispán, Kiszombor.
- Rosenbach* Sándor, Pusztaszántó.
- Roskovics* Ignác festőművész, Budapest.
- Rosza* János ág. ev. lelkész, Ivánkafalu.
- 745 *Roszival* István apát-kanonok, Esztergom.
- Rósa* Imre, Tiszaföldvár.
- Rósa* Izó (Vásárhelyi) dr. ügyvéd, kamara-elnök, Szeged.
- Rothscheck* Jenő dr. vegyész, Debreczen.
- Rudnay* Béla orsz. képviselő, AlsózseMBER.
- 750 *Ruisz* Gyula gazdatiszt, Kisbér.

- Rupprecht* Olivér (Virsolagi), Sajtoskál.
- Ruttkay* Béla földbirtokos, Szentpál-pusztá.
- Ruzsa* József ref. s. lelkész, Solt.
- Sájrán* József kegyes-rendi főgymn. tanár, Temesvár.
- 755 *Sándor* János orsz. képviselő, Budapest.
- Sántha* Kálmán dr. (Kiscsepcesényi), Budapest.
- Sárközy* Imre (Nádasdi) okleveles mérnök és földbirtokos, Nagybajom.
- Sárosy* Etele benzés főgymn. tanár, Esztergom.
- Schaurek* Bódog dr. jogakadémiai tanár, Pécs.
- 760 *Scheffer* Ákos ügyvéd, Kapuvár.
- Schell* József báró, Katalin-pusztá (Tolna megye).
- Schüller* Bódog, Budapest.
- Schilling* Lajos dr. egyetemi tanár, Kolozsvár.
- Schindler* Gyula dr. (Müllersbergi) felsőleányiskolai tanár, Budapest.
- 765 *Schleicher* Ferencz máv. hivatalnok, Budapest.
- Schneller* István egyetemi tanár, Kolozsvár.
- Scholtz* Frigyes nyug. ev. főgymn. tanár, Késmárk.
- Schönvitzky* Bertalan dr. főgymn. igazgató, Temesvár.
- Schreiber* Lajos dr. belügymin. oszt. tanácsos, Budapest.
- 770 *Schuller Richárd* ev. lelkész, Nagydisznód.
- Schwarz* Ignác dr., Bécs.
- Sebestyén* Béla tanárjelölt, Budapest.
- Sebestyén* Gyula az orsz. közokt. tanács titkára, Budapest.
- Sebestyén* Gyula dr. vál. tag, Budapest.
- 775 *Sebestyén* János tanár, Budapest.
- Semsey* Ádám pénzügyi titkár, Eperjes.
- Serényi* Béla gróf földművelésügyi miniszter, Putnok.
- Seress* László hirlapíró, Budapest.
- Simkó* Károly körjegyző, Liptóhibbe.
- 780 *Simon* Béla reáliskolai tanár, Pécs.
- Simonffy* Imre királyi tanácsos, Debreczen.
- Simonyi* Béla (Simonyi és Varsányi) alispán, Aranyosmarót.
- Simonyi* Endre postatakarékp. tisztviselő, Budapest.
- Simor* János nyug. törvényszéki bíró, Veszprém.
- 785 *Šišić* Ferdo dr. egyetemi tanár, Zágráb.
- Smoquina* Marius pénzügyi tanácsos, Fiume.
- Soerensen* Asmus dr. tanár, Chemnitz.
- Sombory* Lajos a magyar főrendiház tagja, Magyarnagysombor.
- Somló* Sándor, Budapest.
- 790 *Somogyi* Lajos dr. ügyvéd, Budapest.
- Soó* Gáspár nyug. kath. főgymn. igazgató, Székelyudvarhely.
- Soós* Elemér (Sóvári) ny. honvédezt. vez. tanácsos, Budapest.
- Sörös* Pongrácz szent Benedek-r. tanár, Gyórszentmárton.
- Spitkó* Lajos kir. tanácsos, tanterületi főigazgató, Budapest.
- 795 *Sporzon* Ernő, Privigye.
- Stark* Andor r. kath. gymn. tanár, Budapest.

- Steier* Lajos hirlapíró, Liptó-szentmiklós.
- Stein* János egyetemi könyvtáros, Kolozsvár.
- Steiner* Zoltán tanárjelölt, Czeglédberczel.
- 800 *Steinhöfer* Gyula dr. plebanus, Nyitraujlak.
- Stimákovits* László gymn. tanár, Budapest.
- Stokka* Tankréd dr. udv. levélt. fogalmazó, Bécs.
- Strausz* István hivatalnok, Budapest.
- Strömpl* János min. számtanácsos, Budapest.
- 805 *Šufflay* Milán dr. választm. tag, Zágráb.
- Surányi* Gyula kegyes-rendi főgymn. tanár, Temesvár.
- Sütő* József ügyvéd, Nyiregyháza.
- Sváby* Pálné özv., Arad.
- Szabó* Dezső tanárjelölt, Budapest.
- 810 *Szabó* Dezső földbirtokos, Kiskunfélegyháza.
- Szabó* Kálmán polgármester, Kaposvár.
- Szabó* Károly tanfelügyelő, Győr.
- Szabó* László dr. (Bártfai), Budapest.
- Szabó* László (Szikszai) ügyvédjelölt, Debreczen.
- 815 *Szabó* Márton dr. főgymn. tanár, Debreczen.
- Szádeczky* Béla dr. egyet. könyvtári s. ór., Kolozsvár.
- Szakáll* Gyula kegyes-rendi tanár, Kiszseben.
- Szalánczy* Ferencz földbirtokos, Nyirbogdány.
- Szebeny* Antal dr. urad. jog-igazgató, Budapest.
- 820 *Széchenyi* Béla gróf a magyar szent korona őre, Budapest.
- Széchenyi* Bertalan gróf, Felsőseged.
- Széchenyi* Miklós gróf püspök, Győr.
- Széchenyi* Sándor gróf v. b. t. t., Nagydorog.
- Szegedy* Rezső dr. főreáliskolai tanár, Pécs.
- 825 *Szeghy* Ernő dr. cyst. r. tanár, Budapest.
- Szegő* Pál bölc. hallgató, Budapest.
- Székely* Dezső dr. orvos, Rákospalota.
- Székely* Gyula mérnök, Kaczkó.
- Székely* Miklós dr. polgármester, Rózsashegy.
- 830 *Szekfü* Gyula dr. cs. és kir. állami levéltári fogalmazó, Bécs.
- Széky** Péter földbirtokos, Tiszaigar.
- Szely* Lajos dr. főesp. kanonok, cz. apát, Győr.
- Szemere* Lajos cs. és kir. kamarás, belügyminiszteri titkár, Budapest.
- Szemző* Károly főszolgabíró, Hód-ság.
- 835 *Szende* Gyula dr. főgymn. tanár, Budapest.
- Szendrei* János dr. vál. tag, Budapest.
- Szendrói* Gyula áll. főgymn. tanár, Dész.
- Szentimrey* Pál (Csikszentimrei és Krasznikvajdai) földbirtokos, Mezőzombor.
- Szent-Ivány* Béla p. ü. számvizsgáló, Liptószentmiklós.
- 840 *Szentiványi* György orsz. levéltári tiszt, Budapest.
- Szentiványi* Gyula, Apa.

- Szentiványi* Zoltán, Vetés és Budapest.
- Szentkirályi* Kálmán, Tápió-szentmárton.
- Szentkláray* Jenő kanonok, Temesvár.
- 845 *Szentpály* Miklós tb. főjegyző, Nagyszöllős.
- Szentpétery* Imre dr. főgymn. tanár, Lugos.
- Szeremley* Sámuel ev. ref. lelkész, Hódmezővásárhely.
- Szever* Pál tanár, Selmezbánya.
- Szikszay* György dr. kir. alügyész, Nyiregyháza.
- 850 *Szilády Áron* vál. tag, Kiskunhalas.
- Szilágyi* Kornélia böles. hallgató, Budapest.
- Szilassy* Aladár közig. bíró, Budapest.
- Szily* Dezső földbirtokos, Ollár.
- Színnyei* Ferencz dr. egyetemi m. és felsőipariskolai r. tanár, Budapest.
- 855 *Szirmai* Erika böles. hallgató, Budapest.
- Szirmay* István kir. aljárásbíró, Pécs.
- Szmracsányi* Arisztid földbirtokos, Szmracsány.
- Szmracsányi* György orsz. képviselő, Budapest.
- Szmracsányi* Lajos főszékesegyh. apát-kanonok, Eger.
- 860 *Szmracsányi* László kir. közjegyző, kamara-elnök, Kassa.
- Szontagh* Hugó kir. törvényszéki bíró, Nagyikinda.
- Szóts* Gyula áll. főreálisk. tanár, Brassó.
- Szóke* Gyula dr. ügyvéd, Budapest.
- Szóke* József dr. áll. főgymn. tanár, Temesvár.
- 865 *Szölgyény* János kegyes-rendi házfőnök, Budapest.
- Sztáncsek* Zoltán dr. (Felsőtorjai) tanfelügyelő, Ipolyság.
- Sztripszky* Hiador dr. nemz. muzeumi s. ör, Budapest.
- Sztudinka* Ferencz szakíró, Losoncz.
- Szűts* Andor dr. ügyvéd, Székesfehérvár.
- 870 *Szűts* Miklós kir. curiai bíró, Budapest.
- Szűcs* Sándor, Sáraba.
- Tabódy* Jenő cs. és kir. kamarás, p. ü. tanácsos, Budapest.
- Tagányi* Károly vál. tag, Budapest.
- Takács* Gedeon benzés pap, gymn. tanár, Esztergom.
- 875 *Takács* György dr. tanár, Budapest.
- Takács* Sándor vál. t., Budapest.
- Takács* Zoltán dr. (Felvinczi) szépműv. muzeumi segédőr, Budapest.
- Tárczy* Károly dr. tanár, Munkács.
- Tarnóczy* Béla cs. és kir. kamarás, Alsólelőcz.
- 880 *Téglás* Gábor nyug. főreálisk. igazgató, Budapest.
- Téglássy* István a szab. bíróság elnöke, Budapest.
- Telekessy* János plebanus, Hanusfalva.
- Teleki* Elemér gróf, Alsóbalázsfalva.
- Teleki* Tibor gróf, Gyömrő.
- 885 *Terray* István nyug. pénztárnok, Rimaszombat.

- Terstyánszky* András (Nádasdi) földbirtokos, Ipolykeszi.
- Tersztyánszky* Dezső r. kath. alesp. plebanus, Fényeslitke.
- Tihanyi* Mór dr. rendőrorvos, Budapest.
- Tilless* Béla dr. ügyvéd, Besztercebánya.
- 890 *Timon* Ákos dr. egyet. tanár, Budapest.
- Tisza* István gróf földbirtokos, Budapest és Geszt.
- Tocsek* Helén (Pacséri) állami polg. tanítónőképző int. tanárnő, Budapest.
- Tolnay* Lajos nyug. min. tanácsos, Budapest.
- Tholt* József László megyei főlevéltárnok, Liptószentmiklós.
- 895 *Tomassich* Miklós dr. horvát-szlavon-dalmát bán, Zágráb.
- Tompa* Árpád főrealisk. tanár, Székelyudvarhely.
- Topálovics* János áll. polg. isk. tanító, Algyó.
- Topán* Sándor áll. jószágigazg. számellenőr, Arad.
- Torma* Miklós, Csicsókeresztúr.
- 900 *Tóth* Kálmán földbirtokos, Csopak.
- Tóth* Kálmán dr. az első magy. ált. biztosító társaság titkára, Pécs.
- Tóth* László, Tápiószéle.
- Tóth* Ödön ügyvéd, Szegszárd.
- Tóth* Zoltán böcs. hallgató, Budapest.
- 905 *Tóth-Szabó* Pál dr. vál. t., Budapest.
- Tölcsey* István ev. ref. főgymn. tanár, Hódmezővásárhely.
- Török* Andor dr. polgármester, Kézdivásárhely.
- Török* Bertalan (Kadicfalvi), Nagyenyed.
- Török* Ferencz (Szendrői) cs. és kir. kamarás, nyug. min. tan., Budapest.
- 910 *Török* Pál dr. felsőkeresk. isk. tanár, Győr.
- Tóry* Gusztáv dr. államtitkár, Budapest.
- Traxler* Sándor, Egri.
- Trsztyánszky* Ferencz ev. lelkész, Pozsony.
- Truskovszky* Jenő dr. min. fog., Budapest.
- 915 *Turchányi* Tihamér dr. főgymn. tanár, Budapest.
- Turián* József dr. pénzügyigazgató, Székesfehérvár.
- Thúry* Etele theol. akad. tanár, Pápa.
- Thury* Zsigmond tanárjelölt, Kolozsvár.
- Thurzó* Ferencz áll. főgymn. tanár, Nagyszeben.
- 920 *Tüdös* János dr. ügyvéd, Debreczen.
- Udvardy-Cserna* László dr. joglyceumi tanár, Eger.
- Ugron* István (Ábránfalvi) cs. és kir. kamarás, követségi tanácsos, Bukarest.
- Ujházy* László áll. főgymn. tanár, Pestszentlőrincz.
- Ujhelyi* Imre (Tiszaujhelyi) áll. polgári isk. tanár, Békéscsaba.
- 925 *Unghváry* Ede m. kir. postamester, Huszt.
- Váczy* János dr. vál. tag, Budapest.
- Vagner* József prépost, Nyitra.
- Wagner* Lajos dr. főrealiskolai tanár, Pozsony.

- Vagyon István földbirtokos, Szenicz.
- 930 Vajda György dr. középiskolai tanár, Budapest.
- Valentényi Gáspár áll. felső keresk. isk. tanár, Miskolcz.
- Vály Béla (Nagyváli és Csalitici) kir. járásbíró, Aranyosmarót.
- Valkovszky Miklós főreáliskolai igazgató, Munkács.
- Walter Gyula dr. cz. püspök, Budapest.
- 935 Vámosy Mihály ev. ref. főgymn. ny. igazgató, Budapest.
- Wandraschek Jenő dr. orvos, Kassa.
- Várady L. Árpád dr. cz. püspök, cultus min. osztálytanácsos, Budapest.
- Váradi László dr., Budapest.
- Varga Lőrincz ügyvéd, Belegszász.
- 940 Vargha Zoltán dr. főgymn. tanár, Budapest.
- Varju Elemér dr. vál. tag, Kassa.
- Várnay Ernő dr. kir. közjegyző, Ujvidék.
- Városey Gyula dr. érsek, Kalooca.
- Városey Tivadar tanker. főigazgató, Győr.
- 945 Varságh Béla, Békéscsaba.
- Vass Antal dr. kir. ítélőtáblai bíró, Pécs.
- Vass Bertalan dr. tankerületi főigazgató, Nagyvárad.
- Vass Miklós dr. főgymn. tanár, Kaposvár.
- Vásárhelyi Géza földbirtokos, Tinnye.
- 950 Vásárhelyi János birtokos, Arad.
- Vay Sándor báró, Golop.
- Vay Tihamér gróf, Felsővadász.
- Vécsey Tamás dr. vál. tag, Budapest.
- Weér Dezső földbirtokos, Csicókeresztur.
- 955 Végh Arthur dr. kir. táblai bíró, Budapest.
- Végh István (Verebi) földbirtokos, Vereb.
- Végh János kir. curiai bíró, Budapest.
- Végh Kálmán Mátyás plebanus, Ároktó.
- Weinwurm Antal fényképész, Budapest.
- 960 Weisz Emil tanuló, Budapest.
- Vende Aladár, a »Magyarország várm. és városai« segédszerkesztője, Budapest.
- Veress Endre dr. egyet. könyvtárnok, Kolozsvár.
- Veress Samu dr. főgymn. igazgató, Rimaszombat.
- Werner Gyula polg. isk. igazgató, Kisvárdá.
- 965 Wertán Pál főgymn. tanár, Marosvásárhely.
- Vértesy Jenő dr. muzeumi segédőr, Budapest.
- Wertheimer Ede dr. nyug. jogakad. tanár, Bécs.
- Wertner Mór dr. orvos, Párkány.
- Wesselényi Miklós báró a magyar szent korona őre, Göröcsön.
- 970 Viezzoli József tanár, Fiume.
- Vikár Béla országgyűlési gyorsíró-revizor, Budapest.
- Villám Arnold nyug. honvédezedes, Budapest.
- Viniss Fülöp plebanus, Osztopán.
- Virter Ferencz szerkesztő, Budapest.
- 975 Virter Lajos dr. nagyrépost, Vác.

